This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

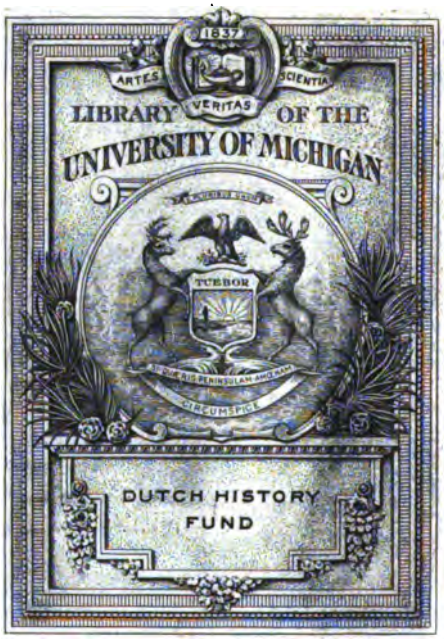
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V123

MENGELWERK,

VOOR

1796.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

TWEEDE STUK.

VOOR

1796.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1796.

INHOUD

Puten hit.
Nijhoff
10-17-24
10192

VAN HET

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

Redenvoering, ingerigt om den vreedzaamen en menschlievenden aart van den Christlyken Godsdienst, uit de H. Schrift en de daadlyke ondervinding, te bewyzen. Door B. PORTEUS, DD. *Biſchop van Chester.* bl. 1

Bericht wegens een Vrouwsperſoon, welk Kikvorſchen braakte. 9

Verſlag wegens de Diamanten in *Braſil.* Door M. D'ANDRADA. 12

Proeve, over den Invloed der Schoone Kunſten op de Zeden en de Belangen der Maatſchappye. 16

De voornaamſte Leevensbyzonderheden van den Wysgeer *René Descartes.* 30

Iets over en van den Eerw. *Allard Hulshoff.* 37

De getrouwe Slaaf. *Medegedeeld door den Eerw.* J. C. METZLAR, *Predikant te Harlingen.* 41

De kragt des Geweetens. *Een Zedelyk Vertelzel.* 42

De kragt der Dankbaarheid. 47

Anecdotes. 48

Redenvoering, over den menschlievenden aart van den Christlyken Godsdienst. (*Vervolg en Slot van bl.* 9.) 49

Scheidkundige Proeven over de beste manier om het

Extractum Ligni Quasiæ te bereiden. Door TROMMSDORFF. 58

Natuurlyke Historie der *Albatrossen*. Volgens DE BUFFON. 61

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven op 's Menschen Aart, Geſteltenisſe en Maatſchappelyk Geluk. Door W. FALCONER, M. D. F. R. S. 67

Proeve over het Geſchiedenisſchryven. 79

De voornaamſte Leevensbyzonderheden van *René Descartes*. (*Vervolg en Slot van bl.* 36.) 88

Zedelyke Bedenkingen. 96

Aanmerkingen over GENESIS XVI: 1-3; XXX: 3, 9. 97

Waarneeming wegens eene Schubbige Lazarye (*Lepra Squammoſa.*) Door SPRENGEL, *Hoogleeraar te Halle.* 100

Een Fragment. 103

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven, enz. (*Vervolg van bl.* 79.) 107

De Geſchiedenis der Vrouwlyke Sexe; of een onpartydig Onderzoek van de trapswyze Vordering der Vrouwen, van haaren laagen Rang onder de onbeſchaafde Stammen, tot den hoogen Rang by beſchaafde Volken. In eenige Brieven. *Eerſte en Tweede Brief.* 118

Proeve over het Geſchiedenisſchryven. (*Vervolg en Slot van bl.* 88.) 130

De Weldaadigheid. *Een Perſiaansch Vertelzel.* 138

Opmerkenswaardig Voorbeeld van Vorſtinnelyke ligtgeraaktheid en duurzaame gevoeligheid. 143

Anecdote wegens den geleerden *Bentley.* 144

Verhandeling, over de Arabiſche Spraak. 145

Veilige manier, om, in weinig tyds, eene zeer zuivere *Salpeter-Naphtha*, door enkele vermenging, te bereiden. Door den Hoogl. LICHTENSTEIN. 153

Natuurlyke Historie van de *Zeehen.* Volgens DE BUFFON. 155

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven, enz. (*Vervolg van bl.* 118.) 160

Lee-

INHOUD.

Leevensbyzonderheden van *Nicholas Claudius Peiresc*; getrokken uit het Fransch van den Heer REQUIER, die het Latynsch Leevensberigt van *Gassendi* gevolgd had. 165

Waarneemingen over de Ligging en de Zeden der *Grisons*, of *Graauwbunders*. Door CHRISTIAAN CHARLES WREDOW. 170

De Geschiedenis der Vrouwlyke Sexe. *Derde Brief.* 179

Wonderbaare Redding op Zee. Door J. C. METZLAR. 187

Brief van ADR. STOLKER, *Remonstrantsch Leeraar te Rotterdam*, aan de Schryvers der *Algem. Vaderl. Letteroeff.*, over de Canonieke Boeken. 189

Waarneeming, wegens het nut van den *Æther Vitrioli* met *Ol. Terebinthinæ* tegen Galsteenen. Door C. F. WITTING. 198

De Natuurlyke Historie en Geschiedkundige Byzonderheden van den *Papyrus*, of *Papier-plant*. Door J. BRUCE, *Esq.* 200

Welke Hoenderëieren lang en goed te bewaaren zyn. 213

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven, enz. (*Vervolg van bl.* 164.) 214

De Geschiedenis der Vrouwlyke Sexe. *Vierde Brief.* 220

Eenige Aanmerkingen over de Egyptische Priesters. *Door* K. PH. MORITZ. 228

Zeldzaam Voorbeeld van Wreedheid, — en van Hardnekkigheid, in eenen ter dood veroordeelden. Door J. C. METZLAR. 231

Zedelyke Bedenkingen. 234

Regtvaardigheid eens Turkschen Regters. *Eene waare Gebeurtenis.* 236

Redenvoering, waar in het Character van Koning DAVID onpartydig onderzogt en afgeschetst wordt. Door B. PORTEUS, DD. *Bisschop van Londen.* 237

Iets over het *Sal Acidum Essentiale Tartari Crystallisatum.* 249

Verhandeling over de Veranderingen, welke alle geschapen

pen Weezens ondergaan. (*Vervolg van bl.* 524, *des voorgaanden Jaars.*) 250

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven, enz. (*Vervolg van bl.* 220.) 259

Verslag van het Leeven, de Werken en het Character, van *William Robertson*, DD. &c. 266

De Geschiedenis der Vrouwlyke Sexe. *Vyfde Brief.* 276

Overdenkingen in Eenzaamheid. 283

Vergeefsche Raad. 284

Redenvoering, waar in het Character van Koning DAVID onpartydig onderzogt en afgeschetst wordt. (*Vervolg en Slot van bl.* 248.) 285

Iets over het woord *Rotkoorts.* 293

Aanmerkingen over de Vyandschap onder de Dieren. — Onderzoek, waarom de Dieren op anderen, doch zeldzaam op hun eigen Soort, aanvallen. — Voordeelen, welke uit deeze schynbaare vernielende Instelling der Natuur ontstaan. Door W. SMELLIE. *Medegedeeld door den Heer* R. ARRENBERG. 298

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven, enz. (*Vervolg van bl.* 265.) 308

Belangryk Verslag van den Optocht des Britschen Gezantschaps, uit de Stad *Tong-tchew*, in *China*, na het Keizerlyk Paleis van *Yeuman-man-yeuman:* met eene nieuwe Beschryving van *Pekin*, de Hoofdstad des Ryks; en eenige zeer weetenswaardige Byzonderheden van de Gewoonten en Zeden der *Chineezen.* Door Æ. ANDERSON. 314

Leevensbyzonderheden van *Bampfylde Moore Carew*, gemeenlyk de Koning der Bedelaaren geheeten. 325

De Christlyke Godsdienst verdeedigd tegen de Opspraake, dat dezelve noch Vriendschap, noch Vaderlandsliefde, byzonder, aanbeveelt. Door JOSEPH FAWCETT. 329

Kan 'er ooit eene waare Verrotting in een leevendig Menschlyk Lichaam plaats hebben? 339

Aanmerkingen over de Vyandschap onder de Dieren. (*Vervolg van bl.* 307.) 341

Proe-

Proeve, over de Uitwerkzels van het Landbouwend Leeven, enz. (*Vervolg en Slot van bl.* 314.) 349

Leevensberigt van den Geſchiedſchryver *Edward Gibbon*, Esq. 355

De Geſchiedenis der Vrouwlyke Sexe. *Zesde* of laatſte *Brief.* 365

Verſchil en Overeenkomst — of de Zondag-ochtend. Door *Mrs.* BARBAULD. 374

Welgepaste Scherpheid. 376

Proeve wegens Gods gelykmaatige Geluksbedeeling onder de Menſchen. 377

Vertoog over de Natuur en Zamenſtelling der Zonne en der Vaste Starren. Door WILLIAM HERSCHEL, LL. D. F. R. S. Voorgeleezen in de Koninglyke Societeit, den 18 Dec. 1794. 386

Aanmerkingen over de Vyandſchap onder de Dieren. (*Vervolg en Slot van bl.* 349.) 397

Character van wylen Sir *William Jones*, in leeven Voorzitter van de Aſiatiſche Maatſchappy in *Calcutta*; getrokken uit eene Redenvoering, in de Zamenkomst dier Maatſchappy gehouden, op den 22 May 1794, door Sir JOHN SHORE, *Bart.*, die Sir *William* in het Voorzitterſchap te dier Maatſchappye opvolgde. 404

Alles is onbeſtendig. 412

Wenken over het Geſchilvoeren en de Opregtheid. 414

De hoogopgehemelde Koninglyke Godgeleerde. *Eene waare Geſchiedenis.* 418

De verdoolde Keizer. *Eene Tyrolſche Vertelling.* 419

De Portugeeſche Belizarius. 423

Zedelyke Bedenkingen. 424

De Rykaart en de Wysgeer. 424

Proeve wegens Gods gelykmaatige Geluksbedeeling onder de Menſchen. (*Vervolg en Slot van bl.* 386.) 425

Vertoog over de Natuur en Zamenſtelling der Zonne en der Vaste Starren. Door W. HERSCHEL. (*Vervolg en Slot van bl.* 397.) 434

Ver-

I. N. H O U D.

Verhandeling over de Veranderingen, welke alle geſchapen Weezens ondergaan. (*Vervolg en Slot van bl.* 259.) 446

Een oud Opſchrift. 454

Berigt van Lord *Macartney's* Gezantſchap na *China*; gepaard met eenige Byzonderheden, de Gewoonten en Zeden der *Chineezen* betreffende. Door MACKINTOSH, *Capitein van het Schip* the Indoſtan. 456

Staatsmisdryf geſtraft, en lydende Braafheid bekroond. *Eene waare Geſchiedenis van den tegenwoordigen Keizer van China.* 465

Het aangenaame der Domheid, en het zalige der Onaandoenlykheid. 467

Had de Spreeker geen gelyk? 472

Bedenkingen, over de Onbeſtendigheid van het Ondermaanſche. 473

Waarneeming, wegens het gebruiken van *Kwik.* 479

Iets, over de langzaam werkende Vergiften, of de zogenaamde *Poudres de Succeſſion.* 480

Geſchiedkundige Naſpeuring van *Hannibal's* Tocht over het *Alpiſche* Gebergte. Door JOHN WHITAKER. 489

Beſchryving van het Eiland *Dahalac*, in de *Roode Zee*; nevens een Verſlag van de Paarlvisſchery op 't zelve. Door J. BRUCE. 497

Regtsgeding tegen eene ten onregte ingevoerde Godheid. *Eene Chineeſche Geſchiedenis.* 504

Cleander en Mirtil. 506

De onherſtelbaar verbrooken Vriendſchapsband. *Eene waare Geſchiedenis.* 508

Het ongepast en ongelukkig aangevoerde Voorbeeld. 509

Het aanbelang van de vroegtydige verkryging dier verſtandige en zedelyke Hoedanigheden, welke de beste Hulp- en Redmiddelen verſchaffen in de veelvuldige Leevens-lotverwisſelingen. Door *Mrs.* MITCHEL. *Eene Vertelling.* 510

Vertoog tegen de Ydele Nieuwsgierigheid na de zaaken van onzen Naasten. 517

Iets,

INHOUD.

Iets, over de langzaam werkende Vergiften, of de zogenaamde *Poudres de Succeſſion.* (*Vervolg en Slot van bl.* 488.) 523

Het Zwemmen, als eene nuttige en noodzaaklyke Kunst, der Vaderlandſche Jeugd, en vooral den Zeevaarenden, aangepreezen. 531

Schets der Geſchiedenis van de Zuiker, in de vroegſte tyden, en in de Middeleeuwen. Door W. FALCONER, M. D. F. R. S. 536

Geſchiedkundige Naſpeuring van *Hannibal's* Tocht over het *Alpiſche* Gebergte. (*Vervolg en Slot van bl.* 496.) 541

Beſchryving van *Aſſam*, of *Aſam*, een Landſchap, ten Noordoosten van *Bengalen*, in de Oost-Indiën. Door H. VANSITTART, *Esq.* 548

Proeve over de begeerte om te behaagen. 551

Nyd en Nayver, in derzelver beginzelen, voortgang en uitwerkzelen, voorbeeldlyk geſchetst. 555

De Storm op Zee. *Fragment.* 558

Eene Opmerking van den Aarts-diacon, Mr. PALEY; over de Hervorming in Kerk en Staat. 560

Zamenſpraak tusſchen *Mercurius*, *Socrates* en eenen Hedendaagſchen *Wysgeer*. Door wylen Mr. BEATTIE (*den Jongen.*) 561

Eenige Oudheidkundige Berigten over de *Boter*. 572

Verhandeling over den Aart, de Werking en het Beſtaan, der Zouten. 583

Verſlag van de *Parſees*, een zonderling Volk van *Bombay*. Door den Luitenant MOOR. 589

Het Gedrag van Erfenis wagtende Bloedverwanten geſchetst. 593

Nourmahall, of de Koningin der Indiën. *Een Turksch Vertelzel.* 601

De onverwagte Ontmoeting. *Eene waare Geſchiedenis.* 607

Leevenswaardeering. 609

Keurig Berigt wegens het *Kunst-* of *Tafel-Ts.* 616

Lee-

INHOUD.

Leevensberigt van *John Hunter*, Esq. *beroemd Chirurgyn.* 635
Algemeene Bedenkingen over de Leevensbeſchryvingen. 639
Eenige Byzonderheden betrekkelyk *Willem den III*, Koning van Groot-Brittanje, en Erfſtadhouder van Holland. *Medegedeeld door den Heer* R. ARRENBERG. 645
Nourmahall, of de Koningin der Indiën. (*Vervolg en Slot van bl.* 607.) 649
Liefde en Vreugde. *Eene Allegorie.* 657

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

REDENVOERING,

INGERIGT OM DEN VREEDZAAMEN EN MENSCHLIEVENDEN AART VAN DEN CHRISTLYKEN GODSDIENST, UIT DE H. SCHRIFT EN DE DAADLYKE ONDERVINDING, TE BEWYZEN. Door BEILBY PORTEUS, *DD. Bisschop van Chester.*

. . . . . *Vrede op Aarde!* . . . . . .

LUK. II. 14.

„ Wy leverden, zeer onlangs, eene uitmuntende Re-
„ denvoering deezes Bisschops, waarin hy den
„ *Christlyken Godsdienst* verdedigde tegen de blaam van
„ Wreedheid, denzelven aangewreeven. Niet ongepast
„ dagt het ons, de hier boven aangeduide Redenvoering
„ daar op te laaten volgen. Niet twyfelende, of zulk een
„ onderhoud zal het beste gedeelte onzer Loezeren ge-
„ noegen en voldoening verschaffen."

* * * *

De heilige Lofzang, waarvan de woorden, *Vrede op Aarde*, een gedeelte uitmaaken, is die, welken het Hemelsch Heirleger aanhief by de Geboorte van CHRISTUS. De algemeene zin deezer woorden komt hier op neder: dat deeze groote Gebeurtenis allen den Inwoonderen der Aarde Vrede zou aanbrengen; en teffens ten doorslaandsten blyke strekte van GODS Goedgunstigheid jegens de Kinderen der Menschen.

Men kan niet naalaaten op te merken, met welk eene staatlykheid onze gezegende Zaligmaaker in de Wereld verscheen. Geen praal deezer Wereld vergezelde hem. De grootheid, welke by zyne Geboorte gezien werd, was, gelyk zyn Koningryk, van eene Geestlyke Natuure, en het was eene grootheid by welke alle trots van aard-

ſche praal wegvalt. Hy werd in dit Leeven welkom geheeten door de vereenigde gelukwenſchingen dier Hemelſche Geesten, wier verblyf hy verlaaten hadt, om de gedaante eens Menſchen aan te neemen.

Dit is de *éénige* Gebeurtenis, in de Geſchiedboeken vermeld, welke verwaardigd werd met zulk een Vreugdebetoon, uitgenomen die der Scheppinge. Wanneer „ de „ Hoekſteen der Aarde gelegd werd," vinden wy in de Heilige Bladeren vermeld, „ dat de Morgenſterren za„ men vrolyk zongen, en alle de Kinderen van GOD „ juichten (*)." —— Deeze *Hoekſteen* (†) der Nieuwe Schepping werd met dezelfde ſtaatlykheid gelegd.

Het ſchynt dat deeze twee Gebeurtenisſen de eenige waren, welke eene zo roemryke onderſcheiding verdienden: en dat de Verloſsing des Menschdoms het Hemelsch Heirleger een werk toeſcheen, niet min tot Eere van GOD en tot Heil des Menschdoms ſtrekkende, dan hunne Schepping. Het is, met de daad, in dat licht, waar in de Heilige Schryvers het doorgaans beſchouwen. Zy beſchryven deeze te wege gebragte verandering als *eene nieuwe Schepping* (‡); als de ingang in een *nieuw Leeven* (§); als de voortbrenging van een *nieuw Mensch* (**); en dikwyls ſpreeken zy 'er van met ſpreekwyzen, die een aller in 't oog loopendſte toeſpeeling hebben op de eerſte voortbrenging aller dingen. —— CHRISTUS zelve wordt *het Licht* van deeze Nieuwe Wereld geheeten (††); en gelyk de *Magt en Wysheid van* GOD klaar gezien worden in de dingen die gemaakt zyn in de *Natuurlyke Wereld* (‡‡), zo wordt, ten aanziene van de *Geestlyke Wereld*, onze Heer, in een nog nadruklyker zin, de *Magt en de Wysheid van* GOD geheeten (§§).

En, in de daad, indien het vormen van deezen Aardbol uit een verwarden baaijert van ſtrydige hoofdſtoffen, indien het daarſtellen van den Mensch uit een klomp aarde, en hem eene leevendige Ziel in te blaazen, ten ſpree-

(*) JOB, XXXVIII. 6, 7.
(†) EPH. II. 20.
(‡) 1 COR. V. 17. GAL. VI. 15.
(§) ROM. VI. 4.
(**) EPH. IV. 24. COL. III. 10.
(††) JOH. VIII. 12.
(‡‡) ROM. I. 20.
(§§) 1 COR. I. 24.

ſpreekenden bewyze ſtrekte van GODS oneindige Wysheid en Magt, was het zeker geen minder treffend blyk deezer Godlyke Eigenſchappen, den weg uit te vinden om zyne Regtvaardigheid en Genade te vereenigen, Vrede en Zaligheid aan te brengen daar misdaad en elende was; en „ ons weder leevend te maaken daar wy dood waren in „ zonden en misdaaden (*)."

En gelyk onze Verlosſing niet min ter Eere van GOD ſtrekte dan onze Schepping, zo was dezelve ook niet min heilzaam voor den Mensch. Wy zouden maar luttel reden *gehad* hebben om ons te verheugen wegens onze Schepping; hadt het GODE niet behaagd „ ons te her„ ſcheppen tot goede werken (†)." De Christlyke Leer opende ons eene andere en betere Wereld, „ een nieu„ wen Hemel en nieuwe Aarde (‡);" zy herſtelde ons in 't bezit van die dingen die ons beſtaan alleen bezitteuswaardig kunnen maaken, de Gunst van GOD, de Middelen ter Geluksverkryging, en de Hoop der Onſterflykheid.

Daarenboven verdient het onze opmerking, dat deeze wyze van de Geboorteviering onzes Verlosſers zeer geſchikt was voor het Character van den *Meſſias*, en den aart des lasts met welken hy bekleed was. De oude Geſchiedboekers bevlytigen zich niet zelden, om de geboorte der Oorlogshelden en Wereldvermeesteraaren aan te kundigen met voortekenen van eene ontzettende natuur; in dit opzigt zich aanpryzende, dat hunne vercieringen wel geſchikt waren naar de Perſoonadien, de Vyanden en *Rustverſtoorders* des Menschdoms. De Vriend en Zaligmaaker *des Menschdoms kwam* ter Wereld onder de verklaaringen van algemeenen Vrede en Goedgunſtigheid.

Ten deezen opzigte voerden de Engelen des Hemels de doorgaande taal der Schriftuure in de beſchryving van den *Meſſias*. Zy ſpreeken van hem op eene wyze als hy van zich zelven ſprak, op eene wyze zo als de Propheeten voorheen van Hem ſpraken, en de Apostelen zich naderhand lieten hooren. Hy wordt by JESAIA de Vorst des Vredes geheeten, en wy leezen „ dat 'er geen einde „ zal zyn aan de grootheid zyns Ryks en des Vredes (§)."

Een

(*) EPH. II. 1.
(†) EPH. II. 10.
(‡) 2 PET. III. 13.
(§) JES. IX. 6, 7.

Een weinig laager wordt zyn Ryk beſchreeven onder de vreedzaamſte zinnebeelden, welke men zich met eenige mogelykheid konne voorſtellen: „ de Wolf zou met het „ Lam verkeeren, en de Luipaard zich by het Geitenboks„ ken nederleggen (*)." Zyn Werk van Regtvaardigheid is Vrede (†), en hy maakt met het Menschdom het Verbond des Vredes (‡).

De Heiland zelve vermeldt zynen Jongeren „ dat zy in „ Hem Vrede zouden hebben (§);" en het is een Erfgoed, 't welk hy hun beſpreekt: „ mynen Vrede geef ik „ u, mynen Vrede laat ik u (**)." — De gewyde Schryvers blyven dezelfde taal voeren, in hunne Schriften. „ Het Koningryk van GOD is Vreugde en Vrede (††)." Zyn Euangelie wordt „ het Euangelie des Vredes" geheeten (‡‡); den Vrede toe te wenſchen is de beſtendige groete aan die zy ſchryven. —— Eene zo merkwaardige veelvuldigheid en overeenkomst in het gebruik en de toepaſſing van dit woord wekt eigenaartig onze nieuwsgierigheid op om de meening van 't zelve naa te ſpooren, en het is der moeite waardig te onderzoeken in welken zin, of meeningen, CHRISTUS gezegd mag worden *Vrede op Aarde gebragt te hebben.* 't Welk ons van zelve zal brengen tot het bewys van het laatſte gedeelte des Lofzangs der Engelen, dat de *Geboorte van* CHRISTUS het doorſlaandst blyk was van GODS *Genegenheid tot het Menschdom.*

I. De eerſte en belangrykſte zin, in welken onze Heer gezegd mag worden ons den *Vrede* aangebragt te hebben, was door de Zonde der Wereld op zich te neemen, en daar door onzen *Vrede met* GOD te maaken, en in gevolge hier van ons dien *Vrede der Ziele* te ſchenken, welke de Wereld niet kon geeven. „ Hy is onze Vrede," ſchryft Apostel PAULUS, „ op dat hy ons met GOD mogt „ bevredigen (§§)." „ De ſtraffe die ons den Vrede „ aanbrengt was op Hem (***)." „ Geregtvaardigd zynde „ door

(*) JES. XI. 6.
(†) JES. XXXII. 17.
(‡) JES. LIV. 10.
(§) JOH. XVI. 33.
(**) JOH. XIV. 27.
(††) ROM. XIV. 17.
(‡‡) ROM. X. 15.
(§§) EPH. II. 14, 16.
(***) JES. LIII. 5.

„ door het Geloove, hebben wy Vrede met GOD, door „ onzen Heere JESUS CHRISTUS (*)." Uitdrukkingen van deezen en dergelyken aart zyn zo veelvuldig in de Heilige Bladeren, dat het onmogelyk is derzelver kragt weg te verklaaren.

Deeze Uitdrukkingen bewyzen ten vollen, dat de *Vrede*, welken onze Zaligmaaker op Aarde bragt, in den eerſten zin van eene *Geestlyke* Natuur was; dat, wanneer wy in Vyandſchap met GOD ſtonden, onze Vrede met Hem gemaakt werd door den Dood zyns Zoons; dat hy zichzelven voor ons overgaf ten Offerande aan GOD; en dat *dit* het voornaame gezigtspunt is, waaruit zyne Godlyke Zending, in de Heilige Bladeren, de Godlyke Zending van JESUS, beſchouwd wordt.

En geen wonder. Dit was het geen 't Menſchdom 't meest behoefde, en 't geen de Natuurlyke Godsdienst hun minst kon verſchaffen. Wat eisch ook de Rede moge maaken op de kennis van eenen Toekomenden Staat, of een volkomen Regel van Zedelyk gedrag, was, nogthans, het uitvinden van de Verzoening, welke GOD zou willen aanneemen voor de Zonde der geheele Wereld, eene ontdekking, welke de verſte ſtrekking van haare bekwaamheden te boven ging. Dat 'er *eenige* Verzoening noodig was zagen de *Heidenen* duidelyk. Zy zagen, dat, indien 'er een GOD was, die GOD behaagen moest ſcheppen in de Deugd, en mishaagen vinden in de Ondeugd. Zy wisten dat zy *niet* deugdzaam waren, en derhalven niet in GODS Gunſte konden ſtaan. Hun ſchynt *zelfs het eerst* en volſtrekt noodzaaklyk vereischte ontbrooken *te hebben ter* gerustſtelling, dat Vergiffenis op eenige voorwaarde te bekomen was. Der Heidenen *Jupiter* was gewapend met Donder en Blixem; hy hadt de Bedienaars zyner Wraake altoos by de hand; dan zy hadden geene zinnebeelden om *Jupiter's* Genade te vertoonen.

'Er was, in de daad, eene *mogelykheid*, misſchien eene *waarſchynlykheid*, dat de Godheid hunne Zonden *zou* vergeeven; doch 'er was ook eene mogelykheid, dat zy het *niet* zou doen: en de *mogelykheid* zelve van blootgeſteld te zyn aan de wraake van een Weezen, zonder genade en onwederſtandlyk almagtig, was genoeg om hun van

(*) ROM. V. 1.

van wanhoope te doen wegkrimpen. —— Maar, welke hoope zy ook mogten koesteren om de Godheid door gepaste middelen te verzoenen, zy konden flegts weinig hoop hebben om deeze middelen uit te vinden. —— De Offeranden van Dieren was de Verzoening, waar op zy meest vertrouwden; (een duidelyk bewys, op dat ik dit in het voorbygaan opmerke, dat de noodzaaklykheid van eenig *Dierlyk* Offer diep geworteld was in der menfchen hart) maar zy waren hier mede zelf niet altoos voldaan. Op niets een volkomen vertrouwen hebbende, beproefden zy alles. Zy liepen van het eene redmiddel tot het andere, gelyk Menfchen, op 't punt van vergaan, elk ding aangrypen, dat eenigen fchyn van een redmiddel vertoont. Van hier dat ongelooflyk groot getal van Godheden, Tempels, Altaaren, Feesten, Spelen, Offeranden, Bedeftonden, Ommegangen; met één woord, die oneindige verfcheidenheid van Plegtigheden en Bygeloovigheden, die ten overtuiglyken bewyze ftrekken van hunne Ongerustheid, maar geenzins van hunne kennis aan het middel om die *weg te weeren.*

Hier in dan gaf de Euangelifche Bedeeling ons *Vrede*, waar niets menschlyks denzelven kon verfchaffen. Hier uit weeten wy, dat GOD barmhartig, langmoedig en groot van Goedertierenheid, is. Wy weeten dat hy met ons verzoend is door den Dood zyns Zoons. Wy weeten teffens het middel, om die Genade, welke CHRISTUS ons bezorgd heeft, te behouden; en aan de elende des Misdryfs is niet langer gehegt de knaaging van niet te weeten, hoe de Verzoening te bekomen (*). Wy zyn verzekerd, „ dat JESUS het Lam GODS is, 't welk de „ zonde der wereld wegneemt; —— dat hy kwam om „ te zoeken en zalig te maaken 't geen verlooren was, „ en dat wie in hem gelooft niet verlooren gaat, maar „ het Eeuwig Leeven heeft (†)." In dit opzigt, derhalven, dat is in het gewigtigfte van alle menschlyke belangen, heeft de geringfte *Christen* meer waare tevredenheid, genoegen en voldoening, dan al de Geleerdheid

(*) Te duce, fi qua manent fceleris veftigia noftri,
Irrita *perpetua* folvent *formidine* terras.
VIRG. *Ecl.* IV. 13.

(†) JOH. I. 29. MATTH. XXVIII. 11. JOH. III. 15.

heid en Wysheid van alle Wysgeeren op Aarde, oude of hedendaagſche, ooit konden verſchaffen. Maar

II. Het is niet alleen in eenen Geeſtlyken zin, dat onze Verloſſer *Vrede op Aarde* bragt, het is ten zynen opzigte ook teffens waar, dat hy het deed ten opzigte van het Tydlyke. Die Goedaartigheid van geſteltenisſe, en Zagtmoedigheid van gedrag, welke hy zo beſtendig en zo vuurig aanbeval, en door Leer en door Voorbeeld, waren geheel geſchikt om Vrede en Eensgezindheid onder het Menschdom te bevorderen, en hun zamen te binden door den algemeenen band van Liefde en Genegenheid. Vertoonde zich ooit de *Vrede* in eene uiterlyk zigtbaare gedaante, 't was in den Perſoon onzes gezegenden Heilands. Zyn geheele leeven en verkeering was 'er een eenpaarig vertoon van; in zo verre, dat, ook ten deezen opzigte, van Hem verzekerd moge worden, „dat 'er geen einde was „ aan den Vrede door Hem aangebragt (*)."

Het zou geen moeilyke, noch onaangenaame, taak weezen, den invloed van dit beginzel, van zynen vroegſten Leeftyd tot zynen laatſten adem, naa te gaan, en zamen te brengen eene zeer ongemeene en treffende verzameling van omſtandigheden; alle zamenloopende, om de eenpaarigheid van de werking deezes beginzels, door 't geheel beloop zyns Leevens, te vertoonen. Maar het zal, voor tegenwoordig, genoeg zyn, op eenige van de meest in 't oog loopende ſtil te ſtaan. — Men heeft dikwyls aangemerkt, dat CHRISTUS in de Wereld kwam in een tyd van bykans algemeenen Vrede. Zyne Geboorte werd, (gelyk wy gezien hebben) eerst, met deeze betuiging, den Veehoederen bekend gemaakt; Menſchen, over 't algemeen geſprooken, van eenen vreedzaamen en onbeledigenden aart. De jaaren zyner Kindsheid bragt hy door in eene pligtmaatige onderwerping aan zyne aardſche Ouderen; en, naa dat hy op het openlyk tooneel deezer Wereld verſcheen, betoonde hy dezelfde vreedzaame onderwerping aan zyne wettige Overheden. De Perſoonen, die hy verkoos om zyne Medgezellen en Getuigen van het Werk zyner Bedieninge te zyn, waren lieden van den laagſten rang en de nederigſte geſteltenisſe. Het eerſte Wonderwerk, 't geen hy wrogt, ſtrekte om vrolykheid en genoegen onder de Gasten te bezorgen; en alle ſtrekten zy om het genoegen des mensch-

(*) Jes. IX. 7.

menschlyken leevens, in eenig gewigtig opzigt, te bevorderen.

Nogthans, hoe weldaadig het oogmerk was van deeze en van alle zyne daaden, tragtte hy dezelve te volvoeren, op zulk eene wyze, op zulke tyden, en in zodanige omstandigheden, dat hy niemand eenigen aanstoot gaf, geen nyd, jalousy, of onregtmaatige vermoedens, verwekte. —— Hy hadt, ten zelfden tyde, te worstelen met de vooroordeelen, de misverstanden, en verkeerde duidingen, zyner Vrienden, en den diepgewortelden haat zyner Vyanden; egter liet hy niet toe dat een van beiden de bedaardheid van zynen geest stoorde, of de vreedzaamheid zyns gedrags. —— Hy verdroeg alle de onverdiende beledigingen zyner Vyanden met meer geduld dan zyne Jongeren konden verdraagen; en hy was bykans de eenige Man, die zich over de tergende beledigingen, hem aangedaan, niet verzette.

Die zelfde liefde tot den Vrede bleef hem tot zyn einde by. Het zwaard, te zyner verdediginge getrokken, beval hy op te steeken (*), en heelde de wond, daar door toegebragt (†). Schoon hy „ zyn Vader „ zou hebben kunnen bidden om hem twaalf Legioenen „ Engelen by te zetten (‡)," duldde hy het nogthans, „ dat hy als een Lam ter slachtinge geleid werd; en, „ gelyk dat stom is voor zyne Scheerders, zo deedt hy „ zyn mond niet op (§)."

Gelyk hy leefde, zo leerde hy: „ want hy sprak tot „ zynen Volke van *Vrede* (**)." De hoofdinhoud zyner Leerredenen was, om uit de gemoederen der Menschen te verbannen alle die boosaartige en onrustige driften, welke de Wereld met wanorde en elende vervullen, en in derzelver plaatze in te voeren alles wat strekte om wraak te verbannen, gevoeligheid te verzagten, en Vrede te bevorderen; aan te pryzen een zagtaartig en onbeledigend gedrag; een geduldig verdraagen van beledigingen; eene medelydende geaartheid voor de elenden van anderen, en eene weldaadigheid zo uitgestrekt als de Schepping Gods. —— Trad hy ergens binnen, hy zeide den

(*) Joh. XVIII. 11.
(†) Luk. XXII. 51.
(‡) Matth. XXVI. 53.
(§) Jes LIII. 7.
(**) Zach. IX. 10.

den Huize Vrede aan by zyne groete (*). Indien de boetvaardige en verlegen Zondaar voor hem nederviel, en knielende om genade ſmeekte, ſprak hy, gaa heen in Vrede, en zondig niet meer (†). Steeds maande hy zynen Jongeren aan, „ om Vrede met elkander te houden, „ hunne Vyanden te beminnen, te zegenen die hun „ vloekten, goed te doen die hun haatten, en te bid„ den voor die hun geweld aandeeden en vervolg„ den (‡)."

[*Wy breeken hier af, van wegen de uitvoerigheid deezer Leerreden, en beſpaaren het overige gedeelte, 't geen deeze Redenvoering eigenlyk tot eene Wedergade, of Vervolg, op de laatst voorgaande maakt, tot de eerstkomende gelegenheid.*]

(*) Luk. X. 5.
(†) Luk. VII. 50. VIII. 48. Joh. VIII. 11.
(‡) Marc. IX. 50. Matth. V. 44.

BERICHT WEGENS EEN VROUWSPERSOON, WELK KIKVORSCHEN BRAAKTE.

(Uit het *Journal der Erfindungen, Theorien & Widerſpruche in der Natur-und Arzneiwiſſenſchaft*, 1795. *XI. St.*)

Eene Boerin van 35 Jaaren, die altoos eene goede gezondheid genooten, en nimmer over eenig ongemak in het onderlyf geklaagd had, uitgenomen een half jaar na haar trouwen, toen zy een zoort van trommelzucht (*tympanites*) kreeg, 't geen zy meende zwangerheid te zyn, doch waarin zy haare dwaaling ras bemerkte, dewyl deze opzetting zo ſpoedig verdween, als zy gekomen was, dronk, in het voorjaar van 1794, uit een ſtilſtaand water, 't geen zy reeds meermaalen zonder hinder gedaan had, en bemerkte na dien tyd, dat de buik dikwils geweldig begon op te zwellen, 't geen daaglyks met het uitbraaken van een helder vogt verzeld ging, en eenmaal, na dat zy gedroogde vrugten gegeeten had, allergeweldigst werd, wanneer zy, onder een vreeslyke angst en gevaar van ſtikken, tot groote verwondering van alle die 'er tegenwoordig waren, een grooten Kikvorsch uitbraakte.

Na dien tyd, bleef zy, behalven geduurige buikpynen,

van haar zo lastig ongemak bevryd; doch in het najaar keerde het met dubbel geweld terug, en zy kon zeker ſtaat maaken een nieuwen aanval te zullen krygen, zo dra zy gedroogde vrugten gegeeten had, 't geen dan met een ſterken toevloed van ſpeekzel, krimpingen in de maag en pynen in het lyf, begon, en gewoonlyk met het uitbraaken eener bruine geleiachtige ſtof eindigde. —— In de maand September, braakte zy wederom een Kikvorsch, en in December meer andere, waarvan 'er vyf een geruimen tyd in water leevend bleeven. Den 27 April dezes Jaars, verzocht zy my om raad, dewyl zy daags te vooren, op 't land werkende, wederom een Kikvorsch had uitgebraakt. Dewyl de walgingen en de overige ſtraks genoemde toevallen nog bleeven aanhouden, gaf ik haar eenige dagen achter elkander braakmiddelen, waar door zy wel geen Kikvorſchen, maar eene menigte gryze, naar Kikvorsch-ſlym gelykende, ſtof kwyt raakte, en 't welk haar veel verlichting gaf. Den 31, ſchreef ik een middel uit het *Sem. Santonic. Rad. Filiç.* en *Syr. commun.* voor, waar door zy zeer veel ſlym en negen kleine Kikvorſchen uitbraakte; dit geſchiedde met de grootſte benaauwdheden en hevigſte ſtuiptrekkingen, die verminderden naar maate de Vorſchen hooger opkwamen. —— De eerſte Kikvorsch, die zy uitwierp, was 1½ duim lang en ½ duim breed, had een donker groene kleur, was nog zeer jong, en had eene gryze papachtige ſtof in de maag. —— Met verſcheiden andere perſoonen, die 'er tegenwoordig waren, zag ik haar ook een grooten Kikvorsch uitſpuwen, die ik evenwel niet, gelyk de kleine, in 't water leevend kon houden: dezelve wordt thans in de Verzameling der *Præparaten* van de Natuurkundige Societeit te Göttingen bewaard. Het opgemelde middel deed niet ſlegts door den mond de Kikvorſchen uitwerpen, maar zy raakte 'er ook een door den ſtoelgang kwyt, die half verteerd was. —— Niettemin kon zich de Heer JOSEPHI, de Stads Geneesheer dezer plaats, van de waarheid dezer gebeurtenis niet overtuigen. De Magiſtraat liet de Vrouw, op zyn verzoek, opſluiten, en de opgemelde Arts deed haar het volgend middel inneemen, ℞. *Merc. ſublim. corroſ. Gr.* V. *Solve perfectiſſime Syr. de Spin. Cerv. Unc. iij. Puly. Jalap. drachm. jß. Aq. fœnicul. Unc. ij.* M. d. alle 3 uuren één eetlepel vol. Dit Recept, 't geen ik letterlyk uit het groot Apotheker-Dagboek afgeſchreeven heb, zoude my ſtof genoeg tot aan-

aanmerkingen geeven, zo de woorden van HIPPOCRATES my niet te diep ingeprent waren: *Medicus ratione utens nunquam alteri invidiose calumniabitur, sic enim animi impotentiam prodet.* —— Na 't gebruik daarvan volgde eene zeer hevige braaking, waar by weder een Kikvorsch geloosd werd; evenwel hield de Geneesheer hetzelve nog voor bedriegery, toen hy zich eindelyk in de maand July laatstleden volkomen overtuigd moest houden, hebbende de Lyderes op nieuw verscheiden Kikvorschen, in zyne tegenwoordigheid, en in die zyner vrienden, uitgebraakt. *Dat het* Vrouwspersoon de Kikvorschen vooraf ingeslokt, en ons dus bedrogen zoude hebben, wordt, zo door de omstandigheden die de Ziekte verzelden, als de voorzorgen door de Magistraat genomen, genoegzaam wederlegd. Het blykt hieruit zeer klaar, dat Kikvorschen zich in onze Maagen ophouden en leeven kunnen. —— Is het niet dwaas, dat wy, kortzichtige menschen, over het al of niet bestaan van zommige zaaken in de Natuur een beslissend oordeel stryken willen, daar de ondervinding zo dikwils onze dwaaling aanwyst. Hoe kon een Pad midden in een stuk Steen leeven, en echter is zy 'er in gevonden!

Van meer dergelyke gevallen, zal ik slegts twee voorbeelden aanhaalen. —— In het *Commerc. Litter. Norimb.* van het Jaar 1735, *Hebd. XXI. p.* 163, leest men, dat een ongetrouwd Meisje, 15 Jaaren lang, eene menigte doode zo wel als leevende Kikvorschen kwyt raakte. — Door het gebruik van buikzuiverende middelen en kwikbereidingen, loosde zy veele stukken van vergaane en ook een dooden en leevenden Kikvorsch, en werd 'er ten laatsten volkomen van geneezen. —— De Hofarts LENTIN schreef my onlangs, dat een Meisje, 't welk langen tyd aan walgingen en braakingen onderhevig was, eindelyk geneezen werd, na dat zy door een braakmiddel een Hagedis, van een halve span lengte, had uitgeworpen. Waarschynlyk had zy dezelve, nog zeer klein zynde, ingeslokt, na dat zy van een moerasig water gedronken had.

VERSLAG WEGENS DE DIAMANTEN, IN BRASIL. Door M. D'ANDRADA.

(Uit de *Mémoires de la Societé d'Hiſtoire Naturelle a Paris.*)

Het Landſchap, of de Provincie, van *Braſil*, welke Diamanten voortbrengt, waar over ik thans iets voorheb mede te deelen, is gelegen tuſſchen de 22½ en 16° Zuider Breedte. De omtrek haalt bykans zes honderd en zeventig mylen. In 't Oosten paalt dit Landſchap aan de Capitainerie, of Provincie, van *Rio Janeiro;* ten Zuiden aan die van *St. Paul*; ten Noorden aan de *Sertoens*, of het binnenſte gedeelte van de aan Zee liggende Provincie van de *Baai de Tous les Saintes*, en met een gedeelte aan de Mynen van *Goyates;* ten Westen eindelyk aan het andere gedeelte van dezelve, aan de Woestynen en Bosſchen, bewoond door Wilden, welke zich uitſtrekken tot de grenzen van *Paraguay*.

Aan den kant van *St. Paul* heeft deeze Landſchap wyduitgeſtrekte onbebouwde Velden. Het binnenſte gedeelte is doorſneeden met ketens van groote Bergen en Heuvelen, met heerlyke Valeijen, lachende en vrugtbaare Vlakten. Hout wordt 'er in ruimen overvloed gevonden. Een verbaazend aantal van Rivieren en Beeken bewateren 't zelve, en geeven gemak aan den arbeid in de Goudmynen, welk Metaal men haalt uit de beddingen der Rivieren, van derzelver oevers in de open lugt, of van onder den grond.

Deeze Provincie is verdeeld in vier *Comarcas*, of Deſtricten, die van het Zuiden na het Noorden in deezer voege elkander volgen, *Santo Jaão del Rei*, *Villa Rica*, *Sabara* en *Serro Doſiro*, of de *Koude Berg*, in de taal der Wilden *Tritauray* geheeten. Het is dit laatstgemelde Deſtrict, waar uit men de Diamanten haalt. De geheele Provincie is zeer ryk in Yzermynen, Antimonie, Zinc, Koper, Zilver en Goud.

Het waren de *Pauliſten*, of de Inwoonders van de oude Capitainerie van *St. Vincent*, die deeze Mynen ontdekten, en een groot gedeelte van dit ryke Landſchap bevolkten, als mede van *Mato-Groſſo*, van *Cuiaba*, van *Goyates* en van *Rio grande de San Pedro*. Met één woord, zonder hun zou bykans het geheele inwendige

ge-

gedeelte des Lands, met deszelfs onmeetelyke rykdommen, nog onbekend en onbevolkt zyn. Altoos met de wapenen in de hand, om zich te verdedigen tegen de Wilden, te midden van ondoordringbaare Bosschen en eenzaame Velden, twaalf jaaren lang blootgeſteld aan honger en de ongenade der lugt, kwamen zy alle deeze hinderpaalen te boven. Daar is geen Berg, geen Riviertje, geen Myn, of dezelve is door hun overtrokken, bezogt en ontdekt.

Het was ANTONIO SOURY, *Paulist*, die zyn naam aan een deezer Bergen gegeeven heeft, die allereerst *Serro Dofiro* ontdekt en bezogt. Men was alleen op het vinden van Goud uit, wanneer men in 't einde Diamanten vondt *in Riacho Fundo*, waar men ze eerst inzamelde, en naderhand in *Rio do Peixo*. Men haalde desgelyks eene groote menigte uit *Giquitignoa*, eene zeer ryke Rivier. Eindelyk ontdekte, op 't laatſte van den Jaare 1780, en in den aanvange van 1781, eene Bende van omtrent drie duizend Contrebandiers, *Grimpeiros* genaamd, Diamanten, en haalde eene verbaazende hoeveelheid uit *Terra de Santo Antonio*. Maar dezelve werd genoodzaakt die te laaten aan de Algemeene Pagtery, die 'er zich meester van maakte.

Het was ten dien tyde, dat de vermoedens, dat de Bergen de eigenlyke vormplaatzen der Diamanten waren, zich meer en meer bevestigden. Doch, vermids de arbeid aan de beddingen der Rivieren, en aan derzelver boorden, min langwylig is, en zich meer in 't groot laat bewerken, en daarenboven de Diamanten, daar voorhanden, veel *grooter zyn*, verliet men het Gebergte, en richtte groote Vastigheden op aan de Rivier *Toucambiruou*, welke de Valeijen van dien bergketen beſpoelt, en bykans vyftig mylen lang is. Men ontdekte, door naſpeuringen en uithoolingen, dat de geheele bedding van dien grond, geplaatst onder de bedding des vrugtbaaren gronds, meer of min Diamanten bevatte, verſpreid en gehegt aan eene meer of min yzeragtige en digte ſtoffe; maar nooit draadswyze, of binnen holle ſteenen ingeſlooten.

Men zogt, in den beginne, dit zoeken der Diamanten te verbieden; maar de verboden handel, en het verzenden van dezelve, door de Vloot van *Braſil*, als Diamanten uit het Oosten komende, deedt het Gouvernement beſluiten 'er een handeltak van te maaken. De eerſte, die dit ter hand nam, was RISBURO CALDEIRA, een *Paulist*, op voor-

voorwaarde, dat men geen grooter aantal dan zes honderd *Negers* in het zoeken der Diamanten zou gebruiken. Omtrent deeze voorwaarde heeft men ten allen tyde zyn woord niet gehouden: dewyl men van zes tot acht duizend Negers tot dit Diamantzoeken in het werk gesteld heeft. Dit getal is een weinig verminderd, wanneer de *Portugeesche* Regeering, om dit bedrog te beletten, en het verlaagen van den prys der Diamanten, naar evenredigheid van de menigte ter verkoop gebragt, het Diamantzoeken voor eigen rekening liet doen. Maar tegenwoordig is men door nieuwe beweegredenen overgehaald, om het Diamantzoeken wederaan byzondere Persoonen te verpagten. Ondanks de groote voordeelen, welke de Koninglyke Schatkist daarvan trekke, lyden de Inwoonders daar door aanmerkelyk; dewyl het Distrikt, waarin men Diamanten zoekt, zich van tyd tot tyd wyder uitbreidende, eene menigte gronden, zeer ryk in Goud, onbewerkt laat.

Dat wy nu iets naders van deeze Diamanten zeggen.

De gedaante der Diamanten is niet bepaald; eenige zyn achthoekig, gevormd door de vereeniging van twee Pyramiden. Dit is de *Adamas octaëdrus turbinatus* van WALLERIUS, of de *Achtkantige Diamant* van ROMÉ DE L'ISLE. Deeze vindt men bykans altoos in de bovenkorst der Bergen. —— De andere zyn bykans rond, of door eene Cristallisatie daar aan eigen, of door afflyting. Deeze Diamanten gelyken zeer veel op die van het Oosten, die de *Portugeesen* en de *Indische* Volken *Roboludos* heeten, 't geen zo veel zegt als *afgesleeten*. —— De andere eindelyk zyn langwerpig, en schynen my de eigenste te weezen die WALLERIUS noemt *Adamas hexaëdrus tabellatus*. —— Deeze twee laatstgemelde soorten treft men doorgaans aan in de beddingen der Rivieren, en de afgeschaafde boorden van dezelve.

Men vindt ze ook, gelyk ik reeds aangeduid heb, in de opperkorst der Bergen. Deeze korsten zyn geformeerd uit een laag van yzeragtig Zand, met afgesleetene Steenen. Men noemt dit *Cascalho*, en de beddingen, of laagen, *Taboleiros*. Deeze *Taboleiros* hebben verschillende naamen, naar derzelver ligging en aart. Wanneer de bedding horisontaal ligt, en in het plan van de oppervlakte der Riviere, dan is dezelve eigenlyk een *Taboleiro*. Maar, indien het zich aan de zyden opheft, heet het *Gapiara*. Eindelyk, wanneer 'er veel Amarik onder is, noemt men

het

het in het Braſiliaansch *Tabanhua canga*, 't geen zo veel zegt als *Zwarte ſteen*, of *Tzerſteen*.

Op eenige plaatzen ligt de *Cascalho* bloot; op andere is dezelve bedekt door eene ſoort van kleiagtigen grond, (*Humus Damascena*, LIN.) of door een rood grof Zand, waar onder ſoms afgeſleetene Steenen. Dit Zand heet *Piſara*. De bank of onderlaage van de *Cascalho* is van Schift, eenigzins zandagtig, of van aard- en ſteenagtige Yzererts. Het is desgelyks in de *Cascalho* dat men Goud vindt, in kleine plaatjes, of in Vuurſteenen; 't geen, myns oordeels, *grootendeels* ontſtaat uit de ontbinding van met Goud *bezwangerde* Vuurſteenen, dewyl het Goud in draaden eene andere gedaante heeft, en eigenlyk de *Tophus ferreus* van LIN. is.

De opſpeuring deezer Diamanten geſchiedt door het veranderen van de beddingen der Rivieren en Beekjes, zo dat men den uitgehaalden grond konne waſchen, en de Diamanten uitzoeken, of door het breeken en vermorſelen, met groote hamers, van de *Cascalho*, welke men dan afwascht in Canos, of Bakken. Dit waſchen verſchilt van het waſchen om Goud te vinden: dewyl men 'er zeer weinig, zeer helder, water toe moet gebruiken, en eene kleine hoeveelheid *Cascalho* te gelyk neemt. Deeze evenredigheden zyn juist het tegenovergeſtelde van die by het waſchen om Goud te vinden gebruikt worden.

Men bedient zich tot deezen arbeid van Zwarte Slaaven. Zy zyn, dit werk verrigtende, geheel naakt, uitgenomen een klein voorſchootje, ten einde zy nergens *Diamanten* zouden kunnen verbergen. Maar, ondanks alle deeze *voorzorgen*, *ondanks* al de waakzaamheid der talryke *Toezienderen*, weeten zy middel om Diamanten te verbergen, om ze voor een zeer laagen prys te verkoopen aan de Sluikhandelaaren, of liever voor Rhum en Tabak te verruilen.

Ziet daar alles wat ik met zekerheid van deeze Diamanten kan zeggen. Ik moet 'er alleen nog byvoegen, dat andere Provincien van *Braſil* desgelyks Diamanten bevatten, als by voorbeeld *Cuiaba* en de Landen van *Guara Puara*, in de Provincie van *St. Paul*: maar men heeft van het zoeken nog geen werk gemaakt.

Aantekening van J. C. DELAMETHRIE. De Diamantmynen in de *Oost-Indiën* treft men ook juist aan in eenen zandagtigen en yzeragtigen grond, vermengd op dezelfde wy-

wyze als de *Cascalho* in *Braſil.* „ De aarde van de Dia-
„ mantmynen in *Golconda* is rood, met aderen van eene
„ ſtoffe die zeer veel gelykt na Metzelkalk, nu eens wit,
„ zomtyds geelagtig. Dezelve is doormengd met ſteentjes,
„ die in menigte aan elkander gehegt zyn." NICHOLS.
Deeze gelykheid is volkomen. Zou het Yzer eenigzins komen in de vorming der Diamanten ?

PROEVE, OVER DEN INVLOED DER SCHOONE KUNSTEN OP DE ZEDEN EN DE BELANGEN DER MAATSCHAPPYE.

(*Naar het Engelsch.*)

Langen tyd ben ik zo ten vollen overtuigd geweest van het naauw verband, 't welk plaats heeft tuſſchen de Vermaaken en de Zeden, als mede tuſſchen de Zeden en de Belangen, des Menſchdoms, dat elk Vraagſtuk van deezen aart in mynen geest natuurlyk doet opkomen eene naaſpeuring van de gewigtigſte belangen der Maatſchappye. Tot onderwerpen van deezen aart is het, derhalven, niet onvoegelyk, dat ik de aandagt verzoek van verlichte en ernſtig denkende Verſtanden.

Want, het zy wy veronderſtellen, dat de *Characters* der Menſchen eenigermaate gevormd worden door hunne *Vermaaken* of *Najaagingen*, of dat hunne *Vermaaken* en *Najaagingen* bepaald worden door hunne overheerſchende *Driften;* of dat (t geen misſchien het redelykst denkbeeld is,) wy veronderſtellen, dat het Character en de Vermaaken eener Eeuwe eenen onderlingen invloed op elkander hebben; in alle gevallen zullen wy moeten erkennen, dat elk Vermaak, elke genoegen ſchenkende Weetenſchap, elke Verfraaying des leevens, op het oogenblik dat dezelve blyke algemeen de overhand te krygen, een voorwerp wordt van naauwkeurig onderzoek, zo zeer de aandagt van eenen Staatkundigen als van eenen Wysgeer waardig.

Deeze Stellingen toegeſtemd zynde, is het blykbaar, van hoe veel aanbelangs het zy, dat wy ons rechte denkbeelden tragten te vormen van de ſtaatkundige en zedelyke ſtrekking der Schoone Weetenſchappen, in een tyd-

tydperk, wanneer dezelve gekoesterd en gevoed worden, om tot volkomenheid te geraaken.

Wanneer wy zien, dat veelen zich verheffen tot eene hoogte van agting, roem en voordeel, door zich over te geeven aan de verfraaijende Kunſten des leevens, is het zeker der moeite waardig, eenig onderzoek te doen, in hoe verre zy deeze onderſcheidingen verdienen; en of derzelver Voorſtanders en Beſchermheeren aangezien moeten worden als Vrienden of Vyanden der Maatſchappye. Wat zyn, in het oog van den Staatkundigen en van den Wysgeer, veele ſchoone, treffende, verlustigende, leevendige en bevallige, trekken van de hand veeler Schilderen? Wat zyn dezelve in het oog eens Zedekundigen Wysgeers, vóór dat het ongezwenkte oordeel beſlisſende uitſpraak gedaan hebbe, wegens het nut, 't geen zy voor 't algemeen aanbrengen; vóór dat hetzelve bepaald hebbe, of zy ſtrekken om ons Land, onze Eeuw, te verbeteren, meer agtings by te zetten, of het Volkscharacter te verzwakken, en een volgend geſlacht in weekderige verwyfdheid te doen wegzinken?

Vindt men, na zulk een onderzoek in 't werk geſteld te hebben, dat zy die proeve niet kunnen doorſtaan, dat zy dan, zugtende, onze bewondering van dezelve te rugge houden; doch zien wy dat zy de Rede op haare zyde hebben, laat dan de welſpreekenheid den lof haarer Zusterkunſten niet verzwygen; maar dezelve volmondig het heil verheffen eener Eeuwe van fraaiheid, van ſmaak.

Eer wy treeden tot het bybrengen van eenige algemeene aanmerkingen over dit onderwerp, is het zeer noodig, dat wy een lyn van onderſcheiding trekken tuſſchen die hoogere poogingen van verfynd vernuft, welke gepaard gaan met kundigheid en gevoel, en de zodanige, die louter ten cieraad ſtrekken, en aangemerkt mogen worden als voedzel verſchaffende aan den hoogmoed, en de zinnelyke voldoening der zodanigen, door welken zy ondersteund en aangemoedigd worden.

Onder de eerstgemelde beſchryving wilde ik tellen de verhevene Kunſten van Poëzy, Schilder- en Beeldhouwkunde; alle zo allernauwst verbonden met een uitgebreid verſtand, een leevendig en wel aangekweekt vernuft, en eene kieſche aandoenlykheid, dat ik overhel om te gelooven, dat niemand in een derzelven by uitſtek gelukkig ſlaagde, of hy bezat eene ziel, uitgebreid genoeg om elke andere Kunst of Weetenſchap ter hand te nee-

men, aan welke de noodzaaklykheid, of het vermuft der menſchen, de geboorte gegeeven hebben, en een hart vatbaar voor de edelſte deugden en verhevenſte gevoelens, welke ooit eene verlichte ziel vervulden, of waardigheid byzetten aan de menschlyke natuur.

Men verſtaa my niet verkeerd. Ik wil, met het bygebragte, in geenen deele, beweeren, dat Dichters, Schilders, Beeldhouwers, altoos de beminnelykſte characters bezaten. Uitzonderingen, ſpreekende uitzonderingen, vallen hier op, en ik vrees dat dezelve maar al te veelvuldig zyn. Maar, indien de edelſte vermogens der ziele zomtyds verkeerd worden aangewend, levert zulks geen bewys op tegen die vermogens zelve. Een ſtroom, die, wel geleid, het omliggende land vrugtbaar zou maaken, en de grootſte voordeelen aanbrengen, kan, indien men de oevers verzuimt te onderhouden, en de bedding verwaarloost, de landen, anders daar door zo voordeelig bewaterd, doen overſtroomen, de Koornvelden verwoesten, het Vee wegrukken, Dorpen verdelgen, en de Inwoonders, die anders welvaard en rykdom zouden ingeoogst hebben, in den deerlykſten ſtaat van behoefte dompelen. Op gelyke wyze zal dezelfde kragt der ziele, die de ſchoonſte deugden zou hebben kunnen voortbrengen, kragt aan de ondeugd geeven: en 'er valt geen de minſte twyfel aan, of even beſchreienswaardige gevolgen zyn nu en dan gebooren uit de verkeerde aanwending van ſterk gevoel, en de buitenſpoorigheden van verwaarloosd Vernuft.

Doch ik durf beweeren, dat de Ondeugden der Dichteren en Schilderen nimmer ontſtaan zyn uit hunne verkleefdheid aan de Zanggodinnen en Kunſten; maar dat, in tegendeel, deeze verkleefdheid, was dezelve niet tegengewerkt door eenige vyandlyke drift, haare Voedſterlingen tot eene hoogte van Wysheid en Deugd zoude hebben opgevoerd: met één woord, dat zy niet ondeugend en losbandig geworden zyn in gevolge hunner Kunſtbeoefeningen, maar door het verwaarloozen van dezelve, en dat zy, in gevolge hier van, geene zo volkomene Dichters en Schilders geworden zyn, als waar voor de Natuur hun berekend hadt. Hoe veele ſpreekende voorbeelden zouden hier van in elk deezer Kunſtvakken kunnen worden bygebragt.

Maar, om voort te gaan, de Zedelyke invloed der Kunſten kan uit twee onderſcheide hoofdoogpunten beſchouwd

ſchouwd worden: naamlyk —— derzelver uitwerking op de Zeden en het Gedrag hunner Beoefenaaren, en derzelver daar uit volgende werking in de Maatſchappy, by wyze van voorbeeld —— ten anderen, derzelver ſtrekking ten aanziene van de zodanigen, die 'er de aanmoedigers en bewonderaars van zyn.

In de meer bepaalde beſchouwing deezer hoofdzaaken, zou ik gaarne eenen aanvang maaken met de Dichtkunst, als de oudſte en uitſteekendſte der Kunſten, en als 't ware de Moeder van alle andere Weetenſchappen. Maar wat beduidt de droefgeestige taak van uit te weiden over iets 't geen in een verval geraakt is 't geen zich niemand aantrekt. De verwaarloosde, zo koel en onverſchillig behandelde, Dichtkunst mag hier te Lande naauwlyks als eene leevende Kunst worden aangemerkt (*).

Wat dan het eerstgemelde betreft, bepaal ik my tot zodanige Kunſten als tegenwoordig onder ons begunſtigd en beſchermd worden, en maak eenen aanvang met het overweegen van den invloed der Kunstbeoefeninge op den Schilder en Beeldhouwer zelve. —— Zeker geene Leevenswyze, geen Beroep of Bezigheid, kan gunſtiger weezen voor de bedaarde, de edele en beminnelyke, Deugden des Huislyken Leevens; en uit de Deugden des Huislyken Leevens zal, even als uit een verholen liggende en ſtille bron, alles vloeijen wat de waare verheevenheid en geluk des Menschdoms uitmaakt.

Vadzige ledigheid en tydkwistend omloopen (de ſchroomlykſte Vyanden van alles wat goed en voortreffelyk in den Mensch is) zyn geheel ſtrydig met de naaſtaagingen des Kunſtenaars. Zyne hand moet veel werken: en, als deeze rust, moet zyn oog en verbeeldingskragt onledig zyn. Elk voorwerp, 't geen hy beſchouwt, is, als 't ware, een nieuw blad in dat altoos voor hem openliggend boek, waarin hy zich geſtadig oefent. Elke houding, welke hy ziet, doét iets aan zyn oog op, wat hy in agt te neemen hebbe: en, zyn onverzadelyk overzigt alle de verſcheidenheden der Scheppinge gadeſlaande, drukt hy in zyn geheugen al wat ſchoon en verheven zich aan hem voordoet.

Dit kan geen plaats hebben te midden van de woeliugen

(*) Hoe verre dit zeggen des *Engelſchen* Schryvers op ons Land paſte, zullen wy hier noch onderzoeken, noch bepaalen.

gen der Losbandigheid (en niets minder dan *dit* kan den Kunſtenaar het vooruitzigt geeven van een uitſteekend ſlaagen); dit zal aan de verlokkende begeerlykheden tot ongebonden vermaak geene gelegenheid verſchaffen tot veelvuldige voldoening: terwyl ook de ongeregelde lustopvolging dier driften den Kunſtenaar zou berooven van die vaste hand, dat klaar en onderſcheidend oog, beide zo onvermydelyk noodig tot een gelukkig ſlaagen in den Kunstarbeid. —— Laat ik hier mogen byvoegen, dat, daar het aan alle de Fraaije Kunſten toekomt, aan de verhevene Aandoeningen der Ziele, als 't ware, een lichaam te ſchenken, en de Deugd als voor het lichaamlyk oog te vertoonen, het voor den Kunstbeoefenaar volſtrekt noodzaaklyk is de zuiverſte waardigheid van gevoelens te kweeken, en in zynen boezem de leevendigſte aandoenlykheid te behouden: ten einde hy in ſtaat moge weezen, om klaar te bevatten, en met zyn penſeel kragtig uit te drukken, die groote en edele aandriften der Ziele, zonder welke de Portraiten ſlegts niets beduidende ſchaduwbeelden zyn; de geſchilderde Geſchiedſtukken een geregelde mengeling van licht en donker uitmaaken; de Borst- en Standbeelden van marmer niets meer zyn dan gevormde ſteenklompen.

In gevolge van dus eene Bedenking, moet de *Theorie* pleiten voor de Huislyke Deugden en edele gezellige aandoeningen deezer Kunſtenaaren; en de *Ondervinding* zal hier op haar zegel drukken. Want, welke uitzonderingen 'er ook op mogen vallen, bovenal in vroegeren dage, geloof ik, dat men, in *Engeland*, tegenwoordig bezwaarlyk een gezelſchap van Lieden zal aantreffen, die, met zo veele der goede hoedanigheden van welopgevoede Lieden, zo weinig van hunne gebreken hebben, als die deeze edele Kunſten hanteeren. Want, om van de Godgeleerden niet te ſpreeken, de Regtsgeleerden ſtaan bekend als pleegers van de grootſte buitenſpoorigheden in hunnen Academietyd. —— Zy, die zich op de Geneeskunde toeleggen, drinken veeltyds met groote teugen uit den beker van wellust. —— Die het Krygsleeven volgen, hebben zich, zints lange, onderſcheiden door losbandigheid en ruwheid van Zeden: zeldzaam treft men, althans tegenwoordig, onder de liefhebbers van ongebonden vermaak, Lieden aan, die zich in Schilder- of Beeldhouwkunde eenigen naam gemaakt hebben.

Het blykt, derhalven, dat de Maatſchappy van het Voor-

Voorbeeld deezer Kunſtenaaren weinig te vreezen hebbe. Laaten wy nu bezien, of 'er meer kwaads te dugten ſtaat van den invloed huns arbeids.

Men heeft te meermaalen in 't midden gebragt, dat de Aankweeking der Schoone Kunſten de aangroeiende zugt tot Vermaak, tot welke Lieden, in ruimen doen gezeten, altoos zich maar al te zeer geneigd toonen, voedzel verſchaft. Doch men bedenke hier, dat Vermaak eene Afgod is, voor welke, door alle opeenvolgende Eeuwen, de Volken der aarde nederknielden: dat de tyd, niet noodwendig beſteed tot de gewoone beroepsbezigheden, altoos, door het gros des Menschdoms, aan Vermaak zal worden opgeofferd. De Landman beſteedt dien tyd in ruwe Landſpelen; de Boer ſtaat gaapende te kyken na den Kwakzalver en Gogelaar op de Jaarmarkt; terwyl de *Amateur* van Zang als wekwynt op de toonen van eenen *Italiaanſchen* ontmanden *Virtuoſo*; daar de Liefhebber der Zang- en Speelkunst zich vermaakt met de toonen eens Zang- en Speelkunſtenaars, die de gedagten als met toonen uitdrukt, en de ziel vervoert — alle deezen zyn aan 't zoeken van vermaak overgegeeven, en men zal geene zwaarigheid vinden om te beſliſſen, wie de verſtandigſte en beste party verkoozen heeft.

Met één woord, de toeneemende zugt tot Vermaak ontſtaat niet uit de Kunſten, noch uit den ſmaak, waar mede dezelve worden aangemoedigd: en, is 'er eenige rede om in dit geval te klaagen, dan is de Rykdom uit Koophandel oorſpronglyk hier alleen te beſchuldigen. *Deeze is het* die Weelde en Vertoonmaaking invoert, en eene *onverzaadelyke begeerte* tot kostbaare lustvoldoening *inboezemt*, die gelegenheden ſchept tot werkloosheid, altoos het gevolg van overvloed.

De Kunſten, derhalven, bieden eene redelyke bezigheid aan voor die opmerking, welke, te midden van eene weelderige ledigheid, anderzins zou verſtrooid en verkwist worden in het bejag van zinnelyke en wellustige voorwerpen; en eene ſoort van waardige en verlichte Menſchen, die tot luister en eer van hun Vaderland ſtrekken, vindt zich beloond met een gedeelte van dien Overvloed, welke anderzins waarſchynlyk zou verkwist geworden zyn aan de onwaardigſte Stervelingen, de dienaars en voedſters van de laagſte vermaaken, die ſteeds op de hielen treeden van een ongebonden en allen goeden ſmaak dervenden Adel.

Dan dit is de beste en breedſte grondſlag niet, op welken ik myne verdediging der Schoone Kunſten laat rusten. Zy, zy hebben eene kragtdaadige ſtrekking om het menschlyk Character te verheffen; zy verſterken de zielsvermogens; zy roepen de edelſte gevoelens te voorſchyn; zy oefenen de tederſte aandoeningen; zy bieden hulpe aan de verbeelding, om zich hoog te verheffen, —— In 't kort, de verhevene voortbrengzels van Schilder- en Beeldhouwkunde bezitten een onwederſtaanbaaren invloed om het hart uit te breiden. —— En ik daag de geſlaagenſte Vyanden van Vernuft en Smaak uit, om my één eenig voorbeeld by te brengen, waarin de Liefde tot deeze Kunſten gepaard ging met eene laage en ſnoode gemoedsgeſteltenisſe.

Nogthans wil ik deeze aanmerking niet uitgeſtrekt hebben tot de Werken van alle onze Kunſtenaars. De enkele aftekening, en het wel groepen, eeniger ſchoone beelde heeft geen eisch op zulk een toejuiching: veel min kunnen deeze verhevene uitwerkzels te wege gebragt worden door mengeling van ſterke kleuren, en de nette afbeelding van eenig weefzel, of de kleine zorgvuldige naavolging eener kleederdragt. Zodanige kleine en belanglooze voorwerpen (altoos door den rechtſchaapen Kunſtenaar als het minder deel der Kunſte aangezien) kunnen met geene mogelykheid in verband ſtaan met Gevoel of Smaak. Zy toonen alleen de beuzelagtigheid van den geest des Schilders die 'er op let, en de weinig beduidenheid der zodanigen welke zulks bewonderen. —— Wy behooren den *Schilder* van den *Kunſtenaar* te onderſcheiden.

Ik vaar voort, om kortlyk eenige aanmerkingen in 't midden te brengen over zodanige Fraaije Kunſten, als, in geen zo onmiddelyk verband ſtaande met vermeerdering van Kundigheden en Gevoelens, enkel aangemerkt kunnen worden als geſchikt om Hoogmoed, Vertoonmaaking, en zinnelyk Genoegen, ten dienſte te ſtaan. Onder deeze afdeeling zal ik alleen myne aandagt vestigen op de Muzyk en de Bouwkunde.

Wel bevroed ik, dat my, ten opzigte van de laatstgemelde, zal tegengeworpen worden, dat deeze niet enkel als een Kunst ten cieraad ſtrekkende kan worden aangemerkt; dewyl men dezelve altoos gehouden heeft als een der eerſte, en onvermydelyk zamen verbonden met de oprigting eener beſchaafde Maatſchappye. Maar ik ſpreek

van

van Fraaije Kunſten alleen, en gevolglyk van de Fraaiheden der Bouwkunde; in de daad, het zou de ongerymdheid zelve weezen, van Kunſt te ſpreeken in het bouwen van een Hut of Schuur.

Over dit onderwerp is het my onmogelyk met eenig genoegen uit te weiden, naa zo veele proeven, welke men onlangs in *Engeland* gegeeven heeft, wegens onze geheele onkunde van de eerſte beginzelen deezer Kunſte. Ik vergenoeg my, derhalven, met alleen aan te merken, dat ik niet begryp, in welk een verband de Bouwkunde ſtaat met een der Fraaije Kunſten, of ſoort van Geleerdheid, of welk eene ſtrekking dezelve zich kan beroemen te hebben om tot Deugd of Edelaartigheid een ſpoor en prikkel te geeven. —— Maar, vermids de verhevene en ſchoone voortbrengzels van Schilder- en Beeldhouwkunde verlooren zouden gaan, wanneer 'er geene geſchikte Verblyfplaatzen vervaardigd waren om dezelve te ontvangen en te bewaaren; en dewyl de oprigting dier groote gevaarten beſtaan verſchaffen aan duizenden van vlytige arbeidslieden, mogen wy verklaaren, dat de Bouwkunde openbaare beſcherming verdient. Dezelve is zo noodzaaklyk voor andere Kunſten, als een Lyst om een Schilderſtuk, en mag, met regt, gerekend worden omtrent dezelfde maate van voortreflykheid by vergelyking te hebben.

Maar wat zal ik zeggen van de Muzyk? —— inzonderheid van de hedendaagſche Muzyk —— dat voertuig van ongebondenheid en wellustige verwyfdheid! — *die verleidende* ſtreelſter van het onbedagte hart, wier *vertederende en verleidende* toonen alle edele kragt van goeden ſmaak en deugd verzwakken en wegvoeren!

Ik erken, dat, hoe zeer ik eene geneigdheid hebbe voor Fraaije en Beſchaavende Kunſten; hoe zeer ik geſteld ben op alles wat bevalligheid en vrolykheid kan byzetten aan de beſchaafde Zamenleeving —— ja, hoe vatbaar ik ben voor de betoverende kragt deezer Kunſte; en hoe gereed ik ben om ten allen tyde het gevoelen te onderſchryven van SHAKESPEARE, „dat een Mensch, die „ geen gevoel voor de Muzyk heeft, en zich niet ge„ troffen voelt door de zamenſtemming van aangenaame „ klanken, geſchikt is tot verraad, list en roof (*),” —— ik

(*) *The man who has not muſic in his ſoul,*
Nor is not touch'd with concord of ſweet ſounds,
Is fit for treaſons, ſtratagems, and ſpoils.

— ik my nogthans gedrongen voel aan anderen de verdediging over te laaten van de tegenwoordige verregaande aandagtverleening aan deeze bevallige, maar thans nutlooze en niets onderwyzende, Kunst — eene Kunst, waar mede geene Fraaije Weetenſchap eenige de minſte betrekking heeft, en waarin de anderzins grootſte Botterikken niet zelden zeer groote Meesters zyn.

Gereedlyk ſtem ik toe, dat de Muzykſtukken van eenige weinige Meesters in deeze Kunst, inzonderheid eenige van HANDEL, eene uitzondering maaken op deeze algemeene beſchuldiging van nietsbeduidende beuzelagtigheid; dat zy, door eene ſoort van toverkragt, het vermogen van gevoelens in te boezemen vereenigden met de uitdrukkingen der Zang- en Speelkunde. — Maar dit zyn uitzonderingen op eenen algemeenen Regel; en, daar deeze alleen kunnen roemen op het roeren der Driften zonder onze denkbeelden uit te breiden, kunnen zy, myns nederigen bedunkens, niet ſtrekken om de tegenwoordige buiten het ſpoor hollende trek na dit zoet vergif des gehoors te regtvaardigen.

'Er zyn twee algemeene Tegenwerpingen tegen de Fraaije Kunſten, ingebragt zo wel tegen die ik verdedigd, als die ik opgegeeven heb.

Men heeft aangemerkt, dat, door deeze Kunſten aan te moedigen, veele handen onledig gehouden worden in overtollige en tot de weelde behoorende bezigheden, die men beter zou kunnen gebruiken in noodzaaklyke Kunſten en Handwerken, en dat, in gevolge hier van, de rykdom, die beſteed behoorde te worden in het bevorderen van de weezenlyke magt en voorſpoed van den Staat, verkwist wordt in noodlooze verfraaijingen en vertoon van grootheid.

Maar deeze zwaarigheid verdwynt terſtond, wanneer wy aanmerken, dat, in een ſtaat der Zamenleeving zo verre gevorderd als de tegenwoordige, waarin de Werktuigkunde den arbeid kragtdaadig te hulpe komt, en alle de gemeene Kunſten des leevens haar aandeel gehad hebben in de voortgaande verbetering, een klein gedeelte des Volks vereischt wordt om te verrigten 't geen volſtrekt noodzaaklyk is. Het overige gedeelte moet, dorhalven, zich onledig houden met zaaken oogſchynlyk overtollig, of zich aan ledigheid en ſlegtheid overgeeven.

Daarenboven kan de Maatſchappy het gemis van alle haa-

haare ten cieraad ſtrekkende overtolligheden niet dulden. —— En zy zelfs, die met zo veel ophefs uitvaaren tegen alles wat het volſtrekt noodige te boven gaat, zouden ſchrikken voor de proeve, om afſtand te doen van alle de gezellige aangenaamheden hunner gemaklyke Steden, en zich tegen de ongenade van ruwe jaarſaiſoenen te verdedigen met een beestenhuid, zwervende by dag door bosſchen en velden, en ſlaapende by nagt in de asch van hunne jammerlyk toegeſtelde hutten. —— Waar zullen wy hier het punt vinden om by op te houden? Omtrent deeze Vraage is alles verwarring en tegenſpraak. Met één woord, geheel het Menschdom heeft het hart geſteld op *Overtolligheden*; en wy vaaren, met bedekte nydigheid, alleen uit tegen de zodanige, om welke te genieten het ons aan ſmaak, of gelegenheid, mangelt.

Eene andere Zwaarigheid, daar men voorgeeft dezelve uit de Ondervinding of de Geſchiedenis te ontleenen, behoort naauwkeuriger door ons onderzogt te worden.

Men verzekert, dat, in alle Eeuwen, en in alle Landen, waar men de Beſchaafde Kunſten ſterk aangemoedigd heeft, dezelve onvermydelyk den boozen Geest van Weelde ingevoerd, en het Volk, 't geen zy voorgaven te vercieren, onder ſchitterende ruïnen als begraaven hebben.

Ik zal my hier niet bedienen van de zo dikmaals gebruikte, en daar door als verſleetene, aanmerking, dat het *Misbruik* eener zaake niet als een Bewys tegen het *Gebruik* mag gelden; dewyl *Misbruiken* die *onvermydelyk* zyn aangemerkt moeten worden als vergezellende de misbruikte dingen, en men daarom 'er regtmaatig op mag aandringen tot derzelver veroordeeling. — Maar ik lochen volſtrekt, dat de Schoone Kunſten (de Muzyk alleen uitgezonderd,) ooit ſtrekten tot het verſpreiden van ſchadelyke Weelde, of ten ondergang van die Ryken, op welken men in de tegenwerping doelt. —— Ja, ik beweer dat zy eene recht daar tegenovergeſtelde ſtrekking hebben; en ik zal bewyzen, dat, gelyk de Invoering van Beſchaafde Kunſten altoos het Tydperk geweest hebbe van Volksvoorſpoed, zo ook de Afneeming derzelven altoos eene verregaande Volksverbastering voorging.

Eenvoudigheid van Smaak is de Beſchermgodin van alle Fraaije Kunſten. Derzelver maagdlyke gedaante

ſchrikt voor de laage gemeenſchap van wellustige ondeugd, en laat in haare plaats de onechte kinderen van ſchitterende praal; die, 't is waar, voor eenen tyd, haaren naam en ſtand aanneemen, maar geheel en al beroofd zyn van haare deugden en geest.

Ik ſtem toe, dat Weelde en Kunſten dikwyls bykans ten zelfden tyde zyn ingevoerd; en beide doorgaans ontſtaan zyn uit het genot van Overvloed en Gemak. Maar ik ontken, dat de een de oorzaak van de ander geweest hebbe, of dat die eigenſte Perſoonen, die ſlaaven van de Weelde geweest zyn, immer, uitgezonderd alleen uit gewoonte en naavolging, de Patroonen en Bewonderaars der Kunſten waren.

Waar is dan de kragt deezer Tegenwerpinge? Indien een verdervende en vrugtbaarmaakende ſtroom, ten zelfden tyde, uwe velden kwamen bewateren, zoudt gy dan den vrugtbaarmaakenden ſtroom zoeken af te leiden, om dat gy den verdervenden niet konde afwenden? Zoudt gy niet veeleer alles aanwenden om den zuiveren ſtroom in grooter overvloed te doen vloeijen, om tegenwerking te bieden aan den verdervenden vloed, dien gy met geene mogelykheid konde weeren.

Zodanig zyn de ſtroomen van Weelde en der Schoone Kunſten; en zodanig is altoos de heilzaame invloed der laatstgemelden geweest, zo lang als de ſmaak en de driften der Eeuwe wilden gedoogen, dat die ſtroom zuiver en onbeſmet heenen vloeide. —— Maar, toen Weelde, gelyk een alles overſtroomende vloed, de boorden overſtroomde, en de ſtroom van Schoone Kunſten en Weetenſchappen verlooren ging in dien overzwalpenden en verdervenden vloed, toen werden, in de daad, magt, grootheid en deugd te gader weggeſleept door dit alles verdelgend kwaad, 't geen zommigen ons zouden willen doen houden voor de Afſtammeling, en anderen voor de Moeder, der Schoone Kunſten; doch in waarheid deezer bitterſte en verdelgendſte vyand is.

Ik mag my vrylyk op de Geſchiedenis beroepen, of dit geene egte opgave is van den waaren ſtaat der dingen. —— *Athene* ging niet te onder, (gelyk zommigen beweerd hebben) door haare Kunſten en verſtraaijende Weetenſchappen; even min zegenpraalde *Rome* door haare barbaarschheid; ſchoon ik gereedlyk erkenne, dat Onkunde en het Moordbedryf des Krygs eene veel nadere betrekking

king op elkander hebben, dan Bloohartigheid en de bewondering van een ſchoon Schilderſtuk.

Rome was overwinnend toen armoede de moedige Krygshelden aanzette om te rooven. *Athene* werd overwonnen toen de Burgers geleerd hadden de zagtheid van bedryfloosheid, en de tafelweelde, te ſtellen boven Roem en Vryheid; doch dit zouden de Gevoelens van een *Griek* niet geweest zyn, toen HOMERUS zyne verhevene Heldenzangen zong; toen PHIDIAS, onder de beſcherming van PERICLES, de Beeldhouwkunde tot eene onvergelyklyke hoogte opvoerde; of zelfs toen DEMOSTHENES in den *Areopagus* donderde. Het roemrykſt Tydperk van *Athene* was, derhalven, 't geen zich, op de voordeeligſte wyze, door Kunſten en Weetenſchappen onderſcheidde. Maar, toen Drogredenaars en Epicuristen den Smaak en de Zeden des Volks bedierven, vervielen de Vryheid en Magt der Athenienſeren, niet door toedoen der Schoone Kunſten en bevallige Verfraaijingen, maar door die verbastering, waar door Kunſten en Weetenſchappen reeds in vervallenden ſtaat gekomen waren.

En was het lot van dit Gemeenebest niet zonderling: want, langen tyd eer *Rome* viel, hadden weelde en verwyfdheid bykans elke Kunst verbannen, welke een verlicht en deugdzaam Volk fraai of beſchaafd kan noemen. De Regeering van AUGUSTUS, gelyk dezelve een der ſchitterendſte tydperken oplevert, en, geduurende het laatſte tydperk, tevens een der gelukkigſte, in de Geſchiedenis van *Rome*, zo was dezelve ook de beroemdſte ten opzigte van Kunſten, Weetenſchappen en Beſchaafdheid. —— *De Dwingeland*, die, geduurende het vroegere tydperk zyns leevens, van Staatzugt blaakte, en na bloed dorstte, werd in zyn aart geleenigd door kennis te krygen aan de Zanggodinnen en Kunſten; en, de verwoestende verſchriklykheden des Oorlogs ter zyde leggende, koesterde hy de zagtere gevoelens door Vrye Kunſten ingeboezemd, en was bedagt op den Vrede en het Geluk der Wereld.

De geheel aan hun zinnelyk genot overgegeevene en verſlaafde Troonopvolgers konden geen tyd uitſpaaren van de opvolging hunner Wreedheid en Lustvoldoeningen om Kunſten en Weetenſchappen te begunſtigen; en, hoewel het *Romeinſche* Ryk nog eenigen tyd in ſtand bleef, ja in magt en grootheid aangroeide, verzwakten, nogthans, de Fraaije Kunſten zeer oogſchynlyk, en dermaa-

maate, dat, wanneer door den Raad een Zegepraal aan een der laatſte Keizeren werd toegeſtaan, het aan Beeldhouweren en Bouwkunſtenaaren mangelde om den Triumphboog te vervaardigen, en zy zich genoodzaakt vonden tot het jammerlyk hulpmiddel om andere Gedenktekens hunner Overwinningen te ontluisteren, ter kwalyk voegende verciering van de Zegepraal diens dags.

Met één woord, gelyk altoos het geval zal weezen wanneer de Rykdom de overhand krygt, en de Fraaije Kunſten verbannen worden, waren de eenige Kunſten, door de verbasterde *Romeinen*, ten dien tyde, gekweekt, de Kunſten van verwyfde en zinnelyken lust prikkelende Weelde. Als Zwynen ſluimerende op hunne prachtige rustbedden, en op één maaltyd de inkomſten van eene geheele Provincie verkwistende, voldeeden zy, tot walgende zatheid toe, hunne buitenſpoorige lusten, met allen overdaad die eene uitgeplunderde wereld opleverde, en gaven zy zich over tot de ſnoodſte bedryven, om zich in ſtaat te ſtellen tot het herhaalen van de ſchaamtloosſte buitenſpoorigheden. In deezer voege heerschte te *Rome* de verregaandſte overgegeevenheid aan zinnelyken lust, en de eenige Kunſtenaars (indien zy in eeniger voege dien naam verdienen) welken zy hunner beſcherminge waardig oordeelden, waren de zodanigen, die een nieuwe ſaus konden uitdenken om de Spys der overdaadig opgevulde tafels een nieuwe prikkeling by te zetten, of iets uitdagten om op eene nieuwe wyze hunnen onnatuurlyken lust te prikkelen.

Maar, indien 'er nog eenigen twyfel mogt overblyven, of de Kunſten de Voedſters niet zyn van die Weelde, eenen Staat zo hoogst verderflyk, dan mogen wy ons beroepen op het lot van *Lacedemon* en *Carthago*.

Ging *Sparta* ten gronde door haare verfyningen en verfraaijingen? 't Is waar, zo lang *Sparta* volhardde in haare eenvoudige en boerſche eenvoudigheid, bleef *Sparta* niet alleen groot, maar ook vry. Ontbloot van ſmaak en fraaiheid, bleef haar deugd (mag ze dien naam draagen) bloeijen; de middelen van genot waren buiten hun bereik geſteld zo lang men zich hieldt aan het zwaar yzeren geld; maar toen LYSANDER, wederkeerende van het vermeesteren van *Athene*, de *Weelde* dier beroemde Stad invoerde onder een Volk, te ruw en te dom om de *Fraaiheden* daar van aan en over te neemen, bewerkte, binnen korten tyd, buitenſpoorige Weelde een volkomen val;

val; aan de volgende Eeuwen een voldingend bewys naalaatende, dat geene Schoone Kunſten, op zichzelve beſchouwd, maar Gierigheid en zinnelyke Lust, de nimmer faalende oorzaaken zyn van Volksondergang.

Wat *Carthago* betreft, de Geſchiedenis daar van is te over bekend; en moest hy een gelukkig talent bezitten om een onderwerp te verwarren, en de duidelykſte onderſcheidingen van zinnelyk Vermaak en verſtandige Verfraaijing te vermengen, die beweeren zou dat de Fraaije Kunſten eenig aandeel hadden in de omverwerping van dit Gemeenebest.

Om te beſluiten. Kunnen wy, naa dit alles overdagt, en aan elke omſtandigheid het vereischte gewigt in de ſchaale der Rede gegeeven, te hebben, een oogenblik twyfelen, of wy aanmoediging zullen geeven aan die Fraaije Kunſten, die beſchaafdheid ſchenken aan eene verlichte Maatſchappy; die de ziel aanzetten tot verhevene Weetenſchappen; die de aandagt der Grooten en Ryken aftrekken van het bejag der dwaasheid en der ondeugd, en dezelve vestigen op voorwerpen, geſchikt om de edelſte gevoelens in te boezemen; die duizenden van waardige Characters in agting en waarde houden, en reeds belangryke voorwerpen van Handel opleveren; en die teffens een ſchitterend en onſchuldig middel verſchaffen om 's Volks rykdom en grootheid ten toon te ſpreiden?

Zommigen zullen, misſchien, bedagt zyn op andere redenen ter aanmoediginge deezer Kunſten; daar zy begrypen, dat ze hoogagting verdienen uit hoofde van dankbaarheid, en aanmoediging van wegen de poogingen om den roem onzer Voorouderen te vereeuwigen, en de gedagtenis te bewaaren van die pryswaardige en beminnelyke Characters, die, in het openbaar of huislyk leeven, het hunne hebben toegebragt tot het welvaaren der Maatſchappye, of het geluk van byzondere Perſoonen. Dan ik laat dit voor hun over; en heb myn taak afgedaan, in zo verre ik my had voorgeſteld dit Onderwerp te behandelen.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN DEN WYSGEER RENÉ DESCARTES.

(Naar het Engelsch.)

RENÉ DESCARTES, een uitſteekend Wiskundige en Wysgeer, ſtamde af van een oud adelyk Geſlacht te *Touraine* in *Frankryk*, was de jongſte Zoon van JOACHIM DESCARTES, Raadsheer in het Parlement te *Rennes*, verwekt by JANE BROCHARD, Dogter des Luitenant Generaals van *Poictiers*. Hy zag het eerſte leevenslicht te *la Haye* in *Touraine*, op den 31 van Lentemaand des Jaars MDXCVI. Zyn Vader was gewoon deezen Zoon, nog een Kind zynde, den Philoſooph te noemen, uit hoofde van zyne weetgierigheid om de oorzaak der dingen naa te vorſchen.

Deeze veel beloovende Jongeling werd, in den Jaare MDCIV, te *la Fleche*, in de School der *Jeſuiten*, gezonden, waar hy groote vorderingen maakte, zo in de *Latynſche* als in de *Griekſche* Taal; nog zeer jong, liet hy eene zonderlinge genegenheid blyken voor de Dichtkunde. De Fabelen der Ouden verſchaften hem een zonderling genoegen, door de aartige ſpeelingen der verbeeldingskragt, daar in doorſtraalende. Naardemaal hy in alle opzigten zynen pligt zo naarſtig waarnam, vondt hy zich ontſlaagen van de Leſſen met die ſtiptheid by te woonen als zyne Medeleerlingen; van deeze vryheid maakte hy gebruik, met den daar door uitgeſpaarden tyd te beſteeden in het doorleezen van alle zeldzaame en nutte Boeken, welke hy koh magtig worden.

In Oogstmaand des Jaars MDCXII, verliet hy deeze eerſte Oefenplaats. Zyn Vader hadt hem ten Krygsdienst geſchikt; dan, toen nog te jong en te zwak zynde om de vermoeienisſen van het Krygsmansleeven te verdraagen, werd hy in Lentemaand des volgenden Jaars na *Parys* gezonden. Schoon hy zich niet overgave aan de losbandige Leevenswyze in dien zetel der weelde, ſpeelde hy ſoms grof ſpel, en ſlaagde daar in gelukkig. Te *Parys* vernieuwde hy zyne kennis met veelen, die hy in het Collegie der *Jeſuiten* gekend hadt, en hem aanmaanden om de woelige leevenswyze, waartoe hy vervallen was, te verlaaten, en zich weder, met ver-

nieuw-

nieuwden vlyt, op de Letteroefeningen toe te leggen, 't geen hy twee jaaren met zulk een yver deed, dat eenigen zyner Vrienden hem aanmaanden dien arbeid voor een tyd te ſtaaken. Dit deed hy met na *Holland* te trekken, en als Vrywilliger onder den Prins van ORANGE dienst te neemen. Hy verkoos, zo men wil, het Krygsleeven, om te beter de verſchillende geaartheden der Menſchen waar te neemen, en zich te ſterken tegen alle de lotwisſelingen des leevens. Ten einde hy niet ten gebiede van eenen meerderen mogt ſtaan, weigerde hy, van den beginne af, het bekleeden van eenige bepaalde post, en trok geen ſoldy; alleen ontving hy éénmaal, welſtaanshalven, en, om aan 't gebruik te voldoen, ſoldy, en bewaarde dit ſtuk Gelds zyn leeven lang, ten gedenkteken dat hy in den Kryg gediend hadt.

Geduurende het Beſtand tuſſchen de *Spanjaarden* en *Nederlanders* te *Breda* in bezetting liggende, hadt een onbekende een Wiskundig Voorſtel in 't *Hollandſch* openlyk ter oplosſinge voorgehangen. DESCARTES, ziende dat veelen ſtaan bleeven om 't gelve te leezen, bleef medeſtaan, en verzogt aan een der Omſtanderen, om hem het Voorſtel in 't *Latyn* of *Frahsch* te willen vertolken. De Man, dien hy aanſprak, beloofde hem hierin ten wille te zullen weezen, onder beding, dat hy het Voorſtel zou oplosſen. DESCARTES ging deeze voorwaarde aan; waarop de Man, ſchoon hy zulks weinig verwagtte van een jong Cadet in het Leger, hem zyn Adres, by het vertaalde Voorſtel, opgaf, met verzoek om hem de Oplosſing te bezorgen. DESCARTES ging na huis, en vervoegde zich 's anderen daags by den Heer IZAAK BEEKMAN, Opperhoofd van het *Collegie* te *Dordrecht*, die het Voorſtel vertaald hadt. BEEKMAN ſtondt verwonderd over de ſpoedige Oplosſing des Voorſtels; doch diens verwondering nam nog zeer toe, als hy, met dien Jongeling in geſprek getreeden, bevondt, dat diens kunde in de Wiskundige Weetenſchap zo verre de zyne overtrof, daar hy verſcheide jaaren lang zyn tyd aan de beoefening van dezelve geheel gewyd hadt. —— Staande het verblyf te *Breda*, ſchreef DESCARTES eene *Latynſche* Verhandeling over de Muzyk, en lag het plan tot veele zyner volgende Werken.

In Wynmaand des Jaars MDCXIX, trok DESCARTES als Vrywilliger mede met het Leger des Hertogs van *Beyeren*. In 't Jaar MDCXXI woonde hy den Veldtocht in *Hungaryen* by, onder den Graaf van BUCQUOY; doch het

het verlies zyns Generaals, die ten deezen jaare in een beleg ſneuvelde, deedt hem het Krygsleeven vaarwel zeggen.

Korten tyd naa dit genomen en volvoerde beſluit; ving hy eene Reis na 't Noorden aan, bezogt *Sileſien*, de verſte deelen van *Poolen*, *Pommeren*, de Kusten van de *Baltiſche Zee*, *Brandenburg*, *Holſtein*, *Oostfriesland* en *Westfriesland*. Na dit laatstgenoemde Gewest overſteekende, liep hy groot gevaar van vermoord te worden. De Scheeplingen geraakten op het denkbeeld dat hy een Koopman was, met veel gelds reizende: zy ontdekten duidelyk dat hy van dit Land weinig wist; en kwam hy hun voor een weerloos man te weezen. Zy kwamen tot het zo ſnood als ſchriklyk beſluit om hem over boord te werpen. Hier over ſpraken zy vry openlyk; vastſtellende, dat hy geene taal dan de *Franſche* kende, in welke hy met zyn Knegt ſprak. DESCARTES, deeze geſprekken hoorende, ſprong ſchielyk op, trok zyn Degen, ſprak de Scheeplingen in hunne eigene taal aan, en op zulk een toon, dat zy, van ſchrik bevangen, dit boos opzet ſtaakten, en hem met alle mogelyke heuschheid bejegenden.

In 't volgende jaar trok DESCARTES na *Parys*, waar hy zich zuiverde van de blaam, dat hy zich onder de *Roſicruſiaanen* zou hebben aangegeeven; Lieden, welke hy aanzag als een gezelſchap van Bedriegers en Geestdryvers. De gezette beoefening der Wiskunde eenigzins vaaren laatende, lag hy zich toe op de Zedekunde en de Natuurkunde. In dit eigenſte jaar deedt hy eene Reize door *Zwitzerland* na *Italie*.

Van deeze Reize wedergekeerd, zette hy zich te *Parys* neder; doch, zyne Letteroefeningen, door veelvuldige bezoeken, afgebrooken wordende, ging hy in den Jaare MDCXXVIII het beleg van *Rochelle* bywoonen. Tegen den Winter keerde hy weder na *Parys*. Korten tyd naa zyne wederkomst, zich, ten huize van den Heer BAGNI, 's Pauſen *Nuncius*, bevindende in een kring van Geleerden, liet hy zich beweegen, om zyne Gevoelens, raakende de Wysbegeerte, te ontvouwen.

's Pauſen *Nuncius* by hem vervolgens op de uitgave aandringende, trok DESCARTES, in Lentemaand des Jaars MDCXXIX, na *Amſterdam*, en van daar na eene plaats niet verre van *Franeker* in *Vriesland*, waar hy een aanvang maakte van zyne Bovennatuurkundige Beſpiegelingen;

ging, en ook eenigen tyd besteedde in de Doorzigtkunde. Ten deezen tyde schreef hy mede zyne Gedagten over de Verhevelingen.

Naa omtrent zes maanden verblyfs in *Friesland*, ging hy na *Amsterdam*. Hy hieldt voor zeker, dat niets het tydlyk geluk der Menschen sterker kan bevorderen, dan eene gelukkige vereeniging der Natuurlyke Wysbegeerte met de Wiskunde. Dan eer hy zich zette om 's Menschen arbeid te verligten, en de gemakken des leevens te vermeerderen, door de Werktuigkunde, oordeelde hy het noodig eenige middelen uit te vinden om 's Menschen lichaam te wapenen tegen ziekte en zwakheid. Dit bragt hem tot de beoefening der Ontleedkunde, waarin hy den geheelen Winter te *Amsterdam* besteedde; die oefening afwisselende met de Scheikunde.

Aangezogt door den Graave DE MARCHIVEL, Afgezant des Konings van *Frankryk* by den Grooten Heer, om met hem na de *Levant* te gaan, sloeg hy zulks af, liever verkiezende een korte Reis na *Engeland* te doen; waar hy, niet verre van *Londen*, eenige Waarneemingen omtrent de Afwyking van de Kompasnaald in 't werk stelde.

Een zyner Leerlingen te *Deventer* tot Hoogleeraar in de Wysbegeerte beroepen zynde, trok hy in 't Voorjaar van MDCXXXIII na die Stad. Aldaar lag hy de laatste hand aan verscheide Werken, het voorgaande jaar onvoltooid gelaaten, en hervatte zyne beoefening der Starrekunde. In den volgenden Zomer voltooide hy zyne Verhandeling over de Wereld.

Het jaar daar aan volgende trok hy wederom na *Amsterdam*, en ondernam, kort daar naa, met den Heere VILLEBRESSIEUX, een ervaaren Wiskunstenaar en Stofscheikundige, eene Reis na *Deenemarken*, en de laagste deelen van *Duitschland*. De Winter des naastvolgenden jaars verschafte onzen nimmer moeden Wysgeer gelegenheid tot de Waarneemingen over de zespuntige Sneeuwvlokken, met daarby gevoegde over den Hagel en den Regen; eene stoffe door hem naderhand vervolgd in zyne Verhandeling over de Verhevelingen.

Met den Jaare MDCXXXV trok hy na *Leeuwarden*, in *Friesland*, waar hy tot den Jaare MDCXXXVII bleef; en zyne Verhandeling over de Werktuigkunde opstelde. Met het Voorjaar begaf hy zich weder na *Amsterdam*, en zagen dit jaar zyne vier Verhandelingen het licht,

licht, over den Redeneertrant, over de Doorzigtkunde, de Verhevelingen en de Meetkunde.

Korten tyd daar naa trok hy na *Breda*. Van daar wedergekeerd, zette hy zich te *Egmond* neder. Nimmer hadt hy gedagt den Roomsch Catholyken Godsdienst te ondermynen; dan zyn schryven gaf gelegenheid tot eenige Tegenwerpingen, op welke hy zich genoodzaakt vond te antwoorden. De Tegenwerpingen werden ter baane gebragt door FROMOND, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Leuven*, door PLEMPIUS, eenen *Hollandschen* Geneeskundigen, en door den Heer MORIN, Hoogleeraar in de Wiskunde in het Collégie der *Jesuiten* aldaar. In *Frankryk* werd zyn schryven zeer verschillend ontvangen, naar het onderscheiden begrip der Leezeren. Dan de verschillen, welke hy hadt met 's Konings Hoogleeraar in de Wiskunde te *Parys*, en den Heere BEAUGRAND, 's Konings Secretaris, eindigden zeer vriendlyk.

Terwyl hy zich onledig hield met het beschaaven en verbeteren van zyne reeds uitgegeevene Werken, groeide zyn Aanhang aan, en byzonder in de *Nederlanden*; doch vondt zyne Wysbegeerte ook heftige Tegenstanders. De geschillen in de *Nederlanden*, door de Wysbegeerte van DESCARTES en de Godgeleerde Nieuwigheden van COCCEJUS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Leyden*, verdorzaakt, waren gelyktydig. „ Hieruit „ ontstonden," op dat wy hier de woorden van MOSHEIM bezigen, „ twee magtige en talryke Partyen, bekend on„ der den naam van *Coccejaanen* en *Voetiaanen*. —— De „ *Coccejaansche Godgeleerdheid* en de *Cartesiaansche Wys„ begeerte* hebben niets gemeens met elkander, noch iets „ in derzelver byzondere stellingen en beginzelen, 't geen „ eenigzins geschikt is om 'er eene verbintenis tusschen „ te maaken, en gevolglyk hebben de Geschillen daar „ door verwekt, en de Partyschappen daar door veroor„ zaakt, natuurlyk geene betrekking tot elkander. Niet „ te min droegen zich de zaaken in diervoege toe, dat „ de Voorstanders van deeze zeer onderscheidene Wee„ tenschappen zich tot éénen Aanhang vondden: althans „ in zo verre, dat zy, die COCCEJUS voor hunnen Leids„ man in de Godgeleerdheid namen, DESCARTES tot „ hunnen Leermeester in de Wysbegeerte verkoozen. „ Dit zal ons niet vreemd voorkomen, wanneer wy in „ aanmerkinge neemen, dat dezelfde Persoonen, die den „ voortgang der *Cartesiaanery* in de *Nederlanden* dwars-

„ boom-

„ boomden, ook de heftigſte Tegenſtanders waren van de „ *Coccejaanſche Godgeleerdheid:* deeze wederſtand, tegen „ die twee groote Mannen en hunne Stelzels, bragt de „ *Carteſiaanen* en *Coccejaanen* in de noodzaaklykheid om „ hunne kragten te vereenigen tot het verdedigen hun„ ner zaake, tegen de ſchriklyke aanvallen hunner vyan„ den (*)." —— *Utrecht*, *Harderwyk* en *Leyden* waren, naa den anderen, voor een tyd, woonplaatzen van onzen Wysgeer.

Terwyl hy zich in *Utrecht* onthieldt, vondt VOETIUS zeer veel in diens Wysbegeerte te berispen, ja ging zo verre, dat hy dezelve voor een Godonteerend Stelzel hieldt. DESCARTES verdedigde zyne beginzels, met zyne gewoone ſcherpzinnigheid, tegen den *Utrechtſchen* Hoogleeraar. Eene verdediging, waar op men veel te zeggen vondt: voornaamlyk om dat hy zyne Party met bitterheid en ſteekenden ſpot behandelde. Zyne Leerlingen en Naavolgers oordeelden zich verpligt, te deezer gelegenheid, hunnen meester te helpen, en dus werd de oorlog volledig verklaard. Aan den anderen kant hadt VOETIUS niet alleen op zyne zyde de Godgeleerden in *Nederland*, die het meest uitſtaken door hunne Geleerdheid, en beroemd waren door hunne Regtzinnigheid; maar ook het grootſte gedeelte der *Nederlandſche Geeſtlykheid* juichte hem toe, en volgde zyn geleide.

Toen het twistvuur reeds met genoegzaame hevigheid brandde, werd hetzelve zeer aangeſtookt door de handelwyze van zekere Leeraaren, die de beginzels en ſtellingen van DESCARTES aanwendden tot het opheldren van Godgeleerde Waarheden. Hier uit ontſtondt, in den Jaare MDCLVI, eene hevige beroerte in de Kerken en Hoogeſchoolen der *Vereenigde Nederlanden*; en men beſloot, op verſcheide hunner Kerklyke Byeenkomſten, op de zogenaamde *Claſſes*, zich tegen de *Carteſiaanery* te verzetten, en niet toe te laaten, dat die overheerſchende *Wysbegeerte* derwyze doordrong in de Godgeleerdheid, en op deeze heilige Weetenſchap zulke inbreuken maakte. —— De Staaten van *Holland* keurden niet alleen dit Beſluit der Kerklyken goed; maar gaven 'er nieuwe kragt en klem aan door een Bevelſchrift, in 't gemelde jaar

(*) Men zie dit breeder in MOSHEIM's *Kerklyke Geſchiedenis*, IX D. bl. 232.

jaar uitgegeeven, by 't welk den Hoogleeraaren in de Wysbegeerte en in de Godgeleerdheid verboden werd, de Schriften van DESCARTES voor de letteroefenende Jongelingſchap te verklaaren, of de Leerſtellingen van het *Euangelie*, volgens de beginzelen der Wysbegeerte, uit te leggen. —— Men ging verder, en ſtelde, in eene Vergadering der Kerklyken, in 't volgend jaar te *Delft* gehouden, vast, dat niemand tot de Bediening van het Leeraarampt zou worden toegelaaten, of hy moest plegtig verklaard en beloofd hebben, dat hy de *Carteſiaanſche Wysbegeerte* niet zou voortplanten, noch de Godlyke Eenvoudigheid van het *Euangelie* misvormen door 'er vreemde optooizels by te voegen. Voorzienings-Wetten van gelyken aart werden vervolgens in de *Vereenigde Nederlanden*, en in andere Landen, door den invloed der Geeſtlykheid, aangekondigd.

Doch, daar de menſchlyke Natuur eene zonderlinge neiging heeft om zich tegen Gezag te verzetten, en na het verboodene met de grootſte drift te tragten, zo waren alle deeze Bevelſchriften niet in ſtaat om den voortgang der *Carteſiaanſche Wysbegeerte* te ſtuiten, die eindelyk een vasten voet kreeg op de Kweekſchoolen der Geleerdheid, en door Hoogleeraaren en Leeraaren gebruikt werd, zomtyds, in de daad, zeer verkeerdlyk, om de Waarheden en Geboden des *Christendoms* op te helderen. —— Hier door zag men de *Nederlanden* in de twee reeds vermelde Partyen verdeeld, en in heftigen twist ontſtooken (*).

Schoon deeze hoogloopende twist reeds goeddeels geheel geëindigd is, oordeelden wy dit wat breedſpraakiger te mooten melden, als ten opzigte van deeze Landen, en ten aanzíene van DESCARTES zelve, zo aanmerkelyk. — Wy vaaren voort met het vermelden der Loten Leevensgevallen van dien veel opgangs maakenden Wysgeer. Doch zulks

(in een volgend Stukje.)

(*) Men zie dit alles breeder, en met de Bewyzen geſtaafd, in MOSHEIM's *Kerklyke Geſchiedenis*, IX D. bl. 235, enz.

IETS

IETS OVER EN VAN DEN EERW. ALLARD HULSHOFF,

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MEDEBURGERS!

„ Met het uiterſte genoegen las ik de Lykreden van
„ den Eerw. DE VOS, op zynen overleden Amtge-
„ noot A. HULSHOFF. Met voldoening ging ik na, de
„ opheldernde Bylagen, die, ſchoon verre van even
„ gewigtig, alle medewerken om licht te verſpreiden
„ over het verſtandig, zedelyk en Godsdienſtig, Cha-
„ racter des met regt betreurden Mans, die het *Doops-*
„ *gezinde* Kerkgenootſchap tot eene zonderlinge eere
„ ſtrekte. —— Ik herinnerde my, onder het leezen van
„ 't een en ander, de min of meer gemeenzaame verkee-
„ ring, die ik, toen hy te *Amſterdam* zyne Letteroefe-
„ ningen voortzette, met dien waardigen jongeling hield;
„ oogenblikken my by herdenking nog dierbaar, en hoogst
„ verleevendigd by het doorleezen der Redenvoeringe
„ tot zyne Naagedagtenisſe.

„ By die herinnering ſchoot my te binnen eene Byzon-
„ derheid, niet vermeld; doch welke, ſchoon niet van de
„ belangryktte, my egter zo belangryk voorkwam als eenige
„ andere van hem opgetekend, en welke ik met volko-
„ mene waarheid kan verzekeren.

„ Op een dier avonden, die ſchaars voorkwamen, en
„ dus dierbaar waren, welke ik in 't altoos leerzaame
„ gezelſchap deezes jongelings ſleet, viel ons geſprek op
„ den Schryftrant, den Styl, en wat meer daar aan vast
„ is. Onder dit geſprek verhaalde hy my, reeds vroeg
„ zich bevlytigd te hebben, in proeven te neemen om
„ in allerlei ſtyl de pen te voeren. —— Voorbeelden las
„ hy my voor. —— Om te verneemen hoe ze bevielen,
„ maakte hy gebruik van de gelegenheid, welke de, toen
„ by VAN DER EYK te *Leyden* uitkomende, *Nederland-*
„ *ſche Spectator* hem verſchafte. Het zonderlingſte, 't
„ geen hy my voorlei, en daar door het meest in myn
„ geheugen geprent bleef, was een Vertoog, in den ſmaak
„ van de tyden der Doolende Ridderen geſchreeven,
„ over een Onderwerp, 't geen wel verdiende gegispt te

„ worden; doch 't geen men niet denken zou dat de
„ geesselroede van HULSHOFF, op die wyze, zou on-
„ dergaan hebben. Een Onderwerp door hem geestig
„ behandeld, en waarin hy zyn doel, den Styl naamlyk,
„ onzes oordeels, gelukkig trof.

„ Ik had my eerst voorgesteld 'er eenige trekken uit
„ te ontleenen; doch het hangt zo wel zamen, en vormt
„ een zo goed geheel, dat ik de moeite neem, om het-
„ zelve af te schryven, en Ul. toe te zenden. Het VIIde
„ Deel deezes Werks, bl. 1, in den Jaare 1755 uitge-
„ komen, en, schoon toen vry algemeen, nu niet in aller
„ handen, levert het ons in deezer voege op."

RIDDER!

Ja, spiegel, bloem en kroon der doolende Ridders! Gy die
terstond, in uwen eersten tocht (*), in het bestryden van een
allerschriklykst monster, zo vroom, manmoedig en dapper, ge-
kweeten hebt! in het bevegten (meen ik,) van dien Draak,
wiens huid alle kleuren, die 'er bekend zyn, vertoonde, en
aan wiens lichaam de vagten van allerlei Dieren, de pluimadie
van allerlei Gevogelte, de gebeenten van allerlei Schepzelen,
zo ter zee als te lande bekend, op de misselykste wyze door
elkander gehaspeld, te zien waren; van die *veelhoofdige Hydra*,
welker afgehakte koppen, door andere, niet minder in getale,
terstond herstelt werden. Gy zyt het, tot wien ik in deeze
droevige omstandigheden myne toevlugt neeme.

Weet dan, vroome Ridder! dat dit Monster zedert langen
tyd, in het Land waar gy *Avonturen* zoekt, (niet tegen-
staande 'er veele braave en dappere Ridders gevonden wor-
den) op veelerleye afgryslyke wyzen gewoed heeft. Het heeft
onder andere feitelykheden, uit een, van zyne afschuwelyke hal-
sen, over dit Land eenen giftigen en stinkenden damp ver-
spreid, door welken *de looze Arcasays*, *de Heks Melie*, en an-
dere, *Toveraars en Toveresen van Oneere*, reeds de Jongkvrou-
wen van den voorigen tyd *in een wonderlyk slag van zekere*
harde en onbuigzaame gestellen, dan de harnassen der Ridders niet
ongelyk, als in zo veele sterke, draagbaare, betoverde Kasteelen,
van yzer en de taaiste gedeelten van de grootste aller Zeege-
drochten zaamgesteld, geprangd en vastgetoverd hebben.

Doch nooit was die woede zo groot en gevaarlyk, edelaar-
tige Ridder! als nu in de dagen van uwe ontdooiing. Gy
wordt baarblyklyk getrotseerd en ten stryde uitgedaagd.

Want

(*) Hier word gezien op den *Spectator* No. 2.

Want daar deeze *Hydra*, met derzelver Toverears, zich te vooren te vrede hieldt met een klein bovengedeelte van de bevallige leest onze Jongkvrouwen dus te bezetten, en van het natuurlyk ſchoon te berooven, zonder haar den vluggen gang, de vrye ademhaaling, blaozende koleur, en geduurige vrolykheid van geest, door benaauwde en noodzaaklyke zugten, en ſteeds toeneemende zukkelingen en ziekten, te beneemen; ſchynt dit Monſter, nu geheel uitgelaaten, zyne boosheid tegen de rampzalige Jongkvrouwen, die onder uwe beſcherminge geſteld zyn, de Prinſeſſen, welke het uwe pligt en verbintenisſe is tegen alle geweldenaaryen te verdedigen, en van alle boosheden en betoveringen te verloſſen en te bevryden, te verdubbelen, uwe koenheid niets te rekenen, en de kragt van uw onvergelyklyk zwaard geheel te veragten.

Want het begint met zyne Toverears, (voor uwe REDE onvervaard,) de Jongkvrouwen afgryslyk te plaagen, en haar in kasteelen te betoveren, die niet alleen naauwer dan te vooren, maar ook benedenwaards veel langer en uitgeſtrekter zyn, en dus de rampzalige Schoonen voor een veel grooter gedeelte bezetten en belemmeren; en misſchien zal dit Gedrocht, dus voortvaarende (zo gy 'er niet tuſſchen komt,) de bloem der Jongkvrouwen eindelyk in onbeweegelyke Standbeelden herſcheppen; haare vryheid, blydſchap en ſchoonheid, in logheid, droefheid, zuchten, en eene elendige onbeweeglykheid, veranderende.

Haast u, dan, ſpiegel der doolende Ridderſchap! en bereid u om *deeze Avontuur, die voor u bewaard ſchynt, gelukkig ten einde te brengen.*

Uw dappere Arm, geſterkt door het Slagzwaard, 't welk dit Monſter doet zidderen, de afgryslyke Reuzen doet vlieden, de vileine Ridders doet beeven, en alle aanſlagen der booze en wreede *Toverears* in rook doet verdwynen, is 'er al lange van nooden geweest om dit *Gedrocht* te beſtryden.

Gy kunt hetzelve wel niet geheel verdelgen; doch ſlaa ſlegts deezen yslyken hals van den romp, en gy zult *het niet zonder voordeel aangetaand hebben*. Dat 'er vry een ander uit het giftige zwadder weder aangroeije, gy zult u wel gekweeten hebben met deezen Kop, ten teken van uwen trouwen dienst en uwe ongemeene dapperheid, aan de voeten van uwe Prinſes, *de Vrouwe van uwe Ziel*, neder te leggen.

Want de bedrukte en rampzalige Jongkvrouwen, de Prinſeſſen, voor wier welvaart en dienst alle edelmoedige doolende Ridders met den grootſten lever gelegenheid wenſchen te hebben, om hun leeven, zelfs tegen de vervaarlykſte Reuzen, die hen dreigen tot den zadel te klooven, te waagen en op te zetten; die Jongkvrouwen, zegge ik, dryven nu een bangen boezem zugten uit, die voorbooden ſchynen te zyn, en, in de daad, dikwyls haast gevolgd worden, van naa-

ze kwyningen; niet om de ontrouwheid van eenigen Ridder, maar alleen door eene noodzaaklyke uitwerkinge der woede van 't Gedrocht, tegen 't welk ik u, ô vroome Ridder! ten ſtryde noodige.

Konde de droefheid van eene Koninginne ELISARTA den braven Don CLARAZEL DE GONTARNOS beweegen, om den gevaarlyken tocht na het *vreeslyk Eiland* te ondernemen, en den verſlindenden *Furiaco* te bevegten; hoe veel meer moet dan de ſchade van uw eigen Land uwen moed gaande maaken? daar die woede zo algemeen is, zo gevaarlyk en ſchadelyk voor alle Jongkvrouwen, dat de roozen, die op haare kaaken met de lelyen om de overwinninge twistten, en door haare overhand de blyde gezondheid aankondigden, nu haare posten ſchynen te willen verlaaten, en de volkomen overwinninge aan de aankondigſters der ziekten en kwyningen over te laaten, en ten eenemaale af te ſlaan? Dit en meer andere zyn de droevige gevolgen van deeze betoveringen! gevolgen, die zelfs de blydſte Feesten voor de Prinſeſſen, die 'er het cieraad van zyn, akelig doen worden.

Dit woedend Monſter, afgunſtig op de ſchoonheid, met welke onze Jongkvrouwen natuurlyk zo ryklyk voorzien zyn; de ſchoonheid, die de harten van edelaartige Ridders zo naauw aan haar kan verbinden, en die kloeke Helden haar zo ootmoedig doen aanbidden, ſchynt deeze *draagbaare betoverde Kasteelen* uitgevonden te hebben, om teffens en met een zo wel het aangenaam jón frai fatzoen, en maakzel des leest, als het ſchoon aanminnig gelaad, te kwenken, en onnatuurlyke mismaaktheden in plaats te ſtellen.

Deeze Betoveringe zal het aankomend geſlacht van zwakke en moedlooze Ridders, die kwynende hunne rusting naauwlyks zullen kunnen torſchen, veel min vast in den zadel zittende, met ſterke armen de lancien doen daveren, om in de heerlykſte Renſpelen blyken van moed en kragten teffens te geeven, nog dikwyls flaauwmoedig doen zugten, en de Betoveringe van haare Moeders, die op hun eigen geſtel eenen zo ſterken invloed gehad heeft, duizendmaal doen vervloeken, en te vergeefsch beklaagen.

Kom dan, edelaartige en kloeke Ridder! met uwe ontbloote arme tegen deezen Draak ten ſtryde; betoon dat gy u getrouw gedraagt in den dienst van uwe Prinſes, door het redden en verloſſen van zo veele ongelukkige Jongkvrouwen, wier aanhoudende en ſteeds toeneemende rampzaligheid, waarſchynlyk, tot uwe groote ſchande, het gevolg van uwe nalatigheid zal zyn; wier verloſſing, integendeel, u eenen zo grooten naam, een onſterflyken naam, in de gedenkboeken der daaden van de vroome dwaalende Ridders zal verwerven.

Leg uwe *Kragt der Waarheid* in de rusting, en gaa met gevelde Lancie, en eene dapperheid uwer waardig, alle *vileine*

en

en *katyvige Ridders*, (die *God bedroeven moet*,) welke zich met kunne vervloekte naamen in *Nederland* nog mogen onthouden, te keer; zabel met uw ontzaglyk Zwaard alle wreede en verſchriklyke Reuzen, die het Land uwer Ontdooling onveilig mogen maken, ridderlyk ter neer, en gedraag u dus uwer verbintenisſe overeenkomſtig. —— Zo zal u de hulp en invloed van *Muſſabalin den Wyzen*, of van *Urganda d'Onbekende*, of liever die van uwe *bekoorlyke Zielsvoogdes*, niet ontbreeken, en in *deeze Avontuur*, benevens alle andere, welke gy zult ondernemen, *gelukkig* doen *ten einde brengen*; waar door gy in de gunst van *de Vrouwe uwer Ziel*, de nooit volpreezene *Daugd*, zult bevestigd worden, en eene grondige hoop op de zalige bezitting van haare hemelſche ſchoonheid ontvangen.

FUSIKOKALOFILO.

Groningen, 23 Nov. 1754.

„ Gevalt U, Medeburgers! deeze Bylage tot de Leo-
„ vensgeſchiedenis van den met rede betreurden HULSHOFF,
„ welke ik niet behoef aan te wyzen dat volkomen ſtrookt
„ met menigen Charactertrek door den Eerw. DE VOS van
„ hem opgegeeven, dan verzoek ik, dat dezelve, in een
„ uwer eerſtvolgende Stukjes, eene plaats in 't *Mengelwerk*
„ moge vinden. Terwyl ik blyf

Ul. Begunſtiger,

****

DE GETROUWE SLAAF.

Nimmer vergeete ik den avond van den 24 December 1783, in welken, benevens veele anderen, eene waardige Egtgenoote, als aan myne zyde, deerlyk vermoord wierd, en ik my zelven ook in 't zigtbaarst levensgevaar bevond, waar uit de goede Voorzienigheid my, op eene wonderdaadige wyze, verloste; —— ik bedoele die akelige, en zoo bekende, gebeurtenis op het Oostindisch te huisvaarend Schip *Java*, door eenen Oploop van eenige Chineeſche Zeevaarenden toen veroorzaakt.

Dan, op dien noodlottigen avond gebeurde 'er echter nog iets, 't geen aan alle edele Menſchenvrienden tot genoegen en blydſchap verſtrekken moet.

Onder de perſoonen, die, op het halfdek, door de Moordenaars wierden aangevallen, bevond zich ook Mevrouw R....., Gemalinne van den toen vermoorden Vice-

Admiraal der Retourvloot R., naderhand hertrouwd met den braven Zee-Capitein V..... —— De bloeddorſtige Chineeſen hadden haar reeds eene wonde op het hoofd toegebragt, toen één van haare Slaaven, genaamd JULY, van *Macaſſer*, (den dood, uit trouwe voor zyne Lyfvrouw, trotſeerende) onverſchrokken toeſchoot, haar in zyne armen floot, zoo uit de handen der Moordenaaren wegrukte, en agter in de Capiteinskamer bragt, daar haar Egtgenoot reeds levenloos lag; —— zo dat zy het aan deeze trouwe daad te danken had, dat haar leven gered wierd: —— want, om dat men, van onzé zyde, zich reeds, onder de zogenaamde Compagne, begon te wapenen, durfden de Chineeſen haar, daar, niet vervolgen.

Welk eene trouwe daad! —— moet zy niet ter beſchaaming van veelen dienen, die, in zulk eene omſtandigheid, ſchoon meer verlicht dan JULY, van *Macaſſer*, echter minder getrouw en menschlievend zouden bevonden worden? —— En is deeze edelmoedige daad dus niet overwaardig om der vergetelheid ontrukt te worden?

JACOB CASPER METZLAR,
Nu Pred. te Harlingen.

Harlingen,
den 13 January 1796.

DE KRACHT DES GEWEETENS.

Een Zedelyk Vertelzel.

(*Uit het Engelsch.*)

By het eindigen van den Oorlog tusſchen de *Keizerſchen* en de *Turken*, in den aanvang deezer Eeuwe, trok de Graaf BERTRINIELLI, een *Venetiaansch* Edelman, die onder Prins EUGENIUS in den Kryg hadt uitgemunt, na zyn Vaderland, waar hy, kort daar op, in 't Huwelyk tradt met eene Dame van uitſteekende ſchoonheid, rang en middelen. Voordeelen, die alleen dienden om haar verlies zo veel te treffender te maaken, als zy, korten tyd naa de geboorte van haar eerſte Kind, ſtierf. —— Deeze ſlag dompelde den Graaf in de troostloosſte droefenisſe, en deedt hem eerlang eene zenuwkwaal krygen, die een einde aan zyne dagen maakte, eer zyn Kind RINALDO drie jaaren bereikt hadt.

De Graaf was, geduurende alle zyne Veldtochten tegen de *Turken*, vergezeld geweest door LUDOVICO, zyn Broeder, dien hy teder beminde. Deeze was, naa de wederkomst te *Venetie*, heimlyk getrouwd aan eene Vrouwe van zeer geringe afkomst;

ee-

eene Egtverbintenis welke hy zorgvuldig verborgen hadt voor den Graaf, die hem alleen tot Redder zyns Boedels, en tot Voogd over zyn Kind, aanſtelde.

LUDOVICO, ſchoon goed van aart, hadt zich vroegtydig ingelaaten met ſlegte knaapen, en bovenal overgegeeven aan 't ſpel. Zyn eigen Erfdeel hadt hy, kort na zyn Huwelyk, doorgebragt; een klein Landgoed, 't welk by 's Graven dood aan hem kwam, kon naauwlyks toereiken om de verderingen zyner ſchuldeiſcheren te voldoen, die zeer veelvuldig waren uit hoofde van zyn ſpeelzugt, en de kwiſtige leevenswyze, zyner Vrouwe.

Toen LUDOVICO de beheering der goederen van den jongen RINALDO aanvaardde, hadt hy tweo Kinderen; en, dewyl de Tytel, met de Goederen, by het ſterven van zyn Neef, op hem kwamen, begon zyne Vrouw zeer onmenschlyke gedagten te koesteren tegen dit Kind, 't welk allervoorſpoedigst opgroeide; zo dat het, vier jaaren bereikt hebbende, de verwondering was van allen die het zagen.

Het Gezin van LUDOVICO nam intuſſchen ſteeds toe, en zyne Vrouw, die ſteeds om den dood van RINALDO wenschte, beſloot eindelyk dat gewenscht geval daar te ſtellen. Meermaalen had zy, van ter zyde, haar oogmerk aan haaren Man aangeduid, die, in den beginne, 'er van te rug beefde; doch zich eindelyk, door het begogelend vooruitzigt van zichzelven en zyne Kinderen te verryken, liet overhaalen tot een plan om dit Kind van kant te helpen.

Een Negerſlaaf, die hem lang met de grootſte getrouwheid gedient hadt, werd uitgekoozen om de volvoerder te zyn van dit gruwzaam plan. RINALDO was, zints den dood zyns Vaders, geduurende de Zomermaanden, geweest op een Landgoed van zynen Vader, aan het Vasteland, niet verre van *Padua*, waar het Kind zich onthieldt by eenige Dienstbooden zyns Ooms; die *wykplaats* oordeelden zy geſchikt ter volvoeringe van hun boos opzet. Dewyl zy alle verdenking wilden voorkomen, bleeven zy te *Venetie*, naa den Slaaf ten vollen onderrigt te hebben, hoe hy dit werk hadt aan te vangen.

Dit werktuig der wreedheid, aan het Kasteel gekomen, bragt een bewys mede van LUDOVICO om RINALDO na *Venetie* mede te neemen. Onder den weg onderſtondt hy het Kind te wurgen; maar het geſchreeuw, de onſchuld en de liefheid van het Kind werkten zamen om het medelyden van den Moordenaar op te wekken, en hy vondt het onmogelyk het aangevangen werk voort te zetten. Vreezende voor de ſtraffe van LUDOVICO, wegens het niet volvoeren des misdryfs, beſloot hy het Kind te verbergen, en voor te geeven dat hy den gegeeven laſt letterlyk volvoerd hadt. Hy toog, derhalven, na *Verona*, waar hy het Kind liet by eene Boerin, welke hy zints veele jaaren kende; haar eenige Sequinen geevende, met toezeg-

zegging dat hy zorg zou dragen om haar by aanhoudenheid meer te doen toekomen. Hierop keerde hy ſchielyk na *Venetie* te rug, en verhaalde aan zynen ontmenſchten Heer en Vrouwe dat hy het Kind in de rivier verdronken hadt.

LUDOVICO hoorde de tyding met de uiterſte ontroering. Zyne Vrouw tragtte die zwaarhoofdigheid te verdryven. Voor eenigen tyd ſcheen hun plan allergewenſcht te zullen ſlagen: het verhaal, dat RINALDO zeer ſchielyk in een ſtuip geſtorven was, werd niet wederſprooken; de Tytel en de Goederen gingen over op zyn Oom. Maar het nadenken van LUDOVICO van den ſchriklyken ſtap door hem gedaan, veroorzaakte by hem de hevigſte boezemſmerten.

Hy bleef, ſchoon van alles overvloed hebbende, eenige jaaren in dien ongelukkigen toeſtand; wanneer zyne Vrouw, niet verre van *Padua*, met een rydtuig omviel, en, by het breeken van een arm, een zo geweldige hoofdwonde kreeg, dat al de kunst der Wondheelderen te kort ſchoot, en zy weinig weeken daar naa overleedt; op haar doodbedde den Hemel ſmeekende om vergiffenis wegens den moord aan het onſchuldig Kind RINALDO gepleegd.

Omtrent deezen tyd hadden LUDOVICO's oudſte Zoon FERDINAND en diens Zuster ANGELICA, eene alſerſchoonſte Maagd, alleen te *Venetie* gelaaten zynde, het verzoek van een Vriend ingewilligd, om in een Feloek een plaiſierreisje te doen, en de Golf van *Venetie* tot *St. Marino* af te vaaren. Een opkomende ſtorm dreef hun in zee, en, ondanks alle naſpeuringen, kon men van deeze geen tyding bekomen.

De maare van dit ongeluk ontving LUDOVICO als hy bezig was met de beſtelling van de begraafenisſe zyner Vrouwe. Door hartzeer overmand, kon hy niet naalaaten de regtmaatigheid der Voorzienigheid te erkennen in de opeenhooping zyner rampſpoeden; en hy ſmeekte den Hemel dat zy ſpoedig een einde mogten neemen. Zyn Huis was vol gejammer: hy ſleet zyne dagen in droefheid en hartzeer.

CORBACCIO, de Neger, zyn Meester op zekeren dag in den Hof ontmoetende, viel LUDOVICO op hem aan, in eene vlaag van woede; zeggende: „ 't Is uw ſchuld, vervloekte ſchelm! „ waar aan ik alle myne elenden moet wyten. —— Ik kan „ den last daar van niet langer draagen. —— Ik zal, op dit „ oogenblik, een einde maaken aan uw gehaat leeven, en aan „ myn eigen!" —— De arme knaap, 's Meesters zwaard op zyn borst voelende, ſmeekte hem dat hy hem eenige minuuten wilde hooren —— waar op hy hem een getrouw verhaal gaf, hoe het zich met RINALDO hadt toegedraagen.

Naauwlyks kon de Graaf geloof ſlaan aan de vertelling. Hy liet den Neger dezelve eenige keeren herhaalen, en gevoelde, onder dit vertellen, aandoeningen, welke in langen tyd zynen geest niet getroffen hadden. —— Hy nam den Slaaf by de hand,

hand, en bedankte hem herhaalde keeren voor dit gehouden gedrag. „ Gaa heen, vlie na *Verona*, neem myn Goudbeurs, „ en breng my een overtuigend bewys van 't geen gy gezegd „ hebt: dit verhaal heeft zulk een ſtraal van hoope in myn „ hart doen ſchynen, dat ik, voor dit oogenblik, alle myne „ rampen vergeet."

De Slaaf begaf zich met allen ſpoed naar de hut waar hy RINALDO gelaaten hadt; doch bevond, tot zyne groote ſmerte, dat die Boer en diens Vrouw deeze woonplaats verlaaten hadden, uit hoofde van de plaageryen des Landheers, en in het Hertogdom *Parma* woonden.

CORBACCIO, tot zyn Heer niet willende wederkeeren zonder deezen de gewenschte kundſchap te brengen, zette zyne reis voort tot de laatstgemelde plaats, en, naa het naauwkeurigſt onderzoek, ontdekte hy alleen, dat een Landman, die aan de opgegeevene beſchryving beantwoordde, daar eenigen tyd geleden gezien was. —— Met een bezwaard harte zette de Neger zyn reis weder na *Padua* voort; doch, eer hy eenige mylen gereisd hadt, ontmoette hem een hoop reizigers, onder welken hy zyne oude kennis herkende. —— Naa zyne vreugde over deeze ontmoeting betuigd te hebben, vroeg hy met veel greetigheids na ANTONIO, (onder deezen naam hadt de Neger hem in de boerenhut gelaaten.) De Boer ſcheen zeer verlegen over die vraage: dit verdubbelde de beangſtheid van CORBACCIO, die eenige ſtukken gelds den Boer in de hand ſtopte; hem ſmeekende niets te willen verheelen, dewyl eene zaak van het uiterſte aanbelang van dit berigt afhing. —— De Boer beleedt, in 't einde, dat, de Neger zyn woord niet gehouden hebbende, in hem en zyn Wyf, van tyd tot tyd, eenig geld toe te ſchikken, ANTONIO, zeven jaaren oud zynde, in dienst gegaan was by Lord WALSINGHAM, die zeer grooten zin in dit Kind hadt, als het Vogelen en andere Waar bragt in het Hotel, waar deeze Lord te *Verona* zyn verblyf hielde.

CORBACCIO, vergezeld van den Landman, trok na *Padua*, waar LUDOVICO onderrigting kreeg van alle deeze byzonderheden, die eenige verligting gaven aan zyn bezwaard gemoed. Hy vaardigde iemand na *Londen* tot den Edelman, in wiens dienst RINALDO zich begeeven hadt: deezen ſpeet het geweldig te moeten hooren dat Lord WALSINGHAM reeds zints eenigen tyd overleeden. en niemand wist wat 'er geworden was van den *Italiaanſchen* Jongen, die zo langen tyd by hem gewoond hadt.

LUDOVICO's zwaargeestigheid ontving ſlegts eenige verligting uit alles wat hy aangaande RINALDO kon vernemen. Het verlies zyner Vrouwe, en bovenal dat zyner Kinderen, 't welk hy meer byzonder aanzag als een treffend bewys van 's Hemelsch wraake, trof hem in zulker voege, dat hy beſloot, om, zo

na

ras zyn jongst en eenigst Kind, 't geen hem toen was overgebleeven, tot bevoegder jaaren gekomen zou weezen, dien zyne Goederen te maaken, en zelve in een Klooster te gaan.

Achttien maanden waren 'er verstreeken, sinds welken men FERDINAND en ANGELICA gemist hadt; toen 'er Brieven van *Venetie* kwamen, met berigt dat zy behouden te *Napels* waren aangeland, na genomen geweest te zyn door een Moorschen Zeeroover, en te *Algiers* opgebragt.

Deeze tyding wekte LUDOVICO op uit zyne verslaagenheid van geest. En het zien zyner Kinderen, kort naa dien tyd, veroorzaakte zulk een storm van hartstochten in zyne ziele, dat hy denzelven naauwlyks kon verduuren. „ Ik verzoek," sprak FERDINAND, zich aan 's Vaders voeten werpende, „ vergiffenis, wegens het misdryf, waar aan ik my schuldig maakte; „ als ik myne Zuster medenam op de kleine plaisierparty, in „ uw afweezen. Wy hebben daar voor wel duur moeten boeten. Op den tweeden dag, naa dat wy van *Venetie* waren „ afgegaan, dreef een hevige storm ons op de *Turksche* kust; „ waar wy schielyk overvallen werden door een Roofschip: „ Wederstand te bieden was vergeefsch. Schoon ik eene groote „ som aanbood om myne Zuster en my zelven vry te kooper, „ de *Moorsche* Capitein weigerde het; maar zette zyn koers „ na *Algiers*, van waar ik herhaalde keeren een berigt van „ onzen toestand aan u afvaardigde; doch vernam, eenigen tyd „ daarnaa, dat die Brieven u niet ter hand gekomen waren. „ Men verkogt my aan een *Jood*; maar myne Zuster werd „ door den Capitein gehouden, daar hy, getroffen door haare „ schoonheid, haar onder zyne Bywyven wilde houden; Gierigheid egter hadt de overhand op zyn Minnedrift, en een „ agtenswaardig jong Heer, Geheimschryver by den *Engelschen* „ *Envoyé* te *Algiers*, ons geval verneemende, betaalde edelmoedig de som te haarer losinge; dus bleef haare kuischheid ongeschonden: en kort daar op verkreeg hy ook myne „ Vryheid." — „ ô, myn Heer!" sprak ANGELICA, die zich niet langer kon bedwingen, „ hy is de beste der Menschen; de „ verpligting, welke wy aan hem hebben, is onuitspreekelyk „ groot. Wy hebben hem overgehaald om ons na *Venetie* te „ vergezellen, en hy wagt beneden om zich aan myn Vader „ te vertoonen." — „ Laat my hem zien," sprak LUDOVICO, „ en hem bedanken, zo als 't behoort, voor uwe behoudenis!"

De Secretaris werd terstond binnen geleid; wanneer de oude Graaf hem in de armen nam, en teederlyk omhelsde. Toen, in den loop des gesprecks, LUDOVICO den Vreemdeling den naam van WALSINGHAM hoorde noemen, stondt hy verstyfd van verwondering: hy zag den Jongeling met alle opletteuheid aan, en verbeeldde zich het beeld te zien van zynen Broeder, den Graaf BERTRINELLI. — „ Zyt gy," vroeg LUDOVICO, „ een

„ Eu-

„ *Engelschman?*" — „ Neen, geheel niet," gaf deeze ten antwoord, „ ik ben alleen een *Engelschman* by aanneeming. Ik „ ben een *Italiaan*, en zeer jong uit dat Land weggevoerd." — „ Door Lord WALSINGHAM?" viel LUDOVICO hem in de rede. — „ Ja, myn Heer!" was het antwoord. — „ Hy „ is het! — het is RINALDO!" riep de Edelman uit, en viel sprakloos op den grond neder.

Het geheele Gezin stondt van verbaasdheid opgetoogen, en LUDOVICO, tot zichzelven gekomen zynde, overlaadde zyn Neef met alle betuigingen van toegenegenheid, en verhaalde de geheele Geschiedenis van zyn gedrag, ten diens opzigte gehouden, met alle opregtheid. — De oude Boer drong 'er, vervolgens, op, om zyn dierbaar Kind, gelyk hy RINALDO noemde, te zien, en herkende hem terstond aan een Lidteken, 't géen hy op zyn voorhoofd hadt; door een Wolf in zyne vroege Kindsheid gebeeten geweest zynde.

Niets kende men thans in LUDOVICO's huis dan vreugde en vrolykheid, welke verdubbelde door het Huwelyk, weinig weeken daar naa geslooten, tusschen ANGELICA en haaren Verlosser.

LUDOVICO's wenschen geheel vervuld zynde, (daar hy RINALDO zyne bezittingen wedergegeeven, en zyn eigen Goederen tusschen zyne Zoons verdeeld, hadt,) begaf zich in een Klooster, waar hy den Wintertyd zyns Leevens in alle gerustheid sleet.

DE KRAGT DER DANKBAARHEID.

Er is eene soort van dankbaare wroeging, die soms sterk gewerkt heeft op harten, die daar tegen het meest verhard scheenen door eene overmaate van onbeschaamdheid.

Omtrent het begin deezer Eeuwe, zou een Acteur, die beroemd was in de kunst van Nabootzing, op de begeerte van den Maaker eens Blyspels, den Persoon verbeelden, geheel in de zonderlinge houding van Dr. WOODWARD, dien de Opsteller ten oogmerke hadt belachlyk ten tooneele te voeren.

De Acteur kleedde zich als een Boer, en ging na Dr. WOODWARD; hem een lange lyst van Kwaalen voorhoudende, onder welke hy zeide dat zyne Huisvrouw gedrukt ging. —— De Doctor hoorde, met verwondering, van Ziekten en Kwaalen van de strydigste natuur, onder welke deeze Lyderesse scheen te zullen bezwyken. —— 's Acteurs grootste verlangen zynde den Doctor lang aan de praat te houden, om gelegenheid te bekomen tot eene veelvuldiger en naauwkeuriger waarneeming van diens byzondere houding, hieldt aan met, by herhaaling, de lyst der Kwaalen op te noemen en te verbreeden. —— In 't einde des

des zyn verlangen voldaan hebbende, haalde hy een Guinje uit zyn beurs, met eene onbevallige houding, en bood die aan op geene bevallige wyze. —— „ Steek," zeide de Doctor, „ fteek uw Geld in uwe beurs, ongelukkige Man! Gy hebt al „ uw geld en al uw gedult noodig, om zulk een vragt van „ Ongemakken te draagen."

De Acteur kwam terug by den Maaker des Blyfpels, en verhaalde het voorgevallene, met zulk eene volle uitdrukking van 's Doctors Character, dat de Dichter fchreeuwde van goedkeuring. —— Doch zyn genoegen was van korten duur; want de Acteur gaf hem onmiddelyk daar op te verftaan, met het betoon van de uiterfte gevoeligheid, —— dat hy liever van gebrek wilde fterven, dan zyne Talenten misbruiken om zulk een Menschlievend en Edelmoedig Man openbaar, als belachlyk, ten toon te ftellen.

ANECDOTES.

't Is al de wereld bekend, dat de Graaf van *Oxford* (Mr. HARLEY) zeer veel hadt toegebragt om den Hertog VAN MARLBOROUGH in ongenade te brengen. Toen, in den jaare 1712, naa de verandering van het Engelsch Staatsbeftuur, Prins EUGENIUS te *Londen* kwam, en men dagt dat het oogmerk zyner overkomfte ftrekte om de *Whigs* door zyne tegenwoordigheid en kunftenaaryen aan te moedigen, bejegende die groote Man MARLBOROUGH als of hy nog diep in de Hofgunst deelde. De Graaf van *Oxford*, EUGENIUS ter maaltyd genoodigd hebbende, wenschte zichzelven geluk, dat hy den eerften Veldheer van *Europa* aan zyne tafel hadt. *Indien ik*, hernam de Hertog, *de eerfte Veldheer van Europa ben, dan mag ik u daar voor bedanken!* Eene lofreden te gepaster en te fnediger, dewyl MARLBOROUGH zyne ongenade meest aan den Graaf van *Oxford* te wyten hadt.

Van denzelfden ftempel was 's Hertogs van MARLBOROUGH's eigen antwoord aan den Marfchalk TALLARD, naa den Veldflag by *Blenheim:* wanneer de Marfchalk zeide, dat de Hertog de nederlaag hadt toegebragt aan het beste Krygsvolk in *Europa*, gaf hy daar op te houden: *Ik hoop dat gy daar van uitzondert het Krygsvolk, 't welk dezelve verflaagen heeft!*

Dusdanig was ook het wederwoord, door den Hertog VAN MONTAGUE aan den Hertog van MARLBOROUGH toegevoegd, te *Bougton*, in *Northamptonshire*, wanneer de laatstgemelde de Waterwerken aldaar bewonderde, en zeide dat hy ze gelyk fchatte met die van LODEWYK den XIV, te *Verfailles*. *Neen, myn Heer de Hertog, myne Waterwerken evenaaren de zyne niet; maar uwe Vuurwerken zyn veel beter dan de zyne!*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

REDENVOERING,

INGERIGT OM DEN VREEDZAAMEN EN MENSCHLIEVENDEN AART VAN DEN CHRISTLYKEN GODSDIENST, UIT DE H. SCHRIFT EN DE DAADLYKE ONDERVINDING, TE BEWYZEN. Door BEILBY PORTEUS, *DD. Bisschop van Chester.*

. . . . . Vrede op Aarde! . . . . .

LUK. II. 14.

(Vervolg en Slot van bl. 9.)

Van zulk eene Leer als wy hier boven geschetst, van zulk een Voorbeeld als wy opgegeeven hebben, zou men, natuurlyk, de vreedzaamste Uitwerkzels verhoopen. —— En, in de daad, deeze Uitwerkzels bleeven niet agterwege. Want, schoon het *Christendom* niet altoos zo wel begreepen, of zo eerlyk betragt is; schoon men den geest van 't zelve dikwyls misnomen, en de voorschriften verkeerd toegepast hebbe, heeft die Godsdienst, nogthans, ondanks alle deeze nadeelen, allengskens eene zigtbaare en gezegende verandering te wege gebragt in die punten, welke allerweezenlykst den Vrede en Rust der Wereld betreffen.

De weldaadige Geest van het Euangelie heeft zich verspreid door alle verschillende betrekkingen en wyzingen des leevens, en zynen zagtaartigen invloed medegedeeld aan bykans alle openbaare en byzondere belangen des Menschdoms. Ongemerkt heeft die Geest gewerkt in de innerlyke gesteltenisse der Burgerstaaten. Deeze heeft een kleur gegeeven aan de Staatsbestuuren, aan den aart en uitoefening van derzelver Wetten. Deeze heeft den overmoed der Vorsten beteugeld, en de dolheid des Volks. Deeze heeft de strengheid van het Despotismus

verzagt, en de buitenſpoorigheid, om Vermeesteringen te maaken, beteugeld. Deeze heeft, in zekeren voege, de ſcherpte des zwaards verſtompt, en een kleed van Genabetoon zelfs over de verſchriklykheden des Oorlogs geſpreid. Deeze is in de Huisgezinnen nedergedaald, heeft de drukkende zwaarte van byzondere dwinglandy verligt, elk huislyk genoegen verbeterd, tederheid aan de Ouderen, menschlievendheid aan den Heer, eerbied voor de Magten, en rust aan de Onderzaaten geſchonken, en, met één woord, de blykbaarſte voetſtappen van den *Vredelievenden Aart* in alle de betrekkingen des Gezelligen leevens naagelaaten.

De bygebragte enkel te nedergeſtelde verzekeringen zou ik zeer gemaklyk kunnen bewyzen; en zullen zy, of althans eenige derzelven, misſchien vervolgens de ſtaavendſte bewyzen tot ſteunzels krygen. Maar, voor tegenwoordig, moet ik my te vrede houden met, in 't algemeen, aan te merken, dat het Menschdom over 't geheel, zelfs ten aanziene van dit tydlyke, oneindig groote verpligtingen heeft aan den zagten en vreedzaamen aart van het Euangelie; daar uit meer weezenlyke wereldlyke voordeelen gehaald heeft, dan uit eenige andere Inſtelling op Aarde, en welke daar door, by eene gelukkige ondervinding, blykt een Godsdienst te zyn, geheel en al den weldaadigen Vader der Wereld en den Zaligmaaker des Menschdoms waardig.

Beſchouwt, als een bewys hier van, (onder veele andere,) alleen de ſchriklyke Slachting, onder het Menschdom aangerigt, door het ten Vondeling leggen der Kinderen, door de Spelen der Zwaardſchermeren, en de verregaande Mishandelingen der Slaaven, onder het *Heidendom* oudtyds in zwang. Deeze waren geene toevallige en kortſtondige buitenſpoorigheden van ſchielyk opkomende woede; maar *wettige*, *vaſtgeſtelde* en *beſtendige*, handelwyzen om het Menschdom te plaagen, te vermoorden, aangemoedigd door de verſtandigſte Wetgeevers, en vermaak verſchaffende aan de tederſte en medelydendſte harten (*).

Had

(*) Behalven veele andere wel bekende Wreedheden omtrent de Slaaven, by de Ouden, was 'er eene Wet te *Sparta*, onder den naam van *Cryptia* bekend, die beval, dat de Slaaven, in koelen bloede, zouden vermoord worden, wanneer zy zo-

da-

Had het *Christendom* niets meer gedaan, dan (gelyk het zeker gedaan heeft) het geheel in onbruik brengen der twee eerstgemelde deezer onmenschlyke Gewoonten, en het vernietigen van de laatstgenoemde voor een groot gedeelte, het zou daar door den tytel van een *Goeddaadige Godsdienst-Inſtelling* verdiend hebben. Maar het is 'er verre af dat dit alles zou weezen. —— In de meer verlichte gedeelten der Christen-wereld heerscht eene zagtheid van Zeden, wyd verſchillende van de woestheid der beſchaafdſte Volken in ouden tyd: en die liefdaadige ryklykheid, met welke alle ſoorten van onheilen geleenigd worden, zo door byzondere Giften als openbaare Stichtingen, zelfs in eenige der bygeloovigſte Landen van *Europa*, is eene Deugd, zo byzonder eigen aan den Christlyken Naam, als in eene hooge maate bevorderlyk tot Maatſchappyelyk Geluk. Wat ons zelven be-

danig vermenigvuldigden, dat daar uit voor den Staat onheil te dugten ſcheen. PLUTARCH. in LYCURG. Die zelfde Schryver ſpreekt van het ten Vondeling leggen der Kinderen als een zeer algemeen bedryf, *De Amore Prolis.* SENECA voert dezelfde taal, *De Ira*, Lib. I. cap. 15. Het heeft nog by de Wilden in *America* plaats, en men zegt dat 'er jaarlyks meer dan 3000 Kinderen op de Straaten van *Pekin* ten Vondeling gelegd worden. —— LIPSIUS verzekert (*Saturn.* Lib. I. c. 12.) dat de Spelen der Zwaardſchermeren zomtyds, in één maand, op twintig of dertig duizend leevens te ſtaan kwamen: en niet alleen de Mannen, maar ook de Vrouwen van allerlei rang, waren *grætig* geſteld op dit ſlag van Spelen. De verfoeilyke barbaarſchheden hier vermeld, zonder ophouden, een lange reeks van jaaren, voortgezet, moeten meer leevens verdelgd hebben, dan alle de kortſtondige vernielingen van Vervolging om den Godsdienst zamengenomen. —— Ik kan deeze Aantekening niet beſluiten, zonder op te merken, hoe zeer deeze aanſtoot wekkende bedryven ter ſtaavinge ſtrekken van de beſchryving der Oude *Heidenen*, door den H. PAULUS gegeeven, die hun beſchryft als *vervuld met moord; zonder natuurlyke liefde, onverzoenlyk, onbarmhartig.* ROM. I. 29., 31. En, in de daad, het geheele Tafereel, 't welk hy daar ophangt, van de Zeden der *Heidenen*, en hunnen Godsdienst, zal, op de proeve, zelfs tot in de minſte trekken, volmaakt met de waarheid eenſtemmig gevonden worden. Dat elk het gemelde Hoofdſtuk met aandagt leeze, en God uit den grond zyns harten danke, dat hy een *Christen* is!

betreft, in den aart onzer Burgerlyke Inrigting, in de uitgeſtrektheid onzer Vryheid, in de veiligheid onzer Goederen en Bezittingen, in den aart onzer Wetten, in de bediening des Regts, in huislyken Vrede en Vergenoeging, in de dienstbetooningen van onderlinge toegenegenheid en liefde, hebben wy eene onlochenbaare meerderheid boven de Ouden.

Waar aan kan, derhalven, deeze gelukkige veranderíng van omſtandigheden worden toegeſchreeven? Aan de Wysbegeerte (antwoordt de *Deist* (*)), aan de zagtaartige Wysbegeerte, aan de menschlievende inboezemingen der Rede, en het aankweeken der Schoone Kunſten. — Waren dan Rede, Wysbegeerte en Geleerdheid, geheel onbekend in *Griekenland* en *Rome*? Waren deeze de bronnen niet van alles wat verheeven en uitſteekend was in menschlyke Wysheid en beſchaafde Letteren, waaruit dezelve, in de helderſte ſtroomen, zich verſpreidden over de rest der Wereld, en vloeiden tot in volgende Eeuwen? Werden deeze, in die groote Schoolen, niet opgevoerd tot eene hoogte van fraaiheid en volmaaktheid, tot welke het ten minſten twyfelagtig is, of de hedendaagſchen zyn opgeklommen, of ooit zullen opklimmen? — En, nogthans, in deeze eigenſte plaatzen, op een tyd dat alle de Kunſten en Weetenſchappen in volle kragt en rypheid waren, was het dat de gemelde Onmenschlykheden, door de *Christenen* in afſchuw gehouden, op openbaar gezag ſtand greepen, en een heerschzugtige, twistgraage en bloedgierige, geſteltenis algemeen de overhand hadt. 't Was toen ten tyde, dat bykans elk Burgerlyk Beſtuur ſteunde op geweld, en door geweld onderſchraagd wierd; dat men Oorlogen ligtvaardig aanving, bloedig voortzette, en onmenschlyk eindigde; dat een drift voor Krygsbekwaamheid, een zugt tot Gezag, en een onverzaadlyke dorst na Roem en Vermeestering, de Wereld met bloedſtorting en verwarring vervulde. 't Was toen, dat, in de beste Inrigtingen, het grootſte gedeelte der Onderdaanen geen Vryheid in 't geheel genoot, en wat het overige bezat werd dikwyls gekogt ten koste van hunne rust, en een groot gedeelte van die gezellige vertroostingen, die de Vryheid weezenlyk dierbaar maaken. 't Was toen, dat de Geregtshoven (te *Rome* inzonder-

(*) VOLTAIRE, *de la Tolerance*, Ch. IV. p. 30, 34, 144.

derheid) onbegrypelyk bedorven waren (*); dat de magt van Vader en van Egtgenoot zich buiten alle paalen van zagtaartigheid en nutheid uitſtrekte; dat Egtſcheidingen toegeſtaan wierden om de beuzelagtigſte oorzaaken; dat de Opvoeding der Kinderen onredelyk ſtreng was; dat Kinderen opgeofferd wierden aan de oogmerken der Staatkunde; dat men de menſchen opbragt om elkander te vermoorden ten vermaak der aanſchouweren; en dat de anders gelukkigſte Staaten ſteeds in ſtukken geſcheurd wierden door de geweldigſte verdeeldheden, verbanningen, doodſlagen, welke iedere Party, op haare beurt, de andere *Party* aandeedt, en ſteeds met verdubbelde woede en onmenſchlykheid.

Indien, derhalven, de grootſte volkomenheid der Wysbegeerte en der Fraaije Kunſten niet in ſtaat was om de fierheid van de Zeden der Ouden te beteugelen; ja indien deeze daadlyk verſlimmerden, in deeze en veele andere opzigten, naar gelange hunner vordering in Geleerd- en Beſchaafdheid; waar aan anders, dan aan het *Chriſtendom*, kan het toegeſchreeven worden, dat naauwlyks eenige merkbaare ſtappen van die algemeene barbaarſchheid nu onder ons overblyven; dat, in de huislyke zamenleeving, het gemak en 't geluk van elk, hoofd voor hoofd, zelfs van den minſten, wordt gadegeſlaagen; dat zwakheid van kunne, jongheid van jaaren, en laagheid van leevensſtand, in ſtede van ſmaad te verwekken, doorgaans Medelyden en Beſcherming genieten; dat Burgerlyke Vryheid, in ons eigen Land, dieper geworteld en algemeener verſpreid is, en, op de verzekerdſte wyze, genooten wordt; dat men het Regt allerregtmaatigst, en op 't onpartydigst, handhaaft; dat de geringſten onder het Volk even zeer onder de beſcherming der Wetten ſtaan als de rykſten en vermogendſten; dat de dolzinnigheid, om na eene Algemeene Heerſchappy te dingen, zeer afgenomen, en de veelvuldigheid, de duur en de wreedheid, der Oorlogen zeer verminderd is; dat Burgerlyke Beweegeniſſen zeldzaamer voorvallen, doorgaans met minder omſtandigheden van onmenſchlykheid en ſchrik vergezeld gaan, en dikwyler bleeken eer gunſtig dan

(*) Opinio — omnium ſermone pertrebuit in his judiciis, quæ nunc ſunt, *pecuniosum hominem*, quamvis ſit nocens, *neminem poſſe damnari*. Cic. in VERREM, *Orat.* I.

dan ongunſtig voor de Vryheid te zyn; dat zelfs de vertegaandſte verſchillen in *Engeland* „ zich min onderſcheiden hebben door verregaande euveldaaden, of van verraad of van wreedheid, dan immer plaats hadden in „ binnenlandſche onlusten van zo langen duur (*);" als mede dat de twee gelukkigſte veranderingen, welke wy *Engelſchen* ooit ondervonden, de *Herſtelling* en de *Revolutie*, daargeſteld wierden met zeer weinig ſtoorenis van de openbaare Rust, en niets meer waren dan *gemakkyke overgangen*, en niet (gelyk dezelve zouden geweest zyn onder *Heidenſche* of *Mahomethaanſche* Regeeringen) *ſchriklyke ſtuiptrekkingen* (†).

Ver-

(*) HUME's *Hist.* Vol. V. p. 337. 4to Ed.

(†) Zommigen zullen misſchien in twyfel hangen, wegens de waarheid van één der boven aangevoerde Stellingen: naamlyk *dat de Oorlogen thans min veelvuldig, kortſtondiger, en min wreed, zyn dan in ouden tyde.* Maar, wanneer wy in aanmerking neemen de ontzaglyke Legerbenden, agtereenvolgend geworven en verlooren door de Monarchen van *Aſie*; de eindlooze geſchillen over de Oppermagt, tusſchen de om de meerderheid dingende Staaten van *Griekenland*; het verbaazend aantal Menſchen, door ALEXANDER DEN GROOTEN verſlaagen; de bloedige twisten tusſchen diens Opvolgers, geduurende meer dan twee honderd jaaren; de onophoudelyke tooneelen van bloedvergieting, welke *Sicilie* eeuwen lang vertoonde, onder verſcheide Tyrannen; de onophoudelyke Oorlogen der *Romeinen* met andere Staaten in *Italie*, de *Carthagers*, de *Macedoniers*, de *Grieken*, en verſcheide *Oosterſche* Volken, de *Spanjaarden*, de *Gaulen*, de *Britten*, en de *Duitſchers*, behalven de ſchriklyke ſlachtingen in hunne eigene Burger-oorlogen, zo dat zy alleen drie maalen, voor eene korte tusſchenpoos, in Vrede geweest zyn, geduurende meer dan zeven eeuwen. Wanneer wy wyders opmerken, dat het, in deeze eeuwen, geene zeldzaame zaak was, Legers van 300,000 man in 't veld te zien, die zomtyds geheel, dikwyls voor een groot gedeelte, of altans veel, in den ſtryd vielen; en wanneer wy daar by voegen de bykans ongelooflyke verwoestingen, aangerigt door veele Barbaarſche Horden, die, op verſcheide tyden, als een waterſtroom uit het Noordenk wamen, *Europa*, *Aſie* en *Africa*, met bloedſtorting vervulden; zullen wy misſchien overhellen om te gelooven, dat het *Christendom* reeds de verſchriklykheden van den Oorlog eenigermaate verminderd heeft, en dat, wanneer hetzelve beter verſtaan en algemeener omhelsd en betragt word, de vreedzaame invloed van 't zelve, van tyd tot

tyd,

Vergelykt alle deeze verbaazende verbeteringen in Maatſchappyelyk Geluk, zints de invoering des *Christendoms*, met de Voorſchriften en Leeringen van dien Godsdienst; vergelykt derzelver natuurlyke ſtrekking om te wege te brengen wat daadlyk veroorzaakt is, en zeg dan of gy één oogenblik kunt twyfelen om alle deeze uitwerkzelen aan het Euangelie, als derzelver éénige, of althans voornaamſte, oorzaak, toe te ſchryven?

't Geen deeze zaak geheel buiten geſchil ſtelt, is, dat, in die Landen, waar de Christlyke Godsdienst nog onbekend is, ook de Burgerlyke Zegeningen, door de *Christenen* genooten, even onbekend zyn. De elenden hunner Voorouderen zyn op hun overgegaan met hunne bygeloovigheden, en draagen dagelyks een leevendig getuigenis van de goeddaadigheid onzer Godsdienst-belydenisſe (*).

Niet min verdient het onzer aller opmerking, dat de maat van volkomenheid, in welke deeze voordeelen genooten worden door eenig Volk, doorgaans zeer naby geëvenredigd is aan de maate van zuiverheid, in welke de Leerſtellingen van het Euangelie beleden en geleerd worden. Dus, by voorbeeld, (om ſlegts één voorbeeld uit eene groote menigte by te brengen) is 'er in die Koningryken, waar geen *Christendom* is, geene Vryheid. In Landen, waar de bygeloovigheden en verbasteringen des *Pausdoms* bykans geheel en al de eenvoudigheid der Christlyke Openbaaring verwoest hebben, daar is ook de Vryheid zeer verdonkerd en verdrukt. Waar men eenige van die verbasteringen verworpen heeft, daar ziet men eenige meerdere ſchinſteringen van de Vryheid. Waar de Godsdienst des Lands het maſt komt aan de oorſpronglyke zuiverheid van het Euangelie, daar ook vertoont zich de Vryheid in haaren vollen luister, en

tyd, zigtbaarder zal worden. [Wy agten het niet ongepast hier aan te tekenen dat deeze Redenvoering gedaan is in Wintermaand des Jaars 1764.]

(*) Laat de Leezer den tegenwoordigen ſtaat van de *Indianen* in 't Oosten en Westen, den ſtaat van *Africa* en *China*, van de *Turkſche* en *Perſiſche* Ryken, en van alle de onlangs ontdekte Eilanden in het Noorder en Zuider halfrond, vergelyken met den ſtaat van het Christen-gedeelte van *Europa*, en hy zal weinig reden hebben om te twyfelen aan de waarheid van het hier boven beweerde.

en bereikt een trap van volmaaktheid, boven welken de menschlyke zwakheid misschien niet zal gedoogen dat dezelve opklimt.

Zo lang stil gestaan hebbende op de *Eerste Afdeeling* myner Redenvoering, „ den Heilzaamen Invloed van het „ Euangelie op den Vrede en 't Geluk des Menschdoms," schiet my minder tyds over, en is het ook te minder noodzaaklyk, dat ik nu, in de tweede plaats, breed uitweide over de andere; naamlyk om aan te toonen „ hoe „ zeer de Godlyke Goedheid en Genade onswaarda daar „ in doorstraalt."

Want, naa dat wy vertoogd hebben, dat CHRISTUS, in bykans alle betekenissen van dat woord, *Vrede op Aarde* bragt (*); dat hy onze Vrede met GOD gemaakt heeft, door de Zonde der geheele Wereld op zich te neemen; dat hy, in gevolge hier van, ons den Vrede der Ziele geschonken heeft; dat hy Vrede en Zagtaartigheid in de gevoelens en zeden der Menschen jegens elkander invoerde; en dat, niettegenstaande de zwaarigheden en nadeelen, met welke het Euangelie te worstelen hadt, de veelvuldige geweldige driften, welke het moest te onderbrengen, en de verscheidenheid van hinderpaalen, welke de werking daaryan vertraagden, en aan de eigenaartige gevolgen wederstand booden, 't zelve egter allengskens, en nogthans kragtdaadig, den Vrede en Rust der Maatschappye bevorderde; wat kunnen wy dan een verder bewys noodig hebben, dat de Zending van CHRISTUS een allertreffendst blyk was van GODS Goedgunstigheid jegens het Menschdom?

In stede, derhalven, van my te zetten om te bewyzen wat wy allen voelen dat waarheid is, zal ik liever nog eenige oogenblikken besteeden om u te bezielen met het geen te dugten staat dat niet altoos gevoeld wordt gelyk het behoort; een hartlyke Dankbaarheid en Wederliefde voor zulk een uitsteekend bewys van Goedheid.

Indien gy vraagt, welk eene beantwoording GOD verwagt voor de Zending van zynen Zoon in de Wereld? zo hoort het voldingend Antwoord des Apostels: „ Indien GOD alzo lief gehad heeft, zo zyn wy ook verschuldigd elkander lief te hebben (†)." Eene uitgestrek-

(*) Zie VITRINGA in JESAIAM, II. 4.
(†) 1 JOH. IV. 11.

ſtrekte en werkzaame Goeddaadigheid is de ſchatting (mag ik my dus uitdrukken,) welke GOD van u vordert; en wanneer hy *u* gelukkig maakt, geſchiedt zulks op geen harder voorwaarde, dan dat *gy* ook *anderen* zult gelukkig maaken.

Laat dan uwe Dankbaarheid zich uitdrukken in de beste en ſterkſte taal van alle taalen, beter, naar het oordeel van den Heiligen PAULUS, dan de taal van Menſchen of Engelen, —— *Liefde.* —— Dat deeze u aanzette tot alle daaden van Goedertierenheid en Menſchenmin. In zulk een betoon kan 'er geene veinzery, geene vermomming, plaats hebben. Offeranden kan men toebrengen met onzuivere handen; Lof- en Dankzeggingen uitſtorten met niets meenende lippen. Maar hy, die den behoeftigen geeft, die den onkundigen onderwyst, die den bedroefden troost, die den verdrukten beſchermt, die de misſlagen, welke hy ziet, toedekt, en de hem aangedaane ongelyken vergeeft, levert eene allerdoorſlaandſte proeve op van zyne opregtheid, en een alleronwederſprekelykſt betoon van zyne dankerkentenisſe aan zynen Hemelſchen Vader en Weldoener.

Vreest niet, dat gy *te veel* zult doen. Naa het geheele veld van Pligtsbetragting, 't welk de Liefde voor u openſtelt, afgeloopen te hebben, zullen de weldaaden, door u betoond, wyd en verre te kort ſchieten by die gy ontvangen hebt. —— Spant, derhalven, al uw vermogen in, om al het goede, aan alle menſchen, te doen, wat gy kunt. —— Doch laat het inzonderheid, naardemaal het een der hoofdeinden van CHRISTUS komst op Aarde was, om *Vrede op Aarde* te brengen, uw grootſte eerzugt weezen, met hem mede te werken, zo verre gy kunt, tot dit groot oogmerk; laat het uwe beſtendige betragting, en tevens uw vermaak, weezen, in de voetſtappen van uwen gezegenden Meester te wandelen, en alles, wat in uw vermogen is, toe te brengen, om het groot en Godlyk werk, *Vrede op Aarde*, aan de Menſchen te ſchenken. —— Laat, ten beſluite, naar 't vermaan van Apostel PAULUS, „ alle bitterheid, en toornigheid, en „ gramſchap, en geroep, en lasteringe, van u geweerd „ zyn, met alle boosheid. Maar zyt jegens elkander goe„ dertieren, barmhartig, vergeevende elkander, gelyker„ wys ook GOD in CHRISTUS u lieden vergeeven heeft (*)."

SCHEID-

(*) EPH. IV. 31, 32.

SCHEIDKUNDIGE PROEVEN OVER DE BESTE MANIER OM HET *Extractum Ligni Quasiæ* TE BEREIDEN. Door TROMMSDORFF.

Men heeft zo veel geſchreven over de beste wyze om de Extracten te bereiden, dat men in de daad zou meenen, 'er moest over deze ſtof niets meer gezegd kunnen worden. Dat dit echter in verre na het geval niet is, hoop ik naderhand omſtandiger aan te toonen, terwyl ik thands alleen van een enkel Extract, het *Extr. L. Quasiæ* naamlyk, zal ſpreeken, en de Proeven, die ik deswegens genomen heb, mededeelen.

Het is bekend, dat het Quasſiehout weinig Extract geeft, vooral van deszelfs bast ontbloot, (want deze geeft juist tweemaal zo veel als het hout;) echter verſchilt de hoeveelheid, naar maate van de verſcheidenheid van 't hout, waar door men dezelve by onderſcheiden Scheidkundigen zo verſchillend vindt opgegeven. BERGIUS verkreeg uit een pond Quasſiehout $\frac{1}{9}$ Extract, GÖTTLING en REMLER $\frac{5}{64}$, HAGEN $\frac{7}{72}$, SCHLEGEL $\frac{1}{8}$, PAARMAN en ik $\frac{1}{10}$, ſomtyds nog minder.

Om het Extract te bereiden, wordt de Quasſie dikwyls met water uitgekookt, en als men het hout 5 of 6 maal uitgekookt heeft, en dan kaauwt, ſmaakt het nog bitter. De vraag is dan eigenlyk, hoe dikwyls moet men het hout afkooken, om al het Extract 'er uit te haalen; want het kan zyn, dat in de twee eerſte afkookſels het meeste verkregen wordt, en de volgende mogelyk zo weinig opleveren, dat het der moeite niet waard is, de kosten van 't vuur 'er toe te beſteeden. Deze vraag laat zich gemaklyk door Proeven beäntwoorden, als men ſlegts eene bepaalde hoeveelheid Quasſie herhaalde reizen met gedeſtilleerd water afkookt, en ieder afkookſel afzonderlyk uitdampt. Of men kan het Quasſiehout telkens weder droogen, en weegen, om te zien, hoe veel 'er by iedere kooking door 't water opgelost is. De eerſte methode heb ik de voorkeuze gegeven, dewyl 'er de uiterſte nauwkeurigheid niet toe nodig is.

1. *Proeve.* Een pond fyn geſneden Quasſiehout werd met 12 pond gedeſtilleerd water in een ruim glas gezet, en in een zagte warmte geplaatst. Men ſchudde het meng-

mengzel wel om, en na twee dagen werd het vocht zeer zuiver 'er afgezygd. Het ſmaakte zeer bitter, en zag 'er bleek-geel uit; ik deed het, in een porceleine ſchaal, welker gewigt my bekend was, zagt uitdampen, tot de dikte van een ſtyve honig. Het dus verkregen Extract woog eene halve once, en zag 'er bruin-geel uit, maar ſmaakte allerbitterſt.

II. Proeve. Het zelfde hout liet ik thands op nieuw in een tinnen ketel met 12 pond gedeſtilleerd water, 5 uuren lang, zagt kooken, daarna zygde ik het vocht door, en deed het als vooren uitdampen: ik verkreeg dus ½ once en twee ſcrupels Extract, die geel-bruin was.

III. Proeve. Het zelfde hout liet ik nogmaals met gedeſtilleerd water afkooken, en voorts als in de 2de Proeve behandelen. Het Extract, dat ik toen verkreeg, woog 1½ once, en zag 'er ligt-geel uit, was korlig, en ſmaakte zout. Ik liet het op een zeer zagt vuur ſtaan, tot zo lang het droog was, en het poeijer, welk ik toen verkreeg, was bruin-geel, ſmaakte bitter en tevens zout. In de lucht werd het vochtig en weder tamelyk vloeibaar, 't geen vermoedlyk van de extractive deelen ontſtond. Het geheel kwam my voor een zout te zyn, welk met extractive deelen gemengd was; doch, om deszelfs aart beter te kennen, deed ik 'er eenige kleine Proeven mede. 1) In koud water ſcheen het zich weinig op te losſen; doch wierd het water bitter van ſmaak, en kreeg eene geele kleur. Op den grond bleef een vry wit poeijer liggen. 2) Heet water loste een klein gedeelte zout op, en deze oplosſing hield zich, met *reagentia* gepaard, dusdanig. 3) De lakmoes-tinctuur bleef onveranderd. 4) Aftrekſel van *Curcuma* eveneens. 5) Vlug loogzout maakte 'er geene verandering in. 6) De potasch ſloeg 'er eene witagtige aarde uit neder. 7) Zuiker-zuur maakte het even troebel. 8) Azyn-zuure zwaaraarde werd 'er ſterk door nedergeploft. 9) Zilver-oplosſing eveneens. 10) Eene ontbinding van kwikzilver werd wit-geel neêrgeſlagen. 11) Kalkwater maakte geene verandering. 12) Een weinig van het gedroogde Extract in vitrioolzuur gedaan, ſteegen 'er dampen op, die duidelyk den reuk van zoutzuur hadden. 13) Een ſcrupel van hetzelve, in een klein kroesje verbrand zynde, gaf een reuk als van gebrande zuiker, en 'er bleef een witte asch over. Hetzelve loste zich in water niet op, en het roodgemaakte lakmoespapier werd 'er niet weder

blauw

blauw door. In ſalpeterzuur ontbond zich de asch geheel. Van bytend loogzout werd de oplosſing niet veranderd, maar wel van het luchtvolle, waardoor eene witte aarde nederviel. Zuikerzuur loogzout ſloeg het vocht ook neder, en dit werd weder in ſalpeterzuur ontbonden. 14) Een weinig van het gedroogde Extract werd in kookend water opgelost, en met eene ontbinding van yzer-vitriool vermengd; doch onderging niet de minſte verandering. Uit alle deze Proeven ſcheen het te blyken, dat dit drooge Extract uit eenige weinige bittere extractive deelen beſtond, gepaard met een groot gedeelte wynſteen- of zuikerzuure kalkaarde, waarin daarenboven nog vitriool- en zeezoutzuur in eene kleine hoeveelheid bevat is.

IV. *Proeve.* De voorige *Quaſſia* werd op nieuw met 12 pond gedeſtilleerd water gekookt, en voorts evencens behandeld. Het afkookſel ſmaakte weinig bitter, had nauwlyks eenige kleur, en gaf 20 greinen Extract, van denzelfden aart als in de 3de Proeve.

V. *Proeve.* Dezelfde *Quaſſia* liet ik nogmaals afkooken; het afkookſel had nog minder ſmaak, en het overblyfſel, dat niet meer dan 10 greinen woog, had dezelfde eigenſchappen als het zout van de 3de Proeve; doch ſcheen nog minder extractive deelen te bevatten, en had ook eene vry witte kleur. Thands dagt my was het onnodig dezen arbeid verder voort te zetten.

De uitkomſten myner Proeven waren dus de volgende:

1) Een pond *Quaſſia* gaf 2 oncen, 5 drachmen en 10 greinen, Extract.

2) Het eerſte aftrekſel gaf het zuiverſte Extract, d. i. de bittere ſlymige in water oplosbaare deelen, en bevat waarſchynlyk 't minſte zout.

3) De volgende afkookſels bevatten meer zout, en wel meer na dat de kooking verder wordt doorgezet.

4) Het Extract der *Quaſſia*, 't welk door herhaalde afkooking gemaakt is, bevat veele zoutdeelen, en geeft daarom met weinig water geen klaare oplosſing.

5) De beste manier, om het Extract der *Quaſſia* te bereiden, ſchynt de volgende te zyn: het fyn geſneden hout word eerst eenigen tyd met water te weeken gezet, dan het water afgegoten, en het overblyfſel driemaal, telkens ten minſten met 12 deelen water, in tinne of vertinde ketels, gekookt, voorts de afkookſels doorgezygd, en zagt uitgedampt, tot de dikte van Extract. —

Ver-

Verdere afkookſels zyn overbodig; want het Extract, 't geen men daar door verkrygt, kan de kosten van 't vuur niet goedmaaken.

NATUURLYKE HISTORIE DER ALBATROSSEN.

(Volgens DE BUFFON.)

De *Albatros*, door de Franſche Zeevaarenden *Mouton*, of *Mouton du Cap*, door de Hollandſche, in de Reis van LEMAIRE en SCHOUTEN, *Jan van Gent*, en door eenigen, volgens EDWARDS, zeer verkeerd, *het Oorlogſchip*, geheeten, is de grootſte der Watervogelen, zonder zelfs de *Zwaan* uit te zonderen, en, ſchoon kleinder dan de *Pelikaan* of de *Flaminga*, heeft hy een veel dikker Lichaam, de Hals en de Pooten zyn korter, en hebben eene betere evenredigheid. Behalven door deeze groote geſtalte, verdient de *Albatros* nog onze aandagt door verſcheide andere hoedanigheden, welke deezen Vogel onderſcheiden van alle andere Vogelſoorten. De *Albatros* onthoudt zich alleen in de Zeeën van het Zuiden, en men treft deezen Vogel aan in geheel derzelver uitgeſtrektheid, van den hoek van *Africa* tot den hoek van *America* en van *Nieuw-Holland*. Nooit heeft men hem gezien in het Noorder-Halfrond. Hy ſchynt, met eenige andere Vogelſoorten, verknogt aan dat gedeelte der Waterwereld, waar de Menſchen hem minst kunnen ontrusten; zelfs zyn zy daar langen tyd onbekend gebleeven. Het is voorby de *Kaap de Goede Hoop*, Zuidwaards op, dat men de eerſte *Albatroſſen* gezien heeft: en het is niet vóór onze dagen dat men ze onſcheiden genoeg gekend heeft om de verſcheidenheden aan te wyzen, die, in deeze groote ſoort, veel talryker ſchynen te weezen dan in andere groote Vogelſoorten, en van alle Dieren.

De zeer groote diklyvigheid van den *Albatros* heeft 'er den naam van *'t Kaapſche Schaap* aan gegeeven: dewyl hy, met de daad, bykans de grootte van een Schaap heeft. De grondkleur der Pluimadie is boven op ligt grys, met kleine zwarte plekken op den Rug en op de Vleugelen, waar deeze zich vermeerderen en grooter worden; een gedeelte der groote Vleugelpennen en die van

van het uiterſte der Staart zyn zwart; de Kop is groot en rondagtig; de Bek is van gedaante als die van den *Fregatvogel*, en den *Cormoran*; deeze is desgelyks zamengeſteld uit veele ſtukken, die aan elkander gehegt ſchynen door geledingen, met een daar aan toegevoegde haak, en het einde van den benedenſnavel opent een goot, en is als afgeknot: 't geen deeze Bek, die zeer groot en zeer ſterk is, nog opmerkenswaardiger maakt, en waar in dezelve op die der *Petréllen* zweemt, beſtaat daar in, dat de Neusgaten open zyn, in de gedaante van kleine rolletjes of kookertjes, by den wortel van den Bek ingeplant, in eene ſpleet, die de geheele lengte doorloopt; dezelve is geelagtig wit, ten minſten in den dooden Vogel; de Pooten, die zeer dik en ſterk zyn, hebben ſlegts drie Vingeren, door een breed vlies verbonden, 't welk nog daarenboven den buitenkant van elken buitenſten Vinger omzoomt; de lengte van het Lyf is bykans drie voeten, en de ſlag der Vleugelen ten minſten tien (*); en, volgens de opmerking van EDWARDS, is de lengte van het groote Vleugelbeen gelyk aan die van het geheele Lyf.

Met deeze ſterkte des Lichaams, en dus gewapend, ſchynen de *Albatroſſen* oorlogzugtige Vogels te zullen weezen; ondertuſſchen vermeldt men ons niet, dat zy andere Vogels aanvallen, die met hun in die wyduitgeſtrekte Zeeën woonen. Zy ſchynen zelfs altoos alleen verdedigenderwyze te vegten tegen de *Mouettes*, die, ſtrydgraag en verſcheurend, geſtadig de *Albatroſſen* onttrusten (†). De *Al-*

(*) Wy bevonden ons op 60°, 10′ Zuider Breedte, en 64°, 30′ Lengte. Dewyl het veelal ſtil weêr was, ging de Heer BANKS, in een kleine Sloep, Vogels ſchieten, en bragt ons verſcheide *Albatroſſen*: wy ontdekten, dat deeze *Albatroſſen* veel grooter waren dan die wy ten Noorden van de *Straat van Lemaire* gevangen hadden; en de door ons gemeetene had tien voeten en twee duimen vlugts. *Collection de* HAWKESWORTH. Tom. II. p. 297. De *Albatroſſen* en de *Fregatvogels*, de vliegende Vogels, ſpeelden rondsom ons Schip; wy hadden *Albatroſſen* gedood, die tien voeten vlugts hadden. *Troiſieme Voyage de* COOK, p. 138.

(†) Verſcheide groote grauwe *Mouettes*, die op een witten *Albatros* jagt maakten, verſchaften ons geen gering vermaak. Zy bereikten denzelven, ondanks de lengte zyner vleugelen, en poogden hem onder aan den buik te treffen; dit lichaams-deel waar-

Albatroſſen vallen zelfs niet aan op groote Visſchen, en, volgens den Heer FORSTER, leeven zy meest van kleine Zeediertjes, en bovenal van zagte Vischjes en lymerige Zoöphiten, die in groote menigte op de Zuider-Zeeën dryven (*); zy eeten desgelyks Vischeijeren, of Kuit, door de ſtroomen medegevoerd, en waar van men ſoms groote verzamelingen aantreft. De Markgraaf DE QUERHOËNT, een naauwkeurig en oordeelkundig Waarneemer, heeft ons verzekerd, dat hy nimmer in de Vogels van deeze ſoort, door hem geopend, iets anders gevonden heeft dan een dikke lymerige ſtoffe, en geene overblyfzels van Vischen.

Het Scheepsvolk van Capitein COOK ving *Albatroſſen*, die dikwyls het Schip omringden, een angel uitwerpende waar aan een brok van een ſchaapenhuid ruwlyk gehegt was (†). Dit was voor het Scheepsvolk een vangst, zo veel te welgevalliger (‡), dewyl zy dezelve kreegen in het holſte van de Zee, toen zy allen land verre agter zich gelaaten hadden (§). Want het blykt, dat men deeze groote Vogels gevonden heeft op alle Lengten, en over de geheele uitgeſtrektheid van de *Zuidzee*, althans op hooge Graaden Breedte (**); en dat zy zich onthouden op

waarſchynlyk weerloos zynde. De *Albatros* hadt op dit oogenblik geen ander middel om te ontkomen, dan door zich in 't water te werpen; zyn ontzaglyke Bek ſcheen hem tot beſcherming te dienen. *Second Voyage de* COOK, Tom. I. p. 150.

(*) *Second Voyage de* COOK, *ut ſup.*

(†) *Second Voyage de* COOK, Tom. I. p. 84.

(‡) Wy *ontblootten* de *Albatroſſen*, en naa dezelve in zout water tot 's anderen daags gezet te hebben lieten wy ze kooken, en een ſterke ſaus maaken; ieder vondt ze dus toebereid eene lekkere ſpys: wy aten ze gaarne, zelfs als wy verſch Varkensvleesch op tafel hadden. COOK, *Prem. Voyage*, Tom. II. p. 297. —— Op 40° en 40′ Zuider Breedte, en 93° 47′ Lengte, doodden wy *Albatroſſen* en *Petrellen*, die wy zeer goed tot ſpyze vonden. COOK, Tom. IV. p. 128.

(§) Wy vonden eene nieuwe gelegenheid om twee ſoorten van *Albatroſſen* waar te neemen. Wy zeilden negen weeken, zonder eenig Land te zien. COOK, *Second Voyage*, Tom. I. p. 50. —— Op den 8 van Maart, op 41° 30′ Zuider Breedte, 26° 51′ Lengte, zagen wy alle dagen *Albatroſſen*, *Petrellen*, en andere Zeevogelen; doch niets kundigde Land aan. *Idem*, Tom. IV. p. 128.

(**) Wy waren op 32°, 30′ Zuider Breedte, en 133°, 40′ Leng-

op de kleine brokjes lands, die als geworpen liggen in deeze wyduitgeſtrekte Zeeën aan de Zuidpool (*), zo wel als op den uithoek van *America* (†) en dien van *Africa* (‡).

Deeze Vogels ſcheeren, volgens de waarneeming van den Heer DE QUERHOËNT, gelyk de meeste in de Zuider-Zeeën, onder het vliegen, de oppervlakte der zee, en neemen geene hooger vlugt, dan by tyden van zwaar weêr, en door kragt des winds: zy moeten zelfs, als zy zich op eenen grooten afſtand van land vinden weggevoerd, op het water rust neemen (§). De Heer FORSTER

Lengte . . . deeze dag was aanmerkelyk, dewyl wy geen een enkelen Vogel zagen; geen was 'er nog voorby geloopen, zints wy van wal geſtooken waren, of wy hadden *Albatroſſen*, *Waterſnyders*, *Pintades*, *blaauwe Petrellen*, of *Hoenders van Port Egmond*, gezien. Zy onthouden zich in alle gedeelten van de *Zuidzee*, op de hoogſte Graaden. —— Twee dagen laater, op 29° Breedte, ontdekten wy den eerſten *Keerkringvogel*. COOK, *Second Voyage*, Tom. I. p. 284. —— Wy zagen dikwyls *Albatroſſen* en *Petrellen* op 42°, 32′ Zuider Breedte, en 16° Lengte. *Idem Ibid.* 279. Op 55° 20′ Zuider Breedte en 134° Lengte, ontdekten wy *Albatroſſen*. *Idem*, Tom. IV. p. 7. —— Op den 10 van January was de waargenomen Breedte 54° 35′ en de Lengte 47° 56′, en wy hadden veele *Albatroſſen* en *blaauwe Petrellen* rondsom het Schip. *Idem Ibid.* p. 78. —— Den elfden July, op 34° 56′ Zuider Breedte, en 4° 41′ Lengte, zag de Heer DE QUERHOËNT een *Albatros*. *Obſervations communiques*, *par M. le Vicomte* DE QUERHOËNT.

(*) In 't algemeen beheist geen gedeelte van *Nieuw-Zeeland* zo veele Vogels als *Duskybaai*; wy hebben 'er *Albatroſſen*, *Pinguins*, enz. gevonden. *Obſervations de* FORSTER. — Men hadt ook *Albatroſſen* in *Nieuw-Georgie*. COOK, *Second Voyage*, Tom. I. p. 86.

(†) Naa dat wy de *Straat van Magellaan* door waren, en langs de Kusten van *Chily* heen zeilden, zagen wy een groot aantal Zeevogelen, bovenal *Albatroſſen*. *Voyage du Capt.* CARTERET. *Collection de* HAWKESWORTH, Tom. I. p. 203.

(‡) De Heer EDWARDS bezat de Reisverhaalen niet der beroemde Zeereizigeren door ons aangehaald, als hy ſchreef: „ Men brengt deeze Vogels van de *Kaap de Goede Hoop*, waar „ zy in grooten getale zyn; ik heb niet vernomen, dat zy in „ eenig ander gedeelte der Wereld voorkomen." EDWARDS, Tom. II. p. 88.

(§) *Voyage d'un Officier du Roi aux Isles de France & de Bourbon*, p. 68.

STER heeft bevonden, dat de *Albatrosſen* op 't water niet alleen rusten, maar ſlaapen. De Reizigers LEMAIRE en SCHOUTEN zyn de eenigen, die verhaalen, dat zy deeze Vogels gezien hebben, op de Schepen rust zoekende (*).

De beroemde COOK heeft *Albatrosſen*, van elkander zo zeer verſchillende, aangetroffen (†), dat hy ze als verſchillende Soorten beſchouwt; doch, volgens diens Reizigers eigene aanduidingen, ſchynt het ons toe, dat het enkele Verſcheidenheden zyn. Hy geeft 'er drie onderſcheiden op, als de *Graauwe Albatros* (‡) —— de *Donkerbruine Albatros* (§), de *Chocoladekleurige Albatros* (**), en de *Donkergraauwe Albatros*, dien de Matroozen, uit hoofde van die kleur, den *Kwaakervogel* noemden (††). Dee-

(*) Wy zagen, in de *Straat van Lemaire*, Vogels zo groot als Zwaanen, *Jan van Gent* door de onzen geheeten; zy kwamen op ons Schip rusten, en lieten zich vangen door de Matroozen. —— *Relation de* LEMAIRE & SCHOUTEN, Tom. IV *du Recueil de la Comp. Hollandoiſe*, p. 582. Dezelfde zaak vinden wy in de *Hiſt. des Navigations aux meres Auſtrales*, Tom. I. p. 355. —— HAGENAR trof, op eenigen afſtand van de *Kaap de Goede Hoop*, twee zeer vermoeide groote *Albatrosſen* aan, by ſtil weêr op Zee dryvende. Om welke te vangen men een boot uitzette. Zy vonden ze tamelyk van ſmaak. *Voyage de* HAGENAR *aux Indes Orientales*; *dans le Recueil des Voyages qui ont ſervi a l'etabliſſement de la Compagnie Amſterd.* 1702, Tom. V. p. 161.

(†) Op de hoogte van 53°, 35′ hadden wy rondsom ons Schip *Albatrosſen* van onderſcheide ſoorten. COOK, *Second Voyage*, Tom. IV. p. 9.

(‡) De mist was verdweenen; wy ontdekten zeer hooge en ſcherpe Ys-eilanden, die bovenop verſcheiden Pieken hadden; eenige ter hoogte van twee- of driehonderd voeten, en twee of drie mylen in den omtrek, met recht opſtaande zyden, die op het aanzien ſchrik inboezemden. Van alle de Vogelen, die ons vergezeld hadden, was de *Graauwe Albatros* alleen overgebleeven; dan wy kreegen weder bezoek van een klein aantal *Zuidpoolkringſche Petrellen*, toen wy op 67°, 5′ Zuider Breedte kwamen. COOK, *Second Voyage*, Tom. II. p. 148.

(§) COOK, *Second Voyage*, Tom. I. p. 116.

(**) Wy zagen de *Chocoladekleurige Albatros* in 't midden van het Ys. *Idem*, Tom. II. p. 150.

(††) Wy vernamen, van tyd tot tyd, de twee ſoorten

Deeze laatstgemelde is wat kleinder dan de eerstgenoemde. De Bek deezes Vogels blykt niet die ſleuven, op den Bek zo uitſteekend zigtbaar, gehad te hebben. Hier op ſtaat aan te merken, dat deeze laatstgemelde *Albatros*, kleinder dan de eerstgenoemde, en welks ſleuven in den Bek zich zo duidelyk niet vertoonden, zeer wel een jonge *Albatros* konne geweest zyn, die dus ook van de volwaſſene verſchilde in de kleur der Pluimadie. Het is ook zeer mogelyk, dat de twee in de eerſte plaats gemelde *Albatroſſen*, de een gevlekt graauw en de andere bruin, de een het Mannetje en de andere het Wyfje geweest hebbe. —— 't Geen ons op deeze vermoedens te meer doet aandringen, beſtaat hier in, dat alle eerſte en zeer groote ſoorten, zo by de viervoetige Dieren als onder de Vogelen, altoos éénig zyn, en zeldzaam aanverwante ſoorten hebben. Weshalven wy geen meer dan ééne ſoort van *Albatroſſen* tellen, tot dat wy des nader onderrigt zyn.

Nergens treft men deeze Vogelſoort in grooter getale aan, dan tuſſchen de Ys-eilanden in de *Zuidzee* (*), van den veertigſten Graad tot het vaste Ys, 't welk deeze Zeeën bepaalt, onder den vyf en zestigſten of zes en zestigſten Graad. De Heer FORSTER doodde een Donkerkleurigen *Albatros* op de hoogte van vier en zestig Graaden en twaalf Min. (†), en op drie en vyftig Graaden hadt dezelfde Reiziger veele *Albatroſſen* gezien van verſchillende kleuren (‡); hy hadt ze zelfs gevonden op acht en veertig Graaden (§).

Andere Reizigers hebben ze ontmoet op eenigen afſtand

van *Albatroſſen*, van welke wy meermaalen geſprooken hebben, als mede eene derde, kleinder dan de twee andere, aan welken onze Matroozen den naam van *Kwaaker-Vogel* gaven, van wegens de donkergraauwe kleur. COOK, *ibid.* Tom. I. p. 88.

(*) Wy begonnen de *Albatroſſen* te zien met de Ys-eilanden, en eenige hebben niet nagelaaten ons te vergezellen; deeze *Albatroſſen*, als mede een donkerbruine ſoort, met een geelen Bek, waren de eenige die ons niet verlaaten hebben. COOK, *Second Voyage*, Tom. I. p. 116.

(†) De Kop en het bovenſte der Vleugelen waren eenigzins zwartagtig; de Hairen aan de oogen waren wit. FORSTER, *dans le Second Voyage de* COOK, Tom. I. p. 116.

(‡) *Ibid.* Tom. IV. p. 9. (§) *Ibidem*, Tom. I. 88.

ſtand van de *Kaap de Goede Hoop* (*). Het ſchynt zelfs dat deeze Vogels zomwylen veel digter by den Zuiderkeerkring komen (†), welke hun grenspaal in den *Atlantiſchen Oceaan* ſchynt te weezen; maar zy hebben die overſchreeden, en zyn zelfs den brandenden Wereldriem overgetrokken in het Westergedeelte van de *Stille Zee*, indien het berigt van Capitein cook egt is. De Schepen voeren af van de hoogte van *Japan*, zeilden Zuidwaards aan, en kwamen in ſtreeken daar wy *Albatroſſen* en ook *Vliegende Viſſchen* ontmoetten (‡).

(*) Men heeft nog verſcheide andere Verkenningen, wanneer men digt by de *Kaap de Goede Hoop* komt; als, by voorbeeld, de Zeevogels, welke men ontmoet, en bovenal de *Albatroſſen*; Vogels die zeer lange Vleugels hebben. DAMPIER, *Voyage au Tour de Monde*, Tom. II. p. 207.

(†) Naa dat de *Boubies* ons verlaaten hadden, zagen wy geen Vogels meer, eer wy op de hoogte van *Madagascar* kwamen; toen ontdekten wy een *Albatros*, en naa dien tyd van dag tot dag meerder. COOK, *Second Voyage*, Tom. IV. p. 314. —— *Albatros* (*Diomedea exulans*) op 25°, 29′ Zuider Breedte, 24°, 44′ Lengte, den 5 October. De lugt was helder en koud. *Idem*, Tom. I. p. 46.

(‡) *Troiſieme Voyage de* COOK, p. 486.

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit *Remarks on the Influence of Climate, Situation, Nature of Country, Population, Nature of Food, Way of Life, on the Diſpoſition and Temper, Manners, Behaviour, Intellects, Laws and Cuſtoms, Form of Gouvernment, and Religion of Mankind.* By WILLIAM FALCONER, M. D. F. R. S.)

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MEDEBURGERS!

„ In den voorleden Jaare (*) deelde ik, vertaald uit het, „ in dit Opſchrift, aangeduidde Werk, des Schryvers „ ge-

(*) Zie de *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1795, bl. 173.

„ gedagten mede over de Uitwerkzels der *Weelde*, in
„ verſcheidene en de gewigtigſte opzigten voor den
„ Mensch en de Maatſchappye beſchouwd. Ik heb
„ mogen verneemen, dat dezelve geen ongunſtig onthaal
„ by uwe Leezeren genooten; maar aangemerkt werden,
„ gelyk ze met de daad waren, als zo veele Proeven, uit
„ de Ondervinding der Eeuwen en der Volken opge-
„ maakt; Proeven, die meer afdoen dan fyn uitgeploozene
„ beſpiegelingen, waarin zich niet zelden veel Veron-
„ derſtellings mengt, 't geen, hoe ſchoon zich voordoen-
„ de, vaak by de Ondervinding faalt. By het doorleezen
„ van deezen Schryver werd myne aandagt desgelyks
„ getrokken door, en gevestigd op, een ander Onderwerp,
„ 't welk ik die uwer Leezeren waardig keurde, en
„ te meer gepast oordeelde thans eene plaats in uw
„ *Mengelwerk* te vinden, daar, in een en ander Oord on-
„ zes Vaderlands, de Landbouw tegenwoordig meer
„ behartigd en voortgezet wordt, dan in vroegeren tyde.
„ Des *Engelſchen* Schryvers denkbeelden deswegen, op
„ 't geleide der beste Leermeesteresſe, de Ondervinding,
„ opgemaakt, deel ik derhalven voor uw *Mengelwerk*
„ mede; en, daar hy dit Onderwerp uit onderſcheide Ge-
„ zigtpunten beſchouwt, zal elk derzelven de Stoffe tot
„ een afzonderlyk Vertoog kunnen opleveren, en zo zal
„ ik ze u toeſchikken, in de hoope dat ze plaats zullen
„ vinden. Voorts my, ten aanziene van den ſchryf-
„ trant, gedraagende aan 't geen ik toen voorloopig meld-
„ de, blyf ik,

„ Uw Medeburger L. S. (*)"

Over het Uitwerkzel des Landsbouws op 's Menſchen Geaartheid.

Eene der onmiddelykſte Uitwerkzelen van den ſtaat des Menschdoms op dien trap van vordering, dat het een Landbouwlyk Leeven leidt, is baarblyklyk, dat deeze Leevenswyze hun een gezette Geaartheid geeve, en eene groote maate van verknogtheid aan eene zekere plaats inboezeme. Lieden, die deeze bezigheid ter hand neemen, moeten noodwendig zich vaste Woonplaatzen kiezen, en zyn gevolglyk zeer geſchikt om geneigdheid te verkrygen voor

(*) Wy hebben den Burger L. S. 't zelfde te berigten als wy ter voorgaande gelegenheid gedaan hebben.

voor 't geen zy zelve daar geſtigt hebben. De wyze ook om de middelen des beſtaans uit den grond te ontleenen maakt hun gemeenzaam met de plek gronds door hun bearbeid, en eene ſoort van natuurlyke dankbaarheid voor den aanwas ſtrekt om die hun dierbaar te doen worden. Het denkbeeld desgelyks van ſtandhoudenden en dierbaaren Eigendom (*), 't welk bykans altoos gehegt is aan deeze Leevenswyze, ſtrekt grootlyks om de Menſchen tot eene bepaalde Wooning over te haalen, en hun denkbeelden van plaatslyke gehegtheid in te boezemen. De Naakomelingſchap beſchouwt die eigenſte Plaatzen met eene ſoort van gunſtig vooroordeel, ja zelfs zou men mogen zeggen met eene ſoort van Godsdienſtigen eerbied, als zynde de Woonplaatzen geweest, en het geliefde verblyf, hunner Vooroud'eren; tot welke denkbeelden de ongemerkt inſluipende Familie-trots niet weinig toebrengt.

Het blykt by de *Romeinen* een geliefde Staatkundige trek geweest te zyn, gegrond op de beste beginzelen, om een denkbeeld van Gehegtheid aan eene Plaats, zo vroeg mogelyk, naa den aanvang des Staats, in te boezemen.

Van hier de plegtigheden door ROMULUS in 't werk geſteld by de grondvesting zyner Stad, byzonder het uitmerken des omtreks door den Ploeg (†). Deeze ſcheen de verbintenis aan te duiden tusſchen den Landbouw en een vaste Verblyfplaats. Voegt hier by de heilige hoogagting, waarin de muuren van de Stad gehouden werden, en de ſtrenge ſtraffe, welke 'er ſtondt op het overſchreeden van dezelve. Men deedt den Godsdienst tot

(*) „ Het bezit en genot van Eigendom zyn de Waarborgen die een beſchaafd Volk verbinden aan een bearbeid „ Land." GIBBON, *Hiſt. of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Ch. IX. p, 227.

(†) *Roma vocata erat* Urbs, *ab urvuo*, *id eſt aratro*, *ſic aratri curvatura dicitur*, *quia antiqui* locum ædificiis *condendis aratro deſignabant*, ut VIRGILIUS

Interea Æneas urbem deſignat aratro.

CRAIG, Jur. Feudal. Lib. I. §. 4.

PLUTARCHUS vermeldt desgelyks, dat ROMULUS een Stier en een Koe voor den Ploeg ſpande met koperen Kouters, waar mede hy den omtrek van zyne Stad aſperkte.

tot het zelfde einde medewerken; en de Huisgoden, onder den grond by de Vuurplaatzen verborgen, gaven geene geringe sterkte aan deeze inboezemingen. De heerlyke Gebouwen desgelyks, welke onmiddelyk naa den aanvang van den Staat werden opgerigt, waren, naar allen schyn, tot het zelfde einde bestemd. Hier van zyn de Waterleidingen zo wel als de Tempels van TARQUIN, waarvan eenige nog tot op deezen dag opmerkenswaardige overblyfzels gezien worden (*). De beweeggronden ter plaatslyke verknogtheid deezes Volks vindt men fraai opgegeeven door CAMILLUS, in eene Aanspraake, door welke hy het Volk tragtte over te haalen om de Stad niet te verlaaten, en zich na *Veji* te begeeven, gelyk zommigen hunner hadden voorgesteld (†).

Maar het sterkst mogelyk blyk, 't geen men hier van kan aantreffen, vindt men in 't gedrag van den evengenoemden grooten Man, die, (gelyk PLUTARCHUS ons vermeldt) wanneer de *Romeinen*, die na *Ardea*, naa den slag van *Allia*, ontkomen waren, hem den voorslag deeden om tot bystand zyns Vaderlands te rug te keeren, weigerde eenig deel in 's Lands zaaken te neemen vóór dat men zyne Ballingschap hadt opgeheven, en hem een genoegzaam gezag was opgedraagen door de *Romeinen*, die, nog in *Rome* gebleeven, het Capitool verdedigden; dewyl hy deezen alleen aanzag voor den Staat en het Gemeenebest. —— Zelfs de heiligste Spreekwyze onder de *Romeinen*, om te kennen te geeven hun vegten voor, en verdedigen van, 't geen hun allerdierbaarst was, en hun Land insloot, was van eenen plaatslyken aart, en duidde ten klaarsten aan, den sterken invloed, welken beweegredenen van dien aart op hunne gemoederen hadden (‡).

Het komt my, desgelyks, waarschynlyk voor, schoon ik hier met zeker wantrouwen spreek, dat de *Grieken* veel min Gehegtheid aan Plaats hadden dan de *Romeinen*. Geene merktekens van iets van deezen aart zal men, zo ik geloof, onder de Instellingen van *Sparta* aantreffen. De *Atheners* lieten zich, zonder veel moeite, overhaalen, om hunne Stad, op den Inval van XERXES, te verlaaten; en

THE-

(*) Liv. Lib. I. Sect. 56.
(†) Liv. Lib. V.
(‡) Het bekende *Pro Aris & Focis*.

THEMISTOCLES verklaarde EURIBIADES, den *Lacedemonier*, dat de *Atheners*, die zich toen aan boord hunner Schepen begeeven hadden, gemaklyk een zo goed land, als zy verlieten, zouden kunnen wedervinden (*). PERICLES desgelyks telde luttel, in eene Aanſpraak hem door THUCYDIDES in den mond gelegd, het verlies van Plaats of Land; maar betoonde zich zeer bezorgd voor de veiligheid des Volks (†). Geheel het tegenovergeſtelde van de begrippen des *Romeinſchen* Bevelhebbers, die oordeelde, dat het verlaaten der Stad *Rome* een grooter ongeluk zou zyn, dan de nederlaage by *Allia* geleden.

Dezelfde denkbeelden heerſchen in de Redenvoeringen deezer onderſcheide Volken. DEMOSTHENES roept de Schimmen aan der Helden die te *Marathon* en *Platæa* ſtreeden; CICERO neemt de Grafſteden, de Bosſchen en de Altaaren, tot getuigen (‡), en uit een Werk over de Welſpreekenheid, aan TACITUS toegeſchreeven, blykt, dat deeze ſoort van Perſoonsverbeeldingen, onder de *Romeinen*, eene geliefde trek der Redenrykkunst ware (§).

De Landbouw blykt in den *Romeinſchen* Staat ten hoogſten geagt geweest te zyn; waarſchynlyk eenigermaate om reden dat dezelve eene Plaatslyke Verknogtheid aan hun Land inboezemde. In de daad, daar de *Romeinen* den Koophandel verwaarloosden en zelfs verſmaadden, hadden zy, behalven den Oorlog, naauwlyks eenige andere Huislyke Bezigheid; en tot het voeren van den Oorlog was de Landbouw allernoodigst, om onderſtand van Leeftogt te verſchaffen aan Legers, uit gezonde en ſterke Mannen beſtaande. De Oude CATO oordeelde het niet beneden *zich* eene Verhandeling over den Landbouw te ſchryven, waarin hy over het aanbelang dier bezigheid op de gunſtigſte wyze ſpreekt (**). TERENTIUS VARRO, voor den geleerdſten onder de *Romeinen* gehouden, voerde de

(*) THUCYDIDES, Lib. I.
(†) PLUTARCH's *Life of* THEMISTOCLES.
(‡) CICERO *Orat. pro* MILONE.
(§) TACITI *Oratores*, Cap. XII.
(**) *Et Virum bonum cum laudabant, ita laudabant bonum agricolam bonumque colonum. Amplisſime laudari exiſtimabatur, quia ita laudabatur. Mercatorem autem ſtrenuum ſtudioſumque rei quærendæ exiſtimo, verum, ut ſupra dixi periculoſum & calamitoſum; at ex agricolis & viri fortiſſimi & milites ſtrenuiſſimi gignuntur.* MARC. CATO *de Re Ruſtica*, Lib. I.

de pen over dit zelfde Onderwerp. CICERO ſpreekt ſteeds met den hoogſten lof van den Landbouw, welken hy ſchynt te houden voor de éénige bezigheid een Vry Man voegende (*). COLUMELLA doet eene betuiging van gelyken aart (†). —— Maar het alleropmerkenswaardigst voorbeeld treft men aan by den fraaijen en welſpreekenden VIRGILIUS, die, ſchoon de Gunſteling van een ſchitterend Hof, en ten toppunte van Dichterlyke Eere verheven, het niet beneden zich agtte zyn Dichtvermogen te beſteeden op het onderwerp des Landbouws: en verdient het onze opmerking, dat zyne Gedichten over deeze Stoffe niet min uitſteeken, dan die hy ſchreef over een meer dichterlyk onderwerp.

De *Grieken*, in tegendeel, beſchouwden den Landbouw in een veel min gunſtig licht. PLATO vordert, in zyn Gemeenebest, Slaaven om den grond te bearbeiden (‡); en ARISTOTELES geeft, ſchoon met eene meerdere agterhoudenheid, te verſtaan, dat de Landbouw aan Menſchen van dien ſtand moest overgelaaten worden; nogthans erkent hy, dat het de best geordende Gemeenebesten waren, in welke de Burgers zelve den Landbouw ter hand ſloegen (§). Overeenkomſtig met dit denkbeeld, bedienden zich de *Spartaanen* van de *Heloten*, in het bearbeiden des Lands van *Laconia* (**); de *Creters* van de *Periæci* (††) en de *Theſſaliers* van de *Penesten* (‡‡). Deeze waren de oorſpronglyke Bewoonders des Lands, te ondergebragt door het overwinnend Volk. De *Atheners* waren desgelyks in twee deelen onderſcheiden, de ευπατριδαι of *Welgeboorenen*, en de αγροικοι of *Landlieden*.

(*) *Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agriculturæ melius, nihil uberius, nihil homini libero dignius*, De Officiis, Lib. I.

(†) *Unum genus liberale & ingenuum rei familiaris augendæ quod ex agricolatione contingit.* COLUMELL. Lib. I. —— CINCINNATUS FABRICIUS, MANIUS CURTIUS, en de grootſte Mannen onder de *Romeinen*, deeden met eigen handen Akker-arbeid, Zie LIVIUS en DION. HAL.

(‡) *De Legibus.*

(§) ARIST. *de Republica*, Lib. II. Cap. 5.

(**) PAUSANIAS, L. III. PLUTARCH's *Life of* LYCURGUS. XENOPHON *de Lacedæm. Rep.* en ARISTOT. *de Republica.*

(††) ARISTOTEL. *de Republ.* Lib. II. Cap. 9, 10.

(‡‡) STRABO, Lib. XII.

den. De eerstgemelden hadden het bewind in alle Staatsbedieningen; de laatstgenoemden werden voor van eenen minderen rang gehouden (*).

Het aanmoedigen des Landbouws onder de *Romeinen* was, myns oordeels, een fyne trek der Staatkunde, en ſtrekte grootlyks om dien Staat tot eene hoogte te doen klimmen, de *Grickſche* Gemeenebesten verre overtreffende, terwyl dezelve 'er teffens meerder vastheids en duurzaamheids aan byzette.

Duidelyke redenen hier voor doen zich op. De bezigheid, welke de Landbouw den *Romeinen* verſchafte, wis beſtendiger en gezonder dan de Stryd-ſpelen, vol van lichaamsoefeningen, door de *Grieken* in ſtede geſteld. De Landbouw hieldt ook een veel grooter getal volks onledig.

De Landbouw, vereenigd met de *Agrarianſche* Wet, diende ten kragtigſte om eene Gelykheid van middelen onder de Leden van den Staat te bewerken.

Ook gaf dezelve den Staat gelegenheid om het geheele Volk bezigheid te verſchaffen, en vereenigde 't zelve in een algemeen belang: terwyl in *Grickenland* een gedeelte van de Magt altoos t' huis gehouden moest worden, om ten breidel te dienen voor dat gedeelte des Volks, 't welk in een ſlaafſchen ſtaat leefde, en altoos, gelyk wel te wagten ſtondt, gereed was om een Opſtand te verwekken.

Daarenboven gaf de Landbouw een bygevoegd beweegmiddel tot verknogtheid aan den Staat, niet alleen uit perſoonlyk, maar ook uit plaatslyk, belang (†). Op deeze wyze werden zy meer aan den Staat gehegt, dan zy die zich

(*) DION. HALICARNASS. Lib. II. C. 8. DIOD. SICUL. Lib. I. p. 17. Elk Man, zegt XENOPHON, kan een Landman weezen; dit eischt Kunst noch Weetenſchap; alles beſtaat in vlytbetoon, en letten op de volvoering; een ſterk bewys, gelyk COLUMELLA aanduidt, dat men ten tyde van XENOPHON den Landbouw weinig verſtondt. In de daad, de grond van *Attica*, zo als de *Atheners* denzelven bearbeidden, was niet geſchikt tot veel verbeterings. Zie XENOPHON *de Proventibus.*

(†) Om deeze rede zegt XENOPHON: het Landleeven is verre te keuren boven het Stadsleeven, dewyl hetzelve een Volk hoedanigheden ſchenkt die veel beter zyn, en hunne verknogtheid aan den Staat veel ſterker maakt. XENOPHON, *Oeconom.* Ch. V. Sect. 10.

zich alleen door perſoonlyk belang daar aan verbonden rekenden.

De Landbouw desgelyks, het Volk over het land verſpreidende, en ſteeds bezigheid verſchaffende, maakte het min partyzugtig en ongebonden, dan wanneer het in Steden zamenwoonde, en ſchonk eene meerdere vasthcid en eenpaarigheid aan hun Staatkundig gedrag; eene zaak, te *Athene* zeer gebrekkig, waar alles beheerd werd door het Volk, zo veranderlyk en onvast als driftig en geweldig. Maar te *Rome* bemoeide het Volk zich ſchaars met buitenlandſche Staatszaaken (*), die alle beheerd werden door den Raad en de Conſuls, en werden, uit deezen hoofde, de belangen van den Staat daar op een regelmaatiger voet voortgezet dan te *Athene*.

Daarenboven is de Landbouw gunſtiger om zedigheid en zuiverheid van handelingen te bevorderen, dan de Stryd- en Oefenſpelen der *Grieken*. De laatstgemelde hadden de haatlykſte uitwerkzels in het aankweeken van een verfoeilyken lust, dien alle Volken moesten verbannen. Deeze werd gewettigd door eene ſchandvolle Wet by de *Thebaanen* (†) en de *Cretenſers* (‡), onder het voorwendzel van de zeden der jeugd te verzagten, welke de wreedheid van een vegtend leeven zo ligt woest zou maaken. Deeze drift, wel verre van onder de *Romeinen* aangevuurd te worden, hieldt men voor ſchandvol en verfoeilyk (§).

Maar,

De *Romeinen* bedienden zich, met een zeer gelukkigen uitſlag, van beide deeze beweegredenen, om den band der eenigheid tuſſchen de Leden van den Staat naauwer toe te haalen. Een der Spreekwyzen, waardoor zy de Vaderlandsliefde uitdrukten, was van eenen perſoonlyken aart (*pro Patria*): en een andere van eene plaatslyke natuur (*pro Aris & Focis.*)

(*) POLYBII Lib. VI. Extr. 1.

(†) PLUTARCH's *Life of* PELOPIDAS.

(‡) ARISTOTEL. *de Republic.* Lib. II. Cap. 10. STRABO, Lib. X.

(§) Zy. die 'er zich aan overgaven, heette men *corpore infames.* TACIT. *Germ.* Cap. XII. VIRGILIUS, 't is waar, beſchreef, in zyn tweede Landdicht, de misdaadige Drift van CYDON tot ALEXIS: maar men houdt het voor eene Naavolging van den derden Herderskout van THEOCRITUS, *Comastes* getyteld, of mogelyk van den twaalfden, *Aites* geheeten. —— SALLUSTIUS ſpreekt

Maar, om van deezen uitſtap weder te keeren, ik hel over om te denken, ſchoon niet van allen twyfel ontheven, dat, hoewel de Gehegtheid aan Plaats door deeze Leevenswyze vergroot, de perſoonlyke Verknogtheid daar door verkleint. Vanhier dat Voorbeelden van Vriendſchap veel meer onder de *Grieken* (*) dan by de *Romeinen* gevonden worden; de eerstgemelden kwamen den Herdersſtand nader. HOMERUS is overal vol van Vriendſchaps-verbintenisſen, welke hy zo natuurlyk beſchryft, en tevens met zo veel kragts en vuurs, en betoons dat hy met genoegen over zulk een onderwerp uitweidt, dat men daaruit vrylyk moge opmaaken, dat dit eene beſchryving behelst van de Zeden der Eeuwe, waarin hy leefde, en van de hoogagting, waar mede men deeze verbintenisſen bejegende. —— VIRGILIUS heeft ons desgelyks eene ſchildery van dusdanig eene verknogtheid opgehangen, welke men, in veele opzigten, grootlyks moet bewonderen: doch het is blykbaar eene navolging van HOMERUS, en wel eene zo ſtipte als ten vollen aanduidt dat deeze drift oorſpronglyk weinig gevoeld of aangemoedigd werd onder dat Volk, by 't welk VIRGILIUS leefde.

CICERO zelve, ſchoon hy een zeer fraai en hoogſchatbaar Werk over de Vriendſchap geſchreeven hebbe, hadt 'er, myns oordeels, geen zeer hoog denkbeeld van, althans niet in die maate als wy de Vriendſchap onder de *Grieken* uitgeoefend vinden. —— CICERO's naauwkeurige beſchryvingen van de Vriendſchap en derzelver onderſcheidene ſoorten; van de paalen tot welke dezelve zich moet uitſtrekken; van de middelen waar door dezelve kan verbrooken worden, en de omſtandigheden des leevens best daar voor geſchikt, duiden, in de daad, eene wysgeerige kennis aan van het behandelde onderwerp; maar geene gewaarwording of gevoel van de aandoeningen, welke de Vriendſchap te wege brengt. En, naar myn inzien, worden wy niet alleen meer onderhouden over, maar ook meer onderweezen in, de natuur van de Vriendſchap, door het leezen der beſchryving van de Vriend-

ſpreekt desgelyks van dit misdryf met den uiterſten afkeer, en als naauwlyks geloofbaar, zelfs in CATILINA. *Bell. Catilinar.*

(*) Zie het *Sympoſium* van PLATO, het Geſprek van PHÆDRUS.

Vriendſchaps-verbintenisſe tusſchen ACHILLES en PATROCLUS by HOMERUS, dan door CICERO's uitgewerkte en met de daad ſchoone Verhandeling. Ik hel over, om te denken, dat CICERO's geſteldheid op de *Griekſche* Wysbegeerte en Letterkunde hem niet alleen aanzette om dit ten Onderwerpe zyns Onderzoeks te neemen, maar ook veel invloeds hadt op zynen ſtyl en wyze van behandeling deezes Onderwerps.

Nog eene verandering, welke het Landbouwend Leeven voortbrengt, is, dat het Volk min ten Kryg en Krygsmans-leevenswyze overhelle (*). Ik wil hier mede niet aanduiden, dat de Landbouw ſtrekt om den moed te ſnuiken; maar alleen, dat dezelve, door den tyd te doen beſteeden, en de aandagt af te wenden, een ander voorwerp van najaaging te wege brengt, en gevolglyk minder tydruimte en gelegenheid overlaat voor Krygsbezigheden. De verſchillende wyze desgelyks om Leevensonderhoud te verkrygen, zo wel als de aart des Voedzels zelve, door Land- en Akkerbouw verkreegen, dan het geen de Jagt of Herdersleeven verſchaffen, 't geen, in beide de gevallen, meest uit Vleesch beſtaat, doet het Volk, van de Veldvrugten meest leevende, min woest en wreed worden, en gevolglyk min ſtout dan die van de Jagt of het Veehoeden beſtaan.

De *Noordſche* Volken, die in het *Romeinſche* Ryk vielen, verleerden veel van hunne woestheid, door zich neder te zetten in de vermeesterde Landen, en van leevenswyze te veranderen; eenigen hunner werden, in 't vervolg, door anderen verdreeven, die even als zy van aart verwisſelden, en zich min oorlogzugtig betoonden.

De *Romeinen* egter maaken eene in 't oogloopende uitzondering op deezen regel: dewyl dit Volk den Landbouw ten ſterkſten aanmoedigde, en, ten zelfden tyde, het gelukkigst ſlaagde in Krygsbedryven, daarin elk ander Volk overtrof (†); aan welk gelukkig ſlaagen hun agt-

(*) STRABO vermeldt ons, dat de *Romeinen* de Inwoonders van *Narbonnisch Gallie* dwongen, om zich aan den Landbouw over te geeven, ten einde hunnen Oorlogsmoed te temmen. STRABO, Lib. IV.

(†) DIONYSIUS HALICARN. vermeldt dit bedryf van ROMULUS in 't breede, Lib. II. c. 28. ANCUS MARTIUS raadde desgelyks het Volk aan, zich op den Landbouw toe te leggen. DION.

agtgeeving op den Landbouw te regt geoordeeld wordt niet weinig toegebragt te hebben.

Hadden de *Noordſche* Volken, die zich in *Lombardyen* en *Italie* nederzetten, niet alleen dezelfde Leevenswyze gehouden, maar ook hunne Krygshaftige geaartheid en bezigheid, gelyk de *Romeinen*, in ſtede van tot weelde, luiheid en verwyfdheid, te vervallen, dan zou hun omhelzen van den Landbouw alleen geſtrekt hebben om hun te ontzaglyker te maaken, door hun en voorraad van manſchap en behoefte te verzorgen, 't geen zy zo zeer behoefden.

Alles, derhalven, wat ik met de bygebragte voorbeelden wil te verſtaan geeven, is, dat de Verandering van het Herdersleeven in dat eens Landbouwers ſtrekt om den Wapenhandel min algemeen onder het Volk te maaken; niet om hunne Krygshaftigheid of vermogen te doen verdwynen; maar, wel geregeld zynde, veeleer te vermeerderen (*). —— De Landbouw ſtrekt veel meer dan een der beide aangeduide Leevenswyzen om vlytbetoon op te wekken. Onder een Volk 't geen meestendeels van de Jagt beſtaat wordt een groot gedeelte des tyds bedryf-

DION. HALIC. Lib. II. c. 27. —— Verſcheide der Krygsbelooningen, ten dien dage, hadden betrekking tot den Landbouw. HORATIUS COCLES ontving, als eene belooning, zo veel gronds als hy op eenen dag met een Ploeg kon omſchryven. LIV. Lib. II. c. 10. DION. HALICARN. Lib. V. c. 25. Dus eene belooning werd aan MUCIUS SCÆVOLA gegeeven, DION. HALICARN. Lib. V. c. 25. —— Verſcheide Straffen, zo wel als Belooningen, ten dien dage, hadden betrekking tot den Landbouw. Dus ſchaften de *Romeinen*, onder het Conſulſchap van MENENIUS, Zoon van MENENIUS AGRIPPA, de Geldboeten af, en veranderden dezelve in het opbrengen van Schaapen en Oſſen. DION. HALIC. Lib. IX. c. 28.

(*) 't Zyn alleen beſchaafde Volken die 't Oorlog voeren. De Stryden van de Wilden en Barbaaren beſtaan alleen in Rooveryen. STRABO vermeldt, dat MASSINISSA de *Numidiers* beſchaafde, hun den Landbouw leerde, en in den Oorlog onderwees, in ſtede van Roof en Plundering te pleegen, STRAB. Lib. XVII. TACITUS geeft ons een dergelyk berigt van de *Catten*, door hem beſchreeven als het kundigſte Volk onder de *Germaanen:* andere Volken gingen ten *Stryde*, de *Catten* ten *Oorlog*. TACIT. *Germ.* Cap. XXX.

dryfloos gefleeten (*). En, ſchoon het Herdersleeven werkzaamer moge weezen, vordert het veeleer oplettenheid dan werkzaamheid. Maar het bearbeiden van den grond, het inzamelen van de vrugten des velds, eischt geregelden en onaflaatenden arbeid, welke den tyd geheel inneemt, ſchoon dezelve geen geweldige betooningen van ſterkte vordert. — Nogthans verſchaft deeze geſtaage werkzaamheid aan het Lichaam groote ſterkte en kragt (†), en hier door worden de Landbouwers zeer geſchikt tot Krygsbezigheden (‡).

Een ander uitwerkzel van het Land- of Boerenleeven beſtaat hierin, dat het de Characters in derzelver oorſpronglyken en aangebooren aart vertoont. In de gemengde zamenleeving zyn de menſchen genoodzaakt hunne gevoelens te bedekken of te ontveinzen, een gedrag en houding aan te neemen, dikwyls geheel vreemd van hunne weezenlyke gevoelens en neigingen. —— De heerſchappy der Mode, de invloed van Voorbeeld, de zugt tot Toejuiching, de vrees voor Berisping, druiſchen aan tegen de natuurlyke neiging der Ziele, en ſtellen, in ſtede van een Character door de *Natuur* gevormd, een Character dat alleen een ſchepzel der *Kunst* is. Maar de eenzaamheid des Landleevens, welke de Landlieden verwy-

(*) Veel tyds brengen zy met Jaagen, of in ledigheid, door. TACIT. *Germ.* Lib. XV.

(†) Volken die van den Landbouw leeven zyn ſterker van Lichaam dan die van de Jagt of het Veehoeden beſtaan: zy kunnen beter aanhoudenden arbeid verduuren. Zo zien wy by TACITUS en DION CASSIUS, dat de *Germaanen* geen langen en aanhoudenden arbeid konden verduuren; en even 't zelfde is waar van de *Indiaanen* in *America*. TACIT. *Germ.* c. IV. DION CASS. Lib. XXXVIII. ROBERTSON's *Hiſt. of America.*

(‡) *Et ex agricolis & viris fortiſſimi & milites ſtrenuiſſimi gignuntur.* CATO *de Re Ruſtic.* — Even zo gevoelde ook COLUMELLA. *At mehercule vera illa Romana proles aſſiduis venatibus, nec minus agreſtibus operibus exercita, firmiſſimis prævaluit corporibus, ac militiam belli cum res poſtulavit facile ſuſtinuit, durata pacis laboribus, ſemperque ruſticam plebem præpoſuit urbanæ*, Lib. I. Zie ook XENOPH. *Oeconom.* Cap. V. §. 4. —— OLIVIER CROMWELL raadde het Parlement, Boerenzoonen in dienſt te neemen, en lieden ten Landbouw opgevoed. HUME's *Hiſt. of England.* MACHIAVEL ſtondt ook in dit begrip. *Art of War*, B. I. ch. 8.

wydert van dusdanige onmiddelyk op hun werkende voorbeelden, raad of berisping hunner Nabuuren, maakt elk Mensch, in zeker voege, onafhangelyk van een ander, en zet hem aan om zyne eigene neigingen te volgen, en geen anderen Leidsman te erkennen, in ſtukken van eenen zedelyk onverſchilligen aart, dan zyn eigen wil of opvatting (*).

(*) *Rambler*, No. 138.

PROEVE

OVER HET GESCHIEDENISSCHRYVEN.

(Uit het Engelsch.)

To her just bar impartial Hist'ry brings
The gorgerous group of Statesmen, Heroes, Kings;
With all whoſe minds outſhining ſplendid birth,
Attract the notice of th' enlighten'd earth.
From artful pomp ſhe ſtrips the proud diſguiſe
That flash'd deluſion in admiring eyes;
To injur'd Worth gives Glory's wish'd reward
And blazons Virtue in her bright record:
Nature's clear Mirror! Life's inſtructive Guide!
Her wisdom ſour'd by no preceptive Pride!
Age from her leſſon forms its wiſeſt aim,
And youthful Emulation ſprings to Fame.

HAYLEY.

CICERO noemt de Geſchiedenis de Leermeesteresſe des Leevens, als ons teffens leeraarende wat wy te zoeken en wat wy te myden hebben. De welſpreekende MASSILLON geeft haar den eernaam van de Raadgeeffter der Vorſten. Wysheid te bevorderen is, in de daad, het groot doeleinde der Geſchiedenisſe. Dezelve ſtrekt om het gebrek aan Ondervinding te gemoet te komen. Schoon dezelve haare Leſſen niet bekragtige met het zelfde gezag als de Ondervinding, nogthans verſchaft zy eene grootere verſcheidenheid van Leſſen, dan deeze, in den loop van het verst gerekte leeven, kan opleveren.

Het voorwerp der Geſchiedenisſe is onze kennis van het menschlyk Character uit te breiden, en ons oordeel over

dryboos gesleeten (*). En, schoon het Herdersleeven werkzamer moge weezen, vordert het veeleer opletendheid dan werkzaamheid. Maar het bearbeiden van den grond, het inzamelen van de vrugten des velds, eischt gestadige en ondurende arbeid, welke den tyd geheel inneemt, schoon dezelve geen geweldige betooningen van sterkte vordert. — Nogthans verschaft deeze gestadige werkzaamheid aan het Lichaam groote sterkte en kragt (†), en hier door worden de Landbouwers zeer geschikt tot Krygsbedrijven (‡).

Een ander uitwerkzel van het Land- of Boerenleeven behelst hierin, dat het de Characters in derzelver oorsprongkelyken en onvervalschten aart vertoont. In de gemengde zamenleving zyn de menschen genoodzaakt hunne gevoelens te bedekken of te ontveinzen, een gedrag en houding aan te neemen, dikwyls geheel vreemd van hunne waarachtige gevoelens en neigingen. —— De heerschappy der Mode, de invloed van Voorbeeld, de zugt tot Toejuiching, de vrees voor Berisping, druischen aan tegen de natuurlyke neiging der Ziele, en stellen, in stede van een Character door de *Natuur* gevormd, een Character dat alleen een schepsel der *Kunst* is. Maar de eenvoudigheid des Landleevens, welke de Landlieden verwy-

(*) Veel tyds brengen zy met Jagen, of in ledigheid, door. Tacit. *Germ.* cap. XV.

(†) Volken die van den Landbouw leeven zyn sterker van Lichaam dan die van de jagt of het Veehoeden bestaan: zy kunnen beter aanhoudenden arbeid verduuren. Zo zien wy by Tacitus en Dion Cassius, dat de *Germaanen* geen langen en aanhoudenden arbeid konden verduuren; en even 't zelfde is waar van de *Indianen* in *America*. Tacit. *Germ.* c. IV. Dion Cass. Lib. XXVIII. Robertson's *Hist. of America.*

(‡) *Et ex agrestibus & vere fortissimi & milites strenuissimi fiebant.* Cato *de Re Rustic.* — Even zo gevoelde ook Columella. *At maximae vires tibi Romane proles assiduis venationibus, aut omnis agrestibus operibus exercita, firmissimis praevalent corporibus, ac militiam belli cum res postulavit facile sustinet, durata pacis laboribus, temperque rusticam plebem praeponi urbanae.* Lib. I. Zie ook Xenoph. *Oeconom.* Cap. V. §. 4. —— Oliver Cromwell maakte het Parlement, Boerenpaarden in dienst te neemen, en lieden ten Landbouw opgevoed. Rapin's *Hist. of England.* Machiavel stondt ook in dit begrip. *Art of War*, B. I. ch. 3.

wydert van dusdanige onmiddelyk op [illegible] voorbeelden, raad of betuiging [illegible] elk Mensch, in zeker [illegible] der, en zet hem aan om [illegible] gen, en geen anderen Leidsman [illegible] van eenen zedelyk onverschilligen [illegible] wil of opvatting (*).

(*) *Rambler*, No. 158.

PROEVE

OVER HET GESCHIEDENISSENSTUDIE.

(Uit het Engelsch.)

To her just bar impartial Hist'ry brings
The gorgeous group of Statesmen, Heroes, Kings,
With all whose minds outshining splendid birth,
Attract the notice of 18' enlighten'd earth.
From artful pomp she strips the proud disguise
That flatt'd delusion in admiring eyes;
To injur'd Worth gives Glory's wish'd reward
And blazons Virtue in her bright record:
Nature's clear Mirror! Life's instructive Guide!
Her wisdom sour'd by no preceptive Pride!
Age from her lesson forms its wisest aim,
And youthful Emulation springs to Fame.

HAYLEY.

CICERO noemt de Geschiedenis de Leermeesteres [illegible] Leevens, als ons teffens leeraarende wat wy [illegible] ken en wat wy te myden hebben. De welsp[illegible] MASSILLON geeft haar den eernaam van de R[illegible] der Vorsten. Wysheid te bevorderen is, in de [illegible] groot doeleinde der Geschiedenisse. Dezelve [illegible] het gebrek aan Ondervinding te gemoet [illegible] dezelve haare Lessen niet bekragtige m[illegible] als de Ondervinding, nogthans versc[illegible] tere verscheidenheid van Lessen, dan [illegible] van het verst gerekte leeven, kan [illegible]

Het voorwerp der Geschieden[illegible] het menschlyk Character uit te [illegible]

over den loop der menschlyke zaaken, op een zeer uitgebreid plan, te oefenen. De Geſchiedenis moet, derhalven, geene Vertelling weezen, alleen geſchikt om te behaagen, en die zich ten dien einde by de verbeeldingskragt vervoegt. Ernsthaftigheid en deftigheid zyn weezenlyke Charactertrekken der Geſchiedenis; geene kleine bycieraaden mag dezelve bezigen, geen ſlofheid van ſtyl zich veroorlooven, van geene geestige ſlagen zich bedienen. De Schryver behoort het Character op te houden van een verſtandig Man, die Gebeurtenisſen voor de Naakomelingſchap boekt; als een die zich bevlytigd heeft om goede Naarichten te bekomen, die zyn onderwerp wel doordagt heeft, en zich eer tot ons Oordeel, dan tot onze Verbeelding, vervoegt. —— Nogthans is de Geſchiedenis niet ontbloot van cieraad, of een treffend vermelden der Gebeurtenisſe met haaren aart onbeſtaanbaar. De Geſchiedenis laat zelfs veel uitſteekend cieraads en fraaiheids toe; maar deeze cieraaden moeten altoos met deftigheid beſtaanbaar weezen, alzins een ongezogt voorkomen hebben, en blykbaar ontſtaan uit de volheid der ziele, getroffen door de verhaalde Gebeurtenisſen.

De Geſchiedkunde bevat, in haare taak, Jaarboeken, Gedenkſchriften en Leevensbeſchryvingen. Doch deeze zyn haare mindere en ondergeſchikte vakken. Eene geregelde en wettig dien naam draagende Geſchiedenis is voornaamlyk tweeledig. Dezelve ſtelt ons voor oogen de geheele Geſchiedenis van eenigen Staat, of Koningryk, door alle onderſcheidene lotwisſelingen heenen, gelyk de *Romeinſche Geſchiedenis* van LIVIUS; of de Geſchiedenis van ééne groote Gebeurtenis, of van zeker Tydperk, 't welk geagt mag worden op zich zelve een geheel te maaken; van dien aart is de *Geſchiedenis van den Peloponneſiſchen Oorlog*, door THUCYDIDES; DAVILLA's *Geſchiedenis der Burgerlyke Oorlogen in Frankryk*, en CLARENDON's gelykſoortige wegens die in *Engeland* voorvielen.

In het opzetten en volvoeren van zyne taak moet een Geſchiedboeker, in de eerſte plaatze, zorg draagen om aan zyn Werk zo veel eenheids, als mogelyk, te geeven: dit wil zeggen, dat zyne Geſchiedenis niet moet beſtaan uit enkele van elkander afgeſcheidene deelen; maar dat dezelve zamenverbonden worde door een zamenhegtend beginzel, 't welk op de ziel den indruk maakt van iets dat één, geheel, en volkomen, is. Onbegrypiyk groot

groot is de uitwerking, welke dit veroorzaakt, als het wel wordt uitgevoerd, op den Leezer; en het is te bevreemden, dat zommige, anders bekwaame, Geſchiedboekers hier op geen meer agts geſlaagen hebben. 't Zy men vermaak, 't zy onderwys, uit de Geſchiedenis zoeke te haalen, beide ſmaakt men in te hoogere maate, als de geest ſteeds voor zich heeft de vervordering van zeker groot plan, of zamenhangend ſtelzel van bedryven, als een middelpunt, waar toe wy de verſcheidene daaden, door den Geſchiedboeker verhaald, t'huis kunnen brengen.

In Algemeene Geſchiedenisſen, die de bedryven van een geheel Volk of Ryk, door den tydkring van veele Eeuwen, verhaalen, moet deeze Eenheid onvolkomener weezen. Nogthans kan dezelve, ook daarin, eenigermaate bewaard worden, door een kundig Schryver. Want, ſchoon het geheel, zamengenomen, zeer zamengeſteld is, kunnen, egter, de groote, dat geheel uitmaakende, deelen zo veel ondergeſchikte geheelen vormen, op zich zelve ſtaande: waar van ieder kan behandeld worden als afgeſcheiden van de andere, en volkomen op zich zelve, en zamenverbonden met het geen voorgaat en volgt.

In de Geſchiedenis van een Monarchy, by voorbeeld, kan ieder Regeering haare eigene Eenheid hebben; een begin, een midden en een einde, naar de toedragt der zaaken; terwyl wy, ten zelfden tyde, onderrigt worden te onderſcheiden hoe die toedragt der zaaken ontſtondt uit de voorgaande, en hoe dezelve met het volgende in verband ſtaat. En moeten wy in ſtaat geſteld worden om de heimlyke ſchakels na te gaan van de keten, die afgelegene en ſchynbaar niet zamenhangende gebeurtenisſen aaneenſchakelt. —— In eenige Koningryken van *Europa* was het plan van veele opeenvolgende Vorſten de magt hunner Edelen te fnuiken; en, ſtaande verſcheide Regeeringen, hadden de meeste der hoofdbedryven betrekking tot dit einde. In andere Staaten hadt de aangroeiende magt der Gemeente, voor een tydsbeſtek, invloed op den loop en het verband der openbaare verrigtingen. Onder de *Romeinen* was het heerſchend beginzel het verder en verder uitzetten der Vermeesteringen, en het verkrygen van eene Algemeene Heerſchappye. De allengſche vermeerdering van hunne magt, vorderende, tot dit einde, uit kleine beginzelen, en volgens een geregeld ſteeds voortgezet plan, verſchafte LIVIUS een gelukkig ontwerp

tot Geſchiedkundige Eenheid, te midden eener groote verſcheidenheid van voorvallen.

Van alle de oude Schryvers eener Algemeene Geſchiedenisſe was POLYBIUS, ſchoon, in andere opzigten, geen bevallig Schryver, de Man die het keurigst denkbeeld hadt van dit vereischte in eene Geſchiedenis. Dit blykt uit het verſlag 't welk hy geeft van zyn eigen Plan in den aanvang des derden Boeks; waarneemende, dat het onderwerp, waar over hy voorhadt te ſchryven, over het geheel één bedryf, één groot tooneelſtuk, ware: naamlyk, hoe, en door welke oorzaaken, alle de deelen der bewoonde Wereld onderworpen wierden aan het Ryksbewind der *Romeinen*. „ Dit verſlag," ſchryft hy, „ is „ onderſcheiden in een begin, bepaald in duur, en klaaf „ in de eindelyke uitkomst; daarom keur ik het nuttig, „ vooraf een algemeen overzigt te geeven van de deelen „ die het geheel uitmaaken." — Op eene andere plaats, wenscht hy zich zelven geluk, met een onderwerp zyner Geſchiedenisſe te hebben, 't welk gedoogde, dat eene zo groote verſcheidenheid van deelen zich onder één oogpunt liet verzamelen. Hy merkt op, dat, vóór dit tydperk, de zaaken der Wereld verſtrooid en zonder zamenhang lagen; terwyl, in de tyden welke hy beſchreef, alle de groote bedryven der Wereld zich op één punt zamen vervoegden, en dus geſchikt waren om aangemerkt te worden als gedeelten van een zelfde zamenſtel. By dit alles voegt hy eenige oordeelkundige aanmerkingen over de nuttigheid van eene Geſchiedenis te ſchryven, volgens een zo veel behelzend en zamenhangend plan; vergelykende de onvolkomene trap van kundigheid, welke verkreegen wordt door byzondere Bedryven te boeken, zonder een algemeen oogpunt, by het onvolkomen denkbeeld, 't welk iemand zou hebben van een Dier, als hy de byzondere deelen alleen op zich zelven beſchouwd hadt, zonder ooit hetzelve in 't geheel gezien te hebben.

De zodanigen, die de Geſchiedenis beſchryven van eenig bepaald Groot Bedryf, die zich beperken tot zeker Tydbeſtek, of een Gedeelte der Geſchiedenisſe van eenig Volk, hebben een zo groot voordeel om de Geſchiedkundige Eenheid te bewaaren, dat zy, deeze verzuimende, eenen onverſchoonlyken misſlag begaan. De Geſchiedenisſen van de *Catiliniſche* en *Jugurthiniſche* Oorlogen van SALUSTIUS, XENOPHON's *Cyropædia*, en zyn Wederkeering

ning der tienduizend, leveren voorbeelden op van Byzondere Geſchiedenisſen, waarin de Eenheid des Geſchiedkundigen onderwerps volkomen bewaard is. —— THUCYDIDES, anderzins een Geſchiedboeker van veel verdienſten, ſchiet ten deezen opzigte zeer te kort, in zyne Geſchiedenis van den *Peloponneſiſchen* Oorlog. Geen één groot onderwerp wordt naar eisch voortgezet, en in 't oog gehouden; zyn verhaal is, als 't ware, in kleine ſtukken gekapt; zyne Geſchiedenis is verdeeld in Zomers en Winters; nu en dan worden voorvallen onvoltooid gelaaten; de Leezer vindt zich van plaats tot plaats als met geweld overgevoerd, van *Athene* na *Sicilie*, van daar na *Peloponneſus*, na *Corcyra*; na *Mitylene*, ten einde hy ons verſlag geeve van alles wat op deeze onderſcheide plaatzen gebeurd en verrigt is. Men heeft dus eene groote menigte van onderſcheide gedeelten en verſtrooide brokken, welke wy met groote moeite tot één lichaam zamenbrengen, en, door deeze gebrekkige verdeeling en bearbeiding zyns onderwerps, wordt die anders oordeelkundige Geſchiedboeker min aangenaam, dan hy anderzins zou weezen, ja verveelend. Te deezer oorzaake ondergaat hy de geſtrenge berisping van een der beste Oordeelkundigen onder de Ouden, DIONYSIUS *van Halicarnaſſus*.

De Geſchiedboeker moet de Tydrekenkundige Orde niet verwaarloozen, met oogmerk om 'er zyn Verhaal te aangenaamer door te maaken. Het voegt hem, een onderſcheiden verſlag te doen van de jaar- en dagtekeningen, en van de gelyktydigheid der Gebeurtenisſen. Dan hy vindt zich geenzins in de noodzaaklykheid om altoos in 't midden zyns Verhaals af te breeken, om ons te onderrigten van 't geen elders gebeurd is op dien zelfden tyd. Hy ontdekt geene ſchryfoekwaamheid, als hy geene verbinding weet te maaken tuſſchen de zaaken welke hy verhaalt, zo dat hy ze op zyne plaats invoege. Welhaast zal hy den Leezer verveelen, als hy zich aan een ſtipte Tydrekenkundige Orde verbindt, en eene menigte van zaaken verhaalt, door niets anders aan elkander verbonden, dan door de gelyktydigheid der Gebeurtenisſen.

Schoon de Geſchiedenis van HERODOTUS van grooter uitgeſtrektheid zy dan die van THUCYDIDES, en eene veel grooter verſcheidenheid van ongelykſoortige ſtukken bevat, is hy gelukkiger geſlaagd in dezelve zamen te voegen, en in orde te ſchikken. Te deezer oorzaake is

hy aangenaamer om te leezen, en geeft een ſterker uitdruk van zyn onderwerp, hoewel hy in oordeel en naauwkeurigheid verre beneden THUCYDIDES ſtaat. Hy vloeit over van uitweidingen en byvoegzelen; maar, wanneer deeze eenig verband met het hoofdonderwerp hebben, en als byvoegzels inkomen, wordt de Eenheid des geheels daar door minder geſchonden, dan door een brokkelig en verſtrooid verhaal der Hoofdgebeurtenisſe. —— Onder de hedendaagſche is THUANUS, doordien hy de Geſchiedenis zyns eigen Leeftyds te veel bevattend wilde maaken, tot denzelfden misſlag vervallen, om den Leezer te overlaaden met eene groote menigte niet zamenhangende gebeurtenisſen, in onderſcheide deelen der Wereld voorgevallen. — THUANUS heeft men voor een Geſchiedboeker te houden van uitſteekende goede trouwe en braafheid, en een uitmuntend verſtand; doch, door dit mangel aan Eenheid, verveelender, en min belangryk, dan hy anderzins zou geweest zyn.

Om het eindoogmerk der Geſchiedenis te bereiken, moet de Geſchiedſchryver, daarenboven, zich toeleggen om de daaden en gebeurtenisſen, welke hy te boek ſtelt, tot derzelver oorſprongen t' huis te brengen. Twee dingen zyn 'er noodig om hier in gelukkig te ſlaagen. Eene doorkneede Mensch- en Staatkunde, of kennis aan het Staatsbeſtuur. De eerſte behoeft hy om verſlag te geeven van de handelingen van byzondere Perſoonen, en derzelver Characters in het rechte licht te plaatzen; de laatſte om reden te geeven van de wisſelingen in 't Staatsbeſtuur, en de werking van Staatkundige redenen op de openbaare zaaken. —— Beide deeze hoedanigheden moeten zich vereenigen om een volkomen onderrigtend Geſchiedſchryver te vormen.

Wat de laatstgemelde byzonderheid aanbelangt, te weeten Staatkunde, ontbraken de Oude Geſchiedſchryvers eenige voordeelen, welke de hedendaagſche genieten: en dus hebben wy reden om van hun een naauwkeuriger verſlag, ten deezen aanziene, te verwagten. De Wereld was, in ouden tyde, mag ik my dus uitdrukken, meer opgeſlooten dan tegenwoordig, 'er hadt minder verſtandhoudings plaats tusſchen nabuurige Staaten, en gevolglyk minder kunde van elkanders zaaken: men vondt geene vastgeſtelde tyding overbrengende Posten, geene Afgezanten onthielden zich aan vreemde Hoven. De kennis, en daar uit ontſtaande voorraad van ſtoffe, was by de

Ou-

Oude Geſchiedboekers bepaalder en ſchaarſcher. En moet men hier ook in opmerking neemen, dat zy alleen ſchreeven voor hunne Landgenooten: zy hadden geen denkbeeld dat zy ſchreeven ter onderrigting van Vreemdelingen, by hun in veragting. Te deezer oorzaake waren zy minder bedagt om al die kundigheden te verſpreiden, ten aanziene van de inwendige Staatsgeſteltenisſe, welke wy, op zulk een afſtand van tyd, zo gaarne uit hunne Schriften zouden willen leeren kennen. —— Mogelyk ook, dat, ſchoon de Menſchen, in vroegére eeuwen, zo wel als heden, den prikkel der Vryheid gevoelden, nogthans de volle uitgeſtrektheid van den invloed des Staatsbeſtuurs, en van Staatkundige oorzaaken, toen niet zo diep onderzogt en naagegaan wierd als in laateren tyde, toen eene langduuriger ondervinding van alle de onderſcheiden Regeeringsvormen de menſchen meer verlicht en kundiger gemaakt hebbe, ten opzigte van Staatszaaken en Staatsbelangen.

Aan deeze oorzaaken moeten wy toeſchryven, dat, alhoewel de Oude Geſchiedboekers ons de zaaken, welke zy verhaalen, op eene zeer onderſcheidene en ſchoone wyze voordraagen, zy nogthans zomwylen ons geen klaar onderrigt geeven van alle de Staatkundige oorzaaken, die invloed hadden op de Gebeurtenisſen, door hun verhaald. —— Uit de *Griekſche* Geſchiedſchryvers kunnen wy ſlegts zeer gebreklyk opzamelen, wat 'er ware van de ſterkte, den rykdom en inkomſten, der *Griekſche* Staaten; van de oorzaaken der veelvuldige Omwentelingen daar voorgevallen, of van hunne afzonderlyke verbintenisſen, en ſtrydige belangen.

Livius hadt zeker, in het ſchryven der *Romeinſche* Geſchiedenis, een ruimer veld om Staatkundige kennisſe ten toon te ſpreiden, betreffende den Oorſprong van de Grootheid der *Romeinen*; de voor- of nadeelen van hun Staatsbeſtuur. Nogthans is de onderrigting, welke hy, ten deezen aanziene, mededeelt, niet zeer uitgeſtrekt. Hy moet voor een fraai Schryver geagt worden, en een zo ſchoon Verhaaler van Gebeurtenisſen als 'er immer beſtondt: maar hy onderſcheidde zich in geenen deele door diepdenkenheid, of doorzigt van zaaken.

Salustius, wanneer hy de Geſchiedenis beſchryft van de Zamenzweering tegen het Staatsbeſtuur, welke te eenemaal eene Staatkundige Geſchiedenis hadt behooren te weezen, heeft blykbaar zich meer toegelegd op de fraai-

heid des Verhaals, en het ſchilderen van Characters, dan op het ontvouwen der geheime ſpringveeren. In ſtede van dat volkomen onderrigt, 't welk wy eigenaartig zouden verwagt hebben van de geſteltenis der ſtrydende Partyen te *Rome*, en van dat byzonder tydgewricht, 't welk een ſnooden CATILINA in ſtaat ſtelde om zo geducht voor het Staatsbeſtuur te worden, heeft hy ons ſlegts weinig meer gegeeven, dan een algemeen zwellend berigt van de Weelde en het Zedebederf dier Eeuwe, vergeleeken met de Eenvoudigheid der vroegere tyden.

Men moet hier uit, egter, niet beſluiten, dat alle de Oude Geſchiedboekers gebrekkig zyn in het bydraagen van Staatkundige onderrigtingen. Geene Geſchiedſchryvers kunnen, ten deezen opzigte, leerzaamer zyn dan THUCYDIDES, POLYBIUS en TACITUS.

THUCYDIDES is deftig, verſtandig, oordeelkundig, altoos naauwlettend om een zeer juist berigt te geeven wegens elke daad, welke hy beſchryft; om de voor- en nadeelen te ontvouwen van elk plan, 't welk voorgeſteld, van elken maatregel, die gevolgd werd.

POLYBIUS ſteekt uit in het maaken van veel bevattende Staatkundige inzigten, in doordringenheid om groote ſtelzels te ontvouwen, en onderſcheide kennis van alle krygsverrigtingen.

TACITUS overtreft allen in de kennis van het menschlyk hart, ſchryft ſpreukswyze, en in de hoogſte maate ſchoon, ſchenkt ons veel onderrigts ten opzigte van het Staatkundige; maar leert ons nog meer de menſchlyke natuur kennen.

Doch, wanneer wy van eenen Geſchiedſchryver vorderen, dat hy diepe en leerryke inzigten hebbe van zyn onderwerp, meenen wy daar mede niet, dat hy geſtadig den draad zyner Geſchiedenisſe afbreeke met het bybrengen zyner eigene gedagten en beſpiegelingen. Hy moet ons al de onderrigting geeven, noodig ter volkomener bevattinge van 't geen hy verhaalt. Hy moet ons bekend maaken met de Staatsgeſteltenisſe, de kragt, de inkomſten, en daadlyken toeſtand des Lands, waar over hy ſchryft; als mede met de belangen en betrekkingen ten opzigte van nabuurige Staaten. Hy moet ons, als 't ware, op eene hoogte voeren, van welke wy een uitgebreid gezigt hebben op alle de oorzaaken, die medewerken om de gebeurtenisſen, welke hy verhaalt, daar te ſtellen. — Doch, ook alle de hoedwendigheden, om eene zaak te be-

oor-

oordeelen, ter hand gesteld hebbende, behoort hy niet te kwistig te zyn met zyne eigene denkbeelden en redenkavelingen mede te deelen. Wanneer een Geschiedschryver zich te ruim botviert om een Verhandelaar te worden, en zich gereed betoont om over alles, wat hy verhaalt te redenkavelen en in beſpiegelingen uit te weiden, ontſtaat zeer natuurlyk het vermoeden, dat hy in het geval verkeere om zyn Verhaal der Gebeurtenisſen te ſchikken ter begunſtiging van eenig door hem aangenomen en geliefkoosd ſtelzel. 't Is veeleer door een opregt en oordeelkundig opgeſteld Verhaal, dat de Geſchiedenis ons moet onderrigten, dan door het geeven van lesſen op eene meer rechtſtreeksche wyze. —— By eenige gelegenheden, wanneer twyfelagtige ſtukken verdienen nageſpeurd te worden, of wanneer eenige groote gebeurtenis ter baane komt, wegens welker oorzaaken en omſtandigheden de Menſchen wyd en verre verſchillen, mag het Verhaal voor eene wyle ſtilſtaan; en dan Geſchiedſchryver is het als dan geoorloofd zich in naſpeuringen te verdiepen. Dan hy behoort zorg te draagen om zyne Leezers niet te dikwyls met zaaken van dien aart, op en bezig te houden.

Wanneer 'er aanmerkingen te maaken zyn over de menschlyke natuur in 't algemeen, of de byzonderheden in eenig Character, zal, indien de Geſchiedſchryver dus danige waarneemingen in zyn Verhaal kan invlegten, zulks veel beter uitwerking doen dan wanneer zy voorgedraagen worden als op zichzelve ſtaande ſtukken. By voorbeeld, TACITUS, in 't *Leeven van* AGRICOLA, ſpreekende van de behandeling, door DOMITIAAN, AGRICOLA aangedaan, maakt deeze aanmerking: „ 't Is der menſch„ lyke natuure eigen, den Man te haaten, dien gy be„ ledigd hebt." De waarneeming is juist, en wel te paſſe gebragt; doch de gedaante, in welke dezelve ſtaat, is afgetrokken en wysgeerig. —— Eene gedagte van denzelfden aart heeft elders, by dien zelfden Geſchiedboeker, een beter uitwerkzel, als hy, ſpreekende van de jalouſy, welke GERMANICUS wist dat tegen hem was opgevat door LIVIA en TIBERIUS, zich dus uitdrukt: „ Ongemaklyk by zichzelven, uit hoofde van den bedek„ ten haat, door die beiden tegen hem gekoesterd, viel „ hem dit te bitterder, dewyl hy wist dat deeze haat „ zonder oorzaake was." Hier maakt de Schryver een

diep gehaalde en welgegronde Zedelyke aanmerking; doch hy maakt dezelve zonder den ſchyn van dit met opzet te doen: zy komt in als een gedeelte des Verhaals; reden geevende van den kommervollen toeſtand, waar in GERMANICUS zich bevondt. —— Een ander voorbeeld, van denzelfden aart, treffen wy by dien Geſchiedſchryver aan, in het verſlag 't geen hy geeft van de Muitery tegen RUFUS aangevangen, van wegen den ſtrengen arbeid, dien hy, *Præfectus Castrorum* geworden zynde, den Krygsknegten oplei. „ Want RUFUS, die langen tyd gemeen „ Soldaat geweest was, naderhand *Centurio*, en eindelyk „ *Præfectus Castrorum*, wierd, voerde de oude ſtrenge „ Krygstugt weder in. Onder arbeid en zorge oud ge„ worden, was hy geſtrenger in die uit te oefenen; de„ wyl hy gewoon geweest was die te verdraagen." 'Er was gelegenheid om dit als eene algemeene aanmerking in te voeren, dat zy, die in arbeid opgevoed en daar in gehard, doorgaans gewoon zyn dergelyk een arbeid te ſtrenger van anderen te vorderen; maar de wyze, waar op TACITUS deeze bedenking invoert, als een trek in het Character van RUFUS, zet 'er meer leevens en kragts aan by. —— Deeze Geſchiedſchryver heeft de byzondere gave, om op die wyze, in den loop zyns Verhaals, veele treffende gevoelens en nutte waarneemingen mede te deelen.

('t Vervolg en Slot hier naa.)

DE VOORNAAMSTE LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN DEN WYSGEER RENÉ DESCARTES.

(Vervolg en Slot van bl. 96.)

Een Man, die zo veel van zich deedt ſpreeken als DESCARTES, en zo zeer boven zyne Tydgenooten uitſtak, kreeg veelvuldige aanzoeken om zyn zwervend en veelal in de *Nederlanden* geſleeten leeven elders op een vaster voet door te brengen. De Ridder CHARLES CAVENDISH, Broeder des Graven van *Newcastle*, noodigde hem uit om zich in *Engeland* neder te zetten; niet ongenegen ſcheen DESCARTES om aan dit verzoek te voldoen; inzonderheid toen hy verzekering kreeg dat Koning CAREL

DE

DE I een *Catholyk* in zyn hart was; doch de Burgeroorlogen, in *Engeland* uitbreekende, wederhielden hem van na dit Land over te ſteeken.

Op 't einde des Jaars MDCXLI, noodigde LODEWYK DE XIII, Koning van *Frankryk*, DESCARTES ten zynen Hove, op zeer voordeelige voorwaarden; doch deeze uitnodiging was niet magtig hem ter ſtille Oefenplaatze uit te lokken, en die voor het Hof te verwiſſelen. In dit jaar gaf hy zyne Bedenkingen in 't licht over het Beſtaan van GOD, en de Onſterflykheid der Ziele.

Met vernieuwden vlyt lag hy zich vervolgens toe op de Ontleedkunde; doch werd van dit Werk eenigzins afgetrokken, door het Vraagſtuk over de *Quadratuur des Cirkels*, toen een voorwerp van geſchil, en door DESCARTES voor onoplosbaar verklaard. — Den ſtrengen Winter des Jaars MDCXLV bragt hy te *Egmond* door, en ſtelde twee Boeken op, het een tegen GASSENDUS, en het ander over de Natuur der Driften.

Omtrent deezen tyd hieldt hy Briefwiſſeling met Prinſes ELIZABETH, Dogter van FREDERIK DEN V, Keurvorst van de *Paltz*, en Koning van *Boheme*, die zyne eerſte Leerlinge in *Holland* geweest was, en voorts zyne Vriendin bleef, en in de Wysbegeerte de vertroosting tegen haare onheilen vondt.

De Heer CHANUT, Reſident van *Frankryk* aan het *Zweedſche* Hof, hadt Koningin CHRISTINA aan de Werken van DESCARTES kennis doen krygen. Zy liet hem, voor wien zy groote hoogagting hadt opgevat, ſchryven, over het Vraagſtuk wat het hoogſte Goed was? Het Antwoord van DESCARTES, dat het beſtondt in de ſtandvastige begeerte om Deugdzaam te willen zyn, en de ſtreeling des Geweetens van pligtmaatig gehandeld te hebben, behaagde die Vorſtin dermaate, dat zy den Wysgeer met een eigenhandigen Brief bedankte. — Tuſſchen gemelden Reſident en de Koningin was in geſchil: welke van de twee Ongeregeldheden de ergſte was, als een Mensch zyn Liefde of Haat bovenmaatig botvierde? De Reſident zondt dit Vraagſtuk ter beſlisſing aan DESCARTES over. Korten tyd daar naa ſchreef DESCARTES zyne Verhandeling over de Driften, die der Koninginne ten hoogſten behaagde.

In den Zomer des Jaars MDCXLVII deedt DESCARTES eene Reis na *Frankryk*; men ſprak van een Jaargeld, 't welk de Koning hem zou geeven. Hy onthield er zich

niet lang; de Ryksonlusten deeden hem in 't Najaar weder na *Holland* vertrekken.

De onaangenaamheden, CARTESIUS, in dit voor hem anderzins zo geliefd verblyf, door de Kerklyken, aangedaan, vrogten mogelyk ſterk mede om hem te beweegen tot het voldoen aan de ſterke begeerte van Koningin CHRISTINA om by haar in *Zweeden* te komen. Hy vertrok derwaards, en kwam in 't begin van Oogſtmaand des Jaars MDCXLIX te *Stokholm*. De Koningin ontving hem met eene onderſcheiding zeer geſchikt voor een Wysgeer, hem terſtond ontſlaande van alle de Hoofſche pligtpleegingen. Zy kwam met hem overeen, om elken dag een uur te bepaalen tot het ontvangen zyner Lesſen. Dit uur der zamenkomst des Wysgeers en der Koninginne werd bepaald op 's morgens ten vyven, in den Winter, in *Zweeden*. Dan deeze Vorſtinne was zeer ſpaarzaam op haaren tyd.

Zo zeer voldaan was CHRISTINA over de Lesſen van deezen Wysgeer, dat zy beſloot om hem aan *Zweeden* door de hegſte banden te verbinden. Behalven een aanzienlyk Jaargeld van 3000 Kroonen, hadt zy ten oogmerke hem met eene uitgebreide Heerlykheid in het Zuidelykſt gedeelte van *Zweeden*; voor hem en zyne Erfgenaamen, te beſchenken, en eene Hoogeſchool op te rigten, over welke het beſtuur aan hem zou worden opgedraagen. Van dit alles kwam niets.

Nauwelyks vier maanden was DESCARTES in *Stokholm* geweest, of hy werd aangetast door eene Ziekte, welke hem wegrukte. Niet onwaarſchynlyk, dat deeze Ziekte hem overkwam door de ſtrengheid der koude, en de verandering van leevenswyze. Hy was, in zeker voege, het Slachtoffer van der Koninginne zo vroeg 's morgens ten onderwys gereed te ſtaan. De Artzen wilden hem doen aderlaaten; dan in de yling der Koortze riep hy hun toe: *Myne Heeren! ſpaart het Franſche bloed!* —— Acht dagen ziek geweest zynde, ſtondt hy de aderlaating toe; dan het was te laat. Hy hadt, gedurende zyne Ziekte, de vertroosting, van te zien hoe veel belangs men in hem ſtelde. De Koningin zondt tweemaal daags, om na hem te verneemen. Myn Heer en Mevrouw CHANUT pasten hem met alle zorgvuldigheid op. De laatſte verliet, om zo te ſpreeken, zyn ziekbedde niet. Haar Man, zelve ongeſteld, doch aan de beterhand zynde, kwam, van tyd tot tyd, den kranken Wysgeer bezoeken en vertroosten. Op den avond van den negenden dag zyner Ziekte kreeg hy ee-

eene flaauwte. Hier uit bekomende, gevoelde hy dat het ſterven zyn zou. Men haalde den Heer CHANUT; by kwam terſtond, om het laatſt Vaarwel aan een ſtervenden Vriend te geeven, en het van hem te ontvangen; maar DESCARTES kon niet meer ſpreeken. Alleen zag hy hem de oogen ten hemel heffen, als een Menſch die GOD voor de laatſtemaal aanriep. Hy ſtierf dien zelfden nagt, op den elfden van Sprokkelmaand; omtrent vier en vyftig jaaren bereikt hebbende. De Heer CHANUT, overſtelpt door droefenisſe, vaardigde terſtond zyn Secretaris af na de Koninginne, om haar den dood des Wysgeers bekend te maaken. —— CHRISTINA beweende hem. Zy wilde hem in de Koninglyke Begraafplaats laaten byzetten, en hem een Grafgedenkteken oprigten. Doch Godsdienſtige denkbeelden verzetten zich hier tegen. De Heer CHANUT vervolgt en verwierf, dat hy met alle eenvoudigheid gebragt werd op een Roomſch Kerkhof. Een Prieſter, eenige Flambouwen, en vier perſoonen die de ſlippen hielden, maakten de Lykſtaatie uit van DESCARTES.

De Heer CHANUT liet, om de Naagedagtenis te vereeren van een groot Man, van zyn Vriend, op dien Graf eene vierkante Pyramide oprigten, met voegelyke Opſchriften. In *Holland* liet men een Gedenkpenning ter zyner Eere ſlaan. Eenige jaaren laater, te weeten in den Jaare MDCLXVI, werd het overſchot deezes Mans na *Parys* gevoerd, en begraaven in de Kerk van *St. Geneviève*. Op den vier en twintigſten van Zomermaand des volgenden jaars, werd de Lykdienſt met de grootſte ſtaatie gehouden. Men hadt, na den Lykdienſt, eene Lykreden over hem moeten houden; doch 'er kwam een uitdruklyke laſt van het Hof, zulks verbiedende. Men vervaardigde voor deezen Man een zeer eenvoudig Grafgedenkteken, tegen den muur, boven zyn Graf, met een Graffchrift beneden den Lykbus. 'Er zyn twee Opſchriften bygevoegd, een in 't *Latyn*, en een in *Franſche* verzen.

DESCARTES ſtierf zonder eenig Kroost naa te laaten. Eenige Schryvers hebben beweerd, dat hy heimlyk getrouwd geweest zy; dan hy zelve heeft, in een dier Vriendſchapsgeſprekken, waarin de boezem zich geheel ontlaſt, het tegendeel bekend. Dan, wat hier van weezen moge, geheel de Wereld weet, dat hy eene Dogter gehad hebbe, FRANCINA geheeten. Zy werd in *Holland*, den dertienden van Hooimaand des Jaars MDCXXXV, geboo-ren, en als zyne Dogter gedoopt. Hy hadt tot oogmerke

haar

haar na *Frankryk* te laaten brengen, om daar opgevoed te worden; dan zy ſtierf daar toe te vroegtydig, ſlegts vyf jaaren bereikt hebbende. DESCARTES was troostloos over dit afſterven, en betuigde nooit zyn leeven grooter ſmerte gevoeld te hebben. Naderhand ſprak hy veel met zyne Vrienden van deeze Dogter, en drukte met veel tederheids den naam uit van zyne FRANCINA.

Van GOD ſprak DESCARTES altoos met de diepſte Eerbiedenisſe. Dan heeft hy, ten opzigte van zyne Godsdienſtige begrippen, de vreemdſte en ſtrydigſte beoordeelingen moeten ondergaan. De *Roomſchen* beſchuldigden hem dat hy een *Calvinist* was; de *Calvinisten* hielden hem voor een *Pelagiaan*; dewyl hy veel twyfelde, werdt hy voor een *Scepticus* geſcholden; anderen gaven hem den naam van *Deist*, en VOETIUS dien van *Atheist*. Zie daar elkander onverſtootende Benaamingen! De waarheid is: DESCARTES ſtelde alle zyne Zielsvermogens te werk om nieuwe bewyzen voor het Beſtaan van GOD te vinden, en die, in volle kragt, aan te dringen. In alle zyne Werken ſpreekt hy, altoos, met den diepſten eerbied van den Geopenbaarden Godsdienst. In welk Land hy zich mogt bevinden, betoonde hy zich een *Roomſch Catholyk*. Op zyne reis na *Italie*, deed hy eene Bedevaart na de Lieve Vrouw van *Loretto*, ten einde zich van eene Gelofte te kwyten. Terwyl hy zich in *Zweeden* onthieldt, verzuimde hy nimmer de Roomſche Godsdienſtoefening in de Kapelle des Gezants by te woonen. In zyne laatſte Ziekte biegtte hy voor, en ontving de Communie uit de handen van een Geeſtlyken, in tegenwoordigheid des Gezants, en van dien geheele Familie. Is een Man die dit alles deed een *Calvinist?* een *Pelagiaan?* een *Deist?* een *Scepticus?* een *Atheist?*

Is het Huislyk leeven een der ſterkſte proeven van een Braaf Man, DESCARTES kon dezelve doorſtaan. Hy begegende altoos zyne Huisgenooten en Bedienden als Vrienden. Men verhaalt, dat hy ze onderweês met de goedhartigheid eens Vaders; hadden zy zynen byſtand niet meer noodig, dan liet hy ze vertrekken om hun fortuin verder te zoeken. Een deezer, hierin wel geſlaagd, kwam hem des op 't ootmoedigſt dankzeggen. „ Wat „ doet gy," voerde de Wysgeer hem te gemoete, „ gy „ zyt myns gelyken, en ik heb my niet meer dan van „ myn ſchuldigen pligt omtrent u gekweeten!" Veelen heeft

heeft hy 'er gevormd, die met lof aanzienlyke posten bekleed hebben.

Schoon DESCARTES, door zyn veelal afgezonderd en denkend leeven, niet geſchikt was om in de gezelſige verkeering te ſchitteren, was hy egter niet ſomber, maar vrolyk. Hy maakte zich, ſchoon van eene menigte vyanden omringd en aangevallen, veele Vrienden, in *Frankryk*, in *Holland*, in *Duitſchland* en in *Rome*. Vrienden onder lieden van hoogen, middelbaaren en laagen, rang.

Rykdommen en giften verſmaadde hy, en leefde van een klein Inkomen. Van byzondere Perſoonen wilde hy geene onderſteuning ontvangen. De Graaf D'AVAUX zondt hem eene aanmerkelyke ſom in *Holland*. Hy weigerde dezelve. Veele aanzienlyke Perſoonen deeden hem groote aanbiedingen; hy bedankte 'er voor. Ryk was hy door den kleinen kring zyner benoodigdheden. Zeer eenvoudig, als een Wysgeer, ging hy gekleed; zyn tafel was eenvoudig. Van dien tyd af, dat hy zich in *Holland* meest onthieldt, ging hy in zwart laken. Aan zyn tafel gaf hy de voorkeus aan groente en fruiten, boven vleesch. Zyne Voormiddagen waren aan de Letteroefeningen gewyd. Zyne Naamiddagen verdeelde hy tuſſchen de verkeering met zyne Vrienden en den arbeid in zyn tuin.

Zwak was hy van gezondheid; dan hy droeg 'er zorge voor, zonder ſlaaffche beſchroomdheid. Men weet hoe veel invloeds de driften daar op hebben. DESCARTES was des overtuigd, en bevlytigde zich ſteeds om dezelve te regelen. Hier door weet men dat FONTENELLE bykans een Eeuw zyn leeven rekte. Men moet bekennen, dat DESCARTES het by lange na zo verre niet bragt. „ Maar," dus ſchreef hy eens aan een Vriend, „ in „ ſtede van het middel gevonden te hebben om het Lee„ ven te behouden, heb ik een ander, veel zekerder, „ uitgedagt; naamlyk om den Dood niet te vreezen."

Ten Zinſpreuk hadt hy, die de eenzaamheid en afzondering zogt, zo uit ſmaak als met opzet, het zeggen van OVIDIUS genomen: *Bene, qui latuit, bene vixit.* — „ Verholen te leeven is gelukkig leeven!" Veel hadt hy ook op met eene Spreuk van SENECA: *Illi mors gravis incubat, qui notus nimis omnibus, ignotus moritur ſibi.* — „ Ongelukkig hy, die, ſtervende, al te bekend aan anderen is, en ſterft zonder zichzelven te kennen!"

Vroeger en laater Schryvers hebben van deezen Wysgeer

geer zeer voordeelige Getuigenissen gegeeven, schoon zy zich niet blind betoonden omtrent de Gebreken die zyne Wysbegeerte aankleefden. Wy zullen de hoogklinkende Loftuitingen van SAMUEL MORESIUS, ALEKANDER MORUS, MORHOFF, en anderen, niet ophaalen. Min met hem voorïngenomene gewaagen te zyner eere.

Dr. BARROW schryft, „ dat DESCARTES ongetwyfeld „ een zeer verstandig Man, en waarlyk een Wysgeer, „ was; dat hy tot dat gedeelte der Wysbegeerte, 't welk „ tot de Stof en Beweeging behoort, mogelyk grooter „ bekwaamheid bezeten heeft dan iemand anders; dewyl hy „ zeer ervaaren was in de Wiskunde; dewyl zyn geest, „ door natuur en gewoonte tot diepzinnige beschiegelingen „ geschikt, en vry van Voorroordeelen en Volksdwaalingen, verrykt was met eene groote menigte van zekere „ en uitgezogte Proeven. Daarenboven bezat hy eene „ groote Beleezenheid, en was, door zyne eigene verkiezing, ongehouden om nutteloze Boeken te leezen, en „ niet belemmerd door de beslommeringen des leevens. „ In hem ging eene onvergelyklyke doordringenheid van „ Oordeel gepaard met een vlug Vernuft, en eene uitmuntende bekwaamheid om 't geen hy zelfs uitgedagt hadt met de grootste duidlykheid uit te drukken."

Dr. EDMUND HALLEY schryft, in een Stuk over de Gezigtkunde, aan den Heer WOTTON, en door deezen laatstgemelden uitgegeeven in zyne *Reflexions upon ancient and modern Learning*: „ Wat de Doorzigtkunde betreft, schoon „ zommigen der Ouden de Straalbreeking aanmerkten als „ een natuurlyk gevolg van de doorschynendheid der Middelstoffen, was DESCARTES, egter, de eerste, die, in „ deeze Eeuwe, de Wetten der Straalbreekinge ontdekt, en „ de Doorzigtkunde tot eene Weetenschap gemaakt, heeft."

Dr. JOHN WALLIS, gewaagende van deezes Mans ervaarenheid in de Algebra en Meetkunde, zegt, „ dat hy „ deeze grootendeels verschuldigd was aan het Werk van „ den Heere HARRIOT, ten tytel voerende, *Artis Analiticæ Praxis*, waar op de Leerwyze van de *Carteſiaansche* Algebra gegrond was; dewyl men naauwlyks iets „ van de zuivere Algebra by DESCARTES aantrof, 't geen „ niet eerst in HARRIOT was; maar de Toepassing van „ de *Algebra* op de Meetkunde, of andere byzondere „ onderwerpen, van welke DESCARTES zich wist te bedienen, is in de Verhandeling van HARRIOT niet te „ vinden."

VOL-

VOLTAIRE ſchryft, van deezen Wysgeer gewaagende: „ De Natuur hadt DESCARTES bedeeld met eene ſterke „ en ſchitterende Verbeeldingskragt; hier door werd hy „ een zeer zonderling perſoon, zo in zyn byzonder leeven, als in zyne wyze van redenkavelen. Deeze Verbeeldingskragt kon zichzelve niet bedekken in zyne „ Wysgeerige Werken, die allerwegen doorzaaid zyn met „ ſchitterende Leenſpreuken. De Natuur hadt hem tot „ een Dichter gevormd; hy ſchreef een Dichtſtuk ten „ vermaak van CHRISTINA, Koningin van *Zweeden*, „ 't geen men, egter, agterwege gehouden heeft. —— De „ grenzen der Wiskunde ſtrekte hy veel wyder uit dan „ hy dezelve aantrof, even gelyk NEWTON naa hem gedaan heeft; hy dagt allereerst de wyze uit, om door „ Equatien Kromme Lynen uit te drukken. Hy paste zyn „ wiskundigen en vindingryken geest toe op de Doorzigtkunde, die, door hem behandeld, eene nieuwe Kunst „ werd; en, tasste hy in zommige dingen mis, de rede „ daar van hebbe men daar in te zoeken, dat hy, die het „ eerst een Land ontdekt, niet terſtond op eenmaal alle „ de eigenſchappen van den grond kan kennen. Zy, die „ naa hem komen, en die Landen vrugtbaar maaken, zyn „ ten minſten aan hem de ontdekking verſchuldigd." — VOLTAIRE erkent, dat 'er onnoemelyk veele dwaalingen zyn in de Werken van DESCARTES; doch voegt 'er nevens, „ dat de Wiskunde een Gids was, door deezen Wysgeer verkoozen, en die hem veilig zou geleid hebben „ langs de veelvuldige paden der Natuurlyke Wysbegeerte; niet te min verliet hy deezen Gids, en gaf „ zich geheel en al over aan het maaken van willekeurige Veronderſtellingen; hier door werd zyne Wysbegeerte niet meer dan eene vernuftige Roman, alleen „ geſchikt om de onkundigen te vermaaken. Men zal niet „ te veel van hem zeggen, als men verzekert, dat hy zelfs „ groot was in zyne misſlagen. Bedroog hy zich zelven, „ hy deedt het althans op eene geregelde wyze. Hy verdreef alle de ongerymde harsſenſchimmen, met welke „ men de jeugd twee duizend jaaren hadt opgehuld. Hy „ leerde zyne Tydgenooten hoe zy moesten redenkavelen, „ en onderweest hun hoe zy zyne eigene wapenen tegen „ hem moesten gebruiken. Indien DESCARTES niet in goede munt betaalde, deedt hy, nogthans, grooten dienst, „ door een munt van nog valſcher alloy in onbruik te „ brengen."

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hoe gelukkig zyn de tyden, die den mensch de vryheid geven om te kunnen en te mogen denken, en spreken! —— Vryheid, geene losbandigheid, maakt de tyden gelukkig —— gelukkige tyden zyn de zulken, waar in men zich vereenigt, niet om te verderven, maar om te behouden, om de Broederschap aan te kweeken, om het algemeen heil en dat van ieder in het byzonder met alle zyne vermogens bevorderlyk te wezen. Deze is de waare Vryheid, en al wie daar van gebruik maakt is een waardig Lid der Maatschappy. —— Alle Menschen zyn onze Broeders, en staan in eenen gelyken graad met ons —— en wat zal iemand niet doen, om zynen Broeder te behouden?

De kloekmoedige Man laat zich niet bewegen, wat hem ook moge voorkomen, als hy het gelyk en het regt aan zyne zyde heeft. —— Hy is als een rots, die onbeweeglyk blyft, hoe zeer de stormwinden woeden, en de bruischende golven tegen dezelve aanklotzen.

Hoe weinig denken veele menschen, wanneer zy van anderen weldaden ontvangen hebben, aan de complimenten, die zy daar op maakten. Het is gemeen, „ altoos die weldaden te zullen gedenken —— nimmer te vergeten de verpligting, welke zy den Weldoener verschuldigd zyn —— eerder zich zelven, dan zynen Weldoener, te vergeten" —— deze zyn doorgaans de verzekeringen, welke men van hun ontvangt, die men weldaan heeft. —— Ja die betuigingen zyn zo gemeen, dat men zou toonen zyn wereld niet te verstaan, wanneer men, op ontvangene weldaden, zulke complimenten niet maakte, en zo dra alles niet weer vergat, wat men ten dezen opzigte gezegd of beloofd heeft. —— Dan ontvangen weldaden niet te gedenken is vry algemeen: maar het is eene onvergeeflyke boosheid, en een bewys van een allerbedorvenst hart, wanneer men zyne Weldoeners beledigt, vervolgt, en zoekt te bederven. —— Zyn zulke menschen de zamenleving wel waardig? —— zouden ze niet verdienen geteld te worden onder de pesten eener Maatschappy? —— En deze menschen zyn allergevaarlykst. —— dan nog des te gevaarlyker, naarmate hunne vermogens, en invloed, die ze op de algemeene belangens hebben, grooter zyn.

C. v. d. G.

NABERIGT.

NB. De *Losse Bedenkingen* van den Burger M. N. zyn, hoe welmeenend ook, te los opgeslagen, om 'er gebruik van te kunnen maaken.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OP GENESIS XVI: 1—3; XXX: 3, 9.

Offchoon men, in 't zo nuttig gebruik der Reisbeſchryvingen, ter toelichting van de H. S., zig byzonder moet bepaalen by die van hun, welke reisden in de Landen, die de tooneelen waren, waar op de voornaamſte gebeurtenisſen, door de gewyde Schryvers geboekt, voorvielen, in welke zy zelven leefden, of die aan *Palæſtina* grensden, of met welker Inwooners de *Iſraëlieten* in eenig verband ſtonden (*), zyn 'er nogthans gevallen, waar in ook geloofwaardige Berichten, aangaande de Zeden en Gewoonten van andere Landen en Volken, den Uitlegger kunnen te ſtade komen: men mag zig van deeze, onder anderen, veilig bedienen, om te toonen, dat zekere gebruiken, van welke de Bybelſche Geſchiedenis gewaagt, die ons onvoeglyk dunken, en aan het Ongeloof aanleiding tot ſpotten gegeeven hebben, in de daad by andere Volken nog in zwang gaan, en dus, ten zy men zig zelven, in 't oog van kundigen, beſpottelyk maaken wille, niet als onwaar kunnen beſpot worden. Door een *Voorbeeld* zullen wy dit ophelderen.

GENESIS XVI: 1—3; XXX: 3, 9.

Zonderling komt het ons voor, in deeze plaatzen te leezen, dat Vrouwen zelve, aan haare Mannen, andere Vrouwen, of Bywyven, geeven, en hen verzoeken deeze tot hunne Bedgenooten te maaken. Dit is egter, naar het

(*) Verg. G. KUIPER's *Verhandeling, over het geen men te betragten en te vermyden heeft, in de Opheldering der H. S., uit Reisbeſchryvingen.* In de *Verhandelingen, uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen, te Vliſſingen*, XI D. bl. 367.

het berigt van BRUCE, onder meer dan één Volk van *Afrika* in gebruik.

Van de *Gallas*, een Herders-volk in *Abyssinië*, schryft hy (*): „ De Veelwyvery is de *Gallas* geoorloofd, maar „ gewoonlyk vernoegen zy zig met éene Vrouw. Zy „ zyn zelfs zo maatig in dit stuk, dat het de Vrouwen „ zyn, welke de Mannen verzoeken, het getal hunner „ Echtgenooten te vermeerderen. De liefde jegens haare „ kinderen schynt grootelyks de overhand te hebben „ boven de zugt tot vermaak en wellust; en deez' edele „ trek doet die Wilden te veel eer aan, dan dat men „ dien zou vergeeten. Eene jonge Vrouw, welke één of „ twee kinderen by haaren Man heeft, bidt hem eene „ andere Echtgenoote te neemen; en, om hem hier toe ge- „ reeder te brengen, wyst zy hem de schoonste Meisjes „ aan, welke zy kent, inzonderheid die geenen, welke zy „ gelooft meest geschikt te zyn om Moeders te worden. „ Na dat de Man zyne keus gedaan heeft, gaat zy naar „ de tent der jonge Dochter, plaatst zig, in eene smee- „ kende gestalte, voor de deur, tot dat de geenen, die „ binnen zyn, haar gezien hebben. Dan noemt zy zig „ overluid; en roept: *dat zy de Dochter is van zulk* „ *eenen; dat haar Man alles bezit het geen eene Vrouw* „ *kan gelukkig maaken; dat zy niet meer dan twee kinde-* „ *ren*

(*) JAMES BRUCE *Voyage en Nubie & en Abyssinie entrepris pour decouvrir les Sources du Nil.* L. III. T. III. p. 426-428. Paris 1791, en II B. f. 221, 222. der Hoogduitsche Vertaaling *von* J. J. VOLKMANN, *mit einer Vorrede und Anm. von* J. F. BLUMENBACH. Leipz. 1790, 1791. Hoe veel men, met grond, in deeze Reis kan berispen, en schoon men BRUCE niet kan vryspreeken van onnaauwkeurigheid in 't aanhaalen van de getuigenissen der Ouden; van gebrek aan taalkennis; van overyling in de toepassingen, welke hy maakt; van zugt tot vreemde Hypotheses; van tegenstrydigheden, en andere gebreken; is nogthans de Echtheid zyner Reis, en de Geloofwaardigheid zyner berichten, over 't algemeen, by bedaarde Oordeelkundigen, buiten allen twyfel, en in zaaken van dien aart, als wy hier van hem ontleenen, kan men gerust op hem aangaan. Men zie de Voorrede van BLUMENBACH voor het eerste Deel der Hoogduitsche Vertaaling, en zyne *Vorerinnerung* voor zyne *Anmerkungen*; als mede de *Allgemeine Bemerkungen von* TYCHSEN, beide geplaatst in 't laatste, of vyfde, Deel der gemelde Overzetting, welke meer dan één voordeel heeft boven de Fransche, die wy volgden.

„ *ren heeft; en dat, dewyl haar gezin zo zwak is, zy de* „ *jonge Dochter, welke in haare tent is, bidt om haaren* „ *Man te komen trouwen, op dat hun gezin magtig wor-* „ *de, en haare kinderen, ten dage van eenen ſlag, geen* „ *prooi der vyanden worden mogen.* — Men moet in aan- „ merking neemen, dat in de daad de huisgezinnen der „ *Gallas* zig altoos, zo in hunne binnen- als buitenland- „ ſche oorlogen, ſaam vereenen.

„ Wanneer de eerſte Vrouw eene tweede Echtgenoote „ voor haaren Man bekoomen heeft, brengt zy zelve haar „ tot hem; doet haar by haaren Man liggen, en, hen al- „ leen gelaaten hebbende, geeft zy een Feest aan de Ver- „ wanten haarer nieuwe Gezellinne. Zy brengt haare „ kinderen daar te voorſchyn, en elk der Mannen legt „ de handen op 't hoofd der kinderen, en verbindt „ zig, door eenen Eed, om met hun, als met zyne eige- „ ne, te leeven en te ſterven. Na deeze zoort van aan- „ neeming, worden de kinderen by alle hunne Verwan- „ ten gebragt, en brengen zeven dagen (*) door met „ hun te bezoeken. Geduurende dien tyd, blyft de Man „ met zyne nieuwe Vrouw t'huis; en wanneer de zeven „ dagen verloopen zyn, geeft hy eene Maaltyd, aan welke „ de eerſte Vrouw naast hem zit, en de tweede aan tafel „ dient. Van dat oogenblik aan, herneemt de eerſte „ Vrouw haare Rechten, en de andere wordt als eene „ beminde Dochter behandeld. Ik veroorloof my, in 't „ voorbygaan, aan te merken, dat 'er, naar ik geloof, „ veel tyds zou noodig zyn, ter invoering deezer ge- „ woonte onder onze jonge Engelſche Vrouwen (†)."

Het zelfde verhaalt hy mede van de *Shangallas*. „ De „ *Shangallas*," ſchryft hy, „ beſtaan, gelyk wy opge- „ merkt hebben, uit verſcheide Stammen, of onderſchei- „ de Natiën, en deeze Natiën zyn wederom verdeeld „ in Geſlagten of Gezinnen, welke elk door een byzon- „ der Opperhoofd beſtierd worden, maar die zig ſaam ver- „ eenen, in alles het geen betrekking heeft tot hunne al- „ gemeene vyanden, de *Abyſſiniërs* en *Arabieren*. Zo mee- „ nigmaal eene Natie der *Shangallas*, als, by voorbeeld, „ de

(*) „ De Gallas," zeide hy even te voren, „ beminnen zeer „ het zevental, en zy hebben hun talryk Volk in drie zeven- „ tallen van Stammen verdeeld."

(†) En onder onze Bataafſche?!

„ de Stam der *Baasas*, iet, ten Noorden, tegen de *Ara-*
„ *bieren*, of, ten Zuiden, tegen de *Abyssiniers*, onder-
„ neemt, vegt elk Geslagt saam, en de behaalde buit
„ wordt alleen verdeeld onder de Leden van dat Geslagt.
„ Ook zoeken de Moeders, welke het nadeelige kennen
„ van een zwak gezin te hebben, dit zo veel in haar is
„ te vermeerderen; en de Man is verpligt onder te doen
„ voor de aanzoeken zyner eerste Vrouw, om meer an-
„ dere te neemen. Zy gaat deeze voor hem zoeken, byna
„ op dezelfde wys, als wy gezien hebben dat zulks by
„ de *Gallas* in gebruik was (*)."

Zo ook namen ABRAHAM en JACOB niet zelven hunne Bywyven, ter voldoening hunner zinnelyke lusten, maar alleen uit toegeevendheid jegens hunne Vrouwen, zonder 'er aan te denken, dat hier in eenig kwaad lag. Het zelfde beginzel, om namelyk haare gezinnen magtig te maaken, zal by die Vrouwen, vooral by SARA, medegewerkt hebben, om haare Mannen nieuwe Echtgenooten te geeven; en deeze bleeven, insgelyks, altoos aan de eerste Vrouw ondergeschikt.

(*) a. b. L. III. T. IV. p. 586-588. II B. f. 548. der Hoogd. Vert.

De Zender van dit Stukje houde het ons ten goede, dat wy van de andere Aanmerkingen, *om by ons voldoende redenen, geen gebruik maaken.*

WAARNEEMING WEGENS EENE SCHUBBIGE LAZARYE. (*Lepra Squammosa.*) Door SPRENGEL, *Hoogleeraar te Halle.*

Weinig tyds geleden werd eene Vrouw van 25 Jaaren in ons Ziekenhuis gebragt, die geheel met linnen bewonden was, en een ondraaglyken reuk van zich gaf. Na het afdoen van het linnen, vond ik de geheele oppervlakte van haar lichaam rauw en zeer rood, schynende als ontstoken te zyn, terwyl tevens al het hair was uitgevallen. Van alle kanten vielen 'er, van de huid, eene menigte witte of geel-grauwe korsten af, die omtrent de dikte van een nagel hadden. Verzweeringen, gezwellen

of

of puisten, werden 'er op de huid niet gevonden; maar de rauwe huid was zeer heet, en aan alle zyden ontlastte 'er zich een ſineerig ſtinkend zweet uit. —— De Nagels waren zeer dik, met knobbels bezet, en geſpleten. —— De Lyderes was ten uiterſten vermagerd en verzwakt. Haar pols vond ik ongemeen ſnel en klein, de ademhaaling benauwd en kort, echter zonder hoest. Zy was dikmaals aan flauwten onderhevig, vooral wanneer zy in lang niet gegeeten had. De ſlaap was onrustig en afgebroken. —— De uiterlyke zinnen waren onbeſchadigd; doch haar geheugen zeer gebrekkig, zo dat zy buiten ſtaat was om zelve het beloop haarer Ziekte te verhaalen. Voor 't overige had zy vry goeden eetlust, en veel dorst. Haare Stoelgangen waren zeer overvloedig en ongebonden, en liepen haar dikwyls ongevoelig af. —— Het water had het uitzien van Paardenpis, en werd in eene geringe hoeveelheid geloosd.

Omtrent het ontſtaan der Ziekte, verhaalde haar Man het volgende: Vóór het trouwen was zy altyd gezond geweest, maar, na drie weeken gehuwd te zyn, begon zy een korſtig uitſlag op het agterhoofd te bemerken, 't welk een zeer ſtinkend vocht opgaf, en dikke korſten maakte. Het hair begon vervolgens op die plaats uit te vallen, en zy had geen gevoel in dat deel, maar des te meer in de omliggende plaatſen. Hierby voegden zich geweldige hoofdpynen, die haar allen ſlaap benamen.

Twee maanden daarna kreeg zy eene anderendaagſche Koorts, die zeer hevig was, en deze byzonderheid had, dat zy geduurende dezelve geſtadig verpligt was zeer ſterk te niezen. —— Na eenige aanvallen bleef de Koorts van zelf uit, en na dien tyd verſpreidde zich het ongemak over 't geheele lichaam, en 'er was ten laatſten geen plaats meer te vinden, die niet met dit uitſlag bedekt werd. Het hair viel overal uit, en zy werd daarby met geweldige aanvallen van Aamborſtigheid geplaagd, waar door zy genoodzaakt was het bed te houden.

Tegen den Winter begonnen de toevallen te verminderen, na dat de ſchubben in grooter hoeveelheid afgevallen waren; de kragten van de Lyderes vermeerderden, en haare geheele gezondheid begon te verbeteren. Doch in het voorjaar kwam dezelfde anderendaagſche Koorts weder, en met dezelve ook het voorig ongemak. —— Des Zomers verminderde het gebrek op

nieuw, en bleef den volgenden Winter ook draaglyk. — Doch in de Lente vertoonde 'er zich op nieuw eene Koorts, en na dezelve ook weder het huidgebrek, en dit bleef op dezelfde wyze voortgaan, tot dat zy in het Ziekenhuis gebragt werd.

De Geneeswys, die ik in dit geval beproefde, beſtond eerst in verſterkende middelen, om daar door haare krachten, die uitermaate gering waren, te verbeteren. Vervolgens deed ik haar pillen uit het *Sulphur Aurat. Antimonii*, *Mercurius dulc.*, *Extr. Cicutæ*, en Osſegal, gebruiken, waarby ik een afkookſel van de *Rad. Caricis Arenariæ*, de *Cort. Ulmi*, & *Stipit. Dulcamar.* en naderhand ook van de *Viol. Tricolor*, deed inneemen. Uiterlyk deed ik haar waſſchen met een afkookzel van de *Cort. Rhamni Cathart.*, en ook op eenige plaatſen met ongezouten boter beſtryken.

Na het gebruik dezer middelen zyn allengs de flauwten uitgebleven, de buikloop geſtild, terwyl tevens de huidſchubben zich in grooter hoeveelheid hebben afgeſcheiden, en het ſterk zweeten veel verminderd is. —— Tegen de benauwdheid der borst, zyn de *Flores Zinci* en de *Aſſ. Fœtida* in *Spirit. Mindereri* opgelost, van veel nut geweest.

Eindelyk zyn 'er ook baden met de Loog van ongebluschte Kalk en Zwavel aangewend, die veel voordeel ſcheenen te doen. —— Althands het gebrek is tegenwoordig in zulk een gunſtigen toeſtand, dat zich veel hoop opdoet op eene verdere Geneezing.

Voor 't overige blykt het uit deze Waarneeming, dat de waare Lazarye uit het Westen nog niet geheel geweeken is, dewyl alle de verſchynzelen dezer Ziekte volmaakt overeenſtemden met de beſchryvingen van de *Lepra Squammoſa*, welke door de Arabieren met den naam van *Cheresch*, of *Kuba*, beſtempeld is.

EEN

EEN FRAGMENT.

Wat kan de Schepper anders doen dan wonderen? Zou Hy zelf zoo onbegrypelyk niet zyn als zyne Werken? Waar zal ik den lof beginnen, welke nimmer moet eindigen? Hoe wordt alle lof Hem toegekend!

E. YOUNG.

— — — — Onder anderen is myne gewoonte, om, by heldere avonden, geheel alleen, eene wandeling te onderneemen, somtyds ver van myne eenzaame wooning verwyderd. — — — — — — Ik wandelde dan voord, en ylings bevond ik my op eene groote heide, op eenen steilen heuvel. Het was nacht. — De geheele uitgebreide vlakte was als met een rouwsloers bedekt; myne oogen konden op het vlakke des aardbodems niets ontdekken. — Alles was stil als de dood, ik hoorde alleen de Klok van eenen tooren van het nabygelegen Dorp elfmaal slaan, en, dewyl myn oog op aarde niets konde beschouwen, hefte ik myn gezigt naar boven, en aanschouwde de hemelen, die boven onze hoofden rollen. — Aan derzelver azuure gewelven flikkerde een naamloos getal, eene tallooze menigte, van sonkerstarren en planeeten. De één vertoonde zich helderer, glansryker, dan de andere, aan myne oogen. — — Welke verbaazende lichaamen (*)! riep ik verwonderingvol uit. — Hoe veele van deeze ontzaglyke bollen, dacht ik, zyn 'er niet, die, sints de wording van dit Heeläl, reeds hunne vonkelende straalen uitgeschooten hebben, zonder dat dezelve tot op dit oogenblik tot onzen aardbol zyn doorgedrongen — welker straalen misschien nimmer van eenen sterveling, eenen bewooner van dit benedenrond, zullen aanschouwd worden, al leefde hy duizend duizend jaaren, en wat toch is

(*) Men rekent, dat JUPITER omtrent *veertienhonderd en negen en zeventigmaal*, SATURNUS *duizend en dertigmaal*, en URANUS *tagtigmaal*, grooter dan de Aarde is; welke verbaazende grootte moeten dan de vaste Starren, die alle Zonnen zyn, niet hebben! — Men rekent onze Zon *veertienhonderd-duizendmaal* grooter dan de Aarde, die wy bewoonen.

is ſneller dan het Licht (*)? ô! Hoe gedachtenloos ver moeten dan dezelve van ons verwyderd zyn (†). —— Hoe veele ons onbekende Dwaalſtarren zyn 'er misſchien niet (‡), welke alle nogthans tot ons Zonneſtelſel behooren. — — Zyn alle die Starren, die myne oogen begluuren, ten onzen nutte geſchapen? neen, o neen!

'k Ver-

(*) Het Licht legt in *éénen* Polsſlag meer dan *veertig duizend* mylen af —— volgends eene andere berekening zou hetzelve *tien millioenen* mylen in *éène* minuut doorloopen. —— „ Welke Natuuronderzoeker," dus zegt Prof. H. SANDER, „ kan zich beroemen, dat hy de ſnelheid, waardoor het licht „ voordgezet wordt, begrype? De verduisteringen, die de „ Wachters van Jupiter ondergaan, hebben een middel aan de „ hand gegeeven, om de ſnelheid van hetzelve te berekenen, „ en men rekent, dat eene ſtraal der Zon, welke 30,000 halve „ aarddiameters (ieder à 860 Duitſche mylen, of 1075 Holland„ ſche uuren) van ons afgelegen is, binnen den tyd van 8 mi„ nuuten tot ons komt. Groote God! hoe groot is de kracht „ der Natuur, wyl zy lichtdeeltjes 40,000 mylen in den tyd „ van éénen polsſlag, die byna als geen tyd aan te merken is, „ voordſtuuwt." *In das Buch* HIOB, ſeite 266. —— Zie ook over de ſnelheid van het Licht W. DERHAM, *Godgekeerde Natuurkunde*, bladz. 29. volgg., en andere Schryvers.

(†) Misſchien zyn 'er Planeeten, nog oneindig verder van ons verwyderd dan *Uranus*, welke eens toch zullen ontdekt worden. —— Misſchien zyn veele Comeeten op hunne loopbaan nog nooit zoo digt onze aarde genaderd, dat zy van ons konden beſchouwd worden.

(‡) Waarſchynlyk zal 'er tusſchen *Mars* en *Jupiter* nog een Planeet ontdekt worden, wyl de afſtand deezer twee Dwaalſtarren niet geëvenredigd is aan dien der andere. —— „ FREDERIK WILLEM HERSCHEL, van *Hanover*, Muziek-Directeur „ te *Bath* in *Engeland*, gedient door een uitmuntend Telescoop, „ vondt, in den dertienden avond van Lentemaand des jaars „ 1781, by een ongemeen gelukkig toeval, de nieuwe Planeet „ URANUS, GEORGIUM SIDUS, HERSCHEL, geheeten, eene zoo „ zeldzaame als gewigtige ontdekking, dewyl men ze de „ eenigſte in haare ſoort, ſedert drie duizend jaaren, noemen „ moet." J. F. MARTINET, *Hist. der Waereld*, VII Deel, bl. 458, 459. Op het voorſtel van Prof. BODE, te *Berlyn*, wierdt die nieuwe Planeet *Uranus* genoemd, welken naam zy thands algemeen draagt. Anderen noemden dezelve, enkel uit vleyery, naar den Koning GEORG III, *Geörgium Sidus;* beter dan beide benaamingen ware de naam HERSCHEL geweest, om dus den naam van den Ontdekker dankbaar te vereeuwigen.

——— 'k Verban dien blinden waan:
Wis, al wat leeft, in onderſcheiden' rangen,
Moet hier, voorwaar! tot hooger eind beſtaan,
Dan ſlechts om my, of myn verdwaasd verlangen;
'Er heerscht alöm een treflyk Godsverband;
't Heelal vertoont een welgevormde keten;
Elk ſchepſel is een ſchakel in zyn' ſtand (*).

God, de Almagtige, is een allerwyst Weezen. Hy heeft alles niet om 's menſchen wil voordgebragt. Iedere Star is eene waereld, zy is bewoond van redenmagtige ſchepſelen. —— Van ſchepſelen minder dan het Menschdom (†)? ô Dwaaze ſtelling! —— Neen! maar van ſchepſelen veel verhevener dan wy, nietige ſtofbewooners. —— God, de Alwyze, is een God van de naauwkeurigſte orde, Hy heeft ook hierin zyne verhevene, zyne onuitſpreeklyke, wysheid ten toon geſpreid. —— Alles heeft zyne trappen; 'er is geen ſprong in zyne werken, neen voorzeker! 'er is eene allerjuistſte overgang in het werk zyner handen, van den verächtſten worm, die voor onze voeten in het ſtof wriemelt, tot den verhevenſten Seraph, die voor den throon des Eeuwigen aanbidt. —— —— ô! Welk een verbaazende ſprong zou het weezen, indien wy, eenen overgang maakende van het mindere tot het meerdere, van den ſterveling tot den Engel moesten opklimmen, zonder dat deeze tusſchenruimte, indien ik my dus mag uitdrukken, door andere Weezens ware aangevuld, neen! — dit kan met Gods wysheid niet beſtaan! — — Zyn deeze Star-, of, zoo men liever wil, deeze Planeetbewooners niet de *Kinderen Gods*, die by de Grondvesting deezer aarde reeds juichten — zyn die Kinderen Gods niet de be-

(*) J. VAN HAASTERT, *Mengelpoëzy*, bl. 19.

(†) Zie over de bewooners der Planeeten, enz. c. HUIGENS, *Waereldbeſchouwing*, W. DERHAM, *Godgeleerde Sterrekunde*, bladz. 35, en andere Schryvers. —— Ik geloof, dat de bewooners van de eene Planeet (de vaste Starren zyn Zonnen, dus denkelyk onbewoond, dewyl haar verbaazende gloed, waardoor zy haare Planeeten verwarmen, ter bewooning haar ongeſchikt maakt) volmaakter zyn dan die van eene andere; doch dat geene dier ſchepſelen minder zyn dan de bewooners van onze Planeet, de *Aarde*; zoo dra wy maar één ſport laager dan de Mensch nederdaalen, dan raaken wy aan redenlooze, ſchoon zeer ſchrandere, Dieren.

bewooners der Morgenſtarren (*)? Ja, ô ja! — — — Wanneer, want alles buiten God heeft zyn beſtaan van God — wanneer zyn deeze geſchapen? — By het zesdaagſche Scheppingwerk? — Neen, voorzeker! — Dit verhaalt ons MOSES niet; hy geeft ons eene algemeene beſchryving der geheele Schepping (†), daarna gaat hy, en dit was ook enkel en alleen zyn oogmerk, tot de formeering van onzen Aardbol in het byzonder (‡) over; derhalven zyn deeze verbaazende Bollen, die boven onze hoofden zweeven, eer voortgebragt; zy hadden, niet alleen eenige jaarhonderden, maar zelfs duizende jaaren, vóór de voltooijing van onzen Aardbol, reeds hun beſtaan. — Toen waren zy reeds aanwezig. — Toen — ô toen reeds wierdt de Almagtige van derzelver voortreflyke Bewooners gepreezen, verheerlykt. — — Zy verheugden zich, weetende, dat God onze Waereld zoude ſcheppen. — — Zy zongen Gode halleluja's toe vóór hunnen verhevenen ſtaat, zy ook bezongen Gods heerlykheid, ziende zyne wysheid, zyne magt, in het voordbrengen zyner Schepſelen (§). — — — *Hoe groot zyn uwe*

(*) JOB XXXVIII: 7. — Deeze plaats is uitmuntend opgehelderd in den Bybelmiſnaar, IV Deel, bl. 276. ſeqq., waar tevens wordt aangetoond, dat *Kinderen Gods* eigenlyk beteken: *Geliefde — byzonder geliefde — Schepſelen van God, — Morgenſtarren* zyn hier *Waerelden.*

(†) GENESIS I: 1.

(‡) GEN. I: 2. enz. — Zou deeze Aarde niet reeds eenige honderde jaaren vóór haare verdere beſchaaving en polysting, welke MOSES ter aangehaalde plaats opgeeft, beſtaan hebben? — Wentelde zy toen niet reeds om haare as? — Heeft zy hier door niet haare knolronde gedaante? — Was zy toen geen *Bajerd*, wordt dit niet bedoeld, als zy *woest* en *ledig* genoemd wordt? — ô Ja! zy was toen een *Chaos*, een *rudis indigestaque moles*, zo als OVIDIUS haar zeer ſchoon noemt, *Metamorphoſeon*, Lib. I. Fab. I. vs. 7.

(§) „ Groot is de gedachte, dat God reeds lang voorheen, „ eer Hy de Aarde ſchiep, andere Waerelden, en op deeze „ Waerelden aanbidders en vereerers, gehad heeft. Deeze Wae„ relden gaven, toen het voor de eerſtemaal over de met duis„ ternis bedekte wateren (GENESIS I: 3.) licht wierdt, haare „ vreugd over Gods magt en goedheid met gejuich en gezang „ te kennen." — *Das Buch* HIOB *von* HEINRICH SANDER; ſeite 262.

uwe werken —— *ô Jehovah!* —— *Gy hebtze allen met wysheid gemaakt* (*)!

Zullen deeze Hemelbollen (dus vraagde ik my al verder), na den jongſten der dagen, ook dienen tot verblyfplaatzen der Gezaligden? —— Zullen zy, onder het geleide der Hemelſche Geesten, alle die Waerelden doorwandelen, en aldaar Gods magt en Majeſteit bewonderen? Zullen zy daar, met Engelen-taalen, hemelſche melodien, over het ontzaglyke van Gods werken, aanheffen? —— Wie kan alle deeze Vraagen beantwoorden? Geen Sterveling —— geen Eerst-Engel! —— Wie verliest zich niet in de werken van Gods Schepping? Hoe veel weeten wy 'er van? —— Een enkel NIETS. —— Wat weeten wy van alle de hemellichten? —— Dit zyn voor ons donkere raadzelen! Dus redende ik by my zelven — en — ik verloor my gedachtenloos in de hoogſte Starrenkringen. —— Eindelyk riep ik uit met ELIHU: *God is groot, en wy begrypen het niet* (†)! Alle Gods werken zyn wonderen, wie kan ze begrypen, dan Gy alleen, ô Onbegrypelyke! —— Ik verliet hierop mynen geliefden heuvel, en met het aanbreeken der morgenſchemering trad ik weder myne eenzaame wooning binnen. — Hier leef ik —— hier is het, dat.....

S.

(*) PSALM CIV: 24.

(†) JOB XXXVI: 26. —— SANDER zet dit vers over: *God is grooter, dan dat wy Hem geheel zouden doorzien kunnen!*

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit WILLIAM FALCONER's *Remarks.*)

(*Vervolg van bl.* 79.)

Over de Uitwerkzels des Landbouws op der Menſchen Zeden.

Veele redenen doen zich op, om te gelooven, dat de overgang van het Herders- tot het Landbouwers leeven,

ven, in verſcheide opzigten, bevorderlyk is voor het Zedelyk Character.

Toen eerst de kennis van byzonderen Eigendom ſtand greep, was de zugt om die te verkrygen geweldiger dan in volgende Tydperken. De Menſchen gevoelen, op dien tyd, den invloed niet alleen van de Magt en Agting daar aan gehegt, en voldoeningen welke dezelve verſchaft; maar worden 'er ook door getrokken als iets nieuws, en gevolglyk is hun trek daar toe verbaazend groot (*), en wel byzonder tot de Eigendoms-tekenen, als de kostbaare Metaalen. Van hier de geweldige gretigheid tot Goud, aan den dag gelegd door de *Noordſche* Volken, die het *Romeinſche* Ryk overſtroomden; en, in zeker voege, door de *Spanjaarden*, die *Peru* en *Mexico* innamen (†), voor welke laatstgemelden de veelheid der ontdekte Rykdommen zo nieuw en onverwagt was als die de eerstgemelden verkreegen.

Volken ook, die eerst nieuwlings met den Eigendom bekend worden, en, uit hoofde hunner voorige leevenswyze, eene groote maate van woestheid in hun Character bezitten, maaken geen onderſcheid in 't geheel in de middelen om denzelven te verkrygen, hoe gewelddaadig ze ook mogen weezen. Van hier de ſchriklyke Rooveryen der *Noordſche* Volken, by derzelver inval in de *Zuidlykſte* deelen van *Europa*, die in den eerſten opſlage geen ander oogmerk ſchynen gehad te hebben, dan de volſlaagene verdelging der Landen, in welke zy doordringende den voet zetten. Maar, wanneer die eigenſte Volken zich begonnen te vestigen in de te onder gebragte Landen, werd hunne woestheid verzagt en geleenigd: zy werden geregeld en regtvaardig in hunne handelingen, en vervaardigden zeer billyke Wetten (‡). Eigendom, toen men 'er eerst mede bekend werd, verwekte alleen een verlangen om dien te verkrygen, een verlangen 't welk men op allerlei wyzen zogt te voldoen; doch naderhand bemerkten zy, dat eene andere handelwyze noodig was tot behoud en genot beide, en voor zichzelven die geweld-

daa-

(*) *Auri cupidine immenſa flagrantes.* AMM. MARCELL.

(†) ROBERTSON, *Hist. van Carel den Vyfden*, I D. Not. E.

(‡) Dit was een Charactertrek in de Wetten der *Burgundiers*, der *Saxen* en der *Lombarden*.

daadigheid te beteugelen, welke zy ter verkryginge betoond hadden (*).

De Landbouw werkt desgelyks mede om gewelddaadigheid te bedwingen, dewyl dezelve eene wyze aan de hand geeft om Eigendom te verkrygen door arbeid en vlytbetoon; deeze vondt men welhaast zekerder en duurzaamer, zo wel als geregelder, middelen tot Eigendomsverkryging, dan geweld of roof: terwyl het niet kon nalaaten wel ſpoedig denkbeelden van eerlykheid in hunne handelingen in te boezemen (†). Men zou mogelyk hier by mogen voegen, dat het mengzel van Aardgewasſen in het voedzel, een noodwendig gevolg des Landbouws, ook toebragt tot het verzagten van den woesten aart.

Desgelyks, geloof ik, verbetert de Landbouw de Volkszeden, door de Menſchen over 't land te verſpreiden. Het Herderlyk leeven brengt natuurlyk veel Volks zamen; dit ſtrekt altoos ten Zedebederf, inzonderheid als 'er zo veel tyds onbeſteed blyft, gelyk het geval is in die Leevenswyze. De Landbouw vordert dat de Menſchen zich verſpreiden, geeft hun ſteeds bezigheid, en weert door dit middel twee groote bronnen van bederf. Zo werden de *Romeinen*, eerst verzameld uit Schaapherders, Roovers en Omzwervers, welhaast, door zich in vaste woonplaatzen neder te zetten, en zich op den Landbouw te bevlytigen, een zediger Volk; en de Barbaarſche Natien, die *Europa* overſtroomden, lagen veel af van hunne woestheid, geweld en roofzugt, zich in de overwonnen landen vestigende. De Landbouw mag ook als Zedebevorderend worden aangemerkt, dewyl dezelve de beſchaaving vermeerdert. Deeze baart een gevoel van betaamlykheid en voeg-

(*) ARRIAN vermeldt ons, dat ALEXANDER Steden bouwde voor de *Indiaanſche* Volken, op dat zy niet meer een zwervend leeven mogten leiden, maar zich met den Landbouw onledig houden; zo dat zy, Eigendom bezittende, welke eigenaartig gepaard gaat met eene zugt tot behoudenisſe van denzelven, te dier oorzaake omzigtiger mogten weezen om anderen geen geweld of onregt aan te doen. *Hiſt. of India.*

(†) De Ouden koesterden dee zeer gunſtige denkbeelden; zie XENOPHON *Oecon.* c. V. §. 12. CATO *de Re Ruſtica.* Lib. I. CICERO *de Senectute & pro L. Roſcio Amerino.* STRABO getuigt, dat zy, die in *Indie* van den Landbouw leefden, van alle Volksrangen de zedigſten en regtvaardigſten waren. *Deſcr. India.*

voeglykheid in ons gedrag, gekant tegen het bedryf van ſchenddaaden, en levert een ſterk bedwang op voor de zodanigen, die geneigd mogten weezen om ze te pleegen.

Wat inwendig bederf betreft, of 't geen ontſtaat uit den invloed des Gelds, hel ik over om te gelooven, dat dit ook vermindert door het Landbouwend Leeven. De Volken, die tegenwoordig in een Herderlyken ſtaat leeven, zyn de omkoopbaarſte en bedorvenſte van alle Volken der aarde. De *Arabieren* en *Tartaaren* zullen alles voor Geld doen, en ſchynt dit by de *Noordſche* Volken dezelfde kragt gehad te hebben. Het blykt uit alle berigten, dat de oude *Gaulen* zeer op Goud geſteld waren. BRENNUS boodt aan, een beleg van *Romc* op te breeken, voor duizend Ponden Gouds. De *Gaſatæ* droegen dien naam, dewyl zy onder alle Volken om loon in den kryg dienden. De *Inſubriaanen* en *Bolanen* kogten de Koningen der *Gaulen* om tot het beoorlogen der *Romeinen* (*). LIVIUS verhaalt ons van 't zelfde Volk, dat, ſchoon HANNIBAL hun bondgenootſchap en toegenegenheid verworven hadt, hun niet beſtendig aan zich verknogt kon houden, zonder Goud aan de Opperhoofden ten geſchenke te geeven (†).

Maar de Volken, die den Landbouw aanmoedigden, hebben, over 't algemeen, een grooter maate van Onafhangelykheid en Waardigheid van Character behouden. De *Romeinen* waren, in de vroegſte dagen van het Gemeenebest, zeer onbaatzugtig en Vaderlandlievend. MANIUS CURIUS, FABRICIUS, CINCINNATUS REGULUS, die allen van den Landbouw leefden, leverden blyken op, dat zy gemelde Deugden, in den hoogſten trap, bezaten; voorbeelden die men diepe eerbiedenis bewees, en met bewondering aangehaald werden door dat Volk, zelfs in de meest verbasterde tyden (‡).

Ik

(*) POLYB. II B. c. 2.

(†) *Præoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos eſſe, ſed ne illi quidem ipſi ſatis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia eſſe.) ni ſubinde auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum animi concilientur.* LIV. Lib. XXI.

(‡) *Regulum & Scauros, animæque magnæ*
Prodigum Pœnæ, ſuperante, Paullum,
Gratus inſigni referam Camœna,
Fabriciumque.

Hunc

Ik heb over, om te gelooven, dat de Zeden, zo verre het uitwendig gedrag betreft, in deezen ſtaat op geene beſchaafdheid mogen boogen, ſchoon dit egter niet altoos doorgaa. TACITUS vermeldt ons, dat het gedrag der *Germaanen* ten aanziene der Vreemdelingen beleefd was; en de Zeden des Volks, geduurende de Middeleeuwen, toen de Volken van *Europa* niet verre van den ſtaat der barbaarſchheid zich verwyderd vonden, waren, in eene hooge maate, heusch, beleefd en bevallig (*). —— Overal, waar elk Ingezeten van den Staat bykans van 't zelfde beroep *is*, brengt zulks eene ſoort van Gelykheid te wege, en doet elk een voorwerp van 's anders agting worden: dienſvolgens vindt 'er geene tyranniſche of onderdrukkende meerderheid plaats by eenigen byzonderen Volksrang, 't welk te meermaalen ſtand grypt in Staaten, waar men eene verſcheidenheid van beroepsbezigheden aantreft. (†). Waar de Menſchen dus ſteeds altoos in grooten getale vergaderd zyn, worden zy door de noodzaaklykheid gedrongen op pligtpleegingen in hun gedrag te letten, welke te ſtipter waargenomen worden, niet alleen om den onderlingen eerbied leevendig te houden —— van welken Krygsmoed in zulk eene groote maate afhangt —— maar ook uit overweeging dat elk een Wapen aan zyne zyde gereed heeft, gereed om aangedaanen hoon te wreeken, en verzuim te ſtraffen. —— Dan de ſtaat van het Landleeven is, bykans in elk opzigt, het tegenbeeld van den beſchreevenen. 'Er is eene noodzaaklykheid voor verſchillende rangen, zo wel als voor onderſcheidene bezigheden, in zulk eene Maatſchappy: de aard

Hunc et incomptis Curium capillis
Utilem bello tulit, & Camillum
Sæva paupertas, et avitus apto
Cum lare fundus.

HORATII Carm. Lib. I. Od. 12. v. 36.

—— *parvoque potentem*
Fabricium? Vel te ſulco, Serrane, ſerentem?

VIRG. *Ænead.* Lib. VI.

Zie hier desgelyks SILII ITALIC. Lib. XIII. l. 720. VALERII MAXIM. Lib. IV. c. 4. CLAUDIAN. Lib. IV. l. 422. Conf. Honor. & in Rufinum, Lib. I. l. 100.

(*) *Vitus inter hospites comis.* TACIT. *Germ.* c. XXII.

(†) STUART, *View of Society in Europe*, Ch. II. Sect. 5.

aart hunner beroepsbezigheden wederhoudt hun van eene groote verſcheidenheid van kennisſen om mede te verkeeren; hun gevoel van Eer is zeldzaam zo kiesch en teder, dat zy misſlagen in geval van gedraagingen te hunwaards, als dezelve met geene daadlyke belediging gepaard gaan, zich zeer ſterk aantrekken. Met één woord, de Beleefdheid der Landbouwende Volken is meer in hunne Zeden, dan in hun Gedraaging, te zoeken.

Welk eenen invloed deeze Leevenswyze op den ſtaat der Vrouwen hebbe valt moeilyk te bepaalen. Mogelyk zal deeze, in onderſcheide Landen, verſchillen. Onder de *Romeinen* (*) was de ſtaat der Vrouwen zeer geagt. ROMULUS verordende, dat de Huisvrouw met haaren Man een gelyk aandeel in de middelen zou bezitten, en zo was zelfs met hem vereenigd in de bediening van 't Prieſterſchap (†). De vereeniging der *Romeinen* en *Sabynen* werd te wege gebragt door tusſchenkomst der Vrouwen; men oordeelde deeze ook de zekerſte Gyzelaars, die aan PORSENNA gegeeven konden worden (‡). CLŒLIA, een van deeze, hadt de eer, dat, ten algemeenen koste, voor haar een Standbeeld wierd opgerigt (§). De belediging, LUCRETIA aangedaan, veroorzaakte de uitdryving der *Tarquinen*, en die men VIRGINIA aandeedt hadt de herſtelling van den ouden Regeeringsform ten gevolge. Dan het treffendst voorbeeld van alle is misſchien te vinden in de Geſchiedenis van CORIOLANUS, die, ſchoon doof voor de aanmaaningen van den Raad in 't algemeen, en voor die zyner gemeenzaamſte Vrienden, zich nogthans door eene Vrouwe liet verbidden, en zyn Land behoedde voor een bederf, waarin hy op 't punt ſtondt hetzelve te ſtorten (**).

Het Landbouwend Leeven is zeer bevorderlyk voor de Va-

(*) De Krygshaftige geest der *Romeinen* deedt misſchien de Vrouwen hooger ſchatten. 't Is eene aanmerking van ARISTOTELES, door de Ondervinding bekragtigd, dat de Vrouwen het grootſte vermogen hebben onder een Oorlogllevend Volk. *De Republ.* Lib. II. c. 9.

(†) DIONYS. HALICARN. B. II.

(‡) LIVII, Lib. II. c. 13.

(§) LIVII, L. II. c. 13, 14. DIONYS. HALICARN. B. V.

(**) Te deezer gelegenheid werd 'er een Tempel opgerigt, en toegeheiligd aan de Fortuin der Vrouwen, *Fortunæ Muliebri.* LIVII, Lib. II. DIONYS. HALICARNASS. B. VIII.

Vaderlyke agtbaarheid en gezagbetoon. De magt van een Vader over zyn Zoon was, in het Romeinſche Gemeenebest, zeer groot, en bykans onbegrensd. Hy mogt zyn Zoon, in welk een ouderdom ook, aan 't lyf ſtraffen, zelfs op de ſchandlykſte wyze (*); hy mogt hem ten *Slaavendienst* doemen, ja zelfs ten dood brengen (†). Vadermoord werd langen tyd gehouden voor een misdryf *dat niet* gepleegd kon worden; en wanneer, in 't einde, de ondervinding hun de noodzaaklykheid toonde om eene Strafwet op dit misdryf vast te ſtellen, moest de overtreeder den dood ondergaan op de elendigſte wyze (‡).

De Leden van den *Romeinſchen* Raad, aan welken het Staatsbeſtuur oorſpronglyk was opgedraagen, droegen den Naam van *Vaders*, uit hoofde van de gelykheid huns gezags aan dat der Vaderen, en misſchien, om het ontzag voor die verwantſchap te bewaaren. Te dier zelfde oorzaake werd het Land zelve *Patria* geheeten; en men veronderſtelde daar mede den Raad en de Overheid te beduiden (§). Het was onder de *Romeinen* een grondregel, dat de ſtrengheid van het Vaderlyk Gezag alleen door

(*) Uit kragt van deeze Wet, ſchryft DIONYSIUS: heeft men gezien, dat Mannen van betekenis, als zy in 't openbaar redenvoerden tegen den Raad ten gevalle des Volks, en dus de Volksgezindheid trokken, van daar weggehaald, en door hunne Vaders medegeſleept zyn; om zulk eene ſtraffe te ondergaan als deezen goedvonden hun aan te doen: en terwyl deezen hun wegbaalden, en over de Markt bragten, durfde niemand van allen, die 'er zich bevonden, noch de Conſuls, noch de Tribunen, noch het Volk, 't welk door hun gevleid werd, en dagt boven alle andere magt verheven te zyn, hun eenigen byſtand bieden. B. II §. 26.

(†) RUBUS FULVIUS toog uit, om zich by CATILINA te voegen. Zyn Vader riep hem te rug, en bragt hem om 't leeven: SALUST. *Bell. Cat.* — Men hebbe hier, hogtHaas, op te merken, dat de *Romeinen* deeze magt van leeven en dood over hunne Kinderen niet oefenden, zonder de vorm eener Regtspleeginge, waarby de Vrienden en Bloedverwanten zich tegenwoordig bevonden: volgens dien vonnis werd de ſtraf uitgeoefend. VALER. MAXIM. L. V. c. 8 §. 2, 3, 5. PUFFENDORFF, L. IV. c. 2.

(‡) Deeze Misdaadigers werden in een Zak gebonden met een Hond, een Aap, een Haan, en een Vos, en dus in Zee geſmeeten.

(§) LIVII Lib. XXV.

door geduld en onderwerping moest geleenigd worden (*). Niemand kon een openbaare Post, of het Overheidsampt, bekleeden, terwyl zyn Vader onder de Vyanden een gevangen man was (†). Misschien ook dat de gewoonte om Kinderen aan te neemen, zo algemeen onder de *Romeinen*, ingevoerd is om het Vaderlyk Gezag uit te breiden.

Egypte, waar de Landbouw tot eene hooge maate beoefend werd, munt desgelyks uit in diep ontzag, den Ouderen beweezen. Kinderen schonken hunnen Ouderen eene eerlyke Begraafenisse; zy losten hunne Lichaamen voor groote geldsommen, en die ze niet loste werd zelven de Begraafenis ontzegd. Een Vader in *Egypte* werd niet gedood, om het dooden van zyn Zoon; maar een Zoon, die zyn Vader gedood hadt, werd met de geweldigste pynigingen om 't leeven gebragt (‡).

In *China* desgelyks, waar de Landbouw het hoofdvoorwerp van den Staat is, wordt zeer veel agts geslaagen op de verbintenis tusschen Kinderen en hunne Ouders. —— Vader LE COMTE verhaalt, dat, indien een Zoon zo onbeschoft is om eenige kleinagting voor zyne Ouderen te betoonen, of geweldige handen aan hun te slaan, geen straf te zwaar voor zulk een misdryf gerekend wordt. De Keizer zelve neemt het ampt van Regter waar. Alle de Mandarynen omstreeks die plaats, en bovenal die 'er in woonen, worden afgezet, om dat zy zo pligtverzuimend in hunne onderrigtingen geweest zyn. Zy haalen het huis des Misdaadigers om verre, en zelfs de nabystaande huizen, en rigten een gedenkteken op om eene zo groote schennis in 't geheugen te houden (§).

Gehoorzaamheid aan de Ouders, en ontzag voor de Overheden, is desgelyks iets kennerktekenends onder de *Japanners*, volgens een nieuwlings gegeeven narigt. De Schryver, die 't ons geeft, merkt op, dat de Landbouw al-

(*) *Parentum sævitiam patiendo & ferendo lenitendam esse.* LIVII, Lib. XXVII.

(†) DION. HALICARNASS. B. II. —— De eenige Wet van ROMULUS, nog voorhanden, betreft de Kinderlyke Gehoorzaamheid, —— *Sei Parentem puer verberit, ast oloe plorassint, puer diveis parentum sacer esto; sei nurus, sacra diveis parentum esto.* ROSINI *Antiq.* p. 559.

(‡) DIOD. SICUL. Lib. I.

(§) LE COMTE, *on the Policy and Gouvernment of the Chineſe.*

aldaar zo wel verſtaan en zo vlytig voortgezet wordt, dat het geheele Land, tot de bergtoppen toe, bebouwd is (*).

Geen Volk moedigde den Landbouw ſterker aan dan de *Jooden*, en onder geen Volk ook was het Vaderlyk Gezag in dieper eerbiedenisſe. De eenige toezegging van belooning, ten minſten van tydlyke belooning, in de Wet der Tienwoorden, is verbonden aan de voorwaarde van het Eeren der Ouderen (†).

Met dit alles wil ik niet zeggen dat het Landbouwend Leeven, in de opgenoemde gevallen, de eenige oorzaak was van die Hoogagting; maar alleen dat hetzelve medewrogt om dit uitwerkzel hervoort te brengen.

Ter nadere ſtaaving hier van ontdek ik, aan den anderen kant, dat, waar men geen agt geeft op den Landbouw, het Vaderlyk Gezag luttel te beduiden hebbe. De *Americaanſche Indiaanen*, die van de Jagt leeven, betoonen geene agting voor hunne Ouders, en bejegenen dezelve menigwerf met hardheid en onbeſchoftheid; ook wagten de Ouders geene byzondere aandagt of pligtbetoon van hunne Kinderen (‡).

'Er is grond, om te denken, dat Barbaarſche Volken ook ſlegts flaauwe begrippen van deeze verbintenis hadden. TACITUS onderrigt ons niet volkomen, welk eene kragt dezelve oefende by de oude *Germaanen*, geduurende de Kindsheid; maar hy vermeldt ons, dat die band verbrooken werd op dien tyd des leevens, als zy in ſtaat waren de Wapenen te voeren (§). Uit de Leevenswyze der Barbaarſche Volken, beſchreeven door AMMIANUS MARCELLINUS, is het alleszins waarſchynlyk, dat deeze verbintenis niet zeer ſterk kon weezen: naardemaal de Kinderen tot de jaaren van Huwbaarheid opgevoed werden door Vrouwen, waren zy niet perſoonlyk verknogt aan

(*) THUNBERG's *Journal of a Voyage to Japan. Philoſoph. Transact.* Vol. LXX. p. 1.

(†) De Landbouw was een eerlyk beroep onder de *Jooden*. Hun Wetgeever is daar ver breedſpraakig. *Levit.* XXV en elders. Wie zyn Vader of Moeder vloekte, moest, volgens der *Jooden* Wet, den dood ſterven, *Levit.* XX.

(‡) ROBERTSON's *America* IV B.

(§) *Ante hoc domûs pars videtur, mox reipublicæ.* TACITI, *Germ.* c. XIII.

aan hunne Vaders; onder elkander opgevoed, en op een afſtand van hunne natuurlyke verbintenisſen, konden zy niet zeer onder derzelver bedwang ſtaan (*).

In de *Griekſche* Gemeenebesten, waar de Landbouw in weinig agting ſtondt, was de Magt van een Vader over zyne Kinderen noch zo groot, noch zo langduurig, als by de *Romeinen*. DIONYSIUS HALICARNASSUS merkt op, „ dat de Wetten door ROMULUS gegeeven, om de Kinde„ren met liefde en hoogagting voor hunne Ouders te „ vervullen, en te verpligten om hun te eeren en te ge„ hoorzaamen in alle dingen, in woorden en daaden, de „ Wetten der Grieken zeer verre overtroffen: want de „ Griekſche Wetgeevers bepaalden een zeer kort tyds„ beſtek voor den Zoon om onder het Vaderlyk Beſtuur „ te ſtaan: eenige tot het derde jaar, ma dat hy tot man„ baarheid gekomen was; andere zo lang hy ongehuwd „ bleef; en zommige tot dat hunne Naamen onder die „ der Overheidsperſoonen waren opgetekend, gelyk zy „ geleerd hadden uit de Wetten van SOLON, PITTACUS „ en CHARONDAS, waar aan zy eene groote Wysheid toe„ kenden. De ſtraffen ook, welke zy voorſchreeven ten „ opzigte van ongehoorzaame Kinderen, waren niet zwaar. „ — Zy ſtonden den Vader toe hun ten huize uit te „ zetten, hun te onterven, maar niets meer. Terwyl „ zagte beſtraffingen niet toereiken om de dwaasheid en „ overmoed der Jeugd te beteugelen, of de zodanigen, „ die hun pligt verſmaaden, tot Pligtsbetragting te „ brengen: te welker oorzaake, onder de *Grieken*, de „ Kin-

(*) *Vita est illis semper in fuga, uxoresque mercenariæ conductæ ad tempus ex pacto: ut sit species matrimonii, dotis nomine futura conjunx hos tam & tabernaculum offert marito, post statum diem si id elegerit, discessura: et incredibile est, quo ardore apud eos in Venerem uterque solvitur sexus. Ita autem quoad vixerint, late palantur, ut alibi mulier nubat, in loco pariat alio, liberosque procul educat, nulla copia quiescendi permissa.* AMM. MARC. Lib. XIV. c. 5. Descr. Sarracenorum. — *Omnes enim sine sedibus fixis absque lare vel lege aut ritu stabili dispalantur, semper fugientium similes cum carpentis in quibus habitant: ubi conjuges tetra villis vestimenta contexunt, & coeunt cum maritis, & pariunt, & ad usque pubertatem nutriunt pueros. Nullusque apud eos interrogatus, respondere unde oritur potest, alibi conceptus, natusque procul & longius educatus.* AMM. MARCELLINUS, Lib. XXXI. c. 5. Descript. Hunn. & Alan.

„ Kinderen groote onwelvoeglykheden tegen de Ouders „ pleegen (*)."

By deeze Waarneemingen van DIONYSIUS mogen wy nog voegen, dat, in het *Spartaanſche* Gemeenebest, waar de Onderdanigheid zo zeer werd ingeſcherpt (†), en tot een beginzel van het Staatsbeſtuur geſteld, het Vaderlyk Gezag luttel betekende. De Vaders hadden 'er, *'t is* waar, zekere maate van magt over hunne Kinderen; maar deeze magt was gemeen voor alle Vaders over alle Kinderen, zo die hunne eigene waren als vreemde; en werd dezelve, naar allen ſchyn, meer uitgeoefend in den ſmaak van algemeene Opzigters over de opvoeding der Jeugd, dan in de hoedanigheid van byzondere Vaders (‡). Elk Kind te *Sparta*, van beiderlei kunne, werd aangemerkt als een eigendom van den Staat; de Opvoeding ging in 't openbaar toe, en op eene vastgeſtelde wyze; en ſtondt het den Ouderen niet vry, 'er eenige, zelfs de allerminſte, verandering in te maaken. *Eenigen* der agtbaarſte Perſoonen in den Staat hadden het opzigt over de Opvoeding der Jeugd, beſtuurden hun gedrag, ſtraften hun naar welgevallen; gevolglyk bleef 'er weinig plaats over voor huislyke tugt of gezag (§).

Het

(*) DION. HALICARN. Lib. II.

(†) Elk weet, ſchryft XENOPHON, dat de *Spartaanen* eerst geleerd worden de Overheden en de Wetten te gehoorzaamen. *On the Lacedemonian Republic.*

(‡) Ten deezen opzigte oordeelde hy verſchillend van de meeste anderen. Want, in andere Staaten, is elk, hoofd voor hoofd, meester van zyne eigene Kinderen en Bezittingen; maar LYCURGUS, die het daar toe wilde brengen, dat de Burgers, zonder iemand ongelyk te doen, alle hunne voordeelen onderling zouden genieten, beval, dat ieder Vader het gezag zou hebben, niet over zyne eigene Kinderen alleen, maar ook over de Kinderen van anderen. XENOPHON *on the Lacedem. Republ.* Ch. VI. §. 1.

(§) LYCURGUS, opgemerkt hebbende dat men over de Kinderen menigmaal, als Opvoeders, Slaaven aanſtelde, verkoos liever een Man tot hunnen Leermeester te kiezen, die de voornaamſte Ampten in den Staat bekleed hadt. Deeze droeg, overeenkomſtig met zyne bediening, den naam van Beſtuurder der Jeugd. Hy was bekleed met de magt om de Jeugd te doen byeenkomen, en de zodanigen, die bleeken, naa een wel ingerigt onderzoek, het verdiend te hebben, ſtrenglyk te ſtraffen.

Het valt niet zeer zwaar, althans voor een groot gedeelte, reden te geeven wegens den invloed van het Landbouwend Leeven op het uitbreiden van het Vaderlyk Gezag. Menſchen, die deeze Leevenswyze volgen, zyn eenigermaate verpligt van anderen afgezonderd te woonen, en zyn gevolglyk min blootgeſteld aan de beſmetting van eenen onrustigen en partyzockenden geest. De Kinderen worden, van derzelver geboorte af, by de Ouders opgevoed; zy bevinden zich ſteeds onder hun oog, zyn hunne medearbeiders en helpers, gewoon aan gehoorzaamheid te betoonen, en van vroeg af aan den arbeid. Hun Vader is de eerſte en misſchien de éénige Perſoon, dien zy geleerd hebben te ontzien; en deeze verknogtheid vermindert niet als zy opgroeijen; maar vermeerdert veeleer met het aangroeijen hunner kragten om weezenlyken dienst te doen.

ſen. Hem vergezelde een der Jongelingen, die Roeden droeg, op dat de werktuigen der tugtiginge altoos in gereedheid mogten weezen. —— Te deezer oorzaake is het, dat de *Spartaanſche* Jeugd eene groote maate van zedigheid en geſchiktheid in gedrag bezit, en ten zelfden tyde eene groote maate van gehoorzaamheid en onderwerping betoont. XENOPHON *on the Lacedem. Republ.* Ch. II. §. 6.

DE GESCHIEDENIS DER VROUWLYKE SEXE; OF EEN ONPARTYDIG ONDERZOEK VAN DE TRAPSWYZE VORDERING DER VROUWEN, VAN HAAREN LAAGEN RANG ONDER DE ONBESCHAAFDE STAMMEN, TOT DEN HOOGEN RANG BY BESCHAAFDE VOLKEN.

In eenige Brieven.

(Uit het Engelsch.)

I. BRIEF.

Het Huwelyk eene Verordening der Natuure.

Eene naaſpeuring van de Zeden der Vrouwlyke Sexe levert eene groote verſcheidenheid van weetenswaardige en gewigtige ſtoffe op. De oppervlakkige beſchouwing van de uitwendige gedaante en inwendige geſtelteniſſe ſtelt ons Mannen en Vrouwen als volkomen gelyk voor.

voor. Dan de Natuur, ze voor elkander geſchikt hebbende, heeft hun verſchillende Characters gegeeven; doch die derwyze zamenſtemmen, dat 'er eene aangenaame overeenkomst uit gebooren wordt. De Man, natuurlyk ſterker, is geſchikt tot zwaaren arbeid, en werkt buitenshuis: de Vrouw tot zittende bezigheden, en byzonder tot het opvoeden van Kinderen. Tot dit onderſcheid werkt de gemoedsgeſteltenis ook mede. Een Jongen is altoos genegen om buiten te ſpeelen; hy ſchept vermaak in woelig tydverdryf, en rydt op een ſtok, by gebrek van een paard. Een Meisje toont zich minder geſteld op die beweegingen, en vindt haar grootſte genoegen in met een pop te ſpeelen, die te kleeden en te ontkleeden. De Man, ſtout en wakker, bezit de hoedanigheden van een beſchermer. De Vrouw, teder en vreesagtig, vordert beſcherming. De Man, als beſchermer, wordt door de Natuur aangezet om te heerſchen; de Vrouw, haarer minderheid bewust, is genegen tot onderwerpen. Hunne verſtandlyke vermogens beantwoorden aan de ſchikking der Natuure. De Mannen hebben een kloek verſtand en bondig oordeel, 't welk hun ter regeeringe in ſtaat ſtelt; de Vrouwen bezitten verſtands genoeg, om, onder een goed beſtuur, te ſchitteren: eene grooter maate haar verleend zou eene gevaarlyke mededinging verwekken. Voegt hier nevens een ander hoofdonderſcheid tusſchen de Characters der beide Sexen; de zagte en inneemende Zeden der Vrouwen ſtrekken om de ruwheid der Mannen te verzagten; en waar de Vrouwen eenige vryheid krygen, worden zy ſchielyker beſchaafd dan de Mannen.

Deeze zyn de eenige byzonderheden niet, die de Sexen onderſcheiden. Ten opzigte van het Huwelyk is het der Mannen voorregt, als de magtigſte, en tot beſchermen bekwaam, eene keuze te doen. De verkoozene Vrouwe bezit alleen het regt om toe te ſtemmen, of af te ſlaan. De Natuur heeft hun tot het volvoeren dier onderſcheide rollen gevormd. De Man is ſtout, de Vrouw ſchaamagtig. Van hier is het, onder alle Volken, de gewoonte, dat de Mannen vryen, en de Vrouwen gevryd worden; dit beſpeurt men desgelyks onder verſcheide Dieren, en waarſchynlyk by alle die paaren.

Eene andere onderſcheiding is even zigtbaar. De Meester des Huisgezins is onmiddelyk aan zyn Land verbonden: zyn Wyf, zyne Kinders, zyne Dienstbooden, zyn aan hem, en door hem alleen aan hun Land, verknogt.

Vrouwen hebben, overzulks, doorgaans, min liefde tot hun Vaderland dan Mannen, en minder bitterheids tegen de Vyanden des Lands.

De zonderlinge Zedigheid der Vrouwlyke Sexe levert mede eene onderſcheidende omſtandigheid op. De Natuur heeft haar hier mede beſchonken, als het ſterkſte bolwerk tegen de listige aanzoeken der Manlyke Sexe vóór het Huwelyk, en de beste waarborge van Huwelykstrouwe. Kuisheid wordt voor de Hoofddeugd der Vrouwen gehouden; eene Vrouw, die deeze laat ſchenden, haalt zich de algemeene veragting op den halze: ſchoon in een' Man de Kuisheid nauwlyks voor eene Deugd gerekend worde, dan alleen in den Egtenſtaat. Doch hier van moet ik vervolgens ſpreeken.

Een ſtuk van weezenlyk aanbelang in deeze ſchets is het Huwelyk. Men heeft zeer getwist, of 't zelve eene beſchikking der Natuure dan enkel eene wet van overeenkomst zy. Veele Schryvers hebben hunne bekwaamheden in dit geſchil getoond; doch zonder eene volkomene voldoening aan oordeelkundige onderzoekers te verſchaffen. Indien ik niet mistast, kan het, op vaste gronden, bepaald worden: en, dewyl het van veel belangs is in de Historie van den Mensch, zal het den Leezer, zo ik hoop, niet verveelen, dit ſtuk wat breeder na te gaan.

Veele Schryvers beweeren, dat de Vrouwen oorſpronglyk gemeen waren, en de Mannen de dierlyke minnedrift voldeeden even als de Dieren; dat het Huwelyk geen ſtand greep, vóór dat de Volken zekere maate van beſchaafdheid bekomen hadden. CICERO, dien ik als een geagt Schryver aanhaal, ſchryft 'er dus van: „Daar „is een tyd geweest, waarin de Menſchen, even als de „Dieren, op den aardbodem rondzwierven, en, gelyk de „wilde Beesten, op andere Dieren aasden. De Rede „voerde den Schepter niet; Magt beſliste alles. De „banden van Godsdienst, de verpligtingen van Zedelyk„heid, waren onbekend. Men wist van geene wettige „Huwelyks-verbintenisſen, en geen Vader was zeker ten „opzigte van zyne nakomelingſchap."

PLINIUS berigt ons, tot verdeediging van dit begrip, dat de *Garamanten*, een *Africaansch Volk*, vermengd onder elkander leefden, zonder van trouwen te weeten. Onder de *Auſes*, een Volk in *Lybie*, was, naar 't verhaal van HERODOTUS, het Huwelyk onbekend, en de Mannen leefden met de Vrouwen in gemeenſchap, even

als

als andere Dieren. Een Jongen, door zyne Moeder opgevoed, werd, zekeren ouderdom bereikt hebbende, in 't gezelschap der Mannen gebragt, en de Man, dien hy om den hals vatte, werd voor zyn' Vader gehouden. JUSTINUS en andere Schryvers tekenen aan, dat, vóór CECROPS, die omtrent zestien honderd jaaren vóór de *Christen Jaartellinge*, in *Attica*, regeerde, het Huwelyk in *Griekenland* onbekend was, en dat de last der Kinderen alleen voor de Vrouw opkwam.

Eer wy nader tot de zaak komen, zal het niet ondienstig weezen, indien het mogelyk is, de overhellende neiging, om op 't gezag van groote Naamen af te gaan, weg te neemen. Het gebruik der *Garamanten*, en der *Auſes*, wordt, by PLINIUS en HERODOTUS, als zonderling opgegeeven: en zou, was het beter geſtaafd dan het is, zeer ſuttel vermogen tegen het gebruik van alle andere Volken. Weinig gewigts kan men in 't byzonder hangen aan het getuigenis van PLINIUS, als men in aanmerking neemt, dat hy, in 't zelfde Hoofdſtuk, gewaagt van de *Blemmyaanen*, en ſchryft, dat zy geen hoofd, doch den mond en de oogen in de borst hadden. PLINIUS en HERODOTUS, ſlegts maatig in de kennis der Natuure bedreeven, waren zeer ligtgeloovig, en men kan zich op hun niet verlaaten, als zy vreemde en ongehoorde zaaken te boek ſtellen. —— Wat het berigt wegens *Oud Griekenland* betreft, CECROPS verboodt misſchien de Veelwyvery, of voerde eenige nieuwe ſchikking omtrent het Huwelyk in, 't geen de Schryvers verkeerd kunnen genomen hebben voor eene Wet het Huwelyk eerst vaststellende. Wat hiervan ook zyn moge; een gedeelte van 't verhaal is ongetwyfeld valsch; want ik zal vervolgens middagklaar toonen, dat het, in den ſtaat, wanneer de Menſchen van de Jagt leeven, of zelfs in den Herderlyken ſtaat, voor eene Vrouwe ondoenlyk is, door haar eigen vlyt alleen, een talryk kroost te voeden. Indien dit immer mogelyk is, zal het alleen zyn onder de Brandende Lugtſtreek, waar het Volk van Kruiden en Wortelen leeft, die, met zeer weinig arbeids, in overvloed, voortkomen. Om die rede is DIODORUS SICULUS min te berispen wegens het gehoorleenen aan een gerugte, dat de Inwoonders van *Taprobana*, 't welk men wil dat het Eiland *Ceylon* geweest hebbe, nimmer trouwden, maar in gemeenſchap van Vrouwen leefden. Doch, dewyl dusdanig eene gewoonte tegenwoordig in de *Oost-Indiën* niet bekend is,

doet 'er zich geen genoegzaamen grond op, om te gelooven, dat dezelve daar immer in zwang ging. En de *Oost-Indiën* waren den *Ouden Grieken* zo weinig bekend, dat men geheel niet af kan gaan op de berigten hunner Schryveren, ten opzigte van dat wyd afgelegen Gewest. — Het bygebragte uit CICERO moge, in den eerſten oplage, meer gewigts ſchynen te hebben; dan één enkele aanmerking zal die plaats van allen gezag, ten deezen aanziene, berooven. De denkbeelden diens Redenaars, over den oorſpronglyken ſtaat der Menſchen, zyn, buiten tegenſpraak, zeer ruw; daar hy den Wilden allen denkbeeld van Godsdienst en Zedelykheid ontzegt. Moeten wy meer op hem ſtaat maaken als hy ontkent dat zy eenig begrip van 't Huwelyk hadden? CESAR's berigt van de *Oude Britten* komt het naaste aan een algemeen gebruik der Vrouwen, ſchoon het teffens op eene klemmende wyze CICERO tegenſpreekt. „ Het was," ſchryft hy, „ gebruiklyk, dat verſcheide Broeders, of andere Na„ beſtaande Bloedverwanten, de Vrouwen gemeen had„ den. De Kinderen, daar by verwekt, waren nogthans „ niet gemeen: want ieder Man onderhieldt de Kinderen „ by zyn eigene Vrouw verwekt." HERODOTUS verhaalt het zelfde van de *Maſſageten*.

Wanneer wy dus de groote Naamen van CICERO, HERODOTUS en PLINIUS ter zyde ſtellen, is ons de weg gebaand tot een onpartydig en openhartig onderzoek. En, naardemaaal de middelen, door de Natuur beſtemd om 't geſlacht der andere Dieren voort te zetten, waarſchynlyk licht zullen verſpreiden op de Huishouding der Natuure, met betrekking tot het Menschdom, zal ik, met de overweeging van dit ſtuk, 't welk de aandagt der Natuuronderzoekeren niet, naar verdienſten, ſchynt getrokken te hebben, eenen aanvang maaken. Ten opzigte der Dieren, die van het gras des velds leeven, zou het paaren van geen dienst weezen. Het Wyfje voedt zichzelven en de Jongen ten zelfden tyde, en het Mannetje heeft 'er niets mede te maaken. Integendeel zyn alle Dieren, wier Jongen de opkweekende zorge van Mannetje en Wyfje vorderen, door de Natuur, tot paaren geſchikt; en die verbintenis wordt niet afgebrooken voor dat de Jongen zichzelven kunnen bezorgen. Paaren is volſtrekt noodig voor alle wilde Vogelen, die in 't geboomte nestelen; dewyl het Mannetje voedzel moet bezorgen zo lang zyne Gade te broeden zit; en, vermids zy doorgaans eene talry-

ryke afkomst hebben, vordert het veel moeite voedzel te zoeken voor zichzelven en de Jongen. Te deezer oorzaake is het wyslyk dus verordend, dat de Jongen kragts genoeg bezitten om zichzelven te bezorgen, eer 'er een nieuw broedzel te voorschyn komt.

Het bygebragte doet de volgende Vraag ontstaan. Of wy, overeenkomstig met de aangeweezene dierlyke Huishouding, moeten denken, dat de Mensch van Natuure tot het Huwelyk geschikt is, dan niet? Mogen wy, op eene redenkaveling uit de overeenkomst afgeleid, betrouwen, zal het antwoord bevestigend moeten weezen: naardemaal 'er in de geheele wereld geen Schepzel is, 't welk noodwendiger moet paaren. De Mensch is een langleevend Dier, en komt gevolglyk laat tot volwassenheid; hy is een hulpbehoevend Schepzel tot de vyftien of zestien jaaren; en 'er kunnen, in één Gezin, tien of twaalf Kinderen, van onderscheide Kraambevallingen, weezen, eer de oudste in staat is voor zichzelven te zorgen. In den oorspronglyken staat nu, toen de Menschen van de Jagt en de Visschery leefden, (werkzaame bezigheden, en die, op verre na, niet altoos naar wensch gelukken,) is eene Vrouw, haar Kind zoogende, niet in staat om voedzel voor zichzelve te beschaaren, veel min voor tien of twaalf hongerige Kinderen. Het Huwelyk, derhalven, of het paaren, is zo noodzaaklyk voor 't Menschlyk geslacht, dat het natuurlyk moet weezen. Kunnen wy, daar 'er zo overvloedige zorge is gedraagen om alle andere geslachten te doen bestaan, veronderstellen dat het Hoofdgeslacht verwaarloosd zou weezen? De zorg der Voorzienigheid strekt zich uit tot het Groeiend Ryk. Elke Plant brengt een overvloed van zaad voort; en, om de aarde met Gewassen te dekken, zyn eenige Zaaden als met wiekjes voorzien; zommige springen met geweld uit, en andere zyn zo ligt, dat de wind dezelve overal heen voere. Onvernufte Dieren, die niet paaren, hebben gras en ander voedzel in ruimen voorraad, en het Wyfje kan gemaklyk, zonder eenig behulp van 't Mannetje, haare Jongen voeden. Doch, wanneer de Jongen de opvoeding van beide de Ouders vorderen, is paaren de Wet der Natuure. Kan iemand, deeze algemeene bezorging overdenkende, het in de gedagten krygen, dat de Voorzienigheid minder agt slaat op het Menschlyk geslacht? Indien Man en Vrouw door de Natuur niet ten Huwelyk genoopt werden, zouden zy minder in staat weezen hunne soort

voort

voort te zetten dan de geringſte Plant. Hebben wy dan geen genoezaamen grond, om te beſluiten, dat het Huwelyk onder de Menſchen eene beſtemming der Natuure is? Kan dit beſluit gewraakt worden door iemand, die in eene Voorzienigheid gelooft? die erkent dat 'er eindoogmerken in de Schepping zyn?

Indien de onvermomde Natuur zichzelve als 't ware in de Kinderen vertoont, zo is het Huwelyk ongetwyfeld eene natuurlyke aandrift; Kinderen kennen dezelve. 't Is waar, zy hooren dikmaals van trouwen ſpreeken; doch zy hooren ook over Redenkunde, Bovennatuurkunde en Koophandel, ſpreeken, zonder daar één woord van te begrypen. Van waar hebben zy zo veel beter begrip van 't Huwelyk; van waar anders dan van de Natuur? Het Huwelyk is teffens een zamengeſteld denkbeeld, 't welk geen voorpraaten aan de bevatting van een Kind zou brengen, zonder medewerking der Natuur.

De Kerkvader AUGUSTINUS en meer andere Kerkvaders erkennen, dat de Veelwyvery niet verboden is door de Wet der Natuure; en de onſterflyke HUGO DE GROOT beweert dit zelfde denkbeeld. Doch groote Naamen ſchrikken my niet af; en ik durf beweeren, dat Paaren, in den ſtriktſten zin van dat woord, eene Wet der Natuure is voor de Menſchen zo wel als voor de Vogels; en dat de Veelwyvery als eene groove ſchennis van die Wet moet gehouden worden.

In mynen volgenden Brief zal ik dit, met voldoende redenen, ſtaaven.

II. BRIEF.

De Veelwyvery overwoogen. —— Het geluk van den Huwelyken-Staat. —— Kuisheid een bedwang der Natuure. —— Zeden der Vrouwen onder verſcheide Volken.

Ik ſtelde, in mynen voorgaanden Brieve, vast, dat de Veelwyvery eene inbreuk was op de Wet der Natuure. Om dit te bewyzen, dring ik, in de eerſte plaats, aan, op het gelyk getal van Mannen en Vrouwen, als eene duidlyke aanwyzing van GODS wil, dat elk Man zich zou bepaalen tot één Vrouwe, en elke Vrouw tot één Man. Die gelykheid, welke ſtand gehouden heeft in alle tyden, in alle Landen, is een doorſlaand blyk eener regeerende Voorzienigheid; want de kanſen daar tegen zyn oneindig. Alle Menſchen zyn van natuure elkander in

in rang gelyk; ieder Man heeft gevolglyk even zeer regt om eene Vrouwe te neemen; 't welk geen plaats kan vinden, wanneer de Veelwyvery ſtand grypt. Werden 'er tien Vrouwen tegen één Man gebooren, gelyk men valſchlyk voorwendt dat in *Bantam* geſchiedt, dan zou de *Veelwyvery* het oogmerk der Voorzienigheid kunnen weezen; doch, uit de gelykheid van 't getal der gebooren Mannen en Vrouwen, is het duidlyk de Stem der Natuure, zo wel als der Openbaaringe: „ Dat een Man „ Vader en Moeder zal verlaaten, zyn Wyf aankleeven, „ en deezen zullen één vleesch zyn."

Overweegt, in de tweede plaats, dat, hoe ſchoonſchynend de Veelwyvery moge weezen in den tegenwoordigen ſtaat der dingen, daar de ongelykheid van Rang en Middelen weelde en zinlyken lust in- en ten hoogſten toppunte op-gevoerd hebben, nogthans de Wetten der Natuure door onzen Maaker niet geſchikt zyn naar eenen *gedrongen* ſtaat, in welken ontelbaar veelen beneden hunnen *natuurlyken* rang verlaagd zyn, ten voordeele van eenige weinigen daar boven verheven. —— Om een rechtmaatig denkbeeld van de Veelwyvery te vormen, moeten wy te rugge zien op den oorſpronglyken ſtaat der Menſchen, wanneer zy allen gelyk zyn. In dien ſtaat kan ieder Man geene twee Vrouwen hebben, en gevolglyk heeft geen Man regt om 'er meer dan één te bezitten, tot dat ieder Man met hem op een gelyken voet ſtaat.

Daarenboven is de vereeniging van één Man met één Vrouw veel beter geſchikt om het Menſchlyk geſlacht voort te *planten*, dan de vereeniging met veele Vrouwen. Verbeeld u een Wilden, die vyftig of zestig Kinderen, by verſcheide Vrouwen, heeft, allen het voedzel van 's Vaders vlyt wagtende. Wonder moet hem het geluk medeloopen, indien de helft niet van honger ſterve. Hoe veel meer kans om te leeven hebben de Kinderen, in verſcheide Gezinnen verdeeld!

De Veelwyvery gaat gepaard met een nog verderflyker uitwerkzel, ten opzigte van de Kinderen, zelfs in de rykſte en vermogendſte Gezinnen. Indien de genegenheid niet wederkeerig en gelyk is, kan 'er, in den Huwelyken-Staat, geene hartelyke liefde, geene behoorelyke zorge voor het Kroost, plaats hebben. Dan zulk eene genegenheid is onbeſtaanbaar met de Veelwyvery. Eene Vrouw, in dien ſtaat, is verre van eene Gezellinne haars Egtgenoots te

wee-

weezen; zy vindt zich vernederd tot de laagte eener Slaavinne, tot een enkel werktuig van Wellust. Onder het aantal van Vrouwen zal 'er altoos één Begunstigde zyn: de overige worden misnoegd, en, indien zy het onregt niet wreeken op hunnen Egtgenoot en hunne Kinderen, als hem toebehoorende, zullen zy ten minsten mismoedig worden, of ze geheel verwaarloozen. Desgelyks zal ook de genegenheid tot de meest Begunstigde onder de Vrouwen, en haar Kroost, den Man onverschillig omtrent de andere maaken: en allerbejammerenswaardigst is de toestand der Kinderen door Vader en Moeder verwaarloosd. Zodanig een uitwerkzel hervoort te brengen was zeker nooit het oogmerk der Natuure.

Het verdient onze byzondere opmerking, dat de Voorzienigheid zorge gedraagen heeft voor eene aangenaame vereeniging onder alle schepselen, die de Natuur het paaren leert. Dierlyke liefde onder schepselen die paaren is niet binnen een naauw beslek van tyd beperkt; zy blyft wakker. Herhaald genot bindt het paar te vaster, en standvastigheid wordt een vermaak. Dit is het geval van 't Menschdom, dit het geval van 't wild Gevogelte. Onder de wilde Vogels, die op boomen nestelen, gaat het Mannetje, het Wyfje op het nest eeten gebragt hebbende, op den naasten tak zitten, en streelt het met zynen zang. Een veel grooter genoegen is 'er weggelegd voor 't Menschlyk geslacht in den Huwelyken-Staat; het heeft nog sterker aanspooringen tot standvastigheid. Aangenaam is de zamenwooning voor elk; men vindt 'er vereenigd de genegenheden van Egtgenoot, Vrouw, Minnaar en Vriend, de tederste aandoeningen der Menschlyke Natuure. Een Staatsbestuur is volmaakt, wanneer de Overheid met menschlievenheid gebiedt, en de Onderdaanen met hartlykheid gehoorzaamen. Het byzonder Huislyk bestuur beklimt een nog hooger trap van volmaaktheid, wanneer Man en Vrouw, tot volkomen genoegen van beiden, wederkeerig regeeren en geregeerd worden. De Man voert gezag over de Persoon en het Gedrag zyner Egtgenoote; zy heerscht over zyne genegenheden. Hy doet het door Wetgeevend gezag, zy door overreeding; en haar gezag zal nooit missen, indien zy het onderschraagt door zinzaamheid van Zeden, en blykbaaren yver om haaren Man gelukkig te maaken.

De Heerschappy der Vrouwen is eene heerschappy van zagtheid, believing en inschiklykheid. Haare bevelen zyn min-

minzaamheden, haare bedreigingen traanen. Zy behoort in 't Huisgezin te regeeren even als een Staatsdienaar in den Staat, en zorg te draagen, dat haare genegenheid met haaren pligt zamenstemt.

De geweeze Koninginne van *Spanje* muntte uit in voorzigtigheid en bondig oordeel. Eene beschryving van haar Character, naa haaren dood uitgegeeven, levert ons de volgende overschryvenswaardige aanmerking op: „ Zy „ hadt een grooten invloed op den Koning, gegrond op „ zyne bewustheid van haar uitmuntend verstand, 't welk „ zy betoonde door eene volkomene onderwerping aan „ zyne bevelen: eene gehoorzaamheid te gemaklyker vol„ bragt, dewyl ze doorgaans, schoon by hem ongemerkt, van „ haar zelve voortkwamen. Zy verbeterde in hem veele ge„ breken; met één woord; zy was zyn MENTOR onder „ de gedaante van MINERVA."

De GOD der Natuur heeft de Huwelyksverbintenis aangedrongen, niet alleen door dezelve aangenaam te maaken; maar door het beginzel van Kuisheid, onzer Natuure eigen. By Dieren niet tot paaren geschikt is de Kuisheid te eenemaal onbekend, en ze zou hun van geene nutheid weezen. Wy zien dit onder het viervoetig Geslacht: de tamme Vogels hebben geen denkbeeld van Kuisheid; zy paaren niet, en het Wyfje krygt geen voedzel van het Mannetje terwyl het zit te broeden. Maar Kuisheid en onderlinge Trouwe zyn iets weezenlyks onder alle paarende Schepzelen: want los en wild zwervende genegenheden zouden hun agtloos omtrent het kroost doen worden. Wilde Vogels paaren, en zyn door een Instinct getrouw aan elkander, zo lang de jongen voedzel behoeven. Kuisheid en Trouwe in het Huwelyk zyn even noodzaaklyk onder het Menschdom, en zy worden 'er toe gedreeven door het beginzel van Kuisheid, tot het Zedelyk gevoel behoorende.

De Kuisheid is niet bepaald tot den Huwelyken-Staat. Het Huwelyk is door de Natuur ingesteld tot instandhouding van het Menschlyk geslacht, en 't is de pligt eens Mans, zich van alle dierlyke genieting buiten dien staat te onthouden. De plegtigheden der Egtverbintenisse en der Egtscheidinge zyn onderworpen aan vastgestelde Wetten. Maar, indien een Man Kinderen verwekt, is het zyn pligt zich met de Moeder te vereenigen in zorge voor dezelve te draagen, en zulk eene vereeniging is een Huwelyk, volgens de Wet der Natuure.

Van

Van hier is het, dat de eerſte bedryven van ongebondenheid, welke alleen het dierlyk genot op 't ooge heeft, altoos gepaard gaat met ſchaamte, en zekere knaaging verwekt. De Kuisheid in Ongehuwden is een pligt voor elk op zichzelven, en wordt door 't Zedelyk gevoel zo ſterk niet aangedrongen als de Kuisheid in Gehuwden, die aan elkander onderlinge Trouwe verſchuldigd zyn. Afwykingen in het eerſte geval loopen overzulks zo ſterk niet in 't ooge als in het laatſte. Nauwlyks hoort men ooit van Overſpel onder de *Wilden*, ſchoon Ongebondenheid vóór het Huwelyk onder hun niet ongemeen is. In *Wales*, en onder de *Hooglanders*, in *Schotland*, is het zelfs tegenwoordig nauwlyks ſchande voor een jong Vrouwsperſoon, een Bastaard te hebben. In de laatstgemelde landſtreeken is het eerst bekende voorbeeld van zulk een Kind door de Moeder omgebragt, om dat zy zich des ſchaamde, nog zeer jong. De deugd der Kuisheid blykt daar veld te winnen, naardemaal de eenige verzoeking, die eene Vrouw kan hebben om haar Kind te verdoen, is haare begane zwakheid te dekken.

Het beginzel van Kuisheid is, even als dat van Welvoeglykheid en Betaamlykheid, zeer zwak by de *Wilden*, en heeft weinig van dat gezag, welk het verkrygt onder beſchaafde Volken, eer zy door weelde bedorven zyn. BOUGAINVILLE verhaalt, dat op het Eiland *Otaheite*, of *Koning George's Eiland*, een jong Vrouwsperſoon vryelyk haare genegenheden opvolgt, en dat veele minnaars gehad te hebben haar niet verhindert om een' Man te krygen.

Kuisheid is, buiten twyfel, een bedwang der Natuure, en, derhalven, zal, indien de ſchaamte geweerd wordt, door het voldoen van lust wettig te verklaaren, de Natuur de overhand krygen. Toen, in den Jaare 1707, eene beſmettende ziekte een groot gedeelte der Inwoonderen van *Yſland* hadt weggerukt, kreeg de Koning van *Deenemarken* het in den zin, dat Land weder te bevolken, 't geen hem, naar wensch, gelukte. Men ſtelde by eene Wet vast, dat de jonge Dogters, op dat Eiland, zonder ſchandvlek haarer eere, zes Bastaarden zouden mogen hebben. De jonge Dogters werden zo volyverig gevonden om haar Land te bevolken, dat het noodig gekeurd wierd, naa verloop van weinige jaaren, de gemelde Wet af te ſchaffen. Zedigheid is door de Natuur verordend om de Kuisheid te beſchermen, en Kuisheid om aan het Hu-

Huwelyk dien zelfden dienst te bewyzen. Zedigheid is, even als de Kuisheid, een dier kiesche beginzelen, welke onder de *Wilden* niet zeer gevonden worden.

Eenige wilde Volken hebben zo weinig denkbeeld van zedigheid, dat ze volstrekt naakt gaan. REGNARD verhaalt, uit eigen ondervinding spreekende, dat, in *Lapland*, Mannen, Vrouwen, Kinderen, naakt in de heete baden gaan, zonder zich te schaamen in die gestalte door een Vreemdeling gezien te worden. Dewyl my dit zeer zonderling voorkwam, vervoegde ik my tot Dr. SOLANDER, die meer dan eens zich in dat Land onthield. Hy verklaarde my, dat het berigt van REGNARD in allen deele waar kon zyn, zonder de zedigheid der *Laplanderen* eenigzins te kwetzen: dewyl het in hunne baden altoos zo donker was, dat men 'er niets kon zien. Hy voegde 'er by, dat de Vrouwen in dat Land, getrouwden en ongetrouwden, zeer kuisch waren. De Inwoonders van het Eiland *Otaheite*, schoon anderzins geen slegt soort van Volk, schynen zo weinig begrip van Zedigheid, als van Kuisheid, te hebben. Naar 't berigt van BOUGAINVILLE, boden zy hunne jonge Dogters den *Franschen* aan, en stonden zeer verwonderd, als deezen die aanbieding afsloegen. De Vrouwen op *Nieuw-Zeeland*, daarentegen, zyn kuisch en zedig. In de Reize van den Luitenant COOK rondsom de Wereld, vinden wy aangetekend, dat hy eenigen hunner naakt aan 't strand vondt, bezig met Zeekreeften te zoeken, en in zeer groote verlegenheid; om dat zy, in dien staat, door Vreemdelingen gezien werden.

Doch indien het paaren, in den striktsten zin van dat woord, een Wet der Natuure is onder de Menschen, even als onder eenige andere Dieren, hoe kan men dan rede geeven van de Veelwyvery, die eertyds algemeen was, en tot deezen dag toe stand houdt onder veele Volken? —— Ik vind my hier in geene engte gebragt. De Veelwyvery ontstaat uit twee oorzaaken. —— *Vooreerst*, uit de woestheid van Zeden, die ten eenigen tyde algemeen was; en, *ten tweeden*, uit den Wellust in heete luchtstreeken, die Mannen van vermogen aanzet om alle regelen van Maatigheid te overschreeden. Over deeze twee oorzaaken onderscheidene te handelen heb ik my voorgesteld, dewyl zy een groot gedeelte van de Geschiedenis der Vrouwlyke Sexe uitmaaken; hier toe heb ik een volgenden Brief geschikt.

PROEVE

OVER HET GESCHIEDENISSCHRYVEN.

(Vervolg en Slot van bl. 88.)

Ten opzigte van het Geſchiedverhaal zyn de eerſte vereischten klaarheid, orde en verband. Om aan deeze te voldoen moet de Geſchiedboeker geheel meester van zyn onderwerp weezen; hy moet het geheel als met eenen opſlag van het ooge overzien; de keten, by welke alles zamenhangt, in 't oog hebben, ten einde hy alles ter behoorlyke plaatze invoege, en ons zagtkens geleide langs het pad der verhaalde gebeurtenisſen, en ons altoos de voldoening ſchenke om te zien hoe het een uit het ander voortkomt. Zonder zulks, kan het leezen der Geſchiedenisſen noch onderwys noch vermaak verſchaffen. Dit zal grootlyks afhangen van het in agt neemen dier Eenheid in 't algemeen plan en ontwerp, hier boven aangepreezen. Veel zal hier aan toebrengen de gepaste ſchikking der Gebeurtenisſen, welke een der hoofdcieraaden in dit ſoort van ſchryven uitmaakt, en het allermoeilykst in de uitvoering valt. Niets zet de bekwaamheden eens Geſchiedſchryvers op ſterker proeve, dan zyn plan voor 's hands zo te ſchikken, dat het ons, op eene aangenaame wyze en natuurlyk, van het eene gedeelte zyns Onderwerps tot het andere doe overgaan, en hy zich niet genoodzaakt vinde jammerhartige en ongepaste zamenvoegingen te gebruiken; dat hy 't zo aanlegge, dat 'er zekere Eenheid zich opdoe tuſſchen Verrigtingen, die van elkander op den grootſten afſtand verwyderd ſchynen.

Naardemaal de Geſchiedenis tot de deftige ſoort van ſchryven behoort, moet 'er altoos zekere ernſthaftigheid in 't Verhaal bewaard blyven. Hy heeft zich te wagten voor laagheid en gemeenheid in ſtyl, voor laage en in de gemeene zamenſpreeking gebruiklyke ſpreekwyzen, voor gemaaktheid en ſlagen van vernuft. De ſleepende en doorſtrykende wyze van eene Gebeurtenis op te geeven is onbeſtaanbaar met het character eens deftigen Geſchiedboekers. —— Ik wil hier mede niet aanduiden, dat een Geſchiedſchryver nooit mag daalen. Hy mag het zomtyds

tyds doen, om verſcheidenheid aan zyn Verhaal by te zetten, 't welk, ſteeds op een en denzelfden toon voortvaarende, verveelend wordt. Dan hy hebbe zorg te draagen om niet te zeer te daalen; en, wanneer zich de gelegenheid voordoet, by welke het te paſſe komt een weinig beduidende of zelfs belachlyke Geſchiedenis te vermelden, is het doorgaans beter, deeze in eene Aantekening aan den voet der bladzyde te plaatzen, dan het te waagen al te gemeenzaam te worden, door dit ten lichaame des Werks in te lyven.

Dan een Geſchiedboeker moge deeze hoedanigheden bezitten, dat hy klaar, onderſcheiden en deftig, zy, en hy kan met dit alles een dor Schryver weezen; in welk geval wy weinig vrugts van zynen arbeid zullen trekken. Wy zullen hem leezen zonder vermaak, of zeer waarſchynlyk het leezen geheel en al ſtaaken. Hy moet zich, derhalven, bevlytigen om zyn Verhaal belangryk te doen worden; deeze hoedanigheid is het, welke, by uitſtek, een Schryver van vernuft en goeden ſtyl onderſcheidt.

Twee zaaken leiden hier toe in 't byzonder op. De eerſte is het treffen van een juisten middelweg, in 't beleid des Verhaals, tuſſchen een ſchielyk op een volgend en op een gedrongen verhaal der Gebeurtenisſen, en het langdraadig vermelden. Het eerstgemelde baart hinder; het laatstgenoemde verveelt ons. Een Geſchiedboeker, die wil dat wy belang ſtellen in zyne Verhaalen, behoort te weeten, waar hy kort moet weezen, en waar het hem voege uit te weiden; met een vlugtigen tred mag en moet hy heenloopen over geringe voorvallen van weinig naafleeps; maar ſtilſtaan by die treffend van aart zyn, of zwanger gaan van gewigtige gevolgen; voor 's hands onze aandagt daar toe voorbereidende, en ze in den klaarſten dag haalende. —— Een ander ſtuk, waar op hy te letten hebbe, is eene gepaste verzameling van de omſtandigheden, behoorende tot die Gevallen, welke hy volkomen verkiest te verhaalen. Algemeene daaden maaken een zwakken indruk op den geest. Het is door middel van welgekoozene omſtandigheden en byzonderheden, dat een Verhaal belangryk wordt, en den Leezer inneemt. Zy zetten leeven en kleur by aan het vermeldde, en ſtellen ons in ſtaat om ze als tegenwoordig en onder ons oog voorvallende te beſchouwen. Het is dit wél uitkippen der omſtandigheden in een Verhaal, 't welk men zeer gepast het Geſchiedkundig ſchilderen noemt.

In deeze uitmuntende hoedanigheden van verhaalen, bovenal in de laatſte, of de ſchilderagtige beſchryving der voorvallen, hebben verſcheide Oude Geſchiedboekers uitgeblonken. Te deezer oorzaake leest men, met zo veel ſmaaks, HERODOTUS, THUCYDIDES, XENOPHON, LIVIUS, SALLUSTIUS en TACITUS. Zy allen ſteeken uit in de kunst van verhaalen.

HERODOTUS is ſteeds een aangenaam Schryver, en verhaalt alles met die *Naiviteit* en eenvoudigheid van zegswyze, welke nooit faalt den Leezer in te neemen.

Schoon de ſchryfwyze van THUCYDIDES dorder en ſtroever zy, ſpreidt hy, egter, by gewigtige gelegenheden, een meesterlyke wyze van beſchryving ten toon; als, by voorbeeld, in zyn verſlag van de Peſt te *Athene*, in zyn verhaal des Belegs van *Platæa*, van den Opſtand in *Corcyru*, van de Nederlaage der *Athenienzeren* op *Sicilie*.

XENOPHON's *Cyropædia*, en diens *Anabaſis*, of Hertogt der tienduizend, zyn allerſchoonst. De omſtandigheden zyn wél uitgekipt, het verhaal gaat gemaklyk en zeer onderhoudend voort; maar zyn *Hellenics*, of voortzetting der Historie van THUCYDIDES, is een Werk van veel minder gehalte.

De kunst van SALLUSTIUS in Geſchiedkundig ſchilderen, in zyn *Catiliniſchen*, maar bovenal in zyn *Jugurthinſchen*, Oorlog, is allen bekend, ſchoon op zyn ſtyl veel te zeggen valt, als te gemaakt.

LIVIUS is in zynen ſchryftrant onberispelyker, en wordt, als het op verhaalen aankomt, door niemand overtroffen; voorbeelden by voorbeelden zou men uit hem kunnen aanvoeren. Zyn verhaal, op dat wy dit éénige aanſtippen, van de treffende Nederlaag des *Romeinſchen* Legers door de *Samniten*, by de *Furcæ Caudinæ*, in den aanvang zyns IX Boeks, levert een der ſchoonſte voorbeelden van Geſchiedenisſchildery, die men ergens kan aantreffen.

TACITUS is een Geſchiedſchryver die desgelyks in het Geſchiedenisſchilderen uitſteekt; doch in eene Manier, geheel onderſcheiden van die van LIVIUS. De Beſchryvingen van LIVIUS zyn eenvoudiger en natuurlyker; TACITUS doet het af met weinige ſtoute trekken. Hy kiest één of twee merkwaardige omſtandigheden uit, ſtelt ze ons voor in een ſterk, en doorgaans in een nieuw en ongewoon, licht. In de daad, TACITUS betoont in al zyn ſchry-

ſchryven de hand van een Meester. Gelyk hy diep denkt, zo treft hy ook in de beſchryving, en in de voordragt zyner gevoelens. De Wysgeer, de Dichter en de Geſchiedboeker vereenigen zich in zyn perſoon. —— Hoewel het Tydperk, 't geen hy beſchryft, een ongelukkig Tydperk voor een Geſchiedboeker moge gerekend worden, heeft hy het zo weeten te behandelen, dat het ons veele treffende en belangryke ſchilderyen van de menschlyke Natuur oplevert. De verhaalen, welke hy ons oplevert van den dood van verſcheide voornaame Perſonaadien, zyn zo ontroerend als de toon van het hooge Treurſpel. TACITUS ſchildert, mag men zeggen, met een gloeiend penceel, en bezit, boven alle Schryvers, de bekwaamheid om niet alleen voor de Verbeelding, maar voor het Hart, te ſchilderen. —— Dan met alle deeze hoogst uitmuntende ſchoonheden ſtrekt hy egter niet ten volkomen Voorbeelde in het geſchiedſchryven. De zodanigen, die zich naar zynen trant gevormd hebben, ſlaagden zelden gelukkig (*). Hy is veeleer te bewonderen dan na te volgen. In zyne waarneemingen betoont hy te groote fynheid; in zyn ſtyl is hy al te kort, ſoms zwak of gemaakt, dikwyls afgebrooken en duister. De Geſchiedenis ſchynt een natuurlyker, vloeiender, en eene meer op den Volkstoon geſtemde, ſchryfwyze te vorderen.

De Ouden bedienden zich van eene Verfraaijing der Geſchiedverhaalen, welke de Hedendaagſchen ter zyde gelegd hebben; naamlyk de Redenvoeringen, welke zy, in eenige aangelegene gevallen, hunne Hoofdperſonaadien in den mond leggen. Dit zette eene verſcheidenheid by aan hunne Verhaalen; op die wyze gaven zy leſſen in Zede- en Staatkunde; en, door de verſchillende Partyen ſpreekende in te voeren, gaven zy beider gevoelens, op de treffendſte wyze, te kennen.

THUCYDIDES was de eerſte die dusdanige Redenvoeringen zyne Perſoonen in den mond lag. De Redenvoeringen, van welke zyne Geſchiedenis vol is, en ook die men by eenige andere *Griekſche* en *Latynſche* Geſchiedboekers aantreft, hebbe men te tellen onder de ſchatbaarſte

(*) [Onder die zeldzaamen zal men onzen Geſchiedſchryver P. C. HOOFT moeten teilen. Elk weet hoe zeer hy de Bewonderaar en de gelukkige Navolger was van deezen *Romeinſchen* Geſchiedboeker.]

ſte overblyfzelen, welke wy van der Ouden Welſpreekenheid bezitten. —— Doch hoe ſchoon die ſtukken, met de daad, ook mogen weezen, het mag zeer in twyfel getrokken worden of dezelve eene voegzaame plaats in de Geſchiedenis vinden, vermids zy een mengzel vormen, 't geen onnatuurlyk is in de Geſchiedenis; een mengzel van Verciering met Waarheid. Wy weeten dat deeze Redenvoeringen geheel en al van des Schryvers eigen opſtel zyn, en dat hy een beroemd Man, op eene openbaare plaats, redenvoerende doet ſpreeken, enkel om gelegenheid te vinden tot het ten toon ſpreiden zyner eigene Welſpreekenheid; of om zyne eigene gevoelens, onder den naam des Spreekers, voor te draagen. Dit is eene ſoort van Dichterlyke vryheid, welke der deftigheid van de Geſchiedenis niet best ſchynt te voegen, waarin eene inagtneeming der ſtriktſte waarheid altoos moet heerſchen.

Redenvoeringen mogen ten cieraad der Geſchiedenisſe ſtrekken; zo kunnen ook Dichtſtukken daar toe dienen, ingevoerd onder den naam van eenige in de Geſchiedenis vermelde Perſonaadien, die men weet dat groote dichterlyke begaafdheden bezaten. Maar geen van deeze beide krygen oncigen eene plaats in de Geſchiedboeken.

In ſtede van dus verzonnen Redenvoeringen ter Geſchiedenisſe in te vlyen, ſchynt de handelwyze eeniger laatere Schryveren beter en natuurlyker; te weeten, dat de Geſchiedſchryver, by deeze of geene gewigtige gelegenheid, de gevoelens en redeneeringen der ſtrydende Partyen te boek ſtelt, of den voornaamen inhoud opgeeft, wat zy in deeze of geene Vergadering geſprooken hebben. Dit kan geſchieden zonder eenige verciering.

Het opmaaken van Characterſchetzen is een der ſchitterendſte, doch tevens een der bezwaarlykst volvoerbaare, Cieraaden der Geſchiedenisſe. Want Characters merkt men, in 't algemeen, aan als ſtukken waar toe de Schryver zich met meer dan gewoonen ernst gezet heeft; en een Geſchiedboeker, die in het ſchilderen van Characters zoekt uit te munten, loopt groot gevaar om in een uiterſte te loopen, vermids hy zich 'er op toelegt om zeer diep indringend in de kennis van 't menschlyk hart, en de roerzels der bedryven, voor te komen. Hy brengt, in dat geval, zo veele ſtrydige en als tegeneen hortende hoedanigheden te berde, dat wy ons eer belemmerd vinden met

met hoogklinkende uitdrukkingen, dan onderhouden met eene klaare voordragt van eenig menschlyk Character. — Een Schryver, die Characterſchetzen wil geeven op eene leerzaame en meesterlyke wyze, moet eenvoudig weezen in zyn *ſtyl*, en alles, wat naar gemaaktheid zweemt, vermyden: en ten zelfden tyde zich niet te vrede houden met *ſlegts algemeene* omtrekken te geeven; maar af te daalen *tot* zodanige byzonderheden, die het bedoelde Character *fiks* kenmerken. —— De *Griekſche* Geſchiedſchryvers onthaalen ons zomtyds op Lofredenen; doch verſchaffen ons zeer ſchaars volkomene Characters. De twee Oude Geſchiedboekers, die zich het meest in dit vak bevlytigden, zyn SALLUSTIUS en TACITUS.

Naardemaal de Geſchiedenis eene ſoort van Onderwyzend Geſchrift is voor het Menschdom, behoort 'er altoos eene goede Zedekunde in te heerſchen. Zo in het opmaaken der Characters, als in het verhaal der Verrigtingen, behoort de Geſchiedſchryver ſteeds te toonen dat hy de zyde der Deugd houde. Zedelyk Onderwys rechtſtreeks te geeven valt buiten zyn beſtek; maar, en als een braaf Man, en als een goed Schryver, verwagten wy van hem, dat hy gevoelens van liefde tot de Deugd, en van afkeer van de Ondeugd, in zyne Schriften, by voeglyke gelegenheden, zal ten toon ſpreiden. Onzydig voor te komen ten aanzien van goede en ſlegte Characters, en zich eer te gedraagen als een listig Staatsman dan een Deugdenvriend, neemt zeer veel weg van het gewigt eens Geſchiedkundigen Opſtels, kan ſlegte gevolgen veroorzaaken, en ook het Verhaal koel en onbelangryk doen worden. Wy neemen altoos deel in de daaden, welke wy naagaan, als onze Sympathie opgewekt wordt door de Geſchiedenis, en wanneer wy deel neemen in het lot der bedryvende Perſonaadien. Maar het uitwerkzel zal geheel agterwege blyven als het den Schryver aan Zedelyk Gevoel hapere.

Het Land in *Europa*, waar de Geest der Geſchiedkunde, in de laatſte Eeuwen, met den meesten luister heeft uitgeblonken, is buiten allen tegenſpraak *Italie*. Het Nationaal Character der *Italiaanen* ſchynt hier toe gunſtig. Voorlang onderſcheidden zy zich als een ſcherpzinnig, doordringend en opmerkzaam, Volk, uitſteekende in Staatkundige ſchranderheid en wysheid, en dat zich vroegtyds tot de kunst van Schryven ſchikte. —— Diensvolgens behaalden, korten tyd naa de herleeving der Letteren,

MACHIAVEL, GUICCIARDIN, DAVILA, BENTIVOGLIO en Vader PAUL, grooten Letterroem in het Vak der Geſchiedenisſe. Zy allen blyken zeer rechtmaatige denkbeelden van de Geſchiedenis gevormd te hebben. Zy allen zyn aangenaame, leerzaame en belangryke, Schryvers. Hunne wyze van verhaalen ſchoeijen zy op de leest der Ouden: eenigen hunner, als BENTIVOGLIO en GUICCIARDIN, hebben, in naavolging dier Voorgangeren, Redenvoeringen in hunne Geſchiedverhaalen gevoegd. In de diepzinnigheid en onderſcheidenheid hunner Staatkundige begrippen mogen zy misſchien gerekend worden de Ouden te overtreffen. Oordeelkundigen hebben teffens in elk hunner eenige onvolkomenheden opgemerkt en aangeweezen.

MACHIAVEL is in zyne *Historie van Florence*, over het geheel genomen, zo belangryk niet als men zou verwagten van eenen Schryver van zyne bekwaamheden: zulks ontſtaat uit zeker gebrek, 't geen by hem zelve huisveſtte, of uit iets ongelukkigs in zyn onderwerp, 't geen hem vervoerde om zeer uitvoerig en omſlagtig te weezen in 't vermelden der Staatkundige ſtreeken van ééne Stad.

GUICCIARDIN, ten allen tyde ſchrander en diepzinnig, agt men dat zo lang ſtilſtaat op de *Toscaanſche* zaaken, dat hy ſoms verveelend wordt. —— Een gebrek, 't welk nu en dan ook toegeſchreeven wordt aan den anders zo oordeelkundigen Vader PAUL.

BENTIVOGLIO wordt beſchuldigd, dat hy, in zyne Geſchiedenis der Oorlogen in *Vlaanderen*, te veel tot het bloemryke en zwellende overſlaat.

DAVILA, ſchoon een der aangenaamſte en onderhoudendſte Geſchiedverhaalers, heeft blykbaar dit gebrek, dat hy eene ſoort van Gelykvormigheid over alle Characters verſpreidt, door dezelve te vertoonen als allen ſteeds geleid door Staatsbelang.

Maar, ſchoon deeze en dergelyke aanmerkingen op deeze Geſchiedboekers te maaken vallen, verdienen zy, over 't geheel genomen, in den eerſten rang der hedendaagſche Geſchiedſchryveren geplaatst te worden.

De *Vlaamſche Oorlogen*, in 't *Latyn*, door FAMIANUS STRADA, geſchreeven, is zeker een Boek dat eenige opmerking verdient; doch niet geregtigd tot dezelfde maate van hoogagting als de evengemelden. STRADA betoont zich baarblyklyk al te partydig voor de zyde van *Spanje*,

je, en ſpeelt al te openbaar de rol van een Lofredenaar des Prinſen van *Parma*. Hy is een bloemryk, wydloopig en gemaakt, Naavolger van LIVIUS.

De *Franſchen*, die der hedendaagſche Letterkunde zo veel Eers hebben aangedaan, bezitten, in eene zeer hooge maate, de gaave van verhaalen. Veelen hunner laatere Geſchiedboekers zyn geestig, aartig en aangenaam, in hunne voordragt: eenigen hunner mangelt het geenzins aan diepzinnigheid en doorzigt. Zy hebben, egter, geene zo uitſteekende Geſchiedſchryvers voortgebragt als de *Italiaanen*.

Engeland was, tot op weinige jaaren na, niet uitſteekend in Geſchiedkundige voortbrengzelen. Vroeg, 't is waar, verwierf *Schotland* agting, ten deezen opzigte, door den beroemden BUCHANAN. Men kan hem den lof niet onthouden dat hy een uitmuntend Schryver is, zuiver in zyn *Latyn*, aangenaam zo in zyne verhaalen als in zyne beſchryvingen; doch het ſteekt door, dat hy zich meer op fraai zeggen dan op naauwkeurigheid uitgelegd hebbe. —— Gewoon zyne Staatkundige begrippen geheel op de leest der oude Staatsbeſtuuren te ſchoeijen, ſchynt het Leenſtelzel nooit in zyne gedagten opgekomen: en, daar dit ten grondſlage ſtrekte der Staatsgeſteltenisſe van *Schotland*, zyn 's Mans Staatkundige inzigten, in gevolge hier van, onnaauwkeurig en onvolkomen. —— Wanneer hy tot de Gebeurtenisſen van zyn eigen tyd afdaalt, doet 'er zich zulk eene verandering op in zyne ſchryfwyze, en zulk eene bitterheid in zyn ſtyl, dat, aan welke zyde de waarheid ook ligge ten aanziene van die twyfelagtige en lang betwiste Voorvallen, die de voorwerpen uitmaaken van dat gedeelte zyns Werks, het onmogelyk is, hem vry te ſpreeken van door den geest der Partyzugt ten ſterkſten gedreeven te zyn.

Onder de oude *Engelſche* Geſchiedſchryvers ſteekt Lord CLARENDON boven allen uit. Schoon hy te voorſchyn treede als de Voorſpraak van eene Party, ſtraalt 'er, nogthans, meer onpartydigheids door in zyn verhaal der Gebeurtenisſen, dan men uit zulk eene pen zou wagten. Hy houdt alzins de agtbaarheid eens Geſchiedſchryvers op. Te lang zeker zyn veelal zyne volzinnen, en zyne ſchryfwyze is over 't algemeen te omſlagtig: anders is zyn ſtyl manlyk, en zyne verdienſten, als een Geſchiedboeker, loopen boven de peil der middelmaatigheid.

Biſſchop BURNET is klaar; doch bezit, behalven klaar-

heid, naauwlyks, als Geſchiedſchryver, eenige verdienſten. Zyn ſtyl is te ongehaavend, en te gemeenzaam voor den ſtyl der Geſchiedenisſe; zyne Characters zyn met een ſterke hand gemaald; doch veeltyds oppervlakkig, en niet vry van ſchimp. Daarenboven vloeit hy zo zeer over van kleine voorvalletjes hem zelven betreffende, dat hy veeleer een Schryver van *Memorien*, dan een Geſchiedboeker, gelyke.

Langen tyd ſchynen de *Engelſche* Geſchiedſchryvers na geen hooger rang gedongen te hebben dan dien van naauwkeurige Verhaalers van het gebeurde, tot dat, in deezen laatſten tyd, de beroemde Naamen van HUME, ROBERTSON en GIBBON, de *Engelſchen* in het vak der Geſchiedenisſe als zeer voortreffelyk hebben doen kennen.

DE WELDAADIGHEID.

Een Perſiaansch Vertelzel.

(Uit het Engelsch.)

HUSSEIN, zwaar aangetast door eene beſmetlyke Ziekte, in de Stad *Tauris* woedende, van welke hy, naar allen ſchyn, niet zou opkomen, vaardigde een Bode af na een Wyzen, die in 't gebergte afgezonderd woonde, met last om deezen met zich te brengen. Deeze Wyze was, in vroegere dagen, HUSSEIN's Vriend geweest. —— Hy haalde deezen Wyzen over, dat hy de zorge over de Opvoeding zyns Zoons op zich zou neemen; eensdeels om hem te behoeden voor de gevaaren des langeren verblyfs in eene Stad vol zedeloosheid; anderdeels op dat het Kind van hem Leſſen mogt ontvangen, ter verzekering van deszelfs volgend geluk. Een lange ondervinding hadt HUSSEIN overtuigd, dat de meeste onheilen, welke de Menſchen treffen, uit ſnoode hebbelykheden den oorſprong ontleenen.

HUSSEIN onderrigtte IBAR, (zo was de Wyze geheeten) van de geheime plaats, waar hy de ſchatten, die hy zou naalaaten, begraaven hadt, met byvoeging dat hy deeze niet meer kon aanzien als de voornaame bron van 't geluk zyns Zoons. Dat ontzettend oogenblik, wanneer de Mensch, den Tyd vergeetende, de Eeuwigheid inſtapt, verandert doorgaans alle zyne denkbeelden, en kan hy als dan geen weezenlyken ſchat vinden dan dien der Deugd.

IBAR nam met genoegen op zich den last der Opvoedinge van den Zoon zyns Vriends, wiens op handen zynde verſcheiden

den hy vastſtelde uit de ſchielyke verandering van diens voorige denkbeelden, en de verſmaading der ſchatten, voorheen al te zeer van hem bemind en gezogt.

Ziet daar IBN HUSSEIN, in eenen zeer vroegen leeftyd, verwyderd van de Hoofdſtad van *Aderbyan*, dat groot Gewest van *Perſie*, onder de beſcherming van eenen eenzaam leevenden Wyzen, die hem bragt op den bergtop, welken hy te zyner woonplaatze hadt uitverkoren.

Het teelen van Vrugten, en het vlegten van Mandjes onder allerlei gedaante, waren IBAR's bezigheden tot hier toe geweest, en zy werden ook die van IBN HUSSEIN.

Perſie gansch vrugtbaar in beſpiegelende Vertoogſchryvers, ontbreekt het niet aan Verhandelingen over de Opvoeding, wonder ſchoon in de beſpiegeling, maar vrugtloos by de te werk ſtelling. —— IBAR volgde eene eenvoudige en geheel niet ingewikkelde Leerwyze: WEES WELDAADIG, EN GY ZULT GELUKKIG ZYN, was de Les die hy geduurig zynen Kweekeling inſcherpte.

Wanneer zy den Berg afgingen na de Steden en Vlekken, om de Vrugten en de Mandjes te verkoopen, keerden zy nooit weder zonder deeze of geene Armen op te zoeken, om aan dezelve een gedeelte van het ontvangene geld uit te reiken. De Leſſe, door Voorbeeld geſterkt, drukte zich gereed in 't hart des Kweekelings. IBN HUSSEIN verkreeg een zo diep gevoel van deeze wyze om zich gelukkig te maaken, dat hy elken dag begeerde den tyd des arbeids te verlangen, om meer te verkoopen, en dus ook meer aan een grooter getal Armen te geeven te hebben.

Langen tyd duurde deeze Opvoeding, met de nutſte Leevenslesſen gepaard. Toen IBAR zich verzekerd hield van dit grondbeginzel, WEES WELDAADIG, EN GY ZULT GELUKKIG ZYN, wel *vast in 't gemoed zyns* Kweekelings gelegd te hebben, oordeelde hy het voegzaam hem zyn ſtaat te ontdekken en ter wereld in te zenden, en ſprak hem, te dier gelegenheid, dus aan: —— „ Zoon! indien de Voorzienigheid u op uwen weg „ een veel grooter Geldſomme deed ontmoeten, dan wy door „ onzer handen arbeid kunnen verdienen; indien zy Rykdom„ men in uwen ſchoot wierp, welk een gebruik zoudt gy „ denken dat deeze Voorzienigheid zou willen dat gy 'er van „ zoudt maaken?" —— Ongetwyfeld, antwoordde IBN HUSSEIN, dat ik myne behoeftige Broeders hulp bewees. —— „ En wat zoudt gy 'er voor uzelven mede doen?" was eene tweede vraag des Opvoeders? en het antwoord des Kweekelings: —— Wat kan ik meer wenſchen dan Gezondheid en het ſtreelend vermaak van tot den behoeftigen te zeggen: kom, neem deeze weldaad aan, wees vlytig, werk met uwe handen, wees te vrede als IBAR? —— „ Welaan," hervatte daarop de Leermeester, „ myn Zoon; morgen, by het aanbree„ ken

„ ken des dageraads, zal ik u de middelen verſchaffen om deeze „ zuivere vermaaken, na welke uwe Ziel verlangt, te genieten „ en te vermenigvuldigen. —— Gelukkig de arme, de zwak„ ke, de verdrukte onſchuld, die u ontmoeten! Gy kunt tot „ hun zeggen: verbant uwe vrees, myne Broeders! droogt „ uwe traanen af. IBN HUSSEIN leeft by u, hy houdt het „ oog geſlaagen op den elendigen, hy is een oprigter der val„ lenden, een trooster der lydenden."

Naauwlyks brak de dageraad aan, of IBAR geleidde zyn Kweekeling na de wyd en zyd verſtrooide brokken van een oude Graftombe. Hy ligtte, met behulp eens daar toe medegenomen werktuigs, een langen breeden ſteen op. By deeze afligting vertoonde zich een wenteltrap, welke hun bragt onder een verwelfzel, 't welk eenig licht kreeg door eenige ſpleeten in de rots gemaakt.

Eenige Koffers, gevuld met Goudſtoffe en Edelgeſteente van onſchatbaare waarde, werden hier op geopend, en overgegeeven aan IBN HUSSEIN: die, de Rykdommen, daar in begreepen, ziende, uitriep: „ o Heilloos beginzel van het kwaad op deezen „ Aardbodem! Dolle dwingeland over de zwakke menschlyke „ Natuure! Gy wreede *Arimanes* (*), ſtaa vry beſchaamd! „ Waar ik kan komen, zal ik de Dienaars van uwe kwaade oog„ merken wederſtreeven: zy zullen myne Broeders niet meer „ traanen doen ſtorten!"

IBAR, voldaan over 's Jongelings edele geestdrift, wenschte zichzelven geluk, wegens de zorge der Opvoedinge, aan hem zo gelukkig beſteed. Hy geleidde IBN HUSSEIN na *Tauris*, en nam affcheid van deezen Kweekeling, met eene tedere omhelzing, zeer aangedaan wegens de dringende aanzoeken om met hem de ryke ſchatten te deelen, en zich te verbinden om altoos by hem te blyven.

IBN HUSSEIN hadt nu eene ſchoone wooning betrokken in de Stad zyner geboorte. Zyn tafel ſtondt open voor veelen, die zich gelukkig oordeelden door hem vergast te worden; deeze beſtonden meest uit Tafelſchuimers en vrolyke Poëeten. De Armen omringden zyne wooning. Elken dag ſmaakte hy het genoegen van een einde te maaken aan 't ongeluk van deeze en geene behoeftigen, die de ruime hand zyner Milddaadigheid geopend zagen.

IBN HUSSEIN's genoegens werden vermeerderd door eene omſtandigheid, welke zyn hart allerſtreelendst voorkwam. Het goed geluk deed hem, zo hy dagt, op zynen weg ontmoeten eene jonge *Venetiaanſche* Vrouw, geheel in traanen ſmeltende. Zy klaagde, in haar Land, door haaren Vader verlaaten te

(*) De *Perſiaanen* ſtellen twee Beginzels, het een goed het ander kwaad. Het goede noemen zy OROMANES, het kwaade ARIMANES.

te zyn. Genoeg verſtond zy van de zogenaamde *Lingua Franca* om zich by den Ontfermer te doen verſtaan. Haar Gelaat, in IBN HUSSEIN's oogen door haar ongeluk verfraaid, was bevallig genoeg om hem te behaagen. Met den waaren geest van *edelmoedigheid*, droeg hy zorge voor de vervulling van *alle* haare behoeften; doch ſchroomde een enkel woord te *reppen* van de gevoelens, welke zy hem inboezemde, op *dat zy* niet in het denkbeeld mogt komen, dat hy ten oogmerke had, op deeze wyze, zich vergoeding te bezorgen voor de beweezene weldaden.

SPINETTA (dus was deeze geheeten) verhaalde hem, na eenig tydsverloop, de ongelukken van haaren Broeder CLAUDIO, die in de hardſte ſlaaverny, onder den medogenloosſten Meester, zugtte. Genoeg was dit vermelden om CLAUDIO vry te koopen. IBN HUSSEIN deedt meer; hy maakte deezen Gelosten, wien 't aan geene daar toe geſchikte bekwaamheden ontbrak, tot zyn Huisbezorger.

SPINETTA, gastvry ten zynen huize onderhouden, kwam hem van dag tot dag bekoorlyker voor, en de betooverende kragt van haar *dagelyks* te zien zegepraalde over zyne kieschheid om geene min deugdzaame begeerten met zyne weldaadigheid te paaren. Hy ſprak tot haar in de zugtende taal der liefde; en SPINETTA geliet zich na deeze hartveroverende taal te hooren. —— Doch, weinige dagen naa deeze wederzydſche minbetooningen, verdweenen CLAUDIO en diens vermeende Zuster. Het vertrek van eene Caravane had hun den weg ter wegvlugtinge gebaand, en in ſtaat geſteld ter bedekkinge der ſchriklykſte ondankbaarheid: want zy hadden deezen Weldoener beroofd van alles wat zy voeglyk konden wegpakken en medevoeren.

Geheel verbaasd over zulk een ondankbaar gedrag, deed hy een *nader onderzoek* op deeze hem ontvlugtte; en kreeg hy uit een hunner Landsgenooten berigt, dat zy door andere banden dan die des Bloeds aan elkander verbonden waren; dat SPINETTA zo wel een Slavinne geweest was als CLAUDIO een Slaaf; doch haare vryheid gekreegen hadt, door den Koopman, die haar te *Tauris* gebragt had, ten wille te zyn.

Vernederd, verlegen, van ſmert doorwond, zogt IBN HUSSEIN zynen ontroerden geest tot bedaaren te brengen, door eene gelegenheid, welke zich aanboodt om goed te doen, greetig aan te grypen. Men hadt hem berigt, dat een Koopman, zyn naaste Nabuur, zich in groote ongelegenheid bevond; dat men op 't punt ſtondt om diens goederen te verkoopen, 't welk niet zonder groote ſchade kon geſchieden. Onmiddelyk vervoegt hy zich tot den ongelukkigen, en ſtelt hem den eigen dag in ſtaat om de zodanigen zyner ſchuldeiſcheren, als het meest beoogden om hem te bederven, te betaalen.

IBN HUSSEIN, die, onder het oog en opzigt van IBAR, een be-

bekwaam Landbouwer geworden was, maakte hier van véél werks, en vondt daarin eene allergenoeglykſte uitſpanning; om deeze te vermeerderen, en teffens de onaangenaame gedagten van SPINETTA te verzetten, wilde hy zyn Landgoed uitbreiden. Een onbebouwd ſtuk gronds lag tegen het zyne aan; gaarne wenschte hy 't zelve in eigendom te krygen, en hadt het noodig ter volvoeringe van zyn Plan. —— Dit ſtuk lands wist hy was de eigendom des zeer onlangs door hem geholpen Buurmans. Vol vertrouwen vervoegde hy zich tot deezen. Dan, ſchoon hy hem de dubbele waarde 'er voor boodt, bragt de Eigenaar eene menigte van beuzelagtige redenen van weigering by; en kon hy het ſtuk lands niet magtig worden dan met den Koopman te ontſlaan van het wedergeeven der opgeſchootene ſomme, die meer dan honderdmaal de waarde bedroeg van het ſtuk gronds.

Omtrent denzelfden tyd dat dit hoogst ondankbaar lot hem bejegende, zong men, langs de Straaten der Stad, Liederen tot ſmaad van IBN HUSSEIN; en elk hield zich verzekerd dat ze opgeſteld waren door eenigen zyner Tafelvrienden. Dit trof hem. —— Maar hy voelde eene nog dieper grieve, hem berokkend door den Nyd, die zynen rykdom met leede en ſcheele oogen aanzag. Deeze ſtroolde uit, dat hy die groote Goederen verkreeg door het dryven van verboden Koophandel. —— Dit valſch gerugt won zo veel velds, dat men hem eerlang vatte, en voor den Cadi te regt ſtelde, waar meest alle zyne Buuren en Vrienden tegen hem getuigden, en ſchynbaare bewyzen van ſchuld bybragten. Alles, wat IBN HUSSEIN te zyner verdediginge kon zeggen, was, den Cadi te verzoeken, dat deeze terſtond het ſtriktſte onderzoek ten zynen Huize zou doen, terwyl hy in de Verhoorkamer bleef. Dit geſchiedde, en de uitkomst beſchaamde zyne Beſchuldigers.

De ſmaadlyke vernedering, die hy zo even ondergaan hadt, van zich als een Misdaadiger voor den Regter te zien ſleepen, door een zamengeſchroolden hoop Volks, te meermaalen door hem uit druk en verlegenheid gered, beroofde hem van het genoegen, 't geen hy anderzins met regt mogt ſmaaken, wegens het ſnoeren der nydige lastertongen.

Door zo veele onaangenaame en mismoedigmaakende ontmoetingen, verloor IBN HUSSEIN zyne Liefdaadigheid, en met deeze de uitoefening van alle tot hier toe betoonde Deugden. De Menſchenhaat, tot welken hy verviel, deed hem de deur ſluiten voor elk een, zonder onderſcheid; met één woord, IBN HUSSEIN werd wreed; en eerlang ſcheen hem het langer leeven te *Tauris* geheel ondraagelyk.

In een deezer vlaagen van verveeling en wederzin, verliet hy de Stad, om IBAR te gaan zien. Een vloed van misnoegen vloeide van zyne lippen als hy deezen Opvoeder ontmoette; hy ſprak: „ Dom, onkundig Schepzel! kende gy de Menſchen,

„ schen, die gy my leerde beminnen? Wist gy dat zy on-
„ dankbaaren, verraaders, en geheel boos zyn? Waarom boe-
„ zemde gy my gevoelens voor hun in, welke zy zo weinig
„ verdienen?" —— *Tot uw Geluk!* antwoordde IBAR. ——
„ Tot myn *Geluk!*" hernam de misnoegde IBN HUSSEIN, „ en
„ ik bevind my de ongelukkigste onder de Kinderen van
„ ALI (*)!" —— *Laat ik weeten*, voegde IBAR hem te gemoe-
te, *laat ik weeten, myn Zoon, wat u wedervaaren is!*

IBN HUSSEIN verhaalde de Geschiedenis van den Koopman, van de Schimpdichters, van CLAUDIO en SPINETTA, en den hoon hem voor den Regterstoel van den Cadi aangedaan. —— *Jongeling!* sprak IBAR, *heb ik schatting op de Deugd gesteld? Leerde ik u immer dat gy eene overvloedige vergelding moest ontvangen voor alle uwe Werken van Weldaadigheid? Waarom verbeelde gy u een winstdoenden handel met uwe gunstbetooningen te zullen dryven?* —— *Keer weder na Tauris, en maak ondankbaaren. De eenige belooning der Deugd is de Deugd zelve, en niets op aarde haare belooning.* — *Gaa weder na Tauris, leer Menschen kennen te uwer voldoening, en ver wagt niets, bovenal niets van den lof der Tafelschuimeren en Dichteren, van de traanen eener Vrouwe, en de gevoelens der menigte!*

IBN HUSSEIN keerde, op den raad zyns ouden Leermeesters, na *Tauris* weder, deed een beter keuze in zyne verkeering, en voer voort met Weldaadigheid te betoonen, zonder daarin eenige vergelding te beoogen dan de voldoening van zyn eigen hart, en voer in dit gelukkig maakend bedryf voort tot het einde zyner dagen.

(*) De Schoonzoon van MOHAMMED. De *Perfiaanen* volgen diens Leere.

OPMERKENSWAARDIG VOORBEELD VAN VORSTINNELYKE LIGTGERAAKTHEID EN DUURZAAME GEVOELIGHEID.

HENRY CAREY, een Neef van Koningin ELIZABETH, was eenige jaaren lang een deelgenoot haarer gunstbetooningen. Dan hy verloor dezelve eensflags, op eene zeer toevallige wyze, die een treffend voorbeeld oplevert van Vorstinnelyke Ligtgeraaktheid.

Op zekeren tyd, in een diepdenkende houding, voor de venfterraamen van het Koninglyk Paleis heen en weder wandelende, viel dit Koningin ELIZABETH in 't ooge; zy riep hem boertende toe: „ Waar aan denkt een Man als hy om
„ niets denkt?" —— CAREY voegde haar even jokkende toe:
„ Aan de Beloften van eene Vrouw!" —— Het antwoord

van

van ELIZABETH was weder in denzelfden toon: „ Gy hebt „ mogelyk den Spyker op 't hoofd geſlaagen, CAREY! 't Kan „ zo zyn!"

Hier mede eindigde deeze woordwisſeling, welke by CAREY geen nadenken agterliet; doch eerlang bleek by ELIZABETH niet vergeeten te zyn. —— Naa verloop van eenigen tyd, deed CAREY by de Vorſtinne aanzoek om een Adelyk Goed, te haarer begeevinge ſtaande; en by 't zelve herinnerde hy de Koningin, dat zy hem iets zodanigs beloofd had. —— Hy, om 't voorgevallene geſprek niet denkende, werd daar aan herinnerd door ELIZABETH, die hem op een verwytenden toon toevoegde: „ Wel! en wat zou dat betekenen? 't Was alleen de Be„ lofte van eene Vrouw!"

Had de Koningin 't alleen by deeze wederkaatzing laaten berusten, dan was het niet ongeestig te paſſe gebragt; doch zy weigerde hem volſtrekt het verzogte gunstbetoon: zy weigerde tevens allen verderen aanzoek van haaren Neef te hooren. 't Geen CAREY zich zo zeer aantrok, dat hy van hartzeer ſtierf.

ANECDOTE WEGENS DEN GELEERDEN BENTLEY.

Eene geheel Letterkundige Opvoeding en Leevenswyze maakt veele Geleerden belachlyk, wanneer zy op het tooneel der wereld, en in den kring van anders opgevoede lieden, verſchynen. De beroemde BENTLEY leverde hier van een ſpreekend voorbeeld op. Na *Frankryk* gereisd, ging hy de Gravinne VAN FERRES zien. Hy trof haar aan te midden van een vrolyke Party te *Parys*, en omringd van zo veel gezelſchaps, dat hy zich geheel verlegen vondt wat te zeggen, of welk eene houding aan te neemen. Zich zelven vervreemdende, wegens de ongelegenheid, waarin hy zich bevond, en wel bezeffende dat hy een ſlegt figuur in deezen kring maakte, ging hy heenen, met eene zo weinig naar de Mode gevormde houding als hy gekomen was.

Naauwlyks het gezelſchap verlaaten hebbende, vroeg een uit den kring, wie de Man ware, die hun allen zo belachlyk voorkwam, en op wien elk iets aan te merken had? —— „ Hy is," antwoordde de Gravin, „ een zo Geleerd Man, „ dat hy u in 't *Grieksch* en *Hebreeuwsch* kan zeggen wat „ een Stoel is; maar hy weet niet hoe hy op een Stoel zit„ ten moet!"

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE ARABISCHE SPRAAK.

(*Naar het Hoogduitsch.*)

De, voor de beoefening des Bybels onontbeerlyke, Arabiſche taal roemt op eenen ongemeen hoogen ouderdom, en haare oorſprong grenst aan den oorſprong der Volken. De oudſte Leermeesters in de Arabiſche taal ſchryven den oudſten tongval hunner taal aan het huisgezin van HEBER, eenen agter Kleinzoon van NOACH, toe, zoo als de nieuwere aan ISMAEL. —— De Arabiſche Natie leidt zelve haaren oorſprong af van JOKTAN, HEBER's Zoon, welke by hen den naam van KAHTAN verkregen heeft, geheel overeenſtemmend met het verhaal by GENESIS, *Hoofdd.* X: 30. volgens welk diens nakomelingen zich in *gelukkig Arabie* te neer zetteden. Deze Natie onderſcheidt zich in de oorſpronglyke Arabieren, welkers geſchiedenis met KAHTAN, of JOKTAN, begint, en de genationaliſeerden, van ISMAEL afſtammende; maar welke laatſten hunnen oorſprong niet hooger dan van ADNAN, eenen nakomeling van ISMAEL, kunnen afleiden. JOKTAN's beide Zoonen, JOARAB en DSHJORHEM, verdeelden zich zoo in *Arabie*, dat de eerſte het *gelukkige* (*Temen*), welkers bewooners, die, naar zynen kleinzoon en troonsopvolger, den naam van *Hamjaaren* aannamen, de jongſte het *Westlyke* (*Hedſhjas*) verkreeg. Naar men zegt, zettede zich ISMAEL onder de Dſhjoremiden, de beheerſchers van het *Westlyk Arabie*, neder, ſchoon zyn nakomeling ADNAN eerst een volkomen vaste zetelplaats onder dezelve verkreeg. Uit het geſlagt van dezen Ismaeliet verhief zich vervolgens eerst de hier zoo merkwaardige ſtam *Koreisch*, en beweerde de alleenheerſchappy over het *Westlyk Arabie* en deszelfs hoofdzetel *Mekka*, of *Bekka*. MUHAMED is uit deze, voor de geſchiedenis des Volks en zyne taal zoo gewigtige, *Koreiſchiden* geſproten. —— De Arabiſche Schryvers neemen

in hunne taal, welke zich natuurlyk reeds in de vroegſte tyden naar de onderſcheidene Stammen, Landſchappen, Staaten, Diſtricten en Steden, in grootere en kleinere tongvallen verdeelen moest, twee hoofddialecten aan, de Hamjariſche in het *Gelukkige*, en de Koreiſchiſche in het *Westlyk*, *Arabie*. In het begin was de oudſte, de *Hamjariſche*, nog ouder dan de tyden van MOSES, byna alleen in aanzien, en was de Hoftaal van den Hamjariſchen beheerſcher, den magtigen TOBBA, tot dat de ſtam *Koreisch* zich door macht en roem dermaate verhief, en de door haar beſchaafde tweede Hoofddialect den voorrang verſchafte, dat wegens derzelver zuiverheid en kieschheid zeer ligt mogelyk en byna onvermydelyk was. Toen MUHAMED nu ook nog in dezen tongval den Koran ſchreef, wierd de tongval der Hamjaaren byna in eene geheele vergetelheid gebragt. Deze opgekomen tongval heet, by de Arabieren, welke denzelven tot des Dſhjorhemiden, onder welke ISMAEL zich zou neergezet hebben, doen opklimmen, de *reine en verſtaanbaare taal*, gelyk mede, wegens den hoogen ouderdom, die denzelven toegekend word, de taal van DSHJORHEM. Alhoewel de Arabieren van het groote onderſcheid der beide Hoofddialecten veel weeten te zeggen, ſchynt dit nogthans ſlegts te geſchieden, om, ten koste van den ouden tongval, den Koreiſchiſchen te verheffen.

Op deze wyze ontſtonden twee hoofdtydperken der Arabiſche taal. —— Het eerſte, waarin beide tongvallen nog nevens elkanderen heerſchten; het tweede, waarin de Koreiſchiſche dialect de heerſchappy alleen beweerde, en in welke de Arabiſche taal, na MUHAMED's tyden, zich over zoo veele andere Volken uitbreidde.

De Arabiſche taal, wier zeer hoogen ouderdom beſlist is, begon ook reeds zeer vroeg beſchaafd te worden, welk by een Volk, dat zich zoo ſpoedig aan de ruwheid onttrok, en onder welk reeds vroeg Dichters, wier invloed op de beſchaaving eener taal, zoo als bekend is, zeer groot kan worden, opſtonden, ſchier niet anders verwagt kan worden. Wy hebben, volgens EICHHORN, nog Dichtſtukken in den Hamjariſchen tongval, en wel overblyfzels van zeer oude Hamjaaren, by welke in 't gemeen reeds in zeer oude tyden de Schryfkunst heerschte. In deze overblyfzelen van zeer oude Arabiſche Dichtſtukken ontdekt men niet ſlegts de ſpooren der eerſte ruwe proeven, maar 'er heerſchten reeds veele uitgewerkte

en

en ſmaakvolle zaaken in dezelve, zoo dat men, met grond, veel tegen de verlaaging des Hamjariſchen tongvals onder de Arabieren kan inbrengen. Nogthans blyft het zoo ver zeker, dat de ſtam *Koreisch* de taal eerst haar recht manlyk aanzien gaf, vooral daar zy de Hamjaaren, in de zorgvuldigheid om haare taal te beſchaaven, overtrof.

Na dat nu de eene tongval de heerſchende was geworden, vereenigden zich in 't vervolg veelerleie gunſtige omſtandigheden, welken denzelven geduurig meer en meer aanzien gaven, en tot eenen beſtendigen tongval maakten, gedeeltelyk ook de verdere beſchaaving der taal bevorderden. De *Kaaba*, d. i. de vierkante tempel te *Mekka*, trok eene zeer buitengewoon groote menigte vreemdelingen tot zich. Geduurende derzelver verblyf hield men aanzienlyke misſen (kermisſen by ons) welke, buiten den koophandel, de gelegenheid aanboden, om den geest op allerlei wyze te onderhouden, en den Arabieren, welke van ouds liefde tot de weetenſchappen gehad hebben, tot veelerlei naiever in ſchriftlyke opſtellen aanleiding gaf. Dit moest het gelukkig gevolg hebben, dat Dichters en Redenaars, zoo als over het algemeen de Geleerden, tot een groot aanzien geraakten, zoo dat zelfs Arabiſche Vorſten het zich zeer dikwerf tot eene eer gerekend hebben, zulks te zyn. Tegen het einde der zesde eeuw wierd te *Mekka* voor altoos eene verzamelplaats, *Okhad*, of *Okhaz*, genaamd, geſtigt, tot welke ieder, die zich over de vermogens zyner ziel in eenen ſtryd wilde inlaaten, wierd toegelaaten. In elken ſtam van het *Westlyk Arabie* wierden ook zekere jaarlykſche byeenkomſten gehouden, welken ten oogmerk hadden, om zich gemeenſchaplyk tot dapperheid aan te ſpooren, lofredenen op de dapperſten te houden, en hunne daaden te bezingen.

Toen MUHAMED in de zevende eeuw zynen nieuwen Godsdienst predikte, had zich de Koreiſchiſche tongval reeds zeer uitgebreid. Door den Koran, welke in denzelven geſchreven was, verhief hy zich eerst tot de taal der boeken. Waar uit dan het onderſcheid tusſchen de Schryf- of Koran-taal, en die van het gemeene leven, ontſtond. Het onderſcheid tusſchen beiden is nogthans zoo geheel groot niet, en beſtaat ſlegts in weinige ſpraakkundige termen, en een lexicaliſch taalgebruik.

Maar hoe zeer ook MUHAMED door zynen Koran den tongval der Koreiſchiden verheven, en tot de taal der aanzienlyken en geleerden gemaakt hadde, zoo verder-

velyk was zyn godsdienſtig boek nogthans voor den ſmaak en taal in 't gemeen onder de Arabieren, zoo dat men zederd zynen tyd de *gouden eeuw* ten einde ziet loopen. De onbeſchryvelyk groote hoogachting, welke men den Koran bewees, maakte, dat men ſlegts denzelven zocht te verſtaan, en de nauwſte kennis met denzelven te maaken; dat men altyd tot deszelfs uitdrukkingen, ſpreekwyzen, beelden en omkleedzels, terug keerde. Alſchoon de Koran zonder twyfel fraaije uitdrukkingen in zich bevat, is dezelve nogthans, in vergelyking der ſchryfwyze der oudere Schryvers, ſlegts voor een middelmaatig voortbrengzel te houden, indien dit oordeel nog niet te zagt is omtrent een boek, welk dikwerf in een zoo laagen toon en zoo ſlordigen en ſleependen ſtyl geſchreven is, en welks berymd proſa dikwils doet walgen. De ſchryfwyze kreeg door den Koran voor het toekomende wel derzelver vastigheid, en men behoefde niet te vreezen, dat zy nog verder verbasteren zoude; maar men kan evenwel niet lochenen, dat hy der taal een groot nadeel ten aanzien van den ſmaak toebragt, en dat met hem derzelver *gouden eeuw* ten grave daalde. Dezelve keerde ook nooit weer te rug; dan evenwel in de agtſte en negende eeuw bragt *Arabie* weer Schryvers voort, welke toch ten minſten voor de *zilveren eeuw*, die zich ook tot op onze tyden ſtaande hield, voordeelig waren, ſchoon de taal in de Landen buiten *Arabie* verder verviel, en al het ſchoone en voortreffelyke verloor.

Over het algemeen is het merkwaardig, dat de Arabiſche taal van de vroegſte tyden af in haare wezenlyke deelen zich beſtendig gelyk en onveranderd bleef, daar toch alle taalen een gelyk lot hadden met de veranderingen haarer geſteldheid en Landen. Deze onſtandigheid is voor het gebruik der Arabiſche ſpraak, om de Hebreeuwſche taalkunde op te klaaren, van het grootſte gewigt, en verdient daarom hier nader beſchouwd te worden. De redenen van eene zoo gewigtige verſchyning liggen openbaar in de volgende zaaken. *Vooreerst* waren de Arabieren op alles, wat zy van hunne Vooronderen geërfd hadden, buitengewoon trots, en lieten daarom geene veranderingen in hunne gebruiken ontſtaan, behielden veel meer hunne zeden in eene beſtendige gelykvormigheid, en op deze wyze had dus de taal het zelfde lot; vorders kwam daarby, dat zich dit Volk nooit met andere Volken verbond, nimmer met anderen in het huwelyk

lyk trad en zich vermengde, waartoe over het algemeen de ſterkſte vereeniging en verknogtheid der Arabieren onder elkanderen alle verandering in de taal hielp verhinderen. Maar hier by kwam verder de ſteeds eenerlei blyvende Staatsgeſteltenis; want de Arabieren onderwierpen zich niet aan het juk van eenen vreemden Heer, maar gehoorzaamden ſteeds aan Vorſten uit hunne Natie. Ten minſten zyn hunne vyanden nimmer tot in het binnenſte des Lands ingedrongen, waar door hunne geſteldheid en taal ligt eene verandering hadden kunnen ondergaan. Noch de verovering der Ethiopiers, onder den laatſten Hamjariſchen Koning, wier taal met de Arabiſche op eenen zeer ouden ſtam gewasſen is, noch de zeer weinig beduidende heerſchappy der Turken, die zelfs voor hunne bedevaart naa *Mekka* eene ſchatting moesten betaalen, hebben in de Arabiſche taal eene verandering mogen voortbrengen. Hier by kwam eindelyk nog het groot aanzien van den Koran, welk zich ten allen tyde ſtaande hield. Daar door wierd de taal, gelyk reeds gezegd is geworden, geheel vastgeſteld; zedert dit godsdienſtig boek, met welks ſchryfwyze men, van zyne jeugd af aan, vertrouwd wierd, was 'er aan niets anders dan eene voortduurende gelykvormigheid in de taal te denken. Ik denke, dat uit alle deze omſtandigheden zich iets by de Arabiſche ſpraak laat begrypen, welk men te vergeefs by andere taalen zou zoeken. —— Door deze gunſtige omſtandigheden bleef de Arabiſche taal, na dat zy eens haare beſchaaving reeds in zeer vroege tyden verkregen had, ſteeds de beſchaafde en regelmaatige taal, welke zy nog tegenwoordig is, en uit dien hoofde kan ook haar taalgebruik in haare laatere werken ter opklaaring der oudſte voortbrengzels der Hebreeuwen gebruikt worden. Aan dit groot voordeel, welk de Arabiſche tongval ons aanbrengt, komt deszelfs ongemeenen rykdom, nog, op de voortreffelykſte wyze, ten nutte. Die zich over den rykdom der taal in het Grieksch verwondert, moet eerst, wanneer hy het Arabisch leert kennen, verbaasd ſtaan, tegen welk het Grieksch, volgens het oordeel van des kundigen, het op verre na nog niet kan haalen. Deze rykdom des Arabiſchen tongvals beſtaat niet ſlegts in de menigte van zinbeeldige uitdrukkingen, maar is zaaklyk; de veelerlei woorden, die *Synonyma* genaamd worden, onderſcheiden zich evenwel nog grootlyks door andere betekenisſen. Andere voorrechten van het Ara-

bisch, welke reeds meer buiten ons tegenwoordig gezichtspunt liggen, b. v. haare *vryheid*, het *toonende* haar eigen, dat zy gesteld is, om, ter overreeding, en in 't oog vallende verhevene voorwerpen en sterke gewaarwordingen, een aangenaam koloriet te geeven, worden hier voorbygegaan. —— Ziet daaromtrent WALD, *Elementarbuch für die Arabiſche ſprache und Litteratur*, &c. Halle 1789. *S.* 14 *ff.*

Nu nog iets van haar nut en gebruik voor het Hebreeuwsch. Uit het geen van de geschiedenis des Arabischen tongvals is gezegd geworden, ziet men ligt, dat dezelve met het Hebreeuwsch oorspronglyk, in den strengsten zin, een en het zelfde was; want 'er is in de geheele oude waereld een tyd geweest, in welken de Arabische Natie onder de Hebreeuwsche begrepen was, waarin MOSES en de Arabieren overeenkomen, welke het huis van HEBER als het gemeenschaplyk stamhuis der Hebreeuwen en Arabieren beschouwen. —— Men kan nu in de daad met geene zekerheid opgeeven, wanneer beide tongvallen, het Arabisch en Hebreeuwsch, zich afzonderden, daar ze zich zoo zeer in elkanderen verliezen; maar zy waren zeker te zamen oorspronglyk een grootere tongval, en verwyderden zich nimmer zeer verre van elkanderen. Over het gemeen is het onderscheid der tongvallen in het Oosten geringer dan in het Westen. Hier voor heeft men geen verder bewys noodig, daar dit algemeen bekend is. —— Eene verdere uitlegging dezer in het oog loopende gelykvormigheid vindt men by SCHELLING, *in ſeinem gründlichen Buche vom gebrauch der Arabiſche ſprache zu einer gründlichen Einſicht in de Hebraiſche*. Stutg. 1771. *S.* 21 *ff.* Maar uit geen boek kan men zich hiervan beter overtuigen, dan uit de *Clavis dialectorum* van SCHULTENS, waarin, voornaamlyk met betrekking tot den Arabischen tongval, alle slegts mogelyke verwisselingen naar rang van het Hebreeuwsche alfabet aan een groot aantal van voorbeelden getoond, en daar mede de groote overeenstemming der beide taalen, *per inductionem*, bewezen is geworden. —— Deze overeenstemming word niet slegts in enkele woorden en uitdrukkingen gevonden, maar ook in geheele spreekwyzen, in de spraakkundige grondstellingen, in de woordvoeging, in het eigenlyk en oneigenlyk gebruik der woorden, en in de stoutheid der leenspreuken. Die hier voorbeelden van begeert, neeme slegts Commentarien van Philologen, welke zich van het Ara-

Arabisch in de verklaaring van het O. T. bedient hebben, byzonder die van eenen SCHULTENS, en het zal niet misſen, dat hy van de vermaagdſchap beider taalen overtuigd worde, of hy ſlaa een harmonisch Lexicon, zoo als dat van CASTELLI, op, om zich ten minſten van de overeenkomst der woorden in beide taalen te overtuigen.

Daar nu het Hebreeuwsch ſlegts nog in een, en wel maatig, boekdeel bevat is, en deze doode taal uit haare weinige overblyfzelen onmogelyk een toereikend licht kan verkrygen, zoo kan men, al had men zich ook nog door geene gedaane proeven overtuigd, ligt vermoeden, dat ze veel opheldering en verbetering der reeds over haar gemaakte taalkundige aanmerkingen uit het Arabisch kan ontleenen. De voordeelen, welke de Arabiſche taal het Hebreeuwsch aanbrengt, beſtaan daarin, dat dezelve zeer dikwerf over ſlegts eenmaal voorkomende woorden (ἅπαξ λεγόμενα), of zulke, welke zoo zeldzaam gevonden worden, dat de parallelplaatzen onmogelyk alleen kunnen helpen, het helderſte licht verſpreidt. Even denzelfden dienst bewyst zy niet zelden aan woorden, die veele betekenisſen hebben —— men bevindt dikwerf, dat de betekenis, welke de Hebreeuwſche Woordenboeken opgeeven, niet naar behooren bepaald is; het denkbeeld is, of te ruim, of te eng beperkt, en dit nog ontbreekende vervult het Arabisch dikwerf op de allergewenschtſte wyze, zoo als het bekende betekenisſen bevestigt, vermiste wortelwoorden tot derzelver geheel brengt, en de daartoe behoorende naamwoorden regelt. Hoe duister zouden tot hier toe veele ſpreekwyzen in het O. T. gebleven zyn, indien het Arabisch aan dezelven den behoorlyken zin niet gegeeven had. En hoe veel kan de Hebreeuwſché ſpraakkunst niet door hulp van het Arabisch winnen! De Hebreeuwſche ſpraakkunst is zeer waarſchynlyk aan de Arabiſche haaren eerſten oorſprong verſchuldigd. De Arabieren bragten hunne taal vroeger onder regels, en de onder hun woonende Jooden ſchynen hen nagevolgd te hebben. Door behulp van het Arabisch kan, gelyk tot hiertoe de ervaaring geleerd heeft, eene grootere anologiſche nauwkeurigheid in de Hebreeuwſche taalregels gebragt worden, en veele *anomalia* voor volkomen regelmaatig verklaard, en dus uit de ſpraakkunst weggelaaten worden. Zonder dat men deze hulp zich ten nutte

gemaakt hadde, zou onze Hebreeuwſche ſpraakkunde nog in lange dat niet geworden zyn, wat zy nu is.

In nog meer dan een opzigt wint de uitlegging des O. T. door het recht gebruik van den Arabiſchen tongval. Men denke ſlegts maar eens aan de hulp, welke, ter verbetering van den Tekst, zoo wel als ook ter verklaaring deszelven, de Arabiſche overzettingen, waarvan men 'er zoo veele heeft, aanbrengen; zoo als zonder de Arabiſche Letterkunde ons zeer veel, ja het onontbeerlykſte, ter verklaaring der zeden, gebruiken en plegtigheden, in den Bybel zou ontbreeken. Zou ons niet, zonder dezen dienst, het boek van JOB en de oudſte Liederen in den Bybel, welke zoo veel gelykvormigheid met den ſmaak der gouden eeuw der Arabieren hebben, geheel onverſtaanbaar zyn? Maar met dit alles kan men, in plaats van het Hebreeuwsch en de verklaaring van het O. T. voordeel aan te brengen, veeleer alles misvormen, als men met geene behoorlyke voorzigtigheid te werk gaat. Dikwerf hebben de taalkundigen uit het Arabisch willen ophelderen, daar het in het geheel niet noodig was, en alwaar het Hebreeuwsch zich zelve lichts genoeg verſchafte. Men neeme nimmer zonder rede tot het Arabisch zyne toevlugt, en zoeke toch nimmer naa de betekenis van een woord uit het zelve, alwaar de gewoone Hebreeuwſche met het verband overeenſtemt, en veelligt van oude Overzetteren ook reeds is aangenomen geworden! Behalven dit, dwaalen zommige taalkundigen dikwerf daarin, dat zy ten uiterſten willekeurig en gedwongen te werk gaan, dat ze de betekenis van het te hulp genomen Arabisch woord dikwerf zoo lang uitrekken, tot dat ze aanneemlyk word, of door wonderbaare beſluiten eene, zoo weinig tot het Arabiſche als tot het Hebreeuwſche woord behoorende, betekenis afdwingen. Nimmer durve men verder te zeker zyn, wanneer men onderneemt, een Hebreeuwsch wortelwoord uit een Arabisch naamwoord alleen te bepaalen. Maar voornaamlyk is hier by noodig, om met alle zorgvuldigheid op de verwisſelingen, ook wel verplaatzingen, der Hebreeuwſche letters in het Arabisch te letten. — Zoo veel nut als het Arabisch het Hebreeuwsch ten aanzien der ſpraakkunde aanbrengt, is 'er nogthans geen twyfel aan, dat ook hier zeer veel, dat overdreven en valsch is, kan onder loopen. Zoo verre de Hebreeuwſche ſpraakkunst

een

een wezenlyke hulp toegebragt, het onzekere in dezelve bepaald, het ongeſchikte weggeruimd, het veelvuldige, zoo veel als mogelyk is, tot eenvouwige regels gebragt, het onnoodige, ten minſten het geen dat beweezen kan worden valſch te zyn, weggedaan, kan worden, zoo verre zal men ook met een zigtbaar nut uit het Arabiſch kunnen putten. Dit is ook tot hiertoe met het beste gevolg geſchied. Men overtuige zich hiervan door de Hebreeuwſche ſpraakkunſten van SCHRÖDER en HEZEL.

VEILIGE MANIER, OM, IN WEINIG TYDS, EENE ZEER ZUIVERE SALPETER-NABHTHA, DOOR ENKELE VERMENGING, TE BEREIDEN. Door den Hoogl. LICHTENSTEIN.

Een vermaard Scheikundige, TIELEBEIN, vondt eene methode uit, om door vermenging van ſaamgedrongen Salpeterzuur en Wyngeest, in weinig tyds, volkomene Salpeter-Naphtha te bereiden. Deze proeve heb ik meermaalen herhaald, doch tevens ondervonden, dat dezelve met veel gevaar verzeld ging, vooral wanneer ik eene groote hoeveelheid daartoe bezigde. De plotslyke ontwikkeling der Gaszoorten, die de grootſte koude zelfs, welke men trachtte aan te brengen, niet beletten konde zich uit te zetten, deed veelal de glazen aan ſtukken ſpringen, en daar door niet ſlegts myn ſamenmengzel verlooren gaan, maar dikwerf den proefneemer zich op eene deerlyke wyze bezeeren. —— Indien de proef in 't klein genomen al eens gelukte, verkreeg ik echter geene zuivere zoete *Naphtha*, maar was verpligt door eene deſtillatie het zuur 'er van af te ſcheiden. Zo dus de methode van den Heer TIELEBEIN minder tyds vordert, als de overige, verdient zy echter, uit aanmerking der opgemelde nadeelen, geene voorkeur boven dezelve.

Ik begreep evenwel, dat eene bereiding van *Naphtha*, die weinig tyds kosten, en een even goed product voortbrengen zoude, altoos haare verdienſten zoude hebben. Tot dat einde meende ik van de methode des Heeren TIELEBEIN gebruik te kunnen maaken, met deze verandering, dat ik tevens de zich ontwikkelende Luchtvormige vloeiſtoffen eenen, aan het overige niet ſchadelyken, uit-

togt bezorgde, en te gelyk de *Naphtha* van het zuur afzonderde. Herhaalde en op verſchillende tyden van 't Jaar aangeſtelde proeven, welke met den gunſtigſten uitſlag bekroond zyn, ſtellen my thands in ſtaat, eene manier bekend te maaken, waardoor men in zeer weinig tyds de beſte zoete Salpeter-Naphtha kan vervaardigen.

Men neemt een Tubulaat-Retort, plaatst dezelve des Winters in Sneeuw, of anders in water dat minder warm is dan de Dampkrings-lucht, maakt ze zo vast dat zy niet heen en weder dryven kan, en het pypje, gelyk van zelfs ſpreekt, even het water uitſteekt. —— Met deze Retort vereenigt men, door middel van een ſtuk varkensblaas, een ontvanger, die juist zo heel wyd niet behoeft te zyn, maar aan welks buik een pypje vastgeblaazen moet wezen. Met dit pypje vereenigt men met een blaasje eene andere kromme pyp, die men aan den toeſtel voor de Konstluchten behoorlyk aanbrengt, en onder water zet. Wanneer de blaazen gedroogd, en de glazen zo aangelegd zyn, dat zy geen lucht doorlaaten, giet men den Wyngeest door die pyp in de Retort, en te gelyk het ſterke Salpeterzuur 'er by, ſluit de pyp met een glazen ſtop, legt 'er een ſterke blaas omheen, en bindt ze zeer vast om den hals der pyp. —— Wanneer het zeer warm weder is, legt men natte linnen doeken om den ontfanger, en begiet ze ook met koud water.

Zo dra de vochten in de Retort vermengd zyn, beginnen zy terſtond op te bruiſchen en als te kooken. 'Er gaan blaasjes door het water van den Lucht-toeſtel, die allengs grooter en menigvuldiger worden. Het mengſel wordt zeer warm. —— Aan den hals van de Retort en ontvanger hecht zich eerst een dauw aan, die vermeerdert, en in droppels zich vereenigt, welke in het ontvang-glas neêrdruipen, en zuivere *Naphta* zyn, waarvan in weinig tyds een groote hoeveelheid, door eene vrywillige deſtillatie, te voorſchyn komt.

Zo dra de blaazen uit het water van den Lucht-toeſtel langzaamer te voorſchyn komen, is de arbeid geëindigd. —— Hoe meer men dit ontwaar wordt, des te meer moet men zich ſpoeden om Lucht in het ontvangglas te brengen, dewyl 'er anders weldra een gedeelte van het water inloopt, zich met de *Naphtha* vereenigt, en daarvan een gedeelte oplost. Tot dit einde moet men, of een opening in de blaas, die aan den hals der Retort is, maaken, of een rechte glazen pyp in de opening der kromme buis in

in den Lucht-toeſtel brengen, of het water van deze kromme buis af doen loopen: —— en dit laatſte hou ik daarom voor het beste, om dat men, door het toeſtoppen dezer buis, het verlies van *Naphtha* best kan voorkomen.

Wanneer de Retort koud geworden is, maakt men de glazen los. —— In het ontvang-glas is de ſchoonſte *zoete Naphtha*, die terſtond kan gebruikt worden. 't Geen in de Retort overgebleven is, geeft, met vuur overgehaald, nog eenige *Naphtha*.

Hoezeer deze methode minder *Naphtha* geeft, dan wanneer men volgens de manier van BLACK te werk gaat, bereikt men echter zyn oogmerk in oneindig minder tyd. Uit drie Oncen Wyngeest en twee Oncen rookend Salpeterzuur, verkreeg ik, in 40 minuuten, één Once en twee Drachmen *Naphtha*, by eene warmte van 39°. Fahrenheit. Ik vong hierby 486 Kubiekduimen lucht op, die ontvlambaar was, en na het verbranden Water- en Salpeterzuure dampen naliet. Met grooter warmte verkrygt men minder *Naphtha*. Voor 't overige is deze *methode* zonder eenig gevaar, dewyl de Luchtſoorten terſtond een vryen uitweg vinden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE ZEE-HEN.

(Volgens DE BUFFON.)

De Vogel, welken wy met den naam van *Zee-hen* beſtempelen, is in 't Fransch en in 't Engelsch bekend onder den naam van *Guillemot*, heeft een overvloed van Naamen, zelfs in dezelfde taal; in Northumberland heet hy *Sea-hen*, in York *Skout*, in Cornwallis *Kiddaw*, op het Eiland St. Kilda *Lavy*, op de Feroë-eilanden *Lomwier*, *Lomwia*, in Noorwegen *Lomvie*, *Lomvigie*, *Lumbe*, in 't Deensch *Aalge*, in 't Laplandsch *Doppau*, in 't Groenlandsch *Tuglok*.

Men mag, ten opzigte van de *Zee-hen*, zeggen, dat dezelve ons de trekken oplevert, door welke de Natuur, als 't ware, zich bereidt om aan de talryke opeenvolgingen der veelvuldige gedaanten van het geheele Vogelgeſlacht een einde te maaken. De Vleugels zyn zo ſmal en kort, dat zy ten naauwen noode aan den Vogel een

een zwakke vlugt, ſcheerende over de oppervlakte des waters, verſchaffen (*), en dat hy, om in zyn nest, op den top der rotzen geplaatst, te geraaken, niet kan doen dan klapwieken, of liever van rots op rots huppelen, telkens eene poos rust neemende (†). Deeze hebbelykheid, of liever noodzaaklykheid, heeft hy gemeen met de *Pinguins*, en andere Vogelen met korte wieken; welke Vogelſoorten bykans verbannen zyn uit de gemaatigde ſtreeken van *Europa*, en de wyk genomen hebben na den uithoek van *Schotland*, op de Kusten van *Noorwegen*, *Yſland* en de *Feroë-eilanden*, de verst gelegene landen van ons in 't Noorden, waar deeze Vogels ſchynen te kampen tegen den voortgang en het wegvoeren van het Ys. Het is zelfs onmogelyk, dat zy in den Winter hier verblyven, ſchoon zy, in de daad, genoeg gewoon zyn aan de ſtrengſte koude, en zich gaarne op dryvende Ysſchotzen onthouden (‡); doch zy kunnen hun leevensonderhoud niet vinden dan in open Zee, dit noodzaakt hun de oorden te verlaaten waar het Ys al het water als bevloert.

Het is in deeze verhuizing, of liever geduurende deeze verſpreiding in den Winter, en naa hun verblyf in het Noorden verlaaten te hebben, dat zy langs de Kusten van *Engeland* komen (§), en dat zelfs eenige Vogelgezinnen daar blyven, en klippen of onbewoonde Eilanden ter wooninge kiezen, en boven alle de voorkeus geeven aan een klein onbewoond Eiland, tegen over het Eiland *Angleſey* liggende (**). — Hier nestelen zy op de uitſteekende punten der rotzen, en kiezen de hoogſte plaatzen (††). De Eijeren zyn blaauwagtig van kleur, meer of min met zwarte plekken bezet, vry ſpits aan 't eene ein-

(*) Zy vliegen zeer laag over de Zee, en hun vlugt heeft zeer veel van die der Patryzen. *Recueil des Voyages du Nord*, Tom. II. p. 89.

(†) EDWARDS, *Hiſt.* p. 312.

(‡) Het was op den 3 van Mey, en op het Ys, dat ik voor de eerſte keer een *Zee-hen* ſchoot; vervolgens heb ik 'er zeer veele geſchooten op *Spitsbergen*, waar ze in grooten getale voorkomen. *Rec. des Voyag. du Nord*, Tom. II. p. 89.

(§) *British Zoölogy*.

(**) WILLUGHBY.

(††) CLUSIUS, *Exotic-auctuar.* p. 367.

einde, en zeer groot naar evenredigheid van den Vogel (*), die omtrent de grootte heeft van den Eendvogel, onder den naam van het Bruinetje (*Morillon*) bekend.

Het *Lyf* van de *Zee-hen* is kort, rond, gedrongen, de Bek regt, ſcherp, drie duimen lang, en over 't geheel zwart. De bovenkaak heeft aan het einde twee kleine verlangingen, die te wederzyden over de onderkaak heen ſteeken. De Bek is voor een groot gedeelte bedekt met een dons, van dezelfde donker aschgraauwe kleur als de Pluimadie die den geheelen kop, den hals, den rug en de vleugelen, bedekt; het ganſche Voorlyf is ſneeuwwit. De Pooten zyn ſlegts van drie Vingeren voorzien, en zeer agterlyk aan het lyf geplaatst; eene plaatzing, welke deezen Vogel tot eenen zo goeden zwemmer en duiker maakt als een ſlegt looper, en zwak vlieger. In gevolge hiervan is zyn eenige toevlugt, als hy vervolgd wordt, of zich gewond voelt, onder het water te duiken, of zich onder het Ys te verſchuilen (†); doch het gevaar moet, zal hy dit doen, zeer dringend weezen; want deeze Vogel is geheel niet wantrouwend, en laat zich gereedlyk naderen, en gemaklyk vatten.

Behalven deeze *Zee-hen*, die niet groot is, heeft men eene nog kleindere, veelal de *Groenlandſche Duif* geheeten. Groot is ook de verſcheidenheid van Naamen, aan deezen Watervogel gegeeven. By de Engelſchen is hy bekend onder de Naamen van *Groënland Dove* en *Sea, Turtle*, by de Zweeden heet hy *Sjoe-orre* of *Grisla*, op het Eiland Oëland *Alle*, op Feroë *Fuldkoppe*.

In die Landen, waar de barſte Noordewind alleen regeert, en de zagte Zuidewindjes nooit blaazen, daar hoort men desgelyks het zagt gekir der Duiven niet; deeze ontwyken een land- en lugtſtreek te koud voor de liefde, en deeze zogenaamde *Groenlandſche Duif* is niets anders dan een Watervogel van een droevig voorkomen, die van niets

(*) Willughby.

(†) „ Zy zwemmen onder het water met zo veel ſnelheids „ als wy met de Sloep konden roeijen; wanneer men ze naa„ zet, of 'er op ſchiet, dan duiken zy onder water, en hou„ den 'er zich langen tyd onder verſchoolen; dit gaat zo ver„ re, dat zy dikwyls onder het Ys kruipen, 't geen misſchien „ van den dood gevolgd wordt." *Recueil des Voyages du Nord*, als boven.

niets weet dan van zwemmen en duiken, en onophoudelyk, op een ſchorren toon, roepen *rottetet, tet, tet, tet* (*). Geen betrekking altoos heeft deeze Vogel op onze Duif, dan alleen overeenkomst in grootte, welke bykans gelyk is. (†). Veel kleinder zynde dan de even beſchreeven *Zee-han*, heeft deeze Vogel ook naar evenredigheid veel korter wieken. De Pooten ſtaan desgelyks aan het Achterlyf, en de gang is even zwak en waggelend (‡). Alleen is de Bek eenigzins korter, meer opgewipt en min ſcherp gepunt. De Pluimen hebben het voorkomen van zydagtig hair (§). De kleur is zwartagtig, met een witte plek over elke vleugel, ook is dezelve eenigzins wit voor aan den hals en voor aan 't lyf. In de kleur is by deeze Vogelen een groot onderſcheid, eenige zyn geheel zwart, andere bykans geheel wit (**). Het is in den Winter, ſchryft WILLUGHBY, dat men geheel witte aantreft (††): en, naardemaal in de overgangen van deeze tot geene kleur der Pluimadie noodwendig meer of min mengelingen of verſcheidenheden van wit en zwart moeten komen, zal men de Soorten in deeze Vogelen, door EDWARDS en BRISSON gemaakt (‡‡), alleen tot Verſcheidenheden te brengen hebben.

Doorgaans vliegen deeze zogenaamde *Groenlandſche Duifjes* by paaren, en ſcheeren langs de opperviakte des waters, onder een ſterk ſlaan met haare kleine vleugelen.

(*) *Mergendo victum quærit, rottetet, tet, tet, tet, pronuncians continuus.* KLEIN.

(†) *Ob quam rationem nomine columbæ inſignita ſit non capio, niſi forte ob magnitudinem parem.* RAY. —— Volgens MARTENS, hebben de Matroozen 'er den naam van *Duif* aan gegeeven, om dat zy kirden als kleine Duiven: egter doet 'er zich geene gelykheid op tuſſchen dat kirren en 't geluid, 't geen zy volgens KLEIN maaken.

(‡) *Erect. incedit tibiis ancipitibus.* LINNÆUS.

(§) *Plumæ crines imitantur.* KLEIN.

(**) KLEIN, p. 148, No 11.

(††) *Eadem Avis, ut conjicio, quam ad inſulas farnas*, the Puffinet *appellant, atque hieme totam albere aiunt.* WILLUGHBY. *Dicuntur hieme colores mutare.* KLEIN, p. 146, No. 1.

(‡‡) Planche 50. —— *Le Petit Guillemot rayé.* BRISSON *Ornithol.* Tom. VI, p. 73 & 78.

len (*). Zy maaken de Nesten in ſpleeten van laage klippen (†), van waar de Jongen zich gereedlyk te water kunnen begeeven, en het ontwyken geen prooi der Rotten te worden, die niet aflaaten op dit Gebroedzel als een lekker beetje te loeren (‡).

Niet meer dan twee Eijeren legt deeze Vogel; men vindt eenige Nesten op de Kusten van *Walles* en van *Schotland* (§); desgelyks in *Zweeden*, in het Landſchap *Gothland* (**); maar het grootſte aantal Nestenplaatzen is veel Noordlyker, op *Spitsbergen* en *Groenland* naamlyk: waar men deeze en de boven beſchreevene ſoort in groote menigte aantreft (††).

Wy gelooven, dat tot deeze kleine ſoort de *Kaioyer*, of *Kaior*, van *Kamtſchatka*, moet gebragt worden: naardemaal KRACHENINIKOW, op het ſpoor van STELER, 'er den naam van *Columba Groenlandica Batavorum* op toepast; deeze Vogel beeft, volgens dien Schryver, den Bek en de Pooten rood; hy vervaardigt zyn Nest op de hoogte der rotzen, die aan den voet door de Zee beſpoeld worden; hy ſlaat een ſterk geluid; van wegen welk ſchreeuwen de *Cozakken* hem den bynaam van *Ivoskik*, dat zo veel zegt als Postillon, geeven (‡‡).

(*) RAY, p. 121.
(†) *Nidificat in petris non alto loco.* LINNÆUS.
(‡) ANDERSON, Tom. II, p. 55.
(§) KLEIN.
(**) LINNÆUS.
(††) *In rupibus nidificat, non ſolum in Groenlandia, ſed & Spitsbergen regione frigidiſima & perpetuis nivibus damnata.* RAY, l. c.
(‡‡) *Hiſtoire de Kamtſchatka*, Tom. II, p. 49.

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit WILLIAM FALCONER's *Remarks.*)

(*Vervolg van bl.* 118.)

Over den Invloed van het Landbouwend Leeven op de Verſtands-vermogens.

Het Landbouwers Leeven mag beſchouwd worden als gunſtig voor de Verſtands-verbetering in 't algemeen; doch byzonder om nutte Kundigheden voort te planten. Die Leevenswyze is een aanmerkelyken ſtap gevorderd tot beſchaaving en zede-beterſchap; omſtandigheden altoos gunſtig voor het uitbreiden van Kundigheden, althans wanneer zy tot zekeren trap voortgezet worden. De Landbouw op zichzelven vordert eenige Verſtands- en Aandagts-aanwending, althans by de zodanigen, die denzelven zoeken te verbeteren, 't geen altoos het geval is by veele Perſoonen, die, uit een eenigzins boven den laagſten rang verhevenen, denzelven ter hand neemen; gevolglyk ſtrekt dezelve om eene hebbelykheid van opmerken en redeneeren, gevoegd by proeven en waarneemingen, te doen geboören worden (*).

Daarenboven is het Leeven des Landbouwers, ſchoon geſtaage bezigheid vorderende, bevorderlyk tot Kennis en aanwending der Verſtands-vermogens, door het Vlytbetoon, 't welk hetzelve eigenaartig inboezemt. Ledigheid is nimmer eene Vriendin van Kundigheid; en, wat ook enkel beſpiegelende Zedeſchryvers mogen gezegd hebben van het verband tuſſchen Weetenſchap en Ledigheid, gaat het vast, dat onze beſte onderrigtingen in bykans alle takken van Kundigheid medegedeeld zyn door de zodanigen, die zich in het beſteeden van hun tyd meest bezet vonden.

Het

(*) De Heer HUME merkt, ten aanziene des Landbouws, op, dat het eene Bezigheid is, welke, onder alle handwerklyke bezigheden, de meeste opmerking, en het raadpleegen der Ondervinding, vordert. *Hiſt. of England*, Ch. XXXV.

Het Landbouwend Leeven begunſtigt desgelyks de Verſtands-vermogens, door aan Lieden van allerlei rang bezigheid te verſchaffen om dezelve te werk te ſtellen. In de Leevenswyze van een Jaager of Veehoeder komt, in den gewoonen loop, weinig voor, dat de weetgierigheid *uitlokt*, en den onderzoeklust aanprikkelt; doch het Landbouwend Leeven heeft een voorwerp, dat ſtaag de aandagt bezig houdt, en teffens eene groote verſcheidenheid aanbiedt, dewyl de Landbouw vatbaar is voor veel verbeterings. De ziel, dus opgewekt en uit eigen aart werkzaam, ſtreeft voorwaards, en de vermogens worden ter werkzaamheid opgeroepen.

Desgelyks worden, in deeze Leevenswyze, de Verſtands-vermogens meer, dan in de twee bovengemelde, uitgelokt; naardemaal dezelve beſtendiger is, en gehegt aan eene byzondere plaats; eene omſtandigheid, geſchikter tot vordering in kennis, dan het Jaagers- of Herdersleeven.

Ter ſtaaving deezer algemeene aanmerkingen mogen wy opmerken, dat de Landen, waar men den Landbouw ſterk aanmoedigde, doorgaans groote vorderingen maakten in nuttige Kunſten (*). De Gebouwen te *Rome* opgerigt, in de vroegſte dagen des *Romeinſchen* Volks, toen het zelfs onder Koninglyk Beſtuur ſtondt, en die tot nog de voorwerpen van bewondering blyven voor de Naakomelingſchap, bewyzen ten vollen, dat de Kunſten van dien aart tot eene hooge maate van volkomenheid opklommen.

Der *Romeinen* vordering in Krygskunde was niet min opmerkenswaardig. Hier in hadden zy veel ondervindings, dewyl zy bykans zich altoos in Oorlog ingewikkeld vonden: dan het was niet alleen in moed en dapperheid, dat zy uitſtaken. De geregeldheid hunner Veldlegeringen,

(*) Het is, ſchryft XENOPHON, eene welgegronde waarneeming, dat men den Landbouw voor de Voedſter der Kunſten te houden hebbe: want, waar de Landbouw voorſpoedig gaat, daar bloeijen de Kunſten; dooh, waar men den grond onbebouwd laat liggen, daar kwynen de andere Kunſten, tot Land en Zee behoorende. *Oeconom.* Ch. V. §. 17. —— STRABO vermeldt, dat, toen de Volken van *Gaulen* zich tot den Landbouw begaven, zy het Volk van *Marſeilles* welhaast in de Kunſten des leevens overtroffen. STRABO, Lib. IV.

gen, de uitſteekendheid van hun krygstugt en wapenen, troffen den *Grieksſchen* Aanvaller, in een vroeg tydperk hunner geſchiedenisſe (*). In al 't welk zy welhaast tot zulk een toppunt van volkomenheid geraakten, dat zy de zodanigen overtroffen van welken zy eerst hunne kundigheden ontleenden (†).

Maar, ſchoon deeze ſtand van Beſchaaving gunſtig zy voor de uitbreiding van de Verſtands-vermogens en de bevordering van nutte Kundigheden, of de zodanige die geſchikt zyn om de noodzaaklykheden en behoeften van het Menschdom te vervullen., twyfel ik of dezelve geſchikt is om de verfraaijingen van 't menschlyk leeven, of de poogingen van Vernuft en Verbeeldingskragt, te bevorderen.

Eenige deezer, bovenal de begaafdheden der Welſpreekendheid en Dichtkunſte, vertoonen zich, in volle kragt, in de onbeſchaafdſte Leevensſtanden des Menschdoms; en, ſchoon de barbaarſche en woeste ſtaat des Menschdoms zeer aangekant ware tegen de Letterkunde en de vordering van Verſtands-vermogens., nam dit gewelddaadige welhaast af, en zekere maate van ſmaak voor eenige der Beſchaafde Kunſten vertoonde zich wederom in de dagen van het zelfde Volk, 't welk zo veel tot derzelver vernieling toebragt (‡). Dan een Volk, 't welk zich te eenemaal aan den Landbouw overgeeft, betoont meest al-

(*) PYRRHUS toog voort, en ſloeg zich neder in eene Vlakte, tuſſchen de Steden *Pandoſia* en *Heraclea*. Kundſchap krygende, dat de *Romeinen* naby waren, en aan den overkant van de Rivier *Siris* lagen, reed hy derwaards, om die ligging te bezien; de ſchikking, de uitgezette wagten, en den geheelen aanleg der Legering, ziende, ſtondt hy verſteld, en, een zyner Vrienden tot zich roepende, voegde hy hem toe: „ MEGACLES! deeze Legering van Barbaaren is geheel niet barbaarsch. Wy zullen welhaast zien wat zy vermogen!" en, aan den uitſlag meer en meer twyfelende, beſloot hy de aankomst der Bondgenooten af te wagten. PLUTARCH, *Life of Pyrrhus*.

(†) POLYB. B. XVII. Extr. 3.

(‡) ATTILA, de *Hunn*, hadt ſteeds Dichters by zich, en hunne Dichtſtukken ter eere zyner Krygstochten maakten een gedeelte uit van het vermaak zyns Hofs. De *Arabieren* zetten zich, bykans oogenblikkyk naa het verdelgen van de gedenkſtukken der Letterkunde, tot derzelver herſtelling.

altoos weinig ſmaaks voor uitſpanningen van de fraaiſte ſoort. Naauwlyks lieten de *Romeinen* eenige ſchinſteringen blyken van Dichterlyk vernuft, veele jaaren naa het bouwen der Stad, en misſchien zouden zy zich nooit tot het ſchryven van Dichtſtukken begeeven hebben, had de verkeering met de *Grieken* daar toe geene aanleiding gegeeven.

China en *Indie*, ſchoon in eene hooge maate beſchaafd, hebben geene Dichters, of Redenaars, die veel te beduiden hadden, voortgebragt; dit zelfde mag men, zo ik meene, desgelyks van *Egypte* ſtaande houden. *Grieken-land*, in tegendeel, leverde, zelfs in een tydperk toen de Beſchaaving en Kunſten in eene laage ebbe waren, veele kenmerken van Vernuft in dit vak op.

De rede van dit onderſcheid is niet moeilyk op te delven. Een Volk, onophoudelyk bezig in zulk een druk bedryf als de Landbouw medebrengt, heeft geen tyd tot afgetrokkene beſchouwingen, of om zich over te geeven aan de vlugt der vindingryke Verbeeldingskragt, en zich te veſtigen op voorwerpen, die voor de Maatſchappy van geen onmiddelyk gebruik ſcheenen, of dezelve voordeel aan te brengen.

De hebbelykheid desgelyks van een Huislyk Leeven, waar toe de Landbouw zo eigenaartig aanleiding geeft, gepaard met den plaatslyken aart der bezigheden, waren niet gunſtig tot het gemeenſchaplyk mededeelen van gevoelens en algemeene onderrigting, of het verkrygen van uitgebreide kundigheden omtrent het Menschdom; tot verwerving dier kundigheden wordt een ruimer en meer veranderd tooneel des leevens gevorderd.

Zou men ook niet mogen ſtellen, dat het Landbouwend Leeven als ongunſtig voor Smaak en Verfyning moge aangezien worden, ter oorzaake van het vast en geſpannen zenuwgeſtel, 't welk uit geſtaagen arbeid natuurlyk geboren wordt? Zodanig een geſtel, hoe geſchikt en gepast ook voor de gewoone Leevensbezigheden, is onbeſtaanbaar met die kieschheid van aandoening (*) en vlug-

(*) De gegrondheid deezer waarneeming wordt kragtdaadig bevestigd door het verſchil van Character tuſſchen de hedendaagſche *Italiaanen* en hunne Voorvaders, de oude *Romeinen*. De eertgenoemden overtreffen de laatstgemelden in aandoenlykheid, kieschheid en ſmaak omtrent beuzelagtige zaaken, als

vlugheid van bevatting, noodzaaklyk om een fraaijen ſmaak te vormen, en genoegen te doen ſcheppen in werken van vernuft en Dichterlyke vinding, en zelfs voor die keurige en onderſcheidende waarneeming, eene zo zeer kenmerktekenende eigenſchap van aandoenlykheid, gepaard met kieschheid van oordeel.

Men heeft zelfs by ontleedkundige waarneeming bevonden, dat een zekere toon van zenuwgeſtel, welke ons voorkomt een vertoon van zwakheid te hebben, noodig is voor kieschheid van gewaarwording en bevatting. Deeze ondertusſchen is onbeſtaanbaar met eene Leevenswyze welke een groote ſpanning en werking der ſpieren vordert, die, waarſchynlyk door de ſterke en herhaalde werkingen op de zenuwen, dezelve onaandoenlyk maakt voor kleine prikkelingen, en mede, gelyk wy door de ondervinding leeren, ſtrekt om eene groote maate van hardheid, aan het beenagtige grenzende, in de ſpieren der zenuwen zelve te wege te brengen.

Dit agt ik een der redenen te weezen van de ongevoeligheid der Volken in het *Noorden*, in vergelyking met die onder warmer Lugtſtreeken. De hebbelykheid van werken, en van het inſpannen der Lichaamskragten, aldaar gewoon en noodzaaklyk, vereenigen zich om eene grootere maate van onaandoenlykheid op de tederder deelen van het zintuiglyk geſtel hervoort te brengen.

Dezelfde oorzaak werkt waarſchynlyk mede om een verſchil van gelyken aart te doen gebooren worden tusſchen Menſchen van onderſcheiden rang in den Burgerſtaat; die van een laageren rang ſchynen beneden die van eenen anderen in dit opzigt, niet alleen uit hoofde van het verſchil uit de Opvoeding herkomſtig, maar ook uit natuurlyke oorzaaken.

als zy by de laatstgenoemden te kort ſchieten in de verheevener hoedanigheden, Dapperheid, Vaderlands- en Vryheidsliefde. Deeze verandering moet waarſchynlyk toegeſchreeven worden aan het verſchil in Leevenswyze; en het is opmerkelyk, dat de *Romeinen* zelve, toen de Landbouw by hun in minder agting geraakte, welhaast ſmaak vonden in fraaije Kunſten, niet zeer veel van die der hedendaagſche *Italiaanen* verſchillende.

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN NICHOLAS CLAUDIUS PEIRESC; GETROKKEN UIT HET FRANSCH VAN DEN HEER REQUIER, DIE HET LATYNSCH LEEVENSBERIGT VAN GASSENDI GEVOLGD HAD.

PEIRESC was een Raadsheer van het Parlement van *Provence*. Hy ſtierf in 't Jaar MDCXXXVIII; zes en vyftig Jaaren bereikt hebbende. Hy wordt met rede geteld onder de uitſteekende Natuurkundigen, en de Mannen van diepe Geleerdheid, bovenal bedreeven in de Oudheidkunde; en, 't geen meer zegt, hy betoonde zich een weldoend Burger, volyverig in het voortzetten van Kunſten en Weetenſchappen.

Alle de Geleerden van zyn tyd hielden briefwisſeling met hem, en het leeven van deezen Man mag, in zekeren voege, aangemerkt worden als de Letterkundige Geſchiedenis zyner Eeuwe. De Heer THOMASSON MAZAUGES, Raadsheer van het Parlement van *Aix*, hadt, in den Jaare MDCXCVI, tienduizend brieven in handen, gevonden onder de Papieren van PEIRESC. Onder deeze had hy 'er veele ontvangen van HOLSTENIUS, Vader KIRCHERUS, den Ridder DEL PAZZO, SALMASIUS, SELDEN, CAMPDEN, PIGNORIUS, GUALDO, RIGALTIUS, DE PUTENANI, en een reeks andere geleerde Mannen.

Het is te verwonderen, dat, onder het groot aantal Handſchriften, die deeze geleerde Man naaliet, 'er geen gevonden werd waar aan hy de laatſte hand geſlaagen had. De onderſcheidene Weetenſchappen, op welke hy zich teffens bevlytigde, waren voor hem zo veele heerſchappy voerende Meesteresſen, die hem al zyn tyd ontnamen.

Zeer weetgierig omtrent alles wat de Natuurlyke Historie betrof, bezogt hy veelvuldig den Geneesheer JOHN DORTOMAN, een Man van zeldzaame Geleerdheid. Deeze deelde aan zyn Vriend een geval mede, 't welk de zodanigen niet weinig in verlegenheid moest brengen, die, onkundig van alle de ſprongen der Natuure, alles aanwendden om de mogelykheid van over den gewoonen tyd verwylende geboorten te beſtryden. DORTOMAN verzekerde PEIRESC, dat hy geraadpleegd was over eene Vrouwe van *Beaucaire*, die drie en twintig maanden zwanger geweest was. „ Deeze Vrouw," voegde hy 'er nevens, „ die

„ toen voor de tweede keer getrouwd was, had by haa-
„ ren eerſten Man eenige Kinderen gehad, die ten ge-
„ wooнen tyde gebooren werden. By haaren tweeden
„ Man hadt zy 'er drie; een deezer was gebooren op de
„ elfde Maand, een op de veertiende, en een op de acht-
„ tiende; en, naardemaal deeze drie Kraambedden zeer
„ gevaarlyk geweest waren, vreesde zy dat het vierde
„ nog veel erger zou weezen; en oordeelde een Ge-
„ neesheer over haaren toeſtand te moeten raadpleegen."
Deeze Vrouw, wier Geſchiedenis verhaald wordt door BORTOMAN, verloste korten tyd daar naa van een Kind, 't welk tanden en veel hair hadt; en zy haalde haaren Man over om geen meer gemeenſchap met hem te hebben.

In de Maand July des Jaars MDCVIII waren de Burgers van *Aix* in de uiteriſte verlegenheid, ter oorzaake van eenen vermeenden Bloedregen, daar gevallen. Het Volk herinnerde zich een Bloedregen, die GREGORIUS VAN TOURS vermeldde als gevallen in verſcheide deelen van *Parys*, en op een Huis in het Diſtrict van *Senlis*, ten tyde van CHILDEBERT. —— PEIRESC, een ervaaren Natuurkundige, verwierp het gemeen loopend gevoelen, als ook dat van eenige Godgeleerden diens tyds, die deezen Regen aan Spooken toeſchreeven, of als een werkſtuk van den Duivel wilden aangezien hebben.

Een Rupſenpop, die eenige maanden in een doos geſlooten gelegen had, verſchafte hem de oplosſing van dit verſchynzel. Hy had deezen Rupſenpop vergeeten, doch hoorde het kletteren in de doos; deeze openende, vondt hy het Inſect uit den ſtaat van Pop in dien van een ſchoonen Vlinder overgegaan. Deeze vloog weg, en liet achter zich een vry groote bloedroode drup. Naardemaal dit voorviel in 't begin van July, zo wel als de vermeende Bloedregen, en omtrent dien tyd eene verbaazend groote menigte deezer Kapellen in de lugt omzwierf, oordeelde PEIRESC, dat deeze Inſecten, by tusſchenpoozen op de muuren en huizen zittende, daar de door hem waargenomene roode druppels agtergelaaten hadden. Ingevolge hier van deedt hy nieuwe waarneemingen op den vermeenden Bloedregen. Hy bevondt dat de druppels niet te zien waren op de daken der huizen, noch op de gladde deelen van de ſteenen, 't welk het geval moest weezen indien het daadlyk bloed geregend had, maar omſtreeks de holen, waarin het Inſect genesteld geweest was; dat

de

de muuren in 't midden van de Stad niet geverfd waren met deeze druppels, maar alleen die aan de landzyde ſtonden; en eindelyk, dat deeze vlekken alleen zich voordeeden op eene middelbaare hoogte, tot welke de Kapellen doorgaans vliegen.

PEIRESC's ſmaak voor Medailles en Oudheden bragt te wege, dat hy in dit vak verſcheide gelukkige ontdekkingen deedt. Hy was de eerſte, die toonde, dat de *Oriental/che* Agaat in de heilige Kapél te *Parys* niet verbeeldde de Geſchiedenis van JOSEPH in *Egypte* heerſchende, gelyk men elkander dus lang had diets gemaakt, maar de Vergooding van AUGUSTUS. Hy haalde den beroemden RUBENS over om 'er eene Schildery van te vervaardigen, die te *Antwerpen* door VOSTERMAN in Plaat gebragt is.

PEIRESC was onvermoeid in het verzamelen van Gedenkpenningen, Zegels, Wapenſchilden, Diplomas en Opſchriften. Hy heette deeze, onbedorven Getuigen in de *Geſchiedenis*; in welker beoefening hy het hoogſte belang ſtelde, en die hy boven de Wysbegeerte ſchatte. Hy was daaromtrent gewoon te zeggen: „ De Wysbegeerte „ onderrigt ons door Vertoogen; de Geſchiedenis door „ Voorbeelden. Deeze doet ons de kortheid des leevens „ te minder beklaagen; zy verlengt, in zekeren voege, „ onze Leevensdagen, door ons kennis te doen krygen „ van gebeurtenisſen in verloopene Eeuwen."

Veele deugden bezat deeze geleerde Man; zyne Weldaadigheid blonk onder dezelve boven alle uit. Zyne Brieven, aan de Geleerden van zynen tyd geſchreeven, draagen allerwegen de blyken van de braafheid zyns harten. —— Steeds maande hy de Geleerden aan om af te laaten van die onvoegelyke geſchilvoeringen, in zyne dagen zo gemeen, welke hun blootſtelden aan het Publiek, altoos gereed om zichzelven te wreeken, door eene beſpotting der zodanigen, die hunne hoogagting hebben willen afprachen. —— Hy maant in 't byzonder de zodanigen aan, die, naast Deugd, den Roem van Vermaardheid voor 't grootſte goed rekenen, liever de voortbrengzelen van anderen te helpen bevorderen dan te verwoesten; en merkt hy vinnige Beoordeeling als iets belachlyks aan in iemand, die door zyne Werken niet betoont verheven te zyn boven de zodanigen, die hy vinnig doorſtrykt. Eene Les van veel toepaſſings in zyne dagen, en ook in de *onze*.

BALZAC merkt, in eenen Brieve aan den Heer L'HUILLIER

LIER, ten aanziene van PEIRESC, op: „ Ik ſtem met u „ overeen in alle de groote en verhevene zaaken, welke „ gy van uwen Vriend zegt, en, indien gy my wilt toe„ ſtaan gebruik te maaken van eene ſpreekwyze uit het „ *Grieksch* ontleend, voeg ik 'er by, dat wy, in deezen „ grooten Man, *ten aanziene van de Oudheidkunde, ſchip„ breuk geleeden, en de overblyfzels der Guldon Eeuwe ver„ looren hebben.* Alle de deugden der Heldenëeuwe had „ hy in zyne edele ziel vereenigd. Het algemeen bederf „ des Menschdoms kon zyne goede geſteltenis niet aan„ doen, en het kwaad, 't welk hem omringde, tot hem „ niet genaaken. Zyne goedwilligheid werd in haar be„ toon niet bepaald door de Zee, noch aan deeze zyde „ der *Alpen* opgehouden; deeze verſpreidde haare gunſt„ betooningen allerwegen, en ontving dankbetuigingen „ van de uiterſten van *Syrie*, en van de toppen van den „ *Libanon.* Met een middelbaar inkomen had hy de „ ziel van een zeer vermogend Man, en, zonder de „ Vriendſchap van eenen AUGUSTUS, was hy een ME„ CENAS."

Zyn afſterven werd betreurd door veele Dichters; en hebben wy hier van een verſlag in de Zamenſpraaken van NAUDÆUS. „ Gaarne zou ik de Redenvoering gehoord „ hebben in de beroemde Academie te *Rome*, waar, ge„ lyk de Baron DE RIANS my deezer dagen zeide, de „ Uitvaard van zyn Oom, den Abt en Raadsheer PEI„ RESC, gevierd was in meer dan veertig Taalen. Gy moogt „ u wel verzekerd houden, in hoe groot eene hoogag„ ting die Academie te *Rome* moet weezen, naardemaal „ de Heer PEIRESC dat Cieraad van *Frankryk*, die Be„ gunſtiger der Geleerden, dat Wonder van Geleerdheid, „ verlangde een Lid deezer Academie te worden; en, daar „ hy die Academie met zynen naam onder het aantal der „ Leden vereerd heeft, deedt zy, op haare beurt, zyner „ nagedagtenisſe alle eere aan, met eene plegtigheid, an„ ders nooit gebruiklyk dan omtrent de zodanigen, die „ Beſtuurders geweest waren; en dus ter oorzaake van „ 's Mans uitſteekende Deugd en Geleerdheid." —— NAUDÆUS haalt daar op GASSENDI aan, die optekent, dat, behalven de Lykreden, in 't *Latyn*, gehouden door BOUCHARD, verſcheide Lykdichten werden aangeheven in *Italiaanſche*, *Latynſche* en *Griekſche*, Verzen. Hierby voegt NAUDÆUS, dat de Baron DE RIANS, die van veertig Taalen ſpreekt, en GASSENDI, die 'er ſlegts van drie

ge-

gewaagt, beide gelyk hebben; want, ſchryft hy, de Lof van PEIRESC werd in de Academie, en voor de Cardinaalen, alleen in drie Taalen opgehaald; doch naderhand werd by deeze Verzameling van Lykzangen te *Rome* gedrukt eene *Panglosſia*, of *Lykklagt des Menschdoms*, over den dood van deszelfs Lieveling PEIRESC; waar men met de daad de Lykklagten over deezen grooten Man in veertig onderſcheidene Taalen aantreft, en waar in hy bykans in zo veele onderſcheide Characters voorkomt. Uit deeze gebeurtenis ontleende SCIPIO DE GRAMMOND, die by deeze plegtigheid tegenwoordig was, en eenigen tyd daar naa te *Rome* overleedt, gelegenheid tot de volgende Dichtregelen, om te toonen hoe zeer deeze *Panglosſia* tot eere ſtrekte, zo voor PEIRESC als voor de Stad *Rome* zelve.

Indus, Arabs, Medus, Gallus, Germanus, Etruſcus,
Anglus, Idumæus, Sarmata, Grajus, Iber,
Et quicunque venit gelido de cardine & usta,
Eoisque plagis, occiduisque ſonus;
Omnes Fabricio concordi voce parentant
Qui norat proprios reddere cuique ſonos.
Proh Superi! quanta est Romana potentia, quæ nunc
Tot Populis & tot Gentibus ora aperit,
Romana vere nunc clauditur orbis in urbe,
Cui tam multitudo competit ore loqui.

Niet ongepast zal het weezen hier te vermelden, dat PEIRESC, die door geheel *Europa* zo beroemd was, wiens dood zo veele Dichters in zo onderſcheide Taalen bezongen, en wiens nagedagtenis eene Academie te *Rome* met zo veel rouwſtaatlykheids vierde, onbekend was by veelen zyner Landgenooten, onbekend by Mannen van Geleerdheid en Verdienſten, —— „ Kunt gy gelooven," ſchryft BALZAC, in eenen Brieve aan CHAPELAIN, „ dat de Heer DE LA ROCHEFOUCAULT nooit gehoord „ had van onzen PEIRESC, en dat veele andere Perſoo„ nen, vooral niet te tellen onder den onkundigen hoop, „ hem even min kenden? Gy ziet hier uit, dat 's Mans „ Agting goed was; maar dat de *Italiaanſche Sig„ nor* 's Mans Roem te groot wilde maaken, als mede „ dat de *Panglosſia* eer een werk is van diens aanzoe„ ken, dan eene vrywillige toebrenging van Lof." —— Elders liet hy zich over dit ſtuk in deezer voege uit: „ Ik ben ten vollen overtuigd van de verdienſten des

„ Heeren PEIRESC; maar, ſpreekende van zyn Roem, weet „ gy dat 'er een *Donum Famæ* is, een *Roemgifte*, welke „ aan alle Geleerden niet te beurt valt; en waar door „ de zodanigen, welken dit geluk bejegent, niet alleen „ bekend worden by den Raad, by de Ridders, maar al„ lerwegen, en by Menſchen van allerlei rang."

De Aſtrologisten hadden, wegens PEIRESC, voorſpeld, dat hy zou trouwen, en Kinderen verwekken; hy trouwde egter niet. GASSENDI, een geſlaagen vyand van dit ſlag van volk, liet niet naa dit geval tegen hun te doen dienen: want, den Dag en het Uur van PEIRESC's geboorte naauwkeurig te nedergeſteld hebbende, vaart hy voort: „ Ik „ heb dit alleen opgetekend, ten einde ik niet onnaauw„ keurig of agtloos moge gerekend worden ten aanziene „ des Tyds; maar niet met oogmerk om ten handlanger „ te dienen aan de Aſtrologisten, om den tyd van „ 's Mans geboorte naa zynen dood met meer zekerheid „ te verwerken dan zy vóór denzelven gedaan hebben. „ Want men kan zich niet verbeelden hoe veele dingen „ de Starrewichelaars verkeerd voorſpeld hebben, zo ten „ opzigte van het getal zyner Leevensjaaren, die hy „ niet bereikte, als van Vrouw en Kinderen, en andere „ zaaken, welke hy nimmer hadt, en andere die hy waar„ lyk bezat."

PEIRESC beſprak, by Uiterſten Wille, aan GASSENDI honderd Boekdeelen, te zyner keuze, uit zyne Boekery. De Volvoerders van deezen Wil, zich in die byzonderheid 'er niet naar willende ſchikken, werden, by Regterlyke Uitſpraak, daar toe genoodzaakt.

WAARNEEMINGEN OVER DE LIGGING EN DE ZEDEN DER GRISONS, OF GRAAUWBUNDERS. Door CHRISTIAN CHARLES WREDOW.

(Naar het Fransch.)

Zonder zich aan eenige vergrooting ſchuldig te maaken, mag men zeggen, dat by de *Griſons*, over welk Volk ik voorheb deeze en geene Waarneemingen in 't midden te brengen, het getal der eigenlyke Armen, zonder de waarheid bezyden te treeden, niet alleen zeer gering

ring is; maar dat 'er welgeſtelde Lieden, of die zelfs in een bloeiend Gewest voor Ryken zouden doorgaan, in grooten getale voorkomen.

Deeze ruimte by de *Griſons* heeft men min toe te ſchryven aan eenig Staatkundig diep doordagt Stelzel, dan aan veel natuurlyker oorzaaken, ik wil zeggen, aan eene geheele afweezigheid van alles, wat elders ſtrekt om den gemeenen Burgerſtand te verarmen.

Het oog alleen gevestigd houdende op de beſpiegeling van eenig Staatsbeſtuur, zal men naauwlyks kunnen begrypen, dat een Staat konne beſtaan zonder Staatsonkosten, aan welke elk Ingezeten meer of min moet opbrengen. Zie hier, ondertusſchen, een voorbeeld, dat een Staat zonder die onkosten kan beſtaan: want, zints ik hier woone, heb ik niets ontdekt dat het tegendeel uitwyst. De wedde, welke uitgereikt wordt aan een Griffier, en een Sergeant, en aan de Afgevaardigden terwyl zy vergaderd zyn, is, indedaad, van zo weinig beduidenis, dat het naauwlyks beſchouwd mag worden als eene uitzondering op den algemeenen regel. —— Ik twyfel wel zeer, of 'er, in de geheele Wereld, een Republiek is, zelfs de allervolmaaktſte, waar eene dergelyke inrigting konne plaats hebben: naardemaal dezelfde redenen, die aan de *Griſons* dit voordeel bezorgen, nergens, in zulkervoege, als hier, gevonden worden.

Het Gemeenebest der *Griſons* heeft zo min de ſchattingen der Inwoonderen noodig, dat het zelfs overſchot hebbe. De wyze, waarop de Natuur deeze Landen verſterkt heeft; de verbintenisſen, waarin de *Griſons* ſtaan met *Frankryk* en *Oostenryk*; de jalouſy dier twee Mogenheden; de gehegtheid der *Griſons* aan de *Zwitzerſche Cantons*; en misſchien ook de overtuiging dat de vermeestering der *Griſonſche* Valeijen aan de vreemde Mogenheden veel meer zou kosten dan ze waardig zyn, dit alles maakt dat de *Griſons* in eene zo groote gerustheid leeven, zonder die middelen van verdeediging in 't werk te ſtellen, welke men beſpeurt by de overige *Zwitzerſche Cantons*, hunne Bondgenooten. Het behoeft, derhalven, geene bevreemding te baaren, dat men hier geen Tuighuis, geen Krygsvoorraad, geen Krygsraad, geen Vestingen, met één woord, niets aantreft van die Verdeedigmiddelen, welke doorgaans andere Landen op zo veel ſchats te ſtaan komen.

Het

Het onderhoud der groote Wegen vordert mede geen openbaare kosten; elke Gemeenſchap, of ieder Dorp, onderhoudt, om haar eigen belang, het gedeelte der Wegen, waar by zy het meeste belang hebben.

De Perſoonen, verkoozen om eenige Staatsposten te bekleeden, ontvangen geene wedde of vergoeding: de Eer van het Vaderland gediend te hebben is hun eenige belooning. Alle deeze Eereposten, wel verre van winstgeevende te zyn, noodzaaken bykans altoos de daar toe gebruikten tot het maaken van meer of min groote onkosten. —— Dit ſtrekt zich, ondertusſchen, niet verder uit dan tot de Landen van de eigenlyk gezegde *Griſons:* want in de *Italiaanſche* Bevelhebberſchappen doet zich, ten deezen opzigte, een groot onderſcheid op. —— Men heeft my verteld van een *Griſonner*, die, naa te *Venetie* als Afgezant geweest te zyn, geene vergoeding altoos ontving, ſchoon het bekleeden deezes Gezantſchaps hem 20,000 Florynen gekost hadt.

Wat de vryheid der Bezittingen onder de *Griſons* betreft, de minſte Landbouwer is, ten deezen opzigte, even onafhangelyk als de rykſte Edelman. Deeze laatstgemelde kan derhalven niet, gelyk in *Duitſchland*, in de Steden een onbepaalde Weelde invoeren, de ſtoffe tot welke maar al te dikwyls geſchraapt is in de árme Hut des Landmans, om in het Kasteel zyns verdrukkers verzwolgen te worden. De *Griſonſche* Edelman heeft geene andere inkomſten dan welke hy onmiddelyk trekt uit eene vry beſlommerde beheering zyner eigene goederen. De Landbouwer heeft, ten deezen aanziene, een zeer in 't oog loopend voordeel boven den Edelman; alles wat zyn grond hem opbrengt is volſtrekt zyn eigen; en, daar hy bykans nimmer wordt afgetrokken van zyn hoofdoogmerk, den Landbouw, beſteedt hy al zyn tyd, en al zyn zorg, aan de verbetering zyner landen. —— Niets is hier voor my vermaaklyker, dan te zien, hoe alle de Boerenhuisgezinnen, in het ſchoonſte jaargetyde, voorraad verzamelen, om zich een onſchuldig genot en genoegen te verſchaffen in den guuren Wintertyd. Ondanks de onafhangelykheid, in welke een *Griſonſche* Boer leeft ten aanziene van zyne bezittingen, ontheeven van alle Belastingen en Heerendienſten, heb ik nooit kunnen beſpeuren, dat deeze Voorregten zyn yver en werkzaamheid in den Landbouw vertraagen. Hy is zo werkzaam en

en vol vlytbetoons als de Duitſche Boeren, aan belastingen, uitkeeringen en dienſten, onderheevig. Eene waarneeming die de Vreemdelingen verbaasd doet ſtaan.

Men kan niet zeggen dat de *Griſonſche* Edelman verwaarloozend is in de beheering zyner landen; maar, dewyl hy genoodzaakt is een groot aantal Huisbedienden en Werklieden te onderhouden, wordt het bearbeiden der landen voor hem zeer kostbaar. Dit treft nog te meer als men zich herinnert het even gezegde over het ruim beſtaan der Landlieden. By gewoonen arbeid geeft men aan de Daglooners vier maaltyden op elken dag; als zy Graan dorſchen, of anderen zwaaren arbeid verrigten, eeten zy niet min dan vyfmaal daags: op een deezer maaltyden moet noodwendig Wyn weezen; die wel hier niet zeer duur is, maar egter altoos tweemaal zo veel kost als in *Vateline*, van waar men dezelve krygt; het Land der *Griſons* is geheel niet geſchikt voor den Wynſtok.

Uitgenomen *Coire* (*Chur*) is 'er in dit Land geene Stad die naam verdient, en ik ben niet verre van te gelooven, dat het misſen van Steden een vry merkbaar voordeeligen invloed heeft op het geluk der Ingezetenen.

De *Griſonſche* Adel leeft afgezonderd op Landgoederen van elkander verwyderd; by gevolge loopt dezelve geen gevaar van zich te bederven door Weelde of zotte Verteeringen, aan welke de nabuurſchap, en de daar uit ſpruitende zugt om elkander te overtreffen, gelegenheid geeft. — Daarenboven brengt de Vryheid van den Boer, die hier deel heeft in het Landsbeſtuur, niet weinig toe om den trots dier Edellieden te ſnuiken, die, naa in een ander Land gereisd of zich onthouden te hebben, hier Weelde of onbekende Verteeringen zouden willen invoeren. De *Griſonſche* Edelman ontdekt, in tegendeel, dat, hoe meer hy tragt in eenvoudigheid van leevenswyze den Landman te evenaaren, hy des te meer by hem vermag.

Schoon *Coire* naauwlyks den naam van eene groote Stad verdiene, komt zy egter die naby; en wat de zeden betreft, en de meerdere gemakken, welke men vindt by deeze Stedelingen, dan by de Landlieden. De Boer, die digt by eene groote Stad woont, geniet misſchien eenige voordeelen boven hem die 'er zich op een grooten afſtand van verwyderd vindt, om tot hooger prys zyne Waaren te ſlyten; doch hy verruilt hiervoor de zuiverheid zyner Zeden. Ik ben in dit denkbeeld verſterkt

ſterkt geworden, geduurende myn verblyf in het *Land van Vaud* en te *Laufanne;* de Boeren, die 's morgens hunne Waar in de Stad verkogt hadden, kwamen 'er 's avonds dronken uit, in diervoege, dat ik bykans zo veele beſchonken menſchen als Boeren zag. —— De *Griſonſche* Landman is doorgaans te welgezeten, om de Boter en Kaas, welke hy overheeft, in 't klein te verkoopen; hy kan in 't groot deeze voortbrengzels ſlyten, by eene gunſtige gelegenheid, welke zich voordoet.

Men weet, hoe zeer de Pleitgedingen, en de bogtige wegen der Regtsgeleerdheid, verderflyk zyn voor de Landlieden in *Duitſchland;* zo is het niet geſteld by de *Griſons;* de eenvoudigheid hunner Zeden, en het gering aantal van netelige gevallen, die de tusſchenkomst eens Regtsgeleerden vorderen, maaken de Pleitgedingen hier ten hoogſten zeldzaam. Welk een onderſcheid tusſchen het Land der *Griſons* en myn Vaderland, zo ruim en ryk voorzien van Regtsgeleerden en Regtbanken!

Wanneer 'er eenig Geſchil van aangelegenheid ontſtaat tusſchen twee Partyen, wordt het doorgaans in twee of drie dagen agtereen afgedaan. De Regtbank beſtaat alsdan uit een twaalftal Landbouwers, of eenige Edellieden; doch die daar in geene andere hoedanigheid verſchynen dan van Landbezitters of Burgers. De twistende Partyen hebben het regt om eene Regtbank naar hunne verkiezing te vormen. De kosten van zulk een Geding betekenen weinig: een Beker Wyn, en een ſtuk Brood voor elk Lid des Geregts, maakt de geheele kosten uit. Men gebruikt hier geen Advocaat of Procureur; in zeer gewigtige gevallen vervoegt hy, die een pleitzaak heeft, zich by een kundig Perſoon, die voor hem ſpreekt.

Ik moet nu ſpreeken van de verſchillende takken van Vlytbetoon, die de Inwoonders, zonder onderſcheid, beoefenen; maar met dit meer of min merkbaar verſchil, 't welk ontſtaat uit de verſcheidenheid van grond, het verſchil der valeijen en bergen, en de zeer ongelyke Lugtſtreek in deezen oord.

Onder de veelvuldige middelen van beſtaan by de *Griſons*, verdient de Veehoedery, welke zy met zeer veel voordeels voortzetten, gewis den eerſten rang. De handel, welken zy in Beesten dryven met de Vreemdelingen, geſchiedt bovenal op drie groote Markten. De eene wordt gehouden te *Tirano*, een klein Vlek in *Vateline;* de tweede te *Lugaro*, en de derde te *Bergamo*. Die te

Lu-

Lugaro wordt voor de voornaamſte gehouden, ter oorzaake van het groot aantal Beesten, 't welk daar komt uit alle deelen van *Zwitzerland*: het niet wel uitvallen van deeze Markt veroorzaakt menigmaal in het Land der *Griſons* eene ſchaarschheid van geld, welke alle de Ingezetenen voelen.

De hooge prys, welken veele *Milaneeſche* Edellieden betaalen voor ſchoon Hoornvee, waar van veelen eene talryke menigte op hunne Landgoederen onderhouden, is eene bron van rykdom voor de Beestenkoopers in deeze ſtreeken. De *Milaneeſen* zyn bovenal geſteld op Hoornvee van een donkerbruine kleur, met een witte ſtreep langs den rug; naast deeze kleur ſtellen zy den meesten prys op het graauwe, 't welk op Iſabellekleur trekt; de roode kleur is in deeze ſtreeken minst geagt. Menigmaal koopt een Edelman eene geheele kudde, om zich de kleur en de geſtalte aan te ſchaffen, aan welke zyne grilligheid de voorkeuze geeft.

Behalven de drie Markten, van welke ik geſprooken heb, komen 'er, van tyd tot tyd, Beestenkoopers, bovenal uit het Canton *Appenzel*, in het Land der *Griſons*, om Vee te koopen. Daar de *Griſonſche* Boer zich niet haast met zelve zyn Vee uit de hand te verkoopen, waar van hy zo gereedlyk op de openbaare Markten kan afkomen, vindt men *Griſonſche* Kooplieden, die by den Boer omgaan om Beesten op vooruitzigt te koopen; doch men heeft my verzekerd, dat dit niet altoos wel ſlaagt, en dat zy, die zich daar mede bezig houden, niet zelden bankbreukig worden.

De prys der Runderbeesten in het Land der *Griſons* is veel hooger dan in *Duitschland*. Voor een zeer gemeene Koe, en die weinig melks geeft, betaalt men van tien tot vyftien *Louis d'Or*; Kalveren van zes weeken worden dikwyls voor zes en dertig *Franken*, en hooger, verkogt.

Het verkoopen van Vee een der meest winstgeevende handeltakken voor de *Griſons* zynde, is het geenzins te verwonderen, dat de Inwoonders zich daar op toeleggen met eenen yver en deelneeming, waarvan een Vreemdeling zich naauwlyks een denkbeeld kan vormen; en ondanks al die voorzorg, al dien yver, wordt, door tusſchenkomende onheilen, de verwagting des Veehouders te leur geſteld. —— De Vrouwen hebben over 't algemeen met de Veehoedery niets te maaken; 't zyn de Mannen al-

alleen, die dit werk geheel op zich neemen. De gehegtheid, welke de Knegts hebben aan de Beesten hunner zorge toevertrouwd, heeft my dikwyls getroffen: menigmaal heb ik gezien, dat de traanen hun in de oogen ſchooten, wanneer de Boer eene Koe verkogt onder hun opzigt groot geworden.

De zindelykheid, welke ik gezien heb in de ſtallen hier te lande, komt zeer naby aan die, welke men in *Duitſchland* beſpeurt in de ſtallingen aan groote Heeren toekomende, naar welke zy ook, wat de ſchikking inwendig aanbelangt, gelyken. De Beesten worden doorgaans gezet op een planken vloer, eenigzins hellende, zo dat de pis vrylyk afloope in een goot, een voet breed: deeze vloeren zyn niet breeder dan dat een Koe 'er op kan ſtaan. In de meeste ſtallen ſtrooit men den grond niet: weshalven de Beesten op de planken moeten ſlaapen. De diepte, agter de plankenvloer, vindt men altoos met ſtroo gevuld; en maakt deeze, door de geſtadige uitwerpzels daar op vallende, de heerlykſte mest.

Het is by de *Griſons* de gewoonte om hun Hoornvee te rosſen en met ſtroo te wryven, met dezelfde naauwlettendheid als hunne Paarden. Zo ras eene Koe in den ſtal komt, draagt men zorge om den ſtaart op te binden met een dun touw, in zulker voege, dat het Beest denzelven vry konne beweegen, zonder dien ooit te bevuilen. De Koeijen krygen het eeten uit eene kribbe, zonder dat zy, gelyk in *Duitſchland*, noodig hebben den kop op te ligten, om het hooi, in een hooge ruif gedaan, daar uit te haalen: dit is my altoos voorgekomen als een verkeerd gebruik, aangemerkt de ſchikking der halsſpieren. Naardemaal de ſtallen altoos zeer rein gehouden worden, is het geen buiten de kribbe valt geenzins verlooren.

Buiten twyfel is het beste voedzel, 't welk deeze Dieren krygen, 't geen zy op de *Alpen* zelve zoeken. De weiden in de valeijen worden twee of driemaalen gemaaid, en de Beesten vinden, daar, in den Herfſt, wederkeerende, een genoegzaam voedzel: want alle avonden, als zy in den ſtal komen, is het genoeg hun een handvol hooi of zout aan te bieden, min tot voedzel, dan om tegen te gaan het verkeerde uitwerkzel, 't geen het laate gras by de Beesten zou kunnen te wege brengen. Om altoos een genoegzaamen voorraad van grasweiden te hebben in den naatyd, zyn alle Veehouders verpligt een vryen toegang aan alle Beesten te verleenen; het is hun uit-

uitdruklyk verboden, hunne grasvelden af te ſluiten, althans wanneer zy des geen zeer oud voorregt hebben. De klampen, in welke zy hun Hooi houden, zyn, zo veel als de verſcheidenheid der lugtſtreeke toelaat, in de open lugt. Ze zyn gemaakt van eene verzameling van boomſtronken, niet zo digt aan elkander gezet of de lugt kan 'er vry in ſpeelen.

Vóór dat men de Beesten op de *Alpen* brengt, laat men ze, omtrent het einde van Maart, of het begin van April, weiden op de velden, die den naam hebben van *Weidlanden van Mai*, gelegen ter halver hoogte van de *Alpen*, waar elk doorgaans eenige weiden bezit, die zy tweemaalen 's jaars maaijen. —— Het is niet zeldzaam, in de nabyheid dier weiden, velden te zien, die aan het gemeen toebehooren, en tot doorloopen geſchikt; waar onderſcheide Perſoonen een kleine hut en ſtal hebben, geſchikt om 'er Boter en Kaas te maaken, ſtaande den tyd dat de Beesten zich in deezen oord onthouden. Alles wordt doorgaans toevertrouwd aan iemand in dienst van de Eigenaaren der Beesten.

Een der grootſte en ſchoonſte *Weidlanden van Mai* is de *Kunkelsberg*, gelegen aan den voet van de hooge *Galanta*: deeze gelykt van verre een groot Dorp, welks Inwoonders het gelukkigst Herdersleeven leiden. In de koudſte deelen deezer Landen, by voorbeeld *Engadiri*, zyn deeze *Middel-Alpiſche weiden* onbekend: in deeze ſtreeken gaan de Beesten terſtond uit de Valeijen op de *Alpen*.

Naa dat de Beesten drie of vier weeken in deeze Beneden-Alpiſche weiden hebben doorgebragt, wordt de kudde van elke Commune, door twee of drie Veehoeders, die den naam draagen van *Alpenknegten*, op de *Alpen* gebragt. Onder deeze Veehoeders, die altoos gekoozen worden door elke Commune, is 'er één byzonder belast met de zorge om Boter en Kaas te maaken; men geeft deezen Man den tytel van *Senn*. —— In elke Commune kiest men een Lid, die den naam draagt van *Alpenmeester*: het is diens post het oog van toevoorzigt op de *Alpen* te houden, en raad te geeven in alles wat ten besten van het Vee ſtrekt.

Op veele der *Alpen* vindt men geen hutten, waarin de Beesten, geduurende den nagt, ſchuilplaats hebben: weshalven zy den geheelen nagt in de open lugt blyven. De Vaare-koeijen worden van de rest der kudde afgezon-

derd; zy vormen eene afzonderlyke kudde, onder het opzigt van een byzonder Veehoeder.

Geduurende het verblyf op de *Alpen*, wordt al de melk, welke eene kudde geeft, byeen gebragt, om 'er Boter en Kaas van te maaken. Ten einde elke Koe omtrent even veel melks geeve, is elk eigenaar verpligt, in gevolge van eene gemaakte overeenkomst, zyne Koeijen niet te laaten beſpringen dan op een bepaalden tyd; die tyd is in April, korten tyd vóór dat de Beesten de *Alpen* beklimmen.

Om de verdeeling van Boter en Kaas te maaken op eene regtvaardige en evenredige wyze, naar gelange van het aantal Beesten, 't welk ieder eigenaar bezit, heeft men eene vry omſlagtige handelwyze. Drie of vier weeken naa dat de Koeijen op de *Alpen* gekomen zyn, bepaalt men een dag, waar op elk huis van eene Commune een Perſoon zendt, in de hoedanigheid van Zendeling na zyne kudde op de *Alpen*. Zo ras de Zendelingen aangekomen zyn, wordt het gezag, 't geen tot dien tyd de Opperknegt uitoefende, opgeſchort. Op den eerſten avond melkt ieder eigenaar zyn eigen Vee; 's anderen daags melkt elk deezer Zendelingen de Koeijen, welke het lot hem toeſchikt; op den derden dag is de eigenaar weder melker: de Melk wordt als dan gewoogen, en dit gewigt bepaalt de hoeveelheid van Boter en Kaas, die aan elk eigenaar zal ten deele vallen, wanneer de Beesten van de *Alpen* afkomen.

De Boter en Kaas zyn de hoofdvoortbrengzels van de Cantons, waar de Lugtſtreek en de Grond ongeſchikt zyn voor den Landbouw, als in de beide Valeijen van *Prettigau* en *Engadin*. De Kaas, welke men in *Vateline* maakt, is bekend onder den naam van *vette Kaas*, dewyl ze van ongeroomde melk gemaakt wordt.

De Landen worden bykans overal by de *Griſons* met Oſſen geploegd: in gevallen van nood gebruikt men 'er ook Koeijen toe; men houdt het in 't algemeen daar voor, dat Oſſen veel kloeker en ſterker zyn, bovenal in ongelyke en hooge landen. Het ontbreekt, egter, niet aan Paarden, om de Koopwaaren, inzonderheid den Wyn, te vervoeren.

In eenige ſtreeken deezer landen zyn de Beesten, geduurende hun verblyf op de *Alpen*, blootgeſteld aan de aanvallen van Beeren; een Beest hier vry algemeen, gelyk ook in *Vateline*. Wanneer een drift Beesten de aankomst van een Beer bemerkt, vereenigen zich de Beesten

ten in een groep, met de koppen binnenwaards gekeerd. Wolven zyn in deezen oord onbekend; maar in *Vateline* rigten zy deerlyke vernielingen aan.

Aanteekende Ziekten onder het Vee hebben menigmaal dit Land groote ſchaden toegebragt. De weinige voorzorg, welke men gedraagen heeft in dergelyke gevallen, en welke men voor een gedeelte kan toeſchryven aan de ſchikkingen daar te Lande, is zeker een voornaame oorzaak. —— Eenige jaaren geleden ontdekte 'er zich eene byzondere Ziekte onder het Hoornvee hier te Lande, welke geen Beestendoctor heeft weeten te verklaaren. Deeze Ziekte beſtondt in een ſchielyke verdikking van de Melk, die men dikwyls met Etter gemengd vondt, en zomtyds geheel opdroogt. Alle Geneesmiddelen, tot nog tegen deeze Kwaal aangewend, zyn vrugtloos geweest.

DE GESCHIEDENIS DER VROUWLYKE SEXE.

In eenige Brieven.

III. BRIEF.

Ongelukkige ſtaat der Vrouwen in America; in Siberien. —— De Vrouwen gekogt. —— Aandoenlyke Geſchiedenis eener Americaanſche Vrouwe. —— Verbeterde ſtaat der Vrouwen by beſchaafde Volken.

Overeenkomſtig met het geen ik in mynen laatſten Brieve voorſtelde, gaa ik thans voort, om te verklaaren, op welk eene wyze de Veelwyvery hervoortkomt uit woestheid van Zeden, en Wellustigheid onder warme Lugtſtreeken.

Wat het eerſte aanbelangt, zagtheid van aart, eene allerbelangrykſte hoofdtrek in 't Vrouwlyk Character, vertoont zich na buiten door inzaamen opſlag van oogen, en bevallige zeden. Dan zulke bevalligheden zyn naauwlyks te ontdekken by eene Vrouw in den onbeſchaafden ſtaat, en zelfs in den beſchaafdſten zouden zy niet opgemerkt worden door het oog van eenen Man, in barbaarſchheid groot geworden. By de Wilden zyn Sterkte en Stoutmoedigheid de eenige hooggeſchatte hoedanigheden; deeze ontbreeken der Vrouwlyke Kunne in eene hooge maate; en, te deezer oorzaake, worden ze by de Mannen veragt, als Weezens van een minderen rang.

De Noord-Americaansche Stammen beroemen zich op een ledig leeven: de sloovende arbeid vernedert een Man in hunne oogen, en is alleen voor de Vrouwen geschikt. Jonge Lieden in het Huwelyk te verbinden is diensvolgens het werk der Ouderen; en zou het eene onverschoonlyke laagheid in den Bruidegom weezen, eenige genegenheid tot de Bruid te toonen. —— De Jongelingen onder de *Hottentotten* worden in 't gezelschap met lieden van hooger jaaren toegelaaten als zy achttien jaaren bereikt hebben; en naa dien tyd wordt het hun tot schande gerekend met Vrouwen gezelschap te houden. —— In *Guiana* eet de Vrouw nimmer met haaren Man; maar staat hem naa het houden van elken maaltyd te wagten met water, op dat hy zyne handen wasche. —— Op de *Caribeesche* Eilanden staat het eener Vrouwe niet vry in tegenwoordigheid van haaren Man te eeten. Nogthans verzekert ons LABAT, in zyne Reizen na de *Americaansche* Eilanden, dat de Vrouwen aldaar met zulk een wilvaardigheid en ontzag gehoorzaamen, dat zy nimmer hunne Mannen reden geeven om haar de verschuldigde pligten indagtig te maaken; „een voorbeeld," voegt hy 'er nevens, „der naavolginge waardig van „Christen-Vrouwen, die dagelyks van den Predikstoel „onderweezen worden in de Pligten van Gehoorzaamheid „en Huwelykstrouwe; doch met weinig vrugts." —— DAMPIER merkt in 't algemeen op, dat, onder alle wilde Volken, welke hy kende, de Vrouwen de pakken draagen, terwyl de Mannen vooruit wandelen, met niets dan met hunne Wapenen belast. Vrouwen zelfs van hooger rang worden niet beter behandeld. De Souverein van *Giaga*, in *Africa*, heeft veele Wyven, die letterlyk zyne Slavinnen zyn. Deeze draagt zyn Boog, eene andere zyne Pylen, eene derde geeft hem te drinken; en terwyl hy drinkt vallen zy alle op de knieën neder, klappen in de handen, en heffen een gezang aan. —— Niet veele eeuwen geleden was 'er een Wet in *Engeland* gemaakt, welke het leezen van het Nieuwe Testament aan Vrouwen, Leerlingen en Werklieden, verboodt. Welk een jammerhartig figuur moeten de Vrouwen in dien tyd gemaakt hebben! —— In *Siberian*, zelfs in *Rusland*, de Hoofdstad uitgezonderd, behandelen de Mannen de Vrouwen allerwegen als Slavinnen. De inrigtingen van Czaar PETER DEN I bragten het Huwelyk onder lieden van rang op een agtenswaardiger voet; egter zyn de zeden der *Rusfen* nog zo onbeschaafd, dat het dwinglandsch behandelen der Vrouwen verre is van uitgerooid te weezen.

De

De laage ſtaat der Vrouwlyke Sexe onder de Wilden en Barbaaren baande den weg tot Veelwyvery. Wilden, geprikkeld door een ſmaak voor verſcheidenheid, en nog meer door trotsheid, die zich ſtreelt met een aantal dienstbaaren, ſcheppen vermaak in eene menigte van Vrouwen. Het beginzel om te paaren, ſchoon geworteld in de menschlyke Natuure, vertoont zich laag onder de Wilden, zich overgeevende aan elken ongeregelden lust; en dit geeft ons eene voldoende rede op, waarom de Veelwyvery ten eenigen tyde algemeen was. Men zou veelligt denken, dat dierlyke liefdedrift, al was 'er niets anders, de Vrouwen tot zekere maate van hoogte van agting by de Mannen zou gebragt hebben; maar de Mannen onder de Wilden zyn geheel en al vreemdelingen in 't geen welvoeglykheid mag heeten; zy voldoen dierlyke drift met zo weinig omſlags als eeten en drinken.

Hier uit blykt de rede van eene Gewoonte, welke de zodanigen moet verbaazen, die geene kennis hebben aan oude Gebruiken; deeze is, dat Vrouwen tot Wyven gekogt wierden, even gelyk men andere Goederen koopt. De Vrouwen werden door het Huwelyk Slavinnen, en geen Vader zal zyne Dogter ter Slavinne geeven, of hy moet 'er de waarde vóór ontvangen. Dit verkoopen was algemeen. Ik maak een aanvang met de *Jooden*. ABRAHAM kogt REBECCA, en gaf haar zynen Zoon IZAAK ter Vrouwe. JACOB, niets anders te geeven hebbende, diende LABAN veertien Jaaren voor twee Vrouwen. In de *Iliade* biedt AGAMEMNON zyne Dogter ACHILLES ter Vrouwe aan, met de verklaaring dat hy voor haar geen prys zal vraagen. PAUSANIAS verhaalt van DANAUS, dat hy, geene Vryers zich opdoende om eene zyner Dogteren ten Huwelyk te vraagen, liet bekend maaken dat hy ze zonder Bruidſchat te eiſchen zou geeven. By HOMERUS vindt men veelvuldig gewag gemaakt van Huwelyksgaven van den Bruidegom aan de Bruids Vader. Uit de benaaming van Gaven is het waarſchynlyk, dat de vroegere wyze van koopen in onbruik begon te geraaken. Vóór den tyd van ARISTOTELES was zulks in onbruik; hy leidt 'er uit af, dat hunne Voorvaders een zeer ruw Volk moeten geweest zyn. De oude *Spanjaarden* kogten hunne Vrouwen. Wy hebben het gezag van HERODOTUS en HERACLIDES PONTICUS, dat dit gebruik ook in *Thracie* plaats vondt. Laatstgemelde Schryver voegt 'er nevens, dat, indien eene Vrouwe ſlegt behandeld wierd, haare Bloedverwanten haar konden wederreiſchen; mits de ſom, voor welke hy ze gekogt hadt, wedergeevende.

In de *Romeinſche* Wet wordt gewag gemaakt van een Huwelyk *per æs et libram;* zodanig een Huwelyk werd geſlooten door eene hoeveelheid van Koper neder te leggen, met een ſchaal om dezelve te weegen, en dit nam men voor den prys voor de Bruid betaald. Dit moet, ten eenigen tyde, iet weezenlyks geweest zyn, ſchoon het tot eene loutere plegtigheid afdaalde, naa dat het voor eene *Romeinſche* Bruid de gewoonte geworden was, eene Huwelyksgave met zich te brengen.

De *Babyloniers* en *Aſſyriers* bragten, op vastgeſtelde tyden, alle de huwbaare Dogters byeen, en beſchikten 'er over by opveiling. RUBRUGIUS verhaalt, in zyne Reis na *Tartaryen*, gedaan in den Jaare 1235, dat ieder Man daar zyne Vrouw kogt. Zy gelooven, voegt hy 'er nevens, dat hunne Vrouwen hun in eene andere wereld dienen gelyk in deeze; te welker oorzaake eene Weduwe geen kans heeft tot een tweeden Egtgenoot, als welken zy in eene andere wereld niet kan ten dienſte ſtaan. —— OLAUS MAGNUS, aanmerkende dat onder de oude *Gothen* geene Huwelyksgave van de zyde der Bruid gegeeven wierd, geeft 'er eene reden van op, misſchien beter geſchikt voor den tyd in welken hy leefde, dan voor den tyd dien hy beſchryft: „ Onder de *Gothen* gaf „ een Man eene Huwelyksgave voor zyne Bruid, in „ ſtede van 'er een met haar te ontvangen, om daar „ door trots en onbeſchoftheid voor te komen, die door„ gaans de Rykdommen aan den kant der Vrouwe ver„ gezellen." Als of het gevaar van trots in eene Vrouwe een Man kon wederhouden van een Huwelyksgave met haar te ontvangen. Een droeve Leerſtelling voor eene ryke Erfdogter!

GIRALDUS CAMBRENSIS zegt, in zyne Beſchryving van *Wales*, dat men daar voorheen naauwlyks immer trouwde zonder eene voorige zamenwooning: dewyl het de gewoonte was voor Ouders hunne Dogters aan eenen Jongeling eenigen tyd ter proeve te geeven, voor een nedergeteelde geldſomme, die eene boete was als de Dogter wedergegeeven werd. Dit geloof ik is een misſlag. Het dunkt my veel waarſchynlyker, dat de Mannen in *Wales* hunne Vrouwen kogten, gelyk de geheele Wereld door geſchiedde, met vryheid om ze te rug te geeven, indien ze niet behaagden. De Bruids Ouders hielden de Huwelyksgave; en haar kans om een Man te krygen was zo groot als ooit.

Dezelfde gewoonte houdt ſtand onder Barbaarſche Volken,

ken. Men treft die aan onder de *Tartaaren*, onder de *Mingreliers*, onder de *Samojeden*, onder de *Ostiaken*, onder het Volk van *Pegu*, en op de *Molukſche* Eilanden. Op *Timor*, een Eiland in de *Oost-Indien*, verkoopen de Mannen hunne Kinderen, om meer Wyven te koopen. De Prins van *Circaſſia* vorderde van den Prins van *Mingrelie*, die zyne Dogter ten Huwelyk vroeg, honderd Slaaven, beladen met Tapyten en ander Huisraad, honderd Koeijen, honderd Oſſen, en even zo veele Paarden. Wy weeten dat het zelfde gebruik in *Africa* plaats grypt, byzonder in *Beledulgurid*, onder de Negers aan de Zeekust, en in *Monomotapa*. —— Onder de *Caribees* is 'er een geval, waarin een Man eene Vrouw verkrygt zonder voor haar te betaalen. Naa eenen gelukkig gevoerden Oorlog, worden de Overwinnaars onthaald op een Feest. By de Feestviering doet de Veldheer een Lofrede op de jonge Krygshelden, die de uitſteekendſte proeven van dapperheid gaven. Ieder Vader, die eene huwbaare Dogter hadt, betoonde zich vaardig om haar aan zulk een jongen Held, zonder eenigen prys 'er voor te ontvangen, aan te bieden.

Het koopen van Vrouwen is algemeen onder de zwervende *Arabieren*. Wanneer de koop geſlooten is, ſtaat het den Bruidegom vry zyne Bruid te bezoeken. Indien zy aan zyne verwagting niet beantwoordt, mag hy haar wedergeeven; maar hy heeft geen eisch op den betaalden prys. De binnenlandſche *Negers* zyn beſchaafder dan de Kustbewooners, en zyn 'er onder hun naauwlyks eenige voetſtappen meer overig van het koopen der Huisvrouwen. De Bruidegom geeft een geſchenk aan de Bruid, en de Vader doet 'er een aan hem. —— 'Er zyn in *Rusland* overblyfzels van het koopen der Vrouwen. Zelfs tot den tyd van Czaar PETER DEN GROOTEN trouwden de *Ruſſen* zonder elkander gezien te hebben; en vóór de Huwelyks-bevestiging ontving de Bruid van den Bruidegom een geſchenk van gebak en andere kleinigheden.

Het koopen eener Vrouwe maakte het tot een wettig gebruik eene Vrouw te leenen gelyk men een Slaaf leent. De *Spartaanen* deeden zulks aan hunne Vrienden; CATO, de oude, wordt desgelyks gezegd dit gedaan te hebben. De *Indiaanen* van *Calicut* verwisſelen menigwerf hunne Vrouwen.

Indien ruwe Zeden alleen genoegzaam zyn om de Vrouwlyke Sexe te vernederen, de Vrouwen mogen ook rekenen op eene harde behandeling als zy tot Slavinnen

gekogt worden. De *Giagas*, een ſtoutmoedig en zwervend Volk in de middelſte gedeelten van *Africa*, die den tyd t' huis in de volſlaagenſte ledigheid doorbrengen, onderwerpen hunne Slaaven en Vrouwen aan den hardſten arbeid, als ſpitten, zaaijen, oogſten, houthakken, koornmaalen, water putten, enz. Deeze arme ſchepzels moeten in de Velden en in de Bosſchen arbeiden, en tot bezwykens toe daarin bezig zyn, terwyl hunne Monſters van Mannen zich de moeite niet willen geeven om beesten ten veldärbeid aan te kweeken, ſchoon zy het voorbeeld der *Portugeezen* voor oogen hebben. — Onder de zwervende Stammen der *Arabieren*, in *Africa*, is het werk der Vrouwen, te ſpinnen, te weeven, en ander huishoudelyk werk te verrigten. Zy melken desgelyks het Vee, maalen meel, bakken brood, en maaken allerlei ſlag van eeten gereed, haalen hout en water. Zelfs bezorgen zy de Paarden der Mannen, met voeder te geeven, te roſſen, te zadelen. Even als de *Moorſche* Wyven, zouden zy verpligt weezen te ſpitten, te zaaijen, en te oogſten: dan, gelukkig voor hun, leeven de *Arabieren* van den Roof.

Vader JOSEPH GUMILLA, verſlag geevende van een Landſchap in *Zuid-America*, aan den oever van de groote Rivier *Oroonoko*, beſchryft, met zeer veel aandoenings, den elendigen ſtaat der getrouwde Vrouwen in dat Land, en vermeldt een gebruik, 't welk ongelooflyk moet voorkomen aan wie onkundig is van de Zeden dien Lands, naamlyk dat getrouwde Vrouwen menigmaal haare Kinderen verdoen. —— Eene getrouwde Vrouw van een zeer goed Character en kloek verſtand, zich aan dat misdryf ſchuldig gemaakt hebbende, werd des door dien Geestlyken beſtraft. Zy hoorde hem geduldig aan, tot hy ten einde zyner beſtraffingen was; toen antwoordde de beſtrafte, met de oogen op den grond geſlaagen: „ Ik „ wenschte, ô Vader! van geheelen harte, dat myne „ Moeder, door my het leeven te beneemen, de menig„ vuldige onheilen, welke my getroffen hebben, hadt „ voorgekomen, als mede die my nog over 't hoofd han„ gen, zo lang ik leef. —— Overdenk, Vader! onzen „ deerniswaardigen toeſtand. Onze Mannen gaan met „ boog en pylen op de jagt, en bemoeijen zich verder „ met niets anders. Wy zwerven om met een kind aan „ de borst, en een ander op den rug. Zy komen 's avonds „ t' huis zonder eenigen last. Wy keeren weder, belast „ met onze Kinderen, en, ſchoon afgemat door een lan„ gen tocht, wordt het ons niet vergund te ſlaapen, maar

„ moe-

„ moeten tot laat in den nagt werken, om Maiz te maale
„ en Drank gereed te maaken. Zy drinken zich dro
„ ken, en in hunne dronkenſchap ſtaan wy voor de ru
„ ſte mishandelingen bloot. En wat hebben wy ten lo
„ voor eene ſlaaverny van misſchien twintig jaaren? Ee
„ jonge *Vrouw* wordt in ons huis ingeleid, aan wel
„ *het vryſtaat* ons en onze Kinderen te mishandele
„ *dewyl* wy niets meer geteld worden. Kan de mensc
„ lyke natuur zulk eene Dwinglandy verdraagen! We
„ eene liefde kunnen wy, derhalven, voor onze Dogte
„ hebben, welke gelyk ſtaat met het liefdebetoon v
„ haar te behoeden voor eene ſlaaverny, duizendmaal b
„ terder dan de dood! —— Ik herhaal nogmaal my
„ wensch, dat myne Moeder my terſtond naa myne g
„ boorte verdaan hadt." —— Men zou zich veelligt ve
beelden, dat de Vrouwen, in dat Land, een ſterken
keer van het Huwelyk zouden hebben. Maar de alle
overheerſchende Natuur doet haar tot het tegendeel b
ſluiten; en de trek tot het Huwelyk weegt alle ande
tegenbedenkingen, hoe zwaar, op.

De Volken worden allengskens beſchaafd; en van d
laagſten ſtaat, tot welken de menschlyke natuur kan ve
nederd worden, werden de Vrouwen, met den tyd, he
ſteld tot haare aangeboorene waardigheid. Aandagt
de kleeding is het eerſte merkteken van die vorderin
Manlyke Wilden, zelfs onder de ruwſten, zyn op kle
ding geſteld. CHARLEVOIX gewaagt van een jongen *Am
ricaan*, door hem als een roeijer gehuurd, die zyne kle
ding in de netſte orde ſchikte, eer hy in de boot ſtapte
by tusſchenpoozen keek hy in een ſpiegeltje, om te zien
de heftigheid zyner beweegingen het rood, op zyne wa
gen geſmeerd, niet in wanorde gebragt hadt. Wy vind
geen gewag van kleederpraal by Vrouwen onder zul
wilde Volken: zy zyn te zeer verlaagd om te denk
aan zich bevallig te maaken,

Onder Volken, eenigermaate beſchaafd, doet zich e
ander tooneel op. In de Landengte van *Darien*, he
het Landbeſtuur eenige vorderingen gemaakt, en is
een Opperhoofd voor zyn leeven gekoozen. Eene ſch
mering van beſchaafdheid doet zich op by de Inwoo
ders; men betoont eenige agting voor de Vrouwen;
dingen met de Mannen in 't ſtuk van kleederpragt. Lied
van beide de Sexen draagen ringen in de ooren en in d
neus, en zyn verciert met eenige ſnoeren ſchulpen v
den hals afhangende. Eene Vrouw onder eene heete lu
ſtre

ſtreek zwoegt dag aan dag onder den laſt van dertig pon-den ſchulpen, en een Man torscht het dubbele van die vragt. Zy mogten met ALEXANDER wel uitroepen: „ô „ *Atheners*, wat doe ik niet al om uwe goedkeuring te „ verwerven!" —— De Vrouwen onder de *Caribees* en *Braſilianen* betoonen zich niet minder op cieraad geſteld dan de Mannen. —— De *Hottentotſche* Vrouwen houden veel van kleederpragt, en tragten elkander voorby te ſtreeven in het opcieren van haare krosſen, en de zak, waarin zy haar Pyp en Tabak houden. *Europiſche* Vrouwen ſtellen niet meer dan zy in haare zyden ſtoffen en borduurzels.

Van de *Laplandſche* Vrouwen wordt verzekerd, dat zy zeer op kleederpragt verſlingerd zyn. Zy draagen breede gordels, waar op ontelbaare ketens en ringen hangen, veelal van tin gemaakt, zomtyds van zilver, ter zwaarte zo men wil van twintig ponden. De *Groenlanders* zyn ſlordig en morſig, eeten met hunne honden, en zyn niet vies van het ongedierte, 't welk zich in grooten getale op hun voedt; en nogthans zyn de Vrouwen, die eenig figuur onder de Mannen maaken, op haare wyze galant in kleeding. De voornaamſte cieraaden zyn hangers in de ooren, met glazen koraalen van verſcheidenerlei kleuren; zy trekken lynen met een naald en zwarten draad tuſſchen haare oogen, dwars over het voorhooſd, op de kin, handen en dyen.

De *Negers* in het Koningryk van *Ardrah*, in *Guinea*, hebben groote vorderingen gemaakt in beſchaafdheid en in hunne leevenswyze. De Vrouwen aldaar voeren de kleederpragt tot eene zeer groote hoogte op. Zy zyn als 't ware overlaaden met een vragt van de fynſte Satynen en Chitzen, en vercierd met een overvloed van Goud. Onder eene zo heete lugtſtreeke voldoen zy kleederopſchik ten koste van gemak. Onder de binnenlandſche *Negers*, die meer beſchaafdheids bezitten dan de Kustbewoóners, zaaljen, planten en oogſten, de Vrouwen. Een Man zou egter een kwaaden naam krygen, indien hy gedoogde dat zyne Vrouwen als Slavinnen arbeidden, terwyl hy in vadzige ledigheid nederzat.

Van dit gunſtig begin is de Vrouwlyke Sexe, met een traagen, doch geſtadigen, voortgang, tot hooger maate van agting opgeklommen. Verkeering is haar talent, en het vertoon van kieſche gevoelens. De zagtaartigheid van zeden en een inneemend gedrag vermeesteren elk gevoelig hart. Van zodanige verfyningen hebben de Wilden

den weinig begrips. Maar, wanneer de kiefschere zinnen aangedaan worden, dan komen de byzondere schoonheden der Sexe, inwendige zo wel als uitwendige, ten vollen aan den dag, en de Vrouwen, voorheen slegts aangezien als voorwerpen ter voldoening van dierlyke drift, worden nu gewaardeerd als getrouwe Vriendinnen, en aangenaame Gezellinnen op de Reize des leevens.

Het Huwelyk neemt eene voeglyker gedaante aan, en is niet langer de vereeniging van een Heer met zyne Slavinne; maar van twee Perfoonen gelyk in rang, zich vereenigende om een Gezin te vormen. Grootlyks bragt tot deeze beschaaving toe, dat, onder gemaatigde Lugtstreeken, dierlyke liefdetrek gemaatigd is, en de Vrouwen langen tyd een goed uitzigt behouden, en ter voortzetting des Geslachts geschikt blyven. Langs deezen weg werd het Huwelyk eerlyk onder beschaafde Volken; die, ingevolge hier van, de barbaarsche gewoonte, om Vrouwen te koopen, verbanden: want een Vader, die zyne Dogter voeglyk getrouwd wil zien, zal haar gaarne eene Huwelyksgave schenken, in stede van haar, als eene Slavinne, te verkoopen.

(*Het Vervolg hierna.*)

WONDERBAARE REDDING, OP ZEE.

In 't Najaar van 1779 vertrok, onder anderen, met de eerste bezending Schepen van Batavia naar Nederland, het Comp. Schip *de Mentor*, waarop zich, als paslagier, bevond de Heer PAULUS JACOBUS VALCKENAER, Oud-Gouverneur van *Ternaten*, met zyne twee Dochters.

Dit Schip, omtrent 't einde van dat Jaar, aan de Kust van *Afrika*, by het rif van Anguilhas, niet verre van de *Caab de Goede Hoop*, genaderd zynde, trof het treurig noodlot, aldaar met man en muis te vergaan; uitgezonderd twee Matrooſen, die, op eene wonderdaadige wyze, gered wierden: de naam van den eenen was ... HOLM, een Deen, geboortig van Coppenhagen; —— van den anderen meen ik my alleen maar te kunnen herinneren, dat hy een Amſterdammer was: —— zy hadden zich op een ſtuk houts, of zoort van Vlot, gered, en waren dus aan de ongenade der golven overgelaaten: vyf dagen, naar myn best onthouden, dobberden zy, in dien akeligen toeſtand, op de woeste baaren; ieder oogenblik eenen gewisſen dood te gemoete ziende.

Dan, hoe veele middelen heeft de wyze en goede Voorzie-

nig-

nigheid niet, om, uit de grootſte nooden en gevaaren, onverwacht te kunnen redden, ook dan zelf, wanneer alle hoop op verlosſing geweeken ſchynt! —— dit ook ondervonden deeze twee Schipbreukelingen allerzigtbaarst, op de volgende wyze.

Een Fransch Scheepje, *Salmon* genaamd, komende van *Isle de France*, of *Mauritius*, en gaande naar *Caab de Goede Hoop*, ontdekt, op die hoogte komende, iets op Zee, niet ver van 't Schip; men ſtuurt 'er op aan, en redde voorts die twee ongelukkigen; men bewees hun, met voorzigtigheid, ook omtrent het voedzel, alle menſchenliefde, en bracht ze behouden aan de *Caab*, daar zy, op last van den Gouverneur, Mr. J. VAN PLETTENBERG, eene naauwkeurige verklaaring gaven van de ganſche toedragt deezer ongelukkige gebeurtenis; — die verklaaring heb ik, op *Batavia*, geleezen, doch verzuimd dezelve af te ſchryven; alleenlyk kan ik my herinneren, hoe daarin nog voorkwam, dat deeze twee Matroosen, by het verbryſelen van 't Schip, den Oud-Gouverneur VALCKENAER, en zyne twee Dochters, nog eenige oogenblikken, op haare buitzakken of bedden, in Zee hadden zien dryven, waar na zy, door de golven, verzwolgen wierden, en naar den afgrond zonken; —— nog verhaalden die Matroosen, dat zy met eenige Calappus, (in de West-Indien (*) Cocosnooten) die zy van 't Schip hadden medegenomen, hun leven onderhouden hadden.

Aanbiddelyke redding! —— was 't Schip *Salmon* by nacht daar gepaſſeerd, — had het juist die cours niet gehouden, dan was hun lot gelyk geworden met dat der andere ongelukkige Schepelingen. —— Welk eene groote verpligting tot dankbaarheid rustte dan ook op hen niet, jegens den God van hun leven, die, in den weg zyner goede Voorzienigheid, dit ongezien middel, ter hunner redding, daarſtelde! hierom vervulde het my, naderhand, met verontwaardiging en droefheid, toen iemand, van de *Caab* op *Batavia* komende, my verhaalde, dat hy één van die twee geredden, toevallig, ontmoet had; doch verſteld ſtond over zyn yſelyk vloeken en zweeren, en dat kort na zulk eene wonderbaare verlosſing! —— hoe vaak misſen oordeelen en zegeningen het heilzaam doel, dat zy den mensch verbeteren, en ons op Gods daaden, eerbiedig, doen letten! betaamelyker was 't gedrag van een oud Godvruchtig Dichter, in dien toeſtand, voor hun geweest, die hen, welke uit Zeenooden gered wierden, dus tot dankbaarheid opwekt:

(†) *Laat zulken eer bewyzen aan 's* HEEREN *gunst en magt,*
En al zyn wondren pryzen voor 't menſchelyk geſlacht;
En, dankbaar, by 't gemeen God hunn' Verloſſer noemen,
En by 's Lands Overheên zyn naam en deugden roemen.

Harlingen, den 1ſten April, 1796.

J. C. METZLAR, Pred. te *Harlingen*.

(*) De West-Indiſche Cocosnoot, althans die ik gezien heb, is veel kleiner dan de Calappus.

(†) Pſalm 107, vs. 16. Nieuwe Berryming.

BRIEF VAN ADR. STOLKER,

Remonſtrantſch Leeraer,

Aen de Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.*

MEDEBURGERS!

Uwe aenkondiging van het Geſchrift, in 't voorleden jaer, alhier, by de Boekverkoopers MEYER en DANSERWEG, uitgegeven, onder den Titel van: *De minachting der Hervormden jegens de Overleveringen, welken de Roomſche Kerk aen het Nieuw Testament gelyk ſtelt, beteugeld, door een Leeraer der Remonſtranten*, wekt my op, om U dezen Brief te ſchryven. Toen ik het gezegd geſchrift gelezen had, wierp ik, over hetzelve, eenige aenmerkingen op 't papier, met oogmerk, om die uit te geven. Dan van drie onderſcheidene Boekverkoopers hadt niet één lust, om ze te doen drukken. De reden, waerom zy daerin zwarigheid maekten, was de algemeene ſchaersheid van vertier, by den geringen leeslust, in den tegenwoordigen tyd, en de vrees, dat inzonderheid myn geſchryf traeg zou afgaen, om dat het Stukje zelf, waer tegen het gericht was, weinig bekend kon zyn; dewyl het ſchier geen aftrek gehad hadt. Deze reden werdt vervolgens ook voor my genoegzaem, om van het openbaer maken myner aenmerkingen af te zien; want (dacht ik) is het geſchrift zelf ſlechts weinig verſpreid, dan kan het ook geen kwaden indruk by velen gemaekt hebben, en dan zal het beter zyn het der vergetelheid over te laten, dan het, door tegenſchryven, berucht te maken. Doch gy, Burgers, gelyk ook uwe Medebroeders, de *Schryvers der Nederlandſche Bibliotheek*, hebt, door dit geſchrift der meldinge waerdig te keuren, het

uit zyne duisterheid opgehaeld; en, zedert, kan ik niet van my verkrygen, om 'er een volstrekt stilzwygen omtrent te houden. Evenwel, myne voorheen geschrevene aenmerkingen, welke wat breeder zyn uitgeloopen, wil ik laten leggen, en my enkel bepalen, om u te verzoeken, zoo als ik beleefdelyk doe by dezen, dat gy de gedienstige goedwilligheid wilt hebben, om dezen Brief in uw geacht *Maendschrift* te plaetzen.

Gy weet met my, dat Schryvers, die noodig achten hunne namen te verbergen, dikwyls eene valsche *qualiteit* voorwenden, om hunne lezers te misleiden, en des te onbekender te blyven. Dit onderstel ik het geval te zyn met het geschrift voorhanden. De Schryver noemt zich *een Leeraer der Remonstranten.* Ondertusschen (gelyk reeds, door de *Schryveren der Nederlandsche Bibliotheek*, is aengemerkt) is het een karaktertrek, die den *Remonstrant*, onder alle de Hervormden, inzonderheid kenmerkt, *dat hy de Heilige Schrift alleen aenneemt, als den regel van zyn geloof en leven.* Wie slechts aan de *Remonstranten* de minste kennis heeft, weet dit. Men kan naeuwlyks, by hen, den openbaren Godsdienst bywonen, zonder het te hooren. Doorgaends by de aenbevelingen der armen, en altoos by de aenkondigingen van het Heilig Avondmael, wordt het herinnerd. In velen hunner Godgeleerde Schriften, in hunne Leerboeken, en inzonderheid in de *Verklaring van hun gevoelen*, die den naem van *Belydenis* draegt, doch zelve niet meer dan een leerboek is, wordt het ingescherpt. Wie ooit hunne geschiedenis las, weet, dat hunne weigering, om, nevens de Heilige Schrift, eenige andere, als Geloofsregel, aen te nemen, de voorname grond geweest is hunner geschillen met de zoogenoemde *Gereformeerden.* Eindelyk zelfs in hunne huishoudelyke *Wetten* wordt het geheele eerste hoofdstuk besteed, om ten nadruklykste te verklaren, en voor altoos vast te stellen, *dat de Remonstrantsche Societeit zich alleen houdt aen de Heilige Schriftuur, byzonder des Nieuwen Testaments.* Kan hy dan een *Remonstrantsch Leeraer*, of aen het *Remonstrantsch* beginsel getrouw, geacht worden, die beweren wil, zoo als onze Schryver doet, dat men, met de Roomsche Kerk, *de Overleveringen nevens de Heilige Schrift voegen, en ze met het Nieuwe Testament gelyk stellen moet?* Ik zegge neen, en zoo velen myner Ambtsbroederen, als ik hier over gesproken heb, zeggen hetzelf-

zelfde: en het is daarom, dat ik, by dezen, openbare aentuiging doe tegen alle gevolg, het welk men, ten nadeele van de eere en leere der *Remonſtranten* in het gemeen, uit dit geſchrift zou mogen willen afleiden.

Het is niet enkel de *qualiteit* van den Schryver, Burgers, waarmede wy, vermoedelyk, misleid worden, de *gantſche* titel van zyn geſchrift is bedrieglyk. —— Men verwacht hier natuurlyk eene verdediging van *Overleveringen*, in den gewonen zin van het woord, en van *Overleveringen, hoedanigen*, RENIGLYK, *door de Roomſche Kerk aen het Nieuwe Testament worden gelyk geſteld.* En hoedanigen zyn nu dezen? Volgens den *Mechelſchen Catechismus* zyn zy LEERINGEN, *die, van der Apoſtelen tyden af, geleerd, ende van handt tot handt overgeleverd zyn*, en, by onzen Schryver zelven, op bladz. 5, zegt de TRENTSCHE KERKVERGADERING, *dat de waerheid en zedenleer, welken Jezus Christus door zyne Apoſtelen heeft doen prediken, vervat is in* GESCHREVENE BOEKEN *en* ONGESCHREVENE OVERLEVERINGEN, en de laetſten beſchryft zy, aldaer, vervolgens, als die, *door de Apoſtelen, uit den mond van Christus zelven ontvangen, of door de Apoſtelen zelven, op inſprake van den Heiligen Geest, als van hand tot hand overgeleverd, tot ons zyn overgekomen*, enz. Spreekt nu onze Schryver vervolgens van zoodanige Overleveringen? Neen. Volgens bladz. 6, zyn de Overleveringen, by hem, *oorkonden des Christendoms*, en dezen onderſcheid hy in *geſchrevenen* en *ongeſchrevenen*, van welke laetſten ik twyffele, of ooit iemand meer heeft hooren gewagen. Nu zou men denken, dat hy, door *Overleveringen*, ten minſten de *ongeſchrevene oorkonden* verſtondt; maar neen, zyne *Overleveringen* zyn (het geen zy, gewis, nooit by iemand, vóór hem, waren) *geſchrevene oorkonden*, en, welken dan toch de *ongeſchrevenen* mogen zyn, blyft een raedzel. Zyne *Overleveringen* zyn derhalven geheel iets anders, dan zy by de Roomſche Kerk en Trentſche Kerkvergadering zyn, als volgens welken zy *niet* zyn *geſchreven*. Maer wat verſtaet hy 'er dan eigenlyk door? De Schriften van de zoogenoemde *Patres Apoſtolici*, of van de leerlingen der Apoſtelen en van ſommige leerlingen dezer leerlingen, enz. —— met name, de Schriften van CLEMENS, BARNABAS, IGNATIUS en POLYCARPUS, volgens bl. 11; doch waarby, op bl. 16, IRENÆUS en CLEMENS VAN ALEXANDRIE gevoegd worden. Zy zyn derhalven Schrif-

ten, welken de Roomſche Kerk evenmin, als de Proteſtantſche, ooit *aen het Nieuwe Testament* heeft *gelyk geſteld*; dewyl zy, zoo zy dat gedaen hadt, dezelven in den *Canon* zou hebben opgenomen, gelyk zy de zoogenoemde *Apocryphe Boeken* van het Oude Testament gedaen heeft: en het koomt derhalven in het geheel niet te pas, de *Hervormden*, in tegenſtelling der Roomschgezinden, ten aenzien dezer Schriften van *minachting* te beſchuldigen; dewyl zy nooit verklaerd hebben, dat zy, *over het geheel*, dezelven minder achten, dan de Roomſchen doen.

Eindelyk gebruikt onze Schryver, op den titel van zyn Stukje, ook de benaming van *Hervormden* in eenen misleidenden zin. Wie zou niet denken, dat hy, hier door, *de Proteſtanten in 't gemeen* verſtondt, vooral daer het bekend is, dat zy allen aen de *eigenlyk gezegde* Overleveringen minder gezags hechten, dan de Roomschgezinden. Echter valt hy hier alleen de Leden der voormaels zoogenoemde *publieke*, of *heerſchende*, Kerk aen, als die ſomtyds, by uitſtekendheid, *Hervormden* (*Gereformeerden*) zyn geheten. Dit is gewis evenmin een bewys van oprechtheid of edelmoedigheid, als de onkunde wegens de beteekenis van het woord *Overleveringen* een bewys is van bedrevenheid zelfs in de *Remonſtrantſche* Schriften, zoo als (gelyk ik meen), door de *Schryveren der Nederlandſche Bibliotheek*, mede reeds is opgemerkt.

Dit zy nu genoeg wegens den titel. Wat het geſchrift zelf belangt: naer het oordeel van den Schryver, zouden dan de Schriften van CLEMENS, BARNABAS, IGNATIUS, POLYCARPUS, IRENÆUS, CLEMENS VAN ALEXANDRIE, enz. met de Schriften van het Nieuwe Testament behooren te worden gelyk geſteld. — Hier blykt aenſtonds, dat hy de *onſchatbare Kerklyke Geſchiedenis* van den beroemden VENEMA, op welke hy zich, by herhalinge, beroept, nooit geheel, met genoegzame oplettendheid, gelezen heeft; want anders zou hy zich herinnerd hebben, dat deze verdienſtelyke Schryver den *eenigen* brief, dien men ons, als van BARNABAS opſtel, bewaerd heeft, voor onecht verklaert, inzonderheid uit hoofde van deszelfs ongerymden inhoud; en, indien hy, voor het overige, eenige kennis had aen den letterkundigen arbeid van andere beroemde Geleerden over de Kerklyke Schryvers en derzelver Schriften, zou hy weten, dat dezelven, voor 't meerderdeel, met VENEMA inſtemmen,

en

—— en hy zou dus niet tot die gedrochtelyke ongerymdheid vervallen zyn, van te beweren, dat men een, doorgaends, om zyne ongerymdheid, voor onecht verklaerd ſtuk aen de Schriften van het Nieuwe Testament gelyk moest ſtellen. —— Indien hy wyders zelf ooit de zoogenoemde *Patres Apostolici* ingezien, of wegens dezelven iets gelezen, of ſlechts zynen VENEMA oplettend beoeffend hadt, zou hy weten, dat het mede nog al bedenklyk voor kan komen, of men die Schriften van de overige door hem genoemde Kerk-leeraren, welke zelfs voor echt erkend worden, (alleen met uitzonderinge van den *Brief van* POLYCARPUS *aen de Philippenſen*, waer van men zien kan VENEMA, *ubi ſupra*, p. 359-361.) *met evengelyke eerbied en genegenheid*, als de Heilige Schriften, moet *aenneemen*, uit aenmerking, —— dat CLEMENS, bygenoemd DE ROMEIN, van harte geloofd heeft aen de fabel wegens den Vogel *Phoenix*, (VENEMA, *ubi ſupra*, p. 295.) dat IGNATIUS niet was vry te ſpreken van geestdryvery, en de maet te buiten ging in den voorſtand van het te hoog gevoerd gezag der Bisſchoppen, (VENEMA, p. 353, enz.) dat wy van IRENÆUS naeuwlyks iets over hebben, dan eene vertaling van zyne *vyf Boeken tegen de Ketters*, in zoo ſlecht en duister Latyn, dat men 'er dikwyls zyne juiste meening niet uit kan opmaken, en dat onder zyne byzondere gevoelens behoorde, *dat de Engelen vleeſchelyke gemeenſchap met vrouwen houden, dat de leer van het duizend-jarig ryk van Christus gegrond is, dat de maegdelyke ſtaet den voorrang heeft boven het huuwlyk, dat alleen de vromen recht hebben op de goederen dezes levens*, enz. (VENEMA, p. 369, enz.) en dat eindelyk CLEMENS DE ALEXANDRYNER, onder anderen, in de volgende begrippen ſtondt: *de ware Christen-wyze is 'boven alle aendoeningen, zelfs die van honger en dorst, verheven: de Stof is eeuwig: de menſchelyke Zielen gaen uit het éene lichaem in het andere over: het Woord is ſlechts in ſchyn vleesch geworden: de Engelen hebben by vrouwen kinderen geteeld: Christus lichaem was geheel onderſcheiden van het onze: het Euangelie is aen de dooden, die veroordeeld zyn, gepredikt*, enz. (VENEMA, p. 371, enz.) — Het is vreemd, dat onze Schryver ook de Schriften van HERMES, of HERMAS, en PAPIAS, welke mede onder de zoogenoemde *Apostolica* behooren, niet in gelyken rang geſteld heeft met de reeds gemelden: want toch, dat VENEMA den zoogenoemden

Herder, die op HERMAS naem gaet, aen eenen anderen Schryver toekent, en denzelven *eenen dweeper* noemt *met eene bedorvene verbeelding*, behoefde hem niet te wederhouden; dewyl IRENÆUS en CLEMENS VAN ALEXANDRIE *den Herder* voor *een Godlyk Boek* verklaerd hebben; en de byzonderheden, *dat een Engel, in de gedaente van eene oude vrouw, aen* HERMES *gezichten laet zien, en dat elk mensch zynen goeden en kwaden gelei-geest heeft*, enz., zyn niet ongerymder, dan de reeds gemelden. Wat PAPIAS betreft; hy kan klagen, dat onze Schryver hem, in vergelyking van anderen, zeer onbillyk behandelt, als hy, om dat VENEMA beweerde, dat hy niet veel oordeels hadt, en het ware en valſche niet zeer wist te onderſcheiden, weigert, om zyne Schriften met die van het Nieuwe Testament gelyk te ſtellen. (Zie VENEMA, p. 301. 302. 515. 516.) —— Doch het wordt tyd de redenen te onderzoeken, waerom onze Schryver de overige en reeds meer gemelde Schriften zulk eener eere heeft waerdig gekeurd.

Zy zyn, hoofdzaeklyk, dezen, — dat de grond, op welken de Schriften van het Nieuwe Testament boven anderen *heilig* verklaerd zyn, nooit voldoende geweest is, — dat de Christenen zich doorgaends *verkeerdelyk* verbeelden, dat de zoogenoemde *Canon* der gemelde Schriften, of derzelver verzameling, zoo als wy die thands hebben, reeds *door de eerſte Christen-Kerke* is vervaerdigd, en dat VENEMA voldoende bewezen heeft, *dat noch Apostel* JOANNES, *noch* IGNATIUS, POLYCARPUS, QUADRATUS, *of iemand van dat gezag, noch de Kerk van Rome, in de eerſte, of in den aenvang der tweede eeuwe, den gezegden Canon des Nieuwen Testaments, in deszelfs geheel, hebben daergeſteld*, —— dat dit integendeel eerst het werk geweest is der vierde eeuwe, en men niet weet, aen wien men het moet toeſchryven, — dat 'er derhalven geene reden is, waerom men de Schriften van zoodanige Schryveren, die, even zeer als de Schryvers van den *Canon*, de verlichtingen des Heiligen Geestes hebben bezeten, niet met de Schriften der laetstgemelden zou gelyk ſtellen, enz. —— Om nu niet aen te merken, dat onze Schryver, als hy, op bl. 11, voorgeeft, dat *niet juist zou kunnen bepaeld worden, van wien, en wanneer, de Canon zyne tegenwoordige gedaente bekomen hebbe*, wederom zynen VENEMA niet gelezen heeft, als van wien hy, op bl. 41 van zyn *Vol.* IV, hadt kunnen leeren, dat dezel-

zelve, door de Kerkvergadering van *Laodicea*, even over de helft der vierde eeuwe, allereerst is vastgeſteld, en zedert by de Christelyke Kerk algemeen aengenomen, en door eene Wet van JUSTINIAEN bekrachtigd: — indien hy eenige kennis hadt gehad aen de Schriften van de Engelſche Geleerden WHISTON en DODWEL, die weleer een gelyk gevoelen voorſtonden, als hy thands heeft voorgedragen, zou hy het nog vry wat beter hebben kunnen opſchikken, dan hy thands gedaen heeft; doch het geen een LE CLERCK en andere beroemde Mannen tegen deze beruchte Engelſchen hebben geſchreven, zou even zeer zyn geſchryf, als het hunne, wederlegd hebben; en, indien hy zyne kundigheden wegens den *Canon*, door eene oplettender lezing van VENEMA, of van de verhandelingen van BASNAGE, ENS, SEMLER, enz. of van de geſchriften van SAM. CLARCKE, RICHARDSON, JONES, enz. tegen den befaemden TOLAND, die mede het gezag van den *Canon* beſtreden heeft, en van andere dergelyke Schryveren, verkregen hadt, zou hy zich wat meer bevoegd getoond hebben, om over dit onderwerp te oordeelen en te ſchryven, en tevens wat juister hebben geredekaveld. — Doch laet ons zynen voornamen grond kortelyk van naby bezien.

De Canon (zegt hy) *heeft zyne tegenwoordige gedaente eerst in de vierde eeuwe gekregen.* Wel nu! volgt daer uit, dat alle de Schriften van denzelven enkel hun gezag ontleenen van de genen, die aen den *Canon* de tegenwoordige gedaente gaven? Indien hy 't niet weet, kan VENEMA hem wederom leeren, (*Vol.* III. *p.* 338 *& ſeqq.*) dat, ſtrydig met het geen hy, op bl. 10, ſchryft, na dat Apostel JOANNES de Euangelien van MATTHEUS, MARCUS en LUCAS, nevens de Handelingen der Apostelen, met zyne goedkeuring hadt bekrachtigd, de tegenwoordige verzameling der Euangelien en Handelingen, kort na den dood van JOANNES, of in 't voorst der tweede eeuwe, is gemaakt door de Ouderlingen der Aſiatiſche Kerk, gewezene vrienden en mededienaren van JOANNES, mannen van de beproefdſte trouwe, — dat dezen, onder welken inzonderheid ook QUADRATUS was, in wien onze Schryver veel vertrouwen ſchynt te ſtellen, deze verzameling aen de Kerk hebben overhandigd, en deze dezelve, zederd, algemeen heeft aengenomen; — dat voorts de brieven van Apostel PAULUS (waer van men dien *aen de Hebreen* moet uitzonderen) mede, reeds in het voorst der tweede

eeuwe, werden byeen verzameld, en, ſchoon derzelver tegenwoordige rangſchikking van lateren tyd zy, en men de namen van hun, die de verzameling maekten, niet kunne opgeven, zy echter, terſtond daerna, algemeen, als echt, erkend en aengenomen zyn; — dat ook, ſlechts een weinig later, de *eerſte* brieven van Apostel PETRUS en JOANNES by de verzameling zyn gevoegd, en door de Gemeenten opgenomen, en dat het alleen *de brief aen de Hebreen*, *die van* JACOBUS, *de tweede van* PETRUS, *de tweede en derde van* JOANNES, *en die van* JUDAS, *benevens het boek der Openbaringe*, geweest zyn, omtrent wier aenneeminge in den *Canon* de Kerken, eerst in de vierde eeuwe, algemeen zyn overeengekomen. Vroeger namelyk, en wel mede reeds in de tweede eeuwe, en vervolgens, waren de gevoelens verdeeld wegens de laetstgemelde Schriften. Hier en daer werdt aen de echtheid van één of ander derzelven getwyfeld, by de ééne Kerk omtrent het één geſchrift, by de andere omtrent het ander. Dit maekte derhalven derzelver aenneeming, by de onderſcheidene Kerken, verſchillend, en den *Canon*, in dit opzicht, ongelyk, tot dat alle verſchil daeromtrent werd weggenomen, in de vierde eeuwe, zoo als gezegd is, — alleen met die uitzondering, dat men, nog daerna, hier en daer, eenige zwarigheid gemaekt heeft wegens de aenneeming van den *brief aen de Hebreen* en de *Openbaring van* JOANNES.

't Is echter onbetwistbaer, dat, hoewel de *brief aen de Hebreen*, *die van* JACOBUS, enz. in den *Canon* niet waren opgenomen, zy echter van gebruik waren in de Christen-Kerk, en van tyd tot tyd aen de Gemeenten werden voorgeleezen: en, voor zoo ver men aen de Schriften van CLEMENS, BARNABAS, enz. gelyke eere bewees, kunnen zy derhalven gezegd worden, tot in de vierde eeuwe, met de gemelde brieven, enz. gelyk geſteld geweest te zyn; doch derzelver uitſluiting of wering buiten den *Canon*, in welken alleen de *Euangelien*, *Handelingen*, enz. geplaetst waren, togenſtraft volſtrektelyk het voorgeven, dat zy ook met deze laetſte Schriften gelyk geſtaen zouden hebben.

Gy ziet dus, Medeburgers, dat, als men de Schriften van het Nieuwe Testament naer derzelver uitgebreidheid berekent, ten minſten negen tiende deelen van den *Canon* juist het gezag voor zich hebben, het welk onze Schryver, op bl. 8 en 9, als genoegzaem, gevorderd heeft,

na-

namelyk het gezag van Apostel JOANNES, van IGNATIUS, POLYCARPUS, QUADRATUS, enz. en van de *Kerk van Rome*, *in den aenvang van de tweede eeuwe*, ja dat zy, door het gezag der gantſche Christen-Kerke, in dezen vroegen tyd, geſchraegd worden. Men moest dus, dunkt my, deze negen tienden onaengeroerd laten, en, zoo men het gezag van het overige één tiende beſtryden wilde, moest men zyne krachten beproeven aen het bondig bewys, dat men het van den *Canon* behoorde af te ſnyden. Doch wat zouden de Schriften van CLEMENS, BARNABAS, enz. daer by winnen? Zy zouden, als men het bewys toeſtondt, weder met den *brief aen de Hebreen*, enz. gelyk komen; doch op eene gelykſtelling met de *Euangelien*, enz. en op eene aenneeming in den *Canon*, zouden zy nimmer aenſpraek kunnen maken.

Nu nog één woord wegens het geen onze Schryver, op bl. 13 en 14, redeneert over de *verlichtingen des Geestes*, welken deze mannen (CLEMENS namelyk, enz.) even zeer zouden hebben bezeten, als de Apostelen en verdere Schryvers van het Nieuwe Testament, en wegens het beſluit, dat hy daer uit trekt, dat hunne Schriften van gelyk gezag behoorden te zyn, als die der laetstgemelden. —— Zoo zyne ſtelling valsch is, kan ook zyn beſluit geen ſteek houden. Nu ontken ik volſtrekt de eerſte. Men moet onderſcheiding maken tusſchen de *verſchillende gaven des Geestes*, *en derzelver verſchillende bedeeling in de eerſte Christen-Kerke*, volgens 1 *Corinth.* XII; en laten dan CLEMENS, BARNABAS, enz. even ryk, als de Apostelen, bedeeld geweest zyn met de *gaven der talen*, *der gezondmakinge*, *en der krachten;* de ongerymdheden en valſche begrippen, welke in hunne Schriften voorkomen, bewyzen onwederſpreeklyk, dat zy, in de *gaven der verlichtinge*, en in de *openbaringe van het woord der wysheid*, *der kennisſe*, *en des geloofs*, geenzins met de Apostelen gelyk geſtaen hebben.

Ik beſluite, Burgers, met de betuiginge myner achtinge, als

Uw beſtendig Lezer en Medeburger,

Rotterdam,
21 April 1796.

ADR. STOLKER,
Remonſtrantsch Leeraer.

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN DEN *Aether Vitrioli* MET *Ol. Terebinthinæ* TEGENS GALSTEENEN.

Door C. F. WITTING.

Eene Vrouw van aanzien, dertig jaaren oud, 13 jaaren getrouwd, kinderloos, van een bloedryk geſtel en levendig van geest, had altoos eene voordeelige gezondheid genoten, tot dat zy vóór omtrent vyf jaaren van een Maagkramp, door een ligten aanval van Geelzucht gevolgd, werd aangetast. Hiervan echter genas zy in weinig tyds, en bevond zich ook naderhand tamelyk wel, behalven dat zy nu en dan aan eene ophooping van ſlym en gal in de eerſte wegen, verzeld van eene bleekgeele kleur van 't aangezicht, onderhevig was. —— In October van 't Jaar 1792 werd zy, na eene hevige gramſchap, door een Galziekte aangetast; dezelve was zeer hooggaande, en werd van de hevigſte braakingen verzeld. Purgeermiddelen, Tamarinden, naderhand het Extrakt van Graswortel en Paardebloemen met *Tartar. Tartariſatus* gepaard, bewerkten haare genéézing, en zy kreeg haare voorige eetlust volkomen weder. Niet te min begon zy na dien tyd te vermageren, de drekſtoffen waren grys, de tong droog, en de ſmaak bleef koperagtig, zonder dat 'er evenwel eenige koorts beſpeurd werd. De oorzaak dezer verſchynzelen kwam my voor in eene te groote ſlapheid en dunheid der Gal, uit gebrek van genoegzaame ſcherpte, gezogt te moeten worden. Nog eenigen tyd hield ik met oplosſende middelen, doch zodanige, die tevens de kwaade geſteldheid der Gal verbeteren konden, aan, voornaamlyk Osſegal, Zeep, *Tart. Tartariſat. Extr. Gramin. Taraxac. Rhei*, *Card. Benedict.* & *Quaſſiæ*. Hierna werden de drekſtoffen geel en de overige toevallen verminderden: echter bleef de ſpysverteering nog eenigzins gebrekkig en de ſtoelgang was ongeregeld. —— In February van het volgend jaar kreeg zy wederom aanvallen van Maagkramp, eerst met grootere tuſſchenpoozingen, doch naderhand meer onafgebroken en heviger, zo dat de pynen zich tot in de borst en onder de ſchouders uitſtrekten. —— De ſtoelgangen werden nu op nieuw grys, de ſmaak koperig en 't lichaam vermagerde. —— Reeds lang had ik vermoed, dat 'er Galſteenen aanwezig waren, die deze hevige pynen en de ver-

verdere verſchynzelen veroorzaakten, en thans werd ik in dit vermoeden ten vollen bevestigd, door dat 'er in de ſtoelgangen werklyk een Galſteentje gevonden werd. — Na dien tyd loosde zy telkens op nieuw Galſteenen, in grooter getal, en van verſchillende grootte, zo wel na voorafgaande Colykpynen, als buiten dezelve. —— Zy waren van buiten witachtig van kleur, van binnen bruin en groenachtig, zeer ſponsachtig van maakzel, zo dat zy op het water dreeven.

De onwerkzaamheid der meest gebruiklyke middelen tot het oplosſen der Galſteenen, waarvan ik meermaalen getuigen was, en de bekende uitwerkingen van het middel van DUCANDE, uit het *Ol. Terebinth. & Naphtha Vitrioli*, deed my beſluiten, dit laatſte ter ontbinding dezer Galſteenen te beproeven. —— Ik deed derhalven van dit middel, 't geen ik eerst uit twee deelen *Naphtha* en een deel Terpentynolie, en daarna uit gelyke deelen, deed ſamenſtellen, in de twee eerſte weeken eene halve en daarna eene geheele drachma daaglyks, en wel in twee of drie reizen, met wey inneemen. —— Vier weeken lang werd dit middel voortgezet, en de Lyderes had geduurende dien tyd geen nieuw aanval van het Galſteen-Colyk; ik liet haar de volgende drie weeken met het gebruik daarvan ophouden, en na weinig tyd kreeg zy wederom kramppynen, en loosde eenige Steentjes. —— Men begon dus de droppels op nieuw, en liet haar, meer dan zes weeken lang, daar mede voortvaaren. —— Van toen af zyn ook de pynen weder uitgebleven, en niet te rug gekomen. De Lyderes nam toe in kragten, de drekſtoffen werden volmaakt geel, de koperige ſmaak verbeterde, en de Dame, die zo na by eene doodlyke uitteering was, bevindt zich thans volkomen wel. Slegts eene keer, en wel omtrent zes weeken na het opgehouden gebruik der droppels, heeft men onder de excrementen nog een kleinen Steen gevonden.

Zonderling is het, dat deze Vrouw, die na eene dertien jaarige echt kinderloos gebleven was, onder 't gebruik van dit middel, en wel in de eerſte vier weeken, ondanks haare ſlegte gezondheid, zwanger geraakt, en naderhand van een gezond kind verlost is. Of en in hoe verre echter dit geneesmiddel tot hetzelve heeft medegewerkt, is niet mooglyk met eenige zekerheid te bepaalen. —— Zo veel echter is gewis, dat dit verhittend hulpmiddel geen nadeel aan de zwangerheid heeft toegebragt; hebbende zy hetzelve beginnen te gebruiken

op een tyd, toen men het uitblyven der Maandſtonden aan een hevigen ſchrik, waar door zy, ſtaande zelve, geweldig getroffen was, toeſchreef, zonder het minſte vermoeden op zwangerheid te hebben.

DE NATUURLYKE HISTORIE EN GESCHIEDKUNDIGE BYZONDERHEDEN VAN DEN PAPYRUS, OF DEN PAPIER-PLANT.

(Getrokken uit JAMES BRUCE's *Voy. en Nubie & Abyſſinie.*)

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MEDEBURGERS!

Het IVde Deel der *Berichten omtrent de Pruisſiſche, Oostenrykſche* en *Siciliaanſche, Monarchien*, van MEERMAN, leezende, trof ik in de Beſchryving van *Syracuſe* deeze byzonderheid aan: „ In deeze buurt is nog een voorwerp van merkwaardigheid, 't geen de meeste Reizigers niet verzuimen te bezigtigen: ik meen het *Papyrus-gewas* langs de zoomen van de Cyanaſtroom, de eenigſte plaats in *Sicilie* en *Europa*, den een of anderen Botaniſchen tuin misſchien uitgezonderd, waar zy groeit. — Wanneer men de Cyanaſtroom een weinig is opgevaaren, begint zich de *Papyrus-plant* te vertoonen; een groen omtrent driekantig Riet, van welk 'er uit ééne knots verſcheide halmen ontſpringen; zy bereiken eene tamelyke hoogte, zommige wel van agt of negen voeten, en eindigen zich in eene groote losſe kwast; om welke reden de Landlieden de geheele plant, ſomwylen, *Perucca*, of Pruik, heeten. Van binnen ziet men niets dan witte zeer dicht opeen gedrongene vezels. Het is den Ridder LANDOLINA gelukt, na alles, wat ons van de Ouden, over de vervaardiging des Papiers uit dat Riet, is nagelaaten, te hebben overdacht, en na veele vergeefſche Proeven, eindelyk, indien al niet volkomen op dezelfde toebereiding, ten minſten op eene ſoortgelyke, te geraaken. In witheid en goedkoopheid, (indien het naamlyk gemanufactureerd moest worden) kan het zekerlyk wel niet by ons gewoone Schryfpapier haalen; doch men kan 'er ten minſten op eene zeer gemaklyke en

„ dui-

„ duidelyke wyze letters op nederbrengen; en het is
„ waarſchynlyk voor vervolkoming vatbaar. Het geſchil-
„ de Riet wordt volgens deeze bewerking in ſmalle lange
„ reepen geſneeden, en van die reepen zoo veel men wil
„ naast elkander, en andere, in dezelfde evenredigheid, 'er
„ weder dwars over heen gelegd. In deeze ligging perst
„ men ze; en het natuurlyk lym, dat de Plant in zich
„ opſluit, voegt alles, daarna niet meer van een te
„ ſcheiden, aan elkander; het vereischt dan, om be-
„ ſchreeven te kunnen worden, ſlechts een weinig polys-
„ ting."

Ik herinnerde my, by den Reiziger BRUCE, wegens deeze Plant, en het Papier daar van vervaardigd, een vry breed verſlag geleezen te hebben, ſloeg het na, oordeelde het der Vertaalinge en der Toezendinge voor Ul. *Mengelwerk* niet onwaardig; keurt Gyl. het plaatzenswaardig, dan hoop ik 't zelve binnen kort geplaatst te zien, en *blyf, enz.*

* * *

De Papyrus levert een zonderling voorbeeld op van de veranderingen, welke eenige zaaken in den loop van weinig Eeuwen kunnen ondergaan. Deeze Plant was de eerſte beſchikſter in den voortgang der Weetenſchappen, en de bewaardſter der Gebeurtenisſen door de Geſchiedkunde opgetekend. Door haar deelde het eene Volk zyne ontdekkingen aan het andere mede. Dezelve was van een zo nuttig en zo uitgeſtrekt gebruik, dat ze zelfs den Menſchen tot ſpyze ſtrekte; met dit alles twist men tegenwoordig wat de Papyrus was; men kent de Gedaante niet, en twyfelt of dezelve nog in *Egypte* beſtaat.

Een Man die in de geleerde Wereld uitſteekt, een Man die van zyne vroegſte jeugd zich aan de kennis der Plantkunde toegewyd heeft, en, in een verder gevorderden leeftyd, de Wereld omreisde om deeze Weetenſchap voort te zetten, Sir JOSEPH BANKS, heeft my betuigd, dat hy, behalven eenige ſlegte Tekeningen, nooit een denkbeeld hadt wat de Papyrus was, tot dat ik 'er hem een ſtuk van gaf. De Graaf DE CAYLUS verhaalt, te hebben hooren zeggen, dat men 'er een ſtuk van te *Parys* hadt; hy deedt alle moeite om het te zien te krygen, en, toen men 't zelve hem vertoonde, bleek het hem een brok van zeer algemeen bekend Riet te weezen.

Ik heb de Papyrus-plant met eigen handen verzameld, en dit geſchiedde niet zonder moeite en gevaar; in *Syrie*, in

Jordaan, op twee onderſcheide plaatzen in *Opper-* en *Neder-Egypte*, in het Meir *Tzana*, en in de *Goodero* in *Abyſſinie*. Het was met eene uitſteekende voldoening dat ik deeze Plant overal dezelfde vond, en volſtrekt overeenkomſtig met de beſchryvingen, welke de Ouden ons daar van naagelaaten hebben. Alleen bevond ik, dat dezelve in *Egypte* veel ſterker, veel ſchooner, en ten minſten een voet hooger, was, dan in *Syrie* en *Abyſſinie*.

De Papyrus is een Rietgewas, door de *Grieken* met den naam van *Biblus* beſtempeld. 'Er valt geen twyfel aan of deeze Plant was van zeer ouden tyd in *Egypte* bekend, naardemaal HORUS APOLLO ons leert, dat de *Egyptenaars*, de oudheid hunner herkomſt willende bewyzen, een bos Papyrus vertoonden; dewyl zy beweerden, dat zy zich daar mede gevoed hadden, vóór dat zy het gebruik des Koorns kenden. Ondertuſſchen geloof ik dat het eene andere Plant dan de Papyrus was, die, in vroegeren tyde, den *Egyptenaaren* tot voedzel ſtrekte; want, ſchoon zy den Papyrus uitzogen, welke een honig- en zuikeragtigen ſmaak heeft, blykt het niet dat men zich ooit met eenig ander gedeelte van die Plant heeft kunnen voeden: terwyl de andere Plant, van welke ik ſprak, zonder eenig bezwaar, tot brood kon dienen, toen het Koorn nog niet bekend was; dewyl men, in andere Landen, 'er zich nog van bedient.

De Papyrus werd, naar ik denke, uit *Ethiopie* na *Egypte* overgebragt. De *Egyptenaars* bedienden 'er zich van onmiddelyk naa dat zy het gebruik der *Hieroglyphen* hadden laaten vaaren, en het eerſte Papier, 't welk men van dit Riet vervaardigde, was in de *Saïd*. De *Saïd* is, gelyk men weet, *Opper-Egypte*, alleen onder dien naam in vroegeren tyde bekend. De *Saïdſche* Taal, welke, naar alle waarſchynlykheid, naast de *Ethiopiſche*, de oudſte Taal in *Egypte* is, beſtaat nog in de eerſte Characters, die op de *Hieroglyphen* volgden, in de Valei, dat is te zeggen, in het bebouwde Land.

Ondertuſſchen geloof ik niet, dat, ſchoon de Papyrus hier vóór langen tyd bekend geweest hebbe, deeze Plant natuurlyk eigen is aan *Egypte* en aan den *Nyl*, gelyk eenige Schryvers beweerd hebben. Dezelve heeft een zwaare kruin, en in een vlak land, gelyk de Valei van *Egypte*, zou dezelve nooit wederſtand hebben kunnen bieden aan den wind, bovenal met een zwakken dunnen ſtengel, en een wortel, die zeer kort en dun is. Behalven

de

de wind zou de ſtroom des waters genoegzaam geweert zyn om deeze Plant te ontwortelen of te breeken: gevolglyk zou dezelve niet hebben kunnen groeijen in den *Nyl*, of eenige andere ſnelſtroomende en diepe Rivier.

PLINIUS (*), die den Papyrus zeer wel ſchynt gekend te hebben, zegt niet dat dezelve in de bedding des *Nyls* zelve kan groeijen; maar wel in de waterkanaalen, by het overvloeijen der Riviere; waar de wateren ſtil ſtaan blyven, en niet meer dan twee ellen diepte hebben. — Deeze waarneeming is zeer juist, en alles, wat ik gezien heb, zo in *Opper-Egypte* als in *Abyſſinie*, bevestigt dezelve. Nimmer groeit de Papyrus in de bedding van eene groote Rivier; maar wel in een arm, waar het water zich verſpreidt, of aan den oever der Meiren, waar het water een diepte van een vadem of daaromtrent heeft, en waar dezelve beveiligd kan zyn tegen het geweld der golven, wanneer de wind ſterk waait.

PLINIUS vermeldt ons, daarenboven, dat de Papyrus in *Syrie* groeit; en, in de daad, ik heb die Plant gezien voor dat ik in *Egypte* kwam; te weeten, in de *Jordaan*, tuſſchen de oude Stad *Paneas*, die nog denzelfden naam voert, en het Meir van *Tiberias;* waarſchynlyk het zelfde Meir waar van PLINIUS ſpreekt, als hy ſchryft, dat men 'er niet alleen den Papyrus ziet, maar ook de *Calamus Odoratus*. — De Papyrus-plant, die ik aan de *Jordaan* zag, groeide aan de ſlinkerhand van de Brug, *de Brug van de Kinderen Jacobs* geheeten. Te deezer plaatze had men twee voeten en negen duimen waters, de *Jordaanſtroom* was door den Regen gezwollen.

Naar het verhaal van GUILLANDUS (†) vindt men ook den Papyrus by den *Tygris* en den *Euphraat*. Ik verbeeld my dat dit Rietgewas zich in *Aſie* en in *Griekenland* niet vermenigvuldigde, dan toen men 'er Papier van begon te maaken, en het gebruik daar van algemeen werd.

Dit tydperk is geheel onzeker. PLINIUS ſchryft, dat, volgens VARRO, het gebruik des Papiers algemeen wierd, in *Griekenland*, naa dat ALEXANDER *Egypte* vermeesterd hadt,

(*) PLIN. *Hiſt. Nat.* Lib. 13. Cap. 11.
(†) MELCH. GUILLAND. *Philoſoph. & Medic.* Lauſanne, 1566. in 8vo.

Ondertusschen zien wy by ANACREON (*), ALCEUS, ESCHYLES, en by de Blyspeldichters, dat het ten dunnen tyde bekend was. Wy weeten desgelyks dat het zeer zeker gebruikt werd by de *Ioniers*, die het ongetwyfeld rechtstreeks uit *Egypte* kreegen. NUMA POMPILIUS, die drie Eeuwen vóór ALEXANDER leefde, liet, zo het verhaal luidt, een vry groot getal Boeken naa, op Papyrus geschreeven; Boeken, welke men, langen tyd naa zynen dood, te *Rome* vondt.

Dit alles kan zeer wel waarheid weezen. De Schryvers maakten toen een klein getal uit, en hadden allen, door hunne kundigheid, meer of min gemeenschaps met *Egypte*. Het was door hun dat *Egypte* bekend werd; en, indien zy in *Egypte* het schryven geleerd hebben, is het ook hoogstwaarschynlyk dat zy zich bedienden van het Papier, waar op de *Egyptenaars* schreeven.

ARISTOTELES was het die het eerst eene Boekery aanlag. De vermeesteringen van ALEXANDER en de grondvesting van *Alexandrie* hadden voor de Wereld *Egypte* geopend, handel en weetenschappen medegedeeld. Het voorbeeld van ARISTOTELES werd gevolgd, en de smaak om Boekverzamelingen te maaken kreeg grooten opgang.

De *Ptolemeën*, en de Koningen van *Pergamus*, dongen om de talrykste Boekery te hebben. De *Ptolemeën*, Meesters van *Egypte*, en van den Papyrus, bedienden zich van dat voorregt, om te beletten dat de Boeken in *Griekenland* te sterk vermenigvuldigden. Dan waarschynlyk vonden de andere Vorsten middel om zich den Papyrus bezorgen, en deeden denzelven overal, waar dezelve kon groeijen, planten.

EUMENES, Koning van *Pergamus*, deedt meer; hy beproefde, de bereiding van het *Pergament*, waar van de *Ioniers* zints lange gebruik maakten, ter oorzaake van de schaarschheid van den Papyrus, tot eene grootere volkomenheid te brengen; want, wat men ook moge zeggen van de gelykklankigheid der benaaminge, het gaat volkomen zeker, dat de gewoonte om op Beestenhuiden, of Pergament, te schryven langen tyd vóór de grondvesting der Staaten in *Griekenland*, en zelfs vóór dat *Griekenland* bewoond werd, in gebruik was. Wy weeten, dat de *Israëliten*, in den vroegsten tyd, 'er zich van bedienden; en leeren uit JOSEPHUS, dat de Oudsten des *Hebreeuwschen* Volks,

(*) ANACR. Ode 4.

Volks, op last van den Hoogenpriester, aan PTOLEMEUS PHILADELPHUS een Afschrift der Wet bragten, geschreeven met gouden Letteren op toebereide Vellen, met zo veel kunsts zamengelymd, dat men de zamenvoegingen niet kon zien.

De Ouden verdeelden den Papyrus in drie deelen. Eerst sneedt men 'er de kruin af, en het dunste gedeelte van de steng; voorts het middelste gedeelte, en eindelyk den wortel. Van elk deezer deelen maakte men een byzonder gebruik. PLINIUS (*) vermeldt, dat men van het dunste gedeelte, 't welk de kruin en bloem droeg, alleen gebruik maakte om de Tempels op te cieren, en de Standbeelden der Goden te kroonen. Dan my dunkt, dat men 'er zich ook van bediende om Mannen van uitsteekende verdiensten mede te bekransen. PLUTARCHUS (†) verhaalt, dat AGESILAUS aan deeze soort van Kroon de voorkeuze gaf, van wegen derzelver eenvoudigheid, en dat hy, van den Koning afscheid neemende, die gunste verzogt, welke hem onverwyld werd toegestaan. ATHENÆUS (‡), integendeel, spot met de zodanigen, die Roozen vlogten in de Kroonen van Papyrus, en zegt, dat het even belachlyk is als of men Roozen vlogt in een Kroon van Knoflook. Ondertusschen is de rede, welke hy 'er van geeft, ongegrond; want de steel van den Papyrus heeft niet meer geurs dan zand, dan het hout van een Roozenboom; maar de bloem van den Papyrus geeft een aangenaamen geur, schoon veel minder dan de Roos. Hadt hy gezegd, dat de Bloemtros van den Papyrus na dor kruid geleek, en een droevig figuur maakte by de ryke en schitterende kleur der Roozen, hy zou zich beter hebben uitgedrukt.

Wat 'er PLINIUS ook van moge gezegd hebben, het bovenste gedeelte van den Papyrus werd niet alleen gebruikt om de Standbeelden der Goden te bekransen; maar ook om 'er scheepstouwen van te vervaardigen. Het touwwerk der Vlooten van ANTIGONUS bestondt uit niets anders; want men kende het gebruik nog niet van het *Spartum*, welk niet beter is; doch waarvan men zich tot heden toe bedient voor alle Schepen op de Kusten van

(*) PLIN. *Hist. Nat.* Lib. 13. c. 2.
(†) PLUTARCH. *Vit. Agesil.*
(‡) ATHEN. Lib. 15.

206 ...ence. Van de kruin van den Papyrus bedienden zich desgelyks om de Schepen te kalvateren en ...eeuwen; men dreef dit in de naaden, en bestreek die ...volgens met harst.

PLINIUS (*) onderrigt ons verder, dat men zich van de geheele Plant bediende in het vervaardigen van Schepen. Een stuk Acaciahout diende tot kiel, en men voegde 'er van wederzyde Papyrus aan, welke men wel vast verbondt met den voor- en agtersteven. Dit is het eenig Vaartuig waar van de *Abyssiniers* zich bedienen. Zy noemen 't zelve *Tancoa*. Het is naar het gebruik dier Vaartuigen, dat Propheet JESAIA, die buiten twyfel de *Egyptenaars* op 't oog hadt, de Volken beschryft op welken de toorn des Allerhoogsten zou vallen. Ik verbeeld my ook, dat de *Jonken* van de *Roode Zee*, die men wil dat van Leer gemaakt waren, uit Papyrus bestonden, met Leer overtrokken. De *Homeriten* voeren in dit slag van *Jonken*, om met de *Sabeërs*, hunne Vrienden, aan den mond der *Roode Zee* te gaan handelen; doch men zal my nooit kunnen diets maaken, schoon men het met veel vertrouwen durft zeggen, dat dergelyke Vaartuigen het één uur op den *Indischen* Oceaan zouden hebben kunnen uithouden.

De wortel en het benedenste gedeelte van den Papyrus dienden ook tot verscheide gebruiken, vóór dat men 'er tyd van uitdroogen aan gaf. Dewyl 'er veel saps in was, kaauwde men dezelve. Dit althans verhaalt 'er DIOSCORIDES van; en dit is nog in gebruik in *Abyssinie*, waar men niet alleen den wortel van den Papyrus kaauwt, maar ook van alle soorten van rietgewassen. HERODOTUS onderrigt ons ook, dat men het benedenste gedeelte van de Papyrus-plant roostte om het tot spyze te gebruiken.

Naardemaal het Hout zeer schaars was in *Egypte*, strekte ook het benedenste gedeelte van den Papyrus om 'er verscheide dingen, ten huislyken gebruike, van te vervaardigen. Wy behoeven niet meer te twyfelen, naa 't geen 'er ook ANACREON en ALCEUS van zeggen, dat men zich van dit gedeelte van den Papyrus alleen bediende om 'er zulke stukken van te maaken als strekten om andere deelen te verbinden.

Ik bezit een zeer groot en fraai Handschrift, gevonden in

(*) PLIN. *Hist. Nat.* Lib. 13. c. 2.

in de Ruïnen van *Thebes*; welks band gemaakt is met den wortel van den Papyrus; vervolgens overdekt met sterke stukken Papier, en weder overtrokken met Leder; op dezelfde wyze als wy tegenwoordig een Boek zouden inbinden. Dit Boek is in klein Folio, en ik hel over om te gelooven, dat alle de Boeken, met Papyrus gemaakt, juist *dezelfde* gedaante hadden als onze Boeken heden ten *dage*. De Letters zyn groot, zwaar en zwart, en schynen met een riet geschreeven, gelyk de *Egyptenaars* en *Abyssiniers* nog schryven. De wederzyden van het blad zyn beschreeven, zo dat het niet opgerold kon worden gelyk de Boeken op Pergament; daarenboven is de stoffe te broos om niet te breeken door het dikwyls rollen. De reden, dat de *Abyssiniers* deeze wyze om hunne Boeken niet te rollen behouden hebben, is, dewyl men, naa dat men ophieldt met op steen te schryven, zich van Papyrus bediende, en het Pergament niet bezigde dan naa het omhelzen van den *Joodschen* Godsdienst. — In geheel *Ethiopie*, waar men zich van Pergament bedient, hebben de Boeken dezelfde gedaante als de onze. De banden zyn van hout, met leer overtrokken. De *Abyssiniers* zeggen, dat het alleen de Wet van MOZES is, welke zy op een Pergamenten Rol bewaaren, aan één zyde beschreeven; dewyl op de wederzyde geene plaats is, eerwaardig genoeg om 'er woorden op te schryven uit den mond van GOD zelve uitgegaan. Zodanig was de Rol, van welke ik hier boven sprak, aan PTOLEMEUS overgeleverd, en het is te dier oorzaake dat men zo naauwe zorge gedraagen hadt in het net zamenvoegen der vellen.

Men is het niet één's over de wyze waar op de Ouden Papier maakten; dan my dunkt dat wie PLINIUS met aandagt leest niet lang des in 't onzekere kan blyven. Het grofste gedeelte van den Papyrus in twee deelen gespleeten zynde, nam men het vliesje, of zelfs de twee vliesjes, die zich tusschen den bast en het hout bevinden; men scheidde deeze van elkander met een yzeren werktuig, 't geen gepunt was, maar aan de zyden niet snydend. Men spreidde vervolgens deeze vliesjes uit op een vlakke tafel; men maakte de randen effen, en sneedt ze af op die lengte zo als men de bladen begeerde. Deeze strooken van Papyrus werden de een een weinig op den rand van de andere gelegd, en weder bedekt aan het einde met andere zeer dunne dwarsstrooken, welker langte overeenkwam met die breedte der eerste. Het Boek, 't geen ik bezit, is elf

208 half duim lang, zeven duimen breed, 'er is geen blad in waar een ſtrook van Papyrus voorkomt van en een half duim aan den kant. Dit doet my denken, dat de Plant, waarvan men dezelve gemaakt heeft, omtrent vyftien voeten lang moet geweest zyn. Ondertusſchen heb ik 'er nooit een gezien die meer dan tien voeten haalde: maar de Papyrus is, buiten twyfel, verbasterd, naa dat men denzelven by geval heeft laaten opgroeijen, te digt ſtaande, zonder ze te dunnen. —— HERODOTUS (*) vermeldt, dat de *Egyptenaars* denzelven alle jaaren affneeden, ten zelfden tyde als zy hun Koorn inzamelden.

Deeze ſtrooken van Papyrus hebben by PLINIUS twaalf onderſcheide benaamingen (†), 't geen zeker eene overtollige optelling is. Wanneer die ſtrooken geregeld by elkander geſchikt, en alle nog versch waren, zette men dezelve onder een gewigt, 't welk ze zamendrukte, en liet ze dus in de Zon droogen.

Men heeft zich verbeeld dat het water van den *Nyl* eene gomagtige hoedanigheid hadt, noodzaaklyk om de ſtrooken van den Papyrus op elkander te doen kleeven; doch ik kan verzekeren dat 'er niets ongegronder is dan dit begrip. In tegendeel is het my gebleeken, dat, van alle wateren, het Nyl-water het minst geſchikt was om den Papyrus te bevogtigen, of het moest vooraf gezuiverd weezen van de ſlymerigheid, die 't zelve doorgaans troubel maakt. Dikwyls heb ik, zo in *Egypte* als in *Abyſſinie*, dit ſoort van Papier vervaardigd; en het is my gebleeken, dat in het zoetſmaakend ſap, 't welk in de Plant is, de waare rede moet gezogt worden van de zamenhegting der ſtrooken, en dat het water, 't geen men gebruikt, alleen dient om dit ſap te verdunnen en gelykerhand overal te verſpreiden.

Men moet, daarenboven, de vliesjes leggen in dezelfde rigting als ze waren vóór dat men ze van elkander haalde, dat is te zeggen, het binnenſte tegen het binnenſte, het eene in 't lange het ander in 't breede; waar naa men 'er de plank opzette en ze met ſteenen zamendruk-

(*) HEROD. Lib. IX.

(†) PLIN. *Hiſt. Nat.* Lib. 13. c. 13. Hy geeft deeze benaamingen op: *Philura*, *ramentum*, *ſcheda*, *cutis*, *plagula*, *corium*, *tænia*, *ſubtegmen*, *ſtatumen*, *pagina*, *tabula* & *papyrus*.

drukte. Ik geloof niet, dat warm water het beste was om de bladeren te bevogtigen; maar weet zeer wel dat het Nyl-water dezelve ſteeds ruw en zandkorrelig maakte. Ik heb verſcheide bladen vervaardigd die glad genoeg waren, door my te bedienen van doorgezygd water, 't geen ik om te drinken gebruikte: ondanks deeze voorzorge, waren de bladen altoos dik, zwaar, droogden te ſchielyk op, hadden eene ruwheid, en misten genoegzaame witheid. —— Nimmer heb ik een blad gezien, 't geen, zelfs nieuw zynde, een ſlag van den hamer kon verdraagen (*), zonder dat alle de vezelen van een zouden geſpleeten weezen; en kan ik niet bemerken, dat het Boek 't geen ik bezit, en ongetwyfeld in de *Saïd* gemaakt is, het merkteken van een hamerſlag draagt. —— Eene plaats in PLINIUS (†) doet my giſſen, dat men zich alleen van den hamer bediende, wanneer 'er in de bereiding iets meer dan gewoonlyk moest geſchieden: dat is telkens wanneer men ſtrooken *Papyrus* liet droogen eer men ze zamenvoegde.

Plinius vermeldt, ter aangetoogene plaatze, dat, wanneer de Boeken van NUMA gevonden wierden, dezelve vóór 830 jaaren geſchreeven waren, en hy verwondert zich, dat een Papier, in zich zelve zo broos, zo langen tyd heeft kunnen duuren. Het Handſchrift, 't geen ik bezit, en 't welk men, gelyk ik gezegd heb, te *Thebes* gevonden heeft, is, zo ik my verbeelde, drie maalen ouder dan de Boeken van NUMA wanneer men dezelve vondt; dan, ſchoon myn Boek zeker zeer broos is, is het vyf en twintig Eeuwen bewaard, en nog zeer leesbaar.

Indien het Papier van *Saïd*, gelyk ik geloof, het eerst is uitgevonden, heeft ISIDORUS ongelyk, wanneer hy beweert, dat deeze uitvinding te *Memphis* plaats greep. De taal van *Saïd*, of *Opper-Egypte*, is, buiten twyfel, de eerſte

(*) Sir JOSEPH BANKS heeft my een ſtuk Papier getoond, 't geen hy uit *Italie* ontvangen hadt, en gemaakt was van den Papyrus in het Meir van *Traſymena* gevonden. Ik weet niet op welk eene wyze men het vervaardigd heeft, maar wel dat het van eene hoedanigheid was verre overtreffende 't geen ik zelve maakte; dat het buigzaamer was dan het oude *Egyptiſche* Papier, en dat het, opgemaakt zynde, tot alle gebruiken beter zou geſchikt weezen dan ons gewoon Papier.

(†) PLIN. *Hiſt. Nat.* Lib. 13. c. 15.

uik geweest, en LUCANUS heeft zich even als vergist, wanneer hy zong:

Nondum flumineos Memphis contexere biblos
Noverat.

LUCAN. *Lib.* III.

Eenigen tyd naa dat de *Hieroglyphen* in onbruik gekomen waren, misschien eenigen tyd vroeger, maakten de *Egyptenaars* doorgaande gebruik van Papier, en valt 'er niet aan te twyfelen, of eene beweegreden, van den Godsdienst ontleend (*), wederhieldt hun van het gebruik der Beestenvellen. Ondertusschen, wat hier van zyn moge, was dit Volk, uit eigen aart, zo afkeerig van alle nieuwigheid, dat het Papier niet tot volkomenheid gebragt werd, dan toen de *Romeinen* 'er zich van bedienden. Het Papier van CLAUDIANUS (†) hadt 13 duimen langte, dat van *Said* 11 duimen, en dit is de langte van myn Handschrift, geschreeven in de *Saidsche* taal, het oude *Cophthisch*, of de taal van *Opper-Egypte*. —— Ik heb geen denkbeeld welk het Papier moge geweest zyn, 't welk, zo men zegt, dik en stevig genoeg was dat de Kooplieden 'er zich van bedienden om hunne goederen in te pakken. Misschien kwam het overeen met ons Pakpapier.

Is het tydperk der uitvindinge van eene kunst, zo nuttig, de kunst om zich van den Papyrus te bedienen, onzeker; men weet even min den juisten tyd te bepaalen op welken men van den Papyrus afzag voor iets gemaklykers. De Monnik EUSTACHIUS beweert, dat men van dit gebruik afliet in den Jaare 1170. MABILLON heeft tragten te bewyzen dat dit vroegste Papier in gebruik was in de negende Eeuwe, en dat 'er zelfs Pauslyke Bullen voorhanden waren van de elfde Eeuw, op Papyrus geschreeven. Hy haalt ten bewyze aan, een gedeelte van het *Euangelie van Marcus*, te *Venetie* bewaard, en op Papyrus geschreeven, en een Brok van JOSEPHUS, te *Milaan*, op Papier van Katoen: maar MAFFEI beweert volstrekt het tegendeel, en zegt dat het gedeelte van MARCUS op Papier van Katoen, en dat van JOSEPHUS op *Egyptischen* Papyrus, geschreeven is; dienvolgens zou men

(*) Hun schroom naamlyk voor Onreine Dieren.
(†) *Charta Claudia.*

kunnen veronderſtellen, dat MABILLON zich even zeer bedroogen heeft omtrent de ſtoffe waarop de door hem vermelde Pauslyke Bullen geſchreeven waren.

Telkens als ik te *Milaan* en te *Venetie* geweest ben, heb ik geen der gemelde Handſchriften kunnen te zien krygen; maar men heeft my verzekerd, dat het Werk te *Venetie* bekend ſtondt voor op Papier van Katoen geſchreeven te zyn. Het is ondertuſſchen onleesbaar: dewyl men het te zeer blootgeſteld heeft aan het kuſſchen der Bygeloovigen, wier zever zeker invreetende moet weezen: de *Venetiaanen* willen het niet meer laaten zien. Twee loſſe ſtukken Papyrus heb ik gezien: maar ik geloof niet dat 'er een ander Boek dan het myne beſtaat van die ſtoffe der Oudheid, en zo wel bewaard. Ik heb, op het verzoek van Lord NORTH, toegeſtemd, dat Dr. WOIDE het ſtuk overzette. Het is een Gnostiek Boek, vol buitenſpoorigheden.

PLINIUS heeft zeer wel opgemerkt, dat de Papyrus veel gelykheids heeft met den *Thyrſus* der *Bacchanten*. Het bovenſte gedeelte beſtaat uit eene menigte van draaden, omtrent een voet lang. Elk deezer draaden verdeelt zich omtrent het midden in vier deelen, van hier verſpreiden zich vier takken met bloemen. Deeze bloem heeft de gedaante van een Koornair, doch is zagt en zydagtig. De bloemen openen zich niet alle te gelyk, maar agtereen volgend; zy vertoonen zich niet geregeld tegen over elkander, dat is op dezelfde hoogte.

Volgens PLINIUS (*) geeft de Papyrus geen zaadkorrels; doch zeker heeft hy hierin mis. De gedaante van de Bloem wyst genoegzaam uit, dat dezelve geſchikt is om een zaadkorrel te bevatten, die, in de daad, zeer klein is; doch ter oorzaake van den wind, aan welken dezelve zich vindt blootgeſteld, dit buitengewoon bekleedzel noodig heeft. Om dezelfde reden zyn de draaden die de bloemtros uitmaaken, in vier holle kookers geplaatst, die, vast aaneen verbonden, het doordringen van den wind, en het beſchadigen van de bloem, beletten.

De ſteel is helder groen van kleur, dik aan het benedeneinde, allengskens ſpitzer toeloopende. De gedaante is driezydig. In de *Jordaan* keert dezelve beſtendig een der

(*) PLIN. Lib. 13. c. 12.

212 [illegible] den ſtroom, gelyk de ſteven van een Schip den ſtroom opvaart, waar door de drukking der [illegible]rs minder wordt. Ik herinner my niet naauw- [illegible] welk een ſtand dit Gewas hadt in de Meiren van [illegible]pte en van *Egypte*, en ik heb deeze aanmerking niet [illegible]onden dan in myne aantekeningen in *Syrie* gemaakt.

Deeze driehoekige gedaanten van den ſteel van den Papyrus toont, dat ARISTOTELES het Groeiend Ryk niet naar eisch heeft waargenomen: want hy beweert, dat 'er geen Plant is die een drie of vierkanten ſteel heeft. Wy zien hier van in deeze recht het tegendeel, en wy leeren uit DIOSCORIDES, dat veele andere Planten een vierkanten ſteel hebben.

De Papyrus heeft maar één wortel, die zeer dik is en ſterk. PLINIUS vermeldt, dat deeze wortel de dikte heeft van een mans arm; en in de daad mag dezelve die dikte wel hebben, wanneer de Plant ter hoogte van vyftien voeten klom; maar tegenwoordig is dezelve verdund naar evenredigheid van de hoogte der Plant, die, de bloemtros mede gemeeten, thans niet meer dan zes voeten bereikt. Desniettegenſtaande is deeze wortel nog zeer hard en vast, bovenal in het hart; zy dient thans aan de Weevers om 'er ſchietſpoelen van te maaken, gelyk eertyds om 'er drinkſchaalen van te vervaardigen. — Uit het midden van deezen wortel richt zich de ſteel rechthoekig op, zodat zy omgekeerd de gedaante van een T maakt. Te wederzyden van deezen ſpilwortel zyn veele andere kleine buigzaame wortels, die, gelyk de geſpannen koorden van een tent, denzelven in den grond vasthouden. De ſteel is tot omtrent twee voeten van boven bekleed met lange uitgegroefde bladen, die veel ſtevigheids aan den voet van de Plant geeven.

De Bloemtros richt zich niet rechtſtandig op, maar hangt, gelyk dit door de zwaarte niet anders zyn kan in de heete landen waar dezelve groeit. Onder alle deeze Lugtſtreeken is 'er altoos een wind, die langduuriger, en met meer heftigheids, dan andere, waait, en gevolglyk de oorzaak is dat alle boomen en alle planten, die topzwaar van kruin zyn, in eene daar tegen overgeſtelde rigting hangen.

WELKE HOENDEREIEREN LANG EN GOED TE BEWAAREN ZYN.

Hoe zeer men, tot het lang behouden en bewaaren der Hoenderëieren, ſedert lang, veelerleie middelen en raad aan de hand gegeeven heeft, of door dezelven in doppen, ſemel, garst, dikwils omkeerende, en in het duister te zetten, zo heeft dit niet altyd aan de verwachting voldaan. En daar de uitwaasſeming voorzeker een der hoofdoorzaaken van het ſchielyk bederf der Eieren ſchynt te zyn, zo zou men dit voor een groot gedeelte kunnen verhoeden, door dezelven aanſtonds met een dun vernis te beſtryken, en op het puntigst deel te ſtellen. Byzonder dient, om de Eieren lang en goed te bewaaren, dat men zulken zich aanſchaffen moet, die op *St. Jansdag*, 24 Juny, gelegd zyn. Misſchien houdt men dit voor een der oude menigvuldige fabeltjens der voorige dagen; daar men intusſchen nog niet zeker weet welken invloed de lucht op dien dag op onderſcheiden voorwerpen heeft. Het is waar, op het platte land, byzonder in Duitschland en aan andere oorden, waar niet weinig bygeloofs nog heerscht, heeft men aan het *werk*, en het planten van zaaden, enz. op *dien dag*, eene byzondere kracht en uitwerking toegeſchreeven, waar aan men echter weinig geloof mag ſlaan, om dat het meest op bygeloovigheid gegrond is; daar ik den Leezer nochtans met volle zekerheid zeggen kan, dat de Eieren, op den 24 Juny gelegd, niet zo ſchielyk aan bederf onderhevig zyn, als die van andere dagen. Proefondervindelyk heb ik geleerd en gezien, dat ik de zulken meer dan vyftien maanden lang, ongeroerd en in myn woonvertrek geplaatst, bewaard heb, en goed gebleeven zyn; dat ze door de koude geene verandering ondergingen; doch heb ook daarby opgemerkt, dat de dooier allengskens kleuriger en de Eieren *ligter* wierden, en dat het wit om den dooier langzamerhand verminderde, het geen my deedt denken, dat, wanneer het wit geheel vervloogen of verteerd is, de Eieren wel rasch bederving zullen onderhevig zyn; ook heb ik den dooier minder ſmaaklyk bevonden.

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit WILLIAM FALCONER's *Remarks.*)

(*Vervolg van bl.* 164.)

Over den Invloed van het Landbouwend Leeven op de Wetten.

Dit onderwerp behandelende, zal ik eerst ſpreeken van de Wet der Volken. De vordering in beſchaafdheid, door den Landbouw ingevoerd, en misſchien de aart deezer bezigheid zelve, deedt groote aandagt vestigen op de Wet der Volken.

Dit werd, althans, voorgewend, onder de *Romeinen* zeer in agt genomen te zyn, als die dit tot een groot werktuig maakten van hunnen roem en invloed (*). Geen Oorlog werd door hun aangevangen, vóór dat men de regtmaatigheid daar van onderzogt hadt (†), en geen daad van Vyandlykheid gepleegd, zonder eene openbaare voorafgaande Oorlogsverklaaring. Men was op dit ſtuk zo naauwgezet, dat men het voor eene verbreeking van het Regt der Volken hieldt, daaden van Vyandlykheid, zelfs in Oorlogstyden, te pleegen, zonder dat iemand van Krygsberoep, of die den Eed als Krygsman gedaan hadt, des verwittigde (‡). Dit zelfde Volk betuigde desgelyks

(*) Voor braave Lieden, zegt CAMILLUS, zelfs in den Oorlog; en heeft men niet zo greetig na Overwinning te ſtaan, dat men het verwyt niet ontwyke van die door laage en onwaardige bedryven behaald te hebben. Want het voegt een groot Veldheer, op zyne eigene Dapperheid te ſteunen, niet op het Bedrog of de Verraadery van anderen. PLUTARCH's *Life of Camillus.*

Sunt & bella ſicut pacis jura, justeque non minus quam fortiter didicimus gerere. Liv. L. V. Cap. 27. —— *Atque in republica maxime conſervanda ſunt jura Belli.* CICERO *de Officiis.*

(†) DION. HALICARN. B. II. LIVII L. I. Cap. 24. 32.

(‡) CICERO *de Officiis*, L. I. C. 11. LIVIUS tekent op, dat QUINTUS FABIUS, door CAJUS MARCIUS, den Gemeensman, beſchul-

lyks zich heilig te houden aan Woord en Belofte den Vyand gedaan. Dus keerde REGULUS van *Rome* na *Carthago* weder; en de *Romeinen*, die naa den Slag by *Cannæ* door HANNIBAL na *Rome* waren afgezonden, om over eene uitwisseling der Gevangenen te raadpleegen, werden allen door den Raad te rug gezonden (*).

Het is eigenaartig, te denken, dat de Wetten des Oorlogs onder een Landbouwend Volk milder en zagter zyn dan by andere. De oude *Romeinen* behandelden de te onder gebragte Volken zeer zagt, die in hun eigen Volk inlyvende en dezelfde Voorregten vergunnende (†). In de daad de Grondregels van deezen aart, die openlyk beleden en aanbevolen werden, zelfs in de laatste tyden van het Gemeenebest, waren menschlyk en edelmoedig (‡).

Wilden en Barbaaren, integendeel, handelden zeer wreed met de Overwonnenen; en zelfs de *Grieken* waren verre van eene zagte behandeling in dusdanige omstandigheden. De beschaafde *Atheners* (§) gaven bevel, dat het Scheepsvolk van twee Galeien, door hun genomen, over boord of van eene steilte in Zee zoude geworpen worden; zy beslooten, in den vollen Raad, alle Gevangenen, die zy zouden bekomen, de rechterhand af te shyden. —— In wedervergelding van die wreedheid, bragten de *Spartaanen* en dier Bondgenooten, naa den Slag by *Ægos Potamos*, alle de Krygsgevangenen, op de *Atheners* gemaakt, om 't leeven, uitgenomen ADIMANTHUS, die zich tegen het gemelde Raadsbesluit verzet hadt (**). — Die zelfde *Atheners* doemden ook, by een openbaar besluit, ter verdelgin-

schuldigd werd, wegens het begaan van Vyandlykheden tegen de *Gauten*, tot welken hy in Gezantschap gezonden was. LIV. L. V. C. 36. L. VI. C. 1. Zie ook PLUTARCHUS in 't *Leeven van Camillus*. —— De Tocht van CRASSUS tegen de *Parthen* werd gevloekt en veroordeeld. PLUTARCH's *Life of Crassus*.

(*) CICERO brengt hier van veele voorbeelden by. *De Officiis*, L. I. C. 2. en L. III. C. 29, 30, 31, 32.

(†) DION HALICARN. L. I.

(‡) CICERO spreekt des breedvoerig en treffend. *De Officiis*, L. I.

(§) DIODORUS schryft, dat de *Atheners*, in menschlykheid, boven alle de *Grieken* uitstaken, L. IV.

(**) XENOPH. *Hist.* L. II.

ginge al het Volk van *Scione* dat manbaare jaaren bereikt hadt; en bevalen, alle de Inwoonders van *Melos* en de Stad *Mitylene*, zonder uitzondering, om 't leeven te brengen (*). —— Het Volk van *Cocyra*, *Epidamnum* vermeesterende, bragt alle de Krygsgevangenen, uitgenomen de *Corinthiers*, om 't leeven (†).

De *Romeinen*, 't is waar, betoonden, in eenige gevallen, eene groote maate van geſtrengheid ten aanziene van de Overwonnelingen; *Carthago*, *Numantia*, *Corinthen* en eenige andere plaatzen leveren 'er voorbeelden van op. Maar, zelfs in die gevallen, ſchoon zy de Steden verdelgden, vermoordden zy de Inwoonders niet, en de verdelging der Steden rustte meer op een Staatkundig beginzel dan op voldoening van wraake (‡).

Het valt niet moeilyk reden te geeven van deeze verſchillende handelwyzen in de boven aangeduide Leevensſtanden. Wilden, die van de Jagt leeven, kunnen geen groot aantal vermeerderaaren der Inwoonderen toeſtaan; dewyl hunne middelen van beſtaan, naar dezelfde evenredigheid, moeten verminderen: en dit niet alleen uit hoofde van de meerdere voorraadbehoefte, door het meerdere getal veroorzaakt, maar ook ter oorzaake van het meerder verdelgen des Wilds op de plaatzen waar de volksmenigte grooter wordt.

Volken, desgelyks, die van den Veeteelt beſtaan, zyn ten opzigte van het getal der Inwoonderen bepaald: dewyl de grond, dien zy beſlaan, alleen het houden van een zeker aantal gedoogt. Allen, derhalven, die boven dit getal loopen, moeten ten last, ja zelfs eenigermaate gevaarlyk, weezen. Geen wonder, derhalven, dat Volken, in deeze beide Standen leevende, niet verkoozen met een groot aantal Gevangenen overlaaden te worden.

Maar in Landbouwkweekende Staaten is het geval geheel anders. Elke nieuwe toevoer van Volk, ten minſten

(*) DIOD. SICUL. L. XII. THUCYDID. L. III.

(†) THUCYDID. L. I.

(‡) CICERO ſchryft, dat zy *Corinthen* verdelgden om eene Staatkundige oorzaak, uit de ligging der Stad ontleend. *De Officiis*, L. I. §. 2. POLYBIUS verſchaft verſcheide voorbeelden van de Menschlykheid der *Romeinen* jegens de Overwonnenen; byzonder omtrent het Volk van *Nieuw Carthago*. B. X. *Extr.* 2. DION. HALICARN. heeft dezelfde bedenking.

ſten tot zeker getal, is een aanwinst van rykdom, en brengt zelfs meer toe tot de middelen van beſtaan, dan tot de verteering daar door gemaakt. Het heeft, overzulks, niets vreemds in, dat de *Romeinen*, die, uit hoofde van het bevlytigen op den Landbouw, zeer gemaklyk eene vermeerdering van Volk konden dulden, de Overwonnenen in hunne Maatſchappy opnamen, en dezelven tot werktuigen van hunne magt en grootheid gebruikten (*).

De oude *Grieken* bevonden zich, integendeel, in verſcheide opzigten, in den ſtaat der meer bepaalde Volken. De kleinheid hunner Staaten, de vryheid van hun Staatsbeſtuur, en de zekerheid van Eigendom, maakten dit Land zeer digt bevolkt: terwyl het weinig agt ſlaan op den Landbouw het Land bezwaarlyk in ſtaat ſtelde om de Inwoonders te voeden. —— Van hier de gereedheid met welke zommige van deeze Staaten Volkplantingen uitzonden, zelfs in zulk een getale, dat het ons ongelooflyk toeſchynt, als wy de uitgeſtrektheid van het Moederland in aanmerking neemen. De *Trachiniaanen* ontvingen, op éénmaal, eene Volkplanting van vier duizend Man uit *Sparta* (†), 't welk by lange in Volkrykheid niet uitſtak, ten minſten niet in aantal van vrye lieden, die wy mogen veronderſtellen dat alleen tot Volkplantingen gebezigd werden.

Wan-

(*) De oude *Romeinen*, 't is eene aanmerking van MONTESQUIEU, merkten de Overwonnelingen aan als zo veele werktuigen tot toekomende zegepraalen; zy maakten Soldaaten van de onderſcheide Volken door hun vermeesterd; en hoe meer wederſtands zy booden hoe waardig er zy dezelve oordeelden om in het Gemeenebest te worden ingelyfd. *Grandeur of the Decline of the Roman Empire*, Cap. IV.

(†) De Heer HUME ſchryft, in zyne Verhandeling over de Volkrykheid der oude Natiën, tien duizend; maar DIODORUS ſpreekt alleen van zes duizend in 't geheel, en van deeze werden vier duizend alleen door *Sparta* gezonden, en een gedeelte van deezen werden verzameld uit het overige van *Peloponneſus*. —— THUCYDIDES gewaagt van den uittocht; doch bepaalt het getal niet. DIODORUS ſchryft wel, dat, in 't vervolg van tyd, het Volk te *Trachin*, of *Heraclea*, zodanig vermeerderde, dat het tien duizend Man telde, maar nergens dat de *Spartaanen* zo veelen derwaards zonden. DIOD. SICUL. B. XII. THUCYD. B. III.

Wanneer TIMOLEON uit *Syracuſe* DIONYSIUS verdreven hadt, vondt hy dat daaromſtreeks het land zeer ontvolkt was door Dwinglandy, Oorlog en Partyſchap; diensvolgens verzogt hy uit *Griekenland* eenig nieuw Volk om die ontvolkte oorden te bevolken. In gevolge hier van werden 'er vyftig duizend (*) overgezonden, die zich daar nederzetten. Het is hoogstwaarſchynlyk, dat, indien deeze Menſchen t'huis voeglyk hadden kunnen beſtaan, zy bezwaarlyk zulke uittochten zouden ondernomen hebben; inzonderheid daar ze blyken geſchied te zyn met toeſtemming der Moeder-ſtaaten. Misſchien was deeze bezwaarlykheid, om het Volk genoegzaam onderhoud te verſchaffen, een der redenen, waarom de oude *Grieken* zo weinig verknogtheid aan hun Geboortegrond betoonden.

Op de Lyfſtraflyke Wetten eens Lands heeft de Landbouwlyke Leevenswyze desgelyks eenen aanmerklyken invloed. —— De vordering tot beſchaafdheid doet de voorwerpen der Wetten te beter kennen en in agt neemen, en de Wetten zelve beter ontzien en gehoorzaamen. Misdaaden beginnen aangezien te worden als openbaare beledigingen, en niet alleen als een ongelyk een byzonder Perſoon aangedaan.

Het algemeen Character der Lyfſtraflyke Wetten is in zulk een Leevensſtand zagt, en Doodſtraf valt weinig voor (†). De Menſchen vermenigvuldigen, in een Land waar men deeze Leevenswyze volgt, zelden ſterker dan het Land kan voeden: ja kunnen zy, over 't algemeen; hoe meer zy vermenigvuldigen, des te beter beſtaan. Te deezer oorzaake is elk Lid voor de Maatſchappy van waarde, en ingevolge hier van zyn de Wetten zagt te hunner behoudenisſe. Dit geeft ons eene rede aan de hand, waarom

(*) De Heer HUME zegt veertig duizend; maar DIODORUS vermeldt, dat veertig duizend zich op het grondgebied van *Syracuſe* nederzetten, en tien duizend op dat van *Argyrium*. PLUTARCHUS vermeldt, dat 'er zestig duizend uit *Griekenland* gezonden werden, en zich op *Sicilie* nederzetten. *Life of Timoleon.*

(†) Een Volk uit Landeigenaaren beſtaande, zegt HELVETIUS, kan door zagte Wetten beſtuurd worden. Verbeurtverklaaringen, geheele of gedeeltlyke, zyn genoeg om Misdryven te ſtuiten. HELVETIUS, *en Man.*

tot de oude *Romeinſche* Wetten zo ſchroomagtig waren om Doodſtraffe vast te ſtellen (*). Ja, zelfs in de Staatkundige Onlusten binnen *Rome*, geduurende de vroegſte Tydperken, werd 'er weinig bloeds geſtort door den Scherpregter, *ſchoon* de Geſchillen veelvuldig waren, en hoog liepen (†). —— Volgende tyden leverden voorbeelden van het tegendeel deezer zagtaartigheid van de Voorvaderen op, toen MARIUS en SYLLA, en vervolgens de Driemannen, op den Staat losgingen. Maar, ten dien tyde, hadt Zedebederf de Staatsgeſteltenis omver geworpen; en het is waarſchynlyk, gelyk de Heer HUME zeer ſchrander aanmerkt, dat de zagtheid der Oorſpronglyke Wetten, voor geen gering gedeelte, oorzaak was van de volgende Wreedheden (‡). Alle Doodſtraffen door de Wet verbooden zynde, hoe misdaadig en gevaarlyk een Burger ook mogt weezen, kon hy geregeld niet anders geſtraft worden dan door Uitbanning; het werd, diensvolgens, een gebruik, in Staatsomwentelingen, door Partyſchappen veroorzaakt, het zwaard van byzondere Wraakneeming te trekken: en viel het niet gemaklyk, wanneer de Wetten éénmaal geſchonden waren, paalen te zetten aan die gewelddaadige en bloeddorſtige handelwyzen. Was 'er eene wettige wyze voorhanden geweest om hunne Vyanden binnen bereik te krygen, het is waarſchynlyk dat ieder Party daar de toevlugt toe zou genomen hebben, uit hoofde van het voorwendzel daar in te vinden. De handelingen, de onderzoekingen, zouden dan openbaar voorgevallen weezen, 't welk geen geringe breidel is tegen het onvoegelyk uitvoeren van regterlyk gezag; het uitſtel, te zulker gelegenheid noodzaaklyk, zou, door de driften te laaten bekoelen, het leeven beſpaard hebben van veelen, die niet byzonder in den haat waren by de hoofden van Party. Maar, wanneer de teugel gevierd was aan byzondere wraakneeming, en

(*) De *Valeriaanſche* Wet ſtondt, in Lyfſtraffyke zaaken, het beroepen op het Volk toe; en de *Porciaanſche* Wet verboodt het ten doed brengen van een Burger, in welk geval ook.

(†) Het eerſte bloed, 't welk te *Rome* geſtort werd in eenen openbaaren Opſtand, was in dien van de *Gracchi*, in het 631 jaar van de Bouwing der Stad, en het 308 jaar van het Gemeenebest.

(‡) HUME *Eſſay*, IX.

en de ſtrafuitvoering oogenbliklyk geſchiedde, en zonder geregtlyk onderzoek, waren alle voorwendzels genoegzaam, en werden 'er veelen verdelgd, niet als vyanden van de party, maar uit beweeggronden van gierigrigheid (*), willekeur en de verfoeilykſte driften. Zo brengt, volgens de aanmerking van HUME, het eene uiterſte het andere voort. Op dezelfde wyze als ſtrengheid in de Wetten geſchikt is om groote ſlapheid in de uitvoering te wege te brengen, zo veroorzaakt derzelver te groote ſlapheid eigenaartig wreedheid en barbaarschheid. Het is gevaarlyk, ons, in eenig geval, te dwingen, derzelver heilige grenspaalen te overſchreeden. Het Volkscharacter, egter, moet ontleend worden uit de Wetten zelve, niet uit de bovengemelde ongeregelde handelingen.

(*) *Ut quisque domum aut villam, postremo aut vas, aut veſtimentum alicujus concuſſiverat, dabat operam, ut is in proſcriptorum numero eſſet.* SALLUST. *Bell. Catil. Orat. Cæſaris.*

(Het Vervolg hier na.)

DE GESCHIEDENIS DER VROUWLYKE SEXE.

In eenige Brieven.

(Uit het Engelsch.)

IV. BRIEF.

Over de Veelwyvery. — Het koopen der Vrouwen. — Ongerymde Huwlyksgebruiken in verſcheide Landen. — Over de Echtſcheidingen.

De laage ſtand, waar in zich de Vrouwen, onder Barbaarſche Volken, bevonden, voerde de Veelwyvery in, en het koopen der Vrouwen tot Wyven. De rechtmaatige hoogagting, dezelve toegedraagen onder beſchaafde Volken, herſtelde de Wet der Natuure, en bepaalde den Man tot ééne Vrouw. De gelykheid van rang wederhoudt den Man van meer dan ééne Vrouw te neemen, gelyk deeze ook de Vrouw belet van meer dan één Man te trouwen.

Wy

Wy vinden, in de oude Geſchiedenis, trekken, dat de Veelwyvery allengskens afnam. Deeze ſleet in *Griekenland* uit, by het beſchaaven der Zeden; maar, zo groot was de invloed van verouderde hebbelykheid, dat, ſchoon een Man tot ééne Vrouw bepaald ware, het houden van Byzitten onbepaald bleef. —— In *Germanie* vondt men, ten tyde dat TACITUS ſchreef, nog eenige voetſtappen van Veelwyvery. „ Het Huwlyk," ſchryft hy, „ wordt daar hei„ lig geagt, en geen gedeelte hunner Zeden is lofwaardi„ ger: want zy zyn bykans het éénig Volk, onder de Bar„ baaren, dat zich te vrede houd met ééne Vrouwe; „ eenige weinige uitgezonderd, die dit niet doen uit over„ maat van Wellustigheid; maar uit Adelyke Eerzugt." Als wy ontdekken, dat de Veelwyvery in dat Land zo weinig plaats vondt, mogen wy ons verzekerd houden, dat de gewoonte om Vrouwen te koopen niet lang in ſtand bleef. TACITUS, derhalven, den algemeenen Regel vermeldende, „ de Man geeft een Huwlyksgave „ aan de Vrouw; doch de Vrouw geene aan haaren Echt„ genoot," verklaart zulks, door aan te merken, dat de eenige Huwlyksgave van des Bruidegoms zyde in geſchenken beſtondt, en dat hy dezelve ook van de zyde der Bruid ontving. —— De gelykheid der Huwlyksverbintenisſe, tot wederzydsch welzyn der gepaarden, werd zeer wel onder de *Gaulen* begreepen. CÆSAR ſchryft: „ By de ſom, welke de Man ontvangen heeft, als het „ deel door de Vrouwe aangebragt, voegt hy even zo „ veel. Men houdt rekening van deezen zamengevoegden „ ſchat, en legt de vrugten daar van op. Naa een van „ beider dood, krygt de overblyvende alles, met de daar „ uit ontſtaane voordeelen, in eigendom."

In *Japan* en in *Nicaragua* mag de Man maar ééne Vrouw hebben; doch het ſtaat hem vry, veele Byzitten te neemen. Nog is in *Siam* de Veelwyvery geoorlofd, ſchoon de Bruid eene Huwlyksgave aanbrenge; maar die ongerymdheid, om zo te ſpreeken, is gebeterd door beſchaafdheid van Zeden, welke het onvoeglyk, ja zelfs ſchandlyk, keurt meer dan ééne Vrouwe te hebben. —— Het koopen der Vrouwen geraakte uit de gewoonte by de oude *Toscaanen*: want men hieldt het voor hoogst ſchandlyk en oneerlyk, dat het Huwlyk iets anders zou weezen dan het uitwerkzel van wederzydſche Lieſde. Dit maakte tevens een einde aan de Veelwyvery. —— Zeer

vroeg werd de Veelwyvery van onder de oude *Perſiadnen* verbannen: want de Huwlyksgave der Bruid werd in de Huwlyksvoorwaarden, even als onder ons, bepaald. — 'Er is grond om te denken, dat de Veelwyvery in *Mexico* niet lang beſtond; de Echtverbintenis werd 'er ingezegend door een Prieſter, en de Bruidſchat uitgedrukt, welke, in gevalle van ſcheiding, wedergegeeven werd. —— In de Landen waar zich de Verkondiging van den Christlyken Godsdienst uitbreidde, werden de Vrouwen ſchielyk tot eene gelykheid met de Mannen herſteld, en de Veelwyvery verbannen; die Godsdienſtleer was te zuiver om de Veelwyvery te gedoogen.

Maar, gelyk ik hier boven aanſtipte, ging het langzaam en by trappen toe, dat de Vrouwlyke Sexe den ſtaat der ſlaavernye ontworſtelde, om een verhevener rang te beklimmen, tot welken zy door de Natuur gerechtigd zyn. De gewoonte onder de *Grieken*, om de Kinderen ten vondeling te leggen, welke ook by veele andere Volken plaats greep, ſtrekt ten onwederſprekbaaren bewyze van de vernedering der Vrouwen, zelfs naa dat de gewoonte, van dezelve te koopen, ophieldt. Hoogst wyslyk is het verordend door de Voorzienigheid, dat de genegenheid der Vrouwen tot haare Kinderen met derzelver geboorte begint: dewyl, geduurende de kindsheid, alles van de Moederlyke zorge afhangt. Naardemaal de Vader in dat leevenstydperk van weinig dienst is voor zyn Kind, is ook zyne verkleefdheid aan 't zelve gering, tot dat het Kind begint te ſnappen, en tekens van genegenheid te betoonen. Het ten vondeling leggen van een Kind toont, derhalven, dat men de Moeder weinig agtte. By HOMERUS vindt men des trekken. De Blyſpelen van MENANDER, PALEMON en DIPHILUS, zyn verlooren geraakt; doch de Zeden moeten, ten hunnen tyde, weinig beſchaafd geweest zyn, zo verre men kan opmaaken uit hunne Overzetters, of Naavolgers, PLAUTUS en TERENTIUS. Getrouwde Vrouwen worden, in hunne Blyſpelen, zomwylen ingevoerd als met weinig ontzags bejegend. Niet zelden vaart een Man heftig tegen zyne Vrouwe uit, en ſcheldt haar als de oorzaak van het wangedrag der Kinderen.

Niemand heeft reden om zich te verwonderen, dat de Vrouwen, in *Grickenland*, met geen groot ontzag door haare Echtgenooten bejegend wierden. Eene Vrouw kan niet veel aantrekkelyks hebben als zy haaren tyd in eenzaam-

zaamheid doorbrengt. Om bewonderd te worden is het noodig dat zy in de verkeering beſchaafd worde. Van hier het figuur dat aanzienlyke Vrouwen van een los en ligtvaardig gedrag, ten eenigen tyde, byzonder te *Athene*, maakten. Zy bevlytigden zich om den aart en ſmaak der Mannen te leeren kennen, en ſtelden alle inneemende kunſtenaaryen te werk om hun hart te winnen. De dagelykſche verkeeringen, in welke zy luisterden na 't geen geſprooken werd over Staatkunde, Wysbegeerte en Dichtkunde, verlichtten haar verſtand, en verbeterden haaren ſmaak. Haare huizen werden aangenaame Leerſchoolen, waar elk onderwys in het vak zyner geliefde Letteroefeningen kon aantreffen. SOCRATES en PERICLES kwamen dikwyls ten huize van ASPASIA; van haar kreegen zy eene kieschheid van Smaak, en zette die verkeering, op haare beurt, deeze Vrouwen agting by. *Griekenland* werd, ten dien dage, geregeerd door Redenaaren; op welken dit ſlag van Vrouwen grooten invloed had, en daar door diep deelde in het Staatsbeſtuur. Men legt DEMOSTHENES in den monde het zeggen: „Dat „ maatregels, op welke hy een geheel jaar gedagt hadt, „ op één dag overhoop geworpen werden door eene Vrou„we." Het blykt uit PLAUTUS en TERENTIUS, dat dit ſlag van Vrouwen te *Athene* op eene pragtige wyze leefde.

Ik gaa over tot andere oorzaaken der Veelwyverye, boven vermeld, Rykdom naamlyk onder eene heete Lugtſtreeke. De Mannen hebben aldaar eene brandende begeerte tot dierlyk genot, en de Vrouwen worden oud en onvrugtbaar op een leeftyd, dat zy, in gemaatigder Lugtſtreeken, eerst vrugtbaar worden. Deeze omſtandigheden zetten ryke lieden aan tot het koopen van Vrouwen, ten einde zy het niet noodig hebben zich tot één te bepaalen; en koopen is eene noodzaaklykheid; dewyl geen Vader, zonder des wel betaald te worden, zyne Dogter zal overgeeven om één te zyn van de veelen geſchikt om de vleeschlyke lusten van eenen Man te voldoen. De veelvuldige Wyven en Bywyven in de *Aſiatiſche* Harems zyn alle met geld gekogt. Onder de heete Lugtſtreek van *Hindoſtan* is de Veelwyvery algemeen, en de Mannen koopen de Vrouwen. — Het zelfde heeft plaats in *China*. Naa dat de prys bepaald en betaald is, wordt de Bruid in het Huis des Bruidegoms gebragt, opgeſlooten in een Draagſtoel, en de ſleutel hem overgeleverd. In-

dien hy niet voldaan is over zyn koop, zendt hy haar te rugge; maar verliest de ſom voor haar uitgeſchooten. Schept hy genoegen in het voorwerp, dan onthaalt hy zyne Vrienden in het eene vertrek, en zy haare Vriendinnen in een ander. Een Man van weinig middelen neemt eene Vrouw voor zyn Zoon uit een Hospitaal; dit beſpaart hem het Huwlyksgoed.

Men heeft voor de Veelwyvery in heete Gewesten gepleit, met aan te merken, dat in heete Gewesten de Vrouwen, vóór dat zy tien jaaren bereikt hebben, ten Huwelyk geſchikt zyn, en met Kinderen brengen ophouden op de vyf en twintig jaaren, als de Mannen nog in de kragt huns leevens zyn: dat hun, derhalven, eene tweede Vrouw moet toegeſtaan worden.

Moet men dan het belang der Sexe zo geheel uit het oog verliezen, in de Echtverbintenisſen, even als of de Vrouwen door de Natuur enkel tot Lastdieren beſtemd waren? Maar, de Vrouwen zelve eens buiten het geval geſteld, hebbe men in 't oog te houden, dat een Man, door eene tweede Vrouw by de eerſte te neemen, eenen anderen Man berooft van het Regt, dat alle Mannen hebben, om te trouwen; het bewys zou doorgaan als 'er tien Vrouwen tegen één Man gebooren werden, gelyk men vertelt dat op *Bantam* het geval is; doch, daar een gelykheid van aantal Mannen en Vrouwen blykt de beſtemming der Natuure te weezen, verliest deeze aanmerking alle kragt. Alle Menſchen worden door de Natuur met gelyk Regt gebooren, en de Veelwyvery in eenige maate toe te ſtaan is het zelfde als zommigen te geregtigen om inbreuk te doen op de Regten van anderen.

Ingevolge van dit Misbruik, blyven de Vrouwen onder heete Lugtſtreeken in denzelfden laagen en afnanglyken ſtaat, waarin zich alle Vrouwen bevonden, toen alle Menſchen Wilden waren. Volgens de Wetten van *Hindoſtan* worden de Vrouwen niet toegelaaten om te getuigen, zelfs in burgerlyke zaaken: en men moet met ſchaamte bekennen, dat die Wet, nog niet lang geleden, ook in *Schotland* goldt.

Ondanks de hette der Lugtſtreeke, heeft het *Christendom* de Veelwyvery uit *Ethiopie* zoeken te verbannen; dan de Regters zyn verre van ſcherp toe te zien op dat misdryf. De hette der Lugtſtreeke doet hun haaken om den lust ter Veelwyverye te voldoen, zelfs ten koste van het koopen. —— Onder de *Christenen* te *Congo*, is de Veel-

Veelwyvery in gebruik, even als toen zy *Heidenen* waren. Tot ééne Vrouwe zyn geheele leeven lang bepaald te zyn, wordt daar door de *Christenen* voor een zo onredelyken eisch gehouden, dat zy liever, dan aan denzelven te voldoen, het *Christendom* zouden laaten vaaren.

Behalven de Veelwyvery, hangen veele andere gebruiken af van den aart der Huwlyksverbintenisse, en veranderen overeenkomstig die verschillende soorten. Huwlyksplegtigheden verschillen, uit dien hoofde, in onderscheide Landen en op onderscheide tyden. — Waar men voor eene gewoonte heeft Vrouwen te koopen, 't zy onder de Wilden, 't zy onder verwyfde Volken in heete Lugtstreeken, voltrekt het betaalen van den koopprys het Huwlyk, zonder eenige andere plegtigheid.

Andere plegtigheden waren egter zomtyds in zwang. In oud *Rome* werd de Bruid na 's Bruidegoms Huis gebragt door eene Slaavinne, draagende het Spintuig, ten zinnebeeld dat zy voor het Gezin moest spinnen. — Onder de Wilden van *Canada*, en in de nabuurige Gewesten, worden in de hut der Bruid, als tekens van haaren pligt, gebragt een Lederen Riem, een Ketel en een Takkenbosch; deeze duiden aan dat zy lasten moet draagen, eeten kooken, en hout verzorgen. Terwyl de Bruid zelve, ten teken van haare slaavernye, een Byl neemt, hout hakt, het zamenbindt, en voor de deur van de hut des Bruidegoms brengt. Alle verwelkoming, welke zy ontvangt, is, *'t is tyd om ter ruste te gaan!*

De Inwoonders van *Sierra Leona* hebben in alle hunne woonplaatzen een Kostschool, waar de jonge Dogters een jaar lang opgevoed worden onder het opzigt van een oud eerwaardig Man. Wanneer deezer opvoeding afgeloopen is, worden zy, in de beste kleeding, in eene openbaare byeenkomst gebragt: deeze mag eene Huwlyks-markt heeten, dewyl de Jongelingen daar zamen vergaderen om eene keuze te doen. Zy, die 'er een naar hunne gading vinden, betaalen een Huwlyksgoed, en geeven daarenboven een geschenk aan den ouden Opzigter, voor de zorge en moeite in de opvoeding der Bruid aangewend. — Op het Eiland *Java* wascht de Bruid, ten teken van onderdanigheid, de voeten des Bruidegoms. Dit wordt voor eene zeer belangryke plegtigheid gerekend.

In *Rusland* biedt de Bruid aan den Bruidegom een bundel Roeden aan, om op haar rug gebruikt te worden, in-

dien zy zich ſtrafwaardig aanſtelt: en trekt zy ten zelfden tyde zyne laarzen uit. De thans heerſchende Keizerinne, de ruwe Zeden haarer Onderdaanen begeerende te hervormen, heeft die plegtigheid onder lieden van eenig aanzien doen afſchaffen. —— Zeer verſchilden hiervan de gebruiken in *Peru* vóór de Spaanſche Vermeestering. De Bruidegom bragt Schoenen aan de Bruid, en trok dezelve met eigen handen aan; doch daar was het koopen der Vrouwen te eenemaale onbekend. —— In *Laplaand* worden de Huwlyksplegtigheden door het zelfde beginzel beſtuurd. Daar is het de gewoonte, dat de Huisvader zynen Kinderen Rendieren ſchenkt: eene jonge Dogter, die een groot aantal Rendieren heeft, ontbreekt het niet aan eene menigte Vryers. Een Jongeling ziet na eene Vrouwe uit op een Marktdag, of wanneer de *Laplanders* zamen vergaderen tot het betaalen der opgelegde belastingen. Hy brengt ten huize van de Ouderen der by hem uitgekipte jonge Dogter eenige zyner Bloedverwanten; zorg draagende, om, zo veel mogelyk, een bekwaam Spreeker hier toe uit te kiezen. Allen worden zy toegelaaten, uitgenomen de Vryer, die wagt tot dat hy geroepen wordt. Naa het drinken van deezen of geenen ſterken drank, ten dien einde medegebragt, vervoegt zich de uitgekoozen Spreeker tot den Vader der jonge Dogter; in de nederigſte bewoordingen; de knie buigende als ware hy by eenen Vorst ten gehoor toegelaaten, en geeft dien Vader de hoogklinkendſte Eernaamen. Deeze veel vermogende voorſpraak doet meest altoos de zaak af.

Wanneer wy de keten van oorzaaken en gewrogten nagaan, ontmoeten wy zomwylen vreemde verſchynzelen, ontſtaande uit een ſchakel welks verband zich niet opdoet. Van deezen aart zyn de Huwlyksplegtigheden onder de *Hottentotten*. Naa dat onder de Ouders alle dingen beraamd zyn, worden de jonge lieden in eene plaats by elkander opgeſlooten, waar zy den nagt doorbrengen in den ſtryd om de meerderheid, 't welk eene zeer ernſtige zaak wordt, als de Bruid zich weigeragtig betoont. Indien zy, zonder te bezwyken, volhardt, wordt de Jongeling afgeweezen: maar indien hy overwint; dan wordt het Huwlyk voltrokken, onder geene min zonderlinge plegtigheden dan het ſluiten voorgingen. Hoe Mannen en Vrouwen, in onderſcheide kringen gezeten, daar de Bruidegom in 't midden van den eenen, en de

de Bruid in dat van den anderen, zich geplaatst vindt, en deeze beide door den Inzegenaar des Huwlyks met diens eigen water besprocid worden, is bekend.

Eene *Huwlyks*plegtigheid by de binnenlandsche *Negers* is zeer zonderling. Zo ras de voorwaarden der Echtverbintenisse getroffen zyn, trekt de Bruidegom, van een aantal Jongelingen vergezeld, 's nagts uit; zy omzetten het huis van de Bruid, als ten oogmerk hebbende haar met geweld weg te voeren. Zy en haare Vrouwlyke Gezellinnen schreeuwen om hulp: maar niemand daagt op. —— Deeze vreemde gewoonte heeft veel overeenkomsts met eene Huwlyks voorbereidende plegtigheid, in *Wales* voortyds gebruiklyk, en misschien nog niet geheel uitgesleeten. Op den morgen van den Trouwdag, kwam de Bruidegom, vergezeld van zyne Vrienden te paard, de Bruid eischen. Haare Vrienden, desgelyks te paard gesteegen, weigeren de overgifte volstrekt; waarop een spiegelgevegt volgt. De Bruid, te paard zittende agter haaren naasten Bloedverwant, wordt weggevoerd, en door den Bruidegom met diens Vrienden, onder een groot geschreeuw, nagezet. Het is niet vreemd, by dusdanig eene gelegenheid, twee of drie honderd deezer lieden te paard te zien, met allen spoed rydende, door elkander dwarrelende, tot geen gering vermaak der toekykeren. Wanneer deeze Ruiters en hunne paarden vermoeid zyn, staat men den Bruidegom toe zyne Bruid te overweldigen. Hy voert haar in zegepraal weg, en het tooneel wordt met vrolyke feesthouding beslooten. OLAUS MAGNUS vermeldt van dergelyke Bruidsvermeesteringen in *Moskovie* en *Lyfland*.

Echtscheiding hang desgelyks af van den aart der Huwlyksverbintenisse. Waar de Wet wil dat de Man zyne Vrouw koope gelyk men een Slaaf of Slaavinne koopt, volgt eigenaartig dat hy 'er zo veele mag koopen als hy kan betaalen, en dat hy ze, naar welgevallen, mag wegzenden. Deeze Wet is algemeen, en zonder eenige uitzondering. De *Jooden*, die hunne Vrouwen kogten, hadden het regt om dezelve een Scheidbrief te geeven. De *Negers* koopen hunne Wyven, en ontdoen 'er zich van als 't hun behaagt. Dezelfde Wet grypt stand in *China*, in *Monomotapa*, op de Landengte van *Darien*, in *Caribeana*, en zelfs in den kouden oord omstreeks *Hudsons-Baay*. Alle de Wilden van *Zuid-America*, die digt by de *Oroonoko* woonen, koo-

pen zo veele Vrouwen als zy onderhouden kunnen, en maaken ze zich weder, naar welgevallen, kwyt.

Zeer hier van verſchillend is eene Huwlyksverbintenis tusſchen Gelyken, waar over een Huwlyksgoed met de Bruid gehandeld wordt. De aart dier verbintenisſe brengt mede dat geen van beiden het voorregt hebbe om de ander, zonder regtmaatige oorzaake, weg te zenden. In *Mexico*, waar de Bruid een Huwlyksgave aanbragt, kon 'er geen Echtſcheiding plaats hebben, dan met onderlinge toeſtemming. In *Lapland* maaken de Vrouwen, die, gelyk wy boven vermeld hebben, een groote menigte Rendieren ten Huwlyk bragten, een groot figuur. Dit legt, even als by ons, den grondſlag tot een Huwlyksovereenkomst, welke ten hinderpaal ſtrekt aan Veelwyvery, en gevolglyk mede aan Echtſcheiding zonder regtmaatige oorzaake. En, wanneer deeze in veele gevallen naauw bepaald worden, is het verbod in 't einde bykans volſtrekt algemeen.

In myn volgenden Brief zal ik het Misdryf des Overſpels ten vóorwerpe neemen: de misdaadigheid van welke Echtſchennis ook eenigermaate van den aart der Huwelyksverbintenisſe afhangt.

EENIGE AANMERKINGEN OVER DE ÆGYPTISCHE PRIESTERS.
Door K. PH. MORITZ.

Even gelyk ons het heilig beeldſchrift der Ægyptenaars onder den Griekſchen naam *Hiëroglyphen* bekend is; zoo noemt men hunne Priesters ook *Hiërogrammateis*, *Hiërophoröi*, *Hiëroſtolisti*, dat is: heilige Schryvers, Opzieners, Bewaarers en Uitleggers der heilige Leer, dewyl zy, volgends LUCIAAN, de heilige Leer zuiver van alle bygeloof en dwaasheid in hunne ziel, als in eene kist (ὥσπερ ἐν κίστῃ), bewaarden. Zy onderweezen het Volk in die Leer, voor zoo ver zy dezelve nuttig voor het Volk oordeelden, en bewaarden de hoogere wysheid alleen voor de Ingewyden. De oude Priesters voerden den Scepter met de Koningen gemeen, en deezen verſierden zy, ter eere van den Landbouw, met de gedaante van eenen ploeg. Zy waren altyd, als geheime Raadslieden, by den Koning, en ondersteunden hem door hun onderwys, dóór raad en daad. Men vondt onder hen ook Wyzen en Staatkundigen, welke uit de voorkomende omſtandigheden veele zaaken, die in het vervolg zouden voorvallen, voorzeiden. SUIDAS heeft aangetekend, dat het van éénen dier Wyzen

ten duidelyk voorzegd was, dat een geinſpireerde Israëliet (MOSES) voor het Ægyptisch Ryk zeer gevaarlyk zou worden.

Men moet ook de *Hiërogrammateis* niet met de *Arpedonapten*, welke alleen Wis- en Meetkundigen waren, verwarren; dit blykt uit eene plaats van DEMOCRITUS: „ Ik heb" zegt hy, „ veele geleerde Mannen gehoord, en tot nog toe heeft nie„ mand derzelven my, in de ſamenſtelling der linien met der„ zelver bewys, overtroffen, ja zelfs de van de Ægyptenaa„ren zogenoemde *Arpedonapten* niet."

Onder de Romeinſche Heerſchappy wierdt het aanzien der Ægyptiſche Sacerdoten (Priesters) zeer verminderd; zy waren ook in de daad die wyze en onbeſproken Mannen niet meer, waar voor men hunne Voorvaderen gehouden heeft; zy ontaarten in tegendeel in laage Waarzeggers en Kwakzalvers, welker naamen men gebruikte als ſpotnaamen van verachtlyke menſchen. Even zoo noemde ook Keizer HADRIANUS, in eenen brief aan SERVIANUS, de Christenen, uit haat, *Ægyptiſche Paapen*. „ Ik heb," dus zyn zyne woorden, „ ik heb, waardſte SERVIANUS! Ægypten, het geen gy zoo „ ſterk pryst, leeren kennen als bedrieglyk, weifelend en ieder „ oogenblik veränderend. Zy, die den SERAPIS vereren, zyn „ Christenen, ja! die zich Biſchoppen van CHRISTUS noemen, „ zyn aan SERAPIS toegewyd." 'Er waren intuſſchen ook in de daad Christenen, die weder afvielen, en tot de Ægyptenaaren overgingen. CYPRIAAN toont dit duidelyk aan van eenen zekeren Senator (Raadsheer), en geeft ons te gelyk eene meer verwyfde dan cyniſche beſchryving van de toenmaalige Ægyptiſche Sacerdoten; zyne woorden komen hoofdzaaklyk hier op neder: „ De Priesters, in vrouwlyk gewaad gekleed, „ leggen door hun gedrag hunne inwendige denkwyze aan den „ dag. Zy denken, dat dat geen hun vryſtaat, het geen niet ge„ oorloofd is, hierom gaan zy zeer zacht door de Stad, en „ ſpreeken met eene verwyfde ſtem, zy omgorden hunne len„ denen met lendenkruid, en veränderen door eene gewoone „ misdaad hunne ſexe. Zy zeggen, dat zy op die dagen, „ waarop zy hunne plegtigheden vieren, kuisch leeven; maar „ indien zy dan alleen kuisch leeven, gelyk zy zeggen, wat „ zyn zy dan op andere tyden? Doch omdat zy gedwongen „ worden, om ten minſten ééns kuisch te leeven, dan mor„ ren zy in hunne ziel, wonden hun lichaam, en doen hun „ bloed ſtroomen."

APULEJUS beſchryft ook hunnen verwyfden optogt, en hun aanſtootlyk gedrag, buiten hunne ambtsverrichtingen, op deeze wyze: „ Den volgenden dag zyn zy in hemden van verſchei„ denerlei verwen gekleed, en ieder hunner is lelyk opge„ ſmukt; hun gezigt hebben zy met eene, naar ſlyk gely„ kende, verw beſtreeken, en zy wandelen met beſmeerde

„ oogen zeer deftig, zynde versierd met vrouwenhulsels, fafs „ fraangeele vrouwenrokken, met zeer fijn linnen en zyde. „ Zommigen kleeden zich in loshangende witte tabbaarden met „ purper beschilderd, welke, als enkel uit linten bestaande, „ her- en derwaards flodderen; zy zyn met een gordel om- „ gord, en aan hunne voeten draagen zy geele schoenen."

Op de Priesters volgen de *Entaphiasten*, of de Lykenzalvers der heilige Dieren. DIODOOR zegt van dezelven: „ Zy „ staan in zeer groot aanzien, want zy leeven in eene zeer „ naauwe verkeering met de Sacerdoten, en gaan als Heiligen „ vry in het Heiligdom." 'Er wierdt aan de balzeming der Dieren dikwerf zeer veel ten koste gelegd. PTOLOMÆUS verkwistte, ter begraaving van een enkel Dier, zyn geheel zeer aanzienlyk vermogen, en leende daartoe nog daarenboven 50 Talenten (50,000 Daalers).

CLEMENS de Alexandriner beschryft ons eene geheele reeks van Ægyptische Priesters. „ Vooreerst, zegt hy, komt de Priester *Odos*, de Zanger, die iets uit de symbolen der Musiek ten voorschyn brengt, in aanmerking; hy moet twee boeken van MERCURIUS, handelende het één over de liederen der Goden, het ander over de Koninglyke levensregulen, van buiten kennen. Op deezen volgt de *Horoskopos*, de Starrenwigchelaar, met eenen Zonwyzer en Palmtak, als het zinbeeld (symbolum) der Starrenwigchelaary, in de hand. Hy moet vier boeken van MERCURIUS over de Starrenwigchelaary van buiten weeten. Dan volgt de *Hiërogrammateus*, of heilige Schryver, met vleugelen aan het hoofd; in zyne handen houdt hy een boek, lineäal, inktkoker en penseel. Deeze moet niet alleen alle Hiëroglyphen kennen, maar ook de gansche Waereld- en Aardbeschryving, den loop der Zon, Maan en der vyf Planeeten; de beschryving van geheel Ægypten en den Nyl; alle heilige vaten en versiersels; alle gewyde plaatzen; alle maaten en gewigten; in 't kort alles, wat tot de Tempelen en heilige zaaken behoort. Hierna komt de *Stolistes* met den offerkelk, hy moet voor de pracht en voor de feestgewaaden zorgen, en alles weeten, wat tot de feestplegtigheden, offeranden, lofzangen en gebeden, behoort. Deeze geheele rye wordt geslooten door den *Propheet* met een groot drinkvat, begeleid zynde door de Brooddraagers. Als Offerpriester moet hy de tien Priesterlyke boeken over de Goden en Inzettingen, als ook de gansche Priesterörde, in zyn geheugen geprent hebben." —— Hiertoe behoort ook nog de *Pastophoros*, die de zes boeken van MERCURIUS over de Geneeskunde, naamlyk: over de Ontleedkunde, Ziekten, Geneesmiddelen, enz. moet weeten; eindelyk de *Tempelwachter*, die de beelden der Goden aanwyst. Volgends deeze opgaaf der Ægyptische Priesters dwaalen alle die geenen, welke met DIOGENES LAËRTIUS alle die Priesters, als Propheeten, beschouwen.

Ik

* *

Ik voeg hier uit denzelfden Schryver, den met roem bekenden K. PH. MORITZ, nog by:

EEN GEBED DER OUDE ÆGYPTENAARS, NA HUNNEN DOOD.

Eer men het Lyk van eenen Overleedenen balzemde, nam men eerst, gelyk bekend is, de ingewanden uit hetzelve, en lag dezelven in eene byzondere Kist. Daarop ſtelde de Lykenzalver het Lyk in den zonſchyn, en verrichtte in deszelfs naam het volgend gebed:

„ Ó Zon! groote Weldoenſter! en alle gy Hemelheiren! die uw „ licht op de Stervelingen nederzendt, neemt my op, en voert „ my over in uwe wooningen! — Ik heb de Goden myner Voor„ vaderen, welken men my leerde kennen, alle myne levens„ dagen door, vereerd. — Ik heb de oorzaaken van myn leven „ (myne Ouders) altyd de ſchuldige eer en gehoorzaamheid be„ weezen. —— Ik heb niemand bedroogen of gedood, noch „ eenige misdaad bedreeven; en, zo ik my in eeten of drin„ ken, of in eenige andere onmaatigheid, heb te buiten gegaan, „ dan is zulks niet geweest de ſchuld van my, maar van dee„ ze onreine deelen."

Hierop wierp de Doodenzalver de Kist met de ingewanden in den voorbyvlietenden ſtroom, en balzemde dan het, van dezelve bevryd, rein en ſchuldloos Lyk.

ZELDZAAM VOORBEELD VAN WREEDHEID, —— EN VAN HARDNEKKIGHEID, IN EENEN TER DOOD VEROORDEELDEN.

Onder alle de deelen van het Leeraar-ampt is geen van de minſte en gemakkelykſte, om ter dood veroordeelde perſonen by te ſtaan, en tot eene eeuwigheid, die zy zeker, —— binnen een zeer kort tydſtip, —— zullen moeten inſlappen, voor te bereiden; —— wat al moeite word 'er niet vereiſcht, om hen van hunne misdaad, —— de rechtvaerdigheid van het Vonnis van den Waereldlyken Rechter, te overtuigen, ten einde zy, verder, vergeving by den Hemelſchen Rechter zouden zoeken! —— wat een werk, om hen, naar het kort tydsbeſtek, dat overig is, met betrekking tot hunnen aart, opvoeding, omſtandigheden, aanleg, levensloop, enz. —— althans eenigzins, —— te leeren kennen, en zoo, ware het mogelyk, in die gewigtige betrekking, nog nuttig voor hun te zyn! —— Een en andermaal viel my deeze moeielyke taak, gedurende den loop myner Bediening, in Indiê te beurt; doch dan was zy, by uitneemendheid, moeielyk en verdrietig, wanneer

pen zo veele Vrouwen als z
maaken ze zich weder, naar

Zeer hier van verſchiller
nis tusſchen Gelyken, waa
de Bruid gehandeld word
brengt mede dat geen var
de ander, zonder regtm
In *Mexico*, waar de B
kon 'er geen Echtſchei
derlinge toeſtemming.
die, gelyk wy boven
Rendieren ten Huwl
legt, even als by or
overeenkomst, welk
very, en gevolglyk
maatige oorzaake.
naauw bepaald wor
voltrekt algemeen

In myn volgend
ſpels ten vóorwerp
Echtſchennis ook
lyksverbintenisſe a

IENSTE AANMERK

Even gelyk ons h
der den Griek
noemt men hunne
roi, *Hiëroſtolist*, di
rers en Uitleggers
CIAAN, de heilige
in hunne ziel, als
Zy onderweezen h
zelve nuttig voor h
gere wysheid alleer
voerden den Scep
verſierden zy, tet
van eenen ploeg.
by den Koning, t
door raad en daad.
Staatkundigen, we
veele zaaken, die
den. Suinas heeft

* *

enzelfden Schryver, den met roem
, nog by:

OUDE EGYPTENAARS, NA HUNNEN DOOD.

yk van eenen Overleedenen balzemde, na
bekend is, de ingewanden uit hetzelve, e
eene byzondere Kist. Daaröp ftelde de Lyke
in den zonfchyn, en verrichtte in deszelf
end gebed:
oote Weldoenfter! en alle gy Hemelheiren! die uw
Stervelingen nederzendt, neemt my op, en voert
uwe wooningen! — Ik heb de Goden myner Voor-
welken men my leerde kennen, alle myne levens-
r, verëerd. — Ik heb de oorzaaken van myn leven
aders) altyd de fchuldige eer en gehoorzaamheid be-
— Ik heb niemand bedroogen of gedood, noch
misdaad bedreeven; en, zo ik my in eeten of drin-
in eenige andere onmaatigheid, heb te buiten gegaan,
alks niet geweest de fchuld van my, maar van dee-
e deelen."
vierp de Doodenzalver de Kist met de ingewanden
byvlietenden ftroom, en balzemde dan het, van de-
d, rein en fchuldloos Lyk.

(VOORBEELD VAN WREEDHEID, — EN VAN HARD-
IGHEID, IN EENEN TER DOOD VEROORDEELDEN.

lle de deelen van het Leeraar-ampt is geen van de
e en gemakkelykfte, om ter dood veroordeelde per-
ftaan, en tot eene eeuwigheid, die zy zeker, —
zeer kort tydftip, — zullen moeten inftappen,
reiden; — wat al moeite word 'er niet vereischt,
van hunne misdaad, — de rechtvaerdigheid van het
van den Waereldlyken Rechter, te overtuigen, ten einde
der, vergeving by den Hemelfchen Rechter zouden
— wat een werk, om hen, naar het kort tydsbe-
ar overig is, met betrekking tot hunnen aart, opvoe-
nftandigheden, aanleg, levensloop, enz. — althans
nts, — te leeren kennen, en zoo, ware het mogelyk,
gewigtige betrekking, nog nuttig voor hun te zyn! —
andermaal viel my deeze moeielyke taak, gedan-
den loop myner Bediening, in Indiê te beurt; doch
s zy, by uitnemendheid, moeielyk en verdrietig, wan-
neer

neer ik dezulken aantrof, die, tot de laatſte oogenblikken, de verregaandſte ongevoeligheid —— ja hardnekkigheid, betoonden, waar van ik nu een geducht voorbeeld ga verhalen.

In den Jare 1777 wierden, van Java's Noord-Oostkust, op Batavia gevankelyk overgebracht een Bootsman, en vier Matrooſen; —— de namen zal ik niet noemen, om geenen hunner naastbeſtaanden, buiten noodzake, te bedroeven: —— zy hadden, op een gewapend Vaartuig, het opzicht over eene kleine inlandſche Flotille gehad, om, langs gemelde Kust, op de Zeerovers, die 'er in menigte gevonden worden, te paſſen, en anderen, tegen derzelver aanval, te beſchermen; —— een Vaartuig met 33 vreedzame en weerloze Javanen, die hunnen handel wilden voortzetten, ontmoette hen, en deeze wierden de voorwerpen hunner gevloekte begeerlykheid en voorbeeldeloze wreedheid; — onder het valsch voorwendſel, dat zy hen voor Zeerovers hielden, vallen zy hen aan, bemagtigen zeer gemakkelyk het Vaartuig, met de daarin zynde goederen, —— binden de 33 weerloze Javanen, en gaan ze, baldadig en al ſchenſende, een voor een, het hoofd afhakken: —— men wedde zelf, onder elkanderen, wie, op de behendigſte wyze, deeze wreedheid zou kunnen uitoefenen; —— *de een nam aan, die Javaan in eens,* —— *een ander, geenen in twee hakken, het hoofd af te houwen;* —— 31 deezer ongelukkige ſlachtoffers waren reeds, op zulk eene, meer dan barbaarſche, wyze, naar de eeuwigheid gezonden, toen twee van hen zich, zoo gebonden als zy waren, —— met draaijen en wenden, —— uit benauwdheid, over boord in Zee, lieten vallen, om den moordbyl te ontduiken; het Vaartuig zeilde, intuſſchen, voort; —— men zag hen niet, en dacht, zy waren verdronken. —— Maar, wat gebeurt 'er? 't Is bekend, dat de Inlanders, in Aſia, op het zwemmen en duiken zeer afgericht zyn, zoo dat ik ze, in deezen, meermalen by de Endvogels vergeleek, althans, dit ook redde deeze twee Javanen; zy kwamen, *per varios caſus*, levendig aan land. —— De Heer J. R. VAN DER BURGH, toen Gouverneur van Java's Noord-Oostkust, (een der braafſte, kundigſte en eerlykſte, Compagnies dienaren, die ik immer kende, en die my deeze gebeurtenis naderhand zelf verhaalde,) kreeg door hen bericht van dit yſeelyk geval: na verloop van eenigen tyd komt de Bootsman, met zyne Matrooſen en Vaartuig, op Samarang te rug, in veronderſtelling, dat niemand ergens van wist, althans geen erg hebbende op de twee, over boord geworſtelde, Javanen, die zy, voorzeker, voor verdronken hielden; —— dan de Gouverneur liet ze allen in hegtenis neemen, —— zy kwamen voorts tot bekentenis, en hun Vonnis wierd, door den Raad van Juſtitie aldaar, opgemaakt, om onthoofd te worden: deeze ſtraf kwam den Gouverneur niet gëévenredigd aan de misdaad, en overeenkomſtig met de Wet, voor; —— hy belette dus,

dus, naar zyne macht, de uitvoering van dat Vonnis, en zoud de Veroordeelden op naar Batavia, om aldaar nader, door het hoogste Gerechtshof van Neêrlands Indië, gevonnisd te worden, 't welk hen allen veroordeelde om met de koorde gestraft te worden; —— dit Vonnis wierd, den 7 Aug. 1777, op het Casteelsplein te Batavia, des morgens tusschen 6 en 7 uuren, aan hun uitgevoerd. —— Het was myn taak, deeze Gevonnisden ter dood te bereiden; een post, daar ik zeer tegen opzag, en om myn gevoelig, en aandoenelyk gestel, en om myne jonge jaren en weinige ondervinding: —— 't Is (althans op Batavia,) eene kwade gewoonte, dat men allerhande nieuwsgierigen tot de ter dood veroordeelden toelaat, waar door hunne gedachten nog meer van eene gezette en ernstige voorbereidinge tot de zoo naby zynde eeuwigheid verwyderd worden; hierin voorzag ik terstond, en zorgde, dat niemand, buiten hunne begeerte, en myne toestemming, by hen kwam; —— voorts zogt ik hen, naar myn beste weeten, getrouw, —— en met liefde en medelyden, — te behandelen; viermalen des daags bezogt ik hen, —— des nagts, en ook tusschen beiden des daags, bezorgde ik hun de beste Krankbezoekers die voorhanden waren, aan wien ik de noodige onderrichting gaf, voorts ook, om niet altyd, zonder tusschenpozing, met de Veroordeelden te spreeken, of voor hun te leezen, maar hun ook, nu en dan, tyd tot overdenking te laten: —— teikens, als ik by hen kwam, had ik de gewoonte, om hen, een voor een, eerst aan tê spreeken, en dan met en voor hun te bidden; toen ik daags vóór de executie van het doodvonnis weder zoo by hen was, en, na myn gesprek, volgens gewoonte, wilde bidden, was 'er een van de vier Matroosen, (een voorbeeld van hardnekkigheid,) die zeer smakelyk zyn Tabakspyp rookte, en zelf ongenegen was, om hem, onder het bidden, neder te leggen; hy eischte zelfs van den Cipier VRUGE, zeer tranquil, *een bitter Soopje*; —— ik onderhield hem, met veel aandoening, over zyne verregaande ongevoeligheid, en dat in die geduchte omstandigheden, waarin hy zich bevond, daar hy morgen, omtrent deezen tyd, zich, zeer zeker, in de eeuwigheid zou bevinden; dan hierop kreeg ik, tot myne innige droefheid en ontroering, dit ontzettend antwoord: „*ô! Myn Heer! als ik aan deeze galg niet gekomen „was, zou ik tog, met ter tyd, aan een andere raken!*" ik kon verder niets met hem vorderen, en hy stapte, zoo verhard, de geduchte eeuwigheid in!

Harlingen,
den 7den Mey, 1796.

J. C. METZLAR,
Pred. te *Harlingen*.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Dat de voornaamſte pligten van een Chriſten veelal ſchandelyk verwaarloosd worden, door veelen van hun, welke dien ſchoonen eernaam dragen, verſtouw ik, dat van geen mensch met regt kan tegenſproken worden. Onder deze voorname pligten tel ik vooral het verzuim van den openbaren Godsdienst; welk verzuim zó groot is, dat men 'er zich te regt over moet beklagen, tot ſchande van het Chriſtendom. Hoe vele menſchen in de Maatſchappy, en wel in de Maatſchappy van zogenaamde verlichte Chriſtenen, welke zelden of nooit den openbaren Godsdienst bywonen —— die of 't zich te laag rekenen, om zich met den gemeenen man gemeenſchappelyk voor het Opperwezen te vernederen, als in den waan zynde, dat het hunne eer zou kwetzen, wanneer zy zich zo vernederd aanſtelden; of die anders, met den Godsdienst den ſpot dryvende, gaarn willen aangezien worden voor menſchen geheel zonder Godsdienst. Dan zulken verdienen waarlyk dien grooten eernaam niet —— maar mogen billyk aangemerkt worden als Ongodisten —— menſchen zonder God of Godsdienst. Doch onder dezulken, die nooit bykans den openbaren Godsdienst bywonen, vindt men ook zulken, die met dit al meenen den naam van Chriſtenen wel degelyk waardig te zyn, om dat zy, den Chriſten Godsdienst beleden hebbende, niet gaarn zouden aangezien worden voor Ongodisten, of veragters van den Godsdienst; die zelfs zullen voorgeven, overtuigd te zyn van de noodzakelykheid om God te dienen; maar oneindig veel hebben in te brengen tegen de wyze van Godsdienst-oefening, tegen de mingemeenſchappelykheid in de uitvoering van denzelven, en tegen de Leeraars, de Verkondigers, de Predikers, van onzen Godsdienst. —— Dan, vraagt men dezulken, of zy met dat al van die verpligting niet overtuigd zyn? zullen zy antwoorden: zeer wel daar van overtuigd te wezen; doch dat ze thuis even zo goed, als in de Kerk, waar 't veelal toch niet naar hun zin toegaat, Godsdienst kunnen houden; dat zo daar niet ontſtigt worden door gemeene uitdrukkingen, door eene menigte vertellingen, die zy in de Gebeden aan God hooren doen, die de groote hartekenner is, en dus alles weet vóór zy 't Hem kunnen vertellen, alle zaken, waar aan men zich grootelyks ergeren moet; terwyl men een aantal onderſcheide zoorten van menſchen in de gebeden voordraagt, die, of zomtyds niet eens in de Kerk zyn, geene voorbidding kunnen vorderen; of door welke handelwys alle gemeenſchap, die daar plaats behoort

te

te grypen, word verbroken. —— Alle zaken die waar zyn, en op eene andere, eene gemeenſchappelyker, wyze behoorden behandeld te worden. —— Doch ontſlaat dit alles den mensch van de verpligting om den openbaren Godsdienst waar te nemen? In 't geheel niet: maar, behalven dit alles, onderzoekt men eens of zulke Lieden thuis ook Godsdienst oefenen, men zal, zo niet van allen, ten minſten van de meesten, bevinden, dat ze daar den tyd met heel wat anders, dan met den Godsdienst, of Godsdienſtige zaken, doorbrengen. Het is dierhalven eene onbetwistbare waarheid, dat in de Maatſchappy van Christenen eene menigte voornaame pligten ſchandelyk verzuimd worden, en onder deze wel bovenal het waarnemen van den openbaren Godsdienst. —— Dan elk, die 'er zich aan ſchuldig maakt, bedenke vry, dat hy 'er verantwoording voor verſchuldigd is, en dat de dag ter verantwoording zeer ſchielyk zal aanlichten. —— Zal men den Godsdienst laten varen, en weigeren waar te nemen, alleen om dat in de openbare uitoefening zaken voorkomen die eenigermate ſtooten, of ten minſten afwyken van onze wyze van denken? —— Hoe ligt zal men dan een voorwendzel weten te vinden, om zich van alle onderlinge pligten te ontſlaan! —— Hoe dra zal men dan een voorwendzel weten voort te brengen, tot verſchooning van veelvuldige wanbedryven, waartoe onze zondige neigingen en verdorve bewegingen ons aandryven! —— Men zal zich weldra van alle banden van verpligting weten te ontſlaan, en, zich den ruimen teugel botvierende, leven naar de bedorve neigingen des harten, en niet ontzien de baldadigſte ongeregtigheden te plegen.

Schoon een Heiden voor de Deugd pleit, en de Rede derzelver noodzakelykheid aantoont, —— hoe veel kragtiger zyn de drangredenen niet, welke een Christen daar voor kan aanvoeren!

Hoe veele tegenſtrydigheden ſchynen zich niet op te doen in de zigtbare Wereld, die, als men ze buiten derzelver verband beſchouwt, ons veelligt in twyfeling zouden doen vervallen, of ze wel door eene alvermogende hand, en alwyze oorzaak, beſtierd worden: —— dan, by een nauwkeurig onderzoek, zal men overal orde en nergens wanorde ontdekken; en in de orde, die God in het geſchapene houd, zulk eene oneindige diepte van wysheid vinden, dat men in verbaasdheid zal moeten uitroepen: —— „Hoe groot zyn uwe werken, o God! gy hebt ze alle met wysheid gemaakt! De aarde is vol van uwe heerlykheid, ook verkondigen de Hemelen uwe eer en het uitſpanſel uwer handen werk!"

REGTVAARDIGHEID EENS TURKSCHEN REGTERS.

Eene waare Gebeurtenis.

(Uit het Engelsch.)

Een *Engelsch* Heer, die, eenige jaaren geleden, in Gezantschap was by de *Porte*, deelde de volgende Gebeurtenis mede:

Voor de Regtbank van een jongen Cadi, te *Smirna*, werd eene zaak in Regten behandeld, welke kortlyk hier op neder kwam. Een Arm Inwooner maakte eisch op een Huis, 't welk een Ryk Man hem ontweldigd hadt. De eerstgemelde bragt de Bewysstukken voor zynen rechtmaatigen eisch op den Eigendom by; maar de laatstgenoemde hadt zich voorzien van eene menigte Getuigen, om die Bewyzen te verzwakken; en, om de blykbaarheid van zyn Regt geldig te bewyzen, gaf hy den Cadi, ten geschenke, een Zak met honderd stukken Gouds, elk ter waarde van een Ducaat. De Cadi nam den Zak met Geld aan.

Wanneer het op de zaak aankwam, verhaalde de Arme Man de geheele toedragt der zaake, en bragt Papieren ten bewyze te voorschyn; maar het ontbrak hem aan de weezenlykste en alleen voldingende proeve, Getuigen.

De Ryke Man, van Getuigen als omringd, stelde daarin de kragt van zyn bewys, en drong aan op het mangel van deeze in zyne Party; en wilde daarom, dat de Cadi een Vonnis ten zynen voordeele zou vellen.

Na dat hy deswegen de sterkste aanzoeken gedaan hadt, haalde de Regter, met de grootste bedaardheid, den Zak, met Gouden stukken gevuld, van onder zyn Sopha, en voerde den Ryken Man, die hem daar mede hadt zoeken om te koopen, op een volernstigen toon, te gemoete: „ Gy hebt in het Regtsgeding groslyk misgetast; want, indien de Arme Man geen Getuigen ten zynen voordeele kon bybrengen, kan ik 'er ten minsten vyf honderd aanvoeren!" —— Hierop smeet hy, met alle tekenen van verontwaardiging, den Zak Gelds van zich af, en wees het Huis den Armen Klaager toe.

NA-BERIGT.

Het Stukje, *de Standvastige Minnaar*, geen voorbeeld van navolging zynde, en weinig leerzaams behelzende, kan niet geplaatst worden.

En verder kan de Zender gerust zyn, *dat aan zyn verzoek zal voldaan worden.* —— De Redacteur.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

REDENVOERING, WAAR IN HET CHARACTER VAN KONING DAVID ONPARTYDIG ONDERZOGT EN AFGESCHETST WORDT. Door BEILBY PORTEUS, *DD. Bisschop van Londen* (*).

De HEERE *heeft zich een Man gezogt naar zyn harte, en de* HEERE *heeft hem geboden een Voorganger te zyn over zyn Volk.* I SAM. XIII: 14.

Noodloos is het, U te onderrigten, dat de Man, van welken, in de aangeduide woorden SAMUELS, gesprooken wordt, DAVID is, Koning van *Israël*. De benaaming van *een Man naar* GODS *harte* is eene aan allen bekende onderscheiding, die, nooit uitdruklyk omtrent iemand anders gebezigd, door langduurig gebruik alleen op hem wordt toegepast (†).

De reden van deeze onderscheiding oordeelt men doorgaans te moeten zoeken in de uitsteekenheid zyns Zedelyken Gedrags: naardemaal een GOD, die te zuiver van oogen is dan dat hy onregt kan aanschouwen, nimmer ver-

(*) Deeze Redenvoering was oorspronglyk geschreeven en uitgesprooken voor de Universiteit te *Cambridge*, in den Jaare 1761, ter wederlegginge van een zeker Geschrift, 't welk een tyd van toejuiching en roem hadt onder zeker slag van Leezers; doch nu, gelyk dit het doorgaande lot is van dusdanige voortbrengzelen, geheel vergeeten ligt. Die gedeelten, derhalven, van deeze Redenvoering, welke eene meer onmiddelyke betrekking hadden tot dit Geschrift, zyn nu agterwege gelaaten en is dezelve, over het geheel, min geschilvoerend en meer opwekkend, en daar door, zo te hoopen is, nuttiger, geworden. [Dus veranderd zag dezelve in 't Jaar 1795 het licht].

(†) Egter zyn Benaamingen van gelyke betekenis anderen gegeeven, gelyk wy vervolgens zullen aantoonen.

veronderſteld kan worden daar in genoegen te ſchep-pen, en dit dagt men moest het geval weezen, indien de *Man naar* GODS *harte* eenigermaate in het ſtuk der Zeden gebrekkig was. Op den grond deezer veronderſtellinge, hebben zommige mistastende Vrienden van den Godsdienst, om deeze keuze des Allerhoogſten te billyken, het noodig gekeurd te bewyzen, dat DAVID's byzonder perſoonlyk Character geheel onberispelyk was; en eenige geſlaagene Vyanden van den Godsdienst hebben, om deeze keuze te bedillen, zich niet minder moeite gegeeven om DAVID in het ongunſtigſte licht te plaatzen.

Doch de een zo wel als de ander ſchynt my toe het geval verkeerd begreepen, en vergeefſchen arbeid aangewend, te hebben. Het was, myns bedunkens, niet om de Heiligheid van DAVID's Leeven, maar om redenen van eenen geheel anderen aart, dat hem deeze Eernaam wierd toegevoegd.

Het wordt, geloof ik, algemeen erkend, dat het hoofdoogmerk van GOD, in het *Joodſche* Volk van het overige des Menschdoms af te zonderen, beſtondt in de kennis van HEM, door middel van dit byzonder Volk, te doen ſtand houden, en den Dienst des éénen waaren GODS, te midden eener Afgodiſche Wereld, te bewaaren. Dit was de groote grondſlag der geheele *Joodſche* Staatkunde; dit het voornaam doel van der *Jooden* Wetten, en van alle GODS bedeelingen ten hunnen opzigte. Wie, derhalven, zich ernſtig en moedig kweet in dit groot einde van de *Joodſche* Theocratie te bevorderen, mogt, op de eigenaartigſte wyze, gezegd worden *een Man naar* GODS *harte* te weezen; dewyl hy handelde overeenkomſtig met GODS groot oogmerk; hy deedt wat GOD wilde gedaan hebben, en bevorderde het groot doel des Allerhoogſten.

Dit nu was juist het Character van DAVID, de uitſteekendſte byzonderheid in zyn leeven. Hy was een opregt en hartlyk liefhebber van zyn Vaderland, een volyverig waarneemer der Lands-Wetten, in tegenkanting van alle Afgodery, van welke hy zichzelven en zyn Volk op den verſten afſtand verwyderd hieldt (*). —— Het was, derhalven, niet om zyne *byzondere Deugden*, maar

(*) Zie LE CLERC *in Act.* XIII, 22. PATRICK, 1 KON. XV, 3, 5.

maar om zyn *openbaar Gedrag*, niet van wegen eene vleklooze zuiverheid van Zeden, maar uit hoofde zyns afkeers van Afgodery, en zyne ſtrikte aankleeving aan de Burgerlyke en Godsdienſtige Wetten (*) zyns Lands, dat DAVID vereerd wierd met den Eernaam van *een Man naar* GODS *harte* (†).

Indien eenige Christen-Schryvers veronderſteld hebben, dat deeze Eerbenaaming het merkteken was van *Zedelyke Volmaaktheid*, en, ingevolge hiervan, DAVID's Character opgegeeven hebben tot een voorbeeld van Deugd, hebben zy, met een zeer goed oogmerk, zeer onoordeelkundig gehandeld. —— De boven opgegeevene Verklaaring blykt het meest overeen te komen met de Taal der Heilige Bladeren, met het algemeen beloop van DAVID's Leeven, met de natuur der Joodſche Bedeeling, en de oogmerken van den Godlyken Inſteller.

By het geen aangedrongen is, ten voordeele der gegeevene Verklaaringe, door een zeer uitmuntend Schryver (‡), mag gevoegd worden, dat, ſchoon DAVID, in deeze enkele plaats, de *Man naar* GODS *harte* genoemd wordt, men nogthans vervolgens alleen van *Hem* leest, even als van verſcheide andere Koningen, „ dat hy deedt „ 't geen regt was in de oogen des Heeren (§)," welke uit-

(*) Een merkwaardig voorbeeld van DAVID's naauwgezette waarneeming der Wet, in zich ſtipt te houden aan het Verbod, DEUT. XVII: 16. gegeeven, tegen het gebruik van Ruiſtery in den Oorlog, zie men by Biſchop SHERLOCK *on Prophecy*, Diſſ. IV. p. 370, 375. En mogelyk dat zyne onveranderlyke gehoorzaamheid aan deeze belangryke Wet, „ ingerigt om een ſtandhoudende Proeve te weezen van Vorst en „ Volk, of zy vertrouwen hadden op GOD hunnen Verloſſer," niet weinig toebragt om hem deeze zo zeer benyde onderſcheiding te bezorgen.

(†) Het gaat vast, dat ABRAHAM *de Vriend van* GOD genaamd wierd (eene onderſcheiding niet min opmerkelyk dan die van Koning DAVID) om de hier gemelde reden, van wegen zyn aankleeven van 't Geloof in, en den Dienst van, den éénen waaren GOD, in tegenkanting van de Afgodiſche Volken, onder welken hy leefde. Zie CLARKE's *Serm.* Vol. II. Diſſ. 38. p. 50. Dubl. Edit. 1751, en LE CLERC *in* GEN. VI: 9.

(‡) *Divine Legation of Moſes*, Vol. III. b. 4. ſ. 6. p. 334. 3 *Ed.*

(§) 1 KON. XV: 5.

uitdrukking ſchynt te bedoelen het zelfde denkbeeld in te boezemen, en het met de daad ook doet, als de andere; want het zal niet gemaklyk vallen een verſchil te vinden tusſchen „ het doen naar iemands hart" en „ het doen van 't geen goed is in zyne oogen." — Met, derhalven, de betekenis van deeze ſpreekwyze te bepaalen, zullen wy tot de rechte waarde komen van die wy in den Text ontmoeten. De uitdrukking nu, „ van te „ doen wat regt is in de oogen des Heeren," wordt beſtendig en eenpaarig gebezigd omtrent de zodanigen, die uitſtaken niet zo zeer wegens hunne Deugden in hun byzonder leeven, dan wel ten opzigte van hunnen yver in de Koninglyke Waardigheid, wegens hun afkeer van de Afgodery, en zorgvuldige inagtneeming der Wet. Dus, wanneer 'er van ASA gezegd wordt „ dat hy „ deedt wat goed en regt was in de oogen des Heeren," vindt men 'er deeze rede van gegeeven: „ want hy „ nam weg de Altaaren der vreemde Goden, en de „ hooge plaatzen; hy verbrak de beelden, hieuw de bos„ ſchen om, en beval Juda, den Heere, den God hun„ ner Vaderen, te zoeken, en wetten en regten te hou„ den (*)." Geen enkel woord van ASA's Zedelyk Character, ſchoon men, uit zyn doen van 't geen niet alleen regt maar goed was, dit natuurlyk zou mogen wagten. —— Ten anderen, wanneer wy leezen, dat SALOMO'S hart niet *volkomen* was voor den Heere zynen GOD; dat hy niet *ten vollen* wandelde naar den Heere, als zyn Vader DAVID gedaan hadt, dient ten bewyze van deeze ſtelling, dat zyne Wyven zyn hart tot vreemde Goden neigden (†). Waaruit, ten vollen, blykt, dat de *Volkomenheid* van DAVID'S hart voornaamlyk beſtondt in zyne onſchendbaare verknogtheid aan den éénen waaren GOD, van welken hy nimmer afweek, noch ter rechter noch ter ſlinker hand.

Indien deeze Verklaaring, gelyk onzes inziens ten vollen blykt, geheel overeenſtemt met de waarheid en de Schrift, vloeijen daar uit onmiddelyk, en gansch natuurlyk, deeze gevolgen:

Vooreerst. Dat, om GODS keuze van *een Man naar zyn hart* te verdeedigen, of de waarheid der Schriftuure in

(*) 2 CHRON. XIV: 2, 3, 4.
(†) 1 KON. XI: 4.

in dit te boek te ſtellen, 'er geene noodzaaklykheid altoos is om te bewyzen, dat zyn Zedelyk Gedrag *vlekloos* was, of af te weeren alle de beſchuldigingen tegen hem ingebragt: dewyl, deeze keuze uit andere beginzels voortgekomen zynde, 's Konings byzonder gedrag hier geheel *niet* in aanmerking komt (*).

Ten tweeden. Dat wy geene gevolgen, ter begunſtiging van eenig misdryf om het in onszelven te regtvaardigen, daar uit kunnen afleiden, dat het gepleegd is door een *Man naar* GODS *harte.* Naardemaal, ſchoon zyn overeenkomſtig gedrag met GODS wil, in eenige zeer gewigtige omſtandigheden, hem geregtigde tot die Benaaming, nogthans elk misdryf in *Hem* (even als het moet zyn in elk menschlyk ſchepzel) een voorwerp was van GODS hoogst misnoegen, en dikwyls ook van zyne ſtraffe.

Ten derden. Dat zy, die zo veel moeite genomen hebben om het Character van DAVID belachlyk te maaken en te ſchandvlekken, met oogmerk om dus zydelings het gezag der *Heilige Schrift* eene wonde toe te brengen, alleen *hunne* kwaadaartigheid aan den dag bragten, zonder hun oogmerk te bereiken. Om dat, hunne geheele redenkaveling gegrond zynde op de veronderſtelling, dat DAVID door GOD verkoozen was uit hoofde van eenige Zedelyke uitſteekenheid, deeze grondſlag weggenomen zynde, het geheele gebouw van betuitingen, ſmaad- en lasterredenen, daar op gevestigd, geheel inſtort.

Dat egter niemand, uit het geen wy dus verre gezegd hebben, afleide, dat DAVID's Character eenigermaate moet be-

(*) Men heeft opgemerkt, dat DAVID's Zedelyk Character als *vlekloos* ſchynt voorgedraagen te worden, (I KON XV: 5.) uitgenomen het geval met URIA. Wy antwoorden, dat de Schriftuur hier (gelyk op veele andere plaatzen) noodwendig verſtaan moet worden als enkel *in 't algemeen* te ſpreeken; te verſtaan geevende, dat DAVID's gedrag *over 't geheel* goed en regt was, en dat, ſchoon hy mogt ſchuldig ſtaan aan andere misdryven, geene nogthans zo groot en ſchriklyk waren, of zo rechtdraads aangekant tegen de *uitdruklyke Geboden van* GOD, als dit: en daarom niet zo noodzaaklyk als met den vinger behoefden aangeweezen te worden. Wie bedreevenheid bezit in den ſpreektrant der Heilige Schryveren, moet toeſtemmen, dat dezelve niet alleen veroorloft, maar ſteeds vordert, het maaken van dusdanige bepaalingen. Zie MATTH. V: 48. CLARKE's *Serm.* Vol. I. p. 61. Vol. II. p. 404.

beſchouwd worden in dat afzigtig licht, waar in deeze Schryvers 't zelve hebben zoeken te plaatzen. Want, ſchoon men moet bekennen, dat diens Vorſten Zedelyk Character verre is van onberispelyk te zyn, het egter niet minder waar is, dat (uitgenomen de bekende en erkende misdryven, welke niemand zal onderſtaan te vergoelyken, of te ontkennen, en die hy zelve met het diepgaandst berouw betreurde) elke vlek, die met zo veel voorbedagte boosaartigheid op zyn Character geworpen is, voor een groot gedeelte, zo niet geheel, kan uitgewischt worden.

Het is myn oogmerk niet hier te treeden in eene byzondere wederlegging van alle de ſmaadredenen en beſchuldigingen tegen hem ingebragt. Dit zou niet voegen aan den aart deezer Redenvoeringe, en ook niet te brengen weezen binnen het gewoon beſtek daar aan voorgeſchreeven. —— Doch, daar de zwaarſte, en in de daad de eenige ſchynbaare, beſchuldiging, tegen DAVID niet alleen ingebragt, maar tegen het geheele *Joodſche* Volk, die van *Wreedheid* is; eene beſchuldiging, welke, buiten eenige van die vergrootingen, welke men daar aan heeft toegevoegd, geſchikt is om den diepſten indruk op braave harten te maaken; zal ik, om die reden, eenige bedenkingen, deeze byzonderheid betreffende, in 't midden brengen, welke kunnen dienen om de onbedagtzaamen eenigzins op hun hoede te doen zyn om alle onnoodige en haatlyke verzwaaringen weg te weeren, en, in zekeren voege, reden te geeven voor het geen misſchien niet geheel kan geregtvaardigd of verſchoond worden.

Wy, die leeven in deeze verlichte en beſchaafde tyden, daar onze Zeden verzagt zyn door de Kunſten en Weetenſchappen, en onze Zielen met menschlykheid vervuld door den goeddaadigen geest des *Christendoms*, voelen ons boven maate getroffen over veele dingen, die in de ruwere eeuwen der oudheid niet beſchouwd werden met zo veel affchriks als dezelve verdienden. Wy kunnen niet nalaaten deeze verrigtingen tot onszelven t'huis te brengen, en toe te paſſen op onze eigene Eeuw en Volk; veronderſtellende dat ze gedaan zyn onder dezelfde voordeelen, welke wy tegenwoordig genieten, en gevolglyk als dezelfde maate van ſnoodheid inſluitende, aan welke wy zouden ſchuldig ſtaan door het pleegen van dezelfde misdryven. Maar, ſchoon dit eene zeer natuurlyke wyze van oordeelen is, kan dezelve niet regtmaa-

maatig gekeurd worden. Om te beſlisſen over de verdienſten of wanverdienſten van eenige Menſchen, of van eenige Maatſchappy van Menſchen, in een afgelegen tydperk, moeten wy zeker in aanmerking neemen het algemeen Character der tyden waar in zy leefden, de byzondere denkwyze en regelen van bedryf welke toen heerſchten.

Indien wy deeze waarneeming op Koning DAVID toepaſſen, zullen wy bevinden dat hy leefde in eene Eeuwe, toen de Wereld in onkunde en barbaarſchheid gedompeld lag; toen de Menſchen verdeeld waren in een aantal kleine Koningryken en kleine Gemeenebesten; toen zy zich opſlooten in verſterkte Steden, en 'er zelden uittoogen dan om met hunne nabuuren te vegten: want ieder nabuur was een vyand (*). Geene kunst dan de kunst des Oorlogs was toen ten tyde bykans bekend, en deeze beſtondt, in zo veelen, als mogelyk was, te verdelgen, en de overigen in ſlaafſche ketenen te kluisteren. In zulk een ſtaat der dingen moest noodzaaklyk volgen, dat menſchen, gewoon aan bloedſtorten, en tot moorden opgebragt, ongevoelig verhard moesten worden tegen de indrukken van Menschlykheid, en eene hebbelykheid van Wreedheid verkrygen, die een kleur geeft aan hun geheelen leevensloop, zelfs het aangezigt des Vredes met bloed beſpat, en iets afzigtigs byzet aan den geheelen loop der burgerlyke, gezellige en huislyke, pligten. — Wy hebben, derhalven, ons geenzins te verwonderen, dat de *Jooden* beſmet waren met deeze algemeen heerſchende woestheid van Zeden. Wy moeten hun niet belasten met meer dan hun aandeel in de algemeene boosheid; wy moeten hun niet afbeelden als een Volk *onderſcheiden* door hunne Wreedheid; maar als een gedeelte uitmaakende van de barbaarſche Wereldbewoonderen.

Men zal, misſchen, denken, dat, ſchoon deeze wyze van redenkaveling in 't algemeen als voldingend konne toegeſtaan worden, dezelve nogthans dezelfde kragt niet hebbe ten opzigte van de *Jooden*, als ten aanziene van an-

(*) De ſtaat van *Engeland* onder de *Saxiſche Heptarchy* kan ons mogelyk een flaauw denkbeeld geeven van de barbaarschheid aller Koningryken in de vroegere Eeuwen der Wereld.

andere Volken; dewyl de *Jooden* GODS byzonder en uitgekoozen Volk waren, zy ook boven andere Volken behoorden uit te ſteeken in Goedaartigheid als in alle andere Deugden. Maar men hebbe zich ſteeds te herinneren ('t geen de Allerhoogſte zelve zo dikmaals verklaarde (*)), dat het niet was „ hunnenthalve", of „ van we„ gen hunne eigene Geregtigheid," dat zy waren uitgekoozen; maar (even als in het geval van DAVID, hier boven vermeld,) om andere redenen; om de kennis van den éénen waaren GOD, en den Dienst hem verſchuldigd, te bevorderen; om de Godlyke Magt, in het doen van Wonderwerken, ten toon te ſpreiden, en om diens Oordeelen uit te voeren over de onbekeerlyke Volken, wier hoogſtygende boosheid toen ter ſtraffe ryp was. De zedelyke Goedheid der *Jooden*, derhalven, geen byzonder voorwerp zynde van GODS keuze, hebben wy, enkel uit dien hoofde, by hun geen ongewoone maat van Deugd te wagten, of eene uitzondering van de heerſchende Ondeugden hunner Eeuwe.

Ja, zo weinig reden hebben wy om eenige buitengemeene voorbeelden van Menschlievenheid uit de byzonderheid hunner omſtandigheden te wagten, dat deeze eigenſte byzonderheid, zonder het toebrengen van groote om- en voorzigtigheid, geſchikt was om eene ongunſtige wending aan hunne Volksgeaartheid te geeven. De onderſcheiding, hun verleend, ſchoon weezenlyk niet op hunne verdienſten gegrond, boven alle andere Volken, bezielde hun eigenaartig met een al te hoog gevoelen van zichzelven, en deedt hun een te verſmaadend denkbeeld van andere Volken opvatten. — Hunne uitſluiting van eene vrye en algemeene verkeering met de omliggende Volken, (ſchoon volſtrekt noodzaaklyk tot de gewigtigſte einden) kon egter ſtrekken om hunne denkbeelden bekrompen, en hunne menſchenmin zeer bepaald, te maaken. —— De verregaande afkeer, dien zy met regt koesterden van de Ondeugden der Nabuurvolken, kon ligt de paalen van gepaste verontwaardiging overſchreeden; en die ongelukkige, ſchoon noodzaaklyke, taak, hun opgelegd, om de hoogstmisdaadige Volken van *Canaan* uit te rooijen, kon hun al te ligt vervoeren om de grenzen der Menschlievenheid te overſchreeden in min regtvaardigbaare gevallen,

(*) DEUT. IX: 4, 5.

ten. Indien, onder den invloed van alle deeze omſtandigheden, de *Jooden* niet onmenschlievender waren dan hunne Nabuuren, verdienen zy zeker eenigen lof; waren zy het, dan pleiten deeze omſtandigheden ten hunnen voordeele, en de blaam zal niet rusten op de geaartheid des Volks, of de geaartheid van hunnen Godsdienst.

Men heeft, ik ben des niet onbewust, dikwyls beweerd, dat der *Jooden* Wreedheid die van eenig ander Volk, niet alleen van hunnen tyd, maar van alle Eeuwen der Wereld, overtrof. Dit, nogthans, heeft men meer met veel zelfvertrouwen gezegd, dan klaar beweezen. Uit het weinige, 't geen wy weeten van Volken gelyktydig met de *Jooden*, in de vroegſte tydperken hunner Geſchiedenisſe, doet 'er zich geen rede altoos op, om zich te verbeelden dat zy van een goeddaadiger aart waren; en hoorden wy minder van hunne Wreedheid, het is om dat wy minder van hunne Geſchiedenis weeten (*). —— 't Geen zulks hoogstwaarſchynlyk maakt, is, dat, in veel laater eeuwen, wanneer de gemoederen der Menſchen zeer verzagt en gelenigd waren door de beſchaavinge des Burgerlyken Leevens, men by hun minder weezenlyke, ſchoon opgeſmukter, Menschlievenheid dan by de *Jooden* aantreft. En ik geloof, dat 'er onder myne Toehoorderen weinigen zyn, die zich, op dit oogenblik, geene herhaalde voorbeelden van Wreedheid herinneren in de bloeiendſte tydperken der meest beſchaafde *Heidenen*, welke zeer verre overtreffen 't geen men kan aanvoeren uit de bloedigſte bedryven des *Joodſchen* Volks (†).

Wel-

(*) Uit de ſchriklyke gewoonte, welke wy weeten dat plaats hadt by de *Canaaniten*, om hunne Kinderen aan hunne Afgoden op te offeren, mogen wy met reden vermoeden, dat die Nabuuren de *Jooden* in Wreedheid verre overtroffen.

(†) Verſcheide daaden van Wreedheid, aan Koning DAVID en het *Joodſche* Volk toegeſchreeven, blyken, op een nader onderzoek, alleen toegekend te moeten worden aan eene onnaauwkeurige Vertaaling van byzondere plaatzen in het *Oude Testament*. Dus leezen wy, 2 SAM. XII: 31, dat, toen *Rabbah* (de Hoofdſtad der *Ammoniten*) was ingenomen, DAVID „ het Volk dat „ daar in was uitvoerde, en het leidde onder zaagen, en onder yzeren dorschwagens. en onder yzeren byten, en het door „ den Ticheloven deedt doorgaan." —— Hier uit leidt men af, dat DAVID deeze Menſchen door de uitgezogtſte en ongehoordſte pynigingen ter dood bragt. Doch verſcheide geleerde

Welke ook de onmenschlykheden der *Israëliten* waren, zy hadden die bezwaarende omſtandigheid niet, welke die der *Heidenen* vaak vergezelde, te weeten, dat zy die oefenden omtrent hunne eigene Landgenooten, hunne trouwſte Bedienden, hunne naaste Bloedverwanten, en dierbaarſte Vrienden. De bewyzen voor hunne Wreedheid worden voornaamlyk, zo niet geheel, ontleend uit hunne behandeling der omliggende Afgodiſche Volken. — Maar, wanneer wy in opmerking neemen, dat de Wetten der Natuur, en het Regt der Volken, toen zo zeker niet bepaald waren, als ze naderhand bepaald wierden; dat men de Oorlogen toen voerde op woeste, niets verſchoonende, en alles verdelgende, beginzelen; en dat de Volken, die het gewigt hunner wraake op het zwaarst gevoelden, niet alleen hunne oude en geſlaagene vyanden waren, maar zo onverbeterlyk en verdoemlyk boos (*), dat hunne boosheid om ſtraffe riep, van welke ſtraffe de *Jooden* alleen de werktuigen waren in de hand des Almagtigen, zal men ligt ontdekken, dat dusdanige bewyzen geenzins welpaſſend of voldoende zyn. —— De waarheid is, dat deeze voorbygaande en toevallige betooningen van Wreedheid, ſchoon van zulk eenen aart, dat zy, op het eerſte gezigt, ons zeer moeten treffen en tegenſtaan, nogthans niet zo eigenlyk geſchikt zyn om een Volkscharacter te bepaalen, en een Volk uit eigen aart barbaarsch te noemen, als die *vastgeſtelde* en *ſteeds ſtandhoudende* grondregelen van inwendige en huislyke Wreedheid, die nimmer in het *Joodſche* Staatsbeſtuur beſtonden; maar algemeen aangenomen en in zwang waren, en aangemoedigd werden door de Wetten, en toegejuichd door de Geſchiedſchryvers van die eigenſte Volken, die alle andere, by hun zelven vergeleeken, voor Barbaaren hielden, en met dien

Schriftuurverklaarders hebben getoond, dat de Overzetting deezer plaatze veel naauwkeuriger en overeenkomſtiger met het oorſpronglyke zou weezen, indien men dezelve in deezer voege vertolkt hadt: „ Hy zette hun *aan* zangen, *aan* yzeren „ dorschwagens, *aan* yzeren bylen, en deedt hun in de „ Tichelovens arbeiden." 't Geen, met andere woorden, wil zeggen, hy deedt hun harden en zwaaren arbeid verrigten, aangeduid door de Werktuigen en de Werkplaatzen, hier opgenoemd. Zie Mr. ORMEROD's *Remarks on* Dr. PRIESTLEY's *Diſquiſitions*, &c. 2 Ed. p. 72.

(*) Zie eene optelling hunner gruwelen, LEVIT. XVIII.

dien naam beſtempelden. Het zyn deeze, ſchoon 'er de Schryvers minder op ſtil ſtaan, en de Leezers 'er minder agt op geeven, die nogthans meer ſtryden met de Menſchlykheid, meer verdelgend zyn voor het Menschlyk geſlacht, en meer kenmerktekenende en beſlisſende blyken opleveren van eenen boosaartigen geest, dan die toevallige mishandelingen en buitenſpoorigheden, om welke te vermelden de Geſchiedboekers doorgaans al de kragt, om iets ſchriklyks te beſchryven, beproeven (*).

Ik

(*) Geen Schryver is 'er, 't zy oude of hedendaagſche, die met zulk eene niets onderſcheidende en onbegrensde bitterheid tegen de *Jooden* in 't algemeen uitvaart, als VOLTAIRE. 'Er zyn weinige zyner laatſte Schriften in ondicht, in welke hy dit ongelukkig Volk niet heeft ingevoerd, met den toeleg om hun met verwyt te overlaaden, of belachlyk ten toon te ſtellen. Maar zyn yver loopt vaak zyne voorzigtigheid voorby, als mede zyn agt ſlaan op de waarheid, en, in ſtede van de verontwaardiging der Menſchen tegen hun gaande te maaken, wekt hy die tegen zichzelven op. Uit ontelbaare voorbeelden van deezen aart, zal ik 'er ſlegts één uitkiezen. In zyn *Dictionaire Philoſophique*, ART. *Anthropophages*, onderrigt hy ons, dat de *Jooden*, ten tyde van EZECHIEL, de gewoonte moeten gehad hebben om Menſchenvleesch te eeten; naardemaal die Propheet hun verzekert, dat, indien zy zich manmoedig tegen den Koning van *Perſie* wilden verdeedigen, zy niet alleen *eeten* zouden de *Paarden* hunner Vyanden, maar ook de *Ruiters* en *Krygslieden* zelve. Hoe zeer zal de Leezer verſteld ſtaan, (indien hy niet eenigzins kennis heeft aan het Character en de Schryfwyze van den Heer VOLTAIRE,) wanneer hy, EZECHIEL opſlaande, bevindt, dat dit geheelenal een verzinzel is van VOLTAIRE, en dat het niet de *Jooden* zyn, maar de *Roofvogelen* en de *Beesten des Velds*, die in den ſtouten en hoogzwellenden trant der Propheeten worden opgeroepen, „ om het „ vleesch te eeten der Magtigen, en het bloed van de Vor„ ſten der Aarde te drinken." EZECH. XXXIX: 4, 17, 18.

't Is jammer, dat die geestige Schryver, om zyn eigen wil, niet een weinig meer agt ſloeg op den raad van een Vriend, die hem en zyne treeken wel kende, de laatst overleden Koning van *Pruiſſen*. Deeze Vorst, in een zyner Brieven aan VOLTAIRE, doelende op een zeker voorval tusſchen dien Schryver en een *Joodsch* Koopman, 't welk zyne Majeſteit een *laag ſtuk* noemt, (en 't geen mogelyk eene reden oplevert van deezes Mans onverzoenlyken haat tegen het geheele Volk) ſchryft: „ Ik hoop, dat gy geen meer ſtryds zult voeren, of met het „ Oude of met het Nieuwe Verbond. Zulke ſtrydvoeringen

„ ver-

Ik weet, dat de Verdelging der *Canaaniten* den *Joden* geboden was in de Wet van MOSES, en dat geen minder dan Godlyk gezag hun verbood deeze Volken eenige genade te betoonen. Dit is waarheid, en teffens zeer beſtaanbaar met eene Bedeeling, in den grond goeddaadig. Want, indien wy GOD beſchouwen in het licht, waarin hy altoos, ten aanzien van deeze tyden, moet beſchouwd worden, niet alleen als de algemeene Beheerſcher des Menschdoms, maar als de meer onmiddelyke Regeerder en Wetgeever des *Joodſchen* Volks, en als gehoorzaamheid aan zyn Oppergezag, onder de *Joden* in 't byzonder, en onder alle Volken in zekere maate, aandringende door tydlyke Straffen en Beloonigen, was het niet meer een ſchennis van Goedertierenheid in Hem, om zulke Strafwetten tegen de *Canaaniten* vast te ſtellen, of in hun om ze uit te voeren, dan het zou weezen in een Vorst, als hy zyne wederſpannige Onderdaanen ſtrafte door de hand van getrouwe Onderzaaten, of voor hun die ſtraffe uit te voeren. Zodanige voorbeelden van geſtrengheid zyn noodzaaklyk tot welzyn van den Staat, en ſtrekken om de ſnoodheid der Boozen te beteugelen, en zich van de gehoorzaamheid der Braaven te verzekeren (*).

„ verſchaffen geen eere; en, ſchoon gy meer vernufts bezit dan „ iemand in *Frankryk*, kan het niet misſen of gy zult uwe ag„ ting door zulk een gedrag krenken."

De *Joden* hebben, nogthans, een zeer bekwaam en welſpreekend Verdeediger gevonden in den Schryver der *Lettres de quelques Juifs Portugais & Allemans a* M. VOLTAIRE. Paris 1769. [Eene *Nederduitſche* Vertaaling hiervan is voorhanden by onzen Boekhandelaar J. YNTEMA.] Zie ook *Div. Legation*, Vol. IV. b. 5. ſ. 1. p. 139.

(*) De volſtrekte noodzaaklykheid om de *Canaaniten* uit te rooijen, of althans hun Staatsbeſtuur te verdelgen; het byzonder eigenaartige om dit door het Zwaard der *Joden* te doen; de groote en weldaadige oogmerken, welke beantwoord werden door der *Joden* afzondering van de rest der Wereld; de voordeelen, welke *alle andere Volken* daar van trokken; en veele andere byzonderheden der Godlyke Huishouding, met opzigt tot dit buitengewoon Volk, worden klaar en zeer voegelyk ontvouwd, in *Biſhop* LAW's *Conſiderations on the Theory of Religion*, p. 82—98. 3 *Ed.* — Zie ook BUTLER's *Analogy*, P. II. Ch. 3. p. 267. 4 *Ed.* 1750.

(*Het Vervolg en Slot in ons naaste Stukje.*)

IETS

IETS OVER HET *Sal Acidum Eſſentiale Tartari Cryſtalliſatum.*

MEDEBURGERS!

Daar de Burger KASTELEYN ons in zyne Chemiſche Schriften ook heeft nagelaaten eene bereiding van het *Sal Acidum Eſſentiale Tartari Cryſtalliſatum*. en men dit Zout thans hier te Lande met veel voordeel gebruikt in Gal- en Slymziekten, enz. konde ik niet afzyn, myne Medeburgers, door uw geagt *Maandwerk*, een naauwkeurige bereidingswyze van dit Zout op te geeven; te meer, om dat veelen de Schriften van den beroemden KASTELEYN ontbeeren, en ik dit Zout onlangs zag bezigen, waar het Vitrioolzuur wel degelyk in aanwezig was, 't welk echter zo niet behoor te zyn, en dus aan het oogmerk van den Voorſchryver veeltyds niet voldoet.

Om hetzelve als dan te bereiden, neeme men *pulv. Cretæ* ℥xvi; deeze kookt men met water eenigen tyd in een tinnen vat; als men dit laat bezinken, zo ſcheiden zig van het kryt veele vuiligheden, en het water heeft een onaangenaamen ſmaak aangenoomen; dit vogt werpe men weg, en giete op dit gezuiverd kryt dertien pinten warm water; men laat dit kooken, en doe hier by, beurtelings, (onder een geſtadig roeren, zodanig dat telkens de opbruiſching geëindigd is vóór eene volgende inwerping) *pulveris Cremoris Tartari*, zo veel genoeg is tot eene vereischte verzadiging, het welk gewoonlyk is indien men 'er ℥xlvi by gedaan heeft. De verzadiging getroffen zynde, giet men het vogt door een fyn linnen doek (*). De op den doek gebleevene papagtige Stoffe word nu zorgvuldig herhaalde maalen met kookend water afgewasſchen, waar door men 'er een bruin zwarte Stoffe affcheidt.

Nu neeme men die zuiver afgewasſchen Stoffe, doe dezelve in het tinnen vat, en vermenge ondertusſchen ℥xiii Vitrioolzuur met 7 pinten warm water; men giet deeze by

(*) Dit heldere vogt kan men, des begeerende, uitwaaſemen, en verkrygt hiervan ℥xxiv *Tartarus Tartariſatus*, en indien men het *ad Cuticulam* uitwaaſemt, en ter Cryſtalſchieting nederzet, verkrygt men ℥xxx *Tartarus Tartariſatus Cryſtall.*

by beurten, onder een geſtadig roeren, op deeze Stoffe, (na men alvorens het vat op het vuur gezet heeft.) De opbruiſching is hier gering, echter is deeze hoeveelheid Vitrioolzuur voldoende ter verzadiging van het kryt: want meerder Vitrioolzuur by hetzelve doende, loopt men ligt gevaar, het genoemde Zuur in het Zout te krygen.

De behoorlyke hoeveelheid Vitrioolzuur bygedaan zynde, laat men het gemelde vogt nog eenigen tyd warm ſtaan, vervolgens bezinken, en dan giete men het vogt langzaam af, door een fyn linnen doek. Op het overgebleevene giet men nog vier pinten warm water, om het nog aanhangend *Acidum Tartari* te verkrygen, en dit giete men by het voorige heldere vogt.

Vervolgens dampe men dit vogt uit, in een porceleinen of glaſen vat (*), tot het eene behoorlyke dikte ter Cryſtalliſchieting gekreegen heeft, (want dit vogt dient rykelyk uitgewaaſemd te zyn eer het Cryſtallen aanſchiet,) dan bekomt men, volgens dit Voorſchrift, vyftien onces en een half dragme drooge zuivere witte Cryſtallen.

Ziet daar, Medeburgers! eene korte doch naauwkeurige bereidingswyze van het zuiver gecryſtalliſeerd Zuur des Wynſteens. Myn oogmerk was niet om eene omſlagtige Theorie by deeze te beſchryven, als begrypende dat de bereider deeze 'er zelfs by de bereiding opmerkt. Men gelieve echter omzigtig te zyn, ter verkryging van een wit Zout, geen Turf- maar Houtskoolen te bezigen.

F.

(*) Het is raadzaam thans een porceleinen of glaſen vat te gebruiken, dewyl de ondervinding heeft geleerd, dat het *Acidum Tartari* te ſterk op het tin afrekt.

VERHANDELING OVER DE VERANDERINGEN, WELKE ALLE GESCHAPEN WEZENS ONDERGAAN.

(*Vervolg van bl.* 524, *des voorigen Jaars.*)

Onder al het geſchapene verdient het geſlagt der Viſchen 's menſchen oplettende aandagt — derzelver byzondere zoorten, de wyze op welke zy leven en haar ge-

geſlagt vermenigvuldigen. —— Ontelbaar zyn de zoorten der Visſchen. De groote Stichter der Natuur heeft hier eene verſcheidenheid, even als in alle andere Schepzelen, plaats doen grypen, welke den luister zyner Almagt allerwege doet uitſchitteren, en klimt van bykans onzigtbare kleinheid tot eene ſchrikbarende grootheid op — dan hierin kan ik niet uitweiden zonder te vervallen in eene langwyligheid, welke deze Verhandeling veel te ver zou uitzetten; weshalven ik my ſlegts zal bepalen by de wyze, op welke de Visſchen leven, en haar geſlagt in ſtand houden en vermenigvuldigen; beide deze byzonderheden zyn alleropmerkenswaardigst. —— Het water is haar Element — hierin leven zy, terwyl al 't overig ſchepzel in hetzelve den dood vindt, en zy ſterven daar, alwaar al het ander gedierte leeft. — Hoe blinkt de onbeperkte Wysheid van den grootmagtigen Schepper in deze wonderbare orde uit — hoe aanbiddelyk groot is deze! Hier vormt de Alwysheid wezens voor een Element, doodelyk voor al het gedierte des velds — de Alwysheid vormt hier toe wezens, om alleen daar in te leven, en buiten hetzelve niet te kunnen beſtaan. Hier toe zyn ze door den wyzen Schepper op eene byzondere wyze gevormd, juist zo om in dat Element, het Water, alleen te kunnen leven. De Visſchen zyn Waterdieren, en wel dusdanige die ademen, en ademhaalen door uitwendige zigtbare kieuwen; die met vinnen, om te zwemmen, en met ſchubben als met een kleed bedekt, voorzien zyn. —— Hoe wonderbaarlyk — hoe oneindig wys verordend, die het Water tot haar Element — tot haar verblyf, hebben, even als de Vogelen des hemels de Lugt, om daar in te leven, en zich naar welgevallen te bewegen, waar van zommigen in de volle Zee, anderen weêr in de Rivieren, Slooten of Vyvers, leven, wier getal zo onberekenbaar groot is, dat het de allerrykſte verbeelding overtreft — zelfs zyn de zoorten zo menigvuldig, dat ze ons verbazen moeten.

Dan de Veranderingen, welke by de Visſchen gevonden worden, zyn niet minder dan in de overige geſchapene Natuur. —— Behalven de veelvuldige Veranderingen, welke de Visſchen geduurig ondergaan, vindt men dezelve verbazend in derzelver ſchubben. Deze zyn by de meeste Visſchen zeer dunne blaadjes, onbegrypelyk kunſtig gevormd, juist geſchikt voor een kleed aan het li-

lichaam, en wonderbaarlyk geſchikt om dezelve te beſchutten en te beveiligen tegen onderſcheiden gevaarlyke aanvallen, waaraan de Viſſchen geduurig zyn blootgeſteld. —— Deze ſchubben groeijen naar mate de Visch in grootte aanwast en ouder word; en deze groeijing geſchied op volgende wyze: jaarlyks groeit 'er een nieuw blaadje over de oude ſchub heen, waar door deze word uitgezet, groeit en ongevoelig verandert. — Deze verandering heeft inzonderheid plaats omtrent Karpers, waar onder men zommige oude vindt, met ſchubben zo groot als een Gulden. —— De doorkundige en beroemde BASTER heeft de verſchillende grootte, benevens de onderſcheide figuuren, en de juiste gedaante, van meer dan veertigérlei zoorten van ſchubben naauwkeurig afgebeeld, en in Plaat gebragt. —— Veele fraaije Waarnemingen deelt die vernuftige Natuuronderzoeker ons mede — doch welke alle op te halen buiten myn beſtek is - het zy genoeg alleen één voorbeeld uit eene talryke menigte aan te voeren, om daar door te toonen de groote Veranderingen, welke ook plaats grypen onder de bewoners der diepe Wateren. Onder de Schaalviſſchen heeft eene wonderdadige verandering plaats. — Wie zou kunnen verwagten, dat de Kreeften een bekleedzel, zo hard als haare ſchaalen zyn, jaarlyks zouden kunnen afleggen, en wederom voorzien worden van een nieuw kleed? Deze verandering ondergaan zy, nochtans, ieder jaar, in de maand van Augustus — dat zelfde gebeurt ook aan de Krabben, Oesters, Mosſelen, en meer andere. Zo verwisſelen ook de Aalen, Slangen, en veele andere kruipende Dieren, jaarlyks, van huid, en verkrygen een veel ſchooner gedaante, dan te voren.

Dusdanige wonderbaarlyke gedaantverwisſelingen hebben 'er plaats, en duizende meer, te veel om op te tellen, by de bewooners der diepe Wateren — terwyl dit Element zelve geſtadig de verbazendſte Veranderingen oplevert en aanbrengt. —— Deszelfs ſchuimende golven bruiſchen; haar geweld maakt, op onberekenbare plaatzen, de ongelooflykſte verandering — op zommige worden geheele ſtreken lands weggeſpoeld, terwyl op andere de grond weder aanwast. —— Hier veranderen Stranden en Oevers, en nemen geweldig af — daar groeijen zy weêr aan. —— Hier ryst een Eiland op uit de Zee — daar weêr worden Landen in den diepen afgrond verzwolgen.

gen. —— Uitgeſtrekte Steden met derzelver Dorpen zyn in de peillooze diepte verzonken. —— Waar dikwils, nog korts geleden, de wollige Schaapjes dartelden, en het glimpend kouter door den vetten grond gedreven wierd, daar woeden nu de ſchuimende Golven. —— Zo verandert de Zee vaak den Aardbodem, brengt aan denzelven onnagaanbre verandering aan; want veele Landen zyn thans Zee, en dat eertyds Zee was is nu Land geworden. Geweldige werkingen ontſtaan 'er uit dat vloeibaar Element, wanneer de Almagtige het in zyne hand gebruiken wil, of om te kastyden, of om te zegenen. Vermogend is het om te verdelgen, wanneer het bevel daar toe uitgaat uit den mond van den Heer der Wereld, en, ſchoon het zeer doordringbaar is, oefent het nochtans een geweld, waar over men zich verbazen moet. —— Vermogend is het, om, aan den anderen kant, Landen voort te brengen, en als op nieuw te ſcheppen. — Zeer veranderlyk en rusteloos is de Zee — nu ſtil, glad, en effen als een ſpiegel —— dan weer dartelen ligte windjes op hare zagtgolvende baren: maar de Winden gaan zich verheffen —— ſtraks ontſtaat 'er eene geweldige beweging — de golven gaan aan 't woeden, verheffen zich als bergen, terwyl zy, te rug komende, dalen in den diepen Afgrond. —— Nu rollen zy bruiſchend en ſchuimend langs Strand en Oevers, razen en tieren met een geweld, waar door de ſtoutſte Zeeman bedwelmd word.

Dan op den bodem der Zee, gelyk aan eenen aardſchen tuin, vindt men ontelbare Zeegewaſſen — hier de roode en witte Koralen, daar weer andere Plantgewaſſen, als Zeewier, groene Kali, Biezen, Rietgewaſſen, Waterbloemen, Zeeplantago, en duizend andere.

Dan bovenal verdient, zo als wy reeds zagen, het ſtom geſlagt der Dieren, dat talryk heir der Viſſchen, 't geen dit vloeibaar Element bewoont, onze opmerkzame verwondering; want, daar derzelver zoorten zo talloos veele zyn, en de menigte derzelver byzoorten, dat men dezelve bezwaarlyk kan opzommen, daar ontdekt men ook in elk byzonder zoort onberekenbare Veranderingen. —— Welk eene Wysheid, Almagt en onnaſpeurelyke wegen van oneindige Goedheid ſtraalen hier niet door, welke zich in de diepte der Zee ontdekken, waar zo veele ſpooren van eene oneindige Majeſteit te vinden zyn, welke alle den ſterveling verbazen, bedwelmen moeten.

Een heir van Polypen met hare duizendvuldige veranderingen — Legers van Zee-Insecten, Zeewurmpjes — van de kleinste tot de grootste Zeegedrogten, Zeesterren, Zeehoorns —— wonderbaar gevormde Vischen, onnagaanbaar kleine, en weer zulke van eene monstreuse gedaante —— Walvischen, Zeepaarden, Zeekalveren, Walrussen en Zeehonden —— deze allen bewoonen de Zee, daar leven zy, daar teelen zy voort, daar vinden zy hun bestaan, en, ô aanbiddelyke waarheid! daar worden zy in de diepste afgronden zelfs door 't alziend oog van den oneindigen alvermogenden Schepper in alle hunne wegen en hun gantsch bestaan gade geslagen, tot in de geringste omstandigheden toe gade geslagen — daar wassen en vermenigvuldigen zy, groeijen op, en ondergaan de onbegrypelykste Veranderingen. —— Dan Hij, de Almagtige, heeft dit vloeibaar Element, voor andere schepzelen doodlyk, nochtans verordend voor dit talryk heir, om daar in te leven, deszelfs onderhoud te vinden, en daar buiten niet te kunnen bestaan. —— Hier ondergaan zy zo veele, en nog meerdere, Veranderingen, dan het gedierte des velds. —— Hier in de diepte zyn de wonderen des Almagtigen onberekenbaar —— want zyn weg is in de Zee, en zyne paden in de groote Wateren. — Zyne is de Zee, want hy heeft ze gemaakt; daar pryzen Hem alle derzelver bewooners, zy pryzen Hem, die op de hoogte der Zee wandelt, en derzelver diepe afgronden peilt. —— Daar vertellen de Visschen der Zee de wonderen des Allerhoogsten, en de diepe afgronden vermelden zynen Lof, zyne Almagt, de Almagt van Hem, die de wateren vergaderde van onder den Hemel, en van dezelve Zeeën en Rivieren formeerde —— van wien al het geschapene moet uitroepen: „ God is groot in de Hemelen en op de Aarde; Hy doet wonderen in de hoogte, en woont zelfs in de diepe afgronden der Zee." Al het geschapene is met de grootste wysheid gevormd ——, daarom vertellen de Hemelen zyne eer, de Aarde en de Zee het werk zyner Almagt, en roepen allen met eene stemme uit: „ ô Hoe groot zyn uwe werken, o Heere! Gy hebt ze alle met wysheid gemaakt! —— de Aarde is vol van uwe heerlykheid, de Zee en de Afgronden zyn de verkondigers zyner handen werk!"

Dan geene mindere stof van verwondering, van 's Scheppers Grootheid, Almagt en aanbiddelyke Wysheid, leveren, aan 's menschen bespiegeling, de huishouding en

de

de verbazende Veranderingen der Insecten op, dan de overige geschapen wezens; want deze zyn even zo wel wegens derzelver onberekenbare talrykheid, kleinheid en schoonheid, als wegens hare bykans ongeloofbare Veranderlykheid, onzer opmerking meer dan dubbel waardig.

ô Hoe verbazend zyn de Veranderingen, welke men by de *Insecten* waarneemt, die ze ondergaan schier ieder ogenblik, de eene zeker nog ongelyk meerder dan de andere, de eene grooter dan de andere. —— Meest alle Insecten, (slegts eenige weinige uitgezonderd, die levende jongen voortbrengen, als Pissebedden, Luizen, die op de plantgewassen gevonden worden, en eenige weinige Vliegen,) meest alle, zeg ik, komen uit eieren voort, gelegd op die planten, zulk hout, of plaatzen, waar de jongen, uit dezelve voortkomende, hun voedzel, en behoorlyk onderhoud, vinden. Al waar het Diertje op aast, dat uit het eitje geboren word, 't zy plant of heester, 't zy kruiden, hout of boomen, men kan vast staat maken, dat het Insect, de Uil of Kapél, nergens anders, dan daar, zyne eitjes leggen zal. —— Aast de Rups of Worm op hout, op wortelen, op kruiden en planten, of wel op boomgewas, men kan zeker zyn, dat men daar de eitjes aantreft. Men vind ook jonge Insecten, als Wormen en Vliegen, welke den grootsten smaak vinden in de onreinste, de vuilste en walgelykste, stoffen; aldaar kan men dan ook der zulker zoorten alleen aantreffen, en de eitjes zyn daar gelegd, waar de uitkomende Insecten hun smakelykst voedzel vinden. —— Veele byzonderheden dien aangaande zoude ik kunnen aanvoeren, waar de Wysheid, Grootheid en Goedheid, des Scheppers allerzigtbaarst in uitschittert, dan zulk eene uitvoerigheid weigert thans het beslek dezer Verhandeling; ik zal my dan slegts alleen bepalen bij derzelver Veranderlykheid, en wonderbare Gedaantverwisselingen; en deze wisseling van gedaante is zo groot, dat ze elken opmerkzamen Waarnemer in verwondering moet wegvoeren, en in velen opzigte kan beschouwd en gehouden worden, als een der geschiktste zinnebeelden, om de Opstanding ten jongsten dage daar mede af te beelden.

Onder de Insecten brengen de ongevleugelde alle jongen voort, in gedaante als de oude, gelykende aan die, uit welken zy zyn voortgekomen; gelyk als de Spin, Duizendbeen, Pissebedden, Luizen en meer anderen.

Hier van is de Vloo eene uitzondering —— die met ſchalen bekleed zyn, als Garnalen, Kreeften en Krabben, welke hunne gedaante blyven behouden, zelfs ook bij het afleggen van hun oud gewaad. —— Dan de gevleugelde verſchynen in zeer onderſcheiden gedaanten, en komen allen uit eitjes voort. Hunne vorming en gedaante verſchilt hemelsbreed van die, welke zy naderhand ontvangen, en in hunne geſtadige voortgangen, welke men by trappen by dezelve ontwaart, aan zommigen bykans onmerkbaar, aan anderen voor 't oog zelfs geheel zigtbaar. In het eerst, of ten minſten hun eerſte ſtaat is als leven- of gevoelloos; want de eitjes ſchynen zonder leven; en waarlyk de warmte wekt het levensbeginzel in dezelve op, en dan verloopen 'er maar korte dagen wanneer zy zich openen, en levende ſchepzeltjes voortbrengen, welke, als Rupzen of Wormen, van tyd tot tyd verbazende Veranderingen ondergaan, en niet meer gelyken naar dat, onder welks gedaante het eerst te voorſchyn komt. Het groeit op, tot zo lang dat het in een Pop verandert. Dagelyks groeit de Rups zigtbaarlyk, verſlind eene groote menigte van voedzel. De minſte hebben iets van hunne eerſte gedaante behouden; maar gelyken veeleer geheel andere ſchepzels, dan toen zy by hunne eerſte verſchyning uit het eitje te voorſchyn kwamen. —— Een en andermaal ontvangen de Rupzen nieuw gewaad, en leggen hunne oude klederen af, 't geen zo lang duurt, tot het ſchepzeltje eene geheele hervorming ondergaat, en van een vlug diertje in een roerloos, van een Rups in een Pop, verandert, waar in het ſchepzeltje gebakerd, onbeweeglyk vast gebakerd, zit. Deze verandering geſchied op dusdanig eene wyze: het Diertje word, na veele Veranderingen, eindelyk als krank, vertoont zich in een pynlyke gedaante, maakt veele wendingen en draijingen, buigt zich in allerlei bogten. Eindelyk begint de huid op den rug te ſcheuren. Het Diertje geraakt in barensnood, helpt zich door krommen en buigen, tot het ten laatſten de gedaante aanneemt van eene Pop —— en zie daar de wonderbaarlykſte Verandering die men begrypen kan. Hier zit het arm Diertje geheel in een harnas gekleed —— kan zich roeren noch bewegen. —— Dan na eenige dagen in die banden doorgebragt te hebben — zie daar nu ondergaat het weer de allerzeldzaamſte gedaantverwisſeling. Het Inſect verſchynt in zynen volſten luister, en praalt met al-

alle zyne ſchoonheden; ginds en herwaards vliegende door de wyde vlakten, zet het zich nu en dan neder op bloem of kruid, en vertoont aan het verwonderend oog, op eenmaal, alle zyne ſchoonheden. — Zo gaat het voort om bloem voor bloem, en kruid voor kruid, te bezoeken. —— Dan vliegt het door de ruimte, verheft zich in de hoogte, dan daalt het neder, en zet zich op den grond; ſpreidende aldaar weer alle zyne ſchoonheden en luister ten toon.

Zie, zo komt de Kapél voort, legt hare eitjes altyd beſtendig op dat kruid, die plant, bloem, heester, of boom, welke het voedzel verſchaft aan de Rupzen, uit de eitjes zullende voortkomen. De voortkoming der Rupzen, of uitbroeding van de eitjes, duurt by de eene langer dan by de andere, en deze Rupzen veranderen zo veelmalen, en deze verandering is ook verbazend groot. —— Dan die zy ondergaat in de gedaante van Poppen is nog grooter, en in die van Kapél heeft ze niets meer van hare eerſte gedaante behouden, en verſchynt onder de gedaante van een geheel nieuw Schepzel onder de gevormde wezens. —— Welk een verbazende afſtand dierhalven van het eitje dezer Inſecten tot aan de Kapél.

Het zyn de Kapéllen en Vlinders alleen niet, welke deze verbazende gedaantveranderingen ondergaan, alle de Inſecten zyn van dien zelfden aart. Het geſlagt der Torren, Byen, Wespen, Kevers, Vliegen, Mieren en alle de overige, verdienen door hunne wonderdadige veranderingen elks aandagtige waarneming —— dan de bepaaldheid van myn beſtek laat ſlegts toe de aandagt alleen nog by eenige weinige te bepalen.

De Haft is een diertje van éénen dag. In dit kort beſtek word zy geboren, teelt voort, en ſterft. In zo een korten tyd zulk eene groote verandering! Wien moet dat niet verbazen! en nochtans bereikt de Schepper zyn oogmerk, en zy beantwoord aan hare beſtemming. —— Dan deze kortheid van leven heeft hare betrekking alleen tot den vliegenden ſtaat, en geenzints tot de geheele verandering dezer Inſecten. De vorm of het masker van dit Inſect groeit heel langzaam, onthoud zich in 't water, zomtyds den tyd van drie jaren. Nu leeft het zo eenen langen tyd in 't water, en, in een vliegend Inſect veranderd, vind het 'er oogenblikkelyk zyn dood. —— De Haftwormen zyn

voorzien van vinnen om te zwemmen, de Haft zelve van vleugels om te vliegen. Waar de eene haar dood vind, daar leeft de andere. — Wie moet niet verbaasd ſtaan over de wonderbare beſchikking van den grooten Maker, den Vormer van 't Geheelal! — Zo wonderbaar word dit Ryk, dit uitgeſtrekt Ryk, der Inſecten beſtierd. — Zo vind men 'er zommigen, welke aan de bladeren, anderen aan het hout, en wederom, zo als wy zagen, anderen uit het water voortkomen. De Pylſtaart, welke op de Willigen zyn voedzel haalt, heeft de zeldzaamſte huishouding. Tegens het afleggen van zyn laatſte gewaad, ziet men hem zyn eigen begraafplaats bereiden. Zyn eerſte verblyf boven den grond verlatende, ſtelt hy onder denzelven zyn eigen graf toe. Hy maakt onder de aarde eene ruime plaats, om 'er zyn doodbed op te ſpreiden, ſchikt zich tot den dood, en verandert in eene Pop. Den ganſchen Winter over, verblyft hy in deze doodkist, rustende in zyn graf. —— Zyne kluisters ſchynen onverbrekelyk, hy ſchynt aan 't verderf en de verrotting overgegeven. —— Dan de Zomer nadert, en, met het naderen van den Zomer, nadert ook zyne verryzenis, zyne opſtandinge. Hy ſtaat op uit den dooden, verryst —— verryst met al den luister van een der allerſchoonſte Kapellen. —— Waarlyk een treffend zinnebeeld van 's menſchen Opſtanding ten jongſten dage. — Welk eene allerzonderlingſte werking, verbazende verwisſeling en verandering, in welke de vinger des Almagtigen allerzigtbaarst te ontdekken is! —— Deze verandering van dit Inſect is voorwaar groot; dan niet minder verbazend is dezelve, welke 'er by de Muggen plaats heeft; Diertjes zo klein, zo veragtelyk voor ons, doch inderdaad ſchoon, en onze opmerkzame bewondering dubbel waardig. De eitjes dezer Diertjes worden by millioenen op de waterkruiden gelegd. —— Uitgebroeid door de warme Zonneſtralen, komen 'er Wormpjes uit; deze Wormpjes leven in 't water, en buiten dit Element kunnen zy niet beſtaan. —— Hier wasſen zy, voeden zich, en, na eenige dagen, veranderen zy in vliegende Inſecten, die in dat zelfde vloeibaar Element, waaruit zy zyn voortgekomen, geen ogenblik leven kunnen; maar vinden aldaar hunnen gewisſen dood.

Zie alle zulke Wonderen levert ons de Natuur op. —— Wysheid en Almagt van den grooten Schepper, die men met

met aanbidding eerbiedigen moet, ontdekt men in dezelve; doch welke ik in het kort beſtek dezer Verhandeling niet verder kan nagaan, en uitbreiden. In eene volgende zullen wy deze nog nader leeren kennen uit het Ryk der Groeibare en der Mineralen.

C. V. D. G.

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit WILLIAM FALCONER's *Remarks.*)

(*Vervolg van bl.* 220.)

Over den Invloed van het Landbouwend Leeven op de Wetten.

Eenige der Strafwetten van *Rome* hadden eene byzondere betrekking op het Landbouwlyk Leeven. In deezer voege ſprak de Wet van NUMA (*), zo wel als die van MOSES (†), eene zwaare ſtraffe uit over het verzetten van Landpaalen of derzelver Merktekens. En de Wet der XII Tafelen luidde inzonderheid ſtreng ten opzigte van de Beledigingen den Landbouweren aangedaan (‡).

Dievery is eene misdaad, welke wy, in den eerſten opſlage, zouden verwagten, dat in deezen ſtaat der Maatſchappye, wanneer de Regten van Eigendom eene nadere bepaaling kreegen, ſtrenglyk zou geſtraft worden. Doch dit

(*) *Quei terminum exarasſit ipſus boves ſacrei ſunto. Lex* NUMÆ *de Terminis.* Zie ook PLUTARCH's *Life of Numa.*

(†) DEUTERON. XXVII: 17.

(‡) *Qui alienas edes frumentive acervum, juxta poſitum, ſciens dolo malo uſſit, uſſeritve, prætoris arbitratu vinctus, verberatusque igne necator. Aſt ſi imprudens ſine dolo malo damnum dederit, noxiam ſarcito, aut prætoris arbitratu virgis cæſus pœnam luito.* —— *Law of the Twelve Tabels from* DIONYSIUS HALICARNASSENSIS, No. 15, *de jure privato.*

Qui noctu frugem aratro quæſitam furtim paverit, ſecuerit, ſi puber ſit Cereri ſacer eſto. Impuber prætoris arbitratu verberatus noxiam duplioni ſarcito. Ibidem, No. 17.

dit was geheel het geval niet. Enkele Diefſtal, zonder geweld, werd, volgens de Wet der XII Tafelen, alleen geſtraft met de wedergave van de dubbele waarde der geſtoolene Goederen (*). De *Joodſche* Wet ſtrafte dit misdryf op eene gelykaartige wyze, alleen was de ſtraffe ſtrenger; zynde de wedergave, in eenige gevallen, vier in andere vyf dubbel de waarde van het geſtoolene (†).

Myns agtens is deeze zagtheid den oorſprong verſchuldigd aan den aart des eigendoms in zulk eenen ſtaat van Maatſchappy; deezé moest, althans grootendeels, beſtaan in goederen van eenen omſlagtigen aart, die in geene groote hoeveelheid konden weggenomen, of aan het oog der ontdekkinge onttrokken worden: inzonderheid daar de twee bovengemelde Volken geene buitenlandſche verbintenisſen hadden, welke de Dieven in de gelegenheid ſtelden om de vrugt hunner misdryven met Vreemdelingen te verhandelen.

Dit Misdryf, derhalven, waar tegen, door de omſtandigheden, als 't ware, genoegzaam gewaakt was, behoefde door geene buitengewoon ſtrenge Wetten beteugeld te worden. —— Een ander Misdryf, egter, van de ſnoodſte ſoort, 't welk, in vroegere Standen der Zamenleevinge, of ligt over 't hoofd gezien, of enkel als eene perſoonlyke belediging aangezien werd, werd in deezen met regt ſtreng geſtraft; Moord naamlyk. Deeze werd, in de vroegſte tyden van den *Romeinſchen* Staat, met den dood geſtraft (‡); en met gelyke geſtrengheid behandeld onder de *Jooden*, in de oudſte Wet, van welke wy eenig berigt hebben, door den ALMAGTIGEN zelve gegeeven (§). De waardy van elk hoofd voor hoofd, in deezen ſtaat der Maatſchappye, mag met rede aangezien worden als den grond

(*) *Si adorat furtum quod nec manifeſtum eſt dupli onem luito. De Furtis* No. 16. Zie ook CATON. *de Re Ruſt. in Præmio.* DION. HALIC. vermeldt het als eene daad van Tyranny van ROMULUS, dat hy eenige Perſoonen, van Diefſtal overtuigd, met den dood deedt ſtraffen. Lib. II.

(†) EXOD. XXII.

(‡) TULLUS HOSTILIUS ſtelde Regters aan, die HORATIUS ter Doodſtraffe veroordeelden, wegens den Moord aan zyne Zuster gepleegd.

(§) *Wie Menſchenbloed vergiet, diens bloed zal vergooten worden.* GEN. IX.

grond van de aandagt der Wet tot het zwaar ſtraffen van dit Misdryf.

Welk eene wyze van Geregtshandel, bovenal in Lyfſtraflyke gevallen, natuurlykst is aan deeze wyze van leeven, valt zwaar te bepaalen Het oudſte berigt, 't welk wy hebben van een Regtsgeding over dus eene Misdaad, by de *Romeinen*, is dat van HORATIUS, wegens den Moord zyner Zuster, ten tyde van HOSTILIUS, den derden Koning van *Rome*. LIVIUS vermeldt, dat hy ondervraagd werd door Regters, ten dien einde aangeſteld; doch met vryheid om zich op het Volk te beroepen (*).

De Burgemeester BRUTUS, in een volgend, ſchoon zeer vroeg, tydperk, blykt zelve zyne Zoons veroordeeld te hebben: dan in dit geval hadt 'er geen ontkenning van de daad, geen beroeping op het Volk, plaats; en gevolglyk was het Regtsgeding onnoodig (†). —— Dit voorregt van beroeping, of om door het Volk geoordeeld te worden, werd door de Wet der XII Tafelen bevestigd; deeze beval, dat die Regtshandelingen alleen zouden plaats hebben in de groote Volksvergaderingen, of *Comitia Centuriata* (‡); op welk eene wyze LIVIUS ons vermeldt, dat MANLIUS CAPITOLINUS onderzogt en veroordeeld werd (§).

Ik kan egter niet begrypen, dat een Regtsgeding door het Volk in 't algemeen voor deeze Leevenswyze geſchikt is,

(*) LIVII Lib. I. §. 27. DIONYS. HALIC. ſchryft, dat hy te regt geſteld wierd onmiddelyk voor het Volk.

(†) DION. HALIC. vermeldt, dat geen der beide Zoonen des Burgemeesters de toevlugt genomen heeft tot eene ſchaamtlooze ontkenning van het misdryf; maar beiden als zelfveroordeeld ſtonden. —— LIVIUS gewaagt mede, dat zy veroordeeld en geſtraft wierden; doch zegt niets van den Geregtshandel. —— PLUTARCHUS ſchryft, in 't *Leeven van Publicola*, dat de Zoonen van BRUTUS het misdryf niet lochenden, en in gevolge daar van terſtond geſtraft wierden.

(‡) *De capite civis, niſi per maximum comitiatum ne ferunto.* —— Dit bedoelt de Comitia by honderdtallen. CICERO *de Legibus & pro Sestio.*

(§) *In Campo Martio, quum centuriatim populus citaretur.* LIV. Lib. IV. —— CORIOLANUS werd egter te regt geſteld door de *Comitia Tributa*, volgens PLUTARCHUS en DION. HALICARNASSENSIS. LIVIUS ſchryft dat hy geheel niet te regt geſteld, maar in zyn afweezen veroordeeld wierd. PLUT. *Life of Coriolanus.* DION. HALIC. B. VII. LIVII Lib. II.

is, uitgenomen waar het Grondgebied zich niet wyd uitſtrekt, 't welk het geval der *Romeinen* was in den aanvang van het Gemeenebest. Zints dien tyd was het Volk verſtrooid door het Land, en bezwaarlyk zamen te brengen zo dikwyls het noodig zou weezen, aangemerkt de veelvuldigheid van dusdanige voorvallen.

Een overdragt van Magt, van het geheele lichaam op een gedeelte, ſcheen hier de geſchiktſte en bekwaamſte handelwyze. In de daad, de *Comitia Centuriata* te *Rome*, ſchoon zy den naam draagen van de groote Vergaderingen des Volks, werden zeldzaam door een groot getal bygewoond; en zy, die 'er hunne ſtemmen uitbragten, waren meest lieden van groot aanzien, ten minſten van aanmerkelyke bezittingen; weshalven derzelver beſlisſingen mogen aangemerkt worden als voortkomende van de voornaamſte Lieden alleen, en niet van het Volk in 't algemeen.

Of 'er eenige Strafoefeningen byzonder eigen waren aan de Landbouwlyke Leevenswyze kan ik niet zeggen. Eenige, by de oude *Romeinen* in zwang, waren zeer wreed; maar de Volksgeaartheid neigde tot menschlykheid, indien wy mogen oordeelen uit de gevoelens hunner Geſchiedſchryveren, Wysgeeren, en uit de bedryven zelve (*). De

(*) Verſcheide van de Wetten der XII Tafelen behelsden de ſtraffe des vuurs, en veele die des doods. Een van hunne oudſte Strafoefeningen, indien wy uit den naam mogen oordeelen, (*more majorum*,) was, het hoofd des misdaadigers vast te maaken, en hem in dien ſtand ten dood te brengen. LIV. Lib. I. en SUETON. *Vita Neronis.* —— METTIUS TUFFELIUS, de *Albaniſche* Veldheer, werd door Wagens ſtukken getrokken, aan welke hy vastgemaakt was, en die veeler wegen heenen reden. Hier op maakt LIVIUS de volgende aanmerking: *Primum ultimumque illud ſupplicium exempli parum memoris legum humanarum fuit, in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe pœnas.* LIVII Lib. I. c. 28.

Men hebbe nogthans aan te merken, dat verſcheide der wreede Wetten van de XII Tafelen hervoortkwamen uit de Dwinglandy der Tienmannen, en aandruischten tegen den geest der Gemeenebestgezindheid. Ze werden alle vernietigd, in het CCCCLIV Jaar der Stad, door de *Porciaanſche* Wet, welke vaſtſtelde, dat geen Burger zou ten dood gebragt worden; eene Wet, aan welke de jonge CATO, in zyne Aanſpraak over de *Catiliniſche* Zamenzweering, zich niet gehouden agtte. SALLUST. *Bell. Catil.*

De *Joodſche* Wet was ten deezen opzigte ook menschlievend, en afkeerig van meer ſmerts toe te brengen dan noodwendig het beneemen van het leeven vergezelt (*). Deeze Menschlykheid mag egter misſchien zo veel aan de grootere beſchaafdheid deezer Volken, als aan den byzonderen invloed des Landbouws, toegeſchreeven worden.

De uitwerkzels van deeze Leevenswyze op de Burgerlyke Wet zyn, in zekere gevallen, merkbaar. Wel te regt wordt door MONTESQUIEU opgemerkt, dat, naar gelange de Menſchen meer tot de Beſchaafdheid naderen, hun Wetboek meer uitvoerigheids krygt (†). Te deezer oorzaake zyn de Wetten veelvuldiger in een Landbouwenden Staat, dan onder een Volk dat van de Jagt of Veebouw leeft.

De Wetten, die het Vaderlyk gezag ſtaaven, waar van wy te vooren ſpraken, blyken een byzonder verband met deeze Leevenswyze te hebben; en ik begryp, dat de Wet, die de Meerderjaarigheid van den Zoon op vyf en twintig jaaren ſtelde, van denzelfden aart is; bovenal daar het den Vader ten byzonderen voordeele ſtrekte, den Zoon langen tyd in zyn Huis te houden, ter oorzaake van den huislyken dienst, welken hy in den Landbouw kon toebrengen.

In Landen, waar de Kinderen, wegens derzelver onderhoud, een last zyn, ſtelt men de Meerderjaarigheid vroeger, als onder de *Tartaaren*, en zelfs in veele zeer beſchaafde Gewesten, byzonder in het hedendaagsch *Italie*.

Uit een dergelyk denkbeeld van het voordeel der Bevolkinge in een Staat des Landbouws ontſtondt de Wet, welke uitzonderingen en voorregten ſchonk aan de Ouders van drie Kinderen; welke regel in volle kragt was by de *Romeinen*.

De Akker-Wetten onder dat zelfde Volk waren ook, myns oordeels, met deeze Leevenswyze eenigermaate zo wel verbonden als met de Republikeinſche Regeeringsvorm.

(*) De *Joden* waren gewoon, den misdaadigeren Wyn met Myrrhe te drinken te geeven, om het gevoel der ſmerte te verdooven. Van hier de uitdrukking in het N. T. *Laat deeze Drinkbeker van my voorbygaan.* Dit betekent zinnebeeldig de Doodſtraf zelve, of de pyn des doods. Dit eigenſte gebruik grypt ſtand in *China*, waar men zelden een pynlyken dood aandoet. DU HALDE, Vol. II. p. 160.

(†) MONTESQ. *Sp. of Laws*, B. XVIII. ch. 8.

vorm. Om het beroep eens Landbouwers agting by te zetten is het noodig dat dit bedryf volvoerd worde door de voornaamſte Perſoonen in den Staat: dit kan nimmer plaats vinden, of 'er moet eenigermaate eene gelykheid van Bezittingen weezen. Waarſchynlyk was het met dit inzigt, onder andere, dat ROMULUS eene gelyke verdeeling der Landen onder de Burgers maakte; en hier uit ontſtondt het denkbeeld van MANIUS CURIUS, dat geen gedeelte Lands, genoegzaam om een Mensch te voeden, te klein zou gerekend worden. Uit het zelfde denkbeeld, om eene gelykheid ten aanziene der Bezittingen te bewaaren, ontſtondt de Wet om de Erfenis gelykerhand onder alle de Kinderen te verdeelen (*), welke in de XII Tafelen geſteld werd, en laater in de Inſtituten van JUSTINIANUS (†). Dit greep, egter, alleen plaats als 'er geene beſchikking by Uiterſten Wil door den Vader des Gezins gemaakt was (‡).

Om dergelyk eene reden was het waarſchynlyk by de *Jooden* bevolen, dat op het Jubeljaar alle de Landen, welke verkogt waren, zouden wederkeeren tot de eerſte Bezitters, of hunne Erfgenaamen. Eene welingerigte ſchikking om gelykheid van Eigendom onder het Volk te doen ſtand houden.

De Wet, desgelyks, by de *Romeinen* in kragt, welke een Verkwister in 't zelfde licht beſchouwde als iemand van zyn verſtand beroofd (§), was waarſchynlyk ingeſteld om die ongelykheid van middelen te voorkomen, welke uit buitenſpoorigheid ontſtaat. Deeze, in de daad, even als eenige der voorgaande, was verbonden met Republikeinſche beginzelen; maar kwam desgelyks overeen met de toenmaalige Leevenswyze, onbeſtaanbaar met de ondeugden van verkwisting en buitenſpoorigheid.

Eenige Gebruiken zyn desgelyks byzonder eigen aan deeze Leevenswyze. In deezer voege was by de *Romeinen*

(*) *Utique filii filiæque familias bonorum ſui ſuæque hæredes eſſent.* Leg. XII Tabul.

(†) *Inſtitut.* Lib. II. Tit. 19. *Nouvell.* CXVIII. c. 1. 2. c. 29.

(‡) *Paterfamilias uti legaſſit ſuper pecunia tutelave ſuæ rei jus eſto.* Leg. XII Tabular.

(§) *Ut qui prodigus exiſteret ei prætor cauſa cognita bonis ſuis interdiceret, inque ipſius pecunia agnatorum gentilitiumque potestas eſſet.* Leg. XII Tabul. Zie ook *Digest.* XXVII. 10. 1. *Inſt.* I. 8. 2.

nen de Avondmaaltyd (*) de voornaamſte, gelyk tegenwoordig het Middagmaal. Dit, denk ik, moet toegeſchreeven worden aan de welgepastheid om het dagwerk afgedaan te hebben eer zy het ſtaakten. Deeze zelfde gewoonte is nog by ons in *Engeland* in zwang, by lieden die van den Landbouw leeven; en wordt het Avondmaal bykans, het verſchil van lugtſtreeke in aanmerking genomen zynde, gebruikt op den zelfden tyd als dat der oude *Romeinen*.

(*) Middagmaalen, of *Prandia*, waren, in ouden tyde, by de *Romeinen* weinig in gebruik. SERVIUS *in* VIRGIL. ſchryft: *In uſu non erant prandia.*

Est autem cœna veſpertinus cibus quam veſpertinam antiqui dicebant, in uſu enim non erant prandia. ISIDOR. *Etym.* Lib. II. c. 20.

Nunquid parcam illam tunc argeſtemque vitam cum gemitu & dolore tolerabant, cum viles & ruſticos cibos ante ipſos quibus coxerant focos ſumerant eosque ipſos capere, niſi ad veſperam, licet. SALVIAN. MASSIL. *de Providentia & Judicio Dei.* Lib. I. —— CELSUS ſchynt desgelyks het Middagmaal, byzonder in den Winter, te beſchouwen als eene onverſchillige zaak, en alleen beſtaande uit eenig ligt voedzel om den honger te ſtillen. *Hyeme ſi prandet aliquis, utilius est exiguum aliquid & ipſum ſiccum ſine carne ſine potione ſumere.* Lib. I. c. 3. —— PLINIUS ſchynt desgelyks het Middagmaal niet aan te merken als een gezetten Maaltyd. *Panis deinde ſiccus & ſine menſa prandium, post quod non lavandæ ſunt manus.*

Lieden die den grond ploegen ſchelden doorgaans ten vier uuren 's naamiddags uit met werken, welke tyd niet veel verſchilt van den tyd des Avondmaals by de *Romeinen*. Dit werd naderhand, in dagen van meer weelde, later, zo dat het uur des Middagmaaltyds dat van den ouden Avondmaaltyd wierd, gelyk wy uit FESTUS leeren. *Cœna apud antiques dicebatur, quod nunc est prandium.* Lib. III; en wederom: *Scenſas Sabini cœnas dicebant, quæ autem nunc prandia ſunt cœnas habebant & pro cœnas veſpernas appellabant.* Lib. 17. CATO, VARRO en COLUMELLA ſpreeken van den Avondmaaltyd als de eenige in gebruik by lieden die van den Landbouw leefden.

VER-

VERSLAG VAN HET LEEVEN, DE WERKEN EN HET CHARACTER, VAN WILLIAM ROBERTSON, *DD.* *Opperſte der Edenburgſche Hoogeſchoole, en 's Konings Geſchiedſchryver van Schotland.*

(Uit het Engelsch.)

„ Zo zeer is WILLIAM ROBERTSON, door de Vertaa-
„ ling zyner Schriften, en derzelver ſterk vertier,
„ in ons Vaderland bekend, dat hy, als Schryver, als 't
„ ware een Inbooreling mag geagt worden; en zal der-
„ halven een Leevensverſlag van deezen Man, en van
„ diens Schryfarbeid, geen onvoeglyke plaats in ons
„ *Mengelwerk* bekleeden. Grootlyks zal het kunnen
„ ſtrekken om de zodanigen, die deezen Schryver of
„ diens Schriften geheel niet, of ſlegts by den blooten
„ Tytel, kennen, daar mede eenigzins nader bekend te
„ maaken, en aan te ſpooren tot het leezen van Wer-
„ ken, die, gelyk derzelver verſlag zulks zal uitwyzen,
„ de leezing overwaardig zyn."

* * * *

WILLIAM ROBERTSON, een der beroemdſte Geſchied-ſchryveren deezer Eeuwe, was een van die groote Characters, welks Leeven, in een effen en onveranderden ſtroom voortvloeijende, aan den Leevensbeſchryver weinig ſtoffe vol van verſcheidenheid oplevert; ſchoon zyne Schriften, met onverminderend genoegen, door de laatſte Naakomelingſchap, zullen geleezen worden.

Aan het verlangen, nogthans, 't geen wy natuurlyk hebben, om iets te weeten van eenen Man, die ons zo veel Onderwys, en teffens zo veel waarlyk Genoegen, ſchenkt, willen wy kortlyk voldoen.

ROBERTSON's Vader was een Leeraar in de *Greyfriars* Kerk te *Edenburg:* in den Jaare MDCCXXII werd hem deeze Zoon gebooren. Op de Hoogeſchoole te gemelder Stede, begon en volbragt hy den loop zyner Letteroefeningen, op eene wyze die reeds veel goeds en groots beloofde. Onder de *Schotſche* Geestlykheid werd hy aangeſchreeven in den Jaare MDCCXLIV, en het volgend Jaar tot Leeraar beroepen te *Glasmuir*, een gering Dorp,

Dorp, waar de Pastory hem iets meer dan zestig Ponden Sterlings opbragt.

De Algemeene Vergadering der *Schotſche Kerk*, de hoogſte Kerklyke Regtbank in dat Ryk, geeft den Dorp-Leeraar, dien een geringe of wydafgelegene Standplaats ten deel viel, gelegenheid om zich bekend te maaken, na den prys van Welſpreekenheid te dingen, en zyne bevordering te bewerken. Op deeze Vergadering deedt onze ROBERTSON zich reeds van den beginne af kennen als een Man wiens Bekwaamheden en Welſpreekenheid verre boven den algemeenen peil liepen.

Hoe veel roems zyne Welſpreekenheid en juist Oordeel, op deeze Algemeene Vergaderingen, ook verwierven, was het eerſte Werk, 't welk hem buiten dezelve vermaard maakte, eene allervoortreffelykſte Redenvoering, door hem gehouden te *Edenburg*, ter gelegenheid eener Byeenkomst van de *Schotſche Maatſchappy ter Voortplanting van de Kennis des Christendoms;* waar over wy, van 's Mans Schriften gewaagende, vervolgens nader zullen moeten ſpreeken. Deeze Redenvoering, in den Voortyd des Jaars MDCCLV gehouden, deedt hem groote eere aan; en het is hoogstwaarſchynlyk, dat de agting, daar door verworven, den weg baande, dat hy, met eenpaarigheid van ſtemmen, by eene Volksverkiezing, weinig Jaaren laater, te weeten in het Jaar MDCCLVIII, tot Leeraar in *Lady Teſters* Parochie, te *Edenburg*, beroepen wierd.

In den Jaare MDCCLXI overleedt de Opperſte der Hoogeſchool te *Edenburg*, GOLDI. ROBERTSON, die zich toen reeds niet alleen als een welſpreekend Redenaar, maar als een uitſteekend Schryver, bekend gemaakt hadt, werd niet alleen met den tytel van Kapellaan zyner Majeſteit vereerd, maar ook waardig gekeurd om de plaats van GOLDI te bekleeden, en voorts tot 's Konings Geſchiedſchryver van *Schotland* benoemd, en aangeſteld tot Leeraar in de *Greyfriars* Parochie, te *Edenburg*. Groote Bevorderingen, die ook zyn Inkomen ſterk deeden aangroeijen. De waardigheid van Opperſte der Hoogeſchoole gaf hem een vry Huis, en zyne Jaarlykſche Wedde uit alle de gemelde Beroepen en Eereſtanden bedroeg vier honderd en acht-en-tachtig Ponden Sterlings. Dit, gevoegd by de ſommen hem toegeteld voor zynen onvermoeiden Schryfarbeid, waar van wy het een en ander vervolgens zullen vermelden, plaatſte hem in zeer on-

be-

bekrompene omſtandigheden, die hem lust en gelegenheid gaven om zynen Letterarbeid, onder den loop zyner Beroepsbezigheden, onvermoeid voort te zetten. Zyn Letterarbeid, waar van wy nu een omſtandiger verſlag moeten geeven.

Met den Jaare MDCCLIX gaf hy in 't licht zyne *Geſchiedenis van Schotland, geduurende de Regeeringen van Koningin* MARIA *en Koning* JACOBUS DEN VI, *tot diens komst op den Engelſchen Throon; benevens een korp Verſlag der Schotſche Geſchiedenisſe vóór dat Tydperk* (*). Dit Werk is een der volkomenſte van alle Hedendaagſche Geſchiedkundige Werken. Het behelst geen dor en droog verhaal der Gebeurtenisſen, van cieraad ontbloot, noch is een bloote Geſchiedkundige voordragt, geheel in ſchildering beſtaande. De Geſchiedſchryver toont eene genoegzaame verbeeldingskragt te bezitten om 's Leezers aandagt bezig te houden, gepaard met eene genoegzaame maate van oordeel om de weelderigheid der verbeeldinge te beteugelen. Zyne beſchryvingen zyn, om zo te ſpreeken, bezield; zyne aanmerkingen bondig. Zyn ſtyl is ryk, kragtig en naauwkeurig; ſchoon 'er misſchien, in zommige gedeelten, eene al groote zugt om SALLUSTIUS te volgen doorſtraalt. Hy betoonde veel ſchranderheids in zodanige gedeelten van onze Geſchiedenis, als wy ons gereedlyk herinnerden, aangenaam te maaken, en 'er iet onderhoudends aan by te zetten. Oude ſtoffen wist hy al de bevalligheid van een hedendaagsch kleed te geeven. Zeer oordeelkundig vermydde hy een al te omſtandig verſlag van min belangryke en bekende gebeurtenisſen. Zyne wyze van verhaalen is beknopt, en vol geest; zyne aanmerkingen zyn veelvuldig, en wel ter ſnede ingevoegd. - Met één woord, door deeze *Geſchiedenis van Schotland*, welke veelmaalen herdrukt is, verkreeg Dr. ROBERTSON eene agting, welke alle de poogingen van zyne wederſtreevende Tydgenooten niet in ſtaat waren te verminderen. Men verhaalt, dat voor de Copy deezes Werks de Boekverkooper zes honderd Ponden Sterlings betaalde.

Een volgend Werk, door Dr. ROBERTSON in 't licht gegeeven, was zyne *Historie der Regeering van Keizer* CA-

(*) In 't *Nederduitsch* vertaald, en in IV Deelen uitgegeeven, te Amſterdam, by YNTEMA EN TIESOEL, *1779*.

CAREL DEN V; *benevens eene Inleiding tot dezelve, behelzende een Tafereel van de Vorderingen der Maatſchappy in Europa, zedert den Ondergang van het Romeinſche Ryk, tot aan het begin der Zestiende Eeuw* (*). —— De wyduitgeſtrektheid en algemeene belangrykheid van het Tydvak in deeze Geſchiedenis begreepen, gepaard met de hoogagting, welke onze Geſchiedboeker, met zo veel regts, verworven hadt, werkten zamen om het Publiek zo groote denkbeelden daar van te doen vormen, dat misſchien geen Werk met meer verlangen te gemoet gezien, of met grooter greetigheid geleezen werd. —— Het Eerſte Deel, 't welk tot Inleiding ſtrekt (†), (behelzende de Vorderingen der Maatſchappye in *Europa*, gelyk de Tytel vermeldt,) is een zeer hoogſchatbaar gedeelte van dit Werk; want het dient niet alleen ten ſleutel van 't geen volgt, maar mag aangezien worden als eene algemeene Inleiding tot de Beoefening der Geſchiedenisſe, in dit tydperk, waarin de onderſcheide Magten van *Europa* zich vormden tot een groot Staatkundig ſtelzel, waarin elk zynen ſtand nam, in welken zy zints dien tyd gebleeven zyn, (althans tot weinige jaaren geleden,) met minder veranderingen, dan men zou hebben kunnen verwagten, naa de ſchokken, veroorzaakt door zo veele inwendige Omwentelingen, en zo veele buitenlandſche Oorlogen. — Wat de Geſchiedenis zelve betreft, kan het volſtaan, op te merken, dat dezelve, met het hoogſte regt, gerangſchikt wordt onder de Meesterſtukken in de Geſchiedkunde. Men treft 'er in aan eene fraaiheid van uitdrukking, eene diepte van onderſcheiding, en eene juistheid van oordeel, die den Geſchiedboeker tot eere ſtrekken. De Characters zyn onnavolgbaar ſchoon getroffen. Zy zyn niet opgevuld met vergezogte tegenoverſtellingen; maar met de zodanige, welke ontſtaan uit een zeer ſcherp en diep indringend doorzigt in de weezenlyke verdienſten van elk Character, onbevooroordeeld afgeleid uit de onderſcheidene omſtandigheden van elks Gedrag, in de Geſchiedenis geſchetst. —— Voor dit Werk, vinden wy vermeld, dat de Boekhan-

(*) Dit Werk zag in 't *Nederduitſch* het licht, in VI Deelen in gr. 8vo, te Rotterdam, by D. VIS en P. HOLSTEYN, 1772.

(†) Dit ſlaat op de Engelſche Uitgave, welke uit Drie Deelen in 4to beſtaat.

handelaar, die de *Geſchiedenis van Schotland* op de voorgemelde wyze betaald hadt, een ongehoorden Prys, te weeten vyf-en-veertig honderd Ponden Sterlings, telde. (*).

Dr. ROBERTSON zondt, met den Jaare MDCCLXXVII, zyne *Geſchiedenis van America* in 't licht, beſtaande uit Twee Deelen in 4to (†). Dit wydberoemde Werk mag zeer eigenaartig aangezien worden voor een Vervolg van het evengemelde. Het einde van de Vyftiende Eeuwe mogen wy aanmerken als het ſchitterendst Tydperk in de Jaarboeken der Hedendaagſche Geſchiedenisſe. Men deedt toen ontdekkingen, welker invloed op de Naakomelingſchap werkte. 'Er vielen gebeurtenisſen voor, welke eene nieuwe wending gaven aan den geest der Volken. In dat Tydperk, gelyk wy reeds aanmerkten, namen de *Europiſche* Mogenheden hun Staatkundig beſtaan aan, en ſchikten zich in ſtanden, welken zy, (met eenige enkele uitzonderingen,) zints behielden, en namen maatregels van gedrag aan, volgens welken zy hunne gedraagingen regelden. Inwendige Verbeteringen gingen nevens uitwendige Voordeelen, met eenen gelyken tred. De Letterkunde en de Kunſten kwamen uit de ruïnen der Oudheid te voorſchyn. De uitvinding der Drukkunst bevorderde de herleeving der Geleerdheid, door de beoefening van de Schriften der Ouden gemaklyker te maaken. De Hervorming in den Godsdienst baarde een Geest des Onderzoeks, die, zich tot alles uitſtrekkende, den grondſlag lei van Weetenſchap in 't toekomende. Het Menschlyk Vernuft ontwaakte eindelyk uit een ſlaap die eeuwen geduurd hadt. De Menſchen begonnen te denken.

(*) Ons ſtaat voor, onlangs ergens geleezen te hebben, dat een Engelschman (*met een taai geduld* (*a*)) alle *Woorden* van dat Werk geteld heeft, en bevonden, dat de Boekverkooper CADELL, volgens gemelde ſom, aan Dr. ROBERTSON betaald heeft *three half pence*, dat is. na genoeg, drie groot, voor elk geſchreeven, of gedrukt, *Woord*.

(†) Dit Werk is, in IV Deelen in gr. 8vo, vertaald uitgekomen te Amſterdam by YNTEMA en TIEBOEL, in den Jaare 1778, enz.

(*a*) Men herinnere zich hier de *Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie*, weleer uitgegeeven door den Eerw. E. M. ENGELBERTS. Welk Werkje, in deeze dagen, van elk waar Vaderlander verdient geleezen te worden.

ken. Om dit ſchitterend Tydperk te bekroonen, opende een ſtoutmoedig Zeeman een nieuw tooneel van wonderen. Geleid door een kloek vernuft, en bygeſtaan door het licht der Wysbegeerte, beſtondt COLUMBUS de moedigſte van alle menschlyke poogingen; zich waagende waar *nooit* mensch zich gewaagd hadt: op den onbekenden en onbepaalbaaren Oceaan breidde hy de grenzen der kundigheden uit, ontdekte hy een ander Halfrond, en voegde, als 't ware, een nieuw Vastland op den Aardkloot.

Voor de Inwoonders van *Europa* was *America*, in alle opzigten, eene Nieuwe Wereld. Daar hadt het gelaad der Aarde een ander voorkomen. De Planten, Boomen en Dieren, waren vreemd. De Natuur ſcheen niet langer dezelfde. Een Vastland deedt zich op, 't welk nieuwlings uit de hand des Scheppers ſcheen voortgekomen. Het vertoonde Meiren, Rivieren en Bergen, op een grooter ſchaal gemaakt; en het groeijend Ryk in meer heerlykheid dan in de andere deelen des Aardbols; maar de Diergeſlachten in een ſtaat van afneeming, weinig in getal, verbasterd in ſoort, onvolkomen. Het Menſchdom op den eerſten trap van vordering; groote en talryke Volken in de ruwſte gedaante van den wilden ſtaat, door de Wysgeeren afgemaald: en twee groote Ryken in den laagſten ſtaat van beſchaafdheid, welken eenige verhaalen ons onder het ooge bragten, vertoonden aan het Wysgeerig oog, ten deezen tyde, het rykſte voorwerp van beſpiegeling, ooit in de Jaarboeken der Geſchiedenisſe ontmoet.

De Ontdekking van de Nieuwe Wereld leverde niet alleen een zeer bezienswaardig voorwerp op aan den Wysgeer; maar, door de verandering, welke dezelve te wege bragt, een zeer belangryk vertoon voor het Menschlyk Geſlacht. — Toen COLUMBUS den ſteven wendde na onbekende Landen, verwagtte hy weinig, dat hy eene omwenteling zou veroorzaaken in het ſtelzel der Menschlyke zaaken, en het lot van *Europa* voor toekomende Eeuwen bepaalen.

Het gewigt, derhalven, en de beroemdheid des Onderwerps, trok de aandagt van Wysgeeren en Geſchiedſchryveren. Gezigten en ſchetzen van de Nieuwe Wereld werden opgeleverd door bekwaame Pennen; en de ſchitterendſte gedeelten der *Americaanſche* Geſchiede-

nisse heeft men opgecierd met al den tooi der welspreekenheid.

Maar vóór de verschyning van ROBERTSON's *Geschiedenis van America* hadt geen Schryver de rype en diepe naspeuring, welke zodanig een onderwerp vorderde, in 't werk gesteld; of, volgens eene geregeld plan, dat volkomen geheel geleverd, 't welk te verschaffen het werk is van den Geschiedboeker. En, gelyk het onderwerp, 't welk onze Schryver nam, groot was, zo voerde hy 't zelve ook meesterlyk uit. Het Character zyner voorige Werken vertoonde zich ook in dit, en viel elk in 't ooge. Deeze waren met algemeene bewondering geleezen. Toen de *Geschiedenis van Schotland* eerst het licht zag, en de Schryver nog geen naam gemaakt hadt, keurde Lord CHESTERFIELD het in styl en fraaiheid gelyk aan het Werk van LIVIUS.

ROBERTSON's Letterroem bepaalde zich niet tot zyn eigen Land. Het getuigenis van *Europa* vereenigde zich welhaast met dat van *Engeland*. Men mag het, in de daad, als iets kenmerktekenends opgeeven van ROBERTSON's schryfwyze, dat hy, in geene gemeene maate, die weldoorgehoudene en nergens bezwykende verheevenheid bezit, welke voegt aan Opstellen van de verheevenste soort; en, in zyne *Geschiedenis van America*, spreidde hy die gelukkige vereeniging ten toone van kragt en bevalligheid, welke aan de deftigheid der Geschiedkunde voegt. —— In dat gedeelte deezes Werks, 't welk de Beschryving behelst van *America* by de eerste Ontdekking, en de Wysgeerige naspeuring van de Zede- en Staatkunde der oude Inwoonderen, spreidt hy, daarenboven, zo veel geduldige naspeuring en gezonde Wysbegeerte ten toon, verschaft zulk een overvloed van schoone en belangvolle Beschryvingen, en levert zulk eene verscheidenheid en rykheid op van fraaijen Schryftrant, dat toekomende tyden waarschynlyk daar op zullen wyzen, als dat gedeelte zyner Werken, 't welk het beste denkbeeld geeft van 's Mans Vernuft, en als het meest voltooidste van al zynen Schryfarbeid.

Met den Jaare MDCCLXXXVII kwam 'er eene Vertaaling in 't licht van Abt CLAVIGERO's *Geschiedenis van Mexico*. In dit Werk maakte die Schryver verscheide aanmerkingen, hier en daar strekkende om het gezag, 't welk ROBERTSON's *Geschiedenis van America* verkreegen hadt, te verminderen. Deeze aanval zette onzen Ge-

Geſchiedboeker aan om zyn Werk over te zien, en onderzoek te doen na den grond der bezwaaren, door den Geſchiedſchryver van *Nieuw-Spanje* daar tegen ingebragt. Het blykt dat hy dit gedaan hebbe met behoorlyke aandagt op het aanbelang der betwiste zaaken en op de algemeene belangen der waarheid. De uitſlag zyner waarneemingen gaf hy in den Jaare MDCCLXXXVIII uit, onder den Tytel: *Additions and Corrections to the former Editions of Dr.* ROBERTSON's *History of America.* —— In veele der betwiste plaatzen beantwoordt hy ten vollen den Abt CLAVIGERO, en verdedigt zichzelven; op andere erkent hy openhartig de verbetering, en gaf dus eene bykomende waarde aan zyn eigen Werk (*).

De Letterarbeid van Dr. ROBERTSON blykt een einde genomen te hebben in den Jaare MDCCXCI, met de Uitgave van zyn *Geſchiedkundig Onderzoek, wegens de Kennis, die de Ouden hadden van Indie, en den Voortgang des Koophandels op dat Land, vóór de Ontdekking van den Weg derwaards om de Kaap de Goede Hoop. Met een Aanhangzel, behelzende Waarneemingen over het Staatsbeſtuur, de Wetten, de Geregtshandelingen, de Kunſten, de Weetenſchappen en Godsdienſtige Inſtellingen, der Indiaanen* (†). —— Het leezen van Major RENNELL's Memorie tot opheldering van diens Kaart van *Indoſtan* deedt by Dr. ROBERTSON het plan gebooren worden, om, volkomener dan hy in zyne *Geſchiedenis van America* gedaan hadt, naa te ſpeuren, welke kundigheden de Ouden van *Indie* bezaten, en om te wikken wat zeker, wat onzeker, of fabelagtig, was in hunne berigten van dat wydafgelegen Land. Van des Schryvers Werken heeft dit het minst wydſtrekkend plan; dan in zyn Ge-

(*) Wy weeten niet dat deeze *Byvoegzels* vertaald zyn.

(†) Eene Vertaaling hiervan zag het licht, in 1793, by J. YNTEMA en A. LOOSJES, PZ. In het Voorberigt des Vertaalers zien wy, dat de Burger PETRUS LOOSJES, ADZ. niet alleen dit Stuk, maar ook de *Geſchiedenis van Schotland* en *America*, in *Nederlandsch* Gewaad geſtooken hebbe. —— Naardemaal de gemelde Werken de eenige Geſchiedkundige zyn uit 's Mans penne gevloeid, blykt, dat de *Geſchiedenis van Oud Griekenland van de vroegſte tyden af tót dat het een Romeinsch Wingewest werd*, door WILLIAM ROBERTSON, vertaald, in Drie Deelen, in den Jaare 1780, by A. V. PADDENBURG, W. HOLTROP en C. V. D. AA, uitgegeeven, van eenen anderen W. ROBERTSON is.

Geſchiedkundig Onderzoek ontdekken wy dezelfde onvermoeide geduldigheid in het verzamelen der Bouwſtoffen, hetzelfde keurig oordeel om ze te rangſchikken, dezelfde klaarheid in 't verhaalen, en de eigenlte toelichtende opheldering, welke des Schryvers voorige Werken, zints langen tyd, ten vermaake van den *Engelſchen* Leezer hebben doen ſtrekken, en den roem van deezen Schryver buiten 's Lands hebben uitgebreid. — Te *Madrid* werd hy, van wegen zyne *Historie van* CAREL DEN V, en zyne *Geſchiedenis van America*, met eenpaarigheid van ſtemmen, tot Medelid van de *Koninglyke Academie der Geſchiedenisſe*, in den Jaare MDCCLXXVII, verkoozen. Eene Verkiezing, die den *Spanjaarden* zo wel als ROBERTSON tot eere ſtrekt.

Als Godgeleerde weeten wy niet dat Dr. ROBERTSON immer iets in 't licht gave, behalven de boven aangevoerde Redenvoering, getyteld: *De Geſteltenis der Wereld ten tyde van* CHRISTUS *Komst in de Wereld, en het Verband daar van met den Opgang van dien Godsdienst, overwoogen* (*). Ten grondſlage lag de Redenaar de woorden van PAULUS, *Coloſſ.* I: vs. 26. *Naamlyk de Verborgenheid die verborgen is geweest van alle Eeuwen en van alle Geſluchten, maar die nu geopenbaard is aan zynen heiligen.* Onze ſchrandere Leeraar nam uit deeze woorden gelegenheid om eenige byzonder merkwaardige omſtandigheden in de Geſteldheid des Menschdoms op te merken, welke aanweezen, dat GOD de *Verborgenheid van het Euangelie geopenbaard* hadt op eenen tyd, wanneer de Wereld zulk eene Openbaaring het meest behoefde, en best geſchikt was om dezelve te ontvangen. Om te doen zien, dat de *Christlyke Godsdienst* bekend gemaakt was op den voeglykſten tyd, treedt hy tot eene beſchouwing van den Zedelyken, Staatkundigen, Godsdienſtigen en Huishoudelyken Staat, der Wereld, omtrent den tyd der Verſchyninge onzes Zaligmaakers in deeze Wereld. — Het onderwerp deezer Redenvoeringe is zo weetenswaardig als gewigtig, en behandeld op eene wyze, zo onderhoudend als leerzaam. ROBERTSON was de Redenaar!

Dr. ROBERTSON, wiens korte Leevensſchets wy gegee-

(*) Deeze Redenvoering is in 't Nederduitsch vertaald, en uitgegeeven te Dordrecht, by P. VAN BRAAM.

geeven, van wiens Werken wy verſlag gedaan hebben, beſloot zyn onvermoeid arbeidzaam en hoogſt nuttig leeven op den elfden van July MDCCXCIII, te *Grange Houſe*, niet verre van *Edenburg*, naa eene ſleepende Ziekte, welke hy verdroeg met een voorbeeldlyken moed en onderwerping.

In waarheid mag, ten zynen opzigte, gezegd worden, dat niemand meer geagt leefde, en niemand meer hartlyk betreurd ſtierf. —— Onvermoeid in zyne Letterkundige naſpeuringen, en van de Natuur een gezond en kloek Verſtand ontvangen hebbende, verkreeg hy een grooten voorraad van nuttige kundigheden, die een ruim veld openden ter tewerkſtelling zyner buitengemeene bekwaamheden, het geen hem tot zulk eene uitſteekende hoogte in het Gemeenebest der Letteren opvoerde.

Als Bedienaar van het Euangelie betoonde hy zich een getrouw Herder; hy verdiende en verwierf de hoogagting en liefde zyner Gemeente. Volyverig betoonde hy zich in zyne Godsdienſtverrigtingen. Zyne Godsdienſtigheid was vry van gemaaktheid, vry van Geestdryverye; zyne Leerredenen beſtonden in duidelyke Verklaaringen der Schriftuure, en vloeiden voorts over van kragtige en dringende redenen. Zyn ommegang was vriendlyk, onderhoudend, leerzaam; zyn voorkomen geſpraakzaam, behaaglyk en inneemend. —— Van de twee Partyen, in welke de *Schotſche Kerk*, zints langen tyd, verdeeld was, de *Hofparty* naamlyk en *Volksparty*, behoorde ROBERTSON tot de eerstgemelde.

Dr. ROBERTSON liet drie Zoonen en twee Dogters naa. De oudſte Zoon is Procureur der *Schotſche Kerke*, en Advocaat. De tweede Zoon is Capitein, en onderſcheidde zich, onder Lord CORNWALLIS, dermaate, dat hy van dien Veldheer den hoogſten lof wegdroeg. De derde Zoon is desgelyks in 't Leger geplaatst als Officier. Van de Dogters is de eene gehuwd geweest aan wylen JOHN RUSSEL, *Esq.*; de andere aan PATRICK BRYDONE, *Esq. F. R. S.* Schryver van de bekende *Reize door Sicilie en Maltha* (*).

(*) Onlangs voor de tweedemaal gedrukt by onzen meergemelden Drukker J. YNTEMA, in III Deelen in gr. 8vo.

DE GESCHIEDENIS DER VROUWLYKE SEXE.

In eenige Brieven.

(Uit het Engelsch.)

V. BRIEF.

Wegens het Overſpel. — De Saliſche Wet. — Vrouwlyke Opvolging. —— De maate van bedwang, getrouwde Vrouwen opgelegd. —— Over de Kuiſchheid.

Overal, waar de Vrouwen gekogt worden, en de Veelwyvery wordt toegelaaten, kan het Overſpel naauwlyks voor eene misdaad gerekend worden in den Man; en waar de Veelwyvery heerscht, ſtelt het gezond verſtand geen zwaare beſchuldiging vast tegen een van haar die Overſpel pleegt. Doch, vermids de Mannen Wetgeevers zyn, wordt het Overſpel der Vrouwen, in Landen waar de Veelwyvery ſtand grypt, over 't algemeen te zwaar geſtraft. De ſtraffe egter, op dit Misdryf geſteld, is, in onderſcheide Landen, meer of min ſtreng, naar gelange de Mannen meer of min wraakzugtig van aart zyn.

De *Chineeſen* zyn een zagtaartig Volk, en laaten het meer op welgeſlootene kamers, tot het beletten van Overſpel, aankomen, dan op ſtrenge ſtrafdreigende Wetten: de ſtraf is alleen dat de Overſpeelſter voor Slaavin verkogt worde. Die zelfde Wet grypt ſtand in het Koningryk *Laos*, op de grenzen van *China*.

By de oude *Egyptenaars* moest een Overſpeelſter het Misdryf met het verlies van haaren neus boeten. In Oud *Griekenland* was 'er eene Geldboete vastgeſteld voor den Overſpeeler, en werd eene Overſpeelſter waarſchynlyk zwaarder geſtraft. Onder de *Negers*, die weinig kieschheids bezitten, ſtaat ſlegts eene ligte ſtraffe op het Overſpel; uitgenomen in het Koningryk van *Benin*: daar wordt een Overſpeelſter, naa eene zwaare geeſſeling, gebannen; en de Overſpeeler verbeurt zyne Goederen, die de beledigde Egtgenoote gegeeven worden. By de oude *Germaanen*, een deftig en deugdzaam Volk, was het Overſpel allerzeldzaamst. Maakte 'er zich eene

Vrouw

Vrouw aan ſchuldig, men ſneedt haar het hoofdhair af, dreef haar uit het Huis des Mans, onder geeſſelſlagen haar ten Dorpe uitdryvende.

Op *Japan*, waar het Volk in eene hooge maate fier is, wordt het Overſpel in eene Vrouwe altoos met den dood geſtraft. In *Tonquin*, werpt men eene Vrouwe, ſchuldig aan Overſpel, een' Olyphant voor, om door den ſnuit opgenomen en verpletterd te worden. Volgens de Wet van MOZES wordt een Overſpeelſter, en ook de Overſpeeler, met den dood geſtraft: MARGARETHA VAN BOURGONDIE, Egtgenoote van LODEWYK HUTIN, Koning van *Frankryk*, werd, wegens gepleegd Overſpel, opgehangen, en haare Minnaars leevende gevild. Zodanig waren de woeste Zeden dier tyden. 'Er is eene oude Wet in *Wales*, volgens welke de Schender van eens Vorſten bedde een Roede van zuiver Goud moest geeven, ter dikte van den vinger eens Landploegers, die negen jaaren dat werk by de hand gehad hadt, en in lengte van den grond tot 's Prinſen kin reikende als hy zat.

De Egtverbintenis tusſchen een enkel Paar Menſchen, ter onderlinge hulpbetooning, en om Kinderen te verwekken, ſluit de ſtriktſte wederzydſche Trouwe in. Het Overſpel is, nogthans, een misdryf van een zwaarder natuur in de Vrouwe dan in den Man. By hem kan het toevallig gebeuren, met weinig of geen vervreemding van toegenegenheid; maar de meerdere zedigheid der Vrouwlyke Sexe is zodanig, dat eene Vrouwe voor de verzoeking tot Overſpel niet bezwyke vóór dat wetlooze Liefde de overhand bekomen hebbe, niet alleen over de Zedigheid, maar ook op de Liefde voor haaren Man. — Overſpel is, derhalven, by eene Vrouwe, eene verbreeking der Egtverbintenisſe, in een tweevoudig opzigt. Het is eene vervreemding der genegenheid van haaren Man, welke haar onbevoegd maakt om zyne Vriendin en Medegezellinne te weezen, en het ſtrekt om een Bastaard-kroost in 't Huisgezin te brengen; haar Man bedriegende, en noodzaakende om Kinderen op te voeden die de zyne niet zyn.

Eene trapswyze vordering der Vrouwlyke Sexe tot gelykheid met de Manlyke ſtraalt door in de Wetten, betreffende de Vrouwlyke Opvolging, op verſchillende tyden, en in onderſcheide Landen, vastgeſteld. Het is niet waarſchynlyk, dat, in eenig Land, de Vrou-

wen vroegtydig toegeſtaan is om Land te erven. Onder de Wilden zyn zy te zeer veragt om geregtigd te zyn tot zulk eene erfenisſe. De fier- en woestheid der oude *Romeinen* maakten inzonderheid de Vrouwen onbekwaam om hunne Lotgenooten te weezen. Het kwam nimmer in hunnen geest op, dat Vrouwen Land zouden erven, 't geen zy niet konden verdeedigen met de wapenen. Maar de Vrouwen kwamen meer in opmerking, toen de Volkszeden eene meerdere zagtheid aannamen. De Wet, de Vrouwlyke Opvolging in het Landbezit veroordeelende, ten tyde der ruwe zeden vastgeſteld, werd te ſtreng en onregtvaardig gekeurd by eene meerdere Beſchaaving van der *Romeinen* zeden. Over Landeigendommen der zodanigen, die geen Zoonen hadden, werden beſchikkingen gemaakt om die Wet te ontduiken, door ruime voorzieningen te doen voor de Dogters, welke het Land van weinig waarde maakten voor de zydlingſche Manlyke Erfgenaamen. Om dit misbruik, gelyk de Ouden het noemden, te weeren, werd de *Lex Veronica* gemaakt; dusdanige voorzieningen binnen gemaatigde perken bepaalende. Deeze ſchikking bleef in kragt, tot dat oplettenheid, en agting, voor de Vrouwen, door alle bepaalingen der Wet heenen brak, en de Erfopvolging voor de Vrouwen vastſtelde op denzelfden voet als voorheen ten aanziene van roerende Goederen.

De Barbaarſche Volken, voor de *Romeinſche* Magt bukkende, omhelsden eerlang de zagte zeden der Overwinnaaren. Zy vergunden aan de Vrouwen Landeryen te erven, en ſtelden eene dubbele vergoeding vast voor de beledigingen, de Vrouwen ten deezen opzigte aangedaan.

Volgens de *Saliſche* Wet onder de *Franken*, was het de Vrouwen uitdruklyk verboden Landen te erven; doch wy leeren uit MARCULFUS, dat deeze Wet welhaast kragtloos gemaakt wierd door de volgende plegtigheid. De Man, die zyne Dogter op éénen voet met zyne Zoonen wilde behandelen, bragt haar voor de Commisſarisſen; zeggende: „ Myn dierbaar Kind! eene oude en „ godlooze gewoonte belet eene jonge Dogter de Erf„ opvolging in de nagelaatene Goederen van haaren „ Vader. Maar, dewyl alle Kinderen my even zeer „ gegeeven zyn door GOD, moet ik dezelve even zeer „ beminnen: overzulks is het myn wil, myn waarde „ Kind!

„ Kind! dat myne Goederen gelykmaatig verdeeld „ worden tusſchen u en uwe Broederen." By beſchaafde Volken zyn de Vrouwen van de Throonopvolging niet uitgeſlooten. *Rusland* en *Groot-Brittanje* leveren voorbeelden op van Vrouwen in ſtaat om te regeeren, zo wel in eene volſtrekte als in eene bepaalde Monarchy.

Het gezegde betreft alleen zodanige Volken by welke de Veelwyvery verboden is. En ik agt het zo veel als eene beweezene waarheid, dat men aan de Vrouwen het erven van Landen niet toeſtaat waar men de Veelwyvery voor wettig houdt. Zy ſtaan 'er niet in zulk eene hoogagting dat deeze haar geregtigt tot een voorregt van die uitſteekende natuur.

Onder de *Hurons*, in *Noord-America*, waar de Koninglyke Waardigheid erflyk is, en de Koninglyke Familie met veel ontzags bejegend wordt, gaat de Throonopvolging op de Vrouwen over, om, gelyk men ſpreekt, het Koninglyk Bloed onbezoedeld te bewaaren. Wanneer het Opperhoofd ſterft wordt hy niet opgevolgd door zyn Zoon; maar door den Zoon zyner Zuster, die zeker van Koninglyken Bloede is, wie ook de Vader moge weezen. En, wanneer het Koninglyk Geſlacht is uitgeſtorven, wordt door de aanzienlykſte Vrouwe uit den Stam een Opperhoofd gekoozen. —— Dezelfde regel van Opvolging wordt in agt genomen onder de *Natches*, een Volk aan de oevers van de Rivier *Miſiſippi*: het is by hun een Geloofsartykel, dat de Koninglyke Familie Kinderen der Zonne zyn. Op 't zelfde geloof was eene Wet in *Peru* gegrond, in gevolge van welke de Erfgenaam der Kroone zyne Zuster moest trouwen, welke, even als de gemelde Wet, het Bloed der Zonne in het Koninglyk Gezin hieldt, en niet zo veel inbreuks maakte op de natuurlyke orde der Opvolging.

Vrouwlyke Erfopvolging hangt, in zekere maate, af van den aart des Staatsbeſtuurs. In *Holland* erven alle de Kinderen, Zoonen en Dogters, gelykerhand. De *Hollanders* leeven van den Koophandel, welken de Vrouwen zo wel als de Mannen kunnen dryven. Land daar en boven is in dit Gewest, tegen de Volkrykheid overgeſteld, zo ſchaars, dat het niet mogelyk is een Gezin hoogſt te verryken door eene wyduitgeſtrekte Landbezitting; en niets is 'er, dan de Eerzugt om eene Familie te verheffen, 't geen iemand kan beweegen om één zyner Kin-

Kinderen boven alle overige te verheffen. Dezelfde Wet heeft, om dezelfde reden, plaats te *Hamburg*. Uitgeſtrekte Landbezittingen dienen tot inſtandhouding van groote Familien in *Brittanje*; eene omſtandigheid zeer ongunſtig voor de jongere Kinderen. Dan waarſchynlyk wordt in *Londen*, en in andere groote Handelſteden, door de Kooplieden zorg gedraagen om die Wet te ontduiken, door eene meer gelyke verdeeling hunner goederen onder alle Kinderen.

Zal iemand, met veel moeite een groot gedeelte der Wereld ter naſpeuringe van dit ſtuk doorreisd hebbende, niet gereedlyk beſluiten, dat de Vrouwen oorſpronglyk overal veragt waren, even als tegenwoordig onder de Wilden van *America*; dat de Vrouwen, even als de ſlaaven en ſlaavinnen, gekogt wierden; dat de Veelwyvery algemeen was; als mede dat de Egtſcheiding afhing van de grilligheid des Egtgenoots? Zulk eene gevolgtrekking zou egter voorbaarig weezen: want op eene nadere beſchouwing blykt het, dat men een wyduitgeſtrekt Land ontdekt heeft, waar de Veelwyvery nooit in gebruik was, en waar de Vrouwen, van den beginne af, even zeer gevleid en geëerd werden als onder de beſchaafdſte Volken.

Wy gaan over tot eene groote hoofdzaak in de vordering der Vrouwlyke Sexe: om naamlyk af te baakenen de onderſcheide graaden van bedwang, getrouwde Vrouwen opgelegd in onderſcheide Landen, en op verſchillende tyden in het zelfde Land: en de oorzaaken van deeze verſchillendheden aan te wyzen.

Waar de Weelde onbekend is, en de Volken geene behoeften hebben, dan die aangeduid worden door de onbedorvene Natuur, leeven de Mannen en Vrouwen onderling zeer vry, en in eene groote maate van onſchuld. Oudtyds ſtonden jonge Dogters van aanzien den Mannen by het baaden ten dienſte. Onder de *Spartaanen* gingen Mannen en Vrouwen vermengd in 't bad, en worſtelden geheel naakt. TACITUS verhaalt, dat de *Germaanen* voor de beiderlei Sexen geen onderſcheide bedden hadden; maar langs de wanden der huizen op riet, of hei, vermengd ondereen lagen. Die zelfde gewoonte heeft nog ſtand onder de maatige *Hoogianders* in *Schotland*, en is in *Nieuw-Engeland* niet geheel uitgeſleeten. Eene getrouwde Vrouw leeft onder geene belemmerende bepaaling, hoe genaamd, dewyl geen Man denkt om een bedryf zo ongeregeld als

een

een aanval op haare kuischheid. — Op de *Caribee-Eilanden* was Overſpel eene onbekende zaak, tot dat de *Europeaanen* zich daar nederzetten. —— Teffens kan 'er naauwlyks eenige ſtoffe zyn om het vuur van jalouzy te doen ontbranden waar de Mannen de Vrouwen koopen, naar welgevallen wegzenden, of aan een Vriend leenen. Doch, wanneer, by het rypen der aandoenlykheid, een Man waardye begint te ſtellen op de genegenheid zyner Vrouwe, en haare verknogtheid aan hem, neemt de jalouzy eenen aanvang. Deeze is, overzulks, een kenmerk van aangroeiende hoogagting voor de Vrouwlyke Sexe, en die drift begint zigtbaar te ontwaaken onder de Inboorelingen van *Virginie*. Dezelve krygt weezenlyken grond, wanneer ongelykheid van Rang en van Rykdommen ſtand grypt. Ryke Mannen zoeken vermaak; getrouwde Vrouwen worden de voorwerpen van een bedorven ſmaak, en niet zelden de ſlachtoffers, als de zeden niet welgevormd zyn, en de lugtſtreek medewerkt om dierlyke aandrift op te wakkeren.

Griekenland, is een aangenaam gewest; de Menſchen vallen 'er ſchoon; en, toen de oude *Grieken* het grootſte figuur maakten, waren zy zeer gebrekkig in hunne Zeden. Zy werden nayverig omtrent hunne eer en mededingers; dit zette hun aan, om, overeenkomſtig met de ruwe zeden van die dagen, de Vrouwen van de verkeering met de Mannen uit te ſluiten. Diensvolgens werden de Vrouwen nooit in 't openbaar gezien: en, indien myn geheugen my niet bedriegt, bragt de toevallige ontmoeting van een Man en Vrouw op ſtraat de ontknooping van een *Grieksch* Treurſpel voort. In *Hecuba*, een Treurſpel van EURIPIDES, verſchoont zich de Koningin, wegens de weigering om POLYMESTOR te bezoeken, met deeze woorden: „ Het is onvoegelyk voor „ eene Vrouwe een Man in 't aangezigt te zien." In de *Electra* van SOPHOCLES, krygt ANTIGONÉ van haare Moeder verlof, om van een hoogen tooren het Leger te zien. Een oud Man, die haar vergezelde, ontrust op het gezigt dat eenige Vrouwen derwaards gingen, en voor berisping vreezende, badt ANTIGONÉ te rug te keeren; zeggende: „ De Vrouwen zyn gereed tot kwaad„ ſpreeken; voor haar is de geringſte beuzeling een ryk „ onderwerp van geſprek."

Spanje is een Land, 't welk voor *Griekenland* naauwlyks moet onderdoen in ſchoonheid van Lugtſtreeke; en

de

de Zeden deezes Volks waren, in de duistere Eeuwen des *Christendoms*, niet zuiverder dan die van *Griekenland*. Volgens eene Wet der *Visigothen* in *Spanje*, was het eenen Handarts niet geoorlofd eene vrye Vrouwe ader te laaten dan in tegenwoordigheid van haaren Egtgenoot, of naaste Bloedverwanten. Naar de *Salische* Wet, moet hy, die de hand eener vrye Vrouwe aangrypt, eene boete van 15 gouden ſchellingen betaalen. In de XIV Eeuwe, was het een regel in *Frankryk*, dat eene getrouwde Vrouw geen Man mogt toelaaten haar te bezoeken in 't afweezen haars Egtgenoots. Vrouwlyke Kuischheid moet, ten dien dage, zeer zwak geweest zyn, daar men zo weinig vertrouwen op de Sexe ſtelde.

Vrouwen op die wyze te behandelen is mogelyk noodig waar zy niet gezogt worden dan om dierlyken lust te boeten. Doch waar men dezelve zoekt tot edeler einden, om onze Vriendinnen en Gezellinnen op het pad des leevens te zyn, wordt eene geheel andere handelwyze gevorderd.

Affluitingen en beſpiedende Oppaſsers zullen nooit aan het bedoelde einde beantwoorden: want deeze ſtrekken om de zielen te verlaagen, de zeden te bederven, en haar veragtlyk te doen worden. Door trapswyze opening te geeven aan het meer kieſche gevoel, zal kuischheid, een van deszelfs takken, eenen heerſchenden invloed op de Vrouwen krygen: en, als men ze vriendlyk behandelt, by haar een heerſchend beginzel worden. In dien beſchaafden ſtaat vertrouwt men aan de Vrouwen het beſtuur van haar eigen gedrag; en het mag veilig aan haar overgelaaten worden. Zy worden aangenaame Leevensgezellinnen, en de vertrouwdſte Vriendinnen.

ANNA VAN BRITTANJE, Vrouw van CAREL DEN VIII, en LODEWYK DEN XII, Koningen van *Frankryk*, voerde de Mode in, dat de Vrouwen openlyk ten Hove verſcheenen. Dit gebruik greep veel laater in *Engeland* plaats. Zelfs tot naa de Revolutie verſcheenen de Vrouwen nimmer dan met een masker op ſtraat. In *Schotland* hield het gebruik van dat bedekkend werktuig nog veel langer ſtand onder Vrouwen van aanzien: men heeft het eerst vyftig jaaren geleeden laaten vaaren. In *Italie* bleeven de Vrouwen veel langer opgeſlooten dan in *Frankryk*; en in *Spanje* eenige vryheid aan dezelve toe te ſtaan, begint thans in te kruipen. In *Abyſſinie* is de Veelwyvery verboden; en getrouwde Vrouwen van eenig aan-

aanzien hebben, door gewoonte, het voorregt gekreegen om haare Vrienden te gaan bezoeken, ſchoon niet zeer met goedkeuring van veelen haarer Egtgenooten.

Het ware te wenſchen dat een ſcherm kon nedergelaaten worden over het volgend gedeelte van de Geſchiedenis der Vrouwlyke Sexe. De aanwas der Weelde en van zinnelyken lust, elk zedelyk beginzel ondermynende, maakt lieden van beiderlei Sexe even ongebonden. Vrouwen, in zulk een ſtand, dienden opgeſlooten te worden; doch de tyd dier geſtrengheid is voorby. Dan, in de daad, wordt het onvoegelyk dat lieden van beiderlei Sexen in 't zelfde bad gaan. De *Romeinen* volgden hierin de *Grieken*. Keizer HADRIANUS verboodt deeze onvoegelyke gewoonte; MARCUS ANTONINUS hernieuwde dat verbod; ALEXANDER SEVERUS herhaalde 't zelve, doch met zeer weinig vrugts; de overweldigende gewoonte voerde de heerſchappy, en wederſtondt zelfs den donder van Algemeene Kerkvergaderingen; en nam dezelve geen einde vóór dat het Volk grooter welvoegelykheid, althans voor het uiterlyke, begon in agt te neemen.

(De Zesde en laatſte Brief hiernaa.)

OVERDENKINGEN IN DE EENZAAMHEID.

Ver van het ſtadgewoel op het eenzaam land ter neder gezeeten, in het ſchaduwryk geboomte, beſchouwt myn oog het ſchoone, het overheerlyke, dat ons Natuur zoo prachtig, zoo majeſtueus, vertoont.

Hier, in deezen ſtillen oord, waar niets myne rust komt ſtooren, hier, hergeeven aan my zelven, gevoel ik myn eigen niet, en alles wat ik beſchouw verwekt in my het gevoeligſte aandenken: daar zie ik trotſche Bergen, ſchrikbaare Wouden met Eiken die het geweld des tyds wederſtonden; weidſche Landkasteelen, waar kunst haare meesterſtukken toont; terwyl ik, aan de andere zyde, de laage Hutte zie, waar deugd, liefde en ongekunſtelde vriendſchap, woont.

ó Staatige *Eenzaamheid!* hoe aangenaam zyt gy voor een gevoelvol, maar ook tevens deugdzaam, hart! — met welk een peinzend aandenken aan alles wat op dit Waereldrond geſchiedt vervult gy myne ziel.

Hoe plegtig wentelen de uuren, wanneer een ſtille nacht zyn floers over het aardryk ſpreidt, en wanneer de zilveren Maan langs den helderen Hemel als voortdryft; en, hoor ik

in

in zulk een ſtaatigen nacht de Dorpklok ſlaan, dan kondigt my elk dier ſlagen myn aannaderend ſterfuur ook telkens aan; dan —— hoe akelig moet deeze *Eenzaamheid* voor eene verlaagde ziel zyn; voor zulk eenen, wiens hart enkel ſmaak vindt in eenen kring, waar weelde heerscht, waar men *lonkt en vleit*, waar men den volgeſchonken beker lachend, dartlend, drinkt, en, als uit den zagten arm der weelde, ten donkeren grafkuil nederſtort! —— ô Zagte *Eenzaamheid!* —— beminnelyke onſchuld woont in uwe ooden: hier zal geen wreed barbaar het vreedzaam hart doorſtooten, of zich baden in het bloed der onſchuldigen. —— Neen —— hier woont vrede en ſtille gerustheid; de Slaaf zelf vergeet by u zyne rinkelende boeijen; uwe ſtilte ſchenkt hem rust in zyn akelig lot, terwyl het haatelyk woord van *Heer* niet in zyne ooren klinkt. —— ô Natuur! uw ſchoon verrukt my, — ik verheug my in het morgenlicht; terwyl ik my verblyde in het ſtaatige avondrood. — Bouwt dan, ô Vorſten! ô Grooten der Aarde! Paleizen, Praalgewelven van marmer en arduin, en verheugt u te gelyk in alle derzelver heerlykheid; gy mist dien ſtillen vrede, dat zalige vergenoegen, dat my hier tegenlacht; geen ALEXANDER genoot die ſtille kalmte, die aangenaame rust, terwyl een DIOGENES de waggelende Throonen belachte, en, in zynen Ton, vergenoegd en weltevreden leefde.

ô Beminnelyke, doch ſchaars gezogte, *Eenzaamheid!* wooning des Vredes! plaats van geluk! ontvang my menigwerf, ontvonk mynen geest met aangenaame gewaarwordingen; by en in u gevoel ik my zelven gelukkig, van al het aardsch gewoel ontheeven; terwyl ik my verheuge in het ſchoone, het luisterryke, het wyze, der lachende Natuur, in alle derzelver overheerlyke en onnagaanbaare byzonderheden.

J. D. V.

Hellevoetſluis.

VERGEEFSCHE RAAD.

CARLINI, voorheen beroemde Harlequin op de *Italiaanſche* Schouwburg te *Parys*, verviel tot eene mymerende zwaargeestigheid. Hy liet den Geneesheer TRONCHIN haalen, en raadpleegde dien over zyne ongeſteltenisſe. TRONCHIN kende CARLINI niet. Hy gaf hem tot raad: —— „Het man„gelt u aan vervrolyking, myn Vriend Gaa na de *Italiaan*„*ſche* Schouwburg, zie CARLINI ſpeelen, hy zal u doen „lachen, en dit zal u meer dienst doen dan iets anders wat „ik u zou kunnen voorſchryven." —— *Helaas!* antwoordde de Patient, *ik zelf ben* CARLINI!

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

REDENVOERING, WAAR IN HET CHARACTER VAN KONING DAVID ONPARTYDIG ONDERZOGT EN AFGESCHETST WORDT. Door BEILBY PORTEUS, *DD. Bisschop van Londen.*

De HEERE *heeft zich een Man gezogt naar zyn harte, en de* HEERE *heeft hem geboden een Voorganger te zyn over zyn Volk.* 1 SAM. XIII: 14.

(Vervolg en Slot van bl. 248.)

Indien de Uitzondering omtrent de Volken van *Canaan* (waar van ik te vooren breed genoeg gesprooken, en het noodige ter verdediginge bygebragt heb,) toegestaan wordt; en indien wy zulke andere billyke inschiklykheden gebruiken als de staat des Godsdiensts en den toestand der Maatschappye, ten dien tyde, vorderen; zal de *Mosaïsche* Wet, des hou ik my verzekerd, in het stuk van Menschlykheid alle de Instellingen van de beroemdste Wetgeeveren der Oudheid wyd en verre overtreffen.

Deeze Wet naamlyk vloeit over van Voorschriften van Goedertierenheid en Medelyden, niet alleen omtrent de *Jooden*, maar ook jegens Vreemdelingen, Vyanden, ja zelfs de zodanigen, die hun allerwreedst en onregtmaatigst verdrukt hadden. „ Als uw Broeder zal verarmd „ zyn, en zyne hand by u wankelen zal, zo zult gy hem „ vasthouden, zelfs eenen Vreemdeling en Bywoonder, „ op dat hy by u leeve. Gy zult geen woeker of over„ winste van hem neemen; maar gy zult vreezen voor „ den Heere uwen God, op dat uw Broeder by u leeve, „ — Gy zult ook den Vreemdeling niet onderdrukken; want gy kent het gemoed des Vreemdelings; „ dewyl gy Vreemdelingen geweest zyt in *Egyptenland*. „ — De Vreemdeling, die als Vreemdeling by u verkeert, zal onder u zyn als een Inboореling van u lie-

„ den; gy zult hem liefhebben als u zelven: want gy „ zyt Vreemdelingen geweest in *Egyptenland*. —— Den „ *Edomiter* zult gy voor geen gruwel houden, want hy is „ uw Broeder; en den *Egyptenaar* zult gy voor geen gru„ wel houden, want gy zyt een Vreemdeling geweest in „ zyn Land. —— Wanneer gy uws Vyands Oſe of zyn „ dwaalenden Ezel ontmoet, zult gy hem denzelven gansch„ lyk wederbrengen (*)." De Wetten, ter begunſtiging der Armen gegeeven, zyn zonderling; doch hebben iets aanpryzends. „ Wanneer onder u een Arme zal zyn, een uit „ uwe Broederen, in een uwer poorten, in uw land, zo „ zult gy uw harte niet verſtyven, noch uwe hand toeſlui„ ten voor uwen Broeder die arm is; maar gy zult uwe hand „ hem mildlyk opendoen, gy zult hem ryklyk leenen, ge„ noeg voor zyn gebrek, dat hem ontbreekt. — Als gy den „ Oogst uws lands inoogſten zult, zult gy den hoek uws „ velds niet ganschlyk afoogſten, en dat van uwen Oogst „ op te zamelen is niet opzamelen. Insgelyks zult gy uwen „ Wyngaard niet naleezen, en de afgevallen beziën van „ uwen Wyngaard niet opzamelen; den armen en den „ vreemdeling zult gy die overlaaten. — Wanneer gy uwen „ Oogst op uwen akker afgeoogst, en een garve op den „ akker zult vergeeten hebben, zo zult gy niet wederkee„ ren, om die op te neemen; voor den Vreemdeling, voor „ den Weeze, en voor de Weduwe, zal ze zyn (†)."

De voorzorgen, gedraagen voor de veiligheid en troost van dat allernoodigst, ſchoon maar al te dikwyls allerelendigst, gedeelte des Menschdoms, Slaaven en Dienstbaaren, zyn geheel eenen van den Hemel nedergedaalden Godsdienst waardig. Die volſtrekte en geheel onbeperkte magt over het leeven der Slaaven, door meest alle *Heidenſche* Wetgeeveren aan de dwinglandiſche Heeren en Meesters toegeſtaan; eene magt ſchandelyk misbruikt tot ſchande der Menschlykheid, werd kragtdaadig beteugeld door de *Joodſche* Wet, die den Moordenaar eens Slaafs met de uiterſte geſtrengheid wilde geſtraft hebben (‡).

Alleropmerkenswaardigst is de zagtheid, ten opzigte van

(*) Lev. XXV: 35, 36. Exod. XXIII: 5. Lev. XIX: 34. Deut. XXIII: 7. Exod. XXIII: 4.
(†) Deut. XV: 7, 8. Lev. XIX: 9, 10. Deut. XXIV: 19.
(‡) Exod. XXI: 20.

van gehuurde Knegten aanbevolen. „ Gy zult den armen „ en nooddruftigen Daglooner niet verdrukken, die uit „ uwe Broederen is, of uit uwe Vreemdelingen, die in „ uw land en in uwe poorten zyn. Op zynen dag zult „ gy zyn loon geeven, en de Zonne zal daar over niet „ ondergaan; want hy is arm, en zyne ziele verlangt daar „ na: dat hy tegen u niet roepe tot den HEERE, en „ zonde in u zy (*)." —— Gy zult over uwen Broeder geen heerſchappy hebben met wreedheid (†). —— „ Wanneer uw Broeder, een *Hebreër*, of eene *Hebreerinne*, „ aan u verkogt zal zyn, zo zal hy u zes jaaren dienen; „ maar in het zevende jaar zult gy hem vry van u laaten „ gaan; en als gy hem vry van u laat gaan, zo zult gy „ hem niet ledig laaten gaan. Gy zult hem ryklyk op- „ leggen van uwe kudde, van uwen dorschvloer, en van „ uwe wynperſe, waar in de HEERE uwe GOD u gezegend „ heeft, daar van zult gy hem geeven (‡)."

Het ſchynt ook als of alle andere ten dienst verbondenen, of Slaaven (zelfs de zodanigen die in den Oorlog gevangen genomen, of uit de nabuurige Heidenſche Volken aangebragt waren,) op het Jubeljaar moesten losgelaaten worden, dat is op elk *vyftigſte jaar*. Het bevel luidt; „ Gy zult dat vyftigſte jaar heiligen, en Vryheid uit- „ roepen in den Lande, voor alle zyne Inwoonderen; en „ het zal u een Jubeljaar zyn, en gy zult wederkeeren „ een ieder tot zyne bezittingen, en zult wederkeeren een „ ieder tot zyn geſlacht (§)." — Met één woord, de uiterſte zorge wordt 'er over 't geheel gedraagen tegen allerlei ſoort van verdrukking en tyranny, als mede om de zwakken en hulploozen te beſchermen tegen de onbeſchoftheid van Rykdom en Magt. De tederheid der Godlyke Wetgeeving oordeelde geen Schepzel beneden haare kennisneeming, en ſtrekte zich uit tot de kleinſte byzonderheden van het Maatſchappylyk en Huislyk Leeven; 't welk,

(*) DEUTERON. XXIV: 14; 15.

(†) LEVIT. XXV: 43.

(‡) DEUTERON. XV: 12, 13, 14. Andere voorbeelden van Menschlievenheid in de *Joodſche* Wet treft men aan, DEUTERON. XXII: 6, 8. XXIV: 5, 6, 12, 13. ROUSSEAU zelf pryst de weldaadige geest van de Wet, EXOD. XXII: 26 en 27. *Emile* Lib. V: p. 6. Men zie ook over dit ſtuk *Univerſal Hist.* Vol. III. in 8vo. p. 136. n. *b*, en p. 152.

(§) LEVIT. XXV: 10.

't welk, ſchoon over 't hoofd gezien door min weldaadige Wetgeevers, in de daad een zeer groot en weezenlyk gedeelte uitmaakt van 's Menſchen geluk of elende.

Met dusdanige Hemelſche Inſtellingen als de gemelde, (na welke wy vergeefsch zullen zoeken in eenig *Heidensch* Landbeſtuur,) is elke bladzyde der *Joodſche* Wet opgevuld. En het is hier uit dat wy ons oordeel over de *Jooden* moeten vormen van hunnen Godsdienst en Godlyken Inſteller (*); en, indien deeze derzelver eigenaartige uitwerking hadden op de Volkszeden, moesten zy, over 't geheel, eene beſtendige en hebbelyke (ſchoon misſchien, uit hoofde van 's Volks gelegenheid, eene bepaalde) goeddaadigheid te wege gebragt hebben, wyd en verre overtreffende niet alleen die van hunne ruwe en onbeſchaafde tydgenooten; maar ook verheven boven de ſoms hooggeroemde zagtaartigheid van veele laatere en in beſchaafdheid verder gevorderde Volken.

Men zal gereedlyk begrypen, dat alles, wat tot hier toe gezegd is om het *Joodſche* Volk in 't algemeen te verdedigen tegen de blaam van *uitgezogte Wreedheid*, toepaslyk is op Koning DAVID in 't byzonder. — Maar hy mag tevens eisch maaken op eenige hem toekomende toegeeflykheid, ontleend uit de zonderlingheid van zyne eigene Leevensomſtandigheden, die, in de daad, dikwyls zeer ongunſtig waren voor het zagte, het menschlievende.

Het was DAVID's leevenslot, door bykans alle leevenstooneelen heenen te wandelen, en op dezelve juist dat geen te ontmoeten 't welk eenen nadeeligen invloed kon hebben op zyne geſteltenisſe, en een ſcherpte geeven aan zy-

(*) Eene overweeging van den algemeenen geest en geſchiktheid eener Wet zal men bevinden van groot voordeel te zyn op het Burgerlyk leeven; en zal ons een zeer nutte beſchouwing verſchaffen. Deeze treft het hart ten eerſten oogenblikke, en doet ons den aart eens Volks op eenmaal kennen, door hetzelve te bezien in dat Spiegelglas, 't welk 't zelve best afbeeldt: de aart hunner Burgerlyke Inrigtingen. 'Er is naauwlyks één plaats in de geheele Oudheid gelukkiger bedagt, dan die waar DEMOSTHENES ons vermeldt dat de Wetten van een Land aangemerkt werden als de Zedekunde van den Staat en het Character van een geheel Volk zamengenomen. Dr. TAYLOR's *Elements of Civil Law*. 2de Edit. p. 160.

zyne gevoeligheid. Uiterſten van Geluk of Elende; ſchielyke overgangen van den eenen ſtaat tot den anderen; de vervolgingen van Vyanden; de onheuschheden van Vrienden, zyn omſtandigheden, welke zelden misſen eenen nadeeligen invloed op den geest te hebben, en de goeddaadigſte geestgeſteltenisſe te bederven. Alle deeze ondervondt DAVID in de ſchielykſte opvolging en de uiterſte maate.

Oorſpronglyk was DAVID niet meer dan een Schaapherder, en, op een tyd toen zyne jeugd en onbedreevenheid hem ongeſchikt ſcheenen te maaken tot eenige gewigtiger bezigheid dan die eens Schaapherders, treedt hy, op eenmaal, te voorſchyn als de Voorvegter en Behouder zyns Vaderlands. —— Schielyk uit een Herdershut in een Hof overgebragt, ondervondt hy, beurtwisſelend, het vriendlyk lachen of het gefronsd aanzien van een grillig Vorst; zomtyds geſtreeld door de hoope van aan hem vermaagſchapt te worden door de naauwite banden van Huwelyksverbintenisſe, en zomtyds in gevaar van door hem met een werpſpietze aan den wand geſpit te worden. —— Eindelyk uit 's Vorſten tegenwoordigheid verbannen, en gerukt uit de armen van die hy teder lief hadt, „ werd zyne ziel van Stad tot Stad ge„ jaagd," en, naa de uiterſte elenden, waar voor de menschlyke natuur vatbaar is, doorgeſtaan te hebben, werd hy niet alleen herſteld in de verlooren Eere, maar geplaatst op den Throon van Iſraël.

Schoon, in deezen ſtand, omringd van alle vermaaken en de grootheid van eenen *Oosterſchen* Monarch, vondt hy zich nogthans, op dien eigen tyd, niet alleen geplaagd met de gewoone leevensongevallen, en de zorgen onafſcheidelyk van den Koninglyken ſtaat; maar ondervondt eene opeenvolging van de wrangſte onheilen en zwaarſte huislyke rampſpoeden. Nogmaals werd hy verdreeven uit *Jeruſalem;* verlaaten door zyne Vrienden, gevloekt door zyne Vyanden, en vervolgd door zynen meestgeliefden Zoon, wiens dood wel een einde maakte aan zyne openbaare rampſpoeden; maar hem in de diepſte treurigheid dompelde, en op den rand bragt, om, door kommer en hartzeer afgemat, met gryze hairen ten grave te daalen.

Wanneer wy, nevens deeze byzondere Overweegingen, de bovengemelde meer algemeene voegen, kunnen wy ons naauwlyks verwonderen over eenige uitſpattingen van

Streng- of Wreedheid, welke DAVID zich nu eer dan veroorlofde. Wy zullen veeleer ons moeten verbaazen over de veelvuldige treffende blyken van Menschlievenheid, over veele minzaame tederheden, over veele ongemeene en heldhaftig betoonde blyken van Edelmoedigheid, die ten onbetwistbaaren betoon ſtrekken van eene geestgeſteltenisſe, oorſpronglyk goed en regt; maar zwoegende onder den last van ontelbaare nadeelen, die dezelve zomtyds van de oorſpronglyke overhelling afwenden, en noodzaakten tot het neemen van eene tegenovergeſtelde rigting.

DAVID's Leevensomſtandigheden ſtelden hem bloot voor eene menigte van beledigingen: de ligtgeraaktheid zyner aandoeningen deedt ze hem ſterk gevoelen, en de kragt zyner driften was oorzaak dat hy zich dezelve te zeer aantrok. En nogthans, ſchoon alles dus zamenliep om hem tot wraak te porren, ſchoon het misdryf om daar aan bot te vieren toen zo blykbaar en erkend niet was als tegenwoordig, wederſtondt hy, by eene altoos gedenkwaardige gelegenheid, de ſterkſte aantokkelingen van deeze heftig werkende en bezwaarlyk beteugelbaare drift, hoewel hy zich in de verzoeking bevondt om daar aan te voldoen, door de uitlokkendſte gelegenheid tegen zyn geſlaagen Vyand, wiens voorheen gehouden gedrag bykans alles tegen hem geoorlofd maakte; en wiens uit den wegruiming niet alleen onmiddelyk een einde zou gemaakt hebben aan zyne ongelegenheden; maar, naar allen ſchyn, den weg gebaand tot het verkrygen van het toppunt zyner wenſchen, en in eens van een *Balling* tot een *Koning* verheeven (*).

Het is niet meer dan regtdoen, hier by te voegen, dat deeze Vorst eene aandoenlykheid van Zielsgeſteltenisſe hadt, die, ſchoon dezelve te veel toebragt, beide tot het neemen van vermaak en het diep gevoel van beledi-ging, nogthans ten zelfde tyde een ongewoone vuurigheid byzette aan zyne bekeering, en de leevendigheid van alle zyne deugden hem allervatbaarst maakte voor de edelſte en tederſte gevoelens, en bezielde met alle gezellige aandoeningen, die 's menſchen boezem kunnen verwarmen. „ ô ABSALOM! myn Zoon! myn Zoon!" zyn woorden, die elk ouderlyk hart, 't geen een dergelyk on-heil

(*) 2 SAM. XXIV. Zie PETERS OM *Job*, p. 338.

heil getroffen heeft, moeten doorſnyden, en tot hetzelve ſpreeken met eene welſpreekenheid door niets te evenaaren.

DAVID bezat, daarenboven, gelyk zyne onnavolgbaare Geſchriften ten overvloede uitwyzen, een allervuurigſten geest van Godsdienſtigheid, en een onbeperkten yver voor de Eer van GOD, en de belangen van diens Eerdienst. —— En het algemeen beloop zyns Gedrags wyst uit, dat hy, wanneer hy aan den loop zyner eigene geaartheid wierd overgelaaten, over 't geheel, een ſtipt waarneemer en ſtreng Handhaaver was der Godlyke Wetten, een belangloos en volyverig Liefhebber zyns Vaderlands, een allertederhartigst Vader en ſterk aankleevende Vriend.

Ten zelfden tyde, nogthans, dat wy regt laaten wedervaaren aan de Deugden van Koning DAVID, moeten wy zyne misſlagen bekennen en beklaagen; deeze waren ongetwyfeld groot, en hebben, in een treffend geval, meer byzonder, hem blootgeſteld aan de ſtrengſte verwyten. Maar, terwyl wy hem ten deezen opzigte beſchuldigen, naar wanverdienſten beſchuldigen, zal het voor ons wysheid weezen, wel toe te zien voor onszelven. —— Voor de Ongeloovigen is het eene ſtoffe van uitbundige Zegepraal, dat een Man naar GODS harte tot de laagte van zulke ſchandlyke bedryven nederſtort. Maar voor den *Christen* moet zulks eene ſtoffe opleveren van de zorgvuldigſte omzigtigheid en ongerustheid, als hy eene zo ſpreekende proeve ziet van de broos- en zwakheid der menschlyke Natuure, zelfs dan wanneer dezelve door rypheid van jaaren ſterkte gekreegen hebbe, en ondersteund is door vroegtydige hebbelykheden van Deugd en Godsdienst. —— Het houdt hem eene ontzettende les voor oogen, hoe onvermydelyk noodig het is, zelfs voor menſchen van de beste geſteltenisſen en de verhevenſte Godsvrugt, „ om hun hart boven alle dingen te bewaa„ ren," en naauwlettende wagt te houden ten opzigte van die Driften, welke zy voelen dat de meeste heerſchappy voeren in hunne zielen, en hier in onaflaatend te volharden tot het laatſte tydperk huns leevens; en allervuurigst, by aanhoudenheid, te ſmeeken om die hulp van boven, welke in het Euangelie beloofd wordt aan elk waar Geloovigen; en zonder welke onze uiterſte poogingen en vastgenomenſte beſluiten, in eenig wagtloos oogenblik, bezwyken voor 't geweld van drift, en wy ons, op 't on-

verwaglst, gedompeld zien in eenen afgrond van misdryf en elende.

Doch, boven alle dingen, behooren wy zorg te draagen om het voorbeeld van DAVID niet ten onzen eigenen bederve te doen ſtrekken, en om zyne afwykingen van Pligt niet aan te zien als een ſpoorſlag om het zelfde pad van boosheid op te ſtreeven; maar, gelyk zy met de daad zyn, als eene waarſchuwing voor ons tegen gevaar. Laaten wy ons zelven niet ſtreelen met de gedagte, dat wy, dewyl hy, zo Godvereerend, zo Godsdienſtig, zo zeer onderſcheiden door gunstbetooningen des Hemels, ééns allerongelukkigst tot zonde bekoord en verleid werd, dezelfde of ſoortgelyke misdryven ſtrafloos mogen pleegen. —— Integendeel, indien deeze misdryven een zo afzigtig voorkomen hebben, zo haatlyk en verfoeilyk zyn, in eenen *Joodſchen* Vorst, die te zyner verſchooning kon bybrengen (ſchoon alle die verſchooningen in den grond der zaake niets betekenen), de verzoekingen van het Hofleeven, de Zeden van zyn Leeftyd, de byzonderheid zyner eigene Omſtandigheden, en de vryheden te vaak genomen door Lieden in zynen toeſtand; moeten zy een veel afzigtiger voorkomen krygen by een *Chriſten*, die geene van deeze verzagtingen kan aanvoeren, die in geheel andere tyden en omſtandigheden leeft, veel ſtrikter regelmaat ter Gedragsbeſtuuring in het Euangelie vindt, tot een veel hooger trap van heiligheid en deugd geroepen is, en van den Hemel ſterker ondertteuning tot onwankelbaare pligtsbetragting ontvangen heeft, wiens Vrees door veel verſchriklyker Bedreigingen geroerd, wiens Hoop door veel uitmuntender Beloften geſtreeld wordt.

Laaten wy, daarenboven, bedenken, dat deeze Overtreedingen van DAVID geenzins ſtrafloos voorbygingen; dat hy dit zwaar moest boeten, door de knaagingen van zyn eigen Geweeten, door de diepgaande onrust, in welke zy hem dompelden, door de jammerzalige gevolgen, welke zy naa zich ſleepten, en door de zwaare ſtellige ſtraffen, door GOD deswegen over hem uitgeſprooken.

Hoort, hoe de berouwhebbende Koning de bitterheid zyner ziele betreurt, en zeg dan, of zyn toeſtand benydenswaardig was? of gy zoudt verkiezen zyn Wanbedryf te volgen, en in de uitwerkzels daar van te deelen?

„ Zyt my genadig, ô GOD! naar uwe goedertierenheid, delg myne overtreeding uit, naar de grootheid „ uwer barmhartigheden, wasch my wel van myne onge-

„ reg-

„ regtigheid, en reinig my van myne zonde; want ik „ ken myne overtreedingen, en myne zonde is ſteeds „ voor my. Schep in my een rein hart, ô GOD! en „ vernieuw in het binnenſte van my eenen vasten geest. „ Verwerp my niet van uw aangezigt, en neem uwen „ heiligen Geest niet van my. —— De verſmaadheid „ heeft myn harte gebrooken, en ik ben zeer zwak. Ik „ heb gewagt na medelyden, maar daar is geen, en na „ vertroosters, doch ik heb dezelve niet gevonden. „ Wend u tot my, ô GOD! en zyt my genadig: want ik „ ben eenzaam en elendig. Aanziet myne elende en „ myne moeite, en neemt weg alle myne zonden. — ô „ Heere! ſtraf my niet in uwen grooten toorn, en kas- „ tyd my niet in uwe grimmigheid: want uwe pylen „ zyn in my gedaald, en uwe hand is op my nedergedaald. „ Myne ongeregtigheden gaan over myn hoofd; als een „ zwaare last zyn ze my te zwaar geworden. – Myn hart „ keert om en om; myn kragt heeft my verlaaten (*)!"

Het is naauw mogelyk voor eenige taal grooter zielsſmerten dan deeze uit te drukken: en niemand zeker, die deeze betuigingen leest, kan wenſchen de elenden, daar in beſchreeven, te ondervinden. Het is onmogelyk voor hem, bezit hy een gezond verſtand, zo ſlegt beraaden te handelen, dat hy willens en weetens zich dompele in de misdryven van den Koninglyken Boeteling, ten einde hy naderhand de vrugten ſmaake van diens beklemdheid en wroeginge; of ('t geen nog erger is, en waar tegen de zondaar geene verzekering kan hebben) dat hy ſterve zonder berouw in 't geheel te gevoelen, en heen gaa tot dien elendenſtaat „ waar de worm nooit ſterft, en het „ vuur nimmer wordt uitgebluscht!"

(*) Ps. LI, XXXVIII, enz.

IETS OVER HET WOORD ROTKOORTS.

(*Uit het Hoogduitsch.*)

Sedert meer dan twintig jaaren hoort en leest men overal van *Rotkoortſen*. Het is een Woord naar de mode. Zo als men, aan den eenen kant, over Tolerantie en Verlichting hoort juichen, verneemt men, aan de andere zyde, niets dan het geduurig *Ach! en Wee!* over *Onanie*

en *Rotkoortſen.* —— Van beide deeze kwaalen word meer ophef gemaakt dan zy verdienen, en die goede Heeren, welke het meest over haare verſpreiding klaagen, hebben gedeeltelyk zelfs de ſchuld 'er van. Veele Geneesheeren zyn al te mild in het gebruik van het Woord *Rotkoorts.* Verſcheiden ziekten moeten *zo*, en niet anders, genoemd worden, welke in de daad niets minder dan *Rotkoortſen* zyn. Deeze Heeren *Collegas* handelen volkomen naar hunne overtuiging; als deeze *nu* maar wél gegrond ware. Een *Rotkoorts* is, in den eigenlyken zin des woords, zeer naauw vermaagſchapt met de *Peſt*, ja, naast deeze, de verwoestendſte ziekte, die wy kennen. Wie deeze vreeslyke ziekte in zyne grootſte kwaadaartigheid gezien heeft, kan dezelve zonder ſchrik niet hooren noemen. De Geneesheer zelve kan déeze ongelukkigen niet bezoeken, zonder het gevolg zyner aangewende vlyt in twyffel te trekken, of voor zyn eigen leeven te vreezen, en het grootſte deel der ſchamele volksmenigte is overtuigd, dat voor hem, die aan eene *Rotkoorts* ziek ligt, byna geene redding meer is. *Da*gelyks ziet men hiervan de beklaaglykſte gevolgen. Zo dra de Vrienden des Zieken hooren, dat de Arts zyne ziekte voor een *Rotkoorts* verklaard heeft, laaten zy den moed zinken, en alle hoop vaaren; de drift, hem te helpen, hem te redden, word flaauwer; men helpt hem niet meer zo yverig; men geeft hem zyne Geneesmiddelen niet meer zo als 't behoort; men volgt de Voorſchriften des Geneesheers niet meer ſtiptelyk; ja men houd het ten laatſten voor zonde, hem met Geneesmiddelen te plaagen, welke toch van geen dienst meer kunnen zyn. —— En deeze is eene hoofdoorzaak der treurige verandering, welke men zo dikwyls in *Rotkoortſen* ziet gebeuren. Veele, zeer veele, zouden, zonder dit rampzalig vooroordeel, noch gered worden. Bloedverwanten en Vrienden, die te veel verſtand hebben om zo maar onbepaald dit Volks-vooroordeel aan te neemen, en met eene waare liefde tot den Zieken, die alle gevaar en wantrouwen veracht, en tot aan den laatſten adem noch hoopt, bezield zyn, redden noch zomwylen, door eene onophoudelyke yver en oppaſſing, een dusdanigen Zieken van den dood, ſchoon reeds de *Æ*skulaap door het zo veel betekenend ophaalen der ſchouderen zyn lot bepaald heeft. Maar zulke waare Vrienden vind men zeldzaam. Gewoonlyk gaat het zo als ik gezegd heb; men ver-

zuimt

zuimt den Zieken, wyl men gelooft, dat hy ſterven *moet*; en hy *moet* ſterven, wyl men hem verzuimt. In 't algemeen verlaaten ook de naaste Bloedverwanten en getrouwſte Boezemvrienden (van Tafel- en eigenbelangzoekende Vrienden wil ik niet eens ſpreeken), hunnen lieſſten en besten Vriend, zo dra zy maar gewaar worden, dat hy aan eene zo beſmettelyke ziekte, als de *Rotkoorts*, ter neder ligt. Men betreurt en beklaagt hem; men zendt eenige maalen 's daags, om naar zyn toeſtand te laaten verneemen; maar — hem te bezoeken, zyne koude hand te drukken, het laatſte afſcheid van hem te neemen, draagt men wel zorg voor. Neen, dan verlaat zelfs een David zynen Jonathan. — Om de waarheid te zeggen, het denkbeeld, welk zich alle maar eenigzints verlichte perſoonen van een *Rotkoorts* maaken, moet hun met ſchrik en afgryſen vervullen. Is 'er wel iets meer afkeerig, meer afſchuuwelyk, meer vreeslyk, in de Natuur, dan bederf, verrotting? Welke gedagten moet men zich dan niet van eene-koorts maaken, met welke deeze verſchrikkelyke toeſtand verzeld gaat, die een mensch, als 't ware, levendig doet verrotten? — En, groote God! hoe moet de Zieke, die noch niet geheel en al van zyne zintuigelyke vermogens beroofd is, noch een oogenblik verſtandig na kan denken, niet te moede zyn, als hy hoort, dat de Geneesheer zyne ziekte voor een dusdanige koorts verklaard heeft? Moet niet deeze doodelyke beſlisſing van zyn lot den laatſten vonk van moed en hoop geheel uitdooven, den laatſten vonk, aan welks behoud en opwekking, in ziekten van deezen aart, zo veel gelegen is?

Uit hoofde van alle deeze oorzaaken, was het beter, dat de Geneesheeren zich eerst een weinig bedachten, eer zy eene koorts met deezen vreeslyken naam benoemden: laaten zy eerst de zaak volkomen zeker zyn. Het kan hun niet verontſchuldigen, dat Zenuw- en Galkoortſen, welke zo dikwyls *Rotkoortſen* moeten heeten, met het een of ander toeval verzeld gaan, 't welk men ook by *Rotkoortſen* waarneemt, en dat beider Geneeswyze zo veel met elkaêr gemeen heeft. Dan om niet te ſpreeken van de ſchrik, welke het misbruik van het Woord *Rotkoorts* veroorzaakt, zo moet de Arts altoos zyn plicht indachtig en getrouw zyn, waar toe hy, als geleerde, verbonden is; elke ziekte, die hy te behandelen heeft, naar behooren te onderſcheiden, en dezelve

by

by haaren waaren naam te noemen. Hierin moet hy zo naauwkeurig te werk gaan als een Plantkundige. Laaten zekere nieuwmodiſche Geneesheeren de Ziektekundige Stelzels zo veel verachten als zy willen; het blyft toch eene onlochenbaare waarheid, dat hy, die zich bevlytigt het oorſprongelyk en ſpecificq karakter van elke ziekte te onderzoeken, zich meerdere moeite geeven zal, dezelve nader te leeren kennen, haare in- en uitwendige tekenen beter betragten, en gevolgelyk ook in haare natuur en naaste oorzaak dieper zal indringen, dan hy, die 'er maar los over heenen loopt, en het daar by berusten laat, als hy het kind maar een naam gegeeven heeft. —— Wat zoude men wel zeggen, wanneer iemand elke loslyvigheid zo maar aanſtonds Roode of Gryze *Loop* noemde, wyl beide ziekten, ten opzichte van derzelver hoedanigheid en geneeswyze, veel overeenkomst met elkaêr hebben? Of wanneer een Wondheeler alle ontſteekingen, die hem voorkwamen, voor *koud vuur* verklaarde? —— En toch zoude dit laatſte noch altoos minder te berispen zyn, dan wanneer men een koorts zo maar, zonder den minſten grond, een *Rotkoorts* noemde; want by elke ontſteeking hebben toch de gemeenſchappelyke toevallen plaats, hoewel in eenen verſchillenden graad, veel heviger by het *koud vuur* dan by eene ligte ontſteeking; maar hoe kan men eene ziekte *Rotkoorts* noemen, waar by geene tekenen eener verrotting aanweezig zyn?

Eene onzuivere tong, een bedorven ſmaak, eene drukking in het hart-kuſtje, eene duizeling, eene raazende hoofdpyn, maakt noch geen *Rotkoorts* uit; dit alles heeft ook plaats by verſcheiden Galkoortſen, waar men voor geene verrotting te vreezen heeft. En geſteld ook, dat een Galkoorts in de daad geneigd was, onder zekere omſtandigheden, in een *Rotkoorts* over te gaan, zo geeft ons dit noch geen recht, dezelve *dus* te noemen, alvoorens 'er *waare* tekenen van verrotting tegenwoordig zyn.

Ik zeg *waare* tekenen. Want de voorgaande, en meer andere, bewyzen op verre na niet genoeg. Door een zeer fynen reuk ontdekt men noch het best de tegenwoordigheid van een *waare Rotkoorts;* ook dan reeds, wanneer de duidelyke tekenen zich noch niet geopenbaard hebben.

Een hoofdgrond, waarom men eene koorts verdagt hou-

houden moet van een rottige natuur te zyn, is deeze, dat 'er waarſchynelyke oorzaaken van zodanige ziekten aanwezig zyn. Zo lang men noch van geen watervloed, misgewas van 't koorn, hongersnood, enz. iets hoort, zullen 'er ook niet ligt *Rotkoortſen* heerſchen. Enkele *Rotkoortſen*, uit individueele oorzaaken ontſtaande, vind men zeer zeldzaam, ten minſten niet by hun, die regelmaatig leeven. Als 'er dus in een Land, en op een tyd dat men noch over geen drukkend gebrek te klaagen heeft, veel geſchreeuw van *Rotkoortſen* gemaakt wordt, moet men het eerst een weinig in twyffel trekken, tot men zich van deeze treurige waarheid overtuigd heeft. Doch ontkenne ik niet dat zekere plaatslyke omſtandigheden hier een groot onderſcheid maaken kunnen; by voorbeeld onzuiver drinkwater, moeraſſen die niet genoeg onder water ſtaan, andere verrottingen in de nabyheid, beſmettelyke wooningen, gevangenisſen of ziekenhuizen. Waar nu dit plaatslyke niet aanwezig is, daar moesten ook de Geneesheeren niet, zonder de volkomenſte en gegrondſte overtuiging, van *Rotkoortſen* ſpreeken, om niet hun Vaderland onſchuldig, buiten 's Lands, in een kwaaden reuk van pestagtige ongezondheid te brengen.

Een andere grond, op welken men eene koorts voor rottig kan houden, is de beſmetting, welke zy ontwyffelbaar meer en meer verſpreidt. Als men ziet, dat in één Huis meer dan één perſoon aan dezelfde ziekte ter neder ligt, dat door een bezoek, eene intrede in de ziekekamer, het aanraaken der dingen welke de Zieke in de koorts behandeld heeft, de gezonde aan dezelfde koorts komt ziek te liggen; dat zelfs de Geneesheeren, de Oppaſſers, 'er van aangegreepen worden, zo heeft men reeds meer dan te veel reden, aan de *rottige* natuur der ziekte niet langer te twyffelen, en zichzelven en anderen voor nadeel te bewaaren. Maar als, by gebrek van voldoende andere tekenen, 'er noch by komt, dat door de Zieke noch niemand beſmet is, heeft men veel minder te vreezen. —— Zekerlyk kan deeze beſmetting van een *waare Rotkoorts*, door de inrichtingen van een bekwaam en yverig Geneesheer, zeer verminderd worden; dezelve geheel weg te neemen is zelden mooglyk, ten minſten zo lang de ziekte noch in haare volle kragt is.

Een derde grond, om te beſluiten dat een zogenaamde *Rotkoorts* waarlyk deezen naam verdient, is derzelver ſchie-

ſchielyke verſpreiding en afſchuuwelyke gedaante. Doch genoeg hier van. Myn voorneemen is bereikt, als ik zo gelukkig mag zyn, myne Leezeren op de mogelykheid, dat een *Rotkoorts*, welke *dus* en niet anders genoemd *moet* worden, en waar mede men het publiek met angst en ſchrik vervult, ook wel eens eene andere, op verre na zo verſchriklyke koorts niet, zyn kan, opmerkzaam gemaakt te hebben.

AANMERKINGEN OVER DE VYANDSCHAP ONDER DE DIEREN. — ONDERZOEK, WAAROM DE DIEREN OP ANDEREN, DOCH ZELDZAAM OP HUN EIGEN SOORT, AANVALLEN. —— VOORDEELEN, WELKEN UIT DEZE SCHYNBARE VERNIELENDE INSTELLING DER NATUUR ONTSTAAN.

Getrokken uit W. SMELLIE, *Philoſophy of Natural History.*

(Medegedeeld door den Heer REINIER ARRENBERG, te *Rotterdam.*)

In de beſchouwing van het Stelſel der levende wezens, welken deze Planeet, de eenige waar van wy eene uitgebreide kennis hebben, oplevert, ſtaat het verſtand ſtil, en word als verbysterd op de algemeene vertooning van roof en vernieling, welke zich aanhoudend, en overal waar men zich bevind, aan ons oog ontdekt. Daar is misſchien geen eenig enkel ſoort van levende wezens, welks beſtaan niet meer of min afhangt van den dood en de vernieling van anderen. Elk Dier, indien het niet alvorens, door een ander vyandlyk Dier, of by toeval, van het leven beroofd word, heeft een zekeren tyd van beſtaan, waar van de duuring korter of langer is, overeenkomſtig deszelfs natuur, en de vrugtbaarheid, die het by de ſchepping is toegedeeld, en dit beſtaan eindigt algemeen door dood en ontbinding. Dit is een vastgeſtelde Wet der Natuur, aan welke ieder ſchepſel verpligt is zich te onderwerpen. Dan deze noodzaaklyke en algemeene berooving van het byzonder leven, ſchoon zeer groot, is egter nog niets in vergelyking met de vernieling, die door eene andere Wet veroorzaakt word, by welke de Dieren worden aangedreven om verſchillende ſoorten van andere Dieren, en dikwils van hun eigen,

te

te dooden en te verſcheuren. In het Stelſel van de Natuur ſchynt dood en ontbinding onvermydlyk te wezen ter inſtandhouding van het dierlyk leven.

Dan, ſchoon genoegzaam ieder Dier, eenigermate, de vernieling van anderen tot zyn beſtaan noodig heeft, zyn 'er egter eenige Soorten in de verſchillende Geſlachten of Rangen, welken door de benaming van *vleeschvretende* en *verſcheurende* onderſcheiden worden, om dat zy voornaamlyk, of geheel en al, van dierlyk voedſel leven. In de behandeling van dit onderwerp, zullen wy dienvolgens, in de eerſte plaats, eenige voorbeelden bybrengen van dierlyke vyandſchap en roofzugt, en, in de tweede plaats, de voordeelen trachten aan te wyzen, welken 'er ontſtaan uit deze ſchynbare wreede inſtelling der Natuur. Omtrent het laatſte gedeelte van dit onderwerp, moet de Lezer egter niet verwagten, dat wy alle Zwarigheden zullen oplosſen, of alle Vragen beantwoorden; want, even gelyk in andere gedeelten van de huishouding der Natuur, is ook in dit de noodzaaklykheid, of zelf de ſchynbare wreedheid en onrechtvaardigheid, dat het een Dier het ander verſcheurt, eene verborgenheid, die wy nimmer in ſtaat zullen wezen volkomen te verklaren; dan wy zyn egter niet buiten hoop, om verſcheiden gewigtige nuttigheden aan te wyzen, die 'er, uit deze genoegzaam algemeene vertooning van dierlyke verwoesting, zyn af te leiden.

Van alle verſchillende Dieren is de Mensch de grootſte verwoester. De vernieling der vleeschvretende viervoetige Dieren, Vogels en Inſecten, is, in 't algemeen, tot byzondere ſoorten bepaald; doch de roofzugt van den Mensch heeft naauwlyks eenige grenzen: zyne heerſchappy over de andere Dieren, welken dezen Aardbol bewoonen, is byna algemeen, en dienvolgens beſteed hy al zyn vermogen om alle andere ſoorten te onder te brengen of te verſlinden. Sommigen van het viervoetig geſlacht, als het Paard, de Hond en de Kat, maakt hy tot zyne huislyke ſlaven, en, ſchoon geenen van dezen, in dit Land, tot voedſel verſtrekken, verpligt hy ze egter om voor hem te werken, of houd hen tot zyn vermaak en tydverdryf. Van andere Dieren, als de Os, het Schaap, de Geit en het Hert, trekt hy ontelbare voordeelen; het Rundvee inzonderheid, na alle de voordeelen van deszelfs arbeid en vrugtbaarheid genoten te hebben, vergeld hy dat alles met het te dooden, en zyn vleesch

vleesch tot voedſel te gebruiken. Menigvuldige andere ſoorten, ſchoon niet gewoonlyk tot voedſel dienende, worden daaglyks vermoord, uit hoofde van koophandel, weelde en eigenzinnigheid. Tienduizenden van viervoetige Dieren worden 'er jaarlyks gedood om hun bont, huiden, tanden of welriekende uitwerpſels.

Over het gevederde Gedierte is de heerſchappy van den Mensch niet minder uitgeſtrekt. Daar is geen enkel ſoort onder het talryk en verſchillend geſlacht van Vogels, 't welk hy niet tot zyn voedſel gebruikt, of ten minſten kan gebruiken. Door zyn vernuft en zyne ſchranderheid is hy in ſtaat geſteld om het lekkerſte ſoort, als Kalkoenen, Ganzen, en de verſchillende ſoorten van Hoenderen, aan zyn huis te gewennen, ze te laten voorttelen, en ze, ten laatſten, als eene lekkerny, te verſlinden.

De Inwooners der wateren ontſnappen ook al de roofzugt van den Mensch niet. Rivieren, Meiren, en zelf de Oceaan, vallen onder de magt van zyne heerſchappy, en worden genoodzaakt hem levensonderhoud te verſchaffen. Noch lugt, noch water, vermag iets tegen de kunst en de vernielende uitvindingen van het menschlyk geſlacht. Men kan zelfs zeggen, dat de Mensch insgelyks de Viſchen aan zyn huis weet te gewennen. In kunſtige vyvers, voed hy Karpers, Zeelten, Baars, Forellen, en andere ſoorten, met welken hy, naar welgevallen, zyn tafel voorziet.

Men zoude mogen denken, dat Inſecten en kruipend Gedierte, van welken ſommigen een afſchuwelyk aanzien hebben, den menschlyken eetlust niet gaande zouden maken; maar de ondervinding leert, dat in alle ſtreken van den Aardbodem zeer veel Inſecten, die zich op het land en in het water ophouden, als uitgezogte lekkernyen gegeten worden: de Adders zelf, welker venyn zoo ſchadelyk is, ontſnappen al mede de verſlindende kaken van den Mensch niet.

De Mensch trekt dus aan zich, en oefent maar al te dikwils, eene tyranniſche beheerſching over al het geſchapene, niet uit hoofde dat hy de ſterkſte van alle Dieren is; maar om dat zyn vernuft, ſchoon anders van een gelyken aart als alle anderen, verre overtreft dat van de ſchranderſte der min begiftigde geſlachten. Hy regeert over de andere Dieren, om dat hy, even gelyk zy, niet alleen begaafd is met gevoel, maar om dat de vermo-

gens

gens van zyn geest veel uitgebreider zyn. Hy overwint het geweld door vernuft, en de gezwindheid door kunst en aanhoudende pogingen; dan de heerſchappy van den Mensch over de dierlyke ſchepping is egter niet volſtrekt; ſommigen ontwyken zyne magt door de gezwindheid van derzelver vlugt, door de ſchielykheid van derzelver loop, door de onbekendheid van derzelver wykplaats, of door het element waarin zy leven. Anderen ontſnappen hem door de kleinheid van hun lichaam, en, in plaats van derzelver overheerſcher te erkennen, zyn 'er onder hen, die hem, met een openbaar geweld, ſtoutmoedig aanvallen. Hy word dus beledigd en gekwetst door de ſteken der Inſecten, en de vergiftige beten der Serpenten. In andere opzigten is des menſchen heerſchappy, ſchoon vergelykenderwys zeer groot, nog veel meer bepaald. Hy heeft niet den minſten invloed op het Geheel-al, op de bewegingen en aandoeningen der Hemelſche lichamen, of op de omwentelingen van den Aardkloot, welken hy bewoont. Veel min heeft hy eene algemeene beheerſching over Dieren, Planten en Mineralen; zyne magt ſtrekt zich niet uit tot geheele ſoorten, maar is bepaald tot byzondere gedeelten van dezelve. Iedere orde van geſchapen wezens volgt deszelfs loop, vergaat of vernieuwt door het onweerſtaanbaar vermogen der Natuur, en de Mensch, voortgeſleept wordende door den algemeenen ſtroom van den tyd en de Natuur, is niet in ſtaat om zyn beſtaan een oogenblik te verlangen: hy is verpligt zich aan de algemeene wet te onderwerpen, en word, gelyk alle andere zintuiglyke wezens, geboren, verkrygt zyn vollen wasdom, en ſterft. Schoon de Mensch, door de overtreffende vermogens van zyn verſtand, in ſtaat geſteld is om de dierlyke ſchepping aan zich te onderwerpen, kon egter zyn Ryk, zoo min als alle andere Ryken, nimmer vast gezet worden dan na de inſtelling van zeer talryke Maatſchappyen; genoegzaam al zyn magt ontleent hy van de ſamenleving, zy doet zyn reden ryp worden, ontwikkelt zyne zielsvermogens, en vereenigt zyne kragten. Vóór den aanleg der menschlyke maatſchappyen, was de Mensch misſchien de behoeftigſte en minvermogendſte van alle Dieren. Naakt en ongewapend zynde, was de Aardbodem voor hem niet anders dan eene onmeetlyke woestyn, bewoond door ſterke en vernielende monſters, door wel-

ken hy dikwils verſcheurd werd; en de Historien leeren ons, dat de eerſte Helden de overwinnaars van wilde beesten waren. Dan na dat het menschlyk geſlacht, meer vermenigvuldigd zynde, zich over den Aardbodem verſpreid had, en de Mensch, door ſamenleving en kunſten, in ſtaat geſteld was, om zich van een aanmerklyk gedeelte der wereld meester te maken, noodzaakte hy allengskens het wild gedierte om de wyk naar onbewoonde landen te nemen. Hy zuiverde de Aarde van die reusachtige Dieren, welken waarſchynlyk thans niet meer beſtaan, maar wier vervaarlyke beenderen, in verſchillende landſtreken gevonden zynde, nog in de Kabinetten der liefhebberen bewaard worden. Hy verminderde de getallen der verſcheurende en beſchadigende Dieren. Hy ſtelde het vermogen en de behendigheid van het een Dier tegen die van het ander. Sommigen onderwierp hy zich door kunst en anderen door geweld, en, op deze wys, verkreeg hy, door den tyd, volkomen veiligheid, en vestigde eene heerſchappy, die geene andere grenzen had dan ontoeganglyke eenzaamheden, brandende zanden, bevrozen bergen en donkere holen, welken voor wykplaatſen dienen aan eenige weinige ſoorten van verſcheurende Dieren.

Het naast aan den Mensch, zyn de viervoetige vleeschvretende Dieren de talrykſten en verſlindendſten. Verſchillende gedeelten van den Aardbodem worden ontrust door Leeuwen, Tygers, Panthers, wilde Katten, Luipaarden, Honden, Jakhalſen, Wolven, Vosſen, Hyena's, en anderen; doch, ſchoon alle deze en verſcheiden andere geſlachten van viervoetige Dieren alleenlyk leven van vleesch en bloed, zyn 'er egter eenigen onder, gelyk de Tyger, de Wolf, de Hyena, en verſcheiden mindere ſoorten, die veel verſlindender en verſcheurender zyn dan de anderen. De Leeuw zal, ſchoon omringd van roof, egter nooit meer dooden dan hy in ſtaat is om te kunnen opeten; doch de Tyger is verſchriklyk woest en wreed zonder noodzaak; al is hy door roof verzadigd, dorst hy niettemin beſtendig naar bloed: zyne rusteloose woede heeft geene tusſchenpozing, uitgezonderd dan wanneer hy verpligt is zich, aan de kanten der Meiren en Rivieren, in een hinderlaag te leggen, om op de Dieren te loeren, die 'er komen drinken, waar van hy de laatſten met dezelfde woede aanvalt, en in ſtukken ſcheurt, als de eerſten: hy verwoest alle land, dat hy bewoont,

en

en vreest noch het gezigt noch de wapens der Menſchen: hy verſlind geheele kudden van huisdieren, zoo wel als de wilde beesten, die onder zyne verſchriklyke klauwen geraken; hy valt de jongen van den Oliphant en van den Rhinoceros aan, en ſomtyds waagt hy zelf een kans tegen den Leeuw: zyne overheerſchende natuurdrift is eene altydduurende woede, eene blinde en geen onderſcheid makende wreedheid, welke hem dikwils aandryft om zyne eigen jongen te verſcheuren, en de moeder op dezelfde wys te behandelen, wanneer zy tracht dezelve te beſchermen; zyne begeerte is altyd naar bloed, en hy zwelgt 'er zoo veel van in als hem maar mooglyk is: hy ſcheurt de lichamen aan ſtukken, met geen ander oogmerk dan om 'er zyn kop in te ſteken, en 'er ruime teugen bloed uit te drinken; ook is zyn dorst niet gelescht zoo lang 'er nog een druppel in is. De Tyger is misſchien het eenigſte Dier, wiens wreedheid onverwinlyk is. Noch geweld, noch bedwang, noch toegevendheid, is in ſtaat om zyn aart te veranderen. Harde en zagte behandelingen tergen hem gelyklyk. De anders bevredigende invloed van den omgang met Menſchen maakt geene verandering in de hardheid en onverbeterbaarheid van zyn geſtel. De tyd, in plaats van de wreedheid van zyne natuur te verzagten, verbittert hem hoe langs hoe meer. Hy verſcheurt, met dezelfde gramſchap, de hand, die hem voedſel geeft, als die opgeheven word om hem te ſlaan. Hy brult en grynst op het gezigt van alle levende ſchepſels. Elk bezield wezen ziet hy aan als een nieuwen prooi, dat hy reeds door zyn woest gezigt verſcheurt; dreigende het door een angſtvallig gegryns, en dikwils naar hetzelve toeſpringende, in weerwil van zyne ketenen, die zyne woede wel tegenhouden maar niet bedaren kunnen.

In gematigde lugtſtreken, ſchynt de Wolf alle andere Dieren te boven te gaan in wreedheid en roofzugtigheid van zyn geſtel. Als de honger hem dringt, trotſeert hy allen gevaar. Hy valt byzonder aan op die Dieren, welken onder de beſcherming der Menſchen zyn, en voornaamlyk de zulken, die hy gemaklyk kan medeſlepen, als Lammeren, Geiten en kleine Honden. Als hy in zyne onderneming wel ſlaagt, hervat hy dikwils zyn aanval; maar, door Menſchen en Honden gejaagd

en gewond zynde, vliegt hy naar zyn hol, en verbergt zich daar in by dag, maar komt 'er des nagts wederom uit, kruist het land door, zwervende om de ſtallen, en doodende alle die Dieren, welken 'er buiten gelaten zyn, of graaft onder door de deuren heen, en, met eene verſchriklyke woede 'er in komende, verſcheurt hy, vóór hy henen gaat, of zyn prooi medeſleept, alle levende ſchepſels, die hy 'er in ontmoet. Indien hy op zyn zwervenden togt niets heeft kunnen vinden, keert hy naar de bosſchen terug, zoekt overal met hongerigheid, volgt het ſpoor der wilde Dieren, en gaat dezelven zoo lang na tot dat zy een prooi van zyn roofzugt worden. Met één woord, indien zyn honger geweldig is, verliest hy alle denkbeeld van vrees, valt niet alleen op Vrouwen en Kinderen, maar zelf op Mannen, aan, en, ten laatſten, word hy, door zyne herhaalde aanvallen, een ſlagtoffer van zuivere razerny en krankzinnigheid. Wanneer 'er verſcheiden Wolven te ſamen verſchynen, is het geene byeenſcholing van vrede, maar van oorlog; gaande verzeld met een yslyk gehuil, en ſtrekkende tot een teeken van een voorgenomen aanval op grooter Dieren, als Harten, Oſen of groote Honden. Zoo dra zy deze algemeene roovery gedaan hebben, ſcheiden zy zich terſtond van elkander, en gaan ieder byzonder in ſtilte naar derzelver eenzame verblyfplaatſen. De Wolven zyn zeer gretig op menſchenvleesch: men heeft dikwils gemerkt, dat zy de legers volgen, en in troepen op de ſlagvelden komen, om de pas begraven lyken op te wroeten, en dezelve met eene onverzaadlyke gulzigheid verſcheuren: als de Wolven eens het menſchenvleesch geſmaakt hebben, vallen zy in 't vervolg altyd op Menſchen aan, en zelf eerder op den herder dan op de kudde, verſcheuren de Vrouwen en ſlepen de Kinderen weg. Geheele landſtreken zyn ſomtyds genoodzaakt zich te wapenen tot verdelging der Wolven, en het is gelukkig voor *Groot-Brittanje* en derzelver Eilanden, dat deze gevaarlyke en verwoestende Dieren al voorlang 'er geheel zyn uitgeroeid.

De Gevederde Geſlachten zyn, even zoo min als anderen, van deze algemeene wet van vernieling uitgezonderd; doch het getal der eigentlyk genoemde Roofvogels is, in evenredigheid, veel minder dan dat der viervoetige vleeschvretende Dieren; ook zyn de Roofvogels

veel

veel zwakker, en gevolglyk is de vernieling van het dierlyk leven, het welk zy veroorzaken, veel meer bepaald, dan die ontelbare verwoestingen, welken 'er daaglyks door het verſcheurend viervoetig gedierte worden aangeregt. Dan, even als of de tyranny nimmer derzelver recht uit het oog verliest, is 'er een groot aantal Vogels, het welk eene verbazende ſlagting maakt onder de Inwooners der wateren; eene zeer groote menigte Vogels houd zich geſtadig boven het water op, en leeft alleenlyk van viſch. In een zekeren zin, mag men zeggen, dat alle de ſoorten van Vogels Roofvogels zyn, dewyl de meesten van dezelven Vliegen, Wormen en Inſecten, verſlinden, het zy tot voedſel voor zich zelven, of voor hunne jongen Ondertusſchen zyn de Roofvogels, even gelyk het verſcheurend viervoetig gedierte, niet zoo vrugtbaar als de zagtaartigſte en onbeledigendſte ſoorten der Vogelen; de meesten van dezelven leggen maar een klein getal van eijeren; de groote Arend en de Zeearend leggen maar twee eijeren in één jaargetyde; het is waar, de Duif legt 'er, zoo men wil, ook niet meer; doch men moet daarby opmerken, dat de Duif dit drie-, vier- of vyfmalen doet, van de lente tot den herfst. Alle Roofvogels vertoonen eene ſtoutheid en wreedheid in derzelver geſtel, terwyl de andere ſoorten een lieflyk, blymoedig en zagtzinnig, voorkomen hebben. De meeste Roofvogels dryven hunne jongen uit het nest, en geven ze aan hun lot over, eer zy genoegzaam in ſtaat zyn om voor zich zelven te zorgen: deze wreedheid is het gevolg van het gebrek by de moeder; als zy, het geen dikwils gebeurt, mangel aan voedſel heeft, zal zy byna ſterven van honger om het hare jongen te geven; maar, als de honger hooggaande word, vergeet zy hare ouderlyke betrekking, verjaagt, ſlaat, of dood dikwils, in een aanval van woede, door gebrek van voedſel veroorzaakt, haar eigen kroost. Een weerzin van de ſamenleving is een ander gevolg van derzelver natuurlyke en bykomende hardvogtigheid in hun geſtel. Roofvogels en verſcheurende viervoetige Dieren vereenigen zich nimmer tot een maatſchaplyk beſtaan; even gelyk roovers, leiden zy een zwervend en eenzaam leven; doch eene wederzydſche genegenheid vereenigt egter het mannelyke en vrouwelyke ſoort, en als zy beiden in ſtaat zyn om zich zelven te verzorgen, en elkander kunnen byſtaan in het voeren van den oorlog tegen andere Dieren, ſcheiden zy

zich nimmer van een, zelf niet na dat de tyd der liefde voorby is; het zelfde paar vind men altyd by elkander; doch zy verzamelen zich nooit by troepen, of maken huisgezinnen uit. De grootere ſoorten, als de Arenden, hebben eene meerdere hoeveelheid van voedſel noodig, en om die reden vergunnen zy niet aan hun kroost, wanneer het zelf in ſtaat geworden is om op roof te kunnen uitgaan, op die plaatſen te komen, daar de ouders zich ophouden; maar alle die Vogels en viervoetige Dieren, welken door de voortbrengſels der Aarde gevoed worden, leven in huisgezinnen, maken maatſchappyen uit, en verzamelen zich in troepen, zonder te twisten of elkander te ontrusten.

Beide Aarde en Lugt geven voorbeelden op van roofzugtige Dieren, ſchoon het getal der verſlindende Dieren in deze elementen, vergelykenderwys, gering is; maar het beſtaan van ieder Inwooner der wateren hangt enkel af van roof en vernieling. Het leven van iederen Visch, van den grootſten tot den kleinſten, is eene aanhoudende vertooning van vyandlykheden, geweld en vlugten; derzelver trek tot voedſel is onverzadelyk, en moedigt hen tot alle gevaren aan; zy zyn in eene aanhoudende beweging, en het oogmerk dier beweging is om andere Viſchen te verſlinden, of hun eigen vernieling te ontvlugten; hun drift tot voedſel is zoo ſterk, en zonder eenig onderſcheid, dat zy gereedlyk inzwelgen alles wat maar eenigen ſchyn van leven heeft: zy, die kleine monden hebben, aſen op Wormen en de kuit van andere Viſchen; daar tegen verſlinden zy, die grootere monden hebben, alle andere Viſchen, zelf hun eigen ſoort niet uitgezonderd, die zy kunnen doorzwelgen. Om hunne vernieling te ontwyken, begeven zich de kleinſten naar de ondiepten, daar de grootere ſoort hen niet kan vervolgen; doch in het water-element is nergens eenige veiligheid: want zelf in die ondiepten liggen de Oesters, Mosſels en andere Schelpviſchen, in hinderlagen op den grond, met hunne open ſchelpen, en, zoo dra 'er een kleine Visch onder hun bereik komt, ſluiten zy dien daar in, en verſlinden op hun gemak derzelver vergiftigden prooi. Het jagen en vervolgen der Viſchen is ook tot geene byzondere ſtreken bepaald; geheele ſcholen van Viſchen vervolgen de anderen, met een onvermoeiden yver, door onmeetlyke ſtreken van den Oceaan. De Kabeljaauw vervolgt de Wyting, van de banken

ken van *Newfoundland* tot aan de zuidelyke kusten van *Spanje*.

Het is eene opmerklyke omſtandigheid in de Historie van de levende Natuur, dat Roofvogels en vleeschvretende viervoetige Dieren veel minder vrugtbaar zyn dan de onbeledigende en maatſchaplyke ſoorten; doch dat in tegendeel de Inwooners der wateren, die alle vleeschvretende zyn, eene verwonderenswaardige vrugtbaarheid bezitten. Alle ſoorten van Visſchen, eenige weinigen uitgezonderd, zyn ſterk voorttelende. In weerwil van de verbazende vernieling van derzelver eijeren, door den kleinen Katvisch, die zich aan ſtrand ophoud, door de Watervogels en de grootere Visſchen, is het getal, 't welk overblyft, nog genoegzaam om den Oceaan met Inwooners te voorzien, en voedſel te bezorgen aan een groot gedeelte van het menschlyk geſlacht. Een Kabeljaauw, by voorbeeld, brengt, volgens de nauwkeurige waarneming van LEEUWENHOEK, uit ééne kuit, boven de negen millioenen eijeren in één jaargetyde voort. De Bot geeft jaarlyks 'er meer dan een millioen, en de Makreel meer dan vyfhonderd duizend. Eene voortteling, die zoo groot is, dat, wanneer alle deze Visſchen hun volkomen wasdom bereikten, de Oceaan, binnen weinig eeuwen, niet meer in ſtaat zoude wezen om deszelfs levende Inwooners te bevatten. Deze wonderbaarlyke vermenigvuldiging brengt twee gewigtige voordeelen aan; want, in het midden van zoo veel talryke vyanden, behoud egter ieder byzonder ſoort van Visch haar beſtaan, en levert tevens aan den Mensch de noodige hoeveelheid van voedſel.

(Het Vervolg hier na.)

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit WILLIAM FALCONER's *Remarks*,)

(*Vervolg van bl.* 265.)

Over den Invloed van het Landbouwend Leeven op de Regeeringsvorm en den Godsdienst.

Met volle zekerheid durf ik niet bepaalen, tot welk eene Regeeringsvorm de Landbouwlyke Leevenswyze natuurlykst aanleiding geeft. Nogthans agte ik het vry klaar, dat, in een Land waar de Landbouw byzondere aanmoediging vindt, en, als 't ware, tot een voorwerp van den Staat wordt, het Regeeringsbeſtuur, indien niet vry, ten minſten gemaatigd, moet weezen, en zeer veel agts ſlaan op byzonderen Eigendom. Zulks blykt uit de Geſchiedenis dier Volken, onder welken de Landbouw byzonder werd gadegeſlaagen. Zo was het oude Beſtuur der *Jooden* rechtmaatig, billyk en zagt, en de Eigendom des Volks door de Wetten bepaald; dat der *Egyptenaaren* geregeld door de ſtriktſte voorſchriften; en het oude *Perſiaanſche* Staatsbeſtuur was zeer bepaald, en hadt meer gelykheids op eene Huislyke dan op eene Burgerlyke Inſtelling (*).

Het Volk in de *Oost-Indien*, ſchoon hun Staatsbeſtuur een zeer Despotiek voorkomen hebbe, leeft onder een vry zagt beſtuur; en de *Chineeſen*, hoewel geenzins vry, worden ſteeds beſchut tegen willekeurige aanvallen op den Eigendom.

Het Staatsbeſtuur van *Peru*, waar de Landbouw een der groote Volksvoorwerpen uitmaakte, was zagt en minzaam: de ziel werd daar niet vernederd en onderdrukt door gedwongen onderwerping aan den Wil van eenen Meerderen; maar men bragt eene vrywillige gehoorzaamheid

(*) „ Zy denken," ſchryft XENOPHON, „ dat de Pligten „ van een goeden Koning en van een goeden Herder dezelfde „ zyn." XENOPHONTIS *Cyropædia*, Lib. VII.

heid toe aan een Monarch, die geagt werd van Hemelſche herkomst te zyn: welke laatstgemelde byzonderheid den Vorst geſtaag herinnerde om die weldaadige Magt, welke men oordeelde dat hy vertegenwoordigde, na te volgen. Deeze denkbeelden hadden zo veel uitwerkings, dat, in de geheele volgreeks hunner Koningen, die zy tot twaalf telden, 'er geen een Tyran geweest was; een voorbeeldloos ſtuk in de Geſchiedenis des Menschdoms.

De *Romeinſche* Regeeringsvorm, ſchoon 'er eenige aanmerkingen op te maaken vallen, was ongetwyfeld in een groote maate vry, zelfs by de eerſte Inſtelling, en werd vervolgens nog vryer, inzonderheid op dien tyd toen het Landbouwend Leeven in de hoogſte agting ſtondt.

De oorzaaken, waarom zekere maate van Vryheid in het Staatsbeſtuur noodzaaklyk is in die Staaten waar de Landbouw een Nationaal voorwerp wordt, loopen gereed genoeg in 't ooge. Het Landbouwen vordert beſtendig een onaflaatend vlytbetoon; dit zal nimmer algemeen plaats vinden, dan waar de zodanigen, die arbeiden, zekerheid hebben voor het genot van de vrugten huns arbeids; 't welk het geval met geene mogelykheid kan weezen onder een willekeurig en eigendunklyk Beſtuur: het uitwerkzel daar van is om den geest vreesagtig, traag en ſlaafsch, te maaken, en te bederven.

Ik weet egter niet of eenige byzondere Regeeringsvorm byzonder beſtemd is voor deeze Leevenswyze. De Landbouw heeft gebloeid onder een éénhoofdig Bewind, als in eenige deelen van het *Oosten*, en in *Zuid-America;* onder een Ariſtocratisch Beſtuur, als in *Holland*, *Zwitzerland*, en in *Genua;* onder eene Democratie, als by de *Romeinen;* en onder een gemengde Regeeringsvorm, als in *Engeland*. —— Waar de Eigendom veilig is, en geen dwinglandsch Gezag geoefend wordt over de Perſoonen, daar zal de Landbouw, indien door andere byzondere omſtandigheden niet mismoedigd, naar alle waarſchynlykheid, bloeijen.

Wat den GODSDIENST, het tweede voorwerp, 't geen ons in deezen eindelyk te beſchouwen ſtaat, betreft: — Het voorwerp van den Eerdienst onder een Landbouwend Volk is doorgaans eene Godheid, die eenige betrekking tot den Landbouw heeft. In deezervoege werd JANUS, de oudſte der Godheden, aangezien als de Uitvinder van het gebruik des Wyns, des Koorns, Meel en Offer-

anden (*). —— SATURNUS werd om dezelfde redenen zeer onder hun geëerbiedigd (†). —— FAUNUS desgelyks en PILUMNUS waren Inlandſche Godheden, en werden beiden verondersteld het opzigt te hebben over eenige gedeelten des Landbouws (‡). Eenige andere Godheden desgelyks, die by andere Volken niet verondersteld werden eenige verbintenis met den Landbouw te hebben, werden door de *Romeinen* in zekeren voege aan deeze Bezigheid toegeſchikt (§). In deezer voege werden *Jupiter*, de *Zon*, de *Maan*, *Venus*, *Minerva*, en *Bonus Eventus* of het *Goed Geluk*, voor Landbouw-Godheden gehouden, zo wel als *Tellus*, *Ceres*, *Bacchus*, *Robigus* of *Flora*; aan welke *Terminus* (**), *Segetia* en verſcheide andere mogen toegevoegd worden.

De Landbouw was desgelyks onder de *Joden* zeer naauw met den Godsdienst verbonden. De Allerhoogſte, ſchryft de Zoon van SIRACH, heeft den Landbouw bevolen (††). En veele van de Feesten onder dat Volk, gelyk ik vervolgens zal aanwyzen, hadden eene byzondere betrekking tot die Bezigheid. Dezelfde aanmerking gaat ook door ten opzigte van de *Egyptiſche* Godheden. OSIRIS, de voornaamſte onder dezelve, werd aangezien voor den Uitvinder des Landbouws; en ISIS, de tweede God-

(*) JANUS was een oud Koning van *Latium*, en werd gehouden voor den Vader der andere Goden. Hy wordt daarom genoemd *Pater* en *Deus Deorum*. ROSINI *Antiquit.* p. 93, & *Fast.* OVIDII, Lib. I.

(†) SATURNUS was desgelyks een oud Koning der *Aborigines*, of het Volk van *Latium*. en werd gezegd de Zoon van JANUS te weezen. Hy en zyn Vader onderweezen dat Volk in den Landbouw, gelyk ons MACROBIUS meldt. *Saturn.*, L. I. C. 7.

(‡) ROSINI *Antiq.* p. 181.

(§) VARRO, *de Re Ruſtica*, Lib. I. Cap. 1. *Bonus Eventus* wordt ook door PLINIUS onder de Goden des Landbouws geteld, Lib. XXXIV. C. 8. *Hiſt. Nat.*

(**) *Terminus Deus, quia in ejus tutela eſſent agrorum fines*, FESTUS. Hy werd ook, volgens OVIDIUS, onder de oudſte Godheden geteld:

Termine, ſive lapis, ſive es defoſſus in agro
Stipes, ab antiquis ſic quoque numen habes.
Faſtorum, Lib. II.

(††) ECCLESIASTICUS, VII. 15.

Godheid, als de Ontdekker van het gebruik des Graans en Koorns, 't geen voorheen in 't wild opgroeide, en niet ten voedzel gebruikt werd (*).

De Godsdienſtige Eerbetooningen, aan BACCHUS in *Indie* toegebragt, ontſtonden uit dezelfde oorzaak, gelyk ons DIODORUS SICULUS (†) en ARRIANUS (‡) vermelden. Hy werd daar aangezien voor den Uitvinder der Kunſten tot den Landbouw behoorende.

De Zon was onder de *Peruviaanen* (§), en by de oude *Perſiaanen*, geen gering gedeelte van den Eerdienst, aan dezelve toegebragt, verſchuldigd aan de vrugtbaarmaakende hoedanigheden, aan dat Hemellicht toegeſchreeven.

Verſcheide Godsdienſtige Voorſchriften hebben betrekking op deeze Leevenswyze. Het vierde Gebod van der *Joden* Wet ſluit in, dat dit Volk zich zeer veel met den Landbouw bezig hieldt; en verſcheide andere Voorſchriften van MOSES Wet hebben daar toe eene onmiddelyke betrekking (**).

De

(*) Isis ontdekte de wyze om Meel te maaken van Graangewas, 't geen voorheen, gelyk andere Planten, in 't wild groeide, ten gebruike onbekend; en OSIRIS vondt de aankweeking uit van Planten, in 't algemeen ten voedzel dienende. De *Griekſche* (of liever de *Sicilitaanſche*) CERES en de *Egyptiſche* ISIS worden voor dezelfde Godheid gehouden. DIOD. SIC. Lib. I.

(†) BACCHUS was, zo als zy verhaalen, de eerſte, die Oſſen voor den ploeg ſpande, en de Menſchen leerde den grond met hunne eigene handen bearbeiden; hy ontdekte desgelyks veele Werktuigen ten gemakke des Landbouws, tot groot geryf des Landmans. Uit hoofde deezer dienſten, werd hy zo zeer geëerd, dat men hem met algemeene toeſtemming in den rang der Goden plaatſte, en hy Godsdienſtige Eerbetooningen ontving.

(‡) BACCHUS verſchafte het Volk Zaad, en leerde hun de wyze om 't zelve te zaaijen, 't zy om dat TRIPTOLOMEUS, die door CERES gezonden was, in dit gedeelte des Lands niet kwam, of dat BACCHUS, vóór TRIPTOLOMEUS na de *Indien* gaande, hun de Zaaden der vrugten ſchonk. BACCHUS ſpande eerst Oſſen voor den ploeg, en vormde de meeſte *Indiaanſche* Staaten, die voorheen een zwervend Leeven leiden, tot Landbouwers. ARRIAN. *Hiſt. Indica.*

(§) ROBERTSON *Americ.*, Vol. II.

(**) LEV. XIX: 9. XXIII: 10.

De Voorſchriften der *Magi*, onder de *Perſiaanen*, waren van gelyken aart. De Heiligen onder hun waren verpligt hunne Heiligmaaking te voltooijen, door allen arbeid des Landbouws voort te zetten. Het is een Grondregel in de *Zendaveſta*, dat hy, die met zorg en naarſtigheid den grond bezaait, een grooter voorraad van Godsdienſtige verdienſten opdoet, dan hy zou hebben kunnen verkrygen door het herhaalen van tien duizend gebeden (*).

Plegtigheden van eenen Godsdienſtigen aart zyn zeer veelvuldig onder een Volk aan deeze Leevenswyze verbonden, en hebben 'er eene byzondere betrekking toe. Veele van der *Jooden* Plegtigheden en Inſtellingen ſloegen bepaald op den Landbouw. Twee van de drie groote Jaarlykſche Feesten waren ingeſteld uit hoofde van de Inzameling der Vrugten des Akkerbouws (†): en de Plegtigheid des Hefoffers, in het Boek *Leviticus* vermeld, hadt blykbaar dezelfde ſtrekking (‡). Verſcheide der Offergaven, in de *Joodſche* Wet gevorderd, als Koorn-airen, Meelkoeken, en ongehevelde Brooden (§), ſtrekten waarſchynlyk om het aanbelang des Landbouws te toonen, en de bevlytiging in denzelven aan te dringen.

De

(*) *Zendaveſta*, T. I. p. 224. en *Precis du Syſteme de Zoroaſter*, Vol. III.

(†) „ Drie reizen in 't Jaar zult gy my Feest houden. Het „ Feest van de ongezuurde Brooden zult gy houden, zeven „ dagen zult gy ongezuurde Brooden eeten, gelyk ik u ge„ boden heb, ten beſtemden tyde in de maand Abib, want in „ dezelve zyt gy uit Egypte getoogen; doch men zal niet „ ledig voor myn aangezigte verſchynen. —— En het Feest „ des Oogsts der eerſte vrugten uws arbeids, die gy op den „ velde zult gezaaid hebben —— en het Feest der Inzame„ linge op den uitgang des Jaars, wanneer gy uwen arbeid „ uit den velde zult ingezameld hebben." EXOD. XXIII: 14-16.

(‡) „ Spreekt tot de Kinderen Israëls, en zegt tot hun; „ als gy in het Land zult gekomen zyn, 't welk ik u geeven „ zal, en gy zynen Oogst zult inoogſten, dan zult gy een „ garve van de eerſtelingen uws Oogsts tot den Prieſter bren„ gen; en hy zal die garve voor het aangezigt des Heeren „ beweegen, op dat het voor u aangenaam zy: des anderen„ daags naa den Sabbath zal de Prieſter die beweegen." LEVITICUS XXIII: 10, 11.

(§) LEVIT. C. Hoofdſt. II.

De oude *Perſen* hadden Plegtigheden van gelyke bedoeling. In de Lente van elk Jaar werd 'er een Feest gevierd, ingerigt om aan te toonen de oorſpronglyke gelykheid en tegenwoordige verbintenisſe des Menschdoms. De ſtaatlyke *Perſiaanſche* Koningen, hun ydelen praal voor meer weezenlyke grootheid verwisſelende, mengden zich vry onder de nederigſte maar nuttigſte hunner Onderdaanen. Op dien dag werden de Landlieden aan de tafel des Konings en der Satrapen, zonder eenige onderſcheiding van Rang, toegelaaten. De Vorst ontving hunne verzoeken, overwoog hunne bezwaaren, en ſprak met hun op de gemeenzaamſte wyze. Hy was gewoon hun te gemoete te voeren: „ Van uwer handen „ arbeid ontvangen wy ons onderhoud; gy ontleent uwe „ rust van onze waakzaamheid. Naardemaal wy dus „ noodzaaklyk zyn voor elkander, moeten wy te zamen „ als Broeders leeven in eendragt en liefde (*)."

De oude *Egyptenaars* hadden desgelyks verſcheide Godsdienstplegtigheden en Feesten ter eere des Akkerbouws en van deszelfs Uitvinderen, die zeer veel gelykheids hadden op die der *Jooden*, en naar alle waarſchynlykheid van hun ontleend (†). —— De Koningen van *Indie* hadden eertyds, en de Keizer van *China* heeft nog tegenwoordig, eene Godsdienſtige Plegtigheid, om jaarlyks den grond met een kouter te ploegen (‡); en de *Inca* van *Peru*, dien men voor eene Godheid hieldt, be-

(*) GIBBON's *Decline and Fall of the Roman Empire*, Ch. VIII.

(†) Zy hebben eene Feestplegtigheid, om te gedenken aan de uitvinding van Koorn om brood te bakken, van zeer vroege oudheid by hun onderhouden. Ten tyde des Oogsts en het opofferen der eerſte vrugten is het Volk gewoon een klaagtoon aan te heffen by de Koornſchooven, en de Godesſe ISIS aan te roepen. Zy doen dit met oogmerk om eer te bewyzen aan de Godinne, wegens de ontdekking dier dingen, welke zy ten deezen Jaargetyde offeren, als in 't welke die ontdekkingen gedaan zyn. In eenige Steden worden, by het vieren van het Feest van ISIS, vaten, gevuld met Graangewaſſen, ſtaatlyk omgedraagen, ter gedagtenisſe dat derzelver gebruik door die Godinne ontdekt is. DIOD. SIC. B. I.

(‡) Er heeft in *China* een Jaarlyks Feest plaat, als de Zon in den vyftienden Graad van *Aquarius* treedt. DU HALDE, Vol. II. p. 82.

bearbeidde met eigen hand een ſtuk gronds, welken arbeid men onderſcheidde door denzelven de Zegepraal over de Aarde te noemen. —— Eene groote menigte van Plegtigheden, betreklyk tot deeze leevenswyze, trof men aan by de *Romeinen*; als de *Cerealia*, de *Palitia*, en verſcheide andere (*).

't Is waar, de Heer MONTESQUIEU (†) is van oordeel, dat Godsdienstplegtigheden, onder een Volk aan den Landbouw overgegeeven, ſlegts weinige zyn. Maar de *Jooden*, de *Egyptenaars* en *Perſiaanen*, hadden eene menigte van Plegtigheden in hunnen Godsdienst, en waren, egter, groote aanmoedigers des Landbouws. Men moet toeſtaan dat de Geestlykheid by hun een onderſcheiden lichaam uitmaakte; maar de rest des Volks was met de Priesterſchap teffens verbonden tot het waarneemen van een groot aantal Plegtigheden; althans wy weeten dat dit het geval by de *Jooden* was.

(* Het was een der Voorſchriften van NUMA, dat geene Offerande zou volvoerd worden zonder een daarbygevoegde Maaltyd, om daar door den Landbouw aan te moedigen. PLUTARCH's *Life of Numa*.

(†) *Sp. of Laws*, B. XXV. Ch. 4.

(*Het Vervolg en Slot by de naaste gelegenheid.*)

BELANGRYK VERSLAG VAN DEN OPTOCHT DES BRITSCHEN GEZANTSCHAPS, UIT DE STAD TONG-TCHEW, IN CHINA, NA HET KEIZERLYK PALEIS VAN YEU-MAN-MAN-YEUMAN: MET EENE NIEUWE BESCHRYVING VAN PEKIN, DE HOOFDSTAD DES RYKS; EN EENIGE ZEER WEETENSWAARDIGE BYZONDERHEDEN VAN DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER CHINEEZEN.

„ Dit aangeduide Stuk hebben wy getrokken uit „ *a Narrative of the British Embaſſy to China, in* „ *the Years* 1792, 1793 *and* 1794. *by* ÆNEAS ANDER„ SON, *then in Service of Lord* MACARTNEY. Een „ Werk, 't welk dit voordeel heeft boven alle voorgaande Verhaalen van *China*, dat de Schryver niet verdagt „ kan gehouden worden van het inmengen eeniger ver„ cierde Omſtandigheden, of dat hy zich toegegeeven „ hebbe in de maar al te gewoone Vergrootingen der „ Rei-

„ Reizigeren; dewyl hy niet kon nalaaten vast te ſtel-
„ len, dat dusdanige Berigten gereedlyk zouden weder-
„ ſprooken worden door zyne Medegenooten in dit Ge-
„ zantſchap; bovenal daar de Uitgave van dit Reisver-
„ haal ſtaat gevolgd te worden door een grooter en uit-
„ voeriger Werk, over dit zelfde Onderwerp, 't welk Sir
„ GEORGE STAUNTON daadlyk onder handen heeft. Onze
„ Leezers zullen den *Britſchen Trots*, die in eenige ge-
„ deelten van dit Reisverhaal uitkykt, wel ten goede
„ houden: het is een zeer Charactermaatig vertoon."

* * * *

Op Woensdag den 21 Augustus 1793, werd te *Tong-tchew*, 's morgens ten twee uuren, het algemeen teken gegeeven dat het Reisgezelſchap zich tot het vertrek moest gereed maaken. Naa een ſpoedig genomen Morgenönt-byt, was het geheele Gezantſchap gereed om den Optocht aan te vangen. De Soldaaten waren vooruitgetoogen na overdekte Wagens, voor hun gereed gemaakt; de Knegts volgden, en werden in ſoortgelyke Voertuigen geplaatst: de Heeren, het Gevolg des Gezantſchaps uitmaakende, waren gezeten in zeer ligte Rydtuigen, getrokken door één Paard, en reeden onmiddelyk voor Lord MACARTNEY, Sir GEORGE STAUNTON, en Mr. PLUMB, de Tolk, gezeten in Palanquins, of Draagſtoelen, ieder door vier Man gedraagen.

De Rydtuigen, die de Soldaaten en de Knegts voerden, waren gemeene gehuurde Karren, getrokken door vier Paarden, zeer jammerlyk zamengevoegd, en met ſtroomatten bedekt. De Paardentuigen, als zy dien naam mogen draagen, waren van touw gemaakt. De Karren, met een enkel Paard beſpannen, waren overdekt met blaauw *Nankeen*, en hadden openingen van latwerk, met dekzels van dezelfde ſtoffe. De Voerlieden liepen 'er naast.

's Morgens ten vier uuren was deeze Reisſtoet in beweeging, beſtaande uit zestig Karren voor de Soldaaten en Dienstboden, en twintig voor de Heeren tot het Gevolg behoorende, behalven de Karren voor Goederen geſchikt, en *Coolies*, of Draagers, beſtemd om de Geſchenken en zwaare Pakkadie op hunne ſchouders te draagen. Vierhonderd deezer *Coolies* waren, by deeze buitengewoone gelegenheid, in dienst.

Omſtreeks vyf uuren hadden wy de Stad *Tong-tchew* ver-

verlaaten, en kwamen terſtond in een ſchoon vlak land van de verbaazendſte vrugtbaarheid, 't welk, zo verre het oog kon reiken, ons toeſcheen een onmeetelyk uitgeſtrekten Tuin te weezen.

De weg, langs welken wy voorttoogen, was niet alleen breed, maar fraai, en ſtrekte ten bewyze van de zorg en arbeid, door het *Chineeſche* Staatsbeſtuur beſteed, om de gemeenſchap tuſſchen de Hoofdſtad en de voornaamſte gedeelten des Ryks gemaklyk te maaken. Het middelſte gedeelte van deezen weg beſtaat uit breede vlakke ſteenen; aan wederzyden is eene genoegzaame ruimte om zes Rydtuigen nevens elkander toe te laaten. De gedeelten aan de zyden zyn bedekt met puin, en worden geſtadig onderhouden door eene menigte van Werklieden, ten dien einde op onderſcheide deelen van den weg beſtemd.

Ten zeven uuren hieldt het Reisgezelſchap ſtil in eene groote Stad, *Kiyeng-Foo* geheeten. Dezelve *volkryk* te noemen zou eene overtollige bynaam weezen; dewyl dit by woord even zeer past op het geheele Ryk, als op elke Stad, Dorp of Gehucht; ja langs de oevers van alle Rivieren doet zich die zelfde Volkrykheid op. — In het land waar wy doortrokken is de Bevolking verbaazend, en algemeen. Elke myl bragt ons in een Dorp, zo zeer bevolkt, dat de Inwoonders onze grootſte ſteden zouden vervuld hebben. Het aantal van Lustplaatzen, of Landwooningen, door het veld verſpreid, aan wederzyden van den weg, ſtrekten, terwyl zy tot de ſchoonheid het haare toebragten, teffens ten bewyze van welvaard. Die, welke wy digt genoeg voorby toogen om ze in het voorbygaan op te neemen, waren van hout; veeler voorgevels waren zwart geverfd, waar vergulde cieraaden zeer afſtaken.

Ik twyfel niet of de dag onzer Reize van *Tong-tchew* na *Pekin* was vooraf algemeen bekend; dit toonde de verbaazende menigte Volks, dat, als 't ware, den weg bedekte; en, niettegenſtaande de uiterſte moeite, door de Mandarynen aangewend, om den weg ruim te houden, was de aandrang der menigte zomtyds zo groot, dat wy ons genoodzaakt vonden ſtil te houden, wel eens een vierde van een uur tyds, om ongelukken te voorkomen, die anderzins ontſtaan zouden weezen door het trekken der Rydtuigen te midden van een ſteeds ontelbaar aangroeijenden aandrang.

By

By deeze hinderniſſen, welke wy ontmoetten door de nieuwsgierigheid des *Chineeſchen* Volks, kan ik niet naalaaten te vermelden eene ſoort van kwelling, welke by ons *Engelſchen* ontſtondt, wegens den indruk, dien ons vertoon op hun ſcheen te maaken; want zy hadden naauwlyks een onzer in 't oog gekreegen, of zy borſten allen uit in een lachend geſchater; en ik moet bekennen, dat wy, ten dien tyde, het vertoon niet maakten van een Volk, in dit Land gekomen, om, door alle middel van vertoog en voorinneeming, de Handel-Voorregten en Staatkundige onderſcheidingen te verwerven, welke geen ander Volk de kunst of het vermogen heeft om te vervullen.

Te *Kiyeng-Foo*, omtrent negen mylen van *Tong-tchew* gelegen, tradt het geheele Gevolg van allerlei rang uit de Rydtuigen. Hier vondt het minst aanzienlyk gedeelte des Gezantſchaps, en van den Reisſtoet, Tafels te hunner verfriſſing aangerigt op een open plein; maar tevens voorzien van een ruimen overvloed koude Spyze, Thee, Vrugten, enz. De Aanzienlyken werden onthaald in digt daarby liggende vertrekken, die een zeer jammerlyk voorkomen hadden.

Eer de Reisſtoet den Tocht hervatte, beval de Mandaryn, met de zorge voor de Reis belast, dat zekere hoeveelheid *Joau*, een wrang ſoort van witten Wyn, zou uitgedeeld worden aan het Gevolg des Gezantſchaps; dewyl 'er misſchien een geruimen tyd zou verloopen, eer zy eenige ververſching zouden bekomen. Hier op werden wy gelast ons reisvaardig te maaken. Ten deezen ſtonde greep 'er onder ons *Engelſchen* een geſchil plaats, 't geen, wat ook de weezenlyke uitwerkzels daar van mogen geweest zyn, niet geſchikt was om een gunſtigen indruk te geeven van de Zeden en Geaartheid des *Engelſchen* Volks. Met één woord, door de menigte Volks, opeengehoopt om ons te zien, door het verzuim van voorafgaande ſchikking en verdeeling der Karren, gepaard met eene onbedagte begeerte om als *Engelſchen* by elkander te blyven, viel het den Mandarynen zeer moeilyk, het volk op de voor hun geſchikte Wagens te krygen.

Omſtreeks acht uuren namen wy afſcheid van de Stad *Kiyeng-Foo*; eene Stad, die groot en opmerkenswaardig is. De Wegen zyn breed, doch onbeſtraat, en de Huizen alle van hout; ten minſten in dat gedeelte, 't welk wy doortrokken, waren 'er geene, van andere bouwſtoffe opgehaald. De Winkels maakten eene behaaglyke vertooning, en ſcheenen van allerlei Koopwaaren ruim voorzien.

Van het Land, 't welk de weinige mylen van deeze Stad tot *Pekin* beſlaat, heb ik weinig te zeggen: dewyl de menigte Volks, 't welk ons omringde, of het gezigt belemmerde, of onze aandagt aftrok.

Op den middag naderden wy de Voorſteden der Hoofdſtad van *China*; en kan ik niet afzyn zekere maate van leedweezen te gevoelen, dat 'er, te deezer gelegenheid, geene verandering gemaakt wierd in de wyze van optocht; en het jammerhartig voorkomen eens Gezantſchaps, by eene gelegenheid van zo veel aanbelangs. Welke redenen 'er mogen geweest zyn om die ten toonſpreiding van grootheid, waar toe alles gereed was, agter te laaten blyven, kan ik niet bepaalen; maar onze Stoet hadt niets van het voorkomen eens Gezantſchaps van het voornaamſte Volk van *Europa*, trekkende door de volkrykſte Stad des geheelen Aardbodems.

De Voorſteden inrydende, trokken wy door verſcheide zeer ſchoone Triumphboogen, fraai beſchilderd, en voorzien met veele wonderlyk bedagte cieraaden. Het bovenſte gedeelte van dezelve was vierkant, met een ſoort van afdak, groen geſchilderd, en met vernis beſtreeken; aan den binnenkant van dit afdak was een ſteunzel, zeer wel gemaakt; en vercierd met Linten en zyden Vlaggen.

De Voorſteden zyn zeer uitgeſtrekt. De Huizen zyn alle van hout; het grootſte gedeelte van twee verdiepingen; de voorgevels zyn met veelerlei kleuren geſchilderd. De Winkels zyn niet alleen gemaklyk tot de onderſcheide einden waar toe zy moeten dienen, maar hebben zekere grootheid in 't voorkomen, 't welk verlevendigd wordt door de aartige wyze, op welke de Koopwaaren ten toon geſteld worden, of om de Winkelwaaren te onderſcheiden of den Kooper aan te lokken.

Wy toogen, van tyd tot tyd, door ruime ſtraaten, aan wederzyden met ſteenen ten dienſte der voetgangeren. De geheele weg was bezet met een ry Soldaaten; en, in de daad, zonder deeze ſchikking, zou het voor de Rydtuigen onmogelyk geweest zyn weg te ſpoeden, van wegen de menigte Volks, 't geen zich om ons te zien opeen hoopte.

Ten twee uuren kwamen wy aan de Poorten van de groote Keizerlyke Stad *Pekin*, zeer weinig gelykende om het vertoon te maaken van een aanzienlyk Gezantſchap; met één woord; want ik kan niet naalaaten hier weder op te komen, het vertoon van 's Afgezants Gezelſchap, zo ten aanzien van de geringheid der Kleedinge, als de jammerhartigheid der Rydtuigen, hadt meer overeenkomſt

met

met het vervoeren der Armen uit eene Parochie in *Engeland*, dan met de verwagte waardigheid der Vertegenwoordigeren van een groot en magtig Monarch.

Pekin, of, gelyk de Inboorelingen den naam dier Stad uitſpreeken, *Pitchen*, de Hoofdſtad des *Chineſchen* Ryks, is op 116 Graaden Oosterlengte, en tusſchen de 40 en 41 Graaden Noorderbreedte, gelegen. De Stad wordt verdedigd door eenen muur, welke een vierkante plek inſluit van omtrent twaalf mylen in den omtrek. Daar is een groote Poort in 't midden van elken hoek, en zyn 'er veele kleindere in elken hoek van den wal; zy zyn ſterk overwelfd, en verdedigd door een vierkant gebouw, of tooren van zeven verdiepingen, ryzende uit het bovenſte van den ingang; de zyden zyn verſterkt door een Wal met geſchutgaten. De venſters deezes Gebouws zyn van hout, en geſchilderd met mondſtukken van groot geſchut, zo juist getroffen, dat het bedrog niet te ontdekken is, dan van zeer naby; negen zodanige venſters zyn 'er op elke verdieping van het front na de Voorſteden. —— De gemelde Poorten zyn dubbeld; de eerſte boog is zeer ſterk gemetzeld van een ſoort van gebakken ſteen, en niet van marmer, gelyk eenige Schryvers vermelden; de diepte is omtrent dertig voeten; in 't midden van den ingang is een zeer ſterke deur, zes duimen dik, en met yzeren bouten doorklonken; deeze boog leidt na een breed vierkant, waar de barakken zyn voor de Soldaaten, beſtaande uit ſlegte houten huizen van twee verdiepingen: ter ſlinkerhand afſlaande, ziet men de tweede Poort, welker boog van dezelfde afmeetingen en voorkomen is als de reeds beſchreevene; doch deeze heeft geen Tooren.

By elke der voornaamſte Poorten is een ſterke Soldaatenwagt. Verſcheide ſtukken geſchut ſtaan te wederzyden van den binnenſten ingang. Deeze Poorten worden met het aanbreeken van den dag geopend, en 's avonds ten tien uuren geſlooten, naa welk uur alle gemeenſchap tusſchen de Stad en de Voorſteden is afgeſlooten; en worden deeze Poorten onder geen voorwendzel of by eenige gelegenheid ontlooten, buiten byzonderen last van den voornaamſten Mandaryn der Stad.

De vier kleindere Poorten worden ieder verdedigd door een klein Fort op den wal gebouwd, door Krygsvolk bezet.

De Wal is omtrent dertig voeten hoog, en boven op tien voeten breed; de grondſlag is van ſteen, welke zich vertoont op omtrent twee voeten boven den grond; het bovenſte gedeelte is gemetzeld, en neemt van beneden na boven allengskens af. Of de Wal geheel van vaſten

ſteen opgehaald, dan van binnen met iets anders gevuld is, heb ik niet volzeker kunnen te weeten komen.

Buitenwyken en Batteryen, op korte afſtanden van elkander, verdedigen deezen Wal; elk deezer heeft tot verſterking een klein Fort, ſchoon geen deezer verſterkingen met Manſchap bezet is, buiten die geenen, welke by de Poorten post hebben; en, ſchoon 'er een borstweering is van drie voeten hoog, met geſchutgaten voor kanon, ter lengte van den geheelen Wal, ſtaat 'er geen enkel ſtuk geſchut op.

Aan de Stadzyde is de muur, op eenige plaatzen, geheel loodregt, op andere heeft men een langzaam glooienden afloop van boven na beneden. Het is eene beſtendige gewoonte voor de Soldaaten, alle nagten deezen muur langs te wandelen, geduurende den tyd dat de Keizer zich in *Pekin* bevindt, te weeten van *October* tot *April*; wanneer de Keizer doorgaans na een geliefd Buiten in *Tartaryen* trekt. Uit het algemeen voorkomen en de welgeſteldheid deezer Vestingwerken, zou ik dezelve van een hedendaagſchen bouw agten, en dat 'er niet veele jaaren kunnen verſtreeken zyn, zints welke dezelve op nieuw gemaakt, of althans geheel hermaakt, zyn.

De afſtand van de Zuid-poort, welke wy inkwamen, tot de Oost-poort, door welke wy ter Stad uitreeden, is, naar eene zeer gemaatigde berekening, tien mylen. De voornaamſte ſtraaten zyn ruim en gemaklyk, zynde honderd en veertig voeten breed en zeer lang, aan de zyden alleen geplaveid ten dienſte der voetgangeren. Het Stadsbeſtuur beſpaart nogthans geene moeite om het middelſte gedeelte zuiver te houden, en vry van alles wat hinder kan baaren. Een groot aantal lieden is ten dien einde geſtadig in werkzaamheid; zy worden bygeſtaan zo wel als aangedreeven door Soldaaten, bepaald voor elke wyk, tot het doen in agtneemen van de wetten omtrent de ſtraaten vastgeſteld, en de regelen opgegeeven om orde onder het Volk te houden, en de ſtedelyke orde van deeze groote Stad te onderhouden. — Ik merkte, in het doortrekken, op, hoe eene groote menigte Volks bezig was met de wegen te bevogtigen, om het ſtuiven te beletten, 't welk, by droog weêr, niet alleen laſtig is voor den wegbetreeder, maar ook zeer nadeelig voor de Winkels, welker Koopwaaren meer of min nadeels zouden lyden, droeg men deeze heilzaame voorzorg niet.

Schoon de Huizen te *Pekin* laag en gering zyn, ten aanzien van grootte en huisvesting, is, egter, het uitwendig voorkomen vry goed, en zelfs fraai: dewyl de

Chi-

Chineezen veel trots hebben in het opcieren van de Voorgevels hunner Winkelen en Huizen. Het bovenſte gedeelte der eerstgemelde is voorzien met eene ryklykheid van Gouden Letteren; en op de daken der laatstgenoemden ziet men menigmaal galeryen, ryk in ſchilderwerk en cieraaden: waar op men eene menigte van Vrouwen ziet, zich vermaakende naar 's Lands wyze. De pylaaren, opgerigt voor de deuren der Winkelen, zyn verguld en geſchilderd, met een vlag op den top, waar in Letters den Naam en den Handel des Bewoonders uitdrukken: tafels ſtaan met ten toon geſpreide goederen by de deur; ook zyn koorden aan deeze pylaaren gehegt, met Winkelwaaren behangen.

Myn oog viel op eene menigte van Slachterswinkels, wier wyzen van het Vleesch op te ſnyden zeer op de onze gelykt, en kunnen de Markten te *Londen* niet pochen op een ruimer voorraad van Vleesch, dan men te *Pekin* aantreft. Nieuwsgierigheid porde my aan om den prys van het Vleesch te vernemen. Ten Slachterswinkel intreedende, zag ik, op een uitſtalzel 'er voor, een aarden fornuis, met een rooster daar boven; naa dat ik eene menigte van tekenen gebruikt hadt, om het verſlag, 't geen ik verlangde, te verkrygen, begon de Slachter terſtond eenige kleine ſtukjes Rundvleesch af te ſnyden, omtrent ter dikte van een Kroon, en braadde dezelve zo ſchielyk als ik ze kon opeeten. Ik nam omtrent twaalf van deeze ſtukjes, die, by gisſing, met elkander tusſchen de zeven en acht Oncen woogen; toen ik hem betaalde, 't welk ik deed met hem een ſtreng van *Caxee*, of kleine munt, over te reiken, deedt hy 'er af, zo ik veronderſtel, het beloop van het aan hem verſchuldigde, 't welk was één *Conderon* of tien *Caxee*, het eenig gangbaar Geld in 't Ryk. Ik zag een aantal Volks in andere Slachterswinkels, by het doortrekken, die zich even zo op Rund- of Schaapenvleesch onthaalden.

De Huizen, waar Porceleinen vaatwerk en cieraaden verkogt worden, trekken inzonderheid de aandagt. Zy hebben een ry van breede planken boven elkander voorraan in den Winkel, op welke zy de ſchoonſte ſtaalen van 't geen by hun te koop gevonden wordt ten toon ſtellen, op eene wyze die vindingryk is, en eene wonderbaar groote uitwerking doet.

Behalven de verſcheidenheid van Handelaars, die vaste Winkels in deeze groote Stad hebben, zyn 'er veele duizenden Inwoonderen, die hunne Goederen rondventen, even gelyk wy te *Londen* zien. Doorgaans hebben zy een Bam-

boriet dwars over de ſchouders, en een mande aan elk einde van 't zelve, waar in zy Moeskruiden, Eijeren, en dergelyke mondbehoeften, te koop draagen. Ook vindt men 'er een groot getal reizende Kooplieden met zakken over de ſchouders, gevuld met Stoffen, zodanig gevouwen, dat men het patroon 'er van kan zien. Zy bedienen zich van een maat van zestien duimen.

Baardſcheerders ziet men in groote menigte op ſtraat, met de noodige werktuigen om het hoofd te ſcheeren en de ooren ſchoon te maaken; zy hebben, ten dien einde, by zich een draagbaaren ſtoel, en een watervles; en wie deeze bewerking wil ondergaan, neemt plaats op de ſtraat. Om zich als lieden van dat beroep te doen kennen, draagen zy een grooten nyptang, welken zy met hunne vingeren openen, en met zeker geweld weder laaten digt vallen, 't welk een ſchetterend geluid veroorzaakt, op een verren afſtand hoorbaar. —— Dat dit ſlag van lieden in *China* veel werks vindt, is blykbaar; dewyl ieder *Chinees* een gedeelte van het hoofd moet doen ſcheeren, 't geen hy met geene mogelykheid zelve kan verrigten.

In verſcheide ſtraaten zag ik Lieden bezig met Goederen, openbaar, by opveilling, te verkoopen. De Verkooper ſtondt op een theater, omringd van de onderſcheide Goederen, welke hy te verkoopen hadt. Hy boodt ze aan op eene luidrugtige en grappige wyze; en de lachtrek op het weezen der Omſtanderen, de eenige taal die ik kon verſtaan, ſtrekte ten blyke dat zy genoegen ſchiepen in zyn geſnap.

Aan elk einde van de Hoofdſtraaten, want men ontmoet in *Pekin* geen Pleinen, is, als 't ware, een breede Poort, aartig geſchilderd, met een afdak, ſterk gekleurd en gevernist: hier onder ſtaat de naam van de ſtraat met gouden letteren. By deeze boogen eindigt de genoemde ſtraat; anderzins zouden 'er, in eenige gedeelten van de Stad, ſtraaten weezen die ten minſten vyf mylen lang waren; doch nu krygen ze, door dit middel, veele afdeelingen. Deeze afdeelingen maaken eene ſchoone vertooning. De naauwe ſtraaten hebben aan elk einde kleine ingangen van latwerk, die alle nagten geſlooten worden; doch alle groote ſtraaten worden nagt en dag bewaakt door Soldaaten met zydgeweer, en lange zweepen in de hand, om allen onvoegelyken volksaandrang af te weeren, en de zodanigen te ſtraffen, die zich onvoegelyk op ſtraat aanſtellen.

Niettegenſtaande de groote uitgeſtrektheid van *Pekin*, ziet men weinig of geen verſcheidenheid in de Huizen, ge-

gelyk ik reeds opmerkte, uitgenomen in de kleuren, met welke dezelve beſchilderd zyn. De Huizen zyn, in de daad, niets meer dan hutten, alleen geſchikt om vertoon te maaken, zonder eenige bedoeling van vast- of duurzaamheid. Zeldzaam ziet men Huizen van meer dan ééne verdieping, uitgenomen die aan de Mandaryns behooren, en zelfs deeze zyn, als 't ware, overdekt door de muuren welke zich boven alle Huizen en Gebouwen in *Pekin* verheffen, uitgezonderd een hooge Pagode en het Keizerlyk Paleis.

Huurrydtuigen ſtaan hier niet tot elks dienst gereed. De aanzienlyke lieden hebben hunne Draagſtoelen; mindere overdekte Karren, getrokken door een Paard of Muilezel.

Het denkbeeld, dat de *Chineeſche* Vrouwen buiten het oog der Vreemdelingen gehouden worden, heeft weinig, zo eenigen, grond; dewyl, onder de ontelbaare menigte, zamenvloeiende om den Optocht van het *Engelſche* Gezantſchap te zien, een vierde gedeelte ten minſten Vrouwen waren: en dus een veel grooter gedeelte van de Sexe dan men ziet in een zamenloop nieuwsgierigen Volks in *Engeland*; en, indien het begrip gegrond is, dat Nieuwsgierigheid een byzonder kenmerk is van den aart der Vrouwen in *Europa*, durf ik zeggen, dat, uit 't geen wy beſpeurden in 't oog der *Chineeſche* Vrouwen, toen wy doortrokken, genoeg viel op te maaken, dat Nieuwsgierigheid niet min het deel is der Sexe in *Aſia* dan in *Europa*.

De Vrouwen, die wy in onzen doortocht van *Pekin* zagen, waren over 't algemeen fraai van gelaad, en door de natuur met een behaaglyk vel beſchonken; dan hier mede ſchynen zy niet te vrede: weshalven zy blanketzel bezigen; het roode liggen zy aan op eene geheel andere wyze dan de Vrouwen in *Europa*: want zy tekenen het middelſte gedeelte der lippen met een ſtreep van de hoogſt roode kleur. De oogen der *Chineeſche* Vrouwen zyn zeer klein, doch treffend ſchoon. Lang en dun zyn haare armen. Het eenig verſchil tuſſchen de Vrouwen te *Pekin*, en die wy reeds in *China* gezien hadden, beſtondt in de kleeding, en bovenal daar in, dat haare voeten, vry van de elders aangelegde klemmende windzelen, den natuurlyken groei hadden.

Toen wy de Oost-poort doorgetrokken waren, was de geheele trein genoodzaakt ſtil te houden, dewyl eenige verwarring ontſtaan was by de Karren, met goederen belaaden. Ik nam deeze gelegenheid waar, om myne le-

den, door het bepaald zitten verſtyfd, eenig gemak te geeven. Onder de menigte, die ons omringde, een aantal Vrouwen ziende, waagde ik het digt by dezelve te gaan; en haar aanſpreekende met het *Chineeſche* woord *Chou au* (zo veel als *Schoone*) ſcheenen zy daar over zeer voldaan. Zich rondsom my ſchaarende, doch met alle zedigheid en beleefdheid, bekeeken zy de ſtof en het maakzel myner kleederen. —— Toen de Karren weder aan den gang geraakten, nam ik afſcheid van deeze Vrouwen met eene vriendlyke handſchudding; zy reikten my dezelve bevallig toe. De Mannen, daar by tegenwoordig, ſcheenen zich niet te ſtooten aan myn gedrag; maar gaven, in tegendeel, zo veel ik kon verneemen, hun genoegen te kennen, wegens de oplettenheid, welke ik voor deeze Vrouwen betoonde. —— Het blykt, derhalven, dat, in deeze Stad, de Vrouwen niet verſtooken zyn van eene betaamelyke maate vryheids, en, gevolglyk, dat de jalouzy, zo algemeen aan de *Chineezen* toegeſchreeven, by de Mannen, in de Hoofdſtad des Ryks althans, geen heerſchende eigenſchap is.

Onder andere voorwerpen, die wy op onzen weg zagen, en niet misten onze aandagt te trekken, was eene Lykſtatie. Over de kist werd een verhemelzel gedraagen met ſatynen gordynen, vercierd met goud en bloemen, en behangen met wapens. De kist was geplaatst op een lange baar, gedraagen door tusſchen de vyftig en zestig Mannen, die dezelve torſchen op hunne ſchouders, met lange over elkander ſteekende Bamboos; zy gaan acht nevens elkander, met een traagen en ſtaatlyken ſtap. Onmiddelyk volgde een hoop Muzykanten, die een Lykzang ſpeelden, niet ontbloot van behaaglyke toonen. De Vrienden en Bloedverwanten des Overledenen volgden, in 't zwart en wit gekleed.

De Oostlyke Voorſteden doorgetrokken zynde, kwamen wy in een ryk en ſchoon Land. Een korte postweg van omtrent tien mylen bragt ons tot een van 's Keizers Paleizen, genaamd *Teuman-man-yeuman*, waar wy 's naamiddags omtrent vyf uuren aankwamen, zeer vermoeid door de groote hitte van den dag, en de hindernisſen die wy op den weg ontmoet hadden; voornaamlyk ontſtaande uit den ongelooflyk grooten aandrang Volks, 't welk men zeggen mag dat den geheelen weg, van *Tong-tchew* tot hier toe, een weg van dertig mylen, opvulde. —— Korten tyd naa onze aankomst kreegen wy eenige, maar zeer gemeene, ververſching: en de geheele afgematte Reisſtoet ging ter rust.

LEE,

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN BAMFFYLDE MOORE CAREW, GEMEENLYK DE KONING DER BEDELAAREN GEHEETEN.

(*Uit het Engelsch.*)

Onder eene groote verſcheidenheid van Characters, welke de Historie der Menschlyke Natuure aanbiedt, zyn 'er zommige, die opmerking verdienen, niet van wegen eenige uitſteekenheid in Deugd aan den eenen, of verregaande verdorvenheid van Ziel aan den anderen kant; maar ter oorzaake van zekere uitmiddelpuntigheid van gedrag, 't welk, met dezelfde leevensvoordeelen, misſchien niemand anders zou navolgen.

Schetzen van zodanige Menſchen, met eenige trekken van hun Character, behaagen, niet zo zeer uit hoofde van eenige nuttige leſſen, uit hunne Leevensgeſchiedenis en Lotgevallen te haalen, dan wel om dat zy zeldzaame voorwerpen zyn; even als de Wysgeer, die 'er op geſteld is om de Schoonheden der Scheppinge te beſpiegelen, zich zomtyds kan zetten tot de afteekening en beſchryving van eenig ongemeen Voorwerp, eene ſpeeling der Natuure, in nu en dan voorkomende afwykingen van haare algemeene Wetten.

Nogthans zyn deeze *Menschlyke Zeldzaamheden* niet geheel nutloos. Wanneer de Leezer een Character beſchouwt, hoedanig wy hem hier een zullen onder 't oog brengen, dat van BAMFFYLDE MOORE CAREW, die alle voordeelen van Geboorte, Middelen en Opvoeding, verwaarloosde, om zich te vervoegen by de laagſte onder het Menschdom, zal hy een voorbeeld zien van eene vrywillige Zelfverlaaging, 't welk de leedverwekkendſte bedenkingen moet doen gebooren worden, over de onbeſtaanbaarheid en zelf toevallige redenloosheid in het Menschlyk Character. En mag hy hier door opgeleid worden tot de ontzettende waarheid, dat de eenige weg om tot zedelyke uitmuntenheid op te klimmen, en by gevolge tot Geluk in ons geheel Beſtaan, gelegen is in het wel aankweeken onzer Talenten en het gebruiken der voordeelen ons geſchonken, en om onze Harten ter Deugd te vormen op dit tooneel onzes Leevens: naardemaal 'er niets vernederender kan weezen dan het gezigt van iemand in goeden leevensſtand gebooren, die, door eene langduurige verkeering met de laagſte, onkundigſte en beginzelloosſte, onder het Menschdom, alle zedelyke beginzels uit het oog verliest, zich onbekwaam maakt om de pligten van zyn Leevensſtand te vervullen, en ten laatſten uit leeven eindigt, zonder eenmaal ondervonden te hebben de eer aanbrengende onderſcheidingen en de zorgzagtende vertroostingen, welke de gelukkige uitkomſten zyn van de bewustheid eens nuttigen en welbeſteeden Leevens.

BAMFFYLDE MOORE CAREW, een van de zeldzaamſte en buitenmiddelpuntige Characters, immer gezien of vermeld, ſtamde

af

af van eene oude eerwaardige Familie in het Westen van *Engeland*. Hy werd gebooren in den Jaare MDCXCIII, te *Bickley*, naby *Tiverton*, in *Devonshire*, te welker plaatze zyn Vader, de Eerw. THEODORE CAREW, veele jaaren Rector was. By zynen doop waren tegenwoordig HUGH BAMPFYLDE, *Esq.* en Majoor MOORE, afstammende uit Familien zo oud en eerwaardig als die van CAREW: deezen waren zyne *Doopvaders*, en van deezen kreeg hy zyne twee Doopnaamen.

Gedurende de eerste vier jaaren zyns verblyfs op de *School* te *Tiverton*, gaven zyne bevlytiging, en 't genoegen, 't geen hy in zyne Letteroefeningen vondt, zynen Vrienden groote hoop, dat hy, ten eenigen tyde, zich met eene voordeelige onderscheiding zou vertoonen in dat Beroep, waarin zyn Vader zo zeer uitstak, en hy toe bestemd was. Hy maakte zeer groote vorderingen in de *Latynsche* en *Griekſche* taalen.

Dan de *Tivertonſche* Schollieren hadden, op dien tyd, te hunner uitspanninge, eenige uitgeleezene Jagthonden. CAREW en drie andere jonge Heeren, zyne beste Makkers, kreegen zo veel treks tot de Jagt, dat zy welhaast hunne Leeroefeningen verwaarloosden.

Op zekeren dag waren de *Tivertonſche* Leerlingen, met den jongen CAREW en zyne drie Vrienden aan hun hoofd, ongelukkig zo sterk in het nazetten van eenig Wild, 't geen zy eenelyke mylen volgden, even vóór den Ooget. De schade, daar door toegebragt aan het op 't veld staande Koorngewas, was zo groot, dat de Heeren en Landlieden uit de nabuurschap deswegen de zwaarste klagten uitboezemden by Mr. RAYNER, de Meester dier Schoole, die den jongen CAREW en zyne Medgezellen zo schroomlyke bedreigingen deedt, dat zy, uit vrees, zich wegmaakten, en vervoegden by een troep *Gipſies*; zich ten dien dage in de nabuurschap onthoudende. —— Deeze zwervende hoop bestondt uit omtrent achttien Personen van beiderlei Sexe. Dezelve betoonde zo veel lustig- en vrolykheids, dat de jonge Heeren smaak in dit gezelschap vonden, en zo verre kwamen, dat zy hunne genegenheid betuigden, om in dit gezelschap als Leden toegelaaten te worden. De *Gipſies* willigden hun verzoek in, naa dat zy de vereischte Plegtigheden ondergaan, en de gevorderde Eeden afgelegd hadden: want dit Volk is aan een zeker Bestuur onderworpen en aan byzondere Wetten; allen betoonen zy gehoorzaamheid aan één Opperhoofd, dien zy hun *Koning* noemen.

Welhaast was de jonge CAREW onderweezen in eenige van de treeken deezes omzwervenden hoops, en volvoerde dezelve met zulk eene behendigheid, dat hy, behalven verscheide tochten op welke hy deelgenoot was, zelve de behendigheid hadt om eene Juffrouw, niet verre van *Taunton*, twintig Guinjes afhandig te maaken, onder voorwendzel, dat hy, door zyne bedreevenheid in de Astrologie, haar een verborgen schat zou ontdekken.

Ten

Ten deezen tyde betreurden zyne Ouders hem als een Kind dat niet meer beſtondt; want, ondanks de veelvuldige bekendmaakingen van zyn Naam en beſchryvingen van zyn Perſoon, konden zy niets van hem te weeten komen. —— Eindelyk egter, naa verloop van anderhalf jaar, zyner Ouderen ſmert en hunne gedaane navorſchingen verneemende, werd zyn hart vertederd, en hy keerde tot zyne Ouders te *Bickley* te rugge. Zeer vermomd zynde in voorkomen en kleeding, kenden zyne Ouders hem, by de eerſte ontmoeting, niet; doch, toen hy zich ontdekte, volgde 'er een tooneel van ontzetting, van tederheid en omhelzing, 't geen zich beter begrypen dan beſchryven laat. Groote vreugde was 'er te *Bickley*, en in de nabyliggende Parochie van *Cadley*.

Niets verzuimde men om hem het leeven ten Ouderlyken huize aangenaam te maaken; maar CAREW hadt zulk een ſmaak gekreegen in het gezelſchap der *Gipſies*, dat hy, naa verſcheide vrugtlooze worſtelingen met de inboezemingen van Kinderpligt, andermaal wegliep, en tot zyn oud Gezelſchap wederkeerde.

Op nieuw trad hy de loopbaan in om de niets kwaads denkenden en onvoorzigtigen onder ſchatting te brengen, door ontelbaare vermommingen en aangenomene Characters: als dat van een Zeeman die ſchipbreuk geleden hadt, van een Landman wiens huis afgebrand of wiens Landgoederen door overſtrooming bedorven waren, en dergelyke. Zo kunſtig waren zyne kleedervermommingen, de aanneemingen van het daar by noodige voorkomen, en de daar by paſſende taal, dat lieden, die hem zeer van naby kenden, het bedrog niet ontdekten: éénmaal ging hy, op den eigenſten dag, onder den mom van drie onderſchelde Characters, ten huize van een Baronet, en het bedriegen gelukte hem telken reize. Een Lyst van deeze Fieltenſtukken, elders gegeeven, zullen wy niet ophaalen.

Enkel door nieuwsgierigheid gedreven, begaf hy zich op reis na *Newfoundland*. Geduurende zyn verblyf aldaar, deed hy van dit Eiland zo veele kundigheden op als hem hoogst dienſtig konden weezen, wanneer hy het naderhand goed mogt vinden de rol van een Schipbreukeling aan de deuren te ſpeelen. Met het zelfde Schip keerde hy na *Dartmouth* weder, waar hy eerst ſcheep ging; met zich voerende een zeer grooten en fellen Dog, dien hy geleerd hadt hem te volgen, en zo tam gemaakt als een Lam, door eene kunst hem byzonder eigen.

Te *Newcastle* nam CAREW het Character aan van een Schipper op een Koolſchip, en ging door met een jong Meisje, de Dogter van geen onaanzienlyk Apothecar te dier Stede. Hy keerde weder na *Dartmouth*, en, niettegenſtaande hy haar het geheele Character ontvouwde, 't welk hy aangenomen hadt, trouwde zy kort daarnaa met hem te *Bath*. Daarop gaven zy een bezoek aan een Oom van CAREW (een Geeſtelyke van uitſteekende bekwaamheden) te *Dorchester*, die dit

Paar

Paar met alle mogelyke vriendlykheid ontving, en zyn Neef, ſchoon vrugtloos, poogde over te haalen om de gemeenſchap met de *Gipſies* geheel te verlaaten.

Zich op nieuw by deeze Landloopers vervoegende, waren zyne vermommingen nog verſcheidener, en zyne listen nog doortrapter, dan te vooren, en ſlaagden ook nog gelukkiger. —— Met één woord, toen CLAUSE PATCH, *Koning der Bedelaaren*, ſtierf, was de agting, die CAREW by de geheele hoop *Gipſies* verworven hadt, door zyn vernuft, ſtoutheid, en het welſlaagen zyner veelvuldige onderneemingen, zo groot, dat hy met eenpaarige ſtemmen verkoozen wierd tot *Koning*, in ſtede van den overleden Monarch.

Door de verheffing tot die waardigheid, kreeg hy al het noodige uit de zamengevoegde toebrengingen der uittrekkende *Gipſies:* en was hy gevolglyk niet meer in de noodzaaklykheid *om op den tocht te gaan!* Des niettegenſtaande betoonde zich CAREW zo werkzaam als ooit, in het bedenken en uitvoeren van listige ontwerpen; maar zyne Koninglyke Waardigheid bleek, in 't vervolg, geene beſcherming te weezen tegen de Oppaſſers, om de Wetten, de Landloopers betreffende, te volvoeren. Hy werd gevat, als een Landlooper vastgezet, en te *Exeter* veroordeeld om na *Maryland* vervoerd te worden.

In *Maryland* aangekomen, nam hy de gelegenheid waar, terwyl de Capitein van 't Schip en een Perſoon die zin ſcheen te hebben om hem te koopen, in een Herberg, Punch zaten te drinken, ter deure uit te ſlippen. Een pint Brandewyn en eenige Biſchuiten met zich neemende, vloodt hy na de boſſchen. Hier ſtondt hy ongeloofiyk veele moeilykheden door; doch eenige *Indiaanen* ontmoetende, werd hy door hun op de vriendlykſte wyze bejegend, en zou waarſchynlyk onder hun aangenomen geweest zyn; dooh hun gezelſchap hem zo wel niet aanſtaande als dat zyner Onderdaanen in *Engeland*, maakte hy zich meester van een Canoe, en, de *Delaware* overvaarende, landde hy niet verre van *Newcastle* in *Pennſylvanie*.

Korten tyd daarnaa, vondt hy middel, door het Character van een Quaker aan te neemen, om te *Philadelphia* te komen, en vervolgens te *New-York*, van waar hy ſcheep ging na *Engeland*. Toen hy in zyn Geboorteland te rug gekeerd was, voorkwam hy dat hy geprest wierd ten Zeedienſt op een Oorlogſchip, door zyne handen en aangezigt met ruw zout en buskruid te beſtryken, en dus het voorkomen te krygen van een die de Pokken hadt. Behouden kwam hy te *Briſtol*, en vervoegde zich eerlang by zyne Vrouw en omzwervende Medegenooten. . . .

Hier eindigt het verhaal der Lotgevallen van deezen zonderlingen Mensch, die, met uitſteekende talenten begaafd, in de voordeeligſte omſtandigheden geſteld, en wien het aan geene gunſtige verbintenisſen ontbrak, met luister had kunnen praalen in eenen allergeagtſten Leevensſtand. —— Wat 'er voorts van hem geworden is, kunnen wy, door mangel aan beſchelden, niet vermelden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

DE CHRISTLYKE GODSDIENST VERDEDIGD TEGEN DE OPSPRAAKE, DAT DEZELVE NOCH VRIENDSCHAP, NOCH VADERLANDSLIEFDE, BYZONDER, AANBEVEELT. Door JOSEPH FAWCETT.

Wie is myn Naasten? LUKAS X: 29.

Menigmaal heeft men, als eene Zwaarigheid of Tegenwerping tegen den *Christlyken Godsdienst*, aangevoerd, dat dezelve verzuimt Vriendſchap en Vaderlandsliefde aan te beveelen. Hoedanigheden, welke het Menschdom gewoon is hemelhoog te hooren verheffen door Dichters en Geſchiedboekers, uitbundig in den lof dier Deugden.

Vast gaat het, dat geen deezer beide bepaalde en partydige werkingen van het Gezellig beginzel byzonder aangepreezen worden in de Voordragten van CHRISTUS. De algemeene ſtrekking zyner Leere is van eene geheel andere natuure. Onder het getal zyner *Naastbeſtaanden* telt hy niet alleen die door banden van Bloedverwantſchap aan hem verbonden waren, maar het geheel Gezin van Eerlyken en Goeden. *Wie den wil van* GOD *doet is myn Broeder, Zuster en Moeder.* —— Hy beſchryft zyne *Vrienden*, niet door de gemeenzaame verkeering, welke zy met hem hadden; niet door de tedere verknogtheid aan zyn Perſoon; niet door de ſmert, welke zy betoonden op het vernemen van zyn aanſtaande lyden en ſcheiden van hem als een byzondere perſoon en hun gemeenzaame medgezel; maar door hunne Gehoorzaamheid aan hem als Zedeleeraar, als de mond des Hemels, en de openbaare Prediker van Waarheid en Deugd. *Gy zyt myne Vrienden als gy doet 't geen ik u gebiede.*

In dien zelfden traut beantwoordt hy de Vraage: *Wie*

is myn Naasten? —— Niet alleen hy, die naast u woont, die in dezelfde ſtraat huisvest, die zich in de zelfde Stad, of in 't zelfde Land, onthoudt; —— niet alleen hy, die met u in dezelfde Kerkgemeenſchap verkeert, of leeft onder dat Staatsbeſtuur, waar aan gy gehoorzaamt —— uw Naasten is de *Mensch*. Des *Samaritaans* Naasten is niet alleen de *Samaritaan*, maar de *Jood*. Des *Joods* Naasten is niet alleen de *Jood*, maar de *Samaritaan*; die *Samaritaan*, met wien zyne Landsgenooten geene gemeenſchap houden, in een haat tegen welken bygeloovige Ouders hem hebben opgevoed; van dien *Samaritaan* is hy verpligt de wonden te verbinden, als hy hem gewond op den weg ontmoet; deezen moet hy beminnen gelyk hy zichzelven bemint. — Uw *Naasten* is, (zulks leert de ſchoone Zedeſchildery van den barmhartigen *Samaritaan*, ten antwoord op de Vraage, *Wie is myn Naasten*? opgehangen,) in welk eene Eeuw of in welk een Land gy deeze Vraage doet, hy dien GOD *naar zynen beelde geſchaapen, en met u uit éénen bloede gemaakt heeft*. Wie aan deeze beſchryving beantwoordt, heeft eisch op uwe Broederlyke toegenegenheid; en wanneer hy zich in eenen toeſtand bevindt van uwe hulpe te behoeven, is hy geregtigd tot uwe hulpbetoeningen als uw Naasten, offchoon gy nimmer met uw voet betreeden, of nooit van verre gezien, of nimmer in eenige beſchryving geleezen hebt van het Land, waar uit hy komt, ſchoon gy geen woord van zyne Spraake verſtaat, ſchoon gy geen een artykel van zyne Geloofsbelydenis aanneemt.

Zo heeft dan de onbegrensde Liefde, in den *Christlyken Godsdienst* voorgeſchreeven, oorzaak gegeeven van denzelven te lasteren als gebrekkig, hoogst gebrekkig, in het voorſchryven van Gezellige Deugden. Dewyl de Opperleeraar der *Christenen* eene *wydſtrekkender* Goeddaadigheid jegens het Menschdom heeft aanbevolen, dan ooit door eenig Zedeleeraar, vóór hem, werd voorgeſchreeven, heeft men hem ten laste gelegd een *minder* te hebben aangepreezen. Naardemaal hy eene verknogtheid aan het geheele Menschdom inprentte; van ons vorderde de Bloedverwantſchap des geheelen Menschdoms te erkennen; de uitgebreidheid van het goedertieren hart tot de verst mogelyke grenzen uitſtrekte, en ons die verhevene Vaderlandsliefde leeraarde, welken Land de Wereld,

reld, en welker Koning GOD, is, heeft men beweerd, dat men in zyne Leeringen te vergeefsch zoekt na eenige Lessen van Vriendschap en Vaderlandsliefde.

Een weinig aandagts zal toereikend weezen om ons te overtuigen van de gepastheid des zwygens onzes Opperleeraars, ten aanziene van deeze twee takken van Gezellige Toegenegenheid. —— *Vriendschap* en *Vaderlandsliefde*, in zo verre deeze onderscheiden zyn van algemeene *Menschliefde*, zo verre wy alleen in aanmerking neemen, wat aan dezelve *byzonder* eigen is, zullen egter, schoon de meer driftige werkingen daarvan de verbeelding ten zeerſten treffen, met een bedaard oog beſchouwd, ſtrikt geſprooken, van alle *zedelyk ſchoon* verſtooken zyn; en overzulks onwaardig eene plaats te bekleeden onder de Voorſchriften van hem, die in de Wereld verſcheen om eenvoudigen waaren Godsdienst en Zedekunde onder het Menschdom voort te planten.

En waar in beſtaat die Godsdienst? —— Niet in de liefde van eenen byzonderen Godsdienſtigen Aanhang, of Omhelzers eens zelfden Stelzels van beſpiegelende gevoelens, of Volbrengers van een zelfden kring plegtige inſtellingen: maar in liefde tot GOD. —— Op dezelfde wyze beſtaat Gezellige Deugd niet in de liefde tot deezen of geenen byzonderen Perſoon, of eenige byzondere Perſoonen; maar in liefde tot den Mensch, den Mensch een gevoelig en verſtandig Schepzel, den Mensch de Afſtammeling en het Beeld GODS.

De willekeurige voorkeuze, aan deezen of geenen Mensch gegeeven; eene voorkeuze niet gegrond op eenige ontdekking van zedelyke voortreflykheid in hem boven de rest des Menschdoms; maar enkel ontſtaande uit hebbelykheid van toevallige gemeenzaamheid, uit de heugenis van wederzydſche perſoonlyke dienſten, of de ontdekking van hoedanigheden in hem, niet van eene deugdzaame en eerſte ſoort, maar zedelyk onverſchillig, en enkel van eene tweede ſoort, die byzonder aan onzen ſmaak voldoen, — zulk eene partydigheid, ſchoon geheel natuurlyk, en ſchoon, binnen behoorlyke paalen gehouden, volſtrekt onſchuldig, kan niet aangezien worden als een tak van Gezellige *Deugd*, als eenig deel uitmaakende van Zedelyke Regtheid, of als eenigermaate geregtigd om den naam van Goedheid of Liefde te draagen. —— Zodanig eene Vriendſchap is de Les der Natuur; maar geen Voorſchrift van 't Geweeten. —— Eene ge-

negenheid van deezen aart, tot welk eene hoogte van verrukking dezelve moge opklimmen, hoe eenpaarige en onbezweeke trouwe dezelve moge vergezellen, welke volyverige dienstbetooningen dezelve moge voortbrengen, tot welke dierbaare opofferingen dezelve ons moge aanzetten, heeft geen eisch op den lof van Maatschappyelyke Heldendeugd, of Zedelyke Grootmoedigheid.

Een drift als deeze moge de opmerking des Menschdoms trekken, de bewondering van 't zelve wegdraagen; zy moge aangevoerd worden als een zonderling Voorbeeld, in de Geschiedbladen als zodanig pryken, en een ryke stoffe aan Welspreekenheid en Dichtkunst verschaffen, om in uit te weiden; maar dezelve heeft geen eisch op de bedaarde toejuichingen der zedelyke Wysheid; geen regt op de hooggestemde Lofspraaken, zo kwistig menigvoud daar aan geschonken. Zulk eene vlam, met welk eene helderheid dezelve ook flikkere, kan niet gezegd worden eenigen glans van Deugd te bezitten. Deeze wordt alleen door de verbeelding ontstooken, niet door Rede of door Godsdienst. Deeze brandt op den vloer der sterflykheid, niet op het altaar der Deugd; het is iets werktuiglyks, niet zedelyk.

Hy, die Vriendschap kweekt met een verstandig en deugdzaam Man, met oogmerk om zyne eigene goede beginzelen en neigingen aan te kweeken, betragt zedelyke Wysheid. Hy, die één Man, boven alle anderen, met welken hy bekend is, uitkiest, dewyl hy in hem eene grootere maate van zedelyke waarde ontdekt, dan hy in iemand anders kan bespeuren, betoont eene deugdzaame voorkeuze. Hy, die iemand meer diensts betoont dan een ander, om dat hy in hem meer verdiensten, dan in anderen, ontdekt, oefent zedelyke regtheid uit. Hy, die betoont zyn leeven veil te hebben om het leeven zyns Vriends te behouden, uit hoofde van eene bedaarde en redelyke overtuiging, dat deeze meer noodig is, dan hy, ten steun zyns Gezins, of ten dienste des Vaderlands, betoont zich een Held. Dit is meer dan Vriendschap, dit is Menschliefde, dit is zugt voor 't algemeen welzyn. Zodanig een gedrag kan geen Lofreden ophemelen, geen Dichtstuk verfraaijen. Maar die Vriendschaps-yver, welke tot eene geestdryvende hette is opgevoerd, door lange hebbelykheid van toevallige gemeenzaamheid, door eene langduurige wederzydsche dienstbetooning, werkende op eene byzondere aandoenlykheid der natuure, en het lee-

leeven wil opofferen alleen om des voorwerps wille, en zonder eenigzins het welweezen der Maatſchappye op 't oog te hebben, hoe ſchoon en ſchitterend een vertoon zulks moge maaken in het oog der verbeeldinge, is zeker geen voorwerp van zedelyke bewondering.

Waar weezenlyke deugd plaats vindt, daar is eenpaarigheid van gedrag; daar is braafheid en eenheid van character. Maar dit gaat vast, dat eene vatbaarheid voor zeer warme Vriendſchap, van deezen werktuiglyken aart, het gezelſchap kan verdraagen van, en dikmaals is aangetroffen in verwantſchap met, zeer ſhoode driften. Men vind 'er, die uitkomen voor, en in daadlyke oefening brengen, de ſtelregels: „ Ik zal nooit myn Vriend verzaaken. — „ Ik zal nimmer myn Vyand vergeeven." Is hunne Vriendſchap onveranderlyk vast, hunne Onverzoenbaarheid is even onwrikbaar. Indien 'er niets is of zy willen het voor een Vriend doen, 'er is ook niets of zy willen het te werk ſtellen om een Vyand te ſtraffen. Menſchen van dit Character worden, over 't algemeen, door het gros des Menschdoms bewonderd. Zy maaken egter een geheel ander vertoon in het oog des Regters over allen. Het was niet om die binnen eenen zo engen kring beperkte Goedheid aan te pryzen dat CHRISTUS in de Wereld verſcheen. Hy kwam om het Godlyk beginzel van alles omvattende toegenegenheid, en met zichzelve beſtaanbaare weldaadigheid, in te boezemen, welke dit mengzel in de ziel niet duldt.

En, gelyk *byzondere* Goeddaadigheid niet beſtaat in eene verbeeldingvolle en willekeurige, ſchoon hartlyke en getrouwe, voorkeuze van een byzonderen perſoon boven anderen van gelyke verdienſten, zo is *openbaare* Deugd niet gelegen in de partydigheid onzer genegenheid voor eenige byzondere Gemeenſchap; enkel om dat wy daar in gebooren, en in derzelver ſchoot opgevoed zyn. Zodanig eene Partydigheid is, buiten twyfel, natuurlyk in ſchepzelen gelyk wy Menſchen; doch ſteekt daar in niets verdienſtlyks. Het is hoogst natuurlyk voor elk Mensch te gevoelen, en geen Mensch kan naalaaten te gevoelen, noch zal zulks, wanneer het binnen de paalen van gemaatigdheid omſchreeven blyve, en niet aanloope tegen de Voorſchriften van algemeene-goedwilligheid, gewraakt worden, dat een verſtandig Man een byzondere belangneeming ſtelle in het Land, 't welk het tooneel geweest is van al zyne waar-

neeming en ondervinding, 'het tooneel van alle zyne ondernee-mingen, van al zynen voorſpoed, de woonplaats zyns geſlachts, zyner Vrienden, waar hy het eerst de lugt des leevens ademde, 't welk hy zich voor een zo grooten zegen rekent, waar hy eerst ontwaarde hoe genoeglyk het den oogen is de zonne te aanſchouwen. —— Dit te gevoelen is zeer natuurlyk; dit te gevoelen is aangenaam en ſtreelend voor 't menschlyk hart; dit te gevoelen is mede, als het onder het bedwang der Rede blyve, onſchuldig; maar het heeft zeker niets meer in zich van dat *Deugd* mag heeten, dan die geneigdheid, welke een ieder gevoelt voor zyne Geboorteſtad, voor den grond waar op hy de genoeglyke kinderſpelen volbragt, voor de plek eerst door zynen voet betreeden, of de Landſchappen wier vertoon het eerst zyn oog verrukte.

Het is over 't geheel best, en het geluk der Wereld in 't algemeen wordt op eene eenſtemmiger, geregelder, en min hortende, wyze bevorderd, wanneer de Menſchen zich in byzondere Gemeenſchappen en Maatſchappyen verbinden, en het welvaaren zoeken te behartigen dier Gemeenſchappen, met welke zy in een naauw verband ſtaan. Het is goed dat de Natuur de Maatſchappylyke dienſten des Menschdoms bepaald heeft tot byzondere voorwerpen, en ieder perſoon verbonden heeft tot zekere byzondere post in 't betoon zyner goeddaadigheid, in ſtede van hem in 't wilde te laaten omzwerven, ten betoon van eene onbepaalde, verwilderde en zwervende, inagtneeming van Menſchengeluk. Maar, vermids deeze byzondere ſchikking en rigting der Maatſchappylyke betooningen van bezorgdheid, voor zo verre zy uit Inſtinct voortkomen, geen Deugd uitmaaken, zo is Inſtinct genoegzaam om dit daar te ſtellen. Deeze loop der menschlyke goeddaadigheid, welke de Natuur beſtemd heeft, waar mede het menschlyk hart, als werktuiglyk, inſtemt, hadt het Gebod van CHRISTUS niet noodig. Hy heeft ons geleeraard geheel het Menschdom te beminnen; onze geſteltenis zal ons onderrigten, indien wy deeze groote Les geleerd hebben, hun byzonder ten dienſte te ſtaan, die de Voorzienigheid meer byzonder aan ons heeft aangeweezen als voorwerpen onzer dienstbetooning, door ze om en om ons te plaatzen.

Dan, ter verdere verdediging van onzes Zaligmaakers ſtilzwygen omtrent deeze Onderwerpen, verdient het onze opmerking, dat, daar 't geen de Vriendſchap en Vaderlands-

landsliefde byzonder eigen heeft, en dezelve onderſcheidt van Algemeene Menschliefde, van eenen werktuiglyken aart is, en daarom, ten besten genomen, als die binnen behoorlyke paalen blyven, van eene enkel onſchuldige natuur zyn, de natuurlyke ſtrekking deezer partydige genegenheden, als dezelve niet door rede bepaald worden, het goed der Maatſchappye, in 't groot beſchouwd, benadeelen; en dus, dat, terwyl die les van Algemeene Goedwilligheid, welke CHRISTUS ons heeft voorgehouden, in zich behelze alles wat goed en redelyk is in byzondere liefdebetooningen, dezelve teffens het eenig bedwangmiddel in zich behelst van derzelver onmaatigheid en buitenſpoorigheden.

Geen Waarneemer der Menschlyke Natuure behoeft onderrigt te worden, hoe vaak de Vriendſchap, in derzelver blinden yver om het geliefde voorwerp dienst te doen, het groot beginzel van Algemeene Goeddaadigheid uit het oog verliest. Hoe veelen zyn 'er niet, die, om een Vriend dienst te doen, geene zwaarigheid maaken valsch te zweeren; die zyne zaak, ſchoon dezelve het regt niet aan haare zyde hebbe, voorſtaan; die aan hun Vriend hunne ſtem geeven, wanneer zy weeten dat een mededinger na eenig Ampt, of Waardigheid, dezelve veel beter verdiene. Deeze zaaken vallen dagelyks in de wereld voor; zy zyn 'er altoos gemeen in geweest; zy hebben altoos 's Volks verontſchuldiging, zo niet 's Volks goedkeuring, ontmoet. In een ſtelzel van daadlyke Zedekunde, geſchikt voor Menſchen zo gereed om aan de zyde der Vriendſchap tot dwaaling te vervallen, was het hoogst wys, in den Grondvester van onzen Godsdienst, al de kragt en klem te ſtellen in Algemeene Menschliefde, in ſtede van de voorkeuze aan eenige weinigen byzonder aan te pryzen.

De verknogtheid, uit Vaderlandsliefde ontſtaande, geeft gelegenheid om zich ſchuldig te maaken aan ſoortgelyke buitenſpoorigheden. Deeze ſtondt daar aan ſchuldig toen CHRISTUS in de Wereld verſcheen. Hy wist zulks. Hy wist dat Hongersnood en Pest geen verſchriklyker geeſels voor het Menschdom geweest waren dan Volken, wegens hunne Vaderlandsliefde ten ſpreekwoord geworden. Hy wist dat dit ſtoutmoedig en hoogstaangepreezen beginzel, by *Heidenſche* Wysgeeren en Wetgeeveren zo hoog geroemd, verwoesting en dood over de halve wereld gebragt, de rust van anders ſtilgezeten Landen geſtoord, en deels den Aardbodem ontvolkt hadt.

Wie eenige bedreevenheid bezit in de Geſchiedenis des Menſchdoms zal alleen herinnering noodig hebben, dat de Menſchen zich niet meer kenmerkten door eene neiging tot gezelligheid, dan door eene overhelling om dat gezellig beginzel tot een engen kring te beperken. Steeds hebben de Menſchen Maatſchappyen opgerigt van eene genoegzaame uitgeſtrektheid om hunne neiging ter gezelligе zamenwooning te voldoen; en even zeer hebben zy altyd de rest des Menschdoms met een dwars oog aangezien, zoms met jalouſy, en dikwyls met haat. Onder de Wilden heeft ieder zyn ſtam aan welken hy verknogt is, en die elken anderen ſtam meer of min ongunſtig aanziet. Elke Burgerlyke Maatſchappy, hoe zeer beroemd van wegen den Vaderlandlievenden yver der Leden, heeft kryg gevoerd met andere Burgerlyke Maatſchappyen. Men heeft opgemerkt, en met regt opgemerkt, dat, naar gelange der geestdrift, tot welke men de Vaderlandsliefde heeft opgevoerd, ook de geweldigheid toenam van de Vyandſchap tegen het Menschdom, welke dezelve vergezelde.

Zodanig is de Mensch. Zodanig was het Schepzel, 't geen CHRISTUS JESUS kwam hervormen. In zekeren bepaalden kring was hy een Vriend, een Broeder, een Vaderlandminnaar; buiten dien kring een Vyand, een Verdelger, een woedend Monſter; en dan, wanneer hy meest toegejuichd en aangebeden werd in den naauwen omtrek zyner Medeburgeren, buiten denzelven op 't zeerst gehaat, ten uiterſten gevloekt; dan, wanneer het zich verst uitbreidde, en de tekens van zegepraal oprigtte, was het tydſtip daar, wanneer de vloeken des Menschdoms als een ſtortregen op deszelfs hoofd nederdaalden.

Deeze naauw beperkte en uitſluitende, deeze onheuſche en onedelmoedige, liefde des Vaderlands, welke zo langen tyd de oogen heeft doen ſcheemeren der zodanigen, wier vooroordeelen daar uit voedzel ontvingen, wier trots daar in voldoening vondt; die beſtondt in het beste te wenſchen voor ééne Gemeenſchap ten koste van het welvaaren van alle de overige, zich verblydende over de eer des Geboortelands, gebouwd op de verdelging van andere Landen; deeze naauwbegrensde welwillendheid, deeze byzondere en aan een zeker Land bepaalde Geestdrift, hadt niets bekoorlyks in 't oog van hem, die het geheele Menschdom aanzag als één Gezin, en wiens hoofdbedoeling beſtondt in hun allen tot GOD te brengen.

en

en met den algemeenen band van Menschliefde zamen te binden.

Die wyze en weldaadige Hervormer des Menschdoms zag weinig onderscheids, en weinig onderscheids is 'er met de daad te zien voor iemand die een oogenblik naadenkt, tusschen een Volk 'er op uit om andere Volken te overheerschen en 't verslaaven, onophoudelyk ingewikkeld in steeds opeenvolgende aanvallende Oorlogen; alleen vervuld met het denkbeeld om zich te verryken en te vergrooten, ten koste van elk ander Volk; binnen hunne eigene muuren, welsprekend redenvoerende over elkanders Vaderlandsliefde en betoonden Heldenmoed, van den roem om voor 't Vaderland te vegten, van voor 't Vaderland te sterven, en uitbundige eer betoonende aan den met zegepraal wederkeerenden Krygsheld, wegens de diensten aan het zelfzoekend Vaderland beweezen —— maar weinig onderscheids, zeg ik, zag hy tusschen zodanige Menschen en een hoop Struikroovers, die na hunne onderaardsche woonplaatzen wederkeeren, of in 't diepst van een bosch, belaaden met den roof, als zy rondsom den feesttafel zitten, en de onverschrokkenheid roemen van deezen of geenen hunner wetlooze Maatschappye, wegens den gelukkig volvoerden aanval op den eigendom en 't leeven van anderen, ten onregte door hun met geweld besprongen, hem een cieraad hunner Maatschappye noemen, deswegen de gewoone eerbetooningen toevoegen, den nayver opwekken om het voetspoor te volgen van hem, wiens dapperheid zy ten hemel heffen.

Zeer wel wist die wyze en edelmoedige Leermeester, dat deeze hooggepreezene verknogtheid aan het Vaderland, die zo zeer de bewondering der Heidensche wereld opwekte, den geest van redelyke Goeddaadigheid niet bezat, zelfs niet binnen den naauwen kring, in welken haare genegenheid beslooten was. Dezelve bestond niet zo zeer in een edelmoedigen wensch om het weezenlyk geluk en welvaaren des Lands te aanschouwen, het voorgewende doel, dan wel in eene trotsche begeerte om het onderscheiden te zien door enkele vergrooting, en eene geen voordeel aanbrengende uitsteekenheid. De Vaderlandminnaar, daar door voortgebragt, was de waare Liefhebber des Vaderlands niet. Hy mogt den naam niet draagen van een wys en weldaadig Voorstander zyns Lands. Hy zogt het op te tooijen met vaderlyken hoogmoed, niet te ver-

cieren met vaderlyke liefde; hy verlangde het gekleed te zien in een ſchitterenden en prangenden veeleer dan gepasten en gemaklyken opſchik; hy wenschte liever een praalend dan een gelukkig en gezegend Land te beſchouwen.

De bygebragte aanmerkingen, hoop ik, zyn voldoende om JESUS CHRISTUS te regtvaardigen, dat hy, *in zyne* Leeringen, de Vaderlandsliefde niet byzonder heeft aanbevolen. Hy was niet in de wereld gezonden om deeze eng bepaalde en onvolkomene inagtneeming des algemeenen belangs in te prenten. Het was noodloos deeze aan te moedigen; deeze hadt ſteuns genoeg, zelfs dan wanneer zy van een onſchuldiger ſtempel geweest ware. *Heb uw Vaderland lief*, was dikmaals, oneindig dikmaals, gezegd: *Heb het geheele Menschdom lief*, was eene nieuwe Les, welke de wereld meer behoefde. Om dit *Nieuw Gebod* te geeven, was Christus in de wereld gezonden. Hy kwam, om dien yver voor algemeen geluk in te boezemen, welke zo menigmaal was aangevuurd voor Volksvoorſpoed; om Volken, die zichzelven beſchaafde Volken noemen, te leeren goeddaadigheid te betoonen aan andere Volken, om de gemeenſchap tuſſchen deeze meer en meer te bevorderen, om geheel het Menschdom tot één Broederſchap zamen te brengen, zamenvereenigd door toegenegenheid, en een gevoel van verwantſchap, ſchoon verdeeld in onderſcheide Maatſchappyen.

In het voordraagen van dit beoefenend Liefdeſtelzel, verwierp hy daarom het woord Vaderlandsliefde; als ongepast om zyn denkbeeld uit te drukken, en die gemoedsgeſteldheid te kennen te geeven, welke hy wenschte in te boezemen en voort te planten; als een woord, 't geen het Menschdom ſlegts voor een gedeelte gebragt hadt op het pad, 't geen hy wenschte dat het zou bewandelen, en dikwyls zelfs van 't rechte ſpoor hadt doen verwyderen.

Hy ſtelde daarom het woord *Liefde* in plaats; een beginzel van Liefde, eene algemeene neiging tot goeddaadigheid, eene geſchiktheid om welvaaren toe te bidden aan alles wat 'er voor vatbaar is; om niet alleen zich te verheugen in 't geluk van deezen of geenen byzonderen Perſoon, of byzonder Lichaam van Menſchen, maar over het heil van allen; om genoegen te ſcheppen in geluk te beſchouwen waar het kan gezien worden, in van geluk te hooren waar het kan plaats vinden; met één woord, beſtaan-

ſtaande in eene edelaartige en onbekrompene uitſtorting van weldaadigheid, vloeiende niet, gelyk het water, in deeze of geene bepaalde rigting, maar, gelyk het licht, in allerlei rigtingen, beſtraalende Bloedverwanten, Vrienden, Landgenooten, en zo verre mogelyk het Menschdom.

KAN 'ER OOIT EENE WAARE VERROTTING IN EEN LEVENDIG MENSCHLYK LICHAAM PLAATS HEBBEN?

„ In ons voorgaand Stukje iets van den Heer TODE, „ over het woord *Rotkoorts*, gegeeven hebbende, dunkt „ het ons niet ongepast, het volgende uit een nieuwer „ Stukje van denzelfden Schryver hier te laaten volgen."

Verrotting is een gevolg en werking des doods. Daarom word ook tegenwoordig van alle verlichte Geneesheeren aangenomen, dat 'er maar één enkel voldoenend teken eener volmaakte levenloosheid is, waarby alle hoop eener nog mogelyke redding verdwynt, namelyk de beginnende *verrotting*, door het geheel verlies des levens of der levenskragt.

Dat de Zieke nog leeft, is een bewys, dat hy nog niet in een ſtaat van *verrotting* is; anders zoude het niet mooglyk zyn, dat hy nog leven en ademhaaling, gevoel en beweeging, konde hebben.

't Is niet genoegzaam, wanneer men zegt: de afſchuwelyke ſtank, de lelyke misvormige kleur, de ontbinding in het een of ander deel, het loslaaten der opperhuid, het afvallen van het bedorvene, 't welk men by zo veele Zieken, na allerlei geweld, na eene ontſteeking, enz. gebeuren ziet, is *verrotting*.

Maar deeze zogenaamde *Mortificatie* is geene *Verrotting*, niet eens eene plaatslyke. *Verrotting* is, naar myn inzien, het vergaan, de vernieling of ontbinding, van een dierlyk of plantaartig lichaam, 't welk zyn geheel leven, de levenskracht, verlooren heeft; zy is de werking van het geheel verlies des levens. De vernieling van een deel, by een voor 't overige nog levend lichaam, is maar alleen eene bederving, (*corruptie.*)

Leven en dood in één lichaam ter gelyker tyd te veronderſtellen; hetzelve voor de helft dood en voor de helft levend te houden, is, myns bedunkens, iets vreemds.

Is eene *zweer*, het *koudvuur*, of welke andere zoge-

naam-

naamde plaatslyke *verrotting* het ook zyn moge, eene *waare verrotting?* zo vraage ik, waarom deeze *waare verrotting*, als de natuur haare werking geheel verlooren heeft, niet *op dezelfden voet* voortgaat, en het geheel lichaam dus als 't ware aan haar gelyk maakt; hoe na de *volmaakte waare dood*, nevens de *plaatslyke waare verrotting*, nog eene andere *algemeene waare verrotting* plaats hebben kan.

Zo lang het niet volkomen beweezen is, dat 'er werkelyk twee in haare gantsche natuur en substantie verschillende ontbindingen en vernielingen zyn kunnen, en deeze echter, zo wel de *een* als *beide*, *waare verrotting* zyn, ontkenne ik, dat in een levend lichaam eene *waare verrotting* plaats hebben kan.

De *waare verrotting*, welke na den dood des geheelen lichaams volgt, heeft eene andere gedaante als het *koudvuur*, *beenbederf*, een *zweer*, enz. Zy heeft haar *eigen* reuk, haar *eigen* kleur, haar *eigen* dunne scherpe etter; zy heeft dat *eigen*, dat zy in alle volkomen van 't leven beroofde lichaamen zich altyd gelyk blyft; zy heeft dat *eigen*, dat zy aan zekere deelen, aan het onderlyf, by mannen ook wel aan den balzak, haar het eerst vertoont; zy heeft dat *eigen*, dat zy op eens, te weeten, niet overal terstond merkbaar, het geheel lichaam aangrypt; dat *eigen*, dat hier nergens eene loslaating meer plaats vinden kan, wyl alles reeds aangetast, en zonder eenige de minste levensvonk meer is; dat *eigen*, dat hier alle *reactie* in eenig deel, hoe genaamd, uitgebluscht is, dat men zich geheel daarby geene ziekte meer onderstellen kan; en eindelyk dat *eigen*, dat zy, altoos zich gelyk, altoos dezelfde, alle *modificatien* uitsluit, dat zy geheel andere wetten onderworpen is, dan die vernielingen, welke men haar denkt gelyk te zyn.

Zo veel als dood en leven van elkaâr verschillen, zo verschillend moeten alzo ook de *waare verrotting* en elk bederf, 't welk men met haar gelyk stelt, van elkaâr zyn.

Dit laatste (bederf) is altoos de werking eener ziekte, waarby nog *reactie* van levenskracht is, welke werking van de natuur der ziekte-oorzaak, en van de bewerktuiging (*organisatie*) des lydenden deels, van den graad der *reactie*, verschillend gemodificeerd word. Zo is 'er een *vogtig* en een *droog koudvuur*. Beide wyken in weezenlyke punten van elkaâr af; beide zyn werkingen van

van ziekte; beide bepaalen leven en ziekte vooraf; de *waare verrotting* ſtelt eene afweezenheid van alle ziekte, een geheel verlies van leven, vooruit.

Werkingen, die eenen zo tegenovergeſtelden grond hebben, kunnen niet voor een en dezelfde gehouden worden. Als *koudvuur* en *verrotting* één zyn, moet, volgens eene gezonde redeneerkunde, het *koudvuur* in de plaats der *verrotting* kunnen geſteld worden. Maar het *droog koudvuur* voor 't zelfde te verklaaren, wat de *verrotting* van een lichaam is, wil zo veel zeggen, als de denkbeelden te vermengen. *Verrotting* mag men eene dusdanige *plaatslyke verrotting* noemen, maar het is een *onechte*. In een levend lichaam kan geen *waare verrotting* plaats hebben, een toeſtand, welke alleen het volmaakt van leven beroofde lichaam eigen is.

AANMERKINGEN OVER DE VYANDSCHAP ONDER DE DIEREN. — ONDERZOEK, WAAROM DE DIEREN OP ANDEREN, DOCH ZELDZAAM OP HUN EIGEN SOORT, AANVALLEN. — VOORBEELEN, WELKEN UIT DEZE SCHYNBARE VERNIELENDE INSTELLING DER NATUUR ONTSTAAN.

Getrokken uit W. SMELLIE, *Philoſophy of Natural History*.

(Medegedeeld door den Heer REINIER ARRENBERG, te *Rotterdam*.)

(*Vervolg van bl.* 307.)

Wy hebben voorheen gezien, dat Menſchen, ſommige viervoetige Dieren, eenige Vogels, en alle de Visſchen, verſcheurende Dieren zyn; doch dit ſtelſel van ſlagting daalt nog veel lager. Veelvuldige ſoorten van Inſecten halen hun voedſel uit lyken, uit de lichamen van levende Dieren, of uit het dooden en verſlinden van zwakkere ſoorten. Hoe groot een aantal Vliegen word 'er niet daaglyks verſlonden door Spinnekoppen, het verſcheurendſte en talrykſte ſoort van Inſecten? daartegen worden de Spinnekoppen wederom gretig verſlonden door Vliegen, die men onderſcheid met den naam van *Ichneumons*. Het getal van dit laatſte ſoort is onbegrypelyk, en

en indien zy niet zulk eene vervaarlyke verwoesting onder de Rupſen en andere Inſecten aanrigtten, zouden zy alle de vrugten van den Aardbodem vernielen. De Wespen zyn zeer verlekkerd op dierlyk voedſel: zy zyn altyd in de vleeschhuizen, om de Vleeschvliegen en andere ſoorten van Inſecten, die 'er zich gemeenlyk bevinden, om derzelver eijeren op het vleesch te leggen, te verſlinden. De Slagers maken gebruik van den oorlogzugtigen aart dezer Dieren; zy houden hen voor ſchildwagten, moedigen dezelven aan door hen op lever te laten aſen, waar aan de Wespen de voorkeur geven boven ſpierachtig vleesch, waarſchynlyk om dat zy de levers gemaklyker met hunne tanden kunnen klieven.

De Drakenhoer, het Juffertje of Tor, zoo wel bekend door de ſchoonheid van derzelver kleur en evenredigheid van haar maakſel, heeft door deze uiterlyke hoedanigheden den naam van *Juffertjesvlieg* verkregen. Niettemin is derzelver geſtel en manier van leven wreeder en oorlogzugtiger dan die der Amazonen. Gelyk de Roofvogels, zwerven zy door de lugt, alleen met oogmerk om alle gevleugelde Inſecten te verſlinden; en dienvolgens begeven zy zich boven moerasſige gronden, waterpoelen en de ſtranden der rivieren, alwaar de meeste Inſecten gevonden worden. Derzelver gulzigheid is zoo groot en vernielende, dat zy niet alleen kleine Vliegen, maar zelfs groote Vleeschvliegen, Motten, Schoenlappers, en andere ſoorten, verſlinden.

Men heeft dikwils gezegd, dat geen Dier vrywillig op zyn eigen ſoort aanvalt, en deze aanmerking heeft men waarſchynlyk gemaakt tot eene verdediging, of ten minſten tot eene matiging, van het algemeen ſtelſel van vernieling, door de Natuur daargeſteld. Dan met welk een inzigt ook deze aanmerking mag gemaakt worden, is zy ongelukkig niet anders dan een gevolg van onkunde; want ſommige viervoetige Dieren, alle de Visſchen, en zeer veele Inſecten, maken dit onderſcheid niet; de zwakkeren worden altoos de prooi der ſterkeren. REAUMUR ſtelde twintig Rupſen, op bladen van eikenboomen, in een fles; dan, ſchoon hy ze geſtadig ryklyk van verſche bladen voorzag, ontdekte hy dat het getal der dooden daaglyks toenam. By een naauwkeuriger onderzoek over de oorzaak dezer ſterflykheid, bevond hy dat de ſterkeren, met derzelver tanden, aanvielen, doodden, en de levensdeelen van hare medemakkeren uitbeten; niets ovet-

la-

latende dan het hoofd, de pooten en de ledige rompen; zoo dat 'er, binnen weinig dagen, van de twintig niet meer dan één in leven overbleef.

De Rupſen hebben duizenden van uitwendige vyanden, als Vogels van allerlei ſoort, kleine viervoetige Dieren, haar eigen ſoort, en een talloóſe menigte Inſecten; dan deze veelvuldige oorzaken van hare vernieling worden nog merklyk vermeerderd door het geen men derzelver inwendige vyanden noemt. Zeer veele Vliegen leggen hare eijeren op de lighamen der Rupſen: uit deze eijeren komen kleine Wormen voort, die langzamerhand de levensdeelen verſlinden van het Dier, waarin zy hun verblyf houden. Wanneer zy zoo ver gekomen zyn, dat zy popjes ſtaan te worden, doorboren zy de huid van de Rups, ſpinnen hare ſchil, en blyven op de ledige huid zitten, tot dat zy de gedaante van Vliegen aanneemen, wanneer zy zich in de lugt begeven om dezelfde wreede handelwys aan een ander kruipend gedierte uit te oeffenen. Ydereen zal zich wel kunnen herinneren, de Koolrups gezien te hebben, op oude muuren en op de venſters der landhutten, geheel overdekt met deze poppen, die de gedaante van kleine Muggen, en een ſchoone geele kleur hebben. Een van de geweldigſte vyanden van de Rups is een zwarte Worm met zes korſtige beenen. Hy is zoo lang en dikker dan een gewone Rups; in het voorſte gedeelte van zyn hoofd, heeft hy twee kromme nyptangen, met welken hy het lighaam van de Rups vat, en niet weder loslaat voor dat hy het geheel verſcheurd heeft. De grootſte Rups is niet genoeg tot voedſel van dezen Worm voor eenen dag, maar daaglyks dood hy 'er, en eet verſcheiden op. Wanneer deze vratige Worm opgevuld is met voedſel, word hy werkeloos, en zelf genoegzaam levenloos; doch, in dezen verzadigden ſtaat, word hy door jonge Wormen van zyn eigen ſoort aangevallen en verſlonden. Van alle boomen, voed de eikenboom mooglyk de meeste Rupſen, zoo wel als alle andere Inſecten; maar tevens huisvest 'er op den eik eene groote en ſchoone Tor, die 'er waarſchynlyk zich op begeeft om het groot getal Rupſen, dat zy 'er op aantreft: zy treed van den eenen tak op den anderen, en als zy voedſel noodig heeft, verſlind zy de eerſte Rups, welke zy op haren weg ontmoet.

De Boom- en Plantluizen zyn zeer ſchadelyk voor boomen en planten van allerlei aart: derzelver ſoorten zyn

zyn zoo menigvuldig, en bezitten allen zulk eene wonderbaarlyke vrugtbaarheid, dat de ſtammen, takken en bladen van allerlei planten 'er ſomtyds geheel en al door bedekt zyn; doch deze zonderlinge vrugtbaarheid, en de vernieling, die deze kleine Inſecten aan allerlei gewaſſen onvermydlyk zouden toebrengen, word gekeerd door ontelbare vyanden. Tienduizende Inſecten van verſchillende Rangen, Geſlachten en Soorten, ſchynen byna tot geen ander oogmerk voortgebragt te zyn, dan om die Luizen te vernielen. Sommigen van deze Inſecten zyn zoo verſlindende, dat, ondanks de onbegryplyke voortteeling der Luizen, men reden heeft van zich te verwonderen, dat derzelver ſoort niet geheel en al vernietigd is. Op ieder blad ontdekt men verſchillende ſoorten van Wormen: deze Wormen voeden zich niet met bladen, maar met Luizen, die zy met eene ongelooflyke gezwindheid verſlinden. Sommigen van deze Wormen veranderen in Vliegen met twee vleugels, anderen in Vliegen met vier vleugels, en wederom anderen in Torren. Terwyl zy nog in den ſtaat van Wormen zyn, kan een van deze vraatachtige Wormen, in den tyd van een kwartier uurs, meer dan twintig Luizen het leven uitzuigen. REAUMUR voedde een enkelen Worm met meer dan honderd Luizen, welke hy allen, in minder dan drie uuren tyds, verſcheurde.

Behalven het algemeen ſtelſel van ſlagting, veroorzaakt door de noodzaaklykheid, dat het een Dier zich met het ander voed, zyn 'er nog andere redenen van vernieling, welke uit verſchillende oorſprongen af te leiden zyn. De Mensch is niet het eenigst Dier, 't welk een oorlog tegen zyn eigen geſlacht onderneemt. De oorlog onder de Menſchen mag, in zekere toevalligheden der Maatſchappy, voor byzondere Natien of Gemeenſchappen een voordeeligen uitſlag hebben; dan ieder voordeel, het welk uit den oorlog voor eene Natie ontſtaat, word doorgaans verkregen ten koste, of zelf op den gedeeltlyken of geheelen ondergang, van eene andere. Indien 'er een algemeene vrede volkomen kon tot ſtand gebragt, en de Aardbodem tot den hoogſten trap bebouwd worden, is het niet waarſchynlyk, dat de vermeerdering van het menschlyk geſlacht immer tot zulk een trap zoude ryzen, dat zy de hoeveelheid der levensmiddelen, die de landbouw geeft, of de aankweking der Huisdieren, die tot deszelfs onderhoud noodig zyn, zoude overſchreden; doch zoo lang de Mensch door heerſch- en wraakzugt,

en

en door andere geweldige driften, word aangezet, zal de oorlog, met al zyn nasleep van bloedstorting en rampen, het menschlyk geslacht vervolgen en teisteren. Laat ons egter niet te ver gaan. Wy kunnen de verborgenheden der Natuur niet ontvouwen, maar moeten ons, met een volkomen onderwerping, gedragen aan hare onweerstaanbare besluiten, en ons over hare uitwerkingen verwonderen. De man, indien 'er zulk een is, wiens sterkte van geest hem in staat stelt om dit alles standvastig gade te slaan, is alleen de ware Wysgeer.

De Mensch is, gelyk reeds is opgemerkt, het eenige Dier niet, het welk tegen zyn eigen geslacht den oorlog voert. Viervoetige Dieren, Visschen en Insecten, bevegten en dooden, buiten derzelver gewone trek tot voedsel, de een den ander. Omtrent dit onderwerp, zullen wy eenige weinige voorbeelden uit de soorten der Insecten bybrengen.

Eene maatschappy of korf van Byen bestaat, of in vrouwelyke, of in mannelyke, of in onzydige, welke tot geen van de beide Geslachten behooren. Deze drie soorten leven eenigen tyd in de volmaaktste eensgezindheid, beschermen elkander, en bieden de een den ander allen bystand. De onzydige of werkende Byen toonen de sterkste verknogtheid en genegenheid voor de mannelyken, zelf dan, wanneer zy nog in den staat van Wormen zyn. De onzydigen zyn gewapend met een doodlyken angel, met welken de mannelyken niet voorzien zyn; doch beiden worden door dezelfde moeder voortgebragt, en leven in het zelfde huisgezin. Dan, niettegenstaande deze voor zekeren tyd durende onderlinge genegenheid, volgt 'er een tyd, in welken de onzydigen de mannelyken op eene wreede wys vermoorden. Onder de wetten van beschaafde Gemeenebesten, vinden wy 'er die volstrekt barbaarsch zyn. By de *Lacedemoniers* was het geoorlofd zulke Kinderen te dooden, die gebrekkig of wanstaltig ter wereld kwamen, om dat zy anders een last voor de maatschappy zouden worden; en de wetten der *Chineesen* veroorloven dergelyke onmenschelyke bedryven. Wy weten misschien alle de redenen nog niet, waarom de onzydige Byen de mannelyken met zoo veel wreedheid behandelen. 'Er is egter een tyd, op welken de mannelyken volmaakt nutteloos worden voor hunne gemeenschap, en het is opmerklyk, dat de algemeene moord nooit begint vóór dat dit tydstip daar is.

Wanneer eene vreemde Bye in den korf komt, word hare roekeloosheid altoos met den dood geſtraft, en egter is het niet ongewoon, dat 'er onder de Byen van denzelfden korf ſomtyds doodlyke gevegten voorvallen, welken het meest plaats hebben by helder en warm weêr. Dikwils gebeurt het, dat 'er twee vegters uit den korf komen, die zich ſterk aan elkander vasthouden, doch op andere tyden vallen zy elkander aan in de open lugt; dan, hoe ook het gevegt begint, komen de beide ſtryders altyd op den grond, vóór dat het gevegt, door den dood van een der partyen, een einde neemt; maar zoo dra zy op den grond nedergekomen zyn, tracht ieder van hun, even gelyk een worſtelaar, zich in den voordeeligſten ſtand te ſtellen om zyn tegenparty te dooden. Somtyds, hoewel zelden, blyft de angel in de wond zitten; doch, als dit gebeurt, is het gevegt altoos doodlyk voor de beide Byen, dewyl de overwinnaar het verlies van zyn angel niet kan overleven. Deze gevegten duren wel eens een uur lang vóór dat een van beiden dood op den grond blyft liggen.

Behalven deze byzondere gevegten, is het niet ongewoon een algemeenen ſtryd te zien, byzonder in het zwermende jaargety. Wanneer twee zwermen, of troepen, twisten over dezelfde wooning, ontſtaat 'er een algemeen en bloedig gevegt. Deze gevegten duren menigmaal vier uuren, en eindigen nimmer dan met eene groote ſlagting aan wederzyden. De angel is evenwel het eenigſte wapen niet, waar van zich de Byen bedienen, dewyl zy voorzien zyn met twee ſterke voortanden, met welken zy elkander wreedlyk byten. In een algemeenen ſtryd, zyn alle de gevegten van den een tegen den ander; doch wanneer de algemeene ſlagting onder de mannelyken geëindigd is, ſchamen zich drie of vier onzydigen niet op een enkele Vlieg aan te vallen.

Ieder Wespennest levert, in het begin van October, eene zonderlinge en wreede vertooning op. In dien tyd houden de Wespen op, hare jongen voedſel te brengen, en worden als dan, van toegenegen moeders en voeditters, wreede ſtiefmoeders; zy zyn zelf erger, want zy dringen de jonge Wormen uit hunne zaadhuisjes, en dryven hen uit het nest. Dus aan wind en weêr blootgeſteld, en van allen voedſel verſtoken zynde, moeten zy noodwendig ſterven. Deze vermieling is niet, gelyk die der Honigbyen, bepaald tot de mannelyke Wormen; want geen Worm, hoe-

hoegenaamd, of van welke ſexe, ontſnapt dezen algemeenen en zonder onderſcheid plaats hebbenden moord, terwyl daarenboven de Wormen niet alleen aan het weêr zyn blootgeſteld, maar ook nog door de Wespen met hare tanden gedood worden. Dit bedryf ſchynt eene ſchending te wezen van de ouderlyke toegenegenheid, en is egter eene der ſterkſte regels in de dierlyke natuur; dan, de oogmerken der Natuur, ſchoon zy dikwils onze naſporingen te leur ſtellen, zyn egter nimmer verkeerd. Het geen ons, in de natuurdrift tot vernieling, welke jaarlyks door de Wespen bedreven word, wreed en onnatuurlyk voorkomt, is mooglyk een daad van de grootſte barmhartigheid en medelyden; want de Wespen zyn niet, gelyk de Honigbyen, met de natuurdrift begaafd om levensmiddelen op te leggen voor derzelver beſtaan in den winter. Indien zy derhalven niet te voren door hare ouders omgebragt wierden, moesten de jongen noodwendig, door den honger, een wreeden en langzamen dood ſterven; zoo dat dit oogenſchynlyk ſtreng gedrag in de huishouding der Wespen, in plaats van eene uitzondering te wezen op de algemeene weldadigheid en wysheid van de Natuur, in de daad, eene gunſtige inſtelling is. Daarenboven, gemerkt de vermenigvuldiging der Wespen zoo verbazend is, en zy zulk een ſchadelyk geſlacht zyn voor de Menſchen en andere Dieren, maar byzonder voor de verſchillende ſoorten der Inſecten, zoo zoude die vermenigvuldiging, als dezelve niet door zulk een algemeenen moord geſtremd wierd, door hare verſlindingen, binnen weinig jaren, eene geheele vernieling van andere ſoorten te weeg brengen; de keten der Natuur 'er door gebroken worden, en voor den Mensch en grootere Dieren allergevaarlykst wezen.

Diezelfde vernielende natuurdrift heeft ook, waarſchynlyk om dezelfde redenen, by de Horſels plaats. Omtrent het einde van October, worden alle de Wormen en Nymphen uit het nest gedreven en gedood. De onzydigen en de mannelyken worden dan daaglyks ſlagtoffers van de koude, zoo dat op het einde van den winter eenige weinigen van de vrouwelyken tot onderhouding van het Geſlacht overblyven.

Volgens ons aangenomen plan, zullen wy van dit onderwerp afſcheiden met eenige aanmerkingen, ſtrekkende om ons te doen toeſtemmen in een ſtelſel, het welk zoo vernielend is voor een gedeelte van allerlei ſoorten van

ſchepſels, dat de menschlykheid, indien dezelve door de ware wysgeerte niet verlicht wierd, hetzelve zou moeten afkeuren, en de Natuur beſchuldigen van wreedheid en onderdrukking. Men moet bekennen, dat de Natuur zeer onverſchillig ſchynt te wezen omtrent een gedeelte der geſchapen wezens, welke alle oogenblikken by millioenen omkomen. Maar, met betrekking tot de geheele geſlachten, is hare onafgebroken en gelykmatige bezorgdheid zigtbaar, en verdient alle verwondering. Het ſchynt, dat het leven niet gaande kan gehouden worden, dan door tusſchenkomst van den dood; want door de geheele levende natuur heeft, gelyk wy gezien hebben, de roof en vernieling van byzondere gedeelten de overhand. Deze vernieling heeft niettemin hare nuttigheid; ieder Dier brengt, na deszelfs dood, leven en geluk toe aan een groot getal anderen. In veelvuldige Dieren is het vermogen van ſpysvertering alleen bepaald tot dierlyk voedſel, zoo dat zy, van dit voedſel verſtoken zynde, niet in het leven kunnen blyven. Indien men dezé aanmerking toeſtaat, is dezelve alleen toepaslyk op die Dieren, welken men bepaaldlyk met den naam van *vleeschvretende* beſtempelt; dan uit het geen wy te voren reeds gezegd hebben, gelyk ook uit de daaglykſche ondervinding, is het waarſchynlyk, dat geen Dier beſtaat, of kan beſtaan, volſtrekt zonder zulk voedſel, het welk leeft of geleefd heeft. Schapen, Oſſen en alle grasetende Dieren, verſlinden daaglyks, egter zonder voorkeur of bewustheid, duizenden van Inſecten. Dit kan de reden zyn waarom allerlei Rundvee zoo verbazend vet word in grazige weiden; want de Inſecten zyn altoos menigvuldig waar het gras weelig ſtaat. De Natuur is zoo overdadig in hare dierlyke voortbrengſels, dat geen voedſel kan gegeten of geen water kan gedronken worden, in welke geene Dieren, het zy levend of dood, gevonden worden.

Op deze redenering mag men vragen, waarom de Natuur zulk eene wreede orde geſteld heeft? waarom zy het noodzaaklyk gemaakt heeft, dat geen Dier kan leven zonder de vernieling van het ander? Niemand dan het Opperwezen alleen kan deze verborgenheid uitleggen. Misſchien gaat het de palen van mooglykheid te buiten, zulk een uitgebreid ſtelſel van levende wezens op eene andere wys daar te ſtellen; en uit de algemeene weldadigheid van den grooten Schepper zou men haast moe-

moeten besluiten, dat dit de wezenlyke reden was. Dan het is vrugteloos ons op te houden met onderwerpen die ondoorgrondelyk zyn. Laten wy derhalven ons vernederen, en alleenlyk ondernemen om eenige voordeelen aan te wyzen, welken uit deze geheimzinnige Inſtelling der *Natuur* zyn af te leiden.

(*Men verwagte zulks, ten Slotte, hier na.*)

PROEVE, OVER DE UITWERKZELS VAN HET LANDBOUWEND LEEVEN OP 'S MENSCHEN AART, GESTELTENISSE, EN MAATSCHAPPYELYK GELUK.

(Overgenomen uit WILLIAM FALCONER's *Remarks.*)

(*Vervolg en Slot van bl.* 314.)

Over den Invloed van het Landbouwend Leeven op de Regeeringsvorm en den Godsdienst.

De *Romeinen* moedigden desgelyks den Landbouw aan, en maakten daar van, zo zeer als eenig der bovengemelde Volken, een Volksvoorwerp. Nogthans hadt dit Volk eene groote menigte, van Plegtigheden in zynen Godsdienst, en de Geestlykheid maakte by hun geen onderſcheiden Volkslichaam uit. LIVIUS noemt *Rome* een Staat of Stad vol Godsdienstplegtigheden (*). SALLUSTIUS drukt zich bykans eveneens uit (†). De *Romeinſche* Schryvers over den Landbouw pryzen allerwegen de ſtipte waarneeming aan van een groot aantal Godsdienstpleegingen (‡): en het verband tuſschen deeze en den Landbouw wordt ſterk aangeduid door MAXIMUS TYRIUS (§). Desgelyks toonen OVIDIUS, FESTUS, MACROBIUS en andere Schryvers, dat de *Romeinſche* plegtige Godsdienstpleeging zeer uitgebreid was. Het is, overzulks, waarſchynlyk, dat de gemelde waarneeming van MON-

(*) *Civitas plena Religionum.* Lib. VI. ſect. 5.
(†) —— *quæ noſtri majores, religioſiſſimi mortales, fecêre.* SALL. *Bell. Catil.*
(‡) *Script. de Re Rustica.*
(§) MAX. TYRII, *Diſſ.* XIV.

MONTESQUIEU verſtaan moet worden als veeleer betrekking hebbende op den invloed van deeze Leevenswyze op den aart, dan op het getal, der Godsdienſtplegtigheden en Waarneemingen.

De Oude Feesten bragten, zo veel ik naa kan gaan, alle geen noodzaaklyke ophouding van werken, of het ſtaaken van den arbeid, mede: dit was althans het geval by de *Romeinen*. CATO duidt het ſoort van werk aan, geſchikt om op die Feestdagen verrigt te worden (*); geen deezer waren, 't welk wel in 't oog gehouden moet worden, werken van dringende noodzaaklykheid, of die onmiddelyke volvoering vorderden. In de daad, deeze Feesten vielen zo veelvuldig in, dat zulk een bevel de grootſte ongelegenheden zou veroorzaakt hebben by een vlytig Volk; en hoogstwaarſchynlyk is de elendige ſtaat des Landbouws, in het hedendaagsch *Italie*, voor geen gering gedeelte toe te ſchryven aan het tydverlies en de ledigheid, door de Feestdagen der *Roomſche* Kerke te wege gebragt. —— Nogthans vermelden ons CICERO en MACROBIUS, dat de *Romeinſche Feriæ* eene ſtaaking van arbeid, zo wel als van Burgerlyke verrigtingen, inſlooten (†); maar misſchien hadt zulks alleen betrekking tot de Stad, anderzins is het niet te begrypen, dat CATO, ter boven aangetoogene plaats, eene verbreeking der Wetten zou voorgeſchreeven hebben.

VARRO erkent, dat werken van noodzaaklykheid, of uitgeſtrekte algemeene nuttigheid, geene beſmetting in den bedryver veroorzaakten; en misſchien konden de bedryven des Akkerbouws als werken van dien aart aangezien worden. Dit denkbeeld ſchynt meer gronds te krygen door eene Wet, in vervolg van tyd, door CONSTANTYN

(*) *Per ferias vero foſſas veteres tergeri, viam publicam muniri, vepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, virgas vinciri, ſpinas runcari cremarique, ex piſcina immunditias efferi, munditias fieri.* CATON. *de Re Rustica*, Lib. I. c. 2.

(†) *Feriarum feſtorumque Dierum ratio in liberis requietem habet litium & jurgiorum, in ſervis operum & laborum; quia compoſitio anni conferre debet & ad perfectionem operum ruſticorum & ad remiſſionem animorum.* CICER. *de Legib.* Lib. II.

Sacerdotes affirmabant ferias pollui quoties iis indictis conceptisque opus aliud fieret. MACROB. *Saturnal.* Lib. I.

TYN DEN GROOTEN, gemaakt, welke het Volk beval op Sabbath te rusten (*). Men begrypt dat deeze Wet de Steden alleen betrof, en niet het Platte Land. Hy wist, merkt MONTESQUIEU aan, dat de arbeid in de Steden nuttig, maar op 't Veld noodzaaklyk, was (†). Het blykt niet duidelyk, dat eenige der *Joodſche* Feestdagen, den Sabbathdag uitgezonderd, gepaard gingen met een verbod van werk te verrigten, en het is waarſchynlyk, dat deeze dagen by de *Jooden*, even als by de *Romeinen*, veeleer tooneelen van vreugd en vermaak, dan van bedryfloosheid en ledigheid, opleverden (‡).

Tempels desgelyks, of Woonplaatzen voor de Godheid, dunken my natuurlyk voor deezen ſtaat des Menschdoms. Zo vermeldt ons HERODOTUS, dat de *Egyptenaars*, die van de hoogstheugbaare oudheid af den Landbouw ter hand hadden, de eerſte waren, die Altaaren en Tempels voor de Goden bouwden (§). Het Volk in *Indie* hadt desgelyks Tempels; de *Chineeſen* hebben ze tegenwoordig; en Gebouwen van deeze ſoort waren vry veelvuldig en grootsch in *Peru* (**).

De vroegſte beſcheiden, welke wy van de *Romeinen* bezitten, gewaagen van de Tempelbouwingen; en de ruïnen nog voorhanden in alle de deelen van *Italie* zyn ſtandhoudende blyken, hoe geliefd een denkbeeld dit denkbeeld was by dat Volk (††). —— De oorzaaken van dee-

(*) *Codic. de Feriis*, Leg. III. Deeze Wet betrof de *Heidenen* alleen.

(†) *Sp. of Laws*, B. XXIV. c. 23.

(‡) *Hilaribus quibus omnia feſta & fieri debere ſcimus & dici impletis ſolennibus.* — VOPISCI *Divus Aurelianus.*

(§) *Euterpe.*

(**) ROBERTSON's *Americ.* B. VII.

(††) *Simul cum* (*Romulus*) *dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo:* „ *Jupiter Feretri, inquit, hæc tibi* „ *victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regioni-* „ *bus, quas modo animo metatus ſum, dedico, ſedem opimis ſpoliis,* „ *quæ, regibus ducibusque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes,* „ *poſteri ferent*". *Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt, ita deinde Diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos ea ſpolia poſteros nuncupavit: nec multitudini compotum ejus doni vulgari laudem.* LIVII, Lib I. §. 10. Zie ook DION. HALIC. B. II. C. 34. De Tempel, hier bedoeld, werd herbouwd door AUGUSTUS CÆSAR. CORN. NEPOS, *Life of Atticus.*

deeze Volksneiging in deezen Staat loopen genoegzaam in 't oog. —— De Landbouw vordert, dat de Menſchen vaste en duurzaam bewoonde verblyfplaatzen hebben; en hier uit ſproot zeer natuurlyk het denkbeeld om een Huis voor de Godheid te bouwen. Dit natuurlyk denkbeeld kwam niet boven, dan by de zodanigen die het Land bebouwden (*). Zy, die geen huizen te hunner eigene woonſtede hadden, waren nooit op 't bouwen van Tempelen bedagt.

De Menſchen zyn, in deezen Leevensſtand, meer aan den Godsdienst gehegt, en yveriger voor deszelfs voortplanting, dan in eenige andere. De plegtigheden den Godsdienst vergezellende; het bouwen van Tempels, en de Rykdommen in dezelve zamengebragt, veroorzaakten eene verknogtheid aan den Godsdienst, tot welken zy behoorden, en verwekten het denkbeeld van plaatslyk op- en toevoorzigt, 't welk doorgaans zeer veel vermogend is in zaaken van dien aart.

De *Romeinen*, die volmaakt het gebruik van alle Staatkundige Werktuigen verſtonden, trokken veel voordeels van dit plaatslyk op- en toevoorzigt, onder anderen om het Volk aan hun Godsdienst te verbinden; en de uitwerking hier van was zodanig, dat naauwlyks eenige Volken in de Geſchiedenisſen vermeld worden, die grooter Eerbiedenis betoonden aan de voorwerpen van plaatslyken Eerdienst (†).

Romulus zelve weigerde het aanvaarden der Koninglyke Waardigheid, vóór dat hy de bevestiging daar toe van de Goden verkreegen hadt; en geen der volgende Over-

(*) *Sp. of Laws*, B. XXV. Ch. 3.

(†) *Operæ pretium eſt, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri maiores, religioſiſſimi mortales, fecêre. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſuas gloria decorabant.* Sallust. *Bell. Catilin.* —

Zulk een Eerbied, ſchryft Plutarchus, hadden de *Romeinen* voor den Godsdienst, dat zy alle hunne Verrigtingen alleen van den wil der Goden deeden afhangen; nooit gehengende, zelfs niet toen hunne zaaken het voorſpoedigst gingen, dat 'er iets in 't minst van de oude Plegtigheden agterbleef; zich ten vollen overtuigd houdende, dat het van veel meer aanbelangs was voor het algemeen welweezen, dat Overheden en Veldheeren de Goden eerbiedigden en gehoorzaamden, dan dat zy vyanden vermeesterden of te onder bragten. Plutarch's *Life of Marcellus.*

Overheidsperſoonen tradt immer in de bediening, zonder de goedkeuring der Voortekenen. Het in onbruik laaten daar van, en de verſmaading der Goden daar mede gepaard gaande, wordt by hunne eigene Geſchiedboekers gehouden voor een der groote oorzaaken van hunne Staatsongelukken en Val (*). Die zelfde verſtandige Wetgee-

(*) Naa dat ROMULUS, te dier gelegenheid, de bevestiging des Hemels ontvangen hadt, riep hy het Volk zamen, en, hun verſlag gedaan hebbende van de gunſtige Voortekens, werd hy door 't zelve ten Koning verkoozen: en ſtelde hy vast dat deeze gewoonte waargenomen zou worden door alle zyne Opvolgers, dat geen hunner de waardigheid van Koning zou aanvaarden, of eenige andere Overheidspost op zich neemen, vóór dat de Goden het teken hunner goedkeuring gegeeven hadden. En deeze gewoonte, de Voortekens betreffende, werd, langen tyd, door de *Romeinen* in agt genomen, niet alleen onder de Koningen, maar ook, naa de vernietiging der Monarchy, in de verkiezing der Conſuls, Prætors, en andere wettige Magiſtraatsperſoonen; doch het is, ten deezen dage, in onbruik geraakt, en heeft men, welſtaanshalven, alleen de gedaante behouden; waar door veele Legers der *Romeinen* te land verſlaagen, veele Vlooten ter zee verlooren zyn, met gemis van al het Volk, en andere groote en ſchriklyke onheilen het Gemeenebest troffen, eenige in buitenlandſchen kryg, andere in Burgertwisten; maar het grootſte en merkwaardigſte onheil trof den Staat ten mynen tyde, toen LICINIUS CRASSUS, een Man, die voor geen Legerhoofd van zynen tyd behoefde te wyken, zyn Leger tegen 's Hemels wil te velde bragt tegen de *Parthen*, en met verſmaading van ontelbaar veele Tekens, deezen Tocht afkeurende, denzelven voortzette. Veel zou 'er kunnen gezegd worden wegens de verſmaading der Goden, die onder eenigen ten deezen dage ſtand grypt. DION. HALICARN. B. II. C. 6.

Ik bewonder, derhalven, deeze Inſtellingen van dien Man; en ook die welke ik zal verhaalen. Hy hield zich verzekerd, dat het goed Beſtuur der Steden afhing van die oorzaaken, van welke alle Staatslieden met grooten ophef ſpreeken; doch weinigen doen ſtand grypen. —— Vooreerst de Gunst der Goden, welker genot voorſpoed geeft aan elke onderneeming —— vervolgens Gematigdheid en Regtvaardigheid, waar door de Burgers, min genegen om elkanderen te beledigen, meer overhellen tot Eensgezindheid; en de Deugd, geene ſchandlyke Vermaaken, hun geluk rekenen, —— en eindelyk Krygsmoed, die zelfs de andere Deugden nuttig maakt voor de Bezitters. Hy hieldt zich verzekerd, dat geen deezer voor-

geever betoonde, in alle andere gevallen, de grootſte hoogagting voor den Godsdienst, die, volgens het Stelzel door hem omhelsd, veel redelyker was, so in Leerſtellingen als in Fabelleer, dan de *Griekſche* Mythology, waar uit dezelve ontleend was, en by gevolge veel meer geſchikt om een duurzaame en ſtandhoudende inagtneeming te verwerven.

De *Jooden* mede, de *Egyptenaars* (*), de *Indiaanen* (†), de *Chineeſen* (‡) en *Peruviaanen* (§), alle Landbouwende Volken, waren zoer gehegt aan hunnen Godsdienst.

deelen de uitwerkzels waren van geval; maar dat goede Wetten, het ſtaan na waardige Bedoelingen, een Gemeenebest Godsdienſtig, Regtvaardig en Krygshaftig, doen worden. Hy droeg derhalven alle voorzorg om deeze aan te moedigen; een aanvang maakende van den dienst der Goden en Geniï; en, overeenkomſtig met de meest goedgekeurde Plegtigheden by de *Grieken*, ſtelde hy Tempels en Heilige Plaatzen in; *bouwde* Altaaren, en rigtte Beelden op, als Tekenen der Goden, en gaf getuigenis van derzelver vermogen, ſprak van de gunstryke geſchenken, welke zy den Menschdomme verleenden; voor elk ſtelde hy Vierdagen vast, en welke Offeranden hun meest behaagden; de Feesten, de openbaare Spelen, de Rustdagen, en alles wat van dien aart meer is; maar hy verwierp alle fabelagtige overleveringen, de Goden betreffende, als gemengd waren met laster, hun aanziende als ſnood, noodloos, en op eene wyze handelende, die niet alleen voor Goden, maar zelfs voor braave menſchen, onbetaamelyk was. Hy gewende het Volk met den diepſten eerbied aan de Goden te denken en van dezelve te ſpreeken, en hun geene hoedanigheden, niet voegende aan hunne gelukkige natuur, toe te ſchryven. DIONYS. HALIC. B. II. C. 8.

(*) DIOD. SICUL. L. I.

(†) Geen Perſoon, beweert men, is ooit afgevallen van de *Indiaanſche* of *Gento* Godsdienstleere.

(‡) De Keizer van *China*, ſchoon anders een volſtrekte Heerſchappy in alles voerende, maatigt zich geene magt aan over den Godsdienst des Lands.

(§) ROBERTSON'S *America*.

LEEVENSBERIGT VAN DEN GESCHIEDSCHRYVER EDWARD GIBBON, *Esq.*

(Uit het Engelsch.)

„ Zeer onlangs oordeelden wy den Leezeren onzes
„ *Mengelwerks* geenen ondienst te doen met een
„ Leevensverhaal te plaatzen van den by onze Landge-
„ nooten hooggeagten *Engelschen* Geschiedboeker, w. RO-
„ BERTSON (*); schoon de Man, wiens naam wy in het
„ opschrift van dit Artykel vermelden, daar zyn beroemd
„ Werk niet in onze taal vertolkt is, hun min algemeen
„ bekend zy, hebben de meesten dien te meermaalen
„ aangehaald, en hem als een Geschiedschryver van den
„ eersten rang vermeld, gevonden. 't Ware, om die re-
„ den, en misschien om die reden alleen, te wenschen,
„ dat zyn *Werk*, 't geen zyn Naam vereeuwigt, ook in
„ 't *Nederduitsch* 't licht zage. Meer gunstige tyden
„ voor den Boekhandelaar zouden misschien eene Ver-
„ taaling van 't zelve doen leveren; wy meenen althans
„ dat dezelve aangekondigd is. Wat hier van zyn moge,
„ zie hier eene Leevensschetze, die op zichzelve zich
„ genoegzaam ter plaatzinge aanpryst."

* * *

EDWARD GIBBON, die zyn naam door zyne Schriften vereeuwigde, het voorwerp 't geen wy hier nader moeten doen kennen, werd den achtsten van May 1737, te *Putney*, in het Landschap *Surry*, geboren, thans de eigendom van Mrs. WOOD (†), liggende tusschen de wegen, die na *Wandsworth* en *Wimbleton* loopen.

GIBBON's Grootvader, een Bewindhebber der *Zuidzee-Compagnie*, overleedt in den Jaare 1736. Zyn Vader, EDWARD GIBBON, *Esq.*, was, op twee agtereenvolgende Par-

(*) Zie hier boven, bl. 266.

(†) Weduwe van ROBERT WOOD, *Esq.*, beroemd door de uitsteekende Werken, *The Ruins of Palmyra* en *The Ruins of Balbec*, als mede de Schryver van eene *Essay on the original genius and writings of Homer*. Deeze Heer kogt dit Huis van de Executeuren des Boedels van den Vader onzes Geschiedschryvers.

Parlementszittingen, Afgevaardigde van wegen *Peterfield* en *Southampton*, en werd tot Alderman van *Londen* verkooren in 't Jaar 1743; doch hy deedt in 1745 afſtand van die post, en ſtierf in 1770.

Mr. GIBBON was, in zyne kindſche jaaren, van eene zwakke en ongezonde geſteltenisſe. Eerst werd hy na de Taalſchool te *Kingſton* gezonden, toen onder het opzigt ſtaande van den Eerw. WOODESON. Vervolgens ging hy na *Westminſter School*, en eindelyk na *Magdalen College* te *Oxfort*, in 't welk alleen lieden van middelen worden toegelaaten.

Van Mr. GIBBON's bevlytiging op de Letteren, zyn de Werken, door hem uitgegeeven, ontwyfelbaar de beste getuigen, als welke een ſchat van groote en veelvuldige beleezenheid opleveren. Van zyn gedrag op deeze Hoogeſchool hebben wy verder geene naarigten.

In zyne Godsdienſtige Begrippen blykt hy waggelend en wankelend geweest te zyn, en de begrippen des *Pausdoms* met dezelfde gereedheid ingedronken te hebben, als hy vervolgens de geheele Leer des Christendoms verwierp.

Toen hy de Hoogeſchool verliet, toog hy na *Lauſanne* in *Zwitzerland*, en zette daar zyne Letteroefeningen voort, onder den Vader van Mevrouw NECKER, den vermaarden Financier van *Frankryk*; met deezen zynen Leermeester leefde hy, tot diens dood, op den vriendlykſten voet. —— De nabyheid van *Lauſanne* aan het Meir van *Geneve* bragt te wege, dat hy in zeer gemeenzaame en naauwe verkeering geraakte met VOLTAIRE, die zich toen op zyn Landgoed te *Ferney*, aan 't gemelde Meir gelegen, onthield. Op deeze byzonderheid oogt Biſchop HORNE, in zyne *Letters on Infidelity*; ſchryvende: „ Een jong Heer liet zich, eenige jaaren „ geleden, tot *Paapery* vervoeren. Zyne Vrienden zon„ den hem, om daar van afgetrokken en geneezen te „ worden, na *Ferney:* en, in de daad, de geneezing was „ zeer volkomen. Hy keerde als een volſtrekt Ongeloo„ vige weder, en ſpitſte zedert zyne pen, in tegen het „ *Christendom* te ſchryven."

Met den Jaare 1768 keerde GIBBON weder na *Engeland*, en nam, naa zyns Vaders dood, bezit van diens Landgoederen. Het eerſte Proefſtuk van zynen Letterarbeid gaf hy in 't licht eer hy twee en twintig jaaren bereikt hadt, in 't *Fransch* geſchreeven, en, in den Jaare 1761, onder deezen Tytel uitgekomen: *Eſſai ſur l'Etude de*

de la Literature. De Onderwerpen, Smaak, Oordeelkunde, Wysbegeerte, die noodwendig in des jongen Schryvers plan vielen, konden, als reeds zo menigmaal, en uit zo veelerlei gezigtpunten, behandeld, weinig ſtofs tot nieuwe aanmerkingen opleveren. Het blykt egter, dat hy eenige vroeger gemaakte aanmerkingen in een nieuw en geen onbehaaglyk daglicht geſteld heeft; terwyl hy niet weinige vernuftige gisſingen waagde, en over 't algemeen een ſchat van Geleerdheid ten toon ſpreidde. Voor deeze *Proeve* ſchreef GIBBON een Opdragt aan zyn Vader, die den Schryver in geen ongunſtig licht doet voorkomen. Wy vonden dezelve kort en geheel plaatzens waardig.

„ WAARDE HEER! Geen Opſtel is in myn oog veragtlyker, dan een Opdragt van den gewoonen Stempel; „ by welken een aanzienlyk Man een Boek wordt toegewyd, 't geen, indien deeze of geene Weetenſchap „ het verhandelde Onderwerp is, hy niet kan verſtaan; „ of 't welk hy, indien het de beſchaafde Letteren betreft, „ niet kan ſmaaken; en deeze Eere hem aangedaan wordt „ van wegen goede hoedanigheden, welke hy niet heeft, „ noch ook verlangt te bezitten.

„ Ik ken ſlegts twee ſoorten van Opdragten, die den „ Ontfanger of den Schenker eere kunnen aandoen. De „ eerſte is, wanneer een Schryver, die eerst te voorſchyn „ treedt, zich vervoegt tot een Meester in de Kunst, „ in welke hy poogt uit te munten; wiens voorbeeld hy „ poogt naa te volgen; door wiens raad hy geleid is, of „ wiens goedkeuring hy tragt te verdienen. —— De „ tweede, en nog veel prysſyker, is, wanneer de Opdragt voorgeſchreeven wordt door het hart, en toegeëigend wordt aan een Perſoon die ons dierbaar is, en „ dierbaar behoort te zyn. Het is, in dit geval, eene „ gelegenheid, welke wy omhelzen, om die gevoelens van „ Hoogagting, van Vriendſchap, of Dankbaarheid, of „ van die alle te gader, welke wy gevoelen, bloot te „ leggen, en aan allen bekend te maaken.

„ Ik hoop, Myn Heer! dat myn gehouden gedrag u „ gereedlyk op zal leiden om te ontdekken aan welk „ beginzel gy deezen Brief hebt toe te ſchryven; die, „ indien dezelve u bevreemde, ik hoop dat u niet zal „ mishaagen. Indien ik my in ſtaat bevinde om iets in „ 't licht te geeven, 't welk de openbaare aandagt verdient,

„ dient, ik ben zulks verſchuldigd aan u; verſchuldigd „ aan die waarlyk Vaderlyke zorge, die, van het eerſte „ opluiken myns redelyken Vermogens, altoos over „ myne Opvoeding gewaakt, en my alle gelegenheden „ tot het maaken van vorderingen aangeboden heeft.

„ Veroorlof my, hier myne dankbaare gevoelens te uiten voor uwe tedere zorge te mywaards, en u te verzekeren, dat de bevlytiging van myn geheele leeven derwaards heen zal ſtrekken, om my eenigermaate te kwyten van verpligtingen, die ik nimmer ten vollen kan betaalen. —— Ik ben, E. GIBBON, *Jun.*

Eene Overzetting in 't *Engelsch* van deeze *Proeve* zag welhaast het licht; doch dezelve was ſlegt volvoerd, en, in de daad, indien onzes Schryvers lof alleen hadt moeten afhangen van dit voortbrengzel zyner jeugdige jaaren, de naam van GIBBON zou in vergetelnisſe gebleeven zyn.

Dan, met den Jaare 1776, leverde hy der wereld eene Proeve van zyn ſchryfvermogen, die uitwees, dat hy een onzer beste Geſchiedſchryvers ware, door de uitgave van het Eerſte Deel zyns grooten Werks, getyteld: *The Hiſtory of the Decline and Fall of the Roman Empire.* — *De Geſchiedenis van de Vermindering en Val des Romeinſchen Ryks.* Het Tweede en Derde Deel verſcheen in den Jaare 1781; het Vierde, Vyfde en Zesde, volgde in 1787.

Dit Geſchiedkundig Werk zette terſtond onzen Schryver vermaardheid by: het werd by den in- en buitenlander even zeer bewonderd, en, in eenige andere taalen overgezet, met meer dan gewoone gretigheid door hun aangenomen. Dr. ZIMMERMAN, een *Duitſcher*, vertoont GIBBON als een Schryver, die misſchien HUME en ROBERTSON overtreft; twee Geſchiedboekers, die zeker in den voorſten rang komen. „ Al de waardigheid," dus drukt hy zich uit, „ en al de bevalligheid van den ſtyl „ der Geſchiedenisſe zyn in GIBBON vereenigd: zyne „ zinſneden zyn de welluidenheid zelve, en alle zyne ge„ dagten hebben kragt en klem."

Deeze lof, GIBBON toegezwaaid, moet, egter, niet zonder eenige maatiging worden opgevat. Weinige Schryvers, in de daad, bezitten zulke volkbehaagende begaafdheden als onze GIBBON. De ſcherpheid zyns ſchranderen doorzigts en de vrugtbaarheid zyner verbeeldingskragt

zyn

zyn maar zelden geëvenaard, en ſchaars door iemand overtroffen. Met een zonderling geluk kiest hy de belangrykſte daaden en de gewigtigſte omſtandigheden, en deeze verfraait hy door de trekken der weelderigſte verbeelding en fraaiheid van ſtyl. Zyne zinſneeden zyn rond en welluidend, zyne taal is altoos uitgekipt, en onderſcheidt zich menigwerf door eene nieuwe en zeer gelukkige ſchikking. Zyne bywoorden zyn over 't algemeen ſchoon, en wel gekoozen: doch hy toont 'er zich wat te veel op geſteld. De eenpaarige ſtaatlykheid van zynen ſtyl veroorzaakt zomwylen in zyn verhaal eenige duisterheid, indien hy zich niet bediende van het hulpmiddel, om, in aantekeningen aan den voet der bladzyden, de mindere omſtandigheden toe te lichten. Zyn ſtyl is, over 't geheel genomen, te kunſtig, en dit zet eene gelykklankigheid by aan zyne zinſneden, die zich, zouden wy bykans zeggen, tot de wending zyner gedagten uitſtrekt. —— V. KNOX velt dit niet gunſtig oordeel over deezen algemeen bewonderden Geſchiedſchryver: „ 'Er heerscht eene „ verveelende eenzelvigheid in den ſtyl, die het Werk „ moeilyk te leezen maakt, en het trapswyze in vergen telheid zal brengen, zo ras de Mode-wereld eenen „ nieuwen Afgod gevonden heeft (*)."

Eene bedenking van meer aangelegenheids, en van ernſtiger aart, is des Geſchiedboekers aanval op het *Christendom*, de losſe en oneerbiedige wyze, op welke hy verſcheide ſtukken der Zedekunde, als gewigtig op de beginzelen van den Natuurlyken Godsdienst zelve, beſchouwt, en de onvoegelyke toeſpeelingen en uitdrukkingen, welke maar al te veelvuldig in het Werk voorkomen. —— Een aanval op het *Christendom* is als zodanig, op zichzelve, niet berispenswaardig. 't Is niet onmogelyk dat dezelve voortkomt uit zuivere en braave beginzelen; maar, in dat geval, zal de aantasting nooit geſchieden op eene onderkruipende wyze, of met onvoegelyke wapenen; en de *Christlyke Godsdienst* zelve, wel verre van voor zulk een aanval te ſchroomen, noodigt ieder uit tot een vry en opregt onderzoek. Dan onze Geſchiedſchryver, men moet het bekennen, hoe hoog anders zyn Werk te ſchatten zy, zoekt dikwyls de gelegenheden op, wanneer hy ze met de daad niet kan vinden, om den *Christlyken* Godsdienst te hoonen. Zo groot in de daad is zyne drift

(*) *Eſſays Morals and Criticals.* Vol. I. p. 112.

drift om het *Christendom* te ſchandvlekken, dat hy by alle kleinigheden, welke hy vermeent dat tot dit zyn oogmerk kunnen dienen, ſtaan blyft, of ook zich ſchuldig maakt aan de verregaandſte taalmisduidingen, ten einde het boosaartig vermaak te hebben, om de *Heilige* Schriften te beſpotten, en JESUS een Bedrieger te noemen.

Nogthans heeft Mr. GIBBON, ten opzigte van *den Christlyken Godsdienst*, zelve aangemerkt, „dat dezelve *in zich* „ behelst een zuiver, weldaadig en algemeen, Zamenſtel „ van Zedekunde, berekend voor iederen Pligt en elken „ Leevensſtand." —— Zodanig eene erkentenis van zulk een Schryver behoort eenig gewigt te hebben by zeker ſlag van Leezers en van Schryvers mede, en hun tot een ernſtig nadenken te brengen, hoe verre het beſtaanbaar is met het Character van goede Burgers, zich te zetten, om, door haatlyke inboezemingen, zydelingſche wenken, onbetaamlyken ſpot, en belachlyk ten toon ſtellen, den invloed te verzwakken van een zo *zuiver* en *weldaadig* Stelzel als dat des *Christendoms*, erkend wonder wel geſchikt te weezen om het Geluk van byzondere Perſoonen te bevorderen, en het welvaaren der Maatſchappye.

Mr. HAYLEY heeft, in zyne Dichterlyke *Proeve over de Geſchiedenis*, naa eene hoogklinkende lofbetuiging van de groote taak, door zyn Vriend in 't vak der Geſchiedkunde volvoerd, niet nagelaaten hem te beklaagen over den Geest van Ongodsdienſtigheid, door welken hy zich liet wegſleepen.

Het gedeelte der Geſchiedenisſe, 't welk aan zyn Vriend HAYLEY zo groote ſtoffe tot ergernisſe gaf, gelyk mede aan de Vrienden van den *Christlyken Godsdienst* in 't algemeen, was het Berigt, 't welk onze Geſchiedboeker gegeeven hadt van de Voortplanting en Vestiging des *Christendoms*, in de twee laatſte Hoofdſtukken zyns Eerſten Deels. Te deezer plaatze poogt hy te bewyzen, dat de wonderbaare Zegepraal van dien Godsdienst over de vastgeſtelde Godsdienſten des Aardbodems niet moest toegeſchreeven worden aan eenige wonderdaadige Getuigenisſen, voor de Waarheid van denzelven gegeeven; maar aan vyf bykomende Oorzaaken, welke hy opgeeft, en daar uit afleidt, dat de *Christlyke Godsdienst* van geene hemelſche herkomst kon weezen. —— Verſcheide beantwoordingen hier van verſcheenen 'er weldra, geſchreeven, zo als gereedlyk te wagten was, in een zeer verſchil-

ſchillenden ſmaak, en bearbeid met zeer ongelyke bekwaamheden (*).

Een hunner alleen, Mr. DAVIS, die het op zich genomen hadt verſcheide blyken aan te voeren van misduiding, onnaauwkeurigheid, en zelfs van letterdievery, in het opgegeeven berigt, beantwoordde hy op een toon van veragting, en vol zelfvertrouwen van meerderheid boven zynen tegenſchryver (†). Mr. DAVIS beantwoordde hem, en wy doen niet meer dan regt, wanneer wy aanmerken (zonder ons gevoelen over de algemeene verdienſten van de zaak in geſchil iemand op te dringen), dat dit Wederantwoord de blyken draagt van Geleerdheid, Schranderheid en Oordeelkunde. —— Op zyne andere Tegenſchryvers ſlaat hy ſlegts zydelings het oog. Dr. WATSON behandelde hy met zonderlingen eerbied, ſchoon hy het ontweek met hem in geſchil te treeden. Ten diens opzigte ſchryft hy in de boven aangeweezene Verdeediging: „ Dr. WATSON's wyze van denken draagt den „ ſtempel van Vryheid en Wysbegeerte; hy drukt zyne „ gedagten geestig uit; ze zyn altoos gemaatigd door be„ ſchaafdheid; ik zou my gelukkig agten, hem myn „ Vriend te mogen noemen, en ik ſchaam het my niet, „ hem onder myne Tegenſchryvers te tellen."

Eene enkele aanhaaling (want ons beſtek gehengt niet meerdere of breedere by te brengen,) zal onzen Leezeren eenig denkbeeld geeven van de groote zaak hier in geſchil, zo wel als van Dr. WATSON's ſchryfwyze in dit Antwoord (‡). „ Op de Vraag, (dus laat zich die Bis„ ſchop

(*) Dr. CHELSUM; Dr. RANDOLPH, Dr. WATSON (Biſchop van *Llandaff*,) Mr. APTHROPE, Mr. DAVIS en Mr. TAYLOR, de Schryver van *The Letters of Ben Mordechai*. DALRYMPLE; WHITHAKER, en veele anderen.

(†) *a Vindication of ſome Paſſages in the* XV & XVI. Chapters *of the Hiſtory of the Decline and Fall of the Roman Empire, by the Author.*

(‡) *An Apology for Chriſtianity; in a ſeries of Letters; addreſſed to* EDWARD GIBBON, Eſq. Dit keurig Werkje, is in 't *Nederduitsch* by den Drukker deezes, YNTEMA, in den jaare 1779, uitgegeeven; onder den Tytel: Brieven tot Verdediging van de Voortplanting des Chriſtlyken Godsdiensts, door R. WATSON, DD. F. R. S., *en Koninglyk Hoogleeraar in de Godgeleerdheid op de Hooge School te Cambridge*, in gr. 8vo., vertaald door dezelfde hand die de *Brieven over den tegenwoordigen*

„ ſchop hooren,) door welke middelen de *Chriſtlyke*
„ *Godsdienst* eene zo aanmerkelyke Overwinning behaal-
„ de op de vastgeſtelde Godsdienſten in de wereld? ant-
„ woordt gy te recht: door de Blykbaarheid der Leere
„ zelve, en beſchikkende Voorzienigheid des Inſtellers.
„ Doch voor deeze verbaazende Gebeurtenis *vyf twee-*
„ *de Oorzaaken* bybrengende, ontleend uit de roerzels
„ van het Menschlyk hart en de algemeene Omſtandig-
„ heden des Menschdoms, ſchynt het eenigen toe, dat,
„ uws bedunkens, het *Christendom*, gelyk andere Be-
„ driegeryen, opgang in de Wereld heeft kunnen maa-
„ ken, ſchoon de eerſte Oorſprong daar van zo Mensch-
„ lyk geweest ware, als de Middelen, door welken gy
„ veronderſtelt dat het verſpreid is. Ik heb niet ten oog-
„ merke, ik wensch in geenen deele, het haatlyke dee-
„ zer inboezeming u ten laste te leggen. Ik zal alleen
„ tragten te toonen, dat de oorzaaken, door u in 't mid-
„ den gebragt, of onbekwaam zyn ter bereikinge van het
„ voorgeſtelde einde, of dat derzelver kragt, hoe groot
„ gy dezelve u ook verbeeldt, hervoortkwam uit andere
„ beginzelen, dan die gy hebt goedgevonden te melden."
—— De Biſchop vaart daarop voort met die vyf *Oor-*
zaaken in nadere overweeginge te neemen; hy doet het op eene wyze, welke genoegen moet geeven niet alleen aan den opregten Belyder des *Christendoms*, maar aan elk waarheidminnend hart. De Eerw. MACLAINE, van deeze Verdeediging ſpreekende, geeft 'er den welverdienden naam van *Meesterlyk* aan, en pryst des Schryvers omzigtigheid, daar hy zich wagt in uiterſten te loopen, en den veiligen middenweg bewandelt.

Onzes Geſchiedſchryvers leeven was niet geheel en al aan de Letteroefeningen toegewyd. In den Jaare 1774 treffen wy hem in het Parlement aan, als Repreſentant voor *Liskeard*; en in 't Jaar 1781, in die zelfde waardigheid, voor *Lymington*. In 't Jaar 1779 werd hy aange-

Staat der Christendoms, en 't gedrag der Ongeloovigen, met Beantwoording hunner voornaamſte Tegenwerpingen, door A. J. ROUSTAN, den *Nederlanderen* ſchonk, in 't Jaar 1774 by denzelfden uitgegeeven. Daar dit Tegengif reeds in onze Taale voorhanden is, ten opzigte van het den *Christendomme* vyandigst gedeelte, welk eene zwaarigheid dan in eene *Nederduitſche* Vertaaling des geheelen Werks, uit deezen hoofde?

geſteld tot een der Heeren over den Handel en de Plantadien; en bekleedde hy die waardigheid tot de afſchaffing van dezelve, ingevolge van Mr. BURKE's Hervorming-Bill.

Van GIBBON's Staatkundige begrippen kan men zich misſchien eenig denkbeeld vormen uit eene Anecdote, welke, eenige jaaren geleden, aan 't licht kwam, by de verkooping der Boekerye eens beroemden Raadsheers, die, in het Eerſte Deel van Mr. GIBBON's Historie, het volgende hadt opgetekend, toen hy de post, den Handel en de Plantadien betreffende, aanvaard hadt. —— „ De „ Schryver van dit Boek verklaarde by de overlevering „ van het Antwoord der *Spanjaarden*, by *Brooks*, open„ lyk: *Dat 'er geen behoudents voor dit Land was, in„ dien men niet zes hoofden van den Cabinets-Raad deed „ rollen, en als voorbeelden op de tafel in de Parlements „ bragt;* en in minder dan veertien dagen, naa deeze „ verklaaring, nam hy zitting in dien zelfden Cabinets„ Raad." —— C. J. FOX (*).

Hier uit zien wy, dat, hoe onverzettelyk onze Schryver was in zyne vyandſchap tegen den Geopenbaarden Godsdienst, hy, in het Staatkundige, een gemaklyk verzetbaaren aart bezat, wanneer zulks zyne middelen of zynen naam niet benadeelde.

In den tusſchentyd van de uitgave van het Derde Deel, en de verſchyning van de drie laatſte, begaf zich Mr. GIBBON na zyne geliefde verblyfplaats te *Lauſanne*, waar hy zich onledig hieldt met zyn Werk te voltooijen. Hy was zeer op die plaats geſteld, en men hadt alle rede om te veronderſtellen, dat hy ten oogmerk hadt, het overige zyner dagen daar in Letteroefeningen en afzondering te ſlyten; doch, in den Jaare 1790, gaf hy weder een bezoek aan zyn Geboorteland, en herhaalde zulks drie jaaren laater, om een zyner beste Vrienden, die eene allerbeminnelykſte Echtgenoote door den dood verlooren hadt, een vertroostend bezoek te geeven. Ten deezen tyde hadt hy zyn verblyf in de *St. Jamesſtreet*, waar hy op den 16 van Jan. 1794, in het zeven en vyftigſte Jaar zyns leevens, overleedt.

Niet

(*) Om deeze Anecdote, met een daar op paſſend Vers vergezeld, goldt dit Boek 24 Ponden Sterlings.

Niet lang geleden, hadt hy eene verzagtende kunstbewerking ondergaan van eene Waterbreuk; doch de naaste oorzaak van zyn dood was Maagjicht. Hy leedt niet lang, en behieldt tot den laatſten avond zyns leevens zyne vrolykheid; met eenige gemeenzaame Vrienden zo vrolyk verkeerende als hy ſchreef. Korten tyd was hy te bedde geweest, of hy voelde zich door felle pyn aangegreepen. Hy poogde een glas brandewyn, zyn gewoone hulpmiddel, te gebruiken; doch te vergeefsch. Waarop hy zyn knegt een wenk gaf om uit de kamer te gaan, en blies weinige oogenblikken daar naa den laatſten leevensadem uit. Op den drie en twintigſten der gemelde maand werd zyn overſchot uit de Stad gebragt, om bygezet te worden in Lord SHEFFIELD's Familiegraf. Deeze Edelman was zyn gemeenzaamſte Vriend geweest: en op diens Landgoed hadt hy het grootſte gedeelte van zyn tyd geſleeten, geduurende de laatstverloopen vyf en twintig jaaren; uitgenomen den tyd, dien hy in *Zwitzerland* doorbragt. Indien zyne Lordſchap aan de algemeene verwagting voldoet, door de uitgave van eene Leevensbeſchryving zyns Vriends, zullen wy ons in ſtaat geſteld vinden om een meer omſtandig Leevensberigt van deezen Geſchiedboeker te geeven.

Dewyl GIBBON, zonder wettige Kinderen naa te laaten, of Naastbeſtaande Bloedverwanten te hebben, overleedt, was het niet vreemd, dat zyne twee Boezemvrienden, de Lords SHEFFIELD en SPENCER, zich ſtreelden met het vooruitzigt der Erfenisſe van zyne fraaije, uitgeleezene en groote, Boekery, uit niet minder dan 18000 Boekdeelen beſtaande, waar onder men de beste en volledigſte verzameling van Clasſieke Schryvers aantrof, ergens in *Europa* te vinden. Doch hy hadt deeze, zo wel als zyn geheele Nalaatenſchap, gemaakt aan eenen jongen *Zwitzer*, BURY geheeten, die zeer by hem gezien, en met hem ruim een jaar geleden na *Engeland* gekomen was.

Van eenen zo arbeidzaamen Schryver zou men veelligt verwagten, dat 'er nog veel onuitgegeevens en uitgeevenswaardigs zou gevonden weezen; doch men verzekert ons, dat onder zyne Papieren wel eenige Leevensbeſchryvingen van deeze en geene voornaame en geleerde Mannen in *Europa*, niet een oordeelkundig verſlag van hunne Werken, voorhanden zyn; maar in een on-

onafgewerkten ſtaat, en niet meer dan ſlegts ruwe ſchetzen (*).

Wy voegen hier nog ten ſlotte by, als dienende tot de Letterkundige Historie van *Engeland*, dat, weinige dagen vóór GIBBON's dood, de Biſchop van *Peterborough*, HINCHCLIFFE, overleedt. Waar door, binnen korten tyd, het Letterkundig Gezelſchap, of *the Literary Club*, ruim dertig jaaren geleden door REYNOLDS en JOHNSON opgerigt, twee zyner voornaamſte Leden verloor. —— Als Leden van dit Gezelſchap telde men toen nog, BURKE, COLMAN, BOSWELL, Sir WILL. JONES, STEVENS, Dr. G. FORDYCE, SHERIDAN, Biſchop PERCY, Dr. J. WARTON, MALONE, Sir W. HAMILTON, Dr. BURNEY, COURTENAY, en Dr. DOUGLASS.

(*) Meer voorraads moet 'er van afgewerkte ſchryfſtoffe gevonden zyn; althans wy hebben in eene *Engelſche* Bekendmaaking van nieuw uitgekomen Boeken, in Maart deezes Jaars, gevonden, GIBBON's *Miſcellaneous Works, by Lord* SHEFFIELD, 2 Vol. 4to. 3 L. Vinden wy daar in het aangeduide Leevensverhaal, wy zullen het tegenwoordige ſlegts als een Voorlooper aanmerken.

DE GESCHIEDENIS DER VROUWLYKE SEXE.

In eenige Brieven.

(Uit het Engelſch.)

VI. of laatſte BRIEF.

Over de Zeden der Vrouwen in heete Gewesten, —— onder gemaatigde Lugtſtreeken. —— Geluk gebooren uit het aankweeken der Zielsvermogens der Vrouwen.

In dagen van onſchuld, wanneer Zedigheid de heerſchende Drift is der Vrouwlyke Sexe, vinden wy groote vrymoedigheid en openhartigheid in haar uiterlyk gedrag: want Vrouwen, boven verdenking verheeven, bekreunen zich luttel over het ſchynbaare. In dat zelfde tydperk, en om dezelfde reden, gebruiken zy groote vryheden in ſpreeken en ſchryven. Maar lieden, die in het heimlyke zich groote vryheden veroorloven, vindt men

men ſoms zeer omzigtig in 't openbaar. Geene onvoegelyke uitdrukking, geene dubbelzinnige zet, wordt geduld in Tooneelſtukken of andere Schriften. De Vrouwen in *Engeland* zyn min bedorven dan in *Frankryk*, en te deezer oorzaake neemen zy de kieschheid in het ſchryven zo zeer niet in agt.

Tot hier toe hebben wy geſprooken van de Vrouwlyke Sexe in gemaatigde Lugtſtreeken, waar de Veelwyvery verboden is. Zeer veel hiervan verſchilt de toeſtand der Vrouwen onder heete Lugtſtreeken, die dierlyken lust in beide de Sexen even fel doen blaaken. In de heete Gewesten van *Aſia*, waar de Veelwyvery geoorloſd is, en de Vrouwen gekogt worden alleen om dierlyken lust te voldoen, is het ydelheid, te denken, de Sexe van ongebondenheid te wederhouden, dan door opſluiting. Waar men Veelwyvery toeſtaat, is het Lichaam alleen het voorwerp der jalouſy, — niet de ziel; dewyl 'er geene onderlinge genegenheid kan plaats hebben tuſſchen den Man en de loutere werktuigen van zyn dierlyken lust. En, indien de Vrouwen zo weinig deugdzaam zyn, dat men haar aan haar eigen beleid en beſtuur niet kan overlaaten, moeten zy opgeſlooten worden: 'er is geen middenweg tuſſchen volſtrekte opſluiting en volſlaagene vryheid.

De *Chineeſen* zyn dermaate jalours omtrent hunne Vrouwen, dat zy die voor het oog hunner naaste Bloedverwanten verbergen; en zo verre gaat hun wantrouwen ten opzigte van de Sexe in 't algemeen, dat men Broeders en Zusters niet toelaat met elkander te verkeeren. Wanneer Vrouwen, van eenig aanzien althans, toegeſtaan wordt uit te gaan, ſluit men ze op in een draagſtoel, in welken geen oog kan doordringen. De listen en kunſtenaaryen, te werk geſteld door de Vrouwen van den *Chineeſchen* Keizer, en de jalouſy, welke onder haar heerscht, maaken dezelve hoogst ongelukkig. Doch gelukkig, dat, daar de Vrouwen minder geagt worden waar de Veelwyvery ſtand grypt, derzelver hoogmoed en kunſtenaaryen min onrusts baaren in het Staatsbeſtuur, dan in de Hoven der *Europiſche* Vorſten.

De Vrouwen in *Hindoſtan* bedekken haare aangezigten met een ſluier, zelfs als zy t'huis zyn, en leggen dit dekzel niet af, dan wanneer niemand, behalven de naaste Bloedverwanten, tegenwoordig is. —— Een *Hindoo* koopt zyne Egtgenoote, en de eerſte keer, dat het hem

hem vryſtaat haar zonder ſluier te zien, is, naa de Huwelyksvoltrekking, in zyn eigen huis.

In verſcheide heete Gewesten worden de Vrouwen onder de bewaaring geſteld van Geſnedenen, als eene bykomende verzekering, en kiest men meestal Zwarten, om dat deezen nog het ongevalligst uitzigt hebben. Doch, dewyl de Vrouwen, met geweld beroofd van het gezelſchap der Mannen, gereed in minne ontſteecken op 't gezigt van 't geen ſlegts Man is, hebben eenige jalourſche Volken ook op die byzonderheid gelet, en bedienen zich van oude Meiden, *Duennas* geheeten, om de Vrouwen op te paſſen en te bewaaken.

Te *Moka*, eene Stad in *Gelukkig Arabie*, verſchynen Vrouwen van eenig aanzien nooit by dag op ſtraat; doch het ſtrekt ten blyke dat de Zeden daar meer beſchaafd zyn dan in nabuurige Gewesten, dat men de Vrouwen toeſtaat elkander in den avond te bezoecken. Komen deeze een Man te gemoet, zy gaan ter zyden af, en laaten hem voorby trekken. — Een *Fransch* Chirurgyn, geroepen door een der eerſte Officieren van den Koning der *Temans*, om twee van diens Vrouwen, door een Rheumatismus aangetast, te geneezen, kreeg vryheid, om de daar door aangetaste deelen te behandelen; doch hy kon niets van derzelver aangezigten te zien krygen.

Dan laaten wy wat naauwkeuriger naſpeuren de Zeden der Vrouwen, als voortkomende uit die maate van bedwang, waaronder zy gehouden worden in verſcheide Landen. In de heete Gewesten van *Aſia*, waar de Veelwyvery geoorlofd is, gaat de Opvoeding der Dogteren ten uiterſten los toe, en is geheel ingerigt tot enkel dierlyk vermaak. Zy worden onderweezen in het aanneemen van zulke bevalligheden en tooizelen des wellusts, als ſtrekken om dien te ontſteeken. De geheele Opvoeding beſtaat in te leeren zingen, of verſcheide Inſtrumenten te ſpeelen, gepaard met eene menigte van danſen, die bylange den toets van welvoegelykheid niet verdraagen kunnen. Niets wendt men aan ter vermeerdering of beſchaaving der Zielsvermogens, of Zedelyk Onderwys; dewyl zulk eene Opvoeding, welke haar geſchikt zou maaken om deugdzaame Gezellinnen te weezen van verſtandige Mannen, haar zou vervullen met een affchrik van tot Byzitten te worden opgebragt. Met één woord, dermaate bedorven zyn zy door eene

ſlegte Opvoeding, dat zy geene begeerten kennen dan louter zinnelyke. —— Der *Aſiatiſche* Vrouwen wordt zelfs het beſtuur van het Huishouden niet toevertrouwd: dewyl dit haar gelegenheid zou kunnen geeven tot ongetrouwheden. —— CHARDIN verhaalt, dat het in *Perſie* aan de Vrouwen even min vryſtaat als aan Kinderen, om te verkiezen hoe zy zich kleeden zullen. Geene Vrouw weet 's morgens, welk kleed haar toegeſtaan zal worden dien dag te draagen.

De Opvoeding der jonge Dogteren in *Hindoſtan* is min onbetaamelyk. Zy worden niet in Muzyk of de Danskunst onderweezen; die kunſten te verſtaan rekent men geſchikt voor ligte Vrouwen. Men onderrigt haar in alle de bevalligheden van uitwendig voorkomen, en bovenal om met geest en aartigheid te verkeeren. Zy worden ook onderweezen in naaijen, borduuren, en zich met ſmaak te kleeden. In 't ſchryven krygen zy geen les, maar in 't leezen, op dat zy de vertroosting mogen hebben van den *Koran* te kunnen leezen; doch zy vermoeien zich des niet. Dan niettegenſtaande deeze voorzorge in het opvoeden der *Hindoſtanſche* jonge Dogteren, worden derzelver Zeden, door in een Serail opgeſlooten te zitten, zeer losbandig. De verfyndſte zinnelyke weelde, gepaard met ledigheid, of met het leezen van Liefdevertellingen, 't geen nog ſlimmer is dan ledigheid, kan niet misſen, de gemoederen der zodanigen, die van vryheid verſtooken zyn, te bederven, en toe te rusten tot alles wat onmaatigheid mag heeten.

Wydverſchillend zyn de Zeden der Vrouwen onder gemaatigde Lugtſtreeken, waar de Veelwyvery verboden is, en de Vrouwen als redelyke Weezens behandeld worden. Deeze Zeden hangen egter eenigermaate af van de Regeeringsvorm. Daar veeler handen teffens noodig zyn, in de onderſcheide takken van een Republikeinsch Staatsbeſtuur, en een nog veel grooter door de verwisſeling, voelen de Mannen, die weinig tyds kunnen uitſpaaren van openbaare Staatsverrigtingen, niets van die kwyning en verveeling, welke voor Lediggangers de heuzelagtigſte tyddooding eene welkome zaak doet worden. Getrouwde Vrouwen leeven afgezonderd in huis, doen huislyke bezigheden, gelyk de Mannen die van den Staat. Van hier is het, dat Eenvoudigheid van Zeden meer de trant is van eene Republiek, dan van eenige andere Regeeringsvorm. Zodanig waren de Zeden

den der Vrouwlyke Sexe, ſtaande de bloeiende tydperken van de *Griekſche* en *Romeinſche* Gemeenebesten; zodanig zyn de Zeden in *Holland* en in *Zwitzerland*.

Onder eene Monarchaale Regeering zyn ſlegts weinig handen aan het Roer van Staat; en zy, die niet betrokken zyn in het waarneemen van Ryksbelangen, vieren ligt den teugel aan Galantery, en het voldoen van andere ligtboetbaare lusten. Vrouwen van rang daarentegen, bedorven door overvloed en eene oppervlakkige opvoeding, ſtellen 'er meer in om het oog te bekooren dan het verſtand te behaagen; zy zyn 'er meer op geſteld om Minnaars te hebben dan Vrienden. Wanneer een Man en Vrouw, dus gevormd, elkander ontmoeten, worden zy welhaast gemeenzaam. De Man is ledig, de Vrouw vry; en beide zyn ze tot vermaak gevormd. Zulk eene verkeering moge, in den aanvange, zich vermommen onder de gedaante van Vriendſchap, of iets anders van verhevene benaaming. De Zielsvoogdesſe wordt tot eene Godin verheven; de Minnaar vernedert zich tot een Aanbidder; en deeze gekunſtelde betrekking is de moeder van een vreemd ſoort van Liefde, gepaard met gevoelens, die verre boven de natuurlyke loopen. —— Hertog JAN VAN BOURBON deedt, in den Jaare 1414, uitroepen, dat hy voorhadt, een Tocht na *Engeland* te doen, met zestien Ridders, om tegen een gelyk getal *Engelſche* Ridders te vegten, ter eere van de ſchoone Engelin, zyne Zielsvoogdesſe. —— RENÉ, die den tytel voerde van Koning van *Sicilie* en *Jeruſalem*, merkt op, over de Tournoiſpelen ſchryvende, dat zy hoogst nuttig waren in 't verſchaffen van gelegenheden aan jonge Ridders en Schildknaapen, om hunne dapperheid en moed te betoonen voor 't oog hunner Zielsvoogdesſen. Hy voegt 'er nevens, dat elke plegtigheid, by de Tournoiſpelen in agt genomen, tot Eer der Vrouwen ſtrekte. Aan deeze kwam het toe, de wapenen der Ridderen, ten ſtryde toegerust, te bezigtigen, en de belooningen uit te deelen. Een Ridder of Schildknaap, die een haarer beledigt, wordt geſlaagen en geſtooten, tot dat de gehoonde Jongvrouwe zich verwaardigt tusſchen beiden te treeden, en hem ter voorſpraak te ſtrekken.

Breng eens eene Vrouwe buiten haar eigen kring, en het valt ligt haar in een Man te hervormen. JACOBUS DE IV, Koning van *Schotland*, gaf zich in alle Tournoiſpelen uit voor den Ridder van ANNA, Koningin van

Frankryk. Zy daagde hem uit, om te toonen, dat hy waarlyk haar rechtſchaapen en dappere Voorvegter was, door te velde te trekken in haare verdediging tegen HENDRIK DEN VIII, Koning van *Engeland.* En, ingevolge van de Romaneske Galantery dier Eeuwe, werd de uitdaaging dier Koninginne gehouden voor 's Konings ſterkſte beweegreden, om den Oorlog tegen zyn Schoonbroeder HENDRIK te verklaaren. —— De vermaarde GASTON DE FOIX, die het bevel voerde over de *Franſche* Legermagt, in den Veldſlag van *Ravenna*, reedt van gelid tot gelid; de Officiers en zelfs eenige Gemeenen by naame noemende, hun en Vaderland en Eer aanraadende, met byvoeging, dat hy zou zien wat zy wilden beſtaan voor de Liefde hunner Zielsvoogdeſſen. —— In de Burgeroorlogen in *Frankryk*, toen Liefde en Galantery ten hoogſten top gedreeven waren, bondt de Heer DE CHATILLON, gereed om den ſtryd aan te vangen, een Kouſeband van Mejuffrouw DE GUERCHI, zyne Beminde, om den arm.

Maar, wanneer onwettige gemeenſchap tuſſchen de beiderlei Sexen algemeen, en bygevolge min aanſtootlyk, wordt, is die hoogvliegende ſtyl in 't ſpreeken geheel belachlyk, en dierlyke lust krygt, zonder veel omſlags, voldoening. Niets, dan de bloote Naam, blyft 'er van Liefde over, en naardemaal dierlyke voldoening, zonder Liefde, een zeer laag vermaak is, volgt 'er welhaast wanſmaak op, als deeze zich bepaalt tot één voorwerp. Wat men in het eene niet vindt, denkt men in het andere te zullen aantreffen. De verbeelding, van het eene voorwerp op het andere vallende, en zich verlustigende, vindt geene voldoening dan in de verſcheidenheid. Verkleefdheid aan éene Vrouw van Deugd en Bekwaamheden ſchynt eene ongerymdheid. Liefde wordt als iets belachlyks uitgejouwd. De Menſchen ontaarten in Beesten.

De Vrouwen, van den anderen kant, niets dan de voldoening van zinnelyken lust beoogende, draagen zo weinig zorge voor haare Kinderen, dat zy zich, zonder zich des te ſchaamen, van gehuurde Minnen bedienen. Ten opzigte van *Frankryk* vinden wy, op 't midden deezer Eeuwe, aangetekend: „ De Vrouwen van zekeren rang, be„ vindende, dat zy, door Kinderen ter wereld te bren„ gen, te veel van haare ſchoonheid verliezen, leeven, „ ſchoon gehuwd, als in een ongehuwden ſtaat. Maar „ de Bevolking wordt zelfs niet bevorderd door de zoda„ ni-

„ nige, die, zich gaarne ziende herleeven in haar naage-
„ ſlacht, aan de Huwelykspligten voldoen; want haare
„ kieschheid weegt tegen haare vrugtbaarheid op. ——
„ Hoe weinige Vrouwen van den eerſten en tweeden rang,
„ in *Frankryk*, zoogen haare Kinderen! Derzelver aantal
„ zou ligt te tellen weezen. Deeze onvermydelyke pligt
„ eener Moeder heeft by ons opgehouden een pligt te
„ weezen." —— Naardemaal nu zulk eene deerlyke ver-waarloozing van de eerſte opvoedingspligt de vrugt is van onbegrensden Wellust, mogen wy het voor eene toe-geſtaane zaak houden, dat dit zelfde plaats vindt in alle ryke en van weelde volle Steden.

Zodanig eene Leevenswyze kan niet misſen, het verag-ten der Vrouwen ten gevolge te hebben. De Egtverbin-tenisſen worden zo ſchielyk ontbonden als geſlooten; en de Staat vindt zich ontzet van die opkweeking in goede Zeden, het eigenaartig gevolg van deugdzaame Liefde. — Een Staat, verrykt door Overwinningen of Koophandel, vervalt allengskens tot Weelde en zinnelyk Vermaak. De Zeden worden bedorven, de welvoegelykheid vindt zich verbannen, en kuiſchheid is een enkele naam. Welke tooneelen van onbegrensde en in 't wilde hollende Wel-lustigheid leveren ons de Hoven op van ALEXANDER's Opvolgers? en die der *Romeinſche* Keizeren?

Dankbaarheid aan myne Leezeresſen, zo myne Vertoo-gen dezelve hebben aangetroffen, zet my aan, om deeze Schets te beſluiten met een Tafereel, 't geen haar ter lee-ringe kan dienen, en niet kan misſen haar welgevallig te weezen. Welk een figuur kan eene Vrouw niet maa-ken in den Huwelyken Staat, als de Veelwyvery geen plaats heeft!

Het Huwelyk onder de Wilden, geen ander oogmerk heb-bende dan de Voortplanting en Slaaverny, is een zeer ver-nederende ſtaat voor de Vrouwlyke Sexe. Maar ſchoonheid, groote maate van aandoenlykheid, leevendigheid van ver-beeldingskragt, en bovenal zagtaartigheid, geregtigt de Vrouwen tot eene waardigere Maatſchappy met de Man-nen; waar in zy hunne Hartvriendinnen en Lotgenooten des leevens zyn. —— In den gewoonen loop der *Euro-piſche* Opvoeding, worden de jonge Dogters opgebragt om een bevallig voorkomen te hebben, om zich met ge-paste welvoegelykheid te gedraagen. Weinig zorgs be-ſteedt men aan het Verſtand, en nog minder aan het Hart, dan misſchien alleen het leeren van de kunst, om de drift,

drift, die 'er binnen in woelt, te verbergen. Eene Opvoeding, zo oppervlakkig, is verre van het oogmerk te onderſteunen der Natuure, om naamlyk de Vrouwen tot geſchikte Gezellinnen te vormen voor Mannen van verſtand. Behoorelyke aankweeking van de verſtandlyke bekwaamheden der Vrouwen zou veel tot geluk der Mannen toebrengen, en niet minder tot dat der Vrouwen zelve.

De tyd loopt met verbaazende ſnelheid om, en wanneer Jeugd en Schoonheid vervloogen zyn, zal eene Modeſchoonheid, die nimmer dagt op iets weezenlyks, eene ledigheid by zichzelve ontdekken, die ongenoegen en gemelykheid baart. Maar eene Vrouw, die verdienſten bezit, vermeerderd door een welgeregelde en deugdzaame Opvoeding, behoudt, by het afneemen en verwelken der Schoonheid, een invloed op de Mannen, meer ſtreelende dan die van Schoonheid zelve. Zy is het vermaak haarer Vrienden, gelyk voortyds van haare Bewonderaaren.

Allerheerlykſt en allerwenſchlykſt zouden de uitwerkzels weezen van dusdanig eene welaangelegde Opvoeding, en niet min toebrengen ten algemeenen beſte, dan tot byzonder geluk. Een Man, die tegenwoordig, om aan de Vrouwen te behaagen, zich moet vernederen om den Petit-Maitre te ſpeelen, zou welhaast ontdekken, dat de gunſt der Vrouwen niet te winnen ware dan door het betoon van alle manlyke begaafd- en bekwaamheden, in het openbaar en huislyk leeven. En de beide Sexen, in ſtede van elkander te bederven, zouden mededingers weezen in de loopbaane van Verdienſten en Deugd. Onderlinge hoogagting zou, voor beiderlei Sexe, eene Leerſchool van beleefdheid weezen; wederzydſche zugt om te behaagen eene zagtheid van zeden baaren; kieschheid in gevoelens tederheid in de driften kweeken.

Getrouwde Vrouwen inzonderheid, door de Natuur beſtemd om de eerſte zaaden der Opvoeding in te ſtorten, zouden niet langer de grootſte hinderpaalen in het Opvoedingswerk der Kinderen weezen, door haare onkunde, beuzelagtigheid, en ongeregelde leevenswyze. Zelfs aan de borst liggende, zyn de Kinderen vatbaar voor indrukzels, en de Moeder heeft ontelbaare gelegenheden om hun goede beginzelen in te ſtorten, vóór dat zy vatbaar en geſchikt zyn tot het ontvangen van manlyk onderwys. —— Coriolanus, die zulk een uitſteekend vertoon maakte in de *Romeinſche* Republiek, keerde nooit uit het

Oor-

Oorlogsveld te rugge, zonder merktekens van onderſcheiding verdiend te hebben. Anderen gedroegen zich heldhaftig om Krygsroem in te leggen; hy zich dapper om genoegen te geeven aan zyne Moeder. Het vermaak, 't geen zy ſchiep in haaren Zoon te hooren pryzen, en het ſtorten haarer traanen in zyne omhelzingen, maakten hem, in zyne eigene gedagten, den gelukkigſten Sterveling op den aardbodem. —— EPAMINONDAS rekende het zyn grootst geluk, dat zyn Vader en Moeder nog leefden, om zyn gedrag te beſchouwen, en getuigen te weezen van zyne Overwinning by *Leuctra* bevogten.

In eene *Latynſche* Zamenſpraak, over de oorzaaken die de *Romeinſche* Welſpreekenheid bederven, door onoordeelkundigen aan TACITUS toegeſchreeven, dewyl dezelve blykbaar niet in zynen ſtyl is, wordt de wyze van Opvoeding te *Rome*, toen 't zelve als een Gemeenebest bloeide, op eene treffende wyze beſchreeven. „ In die „ dagen werden de Kinderen gezoogd, niet in de hut „ eener gehuurde Voedſter, maar door de kuiſche Moe„ der, die ze ter wereld bragt. Derzelver Opvoeding in „ de kindſchheid ſtondt in haare hand; en 't was haare „ hoogſte zorg, hun alle deugdzaame beginzels in te boe„ zemen. In haare tegenwoordigheid werd elk ligtvaar„ dig woord, elke onvoegelyke daad, ſtreng beteugeld. „ Zy hadt niet alleen het opzigt op der Kinderen meer „ gewigtige oefeningen; maar ook op hunne ſpelen en „ uitſpanningen, door voegelykheid en gemaatigdheid „ beſtuurd. Op deeze wyze kwamen de GRACCHI, „ door hunne Moeder CORNELIA opgevoed, en AUGUS„ TUS, door zyne Moeder ATTIA opgekweekt, met on„ beſmette gemoederen te voorſchyn; blaakende van zugt „ tot roem, en toegerust om een groot vertoon op het „ tooneel der wereld te maaken."

BERTRAND DE GUESELIN, tegen PETRUS DEN WREEDEN, Koning van *Castilie*, optrekkende, gaf den Bevelhebber eener Stad, ter overgave opgeëischt, het volgend antwoord: „ Dat zy mogten overwonnen worden; doch „ dat zy zich niet zouden overgeeven; dat hunne Vaders „ hun geleeraard hadden een roemryken Dood boven een „ onteerd Leeven te ſtellen; dat hunne Moeders hun „ niet alleen in deeze gevoelens hadden opgebragt; maar „ dat zy gereed waren die Leſſen daadlyk uit te oefe„ nen." —— Laat de diepſtdenkende Staatkundige zeggen, welk een ſcherper ſpoor 'er kon weezen tot dapperheid

en

en mannenmoed, dan het gedrag der *Spartaanſche* Vrouwen, na de Tempels ſtreevende, en de Goden dankende dat haare Egtgenooten en Zoonen roemryk, voor het Vaderland vegtende, geſneuveld waren! In den Oorlog tuſſchen *Lacedemonie* en *Thebes*, waren de Mannen, onder de *Lacedemoniers*, die zich lafhartig hadden aangeſteld, zo zeer over zichzelven beſchaamd, dat zy hunne Vrouwen niet in 't aangezigt durfden zien. Welk een lof kan, op dien voet, de Vrouwlyke Sexe inleggen.

Door aan de jeugdige Sexe zodanig eene Opvoeding te geeven, zou de Liefde eene nieuwe gedaante aanneemen; ſtrekkende, om ons, overeenkomſtig met de beſtemming der Natuure, gelukkig te maaken, en de leevensbitterheden te verzoeten. Daar door zou de geheele ziel met tedere Vriendſchap en onderling Vertrouwen vervuld worden. De Huwelyksvereeniging van een braaf Man met eene beuzelagtige Vrouwe kan nimmer, welke geluksgoederen ook zulk een Paar byeenbrengen, draagelyk worden. Hoe veel verſchilt hiervan de verbintenis van een deugdzaam Paar, die wederzyds geen ander doel hebben dan om elkander gelukkig te maaken! Tuſſchen zodanige Egtelingen is de eenige eerzugt elkander voorby te ſtreeven in betoon van waare Hoogagting en zuivere Liefde!

VERSCHIL EN OVEREENKOMST. — OF DE ZONDAG-OCHTEND.

(Uit Mrs. BARBAULD's *Evenings at Home.*)

't Was Zondag-morgen. — Alle de Kerkklokken luidden. — De Straaten waren opgevuld met Menſchen, die in allerlei rigtingen heenen liepen.

Hier drongen Lieden, alle welgekleed, en een lange ſleep Armenhuiskinderen, in de wyde deur van een groote Kerk. — Daar ging een kleine hoop, niet allen fraai en net uitgedoscht, in eene Vergaderplaats. — In een agterhoek vervoegde zich een *Roomſche* Gemeente zamen; elk der intreedenden kruiste zich, met den vinger in gewyd water gedoopt. — De andere zyde van de Straat was opgevuld met een ſleep *Quakers*, te kennen aan hunne eenvoudige en nette kleeding, en ernſtig gelaad; zy gingen zonder eenige ſtaatlykheid, na eene Vergaderplaats zo eenvoudig als zy zelven, gingen 'er zitten, de Mannen aan de eene, de Vrouwen aan de andere, zyde, alles met de diepſte ſtilzwygenheid. — Een groot Gebouw was opgepropt met *Methodisten*, meest allen ſober uitgedoscht; doch voeg-

voeglyk in hun voorkomen. —— Terwyl eene kleine Vergadering van *Baptisten*, of *Doopsgezinden*, met alle bedaardheid in hunne nederige Vergaderplaats introkken.

Daarop ving de Dienst, in de onderſcheide Zamenkomſten, aan. De Kerken weergalmden van het ſtaadlyk gebrom der Orgelen, en het niet wel te onderſcheiden gemurmel der menigte, den Leeraar volgende in de Gebeden, op welke zy *Amen* zeiden. —— In de Vergaderplaatzen hoorde men het *doffer* Pſalmgezang, en voorts de ſtem alleen des Leeraars. —— De *Roomsch-catholyke* Kapél verlevendigde alles door de Muzyk; men hoorde een ſchelletje, van tyd tot tyd, klinken; eene aanhoudende verwisſeling hadt 'er plaats onder den Dienst. —— Eene diepe ſtilte heerschte by het onvertrokken gezigt, en de onveranderde houding, der *Quakers*.

De Heer AMBROSE leidde zyn Zoon EDWIN rond in alle deeze Vergaderingen, als toekyker. EDWIN bezag en hoorde alles met veel aandagts, en toonde zich, by aanhoudenheid, onverduldig in zyn Vader te vraagen na de meening van alles wat hy vernam. Maar de Vader wilde niet gedoogen dat hy eene der Vergaderingen, zelfs door eenig gefluister, de minſte ſtoorenis aanbragt.

Toen zy alle die Godsdienſtige Vergaderingen bezigtigd hadden, deedt EDWIN zyn Vader eene menigte van Vraagen, die hem alles, zo goed hem mogelyk was, ontvouwde. —— In 't einde vroeg EDWIN: „ Doch waarom kunnen alle deeze „ Menſchen niet overeenkomen, om op dezelfde plaats te gaan, „ en GOD op dezelfde wyze te dienen?" —— *En waarom*, antwoordde de Vader, *zouden zy daar in overeenkomen? Ziet gy niet dat de Menſchen in honderd andere dingen verſchillen? Kleeden zy zich allen eveneens? Eeten en drinken zy allen dezelfde ſpys en drank? Houden zy het zelfde uur? Hebben zy allen dezelfde uitſpanningen?* —— „ Ja," hernam de Zoon, „ maar in alle deeze dingen hebben zy regt om te handelen naar hun goeddunken." —— *En zy hebben*, gaf hem de Vader ten antwoord, *ook het Regt om* GOD *te dienen op zulk eene wyze als het hun behaagt. Dit is hun eigen zaak. Deeze betreft niemand dan den Mensch zelven.* —— „ Maar," ſprak EDWIN, „ heeft GOD niet voorgeſchreeven op welk eene „ wyze de Menſchen HEM zouden dienen?" —— *Hy*, ſprak AMBROSE, *heeft voorgeſchreeven met welk een* hart *en* geest *hy moet vereerd worden; maar de byzondere* wyze, *en* het hoe, *niet bevolen. Dit is aan elks keuze gelaaten; hierin volge hy zyn aart en denkwyze. Alle deeze onderſcheide Gezindheden houden hunne wyze van Godsvereering voor de beste, en waarom zouden zy dit van eens anders keuze laaten afhangen? De Godsvereering is een ſtuk, waarin de Menſchen niet kunnen naalaaten te verſchillen.*

De

De onderſcheide Godsdienſtvergaderingen eindigden. *De* Straaten waren, op nieuw, bedekt met lieden, die dooreengemengd na hunne huizen gingen. 't Gebeurde, by die volle Straaten, dat een arm man nederviel, door eene beroerte, en als dood te nederlag. Zyne Vrouw en Kinderen ſtonden rondsom hem, droevig ſchreiende over hun lot. —— *Die zich daar* op weg bevonden, ſchaarden zich rondsom den *ongelukkigen*, en booden, onder het betoon van de gevoeligſte deelneeming, hulpe. Een Lid der *Hoofdkerk* beurde den Man van den grond op, door hem onder de armen te vatten; een *Diſſenter* hieldt het hoofd vast, en veegde het af met zyn zakdoek; eene *Roomsch-catholyke* Dame haalde haar reukdoosje uit, en hieldt het den ongelukkigen onder den neus; een *Methodist* liep om een Doctor te haalen; een *Quaker* vertroostte de Vrouw, en een *Baptist* droeg zorg voor de Kinderen.

EDWIN en zyn Vader ſtonden onder de toekykers. *Hier*, ſprak AMBROSE, *is eene zaak, om in welke overeen te ſtemmen de Menſchen gevormd zyn!*

WELGEPASTE SCHERPHEID.

De *Romeinſche* Conſuls VOLUMNIUS en APPIUS, van onderſcheide inzigten in het voeren des Krygs, beriepen eene Vergadering des Krygsvolks. VOLUMNIUS, zo wel als APPIUS, voerde, in der Benden tegenwoordigheid, elk de reden aan voor zyn gehouden gedrag. De laatstgemelde, niet kunnende dulden dat de eerstgenoemde meer voor zyne zaak wist by te brengen dan hy, voerde hem, op eenen bitzen toon, te gemoete, „ dat hy hem wel dankbaar mogt weezen voor de Welſpree„ kenheid, welke hy, die weleer in de Volksvergaderingen „ den ſtommen ſpeelde, van hem geleerd hadt!" —— Een ſchamper zeggen, ſchoon op de waarheid gegrond; dan VOLUMNIUS, hier door geenzins van ſtreek gebragt, gaf hem daar op ten beſchaamenden en onwederleglyken antwoord: —— „ Gaarne zag ik dat gy zo veel Krygsbeleids van my als ik „ Welſpreekenheids van u geleerd hadt: naardemaal het hier „ om geen Redenaar, maar om een Veldheer, te doen is!"

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE WEGENS GODS GELYKMAATIGE GELUKSBEDEELING ONDER DE MENSCHEN.

Het zal, vermoed ik, groote zwaarigheid hebben, alvoorens deeze Stelling, van welker waarheid ik voor my zelven overtuigd ben, als gangbaare munt door veelen aangenomen of geloofd worde. De droefgeestige, de rampſpoedige, ja elk, die, met een oog van nyd en afgunst, den toeſtand van anderen gadeſlaat, is hier tegen welligt zo zeer ingenomen, dat hy zich naauwelyks getroosten zal onze bedenkingen te doorleezen, veel minder te overweegen. De Eigenliefde immers, gelyk zy den mensch omtrent zyne zedelyke fouten verblindt, en ſcherpzichtig maakt in het veroordeelen van 's naastens ondeugd, noopt hem eveneens, het geluk, welk anderen bejegent, ten breedſten uit te meeten, en onbillyk te vonnisſen over zynen hoedaanigen toeſtand. Men overwinne daarom, zo veel doenlyk, deeze blykbaare eenzydigheid, alvoorens zich de uitſpraak te veroorlooven over onze volgende Proeve, tot Rechtvaardiging der Goddelyke Geluksbedeeling, en vermeerdering van Vergenoegen, of Tevredenheid, onder de menſchen ingericht. Maar, ſchoon iemand dit alles toeſtaa, en zelfs deeze bedoeling onzer poogingen pryze, zal hy, nochtans, de zaak iets verder indenkende, en het verſchil der menſchelyke vermogens, vatbaarheden, of gaaven, het onderſcheid tusſchen hunne uiterlyke toeſtanden, en de ongelykheid hunner zedelyke bedeelingen, of, met één woord, de *bronnen* van geluk en ongeluk onder de ſtervelingen, nagaande, vermoedelyk daar toe komen, dat hy ons vooritel onder de Wysgeerige droomen rangſchikke. Wat hier van zy, leere de Ondervinding: alleen men oordeele niet met overhaasting omtrent een onderwerp, dat zeker de aandacht van redelyke wezens ten vollen

waardig is. Immers, hoezeer ik de moeielykheid, om in deezen met *zekerheid* iets te beſlisſen, bezeffe, en door de uitgeſtrektheid van het veld, dat zich ter beſchouwinge aanbiedt, afgeſchrikt worde, vleie ik evenwel my zelven, dat onze redekaveling, die niet hooger dan als eene *Proeve* wordt opgegeeven, eenigen trap van waarheid hebben zal.

Om nu ons doel te beter te treffen, en den weg tot mogelyk misverſtand, zo veel doenlyk, af te ſluiten, zal het dienſtig zyn, eene en andere Aanmerking te laaten voorafgaan, die ons eigenlyk onderwerp in klaarder daglicht ſtelle. Hoezeer wy toch van meeninge zyn, dat de Allerhoogſte aan het menschdom eene gelyke maate van geluk hebbe toegedeeld, is het verre van ons, te beweeren, dat allen hier op aarde even gelukkig zyn zouden. Men onderſcheide des zorgvuldig deeze, in woorden nabuurige, voorſtellen, van welke het eerſte tot verdediging der Goddelyke Voorzienigheid niet weinig afdoet; het laatſte daarentegen aan ons als ongerymd, met de ondervindinge ſtrydig, en dus verwerpelyk, voorkomt. Meenigte immers van rampen en onheilen, die den ſterveling wedervaaren, zyn het zichtbaar gevolg en de blykbaare ſtraffe van onkunde, onvoorzichtigheid, averechtſche drift, ſnoodheid, of moedwillige boosheid; maar deeze droevige naſleep der ondeugd heeft de mensch aan eigen ſchuld, den averechtſchen aanleg zyner vermogens, of misbruikte vryheid, geenzins aan Gode, te wyten. In de orde der dingen, naamelyk, en betrekkingen, waarin de Schepper zyne redenmagtige ſchepſelen geplaatst heeft, ſtaan de heilryke uitwerkſels, of tydelyke zegeningen, der Deugd hier tegen over. De toelaatinge des dier tweeërleie of ſtrydige gevolgen der vrywillige menſchelyke daaden getuigt alleen onze liefdaadige beſtemming tot vroomheid, en is niet te wraaken dan ten koste der *Zedelykheid*, welke ons boven de Dieren verheft, en die op zich zelven geenzins een vloek, maar veel meer een uitſtekend voorrecht, en groote zegen, te achten is. —— Wy daarom, in onze volgende Proeve, van eene gelykmaatige geluksbedeeling ſpreekende, hebben alleen dat Goed en Kwaad op het oog, welk uit de natuur, of 's menſchen uitwendigen toeſtand, en de betrekkingen, waarin hy geplaatst is, ook buiten zyn toedoen, gebooren wordt, en alzo van den Schepper,

en

en deszelfs Beſtuurende Voorzienigheid, meer onmiddelyk afdaalt.

Geen ſterveling nu, geen Volk op aarde, is 'er, aan het welk alle voordeelen of nadeelen, aan deezen ſtaat van Onvolmaaktheid verknocht, te beurt vielen: zelfs ligt het niet in den aart der dingen, dat eene *zo ongelyke* bedeeling immer plaats grype; nadien zy niet zelden elkander uitſluiten. De hette toch van het Zuiden, en de koude van het Noorden, met het geen daar uit voortvloeit, zyn geenzins te vereenigen: altoos zal het Oosten verſchillende vruchten van het Westen teelen: de Landbouwer en Koopman, ja elke Maatſchappelyke bezigheid, hebben aan hun beroep eigenaartige zangenaamheden, en lasten: tedere Schoonheid en vast geſpierde Kracht, Oorlogsdapperheid en uitgebreide Geleerdheid, vallen ſchaars, of nimmermeer, in eenig voorwerp, daar zy zich ſchier onderling verbannen. —— Wy zwygen van andere gunſtige of ongunſtige toeſtanden, en genietingen deezer wereld; nadien hier uit blykt, dat een *gemengd* geluk voor ieder mensch, ja voor elken landaart, alleen te verkrygen is. Wanneer wy derhalven beweeren, dat hetzelve in eene gelyke maate den menſchen van God oorſprongelyk wierd toegedeeld, hebben wy deeze waarheid af te leiden uit de evenredigheid, waar mede goed en kwaad zich onderling opweegen.

Het is onloochenbaar zeker, dat de Bedoelingen des Oneindigen met zyne Werken *van vooren* niet te doorgronden zyn voor den kortzichtigen ſterveling, wiens kring van gewaarwordingen binnen de paalen der ſtoffelykheid omſchreeven is. Indien wy echter het voorgeſteld onderwerp van de zyde der Goddelyke Eigenſchappen gadeſlaan, en bedenken dat geene Moeder eenzydige liefde voedt *voor*, of *in*, het oogenblik dat zy tweelingen ter wereld brengt, zullen wy niet misſen voor onze ſtelling een gunſtig gevoelen op te vatten. Want, daar het Gode aan Magt, Heiligheid, noch Goedheid, mangelt, en hy geen aanneemer of begunſtiger van deeze boven geene ongeſchapene Wezens zyn kan, ſchynt het nauwelyks twyfelachtig, of hy moest gelykſoortige ſchepſelen, allen het onverpligt gewrocht zyner liefde, met evenredige vermogens beſchenken, en in gelykwaardige toeſtanden ſtellen, ten einde zy, het gebruik of misbruik hunner Zedelykheid niet in aanmerking komende, een even groot geluk uit zyne verheven Inrichting genieten mogen.

Intusſchen verkoos zyne Wysheid, tot bereiking van het gezegde doel, zo meenigerleie wegen, en zo verſchillende middelen, ſchonk aan deezen geene, aan dien andere, gaaven, plaatſte ſommigen in die, meenigte in verſchillende, omſtandigheden en betrekkingen, liet zodanig ongelyke wederwaardigheden aan onderſcheiden voorwerpen bejegenen, en ſloeg, met één woord, duizend en duizend voor den mensch duistere gangen in, dat men, te midden der onzekerheden nopens de eindoogmerken des Algenoegzaamen, en in weerwil der ondoorgrondelyke verſcheidenheid door zyne Wysheid aan den dag gelegd, naauwelyks met zekerheid ontwaare, of alles de geſtelde waarheid, eene gelykmaatige Geluksbedeeling onder de menſchen, aankondige. —— Om nu eene zedige Proeve te neemen, in hoe verre die ſtelling zich op gezonde Reden grondt, zullen wy ons in eene Wysgeerige beſpiegeling van het voorſchreeven uitvoerig veld der Goddelyke Bedeelingen des menſchen moeten inlaaten, en deeze orde volgen, dat wy van het eenvoudige of min waardige tot het meer zamengeſtelde en verhevene overgaan.

A. 1. Letten wy op het maakſel, of de geſtalte, en gaaven, van het menſchelyk lichaam, van ſtonden aan doet zich aan ons voor, de grootſte verſcheidenheid van voorrechten, waar mede de weldaadige Schepper de ſtervelingen bedeeld heeft. Immers, die munt uit in tedere en welgevormde ſchoonheid, deeze in vastheid van geſtel, of kracht der leden, geene in vlugheid, een ander wederom in ſcherpte, of naauwkeurigheid, van gewaarworden met oog, oore, of eenig der overige zintuigen. Edoch wie is 'er van zo volmaakte natuure, dat hy zich op alle de gezegde uitneemende gaaven zou konnen verheffen? Daarentegen eene gelykſoortige zwakheid, en ſtaat van behoefte in de eerſte levensjaaren, is aan allen gemeen. Verders heeft de Wysheid des Allerhoogſten den mensch alzo verordend, dat gewoonte en oefening niet weinig toebrengen ter volmaaking van zyn lichaam tot eenig bepaald gebruik. Van hier, derhalven, dat het gemis van een of meer der opgenoemde voorrechten, door eene verbaazende beſchaaving of verfyning der overige, als geboet en opgewoogen wordt. Dit mogen wy inzonderheid beweeren ten aanzien der zinnelyke gewaarwordingen. Want, behalven dat de zintuigen over het algemeen nagenoeg in gelyke volkomenheid den menſchen geſchonken zyn, konnen zy, welken het onſchatbaar gebruik der oogen ontbee-

beeren, getuigen zyn, waar toe het gevoel en ingeſpannen aandacht by hun reiken kan; gelyk ook deezen, die van het gehoor verſtoken zyn, bewyzen opleveren, in hoe verre het vernuft deezer eeuwe en hun vasthoudend geheugen dit gemis in ſtaat zyn te vergoeden. In zo verre dus de gaaven, of vatbaarheden, des lichaams tot het genoegen of geluk der ſtervelingen bevorderlyk zyn, ſchynen wy derzelver gelykmaatige bedeeling door de weldaadige Oorzaak der natuure te mogen vaſtſtellen. Welke daarom is de uitneemenheid van den eenen mensch boven den anderen? Zal een Vrouw roem draagen op haare ſchoonheid? zy verheft zich dan ten onrechte op een broos en rasch verwelkend goed, en bedenkt geenzins dat juist dit voorrecht de gevaaren der verleidinge voor haar vermeerdert, geen *ſtellig* geluk ter wereld aanbrengt, en zelfs door vuigen hoogmoed al zyne waarde verliest. Of zoude een Man zich laaten voorſtaan op ſterkte en vlugheid, die even weinig onmiddelyk genoegen opleveren, even gemakkelyk misbruikt konnen worden, en welke, te hoog geſchat, hem ligtelyk tot onmaatigen arbeid vervoeren, waar door de roekelooze mensch zichzelven ontzenuwt, en eenen ſleep van droevige kwaalen op den halze laadt.

2. Dan, laaten wy voortgaan tot eene andere ongelykheid, die, wederom grootendeels buiten onze ſchuld, door de inrichting der geſchapene dingen onder Gods Voorzienig Wereldbeſtuur gebooren wordt. Het kan naamelyk niet anders zyn, of verſchil van vlyt, van kennis, van voorſpoed en zegen, gepaard met den onevenredigen aanwas en uitbreiding der geſlachten, zo wel als de vrywillige verbindtenisſen tusſchen menſchen en menſchen, (op dat ik van min loffelyke, doch bykomende, oorzaaken zwyge,) moeten in ieder Land, en Rykdom en Armoede, te voorſchyn brengen. Maar dit zo zynde is de behoeftige, meenig genot des levens misſende, een rechtmaatig voorwerp van beklag, en de vermogende daarentegen, wien overvloed van lusten toevloeit, wordt even zeer benyd. Wie echter beide deeze ſtanden naauwkeurig gadeſlaat, zal rasch ontwaaren, dat by hun het verſchil van geluk meer ſchynbaar, dan wezenlyk, is. Het ſchoon tooneel der Scheppinge, ryker, uitneemender en verrukkender, dan eenig hoe kostbaar werk der konst, is voor een iegelyk mensch geöpend: allen daar te boven draagen wy eenerlei lichaam om, aan dezelfde

toevallen bloot ſtaande, voor dezelfde genietingen vatbaar. Waar geene luiheid huist, wordt nooddruft rasch vervuld; en wat baat overvloed boven verzadiging? Of is de keur van ſpyze, de kitteling der wynen, en het zachte leger, den Ryken zo veel dierbaarder dan den Armen zyn ſchraale kost, zyne teug waters, en harde hoofdpeuluwe, daar de ſaus van honger en dorst den ſmaak opwekt, en de balſem des ſlaaps zyne matte leden verkwikt? Ook draagt de mensch, van welken rang of ſtaat hy zyn moge, zyne zorgen mede, hoe zeer de voorwerpen verſchillen; de bekommernis dus voor het groote goed kwelt deezen, gelyk geenen de wezenlyker vreeze, om zich, en gade en kroost, te voorzien, niet zelden ontrust. Wy erkennen het, volheid van vermaak, gemak en wellust, omringen den rykaart; doch wat hy hierin boven den daglooner, wiens genoegens ſchaarzer en eenvoudiger zyn, bevoorrecht is, heeft hy niet zelden met ſatheid der ydelheden, ongevoeligheid in de uitſpanningen, en ongezondheid, de vrucht van onmaatigheid en overdaad, te boeten; terwyl, zo al de last des arbeids den behoeftigen wel eens tot klaagen brengt, deeze by nadenken ontwaar wordt, hoe zeer de Schepper, die onze lichaamen tot werken en maatigheid geſchikt heeft, hem met gezondheid en welvaart ook daarom zegene, dat hy aan dien eisch der natuure wel het meeste voldoe.

3. Dan mogelyk zal iemand in den luister eener Hooge Geboorte, of Eerambten, eene ſtreelende Waardigheid vinden, waar door hy zich boven den ſtillen Burger gezegend oordeelt. Edoch wat is toch het voorrecht des Adels, die zich op louttere afkomst verheft? behalven een dwaaze hersſenſchim, een ſchandelyke waan, een voor den trotſchen ſterveling, en de zamenleving zelve, ſchadelyk vooroordeel. Van meer gewigt, of wezenlyker, is gewisſelyk het aanzien van hem, die hooge Bedieningen in de Maatſchappye bekleedt, en aan wien de Wet en Reden, tot bevordering van zynen nuttigen invloed, eenen eigenaartigen glans byzet. Maar, behalven dat het genoegen dier buitengemeene achting niet zelden laatdunkenheid en hoogmoed kweekt, door onverzadelyke drift naar grooter en vetter Ambten vergald wordt, en den nyd der Minderen ontvlamt, met hoe gewigtige zorgen en verzoekingen gaat niet dit geluk vergezeld, die zy ontvlieden, welken hunnen wensch tot

een

een vreedzaam genot van eigen huis en have bepaalen.

4. Het *is* wel zo, de grootheid van Schatten, het aanzien der Geboorte, en de luister der Eerambten, ſchenkt der Ondeugd te dikwerf ſtraffeloosheid; terwyl ook de geringheid en verſchooven ſtaat des armen hem by de overtreeding veeler Wetten haare ſtrengheid ontduiken doet. Op den middenſtand alleen komt de handhaaving der Maatſchappelyke orde doorgaans ten ſtriktſten neder. Doch wie zich niet ſchaamt, het laatſte een kwaad, het eerſte een goed, te noemen, die moge bedenken, dat geen Vermogen, of Behoefte, het oordeel des Verſtands, de wroegingen van een ſchuldig Geweeten, verdooven kan; dat die ongeregeldheid, waar zy ter wereld plaats grype, niet Gode, maar den menſchen, gantſchelyk te wyten is; en dat deeze vrylaating geen voorwerp altoos van ongezouten roem, of laage afgunst, behoore te zyn; nadien zy het Oordeel des Alweetenden geenzins ontgaan zal in dien geduchten dag, wanneer de Heere *een iegelyks werk zal in het gerichte brengen, met al dat verborgen is, het zy goed, het zy kwaad.*

5. Na deeze beſpiegeling der lichaamelyke bedeelingen, en uitwendige gaaven der Voorzienigheid, hebben wy nu het oog te vestigen op den redenlyken, en tevens gevoeligen, mensch, zo als deeze ons toeſchynt, ook ten dien opzichte, tot een gelykmaatig geluk te zyn toegerust. Maar is dan een uitſtekend geheugen, levendige verbeelding, en ſchrander oordeel, *niet* te waardeeren, boven de mindere vermogens van hun, wien vergetelheid, onvatbaarheid en ſtompheid, als ten erfdeel geworden zyn? is een geoefend verſtand en vlug vernuft *niet* voortreffelyker, dan onkunde en traagheid van begrip? gewisſelyk ja, myne Leezers! de eerſten zyn boven de laatſten bevoorrecht, daar zy in de zamenleving meer nuttig worden konnen, en in hunne volmaaking eenen hoogeren trap in ſtaat zyn te bereiken. Nimmer was het myn doel, dit onderſcheid van wezens, even weinig als het beſtaan der Engelen, en van redenlooze ſchepſelen, te loochenen.

Alleen, ik twyfele, of, niettegenſtaande dit verſchil plaats hebbe, het *geluk* der menſchen wel *zo zeer* uit den ander loope, en of de minst bedeelden, als zodanigen, wel eenigen grond hebben om zich te beklaagen, waarom zy *alzo*, en niet *dus*, gevormd zyn door de Op-

perſte Wysheid. Of zyn 'er geene onaangenaamheden verknocht aan die wel het meest benydde gaaven, waar door eenig ſterveling boven den naasten uitſteekt? Een vast geheugen herinnert ons eigenaartig, wat men verlangt te konnen vergeeten. Eene ſterke verbeelding ſchildert zo wel het droevige, als aangenaame, met de gevoeligſte aandoening: en het ſcherpſte doorzicht, eindelyk, ontwaart, bovenal, hoope en kommer, over het *onzeker* en ligtfaalend toekomſtige; terwyl deeze nu opbeurende, dan ontrustende, bemoeienis niet doordringt tot hem, wiens botheid naauwelyks, of in mindere maate, door iet anders getroffen wordt, dan door het tegenwoordige goed of kwaad. Zelfs de wellust, die by den ſchranderen en geleerden het vinden der Waarheid, het kiesch gevoel van Schoonheid, of van de waarde der Deugd, en het ſlaagen zyner beraamde ontwerpen, vergezelt, ſchynt opgewogen tegen de gewaarwording van meenigte dwaalingen, misſlagen en gebreken, die het gros der ſtervelingen of niet, of ter naauwernoode, ontwaart. —— Verders dient ter deezer plaatze herinnerd te worden, het geen alreede in het voorbygaan is aangeduid, dat de redelyke voorrechten des menſchen ſchaars met die des lichaams gepaard gaan, en zeldzaamer is het nog, dat zy *alle* zich by één voorwerp vereenigen, nadien de ſterke beoefening van den Geest aan de welvaart of bloei van het ſtoffelyk deel hinderlyk ſchynt, en Geheugen, Verbeelding en Oordeel, even weinig als de lichaamelyke zegeningen, in groote volkomenheid naauwelyks immer te zamenwoonen.

6. Nog moeielyker is het, omtrent de Gemoedsaandoeningen der ſtervelingen, die anderen alleen in haare uitwerkſelen kennen, op goeden grond te bepaalen, welke de meest gelukkige te achten zy, dan of de voorkeuze in de trappen van gevoeligheid behoore gezocht te worden. Men ontwaart ligt het onderſcheid der driften, en de verſchillende en Gode waardige einden, waar toe deeze ſpringveeren onzer werkzaamheden den mensch geſchonken zyn; maar wie doorgrondt de gewaarwordingen des naasten? Zo het dus geene vermetelheid is, dat ik het waage in deezen duisteren doolhof van het menſchelyk harte in te treeden, en daar over myne gevoelens, of liever gisſingen, te uiten; vermeen ik ook in die bedeeling der tochten een verbaazend evenwigt tuſ-

ſchen

ſchen het geluk der byzondere geſteltenisſen te ontwaaren. De traage, toch, en ſchroomvallige Man verzuimt meenige gelegenheid om zyne welvaart te behartigen, die een meer voortvaarende en ſtoute rechttydig aangrypt; terwyl aan den anderen kant juist deeze yver en moed den laatſten niet zelden in zwaarigheden wikkelt, of aan te leurſtellingen bloot geeft, welke de eerſte vermydt. Een vuurig en driftig geſtel, rasch en levendig voelende, ſmaakt verrukkende aandoeningen en bittere gewaarwordingen, waar van de bedaarde en koelzinnige, die berekend is voor gelykmaatiger genietingen, gansch en al onkundig is. De toornige, wiens ziele haastig gloeit, en die in zyne woede geneigd is hevig voort te ſlaan, ſtuit mede rasſer in dien dollen loop, dan hy, die, traag ontvlammende, eene ſmeulende wraakzucht in zyn binnenſte heeft uit te blusſchen. Allen eindelyk draagen wy onze zwakheden en neigingen om; en, nadien het maatigen, of bedwingen, derzelve binnen de paalen van Redelykheid onze Deugd is, moet het gebrek aan menſchenkennis, of vooringenomenheid met myne denkbeelden, in my geacht worden, zo het niet even moeielyk zy eene opkomende, of *niet* gewortelde, neiging ten goede te leiden, het zy dezelve of rykdommen of eere, en heerſchappy of wellust, ten voorwerp hebbe. De zinnen toch zyn het algemeene voertuig onzer begeerlykheden; en het byzonder maakſel van het ſtoffelyk deel, de jaaren die iemand bereikt, en de opvoeding of verkeering, welke den mensch ten deele wierd, wyzigen hem tot deeze of geene Gemoedsbeweegingen.

Maar dit waarheid zynde verbiedt ons de hartstochten verder als ingeſchapen te beſchouwen, dan in zo verre zy uit den trek tot geluk, of de gevoeligheid onzer natuure, haaren oorſprong ontleenen. Wy meenen des over het gelykmaatig geluk der verſchillende Gemoedsbeweegingen genoeg gezegd te hebben; en houden het daar voor, dat deeze, wanneer zy zich vestigen, of tot hebbelykheden overgaan, *zedelyke* Deugden of Ondeugden worden; en alzo tot ons beſtek niet langer behooren.

B. Dus hebben wy het *ſtellig* geluk des menſchen, in zo verre hem dat zelve in deezen ſtaat van onvolmaaktheid wedervaart, ſtuksgewyze beſpiegeld, en aangetoond dat de zegeningen, welke deeze aarde oplevert, met genoegzaame evenredigheid ſchynen gedeeld te zyn; maar

de byzondere rampen, kwaalen en ziekten, het kwaade, welk deezen boven geenen geacht wordt te treffen, wederſpreekt dit onze ſtellinge niet? Deeze twyfeling verdient thans eene oplettende beſchouwing.

(Men verwagte dezelve in het volgend Stukje.)

VERTOOG OVER DE NATUUR EN ZAMENSTELLING DER ZONNE, EN DER VASTE STARREN. Door WILLIAM HERSCHEL, LL. D. F. R. S. Voorgeleezen in de Koninglyke Societeit, den 18 Dec. 1794.

Onder de Hemelſche Lichaamen is de Zon zeker het eerſte, 't welk onze aandagt trekt. Deeze is een bron van Licht, 't welk de Wereld verlicht! Deeze is de oorzaak van die Hette, welke het voortbrengend vermogen der Natuure in ſtand houdt, en de Aarde ter voeglyke verblyfplaats voor den Mensch maakt! Deeze is het Lichaam, 't welk in 't middenpunt ſtaat van ons Planeetgeſtel; en 't geen de kennis van de Natuur der Zonne nog belangryker voor ons maakt, is, dat de ontelbaare Starren, welke het Heelal zamenſtellen, volgens de ſtriktſte beredeneering, uit de overeenkomst ontleend, dergelyke Lichaamen zyn. Derzelver ingeſchaapen Licht is zo ſterk, dat 't zelve het oog des Waarneemers bereike uit de verst afgelegene gewesten der Ruimte, en ons niet onverſchillig kan laaten om des kennisſe op te doen.

Indien wy nu overtuigd zyn, dat een onderzoek op de Natuur en Eigenſchappen van de Zon onzer kennisneeminge hoogstwaardig is, mogen wy ook met veel voldoenings aanmerken, de groote vorderingen, welke men bereids gemaakt heeft in de kennisſe van dit allen zo zeer in 't oog loopend Hemellicht. Het zou een zeer breedvoerig verſlag zyn, alle de onderſcheidene ontdekkingen, ten aanziene van dit Voorwerp gemaakt, op te tellen. Ik zal my overzulks vergenoegen met alleen het hoofdzaaklykſte daar van op te geeven.

Sir IZAAK NEWTON heeft getoond, dat de Zon, door haar aantrekkend vermogen, de Planeeten van ons Stelzel

zel in derzelver Loopkringen houdt. Die zelfde Wysgeer heeft ons de wyze opgegeeven, op welke wy de hoeveelheid der Stoffe, die de Zon bevat, naauwkeurig kunnen bepaalen. —— Dr. BRADLEY heeft de snelheid van het Zonnelicht berekend, met eene naauwkeurigheid, onze uitgestrektste verwagting overtreffende. GALILEO, SCHEINER, HEVELIUS, CASSINI, en anderen, hebben de omwenteling der Zonne om haaren as verzekerd, en den stand van den Equator deezes Hemellichts bepaald. Door middel van den overgang der Planeet *Venus*, over den schyf der Zonne, hebben onze Wiskundigen den afstand der Zonne van de Aarde berekend; de weezenlyke Diameter en Grootte; de digtheid der Stoffe, uit welke de Zon is zamengesteld; en den val der zwaare Lichaamen op derzelver oppervlakte.

Uit de byzonderheden, hier opgeteld, is het genoegzaam blykbaar, dat wy reeds een vry klaar denkbeeld hebben van het groot aanbelang voor en den kragtigen invloed der Zonne op derzelver Planeetgestel. En, indien wy hier byvoegen de heilzaame uitwerkzels, welke wy op deezen Aardkloot gevoelen door de verspreiding der Zonnestraalen, en in opmerking neemen, dat, volgens welgegronde overeenkomsten, beweezen is, dat dezelfde uitwerkzels plaats grypen op andere Planeeten van dit Stelzel, zouden wy welhaast tot het denkbeeld komen, dat 'er niets overbleef, om, tot vermeerdering onzer kennisse, daar aan toe te voegen; en, nogthans, zal het niet zwaar vallen te bewyzen, dat wy nog zeer onkundig zyn, althans ten opzigte van het inwendig zamenstel der Zonne. De veelvuldige gisfingen, deswegen ter baane gebragt, zyn de doorslaandste blyken van de onzekerheid, waar in wy, dus lange, daaromtrent verkeerden.

De donkere Vlekken in de Zon, by voorbeeld, heeft men verondersteld dat vaste Lichaamen waren, zeer naby de Zons-oppervlakte zich onthoudende. Men heeft gegist, dat zy de Rook waren van brandende Bergen, of Schuim, dryvende op een Oceaan van vloeiende stoffe. Ze zyn ook voor Wolken genomen. Het heeft niet ontbrooken aan lieden, die ze wilden verklaaren voor donkere klompen, zwemmende in de vloeiende stoffe van de Zon; nu en dan na beneden ploffende. Men heeft verondersteld, dat eene vuurige vloeistoffe de Zon omringde, en dat door de ebbe en vloed van die stoffe de hoogste gedeelten van de Zon nu en dan ontdekt werden, en zich vertoon-

toonden onder de gedaante van donkere Vlekken; als mede, dat, by de wederkeering van die vuurige vloeistoffe, die Vlekken weder bedekt werden, en op die wyze agtereenvolgend onderscheidene gedaanten aannamen. —— De Zon zelve heeft men een *Vuurkloot* genaamd, schoon misschien enkel by wyze van leenspreuk. De verspilling, welke de Zon zou ondergaan door een allengskens voortgaande verteering, op de veronderstelling dat het een brandend Lichaam ware, heeft men berekend. En, de Zon uit het zelfde oogpunt beschouwd zynde, heeft men het verbaazend vermogen, om de Lichaamen van zodanige Comeeten, als zeer digt by de Zon komen, te verhitten, bepaald.

De heldere Plekken, of *Faculæ*, heeft men Wolken van Licht genoemd, en lichtgeevende Dampen. Het Licht der Zonne zelve heeft men veronderstelt dat rechtstreeks onzigtbaar was, en alleen bemerkt wierd door terugkaatzing, schoon de bewyzen, ter onderschraaging van dat denkbeeld bygebragt, my voorkomen niet hooger op te klimmen, dan tot het geen genoegzaam blykbaar is, dat wy niet zien kunnen, wanneer de lichtstraalen niet in ons oog komen.

Maar het is tyd, dat wy ons voordeel doen met de veelvuldige Waarneemingen, welke wy thans bezitten. Een Lyst van opeenvolgende Starrekundigen, van GALILEO af, tot op den tegenwoordigen tyd, kan men opnoemen, die ons stoffen tot verder onderzoek verschaft hebben.

Tot beweering der denkbeelden, welke ik in dit Vertoog zal voorstellen, met betrekking tot het maakzel der Zonne, heb ik my bediend van den arbeid van alle deeze Starrekundigen; doch vondt my daar toe geleid alleen door myne eigene daadlyke Waarneeming van de Verschynzelen, welke de Zon oplevert; die, behalven dat zy de byzonderheden, door anderen reeds waargenomen, staafden, my zulk een inzigt van het Zonnegewest verschaften, als strekten ten grondslage van een zeer redelyk Stelzel. Want, het voordeel hebbende van vroegere Waarneemingen, waren myne laatste herzieningen van het Lichaam der Zonne onmiddelyk ingerigt tot de meest weezenlyke punten; dit maakte den arbeid gemaklyker, en bepaalde denzelven binnen eenen vry naauwen kring.

Het volgende is een kort uittrekzel van myne Waarnee-

neemingen op de Zon gedaan, aan welke ik de gevolgen toegevoegd heb, welke ik thans denk daar uit te mogen afleiden. Wanneer alle de redenkavelingen over alle de onderſcheidene Verſchynzels zamengenomen, en 'er eenige bewyzen bygevoegd worden, uit de overeenkomst ontleend, welke ik daar mede zal paaren, en men dit alles behoorelyk overweegt, zal men bevinden, dat 'er een algemeen beſluit uit mag worden opgemaakt, 't geen een zeer groot licht zal verſpreiden over ons tegenwoordig onderwerp.

In den Jaare 1779 was 'er een Vlek op de Zon, groot genoeg om met het bloote oog gezien te kunnen worden. Door het zien van deeze Vlek met een Reflector van zeven voeten, voorzien van een zeer vergrootend vermogen, bleek dezelve in twee deelen onderſcheiden te weezen. Het grootſte gedeelte, op den 19 van April gemeeten, hadt $1^{o},8',06$ diameter; 't welk in langte gelyk ſtaat met meer dan 31,000 mylen. Zamengenomen moet de langte zeker grooter geweest zyn dan 50,000.

Het denkbeeld, dat deeze zou veroorzaakt zyn door eene Vulcaniſche uitbarſting, eene vuurige vloeiſtoffe geweldig wegdryvende, die by derzelver wederkeering allengskens de ledige plaats zou aanvullen, en dus de Zon, op die plaats, herſtellen tot derzelver voorigen glans, is, om verſcheide redenen, te verwerpen. Om 'er ſlegts één te melden: de groote uitgeſtrektheid van de Vlek is geheel niet gunſtig voor deeze veronderſtelling. In de daad, eene veel min geweldige en min ſchadelyke oorzaak kan 'er bygebragt worden, om reden te geeven van alle de verſchynzelen dier Vlek. —— Wanneer wy een donkeren kring zien naby den Equator van de Planeet *Jupiter*, neemen wy de toevlugt niet tot Vulcanos of Aardbeevingen, om den oorſprong daar van te vinden. Een Dampkring met deszelfs natuurlyke veranderingen zal zulke kringen verklaaren. Van onze Vlek op de Zon kan reden gegeeven worden op dezelfde beginzelen. De Aarde is omgeeven door een Dampkring, zamengeſteld uit verſcheide elastike vloeiſtoffen. De Zon heeft desgelyks haaren Dampkring; en indien eenige van de vloeiſtoffen, die dezelve zamenſtellen, van eene ſchitterende helderheid zyn, op eene wyze, welke wy hier naa breeder zullen verklaaren, terwyl andere enkel doorſchynend zyn, kan eenige oorzaak, die voor een tyd werkt, die lichtende vloeiſtoffe wegweeren,

ten, en ons toelaaten het lichaam der Zonne te zien door de doorſchynende heen. Indien een waarneemer op de Maan geplaatst was, zou hy het vaste lichaam onzer Aarde alleen zien op de plaatzen, waar de doorzigtbaare vloeiſtoffen van onzen Dampkring hem *zulks* zouden toelaaten. Op andere zouden de duistere dampen het licht der Zonne te rug kaatzen, zonder toe te laaten dat zyn oog tot de oppervlakte van onzen Aardbol doordrong. Hy zou waarſchynlyk ook bevinden, dat onze Planeet nu en dan eenige ſchitterende vloeiſtoffen in haaren Dampkring hadt; gelyk niet onwaarſchynlyk eenige onzer Noorderlichten zyne kennisneeming niet zouden ontgaan, als dezelve voorvielen in het onverlichte gedeelte der Aarde, en door hem werden waargenomen in zyn langen donkeren nagt. Ja, wy hebben vry goede reden om te gelooven, dat waarſchynlyk alle Planeeten in zekere maate licht uitgeeven: want de verlichting, welke overblyft op de Maan, by eene volkomene verduistering, kan niet geheel en al toegeſchreeven worden aan het licht, 't welk tot daar reike door de ſtraalbreeking van den Dampkring der Aarde. By voorbeeld, in de Maansverduistering, op den 22 October 1790, zouden de Zonneſtraalen door den Dampkring der Aarde, na de Maan toe gebrooken, de gemiddelde horizontaale ſtraalbreeking geſteld zynde op 30′, 50″, 8, gevallen zyn in een Brandpunt meer dan 189,000 mylen buiten de Maan; zo dat 'er gevolglyk geene verlichting kon plaats hebben veroorzaakt door ſtraalen door onzen Dampkring gebrooken. Het is, egter, niet onwaarſchynlyk, dat 'er omſtreeks de Poolgewesten onzer Aarde ſtraalbreekings genoeg is om eenige der Zonneſtraalen tot een korter Brandpunt te brengen. De afſtand van de Maan op den tyd der Maansverduisteringe zou een ſtraalbreeking vorderen van 54″, 6″ gelyk aan de Maans horizontaale Paralaxis op dien tyd, om dezelve te brengen tot een Brandpunt, zodanig dat het licht op de Maan wierp.

Het onverlichte gedeelte van de Planeet *Venus* is desgelyks gezien door verſcheidene Perſoonen; en, die Planeet geen Satellit hebbende, kunnen die deelen, welke van de Zon zyn afgekeerd, met geene mogelykheid ſchynen door een ontleend licht, zo dat die zwakke verlichting eene Phosphorike hoedanigheid in den Dampkring van *Venus* aanduidt.

In het geval van onze groote Vlek op de Zon, be-

ſluit

fluit ik uit de ſchynbaarheden, dat ik het weezenlyk vaste lichaam van de Zon zelve zag, van welke wy zeldzaam meer zien dan haaren ſchynenden Dampkring.

In den Jaare 1783, nam ik eene ſchoone groote Vlek op de Zon waar, en volgde dezelve tot op den rand van het gedeelte der Zonne. Hier nam ik waar, dat de Vlek duidelyk nedergedrukt wierd beneden de oppervlakte der Zonne, en dat dezelve zeer breede afhangende zyden hadt. Ik vermoedde ook dat eenig gedeelte ten minſten van de afhangende zyden verheven waren boven de oppervlakte van de Zon, en nam waar, dat, ſtrydig met het geen doorgaans gebeurt, de rand van die zyde der Vlek, welke het verst af was van de Zon, breedst was.

De verlichte afhangende zyden van een Zonnevlek kunnen verklaard worden door eene zagte en trapswyze wegneeming van de ſchynende vloeiſtoffe, welke ons toelaat den kloot der Zonne te zien. Wat aanbelangt het ongemeen verſchynzel, dat de breedſte rand zich bevondt op die zyde van de Vlek, welke verst af was van de Zon, toen de Vlek digt op den rand kwam, wy mogen vermoeden, dat de Zon oneffenheden op haare oppervlakte heeft, die dit mogelyk kunnen veroorzaaken. Want, wanneer bergagtige Landen vertoond worden, zal, indien het gebeure dat de hoogſte gedeelten zodanig gelegen zyn, dat ze naby die zyde van den rand komen, of de ſchaduw van de Vlek, welke na den rand gekeerd is, kan zulks gedeeltlyk ons gezigt daar van onderſchepen; in welk geval de Vlek zeer ſchuins gezien wordt. Dit zou hoogten vorderen van ten minſten vyf of zes honderd mylen hoog; maar, in aanmerking neemende de ſterke aantrekkingskragt, welke de Zon heeft op de lichaamen aan derzelver oppervlakte, en de langzaame omwenteling der Zonne om haaren as, mogen wy gereedlyk oneffenheden van dat aanbelang toeſtaan. Uit de middenpunt ſchuwende kragt aan den Equator der Zonne, en de zwaarte der Lichaamen aan derzelver oppervlakte, maak ik op, dat de kragt, om een Berg neder te werpen door werking van de eerſte, opgewoogen door de meerdere kragt om 't zelve in dien ſtaat te houden, van de laatſte byna zes en een half maal minder is op de Zon, dan in onze Gewesten aan den Equator gelegen; en daar eene hoogte, gelyk aan eene van drie mylen op de Aarde, niet minder zou weezen dan eene van 334 mylen op de Zon,

kan

kan 'er geen twyfel overblyven, of een veel hooger Berg zou 'er zeer vast en onbeweeglyk ſtaan. —— De weinige digtheid van het Lichaam der Zonne ſchynt ook ter begunſtiging van de hoogte der Bergen in de Zon mede te werken; want, al het overige gelyk getteld zynde, zullen digte lichaamen ſchielyker tot hun waterpas komen dan min digte.

Het verſchil in het verdwynen van de afhangende zyde, in ſtede van hetzelve te verklaaren door Bergen, kan ook, en misſchien meer voldoende, verklaard worden uit het weezenlyk verſchil der uitgebreidheid, de ſchikking, de hoogte en de digtheid, der ſchynende vloeiſtoffe, gevoegd by de toevallige veranderingen, welke kunnen plaats grypen in deeze byzonderheden, geduurende den tyd dat de Vlek nadert tot den rand van de Zonneſchyf. —— Nogthans, door hooge Bergen op de oppervlakte der Zonne toe te ſtaan, zullen wy reden kunnen geeven van de verſchillende gevoelens van twee uitmuntende Starrekundigen; een hunner geloofde dat de Vlekken diep der Zonne ingedrukt waren; terwyl de ander veronderſtelde dat dezelve 'er boven uitſtaken. Want het is niet onwaarſchynlyk, dat eenige der Zonnebergen hoog genoeg zyn om boven de ſchynende elastike vloeiſtoffe uit te ſteeken, wanneer dezelve, door zekere ſchudding, of andere oorzaake, de gewoone hoogte niet hebbe; en krygt dit gevoelen niet weinig ſteuns door de wederkeering van eenige opmerkenswaardige Zonnevlekken, welke aan CASSINI dienden om het tydperk van de omwenteling der Zonne te bepaalen. Een zeer hoog land, of een keten bergen, kan te dikwyler zigtbaar worden, door de wegweering van de anders het gezigt belettende vloeiſtoffe, dan de laagere Gewesten, uit hoofde dat de eerstgemelde daar mede niet zo zeer bezet of zo diep daar onder bedolven zyn.

In den Jaare 1791 nam ik een groote Vlek op de Zon waar, en bevond dat dezelve blykbaar beneden het waterpas van de oppervlakte ingedrukt was; omtrent het duistere gedeelte was een breede rand of vlakte van eene verbaazende uitgeſtrektheid, min helder dan de Zon, en ook laager dan haare oppervlakte. Deeze vlakte ſcheen op te ryzen, met afhangende zyden, tot de plaats waar dezelve zich vereenigde met het waterpas van de oppervlakte.

Ter bevestiging van deeze ſchynbaarheden, merkte ik naauw-

naauwkeurig op, dat de ſchyf der Zonne zigtbaar bolagtig was; en de reden van myne opmerking deezer byzonderheid was, dat ik, reeds zints lange, my gemeenzaam gemaakt had met een zeker bedrog des gezigts, 't welk nu en dan plaats grypt, als wy de Maan zien; hier in beſtaande, dat alle de verhevene plekken op haare oppervlakte holligheden ſchynen, terwyl alle holligheden de gedaante van bergen aanneemen. Maar dan zal, ten zelfden tyde, de Maan, in ſtede van de bolronde gedaante van een kloot te hebben, ſchynen een groot hol gedeelte van een holle kloot te weezen. Zo ras gy, door kragt van verbeeldinge, het bedrieglyk voorkomen van een volle Maan wegweert, herſtelt gy de bergen tot derzelver uitſteekende verheffing, en doet gy de diepten weder beneden het waterpas van de oppervlakte daalen. Nu, toèn ik de Vlek zag laager dan de ſchynende ſtoffe van de Zon, en eene uitgeſtrekte vlakte, ook diep ingezonken, met afhangende zyden tot het waterpas opgaande, bevond ik desgelyks, dat de Zon bol was, en kwam my dezelve voor in haare klootſche gedaante. Hier uit beſloot ik dat 'er geen misleiding in deeze vertooning kon weezen.

Hoe weinig zou deeze waarneeming ſtrooken met de denkbeelden van vaste lichaamen, op en neder gaande in eene vuurige vloeiſtoffe? Met den rook van Vulcanos, of ſchuim op een Oceaan? En hoe gemaklyk wordt dit verklaard volgens de even bygebragte theorie. De wegweering van den ſchynenden Dampkring, welke ons toelaat de Zon te zien, moet natuurlyk vergezeld gaan met eene trapswyze afneeming aan de kanten; een voorbeeld van gelyken aart hebben wy dagelyks voor oogen, wanneer wy, door de opening van een wolk, het uitſpanzel zien, welke doorgaans gepaard gaat met eene omringende nevelagtigheid van korte uitgeſtrektheid, en zelden overgaat van eene volmaakte helderheid op éénmaal in de grootſte duisterheid.

Op den 26 *Aug.* 1792 nam ik de Zon waar, met zeer verſchillende glazen, van 90 tot 500 maal vergrootende. Het blykt duidelyk, dat de zwarte Vlekken den donkeren grond, of het lichaam der Zonne, uitmaaken: en dat het lichtend gedeelte een Dampkring is, die, geſcheiden of afgebrooken zynde, ons een kort voorbygaand vertoon van de Zon zelve geeft. Myn Reflector van zeven voeten, welke ten hoogſten volkomen is, vertoont de Vlek-

ken, even als altoos, veel dieper dan de oppervlakte van het verlichte deel.

Den 2 *September* 1792, zag ik twee Vlekken in de de Zon met het bloote oog. Met de Telescoop bevond ik, dat het verzamelingen van Vlekken waren, met veele daar omheen verſpreid. Elk derzelven was zeker beneden de oppervlakte van de verlichte Zonneſchyf.

Op den 8 *Sept.* 1792, een klein ſpiegeltje gemaakt hebbende, waar aan ik enkel de gedaante gegeeven had, zonder te polysten. Ik bevond, dat hetzelve, door een groot gedeelte der Zonneſtraalen te breeken, toeliet, dat myn voorwerpſpiegel een grooter opening gedoogde, en my gevolglyk in ſtaat ſtelde om met meer gemaks en minder gevaars te zien. De oppervlakte van de Zon was oneffen; veele deelen vertoonden zich verheven, andere ingedrukt. Dit hebbe men hier te verſtaan van de ſchynende oppervlakte alleen; naardemaal het weezenlyk Lichaam der Zonne waarſchynlyk zelden kan gezien worden in de donkere Vlekken alleen.

Het is niet onmogelyk, naardemaal het licht eene doorſchynende vloeiſtoffe is, dat wy nu en dan de weezenlyke oppervlakte der Zonne aanſchouwen, even gelyk wy de gedaante van de pit eener kaarſe door de vlam heen zien, of het geen in een fornuis ſtaat, te midden van 't hevigst brandend vuur; doch dit, veronderſtel ik, valt dan alleen voor, wanneer de lichtende ſtoffe der Zonne niet zeer opeengehoopt is.

Den 9 *Sept.* 1792, vond ik een der donkere Vlekken op de Zon, zeer naby den voorſten rand. Daaromſtreeks zag ik een groot aantal verhevene heldere plaatzen, die onderſcheide figuuren maakten. Ik zal dezelve, met HEVELIUS, *Faculæ* noemen; doch zonder aan dit woord eenige andere meening te hegten, dan die hier na blyken zal daar aan gegeeven te moeten worden. Ik zag deeze *Faculæ* zich uitſtrekken op den voorſten rand, over omtrent een zesde gedeelte der Zonne; doch, verre van *Faculæ*, of *Toortzen*, te gelyken, kwamen ze my voor als de ſchrimpelige verhevenheden op een verdroogden appel, vry lang uitgeſtrekt; meest zamengevoegde golven, of golvende lynen, maakende.

In den naamiddag eenige maalen eene zeer gelukkige gelegenheid, om waar te neemen, aantreffende, bevond ik, dat de oppervlakte der Zonne geene *Faculæ* hadt, uitgenomen eenige weinige op het volgende en equatoriſche ge-

gedeelte der Zonne. Na het Noorden en Zuiden zie ik geen *Faculæ*; 'er is over de geheele Zon eene groote oneffenheid op de oppervlakte, welke het voorkomen had van een mengzel kleine flippen van ongelyk licht; doch zy zyn blykbaar eene oneffenheid of ruwheid van hooge en laage gedeelten.

September 11, 1792. De *Faculæ* in het voorſte gedeelte der Zonne zyn veelal van de Zonneſchyf gegaan, en die op het volgende gedeelte vertoonen zich. Te gelyk met deeze komt 'er een duistere Vlek.

September 13, 1792. Op het equatoriſche gedeelte der Zonne is een groot aantal *Faculæ* omſtreeks het voorſte en volgende gedeelte. By de Poolen kan ik 'er geene ontdekken; doch eene ruw- en oneffenheid doet zich alleröwegen op.

September 16, 1792. De Zon heeft veele groote *Faculæ* op de volgende zyde van den Equator, als mede op de voorgaande. Omſtreeks de Poolen ontdek ik 'er geene. Zy ſchoenen als over 't algemeen de Vlekken te vergezellen, en waarſchynlyk, daar de *Faculæ* zeker verhevenheden zyn, zal een groot aantal van dezelve daaromſtreeks diepten veroorzaaken; dat is te zeggen, donkere Vlekken.

De *Faculæ* verhevenheden zynde, zien wy, op eene zeer voldoende wyze, de reden, waarom deeze zich vertoonen op het midden der Zonne, en zich weder vertoonen op den anderen rand; want omſtreeks de plaats, waar wy dezelve verliezen, komen zy ſcherphoekig voor ons gezigt; en, indien tusſchen de *Faculæ* donkere Vlekken liggen, zullen zy meest voorkomen in 't midden der Zonne; dewyl zy niet langer bedekt worden door deeze *Faculæ* van ter zyde te zien.

September 22, 1792. 'Er vertoonen zich niet veele *Faculæ* op de Zon, en maar weinig Vlekken; de geheele ſchyf is egter vol vuurigheden, gelyk een Oranjeappel. Eenige van de laagſte gedeelten van de ongelyke banden zyn donker.

September 23, 1792. De volgende zyde van de Zon heeft veele *Faculæ*, naby den rand. Zy maaken een boog van omtrent 50 Graaden. Eenige vertoonen zich mede op de voorgaande zyde. Het Noorden en Zuiden is oneffen, naar gewoonte; doch onderſcheiden gefchikt. De *Faculæ* zyn ryen van hoogten boven de ruwe oppervlakte.

February 23, 1794. Door eene Proefneeming heb ik nu onderzogt, en het bevestigd gevonden, dat de Zon niet zo onderſcheiden kan gezien worden door eene ſmalle opening, en zwak verdonkerende glazen, als door grooter en ſterker verdonkerende glazen; dit laatſte is daarom de wyze welke ik altoos volg.

Een van de donkere Vlekken op den voorgaanden *rand*, welke zeer verre beneden de oppervlakte der Zonne *was*, hadt naast zich een vooruitſteekenden brok helderſchynende ſtoffe; een weinig ſchitterender dan de rest der Zonne.

Omtreeks alle de Vlekken, ſchynt de lichtende ſtoffe in verwarring, en is oneffen; zige-zaagende op eene ongeregelde wyze.

Ik noem de Vlekken zwart, niet dat zy geheel zo zyn; maar enkel om ze te onderſcheiden: want 'er is geen der Vlekken, of dezelve is gedeeltlyk, zo niet geheel, overdekt met een witagtige en ongelyk heldere nevelagtigheid. Dit gaat in veele der Vlekken zo verre, *dat* de Vlek zelve als verdwynt; in andere ſchynt zulks eene verdeeling te wege te brengen.

September 28, 1794. 'Er is een donkere Vlek op de Zon aan de volgende zyde. Dezelve is zeker beneden den ſchynenden Dampkring nedergedrukt, en heeft afhangende zyden van lichtende ſtoffe, die hooger opgaan dan de algemeene oppervlakte, en helderst zyn aan den top. De voorſte afhangende zyde is bykans onzigtbaar gemaakt, door het overhangen van de voorgaande *verhevenheden*, terwyl de volgende zich zeer duidelyk voordoet; de Vlek waarſchynlyk van dusdanig eene gedaante zynde als een cirkelwyze gedaante, gezien in eene ſchuinſche rigting.

Naby den volgenden rand vertoonen zich veele heldere verhevenheden, digt by zigtbaare diepten. De laagſte deelen zyn min helder dan de oppervlakte in 't algemeen.

De ſlagſchaduw, gelyk men het noemt, omtrent deeze Vlek, is een groote vlakte, van minder helderheid dan de oppervlakte in 't algemeen, en ſchynt zo verre nedergedrukt beneden die oppervlakte als de Vlek beneden de vlakte.

Van hier, indien de helderheid van de Zon veroorzaakt wordt door den verlichten Dampkring, moet de ſterkte van het ſchynzel minder weezen, wanneer dezelve laag in-

ingedrukt is: want licht, doorſchynend zynde, moet ſterker weezen, hoe dieper het is.

Octobet 12, 1794. De geheele oppervlakte van de Zon is onderſcheiden door eene oneffenheid in de verheffing des ſchynenden Dampkrings. De benedenſte deelen zyn overal donkerst; en elke kleine diepte heeft het voorkomen van eene meer of min donkere Vlek.

Een duistere Vlek, op de voorſte zyde, is omringd door zeer groote oneffenheden in de opheffing van den lichtenden Dampkring, en de nederdrukking beneden dezelve wordt omgeeven door eene onmiddelyke opkomst van zeer helder licht.

Octobet 13, 1794. De Vlek in de Zon, op gisteren door my waargenomen, is zo verre op den rand genaderd, dat de verhevene zyde van het volgend gedeelte al den donkeren grond verbergt, en nog de holligheid zigtbaar laat; zo dat de diepte van de zwarte Vlekken en de hoogte van de *Faculæ* zich even duidelyk vertoonen.

(*Het Vervolg en Slot hier naa.*)

AANMERKINGEN OVER DE VYANDSCHAP ONDER DE DIEREN. — ONDERZOEK, WAAROM DE DIEREN OP ANDEREN, DOCH ZELDZAAM OP HUN EIGEN SOORT, AANVALLEN. —— VOORDEELEN, WELKEN UIT DEZE SCHYNBARE VERNIELENDE INSTELLING DER NATUUR ONTSTAAN.

Getrokken uit W. SMELLIE, *Philoſophy of Natural History.*

(Medegedeeld door den Heer REINIER ARRENBERG, te *Rotterdam.*)

(*Vervolg en Slot van bl.* 349.)

De vyandlykheid der Dieren, de Mensch niet uitgezonderd, wekt derzelver ſchranderheid op. Zy ontdekken en vertoonen die, naar gelang van het getal der vyanden, welken zy te beſtryden of te ontvlugten hebben. De zwakken, en bygevolg de bloohartigſten, zyn genoodzaakt alle hunne vermogens te gebruiken tot het uitvin-

den en in 't werk ſtellen van allerlei middelen om te ontvlugten. Hun natuursgeſtel maakt hen wel vlug; doch zy worden het nog meer door ondervinding en opmerking. Verſcheurende Dieren, daartegen, worden dikwils te leur geſteld door de listen en gaauwigheid van hun prooi. De grasetende Dieren, minder moeite hebbende om voedſel te bekomen, zyn evenredig dommer; maar zouden nog veel dommer zyn, indien zy geen vyanden te vreezen hadden. De Mensch, indien zyne aandagt en bekwaamheden niet wierden opgewekt door de vyandlykheden van zyn eigen ſoort, door de aanvallen van wilde Dieren, en zelf door die van Inſecten, zou een onverſchillig, zorgeloos, vuil en onwetend, Dier zyn. Die onder het menschlyk geſlacht, welken zich met geen of weinig vernufts voedſel weten te verſchaffen, zyn, naar het verhaal der Reizigers, volmaakt onvernuftig, en beeſtachtig dom. Vreesachtige Dieren maken nimmer gebruik van de kunst der zelfsverdediging, of weten zich voor nakende gevaren te behoeden, uitgezonderd door deze drie oorzaken, door eene zuivere ingeving, die in hunne natuur is ingeplant, door navolging en door ondervinding. Vreesachtige Dieren leeren, door ondervinding, de kunst om hunne vyanden te ontſnappen; vlugten is hun natuurlyk eigen, maar de manier, hoe het te doen, leeren zy door navolging en ondervinding.

In ſommige gevallen, ſchynen de vyandlykheden der Dieren niet te ontſtaan uit eenen haat van de eene ſoort tegen de andere, maar uit een gebrek van voedſel. De vermaarde Kaptein COOK berigt ons, dat in het *Staten-eiland* de Roofvogels met andere Vogels byeen zyn, zonder dezelven te beledigen, en zonder dat de andere eenigen ſchyn van vrees laten blyken. In dat Eiland vinden de Roofvogels mooglyk overvloed van voedſel aan de Robben, Zeeleeuwen en Viſchen.

Het daarſtellen van een overvloed van levende ſchepſels ſchynt het algemeen oogmerk der Natuur te wezen. Hierom heeft zy overal, daar zulks niet door de menschlyke pogingen belet of tegengegaan word, de geheele oppervlakte van den Aardbodem als bedekt met boomen en kruiden van allerlei ſoort, welken tien duizenden van levende ſchepſels voedſel verſchaffen. Dan, uit hoofde van de uitgebreidheid der levende wezens, zou 'er welhaast gebrek plaats hebben, indien de Dieren niet op elkanderen aasden. Als de Dieren alleen van gewaſſen moes-

moeten leven, zouden 'er geheele ſoorten en millioenen gedeelten van dezelven, welken nu leven en geluk genieten, geen beſtaan kunnen hebben: want de voortbrengſels der Aarde zouden niet in ſtaat zyn hen te voeden; doch door de Dieren op elkander te doen aſen, word het ſtelſel van leven en geluk tot den hoogſt mooglyken trap uitgebreid. Uit dit gezigtpunt beſchouwd, is de Natuur, in plaats van wreed en onderdrukkend, by uitſtek edelmoedig en weldadig.

Het verminderen van het getal der ſchadelyke Dieren, en het aankweken van nuttige Planten, is altyd het eenparig doelwit van het menſchlyk verſtand geweest. Maar eenige weinige Dieren zyn van een onmisbaar gebruik en nut voor den Mensch, en deze kweekt hy met zorg aan, of jaagt 'er op als een prooi. De Os, het Schaap, de Geit, en andere Dieren, welken hy onder zyn byzondere beſcherming heeft, gebruikt hy daaglyks tot voedſel. Dan dit is geene wreedheid, hy heeft een recht om dezelven te eten; want, ſchoon hy, even gelyk de Natuur, ſomtyds Huisdieren van een vreesachtigen en zagten aart ombrengt, geeft hy daartegen, door zyne aankweking en beſcherming, het leven en geluk aan millioenen anderen, welken buiten dat niet zouden kunnen beſtaan. Het getal van byzondere Dieren, onder deze ſoorten, zoude, ſchoon misſchien derzelver geſlachten in wezen mogten blyven, uit hoofde der weekheid van hun geſtel, de vergelykende zwakheid van derzelver verdedigingskragten, en de algemeene en hooggaande gulzigheid, met welke de verſcheurende viervoetige Dieren en Roofvogels op hen aanvallen, in de daad zeer gering zyn, indien zy niet door den Mensch gekoesterd en verdedigd werden.

'Er is eene wonderbare balans in het ſtelſel der dierlyke vernieling. Indien de algemeene overvloed van de levende voortbrengſels der Natuur geen anderen teugel had dan de verſchillende tydſtippen van het einde hunner levensloop, en het ééne ſoort niet door het ander vernield werd, zouden zy allen welhaast, door een algemeenen hongersnood, omkomen, en de Aarde, in plaats van overal Dieren voort te brengen, eerlang, ten minſten als zy door geene nieuwe ſchepping weder bevolkt werd, niet anders vertoonen dan een ſtom, werkeloos en dood, toneel. Indien zelf een enkel ſoort werd toegelaten, zonder eenigen hinder, te vermenigvuldigen, zoude het voedſel voor de andere ſoorten welhaast uitgeput zyn, en het tydſtip

daar wezen, het welk een einde aan derzelver beſtaan zoude maken. Indien de gras- en kruidetende Dieren door de vleeschvretende Dieren niet verminderd wierden, zouden zy tot eene ſchadelyke hoeveelheid vermeerderen. Verſcheurende Dieren zyn de ſluitboomen door de Natuur geſteld tegen den gevaarlyken overvloed van andere ſoorten. De verſlindende ſoorten mogen te recht vergeleken worden by een ſhoeimes, waar mede de weelderige Planten worden afgeknot, op dat de anderen te beter groeijen zouden. Tegen alle de zwermen van Inſecten, die de oppervlakte der Aarde bedekken, is een heirleger van Vogels van een vluggen, vurigen en verſcheurenden, aart tegenover geſteld. Hazen, Konynen, Rotten en Muizen, worden vernield door viervoetige Dieren en Vogels. Het grootere vee, als de Os, het Hert, het Schaap, en anderen, heeft ook zyne vyanden, en de Mensch gaat, door het overtreffende van zyne verſtandelyke vermogens, de vermenigvuldiging der verſcheurende Dieren te keer, en houd dus de balans in het Ryk der dierlyke wereld. Die ſoorten, welken zoo ongemeen vrugtbaar zyn, hebben het grootſte getal vyanden. De Rups, de Boomluis, en alle andere Inſecten in 't algemeen, een van de allervrugtbaarſte ſoorten onder die Dieren, worden ſteeds aangevallen en verſcheurd door ontelbare vyandlyke benden. Ondertuſſchen word 'er geen van alle ſoorten geheel vernietigd; de balans van winst en verlies word altoos effen gehouden. De Aarde, de Zeeën en de Dampkring, kan men aanmerken als een onmeetlyk veld van verſchillende gewaſſen. In zulk een oogpunt gezien zynde, vind men het wyslyk bebouwd en ryklyk voorzien van ontelbare levende wezens, tot welker voeding het is aangelegd. Ieder Dier en elke Plant levert voedſel aan byzondere ſoorten: Dus gaat 'er niets van waarde verloren, en ieder ſoort heeft ryklyk zyn noodruft. Dat de algemeene balans, onder de levende wezens, ſteeds in evenwigt gehouden word, leert ons de daaglykſche ondervinding. Het zal egter, zoo ik meen, den Lezer niet onaangenaam zijn, eenige voorbeelden te geven van het geen de Natuur in 't werk ſtelt om dat oogmerk te bereiken.

Na eene overſtrooming van den *Nyl*, word het laget gedeelte van *Egypte* gekweld door Slangen, Kikvorſchen, Muizen, en ander gedierte; doch juist op dat tyd-

tydſtip komt 'er een ontelbare menigte Oijevaars, die deze Dieren verſlinden, welken anders, door derzelver aantal, ten hoogſten gevaarlyk voor de Inwooners zouden zyn. BELON, een zeer kundig en geloofwaardig Fransch Natuurkenner, heeft opgemerkt, dat het Land, in verſcheiden plaatſen, niet zoude kunnen bewoond worden, indien de Oijevaars het verbazend getal van Muizen in *Palestina* en andere gedeelten van het Oosten, aan *Egypte* grenzende, niet vernielden. De Egyptiſche Gier, zegt HASSELQUIST, is van een byzonder nut voor dat Land: hy eet in de Steden al de mest en afval op, en ten platten lande verſlind hy de lyken der Kamelen, Paarden en Ezels, welken, indien ze niet ſpoedig verſlonden wierden, in die warme lugtſtreek, door derzelver verrotting, ziekten en dood onder de Inwooners veroorzaken zouden. Rottende lichamen zyn in alle landen onaangenaam voor den reuk, en ſchadelyk voor de gezondheid, dan de Natuur neemt door velerlei middelen dit onheil weg; zoo dra ſterft 'er geen Dier, of het lyk word in korten tyd verſlonden, door Beeren, Wolven, Vosſen, Honden en Ravens. Op zulke plaatſen, daar deze Dieren niet durven komen, als in de nabygelegenheid van Steden en Dorpen, word een dood Paard in weinig dagen verſlonden door duizenden van Wormen. In de onbebouwde landen van *Amerika* houden zich zeer veel Slangen op van verſchillende ſoorten; dan na dat men ontdekt heeft, dat de Zwynen zeer gretig zyn op Slangen, maakt men van dezelven gebruik bij het aanleggen van nieuwe plantagien. Rupſen zyn vernielende voor de bladeren en vrugten der Planten, en derzelver getal en ſoorten zyn onnoemlyk; doch hare verwoestingen worden door hare vyanden beteugeld. Zonder een overvloed van Rupſen, zou het klein Gevogelte geen beſtaan hebben, en door het verſlinden van de Rupſen behoeden deze de vrugten der Aarde voor eene volſtrekte vernieling. De Heer BRADLEY heeft, in zyn Werk over den *Landbouw* en *Hoveniersкonst*, een Brief geplaatst, waar in de Schryver het gemeen gevoelen tegenſpreekt, dat de Vogels, en byzonder de Mosſen, zoo veel kwaads aan onze tuinen en velden toebrengen; dat zy het doen is ondertusſchen zeker, maar het nut, dat deze Vogels aanbrengen, is nog veel grooter, en die Schryver beweert, dat zy veeleer voordeelig dan ſchadelyk zyn: hy toont, dat één paar Mosſen, gedu-

rende den tyd dat zy hare jongen voeden, weeklyks 3360 Rupſen verſlinden. Deze berekening grond hy op eene daadlyke Waarneming. Hy ontdekte, dat één paar Mosſen, in den tyd van een uur, 40 Rupſen in haar nest bragten. Hy onderſtelde, derhalven, dat die Mosſen, twaalf uren daags in het nest komende, 480 Rupſen daar in bragten, en dit maakt in de zeven dagen een getal van 3360 Rupſen uit, welken zy weeklyks uit de tuinen haalden. De nuttigheid van deze Vogels is hier alleen niet in gelegen; want op gelyke wys voeden zy ook hare jongen met Botervliegen en andere vliegende Inſecten, welken, indien zy langs dezen weg niet vernield wierden, de ouders zouden worden van eenige honderde Rupſen. Die Botervliegen en Rupſen, welken hairig zyn, worden door ſommige Vogels niet gegeten, maar dat hairige ſoort is daartegen het voedſel dier Wormen, daar de kleinere Vliegen uit voortkomen, die wederom ten voedſel verſtrekken voor die Vogels, welken de *Rupſen* en Botervliegen niet willen eten.

De Schelpvisſchen zyn ongemeen vrugtbaar, en door de Natuur zoo ſterk gemaakt, dat men zich zoude verbeelden, dat derzelver getal welhaast een trap van hoeveelheid zoude bereiken, die ſchadelyk voor de andere ſoorten zoude zyn; dan deze gevaarlyke vermeerdering word geſtremd door ontelbare vyanden; doch derzelver allergrootſte vyand is de *Trochus*, een ſoort van Zeeſlak. Dit Dier heeft een ſterken, geſpierden, hollen, ſnuit, aan het voorſte gedeelte van welken het een kraakbeen heeft, dat met tanden, als een zaag, voorzien is. Tegen dit werktuig, het welk als een boor werkt, is geen ſchelp beſtand, hoe hard en dik dezelve ook wezen mag. Deze *Trochi* plaatſen zich op den Oester of Mosſel, doorboren de ſchel met den ſnuit, en verſcheuren hunnen prooi op hun gemak. Het aangevallen Dier mag zyne ſchelpen openen of ſluiten, maar niets kan 'er aan helpen, en welke pogingen het Dier ook in 't werk ſtelt, het is alles te vergeefs; de *Trochus* blyft onbeweeglyk op hem vastzitten, tot dat hy de levensdeelen van zyn prooi heeft uitgezogen. In deze wreede bezigheid brengt de *Trochus* dikwils dagen en zelf weken door, eer hy het aangevallen Dier geheel heeft uitgezogen. De uitwerking van den *Trochus* kan men menigmaal zien in de ſchelpen van Oesters en Mosſels, gelyk ook in die van andere

Schelp-

Schelpvisſchen; want men vind derzelver ſchelpen dikwils met een groot aantal ronde gaten doorboord.

Men zou zich verbeelden, dat de verbazende groote geſtalte en ſterkte van den Walvisch hem zouden beveiligen tegen de aanvallen van alle andere Dieren; doch, behalven de jaarlykſche verwoesting, die de Mensch onder het Walvisſchen-geſlacht aanregt, word hy dikwils aangevallen en gedood door den Zwaardvisch. De ſnuit van dit, in vergelyking van den Walvisch, klein Dier is gewapend met een lang hard been, of zaag, van een el lang, ter wederzyden met ſtekels, by wyze van tanden, bezet, die plat, ſterk en ſnydende, zyn. Met dit inſtrument gewapend, valt de Zwaardvisch ſtoutmoedig op den Walvisch aan. Ik heb dikwils, zegt Vader LABAT, het vermaak gehad van deze gevegten te zien. De Walvisch heeft geene andere verdediging dan met zyn ſtaart, waar mede hy zyn beſtryder tracht te ſlaan; maar de Zwaardvisch, gaauwer en lugtiger zynde dan de Walvisch, ontwykt gemaklyk zyne ſlagen door in de lugt te ſpringen, en vernieuwt telkens den aanval met zyn zaag: zoo dra hy den Walvisch getroffen heeft, word de Zee als geverfd door het bloed, dat uit de wonde ſtroomt. De woede van den Walvisch blykt dan uit het geweld, met welk hy alsdan in het water ſlaat, waar van elke ſlag het geluid van een kanonſchoot overtreft.

Zeer veel kleine Vogels, gelyk de Mees en het Winterkoningje, ziet men, des Winters, in onze tuinen, pikken op de jonge ſpruiten en takken der boomen. Aan deze kleine Dieren heeft de Natuur den taak opgelegd, om de ſchadelyke voortplanting der Wormen, die op de vrugten aſen, te verhinderen. De Natuur doet, voor zoo ver wy hare werkingen kunnen nagaan, niets te vergeefs, of zonder een belangryk oogmerk. Geen Dier beſtaat 'er, dat niet nuttig is, het zy door voedſel te verſchaffen aan andere ſoorten, of door derzelver ſchadelyke vermenigvuldiging te voorkomen.

Over het geheel ſchynt ieder levend ſchepſel, het welk dezen Aardbol bewoont, door de Natuur beſtemd, niet alleen tot zyn eigen byzonder beſtaan en geluk, maar ook gelyklyk voor het beſtaan en welzyn van andere levende wezens. Een kring van leven en vernieling gaat beſtendig rond. Dit is de huishouding der Natuur. Verſchillende ſoorten van Dieren leven by de wederzydſche vernieling van anderen. Even gelyk onder

Men-

Schelpvisschen; want men vind derzelver schelpen dik wils met een groot aantal ronde gaten doorboord.

Men zou zich verbeelden, dat de verbazende groote gestalte en sterkte van den Walvisch hem zouden beveiligen tegen de aanvallen van alle andere Dieren; doch, behalven de jaarlykſche verwoesting, die de Mensch onder het Walvisschen-geslacht aanregt, word hy dikwils aangevallen en gedood door den Zwaardvisch. De snuit van dit, in vergelyking van den Walvisch, klein Dier is gewapend met een lang hard been, of zaag, van een el lang, ter wederzyden met stekels, by wyze van tanden, bezet, die plat, sterk en snydende, zyn. Met dit instrument gewapend, valt de Zwaardvisch stoutmoedig op den Walvisch aan. Ik heb dikwils, zegt Vader LABAT, het vermaak gehad van deze gevegten te zien. De Walvisch heeft geene andere verdediging dan met zyn staart, waar mede hy zyn beſtryder tracht te slaan; maar de Zwaardvisch, gaauwer en lugtiger zynde dan de Walvisch, ontwykt gemaklyk zyne slagen door in de lugt te springen, en vernieuwt telkens den aanval met zyn zaag: zoo dra hy den Walvisch getroffen heeft, word de Zee als geverfd door het bloed, dat uit de wonde stroomt. De woede van den Walvisch blykt dan uit het geweld, met welk hy alsdan in het water slaat, waar van elke slag het geluid van een kanonschoot overtreft.

Zeer veel kleine Vogels, gelyk de Mees en het Winterkoningje, ziet men, des Winters, in onze tuinen, pikken op de jonge spruiten en takken der boomen. Aan deze kleine Dieren heeft de Natuur den taak opgelegd, om de schadelyke voortplanting der Wormen, die op de vrugten aſen, te verhinderen. De Natuur doet, voor zoo ver wy hare werkingen kunnen nagaan, niets te vergeefs, of zonder een belangryk oogmerk. Geen Dier bestaat 'er, dat niet nuttig is, het zy door voedsel te verschaffen aan andere soorten, of door derzelver schadelyke vermenigvuldiging te voorkomen.

Over het geheel schynt ieder levend [illegible]sel, het welk dezen Aardbol bewoont, door de Natu[illegible]tend, niet alleen tot zyn eigen byzonder bestaan [illegible]luk, maar ook gelyklyk voor het bestaan en welz[illegible]ndere levende wezens. Een kr[illegible]an leven [illegible] beſtendig rond. Dit [illegible]; huishou[illegible]ring gaat Verschillende soorten [illegible]ieren lev[illegible]Natuur. zydsche vernieling v[illegible]ten. [illegible]weder-

[illegible] onder Men-

Menſchen de ſterkere den zwakken dikwils onderdrukt; doch, aan den anderen kant, de wyze den onwetenden onderwyst. Dit zyn de banden der Maatſchappy, en is de oorſprong van allerlei kundigheden.

CHARACTER VAN WYLEN SIR WILLIAM JONES, IN LEEVEN VOORZITTER VAN DE ASIATISCHE MAATSCHAPPY IN CALCUTTA; getrokken uit eene Redenvoering, in de Zamenkomst dier Maatſchappye gehouden, op den 22 May 1794, door Sir JOHN SHORE, *Bart.*, die Sir WILLIAM in het Voorzitterſchap te dier Maatſchappye opvolgde.

„ Zo vaak hebben wy, in ons *Mengelwerk*, van Sir „ WILLIAM JONES geſproken, zo veelvuldig zy„ nen Naam geſpeld, in ſtukken van zyn eigen *Opſtel*, „ of door hem ter *Aſiatiſche Maatſchappye* ingediend, „ dat zyn Characterbeeld, zo als het door zynen Op„ volger Sir SHORE is opgehangen, dubbel eene plaats in „ dat eigenſte *Mengelwerk* verdiene. Deeze Minnaar, „ Kenner en Voorſtander, der Weetenſchappen overleed „ in Grasmaand des Jaars 1794. Zyn Character wordt „ door zynen Opvolger in deezer voege gemaald."

* * * *

Om u den ons ontvallen Sir WILLIAM JONES te doen kennen, maak ik een aanvang met de vermelding zyner wondere vatbaarheid om Taalen te leeren, waar in niemand hem overtrof. Zyne vroegtydige vordering in de *Griekſche* en *Romeinſche* Letterkunde ſtrekte reeds ten voorwerpe van verwondering en van toejuiching; en kundigheden, van welk eenen aart ook, eens door *hem* opgedaan, werden altoos voortgezet. De Taalen van het hedendaagsch *Europa*, het *Fransch*, *Spaansch* en *Italiaansch*, ſprak hy vloeiend, en ſchreef ze naauwkeurig; het *Hoogduitsch* en *Portugeesch* was hem gemeenzaam.

Zeer vroeg reeds maakte hy eenen aanvang met zich op de *Oosterſche* Taalkennis toe te leggen. Gemaklyk en ſpoedig maakte hy voortgangen in het *Hebreeuwsch*; en vee-

veelen der Geleerdſten onder de *Aſiaanen* hebben de opregtheid van te bekennen, dat 's Mans kunde in het *Arabiſch* en *Perſiſch* zo naauwkeurig en uitgeſtrekt was als hun eigene. Hy was ook kundig in het *Turkſche* Taaleigen. De *Chineeſche* Taal zelve hadt zyne aandagt zo verre getrokken, dat hy de Grondcharacters van die Taal zich eigen maakte, misſchien met oogmerk om 'er verder in te vorderen. —— Zeer was het te wagten, dat Sir JONES, in *Indie* gekomen zynde, met greetigheid de gelegenheid zou omhelzen om zich meester te maaken van de *Sanſcrit;* en de kundigſte Belyders der Leere van BRAHMA bekennen, met genoegen en verbaasdheid, dat zyne kunde van hunne heilige Taal allernaauwkeurigst en uitgebreid was. De *Pandits*, die gewoon waren by hem te komen, konden, wanneer ik hun, naa zynen dood, op een openbaare *Durbar* zag, hunne traanen, wegens zyn verlies, niet wederhouden, en geen woorden vinden om hunne hoogstgaande bewondering, wegens de verbaazende vorderingen, die hy in hunne Weetenſchappen gemaakt hadt, uit te drukken.

Vóór het voltrekken van zyn twee en twintigſte jaar, hadt hy zyne *Aanmerkingen over de Aſiatiſche Dichtkunde*, *Commentaries on the Poetry of the Aſiatics*, voltooid, ſchoon 'er een groote tyd verliep eer hy dezelve in 't licht zondt. En dit Werk, indien 'er geene andere Gedenkſtukken van zynen Letterarbeid voorhanden waren, zou alleen voldingende bewyzen opleveren van zyne volklonkene kennis in de *Oosterſche* Spraake, van de vorderingen door hem gemaakt in de *Latynſche* en de *Griekſche* Taalen, van zynen Smaak en Geleerdheid, verre zyne jaaren overtreffende, en van Talenten en Vlytbetoon zonder wedergade.

Maar het oordeel van Sir WILLIAM JONES was te onderſcheidend, om de Taalgeleerdheid te beſchouwen in eenig ander licht, dan dat van een Sleutel der Weetenſchappen; en hy zou den roem van een louter Taalkundigen verſmaad hebben. Kennis op te doen, waarheid uit te vinden, ſtrekten tot hoofdvoorwerpen van al zynen veelvuldigen arbeid; zyne Eerzugt ſtrekte daar heenen, om nuttig te weezen voor het Menschdom. Met deeze oogmerken bezield, breidde hy zyne naſpeuringen uit tot alle Taalen, Volken en Tyden.

Dit waren 's Mans beweegredenen, welke hem aanſpoorden om aan het Beſtuur deezes Lands voor te ſtellen, 't

geen

geen hy, met het hoogſte regt, noemde een Werk van Nationaale Nuttigheid en Aanbelang, de Verzameling van een uitvoerig Werk over de *Hindu* en *Mahomedaanſche* Wet, uit *Sanſcritiſche* en *Arabiſche* oorſpronglyke ſtukken, met een aanbod van zynen dienst, om over dit Verzameling het oog te houden, en belofte van dezelve over te zetten. —— Hy hadt voorzien, eer hy uit *Europa* toog, dat, zonder het behulp van dusdanig een Werk, de wyze en goede oogmerken der Wethouderſchap in *Engeland*, om in zekere maate de Inboorelingen deezer Landſtreeken in het bezit hunner eigene Wetten te laaten, niet ten vollen konden bereikt worden; en zyne ondervinding, naa een kortſtondig verblyf in *Indie*, bevestigde hem in 't geen zyne ſchranderheid voorzien hadt, dat, zonder beginzelen om zich op te beroepen, in eene taal, gemeenzaam by de Regters in de Hoven, de toewyzingen onder de Inboorelingen maar al te dikwyls zouden blootſtaan aan eene onzekere en verkeerde verklaaring, of willekeurige misduiding, hunner Wetten.

Aan het opzigt over dit Werk, 't geen onmiddelyk werd ter hand geſlagen op zyne aanmaaning, beſteedde hy, by aanhoudenheid, die uuren, welke hy van zyne Beroepsbezigheden kon uitſpaaren. Naa het ontwerpen van het Plan deezes Werks, ſchreef hy de ſchikking en de wyze vah volvoering voor, en koos, uit de geleerdſte *Hindus* en *Mahomedaanen*, geſchikte Perſoonen tot de taak der zamenbrenginge. Geſtreeld door 's Opzigters aandagt, en aangemoedigd door zyne toejuiching, volvoerden de *Pandits* hunnen arbeid met allen yver, en bragten het tot volkomenheid. —— De *Molavees* hebben ook bykans hun aandeel in het Werk voltooid; maar wy moeten voor altoos betreuren, dat de beloofde Overzetting, zo wel als de bedoelde Verhandeling ter inleidinge, verydeld zyn door dat Beſluit, 't welk zo dikmaals de volvoering van menschlyke bedoelingen in rook doet verdwynen.

Geduurende den loop deezer Wetverzamelinge, en als daar toe kunnende ſtrekken, voelde Sir JONES zich opgewekt om de Werken te beſtudeeren van MENU, door de *Hindus* aangemerkt als den oudſten en heiligſten hunner Wetgeeveren. Vindende, dat dit Werk een Stelzel behelsde van Godsdienst en Burgerpligten, en van de Wet in alle haare takken, zo veel bevattende, en tot kleinigheden toe zo naauwkeurig, dat het aangemerkt mogt wor-

worden als de Inſtituten van de *Hindu-wet*, ſchonk hy 'er eene Overzetting van aan het Gouvernement van *Bengale*.

In dit zelfde tydperk gaf Sir JONES, geen arbeid te groot of overtollig keurende, die eenigermaate kon ſtrekken om het welvaaren of 't geluk des Menschdoms te vergrooten, eene *Engelſche* Overzetting in 't licht van de *Sirajiyach*, of *Mahomedaanſche* Wet der Erfmaaking, met eene Verklaaring. Reeds hadt hy in *Engeland* eene Vertaaling uitgegeeven eener Verhandelinge over 't zelfde onderwerp, door een anderen *Mahomedaanſchen* Wetgeleerden; een fraai kort Begrip, gelyk hy dezelve noemt, behelzende van de Wet der Erfſtellinge van ZAID.

Zonder my te binden aan de Tydorde der Uitgave, zal ik hier byeenvoegen eene korte optelling van onzes Schryvers andere verrigtingen in de *Aſiatiſche* Letterkunde; zo ver myne kunde en herinnering reikt.

De trots en vermetelheid van ANQUETIL DU PERRON, die zeer ongunſtige aanmerkingen maakte op eenigen der geleerde Leden van de *Oxfordſche* Univerſiteit, perſte van onzen JONES eenen Brief af, in 't *Fransch* geſchreeven, welken men bewonderd heeft van wegen de juiste oordeelkunde, de welgepaste hekeling, en fraaiheid van opſtel. —— Uit aanmerking van de Letteren voor zyn Vaderland, voelde hy zich opgewekt, om, uit het oorſpronglyk *Perſiſch*, in 't *Fransch* te vertaalen het *Leeven van* NADIR SHAH, ten einde het niet uit *Engeland* mogt gevoerd worden met de aanmerking, dat men niemand in de *Britſche* Heerſchappye hadt kunnen vinden, in ſtaat om het te vertolken. —— De Leerlingen in de *Perſiſche* Taal moeten hem altoos dankweeten voor eene Spraakkunst dier taale, waarin hy de mogelykheid getoond heeft, om ſmaak en fraaiheid te vereenigen met de naauwkeurigheid eens Taalgeleerden. —— En ieder bewonderaar der *Arabiſche* Dichtkunſte moet hem zynen verpligtenden dank betuigen voor de *Engelſche* Overzetting van zeven beroemde Dichtſtukken, bekend onder den naam van *Moallakat*, wegens de uitmuntendheid, daar aan toegekend, in den Tempel van *Mecca* opgehangen. —— Ik zou het naauwlyks meldenswaardig vinden, dat hy het niet beneden zich rekende de Uitgave op zich te neemen van een *Sanſcrit* en *Perſiaansch* Werk, indien het my de gelegenheid niet verſchafte, om 'er by te voegen, dat hy de uitgave van dit laatstgemelde Werk

op

op zyn eigen kosten bezorgde, en liet verkoopen ten voordeele van Schuldenaaren, die zich buiten ſtaat vonden hunne ſchulden te voldoen. Een dergelyk gebruik maakte hy van de penningen, die de uitgave van de *Sirajiach* opbragt.

Van zyne ligter volvoerbaare Werken, de vrugten zyner ſnipperuuren, behelzen de Lofzangen op de *Hindu Mythology*, Dichtſtukken, meest beſtaande uit Overzettingen uit het *Arabisch*, en de Vertaaling van *Sacontala*, een Oud *Indiaansch* Tooneelſtuk (*), zou het niet voegen, met veel ophefs, te ſpreeken: hy maakte 'er dien zelve niet van.

De arbeid, dien onze overleeden Voorzitter aan de *Oosterſche* Taalkunde beſteedde, en welke, derzelver uitgebreidheid in aanmerking genomen zynde, al zyn tyd ſcheen weg te neemen, hieldt zyne aandagt niet te rugge van andere Letteroefeningen, of de Weetenſchappen in 't algemeen. Onder de Werken, in de beſchaafde Letteren van hem in *Europa* uitgegeeven, vind ik, behalven verſcheide Opſtellen in Dicht en Ondicht, eene Overzetting der *Speeches of Iſæus;* en in de Regtsgeleerdheid een *Eſſay on the Law of Bailments.* Ten opzigte van het laatstvermelde Werk, kan ik my het genoegen niet ontzeggen van het gevoelen eens beroemden Geſchiedboekers af te ſchryven: „ Sir WILLIAM JONES „ heeft eene vernuftige en verſtandige *Eſſay on the Law* „ *of Bailments* geſchreeven. Hy is misſchien de éénige Regtsgeleerde even bedreeven in de Jaarboeken „ van *Westminſter*, de Commentarien van ULPIANUS, „ de *Attiſche* Pleitgedingen van ISÆUS, en de gevoelens der *Arabiſche* en *Perſiaanſche Cadhis.*"

Niet voor zyn twintigſte jaar begon hy zich toe te leggen op de Regtsgeleerdheid; op zyn eigen getuigenis mag ik zeggen, dat het eerſte Boek over de *Engelſche* Regtsgeleerdheid, 't geen hy beoefende, was, FORTESCUE'S *Eſſay in Praiſe of the Laws of England.*

Van

(*) Van dit Werk hebben wy eene fraaije *Nederduitſche* Overzetting by A. LOOSJES PZ., 1792, uitgegeeven, onder den Tytel: *Sakontala, of de beſliſſende Ring. een Indiaansch Schouwſpel van* KALIDAS. *oorſpronglyk geſchreeven in de oude Sanſkritiſche en Prakitiſche Taal, met Opheldering van* G. FORSTER.

Van de bekwaamheid en naauwgezette braafheid, met welke hy de bediening van Overheidsperſoon, en de pligten eens Regters in het Oppergerigtshof deezer Vastigheid, waarnam, geeft de algemeene ſtem, en de openbaare droefenisſe over zyn afſterven, een volledig en dubbel verdiend getuigenis.

Zyne aanſpraaken by Regtsvoorvallen ſtaken niet min uit in Menschlievenheid, en heuschheid van gevoelens, dan in juiste verklaaringen van de Wet, in klaarheid en fraaiheid van ſtyl. Zyn voordragt was inneemend, zyne bewyzen waren overtuigend.

In eene Naareden van zyne *Commentaries on Aſiatic Poetry*, zegt hy vaarwel aan de Fraaije Letteren, zonder zyne geneigdheid tot dezelve af te leggen; en beſluit met eene aanduiding van zyn oogmerk, om zich op de Regtsgeleerdheid byzonder toe te leggen, uitgedrukt in een wensch, dien wy nu weeten dat voorzeggend geweest is.

Mihi ſit oro, non inutilis toga,
Nec indiſerta lingua, nec turpis manus!

Reeds heb ik van Vorderingen en Werken geſprooken, die, derzelver verſcheidenheid en uitgebreidheid in aanmerking genomen zynde, verre de bekwaamheid der kloekſte Vernuften ſchynen te overtreffen. Doch zyn arbeid bepaalt zich hier toe niet. —— By de vorderingen in de Taalen van *Griekenland*, *Rome* en *Aſia*, voegde hy de kennis van de Wysbegeerte deezer Landen, en van al het weetenswaardige en aanmerkelyke, dat in dezelve geleerd was. De Leeringen der Academie, van het *Lyceum*, of de *Portico*, waren hem even gemeenzaam als de Stellingen van de *Vedas*, de Myſterien van de *Suſis*, of den Godsdienst der oude *Perſen*. En, terwyl hy met verrukking de Heldendichten, de Lierzangen, of Zedekundige Opſtellen, las van de beroemdſte Dichters in *Griekenland*, *Rome* en *Aſia*, kon hy met even veel vermaak en kunde zich zetten om de verhevene beſpiegelingen en wiskundige berekeningen na te gaan van BARROW en NEWTON. Met deeze Mannen deedt hy ook belydenis van de waarheid des *Christlyken Godsdiensts*, en met reden rekende hy het geen gering voordeel, dat zyne naſpeuringen de baarblyklykheid der Openbaaringe vermeerderd

en bekragtigd hadden, door het ſtaaven van het *Moſaiſch* Verhaal van de Eerſte Wereld.

Weinige Weetenſchappen, in de daad, waren 'er, in welke onze geweezene Voorzitter geene aanmerkelyke vorderingen gemaakt hadt; in de meeste *was zyne* kennis niet oppervlakkig, maar diepdelvende. *In de Theorie* der Muzyk was hy bedreeven: en hadt hy *niet* verzuimd, de belangryke ontdekkingen, ten deezen dage *in* de Scheidkunde gedaan, zich eigen te maaken: en *heb* ik hem hooren zeggen, dat zyne bewondering over het maakzel van 's Menſchen Lichaam hem hadt aangezet om den geheelen loop der Ontleedkundige Leſſen van zynen Vriend, den beroemden HUNTER, by te woonen.

Zyn laatſte en geliefde Studie was die der Plant- en Kruidkunde, welke hy oorſpronglyk begon toen hy aangetast werd door eene ſleepende kwaale, welke voor de meesten reden genoeg zou geweest zyn, om af te zien van alles wat na bepaalde Verſtandsoefening *zweemde*. Deeze maakte vervolgens zyn hoofd*vermaak uit in* de uuren van uitſpanning. In de Werken *van* LINNÆUS, ontdekte hy een Stelzel, op weetenſchap en waarheid gegrond; deeze trokken en vermeesterden altoos zyne aandagt. Uit de Proeven, welke hy gegeeven heeft van zyne vorderingen in de Plantkunde, mogen wy beſluiten, dat hy, met den tyd, zyne Ontdekkingen in dit vak wyder en wyder zou uitgebreid hebben. —— Het laatſte Opſtel, 't geen hy in deeze Societeit voorlas, was eene Beſchryving van uitgezogte *Indiaanſche Planten*; *en* ik hoop dat de Volvoerders van 's Mans Uiterſten *Wil ons* zullen toeſtaan om zyn oogmerk te volvoeren, om deeze Beſchryving te plaatzen in de Werken onzer Maatſchappye.

Het kan niet nutloos of overtollig gekeurd worden hier op te tekenen, door welke middelen Sir JONES in ſtaat was om eene maate van kundigheden te verkrygen, zo bykans algemeen, en ſchynbaar boven het bereik van 't menschlyk vermogen, geduurende een Leevenstydperk, dat van zeven en veertig jaaren maar even overſchreedende.

De Vermogens zyner Ziele, uit den aart ſterk, waren verbeterd door beſtendige oefening; en zyne Geheugenisſe hadt, door een geſtadig beoefenen, eene vatbaarheid gekreegen, om alles, wat 'er eenmaal ingedrukt was, te behouden. —— By eene onuitdoofbaare begeerte

om

om den kring zyner kundigheden zo wyd mogelyk uit te breiden, voegde hy eene volſtandigheid in de naajaaging, welke alle hinderpaalen, hoe groot, hoe veelvuldig, ook, te boven kwam. —— Zyne Letteroefeningen ving hy met het aanbreeken van den dag aan, en zette hy dezelve den geheelen dag voort, in zo verre zyne Amptsbezigheden hem daar van niet afriepen. —— Overweeging en nadenken verſterkten en bevestigden, wat vlyt en naſpeuring hadden opgedaan. —— Het was by onzen overleden Voorzitter een vast beginzel, waar van hy vrywillig nooit afging, om zich door zwaarigheden, welke te boven gekomen konden worden, niet te laaten affchrikken, om eens het einde van eene met bedaardheid ondernomene zaak te bereiken.

Doch, 't geen my toeſchynt dat meer dan iets anders toegebragt hebbe om hem in ſtaat te ſtellen tot het gebruik zyner bekwaamheden, zo zeer ten zynen eigen als ten gemeenen voordeele, was eene geregelde verdeeling op zynen tyd, en eene onſchendbaare verkleefdheid aan de verdeeling, eenmaal door hem vastgeſteld. Dit deed hem zyne Letteroefeningen onafgebrooken, en zonder verwarring, voortzetten.

Van de byzondere en gezellige Deugden onzes betreurden Voorzitters, leveren onze harten de beste lofſpraaken op. — Voor u allen, die hem gekend hebben, is het volſtrekt noodloos, dat ik uitweide over zyne onafhangelykheid en braafheid; over zyne menſchliefde en goeddaadigheid, zo algemeen, zo uitgeſtrekt; over de geſpraakzaamheid zyner verkeeringe, de gemeenzaamheid in gedrag, zyne zedigheid, van alle aanmaatiging op den grootſten afſtand verwyderd; ook behoef ik niet aan te voeren, dat hy geheel niet beſmet was met het euvel der Pedantery, en den alfoos haatlyken trots van zelfgenoegzaamheid; wangeſteltenisſen, die zo vaak de grootſte bekwaamheden vergezellen en deerlyk ontluisteren. — Zyne tegenwoordigheid was de wellust van elk Gezelſchap, 't welk door zyne geſprekken vervrolykt en tevens onderweezen werd. —— Niet ſlegts heeft het openbaar het verlies zyner Talenten en Bekwaamheden te betreuren, maar zich over het gemis van zyn voorbeeld te bedroeven.

ALLES IS ONBESTENDIG.

Wat baart de tyd al Wisſelingen,
In huis, in Stad en Vaderland:
'k Zie overal Veranderingen:
't Onwankelbaarst welt weg als zand;
Niets is beſtendig op onze Aarde:
't Is klatergoud van weinig waarde:
De tyd, die ſchept en weer vernielt,
Bouwt Staaten, en ſloopt Koningryken:
't Moet alles voor zyn Magt bezwyken ——
Gy ook, o Mensch, gy wordt ontzield.

HEEMSKERK.

Beſchouwen wy, met een aandagtig oog, al het ondermaansche, in alle deszelfs byzonderheden, dan, zien wy, zwaait de Onbeſtendigheid den *Scepter* over al het *geen is* en *beſtaat*; alles bukt voor hetzelve, en niets, *hoe magtig ook*, is in ſtaat zich tegen dit alles te verzetten. en —— letten wy op de gantſche geſchapene Natuur, weldra zullen alle de verwisſelende toneelen van hetzelve ons doen zien, dat alles, wat aanzyn ontfangen heeft, broos en kort van duur is, en eens, het zy vroeg of laat, tot zynen oorſprong moet wederkeeren. —— Heeft niet het *onbeſtendige* de grootſte Monarchyen, hoe gedugt en geacht, in de vergetelheid begraaven? en — hoe veele Vorſten, Grooten der Aarde, grootsch op hunne Magt en Heldendaaden, ſtaaven de waarheid der Spreuk, *alles is onbeſtendig*, daar zy, en hunnen Naam, Roem en Magt, in 't ſtof des doods vergaan zyn, —— ja, zy moesten, even als hunne ſlaaven, voor het onwederſtaanbaare ſterflot bukken. Zoo zag men den Held, die alles dwong, die Waerelden overwon, aan het hoofd zyner gedugte Legerbenden, in het bloeijen zyner Jaaren, ſneeven; en den grootſten Zeeheld, dien de gevaaren der Zee, zoo min als den dood, bevreezen konde, treft eveneens het gonſend lood, als hun die met hem vaaren. —— Hoe veele pronkſtukken der kunst, die van ſchoonheid, pragt en luister, ſchitterden, en, zoo het ſcheen, aan de Eeuwigheid gewyd, zyn gefloopt, door de vergetelheid bedekt, en voor ons oog *niet meer*, en beſchouwen wy den vlugſten geest, de ſterke en friſſche leden onzer natuurgenooten, dat zinbetooverend ſchoon, in alle deszelfs juiste *aanvalligheden*, —— *aanvalligheden*, die zoo meenigmaalen de grootſte verſchillen deeden geboren worden, — *aanvalligheden*, om welker bezitting men de allerſtoutſte gevaaren zonde opgeofferd hebben, dan

ach

ach — hoe *onbeſtendig* is dat ſchoon, hoe kort van duur die glans! ſtraks ziet men dit beeld der ſchoonheid aan 't kwynend bed gekluisterd, en al dat geen, wat even te vooren ons oog bekoorde, onze hartstogten als in vuur en vlam zettende, is nu door een veeg bederf misvormd —— verbleekt —— ontſierd; weder een toonbeeld der *onbeſtendigheid*. Ja hoe dikwyls ſtelt ons het *onbeſtendige* in onze verwagting te leur —— hoe meenigmaalen ſmeeden wy de voortreffelykſte plannen, *zoo het ons toeſcheen* wys en wel doordagt; plannen, waar van het ſchranderſte brein zich de beste gevolgen beloofde, en die ligt uitvoerbaar ſcheenen in het menſchelyk oog, —— dan ziet! —— één enkele ommekeer van zaaken doet alles, *hoe wel beraamd*, in rook en ydelheid verdwynen; maar troost u, *gy ſmeeders van ontwerpen*, denkt, *alles is onbeſtendig* —— ja, het geen eertyds was is nu niet. Landen en Woestenyen, Eeuwen her door de woestheid overheerd, of door de golvende baaren der Zee bedekt, vertoonen thans de ſchoonſte, de welbebouwdſte, Steden en Republieken; waar konst en vlyt ten troon verheven zyn, en waar men eertyds trotſche en grootſche Steden had, is thans nauwlyks derzelver plaats, veel min haare pracht, te vinden; met één woord, alles wat is biedt hulde aan de *onbeſtendigheid* van dit ondermaanſche; zelf de eenvoudige landbewooner, in zyne nedrige ſtulp, zal u zulks, met traanen in de oogen, getuigen; het bly vooruitzigt van zyn rypend koorn, dat hy in zyne gedagten reeds tot ſchooven bond, word door eene woedende onweersbui vernield, en het weinige, dat overgebleeven is, gaart hy, met een bedrukt gemoed, in, daar hy dagt eenen ryken oogst in zyne ſchuuren in te zamelen; —— en, weid ons beſpiegelend oog over de groote Wateren der bruiſchende Zeegolven, daar, ja daar, vinden wy ook het toneel der *onbeſtendigheid*. Met welk een Moed bevaart de Zeeman dit vloeibaare Element, en heeft hy een wind naar zyn verlangen, hoe tart hy Zee en Golven! alles in de blyde hoop van eens in de Haven zyner begeerte aan te landen, dan —— helaas! een ſtorm verheft zich, —— de kundige ſtuurman, en de vlugge ſchepelingen, *hoe ook by der hand zynde*, ter inſtandhouding van het dryvend Water-kasteel, niets kan baaten; het Schip, geteisterd door de baaren, geraakt op 't ſtrand, —— ſtoot, en niets blyft onbeproefd, maar *alles* word in de Wateren der Zee bedolven; wie weet, welke veel belooyende denkbeelden zich deeze ſchepelingen gevormd hadden, om te volvoeren naa het einde huunner Reize, dan —— zy zyn niet meer! ja hoe meenigmaalen waant de ſterveling zich ryk te zyn, en als boven het ongeluk verheven! doch, rampen verheffen zich, nooit gedagte plaagen worden zyn lot, brengen hem in eenen korten tyd in armoede en ellende, en, hoe eertyds gezien en geagt, hy moet thans de

hand der Weldaadigheid om hulp en byſtand ſmeeken: —— zoo zien wy alles tot *niet* wederkeeren, en als eenen droom verdwynen —— de ten Hemel ſtygende Adelaar ſneeft even als het in de aarde kruipende wormpje, dat wy ongemerkt met den voet vertreeden, en wat is hy? —— hy, die zich met grootheid ſtreelt en vleit? als anderen, *moet* hy ook eens den laatſten doodſnik geeven!

Staat ſtil hier gy Waerelddwingers —— heerſchers *over anderen*, —— eigenbelangzoekers op de puinhoopen uwer Naasten, komt hier gy Ryken der aarde, *Vrekken* door het goud verblind —— die geduurig ſchatten by ſchatten vermeerdert, en van het nodige onderhoud u nauwlyks durft verkwikken — midden in uw blinkend goud, by het rammelen uwer ſchyven, wordt gy aan uw ſchat ontrukt, en alles verdwynt!

Zoo moet, en naar waarheid, elk ſterveling getuigen, dat alles, wat is en beſtaat, de *onbeſtendigheid* omdraagt, van den afgrond tot aan het zwerk vertoont zich verwisſeling van lot —— van ſtand —— en zeden, en al het ſtreelend ſchoon, ons door Natuur zoo mild geſchonken, is kort van *duur*, is *onbeſtendig*: zoo rollen des Menſchen dagen, onder *gedurige* afwisſelingen, voort; zyn einde nadert —— *het lot* aller ſtervelingen, de dood, roept hem —— zyn *rol* is afgeloopen — hy legt, aan deeze zyde van het graf, zyne zorgen neder, en ziet het wisſelend lot ten duisteren afgrond zinken.

J. D. V.

Hellevoetſluis.

WENKEN OVER HET GESCHILVOEREN EN DE OPREGTHEID.

(Naar het Engelsch.)

Onze Geſchilvoerders herinneren my zekeren Visch, van welken verhaald wordt, dat dezelve, als hy, in 't naauw gebragt, zich anders niet weet te redden, zekere ſtoffe uitſchiet, die het water rondsom hem heenen zwart verft, en hem onzigtbaar maakt. ENGELSCHE SPECTATOR.

Te midden van den voortgang en de uitbreiding der Menschlyke kundigheden, is het gansch natuurlyk, dat, daar de Menſchen met zeer onderſcheide maate van verſtandsbegaafdheden beſchonken zyn, zy ook veele dingen in een zeer onderſcheiden licht zullen beſchouwen: als mede dat zy zeer geſteld zullen zyn op, en vast verkleefd aan, hunne eigene opvattingen en ontdekkingen. Het zy een onaflaatend onderzoek na waarheid, of alleen eenige in 't wilde aangenomene vooroordeelen, de vrugten van onkunde en agtloosheid, oorzaak zyn tot

tot het vormen van verſchillende begrippen, het uitwerkzel zal altoos het zelfde weezen. Weiniger gemoederen ſtaan bloot voor overtuiging: het grootſte gedeelte des Menschdoms wil zyn eigen begrippen vasthouden, ſchoon misſchien niet in ſtaat om 'er eenige andere rede van te geeven dan dat het hunne begrippen zyn.

Deeze verſcheidenheid van begrippen is de moeder van *Geſchilvoering*, die een reeks van Eeuwen, zo ten opzigte der Godsdienstleere als Staatkundige begrippen, plaats gehad heeft. Weinig ſtukken in de Godsdienstleere zyn zo volſtrekt bepaald, dat ze geen plaats overlaaten om betwist te worden: ja eenige Leerſtellingen, die men reeds twee Eeuwen in vergeetelnis oordeelde begraaven te weezen, borrelen weder op, en worden met eene hitte behandeld, die, by zommigen, op nieuw daar aan gewigt byzet. —— In de Staatkunde willen zommige kortzigtige verſtanden en der Geſchiedenisſe onkundigen, dat alles heden nieuw geworden is; terwyl, in den grond der zaake, oude Geſchilvoeringen herleeven.

Staande deeze veelvuldige Geſchilvoeringen, door Godsdienstleere en Staatkunde, en de verſchillende begrippen, deeze betreffende, verwekt, beroept elke Party zich op haare *Opregtheid*. Indien men de ſtrydende Partyen elk op haar woord gelooft, bezitten zy beiden zulk eene maate van die Deugd, als welhaast hun moest opleiden tot eene vriendlyke en volſtrekte afdoening van de zaak in geſchil. —— Maar, helaas! jaaren loopen voorby; Boeken by Boeken worden 'er geſchreeven, en het te algemeen uitwerkzel hier van is, verbittering van aart, een grooter verkleefdheid aan de eens opgevatte begrippen, terwyl het Geſchilſtuk blyft berusten juist ter plaatze waar men begonnen hadt.

De waarheid der zaake is, dat men het gebrek aan die *Opregtheid* dikmaals poogde te bedekken door een ſchynbaar voorwenden van dezelve: deeze bedrieglyke ſluier eens weggenomen zynde, vertoonen zich de ſtrydende Partyen in derzelver waare gedaante; de heerſchende trekken, welke zich daarin opdoen, zyn Hoogmoed, Zelfgenoegzaamheid, en wederzydſche Veragting. Zo veel geſchils, als men dikwyls voert, kan zelden de Noodzaaklykheid voor zich in 't midden brengen: niet weinige der hoogstloopendſte Geſchillen betreffen ſtukken van weinig aangelegenheids.

Eene onzydige raadpleeging der voornaamſte Twistſchriften, in de laatſte jaaren opgeſteld, zal toonen, dat ik niet te veel gezegd heb, met aan te merken, dat mangel aan *Opregtheid* dikwerf de heilzaame uitwerkzels, welke men uit de Geſchilvoering tuſschen lieden van kennis en bekwaamheden verwagtte, belet heeft. Het is, indedaad, zeer te bevreemden, dat lieden van gemelden ſtempel (want van andere willen wy hier

niet reppen,) zo weinig letten op 't geen hun best in hunne zaak zou dienen, dat zy in gebreke blyven in dat geen, 't welk nimmer faalt den ſtoutſten Tegenkamper, die op andere wapenen vertrouwt, te neder te vellen.

Waare *Opregtheid* is eene zo dringende beroeping op het gezond Menſchenverſtand, en welgeplaatstheid van *Hart* teffens, dat dezelve niet wel kan miſſen verhooring te *erlangen*: terwyl het mangel daar aan zo naauw verwant is aan *hairkloovery* en onwaarheid, en, in 't algemeen, zo zeer verbonden aan ongemaatigdheid en toorn, dat het de beste zaak verzwakt, en de bekwaamſte Geſchilvoerders een belachlyk voorkomen byzet. Indien twee Menſchen in hevigen twist zyn, en dien voeren in eene voor ons onbekende taal, zal het ons niet moeilyk vallen te onderſcheiden, wie de beste zaak voorheeft; want men mag als een algemeenen regel te nederſtellen, die flegts in weinige gevallen uitzondering lydt, dat de Man, in geweldige drift ontſtooken, ongelyk heeft.

Waarheid is geheel onafhangelyk van bycieraad, en zoekt geen ſteun van dien kant. Om naar eisch te redentwisten, is het noodig een opregt zoeker der waarheid te weezen, en, die aan zyne zyde hebbende, valt het handhaaven daar van gemaklyk.

Wanneer een Geſchilſtuk louter beſpiegelend is; wanneer 'er waarſchynlyk zo veel van de eene als van de andere zyde voor te zeggen valle; wanneer daar over de grootſte en beste Mannen, met de zuiverſte oogmerken, verſchillend gedagt en geſprooken hebben, wat kan alsdan verkeerder en onedelmoediger weezen dan overmaatige drift en trotſche veragting? Nogthans, hoe vreemd dit ſchyne, is het meest over louter beſpiegelende punten, dat de Geſchillen loopen, en dusdanige driften doen gebooren worden, als kwalyk voegen aan Voorſtanders der waarheid, en niet zelden ten gevolge hebben, dat de zaak in geſchil een voorwerp van veragting worde.

Eenigen der Geſchilvoerderen vangen den twist aan met zulke betuigingen van *Opregtheid* en onderlinge goedwilligheid, dat de Leezer, of Hoorder, ongevoelig met hun wordt ingenomen, en zich gelukkig agt, dat hy, in 't einde, het betwiste ſtuk op een vryen, en teffens heuſchen, trant zal ten einde gebragt zien. Dan welhaast ontdekt hy zynen misſlag, en herinnert zich het bedryf der gemeenſte kampvegters, die, eer zy beginnen, elkander de hand geeven, niet uit genegenheid, maar enkel als eene pligtpleeging.

Opregtheid gaat eigenaartig gepaard met zagtaartigheid, en van alle wapenen ooit in geſchilvoering gebezigd, is deeze het nuttigſte. Een Man, die zyn drift weet te beteugelen, bedient zich van alle voordeelen: dewyl hy eene bedaardheid be-

bezit, welke hem in ſtaat ſtelt om elk voordeel op te merken: en die zelfde bedaardheid zet hem aan om alle mogelyke inſchiklykheid te gebruiken ten aanzien van de ongemaatigdheid zyner Partye. Zyne meerderheid laat zich zien in den aanvange: en, indien het zelf gebeure dat hy de zwakſte zyde voorſtaat, indien hy verkeerde begrippen ingezoogen heeft, en in de overwinning faalt, gaat zyne nederlaage niet vergezeld met vernederende omſtandigheden. Hy heeft geene gevoeligheid tegen hem verwekt of gaande gemaakt, en geeft bedaardlyk eene zaak op, welke hy niet langer houden of verdeedigen kan. Waarom zulk eene geaartheid en gedrag niet dikmaaler in het ſtrydperk der Geſchilvoeringe te voorſchyn treeden, valt niet gemaklyk te bepaalen: dewyl het natuurlyk is te veronderſtellen, dat Mannen van verſtand altoos moesten neigen tot die wyze van verdeediging, die, hoe de zaak ook afloope, de meeste kans ſtaat om wel te ſlaagen, en 'er met eere af te komen.

Het is, nogthans, by mangel aan zulk eene geſteltenisſe, dat meest alle Godgeleerde en Staatkundige geſchillen, die als afgedaan ſcheenen, op nieuw weder opgehaald, en met zo veel vuurs voor en tegen betwist worden, als toen zy eerst ter baane kwamen. Zomwylen blyven zy eenigen tyd vergeeten, tot zy weder ter baane gebragt worden door zeker ſlag van lieden, die, onbekwaam om wat nieuws voor den dag te brengen, zich verbeelden eene veel beduidende zaak uit te voeren, wanneer zy oude bewyzen, door 'er eene andere gedaante aan te geeven, op een verblindende wyze aanvoeren.

Zo rustloos is zommiger menſchen geaartheid, dat zy zich niet gelukkig agten, dan wanneer zy twyfelen aan eene reeds uitgemaakte zaak, en anderen verbysteren door het aanvoeren van Vraagſtukken, welker beantwoording boven den kring loopt der Menschlyke kundigheden.

Veel goeds kan men zich niet belooven van Geſchilvoerders, wier gemoederen in een ſtaat van verbittering zyn, en die zich meer bezorgd toonen om hunnen Naam vermaardheid by te zetten, en hunne bekwaamheden ten toon te ſpreiden, dan om de waarheid voor te ſtaan en te verdeedigen. Van lieden van deezen ſtempel *Opregtheid* te wagten, is noch natuurlyk, noch redelyk. Hy, die eene byzondere Leerſtelling of Begrip verdeedigt of aanvalt, enkel om te toonen hoe halſtarrig, en hoe lang, hy kan geſchil voeren, laat zich, ten besten genomen, door eene jammerhartige eerzugt vervoeren: en, in gevalle hy of *Opregtheid* of gematigdheid ten toon ſpreide, het moet weezen door zich te gelaaten dat geen te bezitten, 't welk hy met de daad derft. Wanneer de beweegreden wel-nig of geen verband heeft met het voorwerp, moet het laatſte

in evenredigheid lyden: en, wanneer de beweegreden in hoogmoed en trots ſchuile, kan men niet verwagten, dat de Man, door zulke beginzels gedreeven, zeer ſchroomvallig zal weezen in het aanwenden van zodanige middelen, als ter berekinge van zulk een einde kunnen ſtrekken.

Een groote ophef van Gematigdheid heeft, in den laatſten tyd, veelen bedroogen. Maar de ondervinding heeft tevens ten overvloede geleeraard, dat deeze niet zo zeer de eigenſchap is van den Perſoon zelven dan wel het Wagtwoord van eene Party. Zommigen der grootſte Bygeloovigen, en onverzoenbaarſte Geſchilvoerders van deezen tyd, willen gaarne den naam draagen van Gematigde Lieden, en neemen de gedaante aan van Opregtheid, van Onpartydigheid. Op hun past eene oude Geſchiedenis. Zeker Heer vroeg een ander, of de Heer **** *geen Verdraagzaam man was?* en kreeg ten antwoord: *o Ja! hy is Onverdraagzaam van Verdraagzaamheid!*

DE HOOGOPGEHAMELDE KONINGLYKE GODGELEERDE.

Eene waare Geſchiedenis (*).

Onder de Koningen van *Engeland*, ſtaat JACOBUS DE I voor den Man bekend, die den naam van een *Koninglyk Godgeleerde* mogt draagen, en in die hoedanigheid door de Godgeleerden der bovendryvende Partye als aangebeden werd. Veele voorvallen draagen hier blyk van; een zeer meldenswaardig is het volgende.

De Lieden in *Engeland*, die onvergenoegd waren over den vastgeſtelden Godsdienſt, waren te talryk, en van te veel aanziens, om niet geregtigd te weezen tot een ſtaatlyk gehoor, 't geen zy verwierven. Diensvolgens werd 'er eene Zamenkomst te *Hamptoncourt* vastgeſteld, op welke acht Biſchoppen en vyf Dekens verſcheenen, om 's Konings Party te onderſchraagen, in tegenkanting van de *Puriteinſche* Godgeleerden. Uit het ongelyk getal en den rang der ſtrydende Partyen viel ligt op te maaken, welke de uitſlag zou weezen.

De meest in 't oog loopende Perſonaadje in deezen kring was de Koning zelve, wien thans de gunſtigſte gelegenheid geboorен werd, om, ten aanhooren zyner hem bewonderende Onderdaanen, de uitgebreidheid zyner Godgeleerde kundigheden ten toon te ſpreiden. Op deeze liet hy zich niet weinig voorſtaan; en zyn trots, in dit geval, ontving niet weinig voed-

(*) Uit *The Hiſtory of Knowledge, Learning and Taste, in Great Brittain, during the Reign of King* JAMES *the Firſt, in the New Annual Register for the Year* 1793.

voedzel uit de toejuichingen, welke hy, by den aanvang deezer Byeenkomst, uit den mond van de voornaamſte Godgeleerden ontving, die, als om ſtryd, den Vorst den wierook der vleierye toezwaaiden.

Biſchop BANCROFT viel op zyne knieën, en uitte deeze woorden: *Ik verklaar, myn hart ſmelt van vreugde, om dat de Almagtige* GOD, *in zyne byzondere gunſte, ons zulk een Koning geſchonken heeft, als 'er zints den tyd van* CHRISTUS *niet geweest is.* —— De Kanſelier EGERTON merkte op: *dat hy nimmer een Koning en Priester zo volkomen in één Perſoon vereenigd gezien hadt!* —— En de Aartsbiſchop WHITGIST, het nog hooger willende brengen, riep, by zeker Voorſtel door den Koning gedaan, als in verrukking uit: *Ontwyfelbaar ſpreekt uwe Majeſteit door den byzonderen byſtand van* GODS *Geest!*

DE VERDOOLDE KEIZER.

Eene Tyrolſche Vertelling.

(Uit Mr. CAMPBELL'S *Journey over Land to India.*)

Augsburg verlaatende, reisde ik, door *Beyeren*, een langen weg eer ik den *Tyrolſchen* grond bereikte, van welks natuurlyke ſchoonheid ik zo veel gehoord had, en daarom intrad vol van de grootſte verwagtingen der voldoening, welke de ſchoonheden der Natuure nooit misſen my te verſchaffen. —— Ik vond my hier in niet bedroogen, maar de ondervinding overtrof myne reeds hoog opgevoerde verwagting.

Het eerſte, 't welk den Reiziger treft, als hy van *Beyeren* komt, het *Tyrolſche* intrekkende, is de Sterkte van *Cherink*, gebouwd tuſschen twee onbeklimbaare rotzen, die *Tyrol* van het Bisdom *Freiſingen* ſcheiden. Zo ryklyk heeft de Natuur voorzien in de beveiliging van dit Land voor eenen vyandlyken inval, dat 'er geen weg is, derwaards leidende, of dezelve loopt door eene zeer naauwe engte tuſschen bykans onbeklimbaare bergen; op deeze rotzen en de hoeken deezer doorgangen heeft de Keizer Sterkten en Schanſen aangelegd, zo wel geplaatst, dat zy alle de valeyen en toegangen beneden beſtryken.

Naa veelvuldige bogten en wendingen gemaakt te hebben door bergen van eene verbaazende hoogte en een ontzettend voorkomen, begon ik af te daalen, en kwam in de ſchoonſte valei, welke myne oogen ooit aanſchouwden, —— diep, lang, en meer dan een myl breed, —— omringd met verbaazend hooge

ge bergtoppen, en vol verſcheidenheids door Natuur en Kunst, waar uit eene vereeniging dier beide gebooren werd, welke men ſchaars ontmoet, en die teffens het oog bekoort des Landbouwers, en van hem die een waaren ſmaak heeft voor de ſchoonheden der ongehaavende Natuur. —— Van de hoogte nederdaalende, vertoont zich het geheel in volle grootheid. De ſchoone Rivier de *Inn* loopt 'er in de lengte door, en de oevers zyn vol van kleine Dorpen, terwyl een aantal kleinder ſtroomen zich in verſcheide bogten wenden, en zich ſchynen te haasten om de ſchatting aan de hoofdrivier af te leggen.

Hier voelde ik myn hart overſtelpt door aandoeningen van verrukking, welke alle de werkſtukken der Kunst nooit kunnen te wege brengen. Hier drong de Natuur met alle kragt onwederſtandlyk op myne zinnen in, en, dezelve gevangen neemende, drong zy van my af eene erkentenis van haare Oppermogenheid. Hier weeken trotsheid, eerzugt, trek tot grootheid en magt, en al de met klatergoud overdekte bekoorlykheden, waar door hebbelykheid en gewoonte den geest verſlaaven, om plaats te maaken voor de gevoelens van overeenſtemming, zuiverheid, eenvoudigheid en waarheid. Hier ſcheen de Voorzienigheid, op de overtuigendſte wyze, deeze taal te voeren: „ Kom, dwaaze Mensch! verlaat het „ woelig wild tooneel, de eindlooze woeling, de vergulde „ dwaasheden, de valſche en bedriegende vermaaken, door „ kunst gebooren, om u van de waare af te trekken —— kom „ —— woon hier —— en beoefen de Natuur in haaren „ ſchoot." —— Hier, ach! hier, riep ik uit, in eene verrukking, welke my, voor eene wyl, van alle andere overweegingen aftrok, hier wil ik altoos blyven. De bekooring was al te fyn geſponnen om de harde trekken van het daadlyk beſtaan der dingen te weeren; en alle deeze begoogelingen verdweenen voor een heirleger van droeve waarheden —— onteredderde zaaken —— verafzynde Familie, en welker verafzyn van dag tot dag vergrootte —— de gevaaren en moeilykheden van eene lange en onbeproefde reis —— en de *Oost-Indiën*, met al het onzekere daar te ontmoeten, op den agtergrond.

Ik liet myn hoofd vol kommers hangen; een gebed uitſtortende voor myne Familie, en ſterkte voor myzelven, en dat wy eens by elkander mogten komen in eene plaats, zo verrukkend als die, welke wy doortrokken: ik verviel in eene laaggeestigheid, geëvenredigd aan de hoogte der verrukking, waar toe ik my opgevoerd gevonden had.

Te midden van dit alles werd ik uit die mymering opgewekt door myn Voerman, die my een hooge en zeer ſteile rots aanwees, en verzogt dat ik die in opmerking zou neemen,

men. Niets buitengewoon opmerkenswaardigs daar aan beſpeurende, vroeg ik wat hy meende met myne aandagt daar op te willen vestigen. —— Hy voldeed aan myne nieuwsgierigheid door eene Vertelling, die ik zo na mogelyk, vertaald, met zyne eigene woorden zal opgeeven; in de daad, ik prentte het verhaal zo veel mogelyk in myn geheugen, en durf u verzekeren, dat de opgave niet van de vermelding verſchilt.

„ Gy moet weeten, myn Heer! (want elk weet het) dat alle de Bergen rondsom ons heenen de woonplaatzen zyn van goede en kwaade Geesten —— de laatstgemelden doen ſteeds allen kwaad, 't geen zy kunnen verzinnen, om het Landvolk te plaagen —— als hun op een dwaalweg te brengen —— in de ſneeuw te ſmyten en te ſmooren —— het vee te dooden, door het van de ſteilten af te doen ſtorten —— ja, wanneer zy niets ſlimmers kunnen doen, door de melk der Geiten te doen opdroogen —— en zomtyds tusſchen de Jongelingen en jonge Dogters hindernisſen te verwekken, die het voltrekken des Huwelyks weeren. Tien duizendmaal zyn zy vervloekt! Reeds twee jaaren geleden zou ik getrouwd geweest —— en heden gewis twee kinderen hebben; doch die booze Geesten hebben het verhinderd. —— Met één woord, myn Heer! waren het de goede Geesten niet, die zich ſteeds bezig toonen, (en de gezegende Maagd weet dat zy de handen vol hebben,) om die heillooze uitwerkzels te weeren deezer Duivels, de geheele plaats zou woest zyn, en 'er leefde geen Mensch, geen Geit!"

Hier kon ik my niet langer ernſtig houden; maar borst, myns ondanks, in een hevige vlaag van lachen uit. Dit ſtoorde hem dermaate, en maakte hem zo moeilyk, dat hy weigerde verder met zyn verhaal voort te vaaren; maar onophoudelyk zich kruiste op 't voorhoofd, den hoed afgenomen hebbende, onder het uitboezemen van veele ſchietgebeden; nu en dan het oog op my ſlaande, met een mengzel van ſchrik en wantrouwen op zyn gelaad; nu en dan het gebergte aanziende, als vol vreeze dat de booze Geesten op ons af zouden komen.

Myne nieuwsgierigheid was opgewekt door het wonder vreemd begin zyns verhaals; en ik beſloot, ware het mogelyk, hem weder aan 't vertellen te helpen: ik verzekerde hem, dat ik met myn lachen niets kwaads gemeend had; dat ik al te ernſtig over zulke zaaken dagt om 'er mede te ſpotten —— en, 't geen meer hielp dan alle deeze betuigingen, dat ik zyn ſteekpenning zou vergrooten, indien hy wilde voortvaaren met de Geſchiedenis te vertellen. Hy voer in deezer voege voort.

„ Wel, myn Heer! gy zegt niet te willen ſpotten met deeze Gees-

Geesten —— dit is, in de daad, gelukkig voor u. —— Wat 'er ook van zy, *St. Jan* zy onze Geleider, en brenge ons behouden te *Innſpruck*. Even zo was de groote MAXIMILIAAN gewoon met deeze Geesten te lachen; en ik zal u vertellen hoe hy deswegen geſtraft werd, —— en dit was 't geen ik u juist vertellen wilde. De Keizer MAXIMILIAAN, die roem der Wereld, (hy is nu in den ſchoot van de gezegende *Maagd* in 't Paradys!) nog Aartshertog zynde, eer hy Keizer *werd*, lachte altoos met de vrees des Landvolks voor deeze *Geesten* —— een oud Prieſter waarſchuwde hem, dat hy dit zou naalaten, ten einde hy, wegens zyne onbezonnenheid, niet mogt geſtraft worden. Op zekeren dag ging hy ter Jagt, en aan den voet van dien Berg ſprong een allerſchoonſte wilde Geit te voorſchyn. Hy ſchoot, en 't was mis, (de eerſte ſchoot die hem in verſcheide jaaren misſlukte; dit behoor, de voor hem eene genoegzaame waarſchuwing geweest te zyn;) hy zette nogthans het Beest na, ſchoot andermaal; 't was weder mis: het Beest ſtondt nu en dan ſtil binnen ſchoots; alles te vergeefsch; hy zette het voort tot het vallen van den avond, wanneer de wilde Geit op één oogenblik verdween, en de Aartshertog zich als 't ware in 't midden van 't gebergte begraaven vondt. Hy poogde 'er uit te komen, maar te vergeefsch; hoe verder hy liep, hoe verder hy afdwaalde, en hy zwierf twee dagen rond, heilige Maagd bewaar ons! in de akelige holen van dit gebergte; leevende al dien tyd van wilde beſſen. In den tweeden nagt begon hy te denken aan zyn gebrek van geloof, aan het waarſchuwend zeggen van Vader JERONIMUS; hy viel óp zyne knieën, weende en bad den geheelen nagt; de H. Maagd verhoorde zyne gebeden; hy was een goed Mensch, en bovenal een Keizer. God zegene u en my! hy zou omgekomen zyn! —— In den *morgenſtond* kwam by hem een ſchoone Jongeling, als een Boer gekleed; deeze bragt hem Brood en Wyn, verzogt hem dat hy zyn geleide wilde volgen —— en hy deed het, gelyk gy denken kunt, heel verblyd. —— Maar, ô gezegende Maagd! denk eens naa hoe groot zyne verwondering moet geweest zyn, toen hy de vlakte van 't gebergte weder bereikt hadt, verdween de Jongeling oogenbliklyk aan den voet van *dien ſteilen* rots, welken ik u aanwees, en die, zints dien tyd, bekend geweest is onder den naam van *'s Keizers Rots*. —— Gy ziet hier uit hoe vol gevaar deeze plaats is; en welke ſchroomlyke Geesten het moeten weezen, die een Man als de Keizer niet ontzien. Myns oordeels is het best niets tegen deeze dingen te zeggen, gelyk eenige Ongeloovigen doen; de H. Maagd te eeren, en een goed geweeten te bewaaren; dan zal men minst te vreezen hebben."

Toen hy zyn verhaal uithadt, waren wy in 't gezigt van

Inn-

Innſpruck gekomen. Ik kon myn lachen anderwerf niet inhouden; doch vergoedde dit en het voorige door den ſteekpenning.

Te *Innſpruck* onderzoek op dit geval doende, bevond ik, met de daad, dat MAXIMILIAAN in het gebergte aldaar verdoold geweest was; dat een Boerenknaap hem te regt bragt, en toen ſchielyk wegliep; al het overige was het byhangzel der Overleeveringe, gegrond op de bygeloovige vrees des Landvolks.

DE PORTUGEESCHE BELIZARIUS.

Don JOHN, Koning van *Portugal*, die de Kroon verwierf door het winnen van den grooten Veldſlag van *Aljubarrota*, op den 15 van Augustus 1345 geſtreeden, was zo zeer verzekerd van de toegenegenheid zyner Onderdaanen, dat hy menigmaal wandelingen deedt zonder van iemand vergezeld te weezen.

Op een dier morgenwandelingen, zag hy een kreupelen en blinden Grysaart, tegenover een beek gezeten, wagtende tot dat 'er iemand voorbykwam, om hem te geleiden over den plank, ter vervordering van zynen weg. Dewyl 'er niemand by de hand was, dan de Koning, om hem deezen dienst te betoonen, tradt deeze te hemwaards, nam hem op de ſchouders, en bragt hem, over de beek, op den weg. De arme Man, verwonderd over de gemaklyke wyze op welke hem deeze dienst bewezen was, betuigde: „ Ik wensch„ te dat Don JOHN een geheel Leger hadt van zulke ſterke „ Soldaaten, om den trots der *Castiliaanen* te vernederen, „ die my zo kreupel maakten."

Op 's Konings verzoek gaf hy een verſlag van de onderſcheide Gevegten, in welke hy zich ingewikkeld gevonden hadt. Uit dit verhaal ontdekte zyne Majeſteit, dat deeze Man niemand anders was dan FONSECA, de dappere Soldaat, die aan zyne zyde geſtreeden hadt in den Slag van *Aljubarrota*, welke de Kroon hem op 't hoofd zette. Diepgetroffen van dien Man in zulk een noodlydenden ſtaat te zien, verzogt hy hem den volgenden morgen aan 't Koninglyk Paleis te komen, om te mogen weeten hoe het bykwame dat men zulk een Held verwaarloosd hadt te bezorgen. —— „ Na „ wien zal ik vraagen?" ſprak de Ongelukkige. —— „ Na „ uw dapperen Strydgenoot in den Slag van *Aljubarrota*," antwoordde de Koning, en ging heenen.

Een Perſoon, die, op een kleinen afſtand, dit gezien en gehoord hadt, vervoegde zich by FONSECA, onmiddelyk naa dat

dat de Koning vertrokken was, en onderrigtte hem wat Don JOHN gedaan hadt. „ Ach!" riep hy uit, van zyne verbaasdheid bekomen zynde, „ ik ben nu overtuigd van de waarheid des veelmaals herhaalden zeggens: De Schouders der „ Koningen zyn gewoon zwaare lasten te draagen. —— Ik „ verheug my het beste myns leevens besteed te hebben ten „ dienste van eenen Vorst, die den kreupelen tot voeten en „ den blinden tot oogen is!"

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Men moet in alle zyne handelingen zo te werk gaan met de menschen, als men begeert door hen behandeld te worden —— dit is eene Euangelische Les, en indien deze meer in de zamenleving werd in agt genomen, men zou over 't algemeen veel gelukkiger leven, en zich bevryden van veele kwellingen.

Slegte menschen zyn altoos gevaarlyke lieden, en het bederf in eene Maatschappy. —— *Zy zyn gevaarlyk voor hun die 'er zich mede inlaten, om dat ze niet ontzien de mening* en woorden van hunnen evenmensch te verdraijen, wanneer zy slegts begrypen, dat het tot hun eigen voordeel strekt. —— Vermy denzulken zo veel in u is, mag men elk goed mensch met het hoogste regt aanmanen; vermy, zo veel in u is, u ooit met zulke menschen in eenige reden in te laten, voornamentlyk om met hun in ernstige discoursen te komen; want zy zyn gevaarlyk, en leggen zich toe op uw bederf, waar zy maar kunnen of mogen.

C. v. d. G.

DE RYKAART EN DE WYSGEER.

Een schatryk *Perziaan* vroeg den Wysgeer SADI, al lachende, hoe het bykwame, dat men Mannen van Vernuft zo dikmaals zag ten huize der Ryken en Vermogenden, en men deeze laatstgemelden nimmer onder het dak der Lieden van Vernuft aantrof? —— „ Het is," antwoordde SADI, „ om„ dat Lieden van Vernuft de waarde der Rykdommen kennen; „ maar de Ryken onkundig zyn van de waarde des Vernufts."

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE WEGENS GODS GELYKMAATIGE GELUKSDEDEELING ONDER DE MENSCHEN.

(Vervolg en Slot van bl. 386.)

1. Om nu de zaak in geſchil zich met juistheid voor te ſtellen, heeft men, zo als in het voorbygaan reeds gezegd wierdt, van die zwarte lyst van onheilen, ongemakken en wederſpoeden, welke zich aan ons voordoet, zeer veel af te trekken. De zodaanige toch, die de boosheid, nyd en afgunst, der wereld haar zelven berokkent, of deeze, welke als gevolgen van menſchelyk verzuim en onvoorzichtigheid, nog meer als de droevige nasleep van onmaatigheid en ongebondenheid, eigenaartig aan hun, wien zy ſtraffen, geenzins aan Gode, te wyten zyn, mogen en moeten wy met ſtilzwygen voorbygaan. Ja de gedachte, dat een vast geſtel, de vrucht van noesten arbeid en ingetogenheid, zo wel als de tydelyke welvaart, tot een gezegend nageſlacht overerve, verbiedt ons, het droevig lot veeler kinderen, van hunne geboorte af rampzalig, en in armoede gedompeld, aan iets anders, dan aan de zonden hunner Ouderen, toe te ſchryven: nadien „ *de Heere*, volgens de Wet, *de misdaad der Vaderen bezoekt aan de kinderen, aan het derde en vierde lid der geenen, die Hem haaten:* (Exod. XX: 5.)

Eindelyk, de Deugd zoude in haare eerlyke poogingen gewisſelyk op aarde beter ſlaagen, en aan min grievende teloorſtellingen onderhevig zyn, indien wederom, ik zegge niet God, maar het tegenſtreevend Zelfsbelang, en de laage driften der Stervelingen, den valſchelyk gezegden *wanzegen* niet voortbragten.

Na zo veele uitzonderingen valt het in het ooge, dat het onderſcheid der bedeelingen, ook ten aanzien van

het kwaade, 't welk uit den aart der dingen vloeit, of van de Oorzaak onzer *onvolmaakte* Natuure afſtroomt, meer aanmerkelyk verkleent. Immers het menſchelyk lichaam is eenerlei, vereischt eenzelvig voedſel en onderhoud, en ſtaat bloot aan gelykſoortige, of weinig verſcheelende, toevallen. De lucht verders, die wy ademen, dat voertuig van meenigte kwaalen, is aan allen gemeen. Haare Winden begunſtigen of ſchaaden aan Handel en Zeevaart, zonder aanneeminge des perſoons: even als het Onweder, de Regen en Zonneſchyn, naar de wetten der Natuure, van den Schepper vastgeſteld, den Akkerman blyft bedroeven, of verheugen. Gezondheid dus afgewisſeld door pyn, of ziekte, en voorſpoed gemengd met tegenſpoed, bepaalt het onvolmaakt en wankelend *geluk* aller menſchen; en de bygebragte Aanmerkingen toonen ons, hoezeer de Voorzienigheid ook in deezen ſtaat der beproevinge de wetten volge eener blykbaare onzydigheid.

2. Het valt echter niet te loochenen, of een zamenloop van omſtandigheden brengt niet zelden te wege, dat zommigen, ook buiten hunne ſchuld, en zelfs zonder eenig toedoen van anderen, in zwaardere onheilen gewikkeld worden, dan het doorgaand lot der wereld medebrengt. —— Tyd en toeval, naamelyk, wedervaart aan allen, onder de Goddelyke toelaating. Een ongelukkige val berooft dus wel eens den Vader en Verzorger van een talryk gezin voor altoos van het gebruik zyner friſſche ledemaaten. Eene beſmettende ziekte kluistert ten zelfden tyde den oudſten Zoon aan zyne legerſtede, en derzelver gevolgen ſtellen hem buiten ſtaat het gemis van het Vaderlyk gewin eenigermaate te vergoeden. Een geweldig Onweder, brand en verwoesting veroorzaakende, vernielt de geheele welvaart dier ongelukkigen, in het midden van hun lyden. —— In het kort, het valt ligt, zich voorbeelden van overgroote ramp te ſchetzen, en de ondervinding levert zodaanige, of zoortgelyke, in waarheid op. Moeielyker, zo niet ondoenelyk, is het, hun lot tot het gezegde peil eener gelykmaatige Geluksbedeeling onder de menſchen terug te brengen. Wy zouden dus konnen opmerken, dat dusdaanige opeenſtapeling van *onverdiende* onheilen en wederwaardigheden by uitſtek zeldzaam zy, en als eene uitzondering op het doorgaand beloop der dingen, te hoog voor het menſchelyk vernuft om derzelver rede aan te wyzen, mag beſchouwd wor-

worden. Wy zouden ons hier mede konnen verſchoonen, indien wy over dit duister onderwerp weinig licht in ſtaat zyn te verſpreiden; en, dewyl wy ons geenzins vermeeten de wegen der Goddelyke Voorzienigheid te konnen doorzien, zoude het welligt genoeg zyn, over dit *buitengewoon* zamenvoegſel van druk een nederig ſtilzwygen te bewaaren in onze Wysgeerige *Proeve*. —— Wy waagen echter de volgende *giſſingen*, om het ongemeen verſchynſel van zwaaren rampſpoed, zo veel in ons is, te doen zamenſtemmen met onze geliefkoosde ſtellinge.

Gelyk hevige ſtormwinden, guure buien, en felle onweders, altoos draagelyker zyn voor den Reiziger, wien zy op weg overvallen, dan dezelve eenen te huiszittenden Beſchouwer toeſchynen, alzo ſchildert de verbeelding ook den last der levensongevallen zwaarder af, dan zy in waarheid zyn. Verders het eerſte gevoel der onheilen moge, eenigzins om de gezegde reden, ondraagelyk ſchynen, de tyd, die gelegenheid verſchaft tot nadenken, en de gewoonte, welke de mogelykheid van het doorſtaan der treffende elende voldingt, brengen rasch eenige verligtinge aan. Voeg hier by, dat het bezef der *mogelykheid* van eenen ergeren toeſtand, dan hem bejegent, eene heimelyke ſtof tot vergenoegen oplevert aan elken Lyder. Daarteboven, naar gelang het lot der elendigen akeliger is, en het ongeval, dat hun treft, blykbaarder buiten hunne ſchuld hen overkomt, wordt het mededogen van anderen ſterker aangezet tot liefderyken byſtand: en, wie zal loochenen, of het genot dier weldaadigheid maatigt en mindert niet alleen het *Zedelyk* gevoel der onheilen, maar verſchaft tevens den verdruktten een moedgeevend uitzicht, en eene ſtreelende zelfsvoldoening. De hoop, eindelyk, op verligting van druk, en betering van toeſtand, blyft ook den rampzaligſten ſterveling by, en werkt doorgaans met meerdere opbeurende veerkracht, naarmaate het pak der wederwaardigheden zwaarder weegt. Uit dit alles blykt ons, hoezeer het verſchil tuſſchen de hevigſte en minhevige tydelyke onheilen, die deezen of geenen treffen, in grootheid afneemt, wanneer men dezelve minder naar de inſpraak eener *misleidende* verbeelding, dan wel volgens haaren *wezenlyken* aart, beöordeelt. Wederom, letten wy op de gevolgen der levensongevallen, dan beſpeurt men ligt, dat zy den mensch in zodaanigen ongunſtigen toeſtand

op deeze wereld plaatzen moeten, als wy reeds in onze aanmerkingen over de *ſtelliga* Geluksbedeeling beſchouwd hebben. Maar hier uit volgt, dat, in het geweld der eerſte, en herhaalde ſchokken des wederſpoeds, het onderſcheid van meerderen of minderen ramp voornaamelyk zoude moeten gezocht worden.

Edoch pyn en ſmarte, tegenſpoed en onheil, *bejegent* vroeg of laat aan allen, hoezeer in ongelyke maate. Men beſluite echter niet te rasch, dat in deeze Bedeelingen geene *evenredigheid* plaats grypt. Immers, wie doorziet ten vollen hoe naauwkeurig het lot en de droevenis des menſchen zy afgemeeten naar de kracht zyner aandoenlykheid, of naar den trap zyner redelyke kennis, waardoor hy het gewigt zyner ongevallen of minder gevoelt, of kloekmoediger uit pligtsbezef doorſtaat. Het is toch iets meer dan loutere gisſing, dat de Voorzienigheid, die den eenen deeze, den anderen geene, rampen zendt, en welke de maate van tydelyk onheil zommigen op eens, veelen by tusſchenpoozen, toedeelt, *het kruis naar eens ieders kracht heeft afgemeeten*, en, met één woord, de aardſche beproevingen alzo geregeld, dat zy hun, die het lyden waardiglyk draagen, *een gantsch zeer uitneemend eeuwig gewigt van heerlykheid werken zullen*; welk eindelyk alle mogelyke onevenredigheid tusſchen de aardſche bedeelingen zal wegneemen, of vernietigen.

3. Maar de ontydige *dood* van veel beloovende Braven, buiten eenige aanmerking van onmaatigheid, of ſchuldige roekeloosheid, hun ſterfuur weleens verhaastende, ſchynt eene andere gelykſoortige tegenwerping tegen onze ſtelling. Edoch, wat klaagen wy over den Jongeling, dien onze droefheid ten grave brengt? of heeft niet de mannelyke leeftyd, heeft niet de ouderdom, het is waar zyne genietingen, maar ook zyne zorgen, laſten, ongemakken en verzoekingen? Is 'er dus eene voldoende reden om eenen vroegen dood zo by uitſtek rampzalig te ſchatten boven eenen langeren leeftyd? Zuchten bedrukte Bloedverwanten niet veelmaalen eigenbaatig over hun verlies? en leert niet even dikwerf de uitkomst, dat een rechttydige en weldaadige dood den Vriend der Deugd aan de felſte onheilen van zyn Gezin, of Vaderland, onttoogen, en voor meenigte van gevaaren behoed heeft? Hoe het zy: het betaamt geen Christen zich te bedroeven, als *geen hoop* hebbende.

Im-

Immers wy weeten, dat ſterven geen ophouden van beſtaan, maar eene voortduuring, of gelukkige verandering, van leeven is. Wy gelooven verders, dat de Voorzienigheid de nevelen, die ons hier beletten de Waarheid in vollen glans te zien, zal opklaaren ten dage des Oordeels, wanneer haare Wysheid het twyfelachtige der tegenwoordige Bedeelingen gantſchelyk ſtaat te rechtvaardigen. —— Intusſchen, tot zo lange dit tydſtip opdaage, houden wy het daar voor, dat het gezegde ons geen geringen grond geeft, om te vertrouwen, dat, de rampen uitgezonderd, welke de mensch zichzelven, en anderen, berokkent, de ſtervelingen doorgaans eene maate van geluk genieten, die met de verbaazendſte Wysheid van den Algemeenen Vader geëvenredigd wierd.

C. Wy hebben, ten einde wy dit onderwerp van alle zyden gadeſlaan, nu nog een vluchtig oog te werpen op den gelukſtaat van onderſcheidene Volkeren. Hier nochthans doet zich aan onze beſpiegeling zo ryke ſtoffe voor, dat wy, welverre van haar uit te putten, of zelfs te doorloopen, naauwelyks iets anders ons voorſtellen dan meer ervaarene Mannen uit te lokken, om, na een dieper onderzoek en grondiger nadenken, zich hier over uit te laaten, en voort te werken op onze hoedaanige aanduidingen (*hints*). Eene verſchillende luchtgeſteltenis, naamelyk, onderſcheiden geaartheid van den grond, meenigerleie trappen van rykdom en armoede, de ongelyke duuring des levens, en veele uit elkander loopende toevalligheden, zo wel als de verſcheidenheid van nationale zeden, doen zich van ſtonden aan ter onzer beſpiegeling voor, ten einde wy wederom beſluiten mogen, dat de maate van geluk, op zo veelvuldige wyzen daargeſteld, meer in ſchyn, dan in waarheid, onevenredig zy onder de menſchen.

Hoe akelig zou de nacht, ſchier den geheelen Winter duurende in de gewesten naby of onder eene of andere der poolkringen gelegen, niet te achten zyn; wanneer haare duisterheid, behalven door het licht van Maan en Sterren, geenzins, en wel inzonderheid, gemaatigd werd door de glinſterende ſneeuw, en het ſterk ſtraalend licht des Noorden. Hoe ondraagelyk zoude niet aldaar de koude zyn, ten ware juist die Landen overvloed van brandſtoffe, en dikke beestenvachten, opleverden, om dat onheil te weeren. —— Daarentegen omtrent des aardryks middellyn groeit het boomgewas weelig op, en is door

zyne breede ſchaduw, en volſappig ooft, eene aangenaame afweering, en ſtreelende verkoeling, by de brandende zonne. — Sommige dorre ſtreeken, het is waar, verſchaffen ter naauwernoode voedſel aan den ſchraalen Akkerman, terwyl wederom andere oorden als de voorraadſchuuren der wereld te achten zyn, en door de gelegenheid tot den handel in welvaart en rykdom toeneemen. Maar, gelyk ten aanzien van de byzondere ſtanden eener Maatſchappye, zo twyfelen wy, welk deezer Volkeren gelukkigſt te achten zy, wanneer men iets meer dan de ſchors, of het uiterlyk aanzien der dingen, gadeſlaat. De natuur toch is met weinig te vergenoegen, en haakt geenzins naar *onbekende* genietingen: terwyl de zorgen by den aanwas der goederen niet het minſte afneemen, de behoeften vermeerderen, en de uitſpoorige eisſchen van ydele pracht, en dartele weelde, den mensch allengs ontzenuwen, van zyne veerkracht en waarde berooven, tot eenen verachten ſlaaf misvormen, en ten val brengen. —— Voorts heeft ieder Land, althans *in het oog* van den inboorling, zyne *ſchoonheid*, *bekoorlykheid*, en, het zy uit zichzelve, het zy door zyne ligging, middelen en wegen open tot bevordering van het beſtaan en de welvaart der ingezetenen: tevens heeft hetzelve zyne onvolmaaktheden, die der ſtoffelyke wereld eigen, en van haare natuure onafſcheidbaar, zyn. Hier is het water, daar de lucht, of winden, ginds wederom het onderaardſche vuur, door zyne verſchrikkelyke uitbraakingen, geweldige omkeeringen, en verwoestende ſchuddingen, het meest te duchten.

Waar een beſtendige en heete Zonneſchyn de Volken braadt, ontſteekt zich ligt de vernielende pest, en hevige beſmetting: elders, waar eene ſtrenge koude den onvoorzichtigen weldraa bevangt, ſlaat *de teering om het harte, terwyl de wangen bloozen*, en ſleept, hand aan hand gaande met andere droevige gevolgen eener belette uitwaaſeming, of verzuimde zinkingsſtoffen, meenigen lyder ten grave. Voorts, in waterachtige, en de Zee nabygelegen, Landen, brengt niet zelden de zwakheid der zenuwen, en de by ons zo zeer bekende ſcheurbuik, geene mindere verwoesting te wege: en eindelyk heeft men het hoogſt vermoedelyk daar voor te houden, dat, behalven de kwaalen, waar aan het geſlacht der menſchen alomme onderhevig is, ieder Land zyne eigene ziekten en geneesmiddelen daar tegen oplevere. Ook mogen wy hier

op-

opmerken, hoezeer de winden, regenvlaagen, en onweders, hier veelvuldiger, daar zeldzaamer, ginds heviger, elders gemaatigder, en, met één woord, naar vereisch der luchtstreeken, of ligging der Landen, door de hoogste Wysheid geregeld zyn tot bevordering van de vruchtbaarheid der aarde, en der gezondheid van haare bewooners. —— Deeze Proeve toont ons, naar ik achte, hoe juiste gelykmaatigheid van voordeelen, en nadeelen, aan de verscheiden oorden der wereld gevonden wordt. Ook vertrouwen wy dat hier mede geenzins strydt, dat, gelyk de gantsche groeiende natuur, dus ook de mensch, in warme landen het eerst tot rypheid kome, meest aandoenlyk schyne voor vermaak, en toegerust zy met eene vlugge en levendige verbeelding. Immers in koudere gewesten weegt een langduuriger bestaan, een bestendiger genot van meer gemaatigde gewaarwordingen, en de bedaarde koelzinnigheid van een doorziend verstand, de gezegde goederen op; zo dat wy twyfelen, of het Oosten, dan wel het Noorden, en, met één woord, welk deel der aarde van den Schepper meest bevoorrecht zy? Ons bestek, waar by wy ons tot eene proeve, geenzins tot een volledig onderzoek deezer zaak, bepaald hebben, verbiedt ons dit stuk verder uit te haalen; behalven dat wy ook reeds eenige aanmerkingen omtrent de geäartheden der menschen, en hunne verschillende bedeelingen, hebben voorgesteld, die ligt op de onderscheiden zielsgesteltenissen, of zeden der Volkeren, toe te passen zyn, en daarom te liever van ons, om herhaaling te myden, worden voorbygegaan.

D. Het zal echter niet te onpas zyn, dat wy een woord zeggen over het Goddelyk geschenk der Openbaaring van Christus, welke aan weinige Volkeren, in vergelyking der meenigte wereldburgeren, met blykbaare eenzydigheid door de Voorzienigheid zelve schynt toegedeeld te zyn, en eerst na verloop van eeuwen op aarde verkondigd wierd. —— Wy behoeven ons niet in te laaten in eene breedvoerige beäntwoording van dit Voorstel, welk, herhaalde reizen, en door kracht van bewyzen, door de ervaarendste Godgeleerden is opgelost, bovenal in hunne Verdeedigingen der Hemelsche afkomst van Jesus leere tegen den laster van eenen TINDAL, en andere Deisten. Genoeg is het voor ons, dat wy ter handhaaving der Goddelyke Rechtvaardigheid het volgende aanmerken.

Op welk een hoogen prys wy ook het voorrecht ſchatten van den laatſten en volmaakten wil des Hemels te kennen, hoezeer wy dit middel by uitſtek geſchikt rekenen, om hun, die hetzelve recht bezigen, in tyd en eeuwigheid gelukkig te maaken: niemand zal ons ligt overreeden om de Openbaaringe anders dan een *voorwaardelyk*, en geenzins als een *volſtrekt*, of ter zaligheid *onontbeerlyk*, *goed* te beſchouwen. De Heiden, met zedelyke vryheid en redelyk verſtand begaafd, heeft deszelfs voorlichting te volgen, en is alzo zichzelven *een Wet*, of verantwoordelyk by den Schepper, wegens het naarkomen, of afwyken, van zyne beſtemming tot Deugd en Godsvrucht. De Christen, ten aanzien van zynen pligt door de leer des Euangeliums met meerdere zekerheid overtuigd, wordt door deeze *bykomende* reden, en gezegende voorlichting, te ſterker verbonden tot een zaligenden wandel. Zal nu de laatſte door volſtandige gehoorzaamheid een beteren ſtaat, eene hoogere volmaaktheid, hier namaals beërven boven den eerſten, hy kan ook daarentegen, ongehoorzaam zynde, eene zwaardere ſtraffe op zich laaden, dan den geenen wacht, wiens onkunde aan Wet en Profeeten tot zyne verſchooninge pleit. Is, derhalven, de Openbaaring *niet volſtrekt ter zaligheid noodig*, maar eeniglyk een *voorwaardelyk* goed, eene voorlichting ten aanzien der pligten, welker opvolging of verſmaading tot vermeerdering van heil, of onheil, gedyen moet, het ſtrydt dan onzes inziens even weinig met Gods Rechtvaardigheid, deeze *Zedelyke* weldaad aan een gedeelte van het menschdom te ſchenken, als dat de ſcheppende hand des Almagtigen onderſcheiden gaaven, of vermogens der natuure, aan de ſchepſelen, ja zelf aan het geſlacht der ſtervelingen, oorſprongelyk toedeelde. Het *maaken* toch van *het een vat ter eere*, *van het ander ter oneere*, gelyk mede het bedeelen der redelyke Wezens met verſchillende Zedelyke voorrechten, hangt af van het welbehaagen, of de wysheid, des Opperſten Formeerders, en de billykheid vordert alleen dat het gebruik der toebetrouwde *talenten* verantwoord en beöordeeld worde in het algemeen Gerichte ten jongſten dage.

Maar hoeveel ſterker klemt deeze verdeediging der hoogſte Rechtvaardigheid, indien wy daar te boven weeten, het geen ook te bewyzen is, dat God zich ten geenen dage *onbetuigd* gelaaten heeft aan de menſchen; dat hun-

hunne hoegroote verbastering van Waarheid en Deugd, die de weldaad der Christelyke Openbaaring vorderde, alleen hunzelven, niet der Voorzienigheid, te wyten was; en verders dat de komst van Jesus tot verlichting der wereld ten meest geschikten tyde geschied is, en dat deeze Zegen door de Opperste Goedheid niet tot eenig *uitverkooren* Volk bepaald, maar geschikt wierd tot *eene Algemeene genade* voor al het geslacht der stervelingen. De schuld daarom, dat de Godsdienst van Christus nog verre is van geloofd en aangenomen te worden door de meeste, ik laat staan door alle, inwooners der aarde, is wederom aan hunne verkeerdheid, geenzins aan deszelfs inrichting, of de bedoeling des Allerhoogsten, te wyten; en zyne Goedheid wil evenzeer dat elk redelyk sterveling de Leer van Jesus omhelze, als zy vordert dat allen, die den Heere belyden, in overeenkomst met hunne roepinge leeven, aan welke het ook verre af is, dat de Christenen zich beroemen mogen van getrouwelyk te beantwoorden.

Hier mede eindigen wy onze beschiegelingen over de onderscheiden Geluksbedeelingen op aarde; en, schoon wy ons geenzins vermeeten dit vruchtbaar onderwerp naar zynen eisch behandeld te hebben, vleien wy ons nochthans, dat zo wie het gezegde overweegt, en daar te boven gadeslaat hoe naauwelyks *eenig* sterveling zich beroemen mag door lichaamsgaaven en zielsvermogens, zo wel als het bykomend voorrecht van tydelyke welvaart en aanzien, boven den naasten uit te munten, maar dat deeze zegeningen veelmeer onder de menschen gelykmaatig gedeeld zyn, die zal naar een Rechtvaardig Oordeel zich vergenoegen dat geen te zyn, welk God gewild heeft dat hy zyn zoude. Ten slotte herhaalen wy onzen wensch, dat, zo deeze Proeve omtrent de evenredigheid van geluk onder de menschen, als schepselen van éénen Schepper, op waarheid gegrond is, meer ervaaren pennen zich verleedigen mogen, om dit stuk door sterker, of afdoende, bewyzen aan te dringen. Want, ten zy ik gantschelyk dwaale, is 'er geene gedachte die de Vaderlyke Goedheid des Almagtigen sterker doet uitkomen dan deeze, dat hy zyne redenmagtige kinderen met de onzydigste Liefde gelykelyk bedeelde, en hun daar door allen grond benam tot ydele klagten, of de onbetaamelyke vraage: „ Waarom hebt Gy ons alzo ge„ maakt?" Ook kan, myns inziens, geen denkbeeld be-

ter de opwellingen tot nyd en afgunst ſtoppen, of derzelver oorzaak, eene laatdunkende trotschheid, wegneemen, dan het gezegd *vergenoegen*, en de bewustheid onder de menſchen, dat by hun, die Broeders zyn van één geſlacht, geen *oorſprongelyk* voorrecht plaats grypt; maar dat allen gelyke aanleiding en vermogens ontvangen hebben, om door DEUGD gelukkig te worden, boven elkanderen uit te ſteeken, en zich zelven te volmaaken. —— Indien deeze poogingen tot dit een en ander einde nuttig zyn mogten, is het oogmerk bereikt van hem, die dezelve ter plaatzing in dit *Maandwerk* geſchikt heeft.

J. B.

VERTOOG OVER DE NATUUR EN ZAMENSTELLING DER ZONNE, EN DER VASTE STARREN. Door WILLIAM HERSCHEL, LL. D. F. R. S. Voorgeleezen in de Koninglyke Societeit, den 18 Dec. 1794.

(*Vervolg en Slot van bl.* 397.)

Het zal nu zeer gemaklyk vallen, het Beſluit van alle de bygebragte Waarneemingen binnen een zeer kort beſtek te brengen.

Dat de Zon een zeer wyduitgeſtrekten Dampkring hebbe, kan niet gelochend worden; en dat deeze Dampkring beſtaat uit verſcheidenerleie elastike Vloeiſtoffen, welke meer of min doorſchynend zyn, en van welke de ſchitterende die is, welke ons licht verſchaft, ſchynt desgelyks ten vollen bevestigd te worden door alle de verſchynzelen der Zonnevlekken, van de *Faculæ* en van de lichtgeevende Oppervlakte zelve. 'Er doet zich geene ſoort van verſcheidenheid op in deeze verſchynzelen, dan van welke op de gereedſte wyze reden kan gegeeven worden uit de geduurige beweeging, welke wy zeer gereedlyk begrypen dat plaats moet hebben in de gewesten, zo uitgebreid, met elastike ſtoffen gevuld.

't Zal, egter, noodig weezen, een weinig meer byzonder ſtil te ſtaan by de wyze, op welke ik veronderſtel dat de lichtende Vloeiſtoffe van de Zon in derzelver Dampkring gebooren worde. —— Iets gelykaartigs, 't geen

geen wy kunnen ontleenen uit de formeering der Wolken in onzen eigen Dampkring, zal ter opheldering kunnen ſtrekken. De Wolken, in onzen Dampkring dryvende, zyn waarſchynlyk ontbindingen van de elastike Vloeiſtoffen des Dampkrings zelve; wanneer zodanige natuurlyke oorzaaken, als in dit groot Scheidkundig Stookhuis doorgaans aan den gang zyn, op dezelve werken. Wy mogen, overzulks, toeſtemmen, dat in den zeer wyduitgeſtrekten Dampkring van de Zon, uit oorzaaken van gelyken aart, ook ſoortgelyke Verſchynzelen zullen geboo-ren worden. Maar met dit onderſcheid, dat de geſtadige en zeer wyduitgeſtrekte ontbindingen van de elastike Vloeiſtoffen der Zonne van eenen Phosphoriken aart zyn, en vergezeld gaan met ſchitteringen, door licht uit te geeven.

Indien men hier tegenwerpe, dat zodanige geweldige en nooit ophoudende ontbindingen de Zon zouden uitputten, mogen wy weder onze toevlugt neemen tot de gemelde gelykaartigheid of overeenkomst, welke ons de volgende bedenkingen aanbiedt. De uitgebreidheid van den Dampkring onzer Aarde, zien wy, blyft in ſtand, ondanks de veelvuldige ontbindingen der vloeiſtoffen in wolken en vallenden regen, in ſchitterende blixemſtraalen, en andere vuurige lugtverhevelingen; dewyl 'er geſtadig nieuwe toevoer komt van elastike dampen, ſteeds opklimmende om het verlies, door deeze ontbindingen veroorzaakt, te vergoeden. —— Dan, men zou hier kunnen aanmerken, dat het geval met de ontbindingen van de elastike Vloeiſtoffen in den Dampkring der Zonne zeer veel daar van verſchille; naardemaal 'er Licht van de Zon uitgezonden wordt, en derwaards niet wederkeert, gelyk de Wolken op de aarde wederkomen, als zy zich in Regen uitgieten. —— Hier op dient ten antwoord, dat, in de ontbinding van Phosphorike Vloeiſtoffen, elk ander beſtanddeel, het Licht uitgezonderd, tot het lichaam der Zonne wederkeert. En dat de uitzending van Licht de Zon moet doen verminderen, is geene zwaarigheid, die tegen onze veronderſtelling kan worden aangevoerd. Want, daar het eene blykbaare zaak is, dat de Zon Licht van zich geeft, zou dezelfde zwaarigheid, indien het eene zwaarigheid moge genaamd worden, kragt behouden tegen alle andere uitlegging, welke men van dit verſchynzel zou kunnen geeven.

Daar zyn, nogthans, bedenkingen, die het drukkende van

van deeze zwaarigheid kunnen verminderen. Wy weeten, dat de onnadenklyke fynheid van het Licht zodanig is, dat, in het verloop van Eeuwen, de uitvloeijing van 't zelve uit de Zon de uitgeſtrektheid van dit groot lichaam niet zigtbaar kan verminderen. —— Men mag hier byvoegen, dat 'er ook, hoogstwaarſchynlyk, middelen van herſtel zyn, om aan te vullen wat door het uitzenden van Licht verlooren geraakt zy, ſchoon de wyze, op welke dit kan geſchieden, ons niet blyke. Veele van de werkingen der Natuure gaan haaren gang in dit groote Stookhuis, welke wy niet kunnen bevatten; maar nu en dan zien wy eenige van de werktuigen, waar door die werkingen volbragt worden. Wy behoeven ons in 't minſte niet te verwonderen, dat derzelver zamenſtelling zo zonderling is, dat wy onze onkunde van de wyze, waar op zy gebezigd worden, moeten bekennen; doch des mogen wy ons verzekerd houden, dat zy geene enkele *Luſus Naturæ* (Speelingen der Natuure) zyn. —— Ik bedoel hier het groot getal van kleine Comeeten, alleen door den Telescoop zigtbaar, die waargenomen zyn; en het nog veel grooter getal, die waarſchynlyk al te klein zyn om met onze uitgeſtrektſte waarneemingen agterhaald worden. Die zes, by voorbeeld, welke myne Zuster ontdekt heeft, kan ik, volgens waarneeming, verzekeren, hadden geen het minſte voorkomen van een eenigen vasten Kern, en ſcheenen alleen Dampverzamelingen te weezen, rondsom een middenpunt verdikt. Vyf daar en boven, die ik desgelyks heb waargenomen, waren bykans van dezelfde natuur. Dit veroorzaakt eene verborgenheid over derzelver beſtemming, die dezelve een plaats ſchynt te geeven onder de werktuigen, waarſchynlyk beſtemd tot het bewerken van eenige heilzaame einden door dezelve; en of de herſtelling van 't geen door de Zon verlooren wordt, by de uitzending van Licht, de mogelykheid waar van wy hier boven vermeld hebben, niet eene dier oogmerken konne weezen, zal ik niet op my neemen te bepaalen. —— De beweeging van de Comeet, door den Heer MESSIER, in Juny 1770, ontdekt, wyst duidelyk uit, hoe zeer derzelver loopkring aan verandering onderhevig was, door de werking der Planeeten; hier uit, als mede uit de weinige overeenkomst, welke gevonden kan worden tuſſchen de elementen van alle de Loopkringen der tot nog ontdekte Comeeten, blykt duidelyk, dat zy eene beſtemming kunnen heb-

hebben om eenen heilzaamen invloed te verſpreiden in eenig gedeelte des Hemels.

Myne veronderſtelling, nogthans, gelyk ik hier boven opmerkte, brengt my onder geene verpligting altoos, om te verklaaren, hoe de Zon zulk eene verſpilling van Licht kan veelen, of te toonen, dat dezelve in ſtaat is deeze voor *altoos* uit te houden. Desgelyks moet ik aanmerken, dat ik, in de overeenkomst van het verwekken van Wolken, enkel zinſpeel op derzelver voortbrenging, als veroorzaakt door de ontbinding van eenige der elastike Vloeiſtoffen onzes Dampkrings, die overeenkomst, welke op eene daadzaak rust, even zeer tot myn oogmerk zal dienen, aan welk eene oorzaak die Wolken derzelver oorſprong verſchuldigd zyn. —— Het is even zo gelegen met de Lichtgeevende Wolken der Zonne, als ik ze zo mag noemen. Deeze beſtaan duidelyk, dewyl wy ze zien; de wyze, op welke zy voortgebragt worden, moge eene veronderſtelling blyven, en de myne, tot 'er eene betere voorgeſteld wordt, ſtand houden; doch, 't zy dit gebeure, of niet gebeure, de Gevolgen, welke ik nu gaa trekken uit het reeds gezegde, blyven egter dezelfde.

Eer ik daar toe treede, moet ik alleen aanwyzen, dat, volgens de boven opgegeevene Theorie, een duistere Vlek in de Zon eene plaats is in den Dampkring der Zonne, vry van lichtgeevende ontbindingen; en dat de *Faculæ*, in tegendeel, meer overvloediger mengzels zyn van zich ontbindende vloeiſtoffen. De ſlagſchaduw, derhalven, die met de Vlekken vergezeld gaat, meestentyd meer of min nedergedrukt zynde tot omtrent half weg tusſchen het vaste lichaam der Zonne en het bovenſte gedeelte van die gewesten, in welke de lichtgeevende ontbindingen gevonden worden, moet zwakker dan andere deelen zyn. Geen Vlek, gunſtig geſchikt om afmeetingen te doen, in den laatſten tyd, zich op de Zon vertoond hebbende, kan ik alleen oordeelen uit vroegere verſchynzelen, dat de gewesten, waar in de lichtgeevende Zonnewolken gevormd worden, de verheffing der *Faculæ* daarby gedaan zynde, niet minder kan weezen dan 1843, en niet meer dan 2765 mylen diepte.

Het is waar, dat in onzen Dampkring de uitgeſtrektheid der Wolken binnen eene zeer naauwe beperking omſchreeven wordt; dan wy mogen liever die der Zonne vergelyken by de lichtgeevende ontbindingen, welke

plaats

plaats hebben in onze *Noorder Lichten (Aurora Borealis)*, lichtgeevende boogen, die zich veel verder dan de wolkgewesten uitbreiden. De digtheid van de lichtuitgeevende Zonne-wolken, ſchoon zeer groot, is mogelyk niet veel grooter dan die van ons *Noorder Licht*. Want, indien wy in opmerking neemen, welke de glans zou weezen van eene uitgebreidheid twee of drie duizend mylen diep, vervuld met zulke gloeiende vertooningen als wy nu en dan in onzen Dampkring zien, dan zou derzelver ſchynbaare digtheid, op den afſtand der Zonne gezien, niet veel minder weezen, dan die van de lichtgeevende vloeiſtoffe der Zonne.

Van den lichtenden Dampkring der Zonne gaa ik voort tot derzelver duister Lichaam, 't welk, uit de berekening van het vermogen, 't welk dezelve oefent op de andere Planeeten, by ons vastſtaat dat zeer vast moet weezen; en uit de verſchynzels der duistere Vlekken, van welken 'er veele, waarſchynlyk ter oorzaake van derzelver hoogte, herhaalde keeren gezien zyn, en anderzins oneffenheden in de oppervlakte aanduiden, vermoeden wy dat de oppervlakte der Zonne voorzien is van Bergen en Valeien.

't Geen gezegd is ſtelt ons in ſtaat om tot zeer gewigtige gevolgtrekkingen te komen, door aan te merken, dat deeze wyze van de Zon en derzelver Dampkring te beſchouwen de groote ongelykheid wegweert, welke wy, tot dus lange, gewoon waren te vinden tusſchen de geſteltenisſe der Zonne en der andere groote Lichaamen in het Zonneſtelzel.

De Zon, uit dit oogpunt beſchouwd, doet zich voor als een zeer uitſteekende, groote, lichtende Planeet, blykbaar de eerſte, of, ſtrikt geſprooken, de éénige Hoofdplaneet van ons Stelzel; alle andere voorzeker minder zynde. De gelykheid der Zonne met de andere Klooten in ons Zonneſtelzel, wat de Vastheid, den Dampkring, en de oneffenheid der oppervlakte, betreft; de wenteling om den as, en de val van zwaare lichaamen, leiden ons op om te veronderſtellen, dat de Zon waarſchynlyk mede bewoond is, gelyk de rest der Planeeten; bewoond door Weezens, wier maakzel geſchikt is overeenkomſtig met de byzondere omſtandigheden van dat groot lichaam.

Wat ook verbeeldingvolle Dichters mogen zeggen, als zy de Zon ter verblyfplaats maaken van de gezaligde Geesten; of zwaargeestige Droomers zich verbeelden, als

zy

zy die Vuurkloot ter ſtrafplaats voor de verdoemden kiezen, het blykt niet, dat zy voor hunne ſtrydige vermoedens eenigen anderen grond hebben, dan louter begrip en vermoeden; maar ik denk dat ik geregtigd ben, op *Starrekundige gronden*, om de Zon aan te merken als een bewoonbaare Wereld; en ik hou my verzekerd, dat de voorheen bygebragte Waarneemingen, met de daar uit afgeleide gevolgen, genoegzaam zyn, om ten vollen alle zwaarigheden, daar tegen gemaakt, te beantwoorden.

Het zal, nogthans, niet ongepast weezen eene zwaarigheid weg te neemen, welke ontleend wordt uit de werking der Zonneſtraalen op onzen Aardkloot. De Hette, welke hier, op den afſtand van 95 millioen mylen, door de Zonneſtraalen veroorzaakt wordt, is zo verbaazend, dat men konne tegenwerpen, dat de oppervlakte der Zonne zelve boven alle verbeelding moet verſchroeid weezen.

Op deeze zwaarigheid kunnen wy een zeer paſend antwoord geeven, door het bybrengen van veele proeven uit de Wysbegeerte, die uitwyzen, dat de Hette door de Zonneſtraalen alleen voortgebragt wordt, wanneer zy op een warmte geevend lichaam werken; zy zyn de oorzaak der voortbrenging van Hette, door zich te vereenigen met de vuurſtoffe, vervat in de verwarmde lichaamen; zo zal het ſlaan van ſtaal op een vuurſteen een magazyn met kruid aanſteeken, door al het daar in verborgen vuur in werking te brengen.

Maar een voorbeeld of twee van de wyze, waar op de Zonneſtraalen werken, zal dit ſtuk tot onze meest bekende proefneemingen t'huis brengen. —— Op de toppen der bergen van eene genoegzaame hoogte, vinden wy altoos, op die hoogte, waar de wolken zeldzaam komen, gewesten van Ys en Sneeuw. Indien nu de Zonneſtraalen zelve al de Hette aanbragten, welke wy op deezen Aardbol ontmoeten, moest die Hette het grootst weezen, waar de loop der Zonneſtraalen minst belemmerd wordt. — Ten anderen, onze Lugtbolreizigers bevestigen allen eenpaarig de koude van de hoogere gewesten onzes Dampkrings. Naardemaal, derhalven, zelfs op onze Aarde, de Hette van eenigen plaatslyken ſtand afhangt van de geſchiktheid der middenſtoffe om indruk van de Zonneſtraalen te ontvangen, hebben wy alleen toe te ſtaan, dat, in de Zon zelve, de elastike vloeiſtoffen, derzelver Dampkring uitmaakende, en de ſtoffe op de oppervlakte, van zulk eene natuure zyn, dat ze niet ligt aangedaan

daan worden door de eigene ſtraalen: en, waarlyk, dit denkbeeld ſchynt ſterkte te ontvangen door derzelver veelvuldige uitzending; want, indien de elastike vloeiſtoffen des Dampkrings, of de ſtoffe beſtaande op de oppervlakte der Zonne, van zulk eenen aart waren, dat zy eene gemaklyke chemiſche verbintenis met de ſtraalen gedoogden, zou derzelver uitzending zeer belemmerd worden.

Eene andere zeer wel bekende zaak is, dat het Brandpunt van het ſterkſte Brandglas, in de lugt gebragt, geene merkbaare Hette zal veroorzaaken, ter plaatze waar het, vóór een geruimen tyd, gehouden is, ſchoon het vermogen daar van om brand te verwekken, als geſchikte lichaamen daar aan voorkomen, groot genoeg zy om de hardſte zelfſtandigheden te doen ſmelten (*).

Noodloos zal het weezen, andere Tegenbedenkingen op te haalen; dewyl ik my verbeelde dat 'er geene kunnen gemaakt worden, of zy zyn door eene gepaste overweeging der voor bygebragte bedenkingen gemaklyk uit den weg te ruimen. —— De zodanige, welke men zou kunnen aandringen uit de ongelykheid tuſſchen den lichtgeevenden Dampkring der Zonne en van onzen Aarbol, zullen wy aanvoeren, als wy vervolgens de Tegenwerpingen overweegen, die bygebragt kunnen worden tegen het denkbeeld dat de Maan eene bewoonbaare Planeet zou weezen.

Ik zal nu tragten, door redenen uit de overeenkomst afgeleid, de denkbeelden te onderſteunen, welke ik heb opgegeeven wegens het Maakzel en de Oogmerken waar toe de Zon dient. Ten deezen einde zal ik best eenen aanvang maaken met zodanige bewyzen als de aart der zaake toelaat, om te toonen dat onze Maan waarſchynlyk bewoond is.

Deeze Satellit is van alle Hemelſche Lichaamen het naast by ons, en daar door het meest binnen het bereik onzer Telescopen. Diensvolgens bevinden wy, by herhaalde beſchouwing, dat wy, met volkomen gerustheid, des-

(*) Het onderwerp van Licht en Hette is zeer uitvoerig en ſchoon behandeld door den Heer LE LUC, in zyn voortreflyk Werk, *Idées ſur la Meteorologie*, Tom. I. P. II. c. 2. ſ. 2. *de la Nature du Feu*, en Tom. II. P. 3. c. 3. ſ. 2. *des Rapports de la Lumière avec la Chaleur dans l'Atmoſphere.*

deswegen het volgend verſlag kunnen geeven. De Maan is een Planeet van den tweeden rang, en van eene zeer aanmerkelyke groote; de oppervlakte van de Maan is, even als die onzer Aarde, onderſcheiden in bergen en valeien. De ſtand der Maane ten aanziene van de Zon is zeer gelyk aan die onzer Aarde, en, door eene wenteling om haaren as, heeft de Maan verwisſelingen van Jaargetyden, als mede van Dag en Nagt. Voor de Maan moet onze Aarde een zeer aanzienlyke Satellit weezen, die dezelfde geregelde afwisſelingen van verlichting ondergaat, als de Maan in 't oog der Aarde. De Zon, de Planeeten, de Starrebeelden, aan het Uitſpanzel, zullen daar opkomen en ondergaan, gelyk zy hier doen; zwaare Lichaamen zullen 'er nedervallen, even als op Aarde. 'Er ſchynt alleen, om de overeenkomst volkomen te maaken, aan te ontbreeken, dat de Maan, even als onze Aarde, bewoond worde.

Hier tegen zou men kunnen in 't midden brengen, dat wy in de Maan geene wyduitgeſtrekte Zeeën ontdekken; dat de Dampkring der Maane, (welks beſtaan van veelen zelfs in twyfel getrokken is,) zeer dun is, en ongeſchikt voor de inſtandhouding des dierlyken leevens; dat de Lugtſtreeken, de Jaargetyden, de lengte der Dagen, geheel van de onze verſchillen; dat 'er zonder dikke Wolken, (welke de Maan niet heeft,) geen Regen kan vallen; dat 'er misſchien geen Rivieren, geen Meiren, zyn. Met één woord, dat 'er, niettegenſtaande de aangeweezene overeenkomst, een beſlisſend onderſcheid zich ſchynt op te doen tusſchen deeze twee met elkander vergeleekene Planeeten.

Myn antwoord komt hier op neder; dat dit eigenst aangeweezen onderſcheid, als eene zwaarigheid aangevoerd, veeleer ſtrekt om de kragt van myn bewys te onderſchraagen, dan om 't zelve te verzwakken. De ervaarenis op onzen Aardbol leert ons, dat 'er een treffend onderſcheid zich opdoet tusſchen de Schepzelen, die denzelven bewoonen. Daar de Mensch op 's Aardkloots oppervlakte wandelt, vliegen de Vogels in de Lugt, en zwemmen de Visſchen in het Water; wy kunnen zeker tegen de geſchiktheid ten leevensonderhoud, door de Maan verſchaft, niets inbrengen, indien de Bewoonders der Maane bekwaam gemaakt zyn voor hunnen leevensſtand, gelyk wy voor den onzen. —— Eene volſtrekte en in alle deelen volkomene eenzelfdigheid ſchynt veel-

eer eene onvolmaaktheid aan te duiden, hoedanige de Natuur nooit den oogen biedt; en te deezer oorzaake geloof ik, dat de gemelde overeenkomſten genoegzaam toereikende zyn, om de hooge waarſchynlykheid, dat de Maan, even als onze Aarde, bewoond is, vast te ſtellen.

Om voort te vaaren, willen wy nu veronderſtellen, dat een Maanbewooner, die zodanige redenkavelingen uit de overeenkomst afgeleid niet in dier voege overwogen heeft, dat ze hem de bewoonbaarheid van onzen Aardkloot deeden vermoeden, het als zyn gevoelen opgave, dat het gebruik van dat groote Lichaam, 't geen hy in zyne nabuurſchap ziet, is om rondgevoerd te worden rondsom zyn kleinen Kloot; dat het aan het Licht der Zonne is blootgeſteld, om eene aangenaame en nutte verſcheidenheid van verlichting te hebben, zo wel als om Licht van de Zon te rug te kaatzen, wanneer het rechtſtreekſche Daglicht ontbreekt. —— Veronderſtelt desgelyks, dat de Bewoonders der Satelliten van *Jupiter*, *Saturnus* en van de *Georgiaan Planeet* (anders *Uranus*), de Hoofdplaneeten, tot welke zy behooren, als enkel aantrekkende Middelpunten beſchouwden, om derzelver wandelkringen zamen te houden, en haare wenteling om de Zon te regelen, en met wedergekaatst licht te vertroosten, by afweezigheid van rechtſtreekſcher verlichting. —— Zouden wy dan hunne onkunde niet wraaken, als ontſtaande uit gebrek aan aandagt en behoorelyke opmerking? 't Is waarheid, dat de Aarde, en deeze andere Planeeten, die Satelliten rondsom zich hebben, alle de hier opgetelde dienſten doen voor de Bewoonders dier kleindere Klooten; maar voor ons, die leeven op een deezer Planeeten, zullen deeze hunne redenkavelingen zeer gebrekkig voorkomen, wanneer wy zien, welk eene heerlyke Woonplaats de Aarde verſchaft aan een ontelbaar getal verſtandlyke weezens.

Deeze bedenkingen behooren de Bewoonders der Planeeten wyzer te maaken, dan wy veronderſteld hebben, dat de Inwoonders van derzelver Satelliten zyn. Het voegt ons zeker niet, gelyk zy, te zeggen: „de Zon, (die „ onmeetlyke Kloot,) welks lichaam meer dan den gehee„ len loopkring der Maane zou beſlaan,) is enkel een „ aantrekkend Middelpunt voor ons." —— Uit de ondervinding kunnen wy verzekeren, dat de volvoering der heilzaamſte dienſten voor de mindere Planeeten niet onbeſtaanbaar is met de waardigheid van hooger oogmerken; en, ingevolge van zulke redenkavelingen uit de overeenkomst

komst ontleend, door het zien met Telescopen onderſteund, 't welk blykbaar 't zelfde gevoelen onderſchraagt, behoeven wy niet te twyfelen, de ſtelling te erkennen, dat de Zon van Inwoonders ryklyk voorzien is.

De Zon op deezen voet te beſchouwen is, in de gevolgen, van het uiterſte gewigt. Dat de Vaste Starren Zonnen zyn, kan naauwlyks eenigen twyfel lyden. Derzelver onmeetlyke afſtand van ons zou ze geheel uit ons oog verbannen, indien het licht, 't welk zy te onswaards afzenden, niet van denzelfden aart ware als het Zonnelicht. —— Daarenboven kan de overeenkomst nog verder worden uitgebreid. De Zon wentelt om haaren as. Zo doet ook de Star *Algol.* Zo doen de Starren, gemerkt *β Lyræ*, *δ Cephei*, *η Antinoi*, *ο Ceti*, en veele meer; hoogwaarſchynlyk alle. Te welker andere oorzaake kunnen wy zo aanneemelyke reden geeven van derzelver, op vast bepaalde tyden, voorvallende veranderingen? —— Wederom, onze Zon heeft Vlekken op de oppervlakte; deeze heeft ook de Star *Algol;* deeze hebben de reeds optelde Starren, en waarſchynlyk elke Star aan het Uitſpanzel. —— Op onze Zon zyn die Vlekken veranderlyk; even zo zyn ze op de Star *ο Ceti;* zo als ten vollen blykt uit de ongeregeldheid van den veranderlyken glans, die dikwerf wordt afgebrooken door toevallige veranderingen, terwyl de gewoone omlooptyd onveranderd blyft. Dezelfde kleine afwykingen heeft men waargenoomen in andere Starren van dien aart, en moeten toegeſchreeven worden aan dezelfde oorzaak. Maar, indien de Starren Zonnen en de Zonnen bewoonbaar zyn, zien wy meteen, welk een onafmeetlyk groot veld voor dierlyke Bewooning zich aan 't oog onzer beſchouwinge opdoet.

't Is waar, dat de rede uit de overeenkomst afgeleid ons mag doen beſluiten, dat, naardemaal de Vaste Starren blyken Zonnen te weezen, en Zonnen, naar het algemeen gevoelen, dienen om te verlichten, te verwarmen, en een Stelzel van Planeeten te onderhouden, wy een denkbeeld van ontelbaare Klooten, geſchikt ter bewooning voor leevende Schepzelen, hebben. Maar, indien deeze Zonnen zelve eerſte Planeeten zyn, kunnen wy eenige duizenden van dezelve met onze eigen oogen zien, en millioenen door behulp onzer Telescopen; wanneer, ten zelfden tyde, dezelfde redenkaveling uit de overeenkomst nog in volle kragt blyft, ten aanziene van de Planeeten, welke door deeze Zonnen beſcheenen worden.

Te deezer plaatze mag ik, nogthans, in aanmerking neemen, dat, uit anderen hoofde, het denkbeeld, dat de Zonnen of Starren enkel de Steunzels en Onderhouders zyn van Planeetſtelzels, niet volſtrekt als een algemeen moet worden aangenomen. —— Onder het zeer groot getal van zeer digt opeen gepakte Starrenhoopen, welke ik in myne Star-registers heb opgegeeven, zyn 'er eenige die ons den hemel uit een ander oogpunt doen beſchouwen. De Starren in dezelve ſtaan zo digt by elkander, dat, niettegenſtaande den grooten afſtand, op welken wy mogen ſtellen dat die Starrenhoop zich bevindt, het naauwlyks mogelyk zy, een genoegzaam grooten onderlingen afſtand toe te ſchryven aan de Starren, die Starrenhoop uitmaakende, om plaats open te laaten voor de Planeeten, ten welker behoeve deeze Starren beſtaan of veronderſteld worden te beſtaan. —— Het ſchynt, overzulks, hoogstwaarſchynlyk, dat zy voor zichzelven beſtaan, en, met de daad, enkel lichtende *Hoofdplaneeten* zyn, te zamen verbonden in *één groot Stelzel van* onderlinge onderſchraaging.

Naardemaal ik, in het bybrengen van deeze byzonderheid, niet op veronderſtellingen afgaa, maar daadlyke waarneemingen op 't ooge heb, zal ik een voorbeeld bybrengen in de Starrenhoopen, onder No. 26, 28 en 35, VI Clasſis van myn Catalogus van *Nebulæ, and Clusters of Stars*, te vinden in de *Phil. Transact.* Vol. LXXIX. P. II. p. 251. De Starren daarin zyn zo digt opeen gepakt, dat ik niet kan giſſen, dat zy op een grooter ſchynbaaren Afſtand zich van elkander bevinden dan vyf Seconden; zelfs naa een behoorelyke inruiming gemaakt te hebben voor zulke Starren, als op de veronderſtelling van een klootſche gedaante des Starrenhoops elkander verwiſſelen. Indien wy nu zo veel tuſſchenruimte tuſſchen elk dier Starren wilden ſtellen, als 'er is tuſſchen de Zon en *Sirius*, moeten wy deeze Starrenhoopen 42104 maalen zo ver van ons ſtellen, als gemelde Star van de Zon is. Maar, om den glans van *Sirius* zo zeer te verminderen, dat dezelve gelyk ſtaat met een Star op zulken afſtand, dan moet ik de opening van myn twee en twintig voetigen Telescoop tot minder dan het twee en twintig honderdſte gedeelte van een duim verkleinen, wanneer ik zeker niet langer kon verwagten eenige Star in 't geheel te zien.

Soortgelyke aanmerking valt 'er te maaken ten opzigte van

van het getal van zeer digt byeen zynde dubbele Starren, wier ſchynbaare Diameters, gelyk en niet zeer klein zynde, geen zeer grooten onderlingen afſtand aanduiden, van welken egter moeten afgetrokken worden alle die, waar de verſchillende afſtanden vergoed kunnen worden door het weezenlyk verſchil in elks grootte.

By al het gezegde mag nog gevoegd worden, dat, in eenige ſtreeken van den Melkweg, waar nogthans de Starren niet zeer klein zyn, dezelve zich zo digt byeen bevinden, dat ik, in den Jaare 1792, den 22 Aug., bevond, dat, in het verloop van een en veertig minuuten tyds, niet minder dan 258 duizend derzelven over het veld van myn Telescoop gegaan waren.

Het ſchynt, derhalven, over het geheel, niet onwaarſchynlyk, dat, in veele gevallen, de Starren vereenigd zyn in zulke digt geſlootene Stelzels, dat zy niet veel ruimte overlaaten voor de wandelkringen van Planeeten of Comeeten; en gevolglyk, uit deezen hoofde, veele Starren, willen wy dezelve niet ſlegts aanmerken als nutlooze ſchitterende ſtippen, op zichzelven lichtgeevende Planeeten zyn, misſchien van Satelliten vergezeld.

NAA-SCHRIFT.

De volgende Waarneemingen, welke gedaan zyn met een verbeterden toeſtel, en onder de gunſtigſte omſtandigheden, mogen by de reeds gegeevene gevoegd worden. Zy zyn beſlisſende ten aanziene van een der geſteldheden van de lichtgeevende ſtoffe der Zonne.

Nov. 26, 1794. Acht Vlekken in de Zon, en verſcheide onderverdeelingen van dezelve, alle even zeer ingedrukt.

De Zon is allerwegen geſprenkeld.

Het geſprenkeld voorkomen van de Zon is toe te ſchryven aan eene oneffenheid der oppervlakte.

De Zon is even zeer geſprenkeld aan de Poolen als aan den Equator; doch het geſprenkeld voorkomen kan men beter zien op het midden van de ſchyf, dan na den omtrek, uit hoofde van de klootſche gedaante.

De oneffenheid, ontſtaande uit de verheffing en nederdrukking van het geſprenkeld voorkomen der oppervlakte van de Zon, ſchynt, op veele plaatzen, zo veel, of bykans zo veel, te zyn als de nederdrukking van de byſchaduw aan de Vlekken beneden het bovenſte gedeelte

van de lichtende zelfſtandigheid, zonder de *Faculæ* in te ſluiten, die vooruitſteeken.

De lichtende Zelfſtandigheid der Zonne is noch een vloeibaare, noch een elastike, Vloeiſtoffe; dit blykt daar uit, dat dezelve niet onmiddelyk de holligheden der Vlekken opvult, en de oneffenheid der geſprenkelde gedeelten. Dezelve beſtaat, derhalven, op de wyze van *licht*-afgeevende Wolken, dryvende in den doorſchynenden Dampkring van de Zon; of liever uit lichtende ontbindingen, plaats neemende in dien Dampkring.

VERHANDELING OVER DE VERANDERINGEN, WELKE ALLE GESCHAPEN WEZENS ONDERGAAN.

(*Vervolg en Slot van bl.* 259.)

Thans treden wy met onze Beſpiegelingen *in een veld*, zo uitgeſtrekt, dat hetzelve voor *bepaalde gezichten* onoverzienbaar is. Het Ryk der Groeibare tog is zo talryk, dat men hier, wegens deszelfs verſcheidenheid en veelheid, zich nog meer moet ontzetten dan over dat der Dieren; want hoe talryk dit ook zyn moge, en deszelfs verſcheidenheden elken opmerkzamen Waarnemer moeten verbazen —— in het Ryk der Planten vind men eene alles te boven gaande verſcheidenheid, en zo veele veranderingen, dat, zag men ze niet dagelyks gebeuren, en was men 'er door gewoonte niet als ten eenemaal koel en onverſchillig omtrent, men zou 'er van bedwelmen, en nauwlyks zyn gezicht gelooven —— welk een onmetelyke Oceaan, om zich in te begeven —— een Doolhof met duizenden kronkelpaden, waarin men zich vaak ligt verwarren kan.

In het Plantenryk heeft leven, groei, aandoening, gevoel, gehoor, gezicht, ſmaak en reuk zelfs, plaats, bykans op gelyke wyze als by de Dieren, en hier door zyn de uiterſte grenzen van beide zoorten van de Dieren en Planten zo nauw aan elkanderen vermaagſchapt, dat men ze met moeite onderſcheiden kan, en nauwlyks weet, tot welk Ryk, of tot dat der Dieren, of tot het Plantenryk, men ze te brengen hebbe. —— Dat Planten by het leven ook gevoel hebben, blykt, om dat zommigen zo aandoenlyk zyn, dat zy maar niets kunnen verdragen, of

zy

zy kwynen of zy ſterven —— zommigen zelfs mag men niet aanraken, of zy trekken hare bladeren in, zo als onder anderen de Mimoſa, en nog eenige anderen. —— Men heeft 'er, die, door een ſterk geluid getroffen, het leven verliezen —— 'er zyn 'er, welke, als begaafd met het zintuig van gezigt, zich naar de Zon wenden, gelyk de Zonnebloem, en het zonnewendend Wolfsmelk, en meer anderen. —— Ook hebben zy haren ſmaak, en zommigen zelfs zyn zo kiesch, dat zy kwynend gaan ſterven, wanneer zy haar natuurlyk voedzel misſen. —— Zy hebben zelfs hare vlagen van droefheid, en treuren. Een aangename dag vervrolykt haar, terwyl, de dag dalende, een donkere nagt ze dompelt in de grootſte treurigheid. —— Veele bloemen ſluiten zich met den avond, gaan ſlapen in den nagt, ontwaken met den morgen, en openen zich op den dag. —— Zo gaan zy even als de Dieren met den avond ter ruste, en ontwaken met den morgen. Zy ſluiten zich, even als of zy de oogen ſloten om te ſlapen, en, beminnaars des lichts, ontwaken zy met het ryzen van den dageraad —— door den ſlaap verkwikt, hebben zy nieuwe kragten opgezameld, en vertoonen zich met nieuwen luister. —— Men vind bloemen, welke zich op vaste uuren van den dag openen en ſluiten; met het by elkanderen planten van zulk zoort van bloemen, die zich op onderſcheiden uuren van den dag openen en ſluiten, kan men, even als met een uurwyzer, de onderſcheidingen van den tyd aantoonen. —— Zo veele onderſcheidingen, en duizend anderen meer, veel te menigvuldig om alle door my opgeteld te worden, hebben 'er plaats in het Ryk der Planten, met opzigt tot derzelver aart en natuur.

Dan hoe verbazende zyn de veranderingen, welke 'er plaats grypen, met betrekking tot derzelver wasdom, tot derzelver groei en leven.

Hoe veele ſchoonheden verſpreid het Ryk der Planten niet in de Natuur! Hoe naar en akelig zou de ganſche geſchapenheid niet zyn, was uit hetzelve het Ryk der Groeibare uitgemonſterd! —— Verbeel u eene akelige Woesteny, waarin geheel geen Kruid of Plant, en bygevolg noch groei noch eenig leven, te vinden is. —— Al het gedierte zou vergaan, Mensch en Vee zou ſterven —— geen onderhoud, geen voedzel, of eenige verkwikking, leverde de ganſche Natuur op, terwyl eene doodſche naarheid over al 't aardryk zou liggen uitgebreid.

breid. Beſchouw ſlegts het gelaat des Aardryks *in den* doodſchen winter — alles is even akelig en naar; en had men niet gezorgd tegen dezen tyd, hoe zou het Vee vergaan — het Gedierte ſterven, en de Mensch — helaas al 't menschdom, ras van den aardbodem verdelgd zyn! Het aardryk was eene akelige doodswoestyn, *vol ſchrikbeelden* en treurige ſchouwtoneelen. — Nu integendeel word door het vrugtbaar aardryk, welks gelaat op zyn tyd vernieuwt, en aan geſtadige veranderingen onderhevig *is*, Mensch en Vee, al wat zich in de lugt en op de aarde bevind, onderhouden.

Hoe aanminnig vertoont zich dan aan ons oog de bevallige Lente, wanneer de alverſlindende Winter geweken is — welk een verbazend onderſcheid! — Flus was nog alles in eenen ſtaat des doods, alles verdord, geſtorven, ſlegts een enkel groen grasſcheutje zag men hier en daar zich uit de dorre aarde verheffen. — De dood oefende alom op de velden haar geweld, en had alles verwoest. Het puntig winterkoorn, eenigermate uit het dorre aardryk opgeſchooten, vertoonde nog eenig groen *en leven; voorts* was alles door den Winter verſlonden — alles verloren gegaan — alles geſtorven — zo doods — zo naar ſtond alles flus nog, zonder leven, verſlensd, verdroogd, of aan de verrotting, aan het verderf, overgegeven. — Dan zie, zo dra verſchynt de vrolyke de alles verkwikkelyke Lente niet, of al de Natuur krygt weêr groei en leven, en komt met zo veel bevalligheid te voorſchyn, die aller oogen ſtreelt, en de harten verlevendigt en vermaakt. — De ganſche Natuur is uit den dooden opgeſtaan en verrezen — verrezen met nieuwen glans en luister. — ô Welk eene alles te boven gaande verandering — verandering voorwaar, die verbazen moet! — Dan welke wonderen, wonderen die onze verbazing, onze eerbiedwekkende verbazing, zo wyd moet doen uitſtrekken als ons voorwerpen in de Natuur bejegenen, om dat ieder onderſcheiden voorwerp ons treft, en de verwondering gaande *houd* door aan dezelve geſtadig nieuw voedzel te verſchaffen.

Nu word men bedwelmd door de menigte van aangename en verrukkende vertooningen, die het gezicht ſtreelen en alle onze zintuigen op de gevoeligſte wyze aandoen; eene verſcheidenheid, zo groot, dat zy alle verbeelding te boven gaat. De velden, zo ver het oog reiken kan, en nog oneindig verder, vertoonen eene mengeling van kruiden en bloemen, wier gezicht verrukt, en

wier

wier geuren lieflyk het hart ſtreelen. De Bosſchen, welke in den Herfst millioenen van bladers lieten vallen, welke alle de ruwe Winter verteerd heeft, deze bosſchen zyn weer in een nieuw en jeugdig gewaad uitgedost — millioenen van knopjes, in welke de bladers zo lang beſloten zyn gebleven als de Winter geduurd heeft, hebben zich nu ontwikkeld; en zie daar, ze zyn mogelyk nog met eenige millioenen vermeerderd, en veel talryker, dan die in den Herfst zyn afgevallen. —— Al 't Geboomte is verlevendigd, en met nieuw en jeugdig groen vercierd, met mals en bladerryk loof, waar onder het gevogelte zich aangenaam verſchuilt, en duizend zoetluidende ſtemmen laat hooren. —— Onze gedagten verliezen zich by de overweging van zulke verbazende veranderingen, veranderingen die jaarlyks gebeuren — ja veranderingen die dagelyks, die elk oogenblik zelfs, in het Ryk der Groeibare, plaats hebben.

Dan de Lente gaat met eenen ſnellen — met eenen verhaasten, tred ſpoedig voorby — ras is al het gebloemte uitgebloeid, de jeugdigſte en ſchoonſte bloempjes duuren doorgaans nog het kortſte. —— Het gebloemt der Vruchtboomen althans duurt zeer kort. —— De Zomer vervangt de plaats van de Lente — de Zomer, die de Vruchten koestert, of voor den laten Herfst, of reeds rypt, om in den Zomer nog te worden ingezameld. —— Dusdanige veranderingen ziet men in al de Natuur ſlegts in eenen engen kring des tyds gebeuren — gebeuren aan alle de Kruiden des velds, aan alle de Planten, aan alle de Heesters, aan al het Geboomte, aan alle Wouden en Bosſchen — en deze veranderingen zyn voorwaar voor onze eindige verſtanden niet te doorgronden, ten eenemaal onbegrypelyk — onberekenbaar!

Na 't eindigen nu van de verkwikkelyke Lente, van den rypmakenden, van den koesterenden, Zomer, na het eindigen van den milden — den vruchtryken, Herfst, dan komt weer de alvernielende Winter aan, verderft alles, verkeert de Natuur in de akeligſte naarheid, verkeert al de Natuur in eenen kwynenden, in eenen ſtervenden, ſtaat! het edelst Veldgewas is verdord — geen enkel van zo veele millioenen bloempjes is 'er meer in leven — geen enkel bloempje is 'er overgebleven — niets daar van is 'er in veld of hoven meer te vinden — geen plant of kruid — alles is verdord en geſtorven — geen enkel groen blaadje aan 't geboomte, alle zyn zy afgevallen — al 't

geboomte, alle wouden en bosschen, zyn kaal en *bladerloos*. —— Welk eene verandering! schier ongelooflyk: dog men is 'er dagelyks zo aan gewoon, dat het op onze harten den minsten indruk niet maakt.

Dan in geen Ryk is deze verandering voorwaar merkbaarder dan in het Ryk der Planten. 'Er gaat geen enkel oogenblik voorby, 't zy in het groeijen, in het opschieten, in het bloem- en vrugtdragen, of ieder dag levert de onnagaanbaarste veranderingen in hetzelve op. —— Maar hoe groot, hoe verbazend groot, zyn niet die veranderingen! — Welk een afstand tusschen het zaad en het kruid —— tusschen eenen eikel en den boom, die uit denzelven voortkomt, en eerst in dien ligt opgewonden, en daar uit voortgroeit. —— Wie zou uit eenen Amandel, of uit het zaad van den Pynboom, zulke boomen verwagten, gelyk daar uit opgroeijen, en die met hunne kruinen de Wolken schynen te reiken? — Welk een wyden afstand tusschen de bloemen en het kruid — welk een afstand tusschen deze en de vrugten? —— De bloëmen wederom worden door *een zeker stuifmeel* vrugtbaar gemaakt, om zaad en vruchten voort te brengen; anders komt geen vrucht tot wasdom, en geen zaad zal eenig kruid of plant voortbrengen. Dan wie zou verwagten, dat het zaad, in de aarde geworpen, aldaar door de warmte, lugt en vogten, gestoofd, en aan het gisten geholpen —— wie zou verwagten, dat daar uit kruiden, planten, heesters en boomen, zouden voortspruiten uit de aarde? Wie zou verwagten, dat dit zaad aan de ganssche Natuur, aan al het aardryk, eene vernieuwde gedaante zou schenken? Laat eens eenig raisonnement het zo ver brengen, om dit alles te kunnen beredeneeren, wanneer men 'er geen bevinding van had, of niets afwist.

Zie daar een gering staal, slegts eene kleine proef opgegeven, van de onberekenbare veranderingen, welke men oogenblik voor oogenblik ontwaar word in het Plantenryk. —— Ik mag myne Bespiegelingen niet verder laten weiden, of ik zou deze Verhandeling buiten hare palen zetten. Ik ga nu over tot het Ryk der *Mineralen* en Delfstoffen; en ook in dezen na te gaan, zal men ontdekken, dat 'er gestadige, veelvuldige en verbazende, veranderingen in plaats hebben.

In het Ryk der Dieren ontdekt men leven, gevoel, willekeurige beweging, zelfs by zommigen raisonnement, en werking uit redelyke en verstandige grondbeginzels.

In

—— In het Plantenryk vind men groei, leven, en zelfs gevoel: maar deze kunnen zich niet willekeurig bewegen, van plaats veranderen, veel min redeneeren of redelyk werken. —— Dan de Delfſtoffen ontbreken meer; hier is eene merkelyke afdaling. —— Zy wasſen aan, dit is zeker; dog een levend grondbeginzel ſchynen zy te misſen. —— Zy vergrooten — dan, groeijen zy daarom als de Dieren, de Planten en de Kruiden? —— Zy veranderen — wonderbare verſchynzelen hebben 'er by plaats. Dan, zal men ze daarom ook leven, en voortbrenging van hun geſlagt en zoorten, toekennen? Door de werkingen van de verſchillende zoorten van Zouten, der vitrioolzuure grondbeginzels, door de werking der lugt, en de vloeiſtoffen, daarin gevonden, worden groote, ontzettende, veranderingen geboren. Hier door geſchieden afnemingen en aanwasſen in de Mineralen. Zy ontvangen door de bewerking van deze ſtoffen, welke hunne grootheid uitbreiden, of van derzelver uitgebreidheid verminderen, en de ſtoffen, welke hier worden afgenomen, weêr op andere plaatzen nederzetten, en aldaar als nieuwe Wezens te voorſchyn brengen, als nieuwe Schepzels vormen. Hier door ontſtaan nieuwe gedaanten, breiden zich in grootheid uit, en 'er vallen onberekenbare veranderingen in voor. —— Onderſcheiden grondbeginzels, elkanderen ontmoetende, verwekken zeldzame vertooningen, en maken dat 'er verbazende veranderingen in de Wezens voorvallen. —— Wanneer Vitrioolzuur en een Alkalisch grondbeginzel elkanderen ontmoeten, word 'er een Zout uit geboren van een geheel ander beginzel dan een dezer beiden; een Zout dat de natuur noch van het een noch van het ander bezit, namelyk een Middelſlagzout, zo als het genoemd word by de Scheikundigen.

Dan, om weêr op de Delfſtoffen te komen, in deze worden die vaten, waar de vloeiſtoffen tot groei en onderhoud doorvloeien, gelyk by de Planten, en nog veel minder dan by de Dieren, plaats grypen, niet gevonden. Zo 'er al vloeiſtoffen in zyn, gelyk dat meêr of min plaats moet hebben, dan zyn ze verſpreid door de ganſche masſa, door de geheele zamenſtelling der deelen; maar zy hebben den omloop niet, om dat zy de daartoe geſchikte vaten misſen. — Dan ik kan hieromtrent niet wydloopiger zyn, of ik zou my te ver buiten de grenzen dezer Verhandeling verwyderen, die zeker zo eene uitvoerige uitgebreidheid verbied. Het zal genoeg zyn,

zyn, en zo ik vertrouw voldoende, de aandagt myner Lezeren flegts by eenige weinige verſchynzelen te bepalen, om overtuigend te doen zien, dat in al de Natuur, zelfs daar men zou wanen dat ze in 't geheel geene plaats hadde, nochtans zo groote veranderingen ontdekt worden dat ze elk moeten verbazen.

Zagen wy, hoe ontzettend de veranderingen zyn, welke zommigen, ja meest allen, uit het Ryk der Groeibare ondergaan, dan zommigen uit het Ryk der Mineralen, en uit dat der Groeibare, zyn zo na aan malkanderen vermaagſchapt, dat men ongevoelig van de eene tot de andere overgaat. —— Zoo nauw grenzen deze twee Ryken aan elkanderen, dat eenige uit het Plantenryk Steenen ſchynen, en andere uit het Ryk der Myn- en Delfſtoffen als de Planten ſchynen te groeien. —— De Verſteening geſchied van hout en planten. Van geheele boomen word het hout, de takken en bladeren, geheel in ſteen veranderd, en het geen eenige jaren te vooren groei en leven hadde, week en ſlap ware, *is nu zo hard* en vast, dat het geheel tot de *zelfſtandigheid van ſteen* is overgegaan. De gedaante van Kruiden, Planten en Boomen, blyft voor het uitwendige dezelfde —— dan de aart en de natuur van dezelve is ten eenemaal veranderd. — De bladers behouden hunne gedaante, de fynſte ſtreepjes ziet men in dezelve, en de dunſte draadjes en ribbetjes van bladeren en hout word men zelfs gewaar.

Op dezelfde wyze verſteenen ook dierlyke lichamen; dog in deze gaan veelal die fynſte veſeltjes weg, en de masſa, zo ook de vorm en gedaante, *blyft*. —— Deze is maar eene enkele proef van de veranderingen, welke 'er in dit gedeelte van de Natuur plaats grypen — dan, recht opgemerkt en gadegeſlagen in alle derzelver byzonderheden, zyn ze van zo eenen zonderlingen aart, dat zy, even gelyk alle werkingen in de overige vakken der Natuur, onze verwondering moeten opwekken, geduurig levendig houden, en ons als in verbazing en in bedwelming wegvoeren, wegens de oneindige grootheid van den Almagtigen Formeerder, die de Voortbrenger is van alle de wonderen der Natuur!

Welke ontzettende vertooningen en ſpeelingen van de Natuur ontdekt men niet in de binnenſte deelen, in de ingewanden, der aarde, in de onderſcheide Mineraalmynen, in die van 't Goud, Zilver, Kwik, Koper, en Yzermynen. — Groote wonderen zyn 'er in de diepte

der

der aarde verborgen; ſchatten van eene onmeetbre uitgebreidheid. —— Welke ſpeelingen der Natuur, om my ſlegts by deze alleen maar een oogenblik te bepalen. —— In deze Mynen vind men geheele Grotten, Grotten van de allerſchoonſte en wonderbaarlykſte gedaante, toebereid, toegeſteld, even als waren het de pragtigſte kamers, vertrekken van Koninglyke Paleizen, waarin de Grooten der aarde gewoon zyn hun verblyf te houden —— kamers en vertrekken, opgeſierd met de kostbaarſte meubelen, met de ſchitterendſte huisraden. —— Hoe ſchoon, hoe wonder ſchoon, zyn hier de onderaardſche Kristalvertrekken. —— Hier ſchittert alles tegen u in. — Hier heeft men onderaardſche gewelven als door de kunſtigſte handen toebereid —— gewelven van Kristal, wier ſterk glinſterende glanſen en ſtralen het gezicht niet verdragen kan. —— Hier ontdekt men kamers en vertrekken, opgeſierd met ontelbare luſters, en opgepronkt met zulke ſieraden, die men te vergeefs in Vorſtelyke Paleizen, hoe pragtig anders, zoeken zou. —— Dan in deze onderaardſche gewelven, in die onderaardſche waereld, ontdekt men geene mindere veranderingen, dan in de bovenwaereld op de oppervlakte van onze Planeet.

Met hoe veele ſtalen zoude ik deze nog kunnen vermeerderen en uitbreiden, om de wonderen te vergrooten, die in het binnenſte van onzen Aardbol gevonden worden. — Dan dit zou my al te langwylig maken. De voorbeelden, intuſſchen, door my uit de drie Ryken der Natuur aangevoerd, vlei ik my, zullen genoegzaam zyn, om onwederſprekelyk te bewyzen, dat 'er niets in 't Geſchapenal gevonden word, of het is der geſtadige verandering onderhevig — van den Mensch — van al 't Gedierte des Velds, der Lugt en der diepe Wateren — van het groeibare, van al het groene Kruid der aarde — van de Planten, van de Heesters, van alle de Boomen des Wouds —— van al het geboomte des Velds; met één woord, van al wat uit de aarde voortkomt en voortſpruit, tot al dat geen, dat in deszelfs binnenſte ingewanden verborgen is —— niets word 'er van al dit geſchapene gevonden, of het is onbeſtendig, en der geduurige verandering onderhevig.

ô Hoe groot is onze God, onze groote Schepper en Onderhouder! Laat ons Hem loven en verheerlyken; want Hem alleen komt alle Lof, Eer en Heerlykheid, toe, tot in alle Eeuwigheid, Amen!

C. V. D. G.

Schry-

Schryvers van de Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

Ik zend U hier nevens het volgend Stukjen; vergunt het, zo gy 't der moeite waardig keurt, een plaatsjen in het *Mengelwerk* van uw alöm geacht *Maandſchrift*. Zo het de algemeene goedkeuring al niet wegdraagt, kan het ten minſten eenig genoegen verſchaffen aan de Liefhebbers van oude Opſchriften. In verwachting van hetzelve geplaatst te zien, blyf ik uw beſtendige hoogachter,

Den 18 *Auguſtus*, 1796. H. L.

EEN OUD OPSCHRIFT.

Vóór eenige jaaren wierdt de Tooren te *Nunen* (een Dorp in de Majorie van 's Bosch, halverwege tusſchen de Steedjens *Helmond* en *Eindhoven* gelegen) herhaalde reizen door den blikſem getroffen, en in brand geſlagen. De brand wierdt telkens gelukkig gebluscht; doch de Tooren leedt zoo veel, dat hy van tyd tot tyd met een gedeelte der Kerk inſtortte. De muuren aan de Zuid- en Westzyde bleeven nog eenigen tyd ſtaande. De drie klokken bleeven met het *bel fort*, het geen enkel door eenige ankers gehouden wierdt, aan de twee nog ſtaande, doch geſcheurde, muuren hangen, het geen eene akelige vertooning voor den nieuwsgierigen Aanſchouwer maakte. Men vreesde, dat ook die twee muuren, gelyk ook gebeurd is, zouden vallen, en dan moesten de klokken noodwendig breeken. —— Eenige waaghalzen ondernamen, voor den geringen prys van ſlechts 150 guld., om de klokken 'er uit te haalen, het geen hun, in tegenwoordigheid van veele honderd Nieuwsgierigen, die van alle kanten waren ſaêmgevloeid, om eene zaak, die hun zoo al niet ondoenlyk ten minſten allergevaarlykst ſcheen, ten uitvoer te zien brengen, met groot gevaar van hun leven en van veele Aanſchouwers, gelukte. —— De grootſte klok (de twee anderen bezitten niets merkwaardigs) weegt omtrent drie duizend ponden, en men leest op dezelve het volgend byna onleesbaar Opſchrift:

Ze-

Ieſus (Ihs) Maria Johannes :+:

En cano voce pia quâ (q) dicor ſancta (ſcâ) Maria :
Ad mea feſta veni qui vis de morte tueri :
Signant (ſignât) m c c c c decem noviesque (noviesq) :
Annum quo Nuenen venientis Jan fuit actor ::

Dit Opſchrift is geſchreeven met zeer oude Monnikenletters in oud Monniks Latyn, gelyk ieder Taalkundige ligtlyk beſpeurt. De verkortingen (abbreviatuuren) der woorden, die 'er in voorkomen, heb ik tusſchen parentheſen hier ingevoegd. —— De naam JESUS leest men Ihs/ zynde de Opſteller denklyk misleid door de Griekſche H (lange *e*), welke hy voor onze ȳ heeft aangezien; misſchien hadt hy ergens den Griekſchen naam Ιησους, welke oudtyds altyd by verkorting met groote letteren op deeze wyze IHΣ, of naauwkeuriger IHC, wierdt geſchreeven, geleezen. De Monniken ſchreeven dien naam oudtyds ook, doch verkeerdlyk, IHS, gelyk nog by hen plaats heeft, en hier van maakte onze Rymer Ihs/ denkende, dat hy zich wel uitſloofde. —— Het jaartal in het derde vers ſchynt twyffelachtig, en kan 1419 of 1490 betekenen. Het vierde vers is onverſtaanbaar, of het moet weezen, dat men 'er den Klokkengieter door heeft willen aanduiden, die dan een zekere JAN VAN NUNEN moet geweest zyn; doch hoe de Verſenmaaker hier aan den Genitivus *venientis* komt, kan ik niet begrypen —— Het geheele Opſchrift beſtaat uit kleine letteren, uitgenomen dat de woorden JESUS, JOHANNES en JAN, met eene Capitaale letter beginnen; de onderſcheidings-tekenen zyn dezelfde als ik ze hier heb afgeſchreeven. Thands ſtaan 'er maar twee ſtukken van de muuren van dien Tooren, en aan de Westzyde vindt men nog in den muur een Steen ingemetzeld, waarop men met groote Latynſche letteren het volgende leest, op deeze wyze:

HIER RVST S QVIRINVS

Volgends de oude overlevering, was QUIRINUS de Beſchermheilig van dat Dorp, en ligt ook aldaar begraaven, gelyk dit Opſchrift ook niet onduidlyk te kennen geeft.

BERIGT VAN LORD MACARTNEY'S GEZANTSCHAP NA CHINA; GEPAARD MET EENIGE BYZONDERHEDEN, DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER CHINEEZEN BETREFFENDE. Door MACKINTOSH, Capitein van het Schip *the Indoſtan*.

„ Uit ÆNEAS ANDERSON's Verhaal van het *Groot-Britannisch* Gezantſchap na *China*, hebben wy zeer onlangs een Verſlag gegeeven van den Optocht dien Gezantſchaps na het Keizerlyk Paleis; gepaard met Byzonderheden, in het doortrekken van *Pekin* door dien Heer waargenomen (*). Niet ongepast zullen wy hier op laaten volgen, welke de Uitſlag was van dit Gezantſchap van Lord MACARTNEY, ontleend uit *the Calcutta Gazette;* als mede wat Capitein MACKINTOSH, ten tyde deezes Gezantſchaps in *deszelfs dienst*, in verſcheide deelen des Lands heeft waargenomen, de Gewoonten en Zeden van dat Volk betreffende; door dien Scheeps-Capitein als een toegevoegd Hoofdſtuk geplaatst in ANDERSON's *Narrative*."

* * * *

Het Verſlag des Gezantſchaps, uit de *Calcutta Gazette* van 14 Oct. 1793, luidt in deezer voege. De gunſtige uitzigten, welke wy onlangs vormden wegens de groote en veelvuldige voordeelen, die wy ons beloofden van Lord MACARTNEY's Bezending aan het Hof van *Pekin*, zyn zeer verminderd zints de aankomst van Capitein MACKINTOSH, Bevelhebber op het Schip *the Indoſtan*, en eenige andere Heeren, die zyne Lordſchap in de Gehoorverleening by den Keizer van *China* vergezelden.

Het blykt uit het verhaal deezer Heeren, dat de waakzaame Staatkunde der *Chineezen* niet kan verkloekt worden door de kunſtigſte ſtreeken en de uitgedagtſte zetten der bekwaamſte Onderhandelaaren. Nimmer mogelyk was 'er een Character, beter geſchikt, en bekwaamer, tot een Gezantſchap van die aangelegenheid als waar van ik thans ſpreek, dan Lord MACARTNEY; doch, niettegen-

(*) Zie hier boven, bl. 314.

genſtaande alle de bekwaamheden van zyne Lordſchap, vondt hy het volſtrekt onmogelyk, een der twee Stukken te verwerven, welke hy zo ernſtig zogt ten voordeele der *Britten* te bewerken.

Zyne Lordſchap hadt naauwlyks de onderhandeling begonnen, of hy hield zich verzekerd, dat hy zyn doel, om verlof te verwerven dat een *Engelschman* in de Hoofdſtad van *China*, als Ambasſadeur, Conſul, of onder eenigen anderen naam, zich zou onthouden, niet zou beſchieten: naa een tweede of derde geſprek hier over liet hy zulks vaaren. —— Op zyns Lordſchaps ander voorſtel, om eene uitſluitende Vastigheid, of Vestiging, voor de *Engelſchen* in de *Chineeſche* Heerſchappy te verwerven, zelfs onder eene vergunning voor een bepaalden tyd, en enkel met Handel-oogmerken, was des Keizers weigering volſtrekt, en in ééns alles afdoende.

Overeenkomſtig met het grondbeginzel in de *Chineeſche* Staatkunde, wordt elke Nieuwigheid, van welk eenen aart dezelve ook moge weezen, aangemerkt als onvermydelyk zwanger gaande van onheil en verderf. En daar de Leer van Hervorming in de *Europiſche* Wereld zo zeer in zwang gaat, zou het *Chineeſche* Staatsbeſtuur het Staatkundig beſtaan des Ryks op den oever des ondergangs rekenen, als het eenige de minſte inbreuk duldde, niet alleen op de vastgeſtelde Wetten, maar op aangenomene Vooroordeelen, die by hun even eerbiedenswaardig geagt worden, en dezelfde kragt bezitten, als ſtellige Voorſchriften. — Volgens dit beginzel alleen is het dat de Keizer het weigert een vreemden blyvenden Afgezant ten Hove van *Pekin* toe te ſtaan; of eenige uitbreiding te vergunnen aan de beginzelen, op welken onze Koophandel met dat Ryk thans berust, en naar alle waarſchynlykheid zal blyven berusten.

Het Gezantſchap werd geleid na *Jehol*, een van 's Keizers Verblyfplaatzen in *Tartaryen*, tuſſchen de veertig en vyftig Engelſche Mylen van *Pekin* gelegen. Derwaards toogen zy op eene gemaklyke wyze, en werden overvloedig onder den weg onthaald in de Paleizen des Keizers, tuſſchen *Pekin* en *Jehol* (*).

Vóór de Inleiding van zyne Lordſchap in 's Keizers te-

(*) Volgens het Reisberigt van ANDERSON, boven vermeld, viel hierop overal niet te roemen.

tegenwoordigheid moest 'er een aantal byzonderheden geregeld worden, en verliepen 'er verſcheide dagen eer alle deeze zaaken ten genoegen geſchikt waren. Inzonderheid viel 'er veel te doen over de plegtigheid, om met het hoofd tegen den grond te buigen, als men in 's Keizers tegenwoordigheid verſcheen; eene *Pligtpleeging*, welke in den aanvange voor van eene onvermydelyke noodzaaklykheid gehouden werd. Lord MACARTNEY weigerde in 't eerst volſtrekt, ſchoon beleefd, zich naar die gewoonte te ſchikken; doch hadt teffens by zichzelven beſlooten, dit punt liever toe te geeven dan des in eenige ongelegenheid te geraaken, of het oogmerk zyns Gezantſchaps te misſen. — De Keizer, nogthans, liet weeten, dat hy van den eisch op die pligtpleeging afzag. Hierop werd zyn Lordſchap met diens Gevolg binnengelaaten, zonder bykans eenige andere pligtpleegingen dan gebruiklyk zyn ten Hove van *Europiſche* Monarchen.

Dan, ſchoon dit Gezantſchap dien *gunſtigen uitflag* niet gehad hebbe welken men verhoopte, ten aanziene van die twee groote voorwerpen, verwagten wy nogthans, dat hetzelve zekere gewigtige belangen, den Koophandel betreffende, zal voortbrengen, welke, binnen kort, de moeite en kosten van zyns Lordſchaps Bezending ryklyk zullen vergoeden.

De Keizer, naamlyk, heeft een buitengewoon Onderkoning aangeſteld, die thans Lord MACARTNEY op diens hertocht na *Calcutta* vergezelt. Uit diens Character, de bevelen hem gegeeven, en uit de betuigingen door hem gedaan, hebben wy alle reden om te gelooven dat hy den byl zal leggen aán den wortel van alle die hindernisſen, welke tot hier toe, in allerlei rigtingen, opſchooten, ter belemmeringe des Koophandels.

Hadt de Keizer bewilligd in den voorſlag van een *Engelſch* Ambasſadeur, of Reſident, te *Pekin*, Sir GEORGE STAUNTON zou hier in dat Character gebleeven zyn, op een Jaarwedde van 12,000 P. St. — Lord MACARTNEY, verneemt men, trekt voor dit Gezantſchap 30,000 P. St.

De nieuwe Onderkoning, Lord MACARTNEY, en beider gevolg, worden hier binnen kort verwagt. Een groot aantal Mandarynen en de aanzienlykſte *Chineeſche* Koopllieden zullen eerlang vertrekken, om den nieuwen Onderkoning te gemoet te gaan. Op morgen zal de Opper-ſu-

per-

percarga, Mr. BROWN, van hier uittrekken, met een talryk gevolg, om den Afgezant herwaards te geleiden. Het verblyf van zyne Lordſchap zal hier niet lang weezen; waarſchynlyk ſlegts vyftien of twintig dagen.

De Geſchenken, door den Keizer gedaan, zyn groot, en in menigte en in waardye. Deeze zyn reeds alle aan boord van *the Indoſtan*. Ik kan my tot eene byzondere optelling van dezelve niet inlaaten; doch twee derzelven zyn van eenen zo byzonderen aart, dat ze niet onvermeld mogen blyven. Het een is een Heldendicht, aan zyne *Groot-Brittanniſche* Majeſteit gerigt, opgeſteld door den Keizer zelven, en met zyn eigen hand geſchreeven. 't Zelve ligt in een zwarthouten geſneeden Doos, van geene groote waarde, dan alleen als een ſtuk van Oudheid aangemerkt, op welke byzonderheid die Doos de regtmaatigſte aanſpraak heeft; daar dezelve 2000 jaaren in 't bezit der Keizerlyke Familie van *China* geweest is. —— Het andere door my bedoelde Geſchenk is een koſtlyke Agaat, die in grootheid en ſchoonheid geen wedergade kent. Dezelve heeft altoos den Keizer gediend om ze in de hand te houden, en 'er de oogen op te vestigen, als hy ſprak tot een zyner Mandarynen of Staatsdienaaren: dewyl een Onderdaan in 't aangezicht te zien niet alleen gerekend wordt als beneden de Keizerlyke waardigheid, maar ook als te veel ſtellende in den Perſoon die toegeſprooken wordt.

De Berigten wegens *China*, door Capitein MACKINTOSH, in het Opſchrift deezer Afdeelinge, beloofd, loopen op deezen zin.

Eene naauwkeurige Beſchryving te geeven van de Huwelyksplegtigheden in *China* zou weinig anders zyn dan eene wederlegging van den Abbé GROSIER, wiens Verhaal van de Huwelyksplegtigheden by de *Chineezen*, zo wel als van andere Volksgebruiken, te eenemaal van de waarheid afwykt. De Abbé ſchryft: „ Op den dag „ ter Egtvereeniging beſtemd, wordt de Bruid eerst ge„ plaatst in een geſlooten Draagſtoel of Palanquin; waar „ op alle de ſtukken, die haar Huwelyksgoed uitmaa„ ken, vóór en agter haar gedraagen worden door ver„ ſcheide Perſoonen van beiderlei Sexe; terwyl andere „ haar omringen, draagende ontſtooken flambouwen, zelfs „ op 't midden van den dag." —— De Huwelyksplegtigheid, van welke ik te *Macao* ooggetuigen was, hadt weinig overeenkomsts met deeze beſchryving, uitgenomen

men de Palanquin. De Bruid zat in dit Voertuig, werd voorgegaan door Muzyk, en Vlaggen van verſcheidenerlei kleuren, gedraagen door Mannen in de voor- en agterhoede des optrekkenden ſtoets, welke voornaamlyk beſtondt uit Bloedverwanten van de Bruid en den Bruidegom, die haar na 't huis haars Egtgenoots geleidden, waar een maaltyd gereed gemaakt was, en de dag voorts in feesthouding en vrolykheid geſleeten werdt. En wordt de avond niet beſlooten met die ongerymde Plegtigheden, met welke de Abbé GROSIER en andere Schryvers, op eene belachlyke wyze, de voltrekking der *Chineeſche* Egtverbintenisſen bezwaard hebben.

Het denkbeeld, door dien Abbé en anderen voortgeplant, wegens de ſtrenge opſluiting der *Chineeſche* Vrouwen, is even zeer van waarheidsgrond ontbloot. In onderſcheide gedeelten van dit wyduitgeſtrekte Ryk mogen verſchillende gebruiken ſtandgrypen; en de magt der Mannen over hunne Vrouwen moge zodanig weezen, dat deeze hun meester maake van derzelver vryheid, welke zy misſchien met alle ſtrengheid uitoefenen, wanneer de noodzaaklykheid zulke maatregels aanraadt, of de verbeelding ze noodig oordeelt; doch ik twyfel geen oogenblik, te beweeren, dat de Vrouwen in *China*, over 't algemeen, eene redelyke vryheid genieten; en dat er dezelfde gemeenſchap en verkeering met Vrouwen plaats heeft, welke in *Europa* voor een der hoofdaangenaamheden des gezelligen leevens gehouden wordt.

De Abbé heeft desgelyks beweerd, met dezelfde onkunde van het Land, voor welks Geſchiedſchryver hy zich uitgeeft, dat de Heeren 'er zeer op geſteld zyn om het Huwelyk onder hunne Slaaven te bevorderen, ten einde derzelver getal te vergrooten; dewyl de Kinderen, uit die Slaavenhuwelyken gebooren, in het lot hunner Ouderen deelen. —— Dit is een loutere fabel; dewyl in geheel *China* geen rang van Menſchen beſtaat die men Slaaven kan heeten. Zy kunnen geen Slaaven invoeren met hunne eigene Schepen, welke nimmer dan in hun eigenlandſchen handel gebruikt worden; en hy moest wel zeer bygeloovig onkundig weezen, die wilde ſtellen dat zy op vreemde bodems 'er ingevoerd wierden. Indien 'er derhalven eenige Slaaven in *China* zyn, moeten dezelve Inboorelingen des Lands weezen: en het is wel bekend, dat onder hun geen lieden gevonden worden, tot dien vernederenden ſtaat verweezen.

Ze-

Zeker ſlag van Misdaadigers wordt tot ſlaaverny, voor een zeker bepaalden tyd, of voor hun ganſche leeven, verweezen, volgens den aart der misdryven door hun gepleegd; en zy worden gebezigd in de werkzaamſte en moeilykſte posten der openbaare Landswerken. Doch, indien dit ſlaaverny is, dan zyn de ongelukkige Misdaadigers, die aan de *Theems* ſcheepsballast bearbeiden, ook Slaaven.

In *China* heeft, ten aanziene van deeze ſoort van Misdaadigers, eene gewoonte plaats, welke men in *Engeland* niet aantreft, hier in beſtaande, dat men deeze lieden kan huuren tot eenig dienstwerk waar toe zy bekwaam zyn; dit valt zeer dikwyls voor, dewyl men hun voor minder prys kan krygen dan andere Werklieden. Deeze ſchikking heeft eene goede uitwerking, dat dezelve het Staatsbeſtuur ontlast van de kosten, om die ongelukkige Perſoonen te onderhouden, zonder daar door de ſchande of de ſtrengheid der ſtraffe te verminderen.

Maar ik herhaal nogmaals, dat ſlaaverny, waar door ik verſta de Magt die de eene mensch over den ander krygt door Koop, of Erfenisſe, als op onze *West-Indiſche* Eilanden, niet bekend is in *China*. In de daad, eenigen der *Chineezen*, in de binnenſte gedeelten des Lands, kon ik zeer bezwaarlyk doen begrypen den aart van het Character eens Slaaven; en toen ik de zaak opheldérde door den ſtaat te beſchryven van een Neger-jongen, BENJAMIN geheeten, door Sir GEORGE STAUNTON te *Batavia* gekogt, betoonden zy deswegen de ſterkſte tekenen van wederzin en afgryzen. Dit onderhoud viel voor te *Jehor*, in *Tartaryen*.

Doch te *Canton*, waar de gemeenſchap met de *Europeaanen* aan de Kooplieden eenige kundigheden ſchenkt van 't geen omgaat in ons Werelddeel, gaf dezelfde BENJAMIN ſtoffe tot eenige waarneemingen over zynen ſtaat en lot, die my verwonderden, toen ik ze hoorde, en welke ik geloof dat dezelfde uitwerking zullen baaren by myne Leezers, als ik ze verhaal. —— De Jongen in een der Voorſteden van *Canton* met my in een Winkel zynde, waren eenige Perſoonen, die nimmer een Zwart gezien hadden, zeer nieuwsgierig om iets wegens hem te weeten te komen. Wanneer de Koopman, aan wien de Winkel, waar in wy ons bevonden, toebehoorde, in zeer gebrooken *Engelsch* zyne verwondering te verſtaan gaf, dat de *Engelſche Natie* een Handel, zo ſchaadlyk voor de Menschlykheid, van welke zy dikwyls met zo veel opheſs ſpra-

ken, kon dulden. Als ik hem hier op berigtte, dat ons Parlement ten oogmerke hadt dien Menſchen-handel af te ſchaffen, verbaasde hy my door my te gemoet te voeren: „Ja, in *Engeland* hebben de Zwarte Menſchen „een Voorſpraak en een Vriend gevonden in den Manda„ryn WILBERFORCE, die langen tyd goed gedaan heeft; „en alle braave Lieden, zo wel als de Zwarten, vereeren „het Character van een Man, die zyne gedagten ge„vestigd heeft op het verbeteren van het lot deezer „Menſchen; en niet gelyk de *West-Indiſche* Planters, of „Kooplieden, die, uit winzugt, de elende willen doen „volduuren van een zo groot aantal hunner Medemen„ſchen, als de *Africaanſche* Slaaven; doch GOD kan „zulk een bedryf niet goedkeuren."

Dat eenige algemeene kundigheden van het geen 'er in de *Europiſche* Staatkundige Wereld omgaat opgedaan kunnen worden door de Mandarynen en Kooplieden in de Haven van *Canton*, is iets natuurlyk te verwagten, door hunne geſtadige verkeering met de *Inboorelingen* van bykans alle *Europiſche* Gewesten; en dewyl veelen hunner de *Europiſche* taalen verſtaan, leezen eenigen mogelyk nu en dan de Nieuwspapieren, van daar overgezonden; maar dat het Geſchil, over den Slaavenhandel gevoerd, in het *Britſche Parlement*, bekend was in de Voorſteden van *Canton* zal veelen myner Leezeren zo zeer bevreemden als het my wonder deedt. —— En zal het den Heer WILBERFORCE niet onaangenaam weezen, te verneemen, dat zyn werkzaame yver, betoond in het voorſtaan van de Regten der Volken in *Africa*, in de Raadzaal te *Londen*, de Loffpraak ontvangt van een *Chineesch* Koopman onder de muuren eener *Aſiatiſche* Stad.

Veelvuldige Feesten worden 'er in *China* gevierd. Het voornaamſte van alle zagen wy te *Macao*, met den aanvange des Nieuwen Jaars. Volgens de *Chineeſche* Dagtelling vangt dit aan op den tweeden van onze Maand February, en wordt, met groote vreugd en blydſchapsbetoon, gevierd door geheel het Ryk heenen; als dan heeft 'er eene volkomen ſtaaking van allen arbeid plaats. Van eenige Godsdienſtplegtigheden, die by 's Jaars aanvang plaats hebben, kan ik niet ſpreeken; naardemaal al het onderſcheid van het Jaargetyde, 't welk ons voorkwam, beſtondt in feesthouden by dag, en het afſteeken van vuurwerken by nagt. —— Dit Feest wordt, door de zodanigen die de kosten kunnen draagen, eenige dagen agtereen ge-

gehouden; en zy, wier omſtandigheden hun bepaalen tot één Feestdag, neemen deezen zo getrouw waar, dat zy de gevolgen daarvan op den naastkomenden dag nog gevoelen.

De *Chineezen* vieren hunne gewoone Heilige Dagen op deeze wyze. In de eerſte plaatze koopen zy, naar gelange hunner omſtandigheden en vermogens, Spyzen, welke zy gereedmaaken en plaatzen voor een kleinen Afgod, geſteld op een Altaar, met een gordyn voor 't zelve hangende. Zodanig een Altaar, in de eene of de andere gedaante, heeft ieder *Chinees* in zyne verblyfplaats, 't zy hy zich op 't land of op het water, in zyn huis of in zyn Junk, (een Vaartuig zo geheeten) bevindt. Dit Spysonthaal met brood en vrugten, en drie kleine bekers wyn, ſterken drank of edik, worden, naa eene drievoudige buiging van het Huisgezin, in het voorhuis gebragt; daar knielen en bidden zy, met grooten ernst, eenige minuuten lang; en, naa eenige keeren het hoofd tegen den grond geboogen te hebben, ſtaan zy op, en werpen het vogt uit de drie gemelde kleine bekers ter rechter- en ſlinkerzyde van zich heenen. Hierop neemen zy een bundeltje van ſmalle ſtrookjes verguld papier; dit ſteeken zy in brand, en houden het over de Spyze. Dit wordt gevolgd, door een ſtreng kleine klappertjes, aan 't end van een rietſtok hangende, aan te ſteeken, en over de Spyze te laaten kraaken. Het dus gewyde Eeten wordt geplaatst voor den Afgod, of *Josh*, gelyk zy dien noemen, (door welk woord zy de Godheid verſtaan) en, naa eene herhaaling van veelvuldige pligtpleegingen, beſluiten zy alles met een vrolyken maaltyd, welks vrolykheid vermeerdert door een overvloedig gebruik van geeſtryke dranken, altoos warm gemaakt in daar toe geſchikte koperen vaten.

Volgens een oud gebruik, is men, op den eerſten van Maart, gewoon Tooneelſpelen te vertoonen op Tooneelen opgerigt in de voornaamſte Straaten van elke Stad, ten vermaake van het gemeene Volk, 't welk zodanige uitſpanningen niet kan bekostigen. Dit Volksonthaal duurt eenige dagen lang, op kosten des Keizers, zo dat op dezelve, ieder morgen en avond, de geringſte Onderdaan, zonder eenige kosten, dit geliefkoosd vermaak geniet, en de hand zegent die 't zelve hem toereikt.

Van der *Chineezen* kundigheid in de Geneeskunde, kan ik niet meer zeggen, dan dat ik getuigen was in een ge-

val van eene gelukkige aanwending derzelve omtrent een myner knegts, JOHN STEWART, die, op onzen wedertocht van *Jehor*, aangegreepen wierd door een buikloop, welke onder den weg dermaate toenam, dat wy, te *Waunchoyeng* ons bevindende, geen hoope hadden, dat hy met ons die plaats zou kunnen verlaaten. Of de Lyder het zelve begeerde, dan of het geſchiedde op aanraaden van iemand onder het gevolg, kan ik niet zeggen; doch een *Chineesch* Geneesheer werd ten zynen byſtande geroepen. Toen *Mr.* PLUMB, in tegenwoordigheid van Sir GEORGE STAUNTON, 't geval van den Lyder aan den Arts hadt opengelegd, bleef deeze een geruimen tyd by hem, en gaf een Geneesmiddel, 't geen vaardig werkte, en eene volkomene herſtelling ten gevolge hadt.

De *Chineezen* zien 'er, over 't algemeen, gezond uit. Zeldzaam treft men 'er aan, die merktekens van de Kinderziekte draagen; en, uitgenomen in de Zeehavens van *Macao* en *Canton*, zyn verſcheide kwaalen, ongelukkig zo algemeen in *Europa*, in *China* onbekend.

De *Caxee* is de eenige gangbaare munt in *China*; alle andere Geldſpecien zyn 'er volſtrekt verboden. De *Caxee* is vervaardigd van een wit metaal, en heeft de groote van een Engelſche *Farthing*; een klein gat is 'er in 't midden doorgedreeven, ten einde een koorde daar door heen te ſteeken, en 'er dus *Candereens* en *Maces* van te maaken: dan; ſchoon de benaamingen *Candereen* en *Maces* gebruiklyk zyn om eene zekere hoeveelheid van *Caxees* aan te duiden, zyn 'er geen Geldſtukken in zwang, welke die waarde bedraagen; weshalven dit, in de daad, ſlegts ingebeelde benaamingen zyn, gelyk in Engeland de *Ponden Sterlings*.

Met eene maate van naauwkeurigheid kan de vergelykende waarde van de *Caxee* met *Britſch* Geld niet bepaald worden, dewyl dezelve in *China* geen vastbepaalde waarde heeft; elk Landſchap heeft zyne byzondere *Caxee*, welke niet gangbaar is in een ander. In *Pekin* zal een *Spaanſche Dollar*, by verwisſeling, van vyf honderd tot vyf honderd en tachtig *Caxees* geeven; overeenkomſtig met de zwaarte van den *Dollar*, welks gewigt de *Chineezen* bepaalen door een Uncer-weegtuig, of ook zomtyds door ze op de ſchaal te leggen. In het Landſchap van *Hoang-tcheu*, beloopt de *Dollar* van zeven honderd tot zeven honderd en vyftig *Caxees*; op andere plaatzen zal de waarde mogelyk nog meer verſchillen.

De

De tegenwoordige Keizer van *China* is een verſtandig en weldaadig Vorst, die, in het lange tydsverloop van zestig jaaren, naar de algemeene betuiging zyner Onderdaanen, nooit heeft opgehouden om hunnen voorſpoed te bewaaren en te vermeerderen.

Tot een voorbeeld, hoe hy het Regt handhaaft, en beſcherming verleent aan de minſte zyner Onderdaanen, ſtrekke, uit deezen zelfden Schryver, het volgend Stukje.

STAATS-MISBRYF GESTRAFT, EN LYDENDE BRAAFHEID BEKROOND.

Eene waare Geſchiedenis van den tegenwoordigen Keizer van China.

(Ontleend uit Capt. MACKINTOSH, *Supplementary Chapter to Mr.* ANDERSON'S *Narrative of the British Embaſſy to China*, in de Jaaren 1792—1794.)

De thans regeerende Keizer van *China*, die, in eene langduurige Regeering van bykans zestig jaaren, volgens het algemeen getuigenis des Volks, nooit afgelaaten heeft van 's Volks voorſpoed en geluk te bewerken, handhaaft bovenal het Regt met regtmaatigheid, de Grooten niet verſchoonende, en de geringſte zyner Onderdaanen zyne beſcherming niet ontrekkende. Treffend is hier van het volgend voorbeeld.

Een Koopman, in de ſtad *Nankin*, hadt, door vlytbetoon, met braafheid gepaard, zeer groote middelen verkreegen. Dit ryk bezit maakte den inhaaligen geest des Onderkonings van dat Landſchap wakker. Onder voorwendzel dat de ſchatten deezes Koopmans al te ſchielyk tot dus eene hoogte waren opgehoopt, gaf hy niet duister te verſtaan, ten oogmerke te hebben om 'er zich meester van te maaken.

De Koopman, die een talryk Gezin hadt, hoopte de Gierigheid, die de roofzieke hand over hem dreigde uit te ſtrekken, te leur te ſtellen, door zyne Bezittingen onder zyne Kinderen te verdeelen, en zyn onderhoud van hun te verwagten.

Doch de Geest der ſchraapzugtige Onregtvaardigheid, wanneer dezelve met Magt bekleed is, laat zich niet gereedlyk van eensgevormde oogmerken afbrengen. De Onderkoning ſchikt overzulks de Zoonen des Koopmans na het Leger, neemt hunne bezittingen in beſlag, en laat den Vader over aan het deerlyk lot van zyn Leevensonderhoud te moeten bedelen. 's Mans traanen en nederigſte verzoeken waren geheel vrugtloos. Deeze laaghartige Onderregent van den weldaadigen Vorst weigerde den minſten onderſtand te verleenen aan den

Man, door hem tot den bedelzak gebragt. Dit ging zo verre, dat de Koopman, tot wanhoop gebragt door de onderdrukking diens onwaardigen Staatsdienaars, beſloot, zich aan 's Keizers voeten te werpen, en of herſtel te verwerven, of in diens tegenwoordigheid te ſterven.

Met dit oogmerk vervorderde hy, Leevensonderhoud bedelende, zyn weg na *Pekin*; en, de moeilykheden van eene lange en verdrietige reize doorgeworſteld hebbende, bereikte hy, in 't einde, de Keizerlyke Verblyfplaats. Een Verzoekſchrift opgeſteld hebbende, bevattende eene getrouwe opgave van de verongelykingen hem aangedaan, wagtte hy, met geduld, in een buitenhof, tot dat de Keizer daar voorby zou komen, om na den Raad te gaan.

's Koopmans armoedig voorkomen ſtelde bykans al zyne hoop te leur. De Mandaryns, die den Vorst verzelden en omringden, waren op 't punt, om hem, wegens zyn indringen, af te weeren, toen 's Keizers opmerking getrokken werd door het gewoel, veroorzaakt door 's armen Mans wederſtand. Op dit oogenblik haalde hy een Papier te voorſchyn. De Keizer beval, dat het hem in zyn Palanquin zou gebragt worden. 't Zelve oogenbliklyk doorleezen hebbende, beval hy, dat de Overleveraar van dit Geſchrift hem zou volgen.

Juist op dien tyd bevondt zich de Onderkoning van *Nankin*, volgens jaarlykſche gewoonte, ten Hove. De Keizer lag hem de misdaad, in 's armen Mans Verzoekſchrift voorgeſteld, ten laste, met bevel om zich op dat ſtuk te verdedigen; doch, bewust van zyne ſchuld, en verbaasd wegens de onverwagte ontdekking, ſtrekte zyne ontroering, zyn gelaad, en zyn ſtilzwygen, te zyner verontdeelinge.

De Keizer vervoegde zich tot den Raad, en ontvouwde 's Onderkonings misdryf; beſluitende zyne aanſpraak met last, dat het hoofd van deezen onregtvaardigen, ſchraapzugtigen, Bewindsman onmiddelyk op de punt van een Zabel in zyne tegenwoordigheid zou gebragt worden.

Oogenbliklyk werd dit bevel volvoerd; en terwyl de arme Grysaart vol verwondering op zyne knieën lag, om den uitſlag van dit voor hem zo gewigtig en beſliſſend oogenblik af te wagten, ſprak de Keizer hem in deezer voege aan: —— „ Slaa het oog op het ſchriklyk bloedend voorbeeld, 't welk „ ik thans daar voor breng. —— En, daar ik op dit eigen „ oogenblik u tot 's Geſtraften Opvolger benoem, en tot Onderkoning van het Landſchap *Nankin* aanſtel; zo laat het „ lot uws Voorgangers u leeren, om de Pligten van uwe „ hooge en gewigtige Bediening met Regtvaardigheid en Gemaatigdheid waar te neemen!"

HET

HET AANGENAAME DER DOMHEID, EN HET ZALIGE DER ONAANDOENLYKHEID.

Thou art inclined to ſleep —— 't is a good dulneſs,
And give it way.

SHAKESPEARE.

(*Naar het Engelsch.*)

Wanneer een Vriend van Dr. JOHNSON zyne goedkeurende bewondering te kennen gaf over deezen regel in een zeker Dichtſtuk:

Who rules o'er freemen, *ſhould himſelf be* free.
't Betaamt hem *vry* te zyn, die over *vryen* heerscht.

gaf hem die Doctor (naar gewoonte niet in het beste humeur zynde) ten antwoord:

Who drives fat *oxen*, *ſhould himſelf be* fat.
Wie *vette* oſſen dryft, glim zelf van *vettigheid.*

Nu, zonder in dit geſchil te treeden, omtrent *Vrye Lieden* en *Oſſen*, 't geen myne Leezers gereedlyk bevroeden, dat my heen zou voeren tot Staatkundige beſpiegelingen, en hier toe heb ik thans geen lust, zal ik ſlegts aanmerken, hoe het volſtrekt noodzaakly is, dat hy, die over eenig onderwerp ſchryft, vóóraf eenige kennis van 't zelve moet bezitten: een Geneesheer, die over eene byzondere Ziekte handelt, moet ten minſten die kwaal in een ander waargenomen, of in zichzelven ondervonden hebben.

Deeze ſtelling voor eene welbeweezene waarheid aangenomen zynde, zet ik my met het grootſte zelfsvertrouwen neder, om myn thans bedoelde onderwerp te behandelen, en hoop alle myne Leezers ten vollen te overtuigen, dat ik, in alle opzigten, geregtigd ben om eene Proeve te leveren *over het aangenaame der Domheid, en het zalige der Onaandoenlykheid.* Welk een ryk, welk een onuitputbaar ryk, onderwerp! En veelen zullen, zo ik hoop, het behandelen daar van niet ontydig vinden! Veelen daar uit troost haalen! Welaan, zonder uitſtel, ter zaake.

In de daad, ik heb nimmer kunnen begrypen, waarom het oordeel, of liever waarom de vooroordeelen der Wereld zo hardnekkig en onverzettelyk gekant geweest zyn tegen *domme* en *onaandoenlyke* Menſchen. —— Is het, om dat zy weinig in aantal zyn, en ons aanſtoot geeven door de zonderlingheid hun-

hunner Characters; want natuurlyk hebben wy een misbaagen in, en eenen afkeer van, Menſchen, die iets zeer vreemds, en van den gewoonen weg afwykende, om of aan zich hebben? —— Of ſpruit het voort uit hunne groote talrykheid, zo dat wy gevaar loopen om ze te ontmoeten op alle openbaare plaatzen, en in alle gezelſchappen aan te treffen? —— Het laatſte ſchynt my toe de reden te zyn; althans als ik uit myne eigene ondervinding over het menschdom mag oordeelen; want ik heb de eer gehad om een veel grooter aantal *domme* en *onaandoenlyke* Menſchen, dan die van eene tegenovergeſtelde hoedanigheid, aan te treffen. Althans ik heb, in mynen kring, een veel grooter aantal Domooren, dan ſchrandere Bollen, aangetroffen. Dan, hoe talryk zy ook weezen mogen, zy zyn zeker een zeer ſchadeloos ſoort van Schepzelen, en by de meeſte gelegenheden weet ik waarlyk niet hoe wy het buiten hun zouden ſtellen.

Wanneer wy, by voorbeeld, een talryke Landsvergadering, by het verkiezen van een Parlementslid, noodig hebben, en tot andere Staats- of Stadsbelangen in aantal zamenkomen, kunnen wy nimmer eene aanzienlyke meerderheid verkrygen, zonder de medewerking deezer Domkoppen, welke wy ons gelaaten te veragten. —— Wat Kaartpartyen betreft, zyn zy de eenige Lieden die u gelyken, inzonderheid als 't een *Whist* zal geſpeeld worden, tot welk ſpel zy als 't ware zo geheel gevormd zyn, door de hun hebbelyke ſtilzwygenheid, dat ik niet zie hoe 'er voeglyk eene party gewonnen of verlooren kan worden, zonder een domme Medegenoot aan wederzyde. Wat my betreft, ik tref geen Domoor, zittende of wandelende, aan, of my valt in, dat hy zich tragt te herinneren, welke Kaarten uitgeſpeeld zyn, en bedenkt zyne *Negenen* en *Tienen* te bewaaren voor de onverwagte en heillooze aanvallen van *Boeren* en *Koninginnen*.

Maar, behalven de veelvuldige einden tot welken deeze Domooren kunnen dienen, is het grootlyks bezyden de ſchreef, te denken, dat zy voor zichzelven ongelukkig zyn. In tegendeel, indien het geen ik zo onmiddelyk zal aanvoeren waarheid is, dan zal middagklaar blyken, dat zy, *a poſteriori*, of *van agteren*, beſchouwd, de Gelukkigſten onder het menschdom zyn; maar ook *a priori*, of *van vooren*, alle reden hebben om in dien gelukſtand geplaatst te worden.

Waar in beſtaat het geluk dan in het vermyden van alle die zorgen, angſten, geſchillen, en bemoeijingen, welke elende en jammer baaren, door de Menſchen tegen elkander in 't harnas te jaagen? En wie zyn de Perſoonen, die zich meest in deeze haakerige doornſtruiken inwikkelen? Zyn het uwe zogenaamde Domkoppen? —— Neen, voorwaar! 't zyn uwe werkzaame, uwe onderneemende, Geesten; uwe ſtoute, denkende, *Koppen*; uwe van gloed en yvervuur brandende Knaapen, nooit te

vre-

wede met hun hand, die in eene eeuwigduurende beweeging zyn, nu ter diepte van peinzing daalen, dan ter hoogte van beſpiegeling opklimmen. Deeze Lieden zyn uwe Twistzoekers, Stookebranden, Duelleerders, Verſtoorders van Huislyke, Stedelyke en Landlyke, rust. —— Maar in domme Menſchen vinden wy geene van deeze ſchadelyke hoedanigheden. Wat hunne lichaamlyke gedraaging betreft, zy zitten ſtil; wat hunne geestvermogens raakt, deeze zyn in diepe rust; wat aanbelangt hunne voordragt, die is, gelyk zulk eene lichaamsgedraaging en zulke geestvermogens alleszins voegt, —— de bedaardheid zelve. Nimmer maatigen die wel te vredene Menſchen zich eene groote maate van Wysheid of Geleerdheid aan; zy denken niet wyzer te weezen dan anderen; zy weeten of het weêr warm of koud is, en, niets meer weetende, verwekken zy by niemand eene opkomende vlaag van jalouſy, en kennen zy gelukkig geene Mededingers, die hun gevaarlyk op zyde ſtreeven.

Uit hoofde deezer hoedanigheden, leeven zy, volgens myn nederig gevoelen, niet alleen gelukkiger dan anderen; maar verwerven ook aanzien; en 't geen zy verwerven loopen zy geen groot gevaar van ooit te zullen derven. Dikwyls worden zy genoodigd om eene party by te woonen; niet om dat zy eenig onderrigtend geſprek, eenig genoeglyk onderhoud, zullen medebrengen; maar dewyl het noodig is dat een Party of Gezelſchap uit een zeker aantal beſtaat. Een Heer, die een groot gastmaal geeft, kan daar toe niet altoos het noodig aantal krygen, beſtaande uit geestige Knaapen en ſchrandere Bollen: die plaatzen moeten met Domkoppen worden aangevuld. Zy geeven eene verſcheidenheid.

Een ander gebruik van myne geliefde Domooren in gezelſchap is, om een aantal Toehoorders uit te maaken. Alle Gezelſchapsleden kunnen geen Praaters weezen: men moet ook Toeluisterers hebben, en die moeten, alhans voor een gedeelte, knikkende goedkeurders weezen. —— Nimmer vinden zich deeze rustminnende Zielen opgewekt om den Spreeker in de reden te vallen; veelmin hebben zy geneigdheid om zelve het woord te voeren. —— Hunne beweegingen hebben zeer veel van eene pantomime, beſtaande in het houden van hun Tabakspyp in hun mond, in zulker voege dat dezelve een zeker aantal graaden met hun lichaam uitmaake; of in Vork en Lepel agter- en voorwaards te beweegen tuſschen hun mond en de tafel, en die beweeging eenigen tyd aan den gang te houden. —— Hoofdbuigingen kan men ook by zommige gelegenheden, in hun beſpeuren; maar, in alle andere opzigten, openen noch ſluiten zy den mond, dan wanneer iets van de Markt of uit de Kelder daar aan voorkomt.

Tabakrooken is by veelen der Domooren eene beſtendige

bg.

bezigheid: geenzins dat alle Tabakrookers onder de Domkoppen moeten gerangſchikt worden: maar vermids eenige maate van dierlyke beweeging voor den Mensch noodzaaklyk is, vinden de Domooren het Tabakrooken de gemaklykſte. —— In de zogenaamde *Groote Wereld* (zogenaamde ſchryf ik, dewyl dit vreemde ding met het ſtelzel der Gelykheid behoorde afgedaan te hebben, en niet meer paste genaamd te worden) waar men den Tabaksrook een ondraagelyke zaak vindt, en de tedere Sexe op het denkbeeld van een rookende Tabakspyp in flauwte valt, of opſtyging krygt, kunnen de Domkoppen, die 'er geen klein gedeelte van uitmaaken, van dit tyddoodend en gewaande bezigheid verſchaffend middel geen gebruik maaken; in deezen kring zyn zy derhalven geheel werklooze weezens, en nietsdoende Toehoorders. —— Neen, myn pen loopt hier te verre, zy ſpeelen hier eene hoofdrol, Kaartſpeelen is daar eene voornaame bezigheid, en in dit bedryf ſteeken zy uit. Zy hebben 'er den volmaaktſten aanleg toe. De verwonderlyke gaave bezittende om te hooren zonder 'er op te letten, worden zy nooit geſtoord of afgetrokken door het geſnap van anderen, en zyn gevolglyk hier geheel in hun vak, en geheel leeven, zo verre hun anders werklooze natuur zulks gedoogt. Zy, welk een voorregt! trekken party van de misſlagen door de onaandagtigen en ſnappers begaan. Te deezer oorzaake zyn zy allerwenschlykſte Speelgenooten, als men by party ſpeelt. Niemand ſpreekt ooit van de ſchranderheid hunner *hoofden*, maar elk bewondert de bekwaamheid hunner *handen*.

Ingevolge van al het voorgezegde, vermyden myne Vrienden, de Domooren, alle gelegenheden om zich in de geſchillen van anderen te mengen; en hierom mag men vry veronderſtellen, dat zy hunne voortrollende leevensdagen veel *gelukkiger* ſlyten, dan de bezige en woelige Wereld in 't algemeen: en mogen wy dit te gereeder als eene onlochenbaare waarheid omhelzen, dewyl zy zelden klaagen. —— Klagten uit te boezemen veronderſtelt geraaktheid, en niet zelden kragt van geest, die zich door heftige uitboezeming vertoont. Al dit baart vermoeienis, en deeze te ondergaan is geheel onbeſtaanbaar met rechtſchaape Domheid en Onaandoenlykheid. —— Inderdaad, hunne klagten zouden weinig medelyden verwekken; want weinig gewoon zynde te ſpreeken, zouden zy niet kunnen vermyden zich uit te drukken in een ſtyl, die aan de klagten zelfs een belachlyk voorkomen zou byzetten. Ik herinner my, hoe zekere Domoor van myne kennis, op een maaltyd, door het omvallen eens ſchotels, deerlyk aan zyne kleederen beſmet, en zyn rok geheel bedorven wierd. Hy klaagde; doch zyn klagte was op zulk een toon geſtemd, dat dezelve, in ſtede van medelyden te verwekken, een algemeen gelach ten gevolge hadt.

Ein-

Eindelyk moet ik, ter verdedïging van dit talryk Menſchenſoort, een waanbegrip tegengaan, 't welk men vry gereedlyk, als een gerande Ducaat, voor zeer gangbaare munt aanneemt; te weeten dat Domkoppen noodwendig Arm moeten weezen. Gelukkig voor de zaak, welke ik verdedig, is dit begrip geheel van grondſlag ontbloot, en derft dien zó volkomen, dat, wanneer in een gedrukt ſtuk my voorkwam, „ *Domheid* en *Armoede*," ik zulks onder de Drukfeilen zou aantekenen, voor welke geleezen moest worden, „ *Vernuft* en *Armoede*." —— Ja, 't zyn onze Vernuften, onze ſchrandere Bollen, onze onderneemvolle Knaapen, die met een goeden ſtuiver gelds beginnen, en met een ledige beurs eindigen. Maar de geregeld voortwerkende *Domkop*, (want ook men vindt 'er werkzaamen onder, die eene uitzondering maaken op den algemeenen Regel) heeft niets te vreezen van de nukken der grillige Fortuin. — Ik ken, onder de veelvuldige Domooren, 'er een, die by uitſteekenheid onder deeze klaſſe moet gerangſchikt worden, van afkomst een arme Boerenjongen; doch die thans zyne bezittingen voor geen aanmerkelyk aantal Tonnen Gouds zou geeven: indien men nogthans het dubbeld van die ſom uitlooſde, twyfel ik zeer of hy zou weeten te zeggen wat het onderſcheid is tuſſchen het *Vaſteland* en een *Eiland*; of met zekerheid te bepaalen of de *Ganges* een Rivier ware dan een *Nabob*.

Waarom zodanig ſlag van Menſchen ſoms zo gelukkig ſlaagt in het maaken van hun fortuin, is myn taak niet uit te leggen: genoeg voor my, daar ik de zaak der Domooren bepleit, dat dit waarheid is. —— In geleerde Beroepen ſlaagen zy zo wel niet als in den Handel — — egter zou men ook Voorbeelden kunnen aanvoeren van Domkoppen, die in de Letterkundige Wereld nog al geen gering figuur gemaakt hebben, en nog maaken. —— Meer loopt het geluk hun mede in de Staatkundige Wereld. ô Hoe veelen bekleeden geene onaanzienlyke Posten in de Burger-Maatſchappye, zelfs daar de Volksſtem de Leden tot het bewind verkiest! De welgekleede Domkop krygt een veel grooter aantal ſtemmen tot meenig een post, dan zyn min cierlyk uitgedoschte ſchrandere en bekwaame Medeburger. Dat de *Klederen den Man* maaken is voor hun een zonderling geluk; want niemand, die zich immer op Menſchenkennis eenigzins bevlytigde, of hy weet dat myne Vrienden de Domooren veelal 'er op geſteld zyn om *welgekleed* te gaan. Hier van, zo van iets, maaken zy hun werk. —— Men zegt mogelyk, dit is waaragtig ongelukkig, en dusdanig eene waarneeming zet aan de Volksverkiezingen geen grooten luister by. Dan, luister of geen luister, het is waarheid; eene waarheid van dien aart, dat de ſtaavende voorbeelden, hoe veelvuldig, haatlyk zouden weezen.

zen. Wy willen daarom de opzameling daar van aan elks nadenken overlaaten —— ook daar aan de gevolgen welke 'er uit moeten voortvloeijen. —— 't Zou my egter aan geen redenen ontbreeken, om ook hun *opzigtlyk* nut in dit geval te toonen. —— Dan, in den aanvange myner Proeve, heb ik reeds een wenk gegeeven, dat Staatkundige Beſpiegelingen in deezen myne zaak niet waren. Maar hoe ligt wordt men met den ſtroom der heerſchende denkbeelden weggefleept, en komt, zelfs zyns ondanks, op een Onderwerp, waar van men gemeend hadt niets te reppen.

Laaten wy, derhalven, om ten einde te ſpoeden, de Domooren voortaan niet beſchouwen als nutlooze en ongelukkige Weezens. Het thans bygebragte wyst uit, dat zy noch nutloos noch ongelukkig zyn. —— Niet weinig zou 'er nu nog te zeggen vallen van de Godsdienſtige begrippen der zodanigen, wier zaak ik dus lange bepleitte; doch genoeg des aan te merken, dat deeze veelal deelen in de algemeene traagheid, der Domheid eigen; zy bekruipen hier het oude pad, en zien veelal met een zwygend misnoegen anderen een verſchillenden weg opſlaan. 't Gebeurt egter, dat ook hier uitzonderingen vallen, en dat valſche Godsdienstyver den Domkop vervoert; dan dit ontſtaat uit een Charaktermenging, zoms van een vreemden oorſprong. —— Iets dergelyks valt te zeggen van hun gedrag in 't Staatkundige; meest behooren zy, wat 'er ook gebeure, tot de *ſtillen in den lande*; hun *ſlymerig geſtel* brengt zulks mede. De woelige en woedende Domkoppen, die met het hoofd door den muur willen, en allermoeilykst te temmen zyn, verſchillen zeker veel van die wier zaak ik bepleitte; ik moet hun als buitenregeligen aanmerken, en zy behooren niet tot het getal, wier zaak te verdedigen ik op my genomen had.

Ten ſlotte wensch ik myne Leezers het denkbeeld niet in te boezemen, dat ik my onder het getal der hier verdedigden en gehandhaafden rangſchikke; want iemand kan geſchikt weezen tot een post, welke hy de eer niet heeft van te vervullen; en zo kan iemand uitweiden in den lof van hoedanigheden, tot welker naſtreeving hem de moed ontbreekt.

HAD DE SPREKER GEEN GELYK?

Lord PETERBOROUGH, van zich zelven en den *Franſchen* Generaal ſpreekende, die tegen hem ſtreedt in den Oorlog om de *Spaanſche Succesſie*, zeide: *Hoe groote Ezels zyn wy, dat wy vegten voor twee zulke groote Domkoppen!* Zinſpeelende op de Characters van de twee Mededingers om de *Spaanſche Monarchie*.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DE ONBESTENDIGHEID VAN HET ONDERMAANSCHE.

Aeream propter crevisse cucurbita pinum
Dicitur, & grandi luxuriasse coma:
Cum ramos complexa, ipsumque egressa cacumen,
Se præstare aliis credidit arboribus.
Cui pinus, nimium brevis est hæc gloria: nam tè,
Protinus adveniet, quæ male perdet, hiems.

ALCIATI *Embl.* 124.

Zeer zeldzaam zyn de voorbeelden, dat menschen, die in eenen verheven stand geplaatst zyn, en door de fortuin begunstigd, dat deze menschen, uit nederige grondbeginzels, wereldsche grootheid, het aanlachen van 't geluk, met een verachtelyk oog beschouwen kunnen, en zich nederig gedragen, niet verheffen, niet verhoovaardigen, of met geen oog van verontwaardiging nederzien op anderen onder hunne Natuurgenooten, in eenen lageren kring geplaatst, dan zy zyn. — Veelal is het 's menschen hart eigen, zo dra hem het geluk begint aan te lachen, zich aanstonds te verheffen. Wanneer onze oogmerken wel slagen, onze bedoelingen gelukken, dan voelen wy dra onze groothartigheid gekitteld, en wy beginnen veelal trotsch, opgeblazen en hovaardig, te worden. Men mag het bykans als een vreemd verschynzel in de Natuur beschouwen, binnen den kring van voorspoed veel nederigheid aan te treffen. Voorspoed is doorgaans de moeder van zorgeloosheid, maakt den mensch opgeblazen en onagtzaam; en is 'er niet veel reden toe om zo te worden? —— Als de Zon van ons geluk begint te ryzen, dan vloeit ook alles als in één middenpunt t'zamen, om onzen hoogmoed te vleien, en onze trotschheid op te wekken. Dra ontvangt de voorspoedige, de gelukkige, man de hulde van al de wereld, elk vleit en roemt hem, even of hy het in zyne hand hadde,

en de wisselvalligheden des levens beschikte naar zyn welgevallen; terwyl hem door deze bejegening ook zelve de waan word ingeboezemd, als of hy zelve de eenige beschikker zyner lotgevallen ware. Is het dan wel groot wonder, dat men menschen, in voorspoed levende, welke door de Fortuin worden aangelachen, dat men zulke menschen zich ziet verheffen, en aanstellen even als of zy uit andere, uit edeler, stof waren zaamgesteld dan hunne Natuurgenooten? Alles tog loopt by hen zamen om hunne eigenliefde te vleien, hun hoogmoedig hart te streelen, en hun trotschen waan gestadig voedzel te verschaffen. —— Zy moeten veel, zeer veel, verzaken; zich zelven verlochenen; en zy hebben de vleiende vermogens van duizenden verlokzelen te bestryden. —— Veele voorbeelden zyn 'er tog in de Maatschappy voorhanden van menschen, die voor de kragt der verleidende voorspoed moeten bukken. Een iedele waan vervoert vaak den verdwaasden en zwakken Sterveling —— eene dwaze verbeelding voert hem buiten het bereik eener redelyke redenering, en hy zelfs ook waant ver boven alle verandering, van ongeluk, van wederwaardigheden, geplaatst te zyn. —— Zulk een iedele waan moet noodwendig verblinden, de ware gedaante der dingen aan het oog onttrekken, en den mensch beletten om regt te zien, en juist over de voorkomende onderwerpen te kunnen oordeelen. —— De waan verblint, en onttrekt veelal aan ons oog dat wy niet ontwaar worden hoe men op een wankelbaren en onzekeren grond staat, wanneer men in voorspoed leeft. —— Men verliest de onbestendigheid, de onstandvastigheid, van alle ondermaansche dingen geheel uit het gezigt —— en wat kan van dit alles anders het gevolg zyn, voorwaar een slordig, een onopmerkzaam, gedrag op zich zelven, en een iedele en trotsche waan.

Is veeler gedrag in de zamenleving niet veelal dusdanig? De voorspoedige, de gelukkige, man leeft eveneens of zyn staat op de onveranderlykheid gevestigd ware.

Een tweede gevolg, 't welk dikwils uit 's menschen voorspoed, en gelukkigen stand in de wereld, voortvloeit, is, dat veelen hunne zaken verwaarloozen, en geene genoegzame opmerkzaamheid omtrent dezelve in agt nemen. Op deze wyze word men zeer dikwils de bewerker van zyn val —— de bewerker van zyn eigen ongeluk. — De aanleidende oorzaak van dit alles is eene lage Zelfsverheffing;

ing; dewyl dusdanige handelwyzen doorgaans vallen in zulke bekrompen zielen, welke de ware grootheid haret beſtemming misſen.

Het blykt dierhalven ten klaarſten, dat de Hoogmoed, de Zelfsverheffing, de wortel is van veel verderfelyk kwaad, en dat uit dezelve veele nadeelige gevolgen voortſpruiten. —— Zorgeloosheid, onagtzaamheid, vadzigheid, drieste domheid en onkunde, opgeblazenheid, en verachting van eenvouwige nederigheid — ziet daar de ſchadelyke gevolgen eener onbetamelyke Zelfsverheffing, eener Zelfsverheffing van zulke hoogmoedige menſchen, welke wanen, door hunnen voorſpoedigen en gelukkigen ſtand, geplaatst te zyn in eenen kring, oneindig verheven boven dien hunner Natuurgenooten.

Dan uit het tot dus ver beredeneerde zal het ook niet minder klaar zyn, dat men maar zeldzame voorbeelden onder de menſchen aantreft van zulke verheven Zielen, welke, den aart en natuur van allen aardsch geluk regt doorgrondende, hunne beſtemming kennen, en, geenzins hovaardig op hunnen voorſpoed, zich boven anderen zouden willen verheffen, als of de voorſpoed en geluk ons een edeler natuur verſchaffen, dan zulken, welken de fortuin min gunſtig is, of wel in eenen behoeftigen ſtaat doet leven. De meeste menſchen zien doorgaans veelal dat geen over 't hoofd, waarop zy hunne aandagt bovenal gevestigd dienden te houden; en bejagen yverig, 't geen men behoorde te vlieden: zodanig is de geaartheid veeler Stervelingen. Men geeft geen agt op de onſtandvastigheid, de onbeſtendigheid, der dingen, even als of al het ondermaanſche beſtendig, en aan geene wisſelvalligheden onderhevig, ware. Dus vestigt men dwaaslyk zyn vertrouwen op iets, waarop men niet vertrouwen kan, en bouwt het gebouw zyner hoope op eenen onvasten zandgrond. —— Zo handelt het grootſte gros der menſchen, terwyl het getal der zulken waarlyk zeer klein is, die indedaad nederig van harten zyn, en geen hoogmoed of trotſchen waan vertoonen, wanneer zy in voorſpoed leven, of door geluk verheven zyn, en uitſchitteren boven veelen hunner Natuurgenooten. De waarheid daar van blykt ten klaarſten, naardien dezelve door de dagelykſche bevinding onweerſprekelyk geleerd word. In ieder individueel perſoon word geduurig bevestigd, hoe verbazend de voorſpoed werkt, en welk eenen invloed ze heeft op alle deszelfs onderſcheiden be-

dryven en handelingen; terwyl ganſche Natien en Volken deze waarheid ſtaven; want in opzigt van deze ziet men niet zelden, dat een gelukkig, en in voorſpoed levend, Volk zich dadelyk verheft boven zynen Nabuur, minder gelukkig dan dit; hoe het dadelyk de wet aan alle Volken wil voorſchryven, en andere Natien ver beneden zich ſchat.

Dan zo hoogmoedig de voorſpoed veelal een *Volk* maakt, en in 't byzonder ieder individueel perſoon, even zo onagtzaam, min oplettend en zorgeloos, maakt zy ook den mensch. Zo lang het hem welgaat, zo lang zyne zaken voorſpoedig gaan; dan leeft hy doorgaans onbekommerd en zorgeloos daar henen, even of zyn geluk op een rotsſteen gevestigd ware. Men denkt weinig of veelal in 't geheel niet op het toekomende, om dat het tegenwoordige al de aandagt gaande houd, terwyl men zich meest vergaapt aan iedele, aan nietige, beuzelingen. —— Het is even of de ſtandvastigheid het *fundament van* 's menſchen geluk en voorſpoed ware. — *Ondertusſchen* ſtort dit gebouw van *voorſpoed al dikwils in*, *terwyl* men 'er nog zyn zekerst vertrouwen op vestigt.

Dat dusdanig het gedrag der meeste menſchen is, zal niemand, die maar de minſte menſchenkunde bezit, durven wraken, terwyl zy, indien zy, als wezens van zo eene edele natuur, gelyk de menſchen zyn, uit de grondbeginzels hunner beſtemming werkten, waartoe zy van hunnen Grooten en Wyzen Maker verordend zyn, geheel anders zouden handelen, en niet zo onagtzaam, zo onvergeeflyk onbedagtzaam, zich zouden gedragen, gelyk *nu* al te vaak geſchied — onverſchoonelyk onbedagtzaam, zo dat zy veelal eenen gapenden afgrond niet merken, waarin zy ylings neerſtorten, en vervallen, uit eenen ſtaat van voorſpoed, in eenen poel van onherſtelbare jammeren. Hoe is het mogelyk, zou men zeggen, dat het niet word opgemerkt, daar de gelegenheden zo oneindig veele zyn, die ons aardsch geluk, onzen tydelyken voorſpoed, kunnen ſtooren. —— Hy die zich op dit oogenblik nog baad in vermaken en wellusten, is die zelfde man morgen dikwils niet arm, de beklaaglykſte, de deerniswaardigſte, onder de Stervelingen? —— Hy die heden den Scepter zwaait over magtige Volken, is die vaak morgen niet de veragting van zyn Volk, dat hem weleer aanbad; of tuimelt hy niet van den Throon in den afgrond van onherſtelbaar verderf? —— Zy die *heden* nog

nog leven in eer en aanzien, in welke men groot, oneindig, belang ſtelt, die uitblinken boven hunne Natuurgenooten, en van het Volk worden geroemd en geprezen —— worden die zelfde perſoonen morgen niet afgebonsd van die gevaarlyke plaatzen, waarin zy zich bevonden? —— Vergaat niet al hun eer, hun aanzien, hun glans? —— Verduistert niet vaak morgen alles wat heden nog ſchittert, en worden zy niet zeer dikwils tot eene algemeene veragting en ſmaad; en ondergaan ze niet ſoms eenen ſchandelyken dood? —— Zyn 'er niet oneindig veele treffende voorbeelden van vroegere en latere dagen —— zyn 'er niet oneindig veele voorbeelden voorhanden in onzen leeftyd, welke deze waarheid onwederſprekelyk bevestigen?

Van gelyken aart is alles, wat men in de Natuur aantreft, alle voorſpoed, alle aardsch geluk. —— Van agter beſpeurt men eerst de onverſchoonlyke dwaasheid van 'er het gebouw zyns vertrouwens op te vestigen. — Waar is het beſtendig voorwerp onder zo veele millioenen, welke in 't Geſchapenal ons omringen? —— Zyn niet de hardſte Metalen, de vastſte Steen, de onbeweeglykſte Rotzen, de vastgevestigdſte Bergen, wier fundamenten in de Euwigheid gelegd ſchynen —— zyn deze alle niet onbeſtendig, en onderworpen aan geſtadige veranderingen? — De Saiſoenen verwisſelen. De liefelyke Lente word door den brandenden Zomer vervangen, de vrugtdragende Herfst van den rillenden Winter —— in ieder van deze ondergaat de Natuur eene verbazende verandering, en in deze alle is ons geluk, onze aardſche voorſpoed, op het nauwst, betrokken, en duizend geringe omſtandigheden doen dezelve van zich afhangen. Welk eene dwaasheid dierhalven —— welk eene onverſchoonlyke dwaasheid, op zulk eenen wankelbaren grond zyn vertrouwen te vestigen! —— op iets dat vergaat, en op zyn best beſloten is binnen den engen kring van ſlegts eenige op elkander volgende oogenblikken! —— Dan nog oneindig onverſchoonelyker, op dezelve trotsch en hoogmoedig te wezen!

Is onze Gezondheid niet een onwaardeerbre ſchat — een goed, een alles overtreffend goed — en naast eene gelukkige Gezondheid het Gezellig Leven? —— Dan wie kan op het een zo wel als op het ander zyn vertrouwen vestigen? De dwaas alleen, en geen ander; want eene kleine verandering ſlegts, en men vind zich van het dier-

baarſte beroofd. De bewyzen ſpreken, welke wy geſtadig daarvan voor oogen hebben. —— Eene geringe omſtandigheid, en wy gaan kwynen aan ongeneeslyke kwalen. —— De dood berooft ons van de beste Vrienden, ontneemt ons den een voor, en den ander na. — Dra misſen wy alle genoegens en vermaak. Zullen wy dan als dwazen hier op vertrouwen, daar de grond, waarop dit ons geluk gebouwd is, inſtort vóór wy 'er aan denken? —— Alles is dierhalven iedelheid, alles is in deze beneden-gewesten onbeſtendig. —— De allervaſtſte fundamenten, waarop wy vaak bouwen, ſtorten in, en dra verdwynt ons geluk, verdwynen onze beste genoegens — en derven wy onze genoegens, wat zullen ons de Schatten en Rykdommen baten? —— Moeten wy en Gezondheid en Vrienden misſen, dan walgen wy weldra van alles dat buiten dezelve is, daar dan alles, wat ons bejegent, omwonden word met eenen nevel van pynlyke droefgeestigheid.

Zal dan nu de nietige Sterveling —— *zullen* de verdwaasde Kinderen des ſtofs, zich verheffen op waarlyk niets beduidende beuzelingen, waar van de meeste bykans zo haast vergaan als zy voortkomen? —— Zal men zich dan verlaten op iets van eene zo weinige waarde? —— Zal men zich verheffen, trotsch en hovaardig zyn, op dingen, die als ligte ſchaduwen voorby vliegen? —— Welk eene uitzinnige dwaasheid, redelyke Wezens ten eenemaal onwaardig!

Dan een geheel ander gedrag houden zy, welke, van edeler geest gedreven, zich vestigen op zaken van veel voortreffelyker natuur, en de dingen dezer wereld in hare waarde beſchouwen, als onbeſtendig en ligt voorbygaande. —— De Rykdommen, de Goederen dezer wereld, kunnen tot een edel gebruik dienen, dan, wanneer men zyn ongelukkigen Medemensch 'er mee red. — Eer en aanzien hebben hare waarde, als men hem, wien *hulp* ontbreekt, daar mede behulpzaam is. —— Buiten onze Gezondheid en ware Vrienden, zou waarlyk ons leven niets anders zyn, dan een ſchakel van jammer en verdriet. — Alle deze voorregten waardeert de wyze man, maar ſtelt 'er alleen zyn vertrouwen niet op — zyn uitzicht is op betere goederen, die beſtendig zyn, en geplaatst in de gewesten der onveranderlyke beſtendigheid. —— De wyze man blyft gelaten, ſchoon hy aardsch geluk en voorſpoed derven moet. —— 't Welk ik *mo-*

ge-

gelyk, in eene andere Verhandeling, by vervolg van tyd, indien my geen lust en gelegenheid ontbreekt, door eenige voorbeelden zal bevestigen.

Laat ons intusschen der Wyzen voorbeeld volgen, en ons niet verheffen op een wankelbaren voorspoed, schoon ons het aardsch geluk ook vriendlyk moge aanlachen. Laat ons niet denken, in voorspoed ware veiligheid te vinden. Hy bedriegt zich, die dit waant. —— Maar laat ons altoos opmerkzaam zyn, en vooral op onze hoede, wen ons de voorspoed vleit, het geluk aanlacht. — Laat ons grootmoedig zyn, en die grootheid van ziel doen uitblinken, vooral wanneer we in voorspoed leven. —— Wat ook dan tegen ons moge aandruischen — wy zullen zeker zegevieren, wy zullen zeker gelukkig worden — een geluk genieten, welk op de euwige onveranderlykheid gegrondvest is. —— Zulk een geluk, 't geen nooit door een sterfelyk oog aanschouwd, noch ooit door eenig menschelyk gehoor gehoord, en 't geen nimmer in 's menschen hart is opgekomen! —— Een geluk, 't geen we genieten zullen in de zalige nabyheid van onzen God, en onzen Heere Jezus Christus, eeuwig in de Hemelen!

C. v. d. G.

WAARNEEMING WEGENS HET GEBRUIKEN VAN KWIK.

Aan de Schryvers der Vaderlandsche Letteroefeningen.

MYN HEEREN!

Vergunt een plaatsje aan de volgende Waarneeming, die, wel is waar, geene groote of wonderbaare geneezing beschryft, maar wel by voorkomende gelegenheid ter onderrigting of waarschouwing kan strekken. Het onverstandig en zomtyds onnoodig gebruik van overvloedig Kwik is toch in onze dagen vry menigvuldig, en word zelfs, wanneer andere bewyzen ontbreeken, dikwerf door een gezegde van een groot Man gestaafd.

Een Chirurgyn op het platte land wierd by een lyder geroepen, die een sterk en anderzins gezond man was, maar nu over hevige pynen in het lyf, en hier en daar in de gespierde deelen, klaagde. Hy had veele en dunne stin-

kende ſtoelgangen. De pols was langzaam en klein, de huid zagt en vogtig, de tong bleek, vogtig, en niet gezwollen, de adem een weinig ſtinkend. De Geneesmeester gaf eerst wat Rhabarber, daarnaa verzagtende middelen met Magneſia. De lyder wierd beter, gebruikte Kina, kreeg eetlust, en wierd ſterker. Eenige dagen daarnaa kreeg de lyder wederom Koorts, pyn, voornamenlyk *in den* mond en de maag, het tandvleesch ſtonk verſchrikkelyk, 'er was egter geene Kwylvloeijing; de kragten zonken ſchielyk. Nu wierd een Arts uit eene nabygelegen Stad daarby verzogt: deeze, naa onderzogt te hebben, of de lyder Veneriek zy, of 'er Kwikmiddelen waren gebruikt, enz., en van den lyder en den Chirurgyn verzekerd wordende, dat 'er niets van die natuur was of geſchied was, verklaarde het geval voor Scheurbuik, en ordineerde de daartoe dienende dieet en middelen. Weinige dagen daarnaa wederkoomende, vond hy den lyder zeer verergerd, 'er waren verſcheiden zweeren gekoomen, het tandvleesch was in eene volkoomene verrotting, de ſtank ondraagelyk, byna geene bloeding, en geheel geen kwyling; de kragten waren ongelooflyk vervallen, en de ſtoelgangen weder menigvuldiger. Nu verklaarde de lyder, dat hy, in het vermoeden zynde nog iets van eene voorgegaane Venerieke ongeſteldheid te voelen, van een Vriend eene ſcherpe Kwikbereiding, waarvan hy weinige druppelen met veel water moest inneemen, en die deeze van eenen, voor weinige guldens geprivilegeerden, Kwakzalver had, ontvangen had, en derzelver gebruik vóór deeze zyne laatſte wederinſtorting weer had opgevat. Hy ſtierf den anderen dag, en de oplosſing en het bederf der vogten waren buitengemeen. Het opgelost bedurven ſtinkend bloed vloeide, naa den dood, uit den mond, den neus, en het fondament.

J. V.

IETS, OVER DE LANGZAAM WERKENDE VERGIFTEN; OF DE ZOGENAAMDE *Poudres de Succeſſion.*

(Uit het Hoogduitsch.)

Onder deeze benaaming verſtaat men gewoonlyk alle *Vergiften*, welke men iemand heimelyk, ja byna onmerk-

merkbaar, kan doen inneemen, en die het leven langzaam, gelyk eene uitteerende ziekte, verkorten. Zy zyn niet, zo als veelen gelooven, eerst in de voorige Eeuw in *Frankryk* of *Italien* uitgevonden, maar reeds de *Grieken* en *Romeinen* hebben ze gekend, en 'er zich van bediend; niettegenſtaande ik wel wil toegeeven, dat zy waarſchynlyk in geen Land, en op geen tyd, geſchikter gemaakt, en dikwyler gebruikt zyn, dan in die Landen ſedert eene Eeuw geſchied is. Als het waar is dat men zo tegenswoordig daar ter plaatze zodanig weet te bereiden, dat zy den dood op een te vooren bepaalden tyd kunnen bewerken, of dat de ongelukkige, welke men het Gif heeft doen gebruiken, binnen een zekeren te vooren beſtemden tyd ſterft, zo erkenne ik, dat de oude *Gifmengers* zeer verre van de nieuwere overtroffen worden. Bezwaarlyk echter zal men kunnen gelooven dat dit moogelyk zy, als men de menigvuldige zeer veranderlyke omſtandigheden overdenkt, welke op de werking der *Geneesmiddelen* en *Vergiften* invloed hebben; en hoe dikwyls heeft niet een Gezelſchap ter gelyker tyd het zelfde Gif in eene gelyke hoeveelheid gebruikt, waar door zommigen vroeger, anderen laater, geſtorven zyn, eenigen het leven behouden hebben. Zo ſtierf *Paus* ALEXANDER DE VIde, in 1503, en CÆSAR BORGIA behield zyn leven en gezondheid, als beiden, door verwisſeling der vleſſen, het doodlyk vogt gedronken hadden, 't welk door hen voor de andere Gasten alleen was toebereid. Ten minſten geloove ik, dat TOPHANIA (*), van wie men verhaalt, dat zy de Vrouwen de verzekering gaf, dezelve van haare onaangenaame Mannen op bepaalde weeken en dagen te zullen verloſſen, van derzelver conſtitutie, diëet, enz., de naauwkeurigſte berigten moet gehad hebben.

THEOPHRASTUS (†) ſpreekt van een Gif, welk men zodanig konde bereiden, dat het, na dat men het verkoos, in 2 of 3 maanden, of na 1 of 2 jaaren, zyne werking toonde, en waarby hy te gelyk aanmerkt, dat de dood, hier door veroorzaakt, des te elendiger was, naar maate het Vergif langzaamer werkte. Dit Gif wierd bereid uit het *Aconitum*; eene Plant, welke daarom op

(*) Eene zeer befaamde *Italiaanſche* Gifmengſter.
(†) *Hiſtor. Plant.* IX. c. 16. p. 189.

op levensſtraffe verboden was aan te kweeken. Hy verhaalt ook, dat THRASYAS uit het ſap van andere Planten een Vergif wist te bereiden, 't welk, in de geringe hoeveelheid van ½ lood, onvermydlyk, een zagten, onpynlyken, dood veroorzaakte, en een langen tyd, zonder te bederven of van zyne kragt te verliezen, bewaard konde worden. Deeze THRASYAS, wiens Leerling ALEXIAS de kunſt noch verder gebragt had, was geboortig van *Mantinea*, een Stad in *Arcadien* (*), en wierd van THEOPHRASTUS, om zyne bekwaamheid, voornaamlyk uit hoofde zyner Kruidkundige kennis, zeer geroemd.

In *Romen* waren deeze Vergiften omtrent 200 jaaren vóór de Chriſtelyke tydrekening zeer in gebruik. Want als ten dien tyde zeer veele voornaame perſoonen aan dezelfde ziekte in één jaar ſtierven, en men na de oorzaak hiervan onderzoek deed, verhaalde een Meisje, dat Vrouwen uit de aanzienlykſte Familien *Vergiften* bereidden en uitdeelden; meer dan 150 wierden van de *misdaad* overtuigd, en geſtraft (†).

Daar nu reeds zo veelen deeze gevaarlyke kunſt geleerd hadden, konde men ze niet wel geheel uitroeijen, en in de *Romeinſche* Geſchiedenis vind men verſcheide voorbeelden, dat zy naderhand beſtendig in gebruik gebleeven is. SEJANUS liet een dusdanig Gif door een beſneedenen aan DRUSUS toedienen, welke daar aan allengskens, als aan eene uitteerende ziekte, ſtierf (‡). Als AGRIPPINA CLAUDIUS uit den weg wilde ruimen, maar het echter niet waagen dorst hem eensklaps van het leven te berooven, en evenwel ook niet veel tyd ter beſchikking wegens de Throonsopvolging laaten wilde, koos zy een Gif, welk hem zyn verſtand beneemen, en langzaam zoude doen ſterven. Dit liet zy door eene bekwaame Gifmengſter, LOCUSTA, bereiden, aan wie zy, uit hoofde haarer kunſt ter dood veroordeeld, het leven gered hadde, om haar eens als een werktuig van ſtaat, en om haare wraak te blusſchen, te kunnen gebruiken. Dit Gif wierd den Keizer in een gerecht van Paddeſtoelen ingegeeven; maar daar het door zyne ongeregelde levenswyze niet naar wensch werkte, wierd hy door een ſterker Gif verders van kant gemaakt.

(*) THEOPHR. l. c. c. 17, p. 190.
(†) LIVIUS, Lib. VIII. c. 18.
(‡) TACITUS, *Annal.* Lib. IV. c. 8.

maakt (*). Deselfde LOCUSTA bereidde het Gif, waarmede NERO, de Zoon van AGRIPPINA, GERMANICUS, welke zynen Vader CLAUDIUS in de Regeering had moeten opvolgen, uit den weg ruimde. Daar nu dit Gif by hem alleen maar een Buikloop verwekte, en te langzaam naar den zin van NERO werkte, dwong hy LOCUSTA, op verbeurte des levens, een ſterker in zyne tegenwoordigheid te bereiden. Men nam hier de proef mede aan een Bok, en wyl deeze eerst na verloop van 5 uuren 'er aan ſtierf, verſterkte zy het door uitdamping, tot dat een Varken, welk men 'er een weinig van had doen inneemen, 'er oogenblikkyk aan ſtierf, en hier mede wierd GERMANICUS, zo dra hy het maar geproefd had, van 't leven beroofd (†). Toen ſchonk de Keizer aan LOCUSTA vergeeving en zeer groote Goederen, en bezorgde haar eenige Leerlingen, welke zy 'er in onderwyzen moest, om dezelve met haaren dood niet geheel te doen verlooren gaan.

Te *Carthago* moet men ook deeze kunst zeer wel verſtaan hebben. Als de door de *Carthagers* gevangen *Romeinſche* Veldheer ATTILIUS REGULUS naar *Romen* gezonden wierd, om den voorſlag te doen, dat de *Romeinen* de Krygsgevangenen tegen hem mogten uitwisſelen, ging hy deeze ruiling tegen, wyl hy wist, dat men hem reeds een Gif had doen gebruiken, waar door de Staat hem binnen kort verliezen moest, en keerde dus, op zyn woord van eer, tot de vyanden terug, welke hem, op de gruwzaamſte wyze, om 't leven bragten (‡). Alle deeze Vergiften wierden uit Planten, voornaamlyk uit het *Aconitum*, *Cicuta* en *Papaver*, of uit dierlyke deelen, bereid. Onder de laatſten is geen zoort van Gif merkwaardiger, dan dat, welk uit de *Zeehaas* (*Lepus Marinus*) bereid word, en waar mede TITUS, volgens het Verhaal van PHILOSTRATUS, door DOMITIANUS zoude omgebragt zyn. Zonder hier te willen bepaalen, welke *Simplicia* de Ouden tot hunne Giften gebruikten, zal ik al-

(*) Het Verhaal van TACITUS, *Annal.* L. XII. c. 66, is waardig geleezen te worden.

(†) Men kan over deeze verſchriklyke Geſchiedenis verder naleezen, TACITUS, *Annal.* XIII, c. 15, 16, en SUETONIUS, VI. c. 33.

(‡) Dus is het Verhaal van GELLIUS, in zyne *Noct. Attica*, VI. c. 4.

alleen maar aanmerken, dat de *Zeehaas*, van welkers vreeslyke werking DIOSCORIDES, GALENUS, NICANDER, AËTIUS, ÆLIANUS, PLINIUS, en anderen, ons een omſtandig bericht gegeeven hebben, het zelfde Dier is, welk tegenswoordig, in het Stelzel van LINNÆUS, onder den naam van *Aplyſia depilans* voorkoomt, zo als reeds RONDELET vermoed, en BOHADSCH (*) duidelyk beweezen heeft. Dit dierlyk Gif ſchynt intuſſchen zeldzaam gebruikt te zyn, wyl het zich door zyne eigenaartige kentekenen gemaklyk ontdekt. ARISTOTELES ſchynt het niet gekend te hebben, ten minſten men vind 'er by hem geene melding van gemaakt.

De veel ſterkere en meer algemeene *Mineraliſche* Vergiften waren den Ouden onbekend; want hun *Arſenicum* (*Rotten-kruid*) was dat, welk wy tegenswoordig *Auripigment* noemen, dus op verre na niet de gevaarlykſte *Metaal-kalk*, die het hoofd-ingredient van die *langzaam werkende Vergiften* uitmaakt, welke in nieuwere tyden in *Frankryk* en *Italien* tot zulk eene rampzalige volmaaktheid gebragt zyn (†).

In *Italien* is niemand wegens deeze kunst beruchter geworden dan eene zekere TOPHANA, of TOFFANIA, welke zich eerst te *Palermo*, en naderhand te *Napels*, ophield. Zy verkogt droppen, onder den naam van *Aqua Tophania*, *Aqua della Toffana*, *Toffanina*, *Acquetta di Napoli*, of *Acquetta*; deeze ſchonk zy ook wel eens als een aalmoes aan zodanige Vrouwen, welke zich gaarne van andere Mannen wilden bedienen; vier of zes droppen waren genoeg om iemand het leven te beneemen, en men beweerde, dat men de werking deezer droppen tot op een zeker tydſtip konde bepaalen. Toen de Regeering, hier van bericht bekomen hebbende, op haar liet paſſen, vlugtte zy in eene Geestelyke Vryplaats, en, toen KEISSLER in 1730 te *Napels* was, leefde zy noch, wyl men haar, zo als hy zegt, uit hoofde deezer beſcherming, niet van het leven berooven konde, of, liever, niet wilde. Veele Vreemdelingen bezogten haar, uit nieuwsgierigheid. Zy

was

(*) *De quibusdam animalibus marinis.* Dresdæ 1761, 4to. p. 1—53.

(†) C. G. STENZELIUS, *Diſſ. de venenis terminatis & temporaneis, quæ Galli* les Poudres de Succeſſion *vocant.* Vitebergæ 1730.

was echter niet de eenige te *Napels*, welke de kunst verſtond dit Gif te bereiden. KEISSLER zegt, dat het 'er niet alleen noch heimelyk bereid wierd, maar dat men zelfs vóór eenige jaaren een geheel Vaatjen vol naar ..., verzonden had (*). PITAVAL verzekert, dat de Onderkoning, Generaal THAUN, haar, niettegenſtaande deeze Geestelyke beſchutting, had laaten gevangen neemen, en eindelyk publiek ſtraffen, waarvan ook door den Heer LE BRET melding gemaakt wordt.

In 't Jaar 1659, onder de Regeering van *Paus* ALEXANDER DE VIIde, bemerkte men te *Romen*, dat veele jonge Vrouwen Weduwen wierden, en dat de Mannen ſchielyk ſtierven, als zy hunne Vrouwen onaangenaam begonnen te worden; te gelyk hoorde men van de Geestelyken, dat veele perſoonen in de biegt beleeden hadden, aan Vergiftigingen ſchuldig te zyn. Als de Regeering alle moeite aanwendde de Gifmengſters te ontdekken, kreeg men agterdocht op een Gezelſchap jonge Vrouwen, waarvan de Voorzitſter een oud Wyf ſcheen te zyn, welke zich met Waarzeggen ophield, en dikwyls zeer naauwkeurig den dood van verſcheidene perſoonen vooruit bepaalde aan hun, welke reden hadden denzelven te wenſchen. Om haar van de misdaad te kunnen overtuigen, zond men eene listige Vrouw, het aanzien eener perſoone van rang hebbende, tot haar, welke, na haar vertrouwen gewonnen te hebben, eenige droppen voor haaren Tyranniſchen Echtgenoot verzogt. De zaak viel uit zo als men gehoopt hadde. Men nam het geheele Gezelſchap gevangen; zy bekenden allen zeer ſpoedig; alleen de Waarzegſter, HIERONYMA SPARA, moest alvoorens op de pynbank gebragt worden. Waar zyn nu, riep zy uit, die Romeinſche Ridders, Vorſten, Baronnen, die my zo dikwyls, en by zo veele gelegenheden, hunne beſcherming hebben toegezegd! Waar zyn nu die aanzienlyke Vrouwen, welke my van haare gunst verzekerden! Waar myne Kinderen, die door myn toedoen in zulke ſchitterende omſtandigheden geſteld zyn! —— Om vrees tegen deeze misdaad in te boezemen, wierden, met een ſchrikwekkenden toeſtel, in 't midden eener ontelbaare menigte aanſchouwers, ter dood gebragt, GRATIOSA, mede-helpſter van SPA-

(*) KEISSLER's *Vervolg van nieuwſte Reizen*. Hannover 1741, S. 234.

SPARA; de Vrouw van een Slaager; een Verwers-vrouw; noch eene andere Vrouw, en de hardnekkige SPARA zelve, welke tot aan het laatſte oogenblik noch op hulp hoopte. Eenige maanden hierna wierden noch meer Vrouwen opgehangen, een menigte gegeesfeld, en verſcheidene uit het land gebannen. Niettegenſtaande deeze ſtrengheid, zag men echter noch van tyd tot tyd de werking deezer gruwelyke misdaad. De Heer LE BRET (*), aan wien wy deeze berichten verſchuldigd zyn, verhaalt, dat SPARA eene *Siciliaanſche* Vrouw was, en haare kunst te *Palermo* van TOPHANIA geleerd hadde. Als dat waar is, zo moet de laatſte niet alleen zeer oud, maar ook zeer jong in haare kunst berucht geworden zyn. KEISSLER noemt haar een klein oud Wyf.

In *Frankryk* heeft de kunst, om Vergiften te bereiden, nooit meer geruchts gemaakt, dan omtrent het Jaar 1670. MARIA MARGARETHA D'AUBRAY, Dochter van den Burger-Lieutenant DREUX D'AUBRAY, trad, *in* 1651, *in* 't huwelyk met den *Marquis* DE BRINVILLIER, welke 30000 Liv. aan jaarlykſche inkomſten bezat, en wien zy noch een bruidſchat van 200,000 Liv. ter hand ſtelde. Hy was *Maitre de Camp* by het Regiment *Normandie*, en had, in den Oorlog, GODIN, bygenaamd *Saint-Croix*, de onechte Zoon uit een aanzienlyk huis, als Capitein van de Cavallery by het Regiment *Trasſi* leeren kennen. Deeze, welke toen als *Chevalier d'Induſtrie* leefde, bezogt den *Marquis* zeer dikwyls, en wierd binnen kort de voornaamſte *Galant* van de vrolyke *Marquiſin*, welke haaren Man, na hem zyne groote Goederen te hebben helpen verteeren, verliet, om zo veel te vryer met SAINT-CROIX te kunnen leeven. Deeze onbetaamelyke levenswyze wierd weldra door haaren Vader geſtoord, welke SAINT-CROIX door een *Lettre de Cachet* uit een Rytuig van haare zyde liet neemen, en in de Bastille plaatzen. Hier leerde hy eenen *Italiaan*, EXILI, kennen, welke de Gifmengings-kunst volmaakt verſtond, en ze ook hem leerde. Als zy beiden, na verloop van een jaar, losgelaaten wierden, hield SAINT-CROIX deezen EXILI zo lang by zich, tot hy de kunst volkomen meester was, in welke hy naderhand de *Marquiſin* ook onderwees, om 'er by de eerſte gelegen-

(*) *Magazin zum gebrauche der Staaten- und Kirchengeſchichte*, 4ter Th. Frankf. und Leipzig 1774, S. 131—141.

genheid, ter verbetering haarer toeſtand, gebruik van te kunnen maaken. Naauwlyks had de *Marquiſin* de beginſelen der kunst geleerd, of zy nam het gewaad eener *Non* aan, bezogt de armen, bediende de zieken in het *Hotel-Dieu*, en gaf hun Geneesmiddelen, om dus geheel ongemerkt, en zonder eenig kwaad vermoeden, de kragt haarer Giften aan deeze elendige, en van alle hulp verlaaten, Lyders te kunnen beproeven. CHAUSSÉE, de bediende van SAINT-CROIX, wierd door haar omgekogt, om haaren Vader en Broeder, by wien zy hem in dienst wist te brengen, door Gif van kant te maaken. De Vader ſtierf niet, dan na dat hy tot 10 herhaalde keeren van het Gif gebruikt had; de Zoon ſtierf ſchielyker; maar de jonge Juffrouw D'AUBRAY konde zy het Gif niet bybrengen; wyl deeze, eenigen argwaan van vergiftiging by het ſchielyk ſterven van haaren Vader en Broeder opgevat hebbende, zich te zeer in acht nam. Zy zoude evenwel toch eindelyk weggeruimd geweest zyn, zo de Voorzienigheid niet voor haar gewaakt had.

SAINT-CROIX was gewoon, wanneer hy een of ander Gif kookte, zyn gezicht met een glaaſen maske te bedekken. Als 't zelve hem eens by toeval afviel, ſtierf hy oogenbliklyk, en men vond hem dood in zyne Werkplaats. De Regeering liet de nagelaaten zaaken van deezen man, dien men niet kende, en die geene Familie had, onderzoeken en opſchryven; men vond een kistje, met een ſchriftelyk verzoek van SAINT-CROIX 'er aan vast, om het, na zyn dood, ongeopend, of der *Marquiſinne* DE BRINVILLIER ter hand te ſtellen, of, in gevalle deeze niet meer in leven was, het te verbranden. Dit was genoeg om het direct te laaten openen; men vond 'er in, een grooten voorraad allerley ſoorten van Giften, met briefjes, waarin derzelver werkingen beſchreven, en ook door proeven op Dieren bevestigd wierden. Zo dra de *Marquiſin* van den dood haars Minnaars en Leermeesters bericht kreeg, verzogt zy het kistje, als aan haar gelegateerd zynde, en deed verſcheiden poogingen ter omkooping van de Gerechtsdienaars, om het haar te bezorgen. Dit mislukt zynde, verliet zy *Frankryk*. LA CHAUSSÉE bleef te *Parys*, maakte zelfs noch aanſpraak op de nalaatenſchap van SAINT-CROIX, wierd in hegtenis genomen, bekende meer misdaaden dan men vermoedde dat hy begaan hadde, en wierd daarna, in 1673, levendig geradbraakt.

Men zond de *Marquiſin* een listigen Gerechtsdienaar achter-

tema, met naame DESGRAIS, welke haar te *Luik in* een Klooster aantrof. Om haar uit deeze Vryplaats te lokken, verkleedde DESGRAIS zich als een *Abt*, maakte kennis met haar, ſpeelde de rol van een verliefde, verleidde haar tot een plaiſierreisje, nam haar gevangen, en vond onder haare goederen in het Klooster eene van haar eigenhandig opgeſtelde biegt, welke een volkomen register van alle haare misdaaden bevatte. Zy bekende daarin, brand geſtigt, en verſcheiden menſchen van 't leven beroofd te hebben; ook merkte zy daarin aan, reeds in het 7de jaar haars ouderdoms haare virginiteit verlooren te hebben. Niettegenſtaande alle listen en laagen, welke zy ter herkryging haarer vryheid in 't werk ſtelde, wierd zy naar *Parys* gebragt, waar zy in den beginne alles ontkende, en in de gevangenis, tot tydverdryf, geduurig *piquet* ſpeelen wilde. Zy wierd echter overtuigd, bekende haare misdaaden, bekeerde zich, ten minſten volgens getuigenis van haaren Biegtvader, en ging met veele gelatenheid den 16 July 1676 den dood te gemoet. Op 't ſchavot, verwonderde zy zich over den toevloed van aanſchouwers, en riep, ſpottend: *Voila un beau ſpectacle à voir!* Zy wierd onthoofd, en daarna verbrand; waarlyk eene te zagte ſtraf! maar men verſchoonde haar om haare Nabeſtaanden, en liet haar zelfs noch de hoop op genade, waarom zy noch, by het ſchavot komende, uitriep: *C'est donc tout de bon* (*)!

(*) Over deeze Geſchiedenis kan men de volgende Werken naleezen: *Cauſes Celebres & Intereſſantes, par* GOYOT DE PITAVAL. Tome I. à la Haye 1737, p. 267—326. —— *Recueil des Lettres de Mad. la Marquiſe* DE SEVIGNÉ. Paris 1754. T. IV, p. 44—198. —— *Hiſtoire du Regne de Louis XIV, par* M. REBOULET. à Avignon 1746. T. V, p. 159. —— *Hiſtoire de la Vie & du Regne de Louis XIV, par* M. BRUZEN DE LA MARTINIERE. à la Haye 1740. T. IV, p. 229. —— *Le Siecle de Louis XIV, par* VOLTAIRE, *publiée par* DE FRANCHEVILLE. à Berlin 1751. T. II, p. 59. —— *Memoires & reflexions ſur les principaux evenemens du Regne de Louis XIV, par* M. L. M. D. L. F. à Rotterdam 1716, p. 209—214.

(Het Vervolg en Slot hier na.)

GESCHIEDKUNDIGE NASPEURING VAN HANNIBAL'S TOCHT OVER HET ALPISCHE GEBERGTE.

(Ontleend uit het Engelsch Werk, zeer onlangs uitgekomen, getyteld: *The Courſe of Hannibal over the Alps aſcertained. By* JOHN WHITAKER, B. D. *Rector of Ruan Lanyhorne, Cornwall, 2 Vol. in 8vo.*)

MEDEBURGERS!

„ Ik heb, by het doorleezen van uwe Boekbeoordeelingen, onlangs een berigt aangetroffen van HANNIBAL's *Tocht over de Alpen*, ontleend uit het tweede Deel der „ zeer leezenswaardige Reizen van TH. WATKINS: (Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1796, bl. 378.) De aanwyzing des *Redacteurs*, om met het berigt van WATKINS „ te vergelyken 't geen de Burger STUART in het VIde „ Deel, bl. 191, zyner *Romeinſche Geſchiedenisſen* deswegen optekende, deedt my dit Werk opſlaan. Daar „ vond ik in den aanvang eener Aantekening: *De naam „ der andere Rivier, welke met de* Rhone *zamenvloeit, is „ opzettelyk door ons verzweegen: wyl daar over in de „ Geſchiedkunde een geſchil is ontſtaan, het geen misſchien „ heden nog niet volkomen beſlist is. Ik zegge* misſchien, „ *wyl my het Werk van* J. WHITAKER, *in het voorleden „ Jaar* (1794) *in Engeland uitgekomen, onder den tytel,* The Courſe of Hannibal over the Alps aſcertained, „ *uitgegeeven, door den geſtremden Boekhandel op dat Land, „ niet is in handen gekomen.* —— By het gemis van „ Werken uit dat Ryk, derfden wy ook, langen tyd, de „ *Boekbeoordeelingen* daar maandelyks in 't licht gegeeven, en onder deezen de onſchatbaare *Monthly Reviews.* „ Eindelyk zyn deeze ons gelukkig ter hand gekomen. „ Onder het doorleezen hier van trof ik, in die van „ *April* des Jaars 1795, eene Beoordeeling aan van het „ opgemelde Werk —— eene Beoordeeling, die tevens „ eene breede Ontvouwing bevat, en dien's Schryvers „ gedagten over deezen Tocht met eene uitvoerigheid „ voordraagt, welke my zo zeer beviel, dat ik beſloot „ dezelve grootendeels over te zetten, en aan Ul. ter „ plaatzing in uw *Mengelwerk* toe te ſchikken; niet twyfelende, of dezelve zal, in het Geſchiedkundig gedeelte „ daar-

„ daarvan, geene onwaardige plaats beſlaan, en mogelyk,
„ door de verbaazende Krygsbedryven onzer *Franſche*
„ Broederen in dien oord, met eene anders niet te wag-
„ tene deelneeming geleezen worden. Oordeelt gy het
„ te lang om het in ééns te plaatzen, gy *zult* wel eene
„ voeglyke plaats ter afbreekinge vinden. *Dit* geheel
„ aan Ul. laatende, blyf ik

Uw Leezer en Begunſtiger."

De Tocht van HANNIBAL over de *Alpen* is een belangryk onderwerp in de Geſchiedenis, beide om den Krygsroem van dien Veldheer en de zonderlinge natuur des Lands, waar hy doortrok, en, by elken voetſtap, grootſche tooneelen van de ongehavende natuur oplevert, tooneelen, die den geest met eene ſoort van behaaglyken ſchrik vervullen, en een welpaſſend toevoegzel ſchynen tot den Tocht van een Krygsheld, wiens ver vooruitziend oog alle mogelyke gebeurtenisſen ſcheen te ontdekken, wiens moed elken hinderpaal te boven kwam, en wiens eerzugt na de bemagtiging der wereld dong.

Het is eene welgegronde waarneeming, dat de eerſte Boeken, welke wy met aandagt en vermaak leezen, vervolgens invloed hebben op onzen ſmaak en gevoelens. Geen Schooljongen bykans of zyne aandagt werd getrokken door de Krygsverrigtingen van HANNIBAL, en de verknogtheid, welke wy krygen aan de groote naamen der Oudheid, heeft iets van de natuur der vriendſchap in zich: wy ſtellen belang in de minſte byzonderheden hun betreffende; en, door eene zeer gereede zamenvoeging van denkbeelden, zyn wy gereed, met agting, en eene ſoort van eerbiedenisſe, de plaatzen te beſchouwen, die ten tooneele geſtrekt hebben van hunne gedenkwaardigſte bedryven.

Eenigermaate vreemd ſchynt het, dat, niet tegenſtaande de bekendheid van HANNIBAL's Tocht over de *Alpen*, de twee groote Geſchiedſchryvers POLYBIUS en LIVIUS, die deeze zeldzaame gebeurtenis boeken, zo zeer verſchillen in den weg, welken zy hem doen neemen. Laatere Schryvers hebben zich over dit onderwerp in 't breede uitgelaaten, en, gelyk het gaat in Geſchiedkundige geſchillen van deezen aart, zich in partyen verdeeld. Deezen volgen POLYBIUS, geenen LIVIUS, als hun gids. Dan de Heer WHITAKER, die deeze gebeurtenis dieper onderzogt

zogt ſchynt te hebben dan zyne Voorgangers, geeft zich niet blindelings over aan het geleide van een deezer Geſchiedboekeren. Hy tragt zyn gevoelen te ſtaaven door daadzaaken, en, wanneer deeze ontbreeken, door waarſchynlyke gisſingen. Hoe verre hy hier in geſlaagd zy zullen de volgende uittrekzels van zyn Werk kunnen doen beoordeelen.

De Heer WHITAKER onderrigt ons (*): „ Een Officier van ons Leger, en een oordeelkundig Man, de beroemde Generaal ROBERT MELVILL, gaf zich, in den Jaare 1775, de moeite, om den weg, dien de *Carthagers* namen, na te ſpeuren; de eene Veldheer zogt den loop des Tochts van den anderen te ontdekken, door eene daadlyke kennisneeming van den grond, in de Valeien en over de toppen van het *Alpiſche* gebergte. Ik ding na de eere om de voetſtappen te drukken van deezen vriendlyken Veldheer, die, op eene allerverpligtendſte wyze, my den voornaamen inhoud zyner gemaakte opmerkingen heeft medegedeeld; maar ik zal hem op eene andere wyze volgen. Ik begeer niet, in de daad, met hem door de diepten heen te trekken, of de hooge bergtoppen te beklimmen. Ik zal op een gemaklyker wyze, en, zo ik denk, volgens een meer betekenend plan, de Geſchiedenisſchryvers van HANNIBAL's Tocht in de hand neemen; met dezelve vergelyken de berigten der Romeinſche Aardryksbeſchryveren en hedendaagſche Reizigeren; deeze wederom vergelyken met tuſſchenkomende kundigheden, by andere Geſchiedſchryvers, zo ouden als hedendaagſchen; en daar uit den loop des geheelen Tochts van de *Carthagers* opmaaken."

„ Men zal, (zo ik vertrouw) zulk eene weezenlyke onzekerheid in dien Tocht niet ontdekken, als de geſchillen, door de ouden en hedendaagſchen daar over gevoerd, ſchynen aan te duiden.

„ Ik ſtel my zelven voor, in de eerſte plaats, de geleider te weezen van de *Carthagers* aan de oevers van de *Rhone* in *Languedoc*. Hier trok HANNIBAL deeze ſnelſtroomende Rivier over; doch te welker plaatze bepaald deedt hy dien overtocht? Hy was van het *Pyreneeſche* Ge-

(*) Het geen tuſſchen [„] begreepen is behelst eene geheele overneeming uit WHITAKER's Werk, het andere dient ter aaneenknooping.

Gebergte afgekomen, niet langs den grooten weg, welken wy de *Romeinen*, in laateren tyde, zagen gebruiken, over het Zuiden van *Frankryk;* maar langs eenen anderen, hooger op landwaards in, en hy kwam aan de *Rhone*, op een grooter afſtand van de Zee."

„ Bykans alle onze kundigheden van het *Weſtlyk* gedeelte van *Europa* ontleenen wy uit de Gedenkſtukken der *Romeinen;* en de wegen der *Romeinen* zyn inzonderheid onze gidſen op de wegen door de Inboorelingen in vroegeren tyde betreeden. De weg der *Romeinen* liep van de *Pyreneen* na *Narbonne*, na *Nimes* en na *Arles*. Laatstgemelde Stad lag aan den mond van de *Rhone*, terwyl HANNIBAL de Rivier omtrent een marsch van vier dagen hoogerop overtoog. HANNIBAL ſloeg derhalven eenen meer Noordwaards gelegenen weg dan deeze op. Een komt 'er ons by de *Romeinen* voor, die by *Vienne* met een brug over de *Rhone* liep, van welke tot heden ten dage eenige overblyfzels voorhanden zyn. *Dit was* egter te verre Noordwaards. HANNIBAL bevondt *zich*, gelyk ik reeds aanmerkte, ſlegts vier dagen trekkens van *Arles* in 't Zuiden; maar tevens ook vier dagen trekkens van *Lyons* in 't Noorden. Hy bevondt zich, derhalven, omtrent het midden van de *Rhone* tuſſchen beide. —— Nu hebben wy eenen Wegwyzer der *Romeinen*, die ons den afſtand opgeeft van den weg tuſſchen *Arles* en *Valence*, en eenen anderen, die den weg afmeet van *Valence* tot *Lyons*. De eerſte brengt ons van *Arles* tot *Avignon*, door twee tuſſchenposten, drie en twintig mylen; tot *Oranje*, door een post, twintig; en tot *Valence*, door vyf posten, een en zeventig mylen; in 't geheel honderd en veertien mylen. De andere weg brengt ons van *Valence* langs een weg van een en zeventig mylen te *Lyons*. Maar beide deeze Wegwyzers brengen ons blykbaar af van den loop der *Rhone*, en verlangen den weg grootlyks, door te verre ter rechter hand af te wyken. De weezenlyke afſtand van *Lyons* tot *Arles* is omtrent honderd en zestig mylen; en het middelpunt tuſſchen deeze beiden zal ons bepaalen op omtrent tachtig mylen van ieder. Deeze redenkaveling wordt volſtrekt bevestigd door POLYBIUS, die de plaats van HANNIBAL's overtocht over de *Rhone* op vyf en zeventig mylen beneden *Lyons* ſtelt. Wy moeten, derhalven, onzen ſtand neemen verſcheide mylen ten Zuiden *Valence*, welke in een van deeze bogtige Wegwyzers een en zeventig beneden *Lyons* ligt; doch 't geen in de daad

daad niet meer is dan vier en vyftig, en te *Lauriol* omtrent twintig mylen ten Zuiden van *Valence*."

Te *Lauriol* in *Dauphine* trok, derhalven, HANNIBAL de *Rhone* over, en van hier moeten wy zyn Leger na de *Alpen* vergezellen. Dan de Heer WHITAKER doet het den marsch niet neemen over den Berg *Viſo*, den Berg *Genévre*, den Berg *Cenis*, of langs een pad aan een derzelven paalende; want hy ſchryft: „ HANNIBAL toog den Oostlyken oever van de *Rhone* langs, na *Valence*, *Vienne* en *Lyons*. Hy liet dus de lange keten van het *Alpiſche* Gebergte op eenen grooten afſtand aan zyne rechter hand, terwyl hy de *Rhone* digt aan zyne ſlinker hand hieldt. „ „ Hy trok, ſchryft LIVIUS, *langs den ſtroom der Rhone* na de middelſte gedeelten van *Gaule*; niet om dat dit de weg was, rechtſtreeks op de *Alpen* aanloopende; maar dewyl hy oordeelde, dat, *hoe verder hy zich van de Zee* verwyderde, hoe minder kans hy ſtondt om de *Romeinen* aan te treffen; en wilde hy liefst allen gevegt met hun vermyden, *eer* hy *Italie* was ingetrokken." " —— HANNIBAL plaatſte, volgens POLYBIUS, zyne Olyphanten en Ruitery achter aan in 't leger, „„ en trok aan 't hoofd van 't zelve *langs de Rivier*, zich van de *Zee verwyderende*, en als 't ware na de *middelſte* gedeelten van *Europa* trekkende." " —— Deeze plaatzen zyn klaar en alles afdoende; zy ſluiten alle mogelykheid uit om te veronderſtellen, indien wy ons door de hand der Geſchiedkunde willen laaten geleiden, dat hy de *Rhone* verliet, rechtſtreeks na de grenzen van *Gaule* en de *Alpen* toog, en of den Berg *Cenis*, *Genévre*, *Viſo*, of eenige andere der daaromſtreeks liggende Bergen, overtrok."

„ HANNIBAL toog nu door *Vienne* na *Lyons*. Deeze Stad bereikte hy op den vierden dag naa zyn overtocht van de *Rhone*. Hy toog, derhalven, met verhaaste ſchreden, om de *Romeinen* op een grooter afſtand achter zich te laaten. Hy toonde met de daad zyn duchten dat zy hem mogten volgen en overvallen, door zyn gewoone wyze van optocht te veranderen, de Olyphanten en Ruitery in de Achterhoede te plaatzen, die anders doorgaans de Voorhoede uitmaakten. „ „ Dus kwam hy, ſchryft LIVIUS, aan een Eiland, waar de *Arar* en de *Rhone*, uit onderſcheide deelen van de *Alpen* ſtroomende, een gedeelte gronds tusſchen elkander bevattende, zich te zamen vereenigen; aan deezen grond geeven zy

den naam van Eiland." " —— POLYBIUS voegt 'er by: „„ Hy kwam tot het geen men den naam van een Eiland geeft, een Gewest zeer volk- en vrugtryk in koorn; deezen naam ontleenende van de ligging; naardemaal *hier* de *Rhone*, en *daar* 't geen men de *Arar* noemt, langs beide de zyden heenen ſtroomt, maakt dit eene puntigheid by de vereeniging, en het is zeer gelyk in grootte en gedaante aan dat gewest in *Egypte*, 't welk den naam van *Delta* draagt; de eene zyde daar van is bepaald door de *Zee* en den *Nylſtroom*, en de andere wordt beſchermd door bergen, aan de zyden bezwaarlyk te beklimmen, en moeilyk op den top te komen, en bykans, (mag ik wel zeggen) ontoeganglyk." " De plaats, tot welke HANNIBAL nu gekomen was, wordt hier aangeweezen door de naauwkeurigſte van alle merktekens in de natuur, de zamenloop van twee Rivieren, de *Saone* en de *Rhone*. Deeze, weeten wy allen, vereenigen zich onmiddelyk beneden de tegenwoordige Stad *Lyons*."

By zyne komst te *Lyons* vondt HANNIBAL die Stad in eene groote gisting van Oproer. BRANCUS, de Koning, hadt eenen eerzugtigen jonger Broeder, die na de Kroon dong, en het gemeene volk op zyne zyde hadt. De twee Prinſen vogten aan het hoofd hunner Legerbenden; doch de in tyds komende byſtand, welken HANNIBAL den oudſten Broeder boodt, ſtelde deezen in ſtaat om eene volkomene overwinning te behaalen, en den Opſtand te dempen. —— De Heer WHITAKER beſchouwt deeze tusſchenkomst van HANNIBAL als in den hoogſten graad onvoorzigtig; maar, indien wy over zyn gedrag naar den uitſlag oordeelen, kon hem met geene mogelykheid iets gelukkiger gebeurd weezen; want BRANCUS, getroffen door een rechtmaatig gevoel van dankerkentenisſe aan zynen Verlosſer, verzorgde diens Leger met Leeftogt, en anderen voorraad, in overvloed. Om WHITAKER's eigen woorden te bezigen: „ Hy gaf, voor hunne oude en gebrooke Wapenen, nieuwe en ſterke; hy gaf aan een groot gedeelte nieuwe kleederen om hunne lichaamen tegen de koude van de *Alpen* te dekken. —— Dan, 't geen diens dankbaarheid meer dan al het overige bewees, uit hoofde van de moeite en arbeid daaraan vast, en de aanmoediging, welke zulks gaf, door zyne afweezigheid, aan het naauwlyks geſtilde volk in zyne Hoofdſtad, hy beſloot HANNIBAL in perſoon te vergezellen, en, met een gedeelte zyner eigene Krygsknegten, een groot

groot ſtuk wegs na de *Alpen* te geleiden, en allen mogelyken dienst te doen onder zyne Landgenooten onder den weg."

Onze Schryver veronderſtelt, dat HANNIBAL van *Lyons* na de Noordlyke *Alpen* ging, ſteeds langs de oevers van de *Rhone* trekkende; ten oogmerk hebbende tot den oorſprong dier Rivier te gaan. Hy week, derhalven, ter rechter hand af; vermids nu de *Rhone* een groote bogt heeft, welke bykans een rechten hoek maakt met het benedenſte gedeelte, herkreeg hy die lyn zyner richting te *Lyons*, welke hy hadt moeten verlaaten by zyn overtocht over de *Rhone*. Op eene hoogte gekomen, bykans genoegzaam voor de *Alpen*, welke hy dagt over te trekken, richtte hy zyn marsch rechtſtreeks derwaards. De *Rhone* hieldt hy ſteeds aan zyne ſlinker hand, deeze ſtrekte hem ten geleide zo voor het overige als in het voorige van zynen tocht. —— Volgens WHITAKER, beſteedde HANNIBAL tien dagen in van *Lyons* na *Geneve* te trekken, en omtrent honderd mylen af te leggen. Toen van *Geneve* omtrent zestig mylen voorttrekkende, bereikte hy *Martigny*, en ſtondt aan den voet der *Alpen*, en aan den mond des ingangs. Hy maakte zich gereed om dit Gebergte te beklimmen.

„ Maar, gelyk LIVIUS ons berigt, ſtonden de Krygsknegten zeer getroffen op het van naby beſchouwen van deeze wonderbaare Bergen. Voorwerpen, van welke men geene onderſcheidende kennis heeft, worden doorgaans in het verhaal vergroot. Duisterheid des oordeels geeft vrye ſpeeling aan de verbeelding, en de wolken geeven een meerder hoogte aan het uitſpanzel, dan immer de natuur 'er aan verleende. —— Zy hadden veele en de ontzettendſte berigten van de *Alpen* vernomen; maar thans beſchouwden zy die Bergen met hunne oogen. De Bergen zyn daar, met de daad, van eene verbaazende hoogte; zy bekeeken de ryzende zyden, de hooge kruinen, en zagen de beſneeuwde toppen, zich als met het uitſpanzel vermengende. Zy ſloegen het oog op de elendige wooningen, gebouwd op, en hangende aan, de laagſte en naaste gedeelten der Bergen —— op het Vee, huiverende van de koude —— op de Menſchen, langhairig, en woest in 't voorkomen; de bezielde en onbezielde natuur ſcheen hun met ys overkorst. De *Alpiſche* Bergbewoonders waren toen, gelyk nog heden

ten dage, kenbaar aan hun lang ruw hair, en het woeste voorkomen 't geen dit aan hun byzet.

„ Maar, over het geheel, verbeeldden zich de *Carthagers* meer dan zy zagen. —— Schrik werkt op de ziel en het oog te gelyk, en geeft eene dubbele duisterheid aan het oordeel, en veel ſpeelens aan de verbeelding. — Deeze vergrootte het tooneel, 't geen zich aan hun opdeedt. —— Deeze deedt al het Vee van koude trillen, en ſpreidde een yskorst over alle voorwerpen, toen 'er zelf geen ys kon weezen, en zelfs geen koude in de warme lugt van de valeien in dit ſaiſoen, of binnen het bereik van hun gezigt, 't welk die verſtyving en ruwheid baarde. Alle de laagere deelen van de *Alpen*, omſtreeks *Martigny*, zyn heden vol ryke weidlanden. De *Alpen* waren, ook in HANNIBAL'S tyd, eenige mylen opwaards zeer wel bebouwd, en, gelyk LIVIUS hier aanduidt, van daarop graazend Vee voorzien. Maar de oogen der *Carthagers* gingen in 't eerst vlugtig heen over de laagere deelen, en vestigden zich alleen op de hoogſte bergtoppen. Daar beſpeurden zy zulk een volkomen vertoon van den Winter in diens volle grootheid, dat het hun op 't gevoeligst trof. —— Dan, het oog afwendende van het ſmertbaarend voorwerp, poogden zy het te laaten uitrusten op de laagere gronden; doch deeze beſchouwden zy door den nevel der reeds opgevatte ſchrikaanjaagende begrippen, en dus omkleedden zy alles met ontzetting, alleen uit verbeelding oorſpronglyk. Genoeg zagen zy om dier verbeelding ſtaag werk te verſchaffen. De ziel, bezig met de ſchrikbaarende denkbeelden, daar in opgewekt, over en over te beſpiegelen, vermeerdert en verſterkt dezelve: wat weezenlyk en ingebeeld is vereenigt zich om den ſchroom in de harten te vermeerderen."

(Het Vervolg en Slot in een volgend Stukje.)

BE-

BESCHRYVING VAN HET EILAND DAHALAC, IN DE ROODE ZEE; NEVENS EEN VERSLAG VAN DE PAARLVISSCHERY OP 'T ZELVE.

(Getrokken uit Mr. BRUCE's *Travels to diſcover the Source of the Nile.*)

Dahalac is verreweg het grootſte van alle Eilanden in de *Roode Zee*. Het ligt laag en vlak. De grond beſtaat uit grof en wit zand, gemengd met ſchulpen en andere Zeevoortbrengzelen. Het brengt geen kruiden voort, ten minſten in den Zomer, behalven eene geringe hoeveelheid gras, juist genoegzaam tot leevensonderhoud van eenige Antelopen en Geiten, welke zich op dit Eiland onthouden. Van de Geiten vindt men hier een zeer ſchoon ſoort: dezelve zyn klein, zeer korthairig, met zwarte ſcherpe hoorns met kringen. Deeze Geiten loopen met eene verbaazende ſnelheid.

Dit Eiland is, op veele plaatzen, begroeid met eene menigte *Acacia-boomen*, die tot geene aanmerkelyke hoogte groeijen, en zeldzaam meer dan acht voeten bereiken; doch ze ſpreiden zich wyd uit; plat zyn ze aan den top, waarſchynlyk wordt dit veroorzaakt door den Zeewind.

Schoon *Dahalac* in de nabuurſchap van *Abyſſinie* ligge, deelt het niet in de Jaargetyden dier Landſtreeke. Geen Regen valt hier van het einde van Maart tot het begin van October; doch, in de tuſſchenkomende Maanden, bovenal in December, January en February, heeft men 'er zwaare ſtortregens, welke dikwyls twaalf uuren agtereen aanhouden; deeze overſtroomen, als 't ware, het Eiland, en vullen de Waterbakken, om voor den volgenden Zomer te dienen: want 'er zyn geen bergen of heuvels op *Dahalac*, en bygevolge geen fonteinen. Deeze Waterbakken zyn de eenige verzamelplaatzen van water; van dezelve telt men 'er nog drie honderd en zeventig, alle in rots uitgehouwen. — Men berigtte my, dat deeze Waterbakken gemaakt waren door de *Perſiaanen;* het is egter waarſchynlyker dat zy de *Ptolemeen* tot vervaardigers hadden. —— Dan, wie ook de aanleggers mogen geweest zyn van deeze fraaije Vergaderbakken, zy waren zeker een geheel ander Volk dan de te-

genwoordige bezitters, die geen vlytbetoons genoeg hebben om één van de drie honderd en zeventig zuiver, en ten dienst der menſchen geſchikt, te houden. Alle ſtaan zy open voor allerlei Dieren, alle zyn ze half vol van de morsſigheid, welke deeze agterlaaten, naa uit dezelve gedronken en 'er zich in gebaad te hebben. Het water van *Dobelew* en *Irwée* hadt een ſterken muskusſmaak, veroorzaakt door den drek der Antelopen en Geiten; de reuk vóór het drinken is hinderlyker dan de naaſmaak. Nogthans zou één deezer Waterbakken, ſchoon gemaakt en met een luik gedekt, hun, het geheele jaar door, goed en zeer drinkbaar water verſchaffen.

Naa dat de Regen gevallen is, komt 'er terſtond een overvloed van Gras te voorſchyn, en de Geiten geeven aan de *Dahalacers* melk, die, in den Wintertyd, het voornaamſte gedeelte van hun leevensonderhoud uitmaakt; want zy ploegen noch zaaijen. Hunne geheele *bezigheid* beſtaat in het werken aan de ſchepen, welke op onderſcheide deelen van de kust vaaren. De eene helft der Inwoonderen is ſteeds aan de *Arabiſche* zyde, en weet door hunnen arbeid *Indiaansch* Koorn te verdienen, en anderen lyftogt: de andere helft blyft t'huis, en wordt, ten beſtemden tyde, door de andere helft afgelost, en op hunne beurt weder van het noodwendige verzorgd. Het leevensonderhoud der geringere Bewoonderen beſtaat geheel in ſchelp- en anderen visch.

De Vrouwen en Dogters zyn ſtoute en wel afgerigte Visſcheresſen. Veele deezer kwamen geheel naakt na ons Schip toe zwemmen vóór wy ten anker lagen, vraagende om een handvol Ryst, of *Indiaansch* Koorn. Zy betoonden zich zeer ſtoute bedelaaresſen, die zich niet ligt lieten afzetten. Dit elendig Volk, 't welk in Dorpen leeft, die geen bezoek krygen van *Arabiſche* barken, brengen ſoms een jaar door zonder brood te proeven. —— Zo groot, nogthans, is hunne verkleefdheid aan hun Geboortegrond, dat zy by voorkeuze leeven op deezen dorren, onvrugtbaaren en veelal verſchroeiden, grond, verſtooken van de Leevensnoodwendigheden, Brood en Water, en verſmaaden de wooning te neemen in de vermaaklyke en van alles overvloed hebbende Landen te wederzyden. Deeze voorkeus moeten wy niet vreemd vinden: dezelve is algemeen: eene ſterke gehegtheid aan onzen Geboortegrond, hoedanig dezelve *ook* wee-

weezen moge, is door de Voorzienigheid, tot wyze einden, allen Volken ingeprent; van *Lapland* tot onder de Linie treft men dien eigenſten indruk aan.

Twaalf Dorpen of Vlekken zyn 'er op het Eiland *Dahalac*. Rondsom elk deezer is eene beplanting van *Doorn-boomen*, die tot het eenig handwerk op het Eiland ſtoffe verſchaffen. De bladeren van deezen Boom, gedroogd zynde, hebben een glinſterende witte kleur, en men zou ze veelligt voor Satyn houden: van deeze vervaardigen de Eilanders Mandjes van eene wonderbaare ſchoon- en netheid; een gedeelte der bladeren verwen zy rood of zwart, en weeten daar van aartige figuuren te maaken. Ik heb 'er gezien zo net en naauw gevlogten, dat zy vier en twintig uuren agtereen met water ſtonden zonder een drup door te laaten. Zy verkoopen dezelve te *Loheia* en *Jidda*. Het vervaardigen van dezelve is de bezigheid, of liever de uitſpanning, der Mannen, die t'huis blyven; want zy werken 'er zeer langzaam aan, en allen ſchynen zy zeer zorgvuldig om hunne gezondheid geen nadeel toe te brengen door eenig ſoort van vermoeienden arbeid.

Eilanders van meerder aanzien, hoedanig de *Shekh* en diens Gezin, hebben het voorregt om geheel leedig te zyn; en, zich nimmer aan het ſchynzel der Zonne blootſtellende, hebben een bruine kleur. Maar die zich ter vischvangst begeeven, of zeevaaren, zyn niet zwart maar roodagtig, wat donkerder dan de kleur van nieuw Mohoganyhout. Men treft ook zwarten onder hun aan, die van *Arkeeko* en *Main* komen; doch het eerſte geſlacht, uit deeze voortſpruitende, is min donkerverwig.

De Inwoonders van *Dahalac* kwamen my voor, een eenvoudig, vreesagtig en onbeſchadigend, Volk te weezen. Het is het eenig gedeelte van *Africa* of *Arabia* (noem het zo gy wilt) waar gy niemand eenig ſoort van Wapens ziet draagen. Terwyl te *Loheia*, en langs de geheele kust van *Arabie*, en wel byzonder te *Tambo*, elk een gewapend is. De draagers zelf, die naakt gaan, en zugten onder den last dien zy moeten torſen, in de hitte van den dag, hebben nogthans een lederen ſcheede, waarin zy een krom mes draagen, zo vervaarlyk lang, dat zy eene byzondere houding aanneemen moeten om 'er niet zeer door gehinderd te worden.

Dit ongewapend gaan was egter altoos het geval niet op *Dahalac*. Veelen der *Portugeeſen* werden by hunne eer-

eerſte landing aldaar vermoord, en de Eilanders, uit wederwraak, door de *Portugeeſen* mishandeld.

Gezond ſcheenen my de Mannen op dit Eiland. Ook verhaalden zy my dat zy geene Ziekten kenden, dan dat zomtyds, in den voortyd, de Booten van *Temen* en *Jidda* 'er de Kinderziekte bragten, en weinigen die dezelve kreegen den dood ontkwamen. Ik ontdekte niemand onder de Eilanders, die my toeſcheen zestig jaaren bereikt te hebben. Ik maak hier uit op, dat deeze Eilanders geen hoogen ouderdom bereiken, ſchoon 'er de lugt gezond is, dewyl zy naby het Kanaal zyn, en den geheelen Zomer een Noordenwind hebben, welke de hitte maatigt.

Schoon *Dahalac* zich tegenwoordig in den beſchreeven droeven ſtaat bevindt, was de toeſtand deezes Eilands geheel anders in vroegeren tyde. De Paarlviſſchery bloeide hier ſterk onder de *Ptolemeen*, en zelfs langen tyd daar naa ten tyde der Caliphs. Deeze bragt groote voordeelen aan; en, tot dat de Vorſten van *Cairo*, en het tegenwoordige elendige ras van ſlaaven, zich van hunne afhangelykheid aan de *Porte* begonnen te onttrekken, was *Dahalac* het voornaamſte Eiland, 't welk Paarlviſſchers of Paarlduikers opleverde. Het was, in de daad, de Hoofdhaven voor die Viſſchery aan 't Zuidlyk gedeelte van de *Roode Zee*, als *Suakem* aan het Noorder gedeelte, en de Basha van *Maſuah* bragt ſteeds een gedeelte van den Zomer hier door, om de hitte van zyn Verblyfplaats op het Vaſteland te ontwyken.

De Paarlviſſchery ſtrekte zich uit van *Dahalac* en de daar by liggende Eilanden, tot omtrent de Breedte van 20°. De bewoonde Eilanden verleenden ieder een Bark en Paarlduikers; zy werden betaald met Graan, Meel enz. voor elke Bark ten gebruike der Scheeplingen, en nog eens zo veel om ter ondersteuning aan hunne huisgezinnen te zenden ten leevensonderhoud; weshalven zy, geduurende eenige weinige maanden werks, alles verkreegen wat zy noodig hadden voor een geheel Jaar.

In laater tyden werd de Paarlviſſchery verpagt aan den Basha van *Suakem:* doch 'er was eene plaats tusſchen *Suakem* en de veronderſtelde Rivier *Frat*, op de Noorder Breedte van 21°. 18', *Gungunnah* geheeten, die voor den Grooten Heer in 't byzonder bewaard bleef; een byzonder Bediende was 'er door hem aangeſteld om de gevischte Paarls daar te ontvangen, en na *Conſtantino-*

pa-

pole te zenden. De Paarls, daar gevonden, waren van de grootſte, en behoefden in ſchoonheid van water en rondheid voor geene te wyken. De overlevering zegt, dat de Paarls, hier gedooken, een uitſluitend eigendom waren van de PHARAOHS, door welken men, in de *Arabiſche* Handſchriften, de Koningen van *Egypte*, vóór den tyd van MAHOMET, verſtaat.

In die zelfde uitgeſtrektheid tusſchen *Dahalac* en *Suakem* greep eene andere zeer veel beduidende Visſchery plaats, naamlyk die der Schildpadden, die het fraaiſte ſchildpad opleverde. Hierin dreef men ſterken handel met de *Oost-Indien* (met *China* bovenal); een handel die weinig kostte en grooten winst aanbragt.

De *Indiſche* Handel bloeide zeer te *Suakem* en *Maſuah*, en wel zo als dezelve gebloeid hadt in de voordeeligſte tyden der Caliphs. De *Baniaanen*, (toen ten tyde de eenige Handelaars uit de *Oost-Indien*) door de *Mahomethaanen* verhinderd zynde om te komen in het Heilig Land van de *Hejaz*, ſtuurden alle hunne Schepen na *Konſodash* in *Temen*, en voerden van deeze twee havens, uit de eerſte hand, te rugge, Paarls, Schildpad, welke zy voor derzelver gewigt in Goud te *China* verruilden, *Tibar*, of zuiver Goud van *Sennar*, (dat van *Abyſſinie* is min zuiver). Voor Olyphantstanden, Rhinoceroshoorns, kreegen zy een overvloed van *Arabiſche* Gom, Caſſia, Myrrhe, Wierook, en veele andere kostbaare Waaren; deeze alle werden verhandeld te *Maſuah* en *Suakem* voor *Indiſche* Goederen.

Maar niets, 't geen geweld en onregt kan bederven, kan immer onder het *Turkſche* Staatsbeſtuur beſtaan. De Bashas, zeer veel geevende voor de bevestiging in hunne post te *Conſtantinopole*, en onzeker of zy deeze Bediening langen tyds genoeg zouden behouden om het uitgeſchooten geld weder te innen, hadden geen geduld genoeg om te wagten, dat de Handel hun allengskens ſchadeloos ſtelde, maar pleegden de eene knevelaary voor, de andere naa, tot dat zy, in 't einde, in volſlaagene Roovers veranderden; zich van de Scheepsvragten, waar zy dezelve konden vinden, meester maakende: zy pleegden de ſchriklykſte wreedheden aan de Perſoonen wien de Schepen toebehoorden, bragten de Factoors om 't leeven, en mishandelden wreedlyk allen die hun in handen vielen, om door ſchrik de Goederen, uit *Indie* gezonden, in handen te krygen. —— Ingevolge hier van werd

werd de Handel geſtaakt, en de voordeelen hielden op. Men vondt 'er geenen in *Conſtantinopole* die iets geeven wilden voor deezen handeltak: niemand hadt zin in eenen Handel, die het leeven elk oogenblik in gevaar ſtelde. *Dahalac* werd, te deezer oorzaake, afhangelyk van den Basha van *Jidda*, en deeze ſtelde een Aga (een minder Bediende) aan, die hem eene gemaatigde ſom betaalde, en voor zichzelven behieldt de inkomſten van de Paarlvisſchery, of het grootſte gedeelte van dezelve.

De Aga te *Suakem* poogde te vergeefsch de *Arabieren* en het Volk daaromſtreeks te doen werken zonder loon: weshalven zy eene bezigheid lieten vaaren, welke niets ter belooning hadt dan ſtrafoefeningen. Met den tyd werden zy onkundig en onbedreeven in eene Visſchery, voorheen daar zo vaardig beoefend, en waarin men van vroeg af de lieden optoog. Deeze groote Kweekſchool voor Zeelieden ging dus verlooren, en de Galeien, niet langer naar eisch bemand kunnende worden, werden der verrotting overgegeeven, of in Koopvaardyſchepen hervormd, die Koffyvragten deeden tuſſchen *Temen* en *Suez*. Deeze Schepen waren ongewapend, en met de daad buiten ſtaat om gewapend te kunnen worden, en door hun maakzel ongeſchikt ten handel: daarenboven waren zy ſlegt bemand, en zo ſlegt beſtuurd, dat 'er geen jaar voorby liep of een of meer ging ten gronde, niet door ſtorm of Zeegevaaren, maar alleen door de onkunde of onoplettenheid der Zeelieden.

De Handel nam daar op den ouden weg na *Jidda*. De Sherif van *Mecca* en al de *Arabieren* hadden belang dien weder na *Arabie* te rug te brengen, en daar mede het Bewind over hun eigen Land. Ten einde de Paarlvisſchery niet langer een lokaas mogt weezen voor de *Turken* om zich hier ſtaande te houden en hun te verdrukken, ontmoedigden zy het Paarlduiken, tot dat het geheel in onbruik geraakte. Dit deedt langzaamerhand het Volk van de Eilanden na de vaste kust verhuizen, waar zy bezigheid vonden in de kustvaard, die, tot deezen dag, hunne eenige bezigheid blyft. —— Deeze Staatsſtreek gelukte; de *Arabiſche* Prinſen werden weder vry van de *Turkſche* overmagt, nu niets meer dan eene bloote ſchaduw. *Dahalac*, *Maſuah* en *Suakem* keerden onder hunne oude Meesters weder, aan welken zy onderworpen zyn tot deezen dag toe, 't is waar beheerſcht door

door *Shekhs* van hun eigen Land, en alleen den naam van *Turkſche* Regeering draagende, elk onder het bevel ſtaande van een Roover en Moordenaar.

De onmeetelyke ſchatten op den bodem van de *Roode Zee* zyn dus bykans twee honderd jaaren lang geheel ongeſtoord gebleeven, ſchoon zy, naar alle waarſchynlykheid, nooit overvloediger waren dan tegenwoordig. Geen Volk kan dezelve tegenwoordig tot eenig voordeel doen ſtrekken dan de *Engelſche Oost-Indiſche Compagnie*; ongelukkig het 'er meer op toeleggende om het getal haarer Vyanden te vermeerderen, en zichzelven te verzwakken door haare weinig beduidende magt over nieuwe vermeesteringen uit te ſtrekken, dan bykomend voordeel te behaalen, door nieuwe bronnen van Handel te openen. —— Eene Vastigheid op de Rivier *Frat*, welke nog nimmer aan iemand heeft toebehoord dan aan zwervende *Arabieren*, zou hun een markt openen, zo voorruwere als fynere Waaren van de Zuidelyke deelen van *Marocco*, na *Congo* of *Angola*, en den Handel in Paarlen en Schildpad weder doen herleeven. —— Dit geheele gedeelte van de Golf van *Suez*, heeft men my gezegd, behoort der *Oost-Indiſche Compagnie*, volgens het charter; twintig Schepen zou men op de *Roode Zee* kunnen doen vaaren, zonder eenige ſchennis van Grondgebied. De Myrrhe, de Wierook, en verſcheide andere Droogeryen, zyn alle in 't bezit des zwakken Konings van *Adel*, een Overweldiger, een Dwingeland, een Heiden, zonder magtige beſcherming, en gereed om te handelen met eene hooger Magt, die hem eenigzins ten rugſteun zou ſtrekken.

Indien dit niet ebeurt, dan hou ik my verzekerd, dat de tyd niet verre af is, of deeze Landen zullen, op de eene of de andere wyze, onderworpen worden aan een nieuwen Heer. Indien een andere Czaar PETER, een andere ELIZABETH, of, beter dan die beide, een andere CATHARINA de tegenwoordige opvolgde in een Ryk reeds tot *China* uitgeſtrekt. Indien zulk een Monarch, door geene *Europiſche* Staatkundigen gedwarsboomd, de gemaklyk volvoerbaare taak ondernaame om deeze kwakzalvers van Vorſten en Staatslieden, en Tooneel-Souverainen, de *Turken* in *Aſie*, te vervolgen, de Inwoonders van het geheele Land, die haar reeds als hunne Souverayne aanzien, dewyl zy aan 't hoofd van hunnen Godsdienst is, zouden zich, des hou ik my verzekerd, gereed-

reedlyk onderwerpen, op het eigen oogenblik dat *de Turken* aan den overkant van den *Helleſpont* gedreeven zouden weezen.

REGTSGEDING TEGEN EENE TEN ONREGTE INGEVOERDE GODHEID.

Eene Chineeſche Geſchiedenis.

Schoon het Bygeloof der *Chineeſen* het getal hunner Goden tot in het oneindige vermenigvuldigd hebbe, en ſchoon elk Huisgezin in 't byzonder ten uiterſten zorgvuldig is, om die Godheden, welke het verkoozen heeft, te vereeren, blykt het geenzins, dat het Volk altoos eenen waaren eerbied voedt voor deeze vermeende Godheden. Het gebeurt dikwyls, dat zy verlaaten en verwaarloosd worden, als Goden zonder vermogen, wanneer zy zich te traag betoonen om de gunstbetoeningen, van hun verzogt en afgebeden, te verleenen. In zulke gevallen geraakt het geduld deezer vereerderen *ten einde*, en zy brengen hunne Offergaven *elders*.

Anderen, min gemaatigd, behandelen deeze Godheden met de grootſte kleinagting, en overlaaden dezelve met deeze of dergelyke ſmaadredenen: „ Gy hond van een Geest, wy „ huisvesten u in een gemaklyken tempel, en nogthans zyt „ gy, naa alle die betoonde voorzorge, zo ondankbaar jegens „ ons, dat gy ons zelfs het noodige weigert." Alsdan binden zy den Afgod met touwen, ſleepen dien langs de ſtraaten; allerlei vuiligheid 'er op werpende, ter ſtraffe wegens al den wierook, welken zy zonder vrugt daar aan toebragten. —— Indien, geduurende dit ſpel van dwaasheid en *bygeloof*, de vereerders van die Godheid verkrygen 't geen zy wenſchen, brengen zy het Beeld te rugge, zetten het, met veel plegtigheids, weder in de nisſe, naa het zorgvuldig van alle vuiligheden gereinigd te hebben. Waarop zy zich wederom daar voor vernederen, en op het deemoedigst verſchooning vraagen wegens het weinig ontzagbetoons, waar mede zy het korts beledigden. „ Zy zeggen: In de daad wy waren te voorbaa„ rig; maar, met dit alles, was het ongelyk niet aan uwe zyde „ in zo onverbiddelyk te weezen? Waarom hebt gy toegelaa„ ten, dat wy, zonder noodzaake, u mishandelden? Zou het „ u meer gekost hebben onze verzoeken bereidvaardiger in te „ willigen? Maar 't geen gedaan is, is gedaan; laaten wy 'er „ niet meer aan gedenken. Wy zullen u op nieuw opcieren „ en vergulden, mits gy het gebeurde vergeet."

Ten tyde dat Vader LE COMPTE zich in *China* bevondt, viel 'er in *Nanking* een geval voor, 't welk op het ſierkſtſpree-

kends

kendst uitwyst, hoe weinig eerbieds de *Chineesen* ſoms voor hunne Goden hebben. Een ryk *Chinees*, wiens éénige Dogter gevaarlyk krank lag, beſloot, naa de kunst der Geneesheeren te vergeefsch ingeroepen en beproefd te hebben, den byſtand der Goden te verzoeken. Gebeden, aalmoeſen, offeranden, werden in de ruimte te werk geſteld, om de gewenschte herſtelling te verwerven.

De Bonzen, die met deeze gaven zich vetmesten, beloofden de herſtelling des Kinds, door kragt deezes Afgods, wiens vermogen zy in top hieven. De zieke Dogter ſtierf, ondanks dit alles. De Vader, in de bitterſte droefheid gedompeld, beſloot zich te wreeken, en den Afgod in regten te vervolgen, ten welken einde hy zyn beklag in geſchrifte by den Regter der plaatze inleverde.

Naa, in de ſterkst mogelyke bewoordingen, het bedrieglyk gedrag des Afgods afgemaald te hebben, beweerde hy, dat denzelven eene voorbeeldlyke ſtraffe moest worden aangedaan, wegens het niet houden des gegeeven woords. „ Indien de „ *Geest*," voegde hy 'er nevens, „ magt hadt om myne Dog„ ter te geneezen, maakte hy zich ſchuldig aan een verregaand „ bedrog, met myn geld te neemen, en toe te laaten dat „ myne Dogter ſtierf. —— Indien hy dit vermogen niet be„ zat, waarom wendde hy zulks voor, en met welk regt „ maatigt hy zich het Character van eene Godheid aan? Is „ het om niet, dat wy dezelve aanbidden, en het geheele „ Landſchap daar aan gaven toebrengt?" In 't kort, hy beſloot, dat, 't zy het mangel aan magt, 't zy het onwilligheid, in den Afgod ware, diens Tempel moest verdelgd, de Bedienaars verbannen, of in perſoon geſtraft worden.

De Regter zag de zaak voor hoogstgewigtig aan; by ſtelde die in handen des Landſchapsbeſtuurders, die, ongenegen om zich in eene zaak de Goden betreffende in te laaten, den Onderkoning verzogt, dit ſtuk te onderzoeken. Deeze laatstgemelde, de Bonzen gehoord hebbende, betoonde zich zeer bevreesd, ontboodt den Aanklaager, en raadde hem de regtsvervolging te ſtaaken; zeggende: „ Gy handelt onvoorzigtig „ in te twisten met deeze ſoort van *Geesten*; zy zyn uit ei„ gen aart kwaadaartig, en ik vrees zy zullen u een ſlegten „ trek daar voor ſpeelen. Geloof my, 't is veel raadzaamer „ voor u, te luisteren na voorſtellen van minlyke ſchikking, „ welke de Bonzen van hunne zyde met u willen aangaan. „ Zy hebben my verzekerd, dat de *Geest*, van zynen kant, „ het oor aan billyke voorſtellen zal willen leenen: mits gy, „ van uwe zyde, de zaaken niet tot het uiterſte dryft."

De Vader, troostloos over het verlies zyner Dogter, bleef by zyn eens genomen beſluit, en verklaarde, liever te willen omkomen, dan iets afſtaan van zyn gedaanen eisch. „ Myn

„ Heer," ſprak hy, „ ik heb myn beſluit genomen. *Die* „ Geest verbeeldde zich allen onregt ſtrafloos te mogen plee- „ gen, en dat niemand moeds genoeg zou hebben om hem te „ wederſtreeven; doch hier in hadt hy mis; en wy zullen „ welhaast zien, wie van ons beiden de halſtarrigſte is."

Wanneer de Onderkoning bevondt dat hy op deezen Man niets kon winnen, gaf hy last dat het Regtsgeding zou voortgaan; doch ten zelfden tyde berigt aan het Hooge Geregtshof te *Peking*, waar deeze zaak moest afgedaan worden, en de Partyen eerlang verſcheenen.

Onder de Wetgeleerden ontbrak het niet aan Voorſpraaken voor den Afgod: de zodanigen, wier handen door de Bonzen met geld ryklyk gevuld werden om hunne zaak te verdeedigen, vonden dezelve onbetwistbaar goed, en ſpraken met veel heftigheids ten voordeele van den Afgod. Maar zy hadden te doen met een Man van een ſcherp doorzigt, die voorzorge gedraagen hadt om zyne bewyzen te onderſchraagen met eene groote ſomme gelds, welke hy beſteedde om zyne zaak voor den Regter zeer klaar te maaken: wel verzekerd, dat de Booze zeer afgerigt moest weezen, *indien hy* zulk een volwigtig bewys kon ontleggen.

In 't kort, naa verſcheide pleitgedingen, won hy de zaak volkomen. De Afgod werd voor altoos uitgebannen, als nutloos voor het Ryk; diens Tempel geſlecht, en de Bonzen, die zyn perſoon verbeeldden, op eene voorbeeldlyke wyze geſtraft.

CLEANDER EN MIRTIL.

In een onzer nabygelegene Waereldeelen woonde, in vroogere dagen, een Landman, gezegend met twee Zoonen, beiden opgevoed in 's Vaders bezigheden, waar zy alle — ſchoon niet ryk —— egter gelukkig van leefden, daar zy hunne naarſtigheid met zegen zagen bekroonen. — De Vader, reeds tot eenen hoogen ouderdom gekomen zynde, en een gantſche reeks van kwaalen hem teikens met den dood bedreigende, zag zich eindelyk aan het veege bed gekluisterd. —— Nu ſtond een gantſche Vriendenrei om zyne ſponde geſchaard. —— De dood loerde op hem; kortom —— de goede Man verzwakt, en, zat van 't leeven, eindigde zyne dagen, en betaalde naauur den laatſten tol. —— Dan, pas dekte de aarde des Vaders koude leden, of *Cleander* verliet de nedrige ſtulp zyns Vaders, en ontvlood het akkerwerk, waar hy by opgevoed was, en verreisde naar eene bygelegene Stad, waar hy zynen dienst aan 't Hof eens *Keizers* bood. ——

Hier

Hier eenigen tyd geſleeten hebbende, wist hy zich meesterlyk te gedraagen; hy zag niet ſlegts den Vorst hem *gunst en vriendſchap* ſchenken, maar hy wist het zelf daar heenen te wenden, dat elk voor hem, op zyn enkel wenken, zich moest nederbuigen, en aan zyne bevelen onderwerpen. Nu vraagt ieder, (en met regt) hoe wist een ſchepſel van zulk een geringe afkomst en onopgevoed, zich in de gunst van eenen Grooten te dringen, en zich eene *Eerepost* te bezorgen, alleen voor Edelen en Ryken weggelegd?

ó! Myne vrienden, hy konde ligt eene waardigheid verkrygen. —— Hy kende eene kunst, waar braave, naarſtige en edele, mannen voor zwigten moeten, te weeten de groote kunst van *kruipen*; op laagheden afgerigt, wist hy anderen uit den zadel te ligten, en 't er zich zelven op te doen plaatzen.

Doch zyn agtergelaatene Broeder *Mirtil*, minder verhit op grootheid, rangen of ſtaaten, vermydde de Waereld —— bleef uit het woelig Hofgedrang, en bebouwde, wel te vrede, *zonder anderen te benadeelen*, den geërfden grond van zynen Vader.

Maar — nu moest *Cleander* de laage Hoveling, om zaaken aan het Hof, verreizen daar hy zyne oude woonplaats langs kwam trekken. Hier maakte een arbeidzaam Man, *voor een oogenblik*, zyne aandacht gaande; hy zag een Mensch aan het werk nedrig en gering, beploegende de aarde; en het was in deezen ſchamelen Boer, dat hy *Mirtil*, zyn Broeder, vond. —— Nu ontwykt de gunſteling voor een poos zyn rang, en *durft het waagen*, zich te vernederen, en den Landman toe te ſpreeken; myn Vriend, (dus luidt zyne taal) uw lot treft my tot in de ziel, het valt hard, dus nacht en dag te arbeiden, enkel voor ſlegt brood, en eene teug waters, waar mede gy u moet voeden, — kom, ſtaak deeze moeite —— gy ziet aan my, hoe 't lot my aanlacht. —— Nog eens —— kom, volg *myn voorbeeld* na, en leer u, als ik, *behaaglyk maaken*, en eerlang leeft gy, van Grooten gezien en geacht, in overvloed en weelde.

Hier zweeg *Cleander*. — *Mirtil*, in wiens oogen ernst en braafheid was te leezen, zag zynen Broeder met alle tekenen van veragting aan, en ſprak: gy — gy, die myn ſtand als laag, myn lot als hard beſchouwt, leer werken als ik, en *gy behoeft geen ſlaaf te weezen*.

Hoe veelen zyn de navolgers van *Cleander*, die pesten der zamenleeving! Dan, wie zou zich durven onderwinden, even als *Mirtil*, den vriend der Grooten een ſlaaf te noemen! Op zulk een ſtoute taal, had men gewis de grootſte ongenade te verwachten, —— ongenade van hun, die zich in hoogte hebben doen verheffen ten koste van anderen, en hunne woningen gevestigd op de puinhoopen van hun die zy *zelve* te

gebragt hebben. Doch dat zy gedenken aan de oude, maar yk waaragtige, Spreuk:

La fortune peut ſe changer ſubitement.

levoeiſluis.

J. D. V.

DE ONHARSTELBAAR VERBROOKEN VRIENDSCHAPSBAND.

Eene waare Geſchiedenis.

groote Wysgeer LOCKE hadt een byzonder naauwe Vriendſchapsverbintenis, in zyne vroegſte jeugd, aangegaan en Jongeling die in zyne buurt woonde. De agting, LOCKE hem toedroeg, ging zo verre, dat hy zyns Vriends gen aanmerkte als onaſſcheidelyk met de zyne verbonden, ig, dat, wanneer het goed geluk den eenen diende, het des anderen gemaakt was.

en nogthans LOCKE de gunst van eenige aanzienlyke Lie- ewonnen hadt, begon de *Vriend* den gelukſtand van LOC- benyden; en, het hart van dien braaven Man naar 't beoordeelende, veronderſtelde hy, dat deeze, by het ver- eren zyner Middelen, hem zyne Vriendſchap zou ont- n. —— Bezwangerd met dit denkbeeld, poogde hy t in de hoogagting, welke deeze by zyne Begunſtigers rven hadt, te doen daalen, en dier beſcherming voor te verwerven, door de ontdekking van alle geheimen, LOCKE, in de niets kwaads vermoedende opregtheid harten, aan hem vertrouwd hadt. Dan, bevindende dat anſlagen van dien aart mislukten, maakte hy zich ſchic- veg; met zich neemende eene aanzienlyke Geldſomme, gendom zyns Vriends, welker gemis hy wist dat hem in terſte verlegenheid zou dompelen.

ep, zeer diep, gevoelde LOCKE zich getroffen wegens deeze gaande trouwloosheid zyns vermeenden Vriends, en ſtondt oogſten verwonderd, als hy toen teffens berigt kreeg le ſlinkſche ſtreeken, reeds vroegor te werk geſteld, om in ongunst en ten val te brengen. — Dan LOCKE, ſteeds moeid werkzaam blyvende in zyne post, en meer en zich der beſcherminge zyner Voorſtanderen waardig maa- , werd tot hooger Eereposten, die ook meer voordeels , opgetrokken.

deeze gunſtige Leevensomſtandigheden, werd LOCKE, ter- ly aan het onthyt zat, berigt, dat een Man, in een zeer gewaad, hem verzogt te ſpreeken. LOCKE, die, te mid-

den

den zyns wasſenden aanziens, een menschlievend hart behouden hadt, beval, dat deeze Man onmiddelyk by hem zou toegelaaten worden. —— Tot zyne uiterſte verwondering, zag hy voor zich verſchynen zyn geweezen Vriend, door het ſpeelen zyner bedrieglyke rolle, en een ongebonden leevenswyze, in de uiterſte armoede gebragt, en in de grootſte verlegenheid gedompeld. Deeze verſcheen thans om hem vergiffenis en onderſtand te vraagen.

LOCKE zag hem eenigen tyd zeer ſterk aan, zonder een enkel woord te ſpreeken: in 't einde een Banknoot van vyftig Ponden voor den dag haalende, reikte hy hem dezelve toe, met deeze woorden: „ Schoon ik, in opregtheid des harten, u „ vergeeve het gedrag ten mynen opzigte gehouden, moet „ ik nogthans het nooit in uw vermogen ſtellen, om my, voor „ eene tweede keer, te beledigen. —— Neem deeze kleinigheid aan, welke ik u geef; niet als een blyk myner „ voorige Vriendſchap; maar als een redmiddel in uwe te„ genwoordige ongelegenheid, en tot het aankoopen uwer „ volſtrekt noodige behoeften, zonder my te herinneren hoe „ weinig gy zulks verdiend hebt." —— De diep vernederde geweezen Vriend deedt pooging om te ſpreeken; maar LOCKE belette zulks, met te zeggen: —— „ Geen wederwoord. —— „ Het is volſtrekt onmogelyk dat gy myne goede gedagten „ te uwaards herwint: weet, dat Vriendſchap, *éens* geſchonden, „ voor *altoos* verbrooken is!"

HET ONGEPAST EN ONGELUKKIG AANGEVOERDE VOORBEELD.

Men verhaalt, en, zo wy meenen, op goeden grond, dat de groote Vaderlandſche Hiſtorieſchryver J. WAGENAAR, om zyne uitmuntende bekwaamheden en vergeldenswaardige verdienſten tot eerſten Klerk ter Stads Secretarye van *Amſterdam* bevorderd, naa deeze bevordering, in Gezelſchap, niet zelden eene verpoozing en uitſpanning zogt in het Kaartſpel. En geeven eenigen daar van ten hoofdreden op, dat hy, door dit bedryf van gezelligheid, op eene voeglyke wyze zich ontſloeg, om, in ſoms vermengde Gezelſchappen, over zaaken, den Staat en Stad raakende, gevraagd, en tot een meer dan hy gepast oordeelde onderhoud uitgelokt te worden.

Wanneer men zich WAGENAAR met die oogmerken ſpeelende verbeeldt, is en blyft hy de groote Man; en zal niemand, dan voor alle uitſpanning den neus opſchortende vies- en ſtyfheid, zyn gedrag wraaken, —— Doch onlangs hoorden wy, zeer ongelukkig, het voorbeeld van den Kaartſpeelenden WAGENAAR te paſſe brengen.

By eene Municipaliteits-verkiezing, in zekere *Hollandſche*

Stad, was de keus wat ruim en rykelyk gevallen, althans naar zommiger oordeel, op Lieden, die al den tyd, welke hun, voor zo verre zy beuryf hadden, overſchoot, zints jaaren, aan het Spel hadden toegewyd, en Slaaven van 't zelve heeten mogten. —— Een verſtandig Man maakte, te recht, de aanmerking, dat de Speeltafel de Leerſchool niet was om tot Stadsbeſtuur bekwaamheid te verkrygen, en dat zodanige Perſoonen, hoe braaf anders, geen aanleg altoos hadden om de post, waartoe zy geroepen waren, op eene waardige, en der Burgerye nuttige, wyze te bekleeden. —— Een der Gezelſchaps, die deeze aanmerking hoorde, en een Speelbroeder van eenigen der Verkooreneen was, nam dit euvel op, en voerde den Aanmerkingmaaker, op eene bitze wyze, te gemoet: *De groote* WAGENAAR *ſpeelde ook!*

HET AANBELANG VAN DE VROEGTYDIGE VERKRYGING DER VERSTANDIGE EN ZEDELYKE HOEDANIGHEDEN, WELKE DE BESTE HULP- EN REDMIDDELEN VERSCHAFFEN IN DE VEELVULDIGE LEEVENSLOTVERWISSELINGEN.

Eene Vertelling.

(Uit Mrs. MITCHEL's *Tales of Inſtruction and Amuſement, for the Uſe of Young Perſons.*)

De Heer JEFFRIES was een ryk Koopman, die zeer pragtig leefde: hy hieldt veele Dienstbooden, en Rydtuigen. Zyn Huis te *Londen* was groot, en alles in 't zelve in den eerſten ſmaak. Zyn Buitenverblyf beantwoordde aan zyne Wooning in de Stad.

Hy had twee Zoonen, LODEWYK en ARCHIBALD. Zo ras deezen daar toe voegiyke jaaren bereikt hadden, werden zy ter Opvoedinge beſteld by een waardig Geeſtlyken, niet verre van *Londen* op 't Land woonende. Naardemaal deeze Kinderen gewoon geweest waren in eene volſlaagene ledigheid te leeven niets voor zichzelven te doen, ſteeds omringd van oppaſſende en hulpbiedende Dienstbooden, was lichaam en geest even zwak. Hunne begeerten, hoe grillig en ongerymd, had men altoos ingewilligd; en, te deezer oorzaake, waren zy, ſchoon veel bezittende, met niets vergenoegd. Hunne begeerten groeiden aan door de gemaklykheid, met welke zy voldoening kreegen; en dit maakte hun grynig en onvoldaan. Hoe veel zy hadden, het ſmaakte hun niet; en 't geen zy verlangden behaagde hun niet als zy het verkreegen hadden.

Zodanig waren de Kweekelingen van den Eerw. BRIANT. Hunne trotsheid evenaarde hunne bedryfloosheid. Zy ſchelden al-

alle oogenblikken om de minſte beuzeling, welke zy noodig hadden, en gaven hunne bevelen op den gebiedendſten toon. Zy klaagden over de vermoeienis, welke zy moesten ondergaan; nu altoos verplegt zynde om te wandelen, in ſtede van op een woord ſpreekens een rydtuig gereed te hebben.

De Eerw. BRIANT, een Man van Verſtand en Geleerdheid, en veel Menſchenkennis, hield zich verzekerd, dat zyne Kweekelingen, met zodanig eene geſtelteniſſe, nooit gelukkig konden weezen, niettegenſtaande het gunſtig leevenslot, 't welk hun beſchooren ſcheen.

Het bezit der hulpmiddelen om gelukkig te zyn is niet genoegzaam; wy moeten ook weeten hoe dezelve aan te wenden: en hoe veelen zyn des geheel onkundig! Hoe zelden wordt overvloed genooten door de zodanigen, die in verkwisting hunne dagen doorbrengen! Hoe ſchaars wordt de aangenaamheid der ruste geſmaakt door hun, die vooraf geene bezigheid uitoefenden! Overtollige wenſchen te onder te houden, te leeren wat weezenlyk goed is hooger te ſchatten dan het ſchynbaare, is de weg tot waar geluk. Nooit behooren wy te ſchroomen voor arbeid en moeite, indien onze Deugd 'er ſterkte door kryge, of het welweezen onzer Medemenſchen 'er door bevorderd worde. Elke laage en zelfzoekende neiging te onder te brengen, daarentegen de zuivere beginzels van Goeddaadigheid en Menschliefde aan te kweeken, kan alleen een Mensch verheffen boven die Gelykheid, aller natuurlyk Erfdeel.

Het was de moeilyke en werklyke onderneeming van den Eerw. BRIANT, om uit de gemoederen zyner Kweekelingen die ſchadelyke grondbeginzels uit te wisſchen, welke zy zo langen tyd ingewilligd en in de grootſte ruimte bogevierd hadden; hun edeler inzigten in te boezemen, dan om enkel ten koste van anderen te leeven, en den tyd in geenwende lustlooze ledigheid door te brengen. Allengskens gewende hy hun aan den arbeid; dikwyls waren zy hem behulpzaam in het bearbeiden van den tuin, by het huis behoorende. Vuurig om na te volgen 't geen zy zagen, kreegen zy met den tyd betere hoedanigheden, en hunne Zielen, zo wel als hunne Lichaamen, kreegen meerdere ſterkte. Zy ſtonden 's morgens vroeg op: ſchoon hun dit in den beginne moeilyk viel, werd het welhaast een wellust. Eene aangenaame wandeling, of eene vertelling van den Eerw. BRIANT, was by hun een meer dan voldoenend loon voor elke betooning van vlyt en wakkerheid. Hun ontbyt werd 's morgens veraangenaamd door eene herhaaling van 't geen op den voorgaanden dag gebeurd was; en, wanneer zy iets pryzenswaardigs gedaan hádden, ſtrekten de hartlykſte betuigingen van goedkeuring ten loon hunner verrigtingen. —— Hunne ge-

aartheid, desgelyks, te vooren korzel en ſtuursch, werd zagt en verpligtend.

Toen LODEWYK en ARCHIBALD, naa een jaar verblyfs, eens voor eene wyl na huis keerden, was de hervorming, by hun te wege gebragt, zo groot, dat de Heer JEFFRIES in hun zyne Zoonen herkende. Zy waren gezond, werkzaam, goed geaart, verpligtend. Te onvredenheid maakte hun niet langer lastig, en zy verveelden een ieder niet door de altoos wederkomende dienstvorderingen. Het genoegen, 't welk de Vader deswegen ſmaakte, was onbeſchryflyk groot; en gaf hy hier van, door eene ruime betaaling, blyk aan den veel verdiend hebbenden Leermeester.

Naa het eindigen des Verloftyds, keerden zy weder na de plaats hunner Onderwyzinge en Uitſpanninge. Behalven in de Weetenſchappen aan hunnen rang voegende, onderwees de Eerw. BRIANT hun in de kennis des Landbouws, in al deszelfs nuttige takken. Zy ſtonden verwonderd op 't gezigt hoe veelvuldige en uitgeſtrekte arbeid 'er vereischt wordt om den Mensch voedzel te bezorgen; en naar gelange zy meer zagen hoe zeer zy van anderen afhingen, hoe zy voor allen geſpraakzaamer en met allen omgangiyker werden. Dikwyls gingen zy op 't land, om den grond met de ploeg te zien omwerpen, den Zaaijer te zien zaaijen, en hoe de egge al dien landarbeid voltooide. —— Zy zagen met ongeduld den tyd te gemoete, dat het zaad door den grond heenboorde, en namen de eerſte groene ſpruitjes waar. —— In den vrolyken Oogsttyd, booden zy de arme Naleezers de behulpzaame hand, en verzogten den Eerw. BRIANT, dat hy hun eenige handvollen van de beſte ſchooven wilde toewerpen. Door zodanig een gedrag, maakten zy zich by elk bemind; en 'er was naauwlyks een Huisman in 't Dorp, of hy had reden om de naamen van LODEWYK en ARCHIBALD in zegening te noemen. Verre van de leevensbezigheden deezer hoogſtmoodige Leden der Maatſchappye te veragten, gevoelden zy het grootſte vermaak in zichzelven ook nuttig te maaken. Niet langer haakten zy na een pragtige vergulde Koets, of een talryke ſleep van noodlooze Afhangelingen.

De vorderingen, welke zy in de Weetenſchappen maakten, evenaarden de beterſchap hunner Zielsgeſteltenisſe; en, welke voordeelen zy van hunnen rang mogten trekken, waren deeze veel minder dan die hunne weezenlyke verdienſten hun byzetten.

Eindelyk, naa hunne Letteroefeningen te *Oxford* voltrokken te hebben, keerden zy weder tot hun Vader als Zoonen die elk Vader zou wenſchen. De rykdom, de luister, die hun omringde, gaven hun veelvuldige gelegenheden om nuttig te weezen voor hunne Medemenſchen; en lieten zy nimmer de gelegenheden daar toe onopgemerkt voorbyglippen.

Maar, helaas! hoe onzeker is al het ondermaanſche! De

Heer

Heer JEFFRIES, wiens geluk in dit leeven onafgebrooken geweest was, ondervond nu een harde lotwisseling. Het schielyk uitbarsten eens Oorlogs bragt hem eerst in zwaarigheden; en een Huis, waar mede hy veele zaaken loopende had, dompelde hem dieper in ongelegenheid. Het berigt, dat verscheide Schepen, voor zyne rekening beladen, genomen waren, bragt hem den laatsten slag toe. Na het betaalen van alle zyne schulden, bevond hy weinig meer dan 4000 Ponden Sterling te bezitten. Dit was, voor een Heer, gewoon zulk eene som jaarlyks in zyn huisbouden te verteeren, even 't zelfde als op den rand der uiterste armoede gebragt te zyn.

In de eerste vlaage van zielsverdriet en teleurstelling, gaf hy zich aan troostlooze wanhoop over, tot dat de hartlyke en toegenegene bemoedigingen zyner Zoonen hem tot reden en nadenken bragten. Zy bedienden zich van alle zorgzugtende beweegredenen ter vertroosting, en voegden 'er by, dat, daar noch misdryf noch onvoorzigtigheid de oorzaak geweest was van zyn ongeluk, hy in geenerlei opzigt zich iets te verwyten had; maar tragten moest, zich, op de best mogelyke wyze, aan 's Hemels schikkingen te onderwerpen. „ Wy," voegden zy 'er nevens, „ zyn jong, gezond en sterk; door „ onzen arbeid zullen wy u gemaklyk en ruim doen leeven: „ lang genoeg hebt gy ons onderhouden. Wy hebben thans „ gelegenheid om u onze dankbaarheid te betoonen: en zo „ aangenaam zullen ons die dienstbetooningen weezen, dat wy „ de droeve omstandigheden, welke dezelve noodig maaken, „ geheel zullen vergeeten."

De diepgetroffen Vader gaf zynen Zoonen geen antwoord; maar drukte hun hartlyk aan zyn boezem. Volgens den raad zyner Vrienden, overeenstemmende met de wenschen van zyn eigen hart, besloot hy *Engeland* te verlaaten; dewyl hy niet kon verdraagen, dat de plaats, die zyne voorige grootheid gezien had, getuige zou weezen van zyne tegenwoordige vernedering. —— Ongelukkig had hy het zich eigen gemaakt, om den Rykdom aan te zien als het éénig middel tot geluk; de overvloed, welke dezelve verschafte, de agting, die dezelve inboezemde, kwamen hem nu dierbaarder, dan ooit, te vooren; en schoon hy, terwyl hy rykdom bezat, steeds bezorgd geweest was om nog meer te krygen, en steeds bevond dat opeenstapeling van schatten aan zynen wensch niet voldeed, noch iets aan zyne daadlyke bezittingen toevoegde, kon hy nu zyn rykdom met geene kloekmoedigheid van geest verzaaken, of het verlies daarvan gelykmoedig draagen. Hy moest eene voor hem allerbezwaarlykste les leeren, dat Vlytbetoon en Welzevredenheid betere waarborgen waren van geluk, dan Rykdom en Praal. De kleine som, welke hem van zyne voorheen onmeetlyke rykdommen overschoot, stelde hy zich voor, te besteeden in den aankoop van eenig Land in *Jamaica*; werwaards

waards hy, met zyne twee Zoonen, onmiddelyk heenentoog.

LODEWYK en ARCHIBALD, wier Opvoeding hun met redmiddelen voorzien had, van welke geen leevenslotwisfel hun kon berooven, en hun in ſtaat ſtelde om wel te vrede in elken ſtand te leeven, ſtemden volmaakt overeen in hartlyke deelneeming in 't lot huns Vaders, en poogden 't zelve, door onafläatende oppaſſing, te verligten: maar armoede vertoonde zich aan hun oog niet in eene ſchroomlyke gedaante; zy waren gewillig en gereed om zich door vlytbetoon onderhoud te verſchaffen, en bezaten ſterkte van geest genoeg om hunne wenſchen te bepaalen naar de maate van het vermogen om 'er aan te voldoen.

By hunne aankomst in de *West-Indiën*, hielden zy zich eenige dagen op ten huize van een Vriend van den Heer JARVIS, en keerden daar op na het aangekogt verblyf. Dit was klein, en niet aangelegd om aan weelde, maar om aan behoeften, te voldoen; het was welgelegen, en vertoonde aan het oog het fraaist vertoon, 't welk men met mogelykheid kon aanſchouwen.

Onmogelyk zyn te beſchryven, welke aandoeningen de ſchoone en ſchilderagtige gezigten van *Jamaica* in LODEWYK en ARCHIBALD verwekten; want hun Vader was al te zeer door hartzeer overkropt, om gevoelig te weezen voor dusdanige vermaaken. Zy beklommen eene nabygelegene hoogte, om op hun gemak het verrukkend tooneel te beſchouwen. Van deeze hoogte, zagen zy de rivieren, met een grootſchen loop zich kronkelende door de ryke en vrugtbaare vlakte, op eenige plaatzen omzoomd met altoos groenend houtgewas. Daar ryke Savannahs, zich openende voor wyder afgelegene tooneelen, zeldzaam door den voet eens *Europeërs* betreeden. Alles wat het oog kon bekooren, alles wat de begeerte kon verzadigen, en wellust voldoen, was hier vereenigd! Maar ach! ſchriklyk waren de middelen om deeze laatſte einden te bereiken. Hier vertoonden zich ſlaavende elendelingen, die een elendig beſtaan omdroegen, en den tyd en kragten ſpilden om de kunstbehoeften van anderen te voldoen; en, terwyl de overvloed hun van rondsomme aanlachte, waren zy verpligt de ſcherpte des hongers te verzagten met een ſluk gedroogden Visch hun algemeen en ſober voedzel!

In de menſchelyke, edelmoedige en welgeplaatſte, harten van LODEWYK en ARCHIBALD, kon zulk een misbruik van magt geene andere aandoeningen opwekken, dan die van verſmading des verdrukkers, en van medelyden met de verdrukten. Zy beſlooten, dat, indien de Voorzienigheid zo verre hun vlytbetoon zegende, dat zy tot een hoogeren ſtand kwamen, hunne afhangelingen het brood des arbeids zouden verzaagen naamen met de ſaus der Vryheid.

Wel-

Welhaast waren zy bezig met het bebouwen van de kleine plek gronds, door hunnen Vader gekogt; en deeze bezigheid, wel verre van dezelve eene vernedering te agten, was voor hun een bron van 't hoogſte genoegen. Zy gaven de ſterkſte blyken van Kinderlyke toegenegenheid; terwyl zy een gedeelte betaalden van de ſchuld aan hunnen voorheen zo ruim en ryklyk hun verzorgenden Vader.

In een Land zo vrugtbaar als *Jamaica* zyn de Leevensnoodwendigheden voor een geringen prys te bekomen; doch LODEWYK en zyn Broeder zogten ook voor hunnen Vader te verkrygen die Leevensaangenaamheden en Verkwikkingen, waar op hy, door lange gewoonte, nog geſteld bleef.

Hunne kleine Plantadie was vrugtbaarder dan zy in 't vuurigſt hunner wenſchen hadden durven hoopen: hun Vaderlievend vlytbetoon verkreeg een dubbelen zegen. In 't volgend jaar vermeerderden zy de uitgeſtrektheid van den grond, en trokken 'er weder de grootſte voordeelen van. —— Thans vonden zy het noodig, het getal hunner Werklieden te verdubbelen; doch het zweet der Slavernye beviekte hun arbeid niet. De edelaartige Jongelingen ontſloegen hun van dien band; huurden ze; hun zo verre meester van zichzelven laatende, dat zy konden vertrekken als hun ſtand hun niet behaagde.

Toeneemende Rykdom baarde by LODEWYK en ARCHIBALD geen Gierigheid, noch teelde Hoogmoed; integendeel, zy bleeven even gemaatigd in hunne begeerten, even vriendlyk en gemeenzaam in hunnen ommegang. Hunne Werklieden, aan zulk eene vriendlyke behandeling ongewoon, waren zo zeer door toegenegenheid als uit pligt aan hun verbonden.

In 't verloop van twintig jaaren, hadden zy, door hun vlytbetoon, opregtheid, en 's Hemels zegen, een vry groote ſchat overgewonnen, en keerden toen, met hunnen Vader, na *Engeland* weder. Daar leefden zy, niet om de overgewonnen ſchat te verkwisten; maar om hun rykdom te genieten; om het eenig waar genoegen te ſmaaken, 't welk ſchatten kunnen geeven, daar zy de noodlydenden onderſtand, en troost aan de bedrukten, ſchonken.

De Heer JEFFARIS leefde niet lang, naa zyne wederkomst in *Engeland*; en, op zyn doodbedde zyne Zoonen en Vrienden tot zich geroepen hebbende, deed hy deeze betuiging: „Twintig jaaren lang heeft de vlyt myner Zoonen my onderſteund; zy hebben, 't geen zy immer van my ontvingen, meer dan betaald. Zy betoonden zich gelaaten in tegenſpoed, vriendlyk in 't midden der beproeving; geduld namen zy met alle myne zwakheden, en ſtrekten tot ſteunzels van myn waggelenden ouderdom. De Hemel heeft met een gunſtig oog op hun nedergezien, en hunne voorbeeldlyke Deugd ruim beloond. Mogten, ten eenigen tyde, hunne Zoonen verdienen, en van hun zulk een lof ontvangen

„ als

„ als ik met ſtervende lippen hun gaarne geeve! In het *mid-*
„ den myns overvloeds, zelfs toen het geluk my op 't vriend-
„ lykst toelachte, ſmaakte ik nimmer de helft van het weezen-
„ lyk genoegen, 't welk de waardy myner Kinderen aan myn
„ hart ſchenkt. —— ô! Verdienstvolle Voorwerpen van myne
„ ſterkſte toegenegenheid! ontvangt mynen zegen; ontvangt
„ al de dankbaarheid, welke een Vader kan betoonen!" . . . .
Hier hield hy op; de dood took zyne oogen, en hy *ging* ter eeuwige ruste in.

Zo ras LODEWYK en ARCHIBALD den laatſten pligt aan hunnen Vader volbragt hadden, begaven zy zich, in allen haast, na den Eerw. BRIANT, dien zy voor hunnen tweeden Vader hielden, om hem dien dank te betuigen, welke in hun boezem woonde. Aan hem waren zy verſchuldigd de vorming hunner harten; hy had hun eerst op het pad der Deugd gebragt, en die nuttige bezigheden geleeräard, die, daar zy ten leevensonderhoud van den Mensch dienen, niemand zich moet ſchaamen te verrigten.

De veranderlykheid der wankel ſtaande menschlyke zaaken behoort ons te overtuigen, dat hy, die te *midden van den* rykdom gebooren is, geene zekerheid altoos heeft van derzelver voortduurende bezitting. Een onvoorziene ſtorm kan de ſchoonſte vooruitzigten doen verdwynen; een onverwagt ongeluk de ſtreelendſte hoop verydelen. Hoe hulploos, hoe veragtlyk, is de ſtaat van dien Man, die zich beroofd vindt van geneugten, welker verlies hy niet kan verdraagen, en die geen kennis bezit om zich te herſtellen! Onkundig van alles wat nuttig is, van alles wat 's Menſchen waaren roem uitmaakt, zinkt hy, onbeſchreid, in den donkeren grafkuil neder!

Maar, integendeel, wat kan het ongeluk den geenen ontneemen, die, gelyk LODEWYK en ARCHIBALD, in ſtaat zyn om zichzelven, te midden van allen druk, op te beuren; die zich niet laaten overheerſchen door die valſche ſchaamte, welke verſmaad 't geen nuttig is, om dat men het gemeen noemt? Armoede kan ſlegts weinig wegneemen van de zodanigen, die maatig zyn en naarſtig. Zeldzaam laat de Hemel na, den arbeid der Deugd te beloonen; en de zegeningen van denzelven zyn meer byzonder beloofd aan de zodanigen, die, te midden van alle beproevingen, het pad van braafheid en eere blyven bewandelen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

VERTOOG TEGEN DE YDELE NIEUWSGIERIGHEID NA DE ZAAKEN VAN ONZEN NAASTEN.

(Naar het Engelsch.)

Benaarſtigt u ſtille te zyn, en uwe eigene dingen te doen.

PAULUS.

Het Opſchrift deezes Vertoogs en de Spreuk van den Apostel ſtrekken beide om den Leezer onmiddelyk, zonder eenige verdere voorbereiding, voor den geest te brengen, waar op wy 's Leezers aandagt willen vestigen. Wy hebben, naamlyk, voor, om, door klem van bondige bewyzen, op den aart der zaake en den Godsdienst gegrond, tegen te gaan, die indringende en nooit verzaade Nieuwsgierigheid na den Staat, de Omſtandigheden en het Character, van onzen Naasten.

Niet ongelukkig zullen wy ſlaagen in het beſtryden der Ydele Nieuwsgierigheid, een zeer groot kwaad onder de Zonne, wanneer wy toonen, dat deeze alles opſnuffelende Geestgeſteltenis, uit drieërlei hoofde, elken bedagtzaamen wraakbaar moet voorkomen. Te weeten, deeze Nieuwsgierigheid verbreekt de goede Orde, en ſtoort de Rust der Zamenleevinge. —— Zy verwekt en koestert verſcheide wraakbaare Driften. —— En brengt de Menſchen af van eene behoorlyke inagtneeming hunner eigene Pligten.

De Ydele Nieuwsgierigheid verbreekt de goede Orde, en ſtoort de Rust der Zamenleevinge. In deeze wereld zyn wy, Menſchen, door verſcheide banden aan elkander gehegt. Wy zyn door pligt gehouden, en worden door belang bewoogen, om elkander onderlinge hulpe te bieden, en dienſten van vriendſchapsbetoon de een den ander te bewyzen. Maar deeze onderlinge dienstbetoonin-

gen worden ten voordeeligſte beweezen, wanneer wy ons onthouden van ons, ongevergd en buiten noodzaake, met de zaaken onzes Naasten te bemoeijen. Elk Mensch heeft zyn eigen taak, zyn eigen belang te behartigen, en zaaken te doen, tot welker naſpeuring zyn Medemensch geene roeping altoos heeft. Het Menschlyk Leeven glydt op de natuurlykſte en geregeldſte wyze voort, wanneer elk zich binnen zyn eigen kring houdt, wanneer hy, zo lange als zyn gedrag geregeld en pligtmaatig is, de vryheid geniet, om, zonder ſtoorenis zyner Naasten, zyn leevenspad te loopen. — Dan men heeft, door alle eeuwen heen, eene ſoort van Menſchen gevonden, die, gedreeven door eene ongelukkige rustloosheid van geest, meer misſchien dan door een gezet oogmerk om kwaad te doen, of aangezet door eenige beweegredenen van Eerzugt of Belang, zich gaarne inlaaten tot en mengen in dingen, waar mede zy niets te ſchaffen hebben, en onderzoek te doen op de byzondere *zaaken* van hunnen Evenmensch, en teffens ook, *uit de onvolkomene* en dikwyls zeer gebrekkige berigten, welke zy kunnen opdoen, beſluiten opmaaken, hun Character en Omſtandigheden betreffende.

Schoon lieden van gemelden ſtempel, door Apostel PAULUS, zeer charactermaatig, beſchreeven, als *Snappers*, *Bezigen in anderer doen*, en van welken hy ons vermaant *te wyken;* ſchoon, zeg ik, lieden van gemelden ſtempel door niets anders werden aangezet dan door Ydele Nieuwsgierigheid, moeten zy nogthans voor gevaarlyke rustverſtoorders der zamenleevinge gehouden worden. Terwyl zy waanen een ſchadeloos ſlag van Weezens te zyn, zaaijen zy allerwege de zaaden van verdeeldheid en twist. De kringen, waarin anderen zich beweegen, mag ik my dus uitdrukken, overdwarsſende, veroorzaaken zy verwarring, en maaken de geraaktheid gaande. Want elk rekent zich, en met reden, beledigd, als een ander zich in zyne zaaken indringt, en, zonder des eenig regt of aanſpraak te hebben, het zich onderwindt, om zyn gedrag en zyne omſtandigheden op te ſpeuren en te beoordeelen. Op deeze wyze, zo onvoegelyk als onnoodzaaklyk, geſtoord, eischt hy voor zich het regt, (zo dit regt mag heeten,) om, op zyne beurt, hem te ontrusten, die eerst het roekloos waagde zyne rust te ſtooren. Dit heeft menig een Vriendſchapsband aan ſlarden gerukt; dit den vrede van veele Huisgezinnen ge-

geſtoord; dit veel en langduurend bitters door de Maatſchappy verſpreid.

Terwyl deeze geest van zich in alles mengende Ydele Nieuwsgierigheid den vrede en goede orde der Maatſchappye deezerwyze verſtoort, kweekt dezelve, by de Perſoonen, daar mede behebt, eene menigte van kwaade Driften. De algemeenſte Bron is Ledigheid, die, op zich zelve een ondeugd zynde, nimmer faalt veele andere ondeugden te teelen. 's Menſchen geest is van dien aart, dat dezelve nimmer langen tyd kan weezen zonder eenig voedzel om de werkzaamheid zyner gedagten bezig te houden. De vadzige Ledigganger, die overlast der zamenleevinge, die geenerlei ſoort van dit voedzel in zichzelven heeft, zoekt zyne gedagten voedzel te verſchaffen, met de naſpeuringen van het gedrag zyns Naasten. De naſpeurder, door nieuwsgierigheid gedreeven, is altoos praatziek. Wat zy ontdekken, of zich verbeelden ontdekt te hebben, wegens anderen, verſpreiden zy, doorgaans, zo ras zy met eenige mogelykheid kunnen. Eene vertelling, door de kwaadaartigheid verzonnen, en door de ligtgeloovigen voortgepraat; een gerugt, onder de menigte ontſtaan, en van den eenen aan den anderen overgehandreikt, heeft, by elken ſtap des voortgangs, byvoegzels in menigte gekreegen, en is als een van een berg afrollende ſneeuwklomp aangegroeid; deeze wordt, in 't einde, de grond van vertrouwende verzekering, en teffens de bron van ligtvaardig en liefdeloos veroordeelen.

Niet zelden is het een geest van jalouſy en mededinging, die aan de naſpeuringen van dit ſlag van lieden een ſcherpen ſpoorſlag geeft. Zy wenſchen, met vuurigen harte, het een of ander te ontdekken, 't welk 's Naastens Character, Omſtandigheden en Agting, met de hunne op eene gelyke hoogte brengt; of op zodanig eene, welke hun ſtreelt en kittelt met het denkbeeld van hunne meerderheid en uitſteekenheid. Een heimlyke kwaadaartigheid ligt in den grond hunner naſpeuringen. Deeze kwaadaartigheid moge zich vermommen door een gemaakt vertoon van braafheid en onpartydigheid. Deeze kwaadaartigheid moge zelfs zich bedekken met het voorkomen van eene vriendlyke deelneeming in de belangen van anderen, en met de gemaakte verontſchuldigingen wegens hunne zwakheden. De verborgene bitterheid laat zich ras en gereed ontdekken.

Terwyl, derhalven, dusdanige Lieden den Vrede der

Zamenleevinge ſtooten, vergiftigen zy, ten zelfden tyde, hunne eigene harten met boosaartige Gemoedsbeweegingen. Hunne geaartheid is geheel het tegenbeeld van dien beminnelyken Geest der Liefde, op welken de Christlyke Godsdienst, en met het grootſte regt, zo hoogen prys ſtelt. —— Liefde *bedekt eene menigte van zonden*; maar deeze naſpeurende en bemoeizieke geestgeſteltenis zoekt ze te ontdekken, en overal, zo veel mogelyk, bekend te maaken. —— Liefde *denkt geen kwaad*; maar deeze geestgeſteltenis helt over om altoos het ergſte te vermoeden. —— Liefde *verblydt zich niet in de ongeregtigheid*; maar deeze geaartheid zegepraalt wegens de ontdekking van dwaalingen en zwakheden. —— Liefde klaart elk voorwerp, op welk dezelve ſchynt, op, gelyk de Zon; een vit- en berispzugtige geest zet elk Character in den donkerſt mogelyken nagt.

Wyders mogen wy opmerken, dat alle onvoeglyke Nieuwsgierigheid, omtrent de zaaken van anderen, grootlyks ſtrekt om de Hervorming van eigene zedelyke wanſtaltigheden te verhinderen: deeze immers trekt 's Menſchen gedagten af van 't geen het hoofdvoorwerp zyner aandagt behoort te weezen; de verbetering van hun eigen hart en leevensgedrag. —— Zy, die zich dus geſtadig onledig vinden omtrent de zaak huns Naasten, hebben weinig tyds, en nog minder genegenheids, om het oog op hunne eigene gebreken te wenden, en op eigen pligtsbetragting, naar eisch, te denken. Door hunne veelvuldige en onvermoeid voortgezette naſpeuringen vinden zy, of althans waanen zy te vinden, in het gedrag van anderen, eene vergoelyking, zo geene volſtrekte verſchooning, hunner eigene gebreken. Veeltyds is de zo geliefde als gewenschte uitſlag hunner naſpeuringen op de gedraagingen van anderen, zo onvermoeid te werk geſteld, wel voldaan over zich zelven neder te zitten. Zy zyn, (dien troost drinken zy met volle teugen in,) zo goed als anderen. Het vonnis van veroordeeling, 't welk zy over de gebreken huns Naasten vellen, leggen zy uit als een gevoel van deugd, 't welk zy in hun boezem omdraagen. In de daad, zy zyn rechte afſtammelingen van de Gevensden, door JESUS zo zinryk beſchreeven, *die den Splinter in 't oog huns Broeders klaar ontdekken; maar den Balk, die in hun eigen oog is, niet zien.*

Het tegenbeeld van het dus verre ontvouwde haatlyke Character is, dat elk zich *met zyn eigen doen bemoeije.*

Voor

Voor Lieden, die in de zamenleeving een gewigtige Post, of onderſcheiden Rang, bekleeden, heeft deeze Les geene duisterheid ter wereld. Bezitten zy eenige braafheid, dan kunnen zy niet afzyn van te erkennen, dat GOD en de Wereld een eisch op hun hebben, om van hun eene vlytige inagtneeming te vorderen van de volvoering der taake hun opgelegd; en dat hun tyd te verbeuzelen in nietsbeduidende naſpeuringen van anderer doen, met welk zy niets te maaken hebben, hoogst berispenswaardig is, en zondig. —— Dan veele menſchen worden 'er gevonden, die dit in een geheel ander licht beſchouwen. Zy zyn lieden van geringen doene, gereed om zichzelven aan te merken als van weinig aangelegenheids in de Wereld. Geenen wydſtrekkenden invloed hebbende, en, zo zy waanen, geene roeping om zich in eenigen kring te onderſcheiden door werkzaam vlytbetoon, verbeelden zy zich, dat zy geheel ſchuldloos een ledig bedryfloos leeven mogen leiden, en hunner Nieuwsgierigheid voedzel verſchaffen, door, naar welgevallen, het Character en Gedrag der zodanigen, die zich rondsom hun bevinden, na te ſpeuren, en daaromtrent alle mogelyke ontdekkingen te doen. Van dusdanige Lieden vloeit de Maatſchappy ongelukkig maar al te zeer over. —— Niemand, in de daad, mag zichzelven aanmerken als van weinig beduidenis in het oog van GOD. In alle zeer verſchillende Leevensſtanden heeft elk zyn taak, en moet de daartoe ontvangene bekwaamheden te werk ſtellen; door dit, naar eisch, te doen, dient hy GOD, bevordert hy de zaak der Deugd, en betoont zich een waardig Wereldburger. Ledig en bedryfloos heen te leeven, en den tyd, tot de gewigtigſte einden ons geſchonken, te verbeuzelen, kan niemands beſtemming zyn in de Maatſchappy.

Zelfs die Sexe, welke zich, onder ons, van die openbaare bedryfvolle bezigheden, welke den Mannen ten deele vallen, vindt uitgeſlooten, en waar onder zo veele zich aan Ydele Nieuwsgierigheid op eene verregaande wyze ſchuldig maaken, — zelfs die Sexe wordt, zal ze aan haare beſtemming beantwoorden, tot geheel andere zaaken geroepen. In de ſtille ſchaduw des Huislyken leevens hebben de Vrouwen veele Pligten te betragten, veele Deugden uit te oefenen. Hoe zeer hangt van haar af de behartiging van een geregeld, welbeſtuurd, en overlegd, Huishouden? Hoe groot een deel van de Opvoeding der Kinderen komt voor haare rekening? Hoe

magtig veel kunnen zy, door haare bezorging, doen tot troost der verlegenen, tot verkwikking der behoeftigen? —— Zy zelfs, die zich min met Huiszorgen bezet vinden, kunnen haaren tyd en bekwaamheden op eene voor haar aangenaame, en der Maatſchappye zo niet nuttige, althans voor dezelve onſchadelyke, wyze beſteeden. Terwyl zy, dit pad verlaatende, veelligt het reeds te groot aantal vermeerderen, die oor en oog voor het inzamelen van voorraad ter voldoeninge eener Ydele Nieuwsgierigheid openzetten, en niet zelden, als 't ware, Schoolen oprigten van Laster en Kwaadſpreekendheid; Broeinesten van zo veel ongeneugten en jammeren!

Met één woord, in welk een Leevensſtand wy ons geplaatst vinden, altoos overeenkomſtig met ons Character te handelen, behoort onze beſtendige regelmaat te weezen. Wie dit doet is boven veragting verheven, in hoe laag een leevenskring hy zyne dagen doorbrenge. Hy, die buiten zyn Character te werke gaat, verdient, hoe hoog anders onder de Menſchen verheven, aller braaven veragting. Wat raakt de Menſchen, over 't algemeen, wat anderen doen? Zy behooren bedagt te weezen wat zy zelve moeten verrigten; wat van hun billyk in hunnen kring verwagt wordt. Elke buitenſtap op het pad des leevens, waar toe Ydele Nieuwsgierigheid ons vervoert, is een misſtap; en den tyd, dien wy ter voldoeninge van dezelve beſteeden, ontſteelen wy aan hoogere verpligtingen.

In den wydſtrekkenden kring der menschlyke bezigheden, is ruimte en plaats voor elk, om bezig, om op eene nutte wyze voor zichzelven en anderen bezig, te zyn, zonder zich op eene onvoeglyke wyze ten kringe van anderen in te dringen. Zy, die zich aan 't roer van Staats-, Stads- of in een kleinder bewind geplaatst vinden, hebben werks in overvloed, zullen zy zich van die post wel kwyten; en anderen om aan billyke ſchikkingen zich, ten algemeenen beste, te onderwerpen. —— De Geleerden en Kundigen moeten de minkundigen onderwyzen, en deezen zich leergraag aanſtellen. —— De Ouden kunnen en behooren de Jongen met goeden raad te dienen, en deezer pligt is dien raad op te volgen. In geringen doene leevende, roept de ſtem der Naarſtigheid tot vlytbetoon, en die van den Godsdienst tot weltevredenheid. —— De Ryken worden door Rede en Godsdienst aangemaand tot nederigheid, tot liefdaadigheid, menschlie-

ven-

venheid en hulpvaardigheid. —— Vordert onze Leevensſtand dat wy ons veel in 't openbaar vertoonen, wy kunnen van die hoogte het beste voorbeeld geeven. —— Brengt onze ſtaat een meer afgezonderde Leevenswyze mede, ook daarin kunnen wy, op veele wyzen, en ons zelven, en anderen, nuttig weezen. In de daad, geen Mensch (dan de grillige Kluizenaar of opgeſloote Kloosterling) vindt zich zo verre van het tooneel des werkzaamen leevens verwyderd, of hy vindt, in den kleinen kring, welken hy beſchryft, gelegenheid, veel gelegenheid, om goed te doen; om vriendſchap aan te kweeken, vrede te bevorderen, en ontelbaar veele van die kleine pligten te volbrengen, die binnen elks bereik vallen, en dagelyks wederkeeren. —— In alle onderſcheidene betrekkingen, welke in dit leeven voorkomen, als Man en Vrouw, als Meester en Dienstboode, als Ouders en Kinderen, en welke betrekkingen zich meer in het Maatſchappylyk leeven voordoen, ſtaan ons ontelbaare Pligten te volbrengen, worden wy tot het betoon van ontelbaare Deugden geroepen, die het Tydperk onzes leevens aanvullen, zonder dat wy de toevlugt behoeven te neemen tot de Ydele Nieuwsgierigheid, welke, behalven het veelvuldig daarin opgeſlooten en aangeweezen kwaad, ons aftrekt van 't geen eigenlyk ons werk is.

IETS, OVER DE LANGZAAM WERKENDE VERGIFTEN; OF DE ZOGENAAMDE *Poudres de Succeſſion.*

(Uit het Hoogduitsch.)

(*Vervolg en Slot van bl.* 488.)

Na de terechtſtelling deezer Franſche *Medea*, hielden echter de Vergiftigingen niet op; van tyd tot tyd ſtierven 'er veele Perſoonen aan byzondere toevallen; uit verſcheiden Dorpen kreeg de *Aarts-biſchop* berigt, dat noch geduurig deeze misdaad in de biegt geöpenbaard wierd, en waarvan men ook noch eenige ſpooren in geringe en aanzienlyke Familien aantrof.

Eindelyk wierd, in 1679, tot onderzoek en terechtſtelling der Gifmengers, een eigen rechtbank geöpend, welke *Chambre de poiſon*, of *Chambre ardente*, genoemd

wierd. Behalven verſcheiden andere Perſoonen, ontbood zy twee Vrouwen voor zich, LA VIGOUREUX en LA VOISIN, welke een uitgebreiden Koophandel in Vergiften gedreeven hadden. De laatſte was Opzichtſter over een publiek Bad; beide hielden zich met waarzeggen op, riepen *Geesten* aan, leerden verborgen ſchatten opgraaven, verlooren zaaken wedervinden, verkogten *liefdedranken* en langzaam werkende Giften aan haar, in welke zy een zeker vertrouwen konden ſtellen, om ze haare onaangenaame Echtgenooten en Minnaars te doen gebruiken. De vrouwelyke nieuwsgierigheid was oorzaak, dat 'er zich verſcheiden Dames van de aanzienlykſte Familien, zelfs van 't Hof, by deeze ſchepſels, voornaamelyk by LA VOISIN, vervoegden, welke, zonder aan eenig Vergif te denken, alleen gaarn weeten wilden, wanneer haar Man, haar Minnaar, de Koning, of zyne *Maitres*, ſterven zoude. By LA VOISIN vond men een lyst van die geenen, welke zich aan haar bedrog en list hadden overgegeeven, en die nu gevangen genomen en voor deeze *rechtbank* gebragt wierden, welke, zonder de gerechtigheid hieromtrent in 't oog te houden, alle heimelyke Misdaadigers opzogt, dezelve met geſlooten deuren veroordeelde, en volgens de manier der *Heilige Inquiſitie* behandelde. Op deeze lyst vond men de aanzienlyke naamen van eene *Gravin* van SOISSONS, haare Zuster de *Hertogin* van BOUILLON, ja zelfs van den *Marſchalk* van LUXEMBURG. De eerſte vlugtte na *Vlaanderen*, om ten minſten eene laſtige en mooglyk langduurige gevangenis te ontwyken, de andere verdedigde zich door de hulp haarer Vrienden, en de *Marſchalk* wierd, na dat hy eenige maanden in de *Baſtille* had gezeten, een ſcherp onderzoek doorgeſtaan, en daar door zyn eer en aanzien grootendeels verlooren hadde, onſchuldig verklaard. Dus handelden de wreede Oorlogs-Minister LOUVOIS, en *Madame* DE MONTESPAN, met die geenen, welke hunne oogmerken verydelden. LA VIGOUREUX en LA VOISIN wierden den 22 Febr. 1680 levendig verbrand, na dat haar de hand met een gloeijend yzer doorboord en afgehouwen was; noch veele andere Perſoonen van eene geringere Clasſe wierden door den *Scherprechter* ter dood gebragt, en de aanzienlyken, na dat men haar door deeze *Inquiſitie*, als 't ware, ten toon geſteld, en voor de Maatſchappy verder onſchadelyk gemaakt hadde, losgelaaten. Na afloop van dit alles, wierd deeze *Chambre ardente* in 1680 geſlooten, welke, in de daad, eene *Politieke Inquiſitie* voor eene

Na-

Natie geweest was, by welke de verlichting, sedert FRANS DE EERSTE, zo zeer was toegenomen, dat men het niet waagen dorst, eene *Theologische* weder dáár te stellen. Te weeten, geduurende de regeering van deezen Koning, wierd by elk *Parlement* eene *Chambre ardente* opgericht, welke eerst *Ketters* maaken moest, om ze daarna onbarmhartig te kunnen verbranden. Het vertrek, in welk deeze *Bloedraad* gehouden wierde, was rondsom met zwart baai behangen, en alleen door lampen verlicht.

Het is waar, dat, niettegenstaande deeze strengheid, dit misdryf in *Italien* en *Frankryk* in Koninglyke Familien onwettige Throons-opvolgingen veroorzaakt heeft, ja dat 'er zelfs in de Noordsche Ryken de proef mede genomen is.

Het is bekend, dat *Graaf* CORFITZ VAN ULFELD, in *Denemarken*, zo niet overtuigd, ten minsten beschuldigd, is geworden, den Koning met Gif van het leven te hebben willen berooven, waar aan hy langzamerhand, even als in een zagten slaap, sterven zoude. Ook zegt men, dat de *Zweedsche Koning* CAREL DE XIde aan een dusdanig Gif zoude gestorven zyn; want, na dat hy, door de intrekking der Domein-goederen, veele Adelyke Familien ongelukkig gemaakt, en voort daarop eene reis naar *Turnea* ondernomen had, verviel hy in eene uitteerende Ziekte, tegen welke geene Geneesmiddelen iets vermogten. Hy vraagde zynen Geneesheer eens zeer ernstig naar de oorzaak, welke hem antwoordde: *Uwe Majesteit heeft te veele zugten op zich gelaaden (ongelukkigen gemaakt.)* Gave God, zeide de Koning, dat ik deeze *Reductie* nooit ondernomen had, en niet naar *Turnea* gereisd ware! Na zynen dood vond men de darmen geheel bezet met kleine zweertjes. Hoe dikwyler Vergiftigingen van deezen aart voorkomen, des te meer is het te wenschen, dat men de kentekenen en tegengifmiddelen moge ontdekken, 't welk echter niet wel mogelyk is, zo lang men niet zeker weet waar uit het Gif eigenlyk bestaat. Intusschen hebben de byzondere Regeeringen wyslyk gehandeld, met zorge te draagen, dat de Recepten ter bereiding van verschillende soorten van Giften uit de Acten van de Inquisitie niet bekend gemaakt wierden. *Paus* ALEXANDER DE VIIde liet ze in het Kasteel, *den Engelenburg*, wegsluiten; in *Frankryk* wierden ze, zo als men zegt, te gelyk met de Misdaadigers verbrand; in *Napels* echter zoude men niet voorzichtig genoeg geweest zyn. Ik weet niet, dat 'er ergens

eenige waarneemingen van lichaamen, aan een *langzaam werkend* Vergif geſtorven, in 't licht gegeeven zyn; want het geen PITAVAL 'er van verhaalt is niet toereikend. (*). Men ſpreekt veel van *Poeders* en *Pillen;* maar het ſchynt toch, dat de meeste Vergiften van deezen aart in een helder, ſmaakeloos, water beſtonden, en dat, 't welk TOFHANIA bereidde, zoude zich in de lyken niet eens door eene byzondere werking kenbaar gemaakt hebben.

In *Romen* verbood men een tydlang het verkoopen van *Schei-water*, wyl eenigen het voor een beſtaandeel dier Vergiften hielden, welk echter niet waarſchynlyk is. In *Parys* gelooſde men eens, dat het *Poudre de Succeſſion* uit fyn geſtooten *Diamanten* beſtond. Zonder dit voor waarſchynlyk te houden, kan men toch VOLTAIRE tegenſpreeken, welke zich inbeeldde, dat het Poeder van *Diamanten* niet nadeeliger was dan dat van *Koraalen;* beter konde men het met het fyne zand vergelyken, welk, door de wryving der moolenſteenen, als 't ware, affchilferende, te gelyk met het meel tot brood gebakken word, 't geen wy toch ook als een *langzaam werkend Gif* kennen, en zekerlyk vermyden zouden, zo wy, by 't gebruik der ſpyſen, ten opzichte der gezondheid, niet al te zorgeloos waren. In het kistje van SAINT-CROIX vond men *Sublimaat*, *Opium*, *Spiesglas-koning*, *Vitriool*, en eenen ruimen voorraad *welbereide Giften*, welkers beſtaandeelen de Geneesheeren niet kenden. Zommigen hebben de *Lood-zuiker* voor het voornaamſte beſtaandeel gehouden, hoewel de gevolgen van het Gif geenzins dit metaal ſchynen aan te duiden (†). Sedert eenige jaaren heeft men eene onſchuldige *Plant*, het aan oude muuren groeijende *Antirrhinum Cymbalaria* (‡), alleen om dat zy een weinig bitter en zamentrekkend is, voor dit *langzaam werkend* Gif gehouden; eene *Plant*, welke van zommige Artzen, uit hoofde van haare Geneeskragten, geroemd is, maar mogelyk veel te kragteloos, om deeze loftuiting of beſchuldiging te verdienen. Denkelyk is zy uit onkunde, of om andere beſtaandeelen te vermommen, 'er by gedaan. Dat de in *Aqua Cymbalariæ* opgeloste *Arſenikaale Kalk* het eigenlyke Gif van de Italiaanſche *Cir-*

(*) Zie de aangeh. plaats, p. 274 en 275.

(†) C. H. ERNDL, *Diſſ. ex veneno ſalutem ſiſtens.* Lipſiæ 1701. §. 21.

(‡) *Onomatologia Medica completa.* Ulm. 1755. Art. *Cymbalaria.*

Circe, TOFFANIA, zoude geweest zyn, heeft *Keizer* CAREL DE VIde zelve aan zynen eerſten Lyfmedicus, de Heer VAN GARELLI, verhaald, welke dit toen den beroemden FREDERIK HOFFMANN in een Brief gemeld heeft (*). Het is verſchriklyk, dat dit *langzaam werkend Gif* (Arſenicum) van onkundige of geweetenlooze Geneesheeren, Kwakzalvers en Vrouwlieden, als een koorts-dryvend middel gegeeven word. Hoewel het waar zy, dat het de hardnekkigſte Koortſen verdryft, is het echter niet minder waar, dat het daar door den dood verhaast; — eene geneezing, dus oneindig ongelukkiger dan de Ziekte zelve, tegen welke Regenten en Geneesheeren niet genoeg yveren kunnen. Ik raade deeze Heeren aan, te leezen het geen de Heer MÖHSEN (†) hier over geoordeeld heeft, en den *Scheikundigen*, wat de Heer BELL (‡) ter onderzoeking deezer Helſche droppen heeft aangewend. In *Romen* heeft men toevallig ontdekt, dat het *Citroen-zuur* eenigzints een tegengif zoude zyn; en KEISSLER zegt, dat een zeker Geneesheer, PAULUS BRANCHALETTI, van wien ik echter geen verder berigt kan vinden, een eigen werk van de hulpmiddelen tegen deeze droppen zoude geſchreven hebben; hy voegt 'er evenwel by, dat men veronderſtellen moet, dat alles, wat, tot noch toe, tegen dit Gif ontdekt is, geen effect kan hebben, dan in die gevallen, wanneer men het Gif eerst kortlings gebruikt, of gelegenheid heeft, zich in twyffelachtige gevallen 'er voor te kunnen hoeden, en dus het dreigend gevaar te ontduiken. Eenige Natuurkundigen hebben de langzaam werkende Giften in twyffel getrokken (§); andere alleen ontkend, dat men hunne werking tot op een zeker bepaalden tyd inrichten konde (**). Van dit laatſte gevoelen ben ik ook, en het zoude niet moeijelyk vallen, de eerſten door verſcheiden voorbeelden uit vroegere en laate-

(*) F. HOFFMANNI, *Medicina rationalis Systematica*, Tom. II. Halæ 1729. P. II. c. 2. §. 19. p. 185.

(†) *Beſchreibung einer Medaillen Sammlung.* I. S. 148.

(‡) *Beſchreibung einer Medaillen Sammlung.* I. S. 186. en *von dem innerlichen gebrauche des Arſeniks, in* BALDINGER'S *neuem Magazin für Aerzte.* II. S. 418

(§) HEBERDEEN *in neuem Hamburgiſchen Magazin.* XVII. S. 219.

(**) SENNERTI *Inſtit. Medicæ*, II. 2. 12. *edit.* Wikteberg 1767. p. 279.

tere tyden te wederleggen; want dat ook den Ouden deeze ſoort van Gif reeds bekend geweest is, bevestigen PLUTARCHUS en QUINTILIANUS. De eerſte verhaalt (*), dat men ARATUS, den *Sicyoner*, een *langzaam werkend* Gif had doen gebruiken, waarop eene zekere *hitte*, hoest, bloedſpuwing, uitteering, ja zelfs een gedeeltelyk verlies der verſtandelyke vermogens, gevolgd was. QUINTILIANUS ſpreekt (†) van een dergelyk ſoort van Gif, op een toon, welke bewyst, dat het toen zeer bekend moet geweest zyn. Men moet niet gelooven, dat deeze uitvinding voor die tyden te groot was, of dat men juist meer kennis van de Scheikunde moest hebben, dan men toen werkelyk had; neen: de *Amerikaanſche Negers* kennen een Gif van deeze natuur in de grootſte volmaaktheid, en weeten daar mede zo vaardig om te gaan, dat hy, dien men het wil doen gebruiken, met de grootſte zorgvuldigheid, de laagen, die hem gelegd worden, niet ontgaan kan, integendeel zeker, ſchoon langzaam, dikwyls eerst na eenige jaaren, het leven 'er door verliest. — Maar het Gif der Ouden was wezenlyk van de *Aqua Toffania* onderſcheiden; want het een was, zo als het Gif der *Negers* (‡), van *Planten*, of uit Dieren, bereid (§); integendeel dat van TOFFANIA (**), en BRINVILLIER, zeer zeker een mengzel uit *Arſenicum*, of liever,

(*) *Vita* ARATI, p. 1051.
(†) *Declamat.* XVII. 11. p. 341.
(‡) KALM *Reiſe.* II. S. 544.
(§) GLYCAS *Annalen.* III. S. 185. Venedig 1729. *Lepus marinus celerem homini & inevitabilem interitum adfert.*
(**) De Heer HALLE geeft, in het 2de Deel zyner *Magie*, Berlin 1784. p. 311, het volgend verhaal van de bereiding van het *Aqua Tophania.* Men kent in *Italien*, onder de *Banditen*, een ſoort van Gif, met welk zy de ongelukkige Slachtoffers hunner onmenſchelykheid op eene langzaame manier van het leven berooven. Dit is het Helſche *Aqua Tophania.* Ter verkryging hier van bedient men zich van een perſoon, dien men door list in zyn geweld heeft verkreegen. Men legt hem, in een onderaardsch vertrek, op eene lange tafel, op den rug, met neerhangende en gebonden armen en beenen, en na dat men de bloote voeten van dien Elendigen een langen tyd gekitteld heeft, zonder dat de ſpieren zo ſterk geſpannen zyn, om het *midden-rif* in beweeging te kunnen brengen, ſteekt men hem overal met naalden. Als dan begint het benaauwde klamme zweet als regendroppen van zyn lichaam af

ver, zo als de Heer HAHNEMANN (*) gelooft, een *Arſenikaal Middenzout*. Eene walging, kragteloosheid, maagpyn, vervai van kragten zonder eene zichtbaare andere oorzaak, eene zekere ongeſteldheid, welke men niet kan beſchryven, waarop eene uitteering des lichaams, bederf der longen, ſleepende koorts, enz. volgen, ſchynen de tegenwoordigheid van dit gevaarlyk Halfmetaal aan te duiden. Intusſchen is het gevoelen, dat het uit *Opium* en *Spaanſche Vliegen* zoude bereid worden, in laatere tyden, zodanig bekragtigd, dat men byna gelooven zoude, dat 'er noch verſcheiden ſoorten van dit *Helsch water* aanwezig waren. Het bericht, welk de *Abt* GAGLIANI 'er van gegeeven heeft, ſchynt van te veel gewigt te zyn, dan dat men het geheel kan ontkennen (†). De Heer VAN ARCHENHOLZ bevestigt het insgelyks (‡); maar dat geen, wat hy ten laatſten van het *Chineesch* gebruik der *Spaanſche Vliegen*, tot verſterking van het 6de zintuig, 'er byvoegt, doet denken, dat hy het uit de *Eſpion dévaliſé* genomen heeft, als welke dezelfde gezegden den *Abt* GAGLIANI in den mond legt. My ſchynt de zaak ook daar door eenige waarſchynlykheid te verkrygen, dat het Gif, welk in *Oost-Indiën*, onder den naam van *Powst*, bekend is, insgelyks water is, 't geen een nacht over uitgeperst *Papaver-ſap* (Opium) geſtaan heeft. Men geeft het voornaamlyk aan Vorſtelyke en andere aanzienlyke Perſoonen, welke ſtil en heimelyk uit den weg moeten geruimd worden, 's morgens vroeg; het doet hun langzaam uitteeren, zo dat zy al-

af te vloeijen; eene doodelyke beklemming foltert hem, zonder hem te doen ſtikken; eindelyk ontſtaan 'er ſtuiptrekkingen, en Epileptiſche toevallen martelen het zo ſterk geſpannen lichaam. Stervende, bruischt hem dan op dat oogenblik het doodelyk ſchuim ten monde uit, welk men in een bekken verzamelt, en verder in een vlesje doet. Dit Gif maakt den geenen, welke het gebruikt, zwaarmoedig, en de levensgeesten worden 'er door uitgedroogd, en geheel, als 't ware, vernietigd, zonder dat een Geneesheer de waare oorzaak, by de opening van het lichaam, ontdekken kan.

(*) *Ueber die Arſenikvergiftung, ihre hülfe und gerichtliche ausmittelung.* Leipzig 1786 S. 35.

(†) *L'Eſpion dévaliſé. Feliciter audax.* Londres 1782, p. 91.

(‡) *England und Italien.* II. S. 354.

alle kragten, zelfs het verſtand, verliezen, en eindelyk ſleepende en byna ongevoelig ſterven (*).

Als een byvoegſel tot de geſchiedenis van TOFFANIA, moet men hier over naleezen, het geen LABAT, in zyne *Reiſe nach Welschland.* IV. S. 33, 'er van verhaalt; zy verzond het Gif in kleine platte glaaſen vlesjes, met het opſchrift: *Manna van St. Nicolaus van Bari*, en met het afbeeldſel van deezen *Heiligen.* Men verhaalt, dat uit deszelfs graf, te *Bari*, in het Koningryk *Napels*, eene miraculeuſe olie zoude druipen, welke door onkundigen en dommen ter geneezing van verſcheiden ziekten gebruikt, en daarom menigvuldig onder *deezen naam* verzonden wordt. Dit was dus het zekerſte adres voor het Gif, wyl de tolbedienden hier door van alle verder onderzoek teruggehouden wierden. Als de Onderkoning hier van berigt kreeg, vlugtte dit Wyf van het eene Klooster in het andere, wierd 'er echter uitgehaald en gevangen gezet. Toen maakte de Geestelykheid een vreeslyk geſchreeuw, uit hoofde van de beledi*ging* haarer geestelyke Vryplaatſen, en hitſte het Volk op, welk echter weder geſtild wierd, als men uitſtrooide, dat zy bekend hadde, alle openbaare bronnen der Stad te hebben willen vergiftigen.

TOFFANIA bekende op de pynbank haare misdaaden, noemde die geenen, wien zy het Gif bezorgd hadde, welke daarop uit Kerken en Kloosters weggehaald wierden; verhaalde noch daarenboven, dat zy, 's daags voor haare gevangenneeming, twee kistjes met haar *Manna* naar *Romen* verzonden had, en welke ook aan den tol gevonden wierden; niemand echter kwam te voorſchyn om ze zich toe te eigenen. Zy wierd geworgd, en, tot bevrediging van den *Aarts-biſchop*, haar lichaam 's nachts in den tuin van 't Klooster, waar uit men haar gehaald hadde, neêrgeworpen.

De Apothecar GLASER, van wien reeds geſprooken is, zat, uit hoofde van een tegens hem opgevatten argwaan, eenige jaaren in de *Bastille.* Hy heeft geſchreven: *Traité de la Chimie par* CHRISTOPHE GLASER, welk Boek te *Parys* in 1667 in 8vo, en in 12mo; ook te *Bruſſel* in 1676 in 12mo, en wederom te *Lyon* in 1679 in 12mo, gedrukt is.

HET

(*) *Algemeine Welthisterie.* XXIII. S. 299-303.

HET ZWEMMEN, ALS EENE NUTTIGE EN NOODZAAKLYKE KUNST, DER VADERLANDSCHE JEUGD, EN VOORAL DEN ZEEVARENDEN, AANGEPREZEN.

Vóór dat de Natuurkunde en Wysbegeerte dien trap van vordering bereikt hadden, dien dezelve heden ten dage hebben, twistte men, zonder dat egter de waarheid daar door ontdekt wierd, over de Vraag: *waarom kunnen de Beesten zwemmen uit de natuur, en waarom ontbreekt den Mensch dat vermogen?* Dan later natuurkundigen hebben de ware reden daar van aangewezen. De Heer BAZIN heeft, in zyne Verhandeling over dat onderwerp (*), aangetoond, dat het vermogen om te zwemmen aan de Dieren en niet den Mensch eigen is, uit hoofde van het verſchillend maakſel hunner lichamen; dewyl de viervoetige Dieren op hunne vier beenen in een horizontalen ſtand ſtaan, en de Mensch daartegen op zyne twee beenen regt overeind in een verticalen ſtand, en dat derhalven de natuurlyke en niet beredeneerde bewegingen voor de Beesten genoegzaam zyn om hen te doen zwemmen, terwyl dezelfde natuurlyke bewegingen, zonder overleg, den Mensch op den grond doen zinken. Hy heldert dit op met het voorbeeld van een Paard en een Mensch. „ Ik onderſtel (zegt hy) dat „ een Mensch en een Paard, op denzelfden tyd, doch „ elk afzonderlyk, in eene rivier vallen. Men weet, „ dat alle Dieren twee ſoorten van bewegingen hebben; „ de eene, die men werktuiglyke noemt, en de andere, „ die aan den wil en redekaveling onderworpen zyn. In „ de gevaren, die onverhoeds treffen, zyn de eerſte be„ wegingen loutere uitwerkſels van het werktuig.

„ Het Paard, in 't water gevallen zynde, vind dat het „ zich met gemak daarin bewegen kan. Zyne eerſte be„ weging, die de ſchrik aan hetzelve inblaast, is „ zich om te keeren en zich regt op zyne pooten te „ zetten, het welk de vloeibaarheid van het water ge„ maklyk aan het Dier toelaat. In dezen ſtand bevind „ zich zyn lichaam in deszelfs gewone houding; het is „ in

(*) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen*, by HOUTTUIN, I Deel, bl. 260.

„ in een juist evenwigt; zynde het middelpunt van des-
„ zelfs zwaarte in het midden van den buik. Niets
„ ontbreekt het Paard dan alleen maar onderſteund te
„ worden. De tweede beweging, die al mede uit het-
„ zelfde beginſel van vreeze volgt, is poging om voort
„ te loopen, ten einde het gevaar, het welk zyn val aan
„ het Dier heeft doen bemerken, te ontvlugten. Het
„ Paard loopt dan voort, als of het op de aarde was,
„ in de hoop en het vertrouwen dat het grond zal vin-
„ den, waar na het zoekt, en deze enkele beweging is
„ genoeg om het Dier te doen zwemmen. Zie daar, het
„ is in 't water onderſteund, voortloopende zwemt het
„ door zyne pooten, eveneens als het zich op 't land
„ beweegt; of, is 'er eenig verſchil in, hetzelve is ge-
„ ring, onvrywillig, en daarenboven eene werktuiglyke
„ uitwerking, nergens anders van daan komende, dan
„ dat het water moeilyker dan de lugt te klieven is.

„ Wanneer een Mensch, die niet kan zwemmen, in
„ het water valt, maakt hy, even als het Paard, die
„ werktuiglyke beweging welke hem eigen is, en die hy
„ maakt wanneer hy op de aarde valt; doch met een
„ verſchillenden uitſlag. Het geen het Beest behoud
„ doet den Mensch omkomen. De eerſte beweging, die
„ hy in 't werk ſtelt wanneer hy ten onderſte boven
„ valt, is zich om te keeren, even als hy doet op de
„ aarde. De tweede is zyne beenen in het water naar be-
„ neden te ſteken en grond te zoeken; vervolgens zyne
„ handen vooruit te ſtrekken, om zich aan het eerſte
„ vaste lichaam te houden, dat hy zal kunnen aantref-
„ fen. Vind hy op den bodem van het water, by toe-
„ val, eenig lichaam daar hy zich aan vast kan houden,
„ daar vordert hy niets mede; want hy weet niet wat
„ hy al verder doen moet, als zynde, gelyk wy onder-
„ ſteld hebben, onkundig van de geregelde bewegingen
„ in welken de konst beſtaat van zwemmen. Zelf al
„ wist hy die by beſchouwing, hy zou ze niet dan zeer
„ kwalyk in het werk ſtellen, zoo hy 'er geene oeffe-
„ ning by had. Noch meer maakt hy zich verlegen
„ door het vooruitzigt van den naderenden dood, en dit
„ beneemt hem de ademhaling. Hier uit ontſtaan alle
„ die bewegingen in het wild, die hem eindlyk doen ne-
„ derzinken, en die het tegenovergeſtelde zyn van het
„ geen hy doen moest om zich in het water boven te
„ houden. De eerſte louter werktuiglyke bewegingen

„ zyn

„ zyn dan genoeg om de beesten te doen zwemmen, uit „ hoofde van het hier toe welgeschikte maaksel van hun„ ne lichamen. Integendeel zyn het de eerste werktuig„ lyke bewegingen, die de Mensch maakt, welken oor„ zaak zyn van zyn verderf."

Deze stellingen door den Heer BAZIN verklaard en bewezen zynde, besluit hy, dat het zwemmen eene konst is, die men leeren moet, en die hare vaste regelen heeft, welke niets gemeens hebben met onze natuurlyke bewegingen.

Men zal my gereedlyk moeten toestaan, dat het leeren van deze konst, door welke men, in vele gevallen, zyn eigen leven, en dat van zyn Medemensch, kan redden, eene zaak van zoo veel belang is, dat men dezelve niet genoeg bevorderen of aanmoedigen kan, vooral in ons Vaderland, waarin de Zeevaart een der zuilen van deszelfs bestaan uitmaakt; maar het welk ook daarenboven met zeer veele Rivieren en Gragten doorsneden is, waarop eene menigte Menschen varen, die daaglyks in gevaar zyn om in het water te vallen. Dan, hoe noodzaaklyker en nuttiger men deze konst van zwemmen beschouwt, hoe meer men zich zal moeten verwonderen, dat dezelve hier te lande zoo weinig aangemoedigd word. By de oude Grieken en Romeinen, maakte de konst van zwemmen (zeggen de Schryvers van de *Encyclopedie*) zulk een wezenlyk gedeelte uit van de opvoeding der Jeugd, dat zy, sprekende van iemand, die onkundig, lomp en kwalyk opgevoed was, de gewoonte hadden met een spreekwoord te zeggen: *dat hy noch lezen noch zwemmen kon.*

Al sedert eenige jaren myne gedagten op dat onderwerp gevallen zynde, heb ik, by alle voorkomende gelegenheden, onderzoek gedaan, zoo by hen, die ter zee, als op de binnenwateren, varen, of zy zich de konst van zwemmen hadden aangeleerd; doch verwonderd gestaan over de weinigen, die, onder het groot aantal, by welken ik dit onderzoek deed, zich hier op toegelegd hadden.

Het is in de daad zeer zonderling, om des winters, wanneer 'er ys is, de pogingen te zien, die de ouders, en zelf de aanzienlykste, aanwenden, om hunne kinderen te leeren schaatsryden; doch niemand bemoeit zich om hen het zwemmen te doen leeren, daar ondertusschen de eerste konst niet anders is dan eene aartigheid, daar geen

of ten minſten weinig, nut in ſteekt, en die dikwils een onbezonnen Jongeling, die het gevaar niet kent, of het uittart, ongelukkig doet omkomen.

Het is waar, men maakt elkander wys, dat het zwemmen zeer gevaarlyk is, om dat 'er voorbeelden zyn van Menſchen, die, zwemmende, eensklaps ten gronde gegaan en verdronken zyn, het welk men toeſchryft aan het onverhoeds krygen van de kramp; doch, ingevalle de verhalen van zulke ongelukken al waar zyn, waar aan men egter reden heeft te twyffelen, mag men te regt vragen, waar uit men toch geweten heeft, dat zulks door de kramp veroorzaakt is geworden? dewyl zy, die dus ongelukkig omgekomen zyn, het zeker niet hebben kunnen vertellen. Daarenboven word dit door ervaren zwemmers tegengeſproken, bewerende zy, dat de kramp een goed zwemmer niet kan doen zinken, dan tenzy hy dezelve in beide zyne handen en voeten te gelyk kreeg, het welk zeker te zeldzaam eene zaak is, om 'er de gevaarlykheid van het zwemmen uit te bewyzen.

Het komt my voor, dat dit Nationaal verzuim, indien ik het zoo noemen mag, zeer eenvoudig is, te weten, het gebrek van gelegenheid om het zwemmen te leeren; want dat de kinderen van den gemeenen man hierin de grootſte bazen zyn, is alleen, om dat zy, in de meeſte Steden, gebruik maken van de paardewedden, die veelal aan de publyke wegen en digt onder de Stad zyn, terwyl daar tegen de kinderen van aanzienlyker lieden te veel ſchaamte hebben om zich op dergelyke plaatſen te ontkleeden, en dus, by mangel van de behoorlyke gelegenheid, ſchoon zy zelf tot den zeedienst worden opgebragt, verzuimen iet te leeren, dat hen zoo dikwils, tot behoud van hun eigen leven, en dat van anderen, kan te ſtade komen.

Het ware dierhalven te wenſchen, dat de Regeringen der Steden zoodanige plaatſen lieten aanleggen, daar onze Vaderlandſche Jeugd de konst van zwemmen op eene eerbare en veilige wys konde leeren, en, in allen gevalle, zoude de aanleg van zulke plaatſen van geen minder nuttigheid zyn dan de Ryſcholen, die men in de voornaamſte Steden vind, en waarin doorgaans een *Piqueur*, op Stads kosten, word aangeſteld, om de Jeugd het Paardryden te leeren, daar toch het zwemmen voor de gezondheid niet minder dienſtig is dan deze of eenige andere lichaamsoeffening.

Ik

Ik weet niet, of men te *Amsterdam*, by het Kweekschool der Zeevaart, (eene ſtichting, die ons Vaderland en deszelfs Beſtuurders zoo veel eer aandoet), waarin men de Jeugd in alles wat een Zeeman noodig heeft onderwyst, dezelve ook gelegenheid geeft om zich in het zwemmen te oeffenen; doch het is niet te denken, dat het noodzaaklyke van deze konst voor den Zeeman, in het opſtellen van het ontwerp voor zulk eene uitmuntende ſtichting, niet zoude in acht genomen zyn.

Zeer veele gevallen zou ik ondertuſſchen kunnen bybrengen, om den Zeeman het onontbeerlyke van deze konst onder het oog te brengen; doch het volgende, waarmede ik deze aanmerkingen zal beſluiten, zal, denk ik, alleen genoeg zyn.

In de maand Augustus van het jaar 1782, bleef op de Kafferskust het Engelsch O. I. Comp. Schip de *Grosvenor*, waarvan al het volk en de pasſagiers, in 127 zielen beſtaande, behouden aan land geraakten. De Kaptein gerekend hebbende, dat zy in vyftien of zestien dagen de *Kaap de Goede Hoop* zouden kunnen bereiken; indien zy het beſluit wilden nemen om te voet derwaards te gaan, gingen zy allen eerlang op weg; doch welhaast werden zy het oneens, verkiezende eenigen den weg te nemen langs het zeeſtrand, en de anderen binnen 's lands door te gaan. Deze laatſten werden dikwils in hunnen togt opgehouden door verſcheiden kleine Rivieren, welke zy overzwommen, makende dan voor twee mannen, die by hunnen troep waren en niet konden zwemmen, een vlotje van takken, waar mede zy hen, egter niet zonder veel moeite en merklyk gevaar, over hielpen; doch eindlyk kwamen zy aan eene zeer breede Rivier, langs welke zy hunnen togt eenige dagen agter elkander voortzetten, op hoop van eene plaats te vinden daar de Rivier naauwer was, en zy dus gemaklyk zouden kunnen overkomen; zy vonden die eindlyk, doch daar ter plaatſe was de Rivier nog ruim anderhalve Engelſche myl breed. Het gevaar, waarin de twee mannen, die niet konden zwemmen, by het overvaren der ſmalle Rivieren, op hun elendig vlotje, telkens geweest waren, deed hen de onmooglykheid begrypen om op gelyke wyze deze breede Rivier over te komen, en hunne makkers, geen kans ziende om hen anders over te brengen, zagen zich in de hartbrekende omſtandigheid om de Rivier over te zwemmen en hunne twee makkers agter

te laten. Toen zy behouden aan de overzyde gekomen waren, groetten zy deze ongelukkige menſchen, met het zwaaijen van hunne hoeden, en hebben ſedert niets meer van hun geboord.

Men verbeelde zich eens den beklaaglyken toeſtand van deze twee Menſchen, die van hunne lotgenooten moesten ſcheiden, en agtergelaten worden in eene woeste en onbewoonde landſtreek, zonder voedſel, en alle oogenblikken in gevaar om door het wild gedierte verſcheurd te worden. Wat hun lot geworden is, zal men denkelyk nimmer te weten komen; maar indien zy, gelyk hunne makkers, hadden kunnen zwemmen, zouden zy waarſchynlyk, zoo wel als de anderen, de *Kaap* bereikt en vervolgens in hun Vaderland terug gekomen zyn.

R. A.

SCHETS DER GESCHIEDENIS VAN DE ZUIKER, IN DE VROEGSTE TYDEN, EN IN DE MIDDEL-EEUWEN.

Door W. FALCONER, M. D. F. R. S.

(Overgenomen uit *Memoirs of the Literary and Philoſophical Society of Manchester*, Vol. IV. Part 2.)

Het gebruik van Zuiker is waarſchynlyk van hoogen ouderdom; doch zo hoog niet, dat ik des melding gemaakt vinde in de Gedenkſchriften des Ouden Testaments (*). De Vermeesteringen van ALEXANDER ſchynen de ontdekking daar van, voor de Westlyke deelen der Wereld, geopend te hebben.

NE-

(*) Zints ik het bovenſtaande ſchreef, heb ik ontdekt, dat het *Zoete Riet* vermeld wordt in twee Plaatzen der Schriftuure, en in beide als een Koopwaar. Het ſchynt geen voortbrengzel van *Judea* geweest te zyn; dewyl 'er van geſprooken wordt als komende uit verren Lande, JESAIA XLIII: 24. en JEREMIA VI: 20. (onze *Ned. Vert.* heeft *Calmus.*) —— Het is der opmerkinge waardig, dat het woord *Sachar*, in het *Hebreeuwsch*, zo veel betekent als *dronkenmaakend*, waar uit waarſchynlyk is, dat het ſap van het Zuikerriet zeer vroegtydig gebruikt is om 'er eene gegist hebbende Drank van te vervaardigen.

NEARCHUS, zyn Vlootvoogd, (A. C. 325.) vondt het Zuikerriet in de *Oost-Indien*, zo als blykt uit zyn verhaal deswegen, bygebragt door STRABO. Het is, nogthans, niet klaar, uit het geen hy zegt, dat men eenige kunstbewerking gebruikte om het ſap van het Zuikerriet tot de dikte van onze Zuiker te brengen.

THEOPHRASTUS, die niet lang daar naa leefde, (A. C. 303.) ſchynt eenige kennis van de Zuiker gehad te hebben; althans van het Riet, waar uit men dezelve vervaardigt. De onderſcheidene ſoorten van Honig optellende, gewaagt hy van eene ſoort, die in Riet gevonden werd, waar door hy moet gedoeld hebben op eene Rietſoort, welke Zuiker in zich bevat.

ERATOSTHENES (A. C. 223.) wordt door STRABO aangetoogen, als gewaagende van de wortels van groote Rieten, in *Indie* voorkomende, zoet van ſmaak, en als ze raauw waren en gekookt.

De naaste Schryver, in tyd, die van Zuiker gewaagt, is VARRO, (A. C. 68.) daar hy, in een Fragment, aangehaald door ISIDORUS, blykbaar op deeze zelfſtandigheid oogt. Hy beſchryft ze als vloeibaar, gedrukt uit Rieten van eene groote ſoort, en zoeter dan Honig.

DIOSCORIDES (A. C. 35.), van de onderſcheide ſoorten van Honig gewaagende, zegt, dat 'er eene ſoort is, in eenen vasten ſtaat *Saccharon* geheeten, welke gevonden wordt in Rieten in *Indie* en *Arabia Felix*. Deeze, voegt hy 'er nevens, heeft het voorkomen van Zout, en is breekbaar als 't zelve, wanneer dezelve gekauwd wordt. Deeze is heilzaam voor de ingewanden en de maag, als men ze in water ontbonden gebruikt; ook nuttig in Blaas- en Nierkwaalen. In de oogen geſpat, worden daar door die ſtoffen weggeweerd, die het gezigt verduisteren. — Dit vermelde van DIOSCORIDES is het vroegſte beſcheid, 't geen ik ergens heb aangetroffen, van de geneezende kragt der Zuiker.

GALENUS (A. D. 143.) blykt de Zuiker wel gekend te hebben; hy beſchryft dezelve bykans eveneens gelyk DIOSCORIDES gedaan hadt, als eene ſoort van Honig, *Sacchar* geheeten, die uit *Indie* en *Arabia Felix* kwam, in Riet beſlooten. Hy beſchryft dezelve als minder zoet dan Honig; maar van dezelfde hoedanigheden. Egter met dit onderſcheid, dat de Zuiker niet, gelyk de Honig, nadeelig is voor de Maag, of dorstverwekkend.

Indien het derde Boek van GALENUS, *over de Geneesmid-*

middelen welke men zich gemaklyk kan aanſchaffen, egt is, hebben wy grond om te denken, dat de Zuiker geen ſchaars voorkomend Artykel moet geweest zyn; naardemaal dezelve daar herhaalde keeren wordt voorgeſchreeven.

LUCANUS doelt op de Zuiker, in zyn derde Boek, waar hy gewag maakt van de zoete ſappen uit Rieten geperst, die gedronken werden door het Volk in *Indie*.

SENECA, de Wysgeer, ſpreekt desgelyks van een olieagtig zoet ſap in Rieten, hoogstwaarſchynlyk Zuiker bedoelende.

PLINIUS was beter met dit voortbrengzel bekend, 't geen hy beſchryft onder den naam van *Saccaron*, en 'er by vermeldt, dat dezelve gebragt wierd uit *Arabie* en *Indie*; doch de beste uit het laatstgemelde Land. Hy ſpreekt vervolgens van de *Saccaron* als eene ſoort van Honig, uit Riet verkreegen, van eene witte kleur, naar Gom gelykende, breekbaar voor de tanden, en voorkomende in ſtukjes van grootte als een Hazelnoot. De *Saccaron* was alleen als een Geneesmiddel in gebruik.

SALMASIUS ſchryft, in zyne *Plinianæ Exercitationes*, dat PLINIUS, op het gezag van JUBA den Geſchiedſchryver, verhaalt, dat 'er op de *Gelukkige Eilanden* eenige Rieten groeijen, welke de hoogte van boomen bereiken, en eene ſtoffe uitgeeven, zoet en aangenaam voor het verhemelzel. Deeze Plant beſluit hy dat het Zuikerriet is; dan, myns oordeels, behelst de Plaats by PLINIUS (*Hist. Nat.* Lib. VI. Cap. XXII.) niet zo veel.

Tot dus verre troffen wy geen berigt aan van eenige kunstbereiding der Zuiker, door kooken of anderzins; doch 'er is eene plaats by STATIUS, (*Syly.* I. VI. 15.) die, indien de Leezing egt is, ſchynt te zinſpeelen op het kooken van de Zuiker. STEPH., in zyn *Theſaurus*, brengt dezelve onmiddelyk daar toe.

ARRIANUS gewaagt, in zyn *Periplus van de Roode Zee*, van de Honig uit Riet, genaamd *Sacchar*, (Σακχαρ) als een der Handelgoederen tusſchen *Ariace* en *Barygaza*, twee plaatzen van het overgelegene *Indie*, en eenige van de Havens van de *Roode Zee*.

ÆLIANUS ſpreekt, in zyne Natuurlyke Historie, van eene ſoort van Honig, geperst uit Rieten, die groeijen by de *Praſii*, een Volk digt by de Rivier de *Ganges* woonende.

TERTULLIANUS meldt ook van Zuiker, in zyn Boek

de

de Judicio Dei, als eene foort van Honig, uit Riet voortgebragt.

ALEXANDER APHRODISÆUS blykt kennis gehad te hebben aan de Zuiker, ten zynen tyde aangemerkt als een voortbrengzel van *Indie*. Hy vermeldt, dat het geen de *Indiaanen* Zuiker noemen eene zamenſtolling van Honig was, in Rieten, gelykende op Zoutkorrels, van eene witte kleur, bezittende een afdryvend en zuiverend vermogen, even als de Honig; dat dezelve, gekookt zynde, op dezelfde wyze als Honig, minder buikzuiverend wierd, zonder iets van de voedende kragt te verliezen.

PAULUS ÆGINETA vermeldt van Zuiker, als groeijende, ten zynen tyde, in *Europa*, en als aangebragt uit *Arabia Felix*; de laatstgemelde houdt hy voor minder zoet dan de *Europiſche*, en niet nadeelig voor de Maag, noch dorstverwekkende, welke hoedanigheden hy aan de *Europiſche* toeſchryft.

ACHMET, een Schryver, die, volgens zommigen, omtrent het Jaar 830 leefde, ſpreekt van de Zuiker, als iets, ten zynen tyde, algemeen.

AVICENNA, de *Arabiſche* Geneesheer, gewaagt van Zuiker, als zynde een voortbrengzel van Rieten; doch het blykt, dat hy oogt op de Zuiker, *Tabaxir* of *Tabbarzet* geheeten; dewyl hy dien naam bezigt.

Het blykt niet, dat een der opgemelde Schryveren iets wist van de wyze om Zuiker te bereiden, door het ſap van het Riet tot een vast lichaam te kooken. Men is ook van gevoelen, dat de Zuiker, welke zy hadden, niet voortkwam uit het Zuikerriet tegenwoordig in gebruik, en 't geen zulk eene menigte van Zuiker uitlevert, maar van een ander Zuikerriet, grooter van gewas, en door AVICENNA *Tabarzet* geheeten (*); dit is de *Arundo Arbor* van CASP. BAUHINUS, de *Saccar Mambu* van laatere Schryvers, en de *Arundo Bambos* van LINNÆUS. Deeze Plant

(*) Eenige der Schryveren zeggen, dat deeze naam afkomſtig was van den naam eener Plaatze Σακχαρ Ταβαρζετ τοπος ουτω καλουμενος εις Συριαν. CONSTANTINUS A SECRETIS, MS. aangehaald uit DU CANGE *Gloſſ. Græc.* Het woord *Tabarzet* beteekent *wit*, en wordt, door DU CANGE, overgezet *Saccar. Album.* HERBELOT teekent aan, dat de *Perſiaanen* de hardſte en gezuiverdſte Zuiker met dien naam benoemen. *Bibliothéque Orientale*, p. 810.

Plant geeft een zoete melkagtige ſap, en dikwyls een harde gecriſtalliſeerde ſtoffe, volmaakt op Zuiker gelykende, zo in ſmaak als in gedaante.

De Geſchiedſchryvers der Kruisvaarten maaken, van allen die onder myne opmerking gevallen zyn, het naaſte aan de voorgemelden gewag van Zuiker.

De Schryver van de *Hiſtoria Hieroſolymitana* (A. D. 1100) vermeldt, dat de Kruisvaarders, in *Syrie*, zeker ſoort van Rieten vonden, *Cannameles* geheeten, waar van men vertelde, dat eene ſoort van wilde Honig gemaakt werd; doch hy vermeldt niet, dat hy van die gemaakte Honig zag.

ALBERTUS AGNENSIS ſchryft, omtrent dien zelfden tyd, dat de Kruisvaarders Honigzoete Rieten, in groote menigte, vonden, in de Velden omſtreeks *Tripoli*, in *Syrie*, welke Rieten men den naam gaf van *Zucra*. Deeze Lieden, de Kruisvaarders naamlyk, zoogen daar aan, en vonden groot genoegen in den zoeten ſmaak. Zy konden 'er bezwaarlyk uitſcheiden. Deeze Plant (zo berigt ons gemelde Schryver) wordt met veel arbeids door den Landman alle jaaren geteeld. Hy voegt 'er by, dat de Boeren, op den tyd van den Oogst, deeze rype Rieten in vyzels kneuzen, en het uitloopend ſap in vaten doen, dat het zamenſtolt in de gedaante van Sneeuw of wit Zout. Dit, geſchrapt zynde, mengen zy met brood, of ontbinden het in water, en eeten het: zy houden het voor gezonder en ſmaaklyker dan de Honig der Byen. Het Volk, 't welk *Albaria Marra* en *Archas* belegerde, en grooten honger leedt, vondt 'er veel verkwikkings in.

Laatstgemelde Schryver, die ons deeze berigten mededeelde, meldt, in de beſchryving der Regeeringe van BALDUINUS, van elf Kameelen, met Zuiker beladen, door de Kruisvaarders genomen: waar uit valt op te maaken, dat 'er een groote voorraad van Zuiker aldaar moet voorhanden geweest zyn.

JACOBUS DE VITRIACO gewaagt van een Riet vol Honigs, in *Syrie* groeijende, waar door hy een zoet ſap verſtaat, 't welk, door een ſchroef geperst, en over 't vuur gedroogd, Zuiker wordt. —— Dit is het eerſte berigt, my voorgekomen, waar in geſprooken wordt van vuur, of hitte, gebezigd tot het maaken van Zuiker.

Omtrent dit zelfde tydperk, (A. D. 1124.) ſpreekt WILLERMUS TYRENSIS van Zuiker, als vervaardigd in de

de nabuurſchap van *Tyrus*, en van daar na de afgelegenſte deelen der Wereld gezonden.

MARINUS SANUTUS ſchryft, (A. D. 1300.) dat, in de Landen aan den Sultan onderworpen, de Zuiker in groote hoeveelheid werd voortgebragt; dat men die desgelyks vervaardigde op *Cyprus*, *Rhodes*, *Amorea*, *Marta*, *Sicilie*, en andere plaatzen, den *Christenen* toebehoorende.

HUGO FALCANDUS, een Schryver die bloeide omtrent den tyd van Keizer FREDERIK BARBAROSSA, gewaagt van Zuiker, ten zynen dage, in groote menigte, voortgebragt op *Sicilie*. —— Het blykt, dat men dezelve in tweeërlei ſtaat gebruikte: de een, waarin men het ſap gebragt hadt tot de dikte van Honig; de ander, waarin men zo veel meer kookte, dat het een vast lichaam als onze Zuiker kreeg.

De hier bygebragte plaatzen zyn alle die my voorgekomen zyn in eene Leezing, tot naſpeuring van dit Onderwerp ingerigt. Zy zyn ſlegts weinige, en veele van luttel beduidenis; doch zy kunnen de moeite aan anderen ſpaaren, die genegenheid hebben om de Geſchiedenis van dit zonderling voortbrengzel nader te onderzoeken.

GESCHIEDKUNDIGE NASPEURING VAN HANNIBAL'S TOCHT OVER HET ALPISCHE GEBERGTE.

(Ontleend uit het Engelsch Werk, zeer onlangs uitgekomen, getyteld: *The Courſe of Hannibal over the Alps aſcertained. By* JOHN WHITAKER, B. D. *Rector of Rugn Lanyherne, Cornwall, 2 Vol. in 8vo.*)

(Vervolg en Slot van bl. 496.)

TE *Martigny* ryzen de heuvels, by eene geſtadige opklimming, zes mylen agtereen, en is 'er eene opening ten Zuiden van *Martigny*; de opening is omtrent tachtig ſchreden breed, en hier van beſlaat de Rivier de *Drance* het grootſte gedeelte, en geboord door de rotzen van eene hoogte; dan de weg zelve loopt in eene engte tot den top van de eerſte ry bergen. Deeze was, ten dien dage, de eenige gebruikte weg van gemeenſchap tuſſchen *Gaulen* en *Italie*. Hier ſtondt HANNIBAL gereed om het

gewest van het *Alpiſche* Gebergte in te treeden, en, over die berugte bergketen, in het Ryk, waar op hy het gemunt hadt, te vallen. 's Veldheers Leger beſtondt uit Voet- en Paardenvolk, en Olyphanten, gevolgd van een trein Paarden om lasten te draagen, en Wagens om dezelve te voeren. Deeze Wagens, ſchryft de Heer WHITAKER, waren zeker van het zelfde maakzel als de Karren der *Ierlanders* en der *Bergſchotten* heden ten dage, toen door de *Gaulen* en *Spanjaarden* gebezigd, en byzonder geſchikt voor bergagtige wegen.

„ Schoon de *Nantiates* en de *Veragori* van de valei HANNIBAL geen tegenſtand betoond hadden, beſlooten egter de *Seduni* van het gebergte hem eenigen tegenweer te bieden. Hoewel thans door de *Veragori* niet geholpen, ſtelden zy vast, diens Intocht in hun Land te weeren. Ten dien einde hadden zy een groot lichaam hunner Soldaaten verzameld, en, op deezen tyd, dezelve tot by de ingangplaatze gevoerd. —— HANNIBAL, geheel onkundig van hunne oogmerken, gaf zyn *Krygsvolk* last om voort te rukken, en ter ingangplaatze door te dringen. De *Seduni* vatten openlyk post op de hoogten by dezelve, en viel 'er geen twyfel aan het oogmerk hunner verſchyninge aldaar.

„ Zo dra HANNIBAL des verwittigd was door zyne Voorhoede, en door die *Gaulen*, welke tot hem in Gezantſchap gezonden waren van hunne Landslieden in *Italie*, die zints dien tyd zyne Gidſen en Geleiders geweest waren na de *Alpen*, en diensvolgens, ten deezen tyde, met de Voorhoede aantrokken, gaf hy last om ſtil te houden. Vervolgens zag hy, dat hy die post niet onmiddelyk kon overweldigen; hy beſloot met het geheele Leger zich neder te ſlaan op de kleine vlakte, omtrent één en eene halve myl breed.

„ Het overige van dien dag beſteedde de Veldheer met kundſchap op te doen van den ſtand der vyanden, van de ligging der bergen, en het ontwerpen van zyne plans. De verſchrikkingen, welke zyne Manſchap hadden aangegreepen, op het gezigt der *Alpen*, maakten nu plaats voor de ſterker gevoelens, in hunne harten verwekt, op het zien deezer Bergen, overdekt met gewapende vyanden, die hun den ingang betwisten. De vrees, die zy voorheen als menſchen gevoelden, verwisſelde zich in de aandoeningen eens Krygsmans.

„ Zo ras de nagt inviel, vaardigde HANNIBAL eenigen zy-

zyner *Galliſche* Gidſen af, hun gebiedende, in den nagt, den ingang ſtil te beklimmen, de beoogde verrigtingen der *Seduni* op te ſpeuren, en verkenning te doen van derzelver daadlyken ſtand. Deezen met hun *Gaulen* zynde, als woonende aan den voet van het gebergte aan de andere zyde, en dus met hun in taal en zeden overeenkomende, viel het hun gemaklyk zich onder dien hoop te mengen, met hun in geſprek te treeden, en de oogmerken te doorgronden. —— Zy bevonden, dat de *Seduni* alleen zo lang de dag duurde hunne ſtandplaats hielden, en by nagt in hunne Stad en omliggende Dorpen wederkeerden. By nagt langs den zelfden weg wedergekeerd, bragten zy hem die belangryke kundſchap.

„ Onmiddelyk daar op nam HANNIBAL zyn beſluit. Om naby genoeg te weezen tot uitvoering van hetzelve, verwisſelde hy, vroeg in den morgen, met zyne Voorhoede van ſtandplaats; en toog het ander gedeelte der vlakte over, zynde eene uitgeſtrektheid van drie vierde van eene myl, tot den mond des doortochts, even als of hy ten oogmerke hadt, onmiddelyk zich daar door eenen weg te baanen. De vyand was niet naby genoeg om hem daar aan te vallen; gelegerd zynde op eene hoogte, eenigermaate inwaards gelegen. —— Nogthans, als twyfelende om in te trekken, kwam hy ſteeds de doortrekbaare engte nader, om dezelve in te ſluiten, met een oog op de verder liggende hoogte. Hy hieldt ſtil by den ingang. Daar ſtondt hy, als elk oogenblik gereed tot dien ſtap, en geen moeds genoeg hebbende om het terſtond werkſtellig te maaken. Dus bragt hy den geheelen dag door, in eene dreigende houding van een te doenen aanval, en eene vreesagtige werkloosheid; deeze waren, zamen vereenigd, zeer geſchikt om den vyand geruſtheid in te boezemen, die niets kende van HANNIBAL's character, en onbedreeven was in de krygslisten, even als alle ongeoefende Soldaaten alleen geſchikt voor daadlyk vaardig uitgevoerde bedryven, zo voor zichzelven als in anderen.

„ HANNIBAL, dus den dag hebbende laaten voorbyloopen, in eene ſchynbaare nietsbeduidende werkloosheid, deedt tegen den avond de tenten opſlaan, vormde zyne Legerplaats terzelfder ſtede, waar hy zo lang gemard hadt. Hy beval zyn Volk vuuren te ontſteeken, en, naar gewoonte, den avondmaaltyd te houden. Dit bedryf moest den *Seduni* ten teken ſtrekken, om hun

Volk

Volk te rug te trekken, en na de Dorpen en de Stad te gaan. —— HANNIBAL zondt zyne *Gaulen* weder op verkenning uit; deezen, 's vyands beweegingen gade geſlaagen hebbende, bragten kundſchap, dat zy, naar gewoonte, vertrokken waren. Hy liet, derhalven, zyn Voetvolk, zyne Bagadieknegten, zyne Olyphantdryvers en verder Krygsvolk, by het vuur zitten, tot het gereedmaaken van den avondmaaltyd. Alleen nam hy eenige uitgeleezen manſchap uit zulk eene bende van Voetknegten, welke hy langen tyd in zyn Leger gehouden hadt, en een lichaam op zichzelven maakten. Hy hadt zelfs de voorzorge, om uit deeze bende alleen de zodanigen te neemen, die hy wegens vaardigheid en moed de geſchiktſten keurde; en kreeg de rest last, om de vuuren, by deezer afweezigheid, brandende te houden. Geen zweem, derhalven, was 'er voor eenig oog, dat van de hoogte op deeze verlichte Legerplaats nederzag, dat 'er eenig Volk was uit genomen.

„ HANNIBAL zelve vervoegde zich aan 't *hoofd* van deeze uitgeleezene manſchap, en ylde met dezelve na de engte des doortochts; hy toog 'er vaardig langs, en vatte daadlyk post op die eigene hoogte, 'er niet wyd afgelegen, op welke de *Seduni* zich den voorigen dag bevonden. Dit was (zo het my toeſchynt) de hoogte, die omtrent ééne myl binnen den ingang ligt, en in dezelfde ſtrekking als de doortochtplaats. De weg loopt meestal langs de opklimmende zyde van een berg, die met groote moeite is doorgehouwen, om 'er den weg te baanen, zo dat de rotzen zich daar rechtſtandig boven verheffen, terwyl de *Drance*, wit van ſchuim, daar beneden heen golft. Dezelve heeft dus groote rotsklompen aan de ſlinker hand, in de diepten doorſneeden, en op de hoogten met pynboomen bezet, en de *Drance* met ſteeds toeneemende diepte aan de regter hand; maar op eene plaats loopt de weg door het hart van een hoogen heuvel, van de rest des bergs afgeſcheiden, en beſtaande uit aarde, grof zand en granitbrokken. Naardemaal zulk eene hoogte, door moedige Manſchap bezet, den geheelen ingang, die tusſchen beiden doorloopt, daadlyk beſtreek, zo mogt LIVIUS dezelve met vollen regt eene Sterkte noemen.

„ De *Carthaagſche* Veldheer, deeze zonderlinge proeve gegeeven hebbende van de meerderheid der Krygskunde boven magt in den oorlog, wagtte tot het aanbreeken van den dag, om 'er zyn voordeel mede te doen.

Met

Met den morgenſtond begonnen de *Seduni*, op het gewoone teken, uit Stad en Dorpen, na de oude Standplaats te trekken. Zy kwamen in één lichaam uit de Stad, langs den grooten weg, om onder deezen berg voort te trekken, eer zy dezelve beklommen. Naauwlyks hadden zy den voet des bergs bereikt, of zy zagen, te hunner groote verbaazing, op het onverwagtst, de *Carthagers* in het bezit van de hoogte, en zich boven hunne hoofden vertoonende. Zy ſtaakten, derhalven, den voorttocht, en verlieten den berg.

„ Inmiddels brak het Leger uit de vlakte op, toog op weg, en de Bergëngte in. De Olyphanten en de Ruitery maakten de voorhoede uit. De belaadene Paarden en Karren volgden in een langen trein daar agter; en het groot lichaam des Legers daar op. Deeze geheele trein vertoonde zich als een ſlag in de enge bogten des doortochts, en trok met moeite voort. Een nieuw vertoon vol verbaazings voor de *Seduni*. Zy ſtonden beweegloos op 't gezigt van beide; een onverwrikt oog aanſchouwde wonderen. Welhaast nogthans ontwaarden zy, dat de *Carthagers* met moeite door deeze ruwe en naauwe bergengte heen toogen; zy namen de ongeregeldheid der beweegingen waar, en dat het Leger door de moeilykheid des voorttochts zich belemmerd vondt, bovenal dat de Paarden, die de Karren trokken, en lasten droegen, veel moeite baarden. —— Het waarneemen van dit alles wekte den reeds bezwykenden moed. Zy oordeelden, dat de ſchrik, verwekt door eenen onverwylden aanval, genoegzaam zou weezen ter verdelging.

„ Onverwyld toogen zy op de *Carthagers* aan; doch, verhinderd om zich van den weg te bedienen, door HANNIBAL, met zyne ligte bende, op de hoogte, wisten zy nogthans, als bergbewoonders, afgerigt op het op- en afklimmen van hoogten, in groote wanorde over de bergtoppen heen te komen, en langs voor anderen ontoeganglyke plaatzen neder te ſtorten. Zo vielen zy van de rechter en ſlinker zyde op de *Carthagers* aan; doch hun bedryf was gelyk dat der ongeoefende Krygsknegten, die roof boven krygsroem ſtellen. Zy vielen op den voorraad aan, en deeden dit op verſcheide punten teffens.

„ Groot was de ſlachting onder de *Carthagers* aangeſigt. De ſlegtheid van den weg nogthans vernielde meer dan de wapenen des vyands. Deeze baarde in den aanvange wel

wel groote verwarring; doch deeze vermeerderde door den aanval der Bergbewoonderen. Elk zogt door de engte heen te booren, de dubbele berghoogte te bereiken, en daar beſcherming te vinden van HANNIBAL, met de daar gelegerde knegten. Zy hadden diensvolgens onderling met elkander meer te doen dan met de Bergbewoonders. Doch de Kar- en Lastpaarden veroorzaakten veel moeite, en leeden deeze bovenal. Verſchrikt door het woest geſchreeuw der aanvallende *Seduni*, verdubbeld door de Echos der omliggende bosſchen en valeien, geraakten zy in verwarring. Gewond door de wapenen des vyands, beving die beesten zulk eene vervaardheid, dat zy wagens, lasten en voerlieden, afwierpen, en zelve in groote wanorde op den grond nederſtorten.

„ Niet alleen was de Doortocht eng en ongemaklyk; nog grooter bezwaaren deeden zich op. Steil en diep was dezelve aan de rechter zyde by de *Drance*. Elk oogenblik, derhalven, deedt de verwarring veele Paarden met Lasten en Karren langs de ruwe zyden in eene groote diepte nederſtorten; en zelfs dan, wanneer zy, dus nederſtortende, niet omkwamen, veroorzaakten zy nog grooter verwarring in den optocht. De Lastpaarden, die onmiddelyk op de Ruitery volgden, en voor de Voorraadkarren heen gingen, liepen, als zy de ſmerten der bekomene wonden voelden, in het wilde te rug op de ſleep, huit volgende, Karren, en bragten alles in verwarring, of ſnelden voorwaards na de Ruitery, en veroorzaakten daar de eigenſte ongelegenheid. Zelfs deeden zy zo veel leeds aan beiden, dat zy eenige Ruiters met hunne Paarden en Karren met derzelver vragten van de ſteilte deeden nederſtorten. Dus werd de grootſte ſchade toegebragt door de Lastbeesten, die zichzelven, en het geen voor en agter hun was, nadeel by nadeel toebragten.

„ HANNIBAL zag dit alles met leedweezen; doch ſchroomde zich te beweegen. —— Zyne vrees was egter de vrees van HANNIBAL, en die der voorzigtigheid. —— Hy duchtte voor toeneemende wanorde, en vermenigvuldigde vernieling, onder zyn eigen Volk in de bergengte. —— In 't einde was hy genoodzaakt zyne ſtandplaats te verlaaten. Hy zag dat de Bergbewoonders daadlyk zyne linie verbrooken hadden; hy bemerkte dat zy de Lastbeesten in menigte wegvoerden, dat hy dus Legertenten en Lyftocht ſtondt te verliezen; en, deeze verloo-

ren

ren hebbende, wist hy dat de geheele doortocht vergeefsch werk was. Hoe zou hy, zonder tenten, met zyn Leger op de *Alpen* vernagten? hoe zonder Leevensmiddelen by dag den marsch voortzetten? —— Hy daalde, derhalven, met allen spoed van de hoogte nedef. Hy viel den vyand aan, die in volle kragt was op de hoogten, en in de laagten langs den weg. Hy vermeerderde dus, 't geen hy wel voorzien hadt, de verwarring en het onheil onder zyn eigen Volk; het ligte Voetvolk onder zyn bevel viel op den vyand aan. De *Seduni* boodem wederstand. Alles vermeerderde de wanorde in dien Doortocht, en het nadeel nam hand over hand toe; nogthans was alles schielyk over. Het ligte Voetvolk hadt veel voordeels van den grond, de schuinheid van den berg bragt veel toe aan het gewigt der slagen, welke 't zelve toebragt; de *Seduni* werden, in korten tyd, op de vlugt gedreeven. Het meerendeel derzelven bleef op de eigenste plaats des treffens; de overigen, buiten staat om de Stad te bereiken, dewyl HANNIBAL zich tusschen dezelve en de uitgetoogenen bevondt, namen de vlugt na de digtst bygelegene Dorpen. Hier op trok de overige sleep van Ruitery, Lastpaarden en Voorraadwagens, door de engte, wel in de daad met groote moeite, maar in volkomene rust; en die verandering werd als in een oogenblik daargesteld."

HANNIBAL was de man niet om door werkloosheid de voordeelen te verliezen, welke hy behaald hadt door vooruitzigt en dapperheid. Hy trok de engte door tot de nabygelegene Stad der Bergbewoonderen, die hy, zonder wederstand te ontmoeten, introk. Deeze was de Hoofdstad der *Seduni*. In dezelve vondt hy een groten voorraad van koorn en andere leevensbehoeften.

In deeze Stad eenen korten tyd vertoefd hebbende, om zyne vermoeide Krygsbenden te laaten uitrusten, zette hy zyn tocht voort, en volbragt het verder nog zeer moeilyk gedeelte zyns Overtochts over het *Alpische* Gebergte, tot hy *Turin* bereikte. —— Dan, hem dus verre gebragt hebbende, verzenden wy onze Leezers tot het Werk van den Heer WHITAKER zelve. Alleen nog aanmerkende, dat die Schryver, in het verdere verhaal van deezen tocht zo vol gevaars, met zeer veel vernufts naspeurt het zo zeer betwiste berigt van deezes Bevelhebbers onverschrokkenheid om een verbaazenden hinderpaal in den verderen optocht te boven te komen, veroorzaakt door het steil eindigen van den rotzigen weg, ontstaande uit eene Aardbeeving, van wel-

welke zyne Gidſen geen kundſchap hadden. Het berigt, dat HANNIBAL deezen zo zeer te duchten hinderpaal te boven kwam door middel van *Vuur* en *Azyn*, heett men voor iets belachlyks uitgekreeten; doch, volgens WHITAKER, heeft Dwaasheid of Onkunde alleen hier gelachen. Hy geeft volkomen geloof aan het verhaal ons deswegen door de Ouden naagelaaten, en onderſchraagt dit niet alleen door bewyzen uit de Geſchiedkundige blykbaarheid, maar ook uit de Scheikunde, ontleend, en heeft dus, met groote waarſchynlykheid, dit tot hier toe zo zeer betwiste ſtuk als buiten geſchil geſteld (*).

(*) In dit begrip, over dit ſtuk, ſtaat ook STUART; zie zyne *Romeinſche Geſchiedenisſen*, VI D. *Aant.* Met eenige vrugt zal men de *Chorographie de l'Expedition d'Annibal en Italie*, achter het gemelde Deel gevoegd, by het leezen deezes Vertoogs kunnen bezigen. Met regt merken de Schryvers van *the Monthly Review* aan, dat het te bejammeren is, dat de Heer WHITAKER geene Kaart van deezen beroemden en belangryken Marsch van HANNIBAL gegeeven hebbe; dewyl *dezelve* zeer zou hebben kunnen ſtrekken, om veele plaatzen, welke tegenwoordig duister zyn, althans voor het gros der Leezeren, op te helderen.

BESCHRYVING VAN ASSAM, OF ASAM, EEN LANDSCHAP, TEN NOORDOOSTEN VAN BENGALEN, IN DE OOST-INDIEN.

(Uit *the Aſiatic Reſearches*, overgezet uit het *Perſiaansch* van MOHAMMED CAZIM, door HENRY VANSITTART, *Esq.*)

Aſam ligt ten Noordoosten van *Bengalen*, en is verdeeld in twee deelen. Het Noordlykſte is *Uttarcul*, het Zuidlykſte *Dacſhincul*, geheeten. De lengte haalt omtrent tweehonderd Indiaanſche Mylen, en de breedte is bykans acht dagen reizens. Dit Landſchap wordt bewaterd door de Rivier *Brahma-Putra*, die uit *Khata* vloeit, en verſcheide Rivieren, welke 'er in uitloopen, de voornaamſte derzelven is de *Dhonac*, het Land tuſſchen dezelve is ruim en open, en wordt bepaald door een digt bosch, waar in eene menigte van Olyphanten voorkomt. In dit en andere bosſchen van *Aſam* kan men 's jaarlyks tuſſchen de vyf- en zeshonderd Olyphan-

phanten vangen. Over den *Dhonac* ſteekt het Land uit in volkrykheid en landbouw, en vertoont, aan alle kanten, de ſchoonſte gezigten, beploegde velden, welaangelegde tuinen en boschjes. Naardemaal het Land, in den Regentyd, overſtroomd wordt, is 'er een ſteenweg aangelegd, ten dienſte der Reizigeren; deeze is te wederzyde beplant met ſchaduwryke Bamboos, wier toppen aan elkander raaken. De voornaamſte Vrugten, hier geteeld, zyn Mangoes, Plantanen, Oranje-Appelen en Citroenen, enz. De Zuiker, welke hier valt, is uitſteekend in zoetheid, en van drie kleuren, rood, zwart en wit.

De Zyde, welke hier valt, is uitſteekend, en heeft veel gelykheids op die der *Chineeſen*. Zout is 'er ſchaars. De Bergen worden bewoond door een Stam, *Nanacs* geheeten, een boos menſchen-geſlacht, 't welk geheel naakt loopt, honden, katten, muizen, ſpringhaanen, en alles wat het kan vinden, binnenſlingert.

Het Land van *Uttarcul* is zeer wel bebouwd. De Bergbewoonders zyn ſterk geſpierd, hebben een agtbaar voorkomen, hun kleur is rood en wit. Goud en Zilver verkrygt men in *Aſam* door het Zand der Rivieren te waſſchen. Dit werk is een middel van beſtaan, en men veronderſtelt dat 20,000 Menſchen met dien arbeid bezig zyn.

Het Volk van *Aſam* is laag van aart, beginzelloos, zonder vastbepaalden Godsdienst, en kent geen anderen regel dan hunne driften. Zy eeten allerlei ſlag van vleesch, Menſchenvleesch uitgezonderd, ook Dieren die den natuurlyken dood geſtorven zyn. De Vrouwen gaan zonder ſluier, en volvoeren haar werk in de open lugt. De Mannen hebben dikwyls vier of vyf Vrouwen, die zy in 't openbaar koopen, verkoopen, en verruilen. Zy ſcheeren het hoofd en den baard. Sterkte en moed ſtraalt hun ter houding en oogen uit, en de woestheid van aart is op hunne aangezigten te leezen. Zy zyn onderneemend, wild, oorlogzugtig, wraakgierig en bedrieglyk.

Hunne Kleeding beſtaat uit een doek om 't hoofd gewonden; en een ander om hunne lendenen gegord, met een ſlip over de ſchouders. Ryken en armen vervaardigen hunne wooningen van hout, bamboos en ſtroo.

De Rajah en diens Hovelingen reizen in Draagſtoelen, en vermogende Lieden laaten zich draagen in 't geen men Doolies noemt. *Aſam* heeft noch Paarden, noch Kameelen, noch Ezels; doch deeze Dieren worden 'er

nu en dan uit andere Landen gebragt. Ezels zyn zy zeer op geſteld; doch voor Paarden hebben zy zulk een ſchrik, dat één Ruiter honderd man op de vlugt zou dryven.

De oude Inwoonders deezes Lands zyn verdeeld in twee Stammen, de *Aſamians* en *Cultanians*. De eerstgemelden zyn de Oorlogshelden, van welken tuſſchen de zes en zeven duizend den Rajah tot Lyfwagten dienen. Hunne wapens zyn Snaphaan, Zwaard, Speer, Pyl en Boog; zy hebben ook Geſchut en Draaibaſſen, waar mede zy zeer wel weeten om te gaan.

By den dood van een hunner Rajahs ſpitten zy een zeer diepen Kuil voor den Overledenen, waarin zyne Vrouwen, Oppaſſers en Slaaven, en veel van zyn prachtigen toeſtel, gedaan worden, als Olyphanten, Goud en Zilver, Kleederen, Spyze, Lampen, veel Olie, enz. want zy houden deeze dingen voor noodzaaklyk in een toekomenden ſtaat. Vervolgens bedekken zy deezen Kuil *met een dekzel van zeer zwaar hout.* —— Het *Krygsvolk*, *in eenige* dier Kuilen gekomen, haalde 'er ter waarde van negentig duizend Ropyen Goud en Zilver uit.

Ghergong, waar 's Rajahs Paleis gevonden wordt, heeft vier Poorten, een afſchutzel van Bamboos, en hooge ſtraatwegen tot gemak der Reizigeren in den Regentyd; voor ieder huis is een tuin, en ligt eenige bearbeidde grond. Het Paleis van den Rajah is omgeeven met een dyk, 'er zyn eenige zeer ruime kamers in, onder deeze een *Diwan Khanah*, of openbaare Zaal, honderd en vyftig Ellen lang, veertig breed, en ondersteund door zes en zestig houten Pylaaren. Hier vindt men veele koperen Plaaten, zo wel gepolyst, dat zy Spiegels gelyken.

De Rajahs ſpreiden veel grootheids ten toon. Nimmer zyn zy aan iemand cynsbaar geweest, en hebben dikwyls geſtaan na de overmeestering van de ſtrydbaarſte Vorſten van *Hindoſtan*. Bedekt in hunne ſterke posten, matten zy den vyand af door krygslisten, uitvallen, en ontrustingen; en, als de Regentyd daar is, rukken zy op de beſtryders los, en hebben in dier voege talryke Legers vernield.

HUSAIN SHAH, Koning van *Bengalen*, verloor een groot Leger op deeze wyze. MOHAMMED, Zoon van TOGLUC SHAH, dit Land invallende, liet 'er een Leger van 100,000 Man.

By

By dit Verſlag van MOHAMMED CAZIM moet ik nog voegen, dat *Aſam* ligt tuſchen de 91 en 96 Graaden Oosterlengte, en 25 en 28 Graaden Noorderbreedte.

PROEVE OVER DE BEGEERTE OM TE BEHAAGEN.

Tenet inſanabile multos. ——

De Begeerte om te Behaagen mag onder de voornaamſte bezorgdheden van 't menschlyk hart geteld worden, en levert een doorſlaand bewys op van de zegepraal der Hoope over herhaalde teleurſtellingen. Zy zelfs, die zich weinig bezorgd betoonen om te behaagen, erkennen, dat zy niet moetlyk zouden weezen als het hun gelukte; doch, by het gros des Menschdoms, heeft de begeerte om te behaagen de overhand boven duizend mislukkingen, en verlaat hun zelden dan by het afgaan der leevensjaaren, wanneer de heugenis van het voorledene zwak wordt, en uitzigten van eenen zeer verſchillenden aart zich opdoen. De goedkeuring onzer Medemenſchen is zeer aangenaam voor onze menschlyke natuure, en de nederigſte zal het zich niet ſchaamen te erkennen, dat dit een trots is, welke zy zeldzaam te boven komen.

Maar, te midden van alle de zeer onderſcheidene pogingen der Menſchenkinderen, vinden wy 'er naauwlyks een, die meer in droeve teleurſtelling uitloopt, dan deeze begeerte om te behaagen. Het is zo dikmaals herhaald, dat het een Spreekwoord geworden is: *het is onmogelyk het allen van pas te maaken;* en, indien wy, als wy van onze dwaaling in deezen overtuigd waren, van ſtelzel veranderden, zou deeze waarheid reeds zints lange eenen meer algemeenen en wydſtrekkenden invloed op ons gedrag gehad hebben.

De begeerte om te behaagen overleeft, egter, alle andere oerzugtige bedoelingen, en wy jaagen dit ſchynbeeld naa van dag tot dag, door het mistasten niet ontmoedigd. —— Dit althans is het geval van het gros des Menschdoms; want voor de zodanigen die denken en bezeffen, wier ondervinding hun ter Leidsvrouwe op het ſpoor des leevens dient, dewyl dezelve den voorraad hunner kennisſe vermeerdert, wordt de begeerte om te behaagen gematigd door dit middel, en de goedkeuring van anderen niet langer gezogt, dan zy vooruit die bereikbaar oordeelen. Weinigen, in de daad, zyn 'er, die de bitterheid der teleurſtellingé zo zeer geſmaakt hebben, dat zy alle gedagten, om anderen te behaagen, geheel laaten vaaren, en, van het eene uiterſte in het andere loopende, tot het ongelukkig, en tot alle ſpoorloosheid aanleidend, be-

fluit komen, dat, daar zy *allen* niet kunnen behaagen, het der moeite niet waardig is *eenigen* te behaagen.

Menſchen van kloekberaaden aart draagen gezette Characters; Characters, vatbaar voor de lesſen der Ondervindinge, doch daar door niet aan 't wankelen of waggelen, veel min ten val, te brengen. Zy zien en kennen de onmogelykheid *om* alle Menſchen te behaagen, en zy maatigen hunne verwagtingen. Maar alle Menſchen hebben geen vastheid van Geest *of be*ſtendigheid van Character.

De ligt buigzaame en gereed omzettelyke aart van eenigen maakt hun geheele leeven tot eene onafgebrookene ſlaavernij van de grilligheden der geenen die hun omringen; de eigenbaat van anderen baart by hun eene begeerte om te behaagen, die geheel kunſtig is, en welke zy werktuiglyk volvoeren. Voorbeelden hier van kan men aantreffen in den glimlach des Hovelings, in de vleitaal des Schryvers, in het goedkeurend hoofdknikken des Winkeliers. En, hoe weinig of niets beduidend alle deeze poogingen mogen weezen, wie is 'er, die dezelve in anderen niet opmerkte; wie is 'er, mag ik bykans vraagen, die ze niet by zich zelven ondervonden heeft? —— Ja, Characters van een beter ſtempel, *Braave Mannen*, vinden, in veele omſtandigheden, dat hun welgelukken in de kunst van behaagen bepaald is tot een zeer klein gedeelte van dat getal, 't geen zy zo gaarne zouden voldoen. En zelfs dan, wanneer wy oordeelen dat wy geſlaagd zyn; wanneer wy denken de algemeene goedkeuring verworven of agting bekomen te hebben, ontdekken wy welhaast, hoe bezwaarlyk het valle het verkreegene te behouden; en, is 'er ons geluk mede gemengd, dan ontwaaren wy, tot onze grievende ſmerte, dat wy aan anderen toevertrouwden 't geen wy alleen zelve konden bewaaren.

Het is onmogelyk allen te behaagen is de troostſchenkende bedenking, welke duizend en duizend teleurſtellingen verzagt. Het is een uitgedrukte, geen ſtilzwygende, loſſpreekende goedkeuring van onszelven; te kennen geevende, dat wy na het onmogelyke geſtaan hebben, en dat het ons niet tot ſchande of oneere kan ſtrekken, dat wy faalden in eene zaak, die aan niemand gelukte. De roem van iets beſtaan te hebben merkt men aan als iets waar op men zich kan verheffen, ſchoon het in twyfel getrokken moge worden, of het wel iets meer zy dan een ſchraale vergoeding eener geheele teleurſtelling. —— Dikwyls ſtaan de menſchen na het onmogelyke: hoe zeer zy, door de ondervinding van anderen, hebben kunnen leeren dat het zo is, doen zy het met eene maate van vertrouwen, die, hoe algemeen ook, niet zeer beſtaanbaar kan gekeurd worden. De waarheid der zaak is: Eigenliefde of Zelfbedrog doet ons denken, dat 'er in *ons* geval iets is, 't welk eene uit-

uitzondering op den algemeenen regel maakt. Iedet die een Lot in de Lotery legt is verzekerd, dat één en één alleen den hoogsten Prys kan trekken; maar elk, die een Lot koopt, neemt de vryheid om te denken dat hy zelve die éénige zal weezen. Dat de tyd onzeker en de dood gewis is zyn overtuigingen van gelyken aart; hoe weinigen nogthans denken, dat hun eigen Leevenstyd vliegt, en dat hun eigen Dood met gewisse schreden nadert?

Het is onmogelyk allen te behaagen is de troostles voor den Staatsman, als hem het Volkswelgevallen begeeft; van den Staatkundigen, wiens Ontwerpen verworpen worden; van den Leeraar, die de halve Vergadering onvergenoegd na huis laat gaan, en de volgende keer voor ledige banken predikt; van den Winkelier, die zich van Kalanten verlaaten vindt; van den Schryver, wiens Werken bykans ongeleezen blyven liggen. In de daad, de laatstgemelde soort van Lieden vindt zich aan veelvuldiger teleurstellingen dan anderen blootgesteld. Zy loopen gevaar om veragt te worden door de Onkundigen, die niets verstaan; door de Ryken, die niet willen leezen; door de Vitters, wier wellust het is gebreken te vinden; door Lomperts, die zich door niets willen laaten bekooren.

Het is, derhalven, noodig, dat wy een wisser troostgrond vinden dan ontdekt kan worden uit de niets beduidende bedenking, dat wy niet kunnen volvoeren 't geen onmogelyk is. En die troostgrond is elk Mensch in staat zich eigen te maaken. —— De behoorlyke volbrenging van onzen Pligt mag te kort schieten om de verwagtingen van *eenigen* te voldoen; maar, indien wy dit gedaan hebben naar ons beste vermogen en oordeel, kan het niet misten voldoening te schenken aan allen, welken te behaagen voor ons van eenige beduidenis mag gerekend worden. —— Het is onmogelyk, dat ons Gedrag, dus geregeld, ons het goed gevoelen van eenig verstandig en bedaard oordeelend mensch zal doen verbeuren. Het moge den nyd opwekken, de jalousy gaande maaken, en zelfs de woede der boosaartigheid tergen, het zal nogthans een stuk van goedkeuring blyven. Indien wy ons stipt aan onzen pligt vasthouden; niet na toejuiching haakende, en voor geene miskeuring vreezende, zullen wy onvermydelyk de eerste verwerven, en de laatste teleurstellen. De taal der berisping is, in dit geval, wel verstaan, een lofreden; want wie zou zich streelen met de dwaaze hoope om braaven en slegten beide teffens te behaagen? *Laudari a laudato viro*, gepreezen te worden door hem dien iedereen pryst, is eene verdienste van meer dan gemeene soort. —— De rest des Menschdoms hebbe men niet te rekenen, of althans zo hoog niet te denken van hunne goedkeuring, dat wy na dezelve dingen door slinksche middelen, door vernederende toegeeflykheden, of inwilligingen die laag, zo niet snood, genoemd mogen worden.

In de volvoering van eenige Leevenspligten zyn eenige menſchen tot eene dwaaling vervallen, die, ſchoon niet zeer algemeen, egter hier verdient gemeld te worden; ten einde men dezelve, in alle mogelyke gevallen, vermyde. De bedoelde Lieden zyn zo zeer ingenomen met de enkele volvoering van den gemelden Pligt, dat zy zich verheeven oordeelen boven alle gewoone burgerlyke beleefdheid, en dat, als hunne zeden zuiver zyn, zy met al dat andere, in de burgerlyke zamenleeving, niets te maaken hebben. Ingevolge van welk grondbeginzel zy zich aan onhenſch-, zo aan geene onbeſchoftheden ſchuldig maaken. —— Beleefdheid, nogthans, is op zich zelve een pligt. Deeze komt als een zeer veel vermogend en welgevallig mengzel in het zamenſtel van Menschliefde; en ik weet geen voorbeeld, in gewyde of ongewyde Geſchiedenisſen, 't geen het verwaarloozen daarvan kan regtvaardigen. Indien het verzuim daarvan ontſtaat uit iemands geaartheid, is het maar al te dikwyls ongeneeslyk, of zeer bezwaarlyk te verhelpen: doch een goed Man zal, desniettegenſtaande, beproeven, wat hy hier konne doen; of tragten het te vergoeden door die buitengewoone betoonigen van dadelyke goedwilligheid, welke wy altoos gaarne willen aanneemen in vermilling voor de beleefdſte betuigingen en aandoenlykſte betoonde goeddaadigheid. —— Gemaklykheid in het voorkomen, geſpraakzaamheid, heuschheid van zeden, met één woord, alles wat wy door eene goede opvoeding of beleefdheid verſtaan, is volkomen beſtaanbaar met Godsvrugt en Deugd. En wie zou niet wenſchen deeze hoedanigheden aan te kweeken, wanneer zy kunnen dienen om den weg des leevens effener te maaken, en de hobbeligheden op dat pad weg te neemen; wanneer zy dienstbaar zyn om den mensch te trekken tot het ſtreeven na, tot het verkrygen van, die hoedanigheden, van welke zy gezegd mogen worden het cieraad uit te maaken? —— Zeker is het onmogelyk allen te behaagen; doch geen mensch is onvoldaan om dat hy met beleefdheid behandeld wordt, en geen mensch, dit durf ik 'er volmondig byvoegen, was ooit geſteld op ſtuurschheid, of ſchiep genoegen in eene ruwe behandeling.

Met één woord. Mogen wy niet beweeren, dat aan allen te behaagen even zeer eene ongerymdheid is als eene onmogelykheid? Mogen wy, met zekeren Schryver, niet zeggen: „ Het zou onmogelyk weezen, wanneer men het onderſtondt, en het zou dwaasheid weezen, indien het mogelyk was." Onze najaagingen zyn alle binnen zekere perken omſchreeven. Het moge ons wettig belang zyn, en ons ſchadeloos verlangen tevens, aan een zeker getal te behaagen; doch wyder dan deezen kan ons belang, of ons genoegen, zich niet uitſtrekken.

Ten ſlotte moet ik hier byvoegen, dat elke pooging, welke

ke wy doen, die onbeſtaanbaar is met onzen pligt, welke iets aan onze deugd onttrekt, onregt begaat, of waarheid ſchendt, hoe voorſpoedig dezelve moge ſlaagen, eene laagheid is, over welke wy niet kunnen afzyn ons te ſchaamen, en teffens eene verkrygiog, welke wy niet lang kunnen houden. — De Schryver, die zyne Leezers vleit, een floers over hunne dwaasheden trekt, en voedzel verſchaft aan hunne ondeugden, moge eenigen behaagen, en onder deezen mogen de Perſoonen zyn, welken hy het zyn belang oordeelt te behaagen; maar hy heeft het pad verlaaten, waar op kloek vernuft treedt, en een ſchandlyken weg opgeſlaagen. —— De Koopman, die, verlies van neering dugtende, even veel heuschheids en dienstvaardigheids betoont aan den armſten als aan den rykſten zyner Kalanten, heeft het uiterſte gedaan om algemeen genoegen te geeven. Maar, wanneer hy zich alleen by de ryken in gunst zoekt in te dringen, en de waarheid ten opzigte van allen ſchendt, dan behoort hy te gedenken, dat laaghartigheid door verachting gevolgd wordt, en dat zyn leugenagtig gedrag aan den dag zal komen.

NYD EN NAYVER. IN DEZELVER BEGINZELEN, VOORTGANG EN UITWERKZELEN, VOORBEELDLYK GESCHETST.

Op een der beroemde Schilderſchoolen in *Italie*, vervaardigde een Jongeling, GUIDOTTO geheeten, een zo uitſteekend Schilderſtuk, dat alle Liefhebbers en Kunstregters zich des ten hoogſten verwonderden. Allen verklaarden zy, uit éénen monde, dat de jonge Kunſtenaar gewis ten hoogſten toppe van kunstroem zou opklimmen, indien hy voortging op dien voet als dit voortbrengzel van zyn penſeel was ingerigt.

Het Kunstſtuk, 't welk eene zo algemeene bewondering baarde, en eenſtemmig wegdroeg, werd door twee zyner mede-Leerlingen met gansch verſchillende oogen beſchouwd. —— BRUNELLO, de oudſte van beiden, die reeds eenigen roem hadt ingelegd door ſtukken van zyne hand, gevoelde eene doodlyke kwelling wegens deezen roem, GUIDOTTO toegezwaaid, en diens daar door bekomene Kunstmeerderheid: hy beſchouwde al de eer, die zyn Mededinger daar door verworven hadt, als aan hem onttrokken: te welker oorzaake hy eenen geweldigen afkeer tegen hem opvatte, en niets met grooter drift begeerde, dan te zien, dat deeze den verworven roem, ten eenigen tyde, mogt derven. Hy ſchroomde openlyk de verdienſten te wraaken van een Kunstſtuk, 't welk de toejuichende goedkeuring van de beste en bevoegdſte Kunstregters hadt weggedraagen. Zydlingſche aanduidingen ſpaarde hy niet, om in te boezemen dat GUIDOTTO de behulpzaame

hadd van den een of anderen zyner Leermeesteren heimlyk geleend hadt; of hy geloof zich, het voor te ſtellen als een gelukkig treffen, 't welk den nu zo hoog gepreezenen nooit verder zou gelukken.

LORENZO, de andere Kunſtkweekeling, dagt 'er geheel anders over. Schoon nog een zeer jong Leerling, begreep hy, in volle uitgeſtrektheid, de uitſteekenheid van het Meeſterſtuk door GUIDOTTO voortgebragt, en mogt onder de opregtſte bewondersaren van 't zelve geteld worden. Aangevuurd door de loffpraaken die hy van alle kanten den jongen Kunſtenaar hoorde geeven, verlangde hy, met de hevigſte zugt, deeze dergelyks te verdienen en weg te draagen. Hy ſtelde zich GUIDOTTO voor als een ſchoon Modél, en het was het uiterſte van zyne Eerzugt, hem eenmaal op zyde te ſtreeven —— want hem te overtreffen, hier van kon hy de mogelykheid niet bevroeden. Nimmer ſprak hy van GUIDOTTO dan met verrukking, en kon hy de zydlingſche Eeroottrekkingen, door BRUNELLO te werk geſteld, met geen geduld aanhooren.

Maar LORENZO liet het niet by denken en woordlyke betuigingen berusten. Met geheel zyne ziel trad hy in het ſpoor van Kunſtvordering; hy was de eerſte en de laatſte van alle de Leerlingen in de Tekenzaal, en beſteedde t'huis de uuren, welke anderen in uitſpanning doorbragten, met werken. —— Lang duurde het eer hy zichzelven eenigermaate kon voldoen in veelvuldig herhaalde onderneemingen; ſteeds boosemde hy, zyn werk beſchouwende, uit: „ Helaas! hoe verre „ is het nog af van GUIDOTTO!" —— Eindelyk, egter, hadt hy het genoegen van zyne vorderingen merkbaar te beſpeuren, en, niet weinig lof krygende over een en ander ſtukje, waagde hy het, by zichzelven, te zeggen: „ En waarom zou ik „ geen GUIDOTTO kunnen worden!"

Intuſſchen voer GUIDOTTO voort met den palm te ſtryken van alle zyne Mededingers. BRUNELLO hieldt het eenigen tyd tegen hem uit; doch gaf het ten laatſten op, en getroostte zich in zyne minderheid, door kwaadaartige aanmerkingen en vitteryen. —— LORENZO werkte in ſtilte voort, en het leedt langen tyd eer zyne nederigheid hem toeliet een van zyne ſtukken ten zelfden tyde met een van GUIDOTTO voor te ſtellen.

Op zekeren dag van 't Jaar was het de gewoonte, dat alle de Schilderkweekelingen hunne beste ſtukken in eene openbaare Zaal ten toon ſtelden. Daar wierd derzelver verdienſte ſtaatlyk beoordeeld door een uitgeleezen getal van bevoegde Kunſtregters, en een Prys van geene geringe waarde aan den Vervaardiger van het ſchoonſte Schilderſtuk toegeweezen.

GUIDOTTO hadt voor deezen Feestdag der Kunſte een Stuk vervaardigd, 't geen, zyns oordeels, alle voorige overtrof. Juist 's avonds vóór den Vertoondag hadt hy het voltooid, en niets

niets ontbrak 'er aan, dan het, ter verbetering van het coloriet, met een dun vernis over te ſtryken. —— De kwaadaartige BRUNELLO wist, door een hem welgelukte list, in den pot, dit vernis bevattende, eenige druppels te laaten vallen van eene toebereiding, welker uitwerking geen ander kon weezen, dan dat al de ſchoonheid en luister van het Schilderſtuk te eenemaal verlooren ging. —— GUIDOTTO ſtreek by kaarslicht dit vernis over zyn Schilderſtuk, en hing vervolgens, hooglyk voldaan over zyn werk, en in de volſte hoop van den gewoonen gelukkigen uitſlag, zyn Stuk in de Zaal, tot den dag van morgen.

LORENZO hadt zich ook tot dien dag, maar met een beevend hart, gereed gemaakt. Met zeer veel arbeids hadt hy een Stuk voltooid, 't geen hy nederig hoopte dat niet zeer verre beneden GUIDOTTO's vroegere Kunſtſtukken zou gewaardeerd worden.

De belangryke dag der Kunſtbeoordeeling kwam. De Kunſtregters vergaderden, en traden in de groote Zaal, waar de gordynen terſtond werden opgehaald, om met vollen dag de Meeſterſtukken te beſchouwen. Allen gingen zy, vol verwagting van iets heerlyks te zullen zien, na het Schilderſtuk van GUIDOTTO. —— Maar ziet, in ſtede van dat ſchoone, treffende en meeſterlyke, 't geen zy op dat paneel verwagtten, zagen zy eene elendige doodſche vlakte, vol verwarring en leevenlooze kleuren. „ Zeker," riepen zy uit, „ dit kan „ GUIDOTTO's werk niet zyn!" De ongelukkige Jongeling tradt zelve te voorſchyn; en, de deerlyke verandering, welke zyn Kunſtſtuk ondergaan hadt, ziende, borst hy in een vlaag van ſmerte en ſpyt uit; roepende dat hy bedroogen en bedorven was. —— De laage en niet diep genoeg te veragtene BRUNELLO, in een hoek als weggedooken, ſchiep een boosaartig vermaak over zyn geſpeelden trek, en in de ſpytvervoering zyns Kunſtgenoots. —— LORENZO voelde zich weinig minder dan GUIDOTTO zelve aangedaan. —— „ Een trek! bedrogt! (riep hy uit.) „ In de daad, myne Heeren, dit is GUIDOTTO's werk „ niet. Ik zag dit eigen Stuk toen het half voltooid was; „ en toen reeds was het allerheerlykst. Ziet de omtrekken, „ en oordeelt hoe het geheel moet geweest zyn vóór dat een „ ſchendzieke hand zich daar aan zo kunstonteerend vergreep!"

Alle de aanſchouwers voelden zich getroffen wegens den edelmoedigen yver van welken LORENZO gloeide, en deelden wel diep in het ongeluk GUIDOTTO overgekomen: doch het was onmogelyk den Eerprys toe te wyzen aan diens Schilderſtuk, in den ſtaat waarin zy het beſchouwden, zo zeer ontluisterd, zo deerlyk gehaavend. De Kunſtregters bezagen alle de andere ter beoordeeling voorgehangene Stukken, en dat van LORENZO, tot dien tyd toe by hun een onbekend Kunſtenaar, kreeg eene groote meerderheid van ſtemmen tot den Eerprys.

In-

Ingevolge hier van werd de Eerprys LORENZO toegewecsen. Dan LORENZO, dien ontvangende, vervoegde zich onmiddelyk na GUIDOTTO, en boodt hem den Eerprys aan; zeggende: „Ontvang, 't geen verdienſte, buiten tegenſpraak, u zou toe„geweezen hebben, indien de laagſte kwaadaartigheid en vuil„ſte Nyd u 'er niet van ontzet hadden. —— Voor my is „het eere genoeg u de naaste te komen. Indien ik, in 't „vervolg van tyd, 'er na dinge om u te evenaaren, 't zal „door middel van opregte mededinging weezen, niet door be„huip van bedrog en verradery!"

LORENZO's edelaartig gedrag droeg de hoogſte goedkeuring weg onder de Kunstregters, die, in 't einde, beſlooten, voor deeze keer, twee gelyke Pryzen uit te reiken: dewyl, indien GUIDOTTO den Eerprys in het Schilderen verdiend hadt, LORENZO dien der Deugd verdiende.

DE STORM OP ZEE.

Fragment.

—— —— Grootsch zyn de Tooneelen der Natuur, ontzettend de werking der groote wateren der Zee, daar, waar een orkaan de ſtouſte harten doet beeven; dan, wie maakt zulk een verbaazend tooneel naar waarde? het grootſte penſeel is buiten ſtaat om alle deszelfs byzonderheden te ſchetzen, —— byzonderheden, majestueus en eerbiedwekkend, daar de waarſchynlyke nabyheid des doods den kloekmoedigſten doet ſidderen: en, wie ooit de wonderen der geſchapenheid, op het vloeibaare Element, heeft aanſchouwd, zal de waarheid myner gezegden bevestigen.

Langzaam beginnen zich de voortekens van een der allergedugtſte verſchynzelen, die de Natuur byna oplevert, aan den Hemel te vertoonen; grauwe dikke wolken, op wier dreigende gedaante dood en vernieling te leezen is, verſchynen aan den gezigtëinder, klimmen al hooger op, breiden zich al verder uit, om, als 't ware, den geheelen Hemel met een droevig zwart te overdekken, en een ſtaatig rouwkleed over het ernſtig gelaat der nog ſtille Zee te ontrollen: geen windje wappert in het wand der logge Schepen — en wel ras worden alle zeilen geſtreeken. Hoe ſtil is thans alles! even of eene angſtige verlegenheid de Elementen bezielt, om zich te wapenen tot eenen ontzaglyken tweeſtryd: daar het gedruis der ontrollen, het raazen der touwen, en het ophaalen der zeilen, in het oor der Schepelingen klinkt, *even als het geſchuifel van de ſpade eens Doodgraavers by het zwygende graf*!

Nu blyft alles nog eenigen tyd eenzelvig, vol dreigende ma-

je-

ſeſteit; *nog* zyn de golven der Zee ſtille. Dan, — op eens hoort men den vreeslyken donder ratelen, die van den eenen tot den anderen Pool ſchynt voort te rollen; en de ganſche Zee wordt wederklank! De donderſlagen herhaalen en verdubbelen zich; terwyl vliegende blixemſtraalen, onophoudelyk, door het ruim des Hemels ſchieten, en de opperviakte der wateren met eenen akeligen flikkergians als verlichten. Nu —— nu breekt een vreeslyke wind los, of liever onderſcheidene winden vallen met eene yzelyke verwoedheid tegen elkanderen aan, en ſtormen, met donderend gruis en woedend geweld, op het zoo fel geſlingerd Waterkasteel; huilen door de touwen, en dreigen hetzelve met eene gewisſe vergruizing.

Nu vertoont de Zee een tooneel van woedende golven — nu verheffen zich de baaren tegen elkanderen als bergen, die het Schip met zich op hunne akelige hoogten verheffen, om het des te dieper te doen nederzinken in den gaapenden afgrond, tusſchen de van elkanderen geſcheide golven — nu wordt het gerommel des donders, door het bulderen der orkanen, verdoofd; het geroep der Schepelingen en het noodgeſchrei der zich in angst bevindenden vermengen zich met het verwoed gehuil der telkens aangierende winden, die, geduurigiyk, en als met verdubbelde woede, op het ſlingerend Schip aanvallen, en hetzelve met eene oogenblikkelyke gewisſe vernieling bedreigen —— en, zie daar het begin van hunne langgevreesde vernieling! de groote Mast breekt, en ſtort, met een ſcheurend gekraak, ter neder; terwyl de ontembre golven het ſlingerend Schip vol waters werpen, zo dat de rampzalige Schepelingen het naauwlyks ledig kunnen houden. —— Hoe arbeidt nu elk met verdubbelden moed, om de kaaken van den tegengrimmenden dood, ware het mogelyk, te ontgaan. Vrees en hoop is op ieders gelaat geteekend; elke opſlag hunner oogen is angst, en elke afgebrooken klagt een noodgebed aan dien God, *wien zy nu kennen*, en aan wiens Almagt *zy nu gelooven*. En zie daar het tydſtip gebooren, dat ieder zich voorſtelt, dat hunne reeds kraakende en fel geſlingerde Waterwooning, eerlang, zal verbryzeld worden —— in een verwoest wrak veranderen zal, op welks verſtrooide overblyfzels zy moogiyk nog eenige weinige oogenblikken hun droevig noodlot zullen bejammeren, en dan —— dan met dezelve ten gronde gaan, of misſchien naar een ſtrand gevoerd worden, waar zy, onder de wreedheid van ontmenschte Menſchen, de grootſte onaangenaamheden zullen moeten ſmaaken —— onaangenaamheden, voor hun veeltyds erger dan de dood.

Akelige omſtandigheden! elk hunner denkt om het geliefde leven, om agtergelaatene Ouders, Vrouwen en Kinderen. —— Dan eindelyk bedaart het onweder; de hevige winden ver-

min-

minderen; de donders brullen nog —— doch flegts van verre; en alle verſchynzelen van eenen haast eindigenden ſtorm vertoonen zich. De dageraad der blyde hoop gaat op, en glanst reeds op het afgematte gelaat der Schepelingen; en de angst verdwynt, eindelyk, geheel.

Hoe wonderlyk, hoe onbevatbaar, moet de *overgang* der hartstogten zyn, by deezen aanblik!

Maar nu ziet men ook te gelyk de gevolgen van het afgeloopene tooneel; men ontdekt wrakken van vernielde Schepen, elendige overblyfzels van Vaartuigen, van zyne bewoopers verlaaten, en thans een ſpeelbal der woeste en alles vernielende golven geworden. —— Ongelukkige Natuurgenooten! gylieden zyt van uwe Vrienden en Bekenden, ja van onder de levenden, verdweenen, en zyt niet meer! daar alle uwe gemaakte plannen, en uitzigten, en arbeid, met u verlooren gingen.

Zoo doet de gedugte ſtorm de ſtoutſte harten beeven, en ſmoort hun ſneekend *ach* in de opgeruide baaren, daar dezelfde ſtorm de reeds aan hun leven wanhoopenden behouden doet aanlanden.

Welke Tooneelen! —— Komt hier, gy verlaagde Weezens, die met alles ſpot, en met de wyze beſtiering van eene opperſte Oorzaak lacht! Spreekt —— wie dondert in de wolken? wien hoort gy in de ſtormen loeijen? Spreekt —— wie ſtuuwt de golven, dat ze zich als bergen verheffen? wie is het, die donder en ſtorm voortbrengt? Het brult u alles toe: ô Verwaaten ſchepzel, het is de Schepper van 't Heelal, die alle deeze Wonderen werkt!

J. D. V.

Hellevoetſluis.

EENE OPMERKING VAN DEN AARTS-DIACON, MR. PALEY; OVER DE HERVORMING IN KERK EN STAAT.

Dank verdienen allen, die den last onzer Bezwaaren maar met één hunner vingeren aanroëren. En kan ik niet naslaaten aan te merken, dat, wanneer een Man, die een oude en gevestigde Inſtelling aantast, dit doet met gevaar, 'er weinigen zullen gevonden worden, die Veranderingen zullen voorſlaan en doorzetten, behalven Lieden van meer Moeds dan Voorzigtigheids, van meer Opregtheids dan Voorzorgs; Mannen van een vuurigen en doordryvenden aart: en dat, gevolglyk, wanneer wy de Verbeteringen zullen afwagten, tot dat het bedaarde en hoogst voorzigtige gedeelte des Menschdoms daar van een begin maake; tot dat Kerkhoofden die begeeren, of Staatsdienaars dezelve voorſlaan, —— dan durf ik wel voorſpellen, dat wy, (zonder tuſſchenkomst des Allerhoogſten,) zullen blyven die wy zyn, *tot de Herſtelling aller dingen!*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

SAMENSPRAAK, TUSSCHEN MERCURIUS, SOCRATES, EN EENEN HEDENDAAGSCHEN WYSGEER.

Door wylen Mr. BEATTIE, (*den Jongen*) (*).

Mercurius. Kom herwaards, *Socrates!* ik wenschte u te brengen by een Hedendaagsch *Engelsch* Wysgeer.

Socrates. Schoon ik nimmer, voor my zelven, groote aanspraak maakte op de Wysbegeerte, heb ik het altoos daar voor gehouden, dat kennis te maaken met waare Wysgeeren eene hoogst verlangbaare zaak was. Ik verliet de wereld zonder spyt, in de hoope, dat ik, in deeze Gewesten, het gezelschap en de verkeering zou aantreffen van de wyze Mannen der Oudheid. —— Waar is, bid ik u, de Persoon, met welken gy voorhad my in kennis te brengen?

Mercurius. Zie na den *Styx*. Ontdekt gy daar niet een groot vet Man, zeer keurlyk uitgedoscht; herwaards komende, met een kleinen hoed onder den arm? —— Deeze is de Wysgeer, dien ik bedoel.

Socrates. Zulks zou ik uit zyne kleeding bezwaarlyk opgemaakt hebben. Maar ik neem hem niet kwalyk, dat hy zich in kleeding schikte naar de gewoonte van zyn tyd en landgenooten, in zo verre zulks noodig mogt weezen om het voorkomen van byzonder te zyn te vermyden. Neen. Ik wil hem agten als een Wysgeer; dat is als een Vriend van Waarheid en Deugd, Zyne klee-

(*) Wy voegen 'er *den Jongen* by, om hem te onderscheiden van zynen Vader, den, in ons Land, door veele zyner vertaalde en hoogschatbaare Schriften, bekenden J. BEATTIE. Wy zullen den Zoon, der geleerde wereld te vroeg ontrooven, nader onzen Leezeren doen kennen, en meer van hem mededeelen.

kleeding en verdere opſchik raaken my niet. —— *Van* welk eene Weetenſchap heeft hy de grenzen wyder uitgezet? Met welk eene nieuwe Ontdekking heeft hy den voorraad der menschlyke kundigheden verrykt? Of is hy gelukkig geſlaagd in de Beginzelen der Zedekunde, door anderen vastgeſteld, op te helderen? —— Zyne Landgenooten, heeft men my berigt, hebben, *in den laatſten tyd*, groote vorderingen gemaakt in kundigheden, waar van men, ten mynen leeftyde, weinig wist; als de eigenſchappen der Stoffe, de Starrekunde: heeft hy zich, in dat vak, onledig gehouden?

Mercurius. Ik weet niet dat hy zulks gedaan hebbe.

Socrates. Hy zal misſchien zyne naſpeuringen bepaald hebben tot den aart van 's Menſchen Ziel, en mogelyk heeft hy door nieuwe bewyzen de zaak der Deugd ondersteund — of de Vryheid zyns Lands op hegter grondſlagen gevestigd?

Mercurius. Ik vrees dat hy de kennis van 's Menſchen Ziel door geene nieuwe waarneemingen, of door het bevorderen der waarheid, uitgebreid heeft; ja ik twyfel, of hy wel geloofde, dat 'er zodanig iets, 't geen wy *Ziel* noemen, in 't Heelal beſtaat.

Socrates. Mogelyk is hy een Wiskundige?

Mercurius: Als zodanig heb ik nimmer van hem hooren ſpreeken.

Socrates. Veele Weetenſchappen zyn, zints myn vertrek van de Aarde, tot volkomenheid gebragt; en men heeft daadlyk veele zeer groote Ontdekkingen gedaan. Ik bid u, *Mercurius*, zeg my, in welk opzigt deeze Wysgeer de paalen der menschlyke kundigheden uitgezet, of het geloof bevestigd heeft?

Mercurius. Waarlyk, ik vind my verlegen te zeggen, waar in hy het geloof verſterkte; of gy zoudt het verſterking van geloof moeten heeten, de poogingen, door hem aangewend, om de Menſchen aan alles te doen twyfelen — te doen twyfelen aan 't Beſtaan van GOD, van Geest, van Stoffe, van Zichzelven.

Socrates. Zo is dan die Wysgeer een *Scepticus*, een *Twyfelaar*. Dit is een Character, aan de wereld, in mynen leeftyd, gansch niet onbekend. Maar het verwondert my, dat de *Britten*, die (zo men my verhaald heeft) hun Land gezuiverd hebben van een veel min ſchadelyk Dier, den Wolf, een Twyfelaar onder zich duldden. —— En noemt gy, *Mercurius*, zulk een Weezen een Wysgeer?

Mer-

Mercurius. Ik geef hem ſlegts den Naam, dien anderen hem toegevoegd hebben. Gy hebt voorheen de Twyfelaary beſtreeden; en ik zou het een geluk rekenen, indien gy deeze arme ziel, ten minſten voor een gedeelte, wilde zuiveren van het verderf, 't welk zy over zichzelve gehaald heeft. —— Hy zou dit voor eene gunst moeten rekenen: want, indien hy, langs deezen weg, niet gezuiverd worde, zal het, langs eenen anderen, veel min aangenaamen, moeten geſchieden. —— Maar hy is reeds digt by ons genaderd. — Nu, myn goede *Griekſche* Wysgeer, wapen u met al de kragt uwer Wysbegeerte, ſchik alle uwe bewysredenen in orde, rust u toe met opheldering, ſcherp uwe redekunſtige wapenen, doe de ſnede van uw vernuft werken, en het vuur uwer verbeeldingskragt, het vermogen uwer welſpreekenheid, en het treffende van uw — —

Socrates. Zagt, myn Vriend! gy weet ik onderſcheidde my nimmer als een Grootſpreeker. Altoos heb ik het genoeg geoordeeld iemand te overtuigen, zonder hem te overbluffen, of in een hoek te jaagen. Liever wilde ik ſteeds uitlokken dan dringen; want 'er is in de menschlyke natuur eene ſterke geneigdheid om aan geweld wederſtand te bieden, en eene niet min ſterke om het aan zagte overtuiging gewonnen te geeven.

Mercurius. Zal ik hem dan by u inleiden als tot den oerbiedwekkenden *Socrates*, den Voorſtander der Deugd, by welken hy komt, niet om tot het omhelzen der waarheid gedrongen, maar om 'er zagtlyk toe overgehaald te worden? Denkt gy, dat een wederbarſtige ziel, die niet wil bukken voor eene grootere magt, door eene veel mindere zal worden te onder gebragt?

Socrates. Meld hem noch myn Naam, noch myn Character. Ik wil, in dit geval, even als in veele voorgaande, liever voorkomen als een eenvoudig Man, dan als een Wysgeer. Ik wil liever ſchynen de Twyfelaary te begunſtigen, dan tegen te ſtreeven; want dan zal hy my willen hooren, zonder iets te duchten, en zal ik gelegenheid vinden om myn gevoelen te zeggen over eenige van zyne Stellingen, zonder in de verdenking te vallen, dat ik eenig oogmerk hebbe, of om hem te wederleggen, of belachlyk ten toon te ſtellen.

Mercurius. 't Is goed. Ik zal my naar deeze onderrigting ſchikken. —— Dan hy is hier by ons. —— Groote en geleerde Heer! ik verzoek u te mogen inlei-

den tot deezen mynen Vriend, een eenvoudig Man, die op Wysbegeerte noch op Geleerdheid eenigen eisch maakt; maar met eenige opmerking uwe *Proeven* geleezen heeft. —— Vriend, (zich tot *Socrates* wendende) dit is de zeldzaame Man, dien gy zo dikwyls gewenscht hebt te zien. Deeze is de Wysgeer, wiens Schriften zo zeer bewonderd worden in *Europa*, *Asia*, *Africa* en *America;* Schriften, door veelen geleezen, door weinigen verſtaan, en die allen overtuigen.

Socrates. Ik reken my, gelukkig in kennis gebragt te worden met een zo groot Man. Dat veelen diens Schriften leezen, en dat weinigen dezelve verſtaan, kan ik gereedlyk veronderſtellen; maar veroorlof my te *twyfelen*, of door dezelve immer iemand overtuigd werd.

Hedendaagſche Wysgeer. Zagt, myn Heer! niemand door myne Wysgeerige Schriften overtuigd! wat meent gy daar mede?

Socrates. Verre zy het van my dit te zeggen. De *Hemel* verhoede zulks! — Neen — ik heb ongelyk — ik vraag *u* verſchooning, myn Heer! — het *Geval* verhoede zulks — hou! ik heb weder ongelyk — de *Noodzaaklykheid* verhoede zulks — of *Niets* verhoede, dat ik eenig ding, of niets, zo zou vaſtſtellen. —— Ik zeide alleen, dat ik *twyfelde* of ooit iemand daar door overtuigd werd. —— En vergun het my te zeggen, myn Heer! dat gy een aartig ſlag van een Weezen zyt, en dat uwe beginzels weinig met uwe daaden ſtrooken, indien gy daar aan niet even zeer *twyfelt*.

Hedendaagſche Wysgeer. ô, Myn Heer! ik dagt dat gy met my wilde ſpreeken in de taal des gemeenen leevens. —— Wysgeerig geſprooken, hebt gy gelyk. Ik twyfel of myne Schriften immer iemand overtuigden: ik twyfel of ze ooit gedrukt of uitgegeeven werden. —— ô Ja, buiten twyfel, myn Heer! ik twyfel aan alles zeer.

Socrates. Maar zeker, deeze uwe beſpiegeling kan niet welgegrond weezen. Is het mogelyk, dat gy, met een ernſtig vertrouwen, twyfelt of uwe Schriften ooit overtuiging te wege bragten, of ooit in druk verſcheenen?

Hedendaagſche Wysgeer. Maar ik zeg u, myn Heer! dat ik daar aan twyfel met zo veel zekerheids als ik het geloof. —— Neen. Ik meen als ik twyfel aan myn eigen Beſtaan!

Socrates. Gy gelooft dat gy daar aan twyfelt?

Hedendaagſche Wysgeer. Ja, myn Heer! en een ieder, die myne *Proeven* geleezen heeft, zal, indien hy een regt-

regtſchaapen Wysgeer is, gelooven, dat hy ook hier aan twyfelt.

Socrates. Ik bid u, denkt gy het meer gunſtig voor het beginzel van algemeene Twyfelaary, te gelooven dat gy twyfelt, dan te gelooven dat gy niet twyfelt?

Hedendaagſche Wysgeer. Ik zeg u dat gy niets van de zaak verſtaat. En, om u hier van te vergewisſen, twyfel ik of myn geloof in myne twyfeling weezenlyk is, of niet. —— Dit moet ik, volgens myne beginzels, doen; want ik heb gezegd, *ipſe dixi*, dat een waar Wysgeer zo wel wegens zyne twyfelingen, als wegens zyne overtuigingen, twyfelt.

Socrates. Volgens uwe beginzelen, gelooft gy in geen ding, doet gy wel?

Hedendaagſche Wysgeer. In geenen deele. Als een Wysgeer geloof ik niets met zekerheid; en ik heb gezegd, dat hy, die iets met zekerheid gelooft, een *Gek* is. —— Deeze uitdrukking moge u wat onbeſchaafd klinken; maar niemand myner *Vrienden* hadt 'er ooit iets tegen.

Socrates. Gy ſcheent te denken, dat gevestigde twyfeling geloof influit, — influit uw geloof aan uwe twyfeling.

Hedendaagſche Wysgeer. Ja, ik erken dit!

Socrates. Dan kunt gy noch aan eenig ding gelooven, noch aan eenig ding twyfelen; naardemaal het eerſte rechtſtreeks geloof veronderſtelt, en het laatſte ingewikkeld. Zo dat uw ziel zich nooit met eenige gedagten in 't geheel kan bezig houden: want, indien dit zo ware, zou zulks influiten iets, of van geloof of van twyfel, ten aanziene van die gedagten, of van uwe wyze van denken daar over. —— Maar gy erkent, dat twyfeling influit het geloof dat gy twyfelt. Derhalven kunt gy niet denken zonder te gelooven; en daar gy, volgens uwe beginzelen, niet kunt gelooven, zo kunt gy, volgens die eigenſte beginzelen, niet denken.

Hedendaagſche Wysgeer. Ik zeg u, oude Heer! dat gy niets van de zaak begrypt; en dat gy zyt — neen, dat ik twyfel of gy niet zyt een van de hardnekkigſte, onbeſchoftſte, onwelopgevoedſte — — —

Mercurius. Met uw verlof, myn Heer! dat ik u in de reden val. —— Maar ik moet u herinneren, dat gy ſpreekt met iemand, die u in Wysbegeerte gelyk is. —— Ik moet u ook zeggen, dat gy een vreemdeling zyt omtrent onze gebruiken; dat het uw belang niet

zal weezen, *hier* eenige Leer ſtaande te houden, welke gy niet gelooft: want, indien zodanige begrippen niet kunnen uitgedreeven worden door een onderhoud met *Socrates*, dan zal men moeten beproeven of zy beſtand zullen weezen tegen — — —.

Hedendaagſche Wysgeer. *Socrates*, myn Heer! *is* een Perſoon voor wien men begrypen moet dat ik groote hoogagting heb; het is fatzoenlyk in de beste gezelſchappen van hem met eerbied te ſpreeken. Toen ik my te *Parys* bevond, noemde men my (en myne Vrienden beantwoordden zulks beleefd met den weerklank) *le Socrate Moderne*.

Mercurius. Dat zy zo: maar dit doet thans tot de zaak niets. Vaar voort, indien het u behaage, in het geſprek met *Socrates*.

Hedendaagſche Wysgeer. Ik ontken niet, dat, volgens 't geen hy gezegd heeft, het duidlyk genoeg blyke, dat, indien de Ziel beſtondt, en zich met denken kon bezig houden, de eerſte beginzels van naſpeuring op geloof zouden moeten gegrond zyn. Maar, naardien ik het beſtaan der Ziele ontken, en gevolglyk van denken, is het voor my niet noodzaaklyk, toe te ſtaan, dat zyn redenkaveling myne beſpiegeling eenigzins raakt. De Ziel, alhoewel dezelve moet gelooven, indien zy denkt, zal, nogthans, indien zy niet denkt, even zeer mogen twyfelen. —— Dit is myne Leer. En ik durf verklaaren, dat, terwyl ik my op aarde bevond, 'er eenigen waren die zich op de kennis van deeze Leer toeleiden, en veelen die dezelve omhelsden.

Socrates. Dat wil ik gaarne gelooven. Zelfs in uw eigen huis moet gy veele Leerlingen gehad hebben. Elke Stoel in uw ſpreekvertrek hadt ten minſten eenige kennis van de menschlyke Natuur; en de Tafel, op welke gy uwe Proeven geſchreeven hebt, kon een ſtuk van Twyfelaary niet min ſneedig dan gy zelve behandelen.

Hedendaagſche Wysgeer. Foei, *Socrates!* het is beneden de waardigheid van eenen Wysgeer, zo ongerymd te praaten. Welk een hoop van onbeſtaanbaarheden hebt gy hier op een geſtapeld? —— Gaf ik immer, op den verſten afſtand zelve, te verſtaan, of kon ik ooit gelooven, dat een Tafel of een Stoel kon redenkavelen gelyk ik? of veronderſtellen, dat een ſtuk ongevoelige ſtoffe met menschlyke hoedanigheden voorzien was?

So-

Socrates. Eer ik u hier op eenig antwoord geeve, zal ik vooraf, met uw verlof, eene vraag doen ten opzigte van *Niets*, dat denkbeeld, of woord, waar op gy zo zeer gefteld fchynt. Is dit *Niets*, ten aanziene van ftoffe, by voorbeeld, ontbloot van de hoedanigheden van grootheid en vastheid, weezenlyke eigenfchappen der Stoffe? En ten aanziene van de Ziel, is het dan niet ontbloot van alle de hoedanigheden der Ziele?

Hedendaagfche Wysgeer. Ik verftaa deeze vraagen niet recht. Maar ik ftaa toe, dat een *Nietsweezenheid* geene hoedanigheden kan hebben.

Socrates. En wat is uw denkbeeld van *Onderfcheid?* Zoudt gy twee zaaken verfchillend noemen, die beide dezelfde hoedanigheden bezaten?

Hedendaagfche Wysgeer. In geenen deele. Wanneer men van twee dingen als verfchillende fpreekt, moet men daar door begrypen, dat het eene eenige hoedanigheid bezit, welke het andere derft.

Socrates. Wel nu dan, indien Gy en uw Tafel onderfcheiden zyn, moet dan niet een van beiden eenige hoedanigheid of hoedanigheden hebben, die de ander derft? En naardemaal *Niets* geene hoedanigheid, welke ook, kan bezitten; en dewyl Gy en uw Tafel (volgens uwe Befpiegeling) niets zyn, kan ook geen van beiden eenige hoedanigheid bezitten. Weshalven gy, wanneer gy het beftaan van Stoffe en Geest lochent, met de daad erkent, dat dezelfde zaak, op denzelfden tyd, hoedanigheden bezit en niet bezit. —— En gy zult bevinden, dat dit het éénig voorbeeld niet is van zulk eene tastbaare ongerymdheid in de redeneering der Twyfelaaren: gy zult bevinden, dat in meest alle de beginzels uws ftelzels, zo verre het de Twyfelaary betreffe, foortgelyke tegenzeggelykheden fchuilen.

Hedendaagfche Wysgeer. 'Er fchynt eenige ongerymdheid te fchuilen in de veronderftelling dat Geest en Stoffe niet beftaan: dewyl zy blykbaar verfchillen, en derhalven onderfcheidene eigenfchappen moeten hebben. —— Maar ——

Socrates. En gy fchynt te erkennen, dat, indien de Ziel beftaat, algemeene Twyfelaary onmogelyk is, dewyl deeze noodzaaklyk een gebrek van allen denken influit, 't welk onbeftaanbaar is met den aart der Ziele.

Hedendaagfche Wysgeer. Misfchien zou, uit het geen aangevoerd is, het beftaan der Ziele en de onmogelyk-

heid van algemeene Twyfelaarye genoegzaam zeker zyn voor het gros des Menschdoms. —— Maar gy zyt niet bedagt, myn goede Heer! dat ik eene ſtelling beweer, die de kragt van alle tegenbewyzen ontzenuwt. —— Ik beweer, dat de Zinnen en het Geheugen bedrieglyk zyn, en dat, by gevolg, niemand zekerheid kan hebben van de weezenlykheid van 't geen hy ontwaar wordt, of zich herinnert: weshalven wy ons door geene redeneering moeten laaten overtuigen: daar wy, en blootſtaan om die verkeerd te begrypen, en te vergeeten.

Socrates. Het is vreemd, als gy ten deezen opzigte niet ontwaar wordt, dat uwe bewyzen blootſtaan voor dezelfde tegenwerpingen als die uwer tegenſtreeveren. —— Maar, dit overgeſlaagen, welke reden hebt gy, om te beweeren dat de Zinnen bedrieglyk zyn?

Hedendaagſche Wysgeer. Staa my toe deeze vraag met eene andere te beantwoorden. Heeft niet het menschdom in 't algemeen overeengeſtemd, om het vermogen van bevatten, het voorwerp dat bevat wordt, en de werkzaamheid der bevatting zelve, met één en denzelfden naam te beſtempelen? —— hier door aanduidende, dat deeze drie, naar het algemeen aangenomen volksbegrip, weezenlyk dezelfde zaak zyn. Nu, het *vermogen om te bevatten* is 't geen wy de Ziel noemen: en wanneer iemand zegt, myn *gezigt* is zwak, moet ook de *bevatte zaak* aldus weezen; en wanneer iemand zegt, ik zie een vreemd gezigt. En dus geeven de zinnen geen kennis van dingen buiten de Ziel; maar alleen van de zodanige, als daarin begreepen zyn.

Socrates. En kunt gy, in goeden ernst, denken, dat de menſchen, in 't algemeen, wanneer zy een Rivier of een Berg zien, gelooven, dat die alleen in hun eige Ziel beſtaat? Breng my eenig mensch van gezond verſtand, die zo denkt, en ik zal uw gevoelen omhelzen. Maar gy zult bevinden, dat de menſchen nooit het zelfde woord gebruiken, om dingen aan te duiden, welke zy gelooven dat geheel verſchillen. —— Wanneer gy *Londen* ziet van *Highgate-Hill*, hebt gy dan geen gezigt van *Londen*?

Hedendaagſche Wysgeer. Ja.

Socrates. En wanneer gy een Tekening van *Londen* in 't verſchiet beſchouwt, hebt gy dan geen *gezigt* van *Londen*?

Hedendaagſche Wysgeer. Ongetwyfeld.

So-

Socrates. Volgt hier uit, dat de Stad *Londen* en de Aftekening daarvan een en dezelfde zaak zyn; of dat, als gy de Aftekening in uw zak hebt, gy ook de Stad *Londen* in uw zak bergt?

Hedendaagſche Wysgeer. Neen. — Ik erken 'er ſteekt iets in 't geen gy zegt. —— Maar, ſchoon ik eens toeſtond, dat de Zinnen niet bedrieglyk waren, 't welk geen Twyfelend Wysgeer immer erkende, of ooit kan erkennen; dan moet ik nog ſtilſtaan en aandringen op de bedrieglykheid van het Geheugen: deeze alleen is genoeg om alle andere bewyzen te ontkragten: want, indien wy niet zeker gaan omtrent het geen ons Geheugen opgeeft, hoe kunnen wy dan vastheid hebben omtrent de Beſluiten uit de opgave opgemaakt?

Socrates. Het behaage u, op een of twee Vraagen, my te antwoorden. Indien duizend Man dezelfde zaak, op denzelfden tyd, waarnamen, en elk van die duizend, afzonderlyk gevraagd, 'er hetzelfde beſcheid van gaven; zou zulks ten blyke ſtrekken van de naauwkeurigheid hunner waarneeminge, of van derzelver onnaauwkeurigheid?

Hedendaagſche Wysgeer. Van derzelver naauwkeurigheid.

Socrates. Indien duizend Menſchen zich dezelfde zaak met dezelfde omſtandigheden herinnerden; zou dit een bewys weezen van de ſtiptheid of de bedrieglykheid van 't Geheugen?

Hedendaagſche Wysgeer. Van de ſtiptheid.

Socrates. En zou, onder de veele duizenden, die de Geſchiedenis geleezen, met aandagt geleezen, hebben, uws bedunkens, één enkele van gezond verſtand gevonden worden, die in zyne herinnering van de gewigtigſte en minst betwiste gebeurtenisſen, door de Geſchiedſchryvers geboekt, van de rest verſchilde? —— Zou iemand, by voorbeeld, beweeren, dat JULIUS CESAR niet vermoord was door Zaamgezwoorenen; maar opgehangen om Schaapendievery? Dat WILLEM DE I *Engeland* niet, maar *Nieuw Zeeland*, bemagtigde? Dat de *Romeinen* de Stad *Carthago* met twee en veertig Ponders beſchooten? Dat SCIPIO met een kogel HANNIBAL trof, zo als deeze gereed ſtondt om in een Lugtbol te ſtappen? —— En indien der Menſchen geheugens zo zeer bedrieglyk waren, en by gevolg ſteeds verwisſelende, hoe kunnen dan hun-

ne herinneringen der gebeurde zaaken zo naauwkeurig zamenſtemmen?

Hedendaagſche Wysgeer. *Socrates*, ik heb geen geduld meer om langer na u te luisteren: uwe bewysredenen worden verward; en indien gy voortvaart op zulk eenen onwysgeerigen trant te redenkavelen, dan is 't best dat wy het onderhoud afbreeken.

Mercurius. Misſchien zult gy het niet zo gemaklyk vinden, als gy u verbeeldt, om buiten het bereik van *Socrates* en het gezond verſtand te komen. —— Bedenk waar gy u bevind. —— *Parys* en *Verſailles* liggen hier ver van daan. Geloof my, het zal *hier* uwe zaak en belang weezen, wat dit ook in de andere wereld geweest hebbe, te luisteren na de Waarheid, en toe te ſtemmen als gy overtuigd wordt. —— Wederſtreevende halſtarrigheid en Twyfelaary gelden niets in deeze Gewesten.

Hedendaagſche Wysgeer. Ik bemerk dat deeze zaak vry ernſtig begint te worden. Indien gy my noodzaakt te zeggen wat ik denk, zo vrees ik dat ik de Bedrieglykheid van het Geheugen, zo wel als der Zinnen, zal moeten opgeeven.

Socrates. Neem de moeite om te herzamelen wat wy in dit geſprek afgehandeld hebben, en wat 'er uwe toeſtemming in wegdroeg. —— Wy hebben gezien, dat noch de Zinnen, noch het Geheugen, bedrieglyk mogen heeten: en dat, derhalven, elk bewys, door de rede by aanhoudenheid goedgekeurd, voor een regtmaatig en voldingend bewys mag worden aangezien. —— Gy erkende, dat Geest en Stoffe hoedanigheden bezaten, en gevolglyk beſtonden: en dat, het beſtaan der Ziele toegeſtaan zynde, algemeene Twyfelaary onmogelyk is.

Hedendaagſche Wysgeer. Uwe bewysredenen ſchynen eenigen grond van vastheid te hebben. En ik moet bekennen, dat ik met leedweezen bemerkt heb, hoe uwe Leer, kort vóór ik de andere Wereld verliet, meer en meer opgangs maakte, tot ſchade van myn Roem, en tot nadeel van myn Boekverkooper.

Socrates. Gy verliet de andere Wereld! Ik wil op my neemen te bewyzen, volgens uwen redeneertrant, dat gy 'er u nog bevindt.

Hedendaagſche Wysgeer. Ik wenschte hartlyk dat gy zulks konde doen. —— Hoe zoudt gy dat bewyzen, bid ik u?

So-

Socrates. Ik zou dit kunnen bewyzen, uit aanmerking dat gy u by de Onderaardſche Schimmen bevindt.

Hedendaagſche Wysgeer. Myn goede oude Heer! gy hebt niet alleen uwe Wysbegeerte, maar ook uw Verſtand, verlooren. Hoe, dit zou hetzelfde weezen als eene ſtelling te bewyzen uit een beginzel vlakuit daar mede ſtrydig.

Socrates. En is deeze tegenzeggelykheid meer in 't oog loopend, dan eene *Algemeene Twyfelaary* af te leiden uit eenig beginzel van *Geloof*, welk ook? Laat het beginzel weezen welk het wil, of dat Geest en Stoffe beſtaan of niet beſtaan; het ſluit geloof in: en uit een geloofd beginzel te bewoeren, dat wy niets kunnen gelooven, is, myns oordeels, niet minder belachlyk, dan te bewyzen, dat gy in de andere Wereld zyt, om dat gy u in deeze bevindt. —— Gy erkende, dat Geest en Stoffe beſtaan, en dat, by gevolge, algemeene Twyfelaary onmogelyk is: gy ziet nu dat dit voor eene onmogelykheid moet gehouden worden, zelfs by iemand, die dwaas genoeg kon weezen, om te gelooven, dat Geest en Stoffe niet beſtonden.

Hedendaagſche Wysgeer. Ik vrees dat myn dus lang zo zeer geliefkoosd ſtelzel zal in duigen vallen. Maar is het niet jammer, een Stelzel, zo zeer ſtrookende met alle de fraai- en aangenaamheden eens Leevens naar den eerſten trant, en 't welk het hart der menſchen van zo veele anders bekommerdheid verwekkende bezwaaren ontlast, en van allen angst, wegens een Toekomend Beſtaan, bevryd, overhoop geworpen te zien?

Socrates. Gy vergeet nog waar gy u bevindt. Gy kunt, zo het ſchynt, ook in deeze Wereld, u niet onthouden van de losbandige beuzelpraat en gezwets, u in de andere Wereld zo hebbelyk eigen geworden. — Wat de ſtrekking uws Leerſtelzels aanbelangt, en de gevolgen, welke daar uit ongewrongen mogen getrokken worden, kan geen mensch, in ſtaat om bezadigd te denken, een enkel oogenblik aanzien als heilzaam voor het Menschdom. Gy, gy zelfs, zult wel ras dit denkbeeld toevallen, indien gy het niet alreede omhelsd hebt. —— Alle Liefde tot GOD, alle Liefde tot den Naasten, en tot onszelven, moet verlooren gaan volgens deeze beginzellooze Leerſtelling: want, wie kan liefhebben 't geen hy niet gelooft dat beſtaat? Niemand zal te rugge gehouden worden van eenig misdryf, welk te pleegen hy voor zich

baat

baat agt. Immers, Wysgeeren van dien ſtempel leeraaren, dat de Rede de Dienaresſe, of liever de Slaavin, moet weezen van Drift; dat de aanprikkelingen van Hartstocht, de noodzaaklyke uitwerkzels zynde van noodwendige oorzaaken, onwederſtandlyk zyn, en, uit deezen hoofde, niet behooren of kunnen wederſtreefd worden. Dat 'er geen rede altoos is, om Zedelyke Deugd van Verſtandsbekwaamheid te onderſcheiden; met andere woorden, dat de menſchen onder geen ſterker verpligting liggen, om regtvaardig, dan om welſpreekend, te zyn; en dat een zwak geheugen te hebben even ſlegt is als een zakkenroller te weezen. —— Maar het verveelt my, hier over breeder uit te weiden. Ik zal, ten ſlot, alleen zeggen, dat die beginzellooze Leerſtellingen niet geſchikt zyn voor het verſtand of het hart van iemand, die niet teffens een dwaas en een guit is; en dat gy, door uwe poogingen aan te wenden, om alles, wat, ten opzigte van de Ziel, geloofd is, om ver te werpen, der Wysbegeerte denzelfden dienst gedaan hebt, als een Vorst zyn Volk zou doen, met allen bedwang der Regeeringe weg te neemen, en gevolglyk alle beſcherming.

EENIGE OUDHEIDKUNDIGE BERICHTEN OVER DE BOTER.

(Uit het Hoogduitsch.)

De Melk, het natuurlykſte en algemeenſte voedzel der menſchen, is een mengzel uit drie verſchillende beſtaandeelen: *Huy*, *Boter* en *Kaas*; de kaaſige deelen zyn ſlymig en geleiagtig, de *Boter* is het vette, olieagtige en brandbaare, deel; beide zyn in het vogt bekend onder den naam van *Huy*, niet eigenlyk volkoomen opgelost, maar veel meer, even als in eene *Emulſie* of *Amandelmelk*, verdeeld en verſpreid; waarom ook deeze beſtaandeelen, zonder eenige kunſtige voorbereiding, alleen door ſtil te ſtaan van één ſcheiden. Als dan begeeven zich de olieagtige deelen naar de oppervlakte, en maaken daar dat geen uit, welk onder den naam van *Room* of *Zaan* bekend is. Naa de ſpoedig daarop volgende ſtremming, ſcheiden zich de kaaſige deelen van de huy. Deeze ſtremming word ook in verſchillende opzichten door kun-

ſtig

ſtige byvoegzels bewerkt, waardoor dan de *Producten*, of liever *Educten*, menigerlei verandering ondergaan. Het kaaſige deel word uitgeperst, met zout, ook wel met ſpeceryen, gemengd, in vormen gedaan, gedroogd, en onder den naam van *Kaas* gebruikt. De afgeſchepte room word, door eene genoegzaame beweeging in de zogenaamde Boter-kerne, van de huy en kaaſige deelen afgeſcheiden, en tot gewoone *Boter* gemaakt.

Deeze, hoe algemeen ook haar gebruik tegenwoordig in het grootſte gedeelte van *Europa* is, is den Ouden geheel niet, of zeer gebrekkig, bekend geweest (*). Het is wel waar, dat de oude Vertaalers der *Hebreeuwſche Boeken* (†) daarin eenige melding van dezelve gemeend hebben te vinden (‡); tegenwoordig echter zyn de beſte *Uitleggers* het daarover eens, dat het woord חמאה (*Chamea*) *Melk* of *Zaane*, of zuure, dikke melk, ten minſten geen *Boter*, betekent (§). Duidelyk is hier iets vloeibaars onder te verſtaan; want de *Chamea* zoude tot het waſchen der voeten dienen, gedronken worden en dronken maaken, zo als dan ook wezenlyk zuur geworden *Paardemelk* dronken maakt. Van *ſtroomen van Melk* kan men zich wel eene verbeelding maaken; maar van *ſtroomen van Boter* gaat dit niet wel aan. De misſlag is door de *zeventig Overzetters* begaan, welke het *Hebreeuwſche* woord door βούτυρον vertaald hebben. Deeze, welke 200 Jaaren na HIPPOCRATES, en wel in *Ægypten*, leefden, konden wel, zo als MICHAËLIS aanmerkt, *Boter* kennen, of 'er van gehoord hebben; hoewel het zeer waarſchyn-

(*) Zie hier over de volgende Schriften: MARTINI SCHOOCK *Tractatus de Butyro; acceſſit ejusdem diatriba de averſatione Caſei.* Groning. 1664. —— H. CONRINGIUS *de habitus corporum Germanicorum antiqui & novi cauſis.* Helmſt. 1666. — VOSSII *Etymologicon. Art. Butyrum. Traité de la police par* DELAMARE. Lib. II. p. 799. —— TOB. WALTHERI *Diſſertatio de Butyro.* Altorf. 1743. —— C. GESNERI *libellus de Lacte & operibus lactariis, cum Epiſtola ad* AVIENUM *de Montium admiratione.* 1543.

(†) BOCHART. *Hierozoic.* II, 45. p. 473.

(‡) I MOSES 18, 8. V, 32, 14. —— RICHTEREN 5, 25. II SAMUEL 17, 29. — JESAIAS 7, 15, 22. — JOB 20, 17. en 29, 6. —— SPREUKEN SALOMONS 30, 33.

(§) MICHAËLIS *ſupplementorum ad Lexica Hebraica* pars I. p. 807. *und deſſen Moſaiſches Recht*, §. 291 und 205.

ſchynlyk is, dat zy *Room* of *Zaane*, en niet onze gewoone *Boter*, gemeend hebben. Wie volgens de gewoone vertaalingen hier over oordeelen wilde, die zoude in de *Spreuken Salomons* zelfs de bereiding der *Boter* door *ſlagen* meenen te vinden; de woorden echter betekenen: *preſſio, frictio mulgentis educit lac;* dus hier van *Melk*, niet van *Boter*, geſprooken word.

Het oudſte hoewel zekerlyk noch zeer duister en twyfelagtig naricht, over de *Boter*, vind men in het verhaal van HERODOTUS over de *Scythen* (*). Deeze, zegt hy, gieten de Paardemelk in houten vaten, laaten ze van hunne blinde knegten ſterk beweegen, en neemen 'er dan dat geen af, 't welk boven op dryft, 't geen zy voor ſmaaklyker en kostbaarer houden, dan dat zich op den bodem van het vat vastzet. Hier ſpreekt hy duidelyk van eene afſcheiding der beste deelen van de melk, door eene ſterke beweeging; en het ſchynt, dat men hier *Boter* verſtaan moet, daar ook tevens de byna gelyktydige HIPPOCRATES dezelfde zaak nog duidlyker verhaalt. De *Scythen*, zegt deeze, gieten de Paardemelk in houten vaten, en beweegen ze ſterk; alsdan ſchuimt zy, ſcheid zich af, en het vet, als het ligtſte deel, zet zich op de oppervlakte, en word *Boter* genoemd. Het onderſte is zwaarer en dikker, welk, doorgekneed en behoorlyk bewerkt, gedroogd, en *Hippace* genoemd wordt. De huy blyft in het midden (†). Waarſchynlyk hebben de *Scythen* de ſcheiding der kaaſige deelen van de huy door verwarming der melk, of een of ander byvoegzel, bevorderd. Het is hier dan ook voor 't eerst, dat de naam van *Boter* voorkoomt, welke HIPPOCRATES noch aan eenige andere plaatſen noemt, en ten uitwendigen gebruike aanbeveelt (‡). Ook heeft hy daarvoor noch eene andere be-

(*) HERODOT. IV, 2. p. 281: *Poſteaquam emulsere lac, in cava vaſa lignea diffundunt; & compungentes ad illa vaſa caeca lac agitant* (δονέουσι τὸ γάλα), *cujus quod ſummum eſt, deliberatur, pretioſiusque habetur, vilius autem quod ſubſidit.*

(†) *De morbis.* Lib. 4. Ἵππάκη is Paarde-kaas, zo als hy zelve noch aan eene andere plaats (*de aëre, locis & aquis.* Sect. III. p. 74.) 'er uitdrukkyk van ſpreekt.

(‡) *De natura Mulierum.* Sect. V. p. 137. 2 Sect. V. p. 435 &c. VOSSIUS heeft dus in zyn *Etymolog.* p. 84. zeer onregt, dat DIOSCORIDES dit woord het eerst zoude gebruikt hebben.

benaaming, welke by de *Grieken* eerder als de voorige ſchynt in gebruik geweest, maar daarna verouderd, te zyn; te weeten τιτύριον, welk HIPPOCRATES eenige maalen gebruikt heeft (*). Dat dit woord *Boter* betekent, en ten tyde van GALENUS reeds in onbruik geweest is, ziet men daaruit, dat deeze, in zyne verklaaring der verouderde uitdrukkingen van HIPPOCRATES, het door βούτυρον overgezet heeft (†). Reeds vóór hem had EROTIANUS het in zyn *Hippocratisch* Woordenboek op dezelfde manier verklaard, en daarby noch uit een oud Schryver aangemerkt, dat de *Phrygiers* de Boter τιτύριον noemden, van welken dus de *Grieken* dit woord ſchynen overgenomen te hebben (‡). Het koomt voor 't overige zeldzaam voor; men vind het noch by HESYCHIUS, noch by SUIDAS, noch by POLLUX (§).

Terſtond na HIPPOCRATES leefde de Dichter ANAXANDRIDES. Deeze, met de Dochter van den Thraciſchen Koning COTYS getrouwd zynde, heeft de Bruiloft van IPHICRATES, en het in *Thracien* gegeeven gastmaal, beſchreeven; dáár, zegt hy, hebben de *Thraciers Boter* gegeeten (**), welk de *Grieken* toen zekerlyk noch voor een wonderbaar eeten aangezien hebben. DALECHAMP heeft zeer te onregt βουκολους in plaats van βουτυρον willen leezen (††).

By dit alles was het toch niet te verwagten, dat ARISTOTELES de *Boter* geheel niet genoemd, ja aan dezelve naauwlyks zoude gedagt hebben, daar men toch by hem veele naauwkeurige berichten over de *Melk* en *Kaas* aantreft, welke eene zorgvuldige waarneeming ſchynen aante duiden. In den beginne ſpreekt hy van twee beſtaandeelen der *Melk*, het *waterachtige* en het *kaaſige*, en eerst naderhand, wanneer men het 't minst verwagten zoude, merkt hy aan, dat 'er ook noch in de melk een *Vet* is, welk

(*) *De morbis Mulierum.* Lib. 2. p. 209 en 210.

(†) Volgens de uitgaaf van Baſel van 1538. Fol. V. p. 715.

(‡) EROTIANUS, *in Lexico*, waarvan FABRICIUS *Bibl. Græca* IV. p. 571 narigt geeft.

(§) PHAVORINUS zegt echter in zyn *Dictionar. magnum*, Venet. 1712. p. 603. τιτύριον. τὸ βούτυρον, παρα τῷ Ἱπποκράτει.

(**) ATHENÆI *Deipnoſ.* IV. p. 131.

(††) CASAUBONI *animadv. in Athen.* Lib. 4. c. 3. p. 248. Over ANAXANDRIDES, zie FABRICIUS *Bibl. Gr. p. 666, 740.*

welk onder zekere omſtandigheden even als *Olie* wordt (*). By STRABO koomen drie plaatſen voor, welke hier toe betrekking hebben. Hy zegt, dat de *Luſitaniers* zich, in plaats van *Olie*, van *Boter* bedienden; 't zelfde meldt hy ook van de *Æthiopiers* (†), en op eene andere plaats verhaalt hy, dat de gewonde *Olyphanten*, door het drinken van *Boter*, de pylen uit hun lichaam dreeven, en zich genazen (‡). Ik ſtaa toe, dat ik my verwondere, dat de oude *Æthiopiers Boter* gekend hebben, hoewel JOBUS LUDOLFUS het bevestigt (§). Ook moet men wel opmerken, dat ARISTOTELES de *Olyphanten*, om zich te geneezen, geen *Boter*, maar *Olie*, drinken laat (**); welk gevoelen ook PLINIUS voordraagt (††). 't Zelfde verhaalt ÆLIANUS: de *Olyphant* gebruikte hier toe de bloemen van den Olyfboom, of de Olie zelf (‡‡). ARRIANUS, welke 100 Jaaren na STRABO geleefd, en van de ziekten en geneesmiddelen der *Olyphanten* alles in dezelfde orde als STRABO verhaald heeft, heeft deeze byzonderheid alleen weggelaaten (§§). Zoude de *plaats van* STRABO wel echt zyn? *Ælianus zegt toch*, aan eene andere plaats, dat de *Indiaanen* de wonden der *Olyphanten* met *Boter* beſmeerden (***).

PLUTARCHUS verhaalt, dat eene *Spartaanſche* Vrouw by BERENICE, de Gemaalin van DYOTARUS, gekoomen was; dat de eene na zalf, de andere na boter, gerooken had, en dat zy daarom elkanders reuk niet hadden kunnen verdraagen (†††). Moogelyk heeft men zich dan toen met *Boter* geparfumeerd.

Van meer belang is het, 't geen DIOSCORIDES en GALENUS hier van aangetekend hebben. De eerſte zegt: goede *Boter* word uit de vetſte, zo als Schaapen- en Geiten-melk, daar door bereid, dat men ze in een vat zo lange beweegt, tot zich het vette gedeelte afgeſcheiden

(*) *Hiſtoria Animalium*, III, 20. p. 384.
(†) Lib. 3. p. 223. en Lib. 17. p. 1176.
(‡) Lib. 15. p. 1031.
(§) *Hiſtoria Æthiopum*. Lib. 4, 4, 13.
(**) *Hiſtor. Animal.* VIII, 31. p. 977.
(††) *Hiſtor. natur.* VIII, 10. p. 440.
(‡‡) *Hiſtor. Animal.* II, 18.
(§§) *Indica*, p. 537. *ed.* BLANCARDI. 1668.
(***) Lib. 13. cap. 7.
(†††) *Adverſus* COLOTEM p. 1109.

den heeft. Deeze *Boter* ſchryft hy dezelfde Genceskundige werking toe, welke men noch dagelyks van onze tegenwoordige *Boter*, voornaamelyk by het uitwendig gebruik, ondervind. Ook is hy de eerſte Schryver, welke meld, dat men met verſche *Boter*, in plaats van Olie, groenten ſtooven, en ze in plaats van ander vet tot gebak gebruiken kan. Men bereidde toen ook uit de *Boter* een zeker ſoort van *Roet* (Ruſz), welke uitwendig voor ontſtooken oogen, en meer andere ongemakken van die natuur, aangewend wierd. Men goot de *Boter* in een lamp, en na derzelver verbranding deed men 'er weder nieuwe by, tot men de verlangde hoeveelheid Roet, of *Ruſz*, in een daar boven geplaatst werktuig verzameld had (*).

GALENUS, welke de geneezende kragten der *Boter* noch naauwkeuriger beſchreven en bevestigd heeft, merkt uitdruklyk aan, dat *Koe-melk* de vetſte *Boter* geeft; de *Schaapen-* en *Geiten-melk* minder vet zy, en het minst de *Ezelinnen-melk*. Hy geeft tevens zyne verwondering te kennen, dat DIOSCORIDES gezegd heeft: *Schaapen- en Geiten-melk geeven Boter;* hy verzekert, zelve ze uit *Koemelk* te hebben zien bereiden, en gelooft, dat ze van deeze melk haaren naam ontleend heeft (†). Men kan, zegt hy, de *Boter* zeer wel tot zalven gebruiken, en het leder 'er even zo goed als met Olie mede inſmeeren. Zelfs bedient men zich in koude landen, waar men geen Olie heeft, van *Boter*, by het Bad; en dat ze een wezenlyk vet is, ziet men duidelyk daar uit, dat, wanneer men ze op gloejende koolen giet, 'er een vlam ontſtaat (‡). Uit dit alles ziet men, hoe weinig de *Boter* by de *Grieken* en *Romeinen* ten tyde van GALENUS (§), op 't einde van de 2de Eeuw, bekend en in gebruik moet geweest zyn. De *Latynſche* Schryvers, welke van de oude *Duitſchers* eenige berigten gegeeven hebben, melden allen, dat deeze voornaamlyk van *melk* geleefd hebben; alleen daár in zyn zy het niet eens, dat zommigen hun het gebruik van de *Kaas* toeſchryven, terwyl anderen verzekeren, dat zy ze niet eens hebben weeten te bereiden.

(*) *Mater. Medica.* II, 81. p. 107.
(†) *De Simplic. med. facultat.* Lib. 10, p. 151. *Edit. Baſil.* II. p. 134.
(‡) *De aliment. facultat.* III, c. 15, p. 54.
(§) GALENUS ſchreef te *Romen*.

reiden (*). PLINIUS, daarentegen, zegt, dat zy wel geen *Kaas*, maar *Boter*, gemaakt, en ze als de aangenaamſte ſpyſe gebruikt hadden; ja zelfs ſchryft hy hun de uitvinding 'er van toe. Want het is zeer waarſchynlyk, dat hy, onder den naam van *Barbaaren*, *Duitſche Volkeren* verſtaan heeft; ook is zyne beſchryving der *Boter* zo duidelyk, dat ik my niet begrypen kan, hoe men ze in twyffel heeft kunnen trekken (†). Zeer wel merkt hy aan, dat, om, in de koude, *Boter* te maaken, het noodig is, dat de *melk* een weinig warm gemaakt worde. Het *Botervat* ſchynt ook met het tegenwoordig in gebruik zynde zeer veel overeenkomst gehad te hebben; ten minſten het was bedekt, en in het dekſel waren eenige gaten (‡). Maar het geen hy van *Oxygala* zegt, is eenigzints bezwaarlyk te verſtaan. Ik meene zeer zeker, dat by PLINIUS geheele regels en woorden verplaatst zyn, niettegenſtaande ik in de handſchriften geene verſchillendheid aangemerkt vinde, welke deeze gisſing verdedigen kan. Als ik alreeds zelve de proef genomen had, door verplaatzing der woorden eenen duidelyken zin 'er van voor den dag te brengen, vond ik eerst, dat ik byna even zo geraaden had, als reeds DITHMAR, vóór my, deeze plaats geſchikt had. Hy brengt ze naamelyk in zyne aanmerkingen op TACITUS byna zo by als ik ze leezen wilde, en wel zo ſtout, dat hy het niet eens laat merken, dat men ze tot hier toe anders geleezen heeft. Waren wy *Critici*, zo konde deeze gelykheid van gisſing een gunſtig vooroordeel voor hem doen gebooren worden; maar DITHMAR was ook Hoogleeraar in de Œconomiſche Weetenſchappen (§).

Oxy-

(*) CÆS. *de bello Gall.* IV, 1. VI, 22. en STRABO van de *Brittanniers.*

(†) PLINIUS XI, 41. p. 637.

(‡) PLINIUS XXVIII, 9. p. 465.

(§) Volgens myne meening moet deeze plaats dus geſchikt worden: —— *præligato. Quod eſt maxime coactum, in ſummo fluitat. Id exemptum, addito ſale, butyrum eſt, oleoſum natura. Quod reliquum eſt, decoquunt in ollis. Additur paululum aquæ (aceti?), ut aceſcat. Id quod ſupernatat, oxygala appellant. Quo magis virus reſipit, hoc præſtantius indicatur. Pluribus compoſitionibus miſcetur, inveteratum. Naturæ ejus adſtringere, mollire, replere, purgare.* —— De gisſing van DITHMAR vind men in TACITUS *Libell. de moribus German.* Francof. ad Viadrum, 1766. 8vo. p. 140.

Oxygala was blykbaar eene ſoort van *Kaas*, welkers bereiding COLUMELLA het best beſchreven heeft (*). Hiertoe liet men gewoonlyk de verſche melk zuur worden, en goot de huy 'er dan zagtjens af. Van deeze bereiding ſpreekt PLINIUS aanſtonds hierna, maar eerst erinnert hy noch, onder even denzelfden naam, aan eene ſoort van *Kaas*, welke uit de in de Botermelk teruggebleeven en door zuur en kooking afgeſcheiden kaaſige deelen gemaakt, en ook naderhand op allerlei manier vermengd wierd. Zy moet gewoonlyk zuuragtig geweest zyn, wyl zy, volgens GALENUS (†), de tanden aangreep of ſtomp maakte, hoewel deeze naderhand noch van eene andere ſoort van *Kaas*, onder den naam van *Caſeus oxygalactium*, melding maakt (‡), welke zeer zagt geweest is. In de *Geoponica* (§) word geleerd, hoe men deeze *Kaas* het langst versch behouden kan.

Neemt men myne leezing aan, zo zyn die van PLINIUS aangegeeven Geneeskundige werkingen niet van de *Boter*, maar van de *zuuragtige Kaas*, te verſtaan, en zeer zeker zullen de Geneesheeren ze liever aan de *Kaas*, dan aan de *Boter*, toekennen (**). Of voor 't overige TACITUS onder *Lac concretum*, welke hy als de gewoonlyke ſpys der *Duitſchers* noemt, *Kaas* of *Boter* gemeend heeft, wil ik niet onderzoeken, wyl de bewyzen ter beſliſſing ontbreeken, en verder niets 'er aan verlooren is (††).

Tot hier toe heb ik alles, wat ik in de Schriften der Ouden over de *Boter* gevonden heb, in eene Chronologiſche orde verhaald, en zal 'er nu noch eenige aanmerkingen byvoegen. Dat de *Boter* geene *Griekſche* en noch minder eene *Romeinſche* uitvinding geweest is, maar dat de eerſte ze door de *Scythen*, *Thraciers* en *Phrygiers*, de andere door de *Duitſche Volkeren*, hebben leeren kennen, is uit het aangeworde zeker. Hierom hebben eenigen niet onwaarſchynlyk gegist, dat ook wel de naam

Pp 2

(*) Lib. XII, 8. p. 786.
(†) *De aliment. facultat.* III, c. 16. p. 55.
(‡) l. c. cap. 17. p. 57.
(§) Lib. XVIII, 12. p. 1188.
(**) Men zie, wat MERCURIALIS hier tegen, p. 38, gezegd heeft.
(††) *De morbis German.* cap. 23, CONRING heeft over deeze plaats voornaamelyk geſchreven; de overige Uitleggers hebben 'er zich niet by opgehouden.

βούτυρος of βούτυρον niet oorſpronglyk *Grieksch* zy, maar met de *Boter* zelfs van de vreemdelingen zoude aangenoomen geweest zyn.

CONRING b. v. gelooft, dat dit woord van de *Scythen* afkomſtig is. Evenwel hebben het de *Grieken* zelven, en de *Latynen*, voor *Grieksch*, te weeten voor eene zamenſtelling van βοῦς en τυρὸς, gehouden, zo als men uit de aangevoerde woorden van GALENUS en PLINIUS zien kan. Deezen was de *Kaas* veel langer bekend, en het is daarom niet onwaarſchynlyk, dat zy in 't eerst de *Boter* voor eene ſoort van *Kaas* hebben aangezien; daarenboven ſchynt τυρὸς in den beginne elk ſoort van ſtremſel (*Coagulum*) betekend te hebben. Maar noch onverwagter is de eerſte helft van het woord deswegen, wyl den *Grieken* in den beginne alleen de *Boter* uit *Paarden-melk*, daarna die uit *Schaapen-* en *Geiten-melk*, en ten laatſten eerst die uit *Koe-melk*, bekend geworden is. Hierom denkt SCHOOK, dat de eerſte ſyllabe alleen eene vergrooting of een uitſteekend ſoort van *Kaas* beteekent (*). Dit echter zoude vooronderſtellen, dat de *Grieken* de *Boter* aan de *Kaas* hadden voorgetrokken, daar zy deeze toch ten allen tyde voor veel onbruikbaarer en geringer gehouden hebben. Dat tegenwoordig in de meeste taalen het zelfde woord gebruikt word, beſlist niets; voornaamelyk daar de *Zweeden* het geheel ander woord *Smör* gebruiken, en welke ook wel de oudſte, en noch in de negende Eeuw gewoonlyke, *Duitſche* benaaming geweest is. Want LIPSIUS heeft, in een oud Woordenboek van dien tyd, het woord *Knosmer*, *Butyrum*, gevonden, waar van de eerſte lettergreep zeker het woord *Koe* is, *Koe-ſmeer* (†). Echter wil ik gaarne deeze woord-oorſpronglyke (Etymologiſche) onderzoekingen, welke altoos onzeker blyven, laaten vaaren, en alleen noch aanmerken, dat, volgens HESYCHIUS, de *Boter* op het Eiland *Cyprus*, waar ik ze geheel niet verwagt had, ἔλφος zoude genoemd geweest zyn, en welk woord ook wel uitlandsch kan zyn.

(*) Hiertoe behoort, wat VARRO zegt, *de re rustic.* II, 5, p. 274.

(†) LIPSII *Epist. ad Belgas Cent.* III, 44. volgens de uitgave in 8vo. van 1639, p. 915. Men zie ook OLAI WORMII *Literatura Runica*, cap. 27.

zyn. (*). Ook na dat de *Grieken* en *Latynen* de *Boter* hadden leeren kennen, hebben zy dezelve toch alleen maar in plaats van Zalf, in de Baden, en voornaamlyk ten Geneeskundigen gebruike, aangewend. Behalven de reeds bygebragte bewyzen verdient ook noch eene plaats van COLUMELLA. (†) opgemerkt te worden, wyl deeze, en niet PLINIUS, zo als VOSSIUS meent, de eerſte *Latynſche* Schryver is, welke het woord *Butyrum* genoemd heeft. PLINIUS beval ze, met honig tot een zalf gemaakt, by het tanden krygen der kinderen, en by mondzweeren (‡).

Over 't algemeen ſchynen de *Romeinen* voornaamelyk de kinderen met *Boter* geſmeerd te hebben (§). De *Bourgondiers* ſmeerden zich de hairen 'er mede (**). Noch merkwaardiger is eene plaats by CLEMENS *van Alexandrien*, waar hy uitdruklyk meld, dat eenigen *Boter*, in plaats van *Olie*, in de lampen brandden (††). In tegendeel is het zeer waarſchynlyk, dat noch *Grieken* noch *Romeinen* dezelve in de Keuken, ter bereiding der Spyzen, noch als nagerecht op de tafel, zo als tegenwoordig algemeen de gewoonte is, gebruikt hebben. Men vind ze nergens, by GALENUS en anderen, welke toch by andere gelegenheden van dezelve geſprooken hebben, onder de Spyzen genoemd. APICIUS heeft geen de minſte melding van dezelve gemaakt, even min de Leeraars in de Land-huishoukunde, welke toch van *Melk*, *Kaas* en *Olie*, zeer uitvoerige berichten gegeeven hebben. Dit is dan zekerlyk, zo als anderen reeds aangemerkt hebben, van daar te verklaaren, wyl men zich toen geheel aan het gebruik van goe-

(*) MARTINUS, *in Lexic. Philolog. Art. Butyrum*, leidt ἴλφος van *albus* af.

(†) Lib. VI, 12. p. 582.

(‡) XXVIII, 19, Sect. 78. p. 486.

(§) Hiertoe behoort ook de plaats van TERTULLIANUS *adverſus Jud.* 9. *Aliud eſt, ſi penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad ſolem unđi prius, dehinc pannis armati, & butyro, ſtipendiati.*

(**) SIDONIUS APOLLINARIS, Carm. 12.

Quod Burgundio cantat esculentus,
Infundens acido comam butyro.

(††) CLEMENS ALEXANDR. *pædag.* I. pag. 107.

goede Olie gewend had; zo als noch tegenwoordig de *Boter* in *Italien*, *Spanjen*, *Portugal*, en in het Zuiden van *Frankryk*, weinig in gebruik is, waar men ze in tegendeel noch, volgens de oude manier, in de Apotheeken ten Geneeskundigen gebruike koopen kan (*). Ook is het waar, dat men ze in de warme Landen niet wel goed bewaaren kan.

Eindelyk zal ik 'er noch eene, door my zelv', zo verre ik weet, het eerst gemaakte, aanmerking byvoegen. Het koomt my naamelyk voor, uit alle de bygebragte berichten, te moeten besluiten, dat men, ten tyde der aangehaalde Schryveren, de *Boter* noch niet zo zuiver en van zulk eene vastheid heeft weeten te bereiden, als die, welke wy thans gebruiken; veel meer geloove ik zeker, dat zy toen in eene olieachtige gedaante, ja byna vloeibaar, geweest is. Overal is van de *Boter*, als van iets vloeibaars, gesprooken; wy snyden, kneeden en smeeren ze, maar de Ouden gooten ze uit, even als men Olie uitgiet. GALENUS zegt: men zal, als men *Boter-rus* maaken wil; telkens wederom nieuwe Olie in de lamp 'er bygieten. Als de Ouden vaste of stryve *Boter* in hunne lampen zodanig gebruikt hadden, als onze Bergtieden thans het smeer of ongel tot hunne lampen in de diepe kuilen gebruiken, zouden zy zekerlyk niet het woord *gieten* verkoozen hebben. Men zegt: de Olyphant drinkt *Boter*; en de *Griekſche* Overzetters der *Hebreeuwſche* boeken moeten zeer vloeibaare *Boter* gekend hebben, daar zy zich zelfs *ſtroomen van Boter* hebben kunnen voorſtellen. HECATÆUS, by ATHENÆUS, noemt de *Boter*, waar mede de *Pœoniers* zich besmeerden, *Olie van Melk* (†). CASAUBONUS erinnert noch (‡), dat deeze uit-

(*) Als LEODIUS den Keurvorst FREDERIK DE II, van de *Paltz*, op zyne reizen door *Spanjen* vergezeide, en, daar ter plaatze, het geen tot de noodwendigheden der reis behoorde, koopen wilde, wees men hem, op zyn aanhoudend vragen na *Boter*, in een Apotheek, waar men, uit hoofde der hoeveelheid die hy koopen wilde, zich ten hoogſten verwonderde, en hem in een blaas een kleinen voorraad, die reeds bedorven was, toonde, welke daar ten uitwendigen gebruike bewaard wierd. H. T. LEODII *vita & res geſta* FRIDERICI *Palatini*. Francof. 1665. Lib. VI.

(†) Αλείφονται δὲ φησιν ἐλαίῳ ἀντὶ γάλακτος. Lib. X. p. 447.

(‡) *Animadv. in* ATHEN. X. cap. 14. p. 744.

uitdrukking daar van daan is af te leiden, wyl men zich van *Boter*, in plaats van *Olie*, bedient, en daarom ook van haar, even als van Olie, gesprooken heeft, zo als men in den beginne de *Zuiker* voor *Honig* hield, om dat zy zoet als *Honig* was, en men zich 'er in derzelver plaats van bedienen konde. Zo heeft HIPPOCRATES *Varkens-reuzel Varkens-olie* genoemd (*). Zeer gaarne zoude ik deeze verklaaring goedkeuren, zo niet overal, zonder uitzondering, zulke uitdrukkingen voorkwamen, die men alleen ten opzichte van iets vloeibaars gebruiken konde. 't Kan zyn, dat, in warme Landen, de Boter meestendeels vloeibaar geweest is; ik geloof toch, dat, in 't algemeen, de Ouden noch niet geweeten hebben, ze, door sterk kneeden, wasschen en zouten, zo zuiver en vast te maaken, als men ze thans overal heeft. Daarom heeft men ze ook niet goed kunnen bewaaren en verzenden; ook is daardoor derzelver gebruik zeer bepaald geworden.

Ten laatsten merke ik noch aan, dat zelfs in *Noorweegen*, in de *Heidensche* tyden, de *Boter* zeldzaam schynt geweest te zyn, wyl van een geschenk van *Boter* gesprooken word, welk zo groot was als een manspersoon draagen konde, en dit wierd toen voor een zeer aanzienlyk geschenk gehouden (†).

(*) Wat HIPPOCRATES ἔλαιον ὑὸς noemt, verklaart EROTIANUS door τὸ ὑέειον στέαρ.

(†) SUHMS *Forsög til en Afhandling om de Danskes og Norskes handel og Seylads den Hedenske Tid.* Te vinden in het 8ste Deel der Werken van het Koppenhager Genootschap, waar, op p. 53, uit hoofde van de aangehaalde omstandigheden, op TORFÆI *Histor. Norveg.* P. I. 6. Sect. 3. c. 2. p. 319, terug geweezen wordt.

VERHANDELING OVER DEN AART, DE WERKING EN HET BESTAAN, DER ZOUTEN.

In myne *Bespiegelingen over de Werken Gods in de Natuur, geschikt om de oneindige Grootheid van derzelver Maker uit de onberekenbare Kleinheid zommiger geschapene Wezens te leeren kennen*, deed ik eene belofte, om mogelyk met der tyd eens meer opzettelyk te zullen handelen over het bestaan, den aart en de werking, der Zouten.

ten (*). —— Thans gedenkende aan myne belofte, zal ik tragten aan dezelve te voldoen, en deze ſtoffe onderhanden neemen, in welke wy wederom nieuwe ſtoffe zullen vinden om ons te verbazen over de oneindige Grootheid, de onbegrensde Wysheid, van den Almagtigen Schepper, te ontdekken in alle zyne Werken; maar verbazend in dezulke, welke, meer verborgen, niet dagelyks door ons met de vereischte oplettenheid gade geſlagen worden.

Eerst handelende over het beſtaan der Zouten, en hoe zonder dezelve geen Wezen kan blyven voortduuren, zal ik ten anderen derzelver aart en werking nagaan, waarin zich ontzettende Wonderen laten zien, welke iederen opmerkzamen Waarnemer verbazen.

Dan, voor ik iets omtrent de Zouten nader bepale, zal het allereerst noodzakelyk zyn, aan te toonen, wat men eigentlyk door Zouten te verſtaan hebbe. —— De gemeene Man is van oordeel, dat alleen zulke zelfſtandigheden, en geene andere, den naam van Zouten verdienen, welke zout ſmaken — die ſcherp op de tong zyn, dezelve prikkelen, de kwylklieren zamentrekken, en daar door de vogtigheid in de weer houden, waarvan het natuurlyk gevolg dorst zyn moet. Dan in de Chemie word al wat in water zich zo volkomen laat oplosſen, dat deszelfs deeltjes daar in op eene onzigtbare wyze verſpreid zyn, terwyl zy zich weder, na dat het water genoegzaam is uitgedampt, van hetzelve afſcheiden; dit alles verdient in de Chemie den naam van Zout, het zy het van een zoeten, of zouten, ſmaak zy; 't zy ſcherp of bytend; 't zy prikkelend, of ook wel van een zagten ſmaak. — Zo heeft men, by voorbeeld, zoete en bykans ſmakeloze Zouten; gelyk, onder anderen, Zuiker, getrokken uit het Zuikerriet, en tot kristallen geſchoten, niet anders is dan het Zout dier plant; en de kristallen, uit de zoete Melk gehaald, het wezentlyk Zout van de Melk. Het eerſte dezer Zouten is zoet, en het tweede bykans geheel ſmakeloos. —— Alle deze Zouten hebben deze eigenſchappen, dat zy oplosbaar, en wel onzigtbaar in 't water oplosbaar, zyn, terwyl zy zich, als 'er te veel in opgelost is, weer in hoekige of puntige figuuren van 't zelve afſcheiden.

Dan ieder Wezen, in de natuur voorkomende, is van een zeker deel Zout voorzien, en geen lichaam is van het

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* voor 1794. *Meng.* bl. 587.

hetzelve ten eenemaal ontbloot. Geen wezen kan zonder hetzelve beſtaan, of blyven voortduuren. Hierom worden de Zouten als de eerſte grondbeginzels van alle lichamelyke wezens aangemerkt. Het Zout is overal in verſpreid, en bevind zich in alle dingen. Het behoud alle zaamgeſtelde wezens, en bewaart dezelve voor bederf. 'Er is geen Plant of Dier, geen Kruid of Boom, zelfs de Steen- en Mineraalſtoffen niet uitgezonderd, welke van dit grondbeginzel niet rykelyk voorzien zyn, en zommigen wel zo overvloedig, en in zo eene ruime mate, dat men zich over derzelver groote hoeveelheid moet verbazen, gelyk dat plaats heeft in eenige Zeeplanten, als, by voorbeeld, in het Zeekoraal en Zeewier, het geen in groote menigte aan onze Zeekusten te vinden is, en zo eenen grooten overvloed van Zout uitlevert, dat het bykans ongelooflyk voorkomt. Ik heb, in den Jare 1763, op verzoek van wylen den doorkundigen Natuuronderzoeker, den vermaarden JOB BASTER, uit een en twintig Oncen gedroogde Zee-Rui, die vyf oncen asch opleverden na de verbranding, twee en een half once zuiver Loogzout gehaald, dat is juist de helft van de asch; twee en dertig oncen zuivere wel uitgebrande asch van het Zeekoraal leverden dertien oncen wit zuiver Loogzout op; waar uit blykt, dat de Wier of Rui nog van meerdere Zoutdeelen voorzien is, dan het Zeekoraal; het geen is toe te ſchryven, om dat het eerſte altyd in het Zeewater is, daar het ander maar ſlegts by elk opkomend ty door 't Zeewater bedekt word.

Het Zout is volſtrekt noodzakelyk in het Ryk der Groeibaren; alles zou, by gebrek van dit grondbeginzel, verloren gaan, zonder groei of werking blyven. Al het Kruid, alle Plantgewas, zou ſterven. Het Aardryk ontvangt van het Zout zyne vrugtbaarheid. Zy word ten eenemaal onvrugtbaar wanneer zy te veel van hare Zoutdeelen ontbloot is; dit gebrek moet wederom door mest herſteld worden, of door andere ſtof, met genoegzame Alkaliſche Zouten voorzien; zo als, by voorbeeld, door asch van gebrand hout en turf, die met dit Zout rykelyk vervuld is. Zo leveren verrotte Stoffen een overvloed van Zoutdeelen op, waar door zy ook zeer vrugtbaarmakend zyn. Ziet, van zo veel noodzakelykheid is het beſtaan der Zouten, en de Alwyze Schepper heeft met een oneindig doorzigt het beſtaan geſchonken aan een Wezen, 't geen, om dat het in de natuur niet kan gemist worden, alles in dezelve moet in ſtand houden.

Dan nog al verder is het Zout van eene onſchatbare waarde, van eene volſtrekte en onmisbare noodzakelykheid. Het Ryk der Dieren en wy Menſchen, tot dat zelfde Ryk behoorende, zouden zonder dat noodwendig grondbeginzel niet, volſtrekt niet, beſtaan kunnen, en zonder hetzelve kan het Dierenryk niet gevoed worden. Het geeft aan alle Kruiden, Wortelen en Planten, den ſmaak en de kragten, waar door de Dieren onderhouden, gevoed en geſterkt, worden. — Ons brood was kragteloos, zonder ſmaak, of vermogen om ons te kunnen voeden, — het was ten eenemaal ſmakeloos, en niet geſchikt tot eeten, of voedzel, of onderhoud, indien het Zout ontbrak. Onze toeſpyzen zouden alle oneetbaar zyn, waren zy, of zelve niet van genoegzame Zoutdeelen voorzien, of maakte men ze niet ſmakelyk, met ze te voorzien van zo veel Zout, dat zy daar door eetbaar en ſmakelyk worden. Zonder hetzelve trokken wy nergens eenige kragt of voedzel uit. Noch mensch, noch vee, kon onderhouden worden, noch groei, noch wasdom, krygen. Ook bleef al 't Aardryk onvrugtbaar, en veranderde in eene barre woesteny; Plant en Kruid verdorden; niets bleef in leven, veel minder ontving het eenigen wasdom. — Men ziet, door de bevinding geleerd, wat de verrotte Kruiden, of de tot asch verbrande Turf en Houtskolen, toebrengen, om de vrugtbaarheid des Aardbodems te bevorderen. Waar door geſchied dit anders, dan door de Zoutdeelen, welke eene vrugtbaarmakende kragt bezitten? Zo geeft het Zout aan alles den ſmaak, de geur en aangenaamheid, den groei en het leven, door deszelfs prikkelende kragt, ten minſten indien 'er niet een te groote overvloed van Zoutdeelen plaats hebbe. Het wekt ook alle onze gewaarwordingen en aangename aandoeningen op, door onzen ſmaak of reukzenuwen zagt te prikkelen; hier door gevoelen wy de aangenaamſte en ſtreelendſte aandoeningen. Onze Zintuigen waren ons onnut, indien het Zout in de wezens ontbrak; naardien zonder hetzelve alle werkingen ophielden — alle de werkingen, welke de lichamen onderling en op elkanderen hebben — alle aandoeningen hielden op eenmaal geheel op. — Om deze rede dan is het allernoodzakelykst, dat 'er overal, in alle Lichamen, en door alle plaatzen, Zoutdeelen verſpreid zyn. Onze Dampkring is geheel vervuld met dezelve. In de lugt zyn de Zoutdeeltjes overal op eene onzigtbare wyze verſpreid, en

dit

dit is zo noodzakelyk, om dat anders de Dampkring ſchadelyk zou zyn voor al wat leeft, en de lugt, welke men geduurig inademt, voor mensch en vee doodlyk: Al 't Aardryk verdorde, en al 't Gedierte zou ſterven.

De Zouten zyn dus van alles, van alle voorwerpen, welke in 't geſchapene, welke in de natuur, voorkomen; van alle wezens zyn zy de grond, en het wezentlyke, het grondbeginzel, van alles, 't geen aanzyn ontvangen heeft, 't geen in de natuur beſtaat. Hetzelve kan niet vernietigd worden, maar blyft beſtaan, hoe men ook anders de ſtof moge keeren, wenden, en uit elkanderen zetten. —— Zo worden de Zouten ook gehouden voor de grondſteunzels, welke den zamenhang der Lichamen vasthouden. Zy dienen voor pennen, voor nagels, en zyn dus de bouwſtof, welke de deelen aan elkanderen verbinden (*). Als nu de Zouten worden afgeſcheiden, dan gaan de deelen der wezens ook los, even als in een gebouw, indien men daarin de pennen en nagels losmaakt; die wezens, waarin zy beſloten, verborgen, verſpreid zyn, deze gaan los, worden uiteen gezet, en ontvangen eene geheel andere gedaante. De Zouten daarentegen geraken in beweging, ſcheiden zich af, worden in water opgelost, en vertoonen zich als wezens op zich zelven, als beſtaanlykheden, van alle andere wezens verſchillende en onderſcheiden. — En waarlyk, dat de Zouten onderſcheiden, en op zichzelven beſtaande wezens zyn, blykt hiet uit ten klaarſten, om dat men dezelve niet vernietigen, noch tot andere wezens vormen, kan; want, hoe menigmalen men ze ook oplosſe, ze blyven altyd hunne natuur behouden, of hoe menigmalen men ze ook uit eenig kruid, of wat het zy, trekke, ieder Zout behoud zyne eigen gedaante, telkenmale als men dezelve, opgelost en ontbonden hebbende, weer doet van het vogt afſcheiden. —— Hoe menigmalen men deze proef herhalen moge, men krygt altoos Zout van dezelfde gedaante, van dezelfde figuur; deze veranderen nimmer, ten blyke dat ze niet kunnen vernietigd worden, maar dat zy het wezen en den grond aller dingen uitmaken. De Zouten zyn dus onverdelgbaar, en maken de eerſte grondbeginzels aller wezens uit; zy blyven beſtendig en altyd beſtaan, hoe zeer de Stofdeelen van elkanderen geſcheiden, en uit elkanderen gezet, worden. Hier uit blykt proefonder-

vin-

(*) Zie H. BAKER, nuttig gebruik van 't Microscoop, p. 18.

vindelyk, gelyk de Natuurondetzoekers met grond, ſtaande houden, dat de wezens der zaken eeuwig en onveranderlyk zyn, zo dat het wezen van iedere zaak onveranderlyk blyft, ſchoon de ſchakel, door welke derzelver deelen aaneen gebonden waren, word losgemaakt, en de deelen, vaneen geſcheiden, ten eenemaal uit elkanderen gaan. Het aardagtige moge zich weer met het ſtof vermengen, overgaan tot de aarde, waar uit het zyn oorſprong heeft, de vlugge olie en harsdeeltjes zich in de lugt vermengen, zich met den Dampkring vereenigen, waar uit zy wederom medegedeeld, of geſchikt en verordend worden, om een gedeelte van zoortgelyke wezens te helpen vormen, als van welke zy door de ontbinding zyn afgeſcheiden. —— Of zy mogen zich anders weer vereenigen met wezens van een geheel verſchillenden aart, als die, waar mede zy te vooren zyn vereenigd geweest. Met dit alles blyven zy, inmiddels, als de eerſte grondbeginzels, dezelfde onveranderlyk in wezen en gedaante.

ô Welk eene diepte van Wysheid ontdekt *zich in alle* Gods Werken, in alle de Werken *Gods* in de Natuur — eene diepte van Wysheid, die niet te doorgronden, noch te peilen, is! maar die ons den grooten Schepper leert kennen, niet ſlegts als den Vormer van 't Geheelal, maar als den Oneindigen, wiens Almagt onbeperkt is, en wiens verſtand alle bevatting te boven gaat: want met welk eene Wysheid heeft de Oneindige hier alles voorzien, en geordend, om eigentlyk op de geſchiktſte wyze in de Natuur alles in ſtand te houden, alles te doen beantwoorden aan die doeleinden en oogmerken, waar toe de dingen geſchikt zyn en verordend. —— Ja zo groot is de Schepper van 't Heelal, dat Hy, in het vormen van zyn Scheppingsplan, omtrent alle dingen zo juist voorzien heeft, en alles in die orde geregeld, dat Hy in geen ding, hoegenaamd, hoe onmerkbaar klein, of hoe ontzagbarend groot, ooit gemist, noch heeft kunnen miſſen. — Dit is voorwaar eene ondoorgrondelyke diepte, eene diepte van Wysheid, voor eindige vernuften ten eenemaal ondoorgrondelyk! — Gedagten — Overdenkingen voorwaar, die, hoe dieper men peinſe, hoe ondoorgrondelyker de diepte is — Gedagten voorwaar, die het verſtand bedwelmen!

Deze Stof, indien zy de aandagt myner Lezeren word waardig gekeurd, zoude ik, zo God wil, in een of twee volgende Verhandelingen uitwerken.

C. v. d. G.

VER-

VERSLAG VAN DE PARSEES; EEN ZONDERLING VOLK VAN BOMBAY.

(Uit Luitenant MOOR's *Narrative of the Operations of Captain* LITTLE's *Detachment.*)

De *Parſees* zyn de voornaamſte ingeboorene Bewoonders van het Eiland *Bombay*, zo wat hun Rykdom als wat hun Aantal betreft. Niet alleen behooren hun de beſte Landgoederen, maar ook een groot gedeelte der Schepen van de Haven; en geene Kooplieden vervoeren hunne goederen in ſchooner Vaartuigen, dan de Kooplieden van *Bombay*.

Van de handelrykheid deezes Eilands zal men zich eenigermaate een denkbeeld kunnen vormen, als men in aanmerking neemt, dat, behalven het groot getal Schepen, uit *Europa* en *America*, die jaarlyks aan het Tolhuis komen, tot de Haven en het Eiland behooren een aantal Schepen, die met elkander 27,500 Tonnen laaden, en ſteeds gebruikt om op alle deelen van *Aſia* te handelen, gevoerd door *Engelſche* Scheepslieden. Behalven deeze, zyn 'er Schepen, die tot het Eiland behooren, van grooter en kleinder ſoort, en ſteeds heen en weder vaaren, tusſchen *Bombay*, de *Roode Zee* en de *PerſiaanſcheGolf*, enz.

De fraaiſte Schepen in *Indie* worden gebouwd door de *Parſees* van *Bombay*, en alleen door Inlanders zelve, zonder eenige hulp van Europeers, van het leggen der kiel af, tot dat zy in 't water loopen. Men heeft 'er die duizend Tonnen voeren; doch, uit hoofde van de zwaarte des houts, en de moeilykheid om het yzer ter zamenhegting ſterk genoeg te maaken, zyn de kundigſte Scheepstimmerlieden van oordeel, dat het bouwen van zulke overmaatig groote Schepen niet zo voordeelig uitkomt als de aanleg van kleinder. Schepen van vyf honderd Tonnen, in *Bombay* gebouwd, duuren veele jaaren, misſchien de helft, langer, dan eenig Schip, in *Engeland* gemaakt. Dit moet toegeſchreeven worden aan de uitſteekenheid van het Timmerhout; want, welk een roem het *Engelsch* Eikenhout ook moge hebben, de *Indiaanſche* Eik overtreft den *Engelſchen* zeer verre in duurzaamheid.

Dan, om tot de *Parſees* weder te keeren. —— Het reeds aangevoerde dient om hun als gunſtelingen der Fortui-

tuine te doen beſchouwen, en wy mogen 'er byvoegen, dat zy dit gelukkig lot verdienen; immers zy ſteeken op het voortreflykſt uit in het doen van liefdewerken en het betoon van barmhartigheid. Om, uit veele, ſlegts één ſtaaltje by te brengen. In een Nieuwspapier, *the Bombay Heratld* geheeten, van 4 Oct. 1790, vinden wy opgetekend: „ Wy zyn gelukkig in de gelegenheid om *iets* „ te mogen vermelden van de Milddaadigheid van soo- „ RABJEE MUNCHERJEE, wiens gedrag der Menschlykheid „ tot eere ſtrekt. Staande de tegenwoordige ſchaarsch- „ heid van Leevensmiddelen, voedt hy meer dan twee „ duizend Menſchen, van onderſcheide Casten, geheel op „ eigen kosten."

Eenigen hunner hebben ook arme *Europeaanen* op hunne Armenlysten, aan welken zy weeklyks iets toeleggen, voedzel en dekzel geeven.

By het betoon van deeze Liefdewerken voeren zy een ſtaat, die veel werks en vertiers aan hunne Landgenooten verſchaft, en den Rykdom der Bezitteren *allerwegen* heen verſpreidt. Eenigen hunner hebben twee of drie Landlusthuizen, alle voorzien met het uitgeleezenſte in den ſmaak der *Europeaanen;* by deeze Lusthuizen zyn wyduitgeſtrekte Tuinen. Dikwyls worden Europeeſche Heeren daar genoodigd; altoos zyn zy 'er welkom, en kunnen 'er zich op hunne wyze verlustigen, het Landgenoegen ſcheppen, van het Stadsgewoel ontſlaagen. Wy hebben gezien, dat *Parſeeſche* Kooplieden Bals, Maaltyden, en ander vermaakend onderhoud, gaven aan alle de *Engelſchen* die zich daar onthouden. Eenigen ryden in *Engelſche* Rydtuigen, zo fraai als de Adel in *Engeland*, getrokken door fraaije Paarden.

Menigmaal heeft men gezien, dat de *Parſees* de *Engelſchen*, in 't ſtuk van geldbelangen, op eene zeer edelmoedige wyze behandelden; en, ſchoon men voorbeelden van het tegendeel bybrengt, zyn deeze enkele uitzonderingen op den algemeenen regel, en door de *Parſees* zelve gewraakt.

Een *Parſeeſche* Bedelaar is een bykans onbekend weezen; en hunne Vrouwen, die in ſchoonheid voor de *Engelſche* niet behoeven te wyken, zyn by uitſtek kuisch; derwyze, dat eene Hoer hier een zo zeldzaam weezen is als een Bedelaar. Uit dit alles zal men een gunſtig denkbeeld van de *Parſees* vormen.

Zeer weetenswaardig zou een naauwkeurig onderzoek wee-

weezen, zo van de Geſchiedenis als van de Zeden deezes Volks. Hunne Geſchiedenis neemt eenen aanvang op het tydperk der onlusten, veroorzaakt door de *Saraceenſche* Vermeesteraars van *Perſie*. Op welken tyd eenige weinige *Perſiaanen*, vervolgd wegens hunne Godsdienstbegrippen, de wyk namen na het Eiland *Ormus*, van waar zy, eenigen tyd daarnaa, na *Indie* zeilden, en in *Gudſraat* aanlandden, waar zy eene wykplaats aantroffen, op voorwaarde, dat zy de Verborgenheden hunner Geloofsbelydenisſe zouden ontdekken, en hunne Landtaal verzaaken; dat hunne Vrouwen zonder ſluier zouden gaan, en zy hunne Huwelyksfeesten 's avonds vieren. —— Aan alle deeze bepaalingen onderwierpen zich de *Parſees*. Zy kleeden zich op dezelfde wyze als de *Hindoos*, en maaken gebruik van dier Characters. Zo verre hebben zy hunne eigene oorſpronglyke Landtaal vergeeten, dat 'er mogelyk geen tien *Parſees* zyn, wy kennen 'er geen één, op het Eiland *Bombay*, die dezelve kan ſpreeken.

TAVERNIER heeft, in zyne *Perſiſche* Reizen, een breed berigt gegeeven van de *Guars*, door welken hy blykbaar dit eigenſte Volk bedoelt; maar hy dwaalt ongelukkig in het vermelden van veele byzonderheden.

De *Parſees* trouwen nooit met andere Volken; zy hebben geen openbaare Bedehuizen: gelyk hunne Voorvaders in het *Oosten*, houden zy de Tempels en Eerdienstplaatzen geheel onnoodig: zy bidden in de open lugt, en bewyzen eerbiedenis aan de Zon, als het grootſte Zinnebeeld in de Natuur van de Godheid, wier Tempel het Heelal is; zynde de allesdoordringende Hoofdſtoffe des Vuurs alleen een Zinſchets van dezelve.

De meeste hunner oorſpronglyke Gebruiken zyn, nogthans, eenigermaate veranderd. Geene is misſchien zo zonderling als hunne wyze van begraaven, welke wy daarom wat breeder moeten vermelden.

De Overledene, naa een behoorlyken tyd in zyn eigen huis gelegen te hebben, om van zyne Bloedverwanten beweend te worden, brengt men, gevolgd door een ſleep Bloedverwanten en Vrienden, de Vrouwen een Lykzang aanheffende, na eene Begraafplaats van het volgend maakzel. Het is een rond gebouw, open aan den top, hebbende omtrent vyf en vyftig voeten middellyns, en eene hoogte van vyf en twintig voeten, opgevuld tot omtrent vyf voeten van den top, uitgenomen een Wel van vyftien voeten over 't kruis in 't midden. Het gedeelte, dus

dus opgevuld, heeft eene afhellende ſchuinte na de Wel. Twee rondloopende groeven, drie duimen diep, maakt men rondsom de Wel; de eerſte op den afſtand van vier, en de tweede op tien, voeten van de Wel. Groeven van gelyke diepte of hoogte, en vier voeten van elkander aan den buitenkant des buitenſten cirkels, loopen recht van den muur na de Wel; zich vereenigende met de rondloopende, ten einde het water af te leiden. —— De Begraafplaats is door die ſchikking afgedeeld in drie kringen of afdeelingen: de buitenſte zeven en vier voeten; de middelſte zes en drie voeten; de binnenſte vier en twee voeten: de buitenſte is geſchikt voor Mannen; de middelſte voor Vrouwen; de binnenſte voor Kinderen. In deeze afdeelingen worden de lichaamen geplaatst, los met een ſtuk linnen omwonden, en zo ſtaan zy bloot om door Gieren verſcheurd te worden, 't geen vry ſchielyk geſchiedt; dewyl men altoos eene groote menigte deezer op krengen aazende Vogelen ziet vliegen omſtreeks deeze Begraafplaatzen, in de afwagting van *nieuwen prooy*.

De Vrienden des Overledenen, *of de Lieden* die de bezorging der Begraafplaatze hebben, komen 'er op den gepasten tyd, en werpen de overgebleevene Beenderen in de verzamelplaats; de Wel in het middenpunt: ten welken einde yzeren haaken en tangen in de Begraafplaats voorhanden zyn.

Een yzeren deur, vier voeten breed, ſluit den ingang; deeze is aan den oostkant, en zo hoog als het terras, met een weg daar heen. Op den muur, boven de deur, is een andere muur opgetrokken, om te beletten dat het volk in de Begraafplaats kyke; 't geen de *Parſees* op de zorgvuldigſte wyze tragten te voorkomen. Een *Perſisch* Opſchrift, op een ſteen gehouwen, ſtaat boven den ingang. Beneden den muur loopen onderaardſche gangen om de Beenderen te ontvangen, en de Wel voor vervuilen te bewaaren.

Lieden van groot aanzien verkiezen zomtyds niet in deeze algemeene ontvangplaats der Lyken geplaatst te worden, en laaten kleindere voor zich en hun Gezin vervaardigen. — SOORABJEE, een ryk Koopman, voorheen te *Bombay* woonagtig, werd dus gelegd in eene byzondere Begraafplaats in den Tuin by zyn Huis op *Malabar Hill*. Men heeft ons verhaald, dat deeze Begraafplaats van boven met tralien is; ſteunt dit berigt op

grond

grond van waarheid, dan is deeze de éénige op het Eiland, derwyze toegedekt.

De openbaare Begraafplaatzen zyn, zo verre wy weeten, vyf in getal, (doch tegenwoordig niet alle in gebruik,) omtrent drie mylen westwaards van *Bombay* gelegen. De grootſte, want zy zyn van onderſcheide grootte, is die wy hier boven beſchreeven. —— Wy hebben berigten aangetroffen van deeze gewoonte der *Parſees*, als mede beſchryvingen van hunne Begraafplaatzen; doch vonden dezelve onvolkomen.

Door nieuwsgierigheid gedreeven, begaven wy ons in de Begraafplaatzen deezes Eilands, en bezagen ze alle, die in SOORABJEE's Hof uitgeſlooten; wy zagen ze niet ſlegts van buiten, maar, zo veel mogelyk, van binnen. Nog jong zynde, waren wy niet bedagt op de onvoeglykheid onzes bedryfs; anderzins zouden wy ons zo onvoeglyk in de ſtille rustplaatzen der dooden niet hebben ingedrongen.

HET GEDRAG VAN ERFENIS WAGTENDE BLOEDVERWANTEN GESCHETST.

Myne Heeren, of Burgers, Schryvers der Vaderlandſche Letteroefeningen.

Ik had reeds *Heeren* geſchreeven; die benaaming blyft my in den mond beſtorven, en is eer uit myn pen, dan ik om de nieuwere, *Burgers*, uit. misſchien aangenaamer, denk. Weet, dat ik, THEOPHILUS OUDENSTYL ben, en my niet zo ſchielyk aan Nieuwigheden, ſchoon ik de zaak geenzins afkeur, kan gewennen. Nu, dat zal niet af- óf toedoen aan de groote zaak, waar over ik u dagt, in deezen mynen Brieve, bezig te houden.

Vóóraf, want men wil gaarne weeten van wien men een Brief ontvangt als men eene nieuwe hand ziet, —— vóóraf moet ik u kortlyk onderhouden over myne omſtandigheden; deeze zullen myn ſchryven toelichten —— het berigt hier van is eene volſlaagene noodwendigheid.

Een ruim Inkomen en eene wat gemaklyke Geaartheid hebben zints lang het leezen voor my eene noodwendigheid gemaakt: en, in de omſtandigheden waarin ik my thans geſteld vinde, is het leezen my een troost, des leevens.

vens. Ik hou groot van uwe *Vaderlandſche Letteroefeningen;* zy verſchaffen my maandlyks een aangenaam onthaal, en eene verademing van het veelvuldig Staat- en Regeeringkundige, van 't welk te leezen ik egter geen vyand ben, — Reeds vroeg geraakte ik in 't bezit van zo veel Middelen als zommigen misſchien zouden denken dat ruim genoeg was. Weinig lust tot een arbeidzaam leeven hebbende, en tot een ommeſlag van Handel, die, gelyk ik had opgemerkt, zo wel kan ſtrekken om ons te verarmen als te verryken, beſloot ik ſtil te leeven, vry van allen gewoel, vry van eer- en ſtaatzugt, meester van myzelven en van myn tyd. Eenige omſtandigheden my verhinderende in myne vroege jeugd te trouwen, heb ik lang genoeg geleefd om den naam van een *Ouden Vryer* te krygen: in deezen oudvryerlyken ſtaat woont by my, te myner hulpe, myne Zuster DEBORAH, nu vyf en vyftig jaaren oud, en die, om redenen haar best bekend, zeer eerlyk den naam van eene *Oude Vryster* verdient, en verworven heeft.

Ik weet zeer wel, dat de Menſchen, over 't algemeen, zeer gereed zyn om een voorraad van geestigheid (althans van vermeende en veelal laffe geestigheid) uit te ſtorten ten koste van Oude Vryers en Oude Vrysters. Zy merken ons aan als nietsbeduidende en nutlooze Lieden. Zy houden ons voor zo dwaazen, dat wy alle de gemakken en vermaaken des Huwlykseevens laaten vaaren en dryven, zonder eenige reden ter wereld daar voor te hebben.

Zonder met hun, hier over, in eenig geſchil of twistgeding te treeden, wil ik alleen van verre, met een wenk, aanduiden, dat, indien wy, gelyk zy beweeren, eigenzinniglyk de grootſte gemakken en vermaaklykheden des leevens opofferen, zy ons, wegens deeze opoffering, eenigzins moeten agten. De Man, immers, die een vermaak verſmaadt, 't welk binnen zyn bereik ligt, mag met regt na den lof van Zelfverlochening dingen.

Myne Zuster DEBORAH, 't is waar, houdt er niet van, om zo philoſophisch (mag ik het dus eens noemen) over dit onderwerp te denken of te ſpreeken. Het meer op daadzaaken (gelyk men ſpreekt) laatende aankomen, beweert zy, dat zy veele Minnaars gehad hebbe; maar dat zy hun afwees: doch dit was niet, (indien ik het wel heb,) zo zeer uit een afkeer van den Egtenſtaat, dan wel uit een zelfvertrouwen op den duur

van

om het voorregt om eene keuze te kunnen en eenmaal te zullen doen. Zy ſtondt in een begrip, 't geen de Sexe vry gereed opvat en inwilligt, dat Schoonheid van geenen ras vergangliyken aart was, en dat het aan Minnaars niet zou ontbreeken, wanneer het haar eens mogt behaagen eene beſlisſende keuze te doen. Maar, helaas! die gelukkige dagen zyn heengevlogen, en zy vindt zich nu overtuigd van de waarheid van menig oud Spreekwoord, haar meermaalen voorgehouden, wegens het veel ſmaaden van goede Partyen, en het betoon van eene al te verregaande kieskeurigheid: dat men de Fortuin by de lokken moet grypen als zy zich van vooren aanbiedt, en bedenken dat deeze van achteren kaal is, enz.

Maar, welke ook onze verdrietlykheden en kwellingen mogen weezen, wegens het laaten voorbyglippen van goede gelegenheden, om de zoetigheden van den Egtenſtaat te ſmaaken, en de ſmaadnaamen van *Ouden Vryer* en *Oude Vryſter* te ontgaan, ik kan u verzekeren, dat wy deeze met alle onderwerping zouden draagen, indien wy geen anderen bynaam, ongelukkig, by den onzen gevoegd vonden; een bynaam, welke ons veel meer verdriets en kwellings baart. Ik meen, myne Heeren! dat DEBORAH een *Oude Tante* is, en ik een *Oude Oom*.

Wy hebben drie Broeders, ieder met een half dozyn Kinderen gezegend. En, daar de middelen myner Zuſter, als ook de myne, door de gemaatigdheid onzer verteeringe, (ſchoon wy 'er het onze onbekrompen van neemen,) ſteeds vermeerderen, worden wy, door de geheele Familie, aangezien op eene wyze, welke ik voor ul., die de wereld kennen, niet in 't breede behoef te beſchryven.

In de daad, Myne Heeren! indien gy zaagt met welk eene hoogagting wy behandeld worden door het groot aantal onzer Neeven en Nigten, gy zoudt ons het geluk van zo bemind te weezen benyden. Maar, indien gy wist, zo wel als wy het weeten, gy zoudt teffens ontdekken, welk een wyd verſchil 'er is tuſſchen eerbied en liefde.

Ik ken geen vernederender toeſtand, dan die van een Man, die weet, dat men hem alleen om zyne Middelen agt; die weet, welk eene nietsbeduidende inagtneeming zulks is; en wiens Bloedverwanten hoogagting en genegenheid betoonen, enkel opdat hy het moge vergelden,

door hun tot Erfgenaamen te ſtellen. Dit nogthans is de toeſtand der meeste ongehuwde Tantes en Oomen.

Deeze toeſtand wordt nog onaangenaamer, indien deeze Oomen en Tantes, op hunne jaaren en ondervinding, zich zo veel laaten voorſtaan, dat zy misſlagen meenen te vinden in het gedrag hunner jongere Bloedverwanten, hoe ongerymd en middelen-verſlindend dat gedrag ook moge weezen. Dan vloeijen met onbelemmerden voortdrang alle de Spreekwoorden, alle de Gezegden, op *Oude Vryers* en *Vrysters* in zulk eene menigte voorhanden.

Indien ik, myne Heeren! verkoos in ernst ſtil te ſtaan op dit betoon van Liefdeloosheid, dan zou ik, met eene zekerheid die naby de mathematiſche komt, kunnen betoogen, dat meer Kinderen ongelukkig gemaakt zyn door hunne Vaders en Moeders, dan ooit door Oomen en Tantes. —— Ik zou, daarenboven, kunnen bewyzen, dat Ouderlyke toegenegenheid, wanneer dezelve niet beſtuurd wordt door wysheid, opmerking en ondervinding, rechtſtreekſche wreedheid is; als mede, dat toegeevenheid en inwilliging, in negen gevallen van de tien, noch door voorzigtigheid, noch door noodzaaklykheid, gewettigd wordt. Doch ik laat alle deeze, en meer algemeene, bedenkingen, die op dit onderwerp te maaken vallen, vaaren, om myn eigen geval u wat nader onder het ooge te brengen, wel verzekerd dat myne Zuster en ik de eenige niet zyn die ons in 't zelve bevinden, ſchoon het onze al zeer doorſteekend is, en ongetwyfeld tot een modél kan dienen. Verſchoont myne langwyligheid, en hebt geduld met dit gebrek van een Ouden Vryer.

Het draagt zich dan in onze Familie in deezer voege toe. Myne Zuster DEBORAH, (die, gelyk gy begrypen kunt, nooit Kinderen gehad heeft,) ſtaat in het begrip, dat zy volkomen weet wat tot de Opvoeding van Kinderen behoort. Hier uit volgt zeer natuurlyk, dat zy verſchillende begrippen koestert, en beweert, wegens de Opvoeding haarer Nigten, met die, welke de Ouders omhelzen, en volgen. En ik moet bekennen, dat zy, ten aanziene van dit onderwerp, eenige begrippen koestert, die, om voor de vuist te ſpreeken, onregtzinnig en hoogst verwerpelyk zyn. By voorbeeld, zy kant zich aan tegen het zenden der Nigten op een Kostſchool, waar men geene andere dan jonge Juffrouwen van *Rang*, van *Fatſoen*, vindt; want deeze dingen houden, ondanks de *Ge-*

lyk

lykheid, ſtand. Dit kan nog aankomen: maar zy beweert, dat, in het Winterſaiſoen, viermaal na Schouwburg te gaan, tweemaal een Opera en een Concert by te woonen, genoeg is voor haare Nigten. —— Zy geeft ook te verſtaan, dat het zeer onvoeglyk is, deeze Kinderen, die zo zeer Godsdienſtig onderwys behoeven, drie of vier maanden agtereen des Zomers uit de Kerk te laaten blyven, onder voorwendzel van Zondags een buitenluchtje te moeten ſcheppen. —— Deeze, zult gy my wel willen toeſtaan, zyn zeer onaangenaam klinkende Leeringen; en kunnen niet dan groote ſmert baaren by lustige vrolyke jonge Dogters, in de groote wereld, naar eisch, opgevoed. —— Myne Zuster DEBORAH is egter zo verkleefd aan haare oude begrippen, (ketterſche begrippen in deeze dagen,) dat zy het een en ander te zeggen weet op eenige gedeelten van de Kleeding der Nigten, en vryuit haar gevoelen zegt over den ontblooten boezem, enz. een ſtuk 't geen ik niet verder wil uitpluizen; men zou dit onvoeglyk vinden voor een *Ouden Vryer*, en ik my daar door zo belachlyk maaken als myn *Mede-Oude-Vryer*, die ſteeds den mond vol heeft van Kraamhistorien.

Weinig reden heb ik ondertuſſchen om in de leſſen myner Zuster iets onvoeglyks te vinden, en moet ik bekennen dat ik met haar in vrugtloosheid van Hervorminge volkomen gelyk ſtaa. Is zy over de *Nigten* onvoldaan, ik omhels het ſtelzel, in de Opvoeding myner *Neeven* aangenomen, in geenen deele. —— Te meermaalen heb ik myne bedenkingen in 't midden gebragt over de onvoeglykheid om jonge Lieden van veertien en zestien jaaren hunne eigene Paarden te geeven, en met een welgeſpekte Goudbeurs uit te ryden, van Saturdag tot Maandag om te zwerven, en zich te onthouden waar het Vermaak het gunſtigst lokaas biedt. —— Dikwyls heb ik beweerd, en misſchien met eenige drift, dat Koffyhuizen en Herbergen geen geſchikte plaatzen zyn voor Jongelingen van hunne jaaren. —— Ik heb durven voorſpellen, dat 'er een tyd zal komen, waarin de Ouders reden zullen vinden om zich te beklaagen wegens de afgerigtheid hunner Kinderen op het Spel, en verſcheide andere *Modiſche Begaafdheden*. —— En wat de maat myner vermeende Onbillykheid en Strengheid ten hunnen opzigte volmeet, is, dat ik deeze dingen niet by herhaaling kan hooren vermelden, zonder wederzin; en gy weet, dat, het geen wy niet zonder wederzin kunnen hooren, wy

ook gereed zyn om zonder zagtheid te veroordeelen. Het gevolg hier van is, dat onze Neeven en Nigten zeer omzigtig zyn, om op zekere tyden niet digt by hun Oom en Tante te komen. Zy weeten dat het weer van het oude zou weezen; of, gelyk zy agter onzen rug ſpreeken, *het oude gegrom.*

Maar met dit alles vinden zy zich zeer verlegen omtrent één ding, en dit is het *één noodige.* —— Ons Geld. —— *Ons Geld moet zeker niet uit de Familie gaan.* —— Hier, hier is de groote zaak — en hoe die te huismeesteren! Uitwendige beleefdheid, en betoon van eerbied, moet bewaard, zorgvuldig bewaard, worden. Te deezer oorzaake ontvangen wy menig eene *hartlyke* Uitnoodiging, om onze Broeders en Zusters, en derzelver Familie, te bezoeken, *als zy geen ander gezelſchap hebben.* Die Uitnoodigingen zyn altoos op den gemeenzaamſten en onderwetsſten voet geſchoeid. *'t Is om Familiedag te houden, zonder omſlag, familiaar op de Portie, men zal geen omſlag altoos maaken*, en wat van dien aart meer is.

In waarheid, myne Heeren! ik moet bekennen, dat noch myne Zuster, noch ik, onaangenaamer Viſites bywoonen; ter oorzaake van het dubbel bedwang, 't welk onze tegenwoordigheid de Familie oplegt. —— Vooreerſt moeten zy zich, althans in zekere maate, bedwingen in het geen zy een gedrag naar de *Mode* noemen, dat by Oom en Tante zo gehaat woord. —— Ten anderen moeten zy eene houding van genegenheid en verknogtheid aanneemen; eene rol, die zy met veel moeite zeker ſpeelen. De Kinderen, nog te jong om Kweekelingen te zyn in de kunst van veinzen, of die niet genoegzaam bedenken, welk een gevaar 'er ſteeke in ons te beledigen, verraaden nu en dan de Familie-ſentimenten op eene ongevallige wyze. Gebeurt dit, zy worden door de Moeder des beſtraft, en deeze betoont haare hooggaande verwondering, waar en hoe haare Kinderen zulke woorden geleerd hebben, als *oude platneusde Schoen — Palmboomenhouten Pruik* — en wat dies meer is van dien eigen aart, 't geen menigmaal den kinderlyken mond ontrolt. Zeker, myne Heeren! zulke woorden maaken geen gedeelte uit van de *ingeſchapene denkbeelden*, zo dezelve plaats hebben, — zodanige woorden zyn aangeleerd, dikwyls gehoord, en gereed naageſprooken.

't Is niet langer geleden dan in den voorleden Winter, dat

dat wy een dierbaaren naastbeſtaanden verlooren. By het wederkomen van de Begraafnisſe, terwyl wy over de deugden en goede hoedanigheden des overledenen ſpraken, en Mejuffr. ELISABETH OUDENSTYL, de Vrouw van myn tweeden Broeder, een vloed van traanen op des overledenen gedagtenis ſtortte, kwam haare jongſte Dogter, in diepen rouw gekleed, ter kamer in; tot haare Moeder zeggende: „ Mama! onze Masquerade-Kleederen „ zyn t'huis gekomen!" —— Een ſnaphaanſchoot in het venſter zou geen grooter verwarring gebaard, ja, indien het getroffen had, geen doodlyker ſtilte te wege gebragt hebben. Onder deeze verwarring nam ik myn afſcheid; en den volgenden avond verſcheen de jeugd deezer hartlyk bedroefde Familie in het gewaad der grootſte lugtigheid en ligtzinnigheid op de plaats ter Masquerade beſtemd. Ik kreeg hiervan in 't zekere de weet: want, in 't voorbygaan, het ontbreekt myne Zuster noch my aan aanbrengers van 't geen in de Huizen onzer Broederen en Zusteren omgaat, als mede van 't geen de jonge lieden uitvoeren. Wy zyn 'er, althans ik ben 'er, niet op geſteld, en hou die Praatvaars en Praatmoers verdagt van ſlinkſche oogmerken. — Ik kreeg dan hiervan de weet, en tevens berigt, hoe men gehoopt had, dat ik, door myne doofheid, toen door verkoudheid ſterker dan naar gewoonte, misſchien niet gehoord zou hebben, wat deeze jonge Juffrouw zich zo onbedagt, en te ongepaster uur, liet ontvallen. Te haarer verſchooning moet ik zeggen, dat ik op zulk eene plaats in de kamer zat, dat zy my by het inkomen niet kon zien; en dat zy, overzulks, alleen een dier misſlagen beging, waar toe de voorzigtigſte zou kunnen vervallen. —— Ik waagde het, eenigen tyd daar naa, myn mishaagen over zulk een gedrag te kennen te geeven; maar ik werd tot zwygen gebragt, door een bewys, 't geen ik moet bekennen dat geen tegenſpraak leedt, waar tegen geen redekunst beſtand was. Men bragt, als een onwederlegbaar bewys op al myne aanmerkingen en tegenwerpingen, in 't midden, „ dat het de laatſte Mas„ queradeparty in het faiſoen was, en dat 'er geen ander „ *binnen kort* zou plaats hebben!"

Om kort te gaan, (ik mag dit wel zeggen, naa reeds zo lang een Epistel geſchreeven te hebben; doch *Oude Vryers* zyn lang van ſtyl,) dusdanig, als ik gemeld heb, zyn de ketterſche gevoelens van DEBORAH en my; en zo groot oordeelen onze Bloedverwanten de volſtrekte

noodzaaklykheid, om met ons op een goeden voet van vriendſchap te ſtaan, dat hunne Familien, om in de taal van den dag te ſpreeken, in *Committees van Geheimhouding* zich gevormd hebben. En ik geloof, in goeden ernst, dat zy elke nieuwe Knegt of Meid den Eed afneemen, om voor *ons* niets te openbaaren van 't geen 'er in de Huisgezinnen omgaat.

Eenige dagen geleden gaf my eene myner Nigten een bezoek, vergezeld van een haarer Makkers. Ik ontving haar, *op myne wyze*, zo goed en vriendlyk als my mogelyk was. Myne Nigt was kwistig in 't betoon van vriendlykheid en minzaamheden; als eene aartigheid deedt zy my een paar Kousſebanden preſent. Die kleinigheid, want ik ben met weinig wel te vrede, bleef niet onbeloond, en ik wilde gaarne voorledene onaangenaamheden vergeeten. —— By het weggaan, had haare Vriendin, zo ik veronderſtel, by ongeluk, een Briefje uit den zak laaten vallen. Ik zou het, ſchoon open, niet geleezen hebben, indien ik niet by het opraapen met een oogſlag een woord of twee gezien had, 't welk op my ſcheen te paſſen. Dit had betrekking op een bezoek, my, eenige weeken geleden, gegeeven.

WAARDE MARIA!

„ Het ſpyt my deerlyk, dat ik niet vóór negen uuren „ by u kan komen. De *Oude Grommer* was een week „ geleden aan ons huis, en keek, over 't een en ander, „ my betreffende, zo *donker*, dat myne Moeder begeerde, „ dat ik heden by hem zou gaan Theedrinken, om hem „ weder in een goed humeur te brengen. —— Maar ik „ zal het kort maaken; ik zal zeker op dien dag hoofdpyn „ hebben, en by u weezen eer het *eerſte* Spel uit is. „ Ik ben

E. OUDENSTYL.

„ Ik hoop dat DEBORAH BEDILAL niet t'huis zal wee„ zen. De Hemel behoede my daar voor!"

Toevalletjes als het evengemelde hebben my meer van dit ſlag van bewyzen der tedere liefde myner jonge Bloedverwanten in handen doen komen; en zal ik deeze onderpanden hunner genegenheid mywaards bewaaren tot den dag der vergeldinge. Intuſſchen zal de uitgave van deezen Brief, in uw *Maandwerk*, 't geen ik weet dat ten

ten huize myner Neeven en Nigten geleezen wordt, hun tot narigt kunnen dienen, dat de *Oude Grommer* niet doof is, noch de *Oude Kat* blind; en ik wil de proef hier mede neemen, wat eene bewustheid van hunne eigene bedrieglyke treeken kan uitwerken, en, naar gelange van de opregtheid hunner ſchaamte, of de geringe agtgeeving op dit zagte beſtraffingsmiddel, zal ik kunnen opmaaken, of zy ooit in het geval zullen komen, om DEBORAH of my als *Oom* en *Tante* anders dan in den *blooten Naam* alleen aan te zien.

Helaas, myne Heeren! het ongelyk, ons zo onverdiend (gelyk ik meen) aangedaan, is gering. Wy mogen bedroogen worden in eene geneigdheid tot hunne Kinderen, en die genegenheid moge ons aanzetten om aan dezelve ons goed te maaken. *Daar* neemt allen onregt, ons aangedaan, een einde, en het is geen misdaad misleid te worden. Het misdryf, en geen klein misdryf, in de daad, is gelegen, dat men jeugdige gemoederen een ſtelzel van bedrog en valschheid inboezemt, en zodanige beginzels inſtort die volſtrekt het hart bederven, en hun alleen pligtmaatig jegens hunne Ouders zullen doen handelen, zo lang die Ouders hunner dwaasheid en ongebondenheid voedzel verſchaffen. Mogten zy dit bedenken, en gelukkig weezen! —— Ik ben, myne Heeren! enz.

THEOPHILUS OUDENSTYL.

NOURMAHALL, OF DE KONINGIN DER INDIEN.

Een Turksch Vertelzel.

(Uit het Engelsch.)

Men vindt aangetekend, dat de groote Mogol GEHAN-GUIR een zo groot bewonderaar en liefhebber was der ſchoone Sexe, dat hy allen vlyt beſteedde om zich by dezelve aangenaam te maaken, en de uitſteekendſte gaven ſchonk aan de zodanigen, die 'er hun werk van maakten om hem Schoonheden te bezorgen. Met zulk eene neiging en ryklykheid is het geenzins te verwonderen, dat de Haram van dien Monarch opgevuld was met Schoonheden uit alle oorden van het Oosten.

Toen hy eenige jaaren doorgebragt hadt in de omzwervende liefde en verwyfde vermaaken van het Seraglio; toen hy by-

kans verzadigd was door de nietsbeduidende wellustigheden, welke hem omringden, en zyne overleggingen allerwegen speelden op iets nieuws, terwyl hy smagtte na eene nog grootere verscheidenheid, werd zyne kwynende Liefdedrift door het volgende geval opgewekt.

Op zekeren dag in zyne Raadzaal zittende, kwam de Deurbewaaker binnentreeden, met het berigt, dat twee Vrouwen in het Voorportaal stonden te wagten, en een Verzoekschrift hadden over te leveren, 't welk zy den Sultan in eigen handen wilden stellen.

Verwonderd over de zonderlingheid van dit verzoek, van Vrouwen komende, beval hy, naa weinige oogenblikken bedenkens, dat zy zouden binnengelaaten worden.

De eerste die binnen trad was van middelbaaren ouderdom. Zy naderde tot de voetbank des throons; een papier overreikende, met deeze woorden: „Ontvang, doorlugtigste GEHANGUIR, hoogverheven Heer des Heelals, het Verzoekschrift van „de raadlooze Vrouw en Dogter van IBRAHAM, den *Persischen* „Capitein, die onder uwe ongenade gevallen is, door het „deel, 't welk hy nam in den opstand van MERODAC, uw „Zoon; en die thans kwynt in de *gevangenis*, alle uuren den „dood verwagtende." —— „Den dood," voerde GEHANGUIR haar te gemoete, terwyl het vuur der wraake hem ter ooge uitschitterde, „welken zyne trouwloosheid en on„dankbaarheid verdiend heeft. Zulk een Monster van trouw„loosheid," voer hy voort, in woede opstaande, „heeft „reeds te lang geleefd; hy zal oogenbliklyk zyne welverdien„de straffe ondergaan." —— Hy stapte van den throon af, en riep een van de Oppersten der Lyfwagten, om de volvoering der doodstraffe onverwyld te beveelen, toen het doodlyk besluit op zyne tong bleef kleeven, en alle zyne vermogens verzwolgen werden door het bewonderen der schoonheid van de jongere Vrouwe, die op dit oogenblik haar sluier hadt weggeschooven, en, voor hem knielende, uitriep: „Genade! Genade!" op een toon die ingang vondt in 't hart des Sultans. „De Dogter van den ongelukkigen, van den strafschuldigen, „IBRAHAM smeekt u om vergiffenis, smeekt u om het leeven „van haar Vader!"

Terwyl zy deeze woorden op den hartroerendsten toon uitboezemde, vloeiden de traanen uit haare schoone oogen op haaren hygenden met een dun gaas half overdekten boezem. Haar geheel gestel vertoonde zich door boezemsmerte in wanorde. De Monarch, aangevallen aan zyne zwakste zyde, beurde haar op, drukte haar in zyne armen, onder het uitboezemen deezer woorden: „Laat IBRAHAM vry heenengaan, van dit „oogenblik af mag hy zich begeeven werwaards het hem be„haage; doch, daar zyne Dogter de oorzaak is der herroepinge

„van

„ van een vast genomen Besluit, heb ik beslooten haar als my-
„ ne Gevangene te houden."

Onverwyld gaf hy last om den *Persiaanschen* Capitein te ontslaan. En, terwyl zyne Huisvrouwe heenenging om hem met zyn ontslag geluk te wenschen, werd zy in het Seraglio gebragt; waar zy in heerlyke vertrekken, voor haar geschikt, gebragt werd. Na een kort tydsverloop, werd haar Vader tot den rang van Generaal in het Leger van *Indostan* bevorderd.

Schoon de Dogter van IBRAHAM, ten deezen tyde, naauwlyks den ouderdom van zestien jaaren bereikt hadt, was zy eene jonge Dogter van een uitsteekend en verheven vernuft. Mogelyk hadden haare Ouders voorzien, dat haare schoonheid, ten eenigen dage, haar in den tegenwoordigen stand zou plaatzen, en hadden deeze geene moeite gespaard om haar die hoedanigheden te schenken, welke haar geschikt maakten om dien met luister te bekleeden. —— Naardemaal zy bemerkte, dat de Monarch niet alleen getroffen was door haare bekoorlykheden, maar dat hy dezelve als 't ware aanbadt, steide zy alle middelen te werk om zyne drift op te wekken. Zy sloeg, met alle aandagt, zyne geaartheid gade, en, bevindende dat hy vermaak schiep in schouwtooneelen en feesthoudingen, steide zy alle Kunstenaars te werk, die de wellustige Stad *Delhi* opleverde; zy noodigde uit alle deelen des Ryks de zodanigen, die bekwaamheden hadden, om de grootsche plans, door haar gevormd, uit te voeren; als mede die het hunne konden toebrengen om den luister van een Bal te vergrooten, of het onderhoudende van een Gastmaal te vermeerderen.

De groote Zaal van het Seraglio was met de uiterste pragt vercierd, en werd een schoon theater. Hier volgden Spelen, Masqueredes en Bals, elkander op, en de Dogter van IBRAHAM vertoonde zich in het hoofdcharacter. —— In andere vertrekken spreidde zy haaren geest desgelyks ten toone; de Schilders, de Beeldhouwers, de Bouwkunstenaars, dongen na de eere om elkander voorby te streeven, en GEHAN-GUIR aanschouwde, met verbaasdheid, eene nieuwe schepping rondsom zich heenen. Terwyl de oogen van den Monarch die voorwerpen vol bewondering aanschouwden, verwaarloosde zy zyn smaak niet. Onder haaren invloed vermeerderden de vermaaken en feesthoudingen van de tafel, en in alles, wat zy ondernam, ontdekte hy nieuwe aantreklykheden. De fraaiheid haarer Zeden en het onderhoud 't geen zy verschafte hadden, eerlang, zo veel invloeds op het hart des Sultans, dat hy haar openlyk trouwde; haar op dien tyd den naam geevende van NOURMAHALL, 't welk zo veel betekent als *het Licht van het Seraglio*.

In deezer voege, met éénen slap, ten hoogsten top van fortuin gestegen, en alle vermaaken genietende, welke haar hoo-

hooge ſtand haar kon verſchaffen, aangebeden door haaren Egtgenoot, gevierd door 't Hofgezin, en toegejuichd door het *Indiaanſche* Volk, zou iemand veelligt denken, dat in 't hart van de beminnelyke NOURMAHALL geen wensch onvervuld bleef. Maar, zo gelyk is de uitdeeling der *Voorzienigheid*, ten aanziene van goed en kwaad, van vreugde *en verdriet*, dat wy bevinden, hoe magt en rykdom, aan 't *bezit van* een throon verknogt, niet in ſtaat zyn om het hart tegen *inwendige* bezorgdheid te dekken; dat het bedde van Staat geen meer rusts verſchaft dan het bed van ſtroo; of dat de hoogverhevene daken van een Paleis geen beter beſchutzel verſchaffen tegen de ſtormen der grilzieke fortuin, dan het laage en nederige dak eener boerenhutte.

Deeze waarheid vertoonde zich in volle kragt in NOURMAHALL; haar beminnelyke boezem hygde vaak door zugten, te midden van al den luister en wellust, welke haar omringde. Dikwyls loosde zy deeze zugten: „ Welk een heerlyk lot! „ welk een wenschlyke toeſtand zou de myne weezen, kon „ ik het geluk, nu door my genooten, *beſtendig maaken*! „ kon ik my verzekeren van dien invloed, *van die magt*, „ naa dat myne ſchoonheid verdweenen *is!*" —— „ *Schoon*„ heid," zugtte zy wederom, „ weeten wy, vergaat. —— „ Maar, terwyl ik voorwaards zie op eene gebeurtenis, die „ eerst naa verloop van veele, zeer veele, jaaren kan invallen," voer zy voort, zich in den ſpiegel beziende, „ vergeet „ ik, dat myn tegenwoordig geluk aan een hair hangt; de gebeurtenis van een enkel oogenblik, een toeval, een dronkenſchap, een vermoeienis, kan den leevensdraad des Sultans „ affnyden, en door de Zoonen van GEHAN-GUIR, die nu bezwaarlyk hunnen haat kunnen bedwingen, kan ik op één „ oogenblik van deeze verhevenheid afgeſtooten, en veel dieper nedergeſmakt worden, dan den ſtaat, uit welken ik „ oprees."

Schrik, uit deeze en dergelyke gedagten gebooren, benaauwde de Vorſtin dag en nagt: en de vrees voor over 't hoofd hangende gebeurtenisſen bragt te wege, dat zy (ſchoon het voorkomen van vrolykheid en blydſchap aanneemende) zeer luttel vermaaks genoot.

GEHAN-GUIR hadt twee Zoonen. Met beide deeze Prinſen hadt hy voorheen op eenen zeer goeden voet geleefd. De oudſte hadt onlangs een opſtand tegen zynen Vader verwekt, welke hem, ten tyde dat hy IBRAHAM, den *Perſiaanſchen* Captein, ter doodſtraffe veroordeelde, geſtraft was met berooving van het daglicht. —— De jongſte, KOURAM, leefde *op* een affſtand van de Hoofdſtad, in een groot Landſchap, aan hem toevertrouwd op eenen voet, die hem eenigzins in onafhanglykheid van zynen Vader ſtelde.

De Vorſtin zag den ſtand van deezen Prins met een nayverig

rig oog aan. Diens verheffing tot den *Indiaanſchen* Throon, by de afſyvigheid haars Egtgenoots, was eene omſtandigheid, die haar alle uuren voor de verbeelding zweefde.

Om dit ingebeeld kwaad te verwyderen, verdubbelde zy haare poogingen om het hart des Sultans aan zich te verbinden, en over 't zelve te heerſchen. Haar vindingryk vernuft bragt alle dagen verandering in de verlustigingen. Op zekeren dag zou de Jagt het hoofdvermaak opleveren. De Harten werden in een zeer ruime omtuining losgelaaten; een ſchitterende hoop Hovelingen verzamelde; aan 't hoofd van deezen verſcheen NOURMAHALL, gezeten op een allerſchoonſt *Arabiſch* Paard. Haare kleeding was ligt groene *Perſiaanſche* zyde, onder den boezem vastgemaakt, en op de hand met diamanten gespen; haar hoofd was vercierd met een kroon van edelgeſteente, en bovenop met een wasſende maan, by welke een pluim uitkwam van witte ſtruisvogel-vederen, waar by heerlyk afſtaken de ſchoone zwarte hairvlegten; eenige bezet met ſchoone paarlſnoeren, andere los op de ſchouders wapperende. Van haar agterhoofd hing een ſluier van wit neteldoek, met goud gezoomd, die, in de lugt wapperende, half een ſchoonen pylkoker bedekte, die over haar ſchouder hing. Over haar Paard, dat trotsch ſcheen wegens den opſchik, en den ſchoonen last dien het droeg, hing een net van zilverdraad; het mondſtuk was van goud, de ſtygbeugels waren bezet met robynen. Toen zy over de vlakte heen galoppeerde, ſtondt GEHAN-GUIR verrukt over de gemaklykheid, waar mede zy haar Paard beſtuurde; haare behendigheid en kleeding zetten haar nieuwe aantrekkelykheden by.

Wanneer zy in den avond van dien dag de rei opleidde, die den dans aanving, bewoog zy zich over het tooneel met de bevalligheid en ligtheid van een Sylph. Over een onderkleed van gebloemd ſatyn, naar haar leest gevormd, hing een los met zilverdraad doorvlogten kleed, en ontdekte haare ſchoone geſtalte, als de wind, onder het danſen gemaakt, de plooijen ontvouwde. Het pragtig hoofdcieraad was verwisſeld voor een bloemkrans, en het hair opgebonden met witte en zilverdraaden ſtrikken; en het éénig juweel, 't welk zy droeg, was een halvemaan van diamanten, over welke de paauwenvederen met eene allerbevalligſte losheid zweefden.

Andere dagen waren aan Watervermaaken geheiligd. Een allerheerlykst Vaartuig dreef in het wyduitgeſtrekte meir van den Hof; ſchoone Kinderen, als Cupidoos uitgedoscht, vervulden het Vaartuig, en, terwyl haare Gezellinnen de rol van Waternimphen ſpeelden, nam zy het Character aan van CLEOPATRA. Kleindere Vaartuigen voeren 'er nevens, uit welke zich Zang- en Speelkunst op het verrukkendst lieten hooren. Schoone Vuurwerken en een Maaltyd- ſlooten dien dag.

Wanneer de Weersgeſteltenisſe geene buitenhuizige vermaaken

ken gedoogde, noodigde zy de Lieſhebbers van fraaije Letteren in eene groote Zaal. 'Er werden Pryzen uitgeloofd voor het opſtellen en opzeggen van Verzen, en andere werken van Vernuft. Naa dat veelen toegejuichte ſtukken hadden voortgebragt, kwam de Vorſtin met de haare: men bevondt, dat deeze boven die van allen uitſtaken, zo dat de prys aan haar werd toegeweezen: zy ontving de eer, doch ſchonk den prys aan die haar in verdienſten het naast kwam.

Te midden van zulk eene verſcheidenheid van vermaaken, werd de aandagt van GEHAN-GUIR ſteeds getrokken na NOURMAHALL. Hy leefde alleen in haar gezigt, en zyne geesten werden geſtadig in beweeging gehouden door het bejag of genot van deeze of geene uitſpanning. —— Hy liet de heerſchappy zyner wyduitgeſtrekte Landen, voor een groot gedeelte, in handen der Vorſtinne; doch dit voldeedt niet aan de eerzugt en het ſteeds hooger en hooger ſtygend doel van NOURMAHALL. Zy haakte na meer magtbetoons, en het genoegen van oppermagtig te heerſchen hadt zulk een ſterken indruk op haaren geest gemaakt, dat zy beſloot den Sultan te dringen om haar den Throon te laaten, al ware het ſlegts voor eenige weinige uuren.

Het ongenoegen van zyn Zoon KOURAM gaf haar een voorwendzel om een gedeelte van haar plan te volvoeren. Deeze hadt eenige misnoegde Rajahs tot zyne medeſtanders, en hield, met hun behulp, de Hoofdſtad in geſtaage onrust; dit bewoog den verwyſden Monarch om zich te begeeven na een van zyne Paleizen, meer buiten het bereik der ontrustinge gelegen.

Naardemaal NOURMAHALL nimmer haare hoofdbedoeling uit het oog verloor, 't welk volſtrekt Gezag aan haare verbeelding vertoonde, was dit juist het geen zy wenschte. Hier werden de vermaaken en wellusten, die in de Hoofdſtad geheerscht hadden, vernieuwd: en dewyl GEHAN-GUIR dagelyks meer en meer op tafelvermaaken geſteld werd, bevlytigde zy zich om de kosthaarſte onthaalen aan te leggen.

Het was op een deezer Feesten, dat de Monarch zich den teugel ruim gevierd hadt. Zy verrukte hem door het ſpeelen op de luit, gepaard met den zang haarer allerwelluidendſte ſtemme, en, om hem verder in verrukking weg te voeren, danſte zy een allerbevalligſten dans. De Sultan, hier door geheel gewonnen, verzogt NOURMAHALL by zich neder te zitten; verklaarde dat hy haar beminde boven alle de veelvuldige Schoonheden in het Seraglio: dat, hoewel hy in 't eerst verrukt was door haare bekoorlykheden, de ketenen, waarin zy hem gekluisterd hieldt, vaster geklonken waren, door haar vernuft en geest; en hy daarom beſlooten hadt haar eenige gunst, welke zy ook mogt vraagen, toe te ſtaan.

NOURMAHALL, den Sultan, in die hooge maate, op haar verliefd ziende, oordeelde dit eene bekwaame gelegenheid om

haar

haar verzoek aan te dringen, en ving, met eene beevende ſtem, in deezer voege aan: „ Indien het waarheid is, ô GEHANGUIR! en uit myne eigene aandoeningen heb ik alle reden „ om het te gelooven, dat de Afgod van het hart eener „ Vrouwe Gezag is, en het my vryſtaat eene gunſt te vraagen, welke my meest behaagt, zult gy mogelyk begrypen, „ waarin myne begeerte zou beſtaan; gy zult misſchien den „ wensch van NOURMAHALL voorkomen; indien gy zulks niet „ doet, hoe zal ik dien uitboezemen, dan door u daar toe bemoedigd!" —— De Monarch gaf een wenk met zyne hand, dat zy zou voortvaaren. Zy deedt het in deezer voege: — „ Schoon gebooren in een ſtand, by vergelyking, laag „ met dien welken ik thans geniet, heeft myne na hoogheid „ haakende ziel altoos met een nydig oog geſtaard op de „ Oosterſche Throonen, van welke de Monarchen, alleen beneden de Almagt, hunne onveranderlyke beſluiten afvaardigen, en met volſtrekte volmagt heerſchen. Dikwyls heb ik, „ in myne jeugdige jaaren, gezegd, hoe gelukkig moeten die „ Menſchen weezen, wier woord zo vast is als het Noodlot! „ En daar ik, door uwe gunſten, nader aan den Throon gebragt ben, is myne drift, om volſtrekt magtsbetoon uit te „ oefenen, in dezelfde maate aangegroeid. Kon ik ſlegts onbegrensd heerſchen, heb ik dikwyls by my zelve gezegd, „ ſchoon het ſlegts voor een korten tyd ware, ik zou my „ zelve hoogstgelukkig agten. Daarom, ô Sultan! laat uw „ getrouwe NOURMAHALL den volſtrekt beheerſchenden Scepter „ eenmaal voor den tyd van vier en twintig uuren zwaaijen; „ laat haar de zoetigheden der onbepaalde Oppermagt ſmaaken, „ en hier mede zal elke wensch van haar hart voldaan zyn!"

Verbaasdheid, wegens dit verzoek, verbande de vrolykheid van het aangezigt des Monarchs, die, niet verkiezende het verzoek volſtrekt te weigeren, haare bede zogt te ontduiken, met te zeggen, dat, in eene zaak van zo oneindig veel aanbelangs, het noodig ware, om, hoe genegen hy ook was ter voldoeninge haarer begeerte, het ſtuk eenige dagen in overweeging te neemen.

(*Het Vervolg en Slot in het eerstkomend Stukje.*)

DE ONVERWAGTE ONTMOETING.

Eene waare Geſchiedenis.

(Uit EDWARD JONES, *Muſical and Poëtical Relicks of the Welſh Bards.*)

HUGH LLUYD CYNVAEL was onder zyne *Welſch*zen een uitmuntend Dichter, en leefde t

Ardudwy, *Merionethſhire*, omtrent den Jaare 1620. In zyne jeugd vervaardigde hy een ſteenen Bank aan de deur van zyn huis. Zyner Vrouwe Zuster was de eerſte, die op deeze Bank ging zitten. —— „ MOLLY," zeide hy, haar daar vindende, „ gy hebt de maagdom van deeze Bank; gy moet „ my daar voor drie kusſen geeven." —— Gereedlyk werd aan deezen vriendſchapsëisch voldaan.

Eenigen tyd daar naa overleed zyne Huisvrouw. HUGH LLUYD CYNVAEL verliet zyne wooning, en toog na *Londen*. Hy liet zyne Schoonzuster, nu getrouwd, in 't bezit van zyn Huis. Hy begaf zich in Krygsdienst, onder OLIVIER CROMWELL, en bekleedde geen onaanzienlyke post. Ten tyde der Herſtelling van CAREL DEN II, bevond hy zich in 't Leger van den Generaal MONK.

Naa eene menigte jaaren van huis geweest, en oud geworden te zyn, keerde hy na zyn Geboorteland weder. Op een Zomerſchen avond bereikte hy zyn Huis. Hy zag zyne Schoonzuster, haar Egtgenoot, en reeds groot gewordene Kinderen, zittende op de voorgemelde Bank. Zy hielden den avondmaaltyd. Hy vroeg, in 't *Engelsch*, „ *of zy hem* „ dien nagt wilden huisvesten?" —— *Geen hunner verſtond* een enkel woord *Engelsch*. Zy, nogthans, giſſende en raadende wat de Vreemdeling verlangde, weezen hem een bed in 't huis aan, en wel het beste, met bygevoegden wenk, dat hy met hun het avondëeten zou gebruiken. Hy bewilligde.

Verzadigd zynde, zeide hy een Vers in de Landtaale op. Zyne Schoonzuster, dit gehoord hebbende, riep uit: „ Wel, „ myn goede Vriend! gy zyt geen Vreemdeling, maar een ge„ booren *Welschman!*" —— Hy antwoordde: „ Ja, dat ben „ ik; het is een aantal jaaren geleden, dat ik drie kusſen „ kreeg van haar, die het eerst op deeze Bank plaats nam."

Genoeg om den Onbekenden te doen herkennen, en in het daar gezeten verwonderd Huisgezin eene zo groote als onverwagte vreugde te verwekken. —— Hierop haalde hy uit zyn zak een groote beurs met goud gevuld, en reikte die aan zyne Schoonzuster over, onder deeze betuiging: „ Neem dit goud, „ als eene belooning voor uwe Gastvry- en Herbergzaamheid, „ betoond aan den ouden *Engelschen* Vreemdeling, die thans „ meer dan tachtig jaaren bereikt heeft: hy wil 'er niets meer „ voor hebben, dan alle nagten een bed, en, zó lang hy „ leeft, het eenvoudig eeten, op zyn geboortegrond ge„ bruikt!"

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

LEEVENS-WAARDEERING.

(Uit het Engelsch.)

Non lubet mihi deplorare vitam, quod multi & ii docti ſæpe fecerunt: neque me vixiſſe pœnitet, quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem.

CATO ap. CICER.

Zwaargeestigen en Misnoegden kunnen niet aangezien worden als rechte Waardeerders des Menschlyken Leevens. Zy geeven des Tafereelen op, met de donkerst mogelyke verwen bemaald. Tafereelen, die behaagen kunnen en zullen aan op denzelfden toon geſtemde harten; die voldoening ſchenken in een uur van teleurſtelling, geduurende het knaagen van eenig boezemleed, uit welk eenen oorſprong ook herkomſtig: dan zeker zyn dusdanige Tafereelen geſchikt om een zeer onvoeglyken indruk te maaken op de Jeugd, die ter loopbaane der Wereld intreedt vol gloeiende hoop, en vervuld met de ſtreelendſte verwagtingen.

„ Dat," gelyk zommigen zulks ten algemeenen regel ſtellen, „ de Mensch gebooren zou weezen om te klaagen en elendig te zyn," is een allermoedbeneemendst begrip; doch teffens gelukkig van dien aart, dat het de Proeve der beste Leermeesteresſe niet kan doorſtaan; en niemand heeft het regt om als een Algemeenen Regel te doen aanneemen, 't geen ſlegts enkelen zou kunnen betreffen.

Indien wy de ſom van Menschlyke Gelukzaligheid konden opmaaken, wy zouden dezelve veel grooter vinden, dan dezelve over 't algemeen berekend wordt, en teffens meer algemeen verſpreid, dan men doorgaans denkt. —— En nimmer gevoelen wy des anders, ten zy men toelaate, dat onze genegenheden hangen blyven aan zekere

uitwendige omſtandigheden, welke ten onregte verondersteld worden, Menſchen-geluk uit te maaken.

Wanneer wy, by voorbeeld, veronderſtellen, dat Rykdom alleen Geluk aanbrengt, dan zal men moeten erkennen, dat de Gelukkigen zeer ſchaars te vinden zyn, en de Ongelukkigen verre weg de grootſte menigte uitmaaken. Maar, welk bedagtzaam Mensch zag immer de Rykdommen aan als een Bron van Geluk?

Het volgende dunkt my eene korte veelbevattende te nederſtelling van de hoofdzaak in deezen te zyn. —— Geluk is een betreklyk woord, en betreft iemands toeſtand met dien van eenen anderen vergeleeken; want 'er is geen ſtaat op deeze wereld, zodanig, of wy kunnen ons verbeelden, dat de ſom van het Geluk, daar in genooten, kan vergroot worden. —— Geluk beſtaat niet in het genot der Vermaaken, die de Zinnen verſchaffen; dewyl ze kortſtondig zyn, door herhaaling verflaauwen, en ſoms aanloopen tegen het ſmaaken van verhevener geneugten, de gezondheid benadeelen, en die vertroostingen des leevens wegneemen, welke wy anderzins, op den duur, zouden ſmaaken.

Ook beſtaat het Geluk niet, gelyk zy, die arm zyn, of in het zweet huns aangezigts hun brood winnen, waanen, in ontheven te zyn van arbeid, vlytbetoon, en benaarstiging zyner zaaken; naardemaal de geest- en lichaamsvermogens ergens in moeten bezig zyn, en een ſtaat van ledig- en bedryfloosheid zo verre is van een Gelukſtaat te weezen, dat dezelve noodwendig vergezeld gaat met Lichaamsſmerte en Zielsverdriet. Menſchen, aan een druk werkzaam leeven gewoon, haaken, menigwerf, na ſtilte, rust, en afzondering; doch vinden 'er zeldzaam het bedoeld geluk in. Veelen keerden, naa des eens proeve genomen te hebben, weder tot de verlaatene Beroepsbezigheden, of namen iets anders ter hand. Proefondervindelyk geleerd hebbende, dat Ledigheid en Leevensgeluk geene gezellinnen zyn.

Nog ongerymder is het, te waanen, dat Grootheid van Staat, of Verhevenheid van Rang, het Geluk des Leevens uitmaakt. De Grooten deezer Aarde zyn niet te benyden; en worden zy ook niet benyd, dan door de zodanigen, die deeze hoogverhevenen op eenen afſtand beſchouwen, of door de misleidende middenſtoffe hunner verbeeldinge zien. —— Eer- of Staatzugt verſchaft geen aangenaame Zielsgeſteltenisſe. De Mensch, door deeze hartstocht ge-

gedreeven, betaalt duur voor de inwilliging deezer drift, door de angstvalligheid, welke zyne hoop vergezelt, door de vrees voor teleurſtellinge, en de zorg voor gemis. Ja de Man, die in het daadlyk bezit geraakt zyner begeerde en bedoelde Grootheid, bekent menigwerf, zugtende, hoe zeer en hoe verkeerd dit heilgoed vergroot was door de haakende verwagting. —— Daarenboven kan de Eerzugt, in veel laager Leevensſtanden, dan men de voldoening doorgaans zoekt, voldoening vinden. De mededinging onder de laagere Leevensſtanden, dier Lieden wensch na meesterſchap, en de trotsch van dezelve verkreegen te hebben, verſchilt alleen in voorwerp en maate van de eigenſte drift by de zodanigen, die het de wereld behaagt den naam van *Grooten* te geeven.

Wyders, „ dat de Mensch niet gebooren is om te „ klaagen en elendig te zyn," zal middagklaar blyken, wanneer wy overweegen, waarin Menschlyk Geluk weezenlyk beſtaat. Om het met weinig woorden te zeggen, is 't zelve gelegen in de daadlyke tewerkſtelling onzer gezellige Aandoeningen, 't zy ten opzigte van goede Bekenden en Vrienden, of de ons nader beſtaande betrekkingen van Vrouw, Kinderen en Bloedverwanten. De uitoefening deezer Genegenheden opent een ryksſpringende bron van Geluk, altoos in onze magt, en alleen onderworpen aan die wisſelbeurtigheden, welke van den ſtaat der ſterflykheid onafſcheidelyk moeten gerekend worden. —— Het Geluk des Leevens is desgelyks goeddeels gelegen in het aanwenden onzer Ziels- en Lichaamsvermögens tot eenig nuttig of lofwaardig einde. Dit bedryf opent een bron van hoope; en 'er is geen Geluk zonder dat onze hoop zich ergens toe uitſtrekt. Dit ſluit desgelyks in, het toppunt van Menschlyke Gelukzaligheid, de Hoop op een zalig *hier na*. Dit maakt, in de daad, het groote doeleinde van den Mensch uit, en zal, indien hy deeze Hoop grondvest op den breeden en hegten grondſlag des *Christendoms*, kragtdaadig voorkomen het jammerzalig lot van het beſtaan om te draagen der zodanigen, die de meer gedagte, allen moed beneemende, en allen troost verbannende, Stelling omhelzen, „ dat de Mensch gebo„ ren is om te weenen, om te klaagen, en elendig te „ zyn."

Het onafgebrooken vlytbetoon zal, welke ook onze Leevensſtand moge weezen, gepaard met Deugdsbetragting, niet misſen ons van het grootſte deel des daadly-

ken Geluks te verzekeren; naardemaal die onheilen, welke, door het beloop der wereldſche zaaken, allen treffen, uit den aart der zaake het minst zwaar hem zullen drukken, die zichzelven niet te wyten heeft, dezelve op den halze gelaaden te hebben. Het is zeer te bevreemden, dat dit eenvoudig middel van Geluksbevordering niet menigvoudiger gebruikt worde, als wy in overweeging neemen, dat veel, zeer veel, van 't geen de Menſchen verwagten, gezegd mag worden meer van eenen ontkennenden dan van eenen ſtelligen aart te zyn. Het beſtaat veeleer in ons te onthouden van 't geen ongeoorloft en ſchadelyk is, dan in de ſtrenge beoefening der tegenovergeſtelde Deugden. Wanneer men van iemand vordert dat hy edelmoedig zal handelen, volgt niet dat hy kwistig en verſpillend moet weezen; wanneer men eischt dat hy zich vlytig betoone, vergt men hem niet af dat hy door overmaat van bezigheid zyne gezondheid krenke; wanneer men den Mensch de *Maatigheid* voorſchryft, en het onthouden van *gulzigheid en dronkenſchap*, is het niet noodig dat *hy zich* aan het vleeschkwellend vasten onderwerpe, of de ſtrenge leevenswyze eens geestdryvenden Kluizenaars omhelze.

In het oog van een verſtandig weezen zullen de Opofferingen om Gelukkig te zyn zeer gering voorkomen; noch de Voorſchriften van den Godsdienst, noch de heerſchende Zeden der Menſchen, vorderen eene volſlaagene onthouding van de vermaaken en geneugten, die deeze Aarde haaren Bewoonderen biedt. De ſtrengheid van Godsdienſtige Voorſchriften geldt alleen by de zodanigen, die onkundig zyn van den zagtaartigen geest zyner Voorſchriften, die niet weeten hoe veel inſchiklykheids dezelve betoont voor onze menschlyke zwakheden, en de aanmoedigingen, welke dezelve den ſtruikelenden verſchaft, om weder op te ſtaan, en met nieuwen moed het pad der Deugd te bewandelen.

Het Menschlyk Leeven, derhalven, af te ſchilderen als een tooneel van onafgebrooken verdriet en onophoudelyke kwelling, is onovereenkomſtig met de waarheid, en daarom hoogst onregtmaatig. Zulk een denkbeeld wapent den eenen mensch tegen den anderen, en ſtrekt eigenaartig om die rampen te berokkenen, waar over men klagten ſtort.

Elke onbevooroordeelde en uitgebreide beſchouwing van 't geen in de wereld omgaat moet dienen om elk onparty-

tydigen te overtuigen van twee allergewigtigſte ſtellingen, welke niet te dikwyls kunnen herhaald worden, en waar op wy, ten allen tyde, zo in voor- als in tegenſpoed, moeten te rug komen; te weeten: „ Dat Geluk „ vry gelyk uitgedeeld is onder de verſchillende rangen „ der Burgerlyke Zamenleeving" —— en: „ Dat On„ deugd by de Deugd niets vooruit hebbe, zelfs ten „ aanziene van Aardsch Geluk." Alles wat onbevallig of ſmertlyk is, in ſtraffe of in tegenſpoed, valt alleen den Boozen ten deele. Op hem alleen past het zeggen, „ dat de Mensch gebooren is om te weenen, te klaagen „ en elendig te zyn."

Wanneer, om het ſtuk uit een ander oogpunt te beſchouwen, onvastheid in Beginzelen zamenwerkt met hebbelyke naargeestigheid, is het geenzins te bevreemden, dat Verdrietlykheid over en Wanlust in dit Leeven, van dag tot dag, in ſterkte toeneemen, tot zy eindelyk den Mensch aanzetten om tegen deeze grootſte van alle kwaalen het hulpmiddel te zoeken in de punt van een Degen, in de kogel van een Piſtool, in het water eener Riviere, of eenig ander dier ſpoedige middelen om van 's Leevens verdrietigen last ontſlaagen te worden. —— Maar te leeren om onzen ſmaak te ſchikken naar die maate van Geluk, welke de Voorzienigheid ons toegelegd heeft, is, van alle Leſſen, die de Wysbegeerte ſchenkt, de noodzaaklykſte. Uitſteekende en uitgeleezene voldoeningen ſchynen niet zeer beſtaanbaar met de Geluksmaate voor den Mensch beſtemd: ja misſchien zouden wy, in veele gevallen, indien wy ten vollen het genot onzes tydlyken beſtaans wilden hebben, eer moeten berekenen hoe veel ramps en jammers wy ontgaan, dan ten naauwſten uitpluizen de innerlyke waarde van het goede, 't welk wy genieten. Het is althans het werk der waare Wysheid, alles zamen te zamelen, wat ſtrekken kan om den geest op te beuren, en de lampe der weltevredenheid ſteeds brandende te houden; en, ſchoon wy ongevoelig moesten weezen, als wy oordeelden dat dezelve ſteeds met dezelfde helderheid flikkerde, zal, egter, de voorzigtigheid ons leeren, die lampe, als een heilig vuur, ſteeds brandende te houden; en nooit te gedoogen dat dezelve geheel uitga.

Voorts hou ik my ten vollen verzekerd, dat deeze wanlust des leevens dikwyls botgevierd worde uit een be-

ginzel van enkelen trots. Men houdt het ongelukkig voor een kenmerk van meer dan gewoone verhevenheid van geest, voor iets 't welk den Mensch verheft boven den gewoonen peil der Menschen, zich verheven te agten boven 't geen 't gemeen gevoel Geluk rekent. Het gezonde verstand, nogthans, beslaat zeker niet in 't geen dit Leeven schenkt met een veragtend en versmaadend oog aan te zien; maar in 't geen ons te beurte valt ten meesten voordeele te gebruiken. En ontegenzeggelyk is een gelaaten berusten in de Geluksbedeelingen der Voorzienigheid een der zekerste merktekenen van eenen welgestelden Geest. Zelfverdrietlykheid is een staat die aan dwaasheid grenst, en, onzen Staat, ons Leevenslot, te vloeken, strekt ten betoon van Zwakheid van Ziel. Het is een *edel* zeggen, 't welk CICERO den Ouden CATO in den mond legt, en 't geen wy boven deeze *Proeve* plaatsten. „ Het „ lust my niet, my over dit Leeven te beklaagen, 't welk „ veelen, en zelfs Geleerden, dikwyls deeden. *Het be-* „ *rouwt my niet, geleefd te hebben: dewyl ik zo geleefd* „ *heb, dat ik oordeel niet te vergeefsch gebooren te zyn!*"

Het is, in de daad, in de magt van weinigen onder het Menschdom, eene zo roemvolle rolle te speelen, als eenen zo hooggaanden trap van Zelfvoldoening aan dien uitsteekenden Patriot bezorgde; maar het getal is ongelyk veel grooter in elken leevensstand, dat zich een genoegzaamen voorraad kan verschaffen om dit Leeven met reden dierbaar te maaken. Wie vindt zich buiten het bereik gesteld van de grootste aller voldoeningen, de voldoening, naamlyk, van de edelaartigste aandoeningen? Wie, die zyn eigen Geluk niet kan bevorderen door iets toe te brengen tot het welvaaren van anderen? —— Naardemaal deeze ongesteldheid van zatheid des Leevens doorgaans zich met het meeste geweld vertoont by de zodanigen, die veronderstéld of geagt worden een fyner gevoel en verhevener verstand te bezitten dan den Kinderen der Menschen over 't algemeen te beurte valt, mag men hun, met alle reden, vraagen, of 'er eenige zatheid is in het najaagen en vermeerderen van *nuttige* kennis? Of iemand moede kan worden het *Menschdom* wél te doen? Of de schoone Kunsten en fraaije Weetenschappen geen steeds vernieuwd feest aan de *ziel* verschaffen? Of kan 'er een welbehaaglyke bezigheid mangelen, zo lang 'er eene belangryke waarheid te ontdek-

ken

ken of te bevestigen valle? —— Te klaagen dat het Menschlyk Leeven geene geneugten heeft, zo lang 'er één enkel schepzel rondsom ons bestaat, 't geen wy door onze goeddaadigheid kunnen verkwikken, door onzen raad dienen, door onze tegenwoordigheid vervrolyken, is te klaagen over het gemis van iets, 't welk wy bezitten, en even onredelyk, als van dorst te sterven, terwyl een welgevulde beker in onze handen is, en alleen aan de lippen, tot lesching, moet gebragt worden. Maar het ongeluk is hier in gelegen, dat, wanneer een Mensch het zich hebbelyk eigen gemaakt hebbe, geene andere genietingen te smaaken, dan die voortspruiten uit het voldoen aan onze laagere driften, hy zichzelven verveelt onder het genot van elk edeler vermaak, terwyl, ten zelfden tyde, zyn dierlyk gestel, door herhaald genot, begint te kwynen. Het is, overzulks, geenzins te bevreemden, indien hy de maate zyner geneugten vervuld vinde, langen tyd vóór dat hy den kring zyner duuring voltrokken hebbe, en, of elendig, vol misnoegen, het overige zyner dagen nederzit en wegkwynt, of, in eene vlaag van vermeesterende wanhoope, zichzelven van kant helpe.

Hoe ontelbaar is de menigte der verkeerde Leevenswaardeerderen, welker voornaamsten wy hier afschetsten, die wy, ten besluite, deeze Dichtregelen toevoegen van onze Dichteresse VAN MERKEN; het slot uitmakende van haar Vers, getyteld: *de Waare Geluksbedeeling.*

— — — — — — — —
— — — — — — — —

Misgun de grootheid niet aan hun die zich verheffen;
't Is al geen goud dat ge u verbeeldt.
Verhoor der armen nedrig smeeken;
Doe hen in nood geen hulp ontbreeken,
God zelf staat uit zyn' troon hen by;
Laat uw natuurgenoot niet vruchteloos verlangen;
Denk, schoon gy blyder lot op aarde hebt ontfangen,
Dat gy niet waarder aan uw Schepper zyt dan hy.

De Vorst moog' zyn verdriet door ſchynvermaak verdooven,
En de armoe ſlaven om haar brood;
Het waar genoegen woont in ſtulpen noch in hoven,
Deez zyn haar te eng en die te groot.
ô Menſch, leer des in tyds bezeffen,
Wien de allerminſte rampen treffen;
En leeft ge in middelbaaren ſtaat,
Dank de Oppermagt, die u van de uiterſten bevrydde,
Dat gy de ſchaamle hut en 't prachtig hof vermydde,
En 't waar geluk geniet der gouden middelmaat.

KEURIG BERICHT WEGENS HET KONST- OF TAFEL-YS.

Reeds in de oudſte tyden verſtond *men, in de heete* Landen, de kunst, *om de Sneeuw geduurende den* Zomer ter verkoeling *der dranken in voorraad* te bewaaren. SALOMON *ſpreekt hier* van reeds (*); en in de Schriften *der Grieken* en *Romeinen* zyn de bewyzen zo talryk, *dat ik* ze niet verhaalen kan, te meer daar reeds een *groot* gedeelte door anderen is opgezameld (†). Zeer gaarne *zoude* ik eenig bericht geeven, hoedanig de bewaarplaatſen voor de Sneeuw ingericht wierden, zo ik *iets* uitvoerigs daar over had aangetroffen. —— Het *geen* ik 'er van weet, is het volgende.

Dat de Sneeuw in groeven bewaard wierd, wordt van veelen verhaald (‡). Toen Alexander de Groote, in *Indiën*, de Stad *Petra* belegerde, liet hy dertig groeven maaken, en dezelve met takken van Eikenboomen bedekken; *dus* bewaarde hy de Sneeuw zeer lang (§). PLUTARCHUS zegt, dat eene bedekking van hooi en ruuwe klederen genoegzaam is, en noch tegenwoordig handelt men 'er niet veel anders mede in *Portugal*. Daár, waar zich de Sneeuw in eene diepe valley ophoopt, wordt

(*) Spreuken Salomons. XXV: 13.
(†) TH. BARTHOLINI *de nivis uſu medico obſervationes variæ.* Hafniæ 1661. 8vo.
(‡) SENECA, *Quæſt. Natur.* IV: 13. PLINIUS XIX: 4.
(§) ATHENÆI *Deipnoſ.* III. p. 124.

wordt ze met gras of zooden, en met Schaapen-mest, bedekt, en waar onder ze zoo goed bewaard blyft, dat men ze, den gantſchen Zomer door, tot op den afſtand van 60 *Spaanſche* mylen naar *Liſſabon* verzendt (*).

Wanneer de Ouden eenen koelen drank wilden hebben, dronken zy, of de even vloeibaar gemaakte Sneeuw zelve, of wierpen ze in den wyn, of plaatſten den beker met wyn in de Sneeuw, en lieten hem daarin na verkiezing verkoelen. Zeer zuiver ſchynt zy evenwel in hunne groeven niet gebleeven te zyn; gewoonlyk was 'er zo veel hooi by gemengd, dat het Sneeuwwater 'er iets van gekleurd was, en eenen byſmaak had; waarom men hetzelve, of den daarmede verkoelden wyn, eerst doorlekken moest (†). Dat tot hetzelfde gebruik ook Ys bewaard wierdt, is uit eenige bewyzen waarſchynlyk (‡). Het ſchynt echter oudtyds in de heete Landen niet zo veel in gebruik geweest te zyn, dan in de meer Noordlyke Gewesten. Noch tegenwoordig gebruikt men, in *Italien*, *Spanjen* en *Portugal*, de Sneeuw; in *Perſien* integendeel het Ys (§). Ik heb ook nergens eenig naricht van de *Griekſche* of *Romeinſche* Ys-groeven kunnen vinden. De Leeraars in de Landbouwkunde zwygen 'er ook van ſtil (**).

Men

(*) *Memoires inſtructifs pour un Voyageur.* De Hoogduitſche overzetting van den tegenwoordigen ſtaat van *Engeland*, *Portugal* en *Spanjen*. Dantzig 1755. 8vo. I. p. 205. Hoedanig de Sneeuw-Magazynen by *Conſtantinopolen* ingerigt zyn, verhaalt BELLON, in *Obſerv.* III. 22.

(†) Hier door word de plaats van SENECA, *Quæſt. Natur.* IV, 13. verſtaanbaar. *Quid Lacedæmonii feciſſent, ſi vidiſſent reponendæ nivis officinas, & tot jumenta portandæ aquæ deſervientia, cujus colorem ſapOremque paleis, quibus cuſtodiunt, inquinant?* Daartoe diende het *colum nivarium*, of de *ſaccus nivarius*, waar van men de aanhaalingen by BARTHOLINUS, en in de Woordenboeken, vind. —— De dolle Heliogabalus liet, in den Zomer, geheele Sneeuwbergen in zyne tegenwoordigheid brengen, om daar mede de lugt te verkoelen. Zie LAMPRIDIUS *Vita Heliogabali*. Cap. 23.

(‡) PLINIUS XIX, 4. SENECA l. c. LATINUS PACATUS *Panegyr. Theodoſ.*

(§) DELLA VALLE Reizen, III. p. 60. en in de *Voyages du* CHARDIN, IV. p. 195.

(**) In JOH. BERCLERI *Diſſ. de potu frigido*, leest men, dat PLINIUS van de Ysgroeven het volgende meldt: *Itali, ut gelu*

Men heeft ook reeds vroeg 'er aan gedagt, om den graad van koude van 't water te vergrooten zonder Sneeuw of Ys, en daartoe van de waarneeming gebruik gemaakt, dat het schielyker koud wordt, als het te vooren gekookt, of ten minsten warm geweest, is, en het dan eerst in de Sneeuw plaatst. PLINIUS schynt dit voor eene uitvinding van NERO te houden (*); en eene plaats by SUETONIUS (†) maakt het ten minsten waarschynlyk, dat hy veel van deeze verkoeling hield; zy is echter veel ouder. HIPPOCRATES schynt ze reeds gekend te hebben (‡), zo als GALENUS gelooft (§). ARISTOTELES kende ze zeker; hy zegt (**), eenigen hadden de gewoonte, het water, welk men schielyk koud wilde maaken, te vooren in de zon te plaatsen, en het daar eerst warm te laaten worden. Onder anderen, verhaalt hy, dat de Visschers, aan de Zwarte Zee, het riet, waarvan zy zich by hunne visschery op het Ys bedienden, met kookend water begooten, om het zeer styl te laaten bevriezen. Uitvoeriger is hier over GALENUS (††). Hij zegt, deeze handelwyze is niet zo zeer in *Italien* en *Griekenland*, waar men Sneeuw kan krygen, gebruiklyk, dan wel in *Ægypten* en andere heete Landen, waar men geen Sneeuw of koele bronnen heeft. Het gekookte water wordt 's avonds, in aarden vaten of kruiken, in het bovenste van het huis, aan de nachtwinden blootgesteld; 's morgens worden deeze op den grond (mogelyk in eene groef) gezet, rondsom van buiten nat gemaakt, en alsdan met versche planten omwonden en bedekt, waar door het water den gantschen dag koel gehouden wordt. A-

perennet in æstatem, fontis aquam hyeme in locum cavum deducunt, ut glacie concrescat, rumpunt securibus glaciem, eamque in turrim profundam substrata palea stipant, turrim implent, glaciem palea tegunt. —— Ik vinde echter deeze woorden in PLINIUS niet, ook weet ik niet, van wien zy genoomen zyn; zy schynen eenen nieuwen Reiziger toe te behooren.

(*) *Hist. Nat.* XXXI. 3, 23. p. 552.

(†) *Vita Neronis.* Cap. 48.

(‡) *De morbis vulg.* lib. 6, 4. p. 274.

(§) *In libro* 6. HIPPOCR. *de morbis vulgar. Comment.* 4, 10. p. 396.

(**) *Meteorol.* I. Cap. 12. aan 't einde.

(††) Op de te vooren aangehaalde plaats; en in *Lib.* 2. *de compos. med. secundum locos*, Cap. I. p. 265.

ATHENÆUS (*), welke die zelfde uit een der Boeken van PROTAGORIDES verhaalt, merkt noch daarby aan, dat de met dit, geduurende den dag, in de zon warm geworden, water gevulde kruiken, 's nachts, op eene ruchtige plaats, door bedienden geduurig van buiten nat gehouden, en 's morgens met hooi bedekt wierden. Op het Eiland *Cimolus* (†) plaatſte men by dag warm geworden water, in aarden kruiken, in koele kelders, waar het zo koud als Sneeuw wierd. Men geloofde daarby altyd, dat water, welk te vooren warm gemaakt of gekookt was, door alle deeze middelen ten ſpoedigſten en ſterkſten verkoeld wierd (‡); waarom men ook zo dikwyls van gekookt water, in de Schriften der Ouden, leest (§). Noch tegenwoordig heerscht hetzelfde gevoelen in de Zuidelyke Landen van *Aſien*; ook daar laat men noch tegenwoordig het water te vooren kooken eer men het 's nachts aan de koele nachtlugt blootſtelt (**). Evenwel zyn de proeven, welke hier over, door Natuurkundigen, genoomen zyn, zeer verſchillend uitgevallen. Zekerlyk, als men kookend en koud water, onder dezelfde omſtandigheden, aan de vorst blootſtelt, zal het laatſte reeds Ys zyn, eer het eerſte noch eens ter deeg verkoeld is. Maar ook dan, als men gekookt en ongekookt water van een gelyken graad van warmte, onder dezelfde omſtandigheden, aan de koude blootſtelt, zal het eerſte iets vroeger tot Ys zyn overgegaan. Het heeft, naamlyk, door het kooken, veel lugt verlooren, welke zich in het ongekookte water eerst vóór het bevriezen er uit moet ontwikkelen, waardoor het water in eene inwendige beweeging gehouden wordt, welke het Ys kan ophouden. Het is wel waar, dat gekookt water, by het verkoelen, weder lugt inzuigt; doch daartoe behooren, volgens de waarneemingen van MARIOTTE, ten minſten 7 à 8 dagen. Men zoude aldus vermoeden, dat de *Indiaanen* gelyk hadden. Niet minder hebben de proeven van MARIOTTE (††), PERRAULT (‡‡), van de *A-*

(*) *Deipn.* III. p. 124.
(†) *l. c.* p. 123.
(‡) ALEX. APHRODIS. *Quæſt. Naturæ.* I. 51.
(§) PITISCI *Lex. Antiq Rom* V. *Decoctæ.*
(**) *Philoſoph. Transact.* LXV. I. p. 126.
(††) *Traité du mouvement des Eaux.*
(‡‡) DU HAMEL *Hist. de l'Acad.* L. r. ſ. I. c. 3. p. 99.

Academ. del Cimento (*), van MAIRAN (†), en anderen, geen merkelyk verſchil in den tyd van het bevriezen by gekookt en ongekookt water getoond; alleen had het eerſte een vaster en helderer, het ander een meer met waterblaazen bezet, Ys gegeeven. In laatere tyden heeft J. BLACK, volgens zyne proeven, wederom het tegendeel beweerd; hy zag gekookt water ſchielyker tot Ys overgaan, dan ongekookt, als het laatſte in een volmaakte rust bleef. Wierd integendeel het laatſte zomtyds met een ſtokje bewoogen, zo ging het even zo ſchielyk tot Ys als het ander. Dit onderſcheid verklaart hy dus: eenige beweeging bevordert het bevriezen; dit ontſtaat in het gekookt water door de wederinzuiging van lugt, alzo moet dit eerder tot Ys overgaan dan het ongekookt, wanneer dit in volmaakte rust blyft. FAHRENHEIT heeft reeds aangemerkt, dat geheel onbewoogen water eenige graaden onder het vries-punt tekenen kan, eer het tot Ys overgaat (‡).

De Heer LICHTENBERG, met *wien ik over deeze zich* zelv' wederſpreekende *reſultaaten ſprak*, verzekerde, dat het hem niet verwonderde, dat die proefneemingen niet altoos dezelfde uitkomst hadden. De tyd van het bevriezen regelde zich naar omſtandigheden, die men noch niet geheel kende. Een zekere, niet elke, graad van beweeging verhaast het bevriezen, zo als elk Ysdeeltje, welk zich aan den wand van 't glas aanzet, of uit de lugt 'er invalt, het genoegzaam verkoelde water oogenbliklyk tot Ys kan doen overgaan; en deeze onvermydelyke toevallen moeten, alle overige omſtandigheden gelyk ſtaande, een groot onderſcheid in den tyd van het bevriezen te weeg brengen. Voor het overige, is het niet onverwagt, een onderſcheid in den tyd te vinden, zo wel daarom, wyl het kooken des waters het Lugt-zuur verdryft, als ook wyl het kooken een ſoort van verdikking is, en door beide oorzaaken het water aldus eenige verandering ondergaan moet.

Ik denk, dat de eertyds gebruiklyke verkoeling des waters niet zo zeer aan deszelfs kooking, maar veelmeer aan het beſtendig vogtig houden der kruiken, en den tocht,

(*) *Tentamina experimentorum Acad. del Cimento*, p. 183.
(†) *Diſſert. ſur la Glace.* Paris 1749. 12mo. p. 187.
(‡) *Philoſ. Transact.* LXV, I. p. 124.

tocht, aan welken zy blootgeſteld wierden, moet toegeſchreven worden. Daarby ſchynt eene *fallacia cauſſæ non cauſſæ* geweest te zyn; en, wyl men het kooken voor de oorzaak hield, hebben zommigen de waare oorzaak, welke hun alleen eene nietsbetekenende toevallige omſtandigheid ſcheen te zyn, geheel niet aangetekend; maar welke toch GALENUS en ATHENÆUS niet onopgemerkt gelaaten hebben. Tegenwoordig weeten wy, dat de warmte by de uitdamping afneemt, zonder dat daarby koude gebooren wordt. Een Thermometer, welke in de open lugt vogtig gehouden wordt, valt, zo lang de uitdamping duurt. Met *Vitriool-Æther*, en noch beter met *Salpeter-Æther*, welke zeer ſchielyk vervliegt, kan men, op deeze wyze, water in 't midden van den Zomer doen bevriezen; en CAVALLO heeft, in den Zomer, als de Fahr. Therm. op 64 gr. ſtond, dezelve, in 2 minuuten, op + 3, dat is op 29 graaden onder het vriespunt, zien vallen (*). Hier op berust ook de kunst van Ys te maaken, welke men in *Indiën*, tusſchen de 25½ en 23½ graaden N. breedte, te *Calcutta*, en aan andere plaatſen, waar men nooit natuurlyk Ys ziet, in 't werk ſtelt. Men maakt, op een open vlakte, groeven van 2 voet diep, beſtrooit ze met droog ſtroo, en zet 'er kleine, vlakke, onverglaasde, aarden pannen op, welke na Zonnen-ondergang met water gevuld worden. Vóór Zonnen-opgang wordt dan het daar in gebooren Ys in 15 voet diepe Yskelders gebragt, welke, met ſtroo bedekt, naauwkeurig voor de buitenlugt en warmte bewaard worden. Het koomt hier by zeer veel op het weêr aan; een heldere ſtille lugt is de beste; by veranderlyke winden en donker weêr, zo ook dikwyls in zeer ruuwe koude nachten, zal men geen Ys zien ontſtaan (†).

Men heeft eertyds geloofd, dat ook *dáár* het kooken des waters de hoofdzaak ware; doch deeze ſchynt veelmeer de uitdamping te zyn. 'Er word, wel is waar, niet by verhaald, dat de vaten van buiten beſtendig vogtig gehouden worden, wél dat zy onverglaasd, en zo weinig gebrand, of zo poreus, zyn, dat het water doordringt, en zy dus uitwendig vogtig ſchynen. By vaten van dee-

(*) *Philoſoph. Transact.* LXXI, II. p. 511.
(†) ——————— LXV, II. p. 252.

deeze ſoort kan men de moeite van bevogtigen ſpaaren, 't Geen over den invloed van het weêr gezegd is, ſchynt myne gisſing te bevestigen. Hoe meer hetzelve de uitdamping bevordert, dies te gemaklyker en beter ontſtaat het Ys; het tegendeel gebeurt, als het door wind en weêr opgehouden wordt. De nieuwſte berichten van de manier, waarop het Ys in *Benares* gemaakt wordt, melden uitdruklyk, dat men geen gekookt water neemt, en dat, in alle vaten, welker tuſſchenruimten, of *poren*, door het gebruik reeds verſtopt zyn, het Ys niet zo ſpoedig en goed gebooren wordt. In vaten van porcelein heeft men het niet gevonden; ook gebeurt dit niet, als het ſtroo nat is (*). PLUTARCHUS ſchynt noch eene andere manier gekend te hebben, om het water te verkoelen. Deeze zoude zyn, dat men 'er ſteenen, of plaatjes van lood, in wierp (†). Hy beroept zich hierin op het getuigenis van ARISTOTELES, in wiens Schriften ik echter dit bericht niet vinden kan. Ze ſchynt te onvolkoomen te zyn, dan dat men ze beoordeelen konde; en de verklaaring, welke PLUTARCHUS 'er over gegeven heeft, leert noch minder dan de opgave zelve. Dit is byna altoos het geval by alle uitgaven der Ouden. De vraagen melden ons ten minſten, dat hun reeds menige verſchyning bekend geweest is; maar de antwoorden beloonen zelden de moeite, welke men genoomen heeft, om ze wél te verſtaan; byna nooit bevatten ze eene nieuwe opheldering, en noch minder eene duidelyke verklaaring.

Buiten *Italien*, en de naastgelegen Landen, ſchynt de verkoeling der dranken aan de tafels der aanzienlyken, vóór het einde der zestiende Eeuw, niet in gebruik geweest te zyn. In 't midden deezer Eeuw, (de 16de) waren in *Frankryk* noch geene Ys-kelders. Want, als BELLON, in zyne Reisbeſchryving, in 't Jaar 1553. verhaalde, hoe Sneeuw en Ys te *Conſtantinopolen*, geduurende den gantſchen Zomer, bewaard wierden, om den *Sarbes* daarmede te ver-

(*) Zie het bericht van L. WILLIAMS in het *Univerſal Magazine*, June 1793. p. 410, vertaald in LICHTENBERG's en VOIGT's *Magazin für das neuste aus der Phyſik*. Goth. 1794. IX. St. 2. f. 86. Ook in *Ægypten* gebruikt men noch tegenwoordig, ter verkoeling, onverglaasde poreuſe vaten. De kunst van het verglaazen kent men thans dáár niet. Zie NORDEN's *Reiſe durch Ægypten*. Breslau und Leipſig 1779. 8. f. 121.

(†) *Sympoſ.* VI, 5. p. 690.

verkoelen, verzekerde hy tevens zyne Landslieden, dat zy dit eveneens konden doen, wyl hy Ys-kelders gevonden had in Landen, welke veel warmer dan *Frankryk* waren (*). Zelfs het woord *Glacière* vind men in de oudste Woorden-boeken niet, ja niet eens in dat van MONET van 1635 (†). De Geneesheer CHAMPIER was in het gevolg van Koning Frans de Iſte, als deeze met Keizer Carel de Vde, en Paus Paulus de IIde, by *Nizza*, een mondgeſprek hield. Daar zag hy, dat de *Spanjaards* en *Italiaanen* de Sneeuw van de nabuurige bergen lieten haalen, en den wyn 'er mede verkoelden. Hy zag dit met verwondering, en verklaarde het ongezond te zyn; een bewys, dat het gebruik hiervan ten zynen tyde aan het *Franſche* Hof noch niet bekend geweest is (‡). GRAND D'AUSY beſluit het zelfde uit een verhaal van BRANTOME. De Dauphin, Zoon van Frans de Iſte, dronk, over tafel, zelfs wanneer hy zeer verhit was, veel water. Toen liet eene Hofdame, Donna Agnes Beatrix Pachéo, uit voorzorge, aarden-vaten voor hem uit *Portugal* koomen, welke het water gezonder en koeler zouden maaken; vaten, waar uit aan het *Portugeeſche* Hof het water gedronken wierd. Maar, wyl deeze vaten noch tegenwoordig in *Portugal* en *Spanjen* in gebruik zyn, waar men toch den wyn ook met Sneeuw verkoelt, zo had dit ook wel beide in *Frankryk* kunnen geſchieden. Ik bezitte in myne verzameling eenige brokken van zulke *Portugeeſche* vaten; zy zyn gemaakt van roode *Bolus*, onverglaasd, hebben, wel is waar, eene gladde, maar echter *mat-glinſterende*, oppervlakte, even als de *Hetruſciſche* en *Samiſche* potten; ze zyn zeer weinig gebrand, zo dat men ze zonder veele moeite kan breeken en in ſtukken byten; zynde zy zo broos, dat de ſtukjes in den mond gemakkelyk ſmelten. Giet men water in zulke vaten, zo dringt het 'er door heen, waar by dan, dikwyls met een zagt geruisch, veele lugtblaasjes opryzen; eindelyk loopt het 'er geheel door (§); het daarin geſtaan hebbende water heeft

(*) *Obſervation.* III, 22. p. 184.

(†) Deeze is de 5de uitgave. In het *Dictionnaire par* RICHELET, Geneve 1680. 4to., is het te vinden.

(‡) J. BRUVERINI CAMPEGII, Lib. XXII. *de re cibaria* XVI. 197. p. 669.

(§) In *Portugal* worden de meeste vaten van deeze ſoort te *Estremoz*, in het Landſchap *Alentejo*, gemaakt. De pot-

aap

heeft dan eenen ſmaak, welke van veelen voor zeer aangenaam gehouden wordt; mogelyk ontſtaat dit van het Dennenhout, waarmede zy, zo als men verhaalt, gebrand worden. Zyn die vaten noch nieuw (en alsdan doen zy den besten dienst,) zo zouden zy ook een aangenaamen reuk hebben. Als zy weezenlyk het water verkoelen, of het koel houden, zo is zulks, naar myn oordeel, aan de uitdamping van het doordringend water toe te ſchryven. De overeenkomst met die vaten, waarin de *Indiaanen* hun Ys bereiden, zal iedereen gemakkelyk bemerken.

Tegen het einde der zestiende Eeuw, onder Hendrik de IIIde, moet het gebruik van de Sneeuw aan het *Franſche* Hof reeds zeer bekend geweest zyn; hoewel het ſchynt, dat het publiek het toen ten tyde noch voor een te overdreven, en al te verwyfde, *Luxe* gehouden heeft. Want, in de geestige, zeer ſcherpe en zeer merkwaardige, *Satyre* op de wellustige levensmanier van deezen Koning en zyne lievelingen, welke onder den tytel *van Isle des Hermaphrodites* bekend is, hoewel zeer zeldzaam (*), vind

aarde, of kley, zoude even dezelfde zyn, welke de voorname Vrouwen in *Spanjen* en *Portugal*, om haaren aangenaamen ſmaak, hoewel ten nadeele haarer gezondheid, gewoon zyn te kaauwen. Deeze Dames zyn 'er zodanig aan gewoon, dat haare Biegtvaders, tot eene ſtraffe voor haare uitſpoorigheden, haar het gebruik hiervan voor eenige dagen verbieden. Zie *der* FRAU VON AUNOI *Reiſe durch Spanien.* II. ſ. 92 *und* 109. TAUBE *im Hanney. Magazin*, 1784. St. 75. ſ. 1199. Een dusdanig vat wordt *Bucaro*, ook *Barro*, genoemd. - In *Diccionario Castellano ſu autor* EL. P. ESTEB. DE TERREROS Y PANDO ſtaat: *Bucaro, poculum exargilla odorifera confectum.* In *Diccion. de la lengua Castellana*, Madrid 1783. *Fol.* ſtaat noch, dat alle deeze vaten uit *Portugal*, of *Indiën*, naar *Spanjen* koomen. *Bucaro, vaſo de barro fino hecho de tierra oloroſa que traen de Portugal y de las Indias. Sirven para beber agua.* —— *Barro, lutum, argilla. Barro, vaſo de diferentes figuras y tamanos hecho de tierra oloroſa para beber agua. Llamaſe tambien Bucaro.* —— Dat men zulke vaten, maar uit witte aarde gemaakt, ook op het Eiland *Maltha* heeft, vind men by BARTHOLINUS, in zyne *Epist. Medicin.* I. p. 214.

(*) Dit eenigzints zeldzaame Boek bevat zo veele nimmertende bydragen tot de kennis der *Franſche* Zeden in de zestiende Eeuw, dat veelen myner Leezeren een klein bericht niet onaangenaam zyn zal. De uitgave, welke ik zelve bezit,

vind men eene Ordonnantie, of Gebod, voor de *Hermaphroditen*, dat 'er altoos een groote voorraad van Sneeuw en

te, heeft den volgenden Tytel: *Deſcription de l'Iſle des Hermaphrodites, nouvellement decouverte — — — pour ſervir de ſupplement au Journal de Henri III.* A Cologne *chez les heritiers de* Hermann Demen, 1726. 352 p. 8vo. MARCHAND zegt, dat het zyn moet, à Bruxelles *chez* François Foppens. De naamlooze Voorrede zegt, dat het voor de eerſtemaal in 1605 gedrukt is; de eerſte uitgaven zyn zonder jaartal of drukplaats; doch vind men in eene het jaar 1612. —— Het ſchynt geſchreven te zyn onder Hendrik de IVde, na den Vrede te *Vervins*, welke in 1598 geſlooten wierd. Hendrik de IVde wilde niet, dat men den Schryver zou opzoeken; wyl hy, wel is waar, vry, doch echter waarheid, geſchreven had. Hy is ook tot noch toe niet bekend. Eenigen houden den Cardinaal VAN PERRON, anderen THOMAS ARTUS, voor den Auteur. Doch misdryven van deeze natuur met zulk een afſchuw en geest te beſchryven, zou de eerſte even min gewild hebben als de laatſte in ſtaat toe geweest zyn. Hier toe was de een te ondeugend, de ander te ongeveinsd. De een zoude zich zelv' geſchilderd, de ander zich zelv' overtroffen hebben. Dus denkt ook MARCHAND. Van ARTUS, zie *das Gelehrten Lexicon.* De Tytelplaat, welke voor veele Exemplaaren ontbreekt, vertoont eene vrouwelyke wellustige, half in vrouwelyke, half in mannelyke, kleeding, met het aangezicht van een Meisje. MARCHAND zegt, dat het onderſchrift is: *Les Hermaphrodites.* In de my bekende uitgaven is dit veel ſcherper: *Pars eſt una patris, cætera matris habet.* MARTIAL. *Epigr.* XIV. 174. Het geheele boek is ook te vinden in *Journal de Henri III, par* PIERRE DE L'ESTOILES, à la Haye 1744. 8vo. IV. p. 1, hoewel zonder tytelplaat. Ook zyn eenige ſtukken, welke aan 't einde van myne uitgave ſtaan, en in de eerſte, wyl zy van laater datum zyn, niet ſtaan konden, weggelaaten: te weeten alles, wat op p. 287 agter *Discours de* JACOPH. à LIMNE volgt: *Privileges, franchiſes & liberté de la ville capitale de Bois-Belle.* (Dit ſtuk ſtaat, zo als op den kant aangetekend is, in *Recueil de diverſes pieces ſervant à l'hiſtoire de Henri III*; in myne uitgave, echter, Cologne *chez* Pierre Marteau, 1666, 12mo., welke by LE LONG ontbreekt, is het niet te vinden,) p. 291. *Bibl. de Madame de Montpenſier*, en p. 298. *Remarques ſur la Bibl. de Mad. de Montpenſier*, p. 331. *Discours ſur la Vie du Henri III, par* LE LABOUREUR, welke men ook in *Memoires* DE CASTELNAN, Paris 1659, Fol. p. 883, vind. Zie LE LONG, II. p. 326. N. 19133. In het bovengenoemde *Journal de Henri III*, zyn 'er eenige niet

en Ys bewaard moest worden, om den wyn en andere dranken daar mede te vermengen, offchoon ook daardoor te gelyk buitengewoone ziekten ontftaan zouden (*). In de befchryving eener maaltyd, wordt den Koning Sneeuw en Ys op een bord gebragt; en hy werpt daarvan iets in zynen wyn (†), welken men toen noch niet wist te verkoelen, zonder denzelven daardoor te gelyk te verzwakken. En dus handelde men noch in het eerfte vierde gedeelte van de zeventiende Eeuw (‡).

Tegen het einde deezer (17de) Eeuw moet deeze *Luxe* in *Frankryk* zeer algemeen geworden zyn. 'Er waren toen zeer veelen, welke in Sneeuw en Ys handel dreeven, 't welk iedereen vryftond. Doch de Regeering, welke nooit geld genoeg voor de behoeften van dit verkwistend Hof bezorgen konde, verpagtte, tegen het einde deezer Eeuw, den alleenhandel in deeze koude Waar. De Pagters verhoogden toen den prys van tyd tot tyd; het gebruik hier van, en het pagtgeld, verminderde toen zodanig, dat de negotie hierin wederom iedereen *vryftond*. Van ftonden daalde de prys, welke door een opvolgenden zagten Winter en zeer heeten Zomer wederom aanmerkelyk rees.

't Was niet mogelyk, dat de Ouden de manier konden weeten, om de dranken te verkoelen, door ze in water te plaatfen, waarin Salpeter opgelost was, wyl dezelve hun onbekend was. Zy hadden, wel is waar, deeze verkoeling met andere hun bekende zouten kunnen verrichten;

zeer gewigtige aanmerkingen bygevoegd. Die nu meer weeten wil, zie LE LONG *Bibliotheque Historique de la France*, II. p. 326. N. 19128, en de daar ter plaatze aangevoerde Gefchriften: *Dictionnaire Historique de* PROSPER MARCHAND, I. p. 305, *Ducationa*, p. 67. Had de Schryver der *Gynæologie* dit boek gekend, zo had hy 'er noch veele Stukken voor zyn *Schildery der Zeden* van de zestiende Eeuw, in het deel van de *Byflaap*, Berlin, 1795. II. f. 290, uit kunnen neemen.

(*) *Defcript. de l'Ifle des Hermaphr.* p. 61.

(†) l. c. p. 106. *On apporta de la neige & de la glace fur des aſſiettes. — — l'Hermaphrodite prenoit tantôt de l'une, & tantôt de l'autre, ſelon qu'il lui en fantaiſie, pour le mettre dans ſon vin, afin de le rendre plus froid.*

(‡) In de 1620 gedrukte *Contes de* GAULARD ſtaat: *Il alla un jour d'eſté ſouper chez un voluptueux, qui lui fit mettre de la glace en ſon vin.*

ten; maar ook dit hebben zy, zo verre ik weet, niet gedaan. Eerst in het begin der 16de Eeuw wierd deeze eigenſchap des Salpeters bekend, en lang naderhand ontdekte men eerst, dat dit met andere zouten ook kon geſchieden.

De *Italiaanen* zyn de eerſten geweest, welke 'er gebruik van gemaakt hebben; omtrent het Jaar 1550 wierden te *Romen*, in de huizen der Ryken, alle ſoorten van wyn en water, welke aan hunne tafelen gedronken wierden, op deeze wyze verkoeld. Een *Spanjaard*, BLASIUS VILLA FRANCA, welke, als Geneesheer van eenige aanzienlyke Familien, te *Romen* woonde, gaf, in het zelfde Jaar, een gedrukt bericht hiervan in 't licht, waarin hy verzekert, de eerſte te zyn, welke deeze uitvinding openlyk bekend maakt (*). Volgens zyne gedagten is men deeze uitvinding hier aan verſchuldigd, dat men de voetzoolen, of pantoffels, in den Zomer altoos koeler bevond te zyn, dan zuiver water. Ingevolge zyn voorſchrift, welk hy door eene tekening opgehelderd heeft, moet het vogt in een kevelvormig vat met een langen hals, om het te beter te kunnen vasthouden, (een Phiool) gedaan, en dit wederom in een ander, ruim, met koud water gevuld, vat geplaatst worden. In dit water werpt men, van tyd tot tyd, Salpeter, geduurende welks oplosſing de Phiool, ſchielyk, en altoos volgens dezelfde richting, om haaren as gedraaid moet worden. VILLA FRANCA meent, dat de Salpeter tot het water moet zyn gelyk ½ tot 1, en verzekert, dat ze, hierna wederom gecryſtalliſeerd zynde, meermaalen tot het zelfde gebruik kan dienen; hoewel eenigen dit ontkend hebben. Het is hem niet ingevallen, andere zouten tot het zelfde oogmerk te beproeven. Daarentegen bemoeit hy zich, deeze werking uit echte *Ariſtoteliſche* gronden te verklaaren, en geeft zyne aanzienlyke begunſtigers een les, hoe zich, by het gebruik der verkoelde dranken, ten opzichte hunner gezondheid, te gedraagen.

Te-

(*) *Methodus refrigerandi ex vocato ſale nitro vinum aquamque ac potus quodvis aliud genus, cui accedunt varia naturalium rerum problemata, non minus jucunda lectu, quam neceſſaria cognitu. Auctore* BLASIO VILLA FRANCA, *Medico Hiſpano*, Romæ. 46 pag. 4to. min. Aan 't einde ſtaat Romæ *apud* Valerium & Aloiſium Doricos fratres Brixienſes, *anno jubilæi* 1550. JÖCHER haalt eene andere, Venetiaanſche, uitgave van 1553, 4to., aan.

Tegen het einde der 16de Eeuw, was deeze *manier* van dranken te verkoelen reeds zeer bekend, hoewel ik in het *Kookboek* van SCAPPI 'er niets van aangeteekend vinde. MARCUS ANTONIUS ZIMARA ſpreekt 'er van in zyne uitgaven (*). Ik weet niet zeker, om welken tyd deeze *Apuliſche* Geneesheer geſchreven heeft. Op de lyst der *Profeſſoren* te *Padua* (†) vinde ik hem, in het Jaar 1525, genoemd, als *Explicator Philoſophiæ ordinariæ*; en wyl in 't Jaar 1532 een ander in dit vak ſtaat aangeteekend, is het te denken, dat hy omtrent dien tyd zal geſtorven zyn. Maar alsdan zoude VILLA FRANCA de *Problemata* van ZIMARA zekerlyk gekend, en niet gezegd hebben dat niemand vóór hem van dit gebruik des Salpeters geſprooken had.

Intuſſchen heeft ook reeds LEVINUS LEMNIUS (‡) deeze konst, om den wyn zo zeer te verkoelen, dat de tanden hem naauwlyks verdraagen kunnen, aangevoerd.

De *Spaanſche* Geneesheer NICOLAUS MONARDES (§), welke omtrent 't Jaar 1578 zou geſtorven *zyn*, *maakt* eveneens van dit gebruik des Salpeters *melding*; hy gelooft, dat het door de Galeyſlaaven uitgevonden is, doch verwerpt het gebruik hiervan, als zeer nadeelig voor de gezondheid. Volgens eenige zyner uitdrukkingen, denke ik, dat hy ze niet naauwkeurig gekend, maar zich ingebeeld heeft, dat het Zout in het vogt gedaan wierd. Laater vind men eindelyk deeze verkoeling in de *Konſtboeken*, b. v. in dat, welk MIRALDUS in 1566 geſchreven heeft,

(*) *Problema* 102: *Quæſivit dominatio veſtra* (*Joannes Caſtriota Ferdinandæ dux*) *propter quid vinum poſitum in vaſe conſtituto in aqua, ſale nitro commiſta maxime refrigeſcit.* —— Het antwoord zal wel tegenwoordig niemand leezen willen. Deeze *Problemata* zyn dikwyls met de *Probl.* ARISTOT. ALEX. APHRODIS. en andere te zamen gedrukt. De verzameling, welke ik bezitte, is van 1685, te Amſterdam, by *J. Waesbergen*, 12mo.

(†) ANT. RICCOBONI *Comment. de Gymnaſio Patavino.* Patavii 1592. 4to. p. 22. b.

(‡) *De Miraculis occultis naturæ*, *Libri* 4. Coloniæ Agrippinæ, 1581. 8vo. p. 288.

(§) In het boek *de Nive*, welk CLUSIUS, in zyne *Exotica*, uit het *Spaansch* vertaald heeft.

heeft, en welk in 't volgend jaar voor 't eerst gedrukt is (*).

In de *Mineralogie* van ALDROVANDUS, welke eerst in 1648 gedrukt is, word deeze zaak volgens VILLA FRANCA beſchreeven (†); maar dáár, waar de Schryver, BARTHOLOMÆUS AMBROSIANUS, van het *Keukenzout* ſpreekt (‡), zegt hy, dat men, in Landen waar versch water ontbreekt, gewoon is diepe groeven te maaken, dezelve met Steenzout te beſtrooijen, en de met water gevulde vaten, ter verkoeling, 'er in te plaatſen. Deeze aanmerking bewyst, dat men toen reeds ook dit Zout tot dat gebruik heeft aangewend, hoewel het den Schryver tot eene byzondere dwaaling aanleiding heeft gegeven. Hy meent, naamelyk, daar uit te kunnen beſluiten, dat de reden, waarom eenige pottebakkers hunne kley met Keukenzout vermengen, niet alleen deeze is, om de vaten daardoor vaster en ſteviger te maaken, maar ook om de vogten 'er koeler in te doen worden. Het eerſte is waar. Het Zout bewerkt by eene anders zeer ongemaklyk vloeijende pot-aarde het eerſte en zwakſte begin der verglaazing, waardoor de vaten zo digt worden, dat zy, zelfs onverglaasd, het water kunnen binnenhouden; maar ook juist daarom zyn zy ter verkoeling, welke door de uitdamping des doordringenden waters bevorderd word, het ongeſchiktst.

De Jeſuit CABÆUS, welke eene wydloopige verklaaring over de *Meteorologica* van ARISTOTELES geſchreven heeft, verzekert, dat men 100 ℔ water met 35 ℔ Salpeter, door eene ſchielyke beweeging, niet alleen kan verkoelen, maar zelfs tot vast Ys kan doen overgaan, en beroept zich hierin op zyne proeven (§). BARTHOLINUS gelooft dit ook (**); maar DUHAMEL ontkent het, en denkt, dat de Jeſuit het aangeſchooten Zout voor Ys heeft aangezien (††). Zo veel ik weet, is het in laatere tyden noch

(*) *Centuriæ IX memorabilium.* Francofurti 1599. 12mo. p. 67. —— NONNIUS *Dieteticon* IV, 5. p. 442.

(†) ALDROVANDI, *Muſæum Metallicum*, p. 327.

(‡) *l. c.* p. 317.

(§) NIC. CABÆI *Philoſophia Experimentalis, ſive in libros meteorol. Ariſtot. commentaria.* Romæ 1686. fol. 4. Vol. I. p. 326. b.

(**) *De Nive*, p. 38.

(††) J. B. DUHAMEL *Oper. Philoſoph.* Tom. 2. Norimb. 1681 4to. p. 50.

noch niemand gelukt, water alleen met Salpeter, zonder Sneeuw of Ys, tot Ys te doen overgaan. Het poeder, waar mede een zekere Hertog van *Mantua*, in 't midden der voorige Eeuw, zo als het bericht zegt, het water, zelfs midden in den Zomer, oogenbliklyk tot Ys kon doen overgaan, zal dan ook wel Salpeter geweest zyn (*) Zoude men óók daarom, voor deezen, dit Zout voor de oorzaak der koude van Noordoostlyke en andere Landen aangezien hebben, wyl het 't eerst ter verkoeling gebruikt is! Noch tegenwoordig hoort men deezen of geenen Boer zeggen, *die Akker is koud, wyl hy Salpeteragtig is* (†).

Wie echter het eerst op de gedagte gekoomen is, Sneeuw of Ys met Salpeter en andere Zouten te vermengen, om daardoor de koude dermaate te vergrooten, dat het in een vat, in zulk een mengzel, geplaatste water tot een vasten en eetbaaren Ysklomp bevriest, kan ik niet naauwkeurig bepaalen. Ik zal, echter, zo veel ik 'er van ben te weeten gekoomen, aanvoeren; mogelyk geeft het anderen gelegenheid, noch vroegere bewyzen op te spooren. Reeds in 't Jaar 1607 sprak hier van LATINUS TANCREDUS, Geneesheer en Professor te *Napels* (‡). Hy verzekert, de koude wierd door Salpeter dermaate vermeerderd, dat een met water gevuld vat, in zulk een mengzel schielyk bewoogen wordende, vast Ys bevatte. In 1626 kwam de verklaaring van AVICENNA, door den bekenden SANCT. SANCTORIUS, te *Venetien*, in folio, uit. De Schryver verhaalt, dat hy, in tegenwoordigheid van veele toehoorers, den wyn daardoor tot Ys deed overgaan, dat hy geen Salpeter, maar gewoon Keukenzout, by de Sneeuw mengde (§). FRANC. BACON, welke in 1626 stierf, zeide, dat

(*) BARTHOLINUS *de Nive*, p. 38.

(†) Als Sneeuw, of Ys, met Zout vermengd word, worden ze beide vloeibaar. In *Rusland* maakt men hiervan gebruik, om de met Ys bedekte vensterraamen te zuiveren. Men wryft ze met een in Zout gedoopt stuk Zwam, en oogenbliklyk worden ze daardoor geheel helder.

(‡) LATINI TANCREDI *de Fame & Siti, Libr.* 3. Venetiis 1607. 4. Lib. 3. Quæst. 27. p. 170. b.

(§) De editie van 1626 is door HALLER aangehaald in zyn *Methodus Studii Medici* en *Bibl. Med. practica*, I. p. 324. De andere is SANCT. SANCTORII *Comment. in librum primum canonis Avicennæ*. Venet. 1646. 4. *Quæst.* 17. p. 177. en *Quæst.* 26. p. 246.

dat het een nieuw uitgevonden middel was, de Sneeuw en Ys, door Salpeter, tot eene koude te brengen, by welke het water bevroos; ook kon dit, volgens hem, met ongezuiverd Keukenzout geſchieden, waardoor hy denkelyk onzuiver Steenzout zal verſtaan hebben. Hy voegt 'er by: in heete Landen, waar Sneeuw ontbreekt, kan men ook alleen met Salpeter Ys maaken; hoewel hy dit zelfs niet onderzocht heeft (*). ROBERT BOYLE, welk in 1691 ſtierf, heeft hier over op meer plaatſen geſprooken, ook proeven met allerlei ſoorten van Zouten in 't werk geſteld, en getoond, dat men, door Zout, een klomp Ys aan een ander vast lichaam kon laaten vastvriezen (†). DESCARTES zegt, dat het, wel is waar, eene reeds zeer bekende, maar echter toch zeer merkwaardige, verſchyning is (‡).

Zedert deezen tyd is de Ysmaakery in alle Werken der Natuurkundigen, waar maar van *warmte* en *koude* geſprooken wordt, aangevoerd, en uit dezelven in de *Konſtboeken* overgenoomen; dit geſchiedde, zo als men toen zeide, uit ſpotterny, wyl niemand dagt, dat 'er ooit een weezenlyk gebruik van kon gemaakt worden (§). — Dus

(*) *Hiſtoria vitæ & mortis*, § 44. BACONIS *Opera*. Lipſiæ 1694. fol. p. 528. *De augmentis Scient.* V, 2, p. 131. *Silva Silvarum*, Cent. I, 83. p. 775.

(†) *Hiſtory of Cold.* — *Title* I, 17. *Title* V, 3. *Title* XV, 7. *The Works of* ROBERT BOYLE. Lond. 1744, vyf Deelen, fol. II. p. 260, 266 en 300.

(‡) *Meteora*, cap. 8. DESCARTES *ſpecimina Philoſophiæ*. Amſt. 1650. 4. p. 216.

(§) VON HOBBERG *ſagt in ſeinem adlichen Landleben*. Nürnberg 1716. fol. I, ſ. 88: *Folgendes mehr zum ſcherz als zum nutzen, iſt auch den kindern bekant. Wenn man Schnee und Salpeter in einen krug thut, und ſetzt den auf einen Tiſch, darauf waſſer geſchüttet worden, und rürht den Schnee und das Salz wohl mit einem holze in dem krug um, ſo wird der krug bald am Tiſche angefrohren ſeyn.* —— Alzo kende deeze *Vryheer*, welke, na dat hy, uit hoofde der Religie-vervolging, zyne goederen in *Oostenryk* verkogt had, omtrent 't Jaar 1666 te *Regensburg* ſchreef, en waar hy in 1688, in den ouderdom van 76 jaaren, overleed, de bevroozen delicateſſen noch niet. Hy zoude 'er anders zeker, in zyn *Kookboek*, van geſprooken hebben, waar hy de volledige beſchryving eener groote en aanzienlyke tafel opgeeft.

Dus wierden de eerſte *wiſſels* van de FUGGER's een ſpel, en het eerſte *buskruid* een zotterny, genoemd. —— In het begin der voorige Eeuw bragt men het eerst *drinkbekers* uit Ys, en in Ys bevroozen vrugten, op de tafels; maar eerst tegen het einde dier zelfde Eeuw ſchynen de *Franſchen* begonnen te hebben, allerlei ſoorten van ſmaakelyke vogten op deeze wyze te laaten bevriezen, en ze, ter ververſching, op de tafels der Ryken te brengen.

Ik ken geen ouder bericht van deeze uitvinding, dan dat, welk in de *Argenis* van BARKLAY voorkoomt; wel is waar, in een *Roman*, maar echter een verhaal, 't welk de mogelykheid der zaak zo duidelyk bewyst, dat men zeker gelooven mag, dat ze toen ten tyde reeds in gebruik was, te meer, wyl van dezelve naderhand noch dikwyls gewag gemaakt wordt. —— ARSIDAS vind, in 't midden van den Zomer, op de tafel van JUBA, verſche appelen, welke voor de helft in zuiver Ys bevroozen waren; men bragt hem bekers, met wyn gevuld, welke uit Ys gemaakt waren; en hy hoorde, dat het eene nieuwe uitvinding was, alle deeze zaaken in den Zomer dus te bereiden. Men had groeven, waarin de Sneeuw, op ſtroo, geduurende het gantſche jaar, bewaard wierd. Men had koperen bekervormen, waarvan twee op elkaêr geplaatst een ledige tusſchenruimte had, welke met water gevuld wierd. Men plaatſte deeze dan in een met Sneeuw, en grof geſtooten onzuiver Zout, gevulden emmer; het water ging dan in den tyd van 3 uuren tot vast Ys over, even als of de beker door een Tinnegieter in een vorm gegooten ware. Op gelyke wyze liet men appelen, zo als zy van den boom geplukt waren, in Ys bevriezen.

De eerſte uitgave van de *Argenis* is te *Parys*, in 1621, gedrukt, dus in het zelfde jaar, in welk de Schryver, 39 jaaren oud zynde, ſtierf (*). Dit boek is niets minder dan zeldzaam; de plaats echter, welke ik bedoele, is zo ſchoon, dat ik niet nalaaten kan dezelve af te ſchryven, om myne Leezers het nazoeken te beſpaaren (†).

Na

(*) BAYLE *Dictionn. Hiſtor.* V. BARCLAI.

(†) *Arſidas nihil altiori intentione ſpectabat, quam inter promulſidaria eſſe varii generis poma ita glacie circumvenienti inſerta, ut aliorum pars emineret extra hoc frigus, alia prorſus condita tamen ſub lucentis aquæ cruſta nativo colore cernerentur.* —— *Tum Juba, ut magis mireris, inquit, cum in hortum introſti hæc poma adhuc ex arboribus pendebant, & quæ modo*

eſt

Na dat de *Brandewyn*, eerst als *Geneesmiddel* gebruikt, de drank der *Ryken*, en naderhand het vogt voor 't *Gemeen*, geworden was, poogden de *Italiaanen*, boven alle andere Natiën, denzelven weder, als 't ware, te veradelen, hem zagter, ſmaakelyker, en, door eene menigvuldige vermenging, op een hoogen prys te brengen, den Ryken wederom aangenaam te maaken. Om hunne nieuwe Waaren des te zekerer te onderſcheiden, noemden zy dezelve *Liquors*, en verkogten ze, onder deezen naam, den Vreemdelingen. Onder deezen waren de *Franſchen* de eerſten, die zich daaraan gewenden, en wel voornaamelyk zedert het Huwelyk van Hendrik de IIde (toen hy noch Hertog van *Orleans* was) met Catharina de Mediceis, in 't Jaar 1533. Geheele Schaaren van *Italiaanen* volgden haar, booden den *Franſchen* de *Delicateſſen* van

est glacies, ex fontibus unda manebat. — — Nova est, inquit, apud nos hæc ratio revocandi arte hyemem ſub medio ſole. — — Aderat puer Ægyptius cum mulſo, quod in calice præferebat & ipſo ex glacie facto; quo exhauſto cum in terram a puero collideretur doleretque Arſidas fragile quidem, ſed in æſtatem pretioſum vas perire; noli indignari, inquit Juba, in ſingulas potiones uſus ejusmodi Scyphorum est. Iterato eundem in menſa conſpici, vile eſſet. Nihil amplius guſtabat Arſidas avidus cognoscendi; qua arte ad Naturæ veritatem ſic perveniretur; cum allata ſunt variarum formarum ex ære prototypa. Orbium poculorum, paropſidum, omnis denique convivalis inſtrumenti ſpecies erant. Tum Juba: hæc ſunt clauſtra quæ aquis infuſis glaciem concipiunt. Quippe unumquodque operculo ſuo ſic tegitur, ut oræ invicem coæreant, excepta foraminis angustia, per quam aqua liquitur in interiora; quomodo ex ſtanno vel plumbo fuſilis ſuppellex conſtatur. Alveolo deinde ligneo illa deponimus, cujus fundum ſale primo nigro illo, parumque contuſo, & mox nive, contegitur quæ nobis ſemper ad manum est, fulta ſtraminibus, & in umbra antrorum toto anno inviolata. Supra ipſa deinde prototypa, in alveolum ſic demiſſa, pari modo nix quoque aliquoties cumulatur, ſale toties interjecto. Ita hæc aqua illo in ære ad glaciem præparata, accipit undique circumjectæ nivis frigus, quam ſal acri miſtura vetat liqueſcere; in locis præcipue umbroſis, qualia vini aut olei apothecis effodimus. Trium circiter horarum ſpatio coit aqua, & ſi quæ poma inſeruimus, qualia nunc miraris, hærent ſepta in glacie. Æſtu deinde languentibus grata est hæc vis nimii frigoris, quam & ipſa novitas commendat. Nuper enim neſcio cujus non inepta luxuries hoc ſolatium invenit. Lib. V. cap. 5. pag. 581. Edit. Norimb. 1703. 12mo.

van hun Vaderland aan, en leerden hun dezelve bereiden en gebruiken. Zy waren ook de eerſten, welke te *Parys* de fyne *Liqueurs* maakten, en verkogten; en, om ook geld te verdienen van *hun*, welke deeze verhittende vogten niet verdraagen konden, vonden hunne nakomelingen in dit vak, omtrent 't Jaar 1630 of 1633, dat foort van vogt uit, waar van het Hoofdbeſtaandeel het *Limoen- of Citroenſap* is, en door hun *Limonade* genoemd wierd. Dit vogt behaagde voornaamelyk daarom, wyl het, ter verkoeling en ververſching, in den heeten Zomer een aangenaame drank was, en ook door de Geneesheeren tegen *Rotziekten* aangeprezen wierd. De eerſte eigenſchap, waarom het ook 't meest gezogt wierd, poogden de *Limonadiërs*, door 't gebruik van Ys, noch te vermeerderen; en toen kwam een van hun, ook een *Italiaan*, PROCOPE COUTEAUX, geboortig van *Florence*, omtrent 't Jaar 1660, op den gelukkigen inval, om alle vogten van deeze natuur geheel in Ys te veranderen. Het goed vertier bragt navolgers voor den dag, voornaamelyk LE FEVRE en FOI; en deeze drie behielden eenige jaaren den alleenhandel in deeze nieuwmodiſche Waar. Omtrent het Jaar 1676 moeten deeze door Ys verkoelde of bevroozen vogten reeds de voornaamſte Waar van de *Limonadiërs* geweest zyn; want men vond toèn, in hunnen *Bevestigingsbrief*, ter verkoop, onder meer andere Waaren, genoemd: *Eaux de gelée, & glaces de fruits & de fleurs, d'anis & de canelle, franchipanne, d'aigre de cetre, de ſorbec*, &c. (*). *Parys* telde toen reeds 250 Meesters in deeze konst. In 1690, als DE LA QUINTINY ſchreef, waren de *bevroozen Liqueurs* reeds algemeen (†). Intuſschen dagt men, langen tyd, dat deeze vogten alleen in de heetſte Zomermaanden konden gebruikt worden. Eerst in 't Jaar 1750 begon DU-

(*) Men kan deeze vinden by DE LA MARE, *Traité de la Police*, III. p. 799.

(†) *Inſtruction pour les Jardins.* Paris 1730. 4to. I. p. 253. Hy zegt, het Ys is in den Zomer, wel is waar, nuttig; maar hy, als Tuinier, wenschte, dat men den vorst vermyden, en het Ys uit het Noorden kon laaten koomen, even als de Olyven en Orangeappels uit het Zuiden. Als, vóór eenige jaaren, na een zeer zagten Winter, geen Ys te bekoomen was, zonden de *Hamburgſche* Kooplieden een Schip naar *Groenland*, om Ys te haalen, en daar by, zegt men, zou niet weinig gewonnen zyn.

DUBUISSON, Opvolger van den beroemden PROCOPE, *au café de la rue des fossés de S. Germain des Prés*, Schryver van de *Art du Destillateur* (*), dagelyks, het gantſche jaar, allerlei ſoorten van bevroozen zaaken voor de liefhebbers in gereedheid te houden. In den beginne was 'er, buiten de Hondsdagen, weinig vraag naar; maar eenige Geneesheeren ordonneerden ze in zekere ziekten. —— *Hebben de Geneesheeren de Liqueur-verkoopers en Koks door hun oordeel, of deeze de Geneesheeren door hunne konst, het meeste voordeel aangebragt?* —— Voorwaar een ſchoon *Thema* voor eene Inwydings-redevoering! — Zo veel is zeker, dat zelf DUBUISSON zegt: na twee geneezingen van ziekten, waarin bevroozen zaaken goeden dienst gedaan hadden, heeft het *verſtandiger* gedeelte van het *Publiek* zich, in alle tyden van 't jaar, van dezelve bediend. Om nu dit gedeelte van het *Publiek* by hun verſtand te behouden, hebben de *Liquoristen* geduurig op nieuwe uitvindingen gedagt. Onder de nieuwſten behoort de *bevroozen Boter*. Zy wierd voor 't eerst in 1774 op het *Paryſche Coffyhuis, Caveau*, bekend. De Hertog van Chartres ging hier dikwyls, om een glas van iets bevroozens te gebruiken. De Kastelein verraschte hem eens met zyn *Wapen*, welk uit dit nieuw eetbaar Ys gemaakt was (†); en oogenblikkyk wierd dit *mode*. Mogelyk zal de Heer DUBUISSON tegenwoordig wel zeggen, dat zyne *Paryſenaars* al hun verſtand verlooren hebben. Want waar zyn nu de *Hertogen* van Chartres!

(*) *Der Liqueurfabrikant des* DEMACHY *und* DUBUISSON, *überſetzt und vermerht von* Dr. HAHNEMANN. Leipzig 1785. 8vo. II. ſ. 165.

(†) *Ingenioſa gula eſt.* PETRONIUS.

LEEVENSBERIGT VAN JOHN HUNTER, *Esq. beroemd Chirurgyn.*

„ De Man, wiens Leevensberigt dit opſchrift vermeldt,
„ behoort onder de Mannen van onzen tyd, die een
„ Naam gemaakt hebben, welke zich niet alleen tot zyn
„ Geboorteland bepaalde, maar verder klonk, en ook in
„ ons Land meermaalen met roem vermeld werd. Ons
„ *Mengelwerk* is aan Vertoogen, uit zyne pen gevloeid, en

„ in

„ in de *Philoſophical Transactions* geplaatst, een en ander
„ opmerkenswaardig Stuk verſchuldigd; billyk dan ook,
„ dat wy zyns, naa zynen dood, gedenken, en eenige
„ weinige bladzyden, in ons *Mengelwerk*, aan een Leevens-
„ berigt diens Mans inruimen."

* * *

JOHN HUNTER was een jonger Broeder van wylen Dr. WILLIAM HUNTER, gebooren in het Landſchap *Lanerk*, in *Schotland*, omtrent het Jaar MDCCXXVIII. Dat men geene byzonderheden van het vroegſte tydperk zyns leevens kan vermelden, zal niemand verwonderen; naardemaal hy, wel verre van eenige blyken eener aanſtaande beroemdheid te geeven, in zyne jeugd Leerjongen was by een Wieldraaijer of Timmerman, of, zo anderen willen, by een Scheepmaaker. Wat hier van ook zyn moge, hy was zo verre van louter een Handwerksman te zyn, dat hy bleek *de geſchiktheid* te hebben, om, in een ander vak, *zeer groote vorderingen* te maaken.

Wanneer, omtrent den Jaare MDCCXLVI, zyn Broeder WILLIAM openbaare Lesſen over de Ontleedkunde hieldt, gaf deeze aan JOHN eene plaats in de Ontleedkamer. Deeze plaatzing lag den grond van zyn volgenden Rykdom en Beroemdheid. Hy bevlytigde zich op het oefenend gedeelte der Ontleedkunde, met zo veel vlyts en zulk een gelukkigen uitſlag, dat zyn Broeder, in den Jaare MDCCLVII, hem geen gering deel gaf aan eene Ontdekking, ten dien tyde het onderwerp eens Geſchils tusſchen Doctor HUNTER en den Hoogleeraar MONRO. Maar, dewyl dit Geſchil, en eenige andere van dien aart, waar in de beide Broeders zich ingewikkeld vonden, voor dit Leevensberigt niet geſchikt is, moeten wy de des begeerigen na elders wyzen (*).

Ingevolge eener ongeſteldheid, verliet Mr. HUNTER zyns Broeders Ontleedzaal, en werd Chirurgyn in *St. George's Hospitaal*. Dan hier bleef hy niet langer dan vyf maanden.

(*) Naamlyk tot *The Life of* JOHN HUNTER, *by* JESSE FOOT, *Surgeon*. Met een enkel woord, nogthans, moeten wy aanmerken, dat FOOT's Leeven van onzen HUNTER geſchreeven is met een daadlyken toeleg om zyne beroemdheid te bezwalken.

den. Dit was het begin van zyn Chirurgynſchap. „ JOHN HUNTER's opvoeding," ſchryft Mr. FOOT, „ ſchynt in eene omgekeerde reden te ſtaan tot die van „ alle andere Chirurgyns. Om een Chirurgyn te worden, „ beſteedde hy veele Leerjaaren in Ontleedkundige naſpeu- „ ringen, en ſlegts vyf maanden in 't geen eigenlyk het „ werk van een Chirurgyn mag heeten: terwyl anderen, „ tot dit beroep, hunne Leerjaaren by Chirurgyns door- „ brengen, en ſlegts voor een jaar of twee de Ontleed- „ kunde bywoonen."

Om den grondſlag te leggen tot het daadlyk beoefenen der Chirurgie, kreeg hy een plaats by de Staf van het Leger, en was by de Krygsmagt, die, in den Jaare MDCCLXI, *Belleisle* veroverde. In 't volgend jaar toog hy met het Leger na *Portugal*, en keerde in Bloeimaand in *Engeland* terug.

Dit jaar het einde des oorlogs zynde, huurde hy een Huis in *Golden-Square*, en won 'er de kost. Allengskens nam zyn werk toe, en hy werd een Chirurgyn van naam in *Londen*. Met den jaare MDCCLXVII werd hy tot Lid van de *Koninglyke Societeit* benoemd; en in Wintermaand des volgenden jaars, naa den dood van Mr. GATAKER, tot Chirurgyn van *St. Georges Hospitaal* aangeſteld; en twee jaaren laater tot Buitengewoon Chirurgyn van zyne Majeſteit verheeven. Zo zeer en zo ſpoedig bevorderd, trouwde hy, in 't Jaar MDCCLXXI, aan de Dogter van Mr. HOME, Chirurgyn, in *Suffolk-ſtreet*, *Charing-croſs*.

Meer vertoons begon onze HUNTER te maaken toen hy in 't Naajaar des Jaars MDCCLXXIII eene aankundiging liet doen van *Chirurgicaale*, *Phyſiologiſche* en *Anatomiſche* Leſſen, door hem te houden, die hy eenige jaaren aanhieldt, ten zynen huize, in *Jermyn-ſtreet*.

Met den Jaare MDCCLXXXIII nam hy zyne wooning in *Leicester-Square*, in een zeer groot Huis, waar hy een ruime kamer ſchikte tot een *Muſeum*; een ander tot een openlyk Chirurgisch Lévee, op elken Zondag-avond; een ander tot een *Lyceum* voor Medicinaale Geſchilvoeringen; een ander om Leſſen in te houden; een ander tot de Ontleeding; een ander tot een Drukkery en Pakhuis; en eindelyk nog een ander tot het verkoopen zyner Heelkundige Werken.

HUNTER's *Muſeum* was eene hoogſchatbaare Verzameling, van een zeldzaamen en uitgebreiden aart. Ten aanzie-

ziene van de ſchikking, begint het met de eenvoudigſte en voornaamſte deelen van het Menschlyk Lichaam, en van die zelfde deelen in andere Dieren, wanneer dezelve van een ander maakzel zyn. —— Voorts gaat het over tot de meer zamengeſtelde deelen, als het Hart, van dat des Menſchen af, tot het Hart van alle Dieren van welke hy hetzelve had kunnen bekomen; alle de verſcheidenheden daar van blootleggende. —— Der Menſchen Maag en de Maag van andere Dieren, als mede de Ingewanden, worden in Preparaten vertoond. —— De Beenderen van elk Dier, 't welk hy kon magtig worden, vertoonen zich in Geraamten. —— In de ſchikking van niet ontleedde Dieren, maakte Mr. HUNTER eenen aanvang met het Dier 't geen hem het minst zamengeſtelde voorkwam, voortgaande tot de meer zamengeſtelde, en eindigende met den Mensch. —— Groot is de voorraad der Afwykingen van de Natuur, veelal met den naam van Monſters beſtempeld. —— Ook is 'er eene verzameling van overblyfzels van verſteende Dieren; en eindelyk eene groote menigte van *Calculi*, of Steenen, die in verſcheide Dieren gevonden worden.

Naa den dood van Mr. POTT, in den Jaare MDCCLXXXVIII, verkreeg Mr. HUNTER eene zeer uitgebreide Praktyk: hy werd meer geraadpleegd, meer geroepen, dan eenig ander Chirurgyn. Met den Jaare MDCCLXXXIX volgde hy Mr. ADAIR op in de post van Chirurgyn-Generaal en Inſpector van de Armée. Dan niet lang genoot hy de eerposten door hem beklommen, en de voordeelen daar aan vast. Op Woensdag den 16 van Wynmaand des Jaars MDCCXCIII overleedt hy in *St. George's Hospitaal*, den ouderdom van vier en zestig jaaren bereikt hebbende; 's Woensdags daar aan volgende werd hy ter aarde beſteld.

Mr. HUNTER's Werken zyn, I. *The Natural Hiſtory of the human Teeth*, 4to. 1771. — II. *A Practical Treatiſe on the Diſeaſes of the Teeth; intended as a Supplement to the Natural Hiſtory*, 4to. 1778. —— III. *A Treatiſe on the Venereal Diſeaſe*, 4to. 1786. —— IV. *Obſervations on certain Parts of the Animal Oeconomy*, 4to. 1787.

Behalven deeze grootere Werken, ſchreef hy verſcheide Stukken, geplaatst in *the Philoſophical Tranſactions* van het Jaar MDCCLXXII tot MDCCXCII. De meeste deezer loopen over onderwerpen tot de Natuurlyke Historie behoorende, welker Studie zyne meestgeliefde be-

bezigheid ſcheen. In de behandeling van dit gedeelte der Natuurkunde, betoonde hy zulk eene geſchiktheid om Proeven te doen, en zulk eene maate van geduld in het naſpeuren, dat hy by den grooten roem, dien hy als Chirurgyn en Ontleedkundige verwierf, ook dien van een vlytig en gelukkig ſlaagend Natuurkenner voegde.

Mr. HUNTER liet één Zoon naa, die, by zyns Vaders dood, twintig jaaren bereikt hadt, en zich toen op de Hoogeſchool van *Cambridge* bevondt. Den volvoerderen van zyn Uiterſten Wil gaf hy volmagt om zyn *Muſeum* aan het Gouvernement aan te bieden, onder beding van eene ſom aan zyne Familie te betaalen, zeer verre beneden 't geen het hem oorſpronglyk gekost hadt. Wy vernemen dat dit aanbod is aangenomen, en dat, ingevolge hier van, dit onſchatbaar *Muſeum*, ten algemeenen gebruike, in zyn geheel zal bewaard worden. —— Dit te koop en op prys ſtellen zyns *Muſeums* onderſchraagt de gedagte, dat Mr. HUNTER, hoe zeer ook uit de Posten die hy bekleedde, en van zyne Praktyk, een ruim inkomen hebbende, niet ryk geſtorven zy: men ſchryft dit daar aan toe, dat hy altoos het meerendeel van 't geen hy, door zyne tegenwoordige bekwaamheden, kon winnen te koste lag aan middelen, om voor het vervolg nog grooter ſchat van kundigheden op te doen.

ALGEMEENE BEDENKINGEN OVER DE LEEVENSBESCHRYVINGEN.

Leevensbeſchryvingen maaken geen gering gedeelte uit van het onderhoudendst, en daarom geenzins het minst gezogt, voorwerp der Leesgraagte. Om deeze voorwerpen te verſchaffen zyn veelen gereed, en, door zeer onderſcheidene beweegredenen gedreeven, wordt de pen ter Leevensbeſchryvinge opgevat. Het zal, overzulks, geene geheel overtollige, geene ongepaste, ſtoffe weezen, kortlyk na te gaan, hoe de Leevensbeſchryvingen moeten vervaardigd worden, om de grootſte maate van Onderwys mede te deelen.

Allerwegen wordt toegeſtemd, dat deeze tak van Geſchiedkunde geſchikt is om meer nuttige einden te berelken dan eenige andere: naardemaal de daaden en gebeurtenisſen, welke de Leevensbeſchryving vermeldt, den mensch als mensch het naast betreffen.

In

In de Geſchiedenis van een Volk, worden wy veeleer onderhouden als Staatkundigen, en verlicht als Staatslieden, dan onderweezen als Menſchen. In de Geſchiedenis van de Opkomst en het Verval der groote Ryken, wordt eene verheevene nieuwsgierigheid gewekt; eene nieuwsgierigheid, welke de Menſchen te gader genomen ten voorwerpe heeft; maar wy zoeken te vergeefsch, mag ik my zo uitdrukken, na bepaalde en op zichzelven ſtaande voorwerpen.

Wy mogen een Koning of Keizer aantreffen, en diens bedryven nagaan: maar wy herinneren ons teffens terſtond, dat zyne bedryven, in 't algemeen, de bedryven zyn van zyne Raads- en Staatslieden; en dat de Dapperheid, hem toegekend, of de Voorſpoed der Wapenen, hem toegeſchreeven, eigenlyk t'huis behooren, althans ver den meesten tyd, by zyne Onderdaanen en Krygsknegten: maar wy ſtellen, als mensch, geen belang in zyne bedryven; dewyl wy hem in eenen kring beſchouwen, welken wy, naar alle menschlyke waarſchynlykheid, *nooit* zullen bewandelen; en die, *zo lang de wereld beſtaan heeft*, ſlegts door weinig honderden van de ontelbaare Millioenen Menſchen betreeden is.

In de daad, ware het niet om het vermaak, 't geen de Algemeene Geſchiedenis oplevert, de nieuwsgierigheid, welke dezelve wakker en gaande houdt, en voldoet, alsmede ter oorzaake van den Volkstrots, welke ſoms geſtreeld wordt; en indien het door zommigen niet geſchiedde als pligtmaatig voor de zodanigen die van de Geſchiedkunde niet wel onkundig mogen blyven; de Algemeene Geſchiedenis zou dikwyler met wanſmaak ter zyde gelegd, dan uit vermaak opgevat, worden.

Wat verſchaft de Geſchiedenis der meeste Volken ons, dan een verhaal van misdryven en wreedheden? Het beste en bevalligſte gedeelte van de vordering en volmaaking eens Volks kan niet verhaald, of ſlegts met het uiterſte van den vinger aangeroerd, worden. Immers hoe kort zyn meestal, in de Geſchiedenisſen, de berigten van den vreedzaamen en ſtillen voortgang der Kunſten, des Handels, der Beſchaavinge. Hoe vaak worden deeze geheel overgeſlaagen; terwyl de Geſchiedſchryvers hunne aandagt meest vestigen op, en zich ſterkst bevlytigen om de bedriegeryen der Hoven te ontwikkelen, het wargaaren van Staatslisten te ontknoopen, de ſtaatkunde en ſtreeken der Staatslieden in 't breede te ontvouwen, of de leevens, aan het ſlagzwaard

der

NOURMAHALL riep de Rykgrooten te zamen, en maande hun met eene welſpreekende Aanſpraak aan, om zorg te draagen voor de rust des Ryks, zo om hunne zelfs wille als om den wil des Volks. Indien 'er Burgertwist rees, was weeler val onvermydelyk beſchooren. —— Zy deedt meer; zy verklaarde, dat zy de Rykskroon alleen zou blyven draagen tot de komst des Zoons van CHAN-GUIR, wien zy dit Teken van Vorstlyke grootheid met meer genoegen zou ſchenken, dan zy het ontvangen hadt. —— Haare ſtem, en veel betekenende houding, ſtilde het gemor, 't welk zy gehoord hadt by het intreeden der Zaale. Eenigen der Edelen, getroffen door haare voordragt, booden haar hunnen byſtand aan, in haaren tegenwoordigen toeſtand; doch deezen ſloeg zy af, met de zigtbaarſte tekenen van misnoegen.

KOURAM, of, gelyk hy naderhand genaamd werd, CHA-GEHAN, bevondt zich, ten tyde van zyns Vaders dood, in een afgelegen gedeelte van *Indoſtan*, waar hy zich reeds eene geruime wyl onthouden hadt. Schoon hy de wapenen hadt nedergelegd, daar toe gedwongen door de kragtdaadige middelen, welke de Vorſtin bezigde, wier Regeeringsſchranderheid hy bemerkte dat de zyne wyd en verre overtrof, hadt zulks egter het ongunſtig denkbeeld, wegens haar gevormd, niet uit zynen geest gewischt; integendeel zag hy de ſterkſte tegenkanting te gemoete van de Staatzugt die haar voorig gedrag merktekende.

Wanneer hy de tyding van zyns Vaders dood ontving, verzamelde hy, overzulks, een Leger, en verwagtte dat de heirmagt des Ryks hem op den weg na *Delhi* ten hinderpaal zou ſtrekken. —— Verbaazend groot was zyne verwondering, toen hy, die Hoofdſtad naderende, de weinige Soldaaten, hier en daar op den weg geplaatst, vernam, die de gelederen ontſlooten, hem met zyn volk, onder het betoon van Krygseere, lieten doortrekken. Zyne verwondering groeide nog aan, als hy, de Stad naderende, de poorten voor zich geopend vondt, en eene verwelkoming onder de luidrugtigſte toejuichingen ontmoette. Eene bezending uit den voornaamſten Adel, door NOURMAHALL afgevaardigd, geleidde hem in het Paleis.

Eene ontvanging, zo geheel het tegendeel van 't geen hy verwagtte, deedt CHA-GEHAN's verbaasdheid tot nog hooger toppunt klimmen. Toen hy ter gehoorzaale binnentrad, vondt hy daar NOURMAHALL, in een haarer pragtigſte kleedingen uitgedoscht; zittende op den Throon. —— By zyne intrede rees zy overeinde, ſteeg ten Throon af, ging hem te gemoete, en boodt hem knielende den Rykſchepter aan; deeze woorden uitboezemende: —— „ Ontvang, ô Sultan! dit zinnebeeld van Oppermogenheid, als eene Erfenisſe, u door uwen Vader agtergelaaten; beklim den Throon uwer Voorvaderen, en dat uwe „ Regeering, door Regtvaardigheid en Menschlievenheid beſtuurd, lang en gelukkig moge weezen, zal ſteeds de bede zyn „ van NOURMAHALL!"

De

De Prins ſprak, (zo ras hy, bekomen van verbaasdheid, het woord kon voeren): „ Hoe kan ik my nederzetten op deezen verheven „ Throon, zonder my te ſchaamen, op het gezigt, dat eene, die „ de veiligheid van het *Mogolſche* Ryk bewaard, en den luister „ van hetzelve vergroot heeft, voor myne voeten knielt? —— „ Staa op, doorlugtige NOURMAHALL! en deel met my het Ryks- „ bewind. Wees myne Geleidſter en Hulpe in de zwaare post, „ welke ik op my neem." — NOURMAHALL antwoordde: „ Het „ is op uw bevel, dat ik opſta; maar het is alleen om te ver- „ trekken: te langen tyd reeds is myne Eerzugt verzadigd; „ te veel ken ik van Aardſche Grootheid. Ik heb geen tyd „ gehad om myn overleden Egtgenoot te beweenen. De „ ſchitterende luister, welke myn ſtaat als Opperbewindsvrouwe „ van een groot Ryk vorderde, leg ik op dit oogenblik af. De „ twee eerstvolgende jaaren heb ik beſtemd om in Weduwlyke „ rouwe en afzondering te ſlyten. —— Nogthans heb ik, vóór „ myn vertrek, een tweevoudig verzoek aan den Sultan te doen. „ Het eerſte is, dat hy zo veel mogelyk den jammerſtaat ver- „ ligte van zynen Broeder MERODAC, die, op myn bevel, uit „ zyne gevangenis ontſlaagen is; maar zeer veel geleden heeft, „ daar hy van het Gezigt, en het Ryk, beroofd is door den „ overleden Sultan, wegens ongehoorzaamheid en het verwek- „ ken van opſtand. —— Het andere verzoek betreft my zelve „ nader; het doet my denken aan dat uur, toen ik, door ſtaat- „ zugt geprikkeld, na vermaardheid dong, en na de toejuiching „ der naakomelingſchap ſtreefde, in die driftvervoering de Wet- „ ten van onzen Propheet overtrad, en geld deedt munten met „ myne beeldtenisſe, tegen een hooger bevel aandruiſchende. „ Laaten deeze Geldmunten, thans in de Landen uwer Heer- „ ſchappye verſpreid, als tekens van myn trots, ingezameld wor- „ den; en daar ydele praalzugt niet langer in mynen boezem „ huisvest, zal ik alles, wat na oppermogenheid zweemt, af- „ leggen, en (met uwe verlofgeeving) myn intrek neemen in „ het zwart marmeren Paleis, waar ik, als eene ſchatting aan de „ naagedagtenisſe van GEHAN-GUIR, myne dagelykſche gebeden „ zal opzenden, en den Almagtigen ALLAH ſmeeken, dat hy „ de keur der beste zegeningen uitſtorte op het hoofd van „ diens Zoon."

NOURMAHALL maakte een diepe buiging voor den Sultan, en verliet de Zaal, gevolgd door de Geſnedenen en Jufferen, die haaren ſtoet uitmaakten.

CHA-GEHAN, getroffen van verbaasdheid over dit bedryf, verſtomd over de wyze waar op alles belegd was, en doordrongen van haare edelmoedigheid, maakte aan haar het Paleis te *Agra*, en de uitgeſtrekte Landen daar om heenen.

Twee jaaren ſleet NOURMAHALL in een afgezonderden ſtaat. Vervolgens, dewyl haar werkzaame geest bezigheid zogt, liet zy haare aandagt vallen op werken van Nut en Weldaadigheid.

Zy

Zy onderweest de Jongen, ondersteunde de Ouden, en kweekte Vernuften aan, die anderzins in een vergeeten hoek verschooven zouden gebleeven zyn.

NOURMAHALL'S hooge rang en uitgestrekte bekwaamheden trokken tot en rondsom haar allen, wier geaartheid en inzigten met de haare strookten. Zo vloeiden, in de vermaaken der huislyke gezelligheid, in de uitspanningen, welke de Letteren en Fraaije Kunsten verschaffen, de dagen van NOURMAHALL zagtlyk heenen, en, gelukkig in haaren toenmaaligen stand, deedt zy menigvoud zichzelve deeze Vraagen: —— „ Wat is de „ voldoening, ontstaande uit verstrooijend vermaak, luister, pragt „ en eerzugt, vergeleeken by die ik thans geniet?" —— Zy breidde deeze denkbeelden uit, en voer voort: — „ Naa lang „ den Beheerscher van dit Volk geregeerd, en zyne loopbaan, „ die men verkeerdlyk die der Eere noemt, geloopen te heb„ ben! —— Naa het te onderbrengen van Landschappen en „ Volken, mag men de Vraag, die ik myzelve menigvoud „ voorstelde, aan de Magtigen deezer Aarde, aan Helden, doen. „ —— Ach, myn Vriend! ik twyfel grootlyks, of gy uwen „ tyd niet nuttiger voor uzelven, en welgevalliger in het oog „ des Almagtigen, zoudt besteed hebben, indien gy een Kudde „ gehoed, een Hof beplant, of Lessen in een School gegee„ ven hadt!"

LIEFDE EN VREUGDE.

Eene Allegorie.

(*Uit het Engelsch.*)

In het gelukkig Tydperk der Gouden Eeuwe, toen alle de Hemelbewooners op Aarde nederdaalden, en gemeenzaam met de Stervelingen verkeerden, bevonden zich, onder de meestgeliefden der Hemellingen, Tweelingen, afstammende van JUPITER; *Liefde* en *Vreugde*. Waar deeze Tweelingen verscheenen, sprooten de Bloemen, als zy den voet nederzetten, uit den grond op; de Zon scheen met een helderder glans, en geheel de Natuur vertoonde zich verfraaid door deezer tegenwoordigheid.

Die Tweelingen waren onafscheidelyk by elkander; de steeds aangroeijende verknogtheid van beiden werd begunstigd door JUPITER, die beslooten hadt, dat eene altoosduurende verbintenis tusschen deeze beiden zou geslooten worden, zo ras zy ryper jaaren bereikt hadden. Maar, in dien tusschentyd, weeken de Kinderen der Menschen af van hunne aangeboorene onschuld. Onedeugd en Verderf doortrokken de Aarde met reuzenschreden, en ASTREA verliet, nevens haaren stoet hemelsche Aardbezoekers, de besmette woonsteden der Stervelingen.

Liefde alleen bleef 'er, geſtoolen door de *Hoop*, die deezen ter Voedſter verſtrekte. De *Hoop* bragt haaren Kweekeling na de Boſſchen van *Arcadie*, waar deeze onder de Schaapherders opgroeide.

Dan JUPITER beſchikte voor de *Liefde* eene andere Egtgenoote, en geboodt hem *Zorge*, de Dogter van ALTÉ, te trouwen. Met wederzin ſchikte zich de *Liefde* naar dien wil; want de gelaatstrekken van *Zorge* waren ruw en onaangenaam; haare oogen ſtonden diep ingezonken; haar voorhoofd was met diepe rimpelen gevoord.

Uit dit Huwelyk kwam eene Dogter voort, waar in men de gelaatstrekken van Vader en Moeder beiden kon beſpeuren. Maar de afzigtige en onbeminnelyke trekken van de Moeder waren dermaate gemengeld met de bevallige van den Vader, dat haar voorkomen, ſchoon droevig, teffens behaaglyk mogt heeten. De Herders en Herderinnen kwamen uit de nabuurige velden byeen, en noemden deeze Dogter *Medelyden*. Men nam waar, dat een Roodborstje haar nest vervaardigde in de hut waar zy geboo-ren was, en dat een Duif, door een Havik nagezet, in haaren boezem eene ſchuilplaats zogt, toen zy nog een kind was.

Deeze Nimph hadt een neerſlagtig voorkomen; doch eene houding zo zagt en minzaam, dat men haar tot verrukkings toe beminde. Haare ſtem was zagt en klaagend; maar tevens on-nadenkelyk aangenaam. Zy ſchepte genoegen in, uuren agter den anderen, zich neder te leggen aan de oevers van een treurig vlie-tenden ſtroom; een droefgeestig lied neuriënde onder het ſpeelen op haar doffe luit. Zy leerde de Menſchen ſchreijen; want zy ſchiep een zonderling vermaak in traanen. Dikwyls, wanneer de Maagden der buurt tot het neemen haarer avondvermaaken verzameld waren, begaf zy zich ſteelswyze onder dezelve, en nam de harten in door haare vertellingen, vol van bekoorende dofgeestigheid. Zy droeg om 't hoofd een krans, zamenge-ſtrengeld uit 's Vaders Myrthen en Moeders Cypreſſen.

Als zy, op zekeren dag, peinzend, zat aan de wateren van den *Helicon*, vielen, by toeval, haare traanen in de bron; en, zints dien tyd, heeft de bron der Zanggodinnen een ſterken ſmaak van dat inmengzel behouden.

Medelyden kreeg hat van JUPITER om de voetſtappen van haa-re Moeder door de wereld te volgen, balzem te ſtorten in de wonden door deeze gemaakt, en de harten, door haar ver-ſcheurd, te verbinden. Zy ſtapt haare Moeder naa, met losban-gende hairvlegten, met blooten en hygenden boezem, haare kleederen zyn geſcheurd door doornige planten, en haare voeten bloeden door de oneffenheid van het moeilyke pad.

Deeze Nimph is ſterflyk, want haare Moeder deelt in 't lot der ſterflykheid; en, wanneer zy den haar voorgeſchreeven loop op aarde zal volbragt hebben, zullen Moeder en Dogter beide te gelyk ſterven, en *Liefde* wederom vereenigd worden met *Vreugde*, zyne onſterflyke en hem van voorlange toegeſchikte Bruid.

der Dwinglandye opgeofferd, op te tellen, de ſtribbelingen der Eer- en Heerschzugt te vermelden, of de poogingen der worſtelende Vryheid, zo menigvoud in zwaarder onderdrukking eindigende, en ſchaars gelukkig geſlaagd, voor de Naakomelingſchap op te tekenen.

Maar, in de Leevensbeſchryvingen van Mannen, uitſteekende door natuurlyke of verkreegene bekwaamheden, in eenigen tak van weetenſchap, of het ſtreeven na voorwerpen van algemeen nut, worden wy zeldzaam geſchokt door gemelde ſpoorloosheden en ontzettende gebeurtenisſen. Ontmoeten wy, gelyk zulks niet misſen kan, zwakheden en gebreken, het voordeel, 't welk wy trekken, als deeze de tegenover hangende ſchilderyen ontmoeten van uitſteekende deugden of ſchitterende bekwaamheden, verſchaft ons een ryken oogst der gewigtigſte lesſen, der heilzaamſte en menschkunde bevorderendſte voorbeelden.

In de opgemelde gevallen betreft de ſtoffe ons zo zeer van naby, dat wy veelligt den afſtand vergeeten tusſchen ons en de Perſoonen van welken geſprooken wordt. Wy zyn gereed om hun te beſchouwen als voorbeelden, die wy mogen volgen, als zy ons pryswaardig voorkomen; wier ondeugden wy moeten ſchuwen en beklaagen, als wy weeten wat dezelve veroorzaakt of tot dien trap gedreeven heeft: terwyl wy na de verworvene beroemdheid mogen ſtreeven, in hoope, dat, het geen eenmaal verworven is door het wel aanleggen en vlytig beſteeden der bekwaamheden, niet zal ontſtaan aan eene tewerkſtelling dier zelfde middelen.

Gelyk men erkent, dat de Leevensbeſchryvingen eene zeer hooge maate van nuttigheid hebben, zo heeft men die ſoort van Schriften ook met regt aangemerkt als een middel, waar door de Nieuwsgierigheid de groottſte maate van voldoening erlangt. Dan, om deeze allenthalven te voldoen, heeft men eenen weg ingeſlaagen, de veiligheid van welks betreeden van zommigen in twyfel getrokken wordt.

De voornaamſte en hoofd-bedryven des Leevens van een uitſteekend Man te weeten, een Man uit den duisteren hoek der vergetelnisſe in den klaaren dag der kennisſe te haalen, onderrigt te ontvangen van het verband tusſchen zyn openbaar en huislyk leeven, en zelfs zodanige gezegden van hem opgehaald te vinden als in 't byzonder ſtrekken om de geestigheid of het verſtand, daar in opgeſlooten, te doen kennen —— al dit mag men vryelyk verwagten, en zelfs verlangen, in de Leevensverhaalen

len van Geleerden en eerſte Vernuften. Dan hier valt de Vraage, of het eigenaartig, of het nuttig, is, elken kleinen misſlag, elke haastige uitdrukking, elke opweiling van ydelen trots, van welke, in zekere omſtandigheden, geen mensch vry is, op te haalen? Of het tot een Leevensberigt behoore, te vermelden, elk gevoelen, 't welk hy, in een oogenblik van losheid, of in een ſlegten luim, zich liet ontvallen; en, om kort te gaan, elke omſtandigheid te vermelden, die men zich kan herinneren, of van hooren zeggen heeft? —— Eene handelwyze, welke men aantreft omtrent deezen en geenen, wier Leevensberigten, in deezen laatſten tyd, zyn opgeſteld, en door veelen toegejuichd wordt; die daar in het ſmaaklykst voedzel vinden voor bedil- en vitzugt, voor kwaadſpreekenheid en bezwalking, ook van anders zeer pryswaardige Characters. —— Voorbeelden zouden wy hier van kunnen ophaalen, zo binnen- als buitenlandſche: doch, deeze daar laatende, willen wy over de zaak zelve eene en andere aanmerking mededeelen.

De groote Vraag is: moeten wy, *eens Mans* Leeven beſchryvende, alles vermelden wat wy van hem weeten? — Onzes oordeels behoort deeze Vraag ontkennend beantwoord te worden. — Een Leevensbeſchryver behoeft niet *alles* te verhaalen, wat hy weet, van het voorwerp zyner beſchryvinge, dewyl veel daarvan niet verhaalenswaardig is; en eenige byzonderheden, zonder iemand eenig nut te verſchaffen, de gedagtenis des overledenen kunnen ſchandvlekken, en het genoegen zyner Naagelaatene Vrienden, zonder elders eenige vrugt te doen, ſtoorer. By voorbeeld. 't Geen ons in vertrouwen gezegd is, behoort niet ter Drukperſſe overgeleverd te worden: de dood kan het heilig vertrouwen eens byzonderen gehouden Geſpreks niet verbreeken.

Het is de post eens Leevensbeſchryvers, alles te vermelden wat nuttig is, en ſtrekt om het Character des door hem geſchetſten Mans in de hooftrekken getrouw te doen voorkomen. —— *Secrete Memorien*, kleine gebreken en onvolmaaktheden, aan alle Menſchen gemeen, en daarom der opmerkinge onwaardig als tot een groot of verſtandig Man behoorende, zyn als de drek en vuiligheid, die zich verzamelt, of met een nydige hand geworpen wordt, op een welgehouwen Standbeeld. De Beeldhouwer zou die vuiligheid wegdoen, en te veel eerbieds hebben voor den afgebeelden overledenen, en voor zyn eigen naam, om vuilig-

ligheid aan die vuiligheid toe te voegen: veel min zou hy, by zyn verſtand zynde, die ſmetten van vuiligheid 'er eerst opwerpen.

Indien, egter, het onderwerp eener Leevensbeſchryvinge de ſmette eener groote misdaad, of ondeugd, aankleeft; deeze behoeft noch behoort bedekt of vergoelykt te worden. Het wordt dan een onvermydelyke pligt, die misdryven met dezelfde getrouwheid te verhaalen, en in dien afzigtigen dag te zetten, als men doet van andere ſnoodaarts. Het zou de ongerymdheid zelve weezen, het Leeven te beſchryven van eenen, wegens het pleegen van moord, op het ſchavot geſtraften, en dit laatſte te verbergen.

Maar welk een verband is 'er tusſchen het betragten deezes pligts van Getrouwheid, en de verregaande angſtvalligheid, om te vermelden, dat een Geleerd Man, die nabyziende was, visch met zyne vingeren at! Alles wat nuttig is, alles wat ter bereiking van eenig zedelyk oogmerk kan ſtrekken, of iets toebrengt om den voorraad van Letterkennis en Oordeelkunde te vermeerderen, verdient, buiten eenigen twyfel, verhaald te worden. Maar de geſprekken, door iemand gehouden, die met onbeſchaftheid begonnen en met vinnigheid werden voortgezet, en ter bronne ſtrekten van een veel jaaren duurenden wrok, zonder iets goeds te baaren, moeten in vergetelnis blyven. Indien men iemands woorden, hem in haaſtigheid en drift ontvallen, en zyne geringſte bedryven van dien aart, in opmerking neemt, wie kan dan veilig weezen? Inzonderheid, wanneer hy ongelukkig in verkeering geraake met iemand van dien ſtempel, die, gelyk wy 'er ontmoet hebben, voor eene gewoonte hadden, om van eene vertrouwlyke verkeering met iemand aantekeningen te houden, ten einde daar van, ten eenigen tyde, gebruik, of liever misbruik, te maaken. Iemand van die munte liet zich over dit bedryf, in een gezelſchap, met veel zelfvoldoenings uit; en gevraagd, waar toe die optekeningen dienden als men met iemand op een vriendlyken en gemeenzaamen voet verkeerde? hadt hy de onbeſchaamdheid om te antwoorden: „ Hy, die nu myn *Vriend* is, kan myn „ *Vyand* worden, en als dan kan ik het te paſſe brengen."

„ Het kan van nut zyn," ſchryft iemand, ten aanzien van den ommegang, „ op te merken, dat het een vry algemeene misſlag is, van lieden met uitſteekende vermogens begaafd, dat zy tot Gezelſchapslieden Menſchen kiezen, die hunne Mededingers niet kunnen weezen,

zen, en zich te verbeelden, dat zy veilig zyn, om dat zy het in dien kring gemaklyk vinden. Maar, in de daad, zy zyn veiliger onder huns gelyken. 't *Is* waar, in de over en weder gegeevene geestige slagen, mag zomtyds hun hoogmoed een gevoeligen tik krygen, en hunne zelfliefde eene wonde toege ragt worden: maar zy zullen, in dien kring, de zodanigen niet aantreffen, die op hunne woorden letten, hunne zwakheden gadeslaan, en zich, voor het bedwang, waar in zy zich bevinden, staande hunne tegenwoordigheid, ruime vergoeding verschaffen, door zich, in andere gezelschappen, eene meerderheid te geeven, en daar de gehoorde onbedagte gezegden op te haalen, hunne gebreken te ontmaskeren, of den door hun welverdienden lof te beledigen, door de vergrootingen van uitbundige en buiten spoor hollende loffpraake.

Wanneer wy ons onledig gehouden en vermaakt hebben met het leezen van welopgestelde Leevensgeschiedenissen, hoedanige wy, van tyd tot tyd, in *ons Mengelwerk* plaatzen, en elders in *ruimen overvloed voorhanden* zyn, zullen wy niet *verlangen na* eene andere soort, welke alleen kan *smaaken* aan gehemelten op schand- en smaadtaal verlekkerd; of die aan de minste kleinigheden het meest blyven hangen, en, den kinderen gelyk, belang in beuzelin en stellen. Met welker vermelding, 't zy in de Leevensschetzen zelve, 't zy in daar a ter gevoegde opheldernde Aantekeningen, hedendaagsch ook anders fraai opgestelde Leevensgeschiedenissen, in stede van *voltooid*, met de daad *ontcierd*, worden.

Ten besluite van deeze myne Algemeene Bedenkingen, bezig ik de woorden eens *Engelschen* Schryvers over dit Onderwerp. „ De Leevensbeschryving kan uit tweeërlei oogpunten beschouwd worden. Dezelve is zeer aangenaam en nuttig, wanneer zy geen ander oogmerk heeft, dan om alleen de Leevensomstandigheden te vermelden van voortreflyke Mannen, en berigt te geeven van hunne Werken; maar dezelve heeft een veel edeler en hooger doel. Zy mag aangemerkt worden als ons eene verscheidenheid van gebeurtenissen opgeevende, die, even als de Proeven in de Natuurlyke Wysbegeerte, de stoffe opleveren om algemeene waarheden en beginzels daar uit te trekken. —— In de daad, wanneer men de kennis, door het leezen der Leevensbeschryvingen verkreegen, gebruikt om onze kunde van de Menschelyke Natuur meer en meer uit te breiden, om een edelen nayver

tê

te ontvonken, om onze vooroordeelen te verbeteren, onze begrippen te zuiveren, en ons gedrag dienvolgens te regelen, dan eerst treft de Leevensbeſchryving het rechte doel, en vertoont haare hoogſte nuttigheid. — Behalven dat de Leevensgeſchiedenis eene zeer aangenaame uitſpanning aan den geest ſchenkt, en eene [illegible]maatig verſchuldigde ſchatting mag heeten, aan verdienſtlyke Characters verſchuldigd; klimt dezelve tot de waardigheid van eene *Weetenſchap* op, en, dat meer is, van zulk eene Weetenſchap, als, door alle tyden heen, gehouden moet worden van eene byzondere aangelegenheid en het hoogst belang te weezen, dewyl zy DEN MENSCH ten voorwerpe heeft."

EENIGE BYZONDERHEDEN BETREKLYK WILLEM DEN III, KONING VAN GROOT BRITTANJE, EN ERFSTADHOUDER VAN HOLLAND.

(Medegedeeld door den Heer REINIER ARRENBERG.)

Nederlands beroemde Historieſchryver WAGENAAR, het karakter van Koning WILLEM DEN III beſchryvende, zegt van hem: „ Ook hieldt men hem voor zo uit-„ muntend in veele deugden, dat 'er geene plaats ſcheen „ te zyn voor eenig gebrek, welk hem, by het gemeen, „ in veragtinge brengen kon. Zelfs heeft Bisſchop Bur-„ net geſchreeven, dat hy vry was van alle ondeugd, eene „ ſoort alleenlyk uitgenomen, welke hy egter zorgvuldig-„ lyk bedekt wist te houden. Doch deeze Schryver meldt „ niet, welke deeze ondeugd, of dit gebrek geweest zy: „ en 't ſtaat ons niet vry, in eene zaak van zo veel ge-„ wigt, op gisſingen van anderen, te bouwen (*)."

Gemerkt men nu geen Schryver vind, by welken deze ondeugd genoemd word, heeft dat gezegde van BURNET aanleiding gegeven tot zeer veele gisſingen, waar in toch die ondeugd mogt beſtaan hebben; doch onderdaags is 'er in Engeland een Werk in 't licht gekomen, onder den tytel van *Anecdotes of ſome diſtinguiſhed Perſons*, waar in men, behalven eenige andere byzonderheden van dien Vorst, ook eene aanmerking vind op dat gezegde van BURNET; en, dewyl zulks tot opheldering van dit gedeelte

(*) Vaderlandſche Hiſtorie, XVII Deel, bladz. 117.

te der Historie ſtrekken kan, zal het der moeite wel waardig wezen, het verhaal van dien Schryver, zoo als het hier volgt, mede te deelen.

„ KONING WILLIAM DEN III.

„ *Sir* JOHN RERESBY verhaalt, in zyne Memorien, de volgende Historie van Koning William:

„ Op een zekeren avond, gaf de Hertog van „ Buckingham eene maaltyd, op welke de Koning (Ka- „ rel de II) den Prins van Oranje ſterk tot drinken „ aanzette. De Prins, die 'er anders een natuurlyken „ afkeer van had, was egter altyd, wanneer hy eens aan „ het drinken geraakt was, vrolyker en darteler dan „ iemand van zyn gezelſchap, zoo dat hy zelfs destyds „ in het hoofd kreeg, om de glazen in te ſlaan van de „ vertrekken der hofdames, en 'er zou ingegaan zyn, in- „ dien men hem niet tegengehouden had."

„ Bisſchop Burnet heeft, op eene *ſchandelyke en* onedelmoedige wys, zyn *patroon*, en de patroon der vryheden van dit Land, beſchuldigd van eene ondeugd, welke hy egter geheim houd; ondertusſchen is de ondeugd in het karakter van dien grooten man zoo wel bekend, dat men weet, dat dezelve beſtaan heeft in het drinken van ſterken drank (*). William's lighaamsgeſtel natuurlyk zeer zwak, en nog veel verergerd zynde door de overgroote vermoeijenisſen van ziel en lighaam, nam hy toevlugt tot dit gevaarlyk en onvoldoend hulpmiddel, om zyne kragten te herſtellen.

„ William was, over het algemeen, zoo zwak, dat hy op zyn paard moest geligt worden; doch, als hy 'er op zat, was 'er geen beter ryder dan hy bekend, zyne oogen glinſterden dan, en zyne natuurlyke koelheid ſcheen hem oogenbliklyk te verlaten.

„ William ontfing, by zyne komst in dit Land, eene welſprekende en hartlyke begroeting van den ouden *Advokaat* Meynard, een der bekwaamſte Rechtsgeleerden van dien tyd, die, aan het hoofd van de andere Advokaten, hem geluk wenschte met zyne behouden aankomst in Engeland. William maakte, in zyn antwoord aan Meynard, hem een

(*) *Dram-drinking* ſtaat 'er in het Engelsch, het welk eigentlyk wil zeggen: zoopjes drinken, klodderen.

een compliment, het welk niet zeer befchaafd, maar evenwel hoflyk, was, naamlyk, dat hy alle de *groote* Rechtsgeleerden van zyn tyd had overleefd; waar op Meynard hervatte: *Ik zou zelf de Wet overleefd hebben, indien uwe Majeſteit niet herwaards gekomen was.*

„ Terwyl de Prins van Orange zich, op zyne reis van Torbay naar Londen, bevond ten huize van Lord Briſtol, kwam aldaar de Prins George van Denemarken, de Hertog van Grafton, Lord Churchil, naderhand Hertog van Marlborough, en de Kolonel Trelawny: zoo dra de Prins hen zag, ſprak hy hun aan met de woorden uit het XII Kapittel van het I Boek der Chronyken: *Indien gylieden ter vrede tot my gekomen zyt, om my te helpen, zoo zal myn herte te gelyk over ulieden zyn: maar indien het is om my myne vyanden bedrieglyk over te leveren, daar toch geen wreveł in myne handen is, de God onzer vaderen zie het, en ſtraffe het.* Waarop een der Heeren van dat gezelſchap, uit het zelfde Kapittel, ten antwoord gaf: *Wy zyn uwe, ô Dawid, ende met u zyn wy, gy zoone Iſai, vrede, vrede zy u, en vrede zwen hulperen, want uwe God helpt u.*

„ By de Krooning van dezen Prins tot Koning van Groot Brittanje, predikte de Biſchop Burnet uit het XXIII Kapittel van het II Boek van Samuel: *De God Israëls heeft gezeid, de Rotsſteen Israëls heeft tot my geſproken: Daar zal zyn een heerſcher over de menſchen, een rechtveerdige, een heerſcher in de vreeze Gods. Ende hy zal zyn gelyk het licht des morgens wanneer de zonne opgaat: des morgens zonder wolken, wanneer van den glans na den regen de graſcheutkens uit de aarde voortkomen.*

„ William ſcheen nimmer levendig van geest, dan wanneer hy zich bevond aan het hoofd van zyne troupen. Een dragonder, die uit een gevegt vlugtte, gaf hy een wond, met zyn degen, in het aangezigt; zeggende: *Nu zal ik u, bloodaart, naderhand weder kunnen vinden.*

„ Schoon hy geen bloeddorſtig Vorst was, heeft hy egter, gedurende zyne Koninglyke Regering, nimmer pardon willen geven aan een misdadiger, die zich aan huisbraak had ſchuldig gemaakt."

Wyders zegt de Heer WAGENAAR, in de ſchets, die hy van de Regering van dezen Vorst geeft: „ De Whigs, „ die hem naar Engeland geroepen, en op den Troon ge„ zet hadden, hebben hem, doorgaans, openlyk geroemd,

„ als den verlosser des volks uit de slaavernij en van het „ Pausdom; doch zy dwarsboomden hem, onder de hand, „ by verscheiden' gelegenheden, zo zeer, dat hy, by wy- „ len, schier wars werdt van de Engelsche Regeeringe."

Dit laatste gezegde van den Heer WAGENAAR word door den gemelden Engelschen Schryver bevestigd; verhalende hy, dat Koning WILLEM, in het jaar 1698, uit hoofde van alle de hinderpalen, die hem in den weg gelegd werden, ernstig bedagt was geweest, om Engeland te verlaten, en ten dien einde reeds eene Aanspraak aan het Parlement had opgesteld, waarby hy hetzelve zoude aanraden, om eenige personen aan te stellen tot het waarnemen van de Regering, dewyl hy voornemens was uit het Ryk te gaan. Dit merkwaardig Stuk, het welk nog in Engeland voorhanden, en, ten minsten voor zoo veel men weet, nergens in eenig geschrift te vinden is, zegt de Engelsche Schryver, na het Opstel van 's Konings eigen hand, en naar zyn eigen spelling, met de daar by ook eigenhandig gemaakte veranderingen, te hebben *afgeschreven*. Hetzelve was in het Fransch geschreven, en van den volgenden inhoud:

Mylords en Heeren!

Ik ben hier in het Koningryk gekomen op het verlangen van deze Natie, om dezelve te redden voor haren ondergang, en om uwen Godsdienst, Wetten en Vryheden, te behouden, en daarom ben ik genoodzaakt geweest een langen en voor dit Ryk drukkenden oorlog te voeren, welke, door Gods genade en de dapperheid dezer Natie, thans door een goeden vrede geëindigd is, in welken gy gelukkig en in rust zoud kunnen leven, indien gy wildet medewerken tot uwe eigene zekerheid, zoo als ik u, by het openen dezer zitting, heb aangeraden; maar ziende in tegendeel § dat gy zoo weinig zorg draagt voor uwe eigene zekerheid, en gy u in gevaar stelt aan een zigtbaren ondergang, u ontblootende §§ van de middelen tot uwe verdediging noodig, zoude het niet billyk of redelyk zyn, dat ik getuige was van uwen ondergang, zonder u te kunnen verdedigen of beschermen *; dus moet ik van u vorderen, te verkiezen, en my te noemen, zulke personen **, als gy bekwaam

§ dat gy zoo weinig zicht slaat op myn raad en

§§ van het eenigste middel, dat dienstig konde zyn, en niets, van myn kant, kunnende doen, om het te verhoeden, buiten staat zynde u te verdedigen, te beschermen.

* zynde dit de eenige wensch geweest, die ik gehad heb, toen ik in dit Land kwam.

** aan welken ik het

beſtuur van het Gouvernement zoude kunnen laten.

kwaam zult oordeelen om het Gouvernement te beſturen, gedurende myne afwezigheid; u verzekerende, dat, offchoon ik my nu verpligt zie, my *uit het Koningryk* te begeven, ik altoos dezelfde genegenheid voor deszelfs voordeel en welvaard behouden zal, en dat, wanneer ik konde denken dat myne tegenwoordigheid voor uwe verdediging zoude noodig zyn †, ik volkomen bereid zal wezen om weder te keeren, en myn leven te wagen voor uwe veiligheid, zoo als ik voorheen gedaan heb. Biddende God uwe raadſlagen te zegenen, en u in te geven het geen noodig is voor het welzyn en de zekerheid van het Koningryk.

† en ik zal oordeelen dezelve met een goed gevolg te kunnen ondernemen, en gy u in ſtaat zult ſtellen

---

NOURMAHALL, OF DE KONINGIN DER INDIEN.

Een Turksch Vertelzel.

(*Uit het Engelsch.*)

(*Vervolg en Slot van bl.* 607.)

Staande het eerſte gedeelte van dit tydsbeſtek, was de welluſtige en verwyfde GEHAN-GUIR in droefgeestigheid als weggezonken. De liſtige NOURMAHALL geliet zich dit niet op te merken, maar voer voort in het verſchaffen van vermaaken en uitſpanningen; hem ſtaag zodanige voorwerpen onder 't oog brengende, als geſchikt waren om zyne zinnen gevangen te neemen en te houden.

Vier dagen lang overwoog de Vorst by zichzelven het aanbelang des verzoeks; doch, op den vyfden, (niet langer in ſtaat om haarer aantreklykheden wederſtand te bieden) ſprak hy: „ Gy hebt overwonnen, ô NOURMAHALL! Voor den tyd „ van vier en twintig uuren, zal ik den Throon verlaaten, en, „ gedunrende dien tyd, zal de volſtrekte Oppermagt by u „ huisvesten."

Kennis hier van werd gegeeven aan alle de Landſchappen, en wanneer deeze des verwittigd waren, ontbood de Sultan de Grooten uit de onderſcheide Staaten des Ryks ten Hove, bood hun de Vorſtin aan, en geleidde haar ten Throon. Toen zy op denzelven gezeten was, ſprak hy, op de trappen ſtaande: „ Prinſen, Khans, Rajahs, Overſten en Magten, zie uwe Mo-

„ narchin! De bevelen, welke gy van haar ontvangt, ver-
„ wagt ik dat gy zult volvoeren met denzelfden yver en genegen-
„ heid als of ze van my zelven kwamen; ik beveel u haar te
„ gehoorzaamen!" —— Hierop maakte hy zelve eene diepe buiging voor de Monarchin, en ging heenen onder de toejuiching des Volks, 't geen de lugt vervulde met het geroep: lang leeve NOURMAHALL! Het Kanon werd van de Vesten gelost, en het geluid kaatste terug van de hoogé daken van het Seraglio.

De ſchoone Sultane, in deezer voege het toppunt haarer wenſchen bereikt hebbende, had beſlooten de gedagtenis daarvan te vereeuwigen. —— Toen zy de volvoering van dit ſtuk voorgenomen hadt, ſtelde zy Kunſtenaars te werk, die muntgereedſchap vervaardigden, en bezorgde grooten voorraad van Goud en Zilver in de munten van verſcheide Steden; en, op het oogenblik dat zy den Throon beklom, beval zy dat eene verbaazende menigte van Roupeien zou gemunt worden. —— Om dezelve te merkwaardiger te maaken, hadt zy 'er (ſchoon dit aanloopt tegen de Wet van MAHOMETH) twaalf onderſcheide ſoorten van doen munten, elk van welke één der Tekenen van den Zodiak droeg, met haar Naam aan de rechte zyde; het ruggeſtuk droeg den Naam van GEHAN-GUIR; zo kunſtig en geheim hadt zy al deezen arbeid beſtoken, dat deeze Geldmunten, geduurende den korten tyd haarer Regeeringe, door alle de deelen des Ryks verſpreid wierden.

Zich dus verzekerd houdende, dat haar Naam, als eene heerſchende Vorſtinne, tot de nakomelingſchap zou overgaan, beſloot zy eene Hervorming daar te ſtellen, die ſtrekken zou, om, in zekere maate, de waerheid van den Throon te onderſchragen, terwyl dezelve tevens aan den dag lei haare bekwaamheid tot de taak, welke zy op zich genomen hadt.

Gedurende den tyd, door haar ten Hove doorgebragt, hadt zy alle gelegenheden waargenomen om berigt te krygen van de bekwaamheden, de verbintenisſen, de oogmerken, en zelf de geaartheden; der Grooten, inzonderheid van de zodanigen, die in den Krygsdienst posten hadden, of het bewind over afgelegene Landſchappen voerden. Zy zag dat veelen hunner zichzelven met voorregten en rykdommen beſchonken hadden, en die kwistig beſteed aan hunne Afhangelingen, tot dat zy, den zwakken aart des Sultans veragtende, vreeslyk geworden waren voor het Ryk. Eene Lyst der Hooge Ampteenaren, welke zy vooraf zeer naauwkeurig hadt overwoogen, in de hand neemende, maakte zy de naamen dier geenen, die zy van hunne Posten wilde verwyderd hebben, met haaren ſcheptер aan. In 't verloop van één uur, waren allen, die zy ſchadelyk voor het Ryk rekende, afgezet, en de opengevallene plaatzen gevuld met Perſoonen, op welken zy oordeelde ſtaat te mogen maaken.

Ten

Ten aanzien van 's Ryks Schatkist, Regtbank, en in andere Staatsvakken, maakte NOURMAHALL dezelfde hervorming. Haare bevelen werden, of door de bewondering, welke derzelver nieuwigheid veroorzaakte, of door de wysheid, die 'er in doorstraalde, met allen vlyt volvoerd. De Wetten en Schikkingen, door haar gemaakt, gteepen ſtand door geheel het Ryk heenen.

Den volgenden morgen vergaderden de Rykagrooten anderwerf. De Sultan zat zelve op den Throon. Hy hoorde met verbaasdheid en verwondering de bedryven der Vorſtinne, in dien korten tyd volvoerd. Verſtands genoeg bezat hy, om te ontdekken, dat veele ſtrekten tot behoudenis des Ryks; andere tot het vermeerderen van het geluk zyner Onderdaanen; en in het ſtuk der Munte bewonderde hy den vond om deezen Regeerdag onder de Naakomelingſchap te verëeuwigen.

Wanneer NOURMAHALL tot hem naderde, om hem den ſcheptet weder over te reiken, vatte hy haare hand, onder deeze betuiging: „ Deel, ô beminnelyke NOURMAHALL deel met my de „ Eere en de Zorgen des Rykesbewinds; gy zyt geſchapen om „ een Throon te vercieren. — „ Van dit oogenblik af," voer hy voort, haar nevens hem doende zitten, „ zult gy my „ gelyk zyn in het Rykesbeſtuur, ſchoon ik weinig twyfel, of, „ in het werkzaam en uitvoerend gedeelte, zal uwe verheve „ ziel zich zo verre boven my verheffen, als uwe ſchoonheid, „ vernuft en ſmaak, verheven zyn boven die van één myner „ Onderdaanen!"

Van dien tyd af wend de ſtand, door NOURMAHALL zo vuurig begeerd, op haar bevestigd, gedaurende de overige leevensdagen van GEHAN-GUIR.

NOURMAHALL, ten hoogſten toppunte des aardſchen Geluks opgeſteegen, in 't bezit van Jeugd, Schoonheid en Magt, hebbende, ten haaren bevele, de Bewooners, de Inkomſten, de Weelde koeſterende voortbrengzelen, van een uitgeſtrekt Ryk, geëerd by de Rykagrooten, aangebeden door het Volk, begon als Koningin van *Indoſtaan* haare heerſchappye.

„ Niets," ſprak zy by zichzelve, „ niets ontbreekt my te„ genwoordig om myn geluk te volmooijen: want, als ik my „ bevlytig om het Geluk myns Volks te vergrooten, zal het „ buiten twyfel wenſchen, dat myn Rykesbeſtuur volduure. Buiten het bereik des ongevals geplaatst, zal elke dag iets „ aan myn genoegen toevoegen; want, daar ik my zal bevlytigen om het geluk myns Volks te vermeerderen, zullen zy, „ ongetwyfeld, wenſchen om myne Regeering beſtendig te „ maaken. Verheven boven de magt van allen toeval, zal elke „ dag myn genoegen doen aangroeijen. En, daar myne bedryven de bewondering trekken des tegenwoordigen tyds, zal „ de Naakomelingſchap met vermaak ſtaaren op den Naam van „ NOURMAHALL, geſchreeven in de Gedenkboeken, die de Lee-

„ vens-

„ vensgeſchiedenisſen vermelden van Helden en Weldeevers, „ die der Wereld tot cieraad ſtrekten!"

GEHAN-GUIR hadt, zints den tyd dat hy de Opperheerſchappy met zyne Egtgenoote deelde, elk uur te meer reden om voldaan te weezen over de keuze van eene Mederegentesſe te hebben aangenomen; dewyl de last der Regeering daar door van zyne ſchouderen geheven was, en haar door- en verreziend oog en kloek verſtand, tegen alle mogelyke voorvallen, voorzag.

De Volken rondsomme, die ſlegts weinig ontzags betoond hadden voor den ſlappen Sultan, deedt zy vol onderwerping bukken. De Opſtand van KOURAM verdween, naa eenige vruchtlooze poogingen van dien Prins, tot niets, voor de dapperheid en magt der Krygsbenden, aangeprikkeld en beloond door de ſchoone NOURM-HALL. Deeze Vors, verlaaten door zyne Vrienden, die de opgaande Zonne des Rykshewinds aanbaden, hieldt zich ſtil in zyne bewindsplaatze.

Naa het dempen des Opſtands, begon de Koophandel, die de Landſchappen aan de grenzen verlaaten hadt, het hoofd weder op te beuren; de Kunſten, die ten tyde der burgerlyke oneenigheden kwynden, begonnen te herleeven. Een lang, een zeer lang, tydperk verliep, en elk gedeelte daarvan was gemerkteekend met voorſpoed, en volduurende hadden de Onderdaanen des *Mogolſe en* Ryks een reeks volkszegeningen.

Thans wordt het tyd om ſtil te ſtaan, en te vraagen, of het ontzagbetoon van buiten, de eerbiedenis binnenslands, de hulde en afgodiſche eere ten Hove, den Gelukſtaat der Sultane verzekerde? Was zy geheel voldaan, wegens haaren hoogen ſtaat, over de vermaaken, welker genot zy zo diep haare ziele hadt ingeprent? —— Ver van daar.

Wanneer de nieuwigheid, ontſtaande uit de haar opgedraagene onbegrensde Magt, verdweenen, en deeze haar gewoon geworden was, bevondt zy, dat zy alleen de ſchildery daarvan in een ſterk licht beſchouwd hadt, door haare leevendige verbeelding verwekt; dat zy alleen den ſchitterenden glans opgemerkt, maar dat haar begogeld oog nooit waargenomen hadt, dat de ſchitterendſte gedeelten der haar voorgehoudene vertooning te ſterker uitkwamen, door de ſterke ſchaduwen van onopgemerkte zorgen, die dezelve omringden. Vóór nu hadt zy nimmer gedagt over de zorgen aan een Kroon gehegt, thans ondervondt zy de volle zwaarte van 't geen zy voorheen alleen als een cieraad hadt aangezien. Zy ontwaarde, dat haare zorgen en bekommernisſen zeer toenamen door de werkloosheid van GEHAN-GUIR, die, zich gelukkig rekenende uit een ſtand gemaakt te zyn, welken hy thans beter vervuld zag, binnen kort, aan de Sultane het bewind liet over alle binnen- en buitenlandſche zaaken.

Toen ontdekte zy, dat haar arbeid, door zulk een ſteeds aan-

was-

wasfend getyde van zaakbezorging, van dag tot dag vermeerderde; terwyl haare vermaaken en uitfpanningen, naar evenredigheid, verminderden: elk uur van den dag bykans was beftemd om fchikking te maaken op, of de uitvoering te bezorgen van de wyduitgeftrekte Regeeringszaaken.

Veele jaaren naa dat het heerfchen in haar oog de eerfte bevalligheid geheel verlooren hadt, vondt zy, door wakkerheid en kloekheid van geest, zich in ftaat, om al dien last, zonder misnoegen, te draagen; maar, met het klimmen haarer jaaren, zette haar gezond verftand haar dikwyls aan, om zich der Rykszorgen te onttrekken. —— NOURMAHALL was dus het tegenbeeld der meeste Monarchen, wier Eer- en Staatzugt met de jaaren toeneemen. By haar verdweenen de vermaaken, uit praal en pragt gebooren; haar wensch, om den fchepter onbelemmerd te zwaaijen, week; zy haakte na rust en afzondering, en gevoelde thans een zo fterken trek om haar hoogverheven ftand te verlaaten, als zy, in haare jeugd, ondervondt, om dien te beklimmen.

„ Hoe weinig," dus fprak zy in rustige oogenblikken, tot zichzelve, „ hoe weinig weeten kortzigtige Sterveliñgen, wat „ meest gefchikt is te hunner Geluksbevordering. Hoe weinig „ begreep ik, met al myn hooggeroemd verftand, den waaren „ ftaat van de Opperheerfchappy te voeren, tot dat ik des, door „ de ondervinding, onderweezen ben. Een Vorst befchouwde „ ik als een Afgod, daar gefteld om van het Volk geëerd te „ worden. Ik had alleen het oog geflaagen op de geneugten, „ onbegrensde magt vergezellende, zonder te bedenken dat men „ verpligt is ftrikte rekenfchap te geeven wegens het gebruik van „ de toevertrouwde magt gemaakt; en dat, voor een nadenkenden „ geest, de wensch om die post naar eisch te bekleeden, en „ den heilzaamen invloed daar van allerwegen te verfpreiden, „ om, als een befchermengel, een zegen voor het volk te wee„ zen, het eerfte voorwerp van de zorg eens Monarchs moet „ zyn als mede, dat zulks, ernftig behartigd, al zyn tyd weg„ neemt, en zyn leeven tot eene aaneenfchakeling van zorgen „ maakt."

Terwyl NOURMAHALL deeze bedenkingen maakte, ging de wellustige GEHAN-GUIR op eene rechtdraads ftrydige wyze te werk. Zyne Onderdaanen verwaarloozende, offerde hy al zyn tyd aan het vermaak op. Zyne drift tot NOURMAHALL, eerst uit haare bekoorlykheden gebooren, ging vervolgens gepaard met bewondering van haare Verftandsvermogens, en werd eindelyk vervangen door de uitfteekenheid haarer bekwaamheden. —— Daar hy zyn vermaak zogt by 't geen jeugdiger Schoonheden hem aanboden, tot welke zyn lust met de jaaren eer toedan afnam, befchouwde hy de voorzyds aangebedene NOURMAHALL, als een voorwerp, welks verftand den diepften eerbied en de uiterfte hoogagting vorderde.

De

De Geſchiedenis der Dogter van ISBAHAM, het *Perſiaanſche* Legerhoofd, was allerwegen bekend; en geen der Schoonheden, thans in het Seraglio heerſchende, was onkundig van de ſtappen, door haar gedaan, om tot de hoogte te klimmen, op welke zy zich thans verheven vondt. —— *Zy poogden langs* dien zelfden weg ten hoogſten toppunte van magt *op te ſtygen.*

Schitterende en betoverende tooneelen werden voor de oogen des Monarchs aangerigt, door de Gunſtelinge van den dag; elk ſpreidde haar ſmaak en kunde, op de best mogelyke wyze, ten toon. En waarſchynlyk zouden eenige dier zinſtreelende bekooringen zodanig een gevolg gehad hebben, als de Mededingſters van NOURMAHALL wenschten, indien 'er geene gebeurtenis ware voorgevallen, welke éénsſlags een einde maakte aan de vrolykheden van den Haram, en haar ontheef van de zorgen, die den Throon omringen, en weder Onderdaan deedt worden.

GEHAN-GUIR, die langen tyd de gunſteling des Geluks genoemd was, door het verraak van alle kanten omringd, wiens wenſchen werden voorgekomen, en die elken morgen ontwaakte om op nieuwe tooneelen van weelde te treeden, zat aan een pragtigen en rykvoorzienen diech, *omringd door Vleijers*, die, zints eenigen tyd, by*kans zyne beſtendige Medgezellen* geweest waren. De *Muzyk* zweeg. Men las een Gedicht, 't geen de deugden des Monarchs ten hemel toe verhief. —— De voordrager van dit Gedicht hieldt ſtil by eene Afdeeling, die GEHAN-GUIR's Magt by die des Almagtigen vergeleek: honderd ſtemmen en ſpeeltuigen vereenigden zich om den roem van den onſterflyken GEHAN-GUIR te vermeiden.

Op dit oogenblik greep de Engel des doods den Sultan aan. In een oogenblik viel hy aan den voet zyns Throons neder, en, ſchoon by ſtand zerſtond hulpvaardig toeſchoot, was deszelfs van geene beduidenis. Een magtiger arm, een vermogen, 't zyne oneindig overtreffende, hadt den Grooten Mogol in een oogenblik van de hoogte zyner verheffinge en ydelen trots doen nederſtorten.

Dit droevig beſluit van een dag, met alle vrolykheid aangevangen, vervulde het Paleis met jammerklagten. De Vrouwen trokken het haar uit, en ſloegen op de borſten. De Geſnedenen en Slaaven bedreeven duizend buitenſpoorige betooningen van droefenisſe. De Rykſgrooten vergaderden, en 'er deeden zich beginzels van oproerige bewoegenisſen in de Stad op.

Schoon deeze ſlag des Noodlots op NOURMAHALL viel, zonder eenigzins bereid te weezen om dien te ontvangen, en zy verwagten mogt het meest van allen by denzelven te zullen moeten lyden, verdroeg zy dien met eene vastheid van geest, welke zy in alle haare leevensbedryven betoond hadt. Den hachlyken ſtaat des Ryks in aanmerking neemende, ſpande zy alle haare poogingen in om dit kwaad te voorkomen.

NOUR-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het *Mengelwerk* voorkomende.

A.

Aether Vitrioli, met *Ol. Terebinthinæ*, dienſtig tegen de Galſteenen. 198

Albatrosſen, Naamen aan deeze Vogelen gegeeven, 61. Groote ſte en Geſtalte, *ald.* Waar zy voorkomen, 62. Geaartheid, *ald.* Voedzel, 63. Hoe zy gevangen worden, *ald.* Hun vlugt, 64. Rusten niet alleen, maar ſlaapen ook, op het Water, 65. Verſcheidenheden in dit Vogelgeſlacht, *ald.* Waar men ze meest aantreft. 66

America, (De Negers van) weeten met Vergiftmenging om te gaan. 528

Arabie. (Wegens de taal in) Zie *Spraake.* (*Arabiſche*)

Arſenicum, (Rottekruid,) by de Ouden het tegenwoordig *Auripigment.* 484

Aſſam, of *Aſam*, Ligging deezes Landſchaps, 548. Volksgeaartheid en Leevenswyze. 550

Athene, ging niet te onder door het kweeken van Kunſten en Fraaije Weetenſchappen. 27

ATTILA *de Hun*, hadt ſteeds Dichters by zich. 162

AUBRAY, (MARIA MARGARETHA D') ſchriklyke Historie van haare Vergiftigingen. 486-489

B.

Bedenkingen, (*Zedelyke*) 234, 424

Behaagen, (Algemeen is de beGEERTE om te) 551. Eenigen, hun doel misſende, ſlaan tot een ander uiterſte over, *ald.* Welke hoofdregels men daar in te volgen hebbe. 552, enz.

BENTIVOGLIO, als Geſchiedſchryver, beoordeeld. 136

BENTLEY, Anecdote wegens zyn belachlyk gedrag in gezelſchap. 144

Bloedregen, Oplosſing van dit Verſchynzel. 166

Bloedverwanten, die eene Erfenis verwagten, geestig gegispt. 593

Boomluizen, derzelver menigte; en het aantal van derzelver vyanden. 343

Boter, welk een Beſtanddeel van de Melk dezelve uitmaakt, 572. Is by de Ouden geheel niet, of zeer gebrekkig, bekend geweest, 573. Over 't gebruik deezes woords in de H. Schrift, *ald.* Wanneer, en by wie der Oudſte Schryveren, eerst vermeld, 574. Welk gebruik de Ouden 'er van maakten, en welke Geneeskragten zy 'er aan toeſchreeven, 576. Van de *Scythen* en *Duitſche* Volken by de *Romeinen* bekend geworden, 579. Gebruik, 'er oudtyds van by de *Romeinen* gemaakt, 581. Lang, in *Spanje*, alleen als een Geneesmiddel gebruikt, 582. De Ouden hadden ze alleen in een vloeibaaren ſtaat, *ald.* Oudtyds in *Noorwegen* zeer zeldzaam. 583

Bouwkunde, in welk een verband dezelve ſtaat met andere Fraaije Kunſten. 23
Braſil, ligging en verdeeling van dit Land, 12. Diamanten daar gevonden, *ald.* Handel in dezelve aangevangen, 13. Voortgezet, 14. Gedaante deezer Diamanten, *ald.* Bewerking. 15
Bruce, (J.) beoordeeling van dien Schryver. 98
Buchanan, als Geſchiedſchryver beoordeeld. 137

C.

Canoniken, (Wegens het bevel den *Joden* gegeeven om de) uit te rooijen. 248
Canon, der Heilige Schriften, verkeerd daar over geoordeeld. 194
Carel de XI, Koning van *Denemarken*, waarſchynlyk aan Vergift geſtorven. 525
Carew, (R. M.) Leevensbeſchryving van deezen zonderlingen Man, gemeenlyk de *Koning der Bedelaaren* geheeten. 325
Carlini, vergeefſche Raad aan dien Italiaanſchen Arlequin gegeeven. 284.
Carthago, hoe men 'er de Kunſt van Vergiftmengen verſtondt. 483
China, groote Eerbied daar den Ouderen beweezen, 114. Hoe men met de Bruid, die gekogt is, te werk gaat, 223. Men is 'er zeer jalours omtrent de Vrouwen. 366
—— (Op welk eene wyze men in) reist, 315. De wegen zyn 'er wel onderhouden, 316. Onthaal onder den weg, 317. De Hoofdſtad *Pekin* beſchreeven, 318. Grootte en omtrek, 319. Poorten en Wallen, 319. Straaten en Huizen, 320. Verſlag van de Slachterijen. Winkels en Porceleinverkoopers, 321. Baardſcheerders op Straat, 322. Aartige Poorten aan de Hoofdſtraaten, *ald.* Vrouwen vertoonen zich in 't openbaar, 323. Beſchryving van dezelve, *ald.* Verſlag van eene Lykſtatie, 324. Verſlag van Lord macartney's Gezantſchap na *China*, 456. De Keizer duldt in de Hoofdſtad geen Ambasſadeur, Conſul, of iemand van dien post onder eenigen anderen naam, 457. De Keizer wil niet in 't aangezigt gezien worden door zyne Onderdaanen, 459. Huwelyksplegtigheden by dit Volk, 460. Sluiten de *Vrouwen niet ſtreng op*, *ald.* Hebben geen Slaaven, *ald.* Wat een Chinees over den Slaavenhandel oordeelt, 461. Van hunne Feesten, 463. Tooneelſpelen, *ald.* Kennis in Geneeskunde, *ald.* Gangbaare Munt aldaar, 464. Hoe de tegenwoordige Keizer Staatsmisdryf ſtraft, en lydende braafheid beloont. 465
Christendom, weldaadige geest van 't zelve aangeweezen, 49. Door treffende voorbeelden bevestigd, 50. Deedt, het geen de Wysbegeerte niet vermogt, 52. Staat der Volken, by welken het Christendom onbekend is, omtrent Burgerlyke Zegeningen, 55. De maat van dat geluk geëvenredigd aan de zuiverheid van het Christendom, *ald.*
—— verdedigd tegen de opſpraake, dat hetzelve noch *Vriendſchap* noch *Vaderlandsliefde* byzonder aanbeveelt, 329.

BLADWYZER.

Wydſtrekkende betekenis van het woord *Naasten* in de Christlyke Leere. *ald.*

Christendom, Voordeelen des *Christendoms*, voor de daar mede beſchonkenen. 431

CLARENDON, als Geſchiedſchryver beoordeeld. 137

CLEMENS DE ALEXANDRYNER, welke vreemde begrippen hy koesterde. 193

Cryptia, welk een wreede Wet by de *Spartaanen*. 50

D.

Dahalac, beſchryving van dit Eiland in de *Roode Zee*, 497. Ligging, Zeden der Inwoonderen, en Leevenswyze, 498. Paarlvisſchery aldaar, en derzelver Lotgevallen. 500

Dankbaarheid. (*De kragt der*) 47

DAVID, waarom de *Man naar GODS harte* geheeten, 237. Deezen naam in kragt ook anderen gegeeven, 239. Doelt niet op zyn zedelyke geſteltenisſe, maar zyne geſchiktheid ter voldoeninge aan Gods oogmerken in den Godsdienst, 240. Gevolgen daar uit voortvloeijende, *ald.* Tegen de beſchuldiging van *Wreedheid* verdedigd, 242. Een wreed bedryf, hem, 2 SAM. XII: 31, toegeſchreeven, rust op eene verkeerde vertaaling, 245. Zyn leevenslot, vol groote Afwisſelingen, geſchikt om een nadeeligen invloed te hebben op zyne geſteltenisſe, 288. Blootgeſteld aan eene menigte van beledigingen, 290. Zyne Misſlagen waren groot, 291. Zyn berouw daar aan geëvenredigd. 292

DAVILA, als Geſchiedſchryver beoordeeld. 136

Delfſtoffen (Van de Veranderingen die in het Ryk der) voorvallen. 451

DESCARTES, (R.) zyne Afkomst, Geboortetyd en plaats, en zyne vroegſte opvoeding, 30. Volgt den kryg als Vrywilliger onder den Prins van ORANJE, 31. Lost een Wiskundig opgehangen voorſtel op, *ald.* Reizen in zyne jeugd, 32. Hoe hy zich uit Doodsgevaar met kloekmoedigheid redt, *ald.* Hervat zyne Letteroefeningen, verblyf in *Friesland* en te *Amſterdam*, ald. Trekt na *Londen*, 33. Woont te *Deventer*, ald. Zet zich te *Egmond* neder, 34. Geraakt in geſchillen over zyne gevoelens, *ald.* Voor- en Tegenſtanders in de *Nederlanden*, hoe de *Coccejaanen* en *Voetiaanen* hem bejegenden, *ald.* Verdedigt zich tegen VOETIUS, 35. Zyne Leer door de Staaten van *Holland* veroordeeld, *ald.* Eene Reis na *Engeland* gaat niet door, 88. Na *Frankryk* genoodigd, blyft hy egter in *Holland*, 89. In kennis met CHRISTINA, Koningin van *Zweeden*, ald. Kort verblyf in *Frankryk*, ald. Vertrekt na *Zweeden*, 90. Ziekte en Dood, *ald.* Eerbetooningen hem naa zyn dood aangedaan, 91. Trouwde nimmer, en hadt eene Natuurlyke Dogter, *ald.* Hoe verſchillend men zyne Godsdienstbegrippen beoordeelde, 92. Zyn Huislyk Leeven, *ald.* Spaarzaame Leevenswyze, 93. Zwak van Lichaamsgeſtel, *ald.* Zyn Zinſpreuk, *ald.* BARROW's en HALLEY's getuigenisſen wegens hem, 94. Hoe door VOLTAIRE beſchreeven. 95

Deſcription de l'Isle des Hermaphro-

phrodites, *nouvellement decouverte pour ſervir de Supplement au Journal de* HENRI III. Berigt wegens dit zeldzaam Werk. 624

Diamanten, (Verſlag van de) in *Braſil*, 12. Zie verder *Braſil*.

Dieſſtal, waarom by de *Romeinen* en *Joden* niet zwaar geſtraft. 259, 260.

Dieren, (Aanmerkingen over de vyandſchap onder de) 298. De Mensch het meest verſlindend Dier, 299. Naast hem komen de Vleeschvreetende viervoetige Dieren, 302. Hoe dit toegaat onder het Gevederde Geſlacht, 304. Onder de Visſchen, 306. By de Inſecten, 341. Van eene zelfde ſoort vallen op elkanderen aan, 342. Aanmerking over deeze vermeling, 348. Onderzoek, waarom de Dieren op anderen, doch zeldzaam op hun eigen ſoort, aanvallen, 397. Voordeelen, welke uit deeze ſchynbaar vernielende inſtelling der natuur ontſtaan. 399

Dombeid. (Het aangenaame der) 467

Dood. (Aanmerkingen tot troostgronden wegens een vroegen) 428

Duif, (*Groenlandſche*) beſchreeven, 157. Leevenswyze. 158

E.

Egtſcheiding, hangt af van den aart der Huwelyksverbintenisſe. 227

Egypte, groote Eerbied, daar den Ouderen toegedraagen, 114. Aanmerkingen over de Priesters in dat Land, oudtyds, 228. Hoe zeer in rang gedaald, 229. Welk eene verwyfde vertooning zy maaken, *ald.* Onderſcheide rangen en kleeding dier Priesteren. 230

Egyptenaars, (Een Gebed der oude) naa hun dood, in hunnen naam uitgeſprooken. 231

ELIZABETH, (Koningin) geeft een treffend voorbeeld van Vorſtinlyke ligtgeraaktheid en duurzaame gevoeligheid. 145

EUGENIUS, geestig zeggen van dien Prins tegen den Graaf van *Oxford*. 48

EZECHIEL XXXIX: 4, 17, 18, hoe door VOLTAIRE verdraaid. 247

F.

Feesten (By de *Romeinen* gingen de) niet vergezeld van eene volſtrekte ophouding des arbeids. 350

FONSECA, *de Portugeeſche* BELISARIUS. 424

G.

Gallas, een Volk in *Abyſſinie*, Veelwyvery by 't zelve in zwang, met gereede bewilliging. 98

Galſteenen. (Waarneeming van het nut van de *Æther Vitrioli* met *Ol. Terebinthinæ* tegen de) 198

Geluksbedeeling onder het Menschdom, Proeve over dezelve, 377. Schoon GOD aan allen eene gelyke maate van Geluk heeft toegelegd, genieten zy dezelve niet; waar by dit toekome, 378. Hoe goed en kwaad elkander opweegen, 379. Hoe de Mensch, ten aanziene van het Lichaam, met geluk bedeeld is, 380. Rykdom en Armoede zo ongelyk niet als zy in den eerſten opſlage, ten aanziene van Geluk, ſchynen, 381. Aanzienlyke en mindere Standen, ten deezen opzigte, met el-

eikander vergeleeken, 382. *Geſchilvoeren.* (Wenken over het) Ten aanzien der Verſtands-vermogens, 383. Gelykheid uit een ander oogpunt van voor- en nadeel beſchouwd, 384. Ten aanziene der Gemoeds-aandoeningen, *ald.* Uitzonderingen in dit ſtuk te maaken, 425. Veel behoort tot het *Onvolmaakte* onzer Natuure, 426. Giſſingen over de oogmerken in zwaaren rampſpoed, 427. Aanmerking over een vroegen Dood, 428. Oogſlag op den Gelukſtaat van onderſcheide Volken. 429

GENESIS XVI: 1-3 en XXX: 3-9 opgehelderd. 97

Geſchiedenis, (Lof aan de) gegeeven, 79. Voorwerp van dezelve, *ald.* Wat dezelve is, en wat zy vermyden moet, 80. Wat tot haar taak behoort, *ald.* Eénheid is een hoofdvereischte, *ald.* Wat de Geſchiedſchryver omtrent de Tydrekenkundige Orde in agt te neemen hebbe, 83. Om dezelve te ſchryven, is Staat- en Menschkunde noodzaaklyk, 84. Een Geſchiedſchryver moet het verhaal niet afbreeken om zyne eigen gedagten en beſpiegelingen op te diſchen, 86. Klaarheid, orde en verband, moeten by hem heerſchen, 130. Moet alle laagheid in zyn ſtyl vermyden, *ald.* Zyn verhaal belangryk maaken, 131. Wat hy hier toe in agt te neemen hebbe, *ald.* Wat men te houden hebbe van eeniger gewoonte om hunne Perſoonen Redenvoeringen in den mond te leggen, 133. Over het maaken van Characterſchetzen, 134. Hoe 'er zedelyk Onderwys in moet heerſchen. 135

Geweeten. (*De kragt van het*) Een zedelyk Vertelzel. 42

GIBBON, (EDWARD) zyne Afkomst, 355. Zyne jeugdlyke Opvoeding, 356. Omhelst de begrippen des *Pausdoms*, en ſlaat van dezelve tot Ongeloof over, *ald.* Eerſte Proeve van zynen Letterarbeid aan zynen Vader opgedraagen, 357. Maakt zich vermaard door zyne Geſchiedenis van *de Vermindering en het Verval des Romeinſchen Ryks*, 358. Lof aan dit Werk gegeeven, *ald.* Hoe hy den *Christlyken Godsdienst* zoekt te hoonen, 359. Welk voordeelig Getuigenis hy eenter in 't algemeen daar aan geeft, 360. Opgave zyner Tegenſchryveren, 361. Wordt Lid van het Parlement, 362. Zeer omzetbaar in zyne Staatkundige Begrippen. Aanmerkelyk blyk hier van, 363. Onthoudt zich van tyd tot tyd in *Zwitzerland*, ald. Zyn dood. 364

Godsdienst, (Invloed des Landbouwenden Leevens op den) 309. Onder *Heidenen* en *Joden* zeer naauw aan elkander verbonden, 310. Godsdienstplegtigheden daar aan vermaagſchapt, 312. Tempels en verdere Godsdienstgebruiken, daar uit oorſpronglyk. 349

Graauwbunders, Waarneeming over de Ligging en Zeden dien Volks, 170. Weinig Armen onder hun, *ald.* Oorzaaken hier van, 171. Hebben geen eigenlyk zogenaamde Staatsonkosten, *ald.* Oorzaaken van het gerust leeven deezes Volks, *ald.* Die Staatsposten bekleeden ontvangen geen

wedde, 172. Onafhangelyk bezit des Landbouwers, *ald.* Hoe 'er de Adel leeft, 173. In hun Land is maar één Stad, *Coire* (*Chur*), ald. Zy hebben weinig Pleitgedingen, en hoe dezelve beflist worden, 174. Hunne Veeboedery, *ald.* Veehandel, 175. Zindelykheid der Stallen, 176. Rosfen hun *Hoornvee* als de Paarden, *ald.* Voedzel van 't Vee op de *Alpen*, ald. Landbouw, 178. Zonderlinge kwaal in de Koeijen. 179

Grieken, veel min dan de *Romeinen* aan hun Geboortegrond gehegt, 70. Beschouwen den Landbouw in een min gunstig licht dan de *Romeinen*, 72. By hun de magt der Ouderen over de Kinderen noch zo groot, noch zo langduurig als by de *Romeinen*. 116

—— wreed tegen de Overwonnelingen in den Oorlog, 215. Reden van dit onderscheid tusschen hun en de *Romeinen*, 216, 217. Waarom by hun de Vrouwen met weinig ontzags begegend, 222. Van welk een invloed by hun de verkeering met beschaafde Vrouwen. 223

Grisons. Zie *Graauwbunders*.

GUICCIARDYN, als Geschiedschryver beoordeeld. 136

H.

Host, Beschouwing van de veelvuldige en kort opeenvolgende veranderingen van dit Insect. 257

HANNIBAL's Tocht over de *Alpen*, nieuw gevoelen deswegen door den Heer WHITAKER, 489. Voortzetting van dit stuk. 541

Hardnekkigheid. (Zeldzaam voorbeeld van) 232

HERMES, iets wegens dien dweepvollen Boeks, de *Herder* getyteld. 193

HERODOTUS, als Geschiedschryver met THUCYDIDES vergeleeken, 83. Zyne schryfwyze. 134

Hervorming in Kerk en Staat, PALEY's denkbeeld deswegen. 560

Hindoslan, hoe men daar met de Vrouwen handelt, 366. Opvoeding der jonge Dogteren. 368

Hoedanigheden, (Verstandlyke en Zedelyke) welke de beste hulp- en redmiddelen verschaffen in de veelvuldige Leevens-lotverwisselingen. 510

Hoendereijeren, welke lang en goed te bewaaren zyn, *te weeten, die op den 24 Juny gelegd zyn.* 213

Honigbyen, (Welke gevegten 'er onder de) van tyd tot tyd, plaats grypen. 345

Hoogmoed, waar uit dezelve hoofdzaaklyk voortspruit. 474

Hotsels, welk eene onderlinge vernieling by dezelve plaats grypt. 347

Hottentotten, hunne Huwlyksplegtigheden. 226

HULSHOFF, (A.) legt zich toe op het schryven in allerlei styl, 37. Stukje van hem in den styl van Don QUICHOT. 38

HUNTER, (JOHN) zyne Afkomst, 636. Legt zich, by zyn Broeder WILLIAM, op de Ontleedkunde toe, *ald.* Wordt Chirurgyn en Lid van de Koninglyke Societeit, 637. Houdt Lesfen, *ald.* Zyn Museum, 638. Wordt Chirurgyn Generaal en Inspector van de Armee, *ald.* Werken door hem uitgegeeven, *ald.* Legt zyn in-

ko-

komen aan zyn Museum te koste. 639
Hurons, welk eene vreemde schikking by dit *Noord-Americaansche* Volk, omtrent de Erfopvolging der Koninglyke Waardigheid, plaats heeft. 279
Huwelyk, (Het) eene verordening der Natuur, 118. Dit geschilstuk voor en tegen overwogen, 120. De Veelwyvery gewraakt, 124. *Per æs & libram*, by de *Romeinen*. 182

J. en I.

JACOBUS DE I, Koning van *Engeland*, hoe zeer vleiend als een Godgeleerde opgehemeld. 418
Javaanen, (Schriklyke moord aan 31) gepleegd. 232
Insecten, Bespiegeling van de veranderingen, welke zy ondergaan, 255. Welk eene vernieling zy onderling aanrigten. 341
JONES, (WILLIAM) zyne vroege kunde in de Europische Taalen, 404. Welke vorderingen hy in de Oostersche maakt, 405. Oogmerk zyner uitgebreide Taalkennis, *ald.* Hoe hy zich bevlytigt op de *Hindu* en *Mahometaansche* Wet, en hulpe hem daar in geboden, 406. Geeft eene Overzetting van den *Hinduschen* Wetgeever MENU, *ald.* Als mede van de Mahometaansche Wet over de Erfmaaking, 407. Andere verrigtingen in de *Asiatische* Letterkunde, *ald.* Geeft eene Overzetting van de *Sacontala*, 408. Legt zich toe op de Regtsgeleerdheid, *ald.* Voegt de Wysbegeerte by de Taalgeleerdheid, 409. Een Liefhebber van de Plant- en Kruidkunde, 410. Vroegtydige dood, *ald.* Zyn Character. 411
Jooden, besmet met *Wreedheid* en woestheid van Zeden, 243. Hoe zy des ondanks GODS Volk mogten heeten, 244. Van grooter wreedheid dan andere Volken der Aarde betigt, 245. Dit geschied ten onregte, en veele wreedheden steunen op eene verkeerde vertaaling der Geschiedenisse, *ald.* De bewyzen van hunne wreedheid worden voornaamlyk ontleend uit hunne handelwyze omtrent Afgodische Volken, 247. Grond deezer handelwyze, *ald.* Dit Volk tegen de berispingen van VOLTAIRE, ten dien opzigte, verdedigd, *ald.* Wegens het bevel hun gegeeven om de *Canaäniten* uit te rooijen, 248. Met deeze uitzonderingen vloeit de *Joodsche* Wet over van Voorschriften van Goedertierenheid en Medelyden. 285
Juffertjesvlieg, de verslindende aart van dit Insect. 342

K.

Keizer. (*De Verdoolde*) Eene Tyrolsche Vertelling. 419
Kikvorschen (Geval eener Vrouwe die) braakte, 9. Voorbeelden van dergelyk een aart. 11
Koeijen, zonderlinge kwaal, de verdikking der Melk, en eindelyke geheele Opdrooging. 179
1 KON. XV: 5. toegelicht. 241
Kuischheid, een beginzel onzer Natuure ingelegd. 127
Kunsten, (*Schoone*) over derzelver invloed op de Zeden en de Belangen der Maatschappy, 16. Aanmerking wegens de Kunstenaars wien het aan goede Zeden mangelde, 18. Uitwerking daarvan op de Zeden en 't Gedrag hunner Beoefenaaren, en derzelver daaruit volgende werking in de Maatschappy,

py, 19. Gunſtigheid daar van aangeweezen op de Kunſtenaars als Schilders en Beeldhouwers, 20. Over den invloed huns arbeids, 21. Zy ſtrekken om het menschlyk Character te verbeffen, 22. Tegenwerping, dat de handen, daar toe gebruikt, tot nuttiger bezigheden konden aangewend worden, opgelost, 24. Dat zy der Weelde voedzel verſchaffen, opgelost. 25
Kwik, (Voorbeeld van het onvoorzigtig gebruik van) 479

L.

Landbouw, welk een uitwerkzel dezelve hebbe op 's Menſchen Geaartheid, 68. Schenkt eene gezette Geaartheid, *ald.* Hegt de Menſchen aan den bebouwden Grond. Hoe de *Romeinen* zich daar van bedienden, 69. De *Grieken* veel min dan zy aan hun Geboorte-grond gehegt, 70. Hoe hoog by de *Romeinen* geagt, 71. Welk eene fyne Staatkundige trek, 73. Bevorderlyk tot zuiverheid van Zeden, 74. Maakt dat het Volk min ten Kryg en Krygsmans Leevenswyze overhelle, 76. Schoon het 't zelve geenzins daar toe ongeſchikt maake, *ald.* Maakt dat de Menſchen zich in derzelver oorſpronglyken ſtaat vertoonen, 78. Welk eene uitwerking de Landbouw hebbe op der Menſchen Zeden, 107. Zy worden daar door beſchaafd, 108. Volken, daar aan gewoon, behouden eene Onafhanglykheid en Waardigheid van Character, 110. Mogen niet op Beſchaafdheid boogen, 111. Invloed deezer Leevenswyze op den ſtaat der Vrouwen, 112. Op de Vaderlyke Agtbaarheid, 112. Over den Invloed van den Landbouw op de Verſtandsvermogens, 160. Eene Voedſter der Kunſten, 161. Strekt niet om de poogingen van Vernuft en Verbeeldingskragt te bevorderen, 162. Invloed van een Landbouwend Leeven op de Wetten, 214. Op de Lyfſtraffyke Wetten inzonderheid, 218, 259. Uitwerkzels deezer Leevenswyze op de Burgerlyke Wetten, 263. Gebruiken daar aan eigen, 264. Invloed van het Landbouwend Leeven op den Regeeringsvorm, 308. Op den Godsdienst, 309. Vervolg van dit Onderwerp. 349
Laplanders, wegens het gaan der lieden *van beiderlei Sexe in de Baden.* 129
——— hunne Huwelyksplegtigheden. 226
Lazarye, (Waarneeming wegens eene ſchubbige) *Lepra Squammoſa*, 100. Hoe geneezen. 102
Leeuw, (De) als een verſlindend Dier beſchouwd. 302
Leevensbeſchryvingen, verſchaffen een aangenaam en leerzaam onderhoud, 639. Waar in van de Geſchiedenis onderſcheiden, 640. Welke voordeelen zy ons biedt, 641. Hoe dezelve moet behandeld worden, *ald.* Vraag, of men alles, wat men van iemand weet, in zyne Leevensgeſchiedenis moet vermelden, ontkennend beantwoord. 643
Leevenswaardeering, ſtrekkende om aan te toonen, dat de Mensch niet gebooren is om te klaagen en elendig te zyn. 609
Licht. (Over de ſnelheid van het) 104
Liefde en Vreugde. Eene Allegorie. 657

Li-

LIVIUS, neemt in zyne Geſchiedenis de Eenheid ſchoon in agt, 81. Mſht niet uit in Staatkunde, 85. Zyne ſchryfwyze beoordeeld. 132
LOCKE, (J.) trouwloos door een Vriend behandeld, 508. Houdt daar door de Vriendſchap volſtrekt verbrooken. 509
LOCUSTA, een vermaarde Vergifmengſter. 482
LUKAS II: 14. Redenvoering daar over. 1

M.

Maan, (Aanwyzing van een bedrog des gezigts, 't welk, ten opzigte van de verhevene plekken in de) plaats heeft, 393. Waarom naar allen ſchyn bewoond. 441
MACARTNEY's, (Lord) Gezantſchap na *China*, verſlag hier van, 456. Wat hy voor dit Gezantſchap trok, 458. Geſchenken door den Keizer gedaan. 459
MACHIAVEL, als Geſchiedſchryver beoordeeld. 136
MAHOMETH, voert het onderſcheid tuſſchen de Schryf- of Koran-taal, en die van 't gemeene leeven, in. 147
Mennen, hoe in Character algemeen van de Vrouwen onderſcheiden. 119
MARKUS, (Wegens een *Euangelie* van) te *Venetie* bewaard, en het verſchil der Geleerden over de ſtoffe waar op het geſchreeven is. 210
MARLBOROUGH, geestig zeggen tegen den Maarſchalk TALLARD, 48. Treffend antwoord hem te gemoet gevoerd door den Hertog VAN MONTAGU. *ald.*
Mekka, een Kweekſchool ter verbetering der *Arabiſche* Spraake. 147
Menſch, (De) als de grootſte Verwoester onder de Dieren beſchouwd, 299. Zouden, als 'er geen vernielende Oorlogen waren, niet te zeer vermenigvuldigen om op den Aardbodem te woonen. 344
Moord, by de *Romeinen* en *Joden* zwaar geſtraft, en waarom. 260
Moſchen, één paar, welk een menigte van Rupſen deeze verſlinden. 401

N.

Naasten, (Wydſtrekkende zin van het woord) in den Christlyken Godsdienst. 329
Nieuwsgierigheid, (Ydele) na de zaaken van onze Naasten, tegengegaan, daar zy de goede Orde verbreekt, en de rust der Zamenleeving ſtoort, 517. Verwekt en koestert verſcheide wraakbaare Driften, 520. Brengt de Menſchen af van eene behoorelyke inagtneeming hunner eigene Pligten. 522
NOURMAHALL, of de Koningin der *Indiën*. Een Turksch Vertelzel, 601. Vervolg en Slot. 649
Nunen, Opſchrift van een zeer oude Klok aldaar. 454
Nyd en *Nayver*, in derzelver beginzels, voortgangen en uitwerkzels, beſchouwd. 555

O.

Ojevaars, in menigte aan den *Nyl* ter verdelging van het Ongedierte. 400
Onaandoenlykheid. (Het zalige der) 467
Onbeſtendigheid, aller dingen. 412
Ontmoeting. (*De onverwoagte*) Eene waare Geſchiedenis. 607
Oorlogen, thans min veelvuldig, kortſtondiger en min wreed, dan in ouden tyde, 54. Het Landbouwend Leeven heeft zagtheid

in de Oorlogswetten voortgebragt. 214
Oost-Indien, welk Vergif men daar bezigt. 529
Oprigtheid. (Wenken over de) 414
Opschrift, van een Klok te *Nunen*. 454
Otaheite, op dit Eiland schynt men geen denkbeeld van Kuischheid te hebben. 129
Overdenkingen, in Eenzaamheid. 284
Overleveringen, (Wat by de *Roomsche Kerk*) zyn. 191
Overspel, by verschillende Volken zeer ongelyk gestraft, 276. Van zwaarder natuur by de Vrouwe dan by den Man. 277
Oxygala, wat dit Woord by PLINIUS beteekent, 578. Eene andere Leezing van eene plaats, waar dit Woord voorkomt. *ald.*

P.

Paarlvisschery, op het Eiland *Dahalac*, en derzelver lotgevallen. 500
Papyrus, of de *Papier-plant*, wordt op *Sicilie* alleen natuurlyk gevonden, 200. Weinig bekendheid deezer Plant in *Europa*, 201. Wordt in *Syrie*, in de *Jordaan*, in *Opper-* en *Neder-Egypte*, in de *Godero* en *Abyssinie* gevonden, 202. Oudtyds in *Egypte* bekend, twyfel of men ze tot voedzel gebruikt hebbe, *ald.* Plaatzen waar dezelve groeit, 203. Wanneer tot eene schryfstoffe gebruikt, *ald.* Veelvuldig gebruik door de Ouden van deeze Plant gemaakt, 205. Verslag eens ouden Boeks van den *Papyrus* gemaakt, 206. Hoe de Ouden daar van Papier vervaardigden, 207. Het water van den *Nyl* niet noodig om de bladen te doen kleeven, 208. Hoe men te werke gaat, *ald.* Hoe lang gen tyd dit Papier in stand blyft, 209. Onzekerheid van den tyd der uitvindinge en des gebruiks, 210. Wanneer men van het gebruik afzag, is niet net te bepaalen, *ald.* Godsamte en maakzel der Plant. 212
Parsees, een Volk in *Bombay*; ryk in Koophandel, 589. Steeken uit in Liefdewerken, 590. Leeven ryklyk, en Bedelaars zyn 'er onbekend, *ald.* Hebben schoone Vrouwen, *ald.* Volksgebruiken, en inzonderheid het begraaven, 591. Zonderlinge Begraafplaatzen. 592
Patres Apostolici, vreemde begrippen door eenigen hunner gekoesterd, 193. Waarom zeker Schryver die *Schriften* zo hoog stelt. 194
PEIRESC, (Leevensbyzonderheden van NICHOL. CLAUD.) 165. Uitgebreide Geleerdheid deezes Mans; heeft aan geen Handschrift de laatste hand geslaagen, *ald.* Lost de oorzaak van een zogenaamden Bloedregen op, 166. Zyne kunde in de Oudheden, 167. Deugden deezes Mans, *ald.* Hoe zeer zyn afsterven betreurd werd, 168. Hoe zeer de *Astrologisten* zich ten zynen opzigte bedroogen vonden in hunne Voorspellingen. 170
Pekin. Zie *China*.
Pergament, zeer oud tot schryfstoffe gebruikt. 204
Plantenryk, van de veranderingen die in 't zelve voorvallen, 446. Grenzen zeer na aan het Dierenryk, *ald.* Veranderingen, welke 'er in plaats grypen met betrekking tot derzelver wasdom, groei en leeven, 447. Staat in de onderscheide jaarsaisoenen. *ald.*

Po-

POLYBIUS, als Geſchiedſchryver beoordeeld, 82. Waarin hy uitſteekt. 86
Portugal, Berigt van zonderlinge Watervaten daar in gebruik. 623
Poudres de Succeſſion. Zie *Vergiften.*
Prieſters, (Aanmerkingen over de *Egyptiſche*) 228. Zie verder *Egypte.*

Q.

Quaſſiæ, (*Extractum Ligni*) Scheidkundige Proeve over de beſte manier om 't zelve te bereiden, 58. Vyf Proeven des genomen en beſchreeven, *ald.* Uitkomst deezer Proeven. 66

R.

Redding, (Wonderbaarlyke) van twee Matroozen op Zee. 187
Regeeringsvorm, (Onderzoek tot welken) een Landbouwend Leeven natuurlykst aanleiding geeft. 308
Regtsgeding tegen een ten onregte ingevoerde Godheid in *China.* 504
Regtvaardigheid, eens *Turkſchen* Regters. 236
Remonſtranten, houden de H. Schrift voor den éénigen Geloofs- en Leevensregel, 190. Zy wraaken de Overleveringen. *ald.*
ROBERTSON, (WILLIAM) zyne Afkomst, 266. Wordt Leeraar in de Schotſche Kerk op een gering Dorp, en eene kleine Jaarwedde, *ald.* Doet zich als een bekwaam Man en welſpreekend Redenaar kennen, 267. Wordt te *Edenburg* als Leeraar beroepen, en wordt, by andere bevorderingen, Opperſte der Hoogeſchoole, *ald.* Geeft de *Geſchiedenis van Schotland* in 't licht; beoordeeling van dit Werk, 268. De *Hiſtorie der Regeering van Keizer* CAREL DEN V komt te voorſchyn; waarde deezes Werks, 269. Als mede zyne *Geſchiedenis van America*; en Verſlag deezes Werks, 270. Welk een gebruik hy maakt van de *Geſchiedenis van Mexico*, door den Abt CLAVIGERO, 272. Geeft het *Geſchiedkundig Onderzoek wegens de kennis, die de Ouden van Indie hadden*, in 't licht, 273. Verſlag van zyne Redenvoering over COLOSS. I. 26. 274. Zyn Dood, Character en Naageſlacht. 275
Rome, ging niet te onder door het aankweeken der Fraaije Kunſten, 27. Langzaam werkende Vergiften, daar reeds vroeg in gebruik. 482, 485
Roteinen, hoe zy zich van den Landbouw ten ſteun des Staats bedienden, 69. In hoe groot eene hoogagting, 71. Hoe groot by hun het Vaderlyk gezag, 113. Min wreed dan de *Grieken* tegen de Overwonnelingen, 216. De grond hier van moet in het Landbouwend Leeven gezogt worden, *ald.* Welk een gebruik zy van den Godsdienst in de Staatkunde maakten. 352
ROMULUS, welk een gebruik hy van den Godsdienst in het Staatsbeſtuur maakte. 353
Roofvogels, in derzelver verſlindenden aart beſchouwd. 394
Rotkoorts, die benaaming te ruimſchoots gebezigd, 294. Wat eigenlyk Rotkoorts is, *ald.* Slegte gevolgen van dien naam kwistig te gebruiken, *ald.* Tekenen van waare Rotkoorts. 296
Rottekruid. Zie *Arſenicum.*
Rupſen, hebben eene ontelbaare menigte verſlindende Vyanden. 343
Gewoonte daar, dat

dat de Bruid den Bruidegom een Zweep te haarer tugtiging aanbiedt. 225
Rykaart (De) 'en de *Wysgeer*. 424

S.

SAINT-CROIX, een vermaarde Vergiftmenger. 486
Sal Acidum Esſentiale Tartari Cryſtalliſatum. Iets over de bereiding van 't zelve. 249
Salpeter, wanneer en hoe eerst tot het maaken van kunstkoude Vogten gebezigd. 627
—— *Naphtha*, (Veilige manier om, in weinig tyds, door enkele vermenging, een zeer zuivere) te bereiden. 153
SALUSTIUS, als Geſchiedboeker beoordeeld, 85. Zyne ſchryfwyze. 132
I SAMUEL XIII. 14. Verhandeling daar over. 237
II —— XII. 31. anders vertaald. 245
Scherpheid. (Voorbeeld van welgeplaatſte) 376
Schulpvisſchen, derzelver menigte. Vernieling onder dezelve aangerigt. 402
Sierra Leona, zonderlinge Opvoeding der jonge Dochteren aldaar. 225
Slaaf. (*De getrouwe*) Eene waare Geſchiedenis. 41
Slaven, in *China* onbekend, 460. Misdaadigers alleen verrigten Slaavenwerk, *ald.* Aanmerkingen van een *Chinees* over de Slaaven. *ald.*
Sneeuw, in zeer ouden tyde tot verkoeling van den Drank bewaard, 616. Hoe gebruikt. 617
SPADA, (HIERONYMA) lot van deeze vermaarde Vergiftmengſter te *Rome*. 485
Sparta, ging niet ten gronde door het invoeren der Fraaije Kunſten, 28. Wreede Wet aldaar tegen de Slaaven, onder *den* naam van *Cryptia* bekend, 50. Het Ouderlyk gezag betekende 'er weinig. 117
Spraak, (*Arabiſche*) roemt op eene hooge Oudheid, 145. *Dezelve* neemt twee Hoofd-dialecten aan, 146. Heeft twee Hoofdtydperken, en is vroeg beſchaafd, *ald.* Hoe zeer veel de menigte van Vreemdelingen, te *Mekka* Misſen houdende, daar aan toebragt, 147 Wat MAHOMETH tot de Schryf- of Koran-taal toebragt, *ald.* Met hem neemt de *Gouden* Eeuw der *Arabiſche* Spraak een einde, 148. Beſtendigheid dier Taale, en de oorzaaken daar van, *ald.* Rykheid dier *Spraake*, 149. *Nut en gebruik van dezelve voor het Hebreeuwsch*, 150. In welke opzigten de Uitlegging des O. T. wint door het gebruik van den *Arabiſchen* Tongval, 152. Hoe men in dit ſtuk met oordeel te handelen hebbe. *ald.*
Spreeker, (Had de) geen gelyk. Een Slag. 472
Sterren, (*Vaſte*) Zonnen. 443
Storm (Een) op Zee. Een *Fragment*. 558
STRADA, als Geſchiedſchryver beoordeeld. 136

T.

TACITUS, als Geſchiedſchryver geſchetst, 86. Zyne Schryfwyze beoordeeld, 132. THUCYDIDES, als Geſchiedſchryver, beoordeeld, 83. By HERODOTUS vergeleeken, 84. Aart zyns ſchryvens, 86. Legt zyne Perſoonen Redenvoeringen in den mond, 133. Beoordeeling van die Schryfwyze. 134
TOPHANA, of TOFFANIA, berigt wegens deeze Vergiftmengſter, 484.

Op-

BLADWYZER.

Opgave van de bereiding dee zer vergiftigende Waters. 528
Trochus, eene foort van Zeeſlak, hoe gewapend om Schulpvisſchen te vernielen. 402
Twyfelaary en Ongeloof, Zamenſpraak deswegen. Door BEATTIE *den Jongen*. 561
Tyger, (De) als een verſlindend Dier beſchouwd. 302

V.

Vaderlandsliefde, waarom door CHRISTUS niet byzonder aangepreezen. 335
VALCKENAER, (P. J.) oud Gouverneur van *Ternate*, komt by een Schipbreuk deerlyk om. 187
Veelwyvery, hoe by de *Gallas*, een Herdersvolk in *Abyſſinie*, in zwang, 98. Als mede by de *Shangallas*, 99. Overweeging van dezelve, 124. Neemt af by het toeneemen der Beſchaafdheid, 128. Door den Christl. Godsdienst veel verminderd, 220. Oorzaaken der Veelwyvery onder eene heete Lugtſtreeke, 223. De Christl. Godsdienst kan daar de Veelwyvery niet geheel vernietigen. 224
Venetie, verſlag wegens een oud Handſchrift van MARCUS Euangelie, daar bewaard. 212
Venſterglazen, hoe van bevriezen te zuiveren. 630
Venus, (De Planeet) heeft waarſchynlyk een Dampkring. 390
Vergiften, (Iets over de langzaam werkende) of zogenaamde *Poudres de Succeſſion*, 480. Waar uit men oordeelt dat ze beſtaan, 526. Eenigen hebben de langzaam werkende Giften in twyfel getrokken; anderen alleen ontkend, dat men derzelver werking tot op een bepaalden tyd inrichten konde. 527
Verrotting, (Onderzoek of 'er eene waare) in een menſchlyk lichaam, kan plaats hebben. 339
Verſchil en Overeenkomst. Of *de Zondag-ogtend*. 374
VIGOUREUX en LA VOISIN, twee Franſche Vergiftmengſters, haar lot. 524
Viſchen, op welk een wyze zy leeven, 251. Van derzelver Schubben, 252. Veelvuldige onderlinge vernieling onder die Geſlacht, 306. Voorbeelden van ſterke Voortteeling. 307
Volken. (Bedenkingen over den Gelukſtaat der onderſcheide) 429
VOLTAIRE's, beſchuldiging der *Joden*, getoetst en beoordeeld. 247
Voorſpoed, de Moeder des Hoogmoeds. 473
Vrede, (Hoe de H. Schrift aan den Christl. Godsdienst de) alzins toeſchryft, 3. In welken zin CHRISTUS gezegd kan worden *Vrede op Aarde* gebragt te hebben, 4. (I. Door de zonde der Wereld op zich te neemen, *ald.* (II. Door Goedaartigheid en Zagtmoedigheid den Menſchen te leeraaren. 7. Bewyzen dat dezelve die gevolgen met de daad te wege gebragt heeft, 49. Welke wreedheden daar door verbannen zyn, 50. Welke Menschlievende en Vredebevorderende Deugden daar door ingevoerd zyn, 51. Zie verder *Christen leer*.
Vriendſchap, (Voorbeelden van) veel meer onder de *Grieken* dan onder de *Romeinen*. 75
——— (Byzondere) waarom in den Christl. Godsdienst niet aangepreezen. 331
Vrouwen, (Welk een invloed de Landbouwende Leevenswyze op den ſtaat der) hebbe, 112.

Hoe

BLADWYZER.

Hoe in hoofdcharactertrekken van de Mannen onderſcheiden, 119. De Veelwyvery overwogen en gewraakt, 124. De ongelukkige ſtaat der Sexe in *America*, en in *Siberien*, 180. De Vrouwen gekogt, 181. Aandoenlyke Geſchiedenis eener AmerſcaanſcheVrouw, 184. Verbeterde ſtaat der Vrouwen by beſchaafde Volken, 186. Veelwyvery, derzelver toe- en afneeming by het aanneemen der beſchaafdheid, 221. Van waar onder de *Grieken* door haare Mannen met weinig ontzags bejegend, 222. Van welk een invloed daar de verkeering met beſchaafde Vrouwen, 223. Het Overſpel by haar een misdryf van eene zwaarder natuur dan by de Mannen, 277. By beſchaafde Volken *tot* Landeigendom en Erfenisſen geregtigd, 278. Over de Erfopvolgingen haar toegekend, 279. Wegens de onderſcheide graaden van bedwang de Vrouwen opgelegd, in onderſcheide Landen en op verſchillende tyden in 't zelfde Land, met de oorzaaken deezer verſchillendheden, 280. Over de Zeden der Vrouwen in heete Gewesten, 365. Zeden der Vrouwen onder gemaatigde Lugtſtreeken, waar de Veelwyvery verboden is, 368. Vrouwlyke Opvoeding, hoe dezelve moet ingerigt weezen. 372

W.

WAGENAAR, (J.) ſpeelt Kaartſpel met een Staatkundig oogmerk. 509

Wales, zonderlinge plegtigheid by het athaalen der Bruid, daar gebruiklyk. 227

Walvisch, hoe ten prooi van den Zwaardvisch. 403

Water, (*Gekookt*) bevriest eerder dan ongekookt. 629

Weelde. (Over het verband tuſchen de ſchoone Kunſten en de) 26

Weldaadigheid. (*De*) *Een* Perſiaansch Vertelzel. 138

Wespen, derzelver verſlindende aart, en hoe de Slaagen zich van dezelve bedienen, 342. Welk eene vernieling de *Wespen* ſoms in hunne Nesten aanrigten, 346. Wyze en goede oogmerken hier in. 347

Wetten, (Eene te groote ſlapheid der) kan aanleiding tot Wreedheden geeven. 219

WILLEM DE III. wegens de door BURNET hem toegekende Ondeugd; deeze in Dronkenſchap geſtelt, *646. Brief, by welken hy* voorheeft Engeland te verlaaten. 648

Wolf, (De) als een verſlindend Dier beſchreeven. 303

X.

XENOPHON, diens Schryfwyze beoordeeld. 132

Y.

Ys, (*Konst-* of *Tafel-*) reeds vroegtydig vervaardigd, 618. Zonderlinge Werkzaamheden, hier toe gebruiklyk, beſchreeven, *ald.* Byzonder hoe het te *Calcutta* geſchiedt, 621. In *Frankryk* heeft men eerst laat Yskelders aangelegd, 622. Schoon het gebruik van Ys en Sneeuw in den Wyn plaats vond, *ald. Salpeter*, wanneer en hoe eerst tot het konstkoude Vogt te bereiden gebezigd, 625. Wegens de uitvinding om met Salpeter en Sneeuw, of Ys, de koude te vergrooten, 630. Wanneer men het Konst-Ys op tafel bragt, 632. Handel der *Italiaanen* in koude Konstdranken. 633

Ys-